(VALERII MAXIMI)

FACTORUM DICTORUMQUE MEMORABILIUM LIBRI NOVEM

EX EDITIONE JOANNIS KAPPII

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITI.

VOLUMEN TERTIUM.

LONDINI:
CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.
1823.

NOTÆ VARIORUM

IN

VALERIUM MAXIMUM.

EX EDITIONE ANTONII THYSII,

LUGD. BAT. 1670. 8vo.

NOTÆ VARIORUM

IN

VALERIUM MAXIMUM.

PROLOGUS.

Populi Romani, exterarumque gentium] Liber manuscriptus, quem nobis præstitit D. Jacobus Susius, vir omnifaria eruditione ac virtute conspicuus, ita exorditur præfationem. Vulgo: *Urbis Romæ exterarumque gentium facta.* Prior mihi lectio placet. Proprie namque magis dicimus, 'facta populi Romani,' quam 'urbis Romæ.' Sic Livius Historiæ suæ exordio ait: 'Si res populi Romani perscripsero;' non, 'Si res Urbis Romæ perscripsero.' Et Sallustius in Prœmio de Conjuratione Catilinæ: 'Statui res gestas pop. Romani perscribere:' non, 'Urbis Romæ.' *Pighius.*

Documenta] Exempla et monumenta virtutis vel vitii. Virtutis ad suadendum; vitii, ad deterrendum: ut alterum miremur, alterum fugiamus. *Oliver.*

Voluminum numero] Utpote novem libris. Hoc inter 'volumen' et 'librum' interest; quod 'volumen' significat partes operis, non autem totum librum, 'liber' vero et pro toto codice et pro volumine accipitur. Idque Plinii Oratoris testimonio comprobatur: qui dixit: 'Libri tres in sex volumina, propter eorum amplitudinem divisi.' *Idem.*

Felici superiorum stylo] Bongarsii Codex habet: *felicis sæculi stylo.* Apposite.

Maris] De latissimo populi Romani dominio Dionysius Halicarnassæus ita loquitur: 'Unniversa maris domina est Roma, non solum illius, quod intra Herculis columnas habetur, verum et ipsius Oceani, qui est navigabilis.' Maris quidem revera nullum dominium est, sed recte potentiori cedere dicitur. Vide Seld. et Grot. de Mari libero.

Terræ] Ea fuit veterum multorum

adulatio, quasi totius universi Regimen penes Romanos fuisset. Ridet hæc Septentrio, et nunquam in totum devictus Oriens. Vide Lipsium de Magnitudine Romana.

Mea parvitas] Utitur vocabulo Tullius de universitate, sed in significatione quantitatis. Quæ cerni non possent propter parvitatem. Valerius autem pro vilitate ponit, vel parvitate; qua in significatione ejus primitivo 'parvus' sæpe veteres sunt usi. Huic contraria vox est 'granditas,' Tullio usurpata in Bruto, pro Demosthenica σεμνότητι, id est, *gravitate verborum.* Pighius.

6 *Cætera divinitas*] Cæteri, inquit, Dii tantum opinione colliguntur, id est, tantummodo homines opinantur cæteros esse Deos, qui eos nunquam viderint: Cæsares autem vident; ergo cæterorum quidem Deorum fides est, sed incerta; Cæsarum autem præsens et certa: quia Dii Cæsares oculis ipsis conspiciuntur: ergo quia de Cæsaribus fides est certior atque præsentior, quam de cæteris Diis, tanto justius ego tuum numen invocavi, quam cæterorum Deorum ab Oratoribus et Poëtis invocantur. *Oliver.*

Paterno avitoque sideri] Julium et Augustum intelligit; nam ambo consecrati post mortem, ut auctores sunt Suetonius, Plutarchus, Dio, Plinius et alii. Qui item stellæ crinitæ in consecratione Julii Cæsaris visæ meminerunt. Virgilius: 'Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.' Horatius: 'Micat inter omnes Julium sidus, velut inter ignes Luna minores.' *Pighius.*

Ceremoniis] Ceremonia, ritus sacer. Ab oppido Cære dictam voluit Festus. Nonnulli, et melius, a Cerere. Hinc Glossa: *Ceremonia,* Δημητρία. Joseph. Scaliger. 'Cerum sanctum' veteribus dici ostendit: unde Janus dicitur 'Cerus manus,' id est, creator bonus, in Saliari carmine. Hinc 'Ceremoniæ' vocabulum deducit.

Claritatis accessit] Quemadmodum fastos correxerint Julius et Augustus, pontifices maximi, et quæ sacra ceremoniasve, vel novas introduxerint, vel vetustate abolitas in usum revocarint, quasque item ædes sacras, ac templa restaurarint, vel novas fecerint, latius intelliges ex Dione, Suetonio, Plutarcho, Ovidii Fastis, et aliis. *Pighius.*

LIBER I.

Cap. i. § 1 *Majores*] Exorditur a primis ceremoniarum Romanarum fundamentis; quem locum haud dubio Valerius ex Ciceronis Oratione de Aruspicum Responsis est mutuatus. Itaque cum varia et obscura ejus lectio reperiatur in exemplaribus, vulgari illa rejecta quæ statas solemnesque cæremonias pontificum scientia, bene gerendarum rerum auctoritate, augurum observatione, Apollinis prædictione, vatum libris, portentorum depulsis, Etrusca disciplina explicari dicit; probare hanc malim, quæ Ciceronis sententiæ et verbis quam maxime convenit, et quemadmodum ipse Cicero quaternis sententiam clausulis finit. Age, nunc utriusque auctoris verba per dictas clausulas singulatim conferamus, ut

vero sensu in lucem producto, ex altero, quantum fieri poterit, alter corrigatur. Valerius quidem sic habet: *Majores nostri statas solemnesque ceremonias pontificum scientia; bene gerendarum rerum auctoritates, augurum observatione:* supple, ut postremo adjicit, *explicari voluerunt.* Sebastianus Corradus *auctoritatem* legit, sed placet pluralis ille numerus in aliis item clausulis ab utroque auctore observatus. Eodem fere modo has primas exprimit Cicero, ubi se primum habere dicit auctores ac magistros religionum colendarum majores suos: 'Qui statas,' inquit, 'solemnesque cæremonias pontificatu: rerum bene gerendarum auctoritates, augurio,' supple, ut postea addit, 'contineri putarunt.' Sed hæc de prioribus clausulis: jam sequentes duas conferamus. Ciceronis verba sic continuantur: 'Fatorum veteres prædictiones Apollinis, vatum libris; portentorum explanationes, Etruscorum disciplina contineri putarunt.' Quæ eadem brevius hoc modo refert Valerius: *Apollinis prædictiones, vatum libris; portentorum depulsa, Etrusca disciplina explicari voluerunt.* Depulsam, procurationes appellat; mala enim quæ portentis designabantur, sacrificiis, precibus, ac suppliciis per aruspicinam, quæ Etruscorum disciplina est, ordinatis procurabantur, depellebanturque. Quod vocabulum me sollicitat, uti sentiam, in Cicerone potius 'expiationes,' quam 'explanationes' legendum esse: licet de Divinatione lib. primo utrumque aruspicum disciplina doceri velit, monstrorum quippe interpretationes et procurationes. *Pighius.*

Statas ceremonias] Statæ ceremoniæ, ut vult Festus Pompeius, dicebantur sacrificia, quæ certis quibusdam diebus et statutis celebrabantur. Unde Cato: 'Sacra stata et solennia sancta deseruisti.' *Oliver.*

Solennes] Anniversaria sacrificia, quæ singulis quibusque annis fiebant: nam *solennis* a solo et anno componitur. *Idem.*

Gerendarum rerum, &c.] Quia sacrificia, quæ pro rebus gerendis suscepissent, augurum authoritate confirmata solennia habebantur: et si imperator, rem cum hoste commissurus, taurum Marti immolasset, et postea victoriam consecutus esset, id sacrificium ex re bene gesta comprobatum solenne habebatur; nam ex eo quod rem bene gessissent, intelligebant ea sacrificia Diis accepta fuisse; et ita confirmata authoritate solennia haberi incipiebant. *Oliver.* *Gerendarum rerum*] Tantum non verbis Ciceronis, uti solet, Orat. de Haruspic. Resp. et de Nat. Deor. lib. I. De Augurum disciplina exactissime scripserat Varro in libris Antiquitatum, ut testatur August. Citatur et illud Varronis contra Extispices: Non solum otiosos, sed sordidissimos fuisse Deos, si in jecorum et viscerum sterquilinio sua occuluerunt consilia, hominibus ab insanis sacerdotibus manifestanda. Multus Varro in reprehensione ceremoniarum et Deorum; inde 'Romanum Cynicum' vocat Tertullianus. Apud Nonium aliquoties citatur 'Pseudolo Apolline,' ubi non dubitem legere *Pseudapolline,* in quo libro, puto, Menippæa acerbitate arguerat falsimonias oraculorum. Porro Ethruscas disciplinas Tagetis et Bacchetidis quindecim voluminibus explicaverat etiam Labeo, teste Fulgentio. *Coler.*

Augurum observatione] Ut quæ captis auspiciis augures Diis grata et probata fuisse dixissent, ea solennia haberentur. *Oliver.*

Apollinis prædictiones] Ut quæ sacrificia Phœbades oraculo Apollinis fieri debere dixissent ac Diis placere, haberentur solennia: sicut sæpe consultus Apollo quomodo sacrificia fieri deberent, vel ad iram Deorum placandam, vel ad victoriam consequen-

dam, vel si aliud opus esset; respondebant Phœbades vel tauro, vel agno, vel hoc ritu, vel illo, vel Jovi, vel Marti, vel his, vel illis sacrificium esse faciendum. 'Phœbades' Apollinis vates dicuntur; erant autem virgines sic a Phœbo denominatæ, quæ templum Apollinis ingressæ, cum ad ipsius adyta, hoc est, penetralia venissent, Apollinis spiritu afflatæ, futura prædicebant. *Idem.*

Libris vatum] Præcipue Sibyllinis.

Etrusca disciplina] Secundum morem Hetruscorum, quem a Tagete in agro Tarquiniensi didicerunt; nam inde sacra et ceremonias omnes Romani sumpserunt. Constat enim Hetruscos omnis divini cultus studiosissimos fuisse. Hæc autem omnia Cicero in Orat. contra P. Clodium planissime ostendit: 'Qui illorum,' inquit, 'prudentiam non dicam assequuntur, sed quanta fuerit, perspicere possunt, qui statas solennesque ceremonias, pontificum rerum bene gerendarum authoritates, auguria, fatorum veteres prædictiones Apollinis, vatum libros, portentorum explanationes, Hetruscorum disciplina contineri putarunt; quæ tanta est, ut nostra memoria primum Italici belli funesta principia, post Syllani Cinnanique temporis extremum pene discrimen, tum hanc recentem urbis inflammandæ delendique imperii conjurationem non obscure paulo ante prædixerit.' *Oliver.*

Rebus divinis opera datur] Id est, sacrificia Diis exhibentur; nam divinis operam dare, nihil aliud est nisi sacrificare. *Idem.*

Commendandum est, precatione] Ut cum aliquod bellum susciperent, et Diis exercitum populi Romani commendarent, Diis sacrificabant; deinde cum jam bello suscepto prælium inituri essent, numinibus aliquid vovebant, vel templum, vel aram, vel munus aliquod, si pop. Rom. victoriam concessissent; postremo victoria potiti, quam a Diis petierant, in actione gratiarum vota persolvebant. Et hos ritus ostendit instituisse majores. *Idem.*

Gratulatione] Quia Diis gratias agebant pro re bene gesta; nam 'gratulari,' cum ad Deos refertur, est gratias agere; alias vero, cum alio pariter de re aliqua lætari significat.

Inquirendum vel extis, vel sortibus] Sunt, inquit, et alii ritus sacrificandi a majoribus instituti, ut cum irati sunt Dii, et sacrificiis iram eorum placare volumus: primo inquirendum est cur irati sint; et postquam explorata fuerit ira Deorum, pro qualitate piaculi adhibendum est sacrificium. Exploratur autem ira Deorum vel per exta, vel per sortes. Per exta hoc modo: si tristia fuissent, vel pallida, vel aliqua parte mutilata, significabant Deos iratos esse: si vero læta, vigentia, et integra, Dii significabantur esse placati.

Vel sortibus] Duplex fuit apud priscos præcipue divinandi genus per sortes. Unas quidem sortes 'Virgilianas' appellabant, cum aperto Virgilii codice destinati qui occurrissent versus excipiebantur. De quo genere Ælius Spartianus in Adriani vita, quo quidem tempore, cum sollicitus de Imperatoris erga se judicio, Virgilianas consuleret sortes, in hos incidit versus: 'Quis procul ille autem ramis insignis olivæ Sacra ferens? nosco crines incanaque menta Romani regis, primam qui legibus urbem Fundavit: Curibus parvis, et paupere terra.' Alterum fuit sortium genus vetustissimum, a sacerdotibus confictum, responsisque oraculorum non dissimile; quod inscripta foliis arborum tabellisque diversorum eventuum elogia ad Deorum pulvinaria erant ita disposita, ut quod petitioni conducere videretur, artificio quodam in spem vel in metum suscitantem inducerent. Hinc illud Livii lib. XII.

'Sortes attenuatas.' Unamque excidisse ita scriptam; 'Mavors telum suum concutit.' quomodo fierent procurationes, idem Livius docet.

Sortibus] Sortes captabantur tessellis talisve jactatis, et ex tesserarum superficie de eventu judicabant. Hinc ad Buram, Achaiæ oppidum, Oraculum Herculis fuit, ex talis abacoque constitutum. Nobiles et Prænestinæ sortes. Similis fuit vanitas Geomantica, quæ sedecim figuris constabat, et ex iis prædictiones eliciebantur, quorum nomina erant, Acquisitio, Amissio, Lætitia, Tristitia, Fortuna Major, Fortuna Minor, Conjunctio, Carcer, Albus, Rubus, Puella, Puer, Populus, Via, Caput, Cauda. Sed de his alias. Sin autem sortes auctæ, sicut in cæteris ostentis, omnia prospera portendebantur; sin diminutæ, tristia. Ita Livius Prænestinas sortes 'attenuatas' dixit. *Thys.*

Impetrito] Ita Adrian. Turnebus pro *impertito* corrigit; quod sane vetustum augurale est vocabulum. Festus dici vult quasi 'impetratum,' hoc est, firmum ac securum, immo stabile, ceu in petra fixum, sicut alii interpretantur. Hinc sacra impetrita in inquirendis rerum eventibus, ante oracula, auspicia, vel sortilegia fiebant, conciliandorum numinum causa, ut certa, firma, ac secura petentibus denuntiarent. Itaque et auguri Ciceroni hoc ipsum suum verbum reddi debet de Divinatione lib. II. cum dicit: 'Qui evenit, ut is qui impetrire velit, convenientem hostiam rebus suis immolet?' Ubi æque perperam 'impertire' in vulgatis habetur exemplaribus. Sic et Plinius restituendus lib. XXVIII. cap. 2. 'Præterea alia sunt verba impetritis, alia depulsoriis, alia commendationibus.' Non recte enim vulgo legitur: 'impetrantis, depulsoris, commentationis.' Ita valde impurus est ille Plinii locus, ut ex ipso Valerio colligere est, qui hæc tria etiam sacrorum genera recenset. Apud solum, ni fallor, Plautum hoc ipsum genuinum vocabulum, quod ex aliis bonis auctoribus sciolorum imperitia omnino exterminatum est, remansit; qui sic in Asinaria: 'Impetritum, inauguratu'st quovis admittunt aves.' *Pighius.*

Quo etiam ostentorum ac fulgurum] Non eodem dicit sacrificio purgari denuntiationes fulgurum et ostentorum, quo purgabant ea, quæ sortibus vel extis inquisita sunt; sed alio sacrificio, videlicet sacrificio ostentorum. Ut, verbi gratia, si lapidibus pluisset, novendiali sacrificio expurgabatur, quia novem diebus sacrificiis operam dari oportebat. Livius id multis in locis docet, scilicet libro quinto secundi Punici belli. 'Per aliquot,' inquit, 'dies Consules divinis rebus operam dederunt, et per omnes dies sacrum novendiale fuit.' *Oliver.*

Ac fulgurum] Ut si tecta publica de cœlo tacta fuissent, majoribus hostiis expiari oportebat. *Oliver.* Locus ille bidental dictus, atque sacer habebatur, ac certis ceremoniis, prout libris fulguralibus Tagetis et aliorum Etruscorum continebatur, sacra eo loci fiebant: neque id semel solum, sed in posterum etiam religiose locus colebatur, aris etiam ibi positis, et reliquo sacrificiorum apparatu. Fulguribus autem conditis lapis imponebatur, in medio, ut verisimile, foramen habens. Quod veluti templum vel ara fulguri fuit. Certo quoque ritu fulguratorum corpora non concremabantur apud Romanos. Vide Salmas. in Solin. p. 1142.

Tantum autem] Studium commendat antiquorum, quod adhibuere ad religionem colendam. Cum, inquit, Hetrusci eo tempore cæteris gentibus religione præstarent, senatusconsulto decem principum filii singulis civitatibus Hetruriæ tradebantur,

ut plene disciplinam sacrificandi perciperent; cujus rei Cicero meminit lib. de Divinatione; dicit enim: 'Bene apud majores nostros senatus, tum cum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis sex electi singulis Hetruriæ populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum et religionis authoritatem adduceretur ad mercedem et quæstum.' In quo tamen a Valerio de numero dissentit. *Oliver.*

Florentissima tum] Respicit illud, quia dici posset, hoc ideo faciebant Romani, ut, placatis Diis, urbem suam ex parva magnam, ex paupere ditem facerent: immo, inquit, civitas tum erat florentissima et opulentissima. *Idem.*

Decem principum filii] Constat Etruriæ populos duodecim fuisse; itaque cum pro numero eorum, singulis populis singulos principum filios attributos velit; vide, num *duodecim principum* corrigi, magis e re et veritate sit. Cicero tamen de Divinatione in hoc facto denarium duntaxat numerum, si et ipse correctus, agnoscit. *Lipsius.*

More Græco] Ne, si mutato ritu sacrificaretur, piaculum committeretur. *Oliver.*

Sacerdotem] Tum studium fuit, ut etiam sacerdotem peterent, quæ docta et perita antistes sacrificia Deæ suo ritu et more celebraret. Fiebant autem Cereri sacra a solis matronis, teste Livio lib. secundo secundi Punici belli: 'Sacrum,' inquit, 'anniversarium Cereris intermissum est, quia nec lugentibus facere id fas est, nec ulla tempestate matrona luctus expers fuerat.' *Idem.*

Velia] Oppidum Lucaniæ, quod olim Helia, ad sinum Pæstanum. Elea quoque dicitur a præterfluente ejus nominis fluvio; sicuti et Strabo eam nominat.

Calliphennam] Sic Ms. unus, et Cicero. Vulgo *Caliphenam.* Contigit A. U. DCLVI.

Vetusti ritus perita] Nimis superstitiose veteres ritus et Deos juxta colebant. Servius ad Æneid. 8. 'Cautum fuerat et apud Athenienses et apud Romanos, ne quis novas introduceret religiones. Unde et Socrates damnatus est, et Chaldæi vel Judæi urbe sunt pulsi.' Idem de Gracchis Prudentius contra Symmach. lib. I. 'Jam quid plebicolas percurram carmine Gracchos Jure potestatis fultos, et in arce senatus Præcipuos, simulacra Deum jussisse revelli?' *Coler.*

Gracchano, &c.] Plerique, immo omnes vulgati codices legunt, *Gracchano interitu pollutum;* ut non temere dubitet Glareanus, quomodo Cereris templum Gracchano interitu pollutum fuerit, cum Tib. Gracchus in Capitolio, Caius autem in luco Furinæ trans Tiberim occisi sint, ut auctores sunt Livius, Plutarchus, Appianus, et alii. Porro Cereris templum fuisse ad Circum Maximum ex Tacit. lib. II. et P. Victore cognoscimus. Hunc igitur scrupulum a sciolo, nescio quo, qui auctoris mentem non intellexit, inductum nobis eximunt manuscripta exemplaria, in quibus verba illa, *interitu pollutum,* minime habentur. Campense enim exemplar ita legit: *Gracchano tumultu moniti ex Sibyllinis libris.* Aliud Theodori Pulmanni eadem hoc modo prodit: *Gracchano motu moniti Sibyllinis libris.* Tertium collegii Winckeliani, *Gracchano nutu* habet. Auctoris autem intentio est, hoc toto paragrapho exemplis probare, veteres Romanos externorum etiam religiones non sprevisse, Etruscam didicisse, Cereri sacerdotem Græcam a Velia accepisse, et civitate (ut addit Cicero) donasse. Cujus Deæ licet in urbe pulcherrimum haberent templum, Gracchani tamen tumultus tempore moniti, inter alia ex Sibyllinis libris, vetustissimam Cererem placandam esse; Ennam po-

tius (unde sacra ejus orta credebant) decem viros ad Deam rite propitiandam mittere voluisse. Idem Lactantius Divinarum Institutionum libro secundo tradit: 'Denique Gracchanis,' inquit, 'temporibus turbata Rep. seditionibus et ostentis, cum repertum esset in carminibus Sibyllinis antiquissimam Cererem debere placari; legati sunt Ennam missi.' Multo etiam luculentius Cicero de signis Verrina sexta hæc refert: 'Itaque apud patres nostros atroci ac difficili Reipub. tempore, cum Tib. Graccho occiso magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio, L. Calpurnio Coss. aditum est ad libros Sibyllinos, in quibus inventum est, Cererem antiquissimam placari oportere. Tum ex amplissimo collegio decemvirali sacerdotes populi Romani, cum esset in urbe nostra pulcherrimum et magnificentissimum templum, tamen usque Ennam profecti sunt. Tanta enim erat auctoritas et vetustas illius religionis, ut cum illuc irent, non ad ædem Cereris, sed ad ipsam Cererem proficisci viderentur.' Hæc Cicero, ex cujus item verbis colligere est, pro *quindecimviros*, *decemviros* in Valerio reponi debere. Nondum enim aucto collegio, ex decemviris sacrorum, quindecimviri eo tempore facti erant; quando adhuc Mariano bello ac Cinnanis temporibus decemviri fuerint, idque anno urbis DCLXX. L. Scipione, C. Norbano Coss. quibus conflagratum est Capitolium, ut ex Dionysii Halicarnass. lib. IV. manifestum est. *Pighius.* Cic. Verr. VI.

Sibyllinis libris] Variæ fuere Sibyllæ: quæ Tarquinio libros obtulit, Cumana fuit. Sibylla autem tantæ fuit apud Romanos autoritatis, ut tres Sibyllæ statuas positas fuisse tradat Plinius, illiusque libris maxima habita autoritas. Præter Sibyllinos cæteros fatidicos libros combustos, Suetonius in Augusto scribit: 'Et hos quoque, delectu habito, condidit duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi.'

Ennam] Oppidulum Siciliæ non procul ab Ætna monte: de qua dicit Strabo lib. VI. 'Intra Insulam est Enna, modicis quidem possessa inquilinis, super collem jacens, in qua Cereris ædes est.' Ea montanas amplectitur planicies totas arabiles. *Oliver.* De Cerere Ennæa ita Cicero in Verrem: 'Vetus est,' inquit, 'opinio, Judices, quæ constat ex antiquissimis Græcorum literis atque monimentis, Insulam Siciliæ totam esse Cereri et Liberæ consecratam. Hoc cum cæteræ gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis tam persuasum est, ut animis eorum insitum atque innatum esse videatur; nam et natas esse has in iis terris Deas, et fruges in ea terra primum natas arbitrantur, et raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Ennensium nemore, qui locus, quod in media insula est situs, 'Umbilicus Siciliæ' appellatur.'

Matri Deum] Quæ Cybele dicta, eadem existimatur cum Astarte Sidoniorum, et cum Luna quoque Ægyptii confundebant, ut testatur Plutarch. de Iside et Osiride; quin et eadem Urania Afrorum, de qua Herodian. lib. V. Mylitta Syris Genitrix dicitur, ילד enim *gignere.* Quæ et Persis Mithra, sive Mather, quod genitricem et matrem Persis denotat. *Thys.*

Pessinuntem] Oppidum est Phrygiæ, ubi Cybeles simulachrum colebatur, quod cum e Pessinunte oraculo Apollinis Romam translatum esset, apud Scipionem Nasicam consensu senatus collocatum est, quia responsum fuerat ab oraculo, ut cum Romam Dea venisset, tum curarent, ut eam qui optimus esset Romæ hospitio acciperet: de cujus adventu suo loco dicemus lib. VIII. cap. ult. *Oliver.*

§ 2 *Metellus vero Pontif. Max.*] Sub cujus potestate cæteri omnes pontifices et sacerdotes positi erant. Unde etiam maximus dictus est, quia reliqui omnes ipso erant inferiores. Livius lib. XIX. et XXXVII.

Eundemque flaminem] Id est, Sacerdotem. Flamines, ut Varro testatur, dicti sunt, qui caput vinctum habent filo, et cognomen accipiunt ab eo Deo, cui sacra faciunt; sed partim sunt aperta, ut Martialis, Vulcanaris; obscuriora partim, ut Dialis a Jove, Furialis a Furia, cujus in fastis feriæ erant furiales. Livius vero scribit, Numam flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavisse, insignique eum veste et curuli regia sella adornasse, huic duos flamines adjecisse, Marti unum, alterum Quirino. Creati sunt etiam a Pontifice Maximo Flamines, et a Dictatore in oppidis, seu municipiis. Cic. et Livius. Ergo ‘flamen’ dictus videtur quasi ‘filamen,’ a filo lanæ, quo caput vinctum habebat, quod aperto omnino capite esse non liceret; Dion. tamen Halicarnassæus libro II. ‘Assumpta,’ inquit, ‘omni divini cultus institutione atque conscripta, in octo divisit partes, quot erant etiam sacrorum ordines: tradidit autem unam sacrorum ministeriorum constitutionem triginta Curionibus, quos dixi hostias immolare publicas pro curiis; secundam vero iis qui vocantur a Græcis Στεφανηφόροι, a Romanis vero flamines, quos a gestatione pileorum et infularum, quas adhuc ferunt, flamina vocantes, hoc nomine appellant.’

Africam] Tertia veteribus pars orbis, quæ et Libya veteribus a colore dicitur, λίβυς enim *nigrum* denotat: ab Orientis parte Nilo terminatur, pelago a cæteris. Vide Strab. et Melam. Africa autem proprie dicta, sive Minor, est Ptolemæo Africæ pars ad mare mediterraneum, inter Mauritaniam et Cyreneu regiones. Vide et Leon. African.

§ 3 *Laudabile*] Cic. de Nat. Deor. I.

Vitio tabernaculum captum] Plutarchus ita definit, quid sit capere vitio tabernaculum. ‘Si tabernaculum,’ inquit, ‘cepisset is, quod augurium capturus esset, ita ut antequam auspicium ceperit, aliquid aliud egisset quod ad augurium non pertineret; tum id tabernaculum vitio captum esse dicebatur, et si auspicia cepisset in eo, nihil valebant.’ Cicero quoque libro de Divinat. ita inquit: ‘Quid apud te scriptum de Tiberio Graccho? nonne et Augurum et Aruspicum comprobat disciplina? qui cum tabernaculum vitio cepisset imprudens, qui inauspicato pomœrium transgressus esset, comitia consulibus creandis habuerit.’

Comitiis consularibus] Quæ ad creandos consules habuerat. Comitia, ut, scribit Asconius, fuerunt ædilitia, prætoria, tribunitia, et consularia. Aulus vero Gellius dicit, comitia alia fuisse curiata, alia centuriata, alia tributa. ‘Comitium’ autem erat locus, teste Varrone, quo coibant comitiis curiatis magistratus creandi causa: nam in campo Martio eligebatur magistratus habitis comitiis. De ordine autem comitiorum multa apud Livium, plura autem apud Dionysium lib. VIII. ubi de Coriolani damnatione loquitur, videre licet. *Idem.*

Corsica] Hæc Insula non procul est a Sardinia, novem stadia. Author Strabo.

§ 4 *Consimili ratione, &c.*] Vulgo, *Consimili ratione post P. Cœlius, M. Cornelius, M. Cethegus.* Mss. Codd. omisso vocabulo, *post*, hæc ita legunt: *Consimili ratione P. Clœlius Siculus, M. Cornelius Cethegus.* Et recte; nam antea hæc contigere, quam quæ de Tib. Graccho retulit. De P. Clœlio Siculo nihil me legisse memini, modo non is sit, qui anno urbis CCCLXXVI. inter trib. militum nominatur a Livio lib. VI. M. Cethego et Q. Sulpi-

cio Flaminium ablatum, circa urbis DCXXXII. annum, ex Plutarchi Marcello colligere est. Idem quoque Cethegus non multo post ædilis curulis est factus, deinde prætor, censor, et consul. De C. Claudio Diali flamine abdicare jusso, refert idem Liv. lib. XXVI. quod quidem anno urbis DCXLIII. factum fuisse constat. Cæterum hæc exempla Campense exemplar sub uno titulo non inepte connectit. *Pigh.* Contigit A. U. DXLIII. Liv. lib. XXVI.

Publius Clœlius] Titi Clœlii aliquot noti ex Livio: nullus Publius, nisi Publius Cornelius Crassus Tribun. mil. Cons. pot. Anno U. C. CCCLXXVII. Legitur in Codice altero Bongarsii: *post Clœlius.* Scripserit fortassean Valerius noster: *Consimili ratione postea Clœlius Siculus.* Prænomina raro addit Valerius. *Colerus.*

Exta parum curiose] Quia cæsa victima et immolata, sacerdotes propria lance imposita debebant exta diligenter altaribus admovere, deinde quasi sacrata suscipere, et sic vesci: quod cum illi negligenter fecissent, Sacerdotio privati sunt. *Oliver.*

Flaminio] Sacerdotio flaminis; nam sicut a pontifice pontificatus dicitur, sic a flamine, hoc est, sacerdote, flaminium sacerdotium.

Coactique] Quia sacerdotio abire nolebant.

At Sulp.] Contigit A. U. DXXXII. circiter.

Apex] Contigit A. U. DXXXII. circiter. Plut. Marcell. Erat autem *apex* in summo flaminis pileo virga lanata, ut supra diximus; hoc est, in cujus extremitate modica lana erat alligata. Virgilius: 'Ecce levi summo de vertice visus Iuli Fundere lumen apex, et circum tempora pasci.'

§ 5 *Occentus, &c.*] Vix, inquit, creati fuerant Dictator et Magister equitum, cum sacrificantes vocem soricis audivere, et magistratum deponere coacti sunt. Plin. ait: 'Concentu soricum dirimi auspicia annales testati sunt.' *Oliv.* Alii *Concentus* legunt; sed rectius *Occentus*, quasi obstrependo sonus factus videatur. *Badius.* Plutarchus non Fab. Maximo, sed Minutio hoc ait accidisse. Vide Plin. lib. VIII. cap. 75. *Coler.*

§ 6 *Adjiciendum*] Contig. A. U. DXLVII.

Virgo Vestalis] Virgines Vestales perpetuum ignem servabant, ut ad simulachrum cœlestium syderum custos imperii flamma vigilaret, teste Floro, qui dicit: 'Numa Pompilius focum imprimis Vestæ Virginibus colendum dedit, ut ad simulachrum cœlestium syderum custos imperii flamma vigilaret.' Alii dicunt quod ideo servabant, ut significarent se ita perpetuo puras et inviolatas esse debere, sicut inviolatus servabatur ignis. His etiam, teste Livio, stipendium de publico dari statuit Numa Pompilius, qui hoc sacerdotium instituit, ut assiduæ templi antistites essent, easque virginitate et aliis ceremoniis venerabiles et sanctas fecit.

Æterni ignis] Perpetuo observandi. Piaculum enim erat ignem extingui, quem Vesta repræsentabat. De qua Ovidius: 'Nil aliud Vestam quam puram intellige flammam,' &c. Quod nomen a Chaldæis profluxit. אשתא id est, *Esta*, iis ignem denotat. Vide quæ diximus ad Sallustium p. 35.

§. 7 *Maximæ vero virginis Æmiliæ discipulam*] Mendose *Maxime.* Reperitur enim in Ms. Campensi, atque etiam Gemblacensis vetusto codice, quem vir optimus atque doctissimus Augustinus Hunnæus nobis procuravit, *Maximæ vero virginis Æmiliæ discipulam.* Correcte quidem. Dicebatur enim 'Virgo Maxima,' quæ vel senior natu collegio Vestalium præsidebat, vel diutissime in eo sacerdotio fuerat: cujus erat instruere ac docere reliquas. Maximarum vero virginum statuæ plures ad ædem Vestæ

honoris causa Romæ fuerunt positæ, quarum bases marmoreæ insculptis titulis adhuc reperiuntur, e quibus hoc loco adduxisse unam sufficiat: COELIAE. CLAVDIANAE. V. V. MAXIMAE. A. DIIS. ELECTAM. MERITO. SIBI. TALEM. ANTISTITEM. NVMEN. VESTAE. RESERVARE. VOLVIT. COELIA NERVIANA. SOROR. VNA. CVM. PIERIO. CONIVGE. AC. LIBERIS. ORANTES. VT. PER. SAECVLA. FACERE. DII. PERMITTANT. Sic Suetonius in Domitiano: 'Mox Corneliam virginem maximam absolutam olim, dehinc longo intervallo repetitam atque convictam defodi imperavit.' Tacitus in fine libri II. pro 'maxima,' 'vetustissimam' appellat. 'Et Vibidiam,' inquit, 'virginum Vestalium vetustissimam oravit pontificis maximi aures adire; clementiam expetere.' Hæc Tacitus de Messalina a Claudio jam damnata. Dionysius Halicarnass. lib. II. de Æmilia eandem, quam Valerius, refert historiam, eamque tunc ignis custodiam uni ex novitiis adhuc ceremonias discenti commisisse dicit. Hinc Valerius *Æmiliæ discipulam* vocat. *Pigh.* *Maximæ vero virginis*] Dionysius Halicarnassæus, 'Deficiente,' inquit, 'aliquando negligentia quadam igne, custode tunc ejus Æmiliæ alterique virginum nuper electarum, et tunc discentium, tradente ejus curam, perturbationem fuisse tota in urbe multam, et inquisitionem per pontifices, ne pollutio aliqua circa ignem sacerdotibus extitisset. Tunc Æmiliam ferunt insontem quidem, sed dubitabundam ex humano casu potificibus, sacerdotibus, et aliis virginibus, manus super aram tendentem ita dixisse: Vesta Urbis Rom. custos, siquidem pie et juste sacra tibi perfeci, annis paulo minus triginta, et animum purum habens, et corpus castum, demonstra mihi, sisque auxilio, neque parvi pendas sacerdotem tuam morte mori miserrima; si vero impium aliquod gestum est a me, meo ipsius supplicio urbis pollutionem expia. Hæc dicentem et scindentem a carbasea veste, qua tunc amicta erat, fasciam, post preces factas jecisse super aram dicunt, et ex frigido multo ante nullamque servante scintillam cinere flammam emicuisse multam per carbasum: ita ut nec civitati lustratione, nec novo opus esset igne.' *Oliver.*

Carbasum, quam optimum habebat] Pulmanni codex, atque Gemblacensis, *quem optimum habebat.* Idem est: æque enim masculino singulariter reperiri 'carbasus' ac fœminino, pluraliter in neutro, Phocas, Probus, et Caper tradunt. Nonius docet *carbasum* esse pallium e serico vel tenui lino, quo fæminæ divites amiciuntur. *Pighius.*

§ 8 *Scrupulosa*] Sollicita et exquisita diligentia, ut nihil omnino prætermitteretur; nam 'scrupulus' lapillus brevis est, quæ brevitate sua fere non videtur, sed calcatus sollicitudinem creat: unde 'scrupulum' sollicitudinem et difficultatem dicimus. Terentius, 'Injeci scrupulum;' et 'scrupulosum' sollicitum et anxium dicimus.

Clastidio] Urbe Galliæ Cisalpinæ.

Syracusis] Siciliæ urbs et colonia amplissima. Hanc Cicero lib. IV. in Verrem, et Plutarchus in vita Marcelli, quatuor urbibus constare tradunt; Neapoli nempe, Achradina, Ἀχραδίνη, Tyche, Τύχη, (Ityca, Ἰτύκη, Diodorus legit libro II.) et Insula; Livius Acradina et Tica scribit. Quinque urbes intra mœnia continere, perhibet Strabo lib. VI. Epipolas pro quinta parte annumerari putat Casaubonus. Ea pars, quæ Ciceroni Insula est, Straboni Ortygia dicitur. Hanc Insulam quoque incolis Nason vocari, Livius auctor est, lib. XXV. Eandem Homothermon ab initio appellatam scribit ex Nicandro Fazellus. Lege de hac Flor. lib. II.

cap. 6. *Ortelius.*

Votis] Votum duplex est, conceptivum et nuncupativum. Conceptivum est, quod animo et mente solum percipitur, sed verbis non exprimitur: Nuncupativum vero, quod nominativa voce declaratur atque vovetur: ut si dixero: Si valetudinem recuperavero, statuam argenteam in templo Apollinis constituam et erigam. Qui vota nuncupassent, ea libellis inscripta porticibus affigebant. *Oliver.*

Unam cellam] Quam imperiti 'capellam' vocant, id est, sacellum.

Nisi certis Diis] Ut Polluci et Castori, ut Apollini et Dianæ, ut Veneri et Adonidi, ut Cybelæ et Atti. Hæc numina societatem inter se habere dicebantur; itaque ambobus una sacrificabatur, præsertim Castori et Polluci; ita tamen ut utrique suus haberetur honos, et ideo Marcellus coactus hac admonitione et superstitione Pontificum non unam ædem duobus Diis, sed duas ædificare et consecrare. *Oliver.*

§ 9 *Consularibus*] Distinctius aptiusque scribo, *tot* et *tam*; item, *consulatibus.* Nam de Marcello retulerat quintum Consule. Itaque recte, *consulatus multos*, non pariter, *consulares* legeris. Nec enim plures præcessere. *Lips.*

Collegii Saliorum] Salii, ut Livius tradit libro XII. in urbe fuere a Numa constituti, et Marti Gradivo consecrati, qui totidem ancilia per urbem cum saltibus gestabant, tripudiis canentes veterem Mamurii memoriam.

Collegii Saliorum] Servius Danielis ad Æneid. VIII. 'Salii sunt, qui tripudiantes aras circumibant. Saltabant autem ritu veteri armati post victoriam Tiburtinorum de Volscis. Sunt autem Salii Martis et Herculis, quoniam Chaldæi stellam Martis Herculem dicunt, quos Varro sequitur, et Tiburtes Salios etiam dicaverant. Quidam hos a 'saltu' appellatos tradunt, quos alii a Numa institutos, ut arma ancilia portantes saltarent. Ergo bene a 'saltu' appellati. Horum numerum Hostilius addidit: nam duo sunt genera Saliorum, sicut in Saliaribus Carminibus invenitur, Collini et Quirinales a Numa instituti: ab Hostilio vero Pavorii et Pallorii instituti. Habuerunt sane et Tusculani Salios ante Romanos. Alii dicunt Salium quendam Arcadem fuisse, qui Trojanis junctus, hunc ludum in sacris instituerit: nonnulli tamen hos a Dardano institutos volunt, qui Samothracibus Diis sacra persolverent. Quidam etiam dicunt Salios a Morrio Rege Veientanorum institutos; ut Alesus Neptuni filius eorum Carmine laudaretur, qui ejusdem regis familiæ auctor ultimus fuit.' Vetus Glossarium: 'Salius, Ἱερεὺς ὁ τὰ διοπετῆ ὅπλα θεραπεύων· ὑμνῳδός· πρύτανις.' Adi Festum. *Colerus.*

Ancilia] Ancile de cœlo delapsum, ut fingebant, Numa consecravit.

Ita se humanarum rerum] Magis placet Pulmanniani exemplaris lectio: *Ita se humanarum rerum velut curam gerere existimantia.* Quæ quidem sententia pulchrior et nitidior videtur. *Pighius.*

§ 10 *Quod animi judicium*] Contigit A. U. CCCLXIII.

Pontem sublicium] Festus ait quorundam opinione esse vocabulum hoc Volscorum. Scaliger *sublicum* non secus atque 'obliquum' dici existimat, ab inusitato 'liquis.' Liquis autem, ut vetus autor loquitur de Figuris, est, quæ minuendi laboris causa, et salva tectorum ratione angulorum secundum ipsam extremitatem subtenditur. *Scalig.* Pons autem sublicius, et Pons sacer, et Pons Herculis, et Pons Æmilius a Lampridio, et ab Antonio Pons Lepidi dictus, circiter pedes sexcentos a Palatino distat. Fundamenta parum supra Navalia in fluminis alveo apparent, ex solido marmore: unde aliquando pons mar-

moratus dictus, omnium primus et antiquissimus, hodie nullus. *Fabritius.* Vide et Marlianum.

Janiculum] Urbi ab Anco Mons hic additus; nunc a flavis arenis mons aureus vel Montorius dicitur.

L. Albanius] Ita lib. Dan. Florus et Livius, *L. Albinius.* An rectius erat *Albinus?* Coler.

Cære in oppidum pervexit] Ita correcte magis in antiquo: vulgo, *Cere in oppidum pervexit.* Pigh.

Cære in oppidum] Lib. Dan. *Cære oppidum:* quod agnosco lubens. De hoc oppido Livius, Plinius. Agillam olim dictum fuisse multis docet Servius Æneid. VIII. Strabo lib. V. *Coler.*

Cæremonias] Vide supra ad Prologum.

§ 11 *Eadem tempestate*] Contigit A. U. CCLIII.

C. Fabius Dorsuo] *Dorso* videtur scribendum, ut Mento, Pedo, Gulo, Fronto, Capito, qui item ejus generis cognomina sunt. Quædam manuscripta exemplaria perperam, *dorso suo*, habent. An vero hinc Fabio cognomen, quod sacra dorso ac humeris per hostium castra tulerit? *Pigh.*

Namque Gallis, &c.] Scilicet Senonibus.

Capitolium] Capitolium in monte Tarpeio situm, Superbi maxime opus. Quod his fere verbis describit Dionysius: 'Situm est in alta crepidine, habetque in ambitu octo jugera, sic ut latera singula ducentorum fere pedum sint, exigua latitudinis et longitudinis differentia, nisi quod ista illam vincit vix pedibus quindenis. Qua parte frons ejus meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur, ab aliis lateribus duplici. In ipso sunt tres cellæ ex ordine, a lateribus communione parietum clausæ, media est Jovis, utrinque altera Junonis, altera Minervæ, sub eodem laqueari, eodemque tecto.' Hæc hactenus Dionysius. Capitolium autem ita vocabant, quam Græci ἄκραν, quod esset κορυφὴ τῆς πόλεως. At fabula capitis inventi ad gentis nobilitatem. *Capitolium* ergo Latina vox, ut Pergamus in Phrygia. *Scaliger.* De ejus magnificentia non opus est multa adferre. In illo Tarquinii Capitolio primitus ænea erant limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis aureis ædiles posuerant. Post Carthaginem eversam laquearia inaurata fuerunt. Catulus autem tegulas æreas inauravit. Suo tempore in inaurationem solam 12000. talenta impensa refert Plutarchus, id est, nostra computatione, septem milliones. *Lips.* Recte itaque dixit Virgilius: 'Hinc ad Tarpeiam sedem, et Capitolia ducit, Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis.'

Fabiæ gentis] Antiquissima gens, quæ ad Aborigines primos Latii populos originem refert, stirpem ad Fabium Herculis filium, ut scribit Plutarchus in Maximo. Fuere in ea gente, Vibulani, Ambusti, Maximi, Pictores; addidit et Labeones ex antiquis denariis F. Ursinus.

Ne statum Fabiæ gentis sacrificium interrumperetur] Sic etiam Atrebatensis collegii Ms. Codex. Quæ antiqua lectio videtur esse, remanens item in Gemblacensi. *Stata sacrificia* vocat Festus, quæ certis diebus fieri debent, citatque M. Catonis verba in L. Veturium, cum ei equum Censor adimeret, cum dicit: 'Quod tu, quod in te fuit, sacra stata solennia, capite sancta deseruisti.' Quod vocabulum et Livio restitui poterit ubi de hac eadem re scribit lib. v. legendumque ita: 'Sacrificium erat statum in Quirinali colle Fabiæ genti.' *Pighius.*

Gabino ritu] Videlicet toga in tergum rejecta sub lacerto, ita ut ad dexteram partem laciniam traherent, et sub veste exteriore laciniæ manus dextra teneretur: hoc factum est, quia cum Gabini sacra celebrarent,

hostes supervenere; illi autem, rejecta per tergum lacinia vestis, ut essent expeditiores, hostem insecuti fuderunt atque fugarunt. De hoc ritu Lucanus: 'Turba minor sequitur ritu succincta Gabino.' *Oliver.* Vide et Serv. et Isidor. lib. XIX. cap. 24.

Quirinalem collem] Qui a Quirini æde nomen accepit. Habet ab ortu Viminalem; a meridie Cæsaris et Nervæ forum; ab Occidente, Urbem planam; a Septentrione Collem Hortulorum, et Campum Martium. Dicitur et Agonius, quod Circo Flaminio eruptione Tiberis inundato, ludi Agonales in eo fierent. Si Victoris liber emendatus est, Clatræ et Apollinis dicitur a templo quodam. Hodie autem Mons Caballinus dicitur, a duobus equis marmoreis, qui stant ibidem in excelsa basi, cum suis ductoribus, prope ædem S. Saturnini, qui a Phidia et Praxitile sunt facti, si titulus verus est. *G. Fabricius.*

§ 12 *Magna conservandæ religionis*] Livius de Bello Macedonico lib. XL. 'Eodem,' inquit, 'anno in agro L. Petilii Scribæ sub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ sunt, operculis plumbo divinctis. Literis Latinis Græcisque utraque arca inscripta erat; in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Rom. sepultum esse; in altera libros Numæ Pompilii inesse. Eas arcas cum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa sine ullo vestigio corporis humani, ac ullius rei per tabem tot annorum omnibus absumptis; in altera duo fasces candelis involuti, septenos habuere libros non integros modo, sed recentissima specie; septem Latini de Jure Pontificio erant, septem Græci de Disciplina Sapientiæ, quæ illius ætatis esse potuit.' Addit Antias Valerius Pythagoricos fuisse, vulgatæ opinioni, qua creditur Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide; primo ab amicis, qui in re præsenti fuerunt, libri lecti, mox pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petilius Prætor Urbanus studiosus legendi hos libros a L. Petilio sumpsit, et erat familiaris usus, quod scribam eum quæstorem Q. Petilius in decuriam elegerat. Lectis rerum summis cum animadvertisset pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petilio dixit, sese eos libros in ignem conjecturum esse, prius quam id faceret, se ei permittere, uti si quid, seu jus, seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, reperiretur, id integra sua gratia eum facturum. Scriba Tribunos plebis adiit, a Tribunis ad Senatum res est rejecta; Prætor se et jusjurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi servarique non oportere: Senatus censuit satis habendum, quod prætor jusjurandum polliceretur, libros primo quoque tempore in comitio concremandos esse, pretium pro libris, quantum Q. Petilio Prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum, id scriba non accepit, libri in comitio, igne per victimarios facto, in conspectu populi cremati sunt. De numero librorum Plin. Nat. Hist. lib. XIII. varias refert scriptorum opiniones, ut alii XIV. alii plures, alii pauciores fuisse dicant. *Oliver.*

Lucii Petillii Scribæ] Varro non Petillii, sed Terentii agrum fuisse dicit, teste Augustino de Civit. Dei; quod ita solvitur, intelligamus agrum fuisse Petillii, ejus cultorem fuisse Terentium. *Badius.*

Janiculo] Vide supra ad Exempl. 10.

Versantibus] Fodiendo invertentibus.

Numæ Pompilii, &c.] In aliis, *Numæ Pomponis filii.* Sic enim Livius lib. XL. cujus eadem fere verba refert

Valerius: 'Quæ formulam quasi nobis repræsentant epitaphii vetusti.' *Pighius.*

Victimarios] Per ministros victimarum, qui victimas ligabant, cultrum, aquam, et molam parabant, et reliqua, quæ sacris erant necessaria, victimarii dicebantur: erant igitur ministri sacrificiorum. *Oliver.*

§ 13 *Duumvirum*] Duo primum fuere tantummodo, qui libris Sibyllinis præficiebantur; et hi erant patritii: deinde decem præfecti sunt; postea quindecim usque ad Syllana tempora; postremo quinquaginta fuerunt; et licet fuerint plures, in his tamen decemvirorum nomen remansit. *Idem.*

Culeo insutum] Culeus erat corium lupinum, in quo gallus, serpens, et simia includebantur: deinde qui ejusmodi supplicium meruisset, insuebatur hoc culeo, et in proximum fluentem projiciebatur. Pœna autem erat gravis, quia gallus serpentem, serpens simiam, simia hominem insequebatur. Hoc autem supplicii genus parricidis irrogatum est. P. Malleolus, matre interempta, primus omnium insutus culeo in mare præcipitatus est. *Idem.*

Idque] Contigit A. U. DLIII.

Multo post] Vulgo, *non multo post.* Quia usque ad tempora Syllæ et Marii, qui sexcentesimo fuerunt ab urbe condita anno, hoc lege Pompeiana datum est ad populum. *Oliv.*

Idque supplicii genus non multo post] Eradenda vox negativa, *non*, quæ in nullo manuscriptorum habetur. Quadringenti enim amplius anni fuere post regum tempora, quando primus ea pœna periit Romæ matricida Malleolus. *Pighius.*

Multo post] Post bellum Cimbricum et victoriam Marii. Auctor Florus, et Oros. lib. v. cap. 16. *Coler.*

§ 14 *Sed in his quæ custodiam*] Hic M. Atilius Regulus fuit, qui primo Punico bello post gravissimas Carthaginiensibus clades illatas, tandem insidiis Hasdrubalis et Xanthippi Lacedæmonii ducis captus, et Carthaginem ductus, Romam missus est ad Senatum, ut ipsius permutatione omnes Carthaginiensium captivi restituerentur; contentique solo ejus sacramento, nullo alio de ritu valide illum astrinxerunt. Hoc in Senatu cum Attilius exposuisset, primus de hac re sententiam rogatus, negavit pro se uno et sene tot juvenes et validos hostibus esse reddendos, in cujus sententiam facto senatusconsulto non reddi scilicet captivos, cum, ut in patria remaneret, a familiaribus et liberis enixe rogaretur, qui dicerent nefas non esse perfidis fidem non servasse, nulla ratione adduci potuit, ut a fide desisteret. Maluit ergo ad certum supplicium redire, quam jusjurandum violare: poterat hic saluti suæ consulere, sed quamvis se sciret ad sævissimum hostem rediturum, tamen religionem servandam esse putavit, novis namque et exquisitis exemplorum modis excruciatus est. Etenim resectis palpebris in machinam conjectus est, cui erant aculei præfixi, vel claviculi pedibus acutis in interiorem partem versi, tractaque est per totam civitatem machina, et in omnes partes versata, denique, post multos cruciatus in mare dejecta. Cicero in Oratione contra Pisonem: 'Nec mihi M. Attilius Regulus, quem Carthaginienses resectis palpebris illigatum in machina necaverunt vigilando, supplicio videtur affectus. Supplicium enim fuisse venenum a Carthaginiensibus datum, quo tempore Romam ad Senatum pro captivorum permutatione legatum misere; quod ejusmodi fuit, ut non statim eum interimeret, sed mortem in diem proferret eo consilio; postea vero grassante sensim veneno, cor tabesceret.' Alii aliter ferunt de hujus viri supplicio, dicunt enim quod eum Carthaginienses in atris et profundis tenebris claudebant, ac diu retentum,

post ubi Sol visus erat ardentissimus, repente educebant, et adversus ictum Solis oppositum continebant, atque intendere in cœlum oculos cogebant, palpebrasque ejus, ne connivere posset, sursum deorsum ductas insuebant. Tuditanus autem somno diu prohibitum, atque ita vita privatum refert: idque ubi Romæ cognitum est, nobilissimos Pœnorum captivos liberis Reguli a Senatu deditos, et ab his, in armario muricibus præfixo destitutos, eadem insomnia cruciatos, interiisse. *Oliver.* Contigit A. U. CCCCXCVIII.

Missus] Contigit A. U. DIII.

Non ignarus] Hoc idem affirmat Cicero in Paradoxis; dicit enim: 'Neque ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi; non enim magnitudo animi cruciabatur a Pœnis, non ejus gravitas, non fides, non ulla virtus, non denique tot virtutum præsidio munitus animus, tantoque conatu virtutum septus, cum corpus caperetur, capi ipse certe non potuit.' Item Offic. lib. III. 'Nec vero tum ignorabat se ad crudelissimum hostem, et ad exquisita supplicia proficisci, sed jusjurandum servandum putabat.'

Infestos Deos] Quippe quorum multa funera ediderat. *Oliver.*

Infestos Deos] Abest vox posterior a lib. Dan. et abest jure. Intelligit Carthaginienses. *Coler.*

Verum his juraverat] *Quia* vulgatum in Campensi non habetur, et superfluum est, hiulcamque reddit clausulam. *Pighius.*

Potuerunt profecto Dii] Hic quasi deplorat, indignam Atilii Reguli mortem: dicit enim, si quid pietatis est, potuerunt Dii lenire efferatam Carthaginiensium crudelitatem.

Uti moribus suis] Qui semper perfidi et immanes fuerant.

Tertio Punico bello] Tametsi nunc quidem id Carthaginiensibus concessere, Dii tamen post aliquot annos de illis graves, quamvis seras, sumpsere pœnas; nam urbem eorum delevit Scipio Æmilianus. Primum namque bellum confecit Lutacius, secundum Africanus superior, tertium Scipio Æmilianus, qui dictus est Africanus inferior. Constat autem, teste Eutropio, Carthaginem anno DCC. postquam condita fuit, deletam. *Oliver.*

§ 15 *Quanto nostræ civitatis Senatus*] Post Cannensem cladem, quæ accepta est Terentio Varrone et Paulo Æmilio Coss. apud Cannas Apuliæ vicum, hac maxime clade nobilitatum, ubi supra XL. hominum millia a Pœnis cæsa fuisse traduntur cum Paulo Æmilio Consule, tantus mœror civitatem incessit, ut omnes in luctu et squalore positi essent, nec ulla domus tanti mœroris expers inveniretur; et propterea Cereris sacra, quæ non nisi per matronas in candida veste celebrari licebat, suo ritu perfici non possent, quia lugentibus interesse non liceret, Senatus jussit ne ultra XXX. diem flerent matronæ, ut sacra Cereris perficere possent. Liv. lib. XXII. de Bello Punico secundo, 'Tum privatæ quoque,' inquit, 'per domos clades vulgatæ sunt, adeoque totam urbem complevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit, quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona luctus expers fuerit. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica desererentur, Senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus.' *Oliver.*

Trigesimum] Alioqui per annum lugere cogebantur.

Romanorum virorum] Sic Mss. Vulgo: *Romanarum virium parte.* Mulieres enim, licet occisis viris afflictæ, festiva Cereris sacra obire coactæ sunt. *Pigh.*

Candidam induere vestem] Quod in candida veste Cereri sacrificaretur a matronis, testatur Ovid. Met. x. 'Festa piæ Cereris celebrabant annua

matres, Illa quibus nivea velatæ corpora veste Primitias frugum dant spicea serta suarum.' *Oliver.*

Dare thura] Suffitu credebantur Dii delectari. Antiquissimis tamen temporibus thura in usu non fuere. Arnob. contra Gentes lib. VII. 'Percunctamur de thure, unde aut quo tempore nosse illud, aut scire poteritis, ut merito existimetis aut esse Diis dandum, aut eorum acceptissimum voluntati. Novella enim propemodum res est, neque annorum inexplicabilis series, ex quo ejus notitia profluxit in has partes, et delubris meruit interesse divinis. Neque enim temporibus, quemadmodum creditur et perhibetur, heroicis, quidnam thus esset, scitum est, scriptoribus ut comprobatur a priscis, quorum in libris posita nulla ejus mentio reperitur, neque genitrix et mater superstitionis Hetruria opinionem ejus novit aut famam, sacellorum ut indicant ritus, neque quadringentis annis quibus Albana res viguit, in usum cuiquam venit, sacra res cum fieret, neque ipse Romulus, aut religionibus artifex in comminiscendis Numa, aut esse scivit, aut nasci.'

§ 16 *Creditum est, Varronem Consulem*] Necdum discedit a Cannensi clade, sed ejus occasione post laudatam religionis observantiam transit ad exempla neglectæ religionis a Romanis. Quo loco vulgati codices peperam novum caput constituunt. *Pighius.*

Creditum, &c.] Transit ad neglectam religionem. Hic autem Varro, qui C. Terentius dictus est, loco non solum humili, sed etiam sordido natus erat, teste Livio; nam patrem ejus lanium fuisse dicit, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servili ejus artis ministerio usum. Is juvenis ex eo genere quæstus pecunia a patre relicta, animum ad spem liberioris fortunæ adjecit, togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisque adversus rem famamque bonorum; primo in notitiam populi, deinde ad honorem pervenit. *Oliver.* Contigit A. U. DXXXIII.

Tam infeliciter] Quia, ut supra diximus, cæsa fuisse feruntur plus quam XL. millia Romanorum, et supra XX. millia capta cum ipso imperatore Paulo.

Ludos Circenses] Ludi erant iidem qui et Romani, sicut idem Cic. testatur. Hi fiebant in honorem Jovis, Junonis, et Minervæ. Et referebant veluti ludos Olympicos Græcorum. Præmittebatur his ludis pompa Circensis. Hinc Sponsiones pro victoria aurigarum, qui quatuor coloribus distincti, de quibus Cassiodorus Var. Epist. lib. III. 51. 'Colores autem in vicem temporum quadrifaria divisione funduntur, Prasinus virenti verno, Venetus nubilæ hyemi, Roseus æstati flammeæ, Albus pruinoso autumno dicatus est; ut quasi per duodecim signa digrediens, annus integer signaretur; sic factum, ut Naturæ ministeria spectaculorum composita imagine luderentur.' Vide et Tertullianum lib. de Spectac. cap. 9. et Bullengerum de Circensibus Ludis.

Ædilis faceret] Aliud officium erat Ædilis Curulis, aliud Plebeii. Quidnam autem esset officium Curulis, Cicero Verr. ult. ostendit: 'Nunc sum,' inquit, 'designatus Ædilis. Habeo rationem quid a populo Rom. acceperim, mihi sanctissimos ludos maxima cum ceremonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, mihi Floram matrem, populo plebique ludorum celebritate placandam; mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maxima cum dignitate ac religione Jovi, Junoni, Minervæ esse faciendos; mihi sacrarum ædium procurationem, mihi totam urbem tuendam esse commissam, ob earum rerum laborem et solicitudinem fructus illos datos antiquiorem sententiæ

dicendæ locum, togam prætextam, Sellam Curulem.' Ædiles plebeii ædibus tantum præerant. Ic. l. II. ff. de Orig. Jur. ita loquitur: 'Itemque ut essent qui ædibus præessent, in quibus omnia scita sua plebs deferebat, duos ex plebe constituerant, qui etiam ædiles appellati sunt.' *Oliver.*

Histrionum] Sunt qui velint *Histrionem* ab Istria dictum, quia qui primus Romæ scenicam artem exercuit, ab Istria venerit; alii non ab Istria, sed ab Hetruria accitos Romam Histriones fuisse dicunt. Erant autem Histriones, qui Latine Ludii dicuntur, qui personati in scena comœdias et tragœdias agebant voce et corporis gestu, de quibus Cicero in Paradox. 'Histrio,' inquit, 'si paululum se moveat extra numerum, aut si versus pronunciatus est syllaba una brevior aut longior, exibilatur, exploditur.' Histriones autem infames erant. Vide II. 4. 4.

Expiatum] Expurgatum: quia infamis conditionis puerum excubiis Jovis præfecerat.

§ 17 *Potitii sacrorum ejus ritum*] Hercules, ut auctor est Livius, post occisum Cacum propter abactas boves, cum esset ad Evandrum deductus, se Jovis filium et Caci mortem virtute probavit; ob quam rem ab Evandro benigne est hospitio susceptus et pro numine habitus, denique ara maxima est ei constituta, quod Herculi Delphicus Apollo in Italia fore prædixerat, et Carmenta mater Evandri multo ante fuerat vaticinata. Cum ergo de suo armento ad sua sacrificia boves dedisset, inventi sunt duo senes, Pinarius et Potitius, quibus, qualiter se vellet coli, ostendit: scil. ut mane et vesperi ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, cum circa Solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior advenit; Pinarius postea extis jam consumptis. Unde iratus Hercules, statuit ut Pinariorum familia tantum ministra esset epulantibus Potitiis et complentibus sacra. unde et Pinarii dicti sunt a πεῖνα, quæ Græce dicitur *fames;* nam senem illum, ut vult Servius, constat alio nomine fuisse nuncupatum. Unde Virgilius: 'Primusque Potitius auctor, Et domus Herculei custos Pinaria sacri.' *Oliver.*

Auctore Appio] Quia Appius auctor fuerat, ut hoc sacrificium transferrent ad ministerium servorum. Sciendum est, quod, teste Macrobio Saturn. lib. I. Sacris Herculis mulieres interesse non licebat. *Idem.*

Intra annum] Festus, intra diem trigesimum: cum Valerio sentit Serv. ad Æn. VIII. cum ait: 'In sacris Herculis nec servi intererant nec liberti: adeo ut Appius, qui sacra hæc transtulit in libertos, vel, ut quidam volunt, in servos publicos, et caruerit oculis et intra annum omnem familiam perdiderit.' Idem Servius ad illud: 'Herculei custos Pinaria templi,' intra breve tempus extinctos fuisse refert. Porro Valerius scribit nomen Potitium prope interiisse: Festus, omnes interiisse. *Coler.*

Luminibus captus] Oculis et luce privatus. De hoc Appio dicemus lib. VIII. cap. 13. Fuit autem qui cum Pyrrho Epirotarum Rege pacem, quibus ille petebat conditionibus, fieri dissuasit anno ab Urbe condita CCCCLXI. teste Eutropio lib. secundo. *Oliver.*

§ 18 *Acer etiam sui numinis vindex Apollo*] Apollo nihilo segnius et ipse suum numen ultus est. Cum enim Scipio Africanus inferior Carthaginem militibus diripiendam concessisset, quidam Apollinis templum ingressus, ejus simulacrum aurea veste indutum spoliare tentavit; qua re indignatus Apollo, id egit, ut sacrilegæ manus inter fragmenta vestis et fimbrias a corpore abscissæ reperirentur.

Invenirentur abscissæ] Non dicit a quo, quasi a numine factum sit, cum forte a petentibus partem prædæ factum putet. *Badius.*

Brennus Gallorum Dux] Affert secundum exemplum de vindicta Apollinis in sacrilegium Brenni, ducis Gallorum in Gallogræcia; qui cum Delphicum templum spoliasset, in furorem versus, sibi manum intulit.

Brennus Gallorum dux] In Campensi: *Brennus quoque Gallorum dux.* At in Mss. plerisque libris omnino omissum hoc exemplum est. Et sane inter externa potius referri debet. *Pighius.*

Brennus Gallorum dux] Audi Justinum lib. XXIV. de Brenno sic disserentem: 'Habebat,' inquit, 'Brennus lecta ex omni exercitu peditum sexaginta quinque millia: Delphorum sociorumque non nisi quatuor millia militum erant; quorum contemptu Brennus, ad acuendos suorum animos, prædæ ubertatem omnibus ostendebat, statuasque cum quadrigis, quarum ingens copia procul visebatur, solido auro fusas esse, plusque in pondere, quam in specie habere prædæ adfirmabat. Hac adseveratione incitati Galli, simul et hesterno mero saucii, sine respectu periculorum in bellum ruebant. Contra Delphi, plus in Deo, quam in viribus spem reponentes, cum contemptu hostium resistebant; scandentesque Gallos e summo montis vertice partim saxis, partim armis, obruebant. In hoc partium certamine, repente universorum templorum antistites, simul et ipsi vates, sparsis crinibus cum insignibus atque infulis, pavidi vecordesque in primam pugnantium aciem procurrunt: advenisse Deum clamant, eumque se vidisse desilientem in templum per culminis aperta fastigia. Dum omnes opem Dei suppliciter implorant, juvenem supra humanum modum insignis pulchritudinis, comitesque ei duas armatas virgines, ex propinquis duabus Dianæ Minervæque ædibus occurrisse, nec oculis tantum hæc se perspexisse, sed audisse etiam stridorem arcus, ac strepitum armorum. Proinde nec cunctarentur Diis antesignanis hostem cædere, et victoriæ Deorum socios se adjungere summis obsecrationibus monebant. Quibus vocibus incensi omnes certatim in prælium prosiliunt. Præsentiam Dei et ipsi statim sensere: nam et terræ motu portio montis abrupta, Gallorum stravit exercitum, et confertissimi cunei, non sine vulneribus hostium dissipati, ruebant. Insecuta deinde tempestas est, quæ grandine et fulgure saucios ex vulneribus absumpsit. Dux ipse Brennus cum dolorem vulnerum ferre non posset, pugione vitam finivit. Alter ex ducibus, punitis belli autoribus, cum decem millibus sociorum citato agmine a Græcia excedit.'

Delphis] Ubi celeberrimum illud Apollinis oraculum, quam prædicendi vim spiritui terræ tribuit Cicero de Divinat. lib. I. et Diodor. lib. VI. et X. Defecisse existimant plerique, quod vis illa telluris exhausta esset vetustate. Sed revera Diabolus illi præerat, cui silentium indixit adventu suo Servator. Ita repente cuncta admodum obmutuere oracula. Quantæ opulentiæ fuerit hoc templum, ex eo apparet, quod Phocenses ad bellum sacrum plus quam decem talentorum Myriades acceperint. Inde opes templi, quæ quotannis donariis augebantur, existimari possunt.

Templum] De hac spoliatione templi meminit Justinus.

§ 19 *Nec minus efficax ultor*] Devictis partibus Bruti et Cassii Cæsaris interfectorum, Octavius, Antonius, et Lepidus, inter se orbem diviserunt. Octavius cadentem plagam, Lepidus meridianam obtinuit. Et cum Octaviam Octavii sororem Antonius duxisset uxorem, ut inita con-

fœderatio vim majorem posset habere, se contulit in Ægyptum, ubi captus est illecebris Cleopatræ reginæ, divortii libellum paulo post misit Octaviæ. Qua re indignatus Augustus, bellum intulit Antonio; quem cum Cleopatra navali prælio apud Leucadem Ambraciæ promontorium superavit. Cujus cladis acceptæ caussam illam fuisse dicunt, quod Antonius præfectum quendam in lucum Æsculapio consecratum ad ligna succidenda navium conficiendarum gratia misisset; nam casus ita tulit, ut eo ipso tempore quo ligna cædebantur, Antonii partes devincerentur, ubi lucum cædendo violaverat. *Oliver.*

Æsculapius] Medicinæ præses, ideoque Apollinis filius. Hinc et ob vigilantiam, quæ in Medico requiritur, gallus ei sacer fuit. Unde et canis uberibus altus credebatur. Quod serpens eidem sacer fuerit, qui in se rediret, eo innuerunt annuam cœli conversionem atque aëris mutationem, quæ, ut varia effecta miseris mortalibus communicat, ita periti Medici est avertere. Pausanias tradit immolatam eidem fuisse capram, forte quod febri illam semper corripi Naturæ periti tradant. Ejus simulachrum barbatum, patris vero imberbe, merito ridet festivissimus Lucianus in Jove Tragœdo.

A Turullio præfecto] Alii, *Turilio.* Turullium etiam vocant Mss. Codices, et Dion Cassius Histor. lib. II. *P. Turullium,* referens eadem et quæ ad illustrandum hoc exemplum pertinent; nempe inter Cæsaris Dictatoris percussores proscriptum, postea bello Actiaco partibus Antonii adhæsisse, et ab eodem jam victo, et gratiam sibimet ambiente proditum ac traditum Augusto fuisse, ejusque jussu in insula Co, ubi lucum Æsculapii classis parandæ caussa succiderat, velut in vindictam numinis occisum fuisse. Scribe igitur in Valerio, *eum in lucum,* pro, *eum in locum.* Atque mox, *effecitque Deus, ut,* pro, *effecitque ut.* Ita enim volunt veteres libri. *Pigh.*

Adhuc superantibus] Id est, extantibus, impunitatem consimilis injuriæ ne evertantur, peperit. *Badius.*

§ 20 *Quintus autem Fulvius Flaccus*] Abbreviator Livii: 'Fulvius,' inquit, 'Flaccus Censor templum Junonis Laciniæ tegulis marmoreis spoliavit, ut ædem quam dedicaverat tegeret.' Hujus fuit uxor Sulpitia, quæ, ut Nasica judicio Senatus omnium optimus, sic matronarum sententia omnium castissima judicata fuit. *Oliver.*

5 *Tegulas*] Quærere libeat, cur eas tegulas transtulerit Fulvius. Rationem reddit Servius, ubi de nomine et templo Junonis Laciniæ Æneid. III. 'In hoc templo illud miraculi fuisse dicitur, ut si quis ferro in tegula templi ipsius nomen incideret, tamdiu illa scriptura maneret, quamdiu is homo viveret, qui illud incidisset.' *Coler.*

Junonis] Ut plurimum Juno cum Luna confunditur, quæ et Samia dicta, tanquam בעלת שמים, id est, *Baalet Schamaim,* sive regina cœli. Unde et Βήλθης Hesychio. Eadem Urania, Cœlestis. Augustinus eandem Pœnis Astartem vocari Quæst. XVI. ad Jud. 11. affirmat. Ita illa πολυώνυμος. Vide tamen Vossium de Idol.

Laciniæ] Lacinius latro fuit nobilissimus, qui extrema Italiæ multis latrociniis infestabat. Hunc Hercules, cum occidisset, ad expiationem loci placationemque Junonis, quæ sibi irata dicebatur, ei templum dedicavit, et a nomine latronis *Junonem Laciniam* appellavit. Virgilius: 'Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti Cernitur: attollit se Diva Lacinia contra.' Nisi Lacinia dicatur a Lacinio promontorio. Alii dicunt a rege conditore fuisse nominatum templum illud: de quo diversas scriptorum sententias invenio, ubi situm fuerit. Nam Valerius cum

dicat in fine hujus exempli, cujus casu motus Senatus, tegulas Locros reportandas curavit, innuere videtur, Locris fuisse templum istud. At Livius Crotonæ fuisse ostendit, cum in descriptione illius urbis dicat: 'In urbe nobile templum ipsa urbe erat nobilius Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circa populis.' Et iterum: 'Templum,' inquit, 'inclytum divitiis etiam, non tantum sanctitate.' At Strabo lib. VI. post fines Crotoniatas esse vult. 'Post Scyllaceum,' inquit, 'Crotoniatarum fines sunt, et Iapygum terna promontoria, deinde Laciniæ Junonis templum superiore ætate locupletissimum, donisque frequentissimis plenum.' Theocritus vero in Eclogis parte orientali propinquam Crotonem esse significat. Constat tamen promontorium Lacinium in regione Locrensi fuisse, teste Plin. Nat. Hist. lib. III. in Descriptione Locrorum. *Oliver.*

In ædem Fortunæ] Templum Deæ Fortunæ, quæ insidens equo fabricata fuerat et erecta. *Oliver.*

Fortunæ Equestris] Erat et templum Fortunæ Plebeiæ.

In Illyrico] Illyricum latissime patens Europæ regio, sed Plinius inter Arsiam et Titium flumina comprehendit. Cui respondet hodie Slavonia.

In Illyrico] In bello, quod gessit pop. Rom. adversus Persen Macedoniæ regem et Illyricos.

Tegulas Locros reportandas curavit] Pulmanni Codex habet: *loco reportandas;* fortassis legendum: *illico reportandas.* Neque enim nomen loci Livius ipse exprimit, ex quo videtur Valerius desumpsisse hanc Historiam. Et sane constat Laciniæ Junonis celeberrimum illud templum, non Locris fuisse, sed ad Crotonem, vix passuum milibus sex ab urbe distans, quod ipsum pulcherrime describit idem Livius lib. XXXIV. Meminere Strabo lib. VI. Virgilius Æneid. III. ac Commentator Servius, item Stephanus de Urbibus, et alii. *Pighius.*

Locros] Locri urbs est magnæ Græciæ. Populi autem vocantur Epizephyrii, a Zephyrio promontorio. Quos colonos fuisse Locrorum in Græcia constat. Erant enim in Græcia Locri, Ozolæ, Epicnemidii, et Opuntii. Ab Opuntiis juxta Virgilium Epizephyrii originem traxere. Naricios enim appellavit illo versu: 'Heic et Naricii posuerunt mœnia Locri.' Narix autem urbs Opuntiorum. *Thys.*

Decretique circumspectissima sanctione] Vulgo, *sanctitate.* Campens. exempl. *sanctissima circumspectione:* nec quidem satis apte. Hoc tamen ea variatione colligitur, priorem illam lectionem puriorem fore, si pro *sanctitate, sanctione* legas. Decreta enim ac leges sanctionibus quibusdam firmari ac muniri solent; sc. vel pœnæ alicujus adjectione, vel adversarum aliarum legum expressa derogatione. Cujus pulcherrimum exemplum extat Romæ in ænea Lateranensis Ecclesiæ tabula. *Pighius.*

Retexuit] Delevit. Translatio sumpta a textoribus; nam qui texunt fila, in ordinem redigunt, qui vero retexunt opus, in ordinem redactum delent. Ergo retexuit, delevit, et emendavit. *Oliv.*

§ 21 *Pleminii legati*] Pleminium legatum Scipio Locris cum præsidio pop. Rom. præfecerat: is præter multa facinora, quæ fœda nimis et indigna in Locrenses ediderat, templum quoque Proserpinæ, quod ibi nobilissimum et opulentissimum fuerat, nimia avaritia tactus, diripuit; nam ibi thesaurum ingentem reposuerunt Locrenses, quem ex ipsius Proserpinæ luco confecerant, cum ibidem magni et quotidiani proventus reportarentur. Quare legatus thesauri cupiditate captus, pecuniam surripuit; quod ubi rescivit Senatus, legatum Romam vinctum deduci jussit. Cognita deinde causa, ubi culpæ affinem esse intellexit, in carcerem

trudi jussit, ubi pediculari morbo, ut quidam volunt, ante causæ dictionem, consumptus est. Verum non minus ipsa se Dea, quam ejus numen senatus vindicavit. Constat enim, teste Liv. lib. XIX. secundi Punici Belli, post direptionem sacræ pecuniæ tantum omnibus sacrilegio contactis injectum esse furoris, ut numinis instinctu omnes inter se, Dux in Ducem, miles in militem hostili quadam rabie converterentur; nam rapto poculo argenteo ex oppidani cujusdam domo, pernitiosa statim orta est seditio inter Pleminium et Tribunorum milites, ubi accensa pugna, vulneratis cæsisque nonnullis, cum Pleminius de Tribunis, tanquam seditionis auctoribus, pararet sumere supplicium, illorum milites ex recenti victoria ferociores facti, ex omnibus locis ad opem ferendam concurrunt; qui cum violata virgis tribunorum corpora vidissent, in multo impotentiorem iram accensi, sine respectu non majestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum, multatis lictoribus, impetum faciunt, ipsumque a suis interceptum et seclusum hostiliter lacerarunt, et prope exanguem naso auribusque mutilatis relinquunt. Quibus rebus ad Scipionem delatis, qui tunc erat Messanæ, post paucos dies Locros cum exercitu venit, et cognita causa, tribunis sontibus judicatis, et in vincula conjectis, ut Romam ad Senatum mitterentur, Messanam rediit. Pleminius impotens iræ, tribunos ad se attrahi jussit, laceratosque omnibus suppliciis, quæ pati corpus ullum possit, interfecit; nec satiatus vivorum pœna, insepultos projecit. Simili crudelitate in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. Hunc igitur catenis vinctum Romam tractum fuisse ferunt, et in carcerem conditum, et ante dictionem causæ mortuum. Clodius tamen Licinius Rerum Romanarum lib. III. refert hunc ludis votivis, quos Romæ Aphricanus iterum Consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carcerem fugiendique haberet occasionem. Patefacto deinde scelere, delegatum in Tullianum ex Senatusconsulto, ibique teterrimo mortis genere consumptum. *Oliver.*

Teterrimo genere morbi consumptus est] Alias, *genere mortis.* Liv. lib. XXXVI. in Tullianum seu inferiorem postea carcerem demissum atque necatum scribit, cum de urbe per sceleratos homines incendenda habuisse concilia compertus esset. Sed hæc Livius ex Clodii Licinii Rerum Roman. lib. III. refert; alii mortuum prius in vinculis, quam de eo populi judicium perficeretur, volunt. *Pighius.*

EXT. § 1 *Quod quidem ad Pleminii, &c.*] Pyrrhus cum e Sicilia rediens, Locros classe prætervcheretur, inter alia fœda, quæ in Locrenses facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ intactos ad eam diem spoliavit, atque ita pecunia in naves imposita ipse terra est profectus. Classis postero die fœdissima tempestate lacerata fuit, omnesque naves, quæ sacram pecuniam habuerant, in littora Locrensia revectæ. Liv. lib. XXIX. ubi de Pleminio loquitur: 'Nam avaritia,' inquit, 'ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit, nec alio modo templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri, præterquam quæ a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur.' Ergo sic ante regiæ naves laceratæ naufragiis, nihil in terram integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam asportabant, extulerant. Tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis, ad ultionem templi furorem adjecit: hac igitur tanta tempestate et clade superbissimus rex edoctus Deos esse,

pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri jussit, nec tamen illi unquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia, turpiter satis ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Senatus igitur, quantum ad Pleminium pertinet, Deam ultus est, quod vero ad Pyrrhum spectat, Dea se ipsa vindicavit. *Oliver.*

Quod quidem ad Pleminii facinus] Ita est in Vet. Cod. Alii legunt: *Quæ quod ad Pleminii facinus.* Externa hoc paragrapho exempla incipiunt cultæ vel neglectæ religionis, ut in Pulmanni codice annotatum quoque invenio: igitur eo loco interserendus est titulus. *Pighius.*

Pyrrhi sordes] Avaritiam: sic enim majores avaritiam *sordes* appellarunt, quia nihil hominem faciat sordidiorem, quam avaritia.

§ 2 *Masinissa*] Galæ Massæsulorum Regis filius, cum Micipsa et Romanis Syphacem regno expulit, constantissimæ in Romanos fidei; nam et moriens P. Scipionem Æmilianum, obsidentem Carthaginem e castris evocavit, et regni inter liberos dividendi ipse potestatem fecit.

Masinissa rex] Sic in Mss. et in Cicerone. Alii habent: *Masinissa rex Numidarum.* Quapropter e scholiis irrepsisse in contextum Valerii suspicor. *Pighius.*

Melitam] Insula est in Siculo mari posita, haud longe a Sicilia periculoso disjuncta mari, ut testatur Plinius Nat. Hist. lib. III. et Cicero Verrin. In hac autem fuit oppidum ejusdem nominis, a quo non longe in promontorio Fanum Junonis fuit antiquum, summa cum reverentia celebratum, de quo sublati fuere dentes eburnei supra dicti. Ovidius Fast. III. 568. 'Fertilis est Melitæ sterilis vicina Cofini Insula, quam Libyci verberat unda freti.' *Oliver.*

Quinqueremi] Habente quinque remorum ordines.

Factum Masinissæ plus animo, quam Punico sanguini conveniens] Ita etiam habetur in Campensi exemplari. In aliis est: *Factum Masinissæ animo, magis quam Punico sanguini conveniens.* Recte trunca suppletur oratio. *Pighius.*

Mores natione pendi] Sicut de Themistocle legitur, quem Seriphio cuidam respondisse ferunt: Nec tu si Atheniensis esses, clarus unquam extitisses, nec ego si Seriphius essem ignobilis, cum ille patriam diceret Themistocli dedisse nobilitatem. *Oliver.*

§ 3 *Syracusis, &c.*] Bene, inquam, dixit, non oportere mores natione perpendi, cum Masinissa in media barbarie natus, sacrilegium emendaverit; Dionysius vero Syracusis genitus, quam constat urbem Græcarum fuisse præstantissimam, ubi studia humanitatis exercerentur, non tamen ab ingenio suo discedere potuit, quin sacrilegia multa committerentur Syracusis, ac si diceret, in qua urbe mores et Philosophorum præcepta vigebant. Syracusæ omnium Græcarum urbium maxima atque pulcherrima fuit. *Oliver.*

Dionysius] Scilicet superior.

Proserpinæ] Nihil notius raptu Proserpinæ, in cujus honorem templum erectum. Orpheus tamen et Pausanias in Attica rem gestam tradunt, qua Cephisus amnis Elusinem præterit. Deo quoque appellatur Hesychio. Unde Deois Proserpina apud Ausonium. Simul illa cum Cerere in Eleusiniis sacris colebatur. Thesmophoria in honorem Proserpinæ raptus maximo cum luctu mense Pyanepside habebantur, quem *σπόριμον* ideo mensem appellavit Plutarchus.

Locris] Vide supra ad Exempl. 20.

Jovi Olympio] Templum fuit Jovis Olympii in urbe Acarnania haud procul a Syracusis, sicut vult Cicero in Verrinis: 'Alia,' inquit, 'urbs est, haud procul a Syracusis, cui nomen

est Acarnania, in qua Olympii Jovis antiquissimum fanum est.' *Oliver.*

Jovi Olympio] Varia fuere Jovis cognomina; nam et pater Chaonius et Anxyrus, Eleus, Tarpeius, Feretrius, Panomphæus, Ammon, Canæus, Eliceus, atque ita porro, dictus. De Olympio ita Firmianus: 'Potest mons Olympus figuram Poëtis dedisse, ut Jovem dicerent cœli regnum esse sortitum: quod Olympus ambiguum nomen est et montis et cœli. Olympum autem habitasse Jovem Veteres testantur. Qui erat mons Thessaliæ. Olympum etiam Οὐρανοῦ δίφρον, cœli sedem, appellarunt Veteres. Quin et supra ventos et nubes hunc montem posuit antiquitas.'

Hiero] Lib. Dan. *Gello.* Gelo is fuit, satis notus ex Cic. de Nat. Deor. lib. v. Clemens Alex. tribuit hoc Dionysio filio. *Colerus.*

Epidauri] Unde et Æsculapius 'Epidaurius' sæpe dictus est. Ovidius ex Ponto: 'Afferat ipse licet sacras Epidaurius herbas, Sanabit nullo vulnera cordis ope.'

Barbam auream] Apud Sicyonios simulachrum ejus imberbe extitisse ex ebore et auro annotat Pausanias, et Lucianus in Jove Tragœdo.

Idem mensas argenteas] Mos fuit apud antiquos, ut mensæ argenteæ in Deorum templis consecrarentur, in his autem inscribebatur titulus: τῶν ἀγαθῶν θεῶν, id est, *bonorum Deorum.* Oliver.

Bonorum Deorum] Græcis οἱ μεγάλοι, δυνατοὶ, χρηστοὶ, ut Latinis *Magni, Potes, Boni Dei.* De quibus lege Servium ad Æneid. I. et Athenæum. *Coler.*

Victorias aureas] Deæ Victoriæ statuas. Mos fuit apud majores ut Imperatores ex hostibus parta victoria, statuas quasdam et imagines Deæ Victoriæ consecrarent. Quintilianus de Institutione Oratoria lib. IX. 'Themistocles,' inquit, 'aureas Victorias conflare volebat.' *Oliver.*

Victorias aureas] Victoriam præpetem sive alatam fingebant, quod ejus fama statim se humo tollat, amplexaque gloriam, longe lateque per summum volet æthera, perque immensos terrarum tractus exspatietur. Itaque alatum extitit ejus in Olympia simulachrum, ipsiusque alias signum accipiter est, volucres reliquas agilitate remigii alarum superans. Porphyrius: Τὰς δὲ Μούσας ἐπτέρωσαν καὶ τὰς Σειρῆνας, κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τήνγε Νίκην, καὶ τὴν Ἶριν, καὶ τὸν Ἔρωτα, καὶ τὸν Ἑρμῆν; id est, *Musas autem et Sirenas alatas fecere; eodemque modo et Victoriam, et Irin, et Amorem, et Mercurium.* Ovidius Trist. lib. II. 'Ausoniumque ducem solitis circumvolat alis, Ponat ut in nitida Laurea serta coma.' *Funger.*

Pateras] Patera poculi genus patens, cujus et in conviviis et in sacris usus erat. Cicero: 'Patera, qua mulieres ad res divinas uterentur.' Græcis phiala. Isidor. lib. XX. cap. 5.

Qui tametsi debita supplicia] Cicero de natura Deorum lib. ult. ostendit hunc fœliciter mortuum. Dicit enim: 'Hunc non Olympius Jupiter fulmine percussit, non Æsculapius misero diuturnoque morbo intabescentem interemit, atque in suo lectulo mortuus in triumphantis modum in rogum illatus est, eamque potestatem, quam per scelus nactus est, quasi justam et legitimam hæreditatis loco filio suo tradidit; sed tamen eam diutius retinere non potuit, nam regno pulsus, ludimagister factus est, et in trivio literas docuit, et hoc modo patris pœnas filius dedit.' Sed de hujus sacrilegi regis morte Justinus vehementer a Cicerone dissentit; non enim fœliciter mortuum in suo lectulo jacentem, sed a suis crudeliter necatum fuisse, dicit in fine libri vigesimi primi. Dicit enim Dionysius, quem paulo ante non Sicilia non Italia capiebat, assiduis belli certaminibus victus fractusque, ad postremum in-

sidiis suorum interficitur. Sed magis Ciceroni credendum est. At Cornelius Nepos dicit hunc manu forti bellique peritum fuisse, et quod in tyranno non facile reperitur, minime libidinosum, non luxuriosum, non avarum fuisse,nulliusque rei cupidum nisi sanguinis, perpetuique Imperii, ob eamque rem crudelem. *Oliver.*

Dedecore tamen filii] De quo multa Justinus libro vigesimo primo, sed quod ad hanc rem pertinet, dicit illum in segnitiem lapsum, saginam corporis ex nimia luxuria, oculorumque valetudinem contraxisse: adeo ut non Solem, non pulverem, non denique splendorem ipsius lucis ferre posset; pulsum deinde Syracusis, Corinthum se recepisse, ibique humillima quæque tutissima existimantem, in sordidissimum vitæ genus discessisse; non contentum in publico vagari, sed potare; nec conspici in popinis lupanaribusque, sed totis diebus residere; cum perditissimo quoque de minimis rebus disceptare, pannosum et squalidum videri; risum libentius præbere, quam captare; in macello prostare, et quod emere non poterat, oculis devorare; novissime se ludimagistrum professum, pueros in triviis docere. Unde Ovidius ex Ponto IV. 3. 39. 'Ille Syracusia modo formidatus in urbe, Vix humili duram reppulit arte famem.' *Oliver.*

§ 4 *In quam ne incideret Thymasitheus*] Thymasitheus, Liparitanorum princeps, valde dissimilis fuit Dionysio; nam ille multa sacrilegia committebat, hic commissa corrigebat; licet enim piraticam exerceret, tamen ut sensit prædam ex Romanis captam Apollini consecratam esse, reddendam curavit. Camillus cum in obsidione Veiorum decimam prædæ partem vovisset Apollini, si potiretur urbe, per aliquot annos urbe capta, edixit pop. Rom. religionem tueri; quare coactus pop. Rom. decimam prædæ partem exolvere, tanta in Camillum exarsit invidia, ut illum die dicta miserit in exilium; verum ut religione solveretur, ex hac decima crateram fieri jussit Apollini deportandam, quæ cum deportaretur, atque classis Romanorum ad Liparem insulam pervenisset, capitur a Liparitanis piraticam exercentibus. Erat tum in summo magistratu Thymasitheus, Romanis vir similior quam suis, qui Legatos, donumque, et Deum cui mitteretur, et doni causam veritus, ipse multitudinem suam, quæ ut videretur præda, efflagitabat, justa religione implevit, adductosque in publicum hospitium Legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus est; Romani inde sospites redierunt, hospitium et amicitia cum Thymasitheo ex Senatusconsulto publice factum, donaque illi publice data. De hac decima et voto legitur, quod cum propter ejus solvendæ maximam difficultatem gravata longis tributis plebe, exhaustoque diutinis bellis ærario, seditio appareret in urbe, matronæ cœtibus ad eam rem consultandam habitis, communi decreto pollicitæ, tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua in ærarium detulerunt; grata ea res, ut quæ maxime Senatui unquam fuit, honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilentis ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. *Oliver.*

Liparitanorum] Populorum. Lipare, insula una ex Æoliis.

Consilio sibi pariter] Sic in Mss. In quibusdam, *aliter*. In fine ejusdem exempli verba hæc, *manibus venundantium ereptam*, in vulgatis libris desiderantur, quæ suo loco restituimus, ex Pulmanniano libro et aliis. *Pigh.*

Pythio Apollini] Pythius Apollo dictus a Pythone serpente, quem interfecit. Ovid. Met. I. 'Instituit sacros celebri certamine ludos, Pythia perdomitæ serpentis nomine dic-

tos.' פוט hodieque serpentem denotat Hebræis, nisi potius in Hammonis familia *Put* est Apollo Pythius. L. Ampelius: 'Apollines sunt quinque, &c. Quintus Ammonis filius in Libya natus.' *Thys.*

Delphos] Vide supra ad Exempl. 18.

§ 5 *Milesia, &c.*] Hoc exemplum et multa sequentia in paucis voluminibus comperiuntur. *Badius.*

Mileto] Miletos seu Miletus urbs est clarissima in finibus Ioniæ et Cariæ lanitio nobilitata. Unde Ælianus et Mela in Ionia eam ponunt. Sed error inde natus, quod modo Cariæ, modo Ioniæ urbs dicatur, quia cum Iones Cares suis finibus expulissent, Cariæ urbes Ionicæ appellatæ sunt. Ejus conditor dicitur fuisse Miletus, Euxantii Myconis filius, vel, ut Ovidius fabulatur, Solis, et Deiones, qui Minoëm fugiens, se in Samum contulit, ubi urbem Miletum, mox ejusdem nominis in Caria condidit, quæ et Anactoria appellata. Testes Eustathius et interpres Apollonii. Strabo tamen lib. XII. a Sarpedone conditam tradidit. Fuit hic Branchidarum et postea Apollinis Didymæi oraculum, Coloniarumque eadem fuit fœcunda mater. *Thysius.*

Flamma objecta] Nihil enim efficacius facit ad excæcationem, quam nimius fulgor ex objectione flammarum in tabulas æneas. *Badius.*

§ 6 *Persæ mille navium numero*] In quibusdam exemplaribus hæc duo exempla de Persis atque Atheniensibus non reperiuntur, in nonnullis quoque tertium de Diomedonte non habetur. *Pighius.*

Persæ, &c.] Affert exemplum potius servatæ quam neglectæ religionis. Nam de neglecta religione verius esset exemplum, quod de iisdem Persis recitat Sabellicus Ennead. lib. II. qui cum Delphicum templum spoliare tentassent, fulminibus et fœda tempestate, et duorum scopulorum e Parnassi vertice subito casu, ad quatuor millia obruti sunt. *Badius.*

§ 8 *Mille navium numero*] Tot enim Xerxi fuisse Æschylus est author, cum centum octoginta Atticas naves contra illas stetisse dicat. *Idem.*

Delum] Id est, ad eam insulam, quæ patria Apollinis et Dianæ dicitur, et ubi insigne habuit templum oraculis clarum. *Idem.*

§ 7 *Diagoram*] Philosophus hic vulgo ἄθεος, id est, *sine Deo*, dictus est, eo quod Deos negavit, et omnem Deorum opem: qui, ut Cic. de Nat. Deor. lib. III. dicit, cum Samothraciam venisset, atque ei quidam amicus dixisset, Tu qui Deos putas humana negligere, nonne animadvertis ex tot tabulis pictis, quod multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? Ita sit, inquit. Illi enim nunquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt. Quasi diceret, eos qui salvi evaserant, etiam evasuros fuisse, tametsi nulla nuncupassent vota; at qui perierant, licet vero simile sit non minora nuncupasse, non minus tamen periisse. Unde ex his qui perierant, potius concluderet, aut Deos non esse, aut opem nullam ferre.

Diagoram philosophum] Cicero, Suidas, Ælianus. Hunc et alios θεομάστιγας defendit, Justinus Martyr Apolog. II. et Clemens Alexandrinus Protreptic. Minutius Felix. *Coler.*

Socratem] Socrates, teste Cicerone in prologo quinti Tuscul. lib. Philosophiam evocavit e cœlo, et in urbibus collocavit, domosque introduxit, et cœpit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quærere; quamobrem, ut scripsit Solinus, non solum consensu hominum, verum etiam oraculo Apollinis fuit sapientissimus judicatus: immerito fuit ab Anyto, homine divite et factioso, et a Melito accusatus, et per Aristophanem Poëtam Comicum in Comœdia, quas Nebulas inscripsit, falso criminatus, quod ne-

bulas coleret, et Atheniensium religionibus detraheret, et pubem seduceret. Sunt autem qui asserant, Socratem prædicasse unum solum Deum, more Judæorum. De quibus Juvenalis: 'Nil præter nubes et cœli numen adorant.' *Oliver.*

Phidiam] Phidias statuarius fuit clarissimus, authore Quintiliano lib. XII. Diis quam hominibus effingendis artifex melior. In ebore vero longe citra æmulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis, aut Olympium in Elide Jovem fecisset. Cujus pulchritudo adjecisse aliquid etiam receptæ religioni videtur, adeo majestas operis Deum æquavit. Verum, ut hoc loco innuitur, cum laudatus, quod Minervam in ebore sic effinxisset, dixissetque melius in marmore effingi, quod candor in marmore diuturnior esset, (sicut revera est, nam marmor quo vetustius, eo splendidius; at ebur vetustate croceum colorem attrahit,) lubenter ab Atheniensibus auditus est: at cum adjecisset, etiam vilius ex marmore, quam ex ebore fieri, tacere jussus est, quod male videretur de religione Atheniensium censere, ut qui impensæ parcerent in Deæ cultu, quod illi nollent.

Phidiam] Atqui Plinius ex ebore et auro Minervæ statuam scribit constitisse. Aureæ meminit Thucydides et Plutarchus, cujus in basi Phidias nomen suum scripserit. Ovidius æneam et eburneam facit ex Ponto lib. IV. 'Arcis ut Actææ vel eburna vel ærea custos, Bellica Phidiaca stat Dea picta manu.' Strabo: Καὶ ὁ Παρθενὼν ὃ ἐποίησεν Ἴκτινος, ἐν ᾧ τὸ τοῦ Φειδίου ἔργον ἐλεφάντινον. *Coler.*

§ 8 *Diomedon, &c.*] Hoc quoque exemplum servatæ, non neglectæ religionis est. Quocirca suspicari licet, ut sublata fuerant multa exempla, ita perperam locata. Quid enim minus negligens religionis ipso Diomedonte, qui, ne ad mortem quidem proficiscens, eam negligere potuit? Cum enim contra præscriptum Magistratus, Atheniensibus cum aliis ducibus fœliciter quidem pugnasset, ad mortem tamen damnatus esset, quod Rempubl. manifesto discrimini commisisset, non recusavit mortem; sed unum obtestatus est, ut vota pro salute exercitus a se nuncupata persolverentur. *Badius.*

Qui Arginusæ eadem pugna] Sic Campensis Codex. In aliis: *qui eadem pugna.* Pighius.

Cum jam ad immeritum supplicium duceretur] Ita Campensis Codex. Vulgo, *cum ad meritum.* Male. Nam indigne ac injuste cum collegis prætoribus damnatus et occisus fuit Diomedon. *Idem.*

CAP. II. § 1 *Numa Pompilius*] Titulus hic totus erat sublatus, aut forte interciderat; sed ut consulto sublatum putem id facit, quod nihil magis religionem a Numa institutam autoritate ac fide privet, quam dicere simulatum esse ejus cum Ægeria congressum. Si enim Numa credidit, non satis augusta fore populo quæ indiceret sacra, nisi Numinis alicujus intercederet autoritas, multum fidei ejus detraheret, quisquis diceret, fictitium esse ejus inventum. Quocirca cum Senatus approbaverit cremandos libros, qui Numæ religionem labefactarent, quanto magis hunc titulum censuerit delendum, qui Numæ autoritatem detraxerit? De hoc tamen commento Numæ sic dicit Livius lib. I. ab Urbe condita: 'Omnium primum rem ad multitudinem imperitam, et illis sæculis rudem efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est, qui cum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Ægeria congressus nocturnos esse, ejus sese monitu quæ acceptissima Diis essent sacra, instituere.' Et paulo post: 'Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua, quo quia se persæpe Numa sine arbitris velut

ad congressum Deæ inferebat, Camœnis eum Lucum sacravit, quod Dearum sibi consilia cum conjuge sua Ægeria essent, et soli Fidei solenne instituit.' *Oliver.*

Sacris obligaret] Servius ad Æneid. VI. de Numa: 'Qui ferociam populi a bellis ad sacra contulit. Unde etiam Numa dictus ἀπὸ τῶν νόμων, ab inventione et constitutione legis.' Adde Plutarchum. *Coler.*

§ 2 *Scipio Africanus*] Contigit A. U. DXLII.

Jove genitus] In specie tamen serpentis: sicut Alexander Magnus se Jovis Ammonis filium, etiam ab eo in specie serpentis genitum jactabat, tametsi subinde mater id asserentem argute reprimebat.

§ 3 *Lucius Sylla*] Qui primus dictaturam invasit, et tabulam proscriptorum proposuit. Contigit A. U. DCLXXI.

§ 4 *Q. Sertorius*] Contigit A. U. DCLXXII.

Lusitaniæ] Unde dicta Lusitania, incertum. Lusonum gentem ad fontes Tagi pertinere ait Strabo. Eosdem quoque Belitanos, a Beliis forsan populis, dictos Stephanus affirmat. In terminis variant Geographi. Strabo a Tago ad Artabros, qui juxta promontorium Celticum sunt, Lusitaniam extendit. Ptolemæus Australe latus Ana fluvio, Septentrionale Durio terminat. Vide et Plin. lib. IV. cap. 21. et P. Melam.

EXT. § 1 *Minos, &c.*] Ponit primum exemplum Minois Regis Cretensium, qui tam juste regnasse et judicasse dicitur vivus, ut mortuus sit habitus judex apud Inferos. Unde Virgil. Æneid. VI. 'Quæsitor Minos urnam movet.' Datique putantur illi conjudices Æacus et Rhadamantus, eo quod et ipsi severe judicarint.

Ortum ferebat] Progenitum ex Europa, cum verius esset Xanthi Regis Cretensium ex Europa filius; sed quia juste vixit, et sancte judicavit, primusque, ut testatur Aristoteles in Ethicis et Politicis, Cretensibus leges dedit, Jovis est filius creditus. *Bad.*

§ 2 *Pisistratus*] Hippocratis filius, doctrina et eloquentia insignis, facile Atheniensium Remp. occupavit, uno Solone refragante. Fuit autem sæpe ejectus, semel quidem a Megadis et aliorum principum adversæ factionis viris, priusquam tyrannidem stabilire potuisset; orta inde inter libertatis assertores discordia, Megades, pactis cum Pisistrato filiæ nuptiis, eum in urbem restituit, Phya muliere prægrandi statura novo schemate ornata, et in currum imposita, quæ per urbem circumvecta pro Minerva, Pisistratum restituendum clamitabat. Idem tamen paulo post, quia filiam Megadis, quam uxorem duxit, non ut uxorem tractavit, rursus expulsus est. *Badius.*

Phya] Quidam libri *Ero.* Sed Phya dicitur etiam Polyæno Strat. lib. I. *Coler.*

§ 4 *Zaleucus*] Fuit Legislator Locris Epizephyriis. Onomacriti quidem sodalem fuisse Thaletem, Thaletis vero auditorem Lycurgum et Zaleucum, Zaleuci Charondam quidam existimant, sed falli eos docet Arist. Polit. lib. II. cap. 10.

CAP. III. § 1 *Bacchanalium sacrorum mos*] Quidam Codices hæc exempla superiori capiti *Simulatæ Religionis* annectunt; alii proxime sequenti *de Auspiciis.* Ad neutrum tamen pertinere vel cæco clarum est. Scholiolæ marginales exemplaris Campensis, quæ pro titulis sæpe serviunt, in suspicionem me deducunt, ad titulum *Peregrinæ Religionis Rejectæ a Romanis* hæc exempla spectare. Unde colligo caput istud cum proximis consarcinatum esse, atque hæc exempla ejus esse quoddam fragmentum. Quapropter titulum bis suum restituere visum fuit, quamvis integrum caput constituere nequeant, cum, externis

omnibus omissis, quædam etiam mutila, atque in epitomen redacta. *Pighius. Bacchanalium*] A Baccho Bacchanalia dicta, quæ fiebant apud Romanos decimo quinto Kalend. Aprilis, quod Ovidius etiam testatur Fast. III. 'Tertia post Idus lux est celeberrima Baccho.' Originem horum sacrorum in Italia Servius ad Julium Cæsarem refert, in suis commentariis ad hos versus Virgil. Ecl. v. 'Daphnis et Armenias curru subjungere tigres Instituit: Daphnis thyrsos inducere Baccho, Et foliis lentas intexere mollibus hastas.' Sed fallitur: nam et ante Cæsarem Bacchi sacra fuerunt, ut indicat Livius lib. XXXIX. 'Græcus quidam homo ignobilis, sed ejusmodi sacrorum antistes, primo in Hetruriam attulit, ibique ritus eorum docuit. Ex Hetruria ea mali labes mox Romam penetravit.' Eorum ritum turpissimum primo sic describit Livius eodem loco: 'Initia,' inquit, 'erant, quæ primo paucis tradita sunt, dein vulgari cœpta per viros et mulieres, additæ voluptates religioni vini et epularum, quo plurimum animi illicerentur. Quum vinum animos, et nox, et misti fœminis mares, ætatis teneræ majoribus, discrimen omne pudoris extinxissent, corruptelæ primum omnis generis cœptæ, quum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet: nec unum genus noxæ, stupra promiscua ingenuorum, fœminarumque erant, falsi testes, falsa signa, testimoniaque ex eadem officina exibant, venena identidem intestinæque cædes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam extarent, multa dolo, pleraque per vim audebant.' Sed his mox longe atrociora subjicit ex Hispalæ libertinæ indicio, quæ ancillæ dominæ comes his sacris aliquando interfuerat. Ea coram Sp. Posthumio Albino consule confessa est, primo sacrarium id fœminarum fuisse, nec quenquam virum eo admitti solitum: tres in anno statutos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur: sacerdotes invicem matronas creari solitas fuisse: Pacullam vero Miniam Esoponam sacerdotem omnia, tanquam Deorum monitu, immutasse; nam et viros eam primam suos filios initiasse, et nocturnum sacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse sacros. Ex quo inde promiscua sacra sint, et permisti viri fœminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil ibi flagitii prætermissum: plura virorum inter se quam fœminarum esse stupra: si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari nihil nefas ducere: nec id multis cognitum, quum nulla vox vociferantium aut queritantium præ ululatu, tympanorum cymbalorumque strepitu exaudiri possit, et mortui ex conspectu illico in specus abdantur. Hanc summam inter eos religionem esse, viros velut mente capta, cum jactatione fanatica corporis vaticinari, matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce insit, integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinæ alligatos ex conspectu in abditos specus abripiant: eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerunt. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum esse, in his nobiles quosdam viros fœminasque; biennio proximo institutum fuisse, ne quis major XX. annis initiaretur, captari ætates et erroris et stupri patientes. Hæc omnia Livius: refert etiam Valer. Max. lib. VI. Quæ pleraque privatim in sacrario circa initiationes eorum, qui his sacris interesse cupiebant, facta arbitror: publice autem non minus horrenda ab iis perpetrata sunt; nam, ut Varro ait, tanta tur-

pitudinis licentia Liberi patris sacra in omnibus compitis peragebantur, ut in ejus honorem virilia colerentur pudenda, palam exultante nequitia. Nam Liberi membrum per hunc diem festum magna celebritate plostellis per agros prius, mox et in urbem vectabatur, quo toto tempore unusquisque spurcissimis abutebatur verbis, donec per forum transveheretur membrum illud, cui, inspectantibus omnibus, matremfamilias honestissimam necesse erat imponere coronam. Sic Deus ille propitiabatur. Atque hæc sacra Romæ et per totam Italiam vetita, Sp. Posthumio, et Q. Martio Philippo Coss. Progressu vero temporis, turpes et ociosas superstitiones, ut Tertullianus loquitur, restituerunt Romani, abrogatis tamen illis, quæ nimiam et profligatam haberent turpitudinem. Vide Ovidium Fast. III. Hoc ipso præterea die, quo Bacchi solennia fiebant, et antecedente etiam, cum processione pergebant ad templum Castoris et Pollucis, quod consecratum fuit apud aquam Juturnam, iis in locis, quæ appellata fuerunt Argea, sicut Ovidius loco supra citato docet. *Hospinian.*

Lutatius, &c.] Contigit A. U. DLXVII.

Sortes Fortunæ Prænestinæ] Illarum, quæ præ cæteris nobilissimæ, et diutissime claruerunt, talis traditur inventio. Numerius quidam Suffius, honestus homo et nobilis, cum somniis crebris, ad extremum etiam minantibus juberetur certo in loco silicem cædere, perterritus visis, irridentibus suis civibus id agere cœpit. Perfracto saxo, mox sortes eruperunt, in robore insculptæ priscarum litterarum notæ. Is postea locus septus religiose est, propter Jovis pueri, qui lactens cum Junone in gremio Fortunæ sedens, mammam appetens, castissime colebatur a matribus. Eodem tempore illo loco, ubi postea Fortunæ ædes fuit, mel ex olea fluxisse proditum est, aruspicesque dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumque jussu ex olea illa arcam factam, eaque conditas sortes, quæ Fortunæ monitu sublatæ sunt. Disposuerat eas in excavatam columnam inventor, unde quotannis Kalendis Januariis, magna celebritate eximebatur, eaque, qua eductæ erant serie, junctæ, integra responsa absolvebant, quæ Oraculi vim habere putabantur. Vide Peucer. de Divinat.

§ 2 *Hispallus*] Lib. Dan. *Hispalus.* Nomen ipsum Cornelii. Tabula Capitolina: CN. CORNELIUS L. F. L. N. SCIPIO HISPALUS. *Coler.*

Chaldæos] Id est, Astrologos, ex astrorum horoscopo futura judicantes. Per Chaldæos autem Assyrii intelliguntur vel Babylonii. In Græciam primus illam artem Berosus attulit.

Levibus ingeniis] Vulgi: prudentibus enim non poterant persuadere.

Siderum interpretatione] Cuncta admodum fata Chaldæi ex commentitiis cœli signis eruebant. Itaque cœlum fatalium rerum veluti tabula. Ita astra liberrimæ nostræ voluntati imperabant. Vide et Gaffarell. de Lit. cœli, et Picum Mirandul. contra Astrologiam Judic.

Idem, qui Sabazii Jovis cultu simulato mores Rom. &c.] *Sublato*, ut vulgo legitur, in J. Cauchii codice Batavo non habetur, et abesse salva sententia potest. In Campensi autem adscriptum: 'alias, *simulato*,' quod satis placet, modo non omnino vocabulum hoc auferre visum fuerit. Atqui apud Romanos sacra Jovis Sabazii, licet priore seculo damnata ac prohibita, a posteris tamen recepta fuisse, docent ejus Dei pulvinaria, Domitiani tempore facta, quæ adhuc Romæ visuntur cum his titulis:

JOVI. SABAZ.	Q. NVNNIVS
V. S. L. M.	ALEXANDER
ALEXANDER	DONVM. DEDIT
Q. NVNNIVS	JOVI. SABAZIO

Literæ singulares sonant, 'Votum

Solvit Lubens Merito,' ut hoc obiter imperitorum caussa adjiciam. *Pigh.*

Sabazii Jovis] Nomen generale, quod et Baccho tributum. Strabo lib. x. Diodorus Siculus lib. iv. Stephanus, ubi de Sabis. Aristophanis Interpres in Vespis, qui monet *τὸ σαβάζειν, εὐάζειν εἶναι, καὶ τὸν εὐασμὸν σαβασμόν.* Mihi tamen potius *σαβάζειν*, quasi *σεβάζειν* fuerit. Arnobius lib. iv. 'Sacra et initiationis ritus quibus Sabaziis nomen est.' *Colerus.* Sed a Deo Sebaoth illud nomen originem accepit. *Thys.*

§ 3 *Isidis*] Isis et Ceres eadem. Ceres autem *Σῖρις*, qui Nilus. Unde Dionysius Afer de Nilo: *Σῖρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται.* Nilus autem frumenti largitor fœcundissimus, qui a שיחור per contractionem Siris dictus, id est, *niger*, unde et Melo appellatus. Eademque vox in Serapide latitat. Quasi dicas nigrum bovem. De ejus sacris alias. *Thys.*

Isidis et Serapidis] Dii Ægyptii, sed culti olim Romæ. Quod Varro indicat et exagitat opinor aliquot locis, de Ling. Lat. lib. iv. 'Isis et Harpocrates digito qui significant 'st.' Idem Eumenidibus: 'Et medicina Serapi Utor.' Et alibi: 'Hospes quid miras animo curare Seraphim? Quid quasi non curet tantidem Aristoteles.' Augustinus De Civitate Dei, lib. xviii. cap. 5. 'Aras horum Deorum penitus everterunt Piso et Gabinius Coss.' Tertullianus Apolog. cap. 6. 'Serapidem, Isidem, et Harpocratem cum suo Cynocephalo Capitolio prohibitos inferri, id est, curia Deorum pulsos, Piso et Gabinius Coss. non utique Christiani, eversis etiam aris eorum abdicaverunt, turpium et superstitionum otiosarum vitia cohibentes.' Servius ad illud Æneid. viii. 'Omnigenumque Deum monstra et latrator Anubis.' Ideo 'monstra' dixit, quia sub Augusto necdum Romani Ægyptia sacra susceperant. *Coler.*

Serapidis] Nisi Apis cultus antiquior esset, non ita vanum esset hoc nomine Josephum cultum. Quippe magnus Ægypti *Σιτάρχος* et Ædilis fuit. Atque hinc colligunt Ruffinus, Julius Firmicus, Pierius, Baronius, Josephum sub nomine Serapidis ac Osiridis ab Ægyptiis cultum fuisse. Idque patet, tum ex nomine Serapis, quod 'bovem' notat; tum ex nomine 'Arsaph,' quo, teste Plutarcho, Osiris vocabatur, levi commutatione ex 'Joseph' facta, tum ex Hieroglyphicis, quibus Osiridem designabant, puta figura bovis seu vituli, notis Lunæ et Solis insigniti: item juvenis imberbis cum modio et calatho in capite. Quæ in Josephum, ejusque boves et spicas, et ætatem, et Astrologiæ peritiam, ad amussim quadrant. Subscribunt Clemens Alexandrinus, Augustinus, A Lapide, et Bonfrerius. *Tirinus.*

Prætexta] Magistratuum toga, cui purpura prætexebatur.

Cap. iv. § 1 *L. Tarquinius Rex*] Hoc loco incipit caput *de Auspiciis*, præcedentia enim exempla, ut dixi, spectant alio, docentque alienigena sacra in bene constitutis civitatibus admittenda non esse. *Pighius.*

L. Tarquinius] De hoc Liv. i. ab Urbe condita: 'Ex ea,' inquit, 're, auguriis sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil bello domique postea nisi auspicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur, neque tunc Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit,' &c. *Badius.*

Centuriis] Centuriæ tres erant, Tatienses, Rhamnenses, et Luceres. Tribus appellavit Varro et Plutarchus, contra Livius et alii. Sed potuit populus in tres divisus fuisse partes, et ex iis itidem centuriæ. Tatienses a Tito Tatio dicti, unde et a prænomine Titienses Plinio, Livio, Pompeio. Rhamnes a Romulo derivare, inep-

tum: S. Pompeius lib. x. scribit Luceres fuisse eos, ex quibus tertia pars Urbis constituta est, qui Romulo adversus Tatium bellum gerenti ab Ardeæ rege Lucero in auxilium venere.

Cum ab Atio Navo] Vulgo: *cum ab Decio Accio Navio.* Campense exemplar *Decio* omittit, et omnino superfluum est. Alioquin variatur mirum in modum hujus auguris, licet celeberrimi, nomen apud auctores, de quo non displicebit vidisse, quæ Sigonius in primum Livii. Nos autem hoc ex vetustis exemplaribus restituimus. In Valerio vulgato mox ita: *Possetne fieri, quod ipse mente conceperat:* ubi discrepat Campense exemplar, in eodem tamen sensu permanet. Habet enim sic: *An fieri posset, quod animo cogitaret.* Pighius.

§ 2 *Tiberius Gracchus*] Erat autem homo seditiosus, qui, ut plebi placeret, legem Agrariam nunquam sine seditione motam aut tulit, aut ferre paravit. Ea autem exigebatur, ut agri a pop. Rom. acquisiti, qui fere in patrum conscriptorum et paucorum nobilium erant possessione, æquis portionibus civibus dividerentur. Nota est de Gracchis (nam Caius quoque Gracchus frater hujus eadem de causa periit) historia.

Ita pedem offendit] Julius Obsequens cap. 86. Et de pedum offensione Cicero de Divin. lib. II. Plin. lib. II. cap. 7. Plutarchus Demetrio, Crasso, et Tiberio; Tibullus, Ovidius, alii. *Coler.*

Partem tegulæ decussam ante ipsum propulerunt] Vulgo, *protulerunt.* Campensis codex, *propulerunt.* Rectius; nam Plutarchus corvos in stillicidio pugnantes tegulam dimotam ante pedes ejus projecisse refert. *Pighius.*

§ 3 *Pullarius*] Pullis præerat pullarius, qui, quotiescunque de inchoanda re quapiam, exequendaque, Deorum, per pullos, sensa placitaque exploratum ibat, (oportebat autem id fieri summo mane, et primo diluculo,) imperato de more silentio, pultem illis, aut offam, cavea reclusa, objiciebat, quod si ad oblatam escam mox pulli e cavea non prosilirent, aut secius egressi, vel non attingerent eam, vel alarum planctu dissiparent, vel, relicta esca, oberrarent, aut occinerent, aut prorsus non vescerentur, vel avolarent penitus, omen præ se ferebant magni terroris et solicitudinis, eventusque tristissimos: et pullarius exitum animo præmetiens, ne quid molirentur, sed vel desisterent ab incepto, vel differrent deliberationes, vel mutarent hoc prorsus, quod præ manibus erat, hortabatur. Quod si mox proruerent cum impetu, certatimque in escam involarent, et avide depascerentur, ita ut, vescentibus illis, aliquid ex ore relaberetur, et terram paviret, quod tripudium faceret solistimum, inde, spe hausta mirifica, pullarius, ut constanter fortiterque cœpta negotia urgerent, jubebat, et successus optatos, ac prospera a Diis omnia spondebat. *Peucerus.*

Classem tempestate amisit] Truncus hoc loco Valerius, ut ex Campensi colligitur exemplari, quamvis etiam incorrecto, in quo sic: *Populique judicio damnatus hic ignominiam voluntaria morte prævenit.* Hæc diligentius consideranti, quædam deesse haud dubio videbantur; non enim Junius jam jam damnatus ignominiam prævenire potuit. Quare locum Ciceronis dum confero, ex cujus libris de Deorum Nat. II. ac Divin. II. Valerius hæc hausisse videtur, venit in mentem de utriusque Consulis exitu auctorem nostrum cum Cicerone loqui, supplendamque hoc modo sententiam illam esse: *Quorum ille populi judicio concidit, damnationisque hic ignominiam voluntaria morte prævenit.* Accedit et illud argumenti, quod idem codex hæc duo de Claudio et Junio Coss. exempla voce copulativa connectat, quæ perperam in impres-

sis libris separantur, quum tamen caussa, tempore, et casu sint eadem. *Pighius.*

§ 4 *Cum Metellus*] Scil. Lucius, homo patritius et pontifex maximus. *Badius.*

Palladium] Id est, simulachrum Palladis ex Ilio traductum, raptum inter ipsos ignes, servavit incolume, id est, illæsum: ipse tamen orbam luminibus egit senectam, authore Plinio lib. VII. De quo Juvenalis Sat. III. 'Vel quod Servavit trepidam flagranti ex æde Minervam.' *Palladium*] Erat hoc simulacrum Palladis, quod Æneas post excidium Trojæ a Diomede acceptum asportasse in Italiam dicitur. Quem ideo 'penatigerum' vocat Ovid. Met. XV. 450. Quamvis alios, bello Mithridatico a Fimbria repertum, auctores esse Servius ait ad Æn. II. 166. Aliorum denique alia est ea de re sententia. Vide Dionys. II. 27. Hinc ille nummus, Pontano teste, cum Vestæ templo, in quo Palladium Romæ servabatur. In eodem nummo Æneas fingitur Anchisen patrem humeris portans, et manu dextera tenens hoc Palladium, sinistra filium Iulum. Hoc vero Palladium, quod occultum Romani neminique videndum colebant, Heliogabalus in cubiculum suum transtulit. Herodian. v. 5. quamvis Lamprid. in vita ipsius cap. 6. non veram imaginem abstulisse, sed ex pluribus, quæ ad simulacrum illud effictæ erant, aliquam, asserat. Posset autem Romanis hoc loco objici, quod a Strabone lib. VI. Heracleotis: 'At multo etiam protervius est ab Ilio allata fabulari, quæ Scriptores ponunt. Nam et Heracleæ, et Lavinii, et Luceriæ, et Siritide Minerva habetur Iliaca, quasi ab Ilio allata.' *Freinshemius.*

§ 5 *Marco Ciceroni, &c.*] Cum Cicero opera Antonii triumviri proscriptus in Cajetana villa deliteret, missi sunt qui eum occiderent, caputque Romam ferrent, quam rem illi manifesto augurio corvus præmonstravit.

Cajetana] Prope Cajetam urbem Campaniæ, quæ vel a nutrice Æneæ, vel a civitatibus, quas Lacones, juxta Strabonem lib. V. καϊάδας vocant, ita dicta. nam et Lacones eam urbem condidisse feruntur. De casu autem Ciceronis ita Plutarchus: 'Habuit prædia ibi et villam æstivo tempore amœnam, quum gratissime spirant Etesiæ. Estque eo in loco haud procul a mari sacellum Apollinis. Hinc sublatum agmen corvorum magno crocitu ad Ciceronis navem, dum remis terræ appellitur, volavit: qui consederunt utrinque in antennæ cornibus; partim crocitantes, partim capita funium tundentes. Id omnibus dirum visum est ostentum. Cicero ibi egressus de navi est, villamque ingressus, ad quietem composuit se. Hic corvi frequentes considerunt in fenestra, ac diros ediderunt strepitus. Unus in grabatum demisit se, togamque, qua opertus erat Cicero, rostro paulatim a facie detraxit. Quod servi contemplantes, ac seipsos increpantes, si paterentur Dominum in conspectu trucidari, quum opem ei bestiæ ferrent, ejusque curam agerent adflicti, ipsi autem non protegerent, partim precibus, partim vi sublatum in lectica detulerunt ad mare. Interea supervenerunt percussores Herennius Centurio, et Popilius Tribunus: quem parricidii quondam reum defenderat Cicero.' Vide et Appian. Bell. Civ. lib. V. Hæc villa et 'Formianum' appellatur Ciceroni. Prominenti autem ex lectica, præbentique immotam cervicem, caput ei præcisum est, cum esset annorum 64. *Thys.*

Horologii] Inventor Horologii creditur Vitruvio Berosus Chaldæus, post eum Aristarchus Samius, Eudoxus, Apollonius, Scopas, alii. Umbrarum rationem, quam Græci Gnomonicen vocant, invenit Anaximenes

Milesius: quia autem horæ crescebant et decrescebant apud Romanos pro ratione temporum, etiam incrementa et decrementa horarum ostendebant horologia. Vide Salmas. in Solin.

Laciniam] Pendulam partem togæ. *Badius.*

§ 6 *Male multata*] Afflicta ab adversario.

Ext. § 1 *Cum rex, &c.*] Contigit A. U. cdxx.

Urbem] Scilicet Alexandriam in Ægypto.

Architectus Dinocrates] Democratem vocant alii.

Polentaque] Genere pultis ex farre candido.

§ 2 *Deiotaro*] Deiotarus rex Siciliæ fuit, qui, cum aquilam vidisset declinantem in tectum, ab ejus usu se quam primum abstinuit, sequenti vero nocte corruit tectum. Cicero de Divinatione lib. i. 'Quid hospitem,' inquit, 'clarissimum et optimum virum Deiotarum regem commemorem, qui nihil unquam nisi auspicato gerit? qui, cum itinere quodam proposito et constituto revertisset, aquilæ admonitus volatu, conclave illud, ubi erat permansurus, si ire perrexisset, proxima nocte corruit. Itaque ut ex ipso audieram, persæpe revertit ex itinere, cum jam progressus esset multorum dierum viam.' *Oliver.*

Cap. v. *Ominum, &c.*] Post *Auspicia* tractat *Omina*, præmittitque, more suo, præludium ad aptum transitum faciendum: unde facile patet, quod etiam Aldus animadvertit, superius exemplum non pertinuisse ad omen. Omen autem est, quo vox ex ore alicujus excepta cum ad aliud propositum sit dicta, ad alterius eventum ab excipiente eam applicatur. Neque tamen ab ore duntaxat capitur, nam et factum pro omine sæpe animadversum legimus, ut in casu Camilli proximo loco dicetur, et in procursu Aselli ad fontem, quem Marius pro omine sequutus est. Sic equorum lapsus, leporum occursus, et id genus alia pro ominibus observata legimus, misera mortalium superstitione, et certissima dæmoniorum illusione, quæ eo servitutis genere homines devinctos premebant. Nam quid Aselli procursus ad fontem ad Marium pertinuit? Certe siti potius quam fame oppressus fontem petiit. At Marius sibi aquas petendas intellexit, quod quia prospere fecit, observatum est, et scriptis mandatum; at si mari periisset, nulla ominis mentio fuisset: quin adeo omina, auspicia, auguria, et id genus portenta nihil efficaciæ credebantur habere, nisi in capientibus et rata habentibus, ut voluntaria haberetur ejusmodi servitus. *Badius.*

Ominum, &c.] Declarat, quare omen religioni subjungat. Cicero libro de Divin. 'Non solum,' inquit, 'Deorum voces Pythagoræi observaverunt, sed etiam hominum quæ vocant omina, quæ majores nostri æquivalere censebant, idcirco omnibus rebus agendis, quod bonum, faustum, fœlix, fortunatumque esset, præfabantur.' *Oliver.*

§ 1 *Urbe a Gallis disjecta*] Sic et Mss. Codices legunt. Alii, *deleta.* Prius sane non displicet. Non enim prorsus deleta, sed incendiis erat urbs passim vastata ac ruinis disturbata. Virgilius: 'Disjecitque rates.' *Pighius.*

In comitio, &c.] In eo campo, in quo ad suffragia populus coire solebat.

Inclytæ victoriæ] Quam Romani ex Veientibus pepererant, urbe eorum capta direptaque. *Oliver.*

§ 2 *Hujus tam, &c.*] Livius: 'Dictator,' inquit, 'Camillus, capta Veiorum urbe, præcones edicere jubet, ut ab inermi turba abstineatur: is finis sanguinis fuit: dedi inde inermes cœpti, et ad prædam miles permissu

Dictatoris discurrit; quæ cum ante oculos ejus aliquanto spe atque opinione major majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse Dictator, ut si cui hominum Deorumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire suo privato incommodo, quam minimo publico, populique Romani liceret. Convertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ prolapsum cecidisse, idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, clademque captæ deinde Urbis Romæ, quod post paucos accidit annos.' *Oliver.*

Præclari operis] Ut scilicet Veii caperentur, et eo non migraretur, aut restituerentur mœnia urbis. *Badius.*

Invidia] Ob captam urbem Veiorum, quam totius Hetruriæ opulentissimam fuisse constat. Et quia felicitas illa videbatur esse nimia, veritus est, cui Deorum faceret invidiam. *Oliver.*

Quod omen] Damnatus enim fuit die dicta sibi a L. Apuleio tribuno plebis; de qua damnatione dicemus lib. v. cap. 3. Merito hinc laudat Camillum. Difficile discrimen est, inquit, utrum major laus fuerit, vicisse Veios, an orasse Deos, ut in se malum omen converterent. Victoria igitur et pietas inter se certarunt, quia non facile discernes, utrum laudanda magis sit victoria Camilli, an ipsa precatio. *Oliver.*

§ 3 *Rege Perse*] Perses sive Perseus vigesimus, ut placet Livio, (nam Justinus et Eusebius numerum augent,) et ultimus rex Macedonum, cum juventute, opibus regni, et ætate florens hæreditarium a patre relictum contra Romanos bellum moliretur, hostis judicatus est, et tandem a Paulo Æmilio Romam ad triumphum ductus, cum regnasset annos undecim, ut leges apud Liv. Decade IV. et v. et apud Florum lib. II. cap. 12. quadriennio post in libera custodia Albæ decessit, ut scribunt Paterculus in priore volumine, Val. Max. lib. v. cap. 1. et Orosius lib. IV. cap. 20. Plutarchus autem in Æmilio diversas opiniones affert.

Arripuit igitur omen] Persam Macedonum regem, adversus quem sibi decreta fuerat provincia, eo bello periturum, quod et factum est, quamvis vivus ductus fuerit in triumphum. Justinus lib. XXXIII. 'Dum hæc aguntur,' inquit, 'metu tam periculosi belli Rom. Æmilium Paulum Consulem creant, eique extra ordinem Macedonicum bellum decernunt; qui cum ad exercitum venisset, non magnam moram pugnæ fecit. Pridie quam consereretur prælium, luna nocte defecit: triste id ostentum Perseo, omnibus præsagientibus, finemque Macedonici regni portendi vaticinantibus.' *Oliver.*

Spem triumphi clarissimi] Quem postea de Persa egit: unde Macedonicus dictus est.

§ 4 *At Cæcilia Metelli*] Cicero lib. de Divinat. 'L. Flaccum flaminem Martialem,' inquit, 'audivi, cum diceret Cæciliam Metelli, cum vellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse ad quoddam sacellum ominis capiendi causa, quod fieri more veterum solebat. Cum virgo staret, et Cæcilia in sella sederet, neque diu ulla vox extitisset, puellam defatigatam petiisse a matertera, ut sibi concederet paulisper, ut ejus sella requiesceret: illam autem dixisse: Vere, mea puella, tibi concedo sedes meas: quod omen res consecuta est. Ipsa enim brevi mortua est, virgo autem nupsit ei, cui Cæcilia nupta fuerat.' *Oliver.*

Cæcilia Metelli] Antiquo more loquendi, ut Cornelia Gracchi. Et ut in Mausoleo non procul ab urbe ad viam Appiam: CÆCILIÆ. Q. CRETICI. F. METELLÆ. CRASSI. Intellige,

VXOR. At in nonnullis manuscriptis codicibus hoc adjungitur, quod tamen ex interlinearibus scholiis irrepsisse in contextum videtur; nam ille loquendi modus receptissimus apud antiquos fuit. Cuinam Metello Cæcilia hæc fuerit nupta, non indicat Cic. de Divin. lib. I. Ex quo Valerii hoc exemplum desumptum omnino videtur. Ex relatione L. Flacci flaminis Martialis se hoc scribere testatur, quem Consulem scimus fuisse anno Urbis 622. ut hinc facile colligi possit, ejus tempore hoc contigisse, quo Metelli quatuor Macedonici filii aliique plures fuerunt. Ipsam vero Cæciliam Q. Numidici sororem fuisse, ex auctore de Viris Illustrib. est colligere, qui cap. 62. scribit Numidicum sororis suæ virum Metellum laudare noluisse, quod is olim suum judicium et leges detrectarat. *Pighius.*

Contigit A. U. DCXII.

Nocte concubia] Intempesta nocte. Varro de Lingua Latina: 'Intempestum' Cælius dicebat, cum tempus agendi est nullum, quod alii 'concubium' appellarunt, quod fere tunc omnes cubarent: est ergo prima pars somni.' *Oliver.*

Concubia nocte] Dies apud Romanos a media nocte incipiebat: cujus rei causam reddere conatur Plutarchus in Quæstionibus. Ejus partes erant: Mediæ noctis inclinatio, Gallicinium, Conticinium, Diluculum, Mane, Vespera, Prima fax, Concubia et intempesta nox: ita dicta, quod non habeat idoneum tempus rebus gerendis. Vide Gell. lib. III. cap. 2. et Macrobium Saturnalium lib. I. cap. 3.

Proposito congruens] Id est, pertinens ad nuptias virginis.

In matrimonium duxit] Atqui talis conjunctio illicita ante Claudii tempora, quando ea de re in gratiam Principis SCtum factum est, qui Agrippinam in uxorem duxit. Tacit. Annal. II. Nefandos istos thoros, et flebilem facem Seneca vocat. Vide l. ult. cap. de Incest. Nupt. et l. ult. cap. si Nupt. ex Rescript. pet. et Cujac. Obser. VIII. 28.

§ 5 *Caio autem Mario*] Cum P. Sulpicius tribunus plebis authore Caio Mario perniciosas leges promulgasset, ut exules revocarentur, ut novi cives libertinique distribuerentur in tribus, ut et Consul et Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur, et adversantibus consulibus, Q. Pompeio et L. Syllæ, vim intulisset, occisoque Pompeii Consulis filio, genero Syllæ, L. Sylla Consul in urbem cum exercitu venit; et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsa urbe pugnavit, eamque expulit. Ex quo duodecim a Senatu hostes, inter quos Consul Marius et filius judicati sunt. S. Sulpitius cum in quadam villa lateret, indicio servi sui retractus et occisus est, C. Marius filius in Africam trajecit, C. Marius pater Minturnas delatus in paludibus delituit; eo Syllani milites cum venissent, ac diligenter et accurate ejus vestigia indagarent, nec eum invenirent, pastorem haud longe conspicati, rogant primo indicet Marium; fluctuantem deinde et dissimulantem minis et terrore perfundunt; qui, ubi se a militibus circumfundi, et telis undique peti vidit, Marium indicat: itaque capitur Marius, Minturnasque defertur, et in domum Fanniæ mulieris publice custodiendus traditur; ad quem occidendum servus publicus, natione Cimber, missus, inermem et squalore obsitum, majestate tanti viri commotus, stricto jam gladio interficere non sustinuit, et tremebundus abjecto ferro refugit, clamitans geminata voce, Non possum interficere Marium. Tum Minturnenses, majestate viri capti, incolumem præstiterunt. Hic ergo, cum abiturus exisset e domo, animadvertit asellum neglecto pabulo, quod objectum ei fuerat, ad aquam contendentem, quo vi-

so omen arripuit, intellexitque sibi salutem navigatione quærendam esse, et statim impetrat a Minturnensibus, ut sibi publica navis tradatur. Quo facto, se contulit in Africam, et ibi vires comparavit, quibus pristinam fortunam et dignitatem brevi recuperavit, sicut suo loco ostendemus. *Oliver.* Contigit A. U. DCLXV.

Domum Fanniæ] Oliverius dicit *mulieris*, credam *viri* dicendum. Et Terentio viri nomen est. *Badius.*

Minturnis] Latii urbs et Colonia Ptolemæo aliisque ad Lirim Fl. Halycarnassæo lib. I. ex cujus ruinis Trajetto ædificatum scribit Celsus Citradinus.

In Africam] Ubi comparato exercitu cum se Cinnæ conjunxisset, urbem cepit, et pristinam dignitatem cum magno inimicorum exitio recuperavit. *Oliver.*

§ 6 *Pompeius Magnus*] Cujus magnitudo totum orbem complexa fuit; nam Cicero in Catilinam Invectiva quarta ostendit, quanta fuerit Pompeii rerum gestarum magnitudo, dicit enim: 'Pompeii res gestæ atque virtutes continentur iisdem, quibus Solis cursus regionibus ac terris continetur.' *Idem.* Contigit A. U. DCCXV.

Pharsalica] Id est, conflictu apud Pharsaliam urbem Emathiæ. *Badius.* *Pharsalica*] Thessalica; nam regio illa diversis nominibus fuit appellata, Emonia, Thessalia, Macedonia, Emathia, Campi Philippici, prout eam diversi reges occupaverunt. *Oliver.*

Cyprum] Insula hæc in Pamphylio sinu, a Cypro, Cinyræ regis filia ita appellata, vel ab ubertate Cypri arboris. Strabo, Steph. Plin. Cyprus autem Arabum est Alhenna, non Ligustrum, ut multi volunt.

Paphum] Oppidum est Cypri, ubi præcipue colebatur Venus, quæ Paphia dicta Virgilio: 'Inde Paphum sublimis adit, sedesque revisit Læta suas.'

Ex diro] Id est, execrabili omine.

§ 7 *Marci etiam Bruti*] Nota est Historia, quod Brutus et Cassius Cæsarem in Senatu multis vulneribus confoderunt.

Philippensi acie] Nam in campis Philippicis, ubi congressus est cum Augusto et M. Antonio, forte ita cecidit, ut signum belli futuri proponeretur ab Augusto et Antonio signum Apollinis; nam mos erat, ut commissuri prælia, Deum aliquem signum pugnæ proponerent; ut C. Marius Martis simulachrum, Sylla Delphici Apollinis, Cæsar Veneris genitricis. Ergo quia Apollinis signum proposuit Augustus, omen quod factum est, versus ille quodammodo implevit, quia in ea pugna superatus est, in qua signum fuerat Apollo, Latonæ filius. *Oliver.*

Antonio signo datus] Virgilius etiam est author in Bello Actiaco contra Antonium et Cleopatram Augustum usum Apolline. Quin etiam nonnunquam sese pro Apolline gessit, ad quod alludens idem Maro in Bucol. dixit: 'Casta fave Lucina, tuus jam regnat Apollo.' *Oliver.*

§ 8 *Consentaneo vocis jactu*] Pari ratione Cassius Bruto affinitate conjunctus, quippe qui Juniam Bruti sororem duxerat uxorem, fecit suæ futuræ mortis omen. *Idem.* Contigit A. U. DCCX.

Aurem pervellit] Quia enim auris dedicata est Memoriæ, vellere aurem, est memorem facere. Unde in Bucolicis Maro: 'Delius aurem Vellit, et admonuit.' *Badius.*

Rhodiis] Rhodus et Ophiusa a serpentium multitudine dicta, ut testatur Diodorus lib. v. quos Phorbas interemit. Unde Ophiuchi nomen accepit. Hyginus lib. II. Quin si Bocharto assentimur, Rhodus nihil aliud quam Ophiusam denotat; ירוד enim, id est, *jarod* vel *Rod* serpentem denotat. Vide illum de Phœn. Col. p. 398.

Solem a se relinqui respondere] Si-

mulacrum Solis. Hoc autem per ludibrium dixit, quippe quem ferre non poterat præ magnitudine. Memoratur enim a Solino unum ex septem memorabilibus mundi: erat autem centum viginti sex pedum magna, ænea et fusilis facta, quam a se relinqui Cassius dicebat. *Oliver.*

Macedonica pugna] In Macedonia ad campos Philippicos contra Augustum gesta. *Badius.*

Solem revera relinquere cogeret] Ita est in Mss. exemplaribus: in aliis, *coëgit.* Cæterum de C. Cassio scribit Dion Hist. Rom. XLVII. ipsum Rhodios navali prœlio superatos non solum armis, navibus, ac pecunia spoliasse, verum etiam statuis sacrisque donariis omnibus, nihilque ex his præter Solis currum reliquisse. *Pigh.*

§ 9 *In Liguria*] Ligures imis Alpium jugis adhærentes, inter Varum et Macram Fluvios, implicitosque dumis silvestribus, major aliquando labor est invenire, quam vincere. Varus Fluvius est grandis, ex Alpibus fluens, Galliam Transalpinam a Cisalpina separans, vetustissimus Italiæ terminus. Macra Fluvius est ex initio Apennini fluens, inter Ligurum montes, et demum juxta Lunam civitatem defluit in mare Tyrrhenum. *Oliver.*

Leto] Liguriæ mons est, ut testatur et Livius, quem Leander hodie *l'Alpi del Peregrino* vocari dicit.

EXT. § 1 *Samii*] Cum Prienenses gravi bello premerentur, auxilium petierunt a Samiis; Samii, ut qui ab illis essent alieni, quasi irridentes, se Sibyllam, ita enim nonnulli legunt, missuros responderunt; nam ex Sibyllis una fuit Samia. Prienenses ergo, quod irridentes Samii promiserant, læto animo acceperunt. Et hanc quasi ducem belli constituentes, gloriosam ex hostibus victoriam reportaverunt. *Oliver.*

Prienensibus] Priene civitas est Ioniæ, Biantis patria. Author Strabo XIV. ubi nominatis duodecim civitatibus, in quibus Priene, subjungit; nam hæ sunt duodecim Ioniæ civitates. Et paulo inferius, ubi de singulis mentionem facit, 'Post Menandri,' inquit, 'ostia est Prienensium littus, ultra quod Priene est et Mycale mons feris et arboribus plenus.' Idem paulo post: 'Priene,' inquit, 'a quibusdam Cadme appellatur, quoniam Philotas ejus conditor e Bœotia venit.'

Carras] Carræ populi insulani, piraticam exercentes, famosi fuerunt, victi a Minoë, ut Thucydides et Sallustius dicunt. Author Servius in expositione illius carminis Virgilii: 'Hic Lelegas, Carrasque, sagittiferosque Gelonos.' At Strabo dicit populos esse Cariæ regionis, quæ contermina est Ioniæ, videlicet inter Ioniam et Liciam positæ. Hos etiam aliquando sub Minoë fuisse dicit, et insulas habitasse. Hinc arbitror Insulanos inde dictos fuisse, et Carres Carrium, declinavit. Sunt et Carræ primæ declinationis in Syria, eodem teste lib. VI. in descriptione Syriæ, dicit enim: 'Tigranocerta et loca quæ sunt circa Carras Nicaphorium et Chordiraza et Sinnaca, in qua Surina Parthorum imperator Crassum dolo captum interemit.' Unde Lucanus: 'Assyrias Latio maculavit sanguine Carras.' *Oliver.*

Arrogantia instincti] Pulmanni codex: *arroganti instinctu.* Atque illud etiam recte. Sic enim Cicero: 'Quæ instinctu divino funduntur,' de Divinat. I. et alibi sæpius. *Pighius.*

Cymbulam eis derisus gratia miserunt] Ita Manuscripta exemplaria; non, ut in aliis, *Sibyllam.* Nec profecto inepte, nimirum, pro classe cymbulam irrisus gratia missam licet intelligere. Ἄλογον namque videtur atque absurdum, fœminam unam in auxilium mittere. Duo alii codices, quos contuli, *lembunculum* posuere pro *cymbula,* quæ vox librariorum culpa

proculdubio ex interlinearibus annotatiunculis in locum alterius irrepsit. Omen autem accepisse Prienenses videntur ex ipso navigii nomine; est enim *κύμβη* Græcis non solum *lembus* vel *navicula*, sed etiam *caput*, *vertex*, *fiducia*, ac *summa rerum*, *κορωνìς καὶ κεφάλαιον*. Atque ita cymbulam illam interpretati Prienenses libenter receperunt, atque etiam victoriæ ducem habuerunt. Erant autem Samiis in usu cymbæ biremes, a Polycrate tyranno primum inventæ, forma fere rotunda et concava, in alvi prope effigiem fabricatæ, Duridis opus ac figmentum, Samænas appellabant, ex quo genere missam unam fuisse verisimile videtur. Meminere Samænarum Suidas, Plutarchus, et Athenæus, qui Samias item vocari dicit. *Pighius.*

§ 2 *Apollionatæ*] Apollonia plurium urbium nomen fuit, unius in Epyro, de qua nunc agitur; alterius in Creta: tertiæ in Thracia; quartæ in Syria. *Oliver.*

Illyrico] Plinius hanc regionem inter Arsiam et Titium flumina constringit.

Epidamnios] Epidamnus Thucydidi Dalmatiæ aut Macedoniæ colonia et oppidum; propter inauspicatum nomen a Romanis Dyrrachium appellatum fuisse, tradunt Livius, Strabo, Plinius, et Mela. Quibus assentitur quoque Dion lib. XLI. ita tamen, ut subdubitet, num duo diversa sint oppida. Appianus autem II. Civil. hoc plane adfirmat, ait enim Epidamnum paullum remotum a mari, Dyrrachium vero prope ipsum mare; in peninsula, teste Strabone; Epidamnique navale esse dicit. Additque hoc falso a quibusdam Epidamnum dictum: postea tamen sic nominatum a Corcyrensibus, quod Dyrrachii nomen ominosum habebatur, vetustam autem appellationem vicisse, et Dyrrachii nomen manere. Discrepat a cæteris omnibus Appianus, hic namque Dyrrachii nomen ominosum, cæteri Epidamni faciunt; hic nominis mutationem Corcyrensibus, alii Romanis tribuunt. *Ortel.*

Æantem] De hoc Flumine Steph. de Urbibus, Plin. lib. III. c. 23. Strab. lib. VI. et VII. e Lacmone Pindi promontorio erumpere, ac præter Apolloniam fluere in mare Adriaticum testatur: Aoum quoque vocari ab Hecatæo aliisque antiquioribus. Ex quo quidem nomine suspicor Apolloniatas omen accepisse; *ἄως* enim *sdlus* vel *medela* est. *Pighius.*

Æantem] Quia veterum superstitio tenuit, Fluviis ejusdem nominis Deos præesse, unde Tyberis et Tyberinus invocatur apud Maronem; non absurdum forte esset dicere, Apolloniatas Fluminis sui, tanquam Dei imaginem, et non Æantem, sibi ducem constituisse; sed in priore sententia Oliverium sequimur. *Badius.*

CAP. VI. § 1 *Ser. Tullio, &c.*] Contigit A. U. CL. circiter.

Flammam emicuisse] Ingens hoc naturæ miraculum Livius, Plinius, Florus, Valer. hic Maximus, Apuleius, Dion. Halicarnassæus, aliique diligentes autores exposuerunt, quos operæ non erit adduxisse. Quod si ocyus quis actæ rei seriem expectat, audiat solum Dionysium Antiq. Rom. lib. IV. cujus vicariis utar vocibus: 'Quum aliquando circa meridiem in regio thalamo consedisset, somnoque esset oppressus, flamma e capite ipsius emicuit. Idque non tantum mater ejus, et regina, quæ per thalamum inambulabant, inspectarunt, sed et omnes, qui cum mulieribus tum forte aderant: nec prius totum ejus caput flamma collucere desiit, quam a matre accurrente excitaretur, quo facto, flamma simul cum somno dispersa, evanuit.' Breviter omnia complectitur Ovidius Fast. VI. 'Signa dedit genitor, tum cum caput igne corusco Contigit, inque comis flammeus arsit apex.' Flamma 'lux'

vocatur optimo jure, quia flamma lux ignis est, a quo illa oritur. Lucem puram fuisse inde colligimus, quod pilos collustrando, haud quaquam combusserit, qualis illa forsan in Mesopotamia Mosi visa. Parem aleam expertus est apud Virgilium Æneid. II. Ascanius: 'Ecce levis summo de vertice visus Iuli Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli Lambere flamma comas, et circum tempora pasci. Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.' Diversus Laviniæ Novercæ splendor, quia lucem flamma urens comitabatur, ut cecinit Maro Æneid. VII. 'Præterea castis adolet dum altaria tædis, Et juxta genitorem astat Lavinia virgo, Visa (nefas!) comis comprendere crinibus ignem, Atque omnem, ornatum flamma crepitante cremari.' De Lucio Martio narrant Livius lib. XXV. Valerius lib. I. cap. 6. Pœnos aggressuro et ducem Asdrubalem, flammam concionanti fusam e capite sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum. *Bartholinus.*

Vide et Cardanum de Rerum Varietat. lib. VIII. cap. 43. et Scaligerum Exercitat. 274.

Prisci Tarquinii regis uxor] Quæ, ut prodigiorum peritissima, cognovit Ser. Tullium puerum dormientem, cujus caput flamma corripuisset, clarum aliquando evasurum, qui etiam regiæ majestati in rebus afflictis succurreret. Itaque cum quidam familiarium aquam ad extinguendum incendium afferret, ut Livius autor est, a regina prohibitum ferunt, sedatoque tumultu, moveri puerum vetuisse, donec sua sponte experrectus esset: tum, adducto in secretum viro Tanaquil, Videsne tu puerum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus? Scire licet lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ: proinde materiam ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus; inde puerum liberorum loco cœptum haberi erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile quod Diis cordi esset, juvenis evasit veræ indolis regiæ, nec cum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit, filiamque ei rex despondit, quo deinde cæso, Tanaquilis arte et consilio in regnum substitutus fuit. Plinius de Vir. Illust. 'Servius,' inquit, 'Tullius, P. Corniculani et Crisiæ captivæ filius, cum in domo Tarquinii Prisci educaretur, flammæ species caput ejus amplexa est.' Sunt qui velint Vulcani filium fuisse. Unde illud: 'Namque pater Tulli Vulcanus, Crisia mater, Præsignis facie Corniculana fuit. Hanc secum Tanaquil, sacris de more peractis, Jussit in ornatum fundere vina focum. Hic inter cineres obscœni forma virilis Aut fuit, aut visa est: sed fuit illa magis. Jussa foco captiva sedet, conceptus ab illa Servius a cœlo nomina gentis habet. Signa dedit genitor tunc cum caput igne corusco Contigit, inque comis flammeus arsit apex.' *Oliver.*

Servium serva natum] Plerique codices habent, *Servium serva natum*, omisso Tullii regis prænomine: ad quod ipsum allusio tamen non est inepta, si retineas. Idcirco enim *Servium* appellatum esse tradit Dionysius, quod e serva matre natus erat. *Pighius.*

Serva natum] Livius sentit non esse serva natum, sed captiva. Dicit enim: 'Hic quacunque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet, serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui Corniculo capto Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina

Rom. prohibitam ferunt servitio: partum Romæ edidisse, in Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio, et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo educatum in charitate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.' Nam omnis captiva serva dicitur. *Oliver.*

§ 2 *Æque felicis*] Cum cæsis in Hispania duobus Scipionibus, deleti Rom. exercitus, amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus retinuit, easdemque restituit. Erat in exercitu Romano L. Marcius, Septimii filius, eques Romanus, impiger juvenis, animi et ingenii aliquanto majoris, quam pro fortuna in qua erat natus; ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot annos omnis militiæ artem edoctus fuerat: is, ex fuga collectis militibus, et quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum fecerat exercitum, conjunxeratque se T. Fonteio P. Scipionis legato; sed tamen præstitit eques Romanus authoritate inter milites et honore, ut castris circa hibernum communitis, eum ducem exercituum comitiis militaribus creaverint. Hic igitur in magna rerum difficultate cum ad consilium prima specie temerarium magis quam audacem adjecisset animum, ut ultro castra hostium oppugnaret, ne subita res et nocturnus terror: nam id proxima nocte facturus videbatur, suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos prius et adhortandos milites ratus, advocata concione orationem habuit; cui concionanti flammam fusam e capite dicunt sine ejus sensu, magno pavore circumstantium militum: quo prodigio moti, alacriori animo eum ducem secuti, majorem hostibus cladem intulerunt, quam acceperant; nam nocte atque die bina hostium castra ceperunt, et ad internecionem hostes prope ceciderunt. Hic ergo virtute sua ultus est Cn. et P. Scipionum cum majori parte exercitus, cædem, quos Celtiberi transfugientes prodiderant ducibus Carthaginiensibus, Magoni et Gisgoni: quam victoriam consecutus e nulla re magis quam celeritate. De quo Frontinus lib. II. cap. 10. 'L. Marcius eques Rom. qui reliquiis exercitus præfuit, cum a propinquo bina castra Pœnorum paucis milibus passuum distarent, cohortatus milites, proxima castra intempesta noce adortus est, et cum hostem victoriæ fiducia incompositum aggressus, ne nuncios quidem cladis reliquisset, brevissimo tempore militi ad requiem dato, eadem nocte raptim famam rei gestæ prægressus, altera eorum castra evasit: ita bis simili usus eventu, deletis utrobique Pœnis, amissas pop. Rom. Hispanias restituit.'

§ 3 *Item cum bello, &c.*] Et hujus Historiæ autor est Livius ab Urbe cond. lib. v. Cicero quoque lib. de Divinat. 'Quid quod in Annalibus,' inquit, 'habemus, Veienti bello cum Lacus Albanus præter modum excrevisset, Veientem quendam nobilem ad nos profugisse, eumque dixisse, et fatu quæ Veientes scripta haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret: et si lacus emissus lapsu et cursu suo ad mare perfluxisset, perniciosum pop. Romano, sin autem ita esset eductus, ut ad mare pervenire non posset, tum salutare nostris fore; ex quo illa mirabilis a majoribus nostris aquæ Albanæ facta deductio est. Cum autem Veientes bello fessi legatos ad Senatum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse Senatui dicere; in eisdem enim fatis scriptum Veientes habere, fore, ut brevi a Gallis Roma caperetur, quod quidem sexennio post Veios captos factum esse

audivimus.' Hæc Cicero. At Livius cum prodigium aperuisset, ut Lacus Albanus præter modum excresceret, ita ut per agros diffunderetur, nulla ejus inundationis causa extrinsecus apparente, non solum ad Rom. venisse, quæ supra diximus, referentem, sed Delphos quoque oraculum sciscitatum legatos misisse Romam refert, qui responsum retulerunt, non prius Veios capi posse, quam lacus ille per agros unda proflueret. Oraculi autem verba hæc fuere: ROMANE AQVAM ALBANAM CAVE LACV CONTINERI, CAVE IN MARE MANARE SVO FLVMINE SINAS, EMISSAM PER AGROS RIGABIS, DISSIPATAMQVE RIVIS EXTINGVES, TVM TV INSISTE AVDAX HOSTIVM MVRIS, MEMOR, QVAM PER TOT ANNOS OBSIDES VRBEM, EX EA TIBI HIS, QVÆ NVNC PANDVNTVR FATIS, VICTORIAM DATAM. *Oliver.*

Veientes] Italiæ populi, socii Fidenatibus. Liv. I. et Eutrop. I. cui duodeviginti millia passuum ab Urbe sunt.

Capi non possent] Quia mœnia essent alta et loco editissimo posita, ut non solum ædificiis, sed etiam natura loci tuta essent. *Oliver.*

Delphicum oraculum] Hoc, quod posterius frequentatum fuit oraculum, sedem habuit ad radices Parnassi, ubi templum condiderant incolæ, supra specum oppido muroque cinctum, et templum ipsum, ob nativam præcipitiem, munierant aditu adeo difficili, et angusto, ut objecta lapidum mole, accessum omnem undique præcluserint, exigua semita relicta, qua consulturi oraculum absque comitatu incederent. In medio templi exigua planities erat, et in ea hiatus, ex quo spiritus acer et vehemens, terribili sonitu excussus, vatem tripodi insistentem, et afflatus expectantem corripiebat, agitatamque et concussam in furorem vertebat, statis diebus, quibus fari licebat. Ferunt annuatim sex menses continuos apud Lycios, totidemque in Delo oracula percontaturis patuisse: in reliquis locis, non quovis tempore, sed statis definitisque diebus tantum: utpote vel Idibus, vel Kalendis, vel augescente vel deficiente Luna, vel ineunte aut desinente die, sciscitari licuisse. Religionem in consulendo Pythio oraculo eam servari oportebat, ne promeret quicquam nisi totam prius victimam contremiscere, ac velut micare cerneret. His legitime peractis Dæmon ex obsessa Pythia (ἐκ τοῦ ἀτμοῦ enim ἔνθεος γένεσθαι, ex spiritu enim Dei afflata credebatur) concepta et fere metris Græcis scite admodum atque argute, sed ambigue nimis ac captiose illigata responsa pronuntiabat: cumque in suam sese recepisset atque abdidisset specum, Pythia, ceu exonerata spiritu, et ad sese reversa consistebat ac conquiescebat. Fuit autem omnium templorum Ethnicorum locupletissimum, statuis ex solido auro argentoque conflatis immensi ponderis, et aliis innumeris ac pretiosissimis donariis refertum. Vide supra pag. 928.

Sortibus] Oraculo; nam sortes pro oraculis sæpissime ponuntur, eo quod sortes e vase ducerentur, quibus oracula reddebantur ad ea, de quibus interrogaretur sacerdos. *Oliver.*

§ 4 *Nec parum prosperi successus*] Hoc contigit Sociali bello, cujus causa inde nata est, quod Drusus trib. pleb. promiserat sociis Latini nominis, si cum Senatu sentirent, ejusque partes adversus equestrem ordinem, cum quo propter judicia graviter dissidebat, tuerentur, daturum operam, ut in civitatem Romanam acciperentur; sed occiso paulo post Druso, cum præmium Latinis negaretur, irati a societate populi Romani defecerunt, et Romanis bellum indixerunt. Diversi contra hos sunt missi imperatores, inter quos et L. Sylla, qui profectus in Samnium adversus Nolam primo duxit exercitum. Nolani extra mœnia cum copiis et præsidiis po-

suerunt castra. Sylla igitur cum Deos de pugna consuleret, anguis subito apparuit. Interrogato Aruspice quid anguis ille portenderet, responsum est, ut magno animo invaderet, quo facto, victoria potitus est. *Oliver.*

Sociali bello] Quod gestum est contra eos, qui a societate pop. Rom. defecerunt, quod alio nomine bellum Latinum vocatur.

Nolano] Nola Picentinorum urbs in Italia Ptolemæo, Diodoro, et Strabone. In Samnio ponit Epitome Livii lib. LXXXIX. Vide Cluver. de Ital.

Prætorium] Dicebatur tabernaculum, quod duces exercituum, vel Imperatores, sive Consules, sive Dictatores, sive Prætores, sive Tribuni militum consulari potestate ii essent, occupabant. Nomen autem inde habet, quod initio Consules, qui plerumque bella administrabant, Prætores dicerentur. Ita Quæstorium, erat tabernaculum Quæstorum. Forma prætorii fuisse videtur rotunda, testudinea, id est, curvata in cameram rotundiorem. Hac causa fortasse Josephus cum templo componit, quod templa pleraque talia: aut etiam quod eminebat in mediis castris, ut in urbe aliqua templum. An et quia religio ibi et pars sacrorum? Certe in eo Augurale fuit, ubi sacrificare et auspicari Imperator solebat; nam ante illud ara fuit, in qua solenniter libamenta aliqua illata et cremata, quotidianæ religionis ergo: Auguratorium vocat Hyginus, qui et situm ejus parte dextra prætorii docet, ut tribunal læva. Tota igitur area sive pedatura prætorii erat quaternum jugerum, seu potius versuum. Versum autem dicunt centum pedes quoquo versus quadratum. Pedatura vero Latinis est quod Græcis ποδισμὸς, etsi podismi ipsa Græcanica voce crebro in hac re Vegetius usus: ποδισμὸς autem dimensio, aut et dimensum ipsum per pedes, sicut σταδιασμὸς, per stadia. Ad verbum est *pedatura.* Et accipiunt non pro ipsa mensura tantum, sed pro spatio, areaque cujusquam sic demensi. Situs prætorii in medio non quidem castrorum, sed aliorum ducum. Nam semper veteri et novo more, in medio Tribunorum, aliorumque Ducum, Prætoris locus. Profecto, ut in acie Prætor seu Consul (confundimus hic ista) post Hastatos et Principes ante Triarios stabat, media fere acie, et ad latera Tribuni; ita hic, nisi quod pro Triariis, Ablecti, et Extraordinarii, et Evocati substituti. Et hic situs magnæ rationis fuit. Primum non longe ab hoste, et ad Prætoriam portam, quæ illum fere semper spectabat: nimirum ut observet, si quid ille moliatur aut moveat, et nuncios quoque et exploratores statim admittat: causa altera, ut duces omnes circum se habeat, quorum consilio, cum opus, statim utatur, item jubeat aliquid aut mandet: tertia, ut in conspectu habeat subjecta castra, et militem totum, videatque, si quid peccent, aut turbent. Ipse ille aspectus coërcebat milites, qui sciebant, semper sub oculis sui Ducis se versari, eoque in omnibus magis composite se gerebant: nec Ducis tantum, sed Ducum; quoniam Quæstor, Legati, Tribuni omnes fere huc spectabant. Denique causa etiam hic honor et dignitas, quod media omnia honestiora, imo et tutiora. *Lipsius.*

Ab ima parte aræ] Ita Pulman. lib. et Gemblacensis, vulgo, *ab una parte:* prius placet. Cicero enim de Divinat. lib. I. ex quo forsan hoc exemplum Valerius desumpsit, sic ait: 'Ab infima ara cum subito anguis emergeret.' Plutarchus cum adversus urbem ab Nola exercitum duceret, Syllæ prodigium hoc evenisse scribit. *Pighius.*

Prolapsam anguem] Serpentum allapsus multis magnis viris salutaris fuit ominis. Aureliano Imper. apud Vopiscum; Maximino, apud Julium

Capitolinum; Augusto ipsi apud Dionem lib. XLVII. Eo Virgilius spectat lib. V. 'Dixerat hæc: adytis cum lubricus anguis ab imis Septem ingens gyros, septena volumina traxit, Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras.' *Colerus.*

Samnitum castra] Samnites sunt populi Italiæ, qui inter Picenum, Campaniam et Apuliam jacent. De quibus Florus lib. I. cap. 16. 'Populus Romanus Samnites invasit, gentem, si opulentiam quæris, aureis et argenteis armis, discolori veste usque ad ambitum armatam: si insidiarum fallaciam, saltibus fere et montibus fraude grassantem: si rabiem et furorem, sacratis legibus humanisque hostiis in exitium urbis agitatam: si pertinaciam, sexies rupto fœdere, cladibusque ipsis animosiorem. Hos tamen L. annis per Fabios et Papyrios patres, eorumque liberos ita subegit pop. Romanus, ac domuit, ita ruinas ipsarum urbium diruit, ut hodie Samnium in ipso Samnio requiratur.' Posterioribus quoque temporibus, bello Sociali, et in Civili Mariano ingens eorum apparuit in arma ardor. Quod Strabo lib. V. ostendit. Vide Cluver. Ital. lib. III. cap. 8.

§ 5 *Præcipuæ admirationis*] Livius multa refert apparuisse prodigia, ante Gallorum adventum, quæ futurum urbis minarentur excidium: dicit enim, cœlum visum ardere, terra ingenti concussa motu est. Bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum est. Inter alia prodigia, quæ multa fuere, carne pluit, quem imbrem ingens numerus avium volitando rapuisse fertur, quod intercidit sparsum ita jacuisse aliquot dies, ut nihil odor mutaretur. Præcipue non solum quæ diximus prodigia admiranda sunt, sed etiam quæ sequuntur. *Oliverius.*

Contigit A. U. CCXCII.

P. Volumnio, &c.] Dum illi erant designati Consules. *Badius.*

Mugitu] Bos quæ ante mugire consueverat, humanis verbis locuta est. Nam dixisse fertur, 'Cave tibi Roma.' Sed primo creditum non est. Secundo vero, cum idem prodigium enunciatum esset, fides haberi cœpta est. *Oliver.*

Carnis quoque in modum nimbi dissipatæ partes ceciderunt: quarum majorem numerum præpetes diripuerunt aves] Campense exemplar hæc ita prodit: *Carnes quoque in modum nimbi dissipatæ ceciderunt, quarum majorem partem præpetes, &c.* Alii codices ita habent: *Carnes quoque in modum nimbi dissipatæ ceciderunt in partes, quarum majorem numerum, &c.* Eum in modum pro cujusque libidine exemplaria diversimode transcripta sunt. *Pigh.*

Carnis, &c.] Livius lib. II. 'Præter hæc,' inquit, 'relatum est in monumenta, inferiore cœlo lacte et sanguine pluisse, M. Acilio, C. Potio Coss. et sæpe alias carne, sicut L. Volumnio, Ser. Sulpitio Coss. eamque non perputruisse, quod non diripuissent aves.' *Oliver.*

Nimbi] Nimbus ventus cum pluvia, est etiam densitas nubis in tempestate obscura.

Præpetes aves] Sunt quarum volatu futura prænoscimus, hoc est, quæ auguria faciunt. Ex Agellii lib. VI. c. 6. notandum quod *præpetes aves* sunt, quæ prosperius prævolant, et sublimius, quibus opponuntur inferæ. Antiqui 'præpetere' dicebant pro 'anteire.' Et 'præpetere aves' dicuntur, quæ se ante auspicantem ferunt. Προπετὴς, prævolans. *Præpetes* itaque sunt a προπέτεσθαι, juxta Turnebum, id est, a *prævolando*, qui annotat easdem quoque magnas aves appellari, ut apud Plautum in Rudente. Ut ita non sine causa Apollinaris Sulpitius in dicto Agellii capite dixerit, præpetes sibi videri esse aves, quas Homerus *τανυπτέρυγας*, *expassis alis volantes*, appellaverit: quoniam istas potissimum augures spec-

tarent. Videatur etiam Brissonius Form. lib. I. *Becman.*

Infantem semestrem in foro boario triumphum proclamasse] Livius lib. XXI. in foro Olitorio contigisse scribit. Atque hic variant exemplaria. Pulmanni sic habet: *Puerum infantem semestrem in foro boario locutum, triumphum protulisse.* Winchelianum vero sic: *In foro boario triumphum locutum.* Livius 'infantem semestrem' dicit. Tertia igitur vox illa *puerum*, cum sit superflua, e scholiis in contextum Valerianum irrepsit. Atqui hic mihi videtur Valerius ab indocto aliquo in Epitomen redactus. Nam plura prodigia, quæ diversis evenere temporibus, tanquam ejusdem temporis, sub uno exemplo concise ac temere congesta animadvertimus: quæ Valerium, ut alia ejus capitis prodigia, sane existimo meliore ordine copiosius enarrasse. Nos autem ea, quæ extant tempora diversa, annotatis singulatim annis, ut dignosci possent, suis intervallis distinximus. *Pigh.*

Foro boario] Lacu Velebro postmodum exsiccato, atque repleto in ejus parte, quæ a Jano quadrifronte in Aventinum vergit, forum Boarium fuit institutum: quod nomen obtinuisse aliqui volunt ab æreo tauri simulacro ibi statuto, ubi Romulus sulcum urbis condendæ designare cœpit. de quo Plinius ita meminit: 'Proxima laus æris Gynetico in insula, et ipsa nec æs gignens, sed officinarum temperatura nobilitata. Bos æreus inde captus in foro Boario est Romæ. Alii ob taurum immolatum interfecto Caco, bobusque recuperatis, Boarium appellatum tradunt.' Utramque opinionem attigit Ovidius his carminibus: 'Pontibus et magno juncta est celeberrima Circo Area, quæ posito de bove nomen habet. Immolat ex illis taurum tibi Jupiter unum Victor, et Evandrum ruricolasque vocat.' Sextus vero Pompeius *Boarium* dictum putat, quod ibi boves venundarentur: cui astipulatur Varro, cum inquit: 'Quo quidem genera conferrent, forum appellatum, additumque ab eo cognomen: ut forum Boarium.' Quod etiam Livius innuit, memorans in eodem bovem in tertiam contignationem ascendisse. In hoc foro in honorem L. Septimii, et M. Aurelii arcus a negotiatoribus et argentariis fuit extructus, qui proximus D. Georgii ædi adhuc extat, cum titulo insculpto. Vide Marlianum.

Elephantino capite] Hi sunt lusus naturæ. Vide Fort. Licet. de Monstr.

In Piceno, &c.] Umbris atque Sabinis continuantur Picentes, quorum regio dicebatur, Picenum, et ager Picenus. Plin. lib. III. cap. 12. 'Infra Sabinos Latium, a latere Picenum, a tergo Umbria.' Vide Strabonem lib. V. qui Sabinis oriundos tradit, pico ave duce itineris. Festus: 'Picena regio, in qua est Asculum, dicta, quod Sabini cum Asculum proficiscerentur, in vexillo eorum picus consederit.' Ad Picum Latinorum regem gentis originem fabulose deduxit Silius lib. VIII. In hoc tractu sitæ olim urbes Ancona, Numana, Potentia, Ciceroni, Velleio Paterculo celebrata oppida. Vide Cluver. Ital. lib. II. cap. 11. et lib. IV. cap. 6. ubi de Picentinis; quos a Picentibus originem traxisse docet.

Lapidibus pluisse] Contigit A. U. DXLIV.

In Sicilia] Contigit A. U. DXXXVI.

Etiam metentibus apud Antium] Antii cruentas metentibus spicas in corbes decidisse, Livius et Plutarchus in Fabio tradunt, non in Sicilia, velut ex vulgatis Valerii verbis colligere est. Quapropter loco *etiam*, quod in exemplari Campensi non habetur, *Antii* reponerem; vel potius verba duo prætermissa dicerem, quorum vestigia habemus in Pulmanni codice, ubi sic legitur: *Etiam apud Aritium metentibus, &c.* Sed scribendum erit

non secus ac habet Orosius lib. IV. c. 15. *apud Antium metentibus cruentas spicas in corbem decidisse.* Pighius.

In corbem] Id est, vas vimineum, in quod colliguntur spicæ, dum intensius est cauma. *Oliver.*

Cærites aquas] In Cærete oppido fluxisse mixtas sanguine.

Cærites aquas] Cære est urbs Tusciæ maritima. Agylla etiam veteribus dicta.

§ 6 *Caius autem Flaminius*] Livius de Secundo Bello Punico. Cicero de Divinatione: 'Quid bello,' inquit, 'Punico Secundo? nonne C. Flaminius Consul signa neglexit rerum futurarum magna cum clade reipubl.? qui exercitu lustrato cum Aretium versus castra movisset, et contra Hannibalem legiones duceret, et ipse, et equus ante signum Jovis Statoris sine causa repente cecidit: nec eam rem habuit religioni, objecto signo, ut peritis videbatur, ne committeret prælium. Idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quæsivit, si nec postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum esse censeret. Cum ille quiescendum esse respondisset, Flaminius, Præclara, inquit, auspicia, si esurientibus pullis res geri potuissent, saturis nihil gereretur. Itaque signa convelli et sequi jussit: quo tempore cum signifer primi hastati signum non posset loco movere, nec quicquam perficeret plures cum accederent; Flaminius nuntiata suo more neglexit; itaque tribus horis concisus exercitus atque ipse interfectus est.' *Oliver.*

Contigit A. U. DCXXVI.

Trasimenum] Lacus Thusciæ.

Convelli] Servius Danielis, qui multas superioris ævi librariorum culpas arguit: Vellere proprie dixit, inquit, quia Romana signa figebantur in castris, et cum ad bellum eundum fuisset, captatis auguriis avellebantur e terra; nam alibi ea figi non licebat. Sed inter auguria etiam hoc habebatur, si avellentem facile sequerentur: adeo ut cum filio Orodis bello sit Crassus occisus, qui iturus ad Parthiam, avellere signa vix potuit, quod etiam Flaminio contigit, qui cum imperasset signa tolli, eaque non possent moveri, effosso solo, in quo erant fixa, vi magna extrahi præcepit. *Colerus.*

In ea namque acie] Unde colligitur unum et triginta millia in eo prælio contra Hannibalem stetisse. Vide Liv. lib. XXII.

Ad funerandum] Ad funus faciendum, ut sepulturæ mandaret.

Sepelierat] Imperium Romanum: quia nisi Dii prospexissent, actum fuisset de imperio Romano. Posset etiam dici, quod Hannibal, quantum in ipso fuit, sepelierat cum consule imperium Romanum, quia nisi fata restitissent, potuisset imperium Romanum extinxisse. Verum quia hæc dicit author ad reprehensionem temeritatis consulis, sequar priorem expositionem. *Badius.*

§ 7 *In Hispaniam*] Quia duxit exercitum contra Numantinos.

Lavinii] Legitur et *Lanuvii.* Quæ est urbs Latii, ubi Junonis Sospitæ fanum: CC. plus minus ab Urbe stadiis, hoc est viginti quinque millibus passuum, fuisse ex Diodori lib. XIV. conjicitur; ubi ait Marcium (locum sic dictum haud procul hinc, teste Livio lib. VI.) totidem a Roma distare. Aliud autem opidum Lanuvium et Lavinium, nam, ut autor est Celsus Cittadinus Anglerius, Lavinium propius est mari inter Ostiam, Ardeam, et Veliternum, et nunc vulgo nominatur *Civita Lavina,* et distat ab urbe fere 20. m. p. Lanuvium vero est propius Viam Appiam, inter Albanum, Ariciam, et Ardeam, et vocatur vulgo *Civita Indovina,* et ab Urbe distat 15. m. p. Vide et Scholia Sigonii in Livii lib. VIII. et Ursinum

de familiis in Papia Gente. *Ortel.*

Lavinii] Ita Mss. Codices legunt. Recte. Pullos enim avolasse in proximam sylvam scribit Valer. et Jul. Obsequens, in sylvam nimirum Laurentinam, quæ Lavinii erat, non Lanuvii. Vide quæ nos de Lavinis in anno Urbis ccccxv. in Magistratuum Annalibus. *Pighius.*

Pulli cavea] Romani moris fuit, teste Servio, quod in comitiis agendis et bellis gerendis pullaria captarentur auguria.

Herculis portu] Videlicet de Liguria, ubi portus est Herculis Monœci. Ideo putant Herculem sic dictum, vel quod pulsis omnibus illic solus habitavit, vel quod in ejus templo nunquam Deorum quispiam sic colitur, sicut in templo Jovis colitur Minerva et Juno, in templo Veneris Cupido. Strabo de Liguribus loquens, ait: 'Monœcus præterea portus statio quædam est, non magnarum, non multarum capax navium, templum habens Herculis cognomine Monœci, quoniam is in eo habitat solus.' *Oliver.*

Genuam] Liguriæ urbs, hodieque nomen retinet. Januam sequioris ætatis autores, inter quos Luitphrandus, appellant.

Scapham] Scaphæ, teste Nonio, naviculæ sunt, quæ majores naves consequuntur. Unde Jabolenus JCtus: 'Si navem,' inquit, 'cum instrumento emisti, præstari tibi debebit scapha navis.' Cæsar in commentariis: 'Quod cum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit.' Sane crebra est apud auctores scapharum mentio: nunc vulgo pro 'scapha,' nostri nautæ 'scyphum' appellant, sic quidem et ab eruditis putatur. Sed certe et 'scyphus' nomen est navigii. Id quod Aurel. Macrobius vir multæ eruditionis apertissime ostendit Sat. v. Sunt et qui scaphas Liburnis associari dicant, exploratoriasque vocari, ut est apud Vegetium. Sunt et qui ab Illyricis inventas tradant. Sane venter navis 'scapha' antiquis dicebatur, teste Suida. *Gyrald.*

Infelici pugna] Quia victus est cum ingenti multitudine a paucis: nam fuere 30. millia Romanorum a 4. millibus Numantinorum superata. Livius lib. LV.

Turpi fœdere] Quia se in hostium potestatem dedidit, et injussu populi Romani fœdus iniquis conditionibus fecit cum Numantinis.

Deditione funesta] Quia Senatus censuit ut hostibus traderetur, et populus Romanus religione solveretur.

§ 8 *Minus miram, &c.*] Contigit A. U. DXII.

Lucanus] Ager Lucanus Apuliæ conterminus fuit juxta Bardanum amnem. Lucanos hospitales et justos vocavit Heraclides de Rebuspublicis. A Samnitibus originem traxisse autores sunt Plin. lib. III. c. 5. et Strabo lib. v. eosque Œnotriis ejectis eorum sedem invasisse tradit, atque eos cum Brutiis et generis sui autoribus Samnitibus ita bellorum cladibus attritos docet, ut eorum oppida distinguere difficile sit. Terminos tamen Lucanis statuit ad Tuscum mare, simul cum aliis auctoribus, a Picentinis Silarum, a Brutiis Lacum amnem. Ad ipsum quoque Silari ostium celebre Junonis Argivæ templum olim ab Jasone conditum fuisse idem memorat; quanquam templum hoc Plin. lib. III. cap. 5. ad dextram ponit ripam, in Picentinorum agro. *Cluver.*

Angues duo] Multa prodigium faciunt: nam anguis est subdolum et callidum animal, quod significat hostes futuros callidos et astutos: jecur præterea membrum vitale est, quod mortem Consuli prædicebat: quod in latebras se contulerit, significabat fore ut in insidiis hostes delitescerent. *Oliver.*

Immolaverat] Qui sacrificabant vic-

timis jam mactandis molam salsam solebant inspergere.

Perfidi] Cum apud majores jura hospitii servata et inviolata fuissent. Virgilius: 'Jupiter, hospitibus nam te dare jura loquuntur.'

Hospitis sui Flavii] Hospes autem fuit Flavius Lucanus, caput ejus partis, quæ cum Romanis stabat; nam Lucanorum pars ad Hannibalem defecerat: is mutata voluntate locum gratiæ quærens apud Pœnum, neque transire, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi Imperatoris Romani, et ejusdem hospitis proditi capite et sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. Convenit enim cum Magone Carthaginiensium duce, ut si Rom. tradidisset Imperatorem, liberi cum suis legibus in amicitiam Lucani venirent, cujus rei data acceptaque fide Gracchum invitat ad reliquam Lucaniæ partem in deditionem accipiendam, quam a Pœnis defecturam pollicebatur, si modo Imperatorem Romanum vidissent; nam antea partem maximam cœperat. Gracchus igitur verbis hospitis fraudem abesse credens, cum lictoribus et turba equitum e castris profectus, duce hospite in insidias se præcipitavit. *Oliver.*

§ 9 *Et Consulatus*] Consules in Apulia Q. Crispus et M. Marcellus Hannibali se opposuerant cum copiis Bello Pun. II. tumulus erat sylvestris inter Punica et Romana castra a neutris primo occupatus, quia Romani, qualis esset pars ejus quæ vergeret ad hostium castra, ignorabant; quem Hannibal insidiis captandis aptiorem esse crediderat, itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat: Romanos occupandi loci cupiditas incessit, ne si occupatus ab Hannibale foret in cervicibus haberent hostem: itaque Consules cum paucis equitibus exploratum profecti, in insidias præcipitantur, ubi Marcellus pugnando fortiter cecidit, Crispus graviter saucius evasit. Contigit A. U. DXXXIX.

Marcelli] Marcellus primus fuit, qui ad Nolam Hannibalem vinci posse docuit, et cum exercitu deleri. Hic quoque fuit ex tribus unus, qui spolia opima Jovi Feretrio consecravit, cæso Virodomaro Gallorum rege.

Syracusarum] Vide supra ad cap. 1. Exempl. 8.

Nolana] Vide supra ad cap. 6. Exempl. 4.

Pœnorum, &c.] Contigit A.U. DXLV.

Prima hostia] Hostia immolabatur, antequam ad hostes proficiscerentur, victima post partam victoriam, cum Diis gratias agerent: dicta victima, quod victi sint hostes. *Oliver.*

Ante foculum] Ubi asservabatur ignis ad sacrificii usum.

Sine capite] Prima et eminentissima parte. Jecur subter quidem concavum, supra et extrinsecus prominens in fibras quinque (Græci λοβοὺς appellant) dissectum.

Quia prima tam tristia, secunda nimis læta] Alii: *quia prima trunca, &c.* In uno Ms. sic: *quia prima tam tristia, secunda tam læta apparuissent.* Lego itaque, *tam trunca.* Item Livius primo trunca et turpia exta, dein nimis læta dicit fuisse. In Gemblacensi cod. sic: *quia secundum truncatam læta.* Pighius.

Brutiis] Vide de iis Justin. libro XXXIII. Dicti a Brutia muliere, quæ Dionysii milites prodiderat. Diodorus lib. XVI. ideo Brettios appellatos dicit, tanquam fugitivos Lucanorum. Limites ad Hetruscum mare Laris amnis, ad Siculum mare et Tarentinum Sybaris Fl. *Cluverus.*

§ 10 *Octavius consul*] Non ille qui Augustus postea dictus est, sed collega Cinnæ in consulatu. *Badius.*

Octavius consul] Octavius et Cinna Consules fuerunt. Sed Cinna consulatum tanquam tyrannidem exercens, sæviebat in cives, et legem ferre vo-

lebat de revocandis, quos Senatus hostes judicaverat, et hoc modo tyrannidem affectabat. Octavius vero huic adversabatur, et ejus conatibus summa ope resistebat: igitur cum inter se tantopere dissentirent, et Octavium pars melior civitatis sequeretur, ex urbe pellitur Cinna; quo ejecto, Cor. Merulam in ejus locum substituere patres. Eadem tempestate Marius e civitate pulsus a Sylla, in Hispania ingentes copias comparaverat, qui, ut Cinnam audivit ejectum ex urbe, ad eum statim legatos de conjungendis exercitibus misit, Cinna se id facturum libenter respondit, ad hæc velle Marium legionibus præesse, utpote qui belli dux peritissimus esset. Marius negat se privatum Consuli præferri oportere, cæterum nihil quod ad pristinam dignitatem recuperandam pertineat prætermissurum. Igitur in Italiam traductis copiis, quas in Hispania contraxerat, Marius Cinnæ conjungitur, exercitum ad urbem ducunt, sed primo Ostiam, quæ octo milibus passuum distat ab urbe, post Aventinum capiunt, postremo exercitum ad urbem ducunt. Cinna Octavium pro tribunali sedentem obtruncat, caput ejus Rostris affigit, multi et alii nobilissimi cives cæduntur, inter quos et M. Antonius Orator, cujus caput diu manibus pertractatum Marius mensæ apposuit, et cum aliis postea Rostris affixit. *Oliver.*

§ 11 *Non sinit nos*] Cum tres Romani Principes quadam inter se conspiratione convenissent, ut conflatis opibus rempublicam pro sua voluntate versarent, provincias inter se partiti sunt, ita ut Galliam Cæsar, Italiam Pompeius, Parthiam Crassus obtineret: sed Parthia provincia facta est, nulla intercedente belli causa: neque enim Parthi populum Romanum ulla injuria lacessiverant; verum quia Crassus audiverat, Arsacidem, vel, ut alii dicunt, Orodem Parthorum regem auri et argenti locupletissimum esse, inhians ejus opibus, non prius agere destitit cum Cæsare atque Pompeio, quam obtinuit ut ea sibi provincia decerneretur, sperans inde se locupletem rediturum magis, quam gloriosum. Constat enim Crassum civem fuisse avarissimum. Cicero de Fin. Bon. et Mal. lib. III. 'Rectius,' inquit, 'dives, quam Crassus, qui nisi eguisset, nunquam Euphratem nulla belli caussa transire voluisset. Sed res ipsi præter spem et opinionem evenit: cum enim in Parthiam duxisset exercitum, infeliciter pugnans obtruncatur, et obtruncati caput regi offertur, quod habuit ille ludibrio: nam ferunt aurum liquidum cum hac exprobratione infudisse: 'Aurum sitisti, aurum bibe:' utpote qui semper divitiarum studiosissimus fuisset, ita ut divitis cognomen acciperet.' Unde Florus: 'Caput,' inquit, 'Crassi recisum cum dextera manu ad regem deportatum, ludibrio fuit; neque indigne: aurum enim liquidum in rictum oris infusum est, ut cujus animus arserat auri cupiditate, ejus etiam mortuum et exangue corpus auro ureretur.' Alii tamen dicunt, quod veritati magis accedit, Parthorum regem edixisse, quicunque caput ad se Crassi detulisset, ei se tantundem auri repensaturum, et ex eo calliditate ingenii militem usum, evacuato cranio plumbum liquidum instillasse, et hanc calliditatem regem probasse. *Oliver.*

Carrhis] Est Mesopotamiæ urbs Ptolemæo, *Zozomeno*, aliis. Diodorus ad Chaboram Fluvium statuit. Crassi sunt nobilitatæ cæde. Urbs nomen accepit a Carrha Syriæ flumine, auctore Stephano. Heron nunc appellatur, si D. Nigro fides.

Parthos] Parthi iidem cum Persis pro varietate dialectorum, juxta Teixeram.

Pullum] Id est, nigrum et atrum. Virgilius: 'Rejice, ne maculis in-

fuscet vellera pullis.' Juvenalis: 'Pullati proceres.' Hoc est, atra veste induti.

Paludamentum] Hæc appellatio propria est Imperatoriæ vestis: quamquam et tribuitur aliquando aliis etiam militibus. Forma paludamenti erat, ut extrema longitudinis essent utrinque angusta, imis latioribus. Color ejus eximius, et quidem e cocco. Erat etiam album, quo interdum usi, sed rarius, crebrius cocceo. Imperatores inter vota et immolationes exibant, et tunc vestem hanc capiebant: quæ profectio etiam celebris esse solebat frequentia deducentium prosequentiumque. *Lips.* Paludamentum, teste Nonio, est vestis, nunc chlamys.

Ad principia] Principes appellantur, qui in secunda acie locantur; nam cum Velites primi ita leviter prœlium committant, ut qui primum hosti cedant, eorum cum hoste congressus dignus non esse videtur, quæ pugna appelletur; unde principia, id est, principes subsequentes insignes armis viribusque ferocius pugnant, hique primam pugnam committere dicuntur. Ergo ad principia, hoc est, ad primam aciem, quæ post Velites et Ferentarios remanet, eo quod ipsi pugnam revera incipiant: nam Velitum præludium magis quam pugna esse videbatur. Terentius: 'Ego vero post principia omnibus signa dabo.' Secunda acies erat principum, sive hastatorum, tertia subsidiariorum. *Oliver.*

Vetere instituto] De quo Livius libro IV. post Polybium, qui lib. XV. hoc institutum ab illo versu Homerico: Οὐ γὰρ πάντων ἦεν ὁμὸς θρόος, οὐδ' ἴα γῆρυς, deducit. *Colerus.*

Aquilarum] Aquila, ut notum, est signum militare.

Primipilo] Primipilus erat caput et ductor omnium centurionum. Etiam in collegam suum sinistrum Primipilum jus aliquod habebat. Nam hæc de dextro accipienda et summo, nisi tamen imperium hoc habuere per vices. Imperabat quidem suæ duntaxat centuriæ, sed quia mandata Imperatoris, aut Tribunorum sæpe per illum edebantur in vulgus, etiam in acie, in agmine illum aspectabant, et ad ejus nutum sistebant, aut procedebant, ideo quia Aquilam regebat, primum signum. Et ita præerat Aquilæ, ut etiam sub iter ipse evelleret refixam, et signifero suo in manus daret: quinetiam in ipsa acie assistebat, et tuebatur. Quia igitur Aquila in Primipili tutela, et ei velut assignata, inde manavit, ut Aquila pro ipso illo munere et Primipilatu usurparetur. Huic muneri non modo dignitas, sed et opes adjunctæ. In Codice Justiniani et Theodosii, Primipili munus ministerium magis fuit, quam honos: sic enim dicti, qui ad pascendos milites solenniter ad limitem destinantur. *Lips.* Ideo autem *Primipilum* pro administratione militaris annonæ usurpari cœpit, quia Primipili centurionibus mandabatur, ut eam annonam suis militibus præberent, eosque bene curatos Reip. cum usus foret, præstarent. l. III. l. VII. et VIII. cap. de Coh.

Optimæ indolis] L. Crassus dicebatur. Hic bello Gallico sub Cæsare militans, multa facinora virtutis ediderat, et cum pater in hanc expeditionem proficisceretur, eum a militia Cæsaris excivit, cum ægre Cæsar illum dimitteret, quem ante conspectum patris cæsum fuisse constat. *Oliver.*

Vellem equidem placidius, sed quod relatu verum est] Nec Badius, nec Glareanus semet plane hic explicant; abrupta enim et obscura est sententia. Tria exemplaria, Susianum, Gemblacense, et Campense, uno addito vocabulo, *quod*, textum illustrant. Vulgo, *sed relatu verum est.* Hoc est: Vellem quidem placidius ac levius me de his posse loqui, sed quod rela-

tu verum. *Pighius.* *Vellem, &c.*] Vellem, inquit Valerius, hanc cladem placidius dicere posse, sed omissis gratiosis verbis cogor vera fateri. *Oliv.*

Vellem equidem placidius] Subintellige, 'Dii puniissent.'

§ 12 *Ultimam belli fortunam*] Quia de summa rerum pugna ista fuit, ubi cum universo exercitu fortunam belli expertus est.

Dyrrachio] Vide supra ad cap. 5. Ext. 2.

Examinibus apum] Lucanus: 'Nec non innumero cooperta examine signa.' Quod prodigium significabat multitudinem nocituram esse Pompeio. Unde Vegetius de Re Militari: 'Nil magis obfuit Pompeio, quam exercitus numerosa copia: quod etiam sensisse fertur. Dixit enim, nihil aliud portendere apes, quam numerosam militum copiam.' *Oliver.*

Nocturnis] Constat flammam quandam clarissimam in castris Pompeii emicuisse in Cæsaris castra vergentem, quæ significabat magnam Pompeii gloriam ad Cæsarem transituram, ex eoque terrorem injectum universo exercitui, qui et aliis visis monstris territus est. *Oliver.*

Hostiarum fuga] Lucanus: 'Admotus Superis discussa fugit ab ara Taurus.' Nam cum altaribus hostias admovisset, illæ statim fugam proripuerunt. *Idem.*

Itaque dum ille elevat] Namque ex autoritate sua Pompeius cum Cæsare pugnam suscepit. Senatus enim prodigiis cedendum esse dicebat. *Oliv.*

Elevat] Adhuc magis in altum tollit propriam autoritatem.

Opes privato] Pompeii opes jam incœperant majores esse quam civicæ; neque enim contentus erat cum cæteris æquo jure vivere, sed omnes opibus superare volebat.

Ab ineunte adolescentia] Adhuc adolescens, antequam consul esset, de Africa triumphavit, quod nulli Romano ad eum diem contigisse legitur.

Unius diei] Sc. in acie Pharsalica.

In delubris] Julius Cæsar lib. de Bell. Civ. prodigia ista commemorat. Dicit enim: 'Elide in templo Minervæ repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum Cæsar fecit, simulachrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, et ad simulachrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse: eodem die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muros armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis et reconditis templis, quo præter sacerdotes adire nefas est, quæ Græci adyta appellant, tympana cecinerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies intecta inter coagmenta ex pavimento extitisse ostendebatur.' *Oliver.*

Antiochiæ] Quæ civitas est in Syria, quam condidit Seleucus Antiochi filius. Sexdecim alioqui urbes condidisse a nomine Antiochi Seleucum Antiochi filium Appianus in Syriacis autor est.

Ptolemaide] Quæ civitas est Pentapoleos inter Ægyptum et Africam, olim, testibus Servio et Strabone, Barce appellata.

Pergami] Pergamum Thraciæ urbs mediterranea Ptolemæo, Pergamus autem Phrygiæ Majoris urbs eidem et Josepho Bell. Jud. lib. II. cap. 16. Sicuti autem Phryges cum Germanismo multa communia habuisse facile probari potest, tum ex Herodoto lib. II. Platone in Cratylo, Clemente Alexandrino, ita ipsum hoc civitatis nomen hoc satis indicat. A monte enim (*Berg* Germanis) Pergamum dictum.

Trallibus] Urbe Lydiæ, aut potius Phrygiæ in finibus Cariæ; nam in

utrisque sunt Tralles. *Badius.*

In æde Victoriæ] Vid. sup. pag. 933.

Sub Cæsaris statua] Trallenses Cæsari statuam quandam erexerant, sub qua per juncturas lapidum pavimento palmam pullulasse constat. *Oliver.*

Sub Cæsaris statua] Julius Obsequens, verbis Valerii Plutarchus, Dio, ipse Cæsar. Philippus Poëta Epigrammatarius laurum enatam, non palmam scribit: *Φοῖβον ἀνηναμένη ποτὲ δάφνη, νῦν ἀνέτειλε Καίσαρος ἐκ βωμοῦ κλῶνα μελαμπέταλον.* Sed Philippus nihil pensi habuit, modo victoriæ signum poneret. *Colerus.*

§ 13 *Tuas aras*] Hic aperte Cæsari adulatur; constat enim ab Augusto fuisse Cæsari dedicatas aras et templum: ergo non sine adulatione commemorat Cæsarem fuisse temerarium, quod et ipse contemptis prodigiis in periculum suum corruerit; ideo veniam petit, si contra eum dicturus sit. *Oliver.*

Contigit A. U. DCCX.

Te enim accepimus] Cum Senatus novos et inusitatos honores Cæsari decrevisset, die statuto, quo accepturus eos in Senatum venturus erat, sacrificavit, nec cor victimæ, quam immolabat, inventum est. Responsum itaque est ab Aruspice id prodigium ad salutem ejus pertinere: itaque cum Cæsar in Senatum ire recusaret, Decius Brutus, qui autor et princeps conjurationis erat, instabat, et monebat, ac liberius arguebat non decere Senatum universum pro uno, et eo cui magnificentissimos honores demandare velit, nequicquam convocatum esse: suspicionem eo die tantæ insolentiæ aufugeret: itaque Cæsar persuasus in Senatum venit, ubi, teste Suetonio, tribus et triginta plagis interfectus est. Honores autem quos illi Senatus decreverat, erant, ut perpetuo Dictator esset, ut omnibus provinciis nisi Italiæ præesset, ut terra marique coronam gestaret præterquam in Italia. Suetonius alia præter hæc prodigia apparuisse commemorat, Cæsaris futuram cædem significantia; ut illud, cum Capuæ everterentur lege Julia vetustissima sepulchra, tabula ænea in monumento, in quo dicebatur Capys conditor Capuæ sepultus, inventa est, literis verbisque Græcis hac sententia: Quando ossa Capyis detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur, magnisque mox Italiæ cladibus vindicaretur. Cujus rei, ne quis fabulosam aut commentitiam putet, autor est Cornelius Balbus familiarissimus Cæsaris. Rursus illud: equorum greges quos in trajiciendo Rubicone flumine consecraverat, ac vagos et sine custode dimiserat, comperit pertinacissime se a pabulo abstinere, ubertimque flere; quod Virgilius tetigisse videtur in Ecloga Daphnidis, et, ut quidam volunt, deplorat, cum dicit: 'Non ulli pastos illis egere diebus Frigida Daphni boves ad flumina, nulla neque amnem Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.' Item aliud, immolante Aruspice, avem regaliolum cum laureo ramulo Pompeianæ curiæ se inferentem volucres varii generis ex proximo nemore prosecutæ ibidem discerpserunt. *Oliver.*

Purpurea] Triumphali.

Cultui religionis] Ideo dixit, quia post mortem in Deorum numerum translatus est, religionis ergo, in quam transiturus erat: quemadmodum tu eo die sacrificabas, ita tibi paulo post quoque sacrificandum erat in numerum Deorum relato. *Oliver.*

Spurinna aruspice] Spurinna prædixerat Cæsari diem mortis suæ, ut caveret: erant autem Idus Martiæ, hoc est, a Kalendis usque ad Idus; nam omnes illos dies ei periculosos esse prædixerat. Unde legitur, quod cum Idus advenissent sine ulla noxa sua, Spurinnam irridens, et tan-

quam falsum vatem redarguens, Cæsar dixit: Adsunt Kalendæ, o Spurinna: cui, Adsunt quidem, respondit, sed nondum præterierunt. Item cum in Capitolium iret Cæsar multitudine stipatus, dixisse Spurinnam ferunt: Sol tendit ad occasum: qui respondisse dicitur, Sol bene tendit. *Idem.*

Parricidium] Scilicet Bruti et Cassii et aliorum, qui manus intulerunt Cæsari, maxime Cassii, qui primus letale vulnus intulit.

Ext. *Auctoritatis*] Minus ponderis apud nos, quia domestica exempla magis movent, quam externa. *Thys.*

Auctoritatis] Quam haberent, si Græca in ea forma, qua Græce scripta sunt, recitarentur. *Badius.*

§ 1 *Xerxis*] Videtur post Cyrum nomen gentilitium fuisse Persarum Regibus Ξέρξης et Ἀρταξέρξης, præter nomen, quod habebant ante Imperium. Omnes Reges, post illum Memoriosum, dictos Artaxerxas, ait Diodorus Siculus lib. xv. Etiam Darius, ab Alexandro victus, dicitur Artaxerxes Iacchiadæ ad Danielem cap. xii. vs. 5. Ex אחשורוש autem, omissis gutturalibus, et ש, quod fieri solet, in ξ verso, fit *Xvverx.* Et quia *vv* durior est in media voce, etiam hæc a Græcis omissa, factum est *Xerx*, et cum Græca terminatione *Xerxes. Art* est additamentum quoddam honorificum, ut *Sha* apud Persas posteriores. Significat magnum, interprete Hesychio. *Scaliger, Grotius.*

Xerxis] Hoc exemplum traditur ab Herodoto.

Eodem montem Athon vix tandem transgresso] Locus hic haud dubie corruptus ac disturbatus est, cujus sinceram lectionem ex Atrebatensis collegii codice, ordinem ex Campensi restituimus. Ex Herodoto namque liquet, non diu postquam Hellespontum transiisset Xerxes cum copiis, prodigium leporis ex equa nati contigisse. Legendus est itaque locus hoc modo: *Leporem editum constat eodem montem Athon vix tandem transgresso. Quo genere monstri, &c.* Pighius.

Montem Athon] Mons est Macedoniæ tantæ altitudinis, ut usque ad insulam Lemnon umbram protendere fingatur. Distat autem Lemnos a Macedonia 86. milibus passuum. Statius Thebaidos lib. v. 'Ingenti tellurem proximus umbra Vestit Athon, nemorumque obscurat imagine portum.' Hic igitur mons, quanquam esset altitudinis admirandæ, ut supra diximus, tamen jussu Xerxis, mille quingentis passibus abscissus est, et navigabilis factus, ut tradit Herod. Unde Juvenalis: 'Velificatus Athos.' Structum etiam fuisse pontem supra mare Hellesponticum, ab Abydo urbe Asiæ usque in Seston urbem Europæ, idem testatur Herodotus, quod et Lucanus tetigit, cum dixit: 'Tales fama canit tumidum super æquora Xerxem Construxisse vias, multum cum pontibus ausus, Europamque Asiæ, Sestonque admovit Abydo, Incessitque fretum rapidi super Hellesponti, Non Eurum Zephyrumque timens: cum vela ratesque In medium deferret Athon.' *Oliver.*

Tanti apparatus] Quia, sicut Demosthenes tradit, quatuor millibus et ducentis navibus, et decies centenis militum instructus, Mardonio uni ex ducibus suis in Græcia relictis copiis, cum paucis admodum, exigua rate, utpote piscatoria scapha, trepidus in suum regnum refugit: nam in Græciam alii alium numerum traduxisse ferunt. Ego vero totum exercitum fuisse legi quinquies mille millia et ducenta octoginta duo millia; quæ summa potius ostentatione, quam fide digna, quum modum omnem excedere videatur. *Idem.*

Athenas] Quas relictas ab Atheniensibus, qui arma ferre poterant, Xerxes solo adæquavit, fugientibus in Lacedæmonem consilio Themistoclis, et relictis imbellibus. *Idem.*

Athenas] Athenæ urbs nobilissima Græciæ, a Cecrope Ægyptio condita,

juxta amnem Ilissum, ingeniorum et eruditionis fons, quam ab Attio 'Quadriurbam' appellatam scribit Festus, clariores, quam ut debeant indicari. Euripidi Ἑλλάδος Ἑλλὰς, Græciæ Græcia, Diodoro *κοινὸν πάντων ἀνθρώπων παιδευτήριον*, Demostheni oculus Græciæ, Aristidi sapientiæ Prytaneum dicitur. De qua Urbe vide Athenas Atticas Meursii. Ἀθηνᾶ sive Minerva iis nomen dedit, Ἀθηνᾶ autem refert Hebræorum *Adonai*. Thys.

Magi] Dicebantur apud Syrios sapientes, vel quos Romani Augures appellant. מגש Syris indagatorem denotat. Tarich Musulmannicum خكيم vocat, id est, sapientem. Dicit enim جاماسب خكيم *Ghamasb* Sapientem, ubi forte legendum, مجاسب *Mahasb*, ita ut sit Magus idem quod sapiens.

Leonida] Nam Leonidas Spartanorum rex cum trecentis militibus apud Thermopylas, Persis in Græciam ex Asia transeuntibus, occurrit, et ita cum Xerxis exercitu pugnavit, ut ipsum regem aliquoties a sede sua consternatum in fugam converteret; sed multitudine militum oppressi sunt Spartani. Hæc Historia suo loco plenius tractabitur lib. III. cap. 2. *Oliver.*

§ 2 *Midæ vero*] De quo Poëtæ fabulati sunt, quicquid manibus attigisset in aurum conversum. Cic. 'Midæ illi Phrygio, cum puer esset, dormienti, formicæ in os grana tritici congesserunt: ditissimum fore prædicatum est: quod evenit.' Fuit autem hic Gordii filius, Phrygiæ Majoris rex, qui Ancyram urbem condidit, cujus Plinius et Ptolemæus meminere. Cujus infinitæ opes in proverbium abiere. Notus ex Suida, Stephano, Aristophanis interprete, Justino, Ovidio, cui et 'Berecynthius Heros' dicitur. Is ab Orpheo sacris initiatus Justino dicitur.

Midæ] Notissima est apud Græcos historia de Sileno a Mida satyro quondam capto: qui miranda quædam et omnibus ignota illum docuerit. Ostendebatur in Phrygia non procul Celænis fons quidam, Xenophonti visus et narratus in primo Ἀναβάσ. ubi captum Silenum, quum loco aquæ vinum esset infusum, fama publica tenebat; plurima autem apud Midæ aures, ut ait doctor Afer, philosophatum esse hunc Silenum, pro certo habitum, quale illud apud M. Tullium in primo Tusculanarum: 'Fertur de Sileno fabella quædam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem, NON NASCI HOMINI LONGE OPTIMUM ESSE: PROXIMUM AUTEM QUAM PRIMUM MORI.' Sed et de rebus Physicis arcana quædam a Sileno Midam *κατηχηθῆναι*, auctor Theopompus Chius, et ex eo alii multi. In his Strabo, Tertullianus, Ælianus, et Philostratus. Itaque doctissimus omnium Poëtarum Virgilius, carmen de principiis et conditu rerum et vetustissimis rebus aliis scripturus, Sileno potius, quam alii ulli de tantis rebus disserendi parteis attribuit: quod qui temere a prudentissimo vate putant factum, imperiti sunt, atque inepti. Midam vero etiam ipsum de Satyrorum genere fuisse, Philostrato aliisque placet: plures virum faciunt; Phrygiæ regem, ex Herodoto et Poëtis notissimum. *Casaub.*

Phrygia] Asiæ Minoris regio, quæ apud Strabonem et Ptolemæum in majorem et minorem dividitur: minorem etiam Hellespontiacam appellavit Strabo. Ex notitia quoque imperii Orientalis liquet Phrygias duas fuisse, Pacatianam et Salutarem. Plures populos olim Phrygiam comprehendisse, ex Claudiano liquet, cum dicit: 'Finibus obliquis Lydi Pisidæque feroces, Continuant Australe latus: gens una fuere Tot quondam populi, priscum cognomen

et unum Appellata Phryges.' Phrygiam Josephus Thogarma in S. Scriptura esse existimat, quam et Hierosolymitanus Barbariam appellavit, sicut et Latini Scriptores. Unde Horatius: 'Græcia Barbariæ lento collisa duello,' id est, Phrygiæ. Antiquitus Phryges Βρύγες juxta Herodotum appellati, quin et Brigantes appellatos putavit Stephanus. Etsi proprie Brigantes in Hibernia Britanniaque, quorum amborum meminit Ptolemæus. *Thysius.*

Omnium] Quia nullus propemodum fuit ante Midam, qui tantum auri omniumque divitiarum possideret.

Utili Deorum] Quia tritico nihil utilius. Quæ verba sunt satis aperta, habent tamen sensum obscurum; nam dubitem an intellexerit author Midam pro Deorum munere ab incunabulis suscepto illis reposuisse incunabula auro et argento referta, an potius Midam pro grano tritici sibi in os congesti auri et argenti vim coacervasse, et ita prodigio Deorum, facto suo respondisse. *Badius.*

Gazis] Gaza lingua Persica significat apud Latinos divitias: sicut enim sub divitiarum genere intelligimus multas opes, ita lingua Persica sub nomine *gazæ* intelligimus maximas divitias.

§ 3 *Æternæ felicitatis*] Vis tanta est eloquentiæ, ut immortalem hominem efficere possit; nam Platonis nomen, ut videmus, viget apud omnes. Virtus enim, in cujus genere ponitur eloquentia, cum sapientia conjuncta, est hominis certa possessio, quæ sola clara æternaque habetur, ut nec eripi nec surripi possit, non naufragio, non incendio amitti; non vi tempestatum, non impiorum perturbatione mutari; qua qui præditi sunt, soli felices sunt, soli divites, qui possident res fructuosas et sempiternas.

Hymettum] Hymettus mons est Atticæ regionis, qui, teste Solino, omnium Græcorum montium obtinet principatum, et floribus semper abundat. Ovidius: 'Vertice de summo florentis semper Hymetti.' Pari ratione Juvenalis: 'Dulcique senex vicinus Hymetto.' Ex hoc eodem monte marmorum crustæ, et trabes marmoreæ succavabantur, dicente Horatio in Odis contra Mecænatem, qui in ædificando nimis sumptuosus esse videbatur: 'Non ebur, neque aureum Mea renidet in domo lacunar, Non trabes Hymettiæ.' *Oliver.*

Thymi] Herbæ fragrantis, qua vescuntur avidissime apes. Unde in Bucolicis Maro: 'Dumque thymo pascentur apes,' &c.

Heliconios] Helicon mons est, secundum Plinium atque Solinum, Bœotiæ: est juxta Thebas, et auctore Strabone in lib. IX. Phocidi regioni vicinus locatus, procul a Parnasso circiter quindecim milia passuum, eique æmulus altitudine et circuitu; qui et ipse Apollini quoque sacer et Musis est: unde 'Heliconiades Musæ' appellatæ sunt. Lucretius: 'Adde Heliconiadum comites, quorum unus Homerus.' Non igitur collis est Helicon montis Parnassi, ut Servius sentit atque Tortellius, Musis sacratus. *Oliver.*

CAP. VII. *Certis imaginibus*] Quia exitus declaravit imagines illas Somniorum veras fuisse.

§ 1 *Somnum capienti*] Somnium autem ejusmodi fuit: Cum in campis Philippicis exercitus duo stetissent Romanorum, hinc Octavii et Antonii, inde Bruti atque Cassii, et proximo die manus essent conserturi, Artorius Medicus Octavii somnium accepit, ut admoneret Octavium, ne postero die propter valetudinem in cubiculo jaceret: quod cum fecisset, ab imminenti mortis periculo liberatus est; nam captis forte castris, Brutiani milites Octavii tentorium ingressi, lecticam ejus, in qua illum cubantem esse putabant, gladiis transfixerunt. Fuit autem Octavius, ut inquit Sue-

tonius, de duodecim Cæsaribus, somniorum observantissimus, ita ut nec suum, nec alienum contempserit unquam. Dicit enim Philippensi acie, quamvis statuisset non egredi tabernaculo, egressus tamen est amici somnio monitus, cessitque res prospere, quum captis castris ejus lectica, quasi si ibi cubans remansisset, concursu hostium confixa atque lacerata est. *Oliver.*

Campis Philipp.] Id est, Pharsalicis.

Ne destinatum] Quia etiam vivus templa meruerat, ut Horatius: 'Præsenti tibi divinos largimur honores, Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.' *Oliver.*

§ 2 *Patris sui*] Nam Augustus Cæsaris adoptivus filius fuit.

Calpurniam] Calpurnia uxor imaginata collabi fastigium domus, maritumque in gremio suo confodi.

Non est operæ inter patrem et filium] Quia occurrebat illud, quod et ipse pater sapientius fecisset, ideo dicit non esse comparationem faciendam inter patrem et filium; nam alter paratum iter habebat in cœlum, alter magnarum rerum laborem gestabat, antequam divinos honores acciperet. *Oliver.*

Illud etiam somnium] P. Decius ille, Quinti filius, qui primus ex Deciis Consul fuit, cum esset Tribunus militum Valerio et Aulo Cornelio Consulibus, a Samnitibusque premeretur Romanus exercitus, cum pericula præliorum iniret audacius, monereturque, ut cautior esset, dixisse fertur, quod extat in Annalibus, sibi in somniis visum esse, cum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxima gloria, et tum quidem incolumis exercitum obsidione liberavit: post triennium autem, cum Consul esset, devovit se, et in aciem Latinorum irrupit armatus, quo ejus facto superati sunt et deleti Latini. Cujus mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret filius. Livius ab urbe condita lib. VIII. 'Cum Consules,' inquit, 'duobus scriptis exercitibus ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locassent, utrique Consuli eadem dicitur visa species in quiete viri majoris humano habitu augustiorisque, dicentis, Ex una acie Imperatorem, ex altera exercitum Diis Manibus matrique Terræ deberi. Utrius exercitus Imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore. Hos ubi nocturnos visus inter se Consules contulerunt, placuit avertendæ Deum iræ causa victimas cædi, simul ut si ex eis eadem quæ somno visa fuerant portenderentur, alteruter Consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis Deum propalam expositis, ne mors voluntaria Consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se Consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque.' Item paulo inferius: 'Instructis,' inquit, 'sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res; deinde a lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius Consul M. Valerium magna voce inclamat: Deorum, inquit, ope, Valeri, opus est; agedum, Pontifex publicus populi Romani, præi verba, quibus me pro legionibus devoveam. Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, et velato capite, manu subter togam exerta, super telum subjectum pedibus stantem, sic dicere: Jane, Jupiter, Mars, Pater Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum

hostium, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque uti pop. Rom. Quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque pop. Rom. Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis; sicut verbis nuncupavi, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis pop. Rom. Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo. Hæc ita precatus, lictores ad T. Manlium ire jubet, matureque collegæ se devotum pro exercitu nuntiare. Ipse, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit: conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis Deorum iræ, quam pestem a suis aversam in hostes ferret. Itaque omnis terror, pavorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod quacunque equo invectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pavebant; ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum fugam vastitatemque late fecerunt.' *Oliver.*

Latino bello] Quo Latini a sociis Romanis defecerant.

Vesuvii] Mons est Campaniæ. Virgilius Georg. II. ubi male a Servio Liguriæ adscribitur. Mons hic aliquoties arsit. Vide de luculento illo incendio, quod suo tempore eleganter depinxit Plinius Sec. in Epist. Vide et scitu digna de hoc monte apud Cassiodorum Var. Num. IV. 1.

Ex altera acie] Duarum, aut ex Romana, aut ex Latina.

Diis Manibus] Mos antiquus expiandorum Manium a Numa primum institutus, si Macrobio credimus, qui et Festum eisdem constituit. Illos quoque sanguine placari creditum est; unde et victimæ iis mactabantur. Virgil. 'Cædit quinos de more bidentes, Totque sues, totidemque nigrantes terga juvencos.' Distinxere Veteres, juxta Apuleium, inter Lemures, Larvas, et Manes: ex Lemuribus is, qui posterorum suorum curam sortitur, pacato et quieto numine domum possidet, Lar dicitur Familiaris. Larvæ autem vagantes infestæ malis. Cum autem incertum est, quæ cuique sortitio contigerit, Manes et Manium Deum appellant. Manes itaque defunctorum umbræ vel potius animæ. Ita Plato in Timæo et Cratylo, optimam animi nostri partem Dæmona appellavit. Neque hæc Ethnicorum solum fuit opinio. Ipse Origenes Christianus, qui illa ex Platone hausisse videtur, animas humanas in Dæmones mutari asseruit lib. περὶ Ἀρχῶν. Platonem tamen aliter interpretatur Proclus. Vide Augustin. de Civit. Dei lib. IX. cap. 11.

Matrique terræ] Hæc et magna mater, omniumque genetrix; unde Orpheus: Μήτηρ μέν τε θεῶν ἤδη θνητῶν ἀνθρώπων. Vide supra pag. 917.

Devovisset] Quod si periculum aliquod imminere videretur, et Aruspices nunciarent Deos non placatos esse, tum unus aliquis ex Romanis sese pro exercitu suo et simul exercitum hostium devovebat. Licebat autem, quemadmodum Livius libro octavo ait, Consuli, Dictatorique, et Prætori, quum legiones hostium devovebant, et se, vel alium, quem velit, ex legione Romana scripta, civem devovere. Si is homo, qui devotus esset, moreretur, probe factum videbatur: ni moreretur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et piaculum hostia cædi oportebat: ubi illud signum defossum esset, eo Magistratum Romanum descendere fas non erat. Qui vero sese devovere volebat, ni moreretur, neque suum, neque publicum divinum pure facere poterat. Addit deinde: 'Ei, qui sese devoveret, Vulcano arma, sive alicui Divo vovere vellet,

sive hostia, sive quo alio vellet, jus esse: Telo, super quo stans Consul precatus sit, hostem potiri fas non esse: si potiatur, Marti Suovetaurilibus piaculum fieri oportere.' Qua vero ratione, quibus cæremoniis, et qua verborum forma sese devoverent, idem paulo ante, de Decio Consule loquens, ostendit. Vide supra.

§ 4 *Sequitur*] Vide Livium libro II. et Dion. libro VII.

Plebeiis ludis] Quos, teste Asconio, exactis regibus, pro libertate plebis, aut pro reconciliatione fecerunt. Dionysius vero Halicarnass. lib. VII. circa finem hos ludos Senatum fieri decrevisse dicit, cum nuncupata essent vota ab Aulo Posthumio Dictatore pugnaturo cum desciscentibus Latinorum urbibus, conantibusque Tarquinium restituere; et decrevisse quotannis in sacrificia atque certamina quingentas argenti minas, et usque ad bellum Punicum hoc impendisse in eam solennitatem, ipsos deinde ludos, quales essent, et quomodo fierent, longa oratione describit.

Quidam paterfamilias] Liv. lib. II. 'Mane servum quendam paterfamilias nondum commisso spectaculo sub furca cæsum medio egerat Circo.' Macrobius Saturnal. lib. I. dicit hoc fuisse anno ab urbe condita quadringentesimo septuagesimo quinto, et patremfamilias vocatum Annium Maximum. *Idem.*

Circum Flaminium] Tres constat Circos fuisse in urbe Roma, Maximum, Flaminium, et Neronianum. Flaminius autem Circus dictus est, non quod Flaminius quisquam, ut nonnulli putant, ædificari jusserit, sed quia in pratis Flaminiis fuerit constructus. Unde Livius: 'Ea,' inquit, 'omnia in pratis Flaminiis consilio plebis acta, quæ nunc Circum Flaminium appellant.' *Oliver.*

Circum Flaminium] Incœpisse videtur circa ædem S. Angeli in piscina, protensus ad campum usque Agonium. Ejus inter ruinas plurimas vestigia sunt apud apothecas obscuras, prope ædem S. Rosæ, et sacellum sepulchri sancti. Ab Apollinis templo, quod aliis magis conspicuum fuit, alio nomine Apollinaris. *G. Fabritius.*

Priusquam pompa] Solennis apparatus et ostentatio ad celebrandos ludos induceretur. *Badius.*

Priusquam pompa induceretur] In Gemblacensi et Atrebatensi: *priusquam chroma induceretur.* Quod vocabulum, si est autoris ipsius, significat apparatus et ornamenta ludorum. *Pighius.*

Furca] Furca trium generum fuit. Una lignum plaustri, quod temoni subjicitur, et servis non tam supplicii, quam ignominiæ causa, ferendum circa vicinos, imponebatur. Inde 'furciferi' dicti, qui, ut Donatus scribit, ob leve delictum cogebantur a dominis furcam in collo ferre, subligatis ad eam manibus, et prædicare peccatum suum; simulque monere cæteros, ne quid simile admittant. Altera, lignum duplex, cujus media parte collo inserto vinciebatur laqueo cervix rei; vel ut expeditius ad supplicium traheretur, vel, ut aliis placet, ut commodius tergum virgis præberet. Figuram in observationibus exhibet Cujacius. Tertium furcæ genus fuit, quo hodie passim utimur, cum damnati gula laqueo frangitur. Patibulum Isidorus appellat, licet id verbum furcæ quoque tribuat Plautus, cruci Arnobius. Patibulum, inquit Isidorus, vulgo furca appellatur: sed patibuli minor pœna quam crucis; nam patibulum appensos statim exanimat, crux autem affixos diu excruciat. *Anthonius Matthæus.*

T. Atinio homini ex plebe] Is Livio, Plutarcho, et Dionysio vocatur *T. Latinus:* Macrobius Saturnal. lib. I. c. 2. *Annium* nominat: Lactant. Divin. Instit. lib. II. cap. 8. *T. Antonium.* Atque correcte. Antiqua enim

et plebeia est familia Atinia. *Pighius.*

Præsultorem] Eum a quo facta sunt præludia et præviæ saltationes, hoc est, miserum illum servum, qui ad supplicium ducebatur, non placuisse sibi. *Badius.*

Præsultorem] Cruciarium intellige, qui flagris cæsus saltare videbatur. Supplicio quoque afficiendi insilire in crucem dicebantur, unde et 'Crucisalus' in Bacchidibus Plauti.

Ludis Circensibus] Circenses ludi, qui et Gymnici sunt dicti, a gymnicis exercitationibus, quæ in iis exhibebantur, videntur Servio ad Georgic. III. et Æneid. VIII. tum aliis Grammaticis appellati, quasi circum enses, qui positi erant ab una parte, ab altera constitutis metis circa flumen, ut esset ab utroque latere præsens ignaviæ periculum. Aliis a circumeundo placet deduci. Priori sententiæ video etiam Alex. ab Alexandro astipulari Genial. Dier. lib. v. cap. 8. Cassiodorum Variarum ad Faustum, lib. III. et alios nonnullos, Sed cur non potius a Circo magno, in quo agitari solebant, in Cereris Deæ honorem? Celebrabantur autem equorum cursu, ut indicat Tacitus lib. VI. In pompa vehebantur Deorum imagines circum metas, teste Varrone. Macrobius: 'Vehitur simulacrum Dei Heliopolitani ferculo, veluti vehuntur in pompa ludorum Circensium simulachra Deorum.' Ovidius Fast. IV. 'Circus erat pompa celeber, numeroque Deorum, Primaque ventosis palma petetur equis.' Conspiciebantur et illic aurigarum factiones quatuor, quæ nomina acceperunt a quatuor diversis panni coloribus, viridi, inquam, cœruleo, coccino, et alio, quibus erant ornati. Verba Sidonii Apollinaris de illis sunt hæc: 'Micant colores: Albus et Venetus, virens rubensque, Vestra insignia: Continent ministri Ora et lora manu, jubasque totas Cogunt flexilibus latere nodis.' Utque aurigantium factio erat diversa, ita diversus erat favor spectantium pro coloris varietate: usque adeo ut et principes nonnullos hoc insaniæ flabello exagitatos legamus.

Religione implicaret] Metu Deorum, aut instauratione religiosa ludorum: *cum aliquo incommodo suo*, quia timebat ut mendax ab illis in carcerem detrudi, aut verberibus affici, aut multam dare. *Badius.*

§5 *Ac ne illud quidem*] Cicero de Divinatione lib. I. ubi Quintum fratrem de se loquentem inducit: 'Venio,' inquit, 'nunc ad tuum somnium: audivi equidem ex te ipso, sed mihi sæpius noster Sallustius narravit, cum in illa fuga nobis gloriosa, patriæ calamitosa, in villa quadam campi Atinatis maneres, magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem deinde arcte et graviter dormitare cœpisse. Itaque quanquam iter instaret, te tamen silentium fieri jussisse, neque passum esse te excitari; cum autem experrectus esses hora secunda, fere te sibi somnium narrasse, visum tibi esse, cum in locis solis mœstus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quærere ex te quid ita tristis esses; cumque tu te patria expulsum vi esse dixisses, prehendisse eum dexteram tuam, et bono animo te esse jussisse, lictorique proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret, et dixisse, in eo tibi salutem fore; tum et se exclamasse Sallustius narrat, redditum tibi celerem et gloriosum paratum, et te ipsum visum somnio delectari; nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est, ut audivisses in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud Senatusconsultum esse factum, referente optimo et clarissimo P. Lentulo Consule, idque frequentissimo theatro, incredibili clamore et plausu comprobatum, dixisse te, nihil Atinati somnio fieri posse divinius.'

2 *Urbe pulsus*] Scilicet Roma, (quod bis contigit, sed prius gloriose rediit,

posterius jussu Antonii, connivente Augusto, crudeli et iniqua cæde sublatus est; de priore ergo proscriptione loquitur,) conspiratione inimicorum, præsertim nobilium, ut Appii Claudii, et aliorum invidorum moleste ferentium, quod homo novus tantum gloriæ in toga meruisset, quantum quisquam eorum in armis; unde criminabantur illum, quod Catilinam, Cethegum, et cæteros conjuratos cives Romanos, indicta causa damnatos occidisset. *Badius.*

Atinatis] Qui ab Atina urbe juxta Pomptinas paludes posita dictus, etsi inde longe remotam sentiat Cluverus. Virgilius: 'Atina potens Tiburque superbum.' Atina et Atinates urbs et populi Siciliæ apud Ciceronem pro Cn. Plancio. Inter colonias Romanas eam numerat Frontinus.

Insignibus] Sunt insignia ornamenta quædam externa, quæ adjuncta Consulibus, aliisque Magistratibus, ad augendum splendorem. Horum omnium originem ab Etruscis esse, Livius lib. I. et Symmachus lib. III. Epist. 11. voluerunt: itemque Florus lib. I. cap. 5. qui distincte etiam recenset: 'Inde a Tuscis,' inquit, 'fasces, trabeæ curules, annuli, phaleræ, paludamenta, prætexta: inde quod aureo curru quatuor equis triumphatur: togæ pictæ, tunicæque palmatæ: omnia denique decora et insignia, quibus Imperii dignitas eminet.' Hæc in Consulibus paulo diversa fuisse reperio, veteri Republica et nova. Veteri Republica hæc in usu: Fasces duodecim cum lictoribus, sella curulis, prætexta toga, eaque domi sumpta primo magistratus die ante Deos Penates. Livius lib. XXII. in fine: 'Scipio eburneus in manu, sive sceptrum.' De quo scipione, minus quidem vulgata res: magnis tamen auctoribus est mihi certa. Dionysius lib. III. Tarquinio Regi sceptrum eburneum attribuit; idque mansisse successoribus ejus tradit, et Consulibus ipsis. Livius Gallum quendam scipione eburneo percussum a M. Papyrio scribit, Consulare hoc sceptrum intelligens lib. III. Valerius de Priscis Consulibus lib. IV. cap. 4 'Nec eis fuit rubori, eburneo scipione deposito, agrestem stivam aratri repetere.' In Valeriani Epistola apud Vopiscum in Vita Aureliani: 'Nam te Consulem hodie designo, scripturus ad Senatum, ut tibi deputet scipionem, deputet etiam fasces. Hæc enim Imperator non solet dare, sed a Senatu, quando fit Consul, accipere.' Cassiodorus lib. VI. in formula Consulatus: 'Validam manum victoriali scipione nobilitat.' In Glossis Priscis: 'Scipiones, virgæ Consulum.' Et Ennodius in Panegyrico 'scipiones,' pro ipso Consulatu posuit: 'Serranum scipionibus aratra pepererunt.' Nec Juvenalem aliter quam de hoc scipione ceperim Sat. X. 'Da nunc et volucrem, sceptro quæ surgit eburno.' Præitque nobis, Aquilæ figuram fuisse in summo illo sceptro: nisi tamen magis placet, ad scipionem triumphalem id referri, quem plane ea forma Isidorus describit lib. XVII. cap. 2. Et eundem in triumpho Appianus etiam agnoscit lib. de Bellis Punicis. Atque hæc fere insignia olim. Posterior ætas sub Principibus quædam addidit, quædam immutavit: et id fere in superbiam, ut solet, et pompam. *Lipsius.*

Proximo lictori] Namque ex lictoribus unum semper habebant proximum Consules.

Monumentum] Sacellum Marianum, ubi fuerant ejus monumenta: et ita accidit: nam, ut diximus, cum Cicero totius ferme Italiæ consensu restitutus esset, in Sacellum Marii, in quo factum fuerat Senatusconsultum de ejus reditu, deductus est, et ingenti Senatus consensu liberatus, summaque cum dignitate restitutus. Scimus enim quo modo M. Cicero lege Appii Claudii trib. pl. lata, qua

ipse cives Romanos indicta causa damnatos occidisset, in exilium pulsus fuerit. *Oliver.*

In æde Jovis Mariana] Quam Marius in honorem Jovis condiderat, ibique monumenta sua collocaverat.

§ 6 *Caio autem Graccho imminentis casus atrocitas*] Titus Gracchus, vir magnæ autoritatis, duos filios habuit seditiosissimos viros, Tiberium et Caium Gracchum, quorum uterque eodem exitio perierunt: nam Tiberius major natu, dum legem Agrariam contra Senatus autoritatem ferre moliretur, ut ager Stellas, qui bello et armis captus fuerat, inter omnes æqualiter divideretur, a Scipione Nasica interemptus est; erat enim lex illa magnæ seditionis causa, quia nobiles de possessione cedere cogebantur. Itaque cum magnæ essent Tiberii opes, et legem omnino laturus esset, quam populus, qui sibi utilem fore videbat, libenter acciperet: Scipio Nasica videns id fieri contra rempublicam, tergiversantesque Consules, inquit: Quicunque vult rempublicam esse salvam, is me sequatur, atque ita fractis subselliis, impetum fecit in rostra, et uno ictu Tiberium occidit. Haud ita multo post C. Gracchus Tiberii fratris effigiem vidit in somniis dicentis, quantum vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interiisset, esse pereundum: idque Cælius tradit se ab eodem C. Graccho audivisse, antequam tribunus plebis factus esset: quod etiam evenit. Cum enim creatus Tribunus esset, multas leges Senatui perquam invisas tulit; inter quas et Frumentaria erat, quæ jubebat, ut semissibus et trientibus frumenta plebi dividerentur; alteram Agrariam eandem quam et frater tulerat; tertiam quoque, ut sexcenti equites miscerentur Senatoribus; et equestrem ordinem ita pervertit. Hic continuato magistratu, et latis legibus turbulentis, in Italiam Colonias deduxit, et unam in solo dirutæ Carthaginis, quo ipse triumvir Coloniam deduxit; denique seditiosus cum Aventinum montem cum multitudine armata oppressisset, a L. Opimio, qui populum convocavit, occisus est, et ita somnium adimplevit. *Oliver.*

Quo ipse] Nam sicut ille a Scipione cæsus est, ita hic a L. Opimio interfectus.

Cælius] Est ille L. Cælius Antipater, qui, ut ex hoc loco patet, Gracchorum temporibus vixit. L. Crassi magistrum fuisse docet Cicero in Bruto. Atque historiam suam scripsit ad L. Ælium Stilonem, Varronis Magistrum. Inter JCtos quoque recenset JC. in tit. de Origine Juris; sed plus eloquentiæ, quam scientiæ juris operam dedisse asserit. De eo Cicero variis locis. Unus hic sufficiat ex lib. I. de LL. 'Fannii ætate conjunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires, agrestes ille quidem, atque horridas, sine nitore ac palæstra; sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent.' Hæc ille. Tanti tamen hunc æstimavit Brutus, ut in Epitomen redegerit, ut testatur Cicero ad Atticum lib. XIII. Epist. 8. *Vossius.*

§ 7 *Apud Actium*] Epiri promontorium, ubi cum Cleopatra ab Augusto victus est. Unde Maro Æneid. VIII. 'In medio Classes æratas, Actia bella, Cernere erat, totumque instructo Marte videres Fervere Leucatem,' &c.

Concubia nocte] Vid. sup. ad cap. 5. exempl. 4.

Κακοδαίμονα] Malum dæmonem. Duo sunt spiritus, juxta Ethnicos, qui dantur homini, bonus et malus. Unde Virgilius: 'Quisque suos patimur Manes.' Quia, ut inquit Servius, cum nascimur duos genios sortimur, hoc est, duos spiritus, unum qui nos hortatur ad bona, alterum qui depravat ad mala. Quibus assistentibus aut asserimur ad meliorem vitam, aut

condemnamur ad deteriorem. *Oliver.*

§ 8 *Gladiatorium munus*] Calamitas Orbi invecta per hos ludos: nullum enim bellum tantam cladem vastitiemque generi humano intulit, quam hi ad voluptatem ludi. Numerum dierum hominumque recense; mentior, si non unus aliquis mensis Europæ stetit vicenis capitum millibus aut tricenis. Neronem culpamus aut Caligulam, qui centum aliquot homines vita interfecerunt, ira sive metu: ecce unus Editor homines supra mille ludens interfecit, et die non toto. Atque hæc delicias vocabant, et cibum oculorum; fiebantque non per unius alteriusve lasciviam, sed velut publica lege et decreto. Itaque eo ventum est, ut aliis legibus effusio ista fuerit coërcenda. Primo ad ambitum reprimendum, cautum fuit, ne quis daret candidatus. Legem eam tulit M. Tullius Consul. Cautum etiam de numero aliquid gladiatorum, sub idem tempus, supra quem ne haberent in Urbe. Sicut in Catilinaria conjuratione item remoti gladiatores ab Urbe. Sed Augustus certe etiam de numero parium cavit, edixitque A. U. DCCXXXI. nec Gladiatores sæpius quam bis anno dari, nec plurium quam sexaginta parium. At Tiberius firmus contra ista, certum numerum in commune præscripsit. Sed post Tiberium Caligula, conculcato hoc edicto, permisit volentibus cunctis, etiam supra numerum definitum, gladiatores præbere. Et Domitianus gratificatus contra eandem legem ingenio suo et sæculo videtur. *Lipsius.*

Retiarius] Retiarius plerumque commissus cum Secutore, interdum etiam cum Mirmillone: nec enim novum, ut unus cum diversis componatur, sicut Mirmillo cum Threce. Retiarum Isidorus describit: 'Retiarius,' inquit, 'qui contra alterum pugnantem occulte ferebat rete jaculum, ut adversarium cuspide insistentem operiret, implicitumque viribus superaret: quæ armatura pugnabat Neptuno tridentis causa.' Origo et exemplum ejus armaturæ non dubie a Pittaco, qui inter Sapientes. Ita enim ille ex provocatione cum Phrynone pugnavit. Juvenalis cum cura ejus arma descripsit, et velut ex professo. Non erat ei clypeus, non sica, non galea, quia fuit contentus solo galero, nuda facie soli hi ex gladiatoribus. Ita autem docti Retiarii, factique, ut arte quadam collectum suspensumque dextra manu rete in adversarii caput jacerent; et si errassent, effuse fugerent, donec forte iterum rete collegissent. Tridens sive fuscina illis pro gladio; inermes et in sola tunica. Tertullianus tamen spongiam iis attribuit, pectori nimirum tegmen. *Lipsius.*

Mirmillone] Mirmillones venerunt e Gallia, 'Crupellarii' iis forte dicti: quasi qui ob gravitatem armorum reperent, non irent. Hinc 'Crupellares' aut 'Prorepos' vocarunt. Certe Mirmillones toti in armis. Videntur inter pugnam soliti subsidere, ad excipiendum adversarium, et vitabundi. Mirmillo plerumque cum Threce compositus, nonnunquam etiam cum Retiario. Unde est illud Festi: 'Retiario pugnanti adversus Mirmillonem cantatur: Non te peto, piscem peto, quid me fugis, Galle?' Quia Mirmillonicum genus armaturæ Gallicum est, ipsique Mirmillones ante Galli appellabantur, in quorum galeis piscis effigies inerat. *Idem.*

EXT. § 1 *Annibalis quoque*] Narrat Annibalis somnium Livius lib. XXI. In quiete dicit, juvenem ab eo visum fuisse divina specie, qui se a Jove diceret ducem in Italiam Annibali missum, proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos; pavidum primo nusquam circumspicientem aut respicientem secutum, deinde cura humani ingenii, cum quidnam

id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculos animo nequivisse, eum vidisse post se serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum et virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nimbum. Tum quæ moles ea, quidve prodigii esset quærentem, audivisse, vastitatem Italiæ esse. Pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse. Cicero lib. v. de Divinat. 'Annibalem,' inquit, 'cum cepisset Saguntum, visum esse in somniis a Jove in Deorum concilium vocari, quo cum venisset, Jovem imperasse ut Italiæ bellum inferret, ducemque ei unum ex concilio datum, quo illum euntem cum exercitu progredi cœpisset, ne respiceret, imperasse, illum autem diutius facere non potuisse, elatumque cupiditate, respexisse. Tum vastam belluam et immanem visam, circumplicitam serpentibus, quacunque incederet, omnia arbusta, virgulta, tecta, pervertere, et eum admiratum quæsisse de Deo, Quidnam illud esset tale monstrum? et Deum respondisse, Italiæ esse vastitatem, præcepisseque, ut pergeret protinus, quid retro aut a tergo fieret, scire ne laboraret.' *Oliver.* Contigit A. U. DXXXIV.

Vigiliæ] Non solum dum vigilaret, sed etiam dum quiesceret, agitabat animo pestem Italiæ inferre.

Nullam in partem motis secutus oculis] Sunt qui legant, *secutis;* ut sit, oculis Annibalis secutis.

Primo vestigia nullam in partem secutis oculis] Obscurus et mancus est sensus ejus loci, qui mihi quidem ex Campensis exemplaris Scholiolis interlinearibus restitui posse videtur. Annotatum enim supra, *nullam in partem*, sic, supple *motis*. Inde in conjecturam venio, vocabulum hoc solum desiderari. Quare si hoc modo legamus: *primo vestigia nullam in partem motis sequutus oculis*, sententia erit integra, et manifesta, atque etiam Livianæ narrationi conveniens, qui rem eandem ita persequitur: Proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos, pavidum primo nusquam circumspicientem, aut respicientem sequutum. Hoc est, ut Valerius ait, *nullam in partem motis oculis secutus.* Pighius.

Vetita scrutandi] Imitatio Salustiana: 'More humani ingenii, cupido ignara visundi animum vortit.' Sic et Petronius: 'Vitio gentis humanæ concupiit scire, quis aut quid faceret.'

Hic dux] Qui apparuerat ei prius, ut juvenis divina specie.

§ 2 *Quam bene Macedoniæ rex*] Alexander Macedo vidit in somniis imaginem nescio quam, eum admonentem, ut diligentior esset suæ vitæ custos, quia pestifera Cassandri manu periturus esset, quod etiam factum est: nam Iolaus Cassandri frater pincerna erat Alexandri, et nuper venerat, itaque facultatem dedit accusare volentibus Cassandrum, et nonnulli proxime venerant, qui dicerent, Antipatrum cum filiis egisse, ut Alexandrum veneno necarent; quod cum illi dicerent præsente Cassandro, tum ille, Quid audes, inquit, dicere homines, qui tam procul venerunt, nulla nobis injuria affectos cavillari? Et ille, inquit, eo magis, quia procul venerunt, calumniari se indicant. Hæc sunt, inquit, Alexander, illa Aristotelis sophismata, quibus utitur, ut in utramque partem arguat. Deinde cum vidisset Cassander more prisco adorari Alexandrum, quia res nova esset, risu actum hunc prosecutus est. Alexander indignatus, capillis manibus injectis, ipsum terque quaterque terræ collisit. Haud multo post, etsi nonnulli aliter sentiunt, Cassander poculum venenatum Alexandro propinavit. Venenum autem frigidam aquam fuisse de Nonacride regione testantur, quæ guttatim de

petra stillat; quæ aqua non nisi in ungulis equi vel asini deferri potest. Hanc aquam cum hausisset Alexander, subito dolore perfusus est. Alexander natus est anno ab Urbe Condita CCCLXXXV. teste Solino cap. de Asia, quo die flagravit templum Dianæ Ephesiæ. Cicero de Nat. Deor. lib. II. 'Diana cum in partu Olympiadis adesse voluisset, domo abfuit.' De cujus morte Justinus lib. XII. Plinius et Herodotus, sed imprimis Plutarchus in vita Alexandri. *Oliver.*

§ 3 *Longe indulgentius*] Hoc somnium Cicero de Divinat. lib. I. refert. Dicit enim: 'Quid illa duo somnia, quæ celeberrime commemorantur a Stoicis? Quis tandem potest contemnere unum de Simonide? qui, cum ignotum quendam projectum mortuum vidisset, eumque humasset, haberetque in animo navim conscendere, moneri visus est ne id faceret, ab eo quem sepultura affecerat, si navigasset, eum naufragio esse periturum: itaque Simonidem rediisse, periisse cæteros qui tum navigassent.'

Simonide] Suidas Simonidem ait Olympiade LVI. floruisse, alii LXII. scripsere, et pervenisse ad LXXVIII. Cambysæ et Darii regnum, et Xerxis navale prælium descripsit: cujus rei apud Suidam, et in Commentariis in Apollonium mentionem nonnunquam factam videmus. Item prælium illud quod ad Artemisium promontorium commissum est, versu Elego composuit: quod vero ad Salaminem factum est, Lyrico carmine executus est. Scripsit et Threnos, hoc est, Næniás vel Lachrymas. Horatius: 'Ceæ retractes munera næniæ.' Et Catullus: 'Mœstus lachrymis Simonideis.' Quanquam propter affectum et reticentiam locus hic Catulli parum lucide a Grammaticis explanatur. Composuit item Laudes, hoc est, Encomia et Epigrammata, quorum adhuc pleraque leguntur, ut illud in Megisteum Vatem Acarnanem ex Melampodis genere, cujus et Herodotus meminit: interitum enim Megisteus Leonidæ, et sociorum, suique ipsius prædixit: quare constructo ei ab Amphictyonibus tumulo, Simonides ob mutuam hominis familiaritatem carmen composuit, quod hodieque extat. Scripsit et Pæanas et Tragœdias: his addidit et Strabo Deliacorum Dithyrambum, quem Memnon inscripsit. Addit et Herodotus laudes in Eualcidem Eretriorum ducem. Gryphis quoque et hoc genere Poëmatum delectatus. Duo utique ejusmodi extant Epigrammata, quæ in medium affert Chamæleon, alterum quidem de Hirco et Delphine, alterum de Asello, qui per lusum Epeus dictus est, quæ nisi ab ipso explicarentur, minus profecto intelligerentur. Inter longævos vero connumeratur: nonagesimum enim annum excessisse scribit in Macrobiis Lucianus, Suidas nonagesimum nonum. Eusebius in Simonidis ætate inconstans esse videtur. *Gyrald.*

§ 4 *Efficax et illa*] Crœsus rex Lydiæ duos filios habuit, unum mutum, alterum integræ loquelæ: pater autem vidit in somniis illum, qui vocalis erat, ferro periturum esse. Curavit igitur ut omne telum removeretur ab eo. Ipsum etiam cum æqualibus suis, cum quibus vivere consueverat, sine telo esse volebat. Denique eum nihil agere permittebat, quo posset ferro perire. Forte ita accidit, ut eo tempore aper immensæ magnitudinis totam illam regionem vastaret; agrestes vero ad regiam convenere, petentes Atym, qui venatione delectabatur, quibus Rex ita respondit: Instrumenta se quidem daturum, retia, canes, filium vero non concessurum, metuens somnium quod viderat. Eodem tempore vir quidam externus ad Crœsum venerat, rogans regem, ut cædem suam expiaret. Interrogatus quis esset,

unde veniret? respondit: Adrasti filius sum, vel, ut alii dicunt, Midæ Gordii; fratrem meum invitus occidi, et a patre pulsus rebus omnibus privatus. Tum Rex misericordia captus, eum cæde expiavit, et in regno retinuit; deinde Adrasti (sic enim de nomine patris appellabatur) cognita industria, Rex ei filium Atym commendavit. Sed cum tandem precibus agrestium victus esset Rex, ut filium concederet, misit in venationem Adrasto prius magnopere commendatum. Forte casus ita tulit, ut hunc adolescentem in venatione versantem Adrastus, cum hastam torqueret in aprum, infeliciter Atym medium transfixerit, et occiderit; qui cum mortuus ad patrem delatus esset, in magnos questus lachrymasque resolvitur pater, et ipsum præcipue accusabat Adrastum, quod cui filium demandasset, is potissimum occidisset. Adrastus se nihil expurgans, mortem non respuebat. Rex, ubi vidit illum casu, non voluntate cædem illam perpetrasse, et propterea impatienter dolentem, vita donavit quantum in se fuit; sed cum funus Atys persecutus est Adrastus, in ejus sepulchro seipsum, quasi inferias, occidit. Vide Herodot. lib. I.

Olympi] Vide supra.

Non dentis] Sic quoque Herodotus tradit, hac ratione filio concessisse, ut ad venationem iret, quia scil. non dente, sed ferro moriturum somniaverat.

Hospitales] Quia enim Adrastum hospitio susceperat, veritus est, si eum non juvaret, Deos hospitales, id est, hospitalitatis autores, habere inimicos.

Sacrificio expiavit] Hic mos a Græcis sumptus, ut qui homicidium perpetrasset, a Regibus expiaretur. Ovidius Fast. 'Ah nimium faciles, qui tristia crimina cædis Fluminea tolli posse putatis aqua.'

§ 5 *Nec Cyrus quidem superior*] Astyages Medorum Rex vidit in somniis filiam suam Mandanem urina totam Asiam undasse, ut tradit Herod. ut vero Justinus refert, vidit ex naturalibus filiæ, quam unicam habebat, enatam esse vitem, cujus palmite omnis Asia obumbraretur. Consulti aruspices, responderunt ex filia nasciturum nepotem, qui totam Asiam imperio subigeret, eique regnum adimeret. Quo responso territus Astyages, neque claro viro neque civi filiam suam, ne paterna maternaque nobilitas nepotis animos extolleret, sed ex gente obscura tum temporis Persarum Cambysi mediocri viro in matrimonium tradidit. Ac nec sic quidem somnii metu deposito gravidam ad se filiam jussit acciri, ut sub avi oculis partus necaretur. Natus infans datur occidendus Harpago Regis arcanorum participi. Is veritus, ne si ad filiam, mortuo rege, venisset imperium, quia nullum Astyages virilem sexum genuerat, illa necati infantis ultionem, quam a parente non potuisset, a ministro exigeret, Mithridati pastori regii pecoris puerum exponendum tradit. Forte eodem tempore et ipsi pastori natus filius erat vivus, ut Justinus refert; ut alii volunt, mortuus: ejus igitur uxor, audita regii infantis expositione, rogat summis precibus sibi perferri ostendique puerum; cujus precibus fatigatus pastor, reversus in sylvam, invenit juxta infantem canem fœminam parvulo ubera præbentem, et a feris alitibusque defendentem: motus et ipse misericordia, qua motam esse canem viderat, puerum defert ad stabula, eadem cane anxie prosequente, quem ubi in manum mulier accepit, veluti ad notam allusit, tantusque in illo vigor et dulcis quidam blandientis infantis risus apparuit, ut pastorem ultro rogaret suum pro illo partum exponeret, permitteretque sibi sive fortunæ

ipsius, sive spei suæ gratia puerum enutrire, atque ita permutata sorte parvulorum, hic pro filio pastoris educatus, ille pro nepote regis exponitur; nutrici deinde nomen Spacos fuit, quia canem Persæ sic vocant. Puer deinde jam adultus cum imperio usus inter pastores esset, Cyri nomen accepit. Mox rex inter ludentes sorte delectus, cum per lasciviam contumaces flagellis cecidisset, a parentibus puerorum querela Regi delata est, indignantibus a regio servo ingenuos homines servilibus verberibus affectos. Ille, accersito puero, et interrogato, cum nihil mutato vultu, fecisse se ut Regem, respondisset, admiratus constantiam, in memoriam somnii responsique revocatur, atque cum et vultus, et similitudo, et expositionis tempora, et pastoris confessio convenirent, nepotem agnovit, et quum defunctus sibi somnio videretur, agitato inter pastores regno, animum minacem duntaxat in illo fregit. Cæterum Harpago amico suo infestus, in ultionem servati nepotis filium ejus interfecit, epulandumque patri tradidit. Sed Harpagus ad tempus dissimulato dolore, odium Regis in vindictæ occasionem distulit. Interjecto tempore, cum adolevisset Cyrus, dolore orbitatis admonitus, scribit ei, ut ablegatus ab avo in Persas fuerit, ut occidi eum parvulum avus jusserit, ut beneficio suo servatus sit, ut regem offenderit, ut filium amiserit; hortatur, ut exercitum paret, et pronam ad regnum viam ingrediatur, Medorum transitionem pollicitus. Epistolam, quia palam ferri nequibat, regiis custodibus omnes aditus obsidentibus, exenterato lepori inserit, lepusque in Persas Cyro ferendus fido servo traditur, additaque retia sunt, ut sub specie venationis dolus lateret. Lectis ille literis, eadem somnio aggredi jussus, bellum Medis infert. Astyages meriti sui in Harpagum oblitus, summam belli eidem committit, qui exercitum acceptum statim Cyro per deditionem tradit, Regisque crudelitatem perfidia defectionis ulciscitur. Quod ubi Astyages audit, contractis undique auxiliis, ipse in Persas proficiscitur, et primo impetu Persarum acies in fugam convertit; quibus fugientibus, matres et uxores eorum obviam occurrerunt, orant ut in prælium revertantur; cunctantibus illis, sublata veste, obscœna corporis ostendunt, rogantes, num in uteros matrum et uxorum vellent refugere. Hac repressi castigatione, in prælium redeunt, et facta impressione, quos fugiebant, fugere compellunt. In eo prælio Astyages capitur, cui Cyrus nil aliud quam regnum abstulit, seque in illo nepotem magis quam victorem egit. *Superior*] Ideo dixit, quia fuit etiam Cyrus inferior, de quo in Catone Majore multa Cicero dicit, ad quem Alexander cum venisset, illi arbores sua manu insitas ostendit. *Oliver.*

Himera quædam] Atrebatensis codex, *Himara quædam*. Legendum, *Himeræa*. Pighius.

Lentiginosi oris] Glossarium: *Φάκοψις, Lentiginosus, sparso ore*. Sumpsit ille quicunque *γλωσσόγραφος* ex Terentii Heautontimorumeno: 'Rufamne illam virginem, cæsiam, sparso ore, adunco naso?' Ubi Grammatici, 'sparsum os,' latum, si Dis placet, interpretantur. Doceo itaque contra Pædagogorum factiones, 'sparsum os' esse lentiginosum. *Coler.*

Dionysium] Occupavit hic imperium vigesimo quinto suæ ætatis anno, et regnavit annis duobus et quadraginta, teste Cicerone Tuscul. Quæst. lib. v.

Syracusarum] Vide supra cap. 1. § 8.

Cœlesti custodia] Quia id significabat, quod pedibus Jovis subjectus jacebat, ipsum non exiturum in perniciem, nisi quando Dii eum solve-

rent, id est, quando permitterent. *Badius.*

Tollendæ] Interficiendæ mulieris.

§ 7 *Tutius somnium*] Cicero de Divinatione lib. I. 'Mater,' inquit, 'Dionysii ejus, qui Syracusanorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, et doctum hominem et diligentem, et æqualem temporum illorum, cum prægnans hunc ipsum Dionysium alvo contineret, somniavit se peperisse satyriscum. Huic interpretes somniorum, qui Galleotæ in Sicilia tum nominabantur, responderunt, eum, quem peperisset, clarissimum Græciæ diuturna cum fortuna fore.'

Satyriscum] Parvum satyrum. Multa de satyris eorumque generibus fabulata est antiquitas. Absit autem ut putemus extare ullos, aut extitisse unquam, in rerum natura Satyros Silenosve. Sed cum errans aut ludens natura, sicut ait Plinius, hominem aliquando produxisset in lucem cum cornibus, aut alia deformitate, contra consuetas ipsi leges notabilem: paullatim persuasere sibi mortales rerum imperiti, et naturali quadam inclinatione generis humani ad τερατολογίαν ac rerum mirabilium fictionem et auditionem juxta proni, nasci in sylvis et abruptis montium tale animalium genus: quod commentum pari levitate a posteris et acceptum et varie concinnatum est, atque a prioribus fuerat excogitatum. Accessere phantasmata illudentium dæmonum, quorum est unicum studium, mendacia cujuscunque generis pro veris ingerere, et omnibus modis in hominum animis illa firmare. Hæc ita accidisse fidem faciunt similes naturæ lusus, quorum nulla ætas fuit expers. *Casaub.*

§ 8 *Amilcar*] Nomen Punicum, Regemque denotat. Milici etiam, quod Annibalis soceri nomen, et hujus filiæ Imilces, quod est Regina, et Imilconis Carthaginiensis ducis, non aliunde sunt petenda. *Melech* enim Rex est, *Malcha* Regina; quæ *Milicum* et *Imilcen* pronuntiabant. Silius Italicus lib. III. 'Milicus indigenis late regnarat in oris Cornigeram attollens genitoris imagine frontem: Hinc patriam, clarumque genus referebat Imilce, Barbarica paulum vitiato nomine lingua.' Ita, qui καθ' ὑπερβολὴν, ut ait Strabo, Tyriis cultus Hercules, dicebatur Μέλκαρτος, sive Μέλκαρθος, qui depravate Μελκάνθαρος dicitur Eusebio in Oratione de laudibus Constantini. *Seldenus.*

Inter Siculos] Illos Siculos intelligit, qui cum Carthaginiensibus socia arma conjunxerant et confœderati erant.

§ 9 *Alcibiades*] Lysander Lacedæmonius Athenienses diu obsessos tandem in suam potestatem redegit, et omnem reipublicæ statum permutavit, impositis triginta prætoribus, qui in totidem evasere tyrannos. Quorum primus Critias fuit, qui, cum videret Alcibiadem plurimum gratia et auctoritate valere apud Pharnabazum, Persarum Regem, scripsit Lysandro, nisi daret operam, ut de medio tolleretur Alcibiades, nihil eorum, quæ Athenis constituerat, ratum fore. Lysander, ubi hoc cognovit, misit ad Pharnabazum nuntium, qui diceret, Lacedæmonios renuntiare illi societatem, quæ cum Rege erat, nisi vel mortuum vel vivum ad se mitteret Alcibiadem; Pharnabazus clementiam et fidem suam maluit, quam opes regias minui. Itaque duos misit, Susamithrem et Mageum, qui Alcibiadem interficerent. Hi cum non auderent ferro aggredi virum fortissimum, ligna intulerunt, et tugurium, in quo cum amica quadam erat Alcibiades, incenderunt. Ille strepitu flammæ excitus vestimenta omnia super ignem injecit, et cum familiari servo et amica evasit; sed tandem a multitudine militum occiditur. Tum mortuum mulier veste

sua opertum cremavit incendio tugurii. De hoc viro dicetur in lib. VI. cap. 9. *Oliver.*

§ 10 *Arcades*] Ciceronis est, qui ex Chrysippo sumpsit, cujus locum Suidas commemorat in verbo τιμωροῦντος. *Colerus.*

Arcades] Arcadia, uti notum, regio Peloponnesi, quorum incolas antiqui προσελήνους existimarunt.

Megaram] Urbs est Megaritidis regionis, juxta sinum Saronicum, quam coloniam esse dixit Plinius. Sed cum plures ejusdem hujus nominis urbes sint, verisimile est hanc urbem in Peloponneso intelligi, cujus meminit Aristot. in Mirab.

Supervacuum damnavit, &c.] In Cauchiano codice hæc diffusius, quam vulgo legitur: *Supervacuum damnavit: idque visum pro nihilo ducens, lectum ac somnum repetiit.* Atque iisdem fere verbis hæc Cicero: 'Deinde,' inquit, 'cum se collegisset, idque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse:' De Divin. I. ex quo loco Valerius exemplum accepit. *Pighius.*

CAP. VIII. § 1 *Cum apud lacum*] Hanc Historiam Livius libro secundo commemorat; de miraculo vero nullam prorsus mentionem facit, tantum dicit ædem Castori Dictatorem vovisse: nec id affirmat, sed ita ferri dicit. Plutarchus vero et Cicero autores sunt, quod dum Romani cum Tusculanis bellum haberent, duce Aulo Posthumio Dictatore, et apud lacum Regillum pugna commissa ad multum diei tracta foret, et in neutram partem victoria inclinaret, visi sunt Pollux et Castor pro Romanis fortiter pugnare, qui copias hostium penitus profuderunt. Dionysius libro sexto post pugnæ narrationem: 'In hac,' inquit, 'pugna dicitur Posthumio Dictatori, et qui cum eo erant in acie equitibus, apparuisse duos juvenes, et forma et magnitudine longe superiores viris, quos nunc nostra natura nutrit, pubescereque incipientes, ducentes equitatum Romanum, et qui obviam Latinorum irent ferientes hastis, propellentesque et cohortantes socios: postque fugam Latinorum captionemque castrorum, inclinante jam die in vesperam, visi esse in Romano foro eodem habitu adolescentes dicuntur duo, bellicas induti lænas, procerique et pulcherrimi, eandem habentes ætatem, faciemque servantes, tanquam redeuntium ex prælio, specie pugilum, equosque madidos sudore adducentes, iisque descendentem aiunt deinde utrumque equos abluisse ad scaturiginem, quæ manat juxta templum Vestæ, lacum faciens profundum: multis dein eos circumsistentibus, et si quid esset ab exercitu novi discere postulantibus, narrasse eos pugnam ut fuerat, et quod vicissent Romani, nuntiasse, discedentesque inde, dicunt eos ex foro a nemine visos amplius. Die postero acceptis literis a Dictatore, cognoverunt de apparitione Numinum in prælio, et eos fuisse Castoris et Pollucis simulachra.' *Oliver.*

Regillum] Regillus Lacus Plinio, in Latio est; in agro Tusculano, ut scribit Livius lib. II. et Florus lib. I. ad Algidi nemoris ingressum. Hodie *Lago de S. Prassode* dici, tradit Jovius, et Leander, S. Severa Nardus. *Ortelius.*

Tusculanorum] Ultra Lanuvium Ariciamque et Albanum montem versus septentrionem, ab Urbe Roma versus orientem erat Tusculum oppidum, Livio, Dionysio, Diodoro, Straboni, Ptolemæo, aliisque celebratum opidum. In collibus situm fuit, unde Tusculani colles, qui cum Albanis cohærent. Ex quibus Tusculanos colles fuisse, in quibus nunc oppidum, quod vulgo *Frescati* dicitur, conspicuum est. Atque idem fere situ opidum esse cum Frascatio, inde liquet, quod stadia circiter centum, id est, 12. m. p. et 500. pass. Roma abesse,

testantur veteres. Dionys. lib. x. Joseph. Antiq. Judaic. lib. XVIII. cap. 8. Sunt hodieque ibi ingentes ruderum reliquiæ, quæ situm Tusculi satis arguunt. A Telegono, qui Ulyssis et Circes filius fingitur, condita urbs censetur. Unde 'Circæa mœnia' appellavit Horatius. Ejusdem autem generis Mamilius Octavius fuit. *Cluver.*

Reatinæ præfecturæ] Quia præfectus erat Reati, ac si diceres Præturæ Viluxcentinæ. Erant quædam præfecturæ, ad quas mittebantur a Prætore Urbano præfecti, ut Fundi, et Formiæ, Privernum, Anagnia, Reate, Norsia, Arpinum, et alia. *Oliver.*

Reatinæ] Reate oppidum Sabinorum memoratur Livio, Dionysio, Straboni, Plinio, Suetonio, Festo, Itinerariis Romanis. Oppidi vetustissima est origo, quippe quod Aborigines, a Sabinis urbe sua Lista pulsos, intra sese recepisse Dionysius lib. I. testatur, quod ante Bellum Trojanum factum esse Cluverus ostendit. Celebris itaque passim apud antiquos autores ejus fit mentio. Cicero tamen ignobili voce Catilin. III. 'Præfecturam' appellavit. *Cluver.*

Vacatione] Vacatio munerum publicorum excusationem significat l. v. §. fin. de Mun. et Honor. et in tit. de Vacat. et exempt. Mun.

Castorem] Contigit A. U. CCLVII.

Juturnæ] De hoc lacu Virg. Æneid. XII. et Ovid. Fast. II. Propert. III. 22. Fuit et in foro, juxta Dionysium, sed alius ab eo, qui juxta Numicum Fluvium. Uter autem intelligatur, differunt autores. Quod ad Juturnam attinet, qui prope Numicum est, hodieque prope Albanum et Sabellum opida, versus occasum Solis visendus sane fons, sex millia passuum a Numici fontibus dissitus; qui ex Albani montis radicibus, et, ut vulgo creditur, ex Albano lacu subterraneis meatibus sub ipsa via Appia tanta aquarum vi sonorus, ut inquit Virgilius, erumpit, uti statim a capite molas circumvolvat, unde non longe progressus amnis, in lacum diffunditur haud perinde magnum: ex lacu deinde ad Tiberim defertur, cui miscetur quinto milliari ab Ostia, septimo vero ab urbe Roma. Lacum hodieque vocant *Lago di Turno*, alii *di Volturno*, quam ab initio esset *Lago di Juturna*. Cluver. Hic vero locus in Urbe intelligi videtur, cum addit de Æde Castoris, quæ in foro fuit, juxta Dionysium.

Ædes eorum] Castorum ædem, quanquam omnes in foro fuisse affirmant, in qua tamen parte, non conveniunt. Dionysius autem, haud procul a Vestæ fuisse innuit his verbis: 'Hujus autem inopinatæ admirabilisque apparitionis, cum signa adhuc Romæ multa, tum vero est ædes Pollucis et Castoris, quam supra forum extruxit civitas, ubi visa sunt illorum simulacra.' Et mox: 'Specie pugilum, equosque madidos sudore ad scaturiginem, juxta ædem Vestæ manantem, abluere.' Appianus autem commemorat, Asellium Prætorem forte sacra Castori et Polluci in foro facientem, cum quidam lapide phialam excussisset, ad Vestæ ædem cucurrisse. Ex quorum verbis apparet, ædem Castorum prope Vestæ, forumque Romanum ita sitam, ut a fronte hoc, illam vero a tergo habuerit. Hanc Castoris ædem A. Posthumius Dictator bello Latino vovit, ejusque filius Duumvir creatus dedicavit. Cicero: 'Nonne,' inquit, 'ab A. Posthumio ædem Castori et Polluci in foro dicatam vides?' Et iterum pro Domo sua, atque pro Sextio, ejus gradus a Clodio revulsos testatur, et S. C. concionesque in eadem sæpe habitas. Asconius vero, L. Metellum hanc instaurasse tradit. Et Plutarchus Cæcilium Metellum Floræ simulachro, pulchritudine insigni, exornavisse. Inerat et tabula, monimentum civitatis equitibus Campanis da-

tæ. Ante eandem ædem fuit statua equestris togata Q. Marcii Tremuli, qui Samnites bis devicerat, captaque Anagnia populum stipendio liberaverat. Et licet hæc ædes geminis fratribus esset dedicata, tamen Castoris tantum vocabatur: arbitramurque fuisse inter porticum Concordiæ et Cæsaris templum. Illa vero, quam Suetonius refert, Tiberium Cæsarem suo fratrisque nomine de manubiis Castori et Polluci dedicavisse, nisi de eadem intelligat, ab ipso instaurata, quo in loco fuerit, incertum habemus. *Marlianus.*

§ 2 *Sed ut cæterorum*] Augustinus de Civitate Dei lib. III. 'Æsculapius,' inquit, 'ab Epidauro Romam abivit, ut peritissimus Medicus in urbe nobilissima artem gloriosius exerceret.' Ovid. Met. lib. XV. hanc late describit Historiam sive Fabulam. *Oliver.*

Sibyllinis] Vide supra cap. 1. § 1.

Epidauro] Tres in Europa sunt hujus nominis urbes, quarum una in Dalmatia, alteræ duæ in Peloponneso sitæ sunt. Unam harum Limeram cognominatam fuisse; alterutram quoque Peloponnesiacam Æsculapii delubro celebrem fuisse, ex auctoribus constat. Sed cum a neotericis Scriptoribus in attribuendo cognomine et delubro sæpius hallucinari, magnoque errore hæc confundi observaverimus, coacti fuimus ad ipsos fontes, ex quibus hæc de Epidauris hausimus, recurrere. Epidaurus igitur prima est in Dalmatia, Ptolemæo. Hæc Epidaurum Colonia a Plinio dicitur: et Legio IX. hic ponitur in antiqua inscriptione. Hæc hodie est et emporio et Republica nobilis. Hanc Europæis Ragusi appellari, extra controversiam est. Turcis vero, ni fallor, Dobronicha vocatur, 'Ραούσιον Cedreno. Huic Limeræ cognomen, sed falso, a pluribus nostræ ætatis Scriptoribus additur. Hanc Dion et Mela in Parthinis, Dalmatiæ populis, quos Plinius Parthenos nominat, et hodie Ragusienses possent indigetari, ponit. Epidaurus altera, in Peloponneso, a Plinio, Ptolemæo, Strabone, Pompeioque, in Argia nempe regione, ad Saronicum sinum, quam Æsculapii delubro celebrem faciunt. Extra urbem tamen fuisse hoc delubrum scribit Pausanias in Corinthiacis: quinque nempe millia passuum ut habet Livius lib. XLV. Epitaurus hæc antea dicebatur, referente Strabone, apud quem autem Epicarum restituendum monet Casaubonus, a Caribus nempe hunc tractum olim tenentibus. Hanc hodie Pigiada, ut Dom. Niger, vel Cheronisi vocant, ut Sophianus auctor est. Epidaurus tertia in eadem est Peloponneso, ad Argolicum sinum, in Laconica, Ptolemæo, sive, ut Pausanias habet, apud Eleutherolacones. Epidauria hæc Straboni, qui eandem prius Limeram cognominatam dicit, ob portus commoditatem, λιμὴν enim Græce *portus*, ac postea conciso vocabulo, Limeram. Sic quoque hanc cognominant Thucydides, Pausanias, item Stephanus; qui eandem quoque *Melissiam*, Μελισσίαν, et *Æmeram*, Αἴμηραν, vocat. Corrupte autem pro *Limera*, Λιμήρα, A enim et Λ Græca elementa inter se forma non admodum dissimilia, scriptorem fefellisse arbitror. Quod monuit aliquando per literas vir non tantum doctissimus, sed et optimus And. Schottus. Monobasia, vel Monembasia hæc a posterioribus Græcis, ut Plethoni, Gregoræ, et Cedreno nominatur. Hæc autem ætas hanc Malvasiam appellat. Hujus regio et incolæ vocantur a Strabone Epidauria, et Epidaurii. Meminit quoque Plinius Epidaurus insulæ, quæ ejus tempore desiit. *Ortelius.*

Neque eam, &c.] Contigit A. U. CDLXI.

Mitibus ocluis] Quasi boni aliquid Romanis promitteret.

Multiplicem orbem] In multas spiras et gyros: significat autem longitudinem serpentis, qua multipliciter involutus erat.

Antium] Antium, Latinorum portus, in Italia, Ptolemæo teste. Antiates Livio. Diei itinere distare ab Urbe, scribit Procopius, cui in Samnitibus sunt. *Anthiam*, Ἀνθείαν vocatam scribit Stephanus: et eandem *Antium*, Ἄντιον vocat. COL. ANTIAT. LEG. IV. ITALICA, habet nummus Neronis, in Goltzii Thesauro. *Cabo d'Antio* Petrarchæ et Leandro Alberto est. Antii hodie nihil præter ruinas extare, sed et ejus vestigiis nunc Neptunium ædificatum, volunt Volaterranus, Blondus, et Ciofanus. *Ortelius.*

Insulam, ubi templum dicatum] Supra pontem Palatinum ad pas. octoginta jacet insula Tiberina, cujus origo hæc est: Tarquinio Superbo ob Lucretiæ stuprum urbe pulso, Senatus cætera ejus bona populo auferenda concessit: sed quod in campo Tiberino, quem ipse Tarquinius severat, fuerat frumentum, aliud in arcis adhuc jacens, aliud in culmis, auferri nemini permisit, verum ut execrabile, jaciendum in flumen esse decrevit. Quod cum æstivis caloribus esset solito humilius, paleæ fundo adhærentes, limumque fluctibus advectum excipientes, insulam hanc paulatim effecere. Opera deinde hominum factum esse opinatur Livius, ut ejus area firma esset, etiam ad Deorum templa sustinendum. Habet autem hæc insula formam biremis, ut intelligamus, partem superiorem proram, inferiorem vero puppim esse. Longitudo ejus stadiis paulo minus duobus perficitur: latitudo vero pas. quinquaginta. De hac sunt Ovidii hi versus: 'Scinditur in geminas partes circumfluus amnis, Insula nomen habet, laterumque a parte duorum Porrigit æquales media tellure lacertos.' Tota erat Æsculapio sacra, propter ejus simulachrum ex Epidauro in eam advectum, ut refert Livius. De eo Plinius etiam sic meminit: 'Atqui anguis Æsculapius Romam advectus est, vulgoque pascitur, et in domibus.' Unde forma navis, qua simulachrum advectum dicitur, non modo insulæ est data: verum memoriæ ejus rei causa, navis etiam ex lapide Thasio sculpta, in ejusdem insulæ puppi collocata fuit: quæ etiam hodie visitur, et in altero ejus latere serpentis simulacrum. Ædes ejusdem Dei posita erat, ubi nunc D. Bartholomæi est templum. De qua Sext. Pompeius sic meminit: 'In insula Æsculapio facta fuit ædes, quod ægroti a medicis aqua maxime sustententur.' Ejusdem esse tutelæ draconem aiunt, quod vigilantissimum sit animal: quæ res ad tuendam valetudinem ægroti maxima est. Canes adhibentur ejus templo, quia is uberibus canis sit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Laurea coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remediorum. Huic gallinæ immolabantur. Aliqui vero volunt, ædem hanc in insula fuisse constitutam, quod fluxu et motu aquarum aër sit salubrior; alioquin et extra urbem collocari solebat, quod Plinius etiam affirmat his verbis: 'Ideo Romani templum Æsculapii, etiam cum reciperetur is Deus, extra urbem fecisse, iterumque in insula traduntur.' Hoc templum Lucretium prætorem tabulis pictis ex præda exornavisse, commemorat Livius tertio Dec. quintæ. *Marlianus.*

Templum dedicatum] Nunc S. Joannis Colevitæ, in insula Tyberina. In hoc incubabant ægroti, valetudinis causa: unde qui morbo levatus non erat, apud Plautum his verbis incusat Deum: 'Migrare certum est jam nunc e fano foras, Quando Æsculapii ita sentio sententiam.' Prope hoc templum in horto, navis est prælonga, ex Thasio lapide, cujus in-

signe est caput Tauri, et a latere simulacrum serpentis. *Fabritius.*

§ 3 *Nec minus voluntarius*] Livius: 'Cum jam humanæ opes egestæ a Veiis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis quam rapientium modo cæpere: namque delecti ex omni exercitu juvenes pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum inire, primo religiose admoventes manus, quod id signum more vetusto nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus: deinde cum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, 'Visne Romam ire Juno?' dixisset, annuisse cæteri conclamaverunt.' Inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis 'velle,' auditam; motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus levem et facilem translatu fuisse, integramque in Aventinum æternam sedem suam, quo vota Romani Dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem qui vocaverat Camillus dedicavit. Contigit A. U. CCCLVII.

Junonis] Vide supra cap. I. § 20.

Veiis] Est hæc urbs Hetruriæ non procul a Roma, decennali obsidione Camilli nobilis.

Junonis Monetæ] Juno Moneta a monendo dicta est, ut sentire videtur Cicero lib. de Divinat. Dicit enim: 'Atque ita scriptum a multis, cum terræ motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Junonis ex arce extitisse, quocirca Junonem illam appellatam Monetam.' *Oliver. Junonis Monetæ*] Valerio congruit Lactantius lib. II. Plutarchus Junonis quidem simulacrum a Camillo translatum scribit, sed cognomen non addit. Livius 'Junonem Reginam' appellat, et late refert historiam, Deæque in Aventino monte ædem a Camillo factam scribit. Cujus templi atque sacrorum meminit item lib. XXVII. Astipulatur item P. Victor, qui templum Junonis Reginæ Veiis captis a Camillo dedicatum, in Aventino decima tertia urbis regione collocat. Atqui Monetæ Junonis ædem in Capitolio fuisse ex voto L. Camilli Dictatoris, qui superioris M. Camilli filius fuit, post victoriam de Auruncis positam, Livius idem lib. VII. Ovid. Fast. VI. et Macrobius testantur. Verum antea quoque priusquam a Gallis urbs caperetur, vocem ex arce Capitolina ab æde Junonis auditam scribit Cicero de Divinatione primo; atque ideo Junonem illam appellatam 'Monetam' a monendo. Eandem forte ob caussam et hæc Regina Juno, quæ apud Veios erat loquuta, a Valerio nostro *Moneta* vocatur. *Pighius.*

Aventini] Aventinus ab Anco Rege, crescente civium numero, ex parte Urbi additus, non totus habitatus, Tatii Regis Romanorum, et Aventini Albanorum sepulchris celebris. Variis appellatus nominibus, a Remo Romuli fratre, Remurius: a Murciæ Socordiæ Deæ sacello, Murcius, a Dianæ templo, collis Dianæ. Martialis lib. XII. 'Cum tu forsitan inquietus erras Clamosa, Juvenalis, in Suburra, Aut collem dominæ teris Dianæ.' Propter longitudinem certo describi nequit: sed tamen tentabimus. Ad ortum in meridiem declinantem respicit mœnia; ad meridiem, campum Figulinum; ad occasum flumen; ad septentrionem, montem Palatinum. Ortum versus, sed valde in meridiem flexum, propinqua est porta Capena; meridiem porta Ostiensis, Cæstii pyramis, mons Testaceus; occasum Navalia, Salinæ, spelunca Caci; septentrionem Dianæ templum, et Naumachiæ initium. Aventinus, vel ab Aventino Rege dictus, qui in eo extinctus bello et sepultus fuerit, ut Ovid. Fast. IV. ait, vel ab Avente Sabinorum fluvio, ut scribit Varro. *G. Fabritius.*

Templum ejus] Ovidius Fastor. VI. 'Arce quoque summa Junoni templa Monetæ, Ex voto memorant facta, Camille, tuo. Ante domus Manli fuerat, qui Gallica quondam A Capitolino reppulit arma Jove. Quam bene, Di magni, pugna cecidisset in illa, Defensor solii, Jupiter alte, tui? Vixit, ut occideret damnatus crimine regni, Hunc illi titulum longa senecta dabat.' Plutarchus tamen non vovisse Camillum ædem Junonis Monetæ scribit, sed tantum Manlii ædem dirutam, atque in ejusdem area templum collocatum.

§ 4 *Fortunæ etiam Muliebris, &c.*] Cum Coriolanus in exilium missus esset, quod frumentum distribui populo vetaret, ad Hetruscos profugit, et ab his Imperator electus, urbem magnis copiis invasit, et eam gravi obsidione premebat. Missi sunt ad eum primo legati, qui agerent de pace cum eo, qui nihil obtinere potuerunt, iterum iidem missi non recipiuntur in castra; missi deinde sacerdotes cum infulis æque sine effectu redierunt: stupebat Senatus, trepidabat populus, viri pariter ac mulieres imminens exitium lamentabantur: nunc matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt. Id publicum consilium an muliebris timor fuerit, parum constat. Pervicere certe, ut Veturia magno natu mulier, et Volumnia duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent, et quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lachrymisque defenderent: ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano adesse ingens mulierum agmen, ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta effusa oculis animoque religione motus est, multo obstinatior adversus lachrymas muliebres erat: deinde familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter cæteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi conjuxque adsunt, et liberi. Coriolanus prope ut amens consternatus a sede sua, cum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, Scire, inquit, volo, priusquam complexum accipiam, an ad hostem ne an ad filium venerim, captiva ne an mater in castris tuis sim? in hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut primo exulem, deinde te hostem viderem? potuisti populari hanc terram, quæ te genuit, quæ te aluit? nisi te peperissem, Roma non oppugnaretur. Multa insuper addidit complorando. Quibus, et uxoris, et parvulorum fletibus motus, matrem complexus, Expugnasti, inquit, iram meam; patriam, precibus hujus motus, cujus utero delatus sum, quamvis merito mihi invisam, dono; continuoque agrum Romanum hostilibus armis liberavit. In cujus rei memoriam Senatus censuit templum Fortunæ muliebri dedicandum in Latina via ad quartum lapidem, ubi res acta fuerat; quoniam fortunatiores in liberanda patria fuerant mulieres, quam viri. Nam, ut inquit Livius, non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani, adeo sine obtrectatione alienæ gloriæ vivebatur. Hujus igitur Deæ simulachrum bis locutum fuisse tradunt auctores: 'Rite vidistis, tum cum vobis propitia fui. Rite dedicastis, quia simulachrum illud dedicarunt mulieres.' Plutarchus dicit, quod mulieres collata pecunia simulachrum illud compararunt et dedicarunt. *Oliver.* *Fortunæ muliebris*] Fuit enim et ædes Fortunæ virilis. Variæ enim fuere ædes Fortunæ consecratæ, primo Fortunæ virilis, nunc S. Mariæ Ægyptiacæ, ad ripam Tyberis, juxta pontem Palatinum, ex lapide quadrato, cum tectorio ad regulam antiquorum facto, columnæ ex latere utroque septem, duæ in frontibus. Porticus parva columnarum quatuor,

et ante aram totidem. Ad ortum æstivum parieti inserta columella ex alabastro, quæ claro Solis ortu, luce perspicua, et fulgore luminis incendit parietes. Ovid. Fast. III. 'Dicite nunc quare Fortunæ thura virili Detis, eo gelida qui locus humet aqua.' Simulachrum hujus Deæ duabus undulatis togis fuit opertum, perinde ut olim Reges Romani undulatas et prætextas togas soliti sunt habere: ita scripsit Varro de Vita Pop. Rom. lib. I. 'Fuit quoque templum Fortis Fortunæ, nunc S. Colmati, sub Janiculo, in hortis Cæsaris Dictatoris, quos ipse pop. Rom. legaverat, ut Tacitus narrat.' Terent. Scaurus: 'Fœdus Græciæ,' inquit, 'camelo æreo in hortis Cæsaris, ædi Fortis Fortunæ incisum, et pro porta positum.' De eodem horto et templo Suetonius. Fuerunt et alia Fortis Fortunæ templa, ut ex Varrone et Livio conjicimus. Colebatur ab operariis, et rusticis, et servis. Columella in libro de Hortis: 'Allia cum cepis, cereale papaver anetho Jungite, dumque virent, nexos deferte maniplis, Et celebres Fortis Fortunæ dicite laudes.' Etiam Fortunæ Mammosæ in capite viæ Novæ, a qua etiam vicus nomen accepit, dicta vel ab ubertate, vel a forma statuæ. Fortunæ Plebeiæ a Tullo conditum, de quo Ovidius Fast. VI. 'Plebs colit hanc, quia qui posuit, de plebe fuisse Fertur, et ex humili sceptra tulisse loco.' Fortunæ Tarpeiæ, de quo templo in Prænestina inscriptione, quæ in domo Episcopi est; cognomento Primigenia, ut plurimæ ibidem inscriptiones docent. Fortunæ Reducis, a Domitiano factum. Martialis lib. VIII. 'Hic tibi Fortunæ Reduci fulgentia late Templa patent, felix area nuper erat.' Claudianus: 'Aurea Fortunæ Reduci si templa priores Ob reditum vovere Ducum, non dignius unquam Hæc Dea pro meritis amplas sibi posceret ædes.' *G. Fabrit.* Contigit Anno Urbis CCLXV.

Via Latina] Hæc per Ferentum, Frusinum, Fabrateriam oppida ad Casinum extensa, ubi in Appiam incidit. In Dacia hæc legitur inscriptio: L. ANNIO FABIANO III. VIRO CAPITALI CVRATORI VIÆ LATINÆ LEG. X. FRETENSIS LEGATO. Hanc viam Martialis modo Latiam, modo Ausoniam nominat lib. IX. 'Simili venerandus ab Hercule Cæsar, Consecrat Ausoniæ maxima fana viæ.' Idem eodem libro: 'Herculis in magni vultus descendere Cæsar Dignatus, Latiæ dat nova templa viæ. Qua Triviæ nemorosa petit dum regna viator, Octavum domina marmor ab Urbe legit.' *G. Fabritius.*

Non semel, sed bis locutum constitit his pene verbis] In Susiano habetur, *his prius verbis.* Atque abrupta videtur sententia; nam si prius ita, quomodo ergo locutum secundo est? Plutarchus autem ac Dionysius tradunt eadem locutum fuisse. Legendum igitur esse opinor, *his pene verbis;* non, *his prius verbis.* Pigh.

Bis locutum constitit, his pene verbis] Ita tu Pighi (ignosce) me abnuente. Quorsum enim aut cui sententiæ illud, *pene?* Nam sane iis ipsis verbis locutum vult, non ambigue talibus, aut ad eum sensum. Abis etiam omnibus libris priscis tuis alienisque, qui referunt, *prius his verbis.* Ibam in conjecturas; sed veritatem, ni fallor, Sambuci nobis codex ingerit, cujus misit ad nos Excerpta, in eo apte hæc lacuna expleta: *his pene verbis,* RITE ME MATRONÆ VIDISTIS. Deinde, RITE DEDICASTIS. Vult enim omnino Valerius, bis id signum vocem edidisse, ejusdem mentis, verbi tamen unius immutantis. Scio Dionysium, Plutarchum, Augustinum etiam lib. IV. de Civitate scribere, iterasse Junonem bis eadem ipsa verba; sed Valerium ab iis abire (ut sæpe) testari verbum *vidistis* potest, quod aliis

illis omissum. *Lips.*

§ 5 *Valerio autem Publicola*] Contigit A. U. CCXLIV. Hic plebis amator Publicola dictus, post Reges exactos Consul cum Bruto creatus, in suspicionem cum venisset affectati regni, quod videlicet ædes suas in summo Veliæ ædificaret, jussit omnem ædificandi materiam in planum deferri, tollendæque suspicionis gratia, in radicibus montis atque ima valle construxit ædificium.

Hetruscis] Primis Coss. L. Junio Bruto et Valerio Volusio, postea Poplicola dicto, dum exsules Tarquinii res suas per vim repetunt, prima hæc arma sumpta sunt a populo Romano pro libertate contra Veientes et Tarquinienses; qui dum reducere cives suos Tarquinios in regnum conabantur, a Romanis ad Arsiam silvam victi sunt. Arunte, regis Superbi filio, Brutoque mutua vi et ira pridie Kalend. Martias in prælio occisis, Poplicola Bruti collega de Hetruscis postridie primus quadrigis in Urbem vectus triumphavit. Tarquinienses autem hic appellat Livius atque Dionysius.

Arsia] Aliter Dionys. lib. v. 'Romani,' inquit, 'audito, exules ex omnibus Etruriæ urbibus exercitum contra se colligere; duosque populos Veienteis et Tarquinienseis, ex professo illos in obtinendo reditu, adjutare; ubi jam hosteis adventare cognoverunt, occurrendum rati, priores fluvium trajicere occupant: atque inde progressi, non procul ab Etruscis castra ponunt in prato Vinio, ad sylvam heroi Orato sacram.' Plutarchus in Valerio Poplicola: 'Adversum eos consules Romanas legiones eduxerunt: aciemque instruxerunt in locis sacris, quorum alterum Visum nemus, alterum Æsuvium pratum vocant.' Mirum sane dictu, quam hæc inter se varient: nec dubium esse potest, quin ab exscriptoribus vitiata sint: quo autem pacto in genuinam auctorum scriptionem restitui queant, nondum satis dispicio; etenim pro vocabulo *Arsia* facit consensus inter Livii Valeriique exemplaria; et hinc suspicio Plutarchum quoque scripsisse, ὧν τὸ μὲν Ἄρσιον ἄλσος, id est, *quorum alterum Arsium nemus;* nisi istud Οὔρσον ad Dionysii Ὅρατον accedere videretur: illi qui heic τὸν Ἰούνιον λειμῶνα, *Junium pratum*, restituere conantur, nil nisi claritudinem Juniæ gentis sectantur. Nec tamen fortasse mea conjectatio certior fuerit, si legero: ὧν τὸ μὲν Ἄρσιον ἄλσος, τὸν δὲ Οὐρσίνιον λειμῶνα προσαγορεύουσιν. Id est, *quorum alterum Arsium nemus, alterum Ursinum pratum vocant.* De cætero res nimis prope urbem nec procul inde abfuisse hæc loca, ex Livii Dionysiique narratione patet. Circa Janiculum fuisse, haud dubium est; quando hac recte conveniebant, ab altera parte Veientes, ab altera Tarquinienses. Fuerit igitur is campus, qui proxime trans Janiculum inter Aureliam Claudiamque vias positus, medius fere inter Janiculum et vicum viæ Claudiæ Borghetto, planitie et fontibus conspicuus est. *Cluver.*

Sylvani] Qui sylvarum pecorisque Deus, ex ipsa Sylva vocem emisit. Cui et Romæ templum dedicatum fuit. De hoc antiquum Epigramma, quod Romæ legitur: SYLVANO SANCTO. L. VALLIS SOLON PORTICVM EX VOTO FECIT, DEDICAVIT K. APRILIBVS PISONE ET BOLANO COSS. De templo autem Sylvani sub Viminali, an de alio, cui porticus adjuncta sit, intelligatur, incertum est.

§ 6 *Quid Martis auxilium*] Miror, Glareanum de hac Historia dubitare, ac velut fabulosam rejicere, quod ejus memoriam in Livianis reliquiis non reperiat, cum tamen habeat suffragatorem Valerius noster Ammianum Marcellinum. Sed vide quæ nos de his in Magistratuum Annalibus. Thurios autem Martis in tutela fuisse, nummi antiquissimi eorum declarant,

et nos alibi docebimus. *Pighius.*

Brutii] Vide supra ad cap. 6. Exempl. 9.

Lucani] Vide supra ad cap. 6. Exempl. 8.

Thurinæ] Oppidum est Calabriæ in sinu Tarentino positum, Crotoni conterminum, quod olim Turino dicebatur, a Græcis conditum. Autor est Strabo. Hæc igitur civitas erat Romanis fœdere et societate conjuncta, et ideo defendebatur a pop. Rom. *Oliver.*

Vallum] Est aggestus e terra et sudibus, ad labrum interius fossæ velut murus. Duæ igitur ejus partes, Agger et Sudes. Agger est ipsa terra, cum cespites circumciduntur e terra, et ex illis velut murus instruitur, altus tribus pedibus supra terram. Cespes fiebat altus semissem, latus pedem, longus pedem semis: nam nec temere, aut pro arbitrio hunc exscindere licuit, sed omnia ad normam. Si terra solutior, ut ad similitudinem lateris cespes non posset abscindi, tum sane aut fossa præducebatur, cujus intrinsecus agger excrescebat, aut sepibus ductis, vel interpositis stipitibus, ramisque arborum, ne terra facile dilabatur, agger erigebatur. Altus ille sæpe decem pedes, totidemque latus. Sudes, qui proprie valli, et inde compositum ex utroque dixere vallum: nam vallum et sudes idem sunt Servio. Magis prisci dixere et suros: inde surculi, et crebrisurum Ennio, vallum crebris suris, id est, palis, munitum. Sudium tamen vox creberrima. Sudes erant ex quocunque et obvio ligno, robusto tamen, cum daretur: ex robore eas facit Valerius, ex acere Propertius. In oppidis etiam istæ sudes. Sudium forma: Non fuerunt ex æquabili et simplici ligno, sed habuerunt duas eminentias, et velut cornua, aut tres, aut quatuor, id est, ramos, in majores stipites, qui recisi, ut cornua eminebant: tales præsertim in summo erant. Studiose acutæ fuerunt illæ eminentiæ vallorum, ne quis facile possit apprehendendo evellere, lubrico scilicet ligno: et contra transgressum et transcensum. Itaque longiusculos fuisse oportuit hos vallos, cum pars in terram defigeretur, firmamenti causa, et pars emineret: etsi implexos et devinctos inter se etiam fuisse sciam. Valli modus parte una 2017. pedum, altero plusculo major 2050. *Lipsius.*

Vallarem coronam] Qua donari solebant, qui primi vallum ascendissent: erat autem graminea, quia gramen Marti consecratum. Militares coronæ, ut Gellius tradit, multifariæ sunt, quarum quæ nobilissimæ sunt, has ferme dicit esse, triumphalem, obsidionalem, civicam, muralem, castrensem, navalem. Est quoque corona quæ ovalis dicitur. Est item postrema oleaginea, qua uti solebant, qui in prælio non fuissent, sed triumphum procurassent. Triumphales coronæ erant aureæ, quæ Imperatoribus ob honorem triumphi mittebantur. Id vulgo dicebatur aurum coronarium. Hæ antiquitus e lauro fuerant, post fieri ex auro cœptæ. Obsidionalis est, quam hi, qui liberati obsidione, dabant ei duci qui liberasset. Ea corona graminea fuit, observarique solitum, ut fieret e gramine, quod in eo loco generatum esset, in quo clausi erant, qui obsidebantur. Hanc coronam S. P. Q. R. Quinto Fabio Maximo dedit bello Pœnorum secundo, quod urbem Romam obsidione, hostium liberasset. Civica corona appellatur, quam civis, ei, a quo servatus erat, in præmium et testimonium vitæ salutisque receptæ dabat, et fiebat e fronde querna, quoniam cibus victusque antiquissimus ex quercu capi solitus sit: fiebat etiam ex ilice, quod genus superiori proximum est. Hac civica corona L. Gellius vir Censorius, in Senatu Ciceronem Consulem donari a republ. cen-

suit, quod ejus opera esset atrocissima illa Catilinæ conjuratio detecta indicataque. Muralis corona, qua donabatur ab Imperatore, qui primus murum subiisset, inque oppidum hostium per vim ascendisset. Idcirco quasi muri insigni primus decoratus erat. Castrensis corona est, qua donabat Imperator eum, qui primus hostium castra pugna introivisset: ea corona insigne valli habebat. Navalis corona, qua donari solet maritimo prælio, qui primus in hostium navim armatus transilivisset: ea quasi navium rostris insignita erat. Muralis autem, et Castrensis, et Navalis fieri ex auro solebant. Ovalis vero corona myrtea erat: ea utebantur Imperatores, qui ovantes introibant urbem, ovandi ac non triumphandi causa, cum aut bella non rite indicta, neque cum justo hoste gesta forent, aut hostium nomen humile et non idoneum fuisset, ut servorum, piratarum, aut deditione repente facta, inpulverea, ut dici solet, incruentaque victoria obvenisset, cui facilitati aptam esse Veneris frondem crediderunt, quod non Martius, sed quasi Venereus quidam triumphus foret. Hanc myrteam coronam M. Crassus bello fugitivorum confecto, cum ovans rediret, insolenter aspernatus est, Senatusque consultum faciendum curavit, ut e lauro, non myrto, coronaretur. *Oliver.*

Galea] Ex pellibus hi pilei, et æque omnibus gregariis usui, ut ex Vegetio discere licet: eo fine, quo ne gravis galea videretur his, qui istiusmodi pileos in capite gestare consueti essent. Illud etiam Romanæ militiæ fuit, ut milites galea simplici uterentur, cui lupi pellem aut aliud hujusmodi imponerent, quod integumentum pariter insigneque esset, ut in prælio ignaviter, aut strenue se gerentes facilius agnoscerentur, teste Polybio. Ad solos signiferos hoc trahit Vegetius libro secundo cap. 16. Alii aliis rebus in galea usi, vel ad horrorem, vel ad ornatum. De quibus multa apud Alexandrum ab Alexandro, libro primo Genialium cap. vigesimo. Etiam pinnæ adhibitæ. Etiam hiantium animalium formæ superpositæ galeis. Virg. Æn. VII. 783. 'Ipse inter primos præstanti corpore Turnus Vertitur, arma tenens, et toto vertice supra est: Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes.' In quem Virgilii locum videndus Adrianus Turnebus Advers. lib. XXVIII. c. 16. Plutarchus in Mario galeas equitum Cimbrorum et plumis et horrendis hiantium animalium formis insignes describit. E re militari haud dubie mos, quo etiamnum hodie insignia familiarum exornata atque distincta videmus, cum galeis insident leones, lupi, cervi, canes, aquilæ, vultures, dracones, et aliarum bestiarum sive capita, sive cornua, sive pedes, quæ, quasi minus Christiana sint, improbasse scio virum multæ lectionis et magni judicii Joannem Ludovicum Vivem in suis Symbolis. Originem moris tam antiqui, (cognitus enim ante, quam sciretur, qui Christiani essent,) spero me nunc primum invenisse. Ab Ægyptiis enim descendisse observavi, apud Diodorum Siculum lib. II. ubi ille Reges eorum caput leonis, tauri, aut draconis, principatus insigne, capite gestasse scribit. Ab Ægyptiis porro mutuatos hoc Græcos, ab his Romanos, ut multa alia, quæ ad disciplinam militarem pertinebat, magnam mihi verisimilitudinem habere videtur. Præsertim quod Lacedæmoniis galeæ inventionem videam tribui a Plinio lib. VII. c. 56. *Stewechius.*

Duabus distincta pinnis] Cristis. Ita quoque pingi solebat. Unde Virgilius: 'Viden' ut geminæ stent vertice cristæ? Et Pater ipse suo Superum jam signat honore?'

Supplicatio] Supplicatio vel Impe-

ratoris edicto extra ordinem fiebat, vel cum Senatus populo Deum templa aperire, ac gratias Diis Imperatoris nomine agi, jubebat. Erat enim moris, ut præsides, postquam a militibus appellati Imperatores fuerant, lictores laureatos præferrent, literasque ad Senatum laureatas de re gesta mitterent, quibus Imperatoris nomen, ac supplicationes a Senatu postularent. *Sigonius.*

§ 7 *Penates Deos*] In Campensi et aliis Mss. *Penetrales* vocantur, quemadmodum a Catullo quoque. Unde idem Festus Penetralia Deorum Penatium sacraria esse docet. *Pigh.*

Penates Deos] Romæ templum monstratur non procul a foro situm: ibi positæ sunt Trojanorum Deorum imagines, cum inscriptione, DENATES, quæ *Penates* significat. Prisci enim homines, quum P nondum esset inventum, hujus literæ vim per D mihi videntur expressisse. Sunt autem duo juvenes sedentes cum hastis, quos seorsum alter ab altero tenet, artificii antiqui opus. Aiunt Æneam, qui arcem Trojanam in suam potestatem redegerat, ex adytis sacra magnorum Deorum, id est, Penatium, et Palladium, quod adhuc supererat, abstulisse, secumque in Italiam portasse. *Dionys. Halicarnass.*

Troja] Troja condita anno orbis MMDXXIV. stetit CCXCIX. id mihi satis bonæ fidei auctores probant: necessario capta anno MMDCCCXXIII. et bene: sunt enim sic ad primam Olympiadem anni CCCCVII. quod intervallum Chronologi uno ore testantur, et eorum summus Josephus Scaliger ad Eusebii annum MCCXLI. Capta Troja, Trojani Ænea duce in Thraciam venere, ubi tota bruma hiemarunt: ineunte vere in Siciliam translati; morati sunt ibi ad finem anni incœpti. Anno secundo in Italiam iere: in qua, icto fœdere cum Latino Rege, acceptaque agri parte, Lavinium condiderunt. Adventus igitur Æneæ fuit anno ab orbe condito MMDCCCXXV. *Neapolis ad Fast. Ovid.*

Lavinii] Vide supra ad cap. 6. Exempl. 7.

Ascanio] Vetustum hoc nomen ab Ascenaz, de quo in S. Scriptura, originem accepit. Quin et in Troade et Phrygia Ascania regio, et Urbs, et Ascaniæ insulæ. Quin et ipse Pontus, quo se diffudit per colonias Ascenas, corrupte hinc Ἄξενος Græcis dictus. Cujus incolis ascribunt immanem feritatem. A quo crimine ex antiquorum monumentis eos absolvit Bochartus in suo Phaleg. lib. VIII. cap. 9.

Albam] Lavinio ortam esse Albam, cognomine longam, omnes affirmant auctores, quotquot hujus originem prodiderunt. Conditor ejus fertur Ascanius Æneæ filius cognomento Iulus, quem alii Creusa in Troade, alii Lavinia Latini filia, Lavinii genitum tradunt. Id oppidum esse, quod duodecim millia passuum a Roma in ipsa via Appia vulgo dicitur *Albano*, non nostri modo ævi homines, sed jam inde 400. circiter annis post natum Jesum Eutropius, tum Servius et alii existimarunt. Hinc Eutropius lib. I. de Tullo Hostilio, tertio Romanorum Rege, loquens: 'Albanos vicit, qui ab urbe Roma duodecim milliaria sunt.' Hodie ipsi Albani oppidi incolæ adeo certo persuasum habent, oppidum suum esse veterrimam Albam illam longam, uti etiam super portam, quæ Romam versus emittit, lapidem imponi curaverint, cui sus illa cum triginta porcellis incisa. Verum et prisci illi mortales et nostri hujus seculi homines præcipuum suæ opinionis argumentum ex his Livii sumpsisse videntur verbis; 'urbem sub Albano monte condidit.' At unus hoc tradit Livius. Reliqui omnes in monte conditam affirmant. De hac urbe loquitur Dionysius Halicarnassæus lib. I. his verbis: 'Trigesimo anno post conditum

Lavinium, aliam urbem, ex oraculo Æneæ reddito, Ascanius, filius ejus, condidit, translatisque Laviniensibus et aliis Latinis, quibus commodius habitare placebat, in recens conditam urbem, Albæ ei nomen imposuit: additumque est cognomen ex situs forma; ut discerneretur ab altera ejusdem nominis; ac veluti composito vocabulo, Alba longa appellatur. Nunc ea deserta jacet; quippe regnante Romæ Tullo Hostilio, quoniam videbatur cum sua Colonia de principatu contendere, solo æquata est a Romanis, civeisque ejus urbs Roma, destructa matrice, intra sua mœnia recepit. Verum hæc evenerunt postea. Olim cum ædificaretur, apud montem et lacum exstructa est, ita uti medium inter utrumque obtineret spatium, ac veluti muri utrimque urbem tuebantur, ne facile caperetur: nam et mons admodum altus ac natura munitus est; et lacus profundus ac magnus: ex quo reductis claustris, in subjectos campos aqua dispensatur, quantum ejus volunt incolæ.' Hæc Dionysius. Ergo hujus urbis situs jam minime ignorari potest; quando et mons hodieque extat et item lacus: vulgo ille *Monte Albano*, hic *Lago d'Albano* dicti. Mediam ait fuisse urbem inter montem et lacum: idque tam arcto spatio, uti hinc lacus, inde mons vice murorum essent. Hoc sane nullo pacto de hodierno oppido Albano, in via Appia mille passus ab Aricia dissito, intelligi potest; ut quod duo millia passuum ab lacu et locis inter hunc et montem sitis abest. Fuit igitur Alba longa ad orientalem lacus ripam, supra prædictum oppidum Albanum, in iis tumulis, qui medii inter montem et lacum intercedunt, ut clarus etiam ex Ciceronis oratione pro Annio Milone patet. *Cluver.*

§ 8 *Facta mentione*] Exemplum quod sequitur cum superiori conjungitur hoc modo: Quandoquidem, inquit, Albæ mentionem fecimus, recte nunc de Julio Cæsare dicamus, qui ab Iulo Albæ conditore fuit oriundus, cujus numen Cassio minatum est, cum in campis Philippicis cum Augusto dimicaret. *Oliver.*

Paludamento] Vide supra cap. 6. § 11.

§ 9 *Jam quidem Lucius Lentulus*] Pompeius in acie Pharsalica victus a Cæsare, in Ciliciam atque inde in Cyprum profugit, transiturus in Syriam; sed ubi cognovit consensu omnium Antiochensium civiumque Rom. qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse excludendi sui causa, nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum: deposito adeundæ Syriæ consilio, pecuniaque a sociis sublata, et a quibusdam privatis sumpta, æris magno pondere ad militarem usum et in naves imposito, duobusque milibus hominum armatis, quos partim ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit; ibi casu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis ante mensibus per suos propinquos et amicos regno expulerat; castraque Cleopatræ non longo spatio ab eis castris distabant; ad eum Pompeius legatos misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus a calamitate tegeretur; sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat.

His tunc cognitis rebus, amici Regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne solicitato exercitu regio Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet, sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, his, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad Regem venire jusserunt. Ipsi clam consilio inito, Achillam præfectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum militum ad interficiendum Pompeium miserunt: ab his liberaliter ipse appellatus, et quadam Septimii notitia productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, et ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Hæc ex Commentariis Julii Cæsaris de Bell. Civ. Constat igitur corpus ejus in mare projectum, et caput ad regem delatum: post aliquos dies corpus ejus a fluctibus maris in littus ejectum cum lignis scaphæ cujusdam, quæ naufragio perierat, combureretur a Philippo, et a quodam alio Romano sene, L. Lentulus illac navigans, fumum de longe conspicatus, commilitonibus suis inquit, nunquid scimus, an hac flamma Cn. Pompeius cremetur? Plutarchus in Vita Pompeii: 'Postera,' inquit, 'die, L. Lentulus horum ignarus, Cypro navigans juxta littus vectus, ut funeream pyram inspexit, Philippumque juxta insidere: Quis, utique, inquit, satis hic quiescit? Parvo spatio interposito, ductisque suspiriis, Forte, inquit, tut hic es, magne Pompei.' Strabo ostendit in Casio monte fuisse sepultum: 'Casius,' inquit, 'mons est quidam accumulatus in promontorii modum, aquarum inops; in eo magni Pompeii corpus jacet, et Jovis Casii montis templum, et non procul inde Magnus jugulatus fuit, et ab Ægyptiis dolo interemptus.' *Oliver.*

Magni] Nam devicto Mithridate et Tigrane, Magnus appellatus est.

§ 10 *Pythicæ vaticinationis*] Vide supra cap. 1. § 19. et cap. 6. § 3.

Viribus, &c.] Vulgo: *viribus namque imperii Achaiæ præerat.* Inepte; sed multo melius distinguitur illa parenthesi in Mss. libris: *viribus imperii (namque Achaiæ præerat.)* Appius Claudius enim Achaiam administrabat procos. erantque in ejus provincia Delphi. Itaque viribus imperii cogere antistitem oraculi Delphici potuit. *Pigh.*

Delphicæ cortinæ] Apollinei templi. *Cortina* locus dicitur, ubi responsa dabantur, sic dictus, quod illic cortina tenderetur, id est, intenderetur et repleretur numine. Nam cum puella antrum ingressa esset, continuo instinctu numinis afflabatur. Sunt etiam qui putant *cortinam* esse tripodem Apollinis corio Pythonis tectum. *Oliver.*

Coëgit] Quasi nolentem, propter id quod sequitur. Nam quanto majore numinis afflatu puella instigabatur, cum spiritus ille decessisset, responso dato, tanto debilior efficiebatur virgo. *Oliver.*

Igitur impulsu concepti numinis] Ita in Cauchiano, pro *capti numinis;* quod approbo, et prioribus dictis congruentius est. Transfertur enim pulchre hoc vocabulum a corpore ad mentem ac animum. *Pighius.*

Eubœæ Cœlam obtinebis] In Atrebatensi ac Gemblacensi correctissime, *Cœlam*, pro *cellam*, et postea *Cœlæ.* Nomen enim est regionis in Attica. In Cauchiano, *Cohelam*, atque in aliis *Celam* legimus. *Pigh.*

Eubœæ cœlam] Ita et Oros. lib. VI. cap. 16. apud quem tamen legitur *Euboica cœla*, vitiose, pro *Eubœæ.* Idemque *Cœla* interpretatur sinum Euboicum. Utrumque autem dicebatur τῆς Εὐβοίας τὰ κοιλὰ, ut Strabo lib. x. Et τὴν κοίλην Εὔβοιαν, ut Ptolemæus. Ut Philostratus: Ἑρμά

των ὑπερᾶραι τὸ σκάφος ἐν Εὐβοίᾳ κοίλῃ. Similiter dicitur κοίλη Συρία. Eubœæ cœlam circumscribere conatus est Lucanus lib. v. *Coler.*

Rhamnunta] Civitas est Eubœæ, ubi colitur Fortuna. Unde etiam Rhamnusia appellata est. Ovid. Trist. v. 'Exiget ad dignas ultrix Rhamnusia pœnas.' Lucanus de hoc Appio: 'Effugis ingentes, tanti discriminis expers Bellorum, Romane, minas, solusque quietem Euboici vasta lateris convalle tenebis.' Item paulo infra: 'Heu demens, nullum belli sentire fragorem, Tot mundi caruisse malis, præstare Deorum Excepta quis morte potest? secreta tenebis, Littoris Euboici memorando condite busto, Qua maris angustat fauces saxosa Caristos, Et tumidis infesta colit qua numina Rhamnus.' Sunt qui dicunt Rhamnuntem esse vicum Atticæ regionis, ubi templum Amphiarai, et Phidiacæ Nemesis. *Oliver.*

Caristumque] Civitas Eubœa; unde Caristium marmor. Strabo lib. x. in descriptione Eubœæ: 'In ripa,' inquit, 'sub monte Caristus consistit, cui vicina sunt Styra et Marmarium.' Paulo infra subjungit: 'Ad Caristum lapis nascitur, quem pectunt, nent, texunt; inde mantilia conficiuntur egregie contexta: ea ubi sordescunt, in flammam projecta, non secus emendantur, quam si maculas elueris.' *Idem.*

Chalcidico] Nam Chalcis urbs metropolitana est in Eubœa.

§ 11 *Saliorum*] Vide supra cap. 1. § 9.

Lituum] Lituus conditus erat baculus Romuli incurvus; nam lituus dicitur incurvus, et a summo leviter inflexus baculus, qui ab ejus, quo canitur, litui similitudine, nomen invenit, ut ait Cicero lib. de Divinat. Hoc autem lituo utebantur augures ad designanda in aëre spatia, quæ templa appellari voluerunt, unde 'extemplo' adverbium augurale: inter hæc vero spatia captabantur auguria: quomodo captarentur, dicemus suo loco. Fuit autem hic lituus, ut tradit Plutarchus in vita Romuli, baculus ipsius Romuli, conservatus in Palatino colle, usque ad Gallorum tempora, a quibus capta incensaque Roma fuit, sed postea ejectis a Camillo hostibus, inter altissimos cinerum cumulos illæsus, cum omnia ignis consumpsisset, inventus est. Est etiam lituus, ut dicit Festus, genus buccinæ incurvæ, qua qui cecinerit, *Liticen* dicitur. Virgilius: 'Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.' Item alibi: 'Ipse Quirinali lituo parvaque sedebat Succinctus trabea.' *Oliver.*

Ædes Fortunæ] In qua statua Servii Tullii, Regis Romanorum, erecta fuit. Ideo autem in templo Fortunæ posita quod is imperium Romanum amplum et fortunatum reddidit: hic enim primus fuit qui censum statuit in urbe Roma. *Idem.*

Quintæ Claudiæ statua] Campense, Winchelianum, et Coloniensia duo exemplaria, quæ his diebus ad me misit Joh. Metellus Jurisc. ob probitatem atque eruditionem mihi charissimus, Q. *Claudiæ* produnt; atque optime. Ejus enim Claudiæ statuam fuisse existimo, quæ matrem Deum Pessinunte advectam in urbem induxerat atque exceperat, ut auctores Livius lib. XXXIX. Cicero de Arusp. Respons. Ovid. Fastor. IV. *Pighius.*

Matris Deum] Vide supra cap. 1. § 1.

Item, &c.] Contigit A. U. DCXLII. et A. U. DCCLV.

Basi] Duplici sensu Basis a Vitruvio usurpatur, quod nec Philandrum latuit. Ait enim ad lib. IV. cap. 1. Vitruvii: 'Basim hic, non tam pro solo, id est, planta et infima scapi parte, ut paulo post, quam pro conflexu et apophygi, unde crassitudo columnæ judicanda est, accipit. Alioqui significat ipsam spiram, quæ scapo supponitur.' Vocabuli origo est ἀπὸ τοῦ βαίνειν, *ingredi, insisti, conscendere.* Hinc pes ipse sedimen-

tum, pedamentum, fulcimentumve cujuslibet rei basis apposite nuncupatur. Βάσιν δ' ἂν, inquit Pollux, εἴποις τὸν πόδα. *Baldus.*

§ 12 *Aliquid admirationis, &c.*] Plinius lib. VII. cap. 52. 'Aviola,' inquit, 'consularis in rogo revixit, et quum subveniri non poterat, prævalente flamma, vivus crematus. Similis causa in L. Lamia prætorio viro traditur; nam C. Ælium Tuberonem prætura functum a rogo relatum, Messala Rufus et plerique tradunt.' *Oliver.*

Acilii etiam Aviolæ rogus] Vulgo, *Atilii.* Hunc consularem mortuum scribit Plinius. At habemus Mu. Acilium Aviolam Consulem ultimo anno Claudii Augusti; sed prior hic esse debuit, cum Tiberio Cæsari dedicaverit opus hoc suum auctor. Quare necesse est suffectum Consulem antea fuisse Aviolam hunc sub Augusto, ut videbis in Annalibus nostris. *Pighius.*

Rogus] Pyram pro dignitate et honoribus, quibus in vita functus erat et prout amplissimos magistratus et imperia gesserat, modo majorem, modo minorem extruxere. Fuitque lege XII. Tabularum cautum, ne de lignis politis extrueretur: donec per funerum ministros, qui pollinctores dicti sunt, corpus igne supposito cremabatur, in qua extruenda id servatum est, ut præter arida ligna, papyrum quoque, quo facilius crementur, nonnunquam crocum et vinum affatim apponerent. Vide et Kirchmannum de Funer.

Pædagogi] Quia mos erat, ut cum cadaver ad rogum prosecuti essent, cæteri omnes inde discederent, unus tantum remaneret, quoad universum corpus exureretur.

Lucio Lamiæ] Familia hæc Ælia. Pomponius JC. in tit. Pandect. de Orig. Juris, Æliam patriciam gentem appellat. Verum sicut aliis in locis parum firmamenti tota illa disputatio Pomponii habet, sic in hoc loco cum Ælium Tuberonem patricium fuisse scribit, perspicue falsum tradit. Nam ut hoc omittam, tribunos pleb. ex Æliis complures fuisse, quod sane hac in re solet valere plurimum, illud certe satis magno documento nobis esse debet, quod cum Consulum alter e plebe, alter e patriciis crearetur, auctore Livio, Ælii cum patriciis semper, nunquam cum plebeiis comparati sunt. Qui enim primus Æliorum consulatum est adeptus, collegam Sulpicium habuit, secundus Fabium, tertius Servilium, quartus Valerium, usque ad annum DXXCI. quo quidem anno duo primum e plebe Coss. creati, C. Popillius et P. Ælius: ut in tabulis Capitolinis notatum videmus. Æliorum autem alii Pæti sunt, alii Tuberones, Ligures, Cati et Lamiæ. Lamiæ vero dicti sunt a Lamo Formiarum tyranno. Horatius libro Carminum tertio: 'Æli vetusto nobilis ab Lamo (Quando et priores hinc Lamias ferunt Denominatos, et nepotum Per memores genus omne fastos) Auctore ab illo ducis originem, Qui Formiarum mœnia dicitur Princeps, et innantem Maricæ Littoribus tenuisse Lyrim Late tyrannus.' *Strein.*

EXT. § 1 *Plato*] De Republica lib. X. et Macrobius in Somn. Scipionis.

§ 2 *Eruditissimus*] Plin. Nat. Hist. de memoria lib. VII. cap. 24. 'Nec aliud,' inquit, 'est æque fragile in homine, morborum et casus injurias atque etiam metus sentiens, alias particulatim, alias universa: ictus lapide oblitus est literas tantum, et præalto tecto lapsus matris et affinium propinquorumque cepit oblivionem. Alius ægrotus servorum etiam, sui vero nominis oblitus est Messala Corvinus Orator.'

§ 3 *Mirabilior tamen*] Duo Mss. *Miserabilior tamen.* Non male. Miserabile enim fuerat Atheniensem illum

omni literarum scientia et dulcedine spoliatum fuisse: miserabilius hoc, matrem ad fortuitum istum conspectum plane obmutuisse. Stabilimentum hujus correctionis pendet etiam ab illis verbis: *dirum malignumque vulnus in animo percussi.* Vulgati tamen lectio servari potest. *Coler.*

§ 4 *Ægles*] Aulus Gellius: 'Sed et quispiam Samius,' inquit, 'Athleta, nomen illi fuit Αἴγλης, cum antea non loquens fuisset, ob similem dicitur causam loqui cœpisse; nam cum in sacro certamine sortitio inter ipsum et adversarios non bona fide fieret, sed sortem nominis falsam subjici animadvertisset, repente in eum, qui id faciebat, sese videre quid faceret, magnum inclamavit: atque is oris vinculo soluto per omne inde vitæ tempus non turbide neque adhæse locutus est.' Tale quiddam legitur de filio Crœsi Regis, qui quum mutus vixisset, in salute patris vocem recuperavit, sicut in capitulo de Pietate dicemus. *Oliv.*

Samius] Samos Ionica in Icario mari e regione Ioniæ posita. Quæ Junoni olim sacra. Est et Samos Thracia maris Ægæi, Thraciæ opposita. Tertia maris Ionii Insula est prope Zacynthum. *Ortel.*

Athleta] Pollux Athletarum nomine gymnicos omnes intelligi voluit. Hi autem sunt, παλαισταὶ, δρομεῖς, πύκται, δισκοβόλοι, et ἁλτικοί. Vide Plautum Bacchid. Act. III. Sc. III. de antiqua puerorum Græcorum institutione loquentem. *Budæus.* Aristoteles in primo Rhetoricorum ita disponit: 'Quæ corporis virtus attributa est certaminibus, constat magnitudine, robore, celeritate. Qui jactare certo modo crura, porroque movere potest, cursor est, quippe celeritate valens. Qui tum premere, tum continere, is est luctator, qui percutiendo pellere, pugil, qui horum utroque modo, pancratio idoneus: qui ad hæc cuncta aptus, quinquertio.' Vide et Mercurialem de Gymnast.

Vocalis] De muto factus est vocalis, quia vocem acquisivit; nam vocalis dicitur, qui voce utitur.

§ 5 *Ex ipso genetricis*] Legitur et, *tantum non ex ipso, &c.* id est, ferme. Ergo hoc dicit: ferme ex ipso genitoris rogo vitam et cunas assecutus, quia parum admodum fuit, quin rogo superinjiceretur, antequam puer vagitum ederet.

Sed etiam cunas] Nam matris loculum seu feretrum habuit pro primis cunis.

§ 6 *Pheræo*] Pheræ Peloponnesi civitas ad sinum Messeniacum, Ptolemæo.

Pheræo Jasoni] Sic Cic. de Nat. Deor. lib. I. Sed Plutarchus Prometheum vocat.

Vomicum] Vomica proprie dicitur ulcus latens, a vomendo, quia ruptum evomit saniem. Vomica, secundum Nonium Marcellum, locus est concavus et vetustate ambesus, secundum alios genus apostematis, per quod emittuntur viscera. *Oliv.*

§ 7 *Æque Diis*] Solinus de memoralibus mundi non intelligit Simonidem, sed Pindarum Poëtam Lyricum, qui in honorem Pollucis et Castoris carmina scripsit. Dicit enim: 'Pindarum Lyricum e convivii loco cui imminebat ruina, ne cum cæteris interiret, forinsecus Castor et Pollux vocaverunt, inspectantibus universis; quo effectum est, ut solus impendens periculum evaderet.' Cicero de Oratore lib. II. 'Gratiam,' inquit, 'habeo Simonidi illi Chio, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse: dicunt enim, cum cœnaret Cranone in Thessalia Simonides apud Scopam, fortunatum hominem et nobilem, cecinissetque id carmen quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa Poëtarum more in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse, Se dimidium

ejus rei, quod pactus esset, pro illo carmine, daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos æque laudasset, peteret, si ei videretur. Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret, juvenes ad januam stare duos quosdam, qui eum magnopere evocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem. Hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse, ea ruina ipsum cum cognatis oppressum interisse.' Sequitur deinde, quod artem memoriæ invenerit. Hoc idem testatur Quintilianus de Institut. Orat. lib. XI. ubi multa alia tradit, et inprimis dissensionem esse inter auctores, cui carmen illud scriptum fuerit, Scopæ, an aliis, quos commemorat, et cujus fuerit domus Pharsali, an Scopæ. Item dicit sibi videri fabulosum de Tyndaridis. Scopas autem, ut Plinius refert, fuit etiam sculptor marmoreus, cujus opera quæ, et ubi Romæ, idem Plinius tradit. *Oliver.*

Simonides] Vide supra c. 7. Ext. § 3.

Cranone] Plinio, Galeno, Stephano, Thessaliæ urbs in campis Pharsalicis. Ephyra ab Homero dici scribit Stephanus.

Triclinium] Locus ubi convivabatur. Quintilianus loquens de hoc Simonide, ait: 'Vix eo limen egresso triclinium illud super convivas corruit.' Cicero vero eundem locum traduxit, conclave dicens.

§ 8 *Daphidam*] Erat Grammaticus, qui mendacii Homerum accusavit, quod bello Trojano militasse Athenienses scripsisset. Suidas: *Δαφίδας, Τελμισσεὺς, γραμματικὸς, γεγραφὼς περὶ Ὁμήρου, καὶ τῆς αὐτοῦ ποιήσεως, ὅτι ἐψεύσατο· Ἀθηναῖοι γὰρ οὐκ ἐστράτευσαν ἐπὶ Ἴλιον.*

Apollinem Delphis] Vide supra cap. 1. § 19. et cap. 6. § 3.

Equum invenire] Hæc erat calliditas, ut sive responderet inventurum illum equum esse, sive non, Deus omnino delusus esse videretur, nam si respondisset, Invenies, existimabat se decepisse numen, quia non inveniri possit, quod non sit amissum. Si vero dixisset non inventurum, itidem credebat posse irrideri, quod ipse videlicet sciret non posse invenire, quod non amiserit. *Oliver.*

Sortium] Vide supra cap. 1. § 1.

Nomen erat equi] Aliter Strabo lib. XIV. qui montem hunc non Equum, sed Thoraca dictum fuisse scribit. Unde et proverbium extitisse, *φυλάττεσθαι τὸν Θώρακα. Colerus.*

§ 9 *Pausanias*] Hac de causa dicitur Pausanias occidisse Philippum, quod cum interrogasset Hermodem, quo pacto sibi posset gloriosum nomen comparare, respondisse dicitur, si virum nobilissimum occideret. Hoc autem Valerius sentit, sed aliter Justinus; dicit enim quod Philippus Macedonum Rex jam ætate provectiori Regis Attali sororem, vel, ut Plutarchus dicit, filiam Cleopatram virginem Olympiadi superduxit uxorem; quod quidem graviter illa ferens, cum Alexandro filio jam tum dicitur inisse consilium contra Philippum. Forte ita accidit, ut Attalus cum Cleopatra filia convivium celebraret, ad quod Pausaniam adolescentem invitarunt, qui cum vino paulo largius invitatus esset, eo turpiter abusi sunt omnes; adolescens postquam resipuit, et contumeliam, quam per vinolentiam passus erat, recognovit; sæpe de injuria ad Philippum conquestus est; ille jocabundus Pausaniam dimittere; hic vehementius indies de ea re instare, cupere tantam injuriam ulcisci. Sed cum sorte quadam occurrisset Alexander, apud eum conquestus est de hac injuria. Ille dicitur Græce iambicum versum pronuntiasse, eum qui dedit, eum qui accepit, scilicet interfice, quod etiam factum est; nam occupatum angustiis Philippum in transitu obtruncavit. De quo latius dicemus lib. VIII. cap. 14. Sed in eo miraculum fuit, quod gladio oc-

cisus, qui quadrigam impressam habebat in capulo. *Oliver.*

Quadrigam habuit cælatam] Cælata proprie dicuntur vasa aurea vel argentea, in quibus signa vel sigilla intus aut extra eminentia expressa sunt, quæ sola cælo fieri, non torno possunt. Quintilianus sculpturam a cælatura materia tantum distinguit lib. III. cap. 31. his verbis: ‘Et Cælatura, quæ auro, argento, ære, ferro opera efficit: nam si sculptura lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas præterea, quæ supra dixi, etiam complectitur.’ Sane sculptor marmoris dicitur, non cælator, ut contra cælatura auri et argenti, non sculptura. Et sculptura quidem æque ac cælatura figuras extantes facit, sed in ligno, marmore, ebore, et gemmis operatur, cælatura in auro, argento et ære. Virgil. tamen lignum dixit cælatum pro sculpto, improprie, sed Poëtice. Alii tamen cælata tecta de laquearibus dixere. Gemmas cælatas non legimus apud auctores, sed sculptas aut scalptas. Rursus hic distinguunt sculpturam a scalptura. Quas gemmas sculpi notat Quintilianus, figuras in his extantes fieri et ectypas intelligit, ut in ebore, ligno, et marmore quod sculpitur; at de his, quæ ad signandum cavantur, scalptura proprie ut diceretur, usus loquendi obtinuit; licet origine ac significatione idem sit quod sculptura. *Salmasius.*

§ 10 *Quæ tam pertinax*] Cum Alexander Darium vicisset, et Babylonem subegisset, audivit in India esse, qui ludum Gymnosophistæ exercerent. Dicebantur autem Gymnosophistæ nudi Philosophi; ideo autem nudi vivebant, quia dicerent naturam omnibus rebus humanis providisse, nec quicquam deesse voluisse. Quemadmodum igitur et cætera animalia his contenta essent, quæ sibi natura suppeditasset, ita homines vitam suam informare debere, ut nihil præter quod illis natura dedisset, inquirerent. Hi Philosophi erant, qui summum bonum in voluptate ponebant, summum malum in dolore. Hos igitur videndi magno desiderio captus est Alexander, et inter cæteros Calanus quidam præstare audiebatur; cum hoc maximam familiaritatem inivit Alexander, et eum secum adduxit. Sed cum anno vitæ suæ 68. ad eos dolores forte pervenisset, ut eos ulterius ferre non posset, nam alvo vexabatur; rogum sibi struxit, et aurea lectica superimposita, incubuit stramentis opertus, ut eos dolores aufugeret, in quibus summum malum statuebat. Deinde Macedones obsecravit, ut illum lætitiæ diem cum Rege simul potantes exigerent, quem paucis post diebus Babylone visurum se dixit; atque ita brevi futuram Alexandri mortem prædixit, qui Babylone periit; sicut suo loco dicemus. Alexander vero, mortuo Calano, convivia celebrari jussit, sed antequam moreretur, eum rogavit, si quid vellet, ut diceret; qui nihil aliud respondisse fertur, nisi Te propediem videbo. Cic. de Divin. lib. I. ‘Calanus Indus cum descenderet in rogum ardentem, O præclarum, inquit, discessum e vita, cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit. Cumque Alexander eum rogaret, quid vellet, ut diceret, Optime, inquit, propediem videbo te. Quod etiam contigit.’ Rursus de hoc Calano mentionem facit Tusc. Quæst. lib. II. et Strabo in descriptione Indiæ plurima de his Gymnosophistis atque Calano. *Oliver.*

§ 11 *Quem in hexere Tyriorum sentinam haurientem*] Vulgo, *quem in litore, &c.* Manent adhuc in scriptis Codd. vetustæ lectionis vestigia quædam. In Campensi enim legitur: *quem in dextro latere triere Tyriorum.* In Pulmanniano autem, *in texere Timbrum.* At in Atrebatensi, Cauchiano, et Gemblacensi: *quem in dhexere Tyrio-*

rum. Ex his quidem legi debere colligo: *quem in hexere Tyriorum.* Penteres enim, hexeres, et hepteres appellantur tam Latinis quam Græcis auctoribus naves, a remorum numero vel ordinibus. Hexeris autem meminit et Liv. lib. XXXVII. 'Regia classis septem et triginta majoris formæ navium erat, in quibus tres hepteres, et quatuor hexeres habebat.' Sed et vulgare tolerari potest. *Pighius.*

Tyriorum] Tyrus et pro Insula et pro urbe sumitur. צור, Hebræis *rupes.* Unde nomen accepit. Rupibus autem illa insula cingebatur. Unde Nonnus in Dionysiacis lib. XI. Ἀκινήτοις δὲ θεμέθλοις Αὐτομάτη ζωθεῖσα συνάπτεται ἄζυγι πέτρῃ. Id est: *Fundamine cincta Firmo immota manet saxis radicibus hærens.* Et de Tyro construenda: Πήξατε δ' ἀμφοτέραις ἐπικείμενον ἄστυ κολώναις. Id est: *Extruite in mediis fundatam rupibus urbem.*

§ 12 *Bithyniæ*] Prima Asiæ minoris Bithynia, in Ponti exordio, ad Solis orientis partem adversa Thraciæ jacet, multis antea nominibus appellata; nam prius Beritia (lege 'Bebritia') dicta, deinde Mygdonia: mox a Bithynio Rege, Bithynia appellata, ipsa est et major Phrygia. Val. Flaccus lib. IV. 'Proxima Bebricii raduntur limina regni, Pingue solum, et duris regio non invida tauris.'

Os æqualiter extentum] Os unum tenore continuatum. Solinus: 'Quidam cum dentibus procreantur. Cn. Papyrius Carbo, ut M. Curio, dentatus ob id cognominatus. Quidam etiam vice dentium continui ossis armantur soliditate, qualem habuit Bithynorum Rex Prusias.'

§ 13 *Mithridatis*] Regis Ponti, hostis pop. Rom. ad quem debellandum primo Sylla, deinde Lucullus, postremo Pompeius missus est, qui bellum illud confecit. Hunc igitur post profligatum exercitum fugientem filiam hanc comitatam fuisse Cicero dicit. *Oliver.*

§ 14 *Ne illius quidem parvæ admirationis*] Hunc Solinus Strabonem nominatum fuisse tradit, quem Varronis testimonio centum triginta quinque millia passuum prospexisse dicit. Solitum exeuntem a Carthagine classem Punicam numerumque navium ex Libytana specula manifestissime notare, quod idem testatur Plinius Nat. Hist. lib. VII. Cicero tradit Iliadem omnem ita subtiliter in membranis ab hoc scriptam, ut testa nucis clauderetur. *Oliver.*

Lilybæo] Lilybæum promontorium est Siciliæ, multum autem a Sicilia ad Carthaginem distare dicitur, et, ut tradit Solinus, centum triginta quinque millia passuum intersunt.

Carthaginiensium egredientes classes] Lacedæmonios scribit Plinius lib. II. cap. 37.

§ 15 *Admirabilis Aristomenis*] Athenienses cum Messeniis bellum grave et longum gessere. Messeniorum dux fuit Aristomenes, qui tanta calliditate fuisse dicitur, ut sæpe Athenienses deciperet, quorum sæpe urbem ingressus, et aliquando captus, atque in vincula conjectus, calliditate sua aufugerat: quod cum semel atque iterum et tertio fecisset, constituerunt Athenienses illum rursus captum interficere, quod etiam fecere: sed admirati versutiam hominis, voluerunt ejus capti et occisi cor inquirere, quod exsecto corpore pilosum invenerunt. *Oliver.*

Aristomenis Messenii] Sumpsit ex Pausaniæ Messeniacis. De eodem Antipater Antholog. lib. III. περὶ ἀνδρείων. *Colerus.*

Messenii] Messene civitas Peloponnesi, eodemque nomine et regio dicitur Ptolemæo et Stephano.

Quod Athenienses] Imo Lacedæmonii, teste Pausania. Rhodi enim mortuus est. Captus vero a Lacedæmoniis sæpius et elapsus. Videndus

Plinius lib. II. cap. 36. Stephanus in voce ἀνδανία. *Colerus.*

§ 16 *Antipater Sidonius*] Fuit hic quidem Poëta promptissimus, quem in libris de Oratore M. Tullius claruisse ait Cottæ et Crassi temporibus, non multo ante. Sed de hujus Poëtæ ingenio et memoria, non alterius, quam ipsius M. Tullii verbis agendum. 'Quod,' inquit, 'si Antipater ille Sidonius, quem tu probe Catule meministi, solitus est versus Hexametros, aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore, tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut cum se mente ac voluntate conjecisset in versum, verba sequerentur,' et reliqua. Valerius vero hic noster et Plinius eum tradunt omnibus annis, uno tantummodo die suo natali, febre corripi solitum, et eodem denique die consumptum esse in ultima ætate. Meminit Antipatri etiam Cornelius Tacitus in Oratoribus, et Fabius Quintilianus. Erant ipsius in præsens quædam, quæ leguntur, epigrammata. *Gyrald.*

§ 17 *Epicuri*] De ejus vita lege Diogenem Laërtium. Cum in voluptate summum bonum constituit, voluptatem intellexisse, quæ ex virtute colligitur, videtur. Diocles eum simplicissimi victus et summæ continentiæ fuisse dicit. Alii aliter scripsere. Unde Horatius: 'Epicuri de grege porcus.'

Concordiæ] Hinc Genethliacorum secta sustineri posset.

§ 18 *Liberis*] Sicut in filia Mithridatis.

Aut in Rege] Scilicet Prusia.

In vate] Scilicet Antipatro.

Viris eruditissimis] Polystrato et Hippoclide.

Homine sortis ignotæ] Scilicet Strabone, qui tam acutam aciem habuit.

Sylvestres capreas] Plinius lib XXV. cervas, non capreas, dicit.

Cretæ] Maris mediterranei insula, Jovis incunabulis, et centum olim urbibus clara. Hodie *Candia* dicitur.

Dictamni] Non ubique, sed in angusto loco duntaxat provenire auctor est Theophrastus, qui lib. IX. cap. 26. historiam hujus plantæ accurate tradidit. Vide et Dioscoridem lib. III. et in eum Matthiolum. De eadem egregie Virgilius Æn. XII. ita cecinit: 'Hic Venus indigno nati concussa dolore, Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida, Puberibus caulem foliis, et flore comantem Purpureo: non illa feris incognita capris Gramina, cum tergo volucres hæsere sagittæ.'

Cephalenia] Ionii maris insula Ptolemæo.

Ex alto] Caput in altum porrigentes, ut ventos commodius capiant.

Crotonæ] Croto urbs Brutiorum celeberrima. Livius: 'Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. Post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur.' Fortitudinem et omnium rerum adfluentiam ita prædicat Scholiastes antiquus Theocriti, ut in proverbium abiisse dicat, nihil esse alias urbes, si cum Crotone conferantur. Quæ de ortu Crotonis Urbis prolixe a gravissimis autoribus atque Poëtis traduntur, cum meras sapiant fabulas, nihil iis auctores aliud voluerunt indicare, quam celebratissimæ urbis antiquitatem, locique salubritatem. *Cluver.*

Junonis Laciniæ] Vide supra cap. 1. § 20.

Macedonia] Europæ celebris regio, hanc a Septentrione, a Dalmatia Mœsiaque montana sejungunt: ab occasu mari Adriatico sive Ionio: ab ortu Ægæo abluitur. Meridianam oram Epiroticæ gentes et ipsa Græcia excipit. *Passim.*

In Caleno agro] A Calibus dicto, quod oppidum est in Campania; est enim et in Gallia.

§ 19 *A Tito Livio*] Hoc miraculum Livius narrat in secunda decade primi Punici belli, quam nos amisimus. Aulus Gellius lib. VI. cap. III. 'Tubero,' inquit, 'in historiis scriptum reliquit, bello primo Punico Attilium Regulum Consulem in Africa castris apud Bagradam flumen positis, prælium grande atque acre fecisse adversus serpentem inusitatæ immanitatis, eumque magna totius exercitus conflictatione, ballistis atque catapultis diu oppugnatum, ejusque interfecti longum corium pedes centum et viginti Romam misisse.' Plinius lib. VIII. 'Nota est,' inquit, 'in Punicis bellis ad flumen Bagradam a Regulo Imperatore ballistis tormentisque, ut oppidum aliquod, expugnata serpens centum viginti pedum longitudine: pellis ejus maxillæque usque ad bellum Numantinum duravere in templo.' *Oliver.*

Africa] Vide supra cap. 1. § 2.

Apud Bagradam flumen, &c.] Qui præter Uticam labitur, qui distat triginta millia passuum a Carthagine.

Ballistarum] Formam Ballistæ satis ubertim Ammianus tradidit his verbis: 'Dolantur axes duo querni vel ilicei, curvanturque mediocriter, ut prominere videantur in gibbos: hique in modum serratoriæ machinæ connectuntur, ex utroque latere patentius perforati; quos inter, per cavernas funes colligantur robusti, compagem, ne dissiliat, continentes.' Ab hac medietate restium stylus exsurgens obliquus, et in modum temonis jugalis erectus, ita nervorum modulis implicatur, ut altius tolli possit et inclinari; summitatique ejus unci ferrei copulantur, e quibus pendet stuppea vel ferrea funda: cui ligno fulcimentum prosternitur ingens cilicium, paleis consertum minutis, validis nexibus illigatum, et locatum super congestos cespites, vel latericios aggeres. Nam muro saxeo hujusmodi moles imposita, disjectat quicquid invenerit subter, concussione violenta, non pondere. Cum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo fundæ imposito, quaterni altrinsecus juvenes repagula, quibus incorporati sunt funes, explicantes, retrorsus stylum penes uncinum inclinant; itaque demum sublimis astans magister, claustrum, quod totius operis continet vincula, reserat malleo forti percussum. Unde absolutus ictu volucri stylus et mollitudine offensus cilicii, saxum contorquet, quidquid incurrerit collisurum. Et omentum quidem appellatur, quod ex eo omnis explicatio torquetur: Scorpio autem, quoniam aculeum desuper habeat erectus. Cui etiam Onagri vocabulum indidit ætas novella, ea re, quod asini feri, cum venatibus agitantur, ita eminus lapides calcitrando post terga emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut diffractis ossibus capita ipsa displodant. *Lipsius.*

Crebris et ponderosis] Jaciebant vulgo, et minoribus Ballistis, lapides fere centenum pondo: atque eo sensu Lucilio ipsa ballista centenaria dicitur. At majoribus amplius jaciebant, et vel talenta tria, id est, pondo 300. Nostra ista fulmina hodie non capiunt aut pervehunt hoc pondus. Igitur non solum contundebant, sed diffringebant omnia et disjiciebant. *Lipsius.*

LIBER II.

Cap. 1. Tituli capitum hujus libri plerique perierunt in libris vulgatis, quos suis locis ex V. C. fide restituimus. *Pighius.*

Optimo principe] Tiberio, nec sine adulatione hoc dicit.

Elementa] Principia.

§ 1 *Apud antiquos*] Hoc institutum apud Livium libro primo plane dignosci potest, ubi dicit, non prius regnum acceptum fuisse a Numa Pompilio secundo Romanorum Rege, quam Deos auspiciis ille consuleret. Is enim in loco edito ascendens, lituo spatia descripsit in cœlo, ab oriente, ab occidente, post jam a meridie, a septentrione, prospiciens quantum oculi ferre poterant: et partem ab oriente appellavit anticam, ab occidente posticam, a meridie dextram, a septentrione sinistram. Deinde cum aperto capite stetisset, animo concepit, quæ auspicia, et qua parte mitti vellet; quibus missis continuo Rex creatus est, et in regnum acceptus. *Oliver.*

Nuptiis etiamnum auspices] Sic Tacitus de nuptiis Messalinæ tractans lib. II. et de Neronis cum Pythagora conjugio lib. XV. agens, utrobique auspicum adhibitorum meminit. Plautus etiam in Prologo Casinæ: 'Ultro ibit nuptum, non manebit auspices.' Cicero pro Cluentio: 'Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus.' Juvenalis Satyra x. 'Tyriusque palam genialis in hortis Sternitur, et ritu decies centena dabuntur Antiquo: veniet cum signatoribus Auspex.' Symmachus Epistol. lib. II. 'Sororem Pompeiam olim viro maturam te auspice in manus optat accipere.' Servius ad illum versum Æn. I. 'Cui pater intactam dederat, primisque jugarat Ominibus.' Id est, auguriis. Et secundum Romanos locutus est, qui nihil nisi captatis faciebant auguriis, præcipue nuptias. Ac de hujusmodi auspicibus accipiendus est ille Suetonii in Claudio locus, quo Valeriam Messalinam uxorem supplicio adfecisse eum Imperatorem narrat, dote prius inter auspices consignata. Erat autem prosperrimi augurii, nuptialibus negotiis accipitris circi altero pede claudi aspectus, ut Plinius lib. X. c. 8. prodidit. Quinetiam his conjugalibus auspiciis antiquitus Pilumnum et Picumnum Deos deputatos Nonius Marcellus Varronis auctoritate adductus in cap. de Doctorum Indagine scribit. *Brissonius.*

Auspicia] Ab aspiciendis avibus, ut dixi, sive præpetibus, sive oscinibus: nam præpetes erant, quæ volatu suo futura prænuntiabant; oscines vero quæ non volatu tantum, sed etiam garritu significabant, quæ instare viderentur.

Veteris consuetudinis] Quum Auspices adeundi mos desiisset, qui auspicia peterent, hi proxenetæ veteris consuetudinis vestigia ipso nomine usurparunt: quemadmodum hic ex hoc autore colligere licet. Hinc etiam scribit Cic. de Divin. lib. II. 'Nihil fere quondam majoris rei, nisi auspicato, nec privatim quidem, gerebatur: quod etiam nunc auspices nuptiarum declarant, qui re omissa nomen tantum tenent.' Notum est istud Ciceronis pro Cluen. 'Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus.' Qui igitur ad hanc rem adhibebantur proxenetæ, Latine pronubi, et καταχρηστικῶς auspices dicebantur, incipientes et felici omine inchoantes. Qua de caussa in veteri Glossario, utiliter in publicum edito,

auspices pronubi, παρανύμφοι, appellantur: et hi, quod conventum erat, ut rite fieret, tabulisque mandaretur, curabant. Juvenalis: 'Veniet cum signatoribus auspex.' Lucanus de Nuptiis Catonis et Martiæ: 'Junguntur taciti, contentique auspice Bruto.' Tum unus horum, quod erat conventum, proferebat, ceteris audientibus, et, ut ita fieret, postulantibus. Cujus consuetudinis hoc Martianus Capella in fin. lib. II. reliquit vestigium: 'Tunc exurgens,' inquit, 'virginis mater poscit de Jove, superisque cunctis, ut sub adspectu omnium, quidquid sponsalium nomine præparaverat Majugena, traderetur, ac demum dos a virgine non deesset, tuncque tabulas ac Papiam Poppæam legem sinerent recitari.' Ideo Tacitus de Messalina scribit, etiam illam audiisse auspicum verba. Quod confirmat Servius ad Æneid. IV. *Brisson.*

§ 2 *Sedentes*] Viri quidem recubabant strati, mulieres vero sedebant. Legitur in vita Catonis, quod paulo antequam se Uticæ interimeret, sedens cœnaverit, quemadmodum post civile bellum consueverat; nam ante, nisi cum dormiret, semper stabat; vel nunquam jacebat. *Oliver.*

Cœnitabant] Quia, ut refert Servius, et Juvenalis testatur, apud majores prandia non fuerant in usu. Unde Juvenalis: 'Quis fercula septem Secreto cœnavit avus?' Et sunt qui dicant primum, qui prandii consuetudinem in urbem Romanam introduxit, fuisse Marium, propter illud carmen: 'Exul ab octava Marius bibit.' Ego vero ante Marium et Priscum et Arpinatem prandia in usu fuisse legi. Plinius lib. XXXIII. ubi loquitur de Quinto Ælio Tuberone: 'Quintum Ælium,' inquit, 'cum legati Ætolorum in consulatu prandentem in fictilibus adissent, missa ab iis vasa argentea non accepisse.' Constat autem hunc Ælium multo ante fuisse, quam Marium. *Idem.*

Jovis epulo] Epulum Jovis erat, quod alio nomine *Lectisternium* dicebatur. In Capitolio enim stratis tribus lectulis convivium apponebatur tribus Diis; Jovi, Junoni, et Minervæ: vel, ut tradit Livius, sex, ut paulo infra. Jupiter vero, id est, simulachrum Jovis statuebatur in lectulo recubans, Juno et Minerva in sellis considebant; sed appositis epulis, non ipsi Dii, sed septem epulones convivia celebrabant. Quare autem inventa fuerint lectisternia, Livius lib. V. docet. Dicit enim: 'Gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit [urbem] cujus insanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex Senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere: privatim quoque id sacrum celebratum est: tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt, et cum inimicis quoque benigne et comiter sermones habitos, jurgiis et litibus temperatum, vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri.' Augustinus quoque de Civitate Dei de his mentionem facit. *Oliver.*

Videlicet quia magis ad rem pertinet] Ironice videtur hanc rationem adferre. *Pighius.*

§ 3 *Quæ uno contentæ matrimonio*] Non tantum apud Romanos, sed etiam apud alias gentes odiosæ secundæ nuptiæ. Unde Dido Æneid. IV. 'Sed mihi vel tellus optem prius ima de-

hiscat, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras, Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam, Ante, pudor, quam te violem, aut tua jura resolvam: Ille meos primus, qui me sibi junxit, amores, Abstulit, ille habeat secum, servetque sepulchro.' D. Hieronymus in Epist. x. ad Furiam de Camillorum gente: 'Habet præterea generis tui grande privilegium, quod exinde a Camillo vel nulla vel rara vestræ familiæ scribitur secundos nosse concubitus; ut non tam laudanda sis, si vidua perseveres, quam execranda, si id Christiana non serves, quod per tanta sæcula Gentiles fœminæ custodierunt.' Chrysostomus Homil. 2. in Epist. ad Titum: 'Nostis profecto omnes quod etsi per leges (Romanas) secundæ nuptiæ permittuntur, multis tamen ea res accusationibus patet.' Nec non quod scribit Plutarchus Problem. 99. his verbis: 'Quid est quod publicis festis, veteri more, virgines non nubunt, viduæ nubunt? an quod virginibus decorum, viduis vero multis præsentibus fædum nubere? felices namque ac sanctæ primæ nuptiæ: secundæ vero tristes et detestandæ. Pudet enim vivis adhuc eis, quibus antea nupserant, alios accipere, mortuos autem lugent.'

Qui depositæ virginitatis cubile pudicum egredi nesciret] Additur vulgo *post*, quod in Mss. non habetur. Atqui mire depravatus est locus, qui tolerabilior erit, si legas; *qui depositæ virginitatis cubile pudicum egredi nesciret.* Pighius.

Illegitimæ intemperantiæ] Aliter, *legitimæ.* Quia licebat quidem secundas vel tertias agere nuptias, sed tamen non sine suspicione fiebat libidinis cujusdam intemperatæ, et ideo legitimam intemperantiam appellat.

Quasi illegitimæ] Mss. plerique et vetus ille Dan. *quasi legitimæ.* Nil verius. Nam legitima quædam intemperantia, sunt plura matrimonia, quod multis demonstrat eruditissimus Tertullian. legibus enim non prohibentur. Ea ratione Seneca divortia 'legitima adulteria' vocat. Tertullianus apposite: 'Continentia legem nuptiarum honorat; licentia temperat. Illa non cogitur, ista regitur. Illa arbitrium habet, hæc modum.' Martialis: 'Quæ toties nubit, non nubit; adultera lege est; Offendar mœcha simpliciore minus.' *Colerus.*

§ 4 *Repudium*] Dicit hoc institutum apud antiquos servatum fuisse ad vicesimum et quingentesimum annum. Aulus Gellius dissentit a Valerio lib. IV. cap. 3. Dicit enim: 'Memoriæ traditum est quingentis (Cujacius emendat 'sexcentis') fere annis post Romam conditam nullas rei uxoriæ neque actiones, neque cautiones in urbe Roma, aut in Latio fuisse, quum profecto non desiderabantur, nullis etiam tunc matrimoniis divertentibus.' Servius quoque Sulpit. in lib. quem composuit de Dotibus, tum primum cautiones rei uxoriæ necessarias visas esse scripsit, cum Spurius Carbilius, cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis, divortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea corporis vitio non gignerentur, A. U. C. DXXIII. M. Attilio, P. Valerio Coss. atque is Carbilius traditur uxorem quam dimisit egregie dilexisse, carissimamque morum ejus gratia habuisse, et jusjurandi religionem animo atque amori prævertisse, quod jurare a Censoribus coactus erat uxorem se liberorum habendorum gratia habiturum. Alio loco dicit idem Gellius hoc divortium fecisse de amicorum consilio, quod sterilis esset. Dionysius: 'Quod autem lex,' ait, 'hæc de mulieribus pulchre se habuerit, testis fuit diuturnitas: constat enim intra quingentos viginti annos nullum Romæ fuisse divortium. Centesima et

tricesima Olympiade, Consulibus M. Pomponio et C. Papyrio, qui primus uxorem suam dimisisse dicitur, Spurius Carbilius vir non obscurus, jurare coactus a Censoribus liberorum gratia se matrimonium colere: erat autem ei conjunx sterilis, quo tamen facto quoque ob necessitatem populo invisus fuit.' *Oliverius.*

1 *Sp. Carvilius*] Mire variant auctores in hoc nomine. Agellius *Sp. Carbilium Rugam* appellat. Plutarchus in Romulo *Sp. Servilium.* Idem probl. cap. 13. *Carbilium.* In comparatione Numæ et Lycurgi *Sp. Corvinum*, sed legendum ibi, Καρουΐλιον. Plinius *Carvilium* et *Carbilium* promiscue. *Colerus.*

§ 5 *Vocanti*] Scilicet, *viro.* Quamvis nonnulli divortium fecerint, hoc tamen institutum servavere, ut Matronarum corpora, quæ in jus vocarentur, ab obstetricibus non pertractarentur, ut pudicitiæ decus inviolatum maneret. hoc autem fiebat, quia mulier quæ sterilis esse dicebatur, non sua causa hoc fieri dicebat, et ideo adhibebantur obstetrices, quæ illius corpus pertractarent, sed earum quæ in jus vocabantur, non pertractabant. *Oliver.* Potest simpliciter intelligi, ne viro uxorem contrectare licitum esset.

Matronam] Matrona dicta, quæ matrimonio viro est juncta, etsi liberi nondum sint nati. Ita eruditi nonnulli. Isidorus ait: 'Matrona est mater primi pueri, quasi mater nati.' Idem fere affirmat lib. x. cap. ult. cum scribit: 'Matrona est, quæ jam nupsit, et dicta matrona quasi mater nati, vel quia jam mater fieri potest: unde et Matrimonium dictum.' Distinguitur tamen inter matronam, matrem, et matremfamilias. Nam dictæ matronæ, quoniam convenerunt in matrimonium; matres, quia genuerunt: matresfamilias, quia per quandam juris solennitatem in familiam mariti transierunt. Festus Grammaticus tradit appellatas matronas, quibus stolas habendi jus erat. Apud eundem legas matronas a magistratibus non submoveri solitas, ne pulsari, aut contrectari viderentur, et ne gravidæ concuterentur. Sed nec viri earum sedentes cum uxoribus in vehiculo descendere cogebantur. Quod vittatæ incesserint castissimæ matronæ, instita etiam, hoc est, tenuissima fasciola stolam ambiente, indicat illud Ovid. Art. Am. I. 'Este procul vittæ tenues, insigne pudoris, Quæque tegis longos instita longa pedes.'

Inviolata stola] Nolebant nec vestem quidem attingi mulieris in jus vocatæ, ut honor mulieris omnino servaretur. Et est *stola* proprie vestis muliebris ad talos usque demissa.

Stola] Stolam inter vestimenta muliebria annumeratam fuisse, testantur auctores, inter quos fuit Ulpianus: et autorem videtur habere locupletissimum Ciceronem in Antoniana secunda, in hæc verba: 'Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti.' Cui sententiæ videtur accedere Vitruvius lib. I. cum Cariatides Matronas stolatas depingi ab antiquis ait, et pro columnarum ornamentis ad fulcienda ædificia rectas erigi. Nonnulli nulla alia ratione a veste differre putant, quam ea qua vestimentum ab indumento quis differre putaverit. *Bayfius.*

Vini usus] Unde Aulus Gellius de Noctibus Atticis dicit, non minori pœna affici consuevisse mulieres, quæ vinum bibisse deprehenderentur, quam si aut probrum, aut adulterium commisissent; pœna autem capitalis erat. Dionysius quoque lib. I. 'Delinquens,' inquit, 'uxor in aliquo, judicem, et magnitudinis pœnæ dominum sortiebatur eum, qui læsus erat; cognati namque simul cum viro de his judicabant, in quibus erat corporis corruptio, de eo quod peccatorum omnium videtur Græcis minimum, si qua in-

venta esset mulier vinum bibens. Nam utraque hæc multari morte concessit Romulus.' Metellus, quia uxorem vinum bibisse deprehendit, eam interemit. Romæ autem, et in universo Latio, vino, quod prisca lingua 'temetum' appellatur, mulieres abstinebant, unde etiam 'abstemiæ' dictæ sunt: loram, passum, murrhinam pro vino bibebant; cognati eorum osculum afferebant, ut si vinum bibissent, deprehendere possent. *Oliver.*

Vini usus] Præter cæteros lege Arnobium lib. II. Tertullianum Apologet. cap. 6. Huc et illa Varr. fragmenta refer lib. I. de Vita Pop. Rom. Quantopere abstemias mulieres voluerint esse, vel ex uno exemplo potest viderier. Et iterum: 'Antiquæ mulieres majores natu bibebant loram aut sapam, aut defrutum, aut passum, quam murrhinam quidam Plautum appellare putant.' Sarisberiensis Policrat. lib. VIII. *Colerus.*

Auro abundanti] Quorsum igitur illa Tertull. Apolog. cap. 6. Cum aurum nulla norat præter unico digito, quem sponsus oppignorasset pronubo annulo. Sed Tertullianus de ultima antiquitate loquitur. Nam postea præcipuum mulierum gestamen aurum. Varro lib. I. de Vita Pop. Rom. 'Auri pondo duo millia acceperunt ex ædibus sacris et matronarum ornamentis, a quibus postea id aurum et torques aureæ multæ relatæ Romam atque consecratæ.' *Coler.*

Purpura] Purpureus color est, qui nigricantis rosæ splendore sublucet. Cæterorum omnium colorum gratissimus, et tingendis vestibus maxime expetitus, a purpura vocatus. Purpura enim piscis est ex concharum genere, vivit annis septenis, latet circa Canis ortum tricenis diebus. Congregatur verno tempore, mutuoque attritu lentorem quendam veluti ceræ emittit, sed nobilem illum succum ad tingendas vestes in mediis faucibus habet, minimum liquoris est in candida vena, reliquum corporis sterile est. Vivas conantur capere, quia florem illum morientes cum vita evomunt. Majoribus purpuris detracta concha auferunt succum, minores frangunt Tyrii, et ita eorum rorem excipiunt, qui a loco Tyrius dicitur, quanquam in aliis quoque locis id fiat. *Perottus.* Punicum in purpura cernitur, præcipue Tyria ac rubente. Puniceum autem et Phœniceum colorem differre, ex Libanio ostendit Salmasius, atque eam ob causam Agellium reprehendit. Color enim Puniceus exuperantiam et splendorem ruboris ostendit, Phœnicius autem qualis immaturæ palmulæ. Vide Salmas. ad Solin. pag. 1330. et seq.

Cinere rutilarunt] Plin. l. XXVIII. cap. 1. 'Gallorum hoc inventum rutilandis capillis cinere et sevo. Erant et cinistones, qui calamistris in cinere calefactis capillos crispabant.'

Subsessores] *Subsessor* proprie dicitur, qui delitescit ad alium occidendum per insidias; nam 'subsidere' dicuntur, qui vias obsident, ut per insidias viatores intercipiant. Virgilius: 'Subsedit adulter.' Unde hoc loco pro oppressoribus alieni thori accipitur. *Oliver.*

§ 6 *Deæ Viriplacæ*] Sacelli hujus meminit P. Victor, Regione decima Urbis Romæ, et in eadem Onuphrius Panvinius.

In Palatio] Ædificia publica multa habuit Capitolinus Mons, quorum hodie ne ruinas quidem per vineta, quæ ibi consita, discernere licet. Vide Marlian. lib. II. Topogr. Rom. lib. XXI.

Pari jugo] Conjunctione et pari copula viri et uxoris.

§ 8 *Charistia*] Ovid. Fast. I. 'Proxima cognati dixere Charistia cari, Et venit ad socios turba propinqua Deos.' VIII. Kalendas Martias erant Charistia. Bene Kalendarium Constantini Magni: IX. FERA-

LIA. VIII. CHARISTIA. VII. TERMINALIA. Omittit hæc festa vetus Romanum: miror. In Rurestri, post Parentalia et Lupercalia, legitur, CARA COGNAT. mallem, CARI COGNAT. id est, 'Charistia cognatorum.' Dies ille totus deditus conviviis: hinc eundem 'Festum epularum' dixerunt. Sed mea hæc suspicio; nam hoc nomine diutius dies, quo Petrus Apostolus cathedram in Antiochia erexit, vulgo dictus est: incidit ille in idem tempus, quo celebrata antiqua Charistia. *Neapolis ad Fastos Ovidii.*

Sacra mensæ] Epulas. Nam omnia, quæ mensis apponuntur, sacrata putabantur, quia ex his antequam vescerentur, primitias semper Deo offerebant. *Sacra mensæ*] Mensæ antiquis erant sacræ. Synesius Epist. 57. Τράπεζα μὲν ἱερόν τι χρῆμα, δι' ἧς ὁ θεὸς τιμᾶται φίλιός τε καὶ ξένιος. Id est, *Mensa sacra quædam res est, per quam Deus amicitiæ conciliator atque hospitalis honoratur.* Et Arnobius lib. II. 'Sacras facitis mensas salinorum apposita et simulachris Deorum.' *Thysius.*

§ 9 *Senectuti juventus*] Apud antiquissimos Romanorum neque generi neque pecuniæ præstantior honos tribui quam ætati solitus: majoresque natu a minoribus colebantur, ad Deum prope et parentum vicem: atque in omni loco, inque omni specie honoris, priores potioresque habiti a convivio quoque, ut scriptum est in antiquitatibus, seniores a minoribus domum deducebantur: eumque morem accepisse Romanos a Lacedæmoniis traditum est: apud quos Lycurgi legibus major rerum omnium honos majori ætati habebatur. Sed postquam soboles civitati necessaria visa est, et ad prolem populi frequentandam præmiis atque invitamentis usus fuit: tum antelati, quibusdam in rebus, qui uxorem, quique liberos haberent, senioribus neque liberos, neque uxores habentibus. Sic capite septimo legis Juliæ, priori ex Consulibus fasces sumendi potestas fit, non qui plures annos natus est, sed qui plures liberos quam collega aut in sua potestate habet, aut bello amisit. Sed si par utrique numerus liberorum est, maritus, aut qui in numero maritorum est, præfertur: si vero ambo et mariti, et patres totidem liberorum sunt, tum ille pristinus honos instauratur, et qui major natu est, prior fasces sumit. Super his autem, qui aut cœlibes ambo sunt, aut parem numerum filiorum habent, aut mariti sunt, et liberos non habent, nihil scriptum in lege de ætate est. Solitos tamen audio, qui lege potiores essent, fasces primi mensis collegis concedere, aut longe ætate prioribus, aut nobilioribus multo, aut secundum consulatum ineuntibus. *A. Gellius.*

Aliquem ex patribus] Vixisse etiam majori ex parte adolescentiæ cum senioribus juventutem, indicat Varro apud Nonium, cujus locum vulgo corruptum sic lego: 'Multo præditi pudore et pudicitia adolescentes, vixerunt cum majore parte ejus graduis antequam stipendia facerent.' Vitiose etiam scriptum fuerat, 'Varro lib. II. de Vita Pop. Rom.' pro 'lib. I.' Nam lib. I. de Patribus scripserat; secundo de Victu Pop. Rom. ut ipse profitetur alibi Varro: 'Primo de re familiari, ac patribus, secundo de victuis consuetudine primigenia, tertio de disciplinis priscis.' *Coler.*

Voluntaria statione] Statio pro vigilia sive excubiis μεταφορικῶς. Nam apud Suetonium et alios pro excubiis militaribus accipitur, ut et a JCto lib. III. ff. de re mil. Haud vulgari significatu, Statio hæreditatum dicitur in veteri lapide: PETRONIÆ. SABINÆ. FILIÆ. L. PETRONI. SABINI. PROCVRATOR. AVGG. STATIONIS. HEREDITATVM. *Idem.*

Brevique progressu, &c.] Mire contaminatus est locus. Vulgo: *brevique*

processu morarum claram in lucem virtutum suarum. Mss. libri omnes *claram* omittunt: Susianus *morarum* quoque, cui accedit item Pulmannianus. Quæ sane duo vocabula omitti possunt, nec minus vox *suarum:* ex ineptis enim glossis hæc inserta videntur. In tota quidem hac sententia vix quicquam est quod satisfacit: in cæteris vero quæ sequuntur, Pulmanni codex præferendus vulgatis, ubi sic habet: *verecundia et laboris meditatione ipsi doctiores eunt.* Restaurari itaque potest utcumque sententia, partim ex Coloniensi, partim ex aliis jam dictis codicibus: *brevique progressu morarum in lucem virtutum verecundia, et laboris meditatione ipsi doctiores eunt.* Pigh. Placet magis lectio Lipsiana: *brevique processurarum virtutum verecunda et laboriosa meditatione, ipsi doctiores erant.* Apud Sarisberiensem talis lectio: *brevique processu in lucem virtutum suarum verecunda laboris meditatione, &c.* Coler.

§ 10 *Ad tibias*] Tullius Tusc. Quæst. lib. I. 'Sero igitur Poëtæ nostris vel agniti, vel recepti: quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus.' Item eodem libro Quæst. IV. 'Nam cum carminibus soliti illi esse dicantur et præcepta quædam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum intentatione, cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes.' *Ad tibias*] Erat tibia dextra vel recta: et sinistra seu obliqua; dextra erat tota ex osse vel buxo, sinistræ erat codon ex cornu adnexum. Vide Hesychium.

Superiorum opera] Hoc unicum priscorum illorum Italorum Historiarum et Annalium genus: nec canere tantum, sed etiam narrare solebant pueris majorum fortia facta. Servius ad Æneid. I. 'Apud veteres Historiæ hoc genus fuit, ut majores natu anteacta posteris indicarent, quod hic indicat locus.' Lucan. apertius cum esset de Antæo locuturus, ait: 'Cognita per multos docuit rudis incola patres.' Idem Hispanos olim factitasse in procinctu, docet idem Servius ex Sallustio. De Germanis Tacitus. *Colerus.*

Pangebant] Canebant.

Defuncta] Aliter effœta, id est, viribus exhausta.

Camilli, &c.] Notissima Virtutis nomina apud Romanos.

Cœli clarissima pars] Qui in cœlos translati esse putantur.

CAP. II. § 1 *Tertio Punico bello*] Sæpius agitatum est de tertio Punico bello, et tertio dixi, quia fuit primum et secundum. Primum quod confecit C. Luctatius, in quo Marcus Attilius Regulus captus fuit, et gravi supplicio affectus. Secundum, cui finem imposuit Scipio Africanus superior. Tertium P. Scipio Africanus inferior confecit. Constat sæpius agitatam fuisse hanc rem in Senatu, quia duo præstantissimi viri inter se dissentiebant; Cato scilicet et P. Scipio Nasica: nam Cato sentiebat bellum inferendum, et succedente victoria evertendam esse Carthaginem, quæ sæpe fœdera frangeret totiesque rebellaret. At Scipio contra relinquendam esse, ut bellum illud exercitatio quædam foret juventuti Romanæ, quæ bellis assueta, otiosa esse nullo modo posset. Verebatur enim id futurum quod evenit, ne subacta Carthagine, debellatisque exteris gentibus, cum deessent hostes, in se ipsos arma converterent; tamen secundum M. Catonis sententiam factum est Senatusconsultum, ut bellum Carthaginiensibus inferretur, et subacta Carthago everteretur. *Oliver.*

Memor] Dicit quare per imprudentissimum

tiam hoc facerit Fabius: credebat enim hunc in numerum Senatorum electum, quia meminerat triennio ante fuisse Quæstorem, et post Quæsturam patebat aditus ad ordinem Senatorium. *Idem.*

Censoribus] Marcus Varro in satyra Menippea, quæ Ἱπποκύων inscripta est, equites quosdam dicit pedarios appellatos: videturque eos significare, qui nondum a censoribus in senatum lecti erant, senatores quidem non erant; sed quia honoribus populi usi quidem erant, in senatum veniebant et sententiæ jus habebant; nam et curulibus magistratibus functi, qui nondum a censoribus in senatum lecti erant, senatores non erant: et quia in postremis scripti erant, non rogabantur sententias, sed, quas principes dixerant, in eas discedebant. Hoc significabat edictum, quo nunc quoque consules, quum Senatores in curiam vocant, servandæ consuetudinis causa tralatitio utuntur. Verba edicti hæc sunt: SENATORES. QVIBVS. Q. IN SENATV. SENTENTIAM. DICERE. LICET. Versum quoque Laberii, in quo id vocabulum positum est, notari jussimus, quem legimus in mimo, qui 'Scriptura' inscriptus est: 'Caput sine lingua pedaria sententia est.' *A. Gellius.*

Objurgatus] Increpitus. Jurgium inter amicos, lis inter inimicos.

Eumenes] Pergamenorum Rex, quem Florus socium et commilitonem populi Romani vocat, qui Antiochum apud Sardes ingenti prælio superavit. Vide Strabonem lib. XIII.

Perse] Vide supra ad lib. I. cap. 5. Exempl. 3.

Fidum erat et altum reip. pectus curia, silentiique salubritate munitum] Omnes veteres libri, pro *cura, curia* scribunt. Nec male; namque aptissima comparatione, *curiam*, in qua tractantur consilia, pectus reipubl. appellat. Atque ita legendum esse, verba ejus sequentia demonstrant, cum dicit, *cujus limen intrantes.* Pighius.

Munitum et vallatum] Translatio sumpta ab oppidis et castris, quæ muniuntur et vallantur.

§ 2 *Ne Græcis unquam*] Legitur in Verrinis, quod Cicero dicit se accusatum fuisse, quod, cum Syracusis esset, Senatui Syracusano Græce locutus esset.

Ne Græcis unquam] Tiberius etiam princeps hujus moris ita fuit observans, ut in Senatu nescio quid Græce dicturus, veniam petierit, teste Tacito. Simile de Claudio narrat Suetonius. A prætoribus decreta Latine interponi debere ait Tryphonius lib. XLVIII. D. de re jud. adde Cic. Verrin. IV. Tantum omnino suæ linguæ tribuerunt Romani, ut beneficii loco ejus usum alienigenis expensum tulerint, quod de Cumanis apud Livium legimus. *Coler.*

Pallium togæ] Tunicæ toga superinduebatur, vel tunicis potius. Erat autem Romanorum, quemadmodum pallium Græcorum: unde Comœdiæ togatæ dictæ, quæ Romanorum: palliatæ, quæ Græcorum. Solis autem Romanis civibus licuit olim toga uti: et sane fuit tempus cum fex vulgi non temere unquam Romæ toga uteretur, sed sola tunica: Togam Plutarchus τήβεννον, Athenæus τήβενναν vocat cap. 9.

Imperii pondus et auctoritatem domari] V. C. *domari*, pro *donari*, legunt. Optime. *Pighius.*

Domari] Satin' Latine? haud reor. Lego ex lib. Dan. 'Indignum esse existimantes, illecebris et suavitati literarum imperii pondus et auctoritatem donare.' *Coler.*

§ 3 *Damnandus rigoris rustici*] Additur vulgo, *Crimine;* quod superest, nec habetur in Cauch. cod. videturque ab aliquo ludimagistro insertum operi. *Pighius.*

Gemina lauro] Quia triumphantes coronati albis equis junctis in Capi-

tolium, præcedentibus captivis, et subsequente exercitu, et universo fere populo vehebantur.

Numidicis] Nam in Numidia Jugurtham vicit, et provinciam illam Romano subegit imperio.

Germanicis] Quia Gallos, Theutonas, Senones, Cimbros, et Tigurinos, qui inundatione aquarum patria pulsi, cum in Italiam descendissent cum liberis et conjugibus eo animo, ut aut novas sedes impetrarent, aut pulsis Romanis, ipsi regnarent, is virtute sua fudit atque delevit, Theutonas priores aggressus apud Sextias aquas sub ipsis Alpium radicibus; Cimbros deinde in Italia inter Veronam et Tridentum, in campo quem Canidium vocant, sive Sanidium. Plinius lib. de Viris Illustr. 'C. Marius,' inquit, 'septies Consul, Arpinas: loco humili natus, primis honoribus per ordinem functus, legatus Metello in Numidia criminando Consulatum adeptus, Jugurtham ante currum egit; in proximum annum Consul ultro factus, Cimbros in Gallia apud aquas Sextias, Theutonas in Italia in Campo Sanidio vicit, deque his triumphavit.' *Oliver.*

Servus transfuga existeres] Cur, *servus transfuga?* an non transfugiunt et liberi? Bene emendo, *serus transfuga.* Senex, inquit, tu Mari, et post duplices triumphos Græcam linguam discere sprevisti; ne sero velut transfugio te canosque tuos dehonestares. *Lipsius.*

Exsurdantur] Obtunduntur.

Molo] Orator Alabandensis, qui Rhodi claruit Ciceronis ætate, cujus meminit Plutarchus in vita Ciceronis, et Strabo lib. XIV.

Conspicuæ felicitatis] Dicit invenire se Arpinatem summæ felicitatis fuisse, sive illum contemptorem literarum dixeris, sive amatorem: nam uterque de municipio Arpinate fuerant, Cicero scil. et C. Marius. *Oliver.*

Conspicuæ felicitatis Arpinas] Lege *Arpinum.* Municipium enim illud commendat, quod C. Marium, et M. Ciceronem produxerit, illum contemptorem, hunc fontem literarum. *Pighius.*

§ 4 *Maxima autem*] Semper Consules Romanos XXIV. lictores præcedebant, et secures virgarum fasciculis alligatas gestabant.

Q. Fabius Maximus] Fuit is ex Fabiorum familia. Fabii autem fuere Romani nobilissimi simul ac potentissimi, qui bellum adversus Veientes soli cum suis clientibus et servis in se receperunt: cumque ex levibus aliquot præliis sæpius victoriam reportassent, tandem ad Cremeram fluvium insidiis circumventi, ad unum omnes capti sunt. Ovid. Fast. II. Ex tanta Fabiorum clade unus tantum superfuit: qui nondum armis per ætatem idoneus, in urbe relictus erat: ex cujus sanguine per longam nepotum seriem natus fuit Fabius ille Maximus, qui Dictator adversum Annibalem creatus, cunctabunda quadam prudentia rem Romanam, aliorum Imperatorum temeritate labefactatam, primus restituit, adeo ut verissime de eo Ennius dixisse feratur: 'Unus homo nobis cunctando restituit rem.' Sed, qui primus Fabius, dictus est Allobrox, quod apud flumen Isarum Allobrogum regem cecidisset. *Q. Fabius.*

Maximus] Qui Fabiæ gentis ortum a capite repetunt, ad Aborigines primos Latii populos originem generis, stirpem ad Fabium Herculis filium referunt, ut scribit Plutarchus in Maximo. Habuit hæc gens familias præcipuas quatuor. Prima eorum est, qui Vibulani, altera qui Ambusti, tertia qui Maximi, postrema eorum, qui Pictores nominati sunt. Vibulani a Vibone forsan oppido, quod in Brutiis condidit Hercules. Ambusti, auctore Festo, dicti sunt a Fabio Eburno, quod fulmine ambustus

sit. Maximi a Q. Fabio Rulliano, qui censor cum P. Decio, omnem forensem turbam secretam in quatuor tribus conjecit, Urbanasque appellavit. Quæ res adeo gratis animis accepta est, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac temperatione ordinum adeptus sit. Livius lib. IX. Pictores autem dicti sunt a Q. Fabio C. F. qui primus ædem Salutis pinxit. Plin. lib. XXXV. cap. 4. Hic libet monumentum Q. Fabii Maximi subjicere: Q. FAB. MAX. DICTATOR. BIS. COS. V. CENSOR. INTERREX II. ÆD. CVR. Q. II. TRIB. MILITVM. PONT. AVGVR. PRIMO CONSVLATV LIGVRES SVBEGIT. EX HIS TRIVMPHAVIT. TERTIO ET QVARTO ANNIBALEM COMPLVRIBVS VICTORIIS FEROCEM SVBSEQVENDO COERCVIT. DICTATOR MAGISTRO EQVITVM MINVCIO, CVIVS POP. IMPERIVM EVM DICTATORIS IMPERIO AEQVARAT, EXERCITVI PROFLIGATO SUBVENIT, ET EO NOMINE AB EXERCITV MINVCIANO PATER APPELLATVS EST. CONSVL QVINTVM TARENTVM CEPIT. TRIVMPHAVIT. DVX ÆTATIS SVÆ CAVTISSIMVS, ET REI MILITARIS PERITISSIMVS HABITVS EST. PRINCEPS IN SENATV DVOBVS LVSTRIS FACTVS EST. Vide Streinium. Fulvius quoque Ursinus Labeones vocat in hac familia; nam in Denariis antiquis videre est: Q. FABIVS LABEO. Prætor anno DLVIII. ex Creta insula navalem egit. Idem anno DLXX. Consul fuit cum M. Claudio Marcello, et anno DLXXIII. Pontifex factus est. Hunc scribit Cicero, Offic. lib. I. et ad Q. Fratrem, arbitrum Nolanis et Neapolitanis datum de finibus a Senatu, agrum de quo lis erat adjudicasse populo Rom. Hæc obiter his adjungere visum fuit.

Idem præstitit] Inter cætera majorum instituta illud quoque memoratu dignum est, quod neminem voluere ad Consulem equo insidentem venire, sed honoris gratia, antequam Consuli appropinquassent, descendere: quod exemplo ejusdem Fabii comprobat, qui, cum legatus ad filium Consulem missus esset, atque illi filius honoris gratia obviam prodisset, nec præmisisset lictorem, qui juberet se quamprimum equo descendere, et filio peditem præsto esse, indignatus noluit sponte descendere; quod ubi animadvertit filius, jussit proximo lictori, patri ut imperaret ad se peditem venire: quod summopere laudavit pater, et simul paruit edicto filii. Aulus Gellius lib. II. c. 2. 'Facti Consules Sempronius Gracchus iterum, Q. Fabius Maximus filius ejus, qui priore anno erat Consul. Ei Consuli pater Procos. obviam in equo vectus venit, neque descendere voluit, quia pater erat; et quia inter eos sciebant maxima concordia convenire, lictores non ausi sunt descendere jubere; ubi juxta venit, tum Consul ait: Descendere jube,' &c. *Oliverius.*

Idem a Senatu legatus missus ad filium Consulem Suessam] Cogor hic rursum conqueri de temeritate ac imperitia librariorum, qui, ut contraherent in angustum historias, duorum Fabiorum, Rulliani et Verrucossi, acta tempore diversissima, errore vel socordia, eidem adscripserunt; atque auctorem nostrum, velut et aliis sparsim locis, frequentissime male multatum mutilarunt, ablatis aliquot verbis, ut de priore Fabio Rulliano intelligerentur, quæ de posteriore Verrucosso haud dubie scripsit, atque ex duobus exemplis unum compingeretur. Campense exemplar nobis utcumque detegit ejus vulneris cicatricem quandam, in quo sic habetur: *Idem præstitit Fabius a Senatu legatus ad filium Cos. missus.* Indicat eandem et manifeste Cauchianus codex, cum dicit: *Idem qui a Senatu legatus ad filium:* ubi particula, *qui*, de alio Fabio loqui Valerium docet. Ex his omnino conjicio, unius vocabuli additione

plenum Valerii sensum restitui posse, si legamus: *Idem præstitit ille Fabius, qui a Senatu legatus ad filium Consulem Suessam missus.* Atque eo modo Valerium de Q. Fabio Verrucosso loqui intelligemus, qui, ut refert item Livius, filio Consuli legatus ad Suessulam in castra venit bello Punico secundo. Prior autem Q. Fabius Rullianus octuaginta circiter annis antea filio Consuli Fabio Gurgiti legatus fuerat bello Samnitico, velut ex Annalibus constat latius. *Pighius.*

Suessam] Infra Teanum versus occasum Solis hiberni est Suessa opidum, cognomine Aurunca sive Auruncorum; ad discrimen Suessæ Pometiæ sive Pometiorum; quæ erat in Volscis. At quia illa Pometia jam inde ab Tarquinio Superbo eversa, plerumque hæc in Auruncis simpliciter auctoribus dicitur Suessa, sine cognomine. Plinius lib. III. cap. 5. 'Intus colonia, Capuæ, Aquinum, Suessa, Venafrum.' Silius lib. VIII. 'Nec, monte nivoso Descendens, Atina aberat: detritaque bellis Suessa; atque a duro Frusino haud imbellis aratro.' Antiquum epigramma: 'Hic nunc Campanas moderator sublevat urbeis, Unde ergo et populi statuam tribuere Suessæ.' Vulgo nunc vocatur *Sessa.* De origine ejus ita Livius lib. VIII. 'C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci a T. Manlio Consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii a Romanis causa justior fuit. Sed priusquam Consules ab Urbe exercitum educerent, fama adfertur, Auruncos metu opidum deseruisse; profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam communisse, quæ nunc Aurunca adpellata, mœnia antiqua eorum urbemque a Sidicinis deletam.' *Cluver.* Est et Suessula non procul ab Acerris.

Officium suum] Id est, sibi patri exhibendum.

Extra oppidum processisse, indignatus quod ex lictoribus XI. *nemo, &c.*] Ita in Mss. melius. Vulgo: *Extra oppidum processisse, indignatus quoque quod ex lictoribus nemo.* Nam de numero lictorum etiam Livius ita: 'Præter undecim fasces equo prævectus senex, ut Consulem animadvertere proximum lictorem jussit,' &c. Vix quicquam dubito, quin ex Livio Valerius hæc ambo exempla desumpserit, sed prius de Q. Fabio Rulliano temporis injuria cum undecimo libro historiæ Livianæ intercidit. *Pighius.*

Appareret] Præsto adesset; nam 'apparere,' inter alia, 'præsto adesse' quoque significat. Unde 'apparitores' dicti prætorum ministri. *Oliver.*

§ 2 *Relatis fabiorum*] Vulgo: *Relatis Q. Fabii laudibus.*

Tarentum] Florus: 'Tarentus,' inquit, 'etiam Lacedæmoniorum opus, Calabriæ quondam, et Apuliæ totiusque Lucaniæ caput, cum magnitudine et muris portuque nobili, tum mirabilis situ; quippe in ipsis Adriatici maris faucibus posita, in oras nostras, Histriam, Illyricum, Epirum, Achaiam, Africam, Siciliam vela dimittit. Imminet portui ad prospectum maris positum majus theatrum, quod quidem causa miseræ civitati fuit omnium calamitatum. Ludos forte celebrabant, cum adremigantem litori Romanam classem inde vident, atque hostem rati emicant, sine discrimine insultant. Qui enim, aut unde, Romani? Nec satis. Aderat sine mora querelam inferens legatio; hanc quoque fœde per obscœnam turpemque dictu contumeliam violant. Hinc bellum. Sed apparatus horribilis, quum tot simul populi pro Tarentinis consurgerent, omnibusque vehementior Pyrrhus,' &c.

Tarentum] Calabriæ hæc sive mag-

næ Græciæ urbs est. Suidas et Ælianus in Militaribus adscribit Tarentum Siciliæ. Ex quo patet, hujus tempore hanc Italiæ partem, ut nunc quoque, Siciliam appellatam. In regum titulis enim utriusque Siciliæ memoria est. Taras appellatur Straboni et Ptolemæo. Romanam coloniam esse, ex Strabone et Plutarcho discimus. Œbalia a Virg. vocatur, teste Servio. Sed arcem Tarentinam sic vocari annotavit Philargyrus. *Tarento* hodie vocatur. Tarentini aliquando Spurii vocati sunt, ut scribit ex Trogo Justinus lib. xx. Partheniatas vocatos scribit Servius ad Æn. III. idem Phalantiades a Phalanto quodam cive eorundem celeberrimo, ut tradit Stephanus. *Ortel.*

Vide et Strabonem lib. VI. et Plinium III. 10. præcipue vero Cluver. Ital. lib. IV.

Græciæ] Nam illa quondam magna Græcia appellata est.

Insitus pectoribus eorum antiqui moris respectus] Vulgo, *intimis.* In Mss. aliquibus, *Intusque*, legitur. In Campensi rectissime, *Insitusque*, quemadmodum et in Gemblacensi. *Pighius.*

Qui ex contumelia gravissimus] In Wincheliano copiosius, quam vulgo, *gravissimus nascitur et sentitur.*

Finem profecto] Sicut legimus in historia, nullus unquam in urbem pulchrior aut speciosior triumphus intravit. Ante hunc diem nil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum et fracta Samnium vidisses arma. Tunc si captivos aspiceres, erant Molossi, Thessali, Macedones, Brutius, Apulus, atque Lucanus. Si pompas, aurum, argentum, purpura, signa, tabulæ, Tarentinæque deliciæ, sed nihil libentius pop. Roman. aspexit, quam illas, quas timuerat cum curribus suis belluas, quæ non nisi submissis cervicibus victores equos sequebantur, ut loquitur Florus.

Tarentina civitas] Mollitie nobilis civitas, adeo ut plures festos dies apud eos fuisse dicat Strabo, quam alios. Vide Flor. lib. I. cap. 10.

Virtutis, &c.] Scil. Romanæ. In seipsum connexum ideo dicit, quia nullo extrinsecus adminiculo virtus indiget, sed seipsa contenta est; nam Romani tantas vires habebant, ut per se bellum sine aliorum auxilio gerere possent. Hoc ideo dicit, quia Tarentini multorum populorum et civitatum armis adjuti fuere, nam Molossi, Thessali, Macedones, Brutii, Campani, Appuli, Lucani, atque ipse clarissimus Græciæ Rex Pyrrhus pro Tarentinis incitatissimo animo consurrexerunt, et socia arma junxerunt. Romani suis contenti opibus et armis adversus tot populorum potentiam non solum audacter, sed etiam feliciter bellum gessere. *Oliver.*

§ 6 *Sed ut a luxu*] Valerius, quia videbatur quodammodo ab eo egressus esse quod instituerat, inquit, quia diximus de luxu Tarentinorum, et eorum superfluitate, quæ illos ad eam insaniam deduxerit, ut Romanos irritare auderent, nunc revertar ad rigidissima majorum nostrorum instituta. *Oliver.*

Eo loci] Lego cum lib. Dan. *Eo loci peragebant.* Et paulo post, *hodieque.* Quem porro locum intelligat Valerius mihi non liquet. Nam tria fuisse Romæ Senacula, testatur Festus. Varro de Vita Pop. Rom. lib. II. locutus fuerat opinor de senaculis, unde haud dubie sumsit Valerius, cujus et illa ex eodem libro citantur apud Nonium: 'Itaque propter curam locus quoque, quo suam quisque senator confert, curiam appellant.' Senaculum ergo proprie senum statio, ut Græcis Γερουσία. Glossæ veteres: Γερουσία, *hoc senaculum.* Illud obiter addo, etiam Græcos locum quendam appellasse Σενάτον, præsertim Constantinopolitanos. Codinus;

Ὅτι τὸ Σενάτον, ὡς οἶμαι, λέγουσιν εἶναι τῶν Κοδικέλλων φυλακτήριον· ἐκεῖσε γὰρ οἱ πατρίκιοι ἐλάμβανον αὐτοὺς ἕως Κωνσταντίνου. *Colerus.*

Ambiguæ] Bene dixit *ambiguæ;* quia fortasse, nisi cogerentur, non venirent.

§ 7 *Tribunis plebis curiam intrare*] Quod postea mutatum; nam temporibus Ciceronis poterant tribuni curiam intrare. Tribunorum demum eum in modum crevit auctoritas, ut quicquid Senatus decrevisset, ita demum ratum haberetur, si Tribuni approbavissent. Stabant ergo in vestibulo curiæ, ubi habebatur Senatus, (templum enim ingredi antiquitus non licebat,) et quæcunque Senatus decrevisset, Tribunis animadvertenda perferebantur, ut si e Rep. fore viderentur, approbarent, cætera ad arbitrium rejicerent, tum quæ Senatus consulta approbassent, T. literam in tergo adjiciebant, haud alio quidem pacto rata judicatum iri.

Subselliis] Id est, sedibus minorum magistratuum.

Annulis aureis] Incerta annulorum origo. De iis ita Plinius: 'Majorque vitæ ratio circa hoc instrumentum esse cœpit, incertum a quo tempore. Videmur tamen posse in externis auctoritatem ejus intelligere circa Polycratem Sami tyrannum, cui dilectus ille annulus in mare abjectus.' Idem ait nonnullos fabulæ primordium a rupe Caucasea sumere, Promethei vinculorum interpretatione fatali: primumque saxi hujus fragmentum inclusum ferro, ac digito circumdatum annulum, et hoc gemmam. Atque ab initio quidem, triumphantes tantum, nec hi quidem omnes, aureis utebantur; mox ad equestrem ordinem devenere; vilioribus gestare non licebat. Adeoque proprium hoc equitibus ornamentum erat, ut qui a Principe annulo aureo donarentur, in ordinem equestrem allecti intelligerentur.

Annulis aureis] C. Plinius Secundus annulorum originem post Trojana tempora deducit, quia nulla apud Homerum eorundem mentio. Fabulosi Gygis annuli Plato in Politicis meminit. Sed Sacra Scriptura antiquitatis omnis princeps Pharaonis annuli, quem Josepho tradidit, Genes. cap. 41. meminit. et Thamar a Juda annulum poposcit veluti obsidem, Genes. 38. E Græcia autem demum ad Romanos pervenit. Neque frequens primo ejus usus. Nullam in Capitolio statuam, præter Numæ et Servii Regum, annulis conspicuam fuisse, auctor est Plinius. Frequentior usus ante Cn. Flavium Annii filium non deprehenditur A. U. C. CCCCXLVIII. Qui cum in Ædilem Curulem ad Tribunum pleb. invitis Patribus crearetur, universus ordo Senatorius annulos deposuit. Neque semper annulos aureos habuit Senatus. Ferreis enim tantum utebantur, nisi ii qui legationem obirent, quibus aurei publice dabantur. Scribit Plinius multos prætura functos in ferreo consenuisse annulo. Aureus postmodum annulus Equestri Ordini peculiaris, plebi stante Republica vetitus. Sinistra manu ut plurimum gestatos Plin. autor est. Medio digito, qui κατάπυγος dictus Atheniensibus, Romanis non gestabatur. Ita autem digitis ii conspicui fuere, ut et singuli articuli iis graves essent. Unde Martialis: 'Sardonychas, Smaragdos, Adamantes, Iaspides uno Portat in articulo Stella, Severe, meus.' Et eo vesania profluxit, ut æstivos et leviores, ac hyemales et ponderosiores haberent. Unde Juvenalis: 'Ventilat æstivum digitis sudantibus aurum.' Sicuti autem majori ordini hæc concessa fuit dignitas, ita postmodum promiscua fuit. Vide Dactyliothecam Gorlæi, et Licetum de Annulis.

§ 8 *Immolatarum*] Quia ipsi qui magistratum gerebant, immolabant;

nam quanto dignior persona erat quæ immolabat, tanto dignior Deorum cultus. *Oliver.*

Hostiarum exta] Servius censet dici 'hostias' sacrificia, quæ ab his fiunt, qui in hostem pergunt; 'victimas' quæ post victoriam. Contra legitur apud Gellium, hostiam immolari a quovis sacerdote post cæsos hostes, victimam cadere ejus, qui vicerit. Adstipulatur Ovidius in Fastis: 'Victima quæ cecidit dextra cervice vocatur: Hostibus a victis hostia nomen habet.' Festus putat hostiam ex eo dictam, quod 'hostire' tantundem veteribus fuerit atque ferire. Hostiarum variæ erant species: quædam enim eximiæ vocabantur, quod sacrificiis destinatæ eximerentur ex grege. Quædam præcidaneæ, quæ mactabantur ante sacrificia solennia, quod cæderentur præ aliis. Erant et succidaneæ, quæ, si primis hostiis litatum non erat, cædebantur post illas. Amburvales item et ambarvales, quæ circum terminos urbis, vel circa arva duci solebant. Injuges, quod nunquam fuissent domitæ: aut subditæ jugo, ex Trebatii mente apud Macrobium Sat. III. cap. 5. Erant et caviares hostiæ, quod caviaria, id est, hostiæ pars duceretur cauda tenus, atque adeo in sacrificio collocaretur in Pontificum collegio quinto quoque anno. Erant prodigiæ hostiæ, quæ in totum prodigebantur, id est, consumebantur. Denique Aringam hostiam intelligit Scaliger, cujus adhærentia inspiciebantur exta. *Funger.*

De ritibus in hostiis sacrificandis non opus est multum disserere. Vide passim antiquarios.

Quum sanctas manus] Vulgo, *sacras.* In Mss. omnibus, *quam sanctus manus.* Recte. *Sanctus* enim inter alia significat integer et incorruptus. *Pigh.*

§ 9 *Die Lupercalium*] Id est, die quo Lupercalia celebrabant, id est, die festo, in honorem Panos. Lupercalia ludi erant solennes instituti a Romulo et Remo sub monte Palatino, ubi expositi fuerunt. Nota est historia, quo pacto Romulus et Remus fratres expositi fuerunt ab Amulio, cum in sicco unda illos destituisset ex proximis montibus lupa descendens in pueros incidit, et infantibus mammas adeo mitis præbuit, ut humanum sensum habere videretur. Supervenit interea Faustulus regis pastor, qui pueros Laurentiæ uxori suæ educandos tradidit. Scimus deinde quomodo adulti facti Numitorem avum suum, occiso Amulio, in regnum restituerunt, et factum est, ut in ipsis locis, ubi expositi fuerant, Lupercalia exercerentur; quod ludicrum ab Evandro antea institutum fuerat. His ludis pastores congregabantur, et pellibus immolatarum ovium induti, cibo potuque repleti lascivientes invicem concurrebant, et se mutuis ictibus earum pellium pulsitabant, Lyceum Pana venerantes. Hanc autem opinionem induxerant, ut qui mulier sterilis se ludentibus obtulisset, et eorum ictibus collisa fuisset, fœcunda efficeretur. Unde Juvenalis: 'Nec prodest agili palmas præbere luperco.' Ovid. Fast. II. 'Nupta quid expectas? non tu pollentibus herbis, Nec prece, nec magico carmine mater eris. Excipe fæcundæ patienter verbera dextræ, Jam socer optatum nomen habebit avi. Nam fuit illa dies dura cum sorte maritæ Reddebant uteri pignora rara sui.' Lupercales autem dicti sunt a lupis arcendis; hoc enim sacrificio existimabant lupos ab ovibus arceri. De Lupercalibus alii alia dicunt; sunt enim qui tradunt pastores nudos, modo pellibus cinctos, ejusmodi ludos celebrare consuevisse, lora pro manibus gerentes, quibus quosque cæderent, larvisque tectas facies habentes. Plutarchus in Antonii vita sic breviter inquit: 'Erat solennis Lupercalium dies; Cæsar autem triumphali veste amictus in

Rostris sedebat, currentes lupercos inspecturus: currunt enim et nobilium juvenum, et eorum, qui magistratum gerunt, complures nudi atque cincti loris albis obvios ferientes.' *Oliver.*

Lupercalia] XV. Kalendas Martias erant Lupercalia: his unde initium, ex Historiis patet. nomen vero habuere a Lupercis, quorum plures sodalitates. Una Fabiorum, alia Quintiliorum; et hæ antiquissimæ: addita postea Juliorum a C. illo Cæsare. Cujus institutionis mentio apud Dionem lib. XLIV. verba sunt: 'Ἱεροποιούς τε ἐς τὰς τοῦ Πανὸς γυμνοπαιδίας, τρίτην τινὰ ἑταιρίαν, ἣν Ἰουλίαν ὠνόμασαν. Tria ergo Romæ Lupercorum collegia, quæ sacra quotannis rite facerent, hæc aliquantulum remissa Augusti ævo, sed eodemmet restituta. Suetonius lib. II. 'Nonnulla,' inquit, 'etiam ex antiquis cæremoniis paullatim abolita restituit, ut Salutis augurium, Diale flaminium, sacrum Lupercale.' Mansit hoc postea usque ad Anastasii Imperatoris tempora, Theodorico Amalo in Italia regnante: sic ex quodam antiquo S. R. regesto, quod oculatim vidit, testatur Onuphrius Panvinius, Veronæ suæ decus. Vide et Epistolam Gelasii, P. M. ad Andromachum Tom. II. Concil. *Neapolis ad Fast. Ovidii.*

Monte Palatino] Romuli sedes, unde et 'Romulius' a Tremellio, et a Strabone τῆς ἄκρας nomine, propter primam sedem regiam, appellatur. Ad ortum habet Cœlium, ad meridiem Aventinum, ad occasum Capitolinum, ad septentrionem Forum. Adjacet ex eo latere, quod ortum spectat, arcus Constantini; quod meridiem, Circus maximus; quod occasum, Romuli ædes, et Velabrum; quod septentrionem, templa quæ in ipso foro sunt, et Vespasiani arcus. Hunc Virgilius a Palanteo oppido nominatum vult; Propertius et Ovidius, quod ibi pecudes palari, id est, errare consueverint. Hujus montis pars forum versus, Germali nomen habuit; Cœlium autem versus, Veliæ. Quia autem prima imperii sedes in eo constituta, cujusvis principis aulam, aut splendidi hominis domum, 'Palatium' nominamus. Hodie suffossionibus et subterraneis meatibus totus quasi pensilis, ruinis deformis, aut hortis occupatus. *G. Fabrit.*

Evander Argivus] Id est, Græcus, quia Arcas.

Immolatarum hostiarum] Vide supra ad Exempl. 8.

Feriarum] Festorum: nam 'feriæ' dies festi dicti sunt a feriendis victimis.

Trabeatos] Plinius Junior tradit Q. Fabium Rullum, primum ex ea familia ob virtutem Maximum, instituisse, ut equites Rom. Idibus Quintilibus ab æde Honoris equis insidentes in Capitolium transirent. *Oliver.*

Trabeatos] Trabea veste indutos: nam trabea vestis erat, quam honoratus quisque super tunicam sumebat, nunc prætextam vocant, quæ in extremitate purpuram habebat circumtextam.

Idibus Juliis] Meminere Livius lib. IX. Dionysius Halicarnassæus lib. I. Plinius lib. XV. cap. 4. Auctor de Viris Illustribus.

Transvehi] Diu istud institutum neglectum fuit. Augustus demum reduxit et excoluit. Suetonius: 'Equitum turmas frequenter recognovit, post longam intercapedinem reducto more transvectionis. Sed neque detrahi quenquam in transvehendo ab accusatore passus est, quod fieri solebat.' Factum id aliquando fuisse innuit Plutarchus in Pompeio, et argumento est lib. II. D. de In Jus Voc. *Coler.*

Idem censor] Eundem censorem libertinos tribubus amovisse, Livius lib. IX. testatur: 'Fabius,' inquit, 'concordiæ causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, om-

nem forensem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit, adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret.' *Oliver.*

Quam comitia in humillimi cujusque potestatem redacta, &c.] In Mss. omnibus, *accenderant,* pro, *accesserant,* legitur. Pulcherrime, si legas: *quam comitia in humillimi cujusque potestatem redacta accenderant.* De seditione enim loquitur, quam forensis turba plerumque comitiis excitabat. In eadem significatione Virgil. vocabulo utitur: 'Martemque accendere cantu.' *Pighius.*

Bellicis operibus] Nam fuit ille, qui primo remp. calamitoso illo Annibalis tempore afflictam et prope perditam cunctando restituit. *Oliver.*

CAP. III. *Capite censos*] Capite censi dicebantur, qui pro suo nomine æra pendebant, et sine suffragiis erant. Nam horum nihil præter personam censebant, quorum enim res censebantur, in classes conjiciebantur. Totus populus Romanus in quinque classes distinctus erat, ita ut qui centum millia æris, vel eo plus possiderent, primæ classis essent, secundæ classis erant, qui infra centum usque ad quinque et septuaginta millia censum haberent: tertiæ vero, qui quinquaginta millia æris haberent: quartæ ad viginti quinque descendebant censum: quintæ, qui undecim possiderent: reliqua multitudo, qui citra hunc censum possedissent, vel proletarii, vel capite censi dicebantur. Aulus Gell. lib. XVI. cap. 10. 'Qui in plebe Romana tenuissimi pauperrimique erant, neque amplius quam mille quingentum æris in censum deferebant, proletarii appellati sunt; qui vero nullo aut perquam pauco ære censebantur, capite censi vocabantur, et erant immunes a militia.' *Oliver.*

Sacramento] Id est, juramento, quod milites tanquam rem sacram Imperatori præstabant.

Nimia inopia suspecta erat] Quia qui nihil habent, quod amittere timeant domi, non tam viriliter dimicant, et citius pellici possunt saltem pecunia proposita, ut ad hostes transeant, aut suspecti, quod potius rapinæ quam rei bene gerendæ intenti forent. *Badius.*

§ 1 *Caius Marius*] Dicit C. Marium hanc consuetudinem abrupisse, ut ex verbis Sallustii in Jugurthino legitur, ubi dicit: 'Ipse interea (Marius) milites scribere non ex more majorum, neque ex classibus, sed uti cujusque libido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum militum, alii per ambitionem Consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus auctusque erat, et homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus erat.' *Oliver.*

Sed novitatis suæ conscientia] Ideo ad militiam capite censos admisit Marius contra consuetudinem et instituta majorum; quia et ipse sibi conscius erat novitatis et inopiæ suæ; nam præter virtutem animi et corporis parvas possedit divitias, adeo ut a maligno virtutis interprete capite census appellari potuerit Imperator. 'Novi' autem 'homines' dicuntur: qui ab humili statu summum dignitatis gradum ascendunt, ut Marius, qui ex municipio Arpinati pauper admodum Romam provectus summos honores adeptus est. *Oliver.*

Vetustati] Id est, nobilibus.

Maligno virtutum interprete] Malignus virtutum interpres dicitur, qui virtutem hominis æstimat non per ipsam, sed per divitias ac fortunæ qualitatem. Ergo maligno, malevolo, et iniquo.

Delectus] Modus delectus fuit tamen: Consules positis Sellis curulibus sedebant, et summæ rei præsidebant:

tribuni administrabant et exequebantur per partes. Ipse delectus fiebat in Capitolio augustissimo loco. In campo delectum habitum tanquam novum notat Dionysius: sed eo factum, quo tribunitiæ intercessiones vitarentur, quibus ibi non erat locus. Eligebantur ex tribubus et classibus ducta sorte, vel ut æmulatio tolleretur, ne hæc illi posthabita videretur, vel querela de onere oriretur, si forte delectus non iret per omnes. Præsidentibus itaque Consulibus, sedentibus tribunis, tribus vocata in centurias suas ivit, exceptis senioribus. Ex singulis tum centuriis, et pro censu ac classe, milites citati nominatim. Itaque tabulæ ad manum, in quibus nomina, ætates, et opes scripta. Aliquando etiam sorte capti, raro tamen, nec nisi in re tumultus. Quin et hoste vicino aut repentino aliquo periculo imminente, militem confuse ac raptim capiebant et educebant. Contumaces vel in vincula conjiciebantur, vel damno affecti, bona eorum direpta et vendita, nonnunquam in servitutem rapiebantur, imo ad mortem. *Lips.*

§ 2 *Armorum*] Contigit A. U. DCXLVIII. Bello Cimbrico. Vide Annales Pighii in Scauri Ædilitate.

Armorum] Exercitatio et præludium. Dicit autem a P. Rutilio hanc emanasse disciplinam, ut milites simulacra pugnæ quædam instituerent, antequam ad verum pugnandi cum hostibus certamen accederent: discebant autem a magistris gladiatorum artem vitandi ictus atque inferendi. Legitur de hoc P. Rutilio, quod cum frater ejus Consulatum impetrare non potuisset, dolore perierit. Cicero Tuscul. IV. 'Ægre tulisse P. Rutilium fratris repulsam Consulatus, scriptum apud Lamium est; sed tamen transisse modum videtur, quippe qui ob eam causam a vita recesserit.' Plin. Nat. Hist. libro VII. 'P. Rutilius,' inquit, 'morbo levi impeditus, nuntiata fratris repulsa in Consulatus petitione, illico expiravit.' *Oliver.*

Ex ludo] Id est, schola gladiatoria.

C. Aurelii Scauri] Sc. Lanistæ.

Doctoribus gladiatorum] In urbe plures fuere gladiatorum ludi, nominibus suis noti et discreti: ut ludus Gallicus, Dacicus, Magnus, Mamertinus, Matutinus, Æmilius. Hisce ludis præerant lanistæ; tota autem manus, quæ sub uno lanista, familia appellabatur, et eum dicebant familiæ præesse, atque idem tirones in arte gladiatoria exercebant.

§ 3 *Velitum*] Prisci Velites vere Anippi dicendi sunt, hoc est, equitibus juncti. Ut enim desultores veri equites erant, qui de pedibus pugnabant, ita Velites veri pedites erant, sublati tamen in equos, ut equitibus eadem celeritate adessent, eosque in pugna de pedibus juvarent. Quod hic Valerius subobscure dicit: *equitibus se jungere, et rursus relabi;* Livius explicate scripsit lib. XXVI. 'Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces, &c. eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, et vehi post se, et desilire perniciter, ubi signum datum esset.' Hactenus Livius. Igitur equites erant ante pugnam, pedites plerumque in pugna: nam et ex equis pugnasse subinde, Vegetius indicat lib. III. cap. 24. 'Velites,' inquit, 'juvenes erant levi armatura, corpore alacri, qui ex equis missilia optime dirigebant.' Auctoritate forsan Dionysii hæc scripsit Vegetius, qui lib. II. cap. 11. scribit, ex equis pugnasse Celeres, ubi campus ad equestre certamen erat commodus. Ita ille. Celeres autem Velitibus multo sunt antiquiores. Velitibus similes Ferentarii nostri, *Dragons*, nisi quod paulo etiam digniores; quippe qui soli propriis equis vectantur, cum illi alienis, et post singulorum equitum terga.

H. Hugo.

Capuam] Urbs hæc Campaniæ in luxuriam semper prona. A Capye dictam Capuam, cum antea Vulturnus diceretur, et Etruscis extinctis a Samnitibus captam autor est Livius lib. IV.

Q. Nævius] Locum perplexum, et aliquot modis vitiatum dextre et erudite emaculavit Lipsius: *Q. Nævius Centurio, e peditibus lectos expediti corporis brevibus et infirmis septenis armatos hastis, parmæ tegmine, &c.* Colerus.

Parvo tegmine] Brevi scuto.

Voloci saltu] Quia didicerant milites exercendo se agili saltu in equos conjicere, et deinde pedites in hostes desilire, ita primo impetu equites esse dicebantur. Ergo veloci saltu, quia in equos ascendebant agili saltu, et cum ad pugnam perventum esset, desiliebant, et ita duplici pugna equitatum hostium deludebant. *Oliver.*

Campanæ perfidiæ] Quia defecerant a Romanis: historiam si quis videre velit, legat Titum Livium in Secundo Bello Punico, ubi plurima de Campanis recitantur.

CAP. IV. § 1. *Proximus, &c.*] Dicturus de spectaculis, ita transit, ut non ex abrupto transire videatur, ut dicat non esse dissonum quod in theatris fit, ab eo quod in castris fuerit. Dicit ergo: Diximus de bellis quæ foris geruntur, nunc dicendum est de certaminibus quæ intra urbem fiunt, videlicet in theatro. *Oliver.*

Theatra] Theatrum primum erat Hemicyclus, inde factum est *ἀμφιθέατρον*, ex duobus veluti theatris constans, quod ex quadrato lapide primus Pompeius Magnus inchoavit, Caligula perfecit, ab Augusto destinatum, a Vespasiano ædificatum, a Tito consecratum, a Nerone insano sumptu deauratum, ut in illo Armeniorum regem exciperet. Celebratur et M. Scauri theatrum, de quo Plinius lib. XXXVI. cap. 15. ubi et duorum theatrorum Curionis meminit. Legitur et L. Mummius, deleta Corintho, erexisse theatrum, sed temporarium. *Funger.*

Animosas acies] Aut quia viriliter in arena decertabant, et ex aspectu animi tyronum ad cædem imbuebantur; aut potissimum, nam id sentit auctor, quia non minore contentione digladiantes in arena contendebant, quam in vera acie. *Badius.*

Cultus Deorum] Venationes Saturno primitus attributas fuisse, refert Lactantius lib. VI. c. 20. Salvianus vero Massiliensis lib. VI. in arenis coli ait Martem; quoniam scilicet ludi quidem ipsi, nempe venationes, ac gladiatorii Saturno sacri, ampitheatrum autem sacrum Marti. Nam venationes, antequam repertum esset amphitheatrum, dabantur in circo. Sic ludi Scenici etiam Romæ usitati priusquam theatrum Veneri dedicatum fuisset a Cn. Pompeio. Qua de re Tertull. lib. de Spectaculis cap. 6. Itaque tametsi theatrum proprie sacrarium esset Veneris, tamen etiam Liberi domum fuisse, inquit Tertullianus loco citato. Cereri vero etiam in theatro locum fuisse declarat Cæcilius Cyprianus Epist. CIII. qui scenicos inquit ludos sacros fuisse Libero et Cereri. Etiam Apollo, Musæ, Minerva, Mercurius in theatro præfecti themelicis, sive, ut inquit Tertullianus lib. de Spectac. cap. 7. iis quæ voce, modis, et organis transiguntur. Saturno autem primitus sacrum munus, utrumque nempe, venatio et gladiatores; quia is Deus apud Romanos antiquissimus. Legendus Tertullianus Apologetici adversus gentes cap. 11. Prudentius adversus Symmachum libro I. Sed alia emergit dubitatio ex Prudentii verbis contra Symmachum, lib. I. qui munus gladiatorium Diti sacrum esse ait: 'Respice terrifici scelerata sacraria Ditis: Cui cadat infausta fusus gladiator arena,' &c. Nec tamen responderim, ut nonnulli, Ditem et Sa-

turnum ejusdem esse Dei numen; sed munus idem etiam alia ratione Diti sacrum esse, quia sanguine gladiatorum profuso placabantur Dii Manes, qua de re copiose Tertullianus lib. de Spectaculis cap. 10. Ad summam igitur hoc dici potest, Saturno, ut antiquissimo Deorum, munus sacrum fuisse principio, Diti autem, quatenus munera fuerunt Deorum Manium; Marti autem munus gladiatorium, Dianæ venationem attribui cœptam esse, cum ab exequiis ad honores viventium, scilicet magistratus, editiones translatæ sunt. Legendus Tertull. lib. de Spectaculis cap. 10. *Marcilius.*

Portentorum] Ita dixit, quia monstrosum quodammodo videtur, quod civis insurgat contra civem sine causa, et tempore pacis.

§ 2 *P. Scipione Nasica*] Plinius libro xxxvi. cap. 15. Florus epit. lxviii. Augustinus de Civit. Dei lib. i. cap. 31. Tertullianus de Spect. cap. 6. Nam sæpe censores renascentia cum maxime theatra destruebant, moribus consulentes. *Coler.*

Hastæ] Auctioni; figebatur enim hasta in auctionibus publicis.

§ 3 *Ædiles*] Qui ludos edere solebant.

Matri Deum] Pridie Nonas Apriles erant Megalesia festa magnæ matris Idææ. Vetus Kalendarium notat hunc diem hisce literis, Lvd. Matris Mag. illud Constantini Magni, Lvdi Magalesiaci, et sequentes usque ad natalem Divi Severi. Liv. lib. xxix. 'Pertulere Deam pridie Idus Aprilis; isque dies festus fuit: populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.' Ausim dicere scribendum pro 'Idus,' *Nonas.* His sacris lecticam matris Idææ Galli gestabant, et ante lecticam multa pretiosa. Quin et vicatim Phrygii generis vir et mulier per eos dies mendicabant, quibus Diva per urbem ferebatur. Dionysius lib. ii. Ἱερᾶται δὲ αὐτῆς ἀνὴρ Φρὺξ, καὶ γυνὴ Φρυγία· καὶ περιάγουσιν ἀνὰ τὴν πόλιν οὗτοι μητραγυρτοῦντες, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος, τύπους τὲ περικείμενοι τοῖς στήθεσι, καὶ καταυλούμενοι πρὸς τῶν ἑπομένων τὰ μητρῷα μέλη, καὶ τύμπανα κροτοῦντες. Non audio codices, in quibus μηναγυρτοῦντες· nam erogatio illa semel annua fuit, non menstrua. Μητραγυρτεῖν, inquit Eustathius esse, τὸ μετὰ τυμπάνων καὶ τινῶν τοιούτων περιϊέναι, καὶ ἐπὶ τῇ μητρὶ ἀγείρειν τροφάς. Inde Μητραγύρται, qui stipem cogebant Matri Deorum cum tabella, ut ait Comicus ἐν Ἡνιόχῳ. His mendicantibus, dicere olim solitus Antisthenes: Οὐ τρέφω τὴν μητέρα τῶν θεῶν, ἣν οἱ θεοὶ τρέφουσιν, teste Clemente Alexandrino in Protreptico. Observandum tamen, hujusmodi munus, nunquam ut civis Romanus exerceret, Senatum permisisse. Auctor idem Dionysius: Ῥωμαίων δὲ τῶν αὐθιγενῶν οὔτε μητραγυρτῶν τις, οὔτε καταυλούμενος πορεύεται διὰ τῆς πόλεως, ποικίλην ἐνδεδυκὼς στολὴν, οὔτε ὀργιάζων τὴν θεὸν τοῖς Φρυγίοις ὀργιασμοῖς, κατὰ νόμον ἢ ψήφισμα βουλῆς. Extera hæc et insana sacra respuit urbica gravitas. *Neapolis ad Fastos Ovidii.*

§ 4 *C. Sulpitio Petico*] Lib. Dan. *Betico.* Consules L. Genutium et Q. Servilium.

Compositis carminibus] Id est, hymnis, in quibus Deorum laudes continebantur. Hunc morem Virgilius tetigit, ubi dicit: 'Dant motus incompositos, et carmina dicunt.' *Oliv.*

Quod primus Romulus] Quod quidem spectaculum et ludi sunt primum a Romulo *Consualia* dicti; nam Romulus, cum equestris imago Neptuni in fundamentis urbis reperta fuisset, ei ludos quanto potuit apparatu constituit, et populos vicinos ad hos ludos spectandos invitari jussit. Cæteri frequentes convenere, Sabini etiam passim et uxores cum liberis omnes affluxere, quippe qui propin-

quiores erant. Cum benigne hospitio suscepti essent, novamque urbem tam brevi opibus virisque auctam perlustrati essent, ad ludos convenerunt; ubi cum omnes spectaculo intenti essent, juventus Romana ad virgines rapiendas ex composito discurrit. Eas sibi uxores adjungunt vi, quod aliter obtineri nequierant: nam cum per legationem Romani ad affinitatem vicinas urbes sæpius invitassent, idque semper denegatum sibi fuisset, utpote genti novæ, vi grassandum esse censuerunt. Romulus igitur post raptum Sabinarum, imaginem illam equestrem Neptuni *Consum* appellavit, et ludos *Consualia*, quasi consilium Dei, quia post inventam illam imaginem subito consilium cepisset rapiendarum virginum per ludorum spectaculum. De Consualibus ita tradit Plutarchus: 'Fama diu vulgatà, a Romulo cujusdam Dei aram conditam sub terra inventam, eique Deo Conso nomen indiderunt, sive a consilio, quod consiliarius foret, sive Neptunus equestris. Ara est in Circo Maximo posita, quæ reliquum tempus latet: in equestribus autem certaminibus aperitur: hæc condita sub terra est, quum consilium arcanum esse oporteat. Ludi igitur in honorem hujus Dei instituti, a Romulo 'Consualia' dicta.' Dionysius Halicarnassæus de Antiquitatibus Romanis: 'Sacratam,' inquit, 'illam solennitatem nunc etiam Romani perficiunt, 'Consualia' vocantes, in qua etiam ara subterranea constructa juxta Circum Maximum, circumfossa terra, sacrificiis, et missis in ignem libaminibus, colitur, cursuque equorum agitur junctorum et non junctorum. Vocatur autem is Deus, cui hæc perficiuntur, 'Consus' a Romanis, ac propterea subterranea coli ara eum dicunt, quod hic Deus terram teneat; ego vero alterum quoque sermonem audivi, quod hi quidem dies festi Neptuno agantur, quodque cursus et equites huic etiam Deo fiant; ara vero postea Genio cuidam ignoto constructa fuerit, occultorum consiliorum duci atque custodi. Neptuno enim subterraneo nec domitori terræ, neque a Græcis, neque a Barbaris usquam ara erigitur. Veritas autem ubi lateat, difficile est dicere.' *Oliver.*

Venerabilibus erga Deos verbis juventus] In Mss. fere omnibus: *erga Deos verbis*, pro *obsequiis*, habetur, et postea *gestus adjecit*, non, ut vulgo, *dedit*. Profecto non inepte. Ait enim juventutem addidisse verbis gestus ad imitationem Ludionis Etrusci. Idem dicit Liv. lib. VII. ita: 'Imitari deinde eos juventus simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere; nec absoni a voce motus erant.' *Pigh.*

Rudi atque incomposito, &c.] Carminum Saturnio metro primum compositorum, quod ad Rhythmum solum vulgares componere consueverant, meminit Servius in illud Virgilii: 'Nec non Ausonii Troja gens missa coloni Versibus incomptis ludunt, risuque soluto.' Non multo plus artis habuerunt Fescennini, ipsi quoque temere compositi ac rudes: hæc nempe erant adhuc nascentis Romanæ poëseos primordia, et quæ vocari ab Aristotele αὐτοσχεδιάσματα, observavimus: ubi etiam de Fescenninorum origine, Horatii verba protulimus: 'Fescennina per hunc inventa licentia morem, Versibus alternis opprobria rustica fudit.' *Casaubon.*

Vetusto ex more Curetum] Curetes populi sunt Cretæ, qui hoc canendi saltandique genus primi invenisse dicuntur ad usum militiæ, sive ad cultum Deorum, sive magis ad fabulosam Jovis originem; nam hæc omnia Strabo lib. x. innuit circa medium, ubi de Curetibus diversas autorum sententias referens, dubiam eorum etymologiam his verbis esse ostendit: 'Quo fit, ut multifariam noscendi

nominis rationem et etymologiam Curetes habere facile copioseque videantur. Credibile est et armiferam illam saltationem ab eis prius introductam, qui circa comam atque stolam exercitati fuere, ut Curetes vocarentur: quod quidem negotium occasionem illis præbuisse crediderim, ut fortiores in re militari cæteris evaderent, et versatam inde armis vitam haberent.' Paulo inferius: 'Armisona,' inquit, 'saltatio militari de more, et Pyrrhicha dicitur, et Pyrrhichius ipse indicio est, qui repertor exercitii pro juvenibus, ad militarem peritiam fuisse perhibetur.' Apparet ergo ex his verbis, ad usum militiæ hoc saltationis genus fuisse repertum; sed alio loco dixerat, hac armorum agitatione in Deorum sacris usos fuisse, ubi 'Deorum ministros' illos nominat. 'Tales,' inquit, 'dæmones quosdam, Deorumve ministros Curetas faciunt.' Deinde subjungit: 'Quidam vero res Cretenses ac Phrygias edidere sacrificiis nonnullis implicatas, partim mysticis, partim aliquo pacto contentas tradidere, uti Jovis infantiam in Creta educati, matrisque Deorum cæremonias in Phrygia, et in Idæ Trojanæ locis celebrandas: quibus sane in sermonibus magna varietas est, cum alii eosdem esse Curetas, et Corybantes, et Caberos, et Idæos Dactylos, et Telchinas ostendant: alii cognatos inter se, et pusillas quasdam ipsorum differentias inter eos esse distinguant. In hoc autem universi tradunt, esse quosdam spiritibus afflatos, et Bacchicos, inque armorum agitatione tumultuosæ, et cum strepitu et fragore, cymbalisque, et tympanis, et armis, item etiam tibiis, vociferationibusque inter sacrificandum stupefacientes, inque ministrorum habitu publica modo quodam sacra factitantes.' Rursus ad fabulam Jovis alio loco referens, ait: 'Baccho autem adsunt Satyri, nos Curetas nominamus, adolescentes quosdam, armisonam quandam cum saltibus agilitatem edentes, præferentes quandam de Jovis origine fabulam,' &c. nam ipsam fabulam deinde narrat. Curetes autem fuisse non solum in Creta, sed in Eubœa, Ætolia, et Acarnania, idem auctor cum multis in locis, tum ibi potissimum ostendit, ubi ait: 'Itaque eodem insignitos nomine Curetas ipsos appellari, qui in Eubœa sunt, quique in Ætolia et in Acarnania.' Hinc est quod Lucanus dicit lib. IV. Curetas feroces populos in Dalmatia: 'Quos alit Adriaco tellus circumflua ponto.' Apud quos Marcus Antonius fuit a Pompeianis clausus cum maximo discrimine. *Oliver.*

Lydorumque] A quibus Thusci originem traxerunt. Nam Thusci dicti sunt Lydi, quum ex Lydia coloni venerunt in Thusciam, duce Tyrrheno, Atyos filio. Strabo lib. v. 'Tyrrhenos,' inquit, 'Romani Hetruscos appellant atque Thuscos. Græci vero hoc eos nomine nominarunt, a Tyrrheno Atyos filio, qui ex Lydia colonos hanc in regionem, sicuti traditur, dimisit: Atys enim ex prognatis Herculis et Omphales unus, cum sterilitate et fame populum emittere cogeretur, e duobus filiis, sorte jacta, Lydum quidem successorem tenuit: Tyrrheno autem majorem applicans populum, foras abire jussit. Hanc ille tandem ingressus terram, de suo nomine vocavit Tyrrheniam.' Lydos autem hoc genere saltationis usos, idem auctor multis in locis ostendit. *Oliv.*

Histrio] An verius legam, *Hister?* voce Hetrusca. Ita Livius: sed Plutarchus a quodam Histrio omnes Histriones dictos autumat. Festus et Isidorus Histrionis nomen ex Histria deducunt. Glossarium: *Histrio, παντόμιμος.* Pantomimus is, qui non tantum manibus, sed toto corpore gesticulatur. Unde Tertullianus lib. de Idololat. histriones ait non manibus

solis, sed totis membris victum elaborare. *Colerus.*

Satyrarum] Fescenninos excepit Satyra: ut tempore posterior, ita elaborata magis, et quod ad metrorum leges attinet, perfectum jam poëma. Livius lib. VII. de ludorum scenicorum institutione agens, 'Cæterum,' ait, 'parva hæc quoque, (ut ferme principia omnia,) et ea ipsa peregrina res fuit; sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Hetruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Thusco dabant: imitari deinde eos juventus simul, inconditis inter se jocularia fundentes versibus, cœpere: nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata, vernaculis artificibus, quia Hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus indictum: qui non sicut ante Fescennino versui similem, compositum temere ac rudem alternis jaciebant: sed impletas modis Satyras descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant.' Hæc Livius ut anno U. C. CCCXC. Coss. C. Sulpitio Petico, C. Licinio Stolone: quando gravi pestilentia urbs laboravit. Sic ex illis jocularibus dictis, quæ fundi prius temere solebant in Romanorum solennibus, Satyra primum est orta. Satyra hæc carmen fuit, ridicula versibus intexta continens, quæ inter se more antiquo jactitabant, ut mox loquitur ipse Livius: quam fuerit hujusmodi Satyra diversa a Luciliana, dicere nihil attinet; res enim manifesta. A Satyrica vero Græcorum tantum differebat, quantum a cætera poësi distat dramatica: cujus ne nomen quidem norant tum Romani. *Casaubonus.*

Poëta Livius] Lucius Livius, cognomine Andronicus, Poëta Epicus habitus est: Romæ floruit post Urbem conditam annis paulo supra quadringentis, quæ res probis autoribus confirmatur. In Annalibus enim, quos habemus a Græcis; plerunque annorum supputatio falsa est, et historiæ veritas corrupta. Marcus Cicero, et alii veteres, Livium hunc referunt primum dedisse fabulas apud Latinos, eoque maxime tempore præstitisse, quo S.P.Q.R. pacem fecit cum Pœnis. Gellius autem scriptor nobilis, et in perscrutanda omni antiquitate diligens, de Livio Andronico ad hunc modum tradit, quo loco annorum historiam contexit: 'L. Livius Poëta,' inquit, 'fabulas primo in urbe Roma docere cœpit, Cor. Claudio, Appii Cæci filio, et Marco Tuditano Coss. post obitum Sophoclis et Euripidis annis plus fere centum et sexaginta.' Quod et M. Cicero, qui ad Brutum scribens, anno ante natum Ennium refert Livium dedisse fabulas. Porcius vero Licinius cum de poëtica loquitur, ejus studium dicit Romæ cœptum bello Punico secundo. Quod ex his versibus facile colligitur, quos Horatius Flaccus imitatur: 'Punico bello secundo Musa pennata gradu Intulit sese in bellicosam Romuli gentem feram.' Sed hæc satis hoc loco, ne forte videamur nimium detineri in his repetendis. Idem Livius domi ac foris primo docuit utraque lingua, ut Suetonius tradit, non sine magna commendatione sui nominis. Nam vetustissimi illi erant fere semi-Græci, et Græcas disciplinas, atque etiam Hetruscas pari studio discebant, quod ex veterum monumentis intelligitur. Laudatur Livius, et ejus carmen, cum ab aliis multis, tum hic a Val. Max. et T. Livio, qui copiose scribunt, quantum Romæ præstiterit editis carminibus: quæ ter novenæ virgines, data reste per manus, per Urbem euntes decantarunt, ad iram Deorum placandam. Prætereo de his fabulis referre, quas Livius dicitur a Satyris transtulisse, puerumque ad canendum instruxisse ante tibicinem. Præcipue vero com-

mendatus est ab antiquis Grammaticis Livius in Odyssea, in Romanis Annalibus. *P. Crinitus.* *Poëta Livius*] Quemadmodum apud Græcos usurpationem τῆς ἰαμβικῆς ἰδέας, ut cum Philosopho loquamur, excepit in scena dramatice, post inventam a Thespide tragœdiam, ab Epicharmo et Cratete comœdiam: sic Satyram veterem secuta est fabularum compositio: quarum auctor primus apud Romanos Andronicus, homo et Græcus, et Græcis literis excultus: qui postea ab hero M. Livio Salinatore, cujus liberos erudiebat, manumissus, Livius Andronicus est dictus. De hoc idem princeps historiæ Romanæ: 'Livius post aliquot annos ab Satyris ausus est primus argumento fabulam serere.' Atque ita nullum dubium, quin universam dramaticen Græcis acceptam ferre debuerint Romani: quod enim in Sicilia Epicharmus, Athenis Thespis et Crates, id Romæ fuit unus Andronicus, qui primus Latinis et tragœdiæ et comœdiæ componendæ præbuit exemplum. Satis constat, primam Livium docuisse fabulam C. Clodio Cæci F. et M. Tuditano Coss. anno post Romam conditam, ut ex Attico suo scribit M. Tullius, quartodecimo et quingentesimo. Unde potest intelligi quam lente Romanorum studia ad poëticen excolendam sint traducta. *Casaub.*

Revocatus] Cum finierat, adeo populo placebat, ut sæpius ad principium revocaretur agendi. Sed cum raucam vocem fecisset, puerum accivit qui caneret voce, et alterum qui tibia; ipse vero motus et cantus agere cœpit motu corporis.

Attellani autem] Attellani erant ludiones, qui ideo sunt acciti ab Attellis, quia peritiores erant quam Romani. Attellæ civitas est Campanorum, quorum luxuria in ejusmodi ludis nimia erat, et ideo apud Campanos inhonestissimi erant, sed a Romanis deinde magna severitate correcti. *Oliver.* *Attellani*] Livius docet clare, ubi postquam de fabulis Andronici dixisset, et partito officio inter puerum ac tibicinem cantantes, et histrionem, qui Poëtæ successit, canticum agentem, hoc est, ut exponit Valerius Maximus, gesticulationem peragentem, subjicit hæc: 'Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et ludus paulatim in artem verterat, juventus histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: quæ inde Exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt.' Appellatione versuum Satyram, cujus paullo ante meminerat, intellexisse heic Livium, nequit ambigi: quamobrem ad honestatem veteris Satyræ referri debet, quod de privilegio actoribus Atellanarum concesso subjicit. Satyram, quæ Atellanis conjuncta, nuncupat Valerius Italicam severitatem: ex quo apparet, totum istud poëmatis genus jocis et ridiculis dictis abundasse potius, quam impuris atque obscœnis. Idem alibi de Satyrica Græcorum observabamus; ac videtur ea non postrema fuisse caussa, cur nonnulli e veteribus criticis cum Atellanis fabulis Satyricas compararint: de quo plura alibi. Fuit et alia caussa, quam potissimum dubio procul iidem spectarunt; nam ut Satyricæ tragicis dramatis adjectæ sunt a Græcis ad temperandam tragœdiæ mœstitiam: sic Satyras, sive exodia, simillimam ob caussam post tragœdias produci solitas, memoriæ quidam prodiderunt. Scholiastes antiquus Juvenalis: 'Exodiarius apud veteres in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret: ut quicquid lacrymarum atque tristitiæ coëgissent ex tragicis affectibus, hujus spectaculi risus detergeret.' Exodiarium vocat poëtam Atellanarum: nam etsi Atellanas hic Grammaticus non nominat: de illis tamen potissi-

mum, quæ scribit, debent accipi: quum non aliis fere fabulis quam Atellanis, adjungi solita fuisse Exodia, et superiora verba Livii doceant, et testimonia veterum: qui Exodia propria faciunt id genus fabularum. Suetonius libro III. capite 45. 'Unde mora (ita scribendum esse, non *nota;* alibi docemus:) in Atellanico exodio proximis ludis assensu maximo excepta, percrebruit: Hircum vetulum capris naturam ligurrire.' Juvenalis Sat. VI. 'Urbicus exodio risum movet Atellanæ Gestibus Antonoës.' Apud Grammaticos, quando Q. Novius, aut Afranius, aut L. Pomponius, aut alii in Exodio laudantur, de fabulis Atellanis, ut arbitror, semper accipiendum. Apud Suetonium in Galba Atellanum canticum de Exodio interpretor; non enim aliud in Atellana canticum, nisi Exodium; quod ita dictum, vel quia singulorum diverbiorum fini subjiciebatur, vel quia extremæ fabulæ semel: sic inter chorica mele Græcorum dramatum, quod ab introëuntibus in scenam cantabatur, εἰσόδιον dicebant: quod ab exeuntibus ἐξόδιον· auctores Pollux et comici interpretes. Etsi autem dubitari non potest ex Livii verbis, Exodia Atellanarum ex antiqua Satyra fuisse primum nata, utut postea nomen fuerit mutatum: servatum tamen etiam a posteris eandem poëseos formam ac modum, neque exemplis ullis potest probari, neque ullius antiquorum testimoniis evinci. *Casaubonus.*

Tribu movetur] Cæteroquin qui artis ludicræ, pronunciandive causa, in scenam prodirent, infamia notabantur, ut est in edicto Prætoris l. I. ff. de His qui notantur infam. Livius: 'Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia tanquam expertes artis ludicræ faciant.'

§ 5 *Secularibus*] De temporum intervallis, quibus isti ludi referrentur, fides in ambiguo est. Siquidem in carmine seculari Horatii quidem 'undenos decies annos' legunt, quod et commentarii Quindecimvirorum, et divi Augusti edicta, et ipsius denique Sibyllæ, quod adhuc exstat, oraculum confirmaverint. Contra vero centesimum redire post annum, tam Valerius Antias, quam T. Livius, et item M. Varro testari perhibentur. Itaque seculares dictos autumo, quod plerumque semel hominis ætate fierent, ut multa alia, quæ rara sunt, post seculum evenire, loquentium consuetudo usurpat. Instituti autem post exactos reges a P. Valerio Publicola, qui primus consul fuit, existimantur. *Politianus.*

Cujus generis minus certa notitia est] Imo vero secularium ludorum (de iis loquitur) origo certa, meliusque omnino libri prisci, *minus trita.* Satis firma quidem certaque traditio, at non adæque vulgata. *Lipsius.*

Urbs agrique vastarentur] Vulgo, *Urbs antiqua, &c.* Bene Glareanus, *Urbs atque agri*, correxit. Mss. libri omnes fere legunt: *Urbs agrique vastarentur.* Non male. *Pigh.*

Vastarentur] Vasti et vacui cultoribus fierent ingenti pestilentia.

Lares familiares] Lares focis præerant: 'Lar' autem sive 'Lars' est Hetrusca vox, et Principem denotat. Ausonius: 'Tertia opima dedit spoliatus Aremoricus Lars.' Quia autem antiquissimis temporibus in ædibus defuncti sepeliebantur, hinc et pro Diis familiaribus culti. Hinc et Latrones, Larunes, Arunes, et in pejorem postmodum partem latrones. Vide Gesner. Mithridat.

Ditis Patris] Qui et Jupiter Stygius Virgilio. Unus quippe Deus sanioribus Ethnicis credebatur, et pro ratione officiorum varia unius Dei erant cognomina. Autor Servius.

Proserpinæ] Vide supra lib. I. cap. 1. Ext. § 3.

Petita calda] Vulgo: *petita aqua*

calida, quam illi desiderarent, recreasset. In Camp. rectissime: *petita calda recreasset.* Reliqua omittuntur, et videntur e schol. marginalibus inserta ab imperito quopiam; nam in aliis Mss. æque non habentur, sed in his pro, *calda*, supponitur, *aqua;* quæ interpretatio vocabuli vetusti, se insinuavit textui Valeriano. Nobis antiquam atque elegantem illam dictionem Valerio reddere visum est, qua item utuntur veteres auctores frequenter. Ut Martialis: 'Frigida non deerit, non deerit calda petenti.' Oraculi ejusdem verba sic leguntur apud Zosimum Histor. lib. II. Ἀπάγειν εἰς Τάραντα ἐγκελευομένης τὰ τέκνα, κἀκεῖσε θερμήναντα τοῦ Τιβέρεως ὕδωρ ἐπὶ τῆς Ἅδου καὶ Περσεφόνης ἐσχάρας, τοῖς παισὶ δοῦναι πιεῖν. *Pighius.*

Propter vicum Sabinæ regionis Eretum] In Atreb. correcte. Vulgo: *prope vicum Sabinæ regionis Eretum.* Sic Ovidius: 'Propter humum volitant.' Et Terentius Adelphis: 'Hic propter hunc assiste.' Ereti meminit Virgilius Æneid. VII. Stephano Ἤρετος dicitur, Dionysio et Straboni Eretum. *Pighius.*

Eretum] Male in libro Dan. *Fretum* scribitur. Servius: 'Eretum oppidum est dictum a Junone, id est, Ἥρας, quæ illic colitur.' *Colerus.*

Lintre] Fluviali nave. *Linter* enim genus est naviculæ brevis, fluminibus trajiciendis aptæ. Virgilius: 'Cavat arbore lintres.'

Ostium] Ostia haud procul est ab Urbe, utpote octo millibus passuum, defluit Tyberis in mare.

Nocte concubia] Vide supra ad lib. I. cap. 5. Exempl. 4.

Martium campum] Qui tunc extra urbem fuit: sicut ostendit Livius. Dicit enim: Tarquiniorum ager, qui inter urbem et Tyberim fuit consecratus Marti, Martius deinde campus fuit, &c.

Terentum] Hoc etiam ostendit Servius. Dicit enim partem aliquam Tyberis in urbe appellari Terentum: quod Ovidius quoque testatur in lib. Fastor. ubi inquit: 'Jamque ratem monitu doctæ Carmentis ad arcem Egerat, et Thuscis obvius ibat aquis. Fluminis illa latus, cui sunt vada juncta Terenti, Aspicit, et sparsas per loca sola casas.' *Oliver.*

Terentum] Lib. Dan. *Tarentum.* Male item. Terentum Ovidius vocat, et Martialis libro X. 'Bis mea Romano spectata est vita Terento.' Eidem Terentos lib. I. 'Cœpit, Maxime, Pana quæ solebat Nunc ostendere Canium Terentos.' Lib. IV. Epigr. 1. 'Et quæ Romuleus sacra Terentus habet.' Ausonius: 'Trina Terentino celebrata trinoctia ludo.' Errat igitur vir magnus Ludovicus Vives, idemque doctissimus et eloquentissimus Hispanorum, qui civitatem *Tarentum* pro *Terento* illo in campo Martio accipit, tersissimis illis commentariis ad Augustinum de Civ. Dei. Festus: 'Terentus locus in campo Martio,' &c. *Coler.*

Solo magis fumante] Locus ille fumabat, nec tamen ulla signa apparebant exhalantis ignis.

Levibus, &c. nutrimentis] Id est, fortis ignis.

Emorit] Id est, elicuit pertinaci spiritu, id est, continuo flatu, flammam.

Vidisse se in somniis, quos nescio Deorum] Libri duo e meis: *in somniis a nescio quo Deorum:* statimque *prætergi, et præcipi.* Recte, ut opinor; certe ad Zosimi mentem, qui lib. II. unum aliquem magnum virum et divinam formam præferentem apparuisse vult, non, ut vulgata Valeriana lectio suadet, plures. *Lipsius.*

Furvæ hostiæ] Nigræ. Antiqui superis immolabant alba animalia, inferis vero nigra. Virgilius Æn. VI. 'Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunto.'

Lectisternia] Quia tribus continuis noctibus ea sacrificia fiebant. Dice-

bantur autem lectisternia a struendis lectis, quibus Deorum simulacra superimponebantur: ergo lectisternia, quibus se sternentes tota nocte vigilabant.

Ad solidum] Id est, profundum, ubi solidum solet esse ædificiorum fundamentum.

Ad xx. pedum altitudinem] Alta hæc fossio: verius fuerit, *denum pedum.* Lipsius.

Altitutinem] Scil. profunditatem; nam altitudo tam de fastigio, quam de profundo dicitur. Unde 'cœlumque profundum' dixere Poëtæ, et 'altum mare:' nam 'altum' et superiorem et inferiorem altitudinem significat, teste Servio, quia mensuræ nomen est altitudo: sicut etiam fastigium dicimus plerumque profunditatem. Virgilius: 'Forsitan et scrobibus quæ sint fastigia quæras.' *Oliver.*

Quia totidem filii] Lib. Colmariensis: *totidem liberi.* Rectius, meo animo. Fuerunt enim duo filii et una filia. *Colerus.*

Cujus exemplum] Valesius ludos et solennia secularia fecit liberorum causa. At Valerius Publicola liberandæ civitatis gratia, quæ peste graviter corrupta fuerat. Hic fuit Valerius ille, qui exactis regibus primus in urbe consulatum gessit cum Junio Bruto. Nam Collatinus Lucretiæ conjunx, cum Bruto creatus, ob nomen et genus regium coactus est abdicare se magistratu, et urbe excedere, quoniam de gente Tarquinia foret: hic illi deinde successit. *Oliver.*

Valerius Poplicola] Contigit A. U. CCXLIX.

Publice nuncupatis votis] Solebant veteres vota jam suscepta scriptis subsignatisque tabulis confirmare, atque ipsas sæpe tabulas Deorum, quibus voverant, genibus cera affigere. Juvenalis Satyra X. 'Ergo supervacua, aut perniciosa petuntur, Propter quæ fas est genua incerare Deorum.' Plinius Epistola ad Trajanum: 'Solennia vota pro incolumitate tua, qua publica salus continetur, et suscipimus, Domine, et solvimus, precati Deos, ut velint ea semper solvi, semperque signari.' Adde tot veterum numismatum inscriptiones, VOTA PVBLICA, VOTA SVSCEPTA, VOTA SOLVTA. *Torrent.*

§ 6 *Religionem ludorum crescentibus opibus secuta lautitia est*] Quamvis nulli accedant manuscriptorum librorum calculi, pro *lætitia* tamen repono *lautitia:* vim namque dictionis non intellexerunt scioli, qui illam mutarunt. Non enim solummodo *lautitia* est in epulis, verum etiam in omni cultu atque apparatu vitæ, quam Græci πολυτέλειαν appellant. Sic Q. Hortensius orator apud Nonium: 'Quæcunque sit lautitia, cui victum elegantem magnifice, neque minus quam deceret, colore instituissent.' Sic *lautos* vocat Verris comites Cicero Actione II. hoc est, splendidos ac sumptuosos. Appositissime igitur Valerius noster *lautitiam* dicit *ludorum;* narrare volens breviter ac succincte, quinam Romanorum ludis suis solito majores sumptus, profusioremque magnificentiam adjecerint. Nec aliter ipse postea, ubi de Spartanis lege Lycurgi ab Asia exulantibus. Audierat enim lautitiam inde, et immodicos sumptus, et omnia non necessariæ voluptatis genera fluxisse. Atqui Valerio familiare est vocabulum *lautitia,* item *lautus.* Pigh. Contigit varia Spectaculorum luxuria A. U. DCLXXV. DCLXXXVIII. DCLIV. DCLXXXIV. DCLXXIV. DCXC. CCCCXCV.

Q. Catulus] Plinius lib. XV. 'Primus omnium Catulus linteis in theatro umbram fecit, et byssina vela primus in theatrum duxit.'

Campanam imitatus luxuriam] Quia et ipsi Campani omnium rerum opulentia abundantes ejusmodi apparatibus utebantur.

Consessum] Multitudinem simul sedentium.

Velorum umbraculis] Hoc opus Q. Catuli, cum Capitolium dedicaret, ut scribit Plinius. Servius: 'Scena ἀπὸ τῆς σκιᾶς' apud antiquos enim theatri scena parietem non habebat; sed de frondibus umbracula quærebant.' *Colerus.*

Cneius Pompeius] Noto de hoc Pompeio, quia scriptum alibi haud facile reperias. Hinc etiam Circi irrigatio, de qua Frontinus. *Idem.*

Aquæ, &c. decursu] Aquam rivulis deduxit per theatrum.

Claudius Pulcher scenam varietate] In Atrebatensi, Gemblacensi, et Susiano, *Cl. Pulcher;* in Campensi Cod. *Pulcher.* Recte. Patruus enim fuit P. Clodii, de cujus ornatissima ædilitate vide, quæ nos in magistratuum Annalibus. Et sane duo fuerunt fratres Claudii Pulchri, ludorum magnificentia ambo celebres, quorum meminit Cicero Offic. II. et de Arusp. Respons. *Pighius.*

Vacuis ante] Præfero scripturam lib. Daniel. *vacuis ante picturam tabulis extentis,* id est, vacuis pictura tabulis extentis. *Colerus.*

Auro Petreius] Alexander ab Alexandro lib. XV. cap. 16. hunc locum Valerii describens, legit, *auro Trebonius.* Vetus commentator Valerii annotavit in vett. exemplaribus scriptum fuisse, *P. Cethegus;* et in altero, *P. Reteius.* Mihi placet vulgata lectio. De Antonio Cicero pro Muræna. *Coler.*

Prætexuit] Id est, incrustavit.

Versatilem fecerunt] Duplex erat scena. Versatilis, cum tota machinis quibusdam subito vertebatur, et aliam atque aliam picturæ speciem ostendebat. Ductilis, cum hac atque illac ducta et jacta rota omnis pictura nudabatur interior, et sicut Servius ait in Virg. Georg. III. exponens carmen illud, 'Vel scena ut versis discedat frontibus, utque Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.'

Versatilem fecerunt] Contaminatissimus est locus hic, atque fœde puerilibus interpretamentis conspurcatus, quem nemo tamen quod sciam hactenus emendavit. Nos manuscriptorum librorum auxilio veram lectionem reperisse videmur. In Campensi autem et Gemblacensi legitur: *Versatilem fecerunt Lucani argentatis choragiis, &c.* Cætera omnia quæ in vulgatis habentur in supposititia eradenda, atroque stylo conficienda sunt, neque enim in ullis manuscriptis extant. Nam in Wincheliano, Pulmanniano, et Cauchiano sic legitur. *Versatilem fecerunt lucum argentatis, &c.* At in Atrebatensi; *Versatilem fecerunt Lucani, argentatis, &c.* Susianus autem liber hoc nomen velut vitiosum ac incognitum præterit. Ex his colligo restituendum atque legendum esse: *Versatilem fecerunt Luculli, argentatis choragiis P. Lentulus Spinther adornavit.* Constat enim L. et M. Lucullos fratres simul ædiles fuisse, ludosque magnificentissimos dedisse, ut in annalibus nostris demonstravi latius. Versatiles scenas duas postea fecit C. Curio filius, quas graphice describit Plinius lib. XXXVI. cap. 15. *Pighius.*

Argentatis choragiis] Plinius ait Lentulum carbasina in theatro vela duxisse ludis Apollinaribus. *Coler.*

Choragiis] Choragia dicuntur instrumenta scenarum. Χορήγια, id est, apparatus a multitudine mimorum.

Lentulus Spinther] Qui mimo sibi persimili in suo consulatu viventi cognominatus est. Fuit autem tempore Ciceronis, ut videre possumus in Epistolis ad Atticum.

Translatum antea Pœniceis indutum tunicis] In Manuscriptis, *Punicis.* In Atrebatensi, *Peniceis.* Antique, velut in triumphalibus Romanis: NAVALEM. EGIT. DE. SICVLIS. ET. CLASSE. POENICA. Et Lucretius II. 'Purpura Pœniceusque color.' Translatam ap-

pellare videtur Valerius Ludionum infimam ac vulgarem illam turbam, quæ sæpius per scenam hinc inde transferebantur pro Ludorum occasione. Hinc translatitia, vel translativa dicuntur quæcumque vulgaria, plebeia, ac vilia: ἐγκύκλια καὶ ἀγόραια Græcis, nempe *circumforanea*, vel, ut ita dicam, *circulatoria*. In qua significatione translativa officia vulgaria appellat Plinius in Epistolis, et Cicero Verrina II. translatitium edictum; quippe non novum, sed aliunde translatum, ut auctor Pædianus. *Pighius.*

Translatum] Pighius exponit Ludionum infimam et vulgarem illam turbam. Lipsius legit, *Translaticium*, id est, receptum et crebrum, cui pæne adsentior. Hinc Phædro, fabularum Æsopicarum interpreti, lucem facio, lib. v. Fab. 7. 'Aulæo misso, devolutis tonitribus, Di sunt locuti more translatitio.' More translatitio, id est, more in Fabulis seu Comœdiis recepto. *Coler.*

M. Scaurus] Plurimum hic ad scenæ ornatum contulit. Hinc titulus Varronianus, De Scenicis Originibus, sive Scaurus, quem librum citat Servius ad Æneid. I. *Coler.*

§ 7 *Gladiatorium munus*] Origo Gladiatorum a re funebri: exemplum ab Hetruscis. At fortasse Hetrusci ipsi a Græcis. Undecunque exemplum, causa tamen et origo Funus. Nam quoniam olim animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel alto ingenio servos mercati in exsequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare: itaque quos paraverant, armis quibus tunc et qualiter poterant eruditos, mox edicto die feriarum, apud tumulos erogabant. Hæc muneris origo. Atque Gladiatores illi a busti cineribus *Bustuarii* dicti. *Lipsius.*

Gladiatorium munus] Vulgo, *gladiatorum*, quod *gladiatorium* Livio aliisque dicitur; non enim gladiatorum munus illud erat, sed ejus qui gladiatores pugnantes populo exhibebat. *Pigh.*

In foro Boario] Vide supra lib. I. cap. 6. § 5.

M. et D. Bruti] Florus tantum 'Decium' nominat, in Epitome: 'Decius Junius Brutus in honorem defuncti patris munus gladiatorium edidit primus.' *Colerus.*

M. et Decius filii Bruti] Malo ex V. C. *M. et D. Junii Bruti*; atque is modus scribendi antiquus. Quo loco et prænomen consulis Fulvii est corrigendum, sicut in Annalibus docui. *Pighius.*

Athletarum] Athletæ sunt, qui lacertis et brachiis inter se luctantur. Vide Mercurialem de Arte Gymnastica.

CAP. V. § 1 *Statuam auratam*] Nam M. Acilius in honorem patris sui Glabrionis statuam erexit, qui Antiochum regem Philippo juvante ex Asia pepulit; idem etiam Ætolos vicit, et ad honorem victoriarum, quas prosecutus erat, nunc pellendo ex Asia Antiochum, nunc Ætolos subigendo, statuam erexit: nec enim aureæ unquam statuæ erectæ fuerant his, qui rem bene gessissent. *Oliver.*

Æde Pietatis] Nunc S. Salvatoris de Pietate. Julius Obsequens ponit in Circo Flaminio, Victor in foro holitorio, Plinius eo loco, ubi postea theatrum Marcelli fuit. Unius loci varia designatio, ab adjacentium locorum vicinitate sumpta. Aliquando eodem in loco carcer plebis fuit, in quo cum filia matrem vinctam suis uberibus aluisset, impunitas illi concessa, et locus Pietatis numini dicatus est. *G. Fabritius.*

M. Bæbio] Contigit A. U. DLXII.

Ipse dedicavit, quia pater compos voti] Hic denuo plagam inflixit Valerio librariorum ignorantia, quam ex Livio, atque Campensis exemplaris scholiolis ita sanandam arbitror: *ipse dedicavit, quia pater compos voti factus.* Sic enim Livius: 'Quæ pri-

ma omnium in Italia est statua aurata, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui eam voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas pugnasset.' *Pighius.*

Apud Thermopylas] Thermopylæ sunt angustiæ quædam Œtæ, ut vult Strabo lib. IX. in descriptione montis Œtæ, quæ Græciam eo pacto dividit, quo Apenninus Italiam. Dicit enim: 'Hi vero Œtam montem possidebant: mons ipse ab oriente ac Thermopylis in occidentem usque sinum Ambracium se extendit, quodam etiam modo per lineas rectas mons iste montanam scindit regionem, a Parnasso usque ad Pindum, Barbarosque superjacentes. Istius pars una vergens in Thermopylas Œta vocatur, longitudinis ad stadia cc. asperitatis et celsitudinis non mediocris. Longe autem excellentissimus ad Thermopylarum tractum; ibi ei cacumen attollitur, et in rupes acutas, præruptas, præcipitesque finitur; parvum et angustum viatoribus a littore Locros petentibus, et ex Thessalia derelinquit transitum: pylas, id est, portas, et angustias vocitant atque Thermopylas. Sunt enim ibi prope thermæ, id est, calidæ aquæ magno in honore, ut Herculi consecratæ.' Livius vero lib. v. de Bello Macedonico dicit montem esse longissimum, qui mediam ita Græciam dividit, sicut Apenninus suo dorso scindit Italiam.

§ 2 *Jus civile*] Hoc etiam Livius narrat ab urbe condita lib. IX. dicens: 'Cn. Flavius jus civile in penetralibus repositum vulgavit, Fastos in albo posuit, ut quando cum populo agi liceret, sciri posset.' Gellius ex Pisonis Annalibus: 'Cn. inquit, Flavius, patre libertino natus, scriptum faciebat; isque eo tempore ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles surrogabantur, eumque pro tribu ædilem curulem renunciarunt: at ædilis, qui comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret eum ædilem fieri. Cn. Flavius Annii filius dicitur tabulas posuisse; scriptu sese abdicasse: isque ædilis curulis factus est. Idem Cn. Flavius Annii filius dicitur ad collegam venisse visere ægrotum; et, in conclave postquam introivit, adolescentes ibi complures nobiles sedebant, contemnentes eum: assurgere ei nemo voluit. Cn. Flavius Annii filius id arrisisse dicitur, sellamque curulem jussit sibi afferri, eam in limine apposuit, ne quis illorum exire posset, utique ii omnes inviti viderent sese in sella curuli sedentem.' *Oliver.*

Cn. Flavius, &c.] Ita JC. L. II. de Orig. Jur. § 6. Omnium tamen harum et interpretandi scientia et Actiones apud Collegium Pontificum erant: ex quibus constituebantur, quis quoque anno præesset privatus: et populus prope centum annis hac consuetudine usus est. Postea cum Appius Claudius proposuisset, et ad formam redigisset has Actiones, Cn. Flavius scriba ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit; et adeo gratum fuit id munus populo, ut Tribunus plebis fieret, et Senator, et Ædilis curulis.

Et scriba] An Ædilitius? fortassis; nam et Ædiles suos scribas æque ac Prætores et Consules habebant. Piso in Annalibus Cn. Flavium Annii filium, eumque ait, scriptum fecisse phrasi antiquaria. Scribam Lucillius 'Scriptuarium' appellat apud Nonium, si bene memini. *Coler.*

Fastos] Fasti libri erant, in quibus continebantur dies quibus cum populo agi liceret, et quibus non liceret: sed a potiori denominati sunt, scilicet a fando; nam dies quibus cum populo fari licebat, fasti; quibus vero non, nefasti. Cicero pro Muræna: 'Fastos,' inquit, 'vulgus non habebat: erant in magna potentia, qui consulebantur, a quibus etiam dies tanquam a Chaldæis petebantur:

inventus est scriba Cneus Flavius, qui cornicum oculos confixerit, et singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit.' Plinius lib. XXXIII. 'Frequentior autem usus annulorum non ante Cneum Flavium deprehenditur. Hic namque publicatis diebus fastis, quos populus a paucis principum quotidie petebat, tantam gratiam plebis adeptus est; alioqui libertino patre genitus, et ipse Appii Cæci scriba, cujus hortatu exceperat eos dies consultando assidue sagaci ingenio, promulgaveratque; ut Ædilis curulis crearetur cum Q. Anitio Prænestino, qui paucis ante diebus hostis fuerat, præteritis C. Petilio et Domitio, quorum patres Consules fuerant. Additum Flavio, ut simul tribunus plebis esset, quo facto tanta Senatus indignatione exarsit, ut annulos ab eo abjectos fuisse, in antiquissimis reperiatur annalibus.' *Oliver.*

Sellam curulem] Sella curulis appellatur vel a Curibus civitate Sabinorum, unde hoc genus tractum est a Romanis, sicut et toga prætexta; vel quia sellæ illi rotæ subjectæ essent, ut in quamcumque partem civitatis vehi et impelli posset. Nam quia jurisdictionem habebant, et civitas magna erat, ideo multis in locis jura dare cogebantur. *Idem.*

§ 3 *Veneficii*] Livius quoque lib. VIII. 'Cum primores,' inquit, 'civitatis similibus morbis eodem ferme omnes eventu morerentur, ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum Ædilem curulem indicaturam se causam publicæ pestis professa est, si ab eo sibi fides data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad Consules, Consules ad Senatum referunt; consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum est, muliebri fraude urbem premi, mulieresque ea venena coquere; et si se sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta et recondita alia invenerunt. Quibus in forum delatis, et viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis Cornelia ac Servilia patritiæ utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad colloquendum sumpto, quum summoto populo in conspectu omnium rem ad cæteras retulissent, haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. Comprehensæ extemplo erant comites, magnum numerum matronarum indicarunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ; neque de Veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est.' *Oliver.*

Pars capitali] Centum et septuaginta fuerunt capitali supplicio affectæ propter admissum scelus, et hæ potissimum fuere pauperes; aliarum vero pœna permissa fuit earum maritis, propter infamiam et dedecus. *Oliver.*

Centum septuaginta] Orosius ampliorem numerum colligit, nimirum 380. hic quidem duplo major. Augustin. de Civ. Dei lib. III. cap. 17. super fidem multas fuisse scribit. *Colerus.*

§ 4 *Tibicinum quoque collegium*] Livius: 'Tibicines,' inquit, 'quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tybur uno agmine abierunt, adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit Senatum, legatos Tybur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tyburtini benigne polliciti primum accitos eos in curiam, hortati sunt, ut reverterentur Romam. Postquam impelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum eos aggrediuntur: die festo, alii alios per

speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, et vino, cujus avidum ferme hoc genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno vinctos conjiciunt ac Romam deportant: nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus est, impetratoque ut manerent, datum ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac quæ minime solennis est licentia, per urbem veherentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent.' De tibicine Ovid. Fast. VI. 'Cur vagus incedit tota tibicen in Urbe? Quid sibi personæ, quid toga longa volunt?' *Oliver.*

Privatasque ferias] Præter publicas ferias, erant quoque privatæ feriæ singularum familiarum. Publicæ autem aut erant statæ, quæ stato tempore redibant; Conceptivæ, quæ quotannis a Magistratibus vel Sacerdotibus concipiebantur, in dies vel certos vel etiam incertos; Imperativæ, quæ pro re nata indicebantur, denique nundinæ, cum mercis causa conveniebant. Vide Macrobium lib. I. cap. 16. Vide Ovid. et ad eum locum Neapolis commentaria.

Tibur] Civitas in Sabinis Stephano, decimo sexto ab Urbe lapide.

Honos pristinus] Ut nimirum tibicines iterum in æde Jovis vescerentur.

§ 5 *Prandere*] Hinc apparet etiam prandia antiquis in usu fuisse.

Mola] Ovidius de Fastis hoc idem ostendit, dicens: 'Ante Deos homini quod conciliare valebat, Far erat, et puri lucida mica salis.'

Mola, quæ vocabatur] Editio Veneta, *quæ vocatur:* melius; nam et Valerii ævo mola dicebatur. Glossarium: *Molæ salsæ, κριθαὶ πεφρυγμέναι.*

Farre] Adoreum juxta Plinium veteres appellavere. Differt ab Halica. Far enim antiquissimis temporibus in usu, Halica recentioris usus, ut testantur Plin. lib. XXII. c. 25. Idem ostendit Galen. lib. II. de Compos. Medic. Aëtius, alii.

Et pullis] Nam in cavea pulli servabantur: et quum bellum cum hostibus committere vellent, primum auspicia capiebant objecta pulte, quam si sumpsissent, ut pars humum caderet, bonum erat auspicium; si respuissent, Diis non placere dicebant id bellum suscipi. *Oliver.*

Libamentis] Libare proprie est partem et primitias Diis fundere. *Λείβειν* Græce, Latine significat *fundere.* Quia primam partem libantes in ignem quasi primitias fundentes se Diis sacrificare dicebant. *Oliver.*

§ 6 *Febrem*] Ædificia multa habuit Palatinus mons, quorum ne ruinas quidem per vineta, quæ ibi consita sunt, discernere licet: in eo fanum Febris situm fuisse, constat ex Val. Max. et ex Cicerone: 'Illud,' inquit, 'profecto confiteamini, longe aliter rem se habere atque hominum opinio sit; eos enim qui Dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras Deorum. Qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non nomen tantum Deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in Palatio videmus.' Et Plin. 'Ideoque etiam Febri fanum in Palatio dicatum est.' Aram quoque ejusdem Febris, ædemque Larum, et Curiam Saliorum, in qua cum flagrasset, inventus est lituus Romuli illæsus, in Palatio fuisse, idem Cicero testatur. *Marlianus.*

Area Marianorum monumentorum] Trophæa Marii Cimbrico bello parta, quæ a Sylla disjecta, et a Cæsare Dictatore instaurata esse commemorat Suetonius, a dextra viæ Prænestinæ, propeque D. Juliani ædem extant. Quæ tametsi mutilata, tamen horum in altero thoracem cum clypeis, juvenisque captivi simulacrum brachiis post tergum revinctis, in altero vero varia belli instrumenta

adhuc cernuntur. *Marl.*

Æstus] Corporis et animi.

Cap. vi. § 1 *Spartana civitas*] Adeo Spartani luxuriæ contemptores et laboris patientes fuere, ut etiam virginibus eorum, teste Cicerone lib. ii. Tusc. Quæst. magis palæstræ pulvis, venaticus labor, et militia in studiis fuerit, quam fertilitas filiorum.

Lycurgi] Optimæ et cordatæ fuere illius leges, adeo ut tota Resp. Lacedæmoniorum virtutis exemplar fuerit. Nullæ divitiæ, nisi in quantum natura desiderabat, apud illos in pretio fuerunt, avaritia multorum malorum mater exscindebatur. Usus auri et argenti, qui pessimas ut plurimum artes mortales docuit, lege vetitus. Viles nummi ferrei, quantum utilitas postulabat, cusi sunt. Ita luxuria, omnisque avaritia, et opum et auri furiosa cupido ejecta est Reip. Bene erat iis quibus Deus obtulerat parca quod satis est manu. Plerasque Resp. nimis secunda fortuna, nimiæ divitiæ pessum dedere. Inde cunctæ fere scelerum causæ, inde mollities animum enervavit, præcipiti via in singula fere vitia transcursum, eversa militaris disciplina, leges conculcatæ. Tanta continentia Laconum Respub. octingentos annos stetit. Vide Xenophontem de Rep. Lacedæmon. et Thysii memorabilia, ubi de Republica Lacedæmoniorum agit.

Aliquandiu] Per quingentos annos et amplius se ab Asia abstinuerunt, continenter viventes legibus nunquam mutatis. Cic. in Orat. pro L. Flacco: 'Lacedæmonii,' inquit, 'soli toto orbe terrarum septingentos annos et amplius suis moribus et nunquam mutatis legibus vixerunt.' *Oliver.*

Ionas] Herodotus lib. viii. Plutarchus in Themist. Ortos autem Ionas ab Atheniensibus, notum ex Herodoto lib. i. et aliis. Iones autem non ab Ione, Xuti filio, sed a Javan nomen accepere: unde et 'Iaones' Homero.

Unguenti, coronarumque] Unguento non tantum linebant caput; sed etiam pedes, ut ex Athenæo liquet pluribus locis. De variis idem quoque agit unguentis, adeo ut unicuique parti corporis idonea attribuerentur unguenta. Nardinum præstantissimum habebatur. Unde Tibullus: 'Illius puro destillent tempora nardo.' Coronis quoque, quæ constabant variis floribus, unguento delibutis utebantur ad prohibendam ebrietatem. Iis autem coronis utebantur, ut scribit Aristoteles, *ἐν τοῖς Συμποσίοις, εὐετηρίαν καὶ ἀφθονίαν αἰνιττόμενοι τροφῶν.* Sertis autem caput et colla amplectebantur, pocula cingebant, etiam ipsa triclinia ornabant.

Quod eos non frustra] Corroborat exemplo hanc opinionem; nam Pausanias cum multas magnasque res gessisset, ubi se moribus Asiaticis dedit, ita corruptus est, ut consilia prodendæ patriæ cum rege Persarum iniret. Hic Pausanias, cum adversus Xerxem Persarum regem opulentissimum missus, multas atque præclaras inde victorias retulisset, et plurimum incrementi Lacedæmoniorum adjecisset imperio, sensim vitam suam in mores Asiaticos labi permisit. Deinde eo usque processit res, ut cum Xerxe ita conveniret, se illi imperium Lacedæmoniorum proditurum esse, si filiam sibi in matrimonium dedisset. Id vulgatum cum Lacedæmones rescissent, Pausaniam ad se vocatum inedia mori coëgerunt. *Oliver.*

Maximis operibus editis] Qui Mardonium satrapam natione Medum, et Persarum regis generum, manu fortem et consilii plenum, cum ducentis milibus peditum, et viginti equitum, haud ita magna manu apud Platæam vicit. *Oliver.*

§ 2 *Tibiæ concentu*] Autor historiæ Græcæ gravissimus Thucydides Lacedæmonios summos bellatores non cornuum tubarumve signis, sed tibi-

arum modulis in præliis usos esse refert: non prorsus ex aliquo ritu religionum, neque rei divinæ gratia, neque etiam ut excitarentur, atque evibrarentur animi, quod cornua, et litui moliuntur: sed contra, ut moderatiores, modulatioresque fierent: quod tibicinis numeris temperatur. Nihil adeo in congrediendis hostibus, atque in principiis præliorum ad salutem, virtutemque aptius rati, quam si permulsi sonis mitioribus, non immodice ferocirent. Cum procinctæ igitur classes erant, et instructa acies, cœptumque in hostem progredi, tibicines inter exercitum positi canere incipiebant. Ea tibiæ præcentione tranquilla et venerabili, ad quandam quasi militaris musicæ disciplinam, vis et impetus militum, ne sparsi, dispalatique proruerent, cohibebatur. *A. Gellius.*

Anapæsti] Anapæstus pes est, qui primas duas syllabas breves habet, et ultimam longam.

§ 3 *Inertia*] Ocii atque inertiæ publicam apud Athenienses mortalium cordatissimos accusationem fuisse memoriæ proditum est. Cleanthes et Menedemus Philosophi ejus rei coram Areopagitis causam dixere. Singulis admodum annis cives coram judicio se sistebant, rationem redditur, cui arti quis se dedisset, quo quæstu vitam toleraret. Ita enim existimabat sapientissimus populus, vitam in actione consistere, ignavum pecus a civitatis suæ penetralibus arcendum. Nihil æque animum spiritusque obtundit, quam torpida quædam remissio. Ager, qui aratro non sulcatur, spinas et lolia producit, mens humana, quæ non exercetur, vitiorum spinas edit. Sicut mare mortuum nullis agitatur undis, sed vaporibus noxiis continuo aërem inficit, ita qui ocio veluti sepultus est, vitiorum fœtidos eructat vapores, qui ipsam animam ex augusto detrudunt solio, et cœno suo contaminant. Cœlum aspice; in continuo motu est, ideoque nulli mutationi obnoxium. Exercitatione corpus roboratur, nimia quies noxia, viscera obstruit, venas putrido sanguine implet: ingenii quoque exercitatio animum alit: cogitationes fovet: nimia quies rubigine quadam lædit. *Thysius.*

E latebris suis] Quia per otium in occulto vitam agunt; nam proprium inertis est in otio et tenebris delitescere.

§ 4 *Areopagus*] Græce Ἄρειος πάγος, *Martius vicus* vel *Colliculus*, nomen, teste Pausania in Atticis, adeptus suum, quod Mars ibi primus, Halirrhotio interfecto, judicio se sistere fuerit coactus. Hic senatus Areopagitarum, quem velut alteram ancoram populari imperio adhærere voluerat Solon, judicium exercebat de cæde, vulnere de industria facto, de incendio, veneno, si quis eo dato necem attulisset, et parricidio, iis tamen exceptis, qui adulterum deprehensum cum uxore interfecissent, præcipue vero de impietate, sicut apparet ex eo quod de Theodoro illo Atheo narrat Laërtius. Refert idem Socratem ab Areopagitis damnatum, quod non eosdem atque civitas Deos putaret, et nova numina inveheret. Fuit hæc curia judicum Atheniensium sita non procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quæ vocant, ut testatur Pausanias: ideoque Areopagus vocata est, quasi Martium collem dicas; vel quod Marti consecratus esset collis iste, vel quod primus Mars, ut fabulantur, cædis causam in eo judicio dixisset. Antequam actio intenderetur, cogebantur actor et reus gravissimo se jurejurando obstringere, et bis inde caussam orare. Judices autem sedebant in duobus argenteis scabellis, quorum unum, teste Pausania, contumeliæ, alterum Impudentiæ dicebant, atque ita noctu et sub dio summo cum silentio audiebant caussas, adempta conciliando-

rum affectuum facultate, ne judicum animus a norma recti deflecteret, ut est apud Hermogenem. Inter judices, qui numero erant novem, erat et Regi locus, qui corona, ut ait Pollux, deposita, judicabat. Athenæus prodit ex Hyperidis sententia libro XIII. si quem in caupona cœnasse comperissent, prohibuisse eum ascendere in Areopagum. Eosdem puerum damnasse, qui oculos coturnicibus eruerat, scribit Quinctilianus. Diligenter etiam inquirebant, quid ageret Atheniensium unusquisque, vel quo quæstu se sustentaret, auctore Valerio. In numerum eorum cooptabatur nemo, nisi et stemmate nobilis, et perspecta virtute dignus censeretur Græciæ totius judex, sicut Areopagitico Isocrates prodit. Utrum Solon Senatum hunc instituerit, dubitant eruditi. Etsi enim Plutarchus affirmet, ex Isocrate tamen colligi non potest. Neque Laërtius illam institutionis mentionem facit in ejus vita. Sunt qui ante Solonem fuisse produnt, sicut intelligi potest ex illis, quæ de Marte, fabulose tamen, prodita leguntur memoriæ. *Funger.*

§ 5 *Periclis*] Pericles Orator maximus et Philosophus doctissimus fuit, qui rempublicam Atheniensium quadraginta annis mira quadam prudentia gubernavit, et illi habitus est honos, ut suo loco dicemus. *Oliver.*

§ 6 *Convictus a patrono libertus*] Ex antiquis Grammaticis patet, quod Actio Ἀποστασίου patronis esset adversus libertos, qui patronos non coluissent, aut alios adoptavissent, eaque, quæ legibus imperantur, non præstitissent. Convicti autem liberti in servitutem revocabantur: sin autem secundum libertos pronunciatum esset, perfecte liberi erant. Judicabantur autem servorum actiones in Dominos, Patronorum in liberos, Ἀποστασίου a contribulibus Patroni, sive Domini. Ita Harpocration et Suidas testantur. Ita se habere veteres Oratores Græci commemorant, Lysias πρὸς Ἀριστόδημον, et Hyperides κατὰ Δημητρίας Ἀποστασίου. *Thysius.*

Civem] Errat hic Valerius, qui servos simul cum libertate civitatem accepisse existimat.

§ 7 *Inde Massilienses*] Hi maxima fuerunt amicitia pop. Rom. devincti, adeo ut cum cæteræ civitates a pop. Rom. defecissent, hi soli in fide et officio permanerent; quod et tempore belli civilis fecerunt. Unde Strabo lib. IV. 'Massilienses,' inquit, 'Romani populi amicitiam conciliarunt, qui cum illis permultum utiles essent, magnum ex ipsis susceperunt incrementum.' *Oliver.*

Massilienses] Massilia, quæ et Μασαλία Ptolemæo et Eustathio, perantiqua urbs, et non parum olim fortunata, in littore Galliæ ad mare mediterraneum posita, origine Græca, a profugis ex Ionia Phocæensibus dominatum Persarum aversantibus inter barbaros Salyas condita, cum Cyrus rerum in Asia potiretur.

Severitatis custos] Magna Massiliensium laus, ob quam merito ipsis gloriari liceat. Nec parcius eos Cicero laudat, imo vero aliquanto etiam luculentius, Orat. pro L. Flacco: 'Neque vero te Massilia prætereo, quæ L. Flaccum militem Quæstoremque cognosti; cujus ego civitatis disciplinam atque gravitatem non solum Græciæ, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam jure dicam, quæ tam procul a Græcorum omnium regionibus, disciplinis linguaque divisa, cum in ultimis terris cincta Gallorum gentibus barbariæ fluctibus alluatur, sic optimatum consilio gubernatur, ut omnes ejus instituta laudare facilius possint, quam æmulari.' Strabo etiam inter alia præcipue frugalitatem et temperantiam Massiliensium commendat, lib. III. Justinus lib. XLIV. 'Illic bene instituta non temporum necessitate, sed recte

faciendi consuetudine servantur.' Tacitus in Agricola: 'Parvulus sedem ac magistram studiorum habuerat, locum Græca comitate et provinciali parcimonia mistum.' Miror itaque vehementer de tanta tamque sancta civitate Proverbia sublata πλεύσαις εἰς Μασσιλίαν. A Plauto etiam 'Mores Massilienses' in ipsis Romanæ urbis theatris fuere. Quid Athenæus? Μασσιλιῶται, inquit, ἐθηλύνθησαν, οἱ τὸν αὐτὸν τοῖς Ἴβερσι τῆς ἐσθῆτος φοροῦντες κόσμον· ἀσχημονοῦσι γὰρ διὰ τὴν ἐν ψυχαῖς μαλακίαν, διὰ τρυφὴν γυναικοπαθοῦντες. *Coler.*

In scenam] Ne vero probati illorum mores inquinarentur, prospexere quoque cordatissimi mortales. Itaque comœdiam omnesque adeo scenicos ludos Republ. sua ejecerunt. Videbant enim, eam esse lasciviæ matrem, nequitiæ magistram, omniumque malarum artium administram. Ubi quis assuescit audiendis sceleribus, sceleratus tandem evadit. Facillime in mortalium animos irrepunt vitia, etiam ea quæ quis antea deriserit. Quia enim eorum imago diu menti inhæret, tandem ipsam arcem rationis offuscat, denique etiam superat. Maxima quidem apud Romanos Græcosque illorum fuit licentia, Romæ tamen etiam actores infames habitos constat. Utique Augustinus de Civit. Dei lib. II. cap. 13. artem ludicram scenicamque non tantum probro habitam docet, sed genus id hominum non modo civium numero, sed et tribu motos a Censoribus tradidit. Profecto histriones perditissimis fuisse moribus deploratæque nequitiæ necesse est, cum in ea civitate pro civibus non haberentur, cujus tam multa millia hominum flagitiosorum cives erant. Etiam in Jure civili expressæ de infamia scenicorum leges in tit. ff. de his qui not. infam. *Thysius.*

Quorum] Scilicet mimorum, hoc est, histrionum mores hominum gestu corporis imitantium.

Alimenta] Æruscatores etiam apud Romanos vetiti, qui offuciis quibusdam æs ex vulgo corradebant.

Sine lamentatione, sine planctu, luctus funeris die] In Manuscript. quasi omnibus sic legitur: *sine planctu luctus funeris dies.* In Campensi autem: *luctus ac funeris dies.* Quæ tolerabilis est lectio; attamen præfero Cauchianam: *sine planctu luctus funeris die.* Pigh.

Sine planctu luctus, funeris die] Confusa leviter et leniter ordino: *sine planctu, luctus, funeris die, domestico sacrificio, adjectoque necessariorum convivio finitur.* Hæc mens, luctum non produci, sed finiri ipso illo funebri die. *Lipsius.*

Venenum cicuta temperatum] Cicuta venenosa herba est, teste Plin. Nat. Hist. lib. XXV. 'Quod Cicuta,' inquit, 'quoque venenum est publica Atheniensium pœna invisa: ad multa usus non omittendi, semen habet noxium,' &c.

Sexcentis] Usi fuere Massilienses Republ. Aristocratica, quam Optimatum Latini dicunt, optimis legibus descripta, in quo concilium (συνέδριον Strabo nuncupat) erat virorum 600. qui quamdiu in vita, tamdiu in honore manebant. Hos Τιμούχους vocabant. Concilio huic præerant viri quindecim quorum munus erat negocia obvia et minoris momenti expedire: et his rursum præsidebant tres, qui plurimum poterant. In ordinem Timuchorum nemo allegebatur, cui liberi non essent, cujusve pater, avus, proavus cives non fuissent. Legibus vivebant Ionicis, unde oriundi erant, in publico propositis, ut cognitionibus omnium paterent. Vide Strabonem.

§ 8 *Quod illam etiam in insula Ceo servari animadverti*] Vulgo, *Cara.* In Mss. correctioribus *Coeo* vel *Ceo* legitur, in aliis *Chio* vel *Coo.* Diversas autem insulas esse *Ceos*, vel *Coeos*,

Chios et *Cos*, Cosmographorum omnium consensu et demonstratione manifestum est. Ex his Ceon malim tetrapolim fuisse: postea duabus urbibus Coressa Pœessaque mari devoratis, in duas reliquas Julida, Carthæamque habitatores earum migrasse, Strabo et Plinius tradunt. Sed temere confunduntur apud auctores tam Græcos quam Latinos dictarum insularum nomina, idque librariorum negligentia; ut in Stephano de Urbibus: Ἰουλὶς, *πόλις ἐν* Κῷ *τῇ νήσῳ*. Et rursus, Καρθαία, *μία τῆς ἐν* Κῷ *τετραπόλεως*· cum utrobique legi debeat *ἐν* Κήῳ, quemadmodum recte nominant Κηΐους populos Menandriani versus legem seu consuetudinem hanc properandæ mortis prædicantes. Quos ipsos, quia ad intellectum Valerianæ hujus historiæ faciunt, non prætermittam. Leguntur autem in Stephano et Strabone hoc modo: Καλὸν τὸ Κήων *νόμιμόν ἐστι* Φανία, Ὁ *μὴ δυνάμενος ζῇν καλῶς οὐ ζῇ κακῶς*. Permittebat autem illa lex Ceiensum majores annis sexaginta natos *ἀκωνίζεσθαι*, hoc est, *aconito vitam finire*. Sic legendum, non *ἀγωνίζεσθαι*, ut habetur in Stephano. *Pighius*.

Iulida] Est hoc oppidum Insulæ Ceæ.

Tibi quidem, inquit, Sex. Pompei] In Mss. ita legitur. De hoc Sex. Pompeio Asiæ Procos. vide nostros Annales. *Pighius*.

Duas filias et septem nepotum gregem superstitem relictura, permuto] Ita in Winchel. Cauch. et Campens. Vulgo: *duas filias et unum nepotum gregem superstitem relictura permuto*. Priorem lectionem approbo. In Atrebatensi quidem et Susiano legitur, *uno*. Pulmanni, et Colonienses codices numeralem notam 7. habent, quæ perperam a librariis in *uno* vel *unum* mutata est. *Pighius*.

Sacrisque domesticis] Ut Diis Penatibus sacrificia faceret.

Mercurio] Ideo Mercurio libavit, quia dicitur animabus præesse. Virgilius lib. IV. 'Animas ille evocat orco Pallentes, alias sub tristia tartara mittit.' Est autem Deorum nuntius, qui non solum Diis superis, sed inferis quoque ministrat.

Meliorem sedis] In Elysium campum, qui in Fortunatis Insulis ponitur. idem autem est, atque si locum voluptatis quis dicat, quod et Eustath. recte observavit, qui ab *ἀλύω*, *χαίρω*, id est, *gaudeo*, derivat. Quo et allusit princeps Poëtarum, cum Æneid. VI. ita loquitur: 'Devenere locos lætos, et amœna vireta Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.' Item: 'Exinde per amplum Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus.'

Opprimendorum oculorum] Claudendorum oculorum. Virgilius: 'Pressive oculos, et vulnera lavi.' Consuetudo enim erat, ut propinquiores lumina clauderent.

§ 10 *Pecunias mutuas*] Mela lib. III. cap. 2. ubi de Druydibus: 'Docent multa nobilissimos gentis clam et diu, vicenis annis in specu aut in abditis saltibus. Unum ex iis quæ præcipiunt in vulgus effluit, videlicet ut forent ad bella meliores, æternas esse animas vitamque alteram sequi. Itaque cum mortuos cremant ac defodiunt, apta viventibus olim negotiorum ratio etiam et exactio crediti deferebatur.' De istac exactione nusquam legi, præter apud Valerium et Melam. De reliquis Braccatorum sive Druydarum Placitis convenienter tradunt Strabo lib. IV. Diodorus, Ammianus, alii. De Pythagora, nulli nota magis domus est sua, ut ait Juvenalis. *Coler*.

Braccati] Galli. Tota olim Gallia in tres partes divisa, Togatam, quæ et Cisalpina, et Alpibus Italiæque antiquo limite Rubicone flumine terminatur; Comatam, quæ omnis Transalpina Gallia, et iterum in Belgicam, Celticam, Aquitanicam dividitur; Braccatam denique, quæ erat Narbo-

nensis Romanorum Provincia.

Braccati] Intelligit Druydas, penes quos omnis sapientia eruditioque Gallorum consistebat.

Palliatus] Græcus, quia, ut supra diximus, pallio utebantur Græci.

Pythagoras] Qui credebat animas hominum immortales esse, sed ex uno corpore in alia corpora transire, nec uspiam inferos esse.

Pythagoras] Ex Samo Philosophus, idem magus et pictor, olim Semneserteo regnante in Ægypto versatus, inventor nominum, rerum amplificator, *μετεμψυχώσεως* institutor, *φιλόσοφος* primus non *σοφὸς* appellari voluit; apud discipulos tantæ auctoritatis, ut in controversiis sufficeret ipsis *τὸ αὐτὸς ἔφα*: habitus etiam Apollo, Dei et Jovis filius, Crotoniatis *θεῖος*, qui denique in magna Græcia vocata Italiæ regione diu philosophatus omnia sua symbolis involvit, extra urbanos strepitus in remotissimis locis vitam finiens. Obiit Metaponti, atque ejus domus in templum mutata. Vide Jamblichum de Vita Pythagoræ, et de numeris, quibus omnia constare dixit Pythagoras, Plat. copiose agit lib. de Univ.

§ 11 *Cimbrorum*] Ptolemæus et Pomponius Cimbrorum ac Teutonorum maritimarum nationum in descriptione Germaniæ meminerunt. Etiam eorundem, ne cæteros nominem, D. Hieronymus, eodem modo in Epistola ad Gerontiam meminit.

Cimbrorum] Cimbri autem et Cimmerii a Gomer nomen accepisse putantur. Festus tamen ita scribit: 'Cimbri lingua Gallica latrones dicuntur.' Quod a vero profecto non alienum videtur. *Kemper* enim nostrati lingua 'pugnatorem' denotat. Sic et 'Sicambros' quasi 'pro victoria dimicantes' appellatos fuisse, Aventinus observavit. *Sych* enim nostratibus 'victoriam' denotat, quin etiam ipsis hodieque Cimbris. Quod autem 'Cimbros' Gallis 'latrones' dictos affirmat, idem est, atque si dixisset, 'viros militares,' 'bellatores.' Ita apud Nonium Gracchus: 'qui apud regem in latrocinio fuisti, et stipendia acceptasti.' Itaque non in totum admittendus est Scaliger, cum dicit: 'Cimbri *λῃστρικοὶ καὶ πλάνητες* fuerunt; sed non magis Cimber latronem significat, quam Isaurus pyratam, Ambro dissolutum ac voracem, Opicus obscænum. Sed quia tales fuerunt eæ nationes, de earum nomine vocamus qui tales sunt.' Vide Scal. in Festum. *Joh. Is. Pontanus.*

Celtiberorum] Est hic populus Hispaniæ Tarraconensis.

Celtiberi] Prosequitur aliud institutum eorum fuisse, ut cum milites ducem suum amisissent mortuo duce, se interfici mallent: quod legitur in vita Sertorii, pro cujus salute spiritum devoverant, quia in bellum proficiscentes, jurabant in manes Imperatoris se pro salute illius fortiter pugnaturos.

Pro cujus salute spiritum] Ita et Galli 'soldurios' habuere. Cæsar de B. G. lib. III. 'Adcantuannus cum sexcentis devotis, quos illi soldurios appellant: quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderunt: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant. Neque adhuc hominum memoria repertus est quispiam, qui eo interfecto, cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret.'

§ 12 *Thraciæ vero*] Thracibus hoc commune cum Agathyrsis, Cæsiis, Heniochis, Indis. Herodotus lib. v. Xenodotus in Collect. Proverb. Pompon. Mela lib. II. cap. 1. Idem de Causianis scripsit Nicolaus apud Stobæum: *Καυσιανοὶ τοὺς μὲν γενομένους θρηνοῦσι, τοὺς δὲ τελευτήσαντας μακαρίζουσιν.* Sed profecto videtur illo loco legendum esse *Καυκασιανοί.* Sic enim de Albanis Strabo libro II. *Ὑπερβαλ-*

λόντως δὲ καὶ τὸ γῆρας τιμῶσιν Ἀλβανοὶ, καὶ τὸ τῶν ἄλλων, οὐ τὸ τῶν γονέων μόνων. τεθνηκότων δὲ οὐχ' ὅσιον φροντίζειν οὐ δὲ μεμνῆσθαι. *Colerus.*

Si ejus aliquanto felicior ac beatior finis reperietur] Vulgo additur *Ea mortua;* quod insertum videtur e Gloss. alicujus eorum, qui de vita spiritus ac morte carnis indies disserunt. Et in Wincheliano exemplari hæc verba omittuntur; in quo sic: *si ejus aliquanto felicior ac beatior finis reperietur.* Quam lectionem minime spernendam arbitror. *Pigh.*

§ 13 *Lycii*] Lycia provincia est in minori Asia, ab oriente juxta Pamphiliam, ab occidente Cariam, vel, ut Solinus tradit, Ciliciæ confinis. In ea civitas est nomine Patera, in qua Apollinis oraculum erat, cæteris claritate præstantius. Unde Virgilius 'Lycias sortes' appellat Apollinis oracula, quæ in Lycia responsa dabant. *Oliv.*

§ 14 *Indorum fœminæ*] De Thracibus hoc narrat Herodot. lib. v.

Indorum fœminæ] Solinus de India: 'Apud eos vero, quibus ad vivendi rationem propensior cura est, multæ uxores in ejusdem viri coëunt matrimonium: et quum maritus decesserit, apud gravissimos judices suam quæque de meritis agunt causam; et quæ officiosior cæteris sententia vicerit judicantium, hoc palmæ refert præmium, ut arbitrio suo accendat rogum conjugis, et supremis ejus semetipsam det inferias, cæteræ notatæ vivant.' De Indis quoque idem Solinus: 'Quietum ibi eminentissimæ sapientiæ genus est, vita repletos incensis rogis mortem accersere.'

Genialis tori] Quo generationi prolis a conjugibus opera dari solet.

§ 15 *Siccæ*] Vocatur et hæc Sicca Venerea, atque eo quidam referunt Succoth Benoth Assyriorum, fuit enim eorumdem in Africa colonia, trium illa dierum itinere, sive mille pass. plus minus cxx. a Carthagine dissita. Non Succoth autem solummodo, sed et Siccuth, quod propius a Sicca abest, tabernacula sonat Ebraice, et probabile satis est idem sonasse Punice, atque eidem Deæ, id est, Veneri, eisdem sacris, seu simillimis, ex Phœnicia in Africam translatis, coloniam ipsam postea deductam, nomen suum debuisse. Nam Phœnices hunc cultum, hos ritus, et τὸ Succoth Benoth a Babyloniis etiam accepisse facile persuasum habeas: et consules, si placet, B. Athanasii adversus Gentes Orationem, et Sozomen. Hist. Eccles. lib. I. cap. 5. et lib. v. cap. 9. Ut autem Latinæ et Græcæ vocabulorum terminationes in adscitis barbaris servarentur, Siccuth Benoth in Siccam Veneream mutari oportuit. Σίκκα Οὐενερία dicitur Ptolemæo, et Procopio lib. II. Vandalic. Sicca Veneria Antonino in Itinerario, Veneria tantum Solino, et Sicca tantum Plinio lib. v. cap. 3. sicuti et hic Valerio. Urbs quoque Punica cum *y* Syca appellata fuit. Quod adhuc propius accedit ad propositum. *Seldenus.*

Sicca] Siccam Veneriam Ptolemæus lib. IV. et Antoninus appellant: quod autem quidam scribunt, fuisse in Africa alteram Siccam Syphacis regiam, minime id verum est. Siga enim, non Sicca Syphacis regia appellabatur, de qua Strabo lib. XVII. Ptolemæus lib. IX. Plinius lib. v. cap. 2. et Pomponius Mela lib. I. cap. 5.

Atque inde procedentes ad quæstum, dotes corporis injuria contrahebant] Ita elegantius in Manuscriptis. Vulgo: *Atque inde procedentes quæstum dotis corporis injuria contrahebant.* Pigh.

§ 16 *Septimum implessent annum*] Herodotus lib. II. sed quinque annos scribit.

§ 17 *Osculum*] Oscula varie usurpata vulgo, et in omni fere corporis parte. Primum in facie, ibique os, genas, oculos suaviabantur: in itu,

reditu, gratulatione, imo in salutatione et cottidiano occursu. Qui mos invaluit maxime, ut opinor, sub Augusto, ideoque Tiberius ut novitium conatus pellere, et oscula cottidiana, ait Suetonius, prohibuit edicto. Sed hæsit nihilominus, et creberrima oscula iterum sub Principibus secutis. Unum Martialem mihi lege, cui benigna materia jocorum, ista. Quin ipsi Principes (certe qui magis moderati) osculo excipere soliti cives digniores. Plinius Laudatione Trajani: 'Gratum erat cunctis, quod Senatum osculo exciperes, sicut dimissus osculo fueras.' Latinus Pacatus de Theodosio: 'Ille cohonestatus affatu, ille mensa beatus, ille osculo consecratus est.' Suetonius in Othone: 'Mane Galbam salutavit, utque consueverat, osculo exceptus, etiam sacrificanti interfuit.' Et reprehendit idem Scriptor Neronem, quod neque adveniens, neque proficiscens, quenquam osculo impertiret. Et hæc illa oscula, quæ vulgabant vulgo, et spargebant in obvios omnes modice saltem notos. Nec enim tam amoris ista, quam officii urbani cujusdam cultus. *Lipsius.*

CAP. VII. § 1 *P. Cornelius Scipio*] Non temere, si fateri licet, ullius causa belli injustior. Sedigenses, socios et consanguineos, Romanorum manibus elapsos exceperant: habita pro eis deprecatio nihil valuit; quum se ab omni bellorum contagione removerent, in legitimi fœderis pretium jussi arma deponere. Hoc sic a barbaris acceptum, quasi manus abscinderentur. Itaque statim, Megara fortissimo duce, ad arma conversi, Pompeium prælio aggressi, fœdus tamen maluerunt, quum debellare potuissent Hostilium, deinde Mancinum. Hunc quoque assiduis cædibus ita subegerunt, ut ne oculos quidem aut vocem Numantini viri quisquam sustineret. Tamen cum hoc quoque fœdus maluere, contenti armorum manubiis, quum ad internecionem sævire potuissent. Sed non minus Numantini, quam Caudini illius fœderis flagrans ignominia ac pudore populus Romanus, dedecus quidem præsentis flagitii, deditione Mancini expiavit: cæterum duce Scipione, Carthaginis incendiis ad excidia urbium imbuto, tandem etiam in ultionem excanduit. Sed tunc acrius in castris, quam in campo, nostro cum milite, quam cum Numantino, præliandum fuit. Quippe assiduis et injustis et servilibus maxime operibus attriti, ferre plenius vallum, qui arma nescirent; luto inquinari, qui sanguine nollent, jubebantur. Ad hoc scorta, calones, sarcinæ nisi ad usum necessariæ, amputantur. Tanti esse exercitum, quanti imperatorem, vere proditum est. Sic redacto in disciplinam milite, commissa acies: quodque nemo visurum se unquam speraverat, factum est, ut fugientes Numantinos quisquam videret. Dedere etiam sese volebant, si toleranda viris imperarentur. Sed quum Scipio veram vellet et sine exceptione victoriam, eo necessitatum compulsi, ut destinata morte in prœlium ruerent, quum sese prius epulis, quasi inferiis, implevissent, carnis crudæ, et celiæ: sic vocant indigenam ex frumento potionem. Intellectum ab imperatore consilium: itaque non est permissa pugna morituris. Quum fossa, atque lorica, quatuorque castris circundatos, fames premeret; ab duce orantes prœlium, ut tanquam viros occideret, ubi non impetrabant, placuit eruptio: sic conserta manu plurimi occisi; et quum urgeret fames, aliquantisper inde vixere: novissime consilium fugæ sedit; sed hoc quoque, ruptis equorum cingulis, uxores ademere, summo scelere, per amorem. Itaque deplorato exitu, in ultimam rabiem, furoremque conversi, postremo mori hoc genere destinarunt: duces suos, seque, patriam-

que, ferro et veneno, subjectoque undique igne peremerunt. Macte fortissimam, et meo judicio beatissimam in ipsis malis civitatem: asseruit cum fide socios, populum orbis terrarum viribus fultum, sua manu, ætate tam longa, sustinuit. Novissime, maximo duce oppressa civitas, nullum de se gaudium hosti reliquit. Unus enim vir Numantinus non fuit, qui in catenis duceretur. Præda, ut de pauperibus nulla, arma ipsi cremaverant. Triumphus fuit tantum de nomine. Ita Florus lib. II. c. 18.

Numantinæ] Fuit hæc urbs Celtiberorum in Hispania, obsidione sua celeberrima.

Institorum] Institores dicuntur, qui jumenta, quibus venalia vehuntur, agunt: erant enim negotiatores qui res esculentas a loco ad locum trahebant: dicti sunt institores, eo quod instant jumentis, quæ mercibus suis onerata impellunt ad locum, ubi merces emere seu vendere consueverunt. *Oliv.*

Lixarum] Lixæ dicuntur mercenarii, qui exercitus in expeditione sequuntur, proprie autem dicuntur ministri militum, qui aquam militibus afferunt: nam antiqui 'lixam' aquam dixere: unde 'elixum' aqua coctum, et 'elixare,' aqua mollire. *Oliver.*

Scortorum] Scorta dicuntur meretrices, a scorteis, quas pelliculas appellabant antiqui, quibus incubare solebant, et quia meretrices non aliter viris subjiciuntur ac pelliculæ, propterea scorta appellarunt. *Idem.*

Deformi se fœderis ictu] Quia turpe fœdus ictum fuerat inter Mancinum et Numantinos, quod pop. Rom. improbavit, quod ejus injussu factum fuisset.

Mancini] Cum ille fœdus cum Numantinis turpe et ignominiosum percussisset, quia id pop. Rom. non probaverat, ipse autor hostibus deditus est, ut omni religione populus solveretur.

§ 2 *Jugurthino bello*] Bello quod gestum fuit contra Jugurtham: solent enim bella a devictis hostibus denominari.

Spurii Albini] Primus fuit, qui Consul et Imperator missus a Senatu contra Jugurtham, molliter nimis et licenter exercitum habuerat, ut apud Sallustium videre licet.

Trophæo] Tropæa, et rectius scribunt antiqui lapides; a Græco enim τρέπω nomen accepit. Itaque proprie dicitur Tropæum monumentum a victore erectum, eo in loco, ubi hostes in fugam convertit. Antiquitus autem arbores spoliis hostium decorabant. Deinde cœpta sunt fieri tropæa etiam ex lapide. Romæ quoque in arcibus figebantur, ex marmore ædificatis. Quinam apud Romanos primi hujus rei fuerint usurpatores, indicat L. Florus lib. III. cap. 2. 'Domitius,' inquit, 'Ahenobarbus, et Fabius Maximus ipsis quibus dimicaverant locis saxeas erexere turres, et desuper exornata armis hostilibus tropæa fixere, quum hic mos inusitatus fuerit nostris. Nunquam enim populus Romanus hostibus domitis suam victoriam exprobravit.' Hæc ille. Græcos etiam tropæa figere solitos fuisse, cum aliunde, tum ex Plutarchi Pelopida, et Æmilii Probi Datame certissimum est.

Ambitioso Imperatore] Spurio Albino, qui videlicet quæreret se tantummodo militibus gratum facere, ut cupiditati et libidini militum obsequeretur.

§ 3 *In Sicilia cum fugitivis gessit*] Imperio per diversa terrarum occupato, quis crederet Siciliam multo cruentius servili, quam Punico bello esse vastatam? Terra frugum ferax, et quodammodo suburbana provincia, latifundiis civium Romanorum tenebatur. Hic ad cultum agri, frequentia ergastula, catenatique cultores, materiam bello præbuere. Syrus quidam nomine Eunus, (magnitudo cla-

dium fecit, ut meminerimus,) fanatico furore simulato, dum Syriæ Deæ comas jactat, ad libertatem et arma servos, quasi numinis imperio concitavit; idque ut divinitus fieri probaret, in ore abdita nuce, quam sulphure et igne stipaverat, leniter inspirans, flammam inter verba fundebat. Hoc miraculum primum duo millia ex obviis, mox jure belli refractis ergastulis, sexaginta amplius millium fecit exercitum: regiisque, ne quid malis deesset, decoratus insignibus, castella, opida, vicos, miserabili direptione vastavit. Quin illud quoque (ultimum belli dedecus) capta sunt castra Prætorum; nec nominare ipsos pudebit, castra Manilii, Lentuli, Pisonis, Hypsæi. Itaque qui per fugitivarios distrahi debuissent, prætorios duces, profugos prælio, ipsi sequebantur. Tandem Perpenna Imperatore supplicium de eis sumptum est. Hic enim victos, et apud Ennam novissime obsessos, quum fame quasi pestilentia consumpsisset, reliquias latronum compedibus et catenis religavit, crucibusque punivit: fuitque de servis ovatione contentus, ne dignitatem triumphi violaret. Ita Florus lib. III. c. 19.

Taurominitanam arcem] Tauromінium mons est Siciliæ, et supra illam civitas, quam Romanorum coloniam esse dixit Ptolemæus. At Strabo urbem, non montem esse ostendit lib. VII. cum dicit: 'Urbes vero extant ad latus Euripum efficiens primum Messana, deinde Tauromінium et Catana et Syracusæ,' &c. Coloniam autem Romanam fuisse, alio loco ostendit eodem lib. ubi dicit: 'Civitas autem frequentiores habet accolas, quam Catana, nam et habitatores admisit Romanos plurimos, pauciores autem quum utraque habet Tauromінium.' Fuisse autem occupatam a fugitivis, alibi ostendit his verbis: 'Eunus cum fugitivis obsidione pressus, illam, (scil. Ætnam, de qua loquitur,) præcipuis affecit cladibus, vixque tandem a Romanis evulsi sunt; eadem mala perpessi Catanenses et Taurominitani, aliique complures.' *Oliver.*

§ 4 *Jam, &c.*] Contigit A. U. DL.

C. Cotta, &c.] C. Cotta Consul cum Liparitanam Insulam obsideret, animadvertit non recte tabernaculum captum esse: igitur cum ad restauranda auspicia iturus esset, P. Aurelium sanguine sibi conjunctum obsidioni præfecit: qui cum negligentius milites in armis habuisset, per eruptionem oppidani vallum incendio consumpserunt, et pene castra ceperunt, et ob hanc causam Consul reversus, re cognita, P. Aurelium virgis cæsum inter pedites militares coëgit. *Oliv.*

Liparitanæ] Lipare una est ex Insulis Æoliis, cujus Solinus una cum reliquis mentionem facit, et omnes, sunt autem septem, suo nomine describit.

Messanam] Est hæc urbs Siciliæ Peloro proxima, a Messeniis Achaiæ populis condita, et a nomine relictæ illis Urbis ita denominata. Vide Cluveri Siciliam.

Quod ejus culpa agger incensus] In Campens. Atreb. ac Pulmannian. *agger*, non, *ager*: multo rectius. Aggere enim et vallo muniebantur castra, quibus incensis pene capta fuerant. Atqui ex quavis materia aggesta fiebant aggeres; sive terra, lapides, trabes, fasces essent, sive hæc simul coacervata. Quid idem noster Valerius? anne Julium Cæsarem, cum armis Mundam clausisset, in alterius materiæ inopia ex cadaveribus aggerem extruxisse scribit? lib. VII. cap. 7. Astipulatur huic nostræ correctioni item Julius Frontinus Strategematum lib. IV. et quia hoc ipsum exemplum disciplinæ militaris ex isto Valerii loco iisdem pene verbis transtulisse videtur, non incongruum erit hic adjungere: 'Idem [Cotta,']

inquit, 'P. Aurelium sanguine sibi junctum, quem obsidioni Lipararum ipse, ad auspicia repetenda Messanam transiturus præfecerat, cum agger incensus, et capta castra essent, virgis cæsum in numerum gregalium peditum referri et muneribus fungi jussit.' Atque hic quidem Frontini locus non solum Valerii verba declarat, sed etiam in iis aliquid deesse, videtur indicare. Nam ubi ait, *militiæ munere inter pedites fungi coëgit*, profecto minus hiulcus et obscurus erit, si locum ex Frontino suppleamus ita, *gregalis militiæ munere inter pedites fungi coëgit.* Vilissimi enim gregales milites erant ad quæcunque opera militiæ supplenda subjecti, et ex centuriarum ultimis decuriis, in quas minoris precii et animi milites conscribebantur, quemadmodum etiam Cicero in Orationibus suis indicat, per contemptum Catilinæ, Clodii, ac Antonii seditiosos ac viles asseclas eorum gregales appellans. Inter quos per ignominiam rejiciebantur etiam illi milites, qui ob culpam aliquam ex ordinibus suis expungebantur. *Pigh.*

Quod ejus culpa agger incensus, et pene castra fuerant capta] E terra plurimum agger: potuitne accendi? Tu sedulo velas, mi Pighi: sed velim (puto te non nolente) *agger inscensus.* Inscendi et conscendi aggerem, vallum, crebra et trita lectio. *Lips.*

§ 5 *Q. etiam, &c.*] Contigit A. U. DLXXIX. et DLXXIII.

Fulvius Flaccus] Hoc factum est bello servili, quod in Sicilia gestum est.

Cohortem] Cohors habuit tres Manipulos, Hastatos, Principes, Triarios; adde et Velites, qui manipulos solebant comitari. Fuit igitur justa et plena Cohors legionaria, homines 420. Si pleniores Manipuli et Legiones, plenior et ipsa; et inde Cohortes quingenarias, et sexcenarias legimus. Græci Cohortem vulgo vocant *σπεῖραν*, ut et Ennius usurpavit. Suidas *spiras* interpretatur numeros. Cohortes omnes in legionibus erant numero æquales, quia et manipuli tales. Sed quia primæ dignitas aliqua attribuitur, id non a numero, sed a splendore et primatu fuit, quod primi in ea Centuriones generis cujusque, et forsan flos aliquis et electio virorum. *Lips.*

Tribunus militum, &c.] Tribuni seni in quaque legione erant. Creavit eos primo Romulus, ejusque exemplo Reges et Consules, donec et Populus in hunc honorem jus et suffragium sibi sumpsit; quod factum primo circa annum U. C. 393. Cum vero minus idonei crearentur per ambitum et gratiam, populus exclusus. Id autem non diuturnum; Populus jus repetiit, ita ut parem numerum Tribunorum Consules et Populus crearent. Qui a Populo creabantur, digniores habiti, et dicti Comitiati, quia Romæ in Comitiis designabantur: qui a Consulibus in exercitu creabantur, dicti Rutili, postea Rufuli, Prætores, aut Consules, aut qui pro iis, sæpe in provinciis creabant Tribunos; et isti in annos mutabantur. Tribunorum duplex genus: Equites, et Plebei. Plures ex equitibus, etiam non raro ex Senatoribus, præsertim graviore bello; alioquin contra, gradus hic ad senatorium ordinem erat. Atque hinc discrimen Tribunorum, ut quidam Laticlavii, quidam Angusticlavii: illi, qui ex Senatu; isti, qui ex Equite nati. Laticlaviorum præstantior ordo. Utrumque genus ambitiose petitum, et datum; et quo pluribus gratificari possent, factum semestre. Hinc 'semestre aurum,' dixit Juvenalis, quia etiam annulo aureo utebantur Tribuni. *Idem.*

Senatu movit] Duplex erat censoria nota in equites; illi autem Senatu movebantur, si erant inter Senatores, aut equo publico privabantur, ne videlicet stipendium de publico darent.

Supercilium] Austeritas, severitas

a præcedente quod sequitur: nam in superciliorum torvo motu, quædam tristitia et severitas ostenditur.

Distringere] Minari vel exercere: est translatio a gladiatoribus, qui gladium in concertatorem suum nudant.

Dentur hæc] Si, inquit, civitates, quæ rerum potitæ sunt, singulæ unum exemplar haberent eorum, quæ ostendimus, tamen abunde viderentur observasse morem militarem.

§ 6 *At nostra urbs*] Contigit A. U. CCCXXII.

Proprio sanguine] Scilicet filiorum.

Incerta gratulandi prius, an alloquendi officio fungeretur] Ita sex Mss. libri habent. Vulgo: *An lugendi officio fungeretur*. Prior ipsissima lectio antiqua est, quam scioli vim ejus verbi non intelligentes mutarunt. Alioqui enim non προσφωνεῖν, hoc est, ad aliquem loqui tantum significat, verum etiam cum affectu ac humilitate affari, et consolari, quod Græci παραμυθεῖσθαι dicunt. Docet hoc M. Varro de Ling. Lat. lib. v. cujus sunt hæc verba: 'Hinc allocutum mulieres aiunt, cum eunt aliquam locutum consolandi caussa.' Quam Varronis lectionem ex vetustis codicibus eruit vir nostro sæculo summus Antonius Augustinus. In eadem significatione postea Valerius hoc vocabulo utitur lib. IV. cap. 6. de Minyis: 'Velut allocuturæ perituros maritos,' id est, consolaturæ. *Pighius.*

Tu namque Posthumi dictator] Ab hac opinione dissentit Livius: dicit enim non duos fuisse, qui filios occidi jusserunt, sed unum, nec Posthumium, sed Manlium Torquatum. Hoc autem in conjecturam adducit, cur Manlius non Posthumius existimandus sit, qui filium virgis cædi et securi percuti jussit, quia Manliana non Posthumiana imperia sunt appellata: nam in consuetudinem venit, ut cum aliquis nimia severitate uteretur, diceretur, 'En Manlianum imperium:' quem crudelitatis titulum Posthumius prior occupaturus fuit: nam multis ante annis Posthumius fuit, quam Manlius. Sed de hac re nonnihil dubitare videtur Livius, quia nonnulli sic tradidere scriptores, duos sc. fuisse, qui filios occidi jusserint, sed existimare se dicit, scriptores, quod Posthumii fuerat, ascripsisse Torquato, vel contra potius. Et quia nonnulli Historici ita retulerunt, se quoque tacitum præterire noluisse Posthumium filium. Hoc contigit teste Gellio, anno ab Urbe condita CCCXXII. bello Fidenati. *Oliver.*

Penetraliumque sacrorum] Mos erat antiquitus, ut domesticis sacris ex filiis majores natu præficerentur.

Propagandam] Amplificandam, translatio sumpta a vitibus; nam propagari dicuntur vites, cum ab arbore subterranea flagella deducuntur.

Hostes] Scil. Fidenates.

Tenebris offusos] Hoc dicit, ne videretur is omnem affectum paternum exuisse.

Tu item, Manli Torquate] Id contigit Volscorum Æquorumque bello, ut vult Livius. Gellius vero nitidissimus Latinitatis autor, dicit hoc contigisse bello Latino. Cato tamen apud Sallustium in Oratione contra conjuratos dicit hoc contigisse bello Gallico, et appellat hunc Aulum Manlium Torquatum. Huic Torquato post cædem filii in patriam cum victoria redeunti nemo juniorum processit obviam; fuit autem Patribus charus, juvenibus et tunc et semper invisus, sicut in cap. de Ira et Odio dicemus, ubi de hac historia plenius tractabitur. *Oliver.*

Te ignaro] Imo plus quam ignaro, qui prohibuerat quicquam se absente in hostem moliri.

§ 7 *Quinctium Cincinnatum*] De hoc viro dicemus in cap. de Moderatione et Paupertate: quod vero ad disciplinam militarem pertinet, cum pervastatis agris subito Æquorum et

Volscorum incursu, Consulum alter, L. Minutius, ad ultionem missus esset, illi neque fortuna, neque vis animi in ea re gerenda fuit: nam cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla clade accepta pavidus intra castra se continebat; quod ubi sensere hostes, ex metu alieno crevit audacia, et primo castra expugnare adorti, cum non succederet, ad obsidionem conversi, munitionibus circumdant: quod ubi Romam perlatum est, obsideri scilicet Consulem et exercitum, tantus pavor et trepidatio urbem incessit, ut Dictatorem quam primum dici placeret, dictusque est consensu omnium L. Quinctius Cincinnatus, qui tum erat in agris, et rustico inhians operi, audito patriæ statu, et honorem et laborem pium prono animo suscepit, profectusque confestim, scripto exercitu, omnibus ultro nomina dantibus, spe certa sub tali duce vincendi, disposito rerum statu, die proximo sub noctem Roma egressus, alacritate mirabili, mediaque nocte ad hostem perveniens, et Consulem et exercitum obsidione liberavit, hostes, ut exprimeretur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum misit. Fiebat autem jugum ex tribus hastis, duabus humi defixis, superque eas una transversa deligata; hoc jugo dictator hostes veluti totidem boves misit, castris hostium receptis plenis omnium rerum (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit, consularem exercitum Consulemque ipsum increpans, Carebis, inquit, prædæ parte miles ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti: et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus sis, legionibus præeris. Ita se Minutius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet; sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, et coronam auream Dictatori libræ pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. *Oliver.*

Æquis] Æquiculi sunt in Latio populi: qui antea Æqui dicti. Auctor Livius: item Diodorus, qui Αἴκλοι et Αἰκικλοι legit: sic quoque Ptolemæus. Æquiculani apud Plinium sunt. Æcani sunt in antiqua inscriptione, Beneventi. Strabo et Florus eorum quoque meminere. *Ortelius.*

Fossa vallumque] Vide supra.

Imperiosissimi] Id est, maximi imperii indices.

Ac ne inulta foret gloria militaris] Plerique Mss. libri habent: *inulta foret læta gloria militaris.* Vulgo, *multa.* In Pulmanniano et Cauchiano, *læsa.* Quæ vox librariorum ignavia in vulgatis intercidit. *Pighius.*

Piaculis] Expiationibus.

Ignominiosa] Quia posset esse honesta, ut si ob valetudinem aut vulnera accepta, aut ob religionem aliquam quis se magistratu abdicarit.

§ 8 *Ejusdem ordinis, &c.*] Frontinus l. IV. et V. 'L. Papirius Cursor Dictator Fabium Rullianum magistrum equitum, qui adversus edictum ejus quoque prospere pugnaverat, virgis poposcit cædi, securi percussurus, nec contentioni aut precibus militum concessit animadversionem, eumque profugientem Romam prosecutus est, nec ibi quidem remisso prius supplicii metu, quam ad genua ejus, et Fabius cum patre provolveretur, et pariter Senatus et populus rogarent.' Liv. vero multo prolixius scribit historiam. Evenit hoc bello Samnitico, cui cum L. Furius Camillus Consul præesset, morbo implicitus, Dictatorem dixit Papirium Cursorem, qui sibi Q. Fabium Rullianum magistrum equitum dixit, quibus in castra profectis, paulo post Dictator in urbem ad auspicium petendum accersitur: imperat magistro equitum, ut sese loco teneret, nec absente se cum hoste confligeret. Fabius cum post profectionem Dictatoris

per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset, seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in Dictatore viderentur reposita esse, seu occasione bene gerendæ rei ductus, exercitu instructo paratoque, profectus ad hostes, conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo si affuisset Dictator, res melius geri potuerit: non enim dux militi, nec miles duci defuit, viginti millia hostium ea pugna cæsa dicuntur. Quod ubi Romæ cognitum est, dictator incensus ira redit in castra, Fabium acciri jubet spoliarique, ut de illo sumeret supplicium; milites, rejectis lictoribus, Fabium tutantur. Jamque seditio maxima apparebat, sed nox eam diremit. Fabius interea Romam profugit, et auctore patre apud Senatum de injuria Dictatoris conqueritur, demum superveniente Dictatore, tribunorum omnium ac populi Romani fidem implorat; qua nihil sibi proficiente, fluctuabat ejus vita, nisi quod populus ad preces et obtestationem conversus, ut sibi pœnam magistri equitum Dictator remitteret, tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare Dictatorem insistunt, ut veniam errori humano adolescentiæ Q. Fabii Rulliani daret; satis eum pœnarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua et iram deprecari Dictatoris. Tunc Dictator, silentio facto, Bene habet, Quirites, vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum Imperatoris pugnavit, sed noxæ damnatus donatur populo Romano, donatur tribunitiæ potestati precarium, non justum auxilium ferenti. *Oliverius.*

Q. Fabius Rullianus] Alii *Rutilianus*, male. Plutarchus in Fabio et *Pomp. Rullum* appellat; quod nomen Romæ ignotum. In veteri Glossario exponitur *Rullus*, mendicus, ἀγύρτης. *Colerus.*

Samnitibus] Samnites, Samnium, et Samnitium, populi et regio Italiæ, apud Livium, Strabonem, et alios. Ducatus Beneventanus postea dictus. *Abruzzo* hodie dici, ex Sanfelicio et Leandro docemur. Samnites medios esse inter Picenum, Campaniam, et Apuliam, testis est Eutropius lib. II. centesimo fere et tricesimo miliari ab Urbe. Vicinos Privernatibus scribit Livius lib. VIII. Strabo dicit eorum quosdam Pitanates vocatos. Diaconus Longob. IV. Decimam quartam regionem Italiæ his adscribit. *Ortelius.*

Nobilitate] De gente Papyria Cic. Epist. Fam. lib. IX. Epistola ad Pætum: 'Tandem,' inquit, 'insanire tibi videris, ita inquit, sed tamen, mi Pæte, quid tibi venit in mentem, negare Papyrium quenquam nisi plebeium fuisse unquam? fuerunt enim patritii minorum gentium, quorum princeps L. Papyrius Mugilanus, qui Consul cum L. Sempronio Atracino fuit, cum ante Censor cum eodem fuisset annis post Romam conditam trecentis XII.' *Oliver.*

Virgas expediri] Id est, fascibus evolvi.

Lictorum verberibus lacerandus] Perplacet Campensis libri hæc lectio. Vulgo: *lictorum se verberibus lacerandum præbuit.* Non enim se præbuit, sed antequam spoliaretur, a manibus effugit. *Pighius.*

Nodosis ictibus] Scilicet virgarum.

Precibus deinde suis exercitus] Melius *suis*, non *sui*, ut est in Atreb. Exercitus enim intercessit, precibusque, dum se supplicio opponeret, occasionem fugiendi Fabio dedit. Vide Livium lib. VIII. qui hæc pulcherrime. *Pigh.*

Ad populum devocare] Penes quem suprema erat potestas. Lege Valeria cautum, ne quis ullum magistratum

sine provocatione crearet. Qui creasset eum jus et fas esset occidi, neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.

Severitas] Hæc Papirii severitas sic totius exercitus animum a Dictatore avertit, ut proximo cum Samnitibus prælio hostes debellari potuerint, nisi milites duci suo gloriam invidentes, vincere noluissent. *Oliver.*

§ 9 *Calpurnius*] Frontinus idem affirmat lib. IV. cap. 1. Pisonum domus a Numa Pompilio duxit originem, teste Horatio in Arte Poëtica, ubi loquitur ad Pisones: 'Vos, o Pompilius sanguis, carmen reprehendite.'

Fugitivorum multitudine circumventus, arma cum suis tradidisset] *Hostium* e ludimagistri dictatis assumtum est, et in Susiano non habetur. Deinde in Campensi, *armatum suis*, lege, *arma cum suis.* Qua lectione vitatur duplicatio particulæ *his;* turmæ quoque ejus, quasi simul arma tradiderant pœnam subiere. *Pigh.*

Laciniis abscissis] Hanc pœnam postea instauravit Augustus, antiqui moris amantissimus. Suetonius: 'Pro cætero delictorum genere variis ignominiis affecit, ut stare per totum diem juberet ante prætorium: interdum tunicatos discinctosque, nonnunquam cum decempedis, vel etiam cespitem portantes.' Herodianus lib. II. Τάς τε ζώνας, καὶ τὰς ἐσθῆτας, καὶ εἴτι σύμβολον ἔφερον στρατιωτικὸν, ἀφαρπάσαντες, γυμνοὺς ἐξέπεμπον. *Coler.*

Discinctaque tunica] Dissoluta, in signum ignaviæ et molliciæ.

Balnearum] Hinc apparet balneis usos aliquando et milites, sed Scipio quoque usum balnearum suis militibus interdixit, ut tradit Polyænus Strateg. lib. VIII. Philippus sane Macedo, Tarantinum quendam lavantem conspicatus, præcipuo munere militiæ privavit, illa adjiciens: Φήσας, ἀγνοεῖν μοὶ δοκεῖς τὰ Μακεδόνων, παρ' οἷς οὐδὲ γυνὴ τεκοῦσα θερμοῦ λούεται. *Videre mihi tu quidem ignorare instituta Macedonum, apud quos ne puerperam quidem calida lavari videas.* Polyænus auctor Strat. lib. IV. Priscorum etiam Romanorum balnea admodum rara Seneca Epist. lib. XIII. Nam ut aiunt, qui priscos mores urbis tradiderunt, brachia et crura quotidie abluebant, quæ scilicet sordes opere collegerant, cæterum toti nundinis lavabantur. *Colerus.*

Turmasque] Equitum divisio fuit in decem Turmas. Turma dicta quasi Terma, quia ter denos habuit equites. Erant autem in Legione Turmæ tricenariæ decem seu equites 300. Sunt ergo Turmæ in Ala, quot Cohortes in Legione; et Decuriæ, quot Manipuli; ternæ enim in Turma. *Lipsius.*

Funditorum] Funditorum genus militiæ vilissimum. De equitibus facti sunt funditores, qui fundis glandes in hostes torquebant.

Alas transcripsit] Alæ proprie sunt equitum, sic dictæ, quod pedites tegant alarum vice.

Cruce] Id est, turpissima morte.

§ 10 *Nec minus Pisone*] Frontinus lib. IV. cap. I. 'Q. Metellus Numidicus,' inquit, 'in Hispania quinque cohortes, quæ locum amiserant, testamentum facere jussit, eas deinde ad locum recuperandum remisit, minatus, non nisi post victoriam recepturum.' Cum igitur juberentur facere testamentum, intelligebant, nisi vincerent, se morti destinatos esse, et hoc modo expressa est illis necessitas, ut, pulsis hostibus, locum recuperarent, unde fuerant dejecti.

Q. Metellus] Qui Jugurtham Numidiæ Regem primus dare terga coëgit, de quo multa Sallustius.

Contrebiam] Hæc civitas est in Celtiberia, quæ pars est Hispaniæ.

Duramentum] Id est, stabilimentum.

§ 11 *In eadem provincia*] Scilicet Celtiberia aut Hispania.

Q. Fabius Maximus] Vide supra ad lib. II. c. 2. Exempl. 4.

§ 12 *Nihil mitius*] Contigit A. U. DLII.

Latinos] Notandum Latinos et Italicos sæpe absolute 'socios' appellari. Quin et aliquando Latini et Italici confundebantur. Ita Valerius Pelignos, qui Latini non erant, ita tamen appellavit. Latium autem discrevit Latinos ab Italicis, qui non erant in Latio: fœdus ab iis civibus Romanis, qui agrum Romanum possidebant aut colebant in Latio; jus Latii ab iis Latinis, qui cum agrum Latinum tenerent, non tamen Latii jure fruebantur. Ex fœdere autem, quod cum Latinis est percussum, jus illud emanavit. Quod et jus Latii, vel Latinitas appellatur, quod constat quidem jure civium Romanorum fuisse deterius, Italico vero aliquanto commodius.

Crucibus] Vide Lipsium de Cruce, et Salmasii nuperum tractatum.

Scipionis] Hoc est, viri laudatissimi.

Servile] Quia servis ut plurimum infligebatur.

§ 13 *Feris bestiis*] Martialis et Juvenalis de theatrali venatione multa dicunt.

§ 14 *L. Paullus*] De hoc satis supra dictum in cap. de Ominibus, quod bellum Macedonicum extra ordinem huic Senatus decreverit, quod cum summa felicitate et gloria confecit, regemque vicit. Contigit A. U. DXXCVI.

Abscisso, &c.] Imperatores et duces exercituum si militem quempiam a militari disciplina declinantem punierint, tametsi id juste et merito faciant, tamen id insolentia potius quadam fecisse judicantur, quia crimen in judicium non venit; sed ita commissum continuo non puniretur, quod etiam fieri necesse est; nam si per dispendia judiciorum exspectandum esset, ut de jure disceptaretur, nimis cresceret gladiatorum licentia. Abscissa igitur, compendiosa, et brevi castigatione hic opus est. *Oliver.*

Quæ ubi a recto tenore desciverunt] In Mss. *A recto tenore.* Melius, quam *itinere.* Valer. et ante usurpata vox est, 'Quo minus religionibus suus tenor, suaque observatio redderetur.' lib. I. cap. 1. *Pigh.*

§ 15 *Marcius tribunus militum*] P. et Cn. Scipiones diu in Hispania contra Carthaginienses bella gesserunt. Carthaginienses Asdrubalem et Magonem adversus eos cum magnis copiis miserunt, et cum eos Romani aliquandiu persecuti essent, illi vero se in tutiora loca recepissent, et nonnunquam pauci Romani ex multis victoriam reportassent; Celtiberi, qui cum Romanis erant, pretio corrupti, ad Carthaginienses defecerunt, et forte divisis exercitibus duo fratres bifariam bellum gerebant, ut tandem aliquando ei finem imponerent. Sed destituti a Celtiberis, in quibus spes maxima victoriæ, quippe qui supra XXX. millia essent, inter paucos dies ab hostibus oppressi sunt, et duo Imperatores Romani cum magna parte exercitus deleti. Quod reliquum fuit virtute L. Marcii Tribuni militum in unum coactum est, et dux a militibus electus. Qui cum intellexisset hostes ob rem bene gestam lætitiam agitantes, quasi omnes Romanorum copias deletas crederent, et propterea se negligenter haberent milites, ad concionem vocavit, et adhortatus eos ad hostes invadendos, cum inter concitandum (ut diximus in cap. de Ominibus) subito flamma e capite ejus emicuisset, læti milites omen acceperunt, et ducem Marcium secuti ad castra hostium, eos cibo somnoque oppressos confecerunt. Hic ergo Marcius cum de rebus gestis ad Senatum scriberet, hoc titulo usus est: 'L. Marcius proprætor Senatui populoque Romano salutem plurimam dicit;' quo genere tituli Senatus ul-

terius uti noluit, ut cum Tribunus creatus esset a populo, se Proprætorem diceret, quod id a militibus accepisset. *Oliver.*

A populo] Scilicet toto in comitiis.

Adulandus] Hoc verbum apud veteres commune fuit, sicut et multa alia apud Priscianum.

Valentius militari disciplina, &c. fuit] Lege: *valentius militari disciplina apud Senatum fuit*, ex Wincheliano et Cauchiano. *Pigh.*

Tarentino bello] Cum Tarentini bellum cum pop. Rom. haberent, Pyrrhum regem Epirotarum in Italiam acciverunt, quo in bello attritæ primo sunt vires populi Romani. Cum igitur Pyrrhus magnum numerum captivorum cepisset, sine redemptione omnes populo Rom. condonare voluit. In quo sententia Appii Claudii Cæci fuit, ne reciperentur pristino statu. Igitur qui equites fuerant, in peditum numerum, qui pedites, in funditorum alas transscripti sunt, et aliis conditionibus alligati. Unde Frontinus lib. I. cap. 1. 'Appii Claudii sententia, Senatus eos, qui a Pyrrho rege Epirotarum capti et postea remissi fuerant, equites ad pedites redegit, pedites ad levem armaturam omnibus extra vallum jussis tendere, donec bina hostium spolia singuli referrent.' *Oliver.*

In quo, &c.] Contigit A. U. DLXXV.

Quassatis] Id est, concussis.

Magnum captivorum, &c. numerum] Fuerunt autem ducenti, teste Justin. lib. XVIII. qui inquit, 'Pyrrhus ducentos captivos milites gratis Romam remisit, ut cognita virtute ejus Romani cognoscerent liberalitatem.'

Meruerant] Militaverant.

Vallo aut fossa] Vide supra.

Bina spolia] Duorum a se occisorum.

Parem iram] Livius: 'Legati militum, qui relegati, postulabant ut in prælium ducerentur. Marcellus id nec juris nec potestatis suæ esse dixit, Senatui scripturum se, omniaque de sententia patrum facturum esse: literæ ergo Marcelli ad novos Consules allatæ, ac per eos in Senatu recitatæ sunt, consultusque de his literis ita decrevit Senatus: Militibus qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, Senatui non videri Rempublicam committendam esse: si Marco Claudio Proconsuli aliter videretur, faceret quod e republica fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere vacaret, neve dono militari virtutis gratia donaretur, non in Italiam reportaretur, donec hostes in terra Italia essent.'

Cannas] Vicum Apuliæ, ubi Rom. exercitus ab Annibale profligatus est.

Ultra mortuorum conditionem] In omnibus manuscriptis: *ultra mortuorum*, non *mortalium*, legitur. Et recte. *Pighius.*

Ut eorum, &c.] Contig. A. U. DXLI.

Munere vacaret] Dum ne quis illorum vacationem haberet militiæ, videlicet ut semper militiam gererent.

Aut dono] Ut si etiam fortiter gessissent, nullo munere militari donarentur.

Age, quam graviter Senatus] Frontinus lib. IV. cap. 1. 'Cum a Liguribus in prælio Quintus Petillius interfectus esset, decrevit Senatus, ut ea legio, in cujus acie consul fuerat occisus, tota infrequens referretur, stipendium ei non daretur annuum, æra rescinderentur.' Contigit A. U. DLXXVII.

Ligures] Liguria Italiæ regio inter amnes Varum et Macram, ab altero latere habens Apenninum, ab altero Padum.

Neque æra dari voluit] Scilicet jam debita.

Ultione] Animadversione in ignavos milites.

Consimili animo] Livius decade Se-

cundi Belli Punici Annibalem dicit post prosperam ad Cannas pugnam, captivos Romanos, quod nunquam antea fecerat, benigne satis fuisse allocutum, eisque se redimendi potestatem fecisse, pretium constituisse in capita, equiti quingentos quadrigatos nummos, tricenos pediti, servo terdenos, et quanquam aliquantulum adjiciebatur equitibus, et ad id pretium quo pepigerant dedentes se, lætos tum quamcunque conditionem accepisse, Romamque legatos misisse, Senatum non redimendos censuisse, dissuadente imprimis T. Manlio Torquato, priscæ et nimis duræ severitatis viro, qui præter alias rationes eorum ignaviam insectatus, illam afferebat, quod cum P. Sempronio Tuditano aufugere potuissent, et noluisse. Cicero Offic. lib. ult. circa finem: 'Octo hominum millia,' inquit, 'tenebat Annibal, non quæ in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent a Paulo et Varrone Consule: eos Senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri potuisset, ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori.' *Oliv.*

Sex millium] In numero dissentit a Cicerone et Livio, qui octo millia fuisse dicunt.

Severum exhibuerit] Detorta vulgaris locutio est. In Campensi, Pulmanniano, et Susiano, *se severum exhibuerit*, legitur. *Pigh.*

Severum exhibuerit] Quidquid Pighius causetur, ego veterum librorum lectionem quasi fugitivam retrahendam censeo, *severe excubuerit*. Sic lib. III. cap. ult. 'Pro salute civium in foro excubuerat.' *Colerus.*

Rhegium injusto bello] Frontinus libro IV. cap. 1. 'In legionem,' inquit, 'quæ Rhegium oppidum injussu ducis diruerat, animadversum est, ita ut quatuor millia tradita custodiæ necarentur; præterea Senatusconsulto cautum est, ne quem ex eis sepelire aut lugere fas esset.' Abbreviator Livii non 'Romanos,' sed 'Campanos' fuisse dicit. 'Campana,' inquit, 'legio, quæ Rhegium occupaverat, obsessa obsidione facta securi percussa est.' *Oliver.*

Injusto bello] Id est, non legitime indicto, et Jubellio duce mortuo.

Morem majorum] Non enim leges permittebant civem Romanum virgis cædi, vel capite puniri: sed si deprehensus foret, perpetuo carcere mulctabatur: sin extra urbem fuisset, ita ut deprehendi non posset, exilio puniebatur.

Eorumque corpora] Ad mortem usque sævire tolerabile est, ultra mortem inhumanum, sicut de Achille legitur, qui in Hectorem mortuum sæviit. Virgilius: 'Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros, Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.' *Oliver.*

Sepulturæ mandari] Jure civili corpora damnatorum non aliter sepeliuntur, quam si fuerit petitum et permissum; et nonnunquam non permittitur, maxime majestatis damnatorum. Ita respondit JC. in l. I. ff. de cadav. punitor. Pighius, *nulli*, ex Manuscriptis omittit, non male.

Lugere] Tanquam infames.

Ext. § 1 *Cruci tamen affigebantur*] Vide supra.

§ 2 *Maternarum blanditiarum*] Id est, virilium jussorum matrum suarum, quæ abeuntibus dabant, cum aliarum nationum matres blandiri soleant. Unde severa illarum mandata speciose blanditias vocat. *Badius.*

Accepto signo] Vexillo, hoc est, monitu loco vexilli accepto.

Cap. 8. *Fauces Pontici sinus*] De hoc ait Cicero in Orat. pro Archia poëta. Populus enim Romanus aperuit Lucullo imperante Pontum, et regiis opibus quondam et natura regionis vallatum: nam Lucullus contra Mithridatem regem Ponti missus est, et victoriæ aditum fecit, quam am-

plam postea Pompeius consecutus est. *Oliver.*

Alpium] Alpes disterminant Galliam ab Italia.

Taurique] Est hic Asiæ mons longe maximus, qui ab Indico mari exsurgens, vaste satis attollitur, dein dextro latere ad septentrionem, sinistro meridiem versus procedit, in occidentem rectus et perpetuo jugo: multarumque gentium, qua dorsum agit, terminus: sed pro gentium ac linguarum varietate diversa habet nomina.

§ 1 *Ob levia, &c.*] Contigit A. U. DCXCI.

Triumphos] Erat triumphus maximus honor, qui dabatur Imperatoribus Romanis, qui quatuor albis equis inaurato currui junctis, capite laurea coronato, in Capitolium vehebantur, præcedentibus captivis catenatis, et præeunte Senatu, in Jovis Opt. Max. templum devecti, immolato tauro albo ad proprias ædes redibant. Qui autem primus in urbe Romana triumphaverit, varia est Scriptorum sententia: nam alii Camillum, alii Tarquinium Priscum, alii Valerium Publicolam fuisse tradunt. *Oliver.*

Lege cautum est] De qua lege Dionem lib. XXXVII.

Quinque millia] Accedit et illud, quod ad triumphum quoque necesse erat, ne multo sanguine victoriam parassent: inde necesse erat auctum imperium: non recuperata bello, quæ amissa fuerant. Deinde ne contra servos, fugitivos, piratas, aut simile genus hominum debellatum foret. Postremo civili bello, etsi re felicissime gesta, neque imperatorium nomen acclamari poterat, neque supplicationes decerni: non triumphantes, ne ovantes quidem Urbem ingredi poterant. Livius sparsim, et Valerius Maximus hoc cap. Carolus Sigonius de antiquo jure civium Romanor. cap. de Jure Triumphandi, et alii. Item nec aras, nec signa Diis statuebant, nisi ob externas victorias. Tacitus de Imperatore Tiberio Annal. III. 'Idem,' inquit, 'cum Valerius Messallinus signum aureum in Æde Martis Ultoris, Cæcina Severus aram Ultioni statuendam censuissent, prohibuit: ob externas victorias sacrari dictitans, domestica mala tristitia operienda.' Eadem de causa spolia civili bello capta in postibus nulla fixa verosimile est. *Stewechius.*

Quæstores urbanos] Qui ærarium Romæ procurabant, et pecunias expensas et receptas in tabulas publicas conferre consueverant, ut notum est.

§ 2 *Lutatius Consul*] Hic contra Pœnos Siciliam invadentes missus est, qui cum navali prœlio interesse non posset propter malam corporis valetudinem, Q. Valerius prætor classem hostium delevit. *Oliver.*

Minor potestas] Utpote prætoria.

Nisi suo ductu Punica classis esset oppressa] In Campensi; *Ni suo ductu Pœnica classis esset.* Vetusta sponsionis formula est, qualis apud Ciceronem Offic. lib. III. 'Ni vir bonus esset.' Et passim alibi similes occurrunt. Verba autem quæ vulgo præcedunt, *Non se petiturum triumphum*, in duobus vetustis exempl. non extant, Atrebatensi videlicet, et Gemblacensi, quæ auferenda non male censet Pithœus, frustra enim adduntur, et præter sponsionis formulam. *Pighius.*

Restipulari] 'Stipulari' significat stipem, hoc est, pecuniam, obligare. Tractum autem est a stipe, quæ species erat numismatis. Stips autem dicta est a stipando: nam antiqui pecuniam pensare, non numerare solebant, quam pecuniam 'æs grave' Livius appellat, et Plinius lib. XXXIII. 'Militum,' inquit, 'stipendiorum, hoc est, stipis ponderandæ, pensatores, libripendes dicuntur:' unde etiam nomina nummis remanserunt apud antiquos a pensatione, sicut assis,

dodrans, quadrans, unciæ, minæ, denarius, et similia. Ergo pecuniam non in loculis servare solebant, sed in thesauris stipare et condensare; nam stipare, est in locum angustum reponere. Ergo *restipulari*, est retro se obligare, id est, contra sponsionem a Valerio factam pecuniam obligare. *Oliver.*

Atilius Calatinus] Hic Consul cum a Pœnis in locum circumsessum temere exercitum duxisset, Marci Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit, qui cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat omnes. De Atilio Calatino Cicero in Catone majore: 'Quanta fuit [auctoritas] in Lucio Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud eulogium unicum: Plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum. notum est carmen, incisum in sepulchro.' *Oliver.*

Auspicio] Cuncta enim apud Romanos auspicato fiebant.

Litem do] Id est dico; et est verbum juris. Verbi significatio etiam apud Grammaticos invenitur. Virgilius: 'Sed tamen iste Deus quis sit da, Tityre, nobis.' Ergo dare litem, est jus disceptationis dicere.

Ut non legitimum] Quia ipsi lege non debebatur, sed Consuli.

§ 3 *Quid facias Cn. Fulvio Flacco*] Hic Flaccus triumphum contempsit, qui primo subegit Vardæos in Illyrico, deinde alio tempore Alpinos Ligures domuit: missus quoque in auxilium Massiliensium adversus Salinos Gallos qui fines Massiliensium depopulabantur, demum cum Ætolis bellavit, qui cum Ambraciam civitatem eorum diu machinis expugnare tentasset, nec eam capere posset, ad extremam necessitatem oppidani compulsi, supplices Consulem orarunt, ut eos in deditionem accipere vellet; quod ille omnino facere recusavit, nec prius flecti potuit, quam precibus Rhodii cujusdam Attici a Senatu impetratum est, ut eos in deditionem acciperet; quod graviter tulit Senatus; visus est enim contra jus fecisse, supplices in deditionem venire volentes repudiare. *Oliver.* Contigit A. U. DXLI. M. Fulvio hæc attribuuntur a Pighio.

Non plura præcerpens] Quasi mens ejus præsaga esset futuri, quia videlicet post triumphum mulctandus esset exilio, si triumphasset. *Oliver.*

Præcerpens] Id est, antequam evenirent, carpens de infortunio suo.

Nam ut urbem, &c. quæstione publica] Quia in judicium accitus est, quod oppidanos in deditionem accipere noluisset, quod contra religionem esse videbatur.

Religionis insolentia] In supplices sc. Vel quia triumphum contempsisse videbatur.

§ 4 *Sapientiores igitur*] Ex suo judicio censet eos, qui cum repulsa triumphum petierunt, sapientiores eo qui respuit. In qua re sentire videtur Cneum illum Fulvium Flaccum, si triumphum sibi decretum non repudiasset, exilii pœnam non fuisse daturum. *Badius.*

Capua] Totius olim Campaniæ urbs præstantissima. Urbs maxima opulentissimaque Italiæ Livio appellatur. Et comparat, imo præfert Capuam Urbi Romanæ Cic. Orat. II. contra Rullum. 'Prona,' ut Livius loquitur, 'semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatum, et illecebris omnis amœnitatis maritimæ et terrestris.' Unde et Hannibalis domitrix.

Fregellanis] Fregella civitas olim clarissima inter Formias et Sinuessam sita non procul a Liri amne, cujus rudera hodieque ostenduntur, quæ amplitudinem urbis demonstrant. Hodie *Ponte corvo* dicitur. Fregellanos populos etiam habet Plinius lib. III. cap. 5.

A Senatu petierunt] Triumphum petentes extra urbem manebant.

Ab injuriæ fine] Quem facit, qui ablata recipit.

§ 5 *Sine ullo, &c. magistratu*] Non enim missi erant ut Consules, aut ut Dictatores, aut Prætores, &c. sed ut privati cum auctoritate publica. *Badius.*

Qui ex desertis] Glareanus Lucullum et Pompeium pungi hic putat. Argute. *Coler.*

Myoparonumque] Piratarum navis est, quod Nonius M. Tullii, Sallustii, et Sisennæ autoritatibus comprobat. A Tyrrhenis Myoparo inventus creditur. Sextus Pompeius inquit, Myoparonem esse genus navigii ex duobus dissimilibus formatum. Sunt quidem Parones, quos et Pirones vocat Ethicus Hister. His navibus, eodem authore Histro, utuntur Albani, Mæotæ, Mazetæ, Gangines. Hæ et alio nomine Tulchiæ vocantur. Porro Parones dictos Suidas innuit ab insula Paro, cui et Aristophanis interpretes assentiuntur. *Gyrald.* Quid si Gallica vel potius Germanica vox sit? nam et Parones, sive Varones, a navigando dictos vetus Lexicon Belgicum attestatur. *Vaeren* enim navigare. *Thysius.*

Myoparo ex Myo et Parone componitur. A forma autem μυῶνες, hoc est, *angusta et oblonga:* ut Myobarbum, angustus et oblongus Liberi patris cantharus. *Scaliger.*

Festinabunda] Quia nondum res gesserant, quibus merito sibi triumphus decernatur.

§ 6 *Supersedeant*] Id est, omittant venire ad cœnam.

Majoris, &c.] Scilicet quam triumphans, quia Consul major est non triumphans, quam triumphans non Consul. *Badius.*

§ 7 *Verum, &c.*] Contigere hæc omnia A. U. DCXX. et DCXXII. A. U. DCLXXVI. A. U. DXLI. A. U. DCLXII.

Supplicationes] Gratiarum actiones Diis immortalibus.

Ovans] Ovabat, qui hostes in fugam vertisset: qui autem ovabat, equo albo per urbem vectus in Capitolium ascendebat, et ibi ovem sacrificabat. Unde 'ovare' dictum est, ut Servio placet. Festus Pompeius dicit 'ovare' dictum esse, a voce eorum, qui ovantem sequebantur. *Oliv.*

Ovans] Ovatio minus honoratum triumphi genus. Differt autem ab altero, primum quod in ipsa ovatione dux cum exercitu urbem ingreditur pedibus, non autem curru, ut ille, qui majore triumpho ornatur; deinde quia non gestat togam pictam et clavis aureis distinctam, neque ornatur trabea, aut laurea corona redimitur: quin etiam hac in re altero est inferior, quod non gestet sceptrum, in cæteris vero rebus illi est par. *Dionys. Halicarnass.*

Triumphavit] De modo triumphandi passim antiquarii. Pompam ipsam ita tangit Cicero: 'Quid vincti ante currum Duces? quid simulachra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid Legati in equis et Tribuni? quid filii prætextati? quid clamor militum? quid tota illa pompa.'

Itaque et Nasica] De cæde Gracchorum satis supra dictum est in capitulo de Somniis. Metellus vero simili modo Opimium necavit. Contigit A. U. CCLXXII.

Quintus Catulus] Cum M. Lepidus acta L. Syllæ rescindere vellet, et ab eo proscriptos in civitatem restitui, et eorum bona, quæ Sylla et populo et amicis suis donaverat, ipsis reddi; Q. Catulus ex consensu bonorum resistebat actionibus illius. Cum igitur actionibus obtinere non posset quod obtinebat, in Hetruriam profectus, ingentes ibi copias comparavit, contra quem missi sunt Q. Catulus, et Cn. Pompeius, qui illum haud ita multo post fuderunt atque fugarunt. Ille rursus se in Hetruriam, deinde in Sardiniam contulit, et ibi morbo et pestilentia periit. *Oliver.*

Catilinæ victor] Saltem per legatum: nam ipse pedibus æger adesse non poterat, ut Sallustius dicit primo libro.

Abstersos gladios] Quasi civilem sanguinem abominarentur.

Lucius Cinna, &c.] Hi urbe ejecti, diversis factionibus, hic a Sylla, ille ab Octavio, parvo temporis interstitio, comparatis atque conjunctis exercitibus, patriæ bellum intulerunt: nam cum Marius carcere liberatus, ut in cap. de Ominibus planius videmus, se in Africam contulisset, audissetque Romæ seditionem ortam inter Cinnam et Octavium, utpote vir bellicosissimus ex Maurusiis equites in Africa comparavit, et ex agris robustissimos quosque delegit, impletisque sexaginta navibus, cum ea virorum copia Romam versus navigavit, seque Cinnæ, paulo ante expulso Roma, conjunxit, qui segnioribus factis jam Romanis, atque desidia et segnitie ducum, primo Hostiam, deinde Janiculum, postremo Urbem ipsam occuparunt, quam velut terram hostilem diripuerunt, et miserabili cæde repleverunt. Post hanc igitur victoriam Cinna et Marius de suis inimicis non triumpharunt. *Oliver.*

Ad templa Deorum et aras] Ut de Victoria parta Diis gratias agerent sacrificantes more triumphantium. *Bad.*

Item Lucius Sylla qui plurima bella] Sylla multa bella civilia confecit. Primum adversus Marium et Sulpitium orta de provincia Ponti seditione. Nam cum Mithridaticum bellum Syllæ, qui tum Consul erat, demandatum foret, Q. Sulp. Trib. pl. adversæ factionis homo legem tulit invito Senatu, ut Mario Mithridatica provincia crederetur, cui rogationi cum resistere Sylla summa ope vellet, Sulpitius eum armata manu in eum impetum fecit, stragemque ingentem circa eum edidit, ubi Pompeii filius adolescens nobilissimus cæsus est. Sylla inter cædem difficulter elapsus, clam nocte in castra contendit, exercitum omnem adversus Sulpitium et Marium concitavit, et cæsis legatis, qui ad accipiendum exercitum missi fuerant, ad urbem properavit, quam hostiliter ingressus, cædibus et incendio replevit; nam dum hostes spectat, suorum nullam rationem habet, sontes insontesque opprimit. Deinde, sedato tumultu, imperio potitus, adversus Mithridatem profectus est, ubi cum paulo post audisset Marium et Cinnam conjunctis exercitibus urbem cepisse, totamque hostiliter diripuisse, et civium, ac inprimis amicorum suorum fœdam edidisse stragem, icto cum Rege fœdere, compositisque rebus in provincia, Romam venit. Et primo apud Capuam cum Mario juniore et Consule Norbano feliciter pugnavit, supra VII. hostium millia cecidit; intra Capuam Norbanum inclusit. M. quoque Lucullus unus ex ducibus suis apud Fidentiam sedecim cohortes adversus quinquaginta duxit, et eas fudit atque fugavit, victorque decem et octo milia trucidavit, hostem castris exuit. Sylla paulo post alterum Consulem Scipionem, spe pacis ostentata, et ejus legiones occidit, rursus cum Mario juniore, qui exercitum reparaverat, haud procul ab urbe congressus, cum ingenti hostium strage victor evasit, nam ad viginti millia cæsa, et octo capta ab eo fuisse dicuntur, Marium Præneste fugisse, multa quoque per ejus præfectos, Pompeium, Crassum, Metellum, Servilium prælia feliciter commissa, qui magnas Romanorum copias delevere. Ultimum illi prælium fuit sub ipsis mœnibus urbis cum Telosino quodam Samnite, et Lamponio ejus socio, in quo parum abfuit, quin funditus deleretur; sed tandem aspirante fortuna, illos profligavit, non sine magna suorum clade; urbem deinde ingressus, sex millibus ex equestri ordine in forum perductis

et crudeliter cæsis, proscriptionem Senatorum, et aliorum civium, inprimis divitum, fecit mirabilem. *Oliver.*

Multas urbes] Simulachra urbium devictarum in pompa triumphi deducere soliti et picturas.

Nullum oppidum vexit] Significans per hoc se non de civibus, licet esset crudelissimus, sed de externis triumphare. *Badius.*

Lauream] Non solum non dabatur triumphus, verum etiam, teste Cicerone in Philipp. Oratione ultima, nullæ fiebant supplicationes.

Ad quercum pronæ manus porriguntur] Qui civem servasset, querna corona donari consueverat. Ante postes Julii Cæsaris erat antiqua quercus, ex qua ramos decerpere solebant, ubi coronam alicui dare voluissent. *Oliver.*

Augustæ domus] Id est, ipsius Julii Cæsaris.

Cap. ix. *Censuram*] Liv. 'Censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ, quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, et vectigalia pop. Rom. sub nutu atque arbitrio essent.' Primi autem censores fuerunt Papirius Semproniusque. *Oliver.* Vide Janum Gulielmum de Magistratib. populi Romani. Contigit A. U. ccxi.

Censorio supercilio] Austeritate et rigiditate censoria. Nam supercilium pro severitate sæpissime ponitur.

Foro] Ubi judicia exercentur.

Curiæ] Ubi sententiæ dicuntur.

§ 1 *Æra*] Id est, certam pecuniæ quantitatem, fecerunt enim ærarios. Ærarii autem obnoxii dicebantur ærario.

Cœlibes] Camilli legem postea in censura sua denuo promulgavit Metellus Numidicus, ex cujus oratione citat Agell. lib. i. cap. 6. Afranius Vopisco: 'Majores nostri incupidiores liberum Fuere.' *Colerus.*

Longam, &c. vacationem] Hoc est longum temporis spatium. Pighius legit *advocationem.*

Nodosam exsolvite stipem] Per hoc illos avaros ostendit, et ob eam causam cœlibes vixisse, quod timerent, ne uxorem et liberos alere possent. *Oliv.* *Stipem nodosam*] Id est, multis nodis in loculis aut sacculo abstrusam pecuniam. *Bad.*

Ite igitur, et nodosam exsolvite stipem, utilem posteritati numerosæ] Nodus aliquis in nodosa hac stipe, nec video qui adjectio hæc conveniat. Legerim, *numerosam.* Censores videlicet, multiplicato censu, ærarios fecerunt cœlibes, sive, ut ipse Valerius hac ipsa in re ante dixit, æra pœnæ nomine pendere jusserunt. Id more suo Valerius alludens, Ite, ait, pendite numerosam stipem in usum numerosæ posteritatis. *Lipsius.*

§ 2 *Horum, &c.*] Contig. A. U. dcxlvi.

§ 3 *Porcius Cato*] L. Quinctius Flaminius Consularis præter alia, quæ illi objiciebantur a morum magistris, crudelitatis quoque in supplicem notam incurrit, atque Senatu motus est. Exemplum prodidit disertissimus Historicus T. Livius lib. xxxix. Habebat L. Quinctius in deliciis Philippum quendam Pœnum, ejusdem amoribus efflictim se emancipaverat. Ægre illum Roma in Galliam, quam Provinciam Consul obtinebat, abstraxerat. Inter jocos et cavillationes semel atque iterum Consuli nasum moverat, atque objecerat se velluti invitum Urbe raptum esse, dum gladiatorium expectaretur spectaculum, ut impotenti illius amori se venditaret. Hæc exprobratio pupugit animum Consulis, et cæco consilio ad atrox atque immane facinus inflammavit. Cum enim vino et amore incaluisset, quibus duobus nullum po-

tentius rationi obnubilandæ venenum, forte epulanti nunciatum, adesse nobilem Boium cum liberis transfugam, supplicem petere, ut in fidem eum Consul acciperet. Admisit eum L. Quinctius in tabernaculum, loquentem per interpretem audivit; sed ubi superior exprobratio exoleti animo occurrit, æstuare primo sanguis cœpit: mox in turpissimum facinus abripitur. Ecquid, inquit scorto, quandoquidem gladiatorium munus mei causa reliquisti, sanguinario hic spectaculo oculos pascere lubitum est? Vix serio admisit Pœnus, ubi ad nutum scorti Consul stricto mucrone in Gallum involat, caput ferit, secat et dimidiata verba abrumpit, fugientem atque Deorum atque hominum fidem obnixe implorantem, latere tenus transfodit, mensam sanguine humano aspergit, Deos geniales commaculat. Atrox immane facinus! supplex venerat Boius; supplicem, cui manus inferre ipsa veterum religio vetabat, indicta causa ad voluptatem Pathici scurræ e medio tollit, humano cruore inter epulas ludit, oculos crudeles pascit. Quis mortalium ipsos sontes, cum ad supplicium ducuntur, commiseratione non prosequitur? A sanguine humano etiam jure occiso abhorret animus: quis inter epulas cadentem velnti humanam victimam, inter vina stillantem sanguinem, inter oscula et amplexus natantia lumina et cum morte colluctantia siccis oculis aspicere potuit? Itaque non consularis dignitas, non autoritas fratris L. Flaminii Catonis judicium inhibere potuit, neque ignominiam avertere. Levior quidem hæc pœna videtur pro tanto crimine, sed Censorum erat non tam punire, quam loco movere, ignominia mactare nocentes. Valerium Antiatem aliter hæc referre tradidit Livius, sed illum orationem Catonis non legisse. Proditum ab illo est Placentiæ famosam fuisse meretricem, quam efflictim Consul deperibat, in convivium accersitam Consulem jactantem audivisse, quam rigido jure in facinorosos animadverteret, et quam multi in vinculis essent, qui Libitinæ offerrentur. Avida sanguinis meretrix supplicium alicujus coram se peragi poscit, quandoquidem nunquam aliquem securi feriri vidisset. Annuit postulato Consul, et sontis sanguine epulas contaminavit. Vide Livium lib. XXXIX. et Plutarchum in Catone. *Thysius.*

Titi Flaminii] Qui totam Græciam subegerat, et jussu Senatus populique Romani liberam fecerat, et Philippo regi Macedonum magnam imperii partem ademerat, quam in Græcia occupaverat. *Oliver.*

Nec pensi duxerat] Ita Mss. libri, excepto Winchelian. omnes quos vidi, habent. Vulgo: *nec indignum pensi duxerat.* Prior vetusta Romana phrasis, qua et Sallustius utitur: 'Neque dicere, neque facere quicquam pensi habebat.' Et alii sæpe. 'Pensi habere,' vel ducere, idem est, quod *διαγινώσκειν, discernere, perpendere, æstimare, magni facere, ponderare, τιμᾷν.* Vox *indignum* e dictatis alicujus ludimagistri haud dubio assuta est. *Pighius.*

Imaginibus] Imaginum jus nobilitatis Romanæ proprium, quibus ascribebantur nomina et insignia facta virorum: quocirca ad imaginem Lucii Flaminii vult autor ascribendos esse oculos meretriculæ, ad quos oblectandos Gallum percuti jusserat, sicut ad imaginem T. Flaminii fratris ejus, et manus Philippi Regis supplices. *Bad.*

§ 4 *Quid de Fabricii Luscini censura*] Gellius lib. IV. cap. 8. 'Fabricius,' inquit, 'Luscinus magna gloria vir, magnisque rebus gestis fuit. P. Cornelius Rufinus manu quidem strenuus et bellator bonus, militarique disciplina peritus admodum fuit, sed furax homo et avaritia acri erat.

Hunc Fabricius non probabat, neque amico utebatur; ossusque eum morum causa fuit: sed cum in temporibus Reip. difficillimis Consules creandi forent, et is Rufinus peteret consulatum, competitoresque ejus essent imbelles quidam et futiles, summa ope annixus est Fabricius, ut Rufino consulatus deferretur; eam rem plerisque admirantibus quod hominem avarum, cui esset inimicissimus, creari Consulem peteret.' Hunc Rufinum postea bis consulatu et dictatura functum, Censor Fabricius Senatu movit ob luxuriæ notam, quod decem pondo libras argenti facti haberet. *Oliv.*

Quid de Fabricii Luscini censura] Tam sanctis olim moribus præditus fuit Princeps Populus, ut imperium totius universi meruisse suo jure videatur. Procul luxuria: et divitiarum immodica sitis, cum et divitem esse probro haberetur. P. Cornelium Rufinum bis consulatu atque dictatura illustrem ideo Senatu motum constat, quod compertum esset eum argenti facti cœnæ gratia decem pondo habere. Ille nimirum verus divitiarum usus, supervacua contemnere. Æstimare aurum propter ostentationem, verissimæ servitutis indicium. Lutum quod ex intimis terræ visceribus eruitur, et nobilissimæ huic æternæque menti imperabit? Oculos dirigere in cœlum oportet, nec veluti glebæ ascriptitios inferiora mirari. Divitias non contemnimus, sed illarum non necessarium usum. Quin et omnis luxuria avaritiam alit. Quæ duæ pestes Rerumpubl. plus lædunt quam hostile ferrum. Ordo hic mutuus raro fallit, quærunt prodigi ut absumant, absumunt ut quærant. Divitiis affluis? Illas unico momento difflare potest Deus Immortalis, atque malum punire dispensatorem. An ergo incumbam auro? inquies. amicos et pauperes juva. Atqui ego, ut loquitur Poëta, 'Vectigalia magna, Divitiasque habeo tribus amplas Regibus.' Etiam magna flumina exsiccantur et alveum mutant. Ecce, patria tuam opem postulat, dum imminet cervici fatalis hostis. Nervum tu suppedita, et auxilium patriæ impende. Recte itaque judicatum arbitror, Publicam diligebat magnificentiam, Privatam oderat populus Romanus. *Thysius.*

Fabricii Luscini] Agellius, et quædam editiones Valerianæ *Lucinium* appellant. *Lucinum* quidem Latine dici recte puto, ut Lucina. Et apud Prudentium, 'Lucinæ horæ.' Sed et *Luscinus* in veteri Glossario extat: *Luscinus, ἀηδών. Coler.*

Decem pondo] Lib. Dan. *X. P.* Solebant ponderum numeros non literis, sed literarum notis exprimere. *Coler.*

Idem pomærium] Eadem mœnia. 'Pomærium,' inquit Livius, 'verbum solum intuentes, postmænium interpretantur esse.' Est autem *pomærium* magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Hetrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjunguntur, et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomærium Romani appellarunt. *Oliver.*

Inopiam haberi] Scilicet tempore autoris.

§ 5 *M. autem, &c.*] Contigit A. U. DCLIV.

Tribunis plebis] Junia lege non poterat quis Tribunus esse nisi plebeius: sed postea alia lege lata et patritii creari cœperant, ut hoc loco Duronius Senatu amotus, quia Tribunus plebis legem de coërcendis sumptibus conviviorum abrogaverat, penitus sustulerat et subverterat. *Oliver.*

Rostra] Suggestus consularis huc

spectat, scilicet Rostra, quæ Julia dicebant, sive Nova. Nam vetera illa non in tanto honore, vel usu. Vocat Ammianus 'suggestum,' a forma, quam ostendit, per gradus surrexisse, cum dicit, vertice scansili fuisse. Dicit et imitamenta priorum Principum portasse, id est, vultus et statuas eorum: quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera, dispositas in ordine fuisse. Eorum basim, sive ima, ornata rostris navium ex Actiaca victoria, Dio Cassius docuit: et inde Rostrorum nomen. Ideo autem 'Consulum suggestum' appellat Ammianus, quia initio magistratus eo conscendere solebant Consules, et populum salutare; eodem iterum, cum deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit; quia et adire, et orare illic, ac gratias agere populo solebant pro honore. Sed inferiore et Principum ævo nihil factum, nisi ut conscenderent, salutarent, itemque jurarent, aut ejurarent. Imo et sedisse illic in sella curuli videntur, et sic se ostendisse, quasi auspicii causa. *Lipsius.*

Obsitum] Circumdatum rubigine, velut rigore.

§ 6 *Virtutis*] Quia uterque res magnas atque præclaras pro republ. gessit.

Honorumque] Qui ambo Consules et Censores simul fuerunt.

Junctum] Lego ex lib. vet. *vinctum*, ob sequens verbum *instrictum.* Coler.

Instrictum, &c.] Duo codices, Pulmannianus et Susianus, veram hanc lectionem referunt, quæ non parum antiquitatis redolet. 'Instringere' enim impedire, implicare, ac compescere est: qua in significatione utitur eo Catullus ad seipsum dicens: 'Quin te animo adfirmas, teque instringisque, reducisque, Et Diis invitis desinis esse miser.' Alia quoque exemplaria ejus retinent lectionis vestigia: nam Campense: *instrictum autem æmulationis animo,* dicit; et Atrebatense, *instructum*, mendose. Ait itaque Valerius, paronomasia non illepida, instrictos æmulationis hamo censores districtam (ut habetur in Atrebatensi) simul egisse censuram, detersam, justam ac emunctam, metaphora a distringentibus se in balneo sumpta, qui sordes corporis lacinia strigilive detergunt, aut abradunt. *Pighius.*

Vulgata tamen lectio retineri potest: *instinctu autem æmulationis animo dissidens.* Satis perspicue.

Firmissima Reipubl. latera] Quia alter causa fuerat, ut Asdrubal, qui venerat in supplementum Annibali, cum omni exercitu in Italia deleretur, alter ut Annibal ex Italia discedere cogeretur, et est translatio a corpore sumpta: ut enim lateribus corpora stabiliuntur; ita his duobus Resp. confirmata videtur. *Oliver.*

Equitum centurias] Ostendit quomodo severitatem exercuerint: nam Livius Salinator legem de vendendo sale arctissimam tulerat, populo valde molestam, ex quo paulo post damnatus est a populo: post hanc damnationem ejusdem populi suffragiis Consul primo, deinde Censor creatus est: cum igitur Idibus Quintilibus equites de more transveherentur, Claudiusque ac Salinator ob robusti corporis vires adhuc in numero equitum essent, postquam ad tribum Polliam ventum est, in qua nomen Salinatoris erat, illius nomine a scriba lecto præco dubitavit, an tanti viri nomen damnatum efferret; quod cum collega ejus Nero animadvertisset, jussit præconem expresse et audacter nomen Salinatoris excire; et illum equum vendere coëgit, quia damnatus esset a populo. *Oliver.*

Ad Polliam ventum tribum] Scilicet citandam ad officium militare, in qua tribu erat Salinator. *Badius.*

Præco] Tabellio nomina equitum legebat, Præco vero nominabat; ergo noluit Præco damnatum, propter

autoritatem ejus, aliquando Salinatorem dicere. Damnatus autem post primum Consulatum, quo legem tulit, ne quis salem vendere posset, quum antea jus omnibus esset vendendi salis: unde etiam Salinatoris agnomen accepit. *Oliverius.*

Quod ubi intellexit Nero, et citari collegam, et equum vendere jussit] In Manuscriptis: *Quod ubi intellexit Nero, et citari collegam, et equum vendere jussit.* In nullo quidem reperitur vulgatum *et arma.* Quod sane, ut Græco vocabulo dicam, Glossargi alicujus commentum est. Neque enim hoc habet Livius, ex quo Valerium desumpsisse historiam, utrumque conferenti patebit; nec etiam a censoribus notati equites Romani arma vendere cogebantur, sed equum publicum, quem jure ordinis acceperant, et publica nutritum impensa tenebant. *Pighius.*

Quibus viris] Hoc in gratiam Tiberii dicit Valerius, qui ab utraque gente ducit originem. Paternum genus a Claudio Nerone, Maternum ab Appio Claudio Pulchro, qui ab Appio Cæco descenderat, deducebatur. Quomodo ergo dixit, *eorum sanguis serie, &c.* Quia insertus hic Tiberius Liviorum familiæ, materno avo in eam adoptato; ergo a familia Liviorum ducebat originem, quæ quamvis plebeia fuerit, tamen octo Consulatibus functa est, duabus censuris, dictatura et magisterio equitum floruit. *Oliver.*

Inter ærarios referre] Obnoxios et obligatos ærario facere.

Postea Consulem atque Censorem] Nam ita arguebat: Aut me juste damnastis per legem quam tuli de sale vendendo, aut injuste: si injuste, sine dubio censoria nota digni estis: quia nihil a vobis injuste damnandum est, quum integri esse debeatis: si vero juste, nunquam consulatum mihi, tanquam indigno, et censuram demandare debuistis; nam quem populus Romanus semel damnaverit, eum procul dubio indignum administratione reipublicæ judicavit: ergo, tanquam perjuri, censoria animadversione digni fuistis. *Oliver.*

Perjurii] Quia tribus jurabant se honores et magistratus his demandaturas, qui digni viderentur administratione reipublicæ: sed semel damnatus ab omnibus tribubus præter unam indignus esse videbatur, qui rempublicam administraret officio publico. Ergo tribus perjurium commisisse videbantur, quum damnato Salinatori consulatum et censuram demandarunt. *Oliver.*

Unam tantummodo tribum] Cic. in Orat. contra Rullum, et contra Verrem, et in Philippicis dicit has tribus fuisse triginta quinque.

Mæciam] Vulgo, *Martiam.* Lib. Dan. *Mœtiam.* Nihil verius. Festus: 'Mœtia tribus a quodam castro sic dicta.' *Coler.*

§ 7 *Equestris quoque, &c.*] Contigit A. U. DI.

Ærariorum] Id est, qui pœnam pecuniariam in ærarium conferrent, aut ut capite censi essent. *Badius.*

§ 8 *Turpis etiam metus, &c.*] Non solum mores et facta, sed animorum quoque affectus damnabant Censores Romani, ut hoc exemplo timiditatem eorum damnavit Reguli censura, qui post Cannensem cladem viribus patriæ diffidentes, et eam paulo post ruituram, vel certe in hostium potestatem venturam metuentes, Italiæ deserendæ consilia inierant. Hoc contigit secundo bello Punico, nam L. Cæcilius Metellus quæstor compluribus autor fuit conjurandi ex Italia discedere post pugnam apud Cannas infeliciter commissam, sed id Scipionem prohibuisse constat, cui summa rerum per illius exercitus reliquias maximo consensu delata fuerat, et dum de republ. consultaret, nuntiatur frustra illum consultare, quod perdita spes omnis esset, quodque desperata et complorata jam de-

mum respublica foret; propterea quod plerique nobilissimi juvenes, quorum princeps esset Lucius Cæcilius Metellus, naves et mare spectarent, ut deserta patria ad novas sedes quærendas irent: quo nuntio attonitus stupore et miraculo rei Scipio, omni consultatione dimissa, ad hos, talia consilia agitantes, citatissimo equo pervenit, et stricto super consultantium capita gladio, juravit se interfecturum, quicunque discedere tentasset. Hos deinde, restituta republ. cum in civitatem rediissent, a Censoribus condemnatos fuisse dicit Valerius. *Oliver.*

Philus] Male in editione Veneta, *Philippus.* De L. Furio Philo hoc ipso agit Cicero in Bruto. In lib. Dan. et apud Augustinum de Civ. Dei lib. II. hodieque legitur, *Pilus.* Coler.

Eosque gravi nota affecerunt] Hannibal plerosque ex Romanis in castris captivos habebat, et Romani multos ex Carthaginiensibus. Cum igitur Hannibali cum captivis Romanis convenisset, ut Romam proficiscerentur, et permutationem captivorum in Senatu impetrarent, idque si facerent, Romæ remanerent, si non possent, ad se in castra redirent; cum sacramento adacti ad hanc rem, e castris paulo processissent, plerique ex his, cavillationibus nihil profuturis usi, ut se sacramento liberarent, regressum, tanquam suarum rerum obliti, simulantes, in castra reverterunt, deinde Romam se contulerunt, ut etiamsi permutationem captivorum non impetrassent jurejurando absoluti viderentur, et sic Romæ remanerent. Quod cum Senatus accepisset, vinctos Hannibali mittendos curavit, deinde etiam censoria nota punivit. In hac historia Valerius nonnihil a Livio dissentit, non enim ad permutationem captivorum, sed ad propriam redemptionem impetrandam venisse legatos dicit Livius: nam illis redimendi se potestatem fecerat Hannibal, proposito in eorum capita pretio, pro conditione cujusque, nec a legatis, qui pro hac re ad Senatum mittebantur, de reditu vades alios poposcit, eorum sc. fide contentus, seu sacramento, qui deinde usi ea, quam supra diximus, fallaci cavillatione, a censoribus graviori nota puniti sunt. Sed Aulus Gellius quasi cum Valerio sentire videtur lib. VII. c. 18. 'Jusjurandum,' inquit, 'apud Romanos inviolate sancteque habitum, servatumque. Id et moribus legibusque multis ostenditur, et hoc, quod dicemus, ei rei non tenue argumentum esse potest. Prœlio Cannensi Hannibal Carthaginiensium Imperator ex captivis nostris electos decem Romam misit, mandavitque eis, pactusque est, ut si populo Romano videretur, permutatio fieret captivorum, et pro iis, quos alteri plures acciperent, dari argenti pondo libram S. Hos, priusquam proficiscerentur, jusjurandum adegit, redituros esse in castra Pœnica, si Romani captivos non permutarent. Veniunt deinde Romam decem captivi; mandatum Pœni Imperatoris in Senatu exponunt; permutatio Senatui non placita: parentes, cognati, affinesque captivorum amplexi, eos postliminio in patriam rediisse dicebant, statumque eorum incolumem integrumque esse, ac ne ad hostes redire vellent, orabant. Tum octo ex eis postliminium justum non esse sibi responderunt, quoniam dejurio devincti forent: statimque uti jurati erant, ad Hannibalem profecti sunt. Duo reliqui Romæ manserunt, solutosque esse sese ac liberatos religione dicebant, quoniam cum egressi castra hostium fuissent, commentitio consilio regressi, eodem die, tanquam si ob aliquam fortuitam caussam issent, atque ita jurejurando satisfacto, rursum injurati abiissent. Hæc eorum fraudulenta calliditas tam esse turpis existimata est, ut

contempti vulgo, despectique sint, Censoresque eos postea omnium notarum et damnis et ignominiis affecerint, quoniam quod facturos dictaverant, non fecissent. Corn. autem Nepos in libro exemplorum quinto id quoque litteris mandavit, multis in Senatu placuisse, ut hi qui redire nollent, datis custodibus ad Hannibalem deducerentur, sed eam sententiam numero plurium, quibus id non videretur, superatam: eos tamen, qui ad Hannibalem non rediissent, usque adeo intestabiles invisosque fuisse, ut tædium vitæ ceperint, necemque sibi consciverint.' Duplicem tamen et Livius super hac re opinionem tradit, sicut apud eum videre licet. *Oliver.*

M. Atilius Regulus] Filius fuit Atilii Reguli, qui crudelissima supplicia apud Carthaginienses forti animo ferre, quam jusjurandum violare maluit, cujus historiam supra in cap. de Religione notavimus.

§ 9 *Item, &c.*] Contigit A. U. DCXLV. et DXCIX.

Censoria postmodum] Nec mirum, cum talibus etiam ad dictaturam aditus. Mamerco Æmilio non obfuit nota censoria, quin postea Dictator crearetur. *Coler.*

Dari] Ut eam digne administrarent.

CAP. X. *Prætexta*] Prætexta est quam supra vestem honoratus quisque accepit; ita et majestas videtur quædam homini esse prætexta. *Oliv.*

§ 1 *Nam quid plus honoris, &c. reo Metello*] Metellus Numidiæ provinciæ præfuit, et ex ea clarissimum duxit triumphum; unde et Numidicus appellatus, deinde repetundarum postulatus est. Ille autem repetundarum accusari dicebatur, qui creditus esset provinciam vel socios populi Romani pecunia expilasse, vel judicium tulisse quod in sua commoda cederet: ideo repetundarum accusari dicebatur, utpote quod pecunia repeteretur, quam restituere convictus tenebatur. Ergo tanta fuit hujus hominis majestas apud omnes, ut cum tabulæ, ab accusatore expostulatæ, circa judices ab accusatore deferrentur, eas judicum nemo videre voluerit. *Oliv.*

Ad nomen inspiciendum] Debitum quod petebatur. Nomen autem debitum, quia nomina debitorum tabulis inscribebantur.

Non in tabulis] Id est, libellis, in quibus vel acta provinciæ, id est, universæ provinciæ administratio et rationes continebantur. Cicero de hoc Metello in Oratione pro Archia Poëta: 'Metellus,' inquit, 'homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad judices venerit, et unius nominis litura se commotum dixerit.' *Oliverius.*

Exigua cera] Id est, exigua tabula. Tabula enim antiquitus cera obduci solebat ante papyri inventionem. Hinc in prima, secunda, extrema cera, usitata antiquis fuit locutio, ubi de testamentis loquuntur.

Perpendi] Æstimari, judicari. Tractum est a pensantibus, qui semper diligenter inspiciunt.

§ 2 *Sed quid mirum, si debitus, &c.*] Bellum Romanis erat cum Antiocho Asiæ Rege, ad quod gerendum cum L. Scipio frater superioris Africani petiisset ut mitteretur, tantumque bellum huic Senatus populusque Romanus demandare dubitarent, magisque in Corn. Lælium ejus collegam (nam hi duo tum Consules erant, et uterque provinciam summa ambitione deposcebat) inclinati omnium animi viderentur; Scipio Africanus pietate commotus in fratrem, professus est se legatum in provinciam iturum, ut in cap. de Pietate dicturi sumus, qua pollicitatione factum est, ut L. Scipio impetraret Asiæ provinciam sibi decerni. Profectus igitur cum fratre Africanus, secum in bellum filium perduxit. *Oliver.*

Lacessitus] Provocatus ad iram ob bellum illatum, et ita in hostem sæ-

viter agere potuisset. *Badius.*

Ad Africanum eundem] Post maximas res gestas clarissimosque triumphos, Scipio ab ingrata patria pulsus in exilium ire coactus est, in villam sc. Linterninam. *Oliver.*

Linternina villa] Quæ prope Linternum sita esset. Est autem Linternum Campaniæ urbs litoralis, et colonia Romana, teste Frontino, sepulchro Scipionis nobilis. Hodie *Torro della Patria* dici tradit Leander. *Ortel. In Linternina villa*] Eam diligenter descripsit Seneca Epist. LXXXVII. quam ipse postea possedit. *Coler.*

Proinde securum se spectandum præbere ne grav.] Ita in Mss. rectius. Vulgo, *nobis præstandum, &c.* Atque in Campensi insuper erasa particula *nobis*, quæ sane supervacua est, ac perperam inserta videtur, ex glossemate aliquo. *Pigh.*

Donis] Ut sunt serta et thura, pateræ, coronæ, et similia, quæ ante Deorum immortalium simulachra in donum majores ponere consueverunt, ea prædones ante Scipionis pedes posita reliquerunt.

§ 3 *Illud autem Æmilio Paullo*] Quod vivo Scipioni contigit, idem Paullo Æmilio vitæ muneribus defuncto evenit; nam cum diem suum obiisset, forte legati ex Macedonia missi tunc erant in urbe totius provinciæ principes, qui non modo funus comitantes sua præsentia celebrare, sed ipsum Paulli corpus suis humeris efferre voluerunt, quod illi profecto fuit honorificentissimum, ejusque virtutibus maxime dignum. Constat enim Paullum Imperatorem fuisse continentissimum, ut qui multa bella confecerit, multos populos subegerit, multas provincias domuerit, in summa tamen paupertate vixerit: unde illud celebratur de hoc viro præconium, quod cum multis millibus hostium superatis Iberiam totam subegisset, et ducenta et quinquaginta opida cepisset, ne drachma ditior in patriam redierit. *Oliver.*

Funebri lecto] Non omnes eodem modo efferebantur. Qui enim ditiores erant, ii lectis efferebantur. Unde de L. Cornelio proditum est, quod sex millia lectorum in funere habuerit. At tenuis fortunæ homines capulis, sive feretris, ut Servius notat. Porro de Funerum ratione apud Romanos hæc breviter notanda. Funus, a funibus accensis dici vult Isidorus. Qui enim funus prosequebantur, gestabant manibus candelas, funalia, faces. Donatus irrepsisse hunc morem existimat, quod noctu efferrent cadavera, ob diurnam sacrorum celebrationem. Cum quibus quadrat et Vespillonum nomen, qui erant cadaverum funeratores, sic dicti, quod vespertino tempore mortuos efferrent, ac conderent sepulcris. Festus Pompeius appellat Vespas: 'Vespæ,' inquit, 'dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt, non e minutis illis volucribus, sed quia vespertino eos tempore efferunt, qui funebri pompa propter inopiam duci nequeunt.' Idem prodit Designatores dictos, qui designandæ funebri pompæ præerant, cum unicuique incedendi locum et ordinem præscriberent. Funes autem funalium, quorum modo mentionem feci, circundatos fuisse papyro, ait Isidorus, id quod habere videtur ex Plinio, qui lib. XVI. cap. 38. non obscure idem innuere est visus, cum corticem fragilibus scirpis detractum candelæ luminibus servire scribit, ut et decus eruditionis Lipsius in suis ad Tacitum commentariis animadvertit. Lota etiam cadavera aqua septem dierum spatio servabant, conclamantes per intervalla; inde ungebant pollinctorum opera, qui mortuos curabant, et denique candida veste ornabant, priusquam efferrent, eratque illa in funere tacito aut vulgari toga vulgata, in magistratibus toga prætexta, in Censoribus tota purpurea. Effere-

bant etiam mortuos ad tibiam, ut ex Statio constat de Archemoro, et apud Plinium ex funere ejus corvi, qui Tiberium, inde Germanicum et Drusum nominatim Cæsares salutabat. Pluribus prosecutus est materiam hanc Lilius Gyraldus, ad quem relego, si quis plura requirat. *Fungerus.*

Frontem] Id est, summam et primam partem illius lecti.

Macedonicis triumphis] Quia Persam Macedoniæ regem debellaverat, et de ipso gloriose triumphaverat.

Indicia] Videlicet triumphum depictum, quo indicabatur, ab eo qui ferebatur mortuus Macedoniam fuisse superatam. *Oliv.*

Indicia] Id est, signa et monumenta cladium.

§ 4 *Ne filii quidem*] Superior Africanus filium habuit adeo tenuis et exilis naturæ, ut nec filios quidem procreare posset. Ut ex suo nomine genus propagaret, filium a Paulo Æmilio in adoptionem accepit, qui deinde Africanus inferior dictus est, eo quod Africam devicerit, et Carthaginem funditus everterit. *Oliv.* Contigit A. U. DCII.

Duarum familiarum] Æmilianæ sc. et Scipionum.

Adolescentem admodum] Scipio cum Lucullo Imperatore militabat in Hispania, qui provinciam cum exercitu tenebat; et cum ad supplementum exercitus uti vellet auxilio Carthaginiensium, nam tum erant tributarii Carthaginienses, Scipionem in Africam misit adhuc adolescentem; quem cum Massanissa vidisset, disceptatorem pacis inter se et Carthaginienses continuo delegit. *Oliv.*

Disceptatorem] Cognitorem. *Disceptator* dicitur, qui inter duos dissidentes eligitur ad litem judicandam.

Indulgentia] Id est, largo honore.

Superius cognomen] A superiore Africano Carthago facta est populo Romano tributaria; ab inferiore vero funditus eversa. Scipionum autem familia a gente Cornelia originem duxit. *Oliv.*

§ 5 *Quid damnatione, &c.*] P. Rutilius vir summæ innocentiæ, cum legatus C. Mutii proconsulis, vel, ut alii dicunt, quæstor prætoris Asiæ præesset, ab injuriis publicanorum Asiam defenderat; nam publicanos vectigalia asperius exigentes prohibuerat miseratione civitatum commotus, qui cum postea imperio finito Romam rediisset, eum publicani læsæ majestatis accusarunt, quod vectigalia populi Romani exigi prohibuisset. Valuit accusatio, et in exilium pulsus est, nam equestri ordini perinvisus, penes quem tum judicia erant, læsæ majestatis, vel, ut alii dicunt, repetundarum injuste damnatus, urbe ejectus est; cui in exilium proficiscenti omnes Asiæ provinciæ civitates honoris gratia legatos obviam miserunt, et eum honorificentissime ubique susceperunt. De cujus fortuna et conditione dicetur in cap. de Mutatione Fortunæ. *Oliver.*

Publicanorum] Publicani a JCtis Romanis dicti sunt qui publica vectigalia et alios Populi R. reditus, exteris nationibus imperatos, nec non ultro tributa, quæstus sui causa, constituto pretio exigenda redimebant, vel a fisco conducebant. Horum ordinem Romæ et numero amplissimum, et personarum dignitate potentissimum fuisse, adeo ut non nisi equitibus Romanis conferri soleret, inter profanos scriptores Cicero luculenter testatur variis locis. Ex his publicanis alii Mancipes erant, alii Prædes, alii Socii: ut ex Polybio ostendit Sigonius de Jure Civium Rom. lib. II. cap. 4. Mancipes quidem ex Festo dicit fuisse, quotquot aliquid a populo emerant, conduxerantve: ita nominatos, quia sublata manu significabant se emptionis auctores esse, quos Pædianus principes publicanorum fuisse ait, qui quæstus sui causa exigenda a sociis suo periculo exige-

rent, et Reipublicæ repræsentarent. Prædes populo se obligabant, promittentes, si quid incommodi accideret, plene se satisfacturos. Ita dicti, a præstando ; quia tam debent præstare quod promiserunt, quam is aut ii, pro quo vel pro quibus prædes facti sunt: talesque hodie sunt omnes, inquit Budæus, qui sponsores Reipublicæ vel Principi facti sunt pro iis, qui pecuniam publicam dispensant, quos receptores vocant. Præs igitur est Satisdator in lite numaria ; unde differt a Vade, quod is vadimonium promittit in re capitali. Socii denique erant, qui pro Publicanis partim conducebant, partim societatem cum iis inibant, partim pro his bona fortunasque suas Reipublicæ obligabant. Horum frequens mentio apud Ciceronem, et quidem honorifica. Omnes autem publicani, Mancipes, Prædes, Socii, in conducendis et exigendis provinciarum vectigalibus, nec non ultro tributis, erant occupati : et vectigalibus quidem vel ex agris vel ex portibus publicis. In agris enim publicis homines quidam colendi causa collocati erant, qui aratores atque agricolæ dicti, decumam frumenti populo Romano dabant : in pascuis alii, qui pastores appellati certum stipendium solvebant, quod Scripturam dicebant: unde Scripturarius ager Festo, in quo, ut pecora pascantur, certum est æs : a scribendo, quod Publicanus scribendo conficeret rationem cum pastore. Publicani vero, qui decumas redimebant, decumani, qui pascua, Pecuarii, qui portus, Portitores, et vectigalia ipsa decumæ, scriptura ac portorium vocabantur, teste Asc. Pædiano. Aratores autem et pastores fere cives Romani erant, qui et ipsi quæstum sequuti agros publicos colebant, aut pecora alebant. In ultro tributis autem occupabantur, quum conducerent et exigerent sumptus operum publicorum, quorum locationem quinto quoque anno a Censoribus factam Polybius et Varro scripserunt. *Funger.*

Proculso] Sententia equestrium judicum.

Secessum ejus] Donec in aliquem locum secederet, quem pro exilio raperet. *Badius.*

§ 6 *Caius etiam Marius*] Hæc Historia annotata est in cap. de Ominibus; nam Marius Syllæ impetum fugiens, Minturnas delatus, in paludibus delituit ; eo cum venissent Syllani milites, qui persequebantur eum, indicio pastoris indicatum, e paludibus extractum in custodiam Phaniæ cujusdam tradiderunt. Et cum paulo post ad eum occidendum Cimber servus missus esset, majestate viri perculsus, stricto jam gladio interficere non sustinuit; sed tremebundus abjecto ferro refugit, clamitans : 'Non possum occidere Marium.' Ad cujus vocem exciti Minturnenses, accurrerunt, et viri majestate commoti, deinde aselli omine navi impositum liberum abire permiserunt, qui in Africam delatus, ingentes copias comparavit, Cinnæque conjunctus, ad urbem properavit, qua capta, multorum civium sanguine injuriam suam ultus est. *Oliv.*

Ultimarum miseriarum] Quia hostis patriæ judicatus est.

Privata domo] Phaniæ cujusdam.

Minturnis] Μιντοῦρναι, Latii urbs et colonia, Ptolemæo aliisque. Ad Lirim fluvium Halicarnassæo lib. I. quam Georg. Fabricius scribit vulgo *Trajetto* vocari. Ex Minturnarum ruinis *Trajetto* ædificatum scribit quoque Celsus Cittadinus. *Trajetto* autem in colle est. Minturnæ vero in valle sive planicie, quod ex amphitheatri et aquæductuum reliquiis, palam omnibus : fueruntque ad dextram Liris fluminis, quo in loco sunt vestigia pontis olim conjungentis viam Appiam. *Ortel.*

Minturnis] Id est, apud Minturnas

paludes.

Servus publicus] Dicebantur servi publici et in urbe et provinciis homines libertini generis, quorum ministerio magistratus utebantur. Varro lib. de L. L. VII. significare videtur, moris fuisse, ut servi quidam a populo manumitterentur, eorumque vel Magistratuum Romanorum nomina haberent, a quibus libertate donati essent. Gellius lib. XII. cap. 3. ' Licio transverso,' inquit, 'qui magistratibus præministrabant, cincti erant.' Vide et lib. VI. ff. de Rer. Divis. lib. I. §. Servus ff. de Quæst. aliasque leges in Jure civili.

Cimber] Cimbros Teutonosque e Germania veteri in Galliam transiisse bonitate agri illectos arbitror; nam illos avitarum sedium ad Germanicum mare prope Saxonas jam tædebat. Proinde facto per Chaucos et Frisios itinere trans Rhenum, in ultimis Galliarum oris ad Septentrionalem Oceanum consedere. Ubi cum diutius manere non possent ob maris Gallici inundationem, quod velut longius extendebat novos hospites, per Galliam errabundi ad Rhenum usque venere, ibique sedes figere constituerant. Dum autem vagarentur in Gallia, conjunxerant se illis Tigurini Ambronesque Gallicæ nationes, et ipsæ regnis suis pulsæ novas sedes quæritantes. Itaque ferociores facti virium incrementis, cum terram a Romanis tanquam stipendium dari sibi postulassent, et repellerentur, contra legatos armis insurrexerunt, Syllanoque et Servilio Cæpione ac M. Manlio fugatis, castrensi præda, et quidem ingenti potiti sunt. Hos postea vicit C. Marius, partim in tractu Cottiarum Alpium ad Aquas Sextias, partim in Italia, in campo Raudino, uti ex historiis notum est. Tacitus quoque veterem Germaniam describens, ' Eundem,' inquit, ' Germaniæ sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens, veterisque famæ late vestigia manent, utraque ripa castra ac spacia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis, et tam magni exitus fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, quum primum Cimbrorum audita sunt nomina.' Etiam Ptolemæus et Pomponius Cimbrorum ac Teutonorum maritimarum nationum in descriptione Germaniæ meminerunt. Etiam eorundem, ne cæteros nominem, D. Hieron. eodem modo in Epist. ad Gerontiam meminit. *B. Rhenan.*

Quam totam deleverat] Saltem, quæ in Italiam transcenderat.

Nec fuit his timori asperrima Syllæ victoria, &c. cum præsertim ipse Marius eos, &c.] Hoc loco vulgo quædam deesse Mss. libri demonstrant, quamvis et hi varie mutilati sunt. In Susiano et Pulmanniano legitur: *nec fuit his timori asperrima Sullæ victoria, ne in eos conservationem Marii ulcisceretur.* Sed reliqua minime omittenda desiderantur. In Campensi ac Wincheliano frequens illa repetitio nominis *Marii*, librarium immerito offendit; in quibus ita: *nec fuit his timori asperrima Sullæ victoria, ne in eos conservationem ulcisceretur, cum præsertim ipse Marius eos, &c.* Pighius.

Asperrima Syllæ victoria] Quia ex Asia victor redierat.

Præsertim ipse Marius, &c.] Nam poterant Minturnenses cogitare, quantum exitii ipsis conservantibus Marium immineret, cum Marium ipsum adeo afflictum esse conspicerent. *Oliver.*

§ 7 *Marcum quoque Porcium Catonem*] Non minus Porcium Catonem a Cæsaris injuria liberavit majestatis excellentia; nam cum publicani peterent vectigalium remissionem, eos tertia parte mercedum C. Cæsar liberavit, et ne in locatione novorum vectigalium immoderatius leges ferrentur, propalam admonuit. Cato

contra Cæsarem nolebat quicquam Publicanis remitti: sed eos universa vectigalia persolvere; nam Publicani conquerebantur, quod vectigalia nimis dura solvere cogerentur. Cato igitur rogatus sententiam dicere, ne quid eo die in senatu confici posset, quia contra rempub. id esse videbat, orationem suam longiorem habebat. Quod cum sensisset Cæsar, eum per lictorem jussit in carcerem duci. Tunc universus Senatus Catonem secutus est. Cæsar id graviter ferre Senatum sentiens, dimitti jussit. Aulus Gell. lib. IV. cap. 10. 'Caius,' inquit, 'Cæsar consul, M. Catonem sententiam rogavit. Cato rem, de qua consulebatur, quoniam non e republica videbatur, perfici nolebat: ejus rei gratia ducendæ longa oratione utebatur, eximebatque dicendo diem: erat enim jus Senatori, ut sententiam rogatus, diceret ante quicquid vellet alii rei, et quoad vellet. Cæsar consul viatorem vocavit, eumque cum finem non faceret, prehendi loquentem, et in carcerem duci jussit. Senatus consurrexit, et prosequebatur Catonem in carcerem. Hac invidia facta, Cæsar destitui et dimitti Catonem jussit.' *Oliver.*

Sinceræ vitæ] Quia nemo illum unquam potuit gratia, neque prece, neque pretio a recto deducere.

Diem extraheret] Sic locutus est Cæsar de Bello Civili lib. I. 'Catone vero acerrime repugnante et pristina consuetudine contradicendi mora dies extrahente.' Hoc Agellio est, 'diem eximere,' cujus locum ita lego: 'Caius Cæsar consul M. Catonem sententiam rogavit. Cato rem, quam consulebat, quoniam non e Republ. videbatur, perfici noluit. Ejus rei gratia utebatur, eximebatque dicendo diem.' 'Eximere' igitur 'diem' est totum diem dicendo quasi auferre et absumere. Contra 'frangere diem' erit, dimidium diem absumere. Horatius II. Od. 7. 'Cum quo morantem sæpe diem mero Fregi.' Hoc veteres Jureconsulti 'diffindere diem' dicebant, ut in formula Prætoria: HIC DIES DIFFISUS ESTO: quando omisso reliquo diei spatio, judicium differebant, ut docet Doctor ille Juris unicus Obs. lib. XII. cap. 18. Sed et 'discindere diem,' pronuntiasse veteres constat, quod nihil aliud, quam Jureconsultorum illud 'diffindere.' Glossæ veteres: *Discindendi* τμητέας, ἐν τῷ τέμνειν τὰς δίκας. Noti etiam ex Fastis veteribus Dies incisi et intercisi. Fabricius ex Horatiano exemplari Saxonico citat: 'Dies alii sunt Fasti, alii Solidi, quibus laborandum est, alii Incisi.' Hic 'incisi,' opinor, 'solidis' opponuntur. Ad quod respexit Horatius: 'Nec partem solido demere de die.' Seneca Epist. 84. 'Hodiernus dies solidus est.' *Colerus.*

Divini animi] A consuetudine adulandi non discedit.

§ 8. *Eodem ludos Florales*] Ludi florales in honorem Deæ Floræ Romæ celebrabantur, in quibus obscœna quædam committebantur; et illud in primis, quod mimæ nudabantur. Unde Lactantius Firmianus: 'Meretrices,' inquit, 'flagitante populo nudatis corporibus in Floralibus mimorum fungebantur officio, et propterea mimas' eas Valerius appellat.' *Oliver.*

Ingenti plausu] Quod significabat placere sibi Catonem discedere, ut pristina ludorum consuetudo revocaretur in theatrum.

Confessus] Significavit, inquit, populus hoc plausu plus majestatis et honoris uni tribuere, quam sibi universo; nam quod præsente Catone fieri non fuerant passi, id se universo spectante passi sunt. *Oliver.*

Una imago] Non multas majorum suorum imagines habebat, sed unam patris sui Catonis.

Sub nomine Catonis] Tertullianus

Apologet. cap. II. ‘Quis ex illis Diis vestris gravior et sapientior Catone? justior et militarior Scipione?’ Juvenalis: ‘Tertius e cœlo cecidit Cato.’ Crebro hoc schemate Catones vocat Martialis. Prudentius contra Symmachum: ‘Exultare Patres videas, pulcherrima mundi Lumina, conciliumque senum gestire Catonum.’ *Colerus.*

Ext. § 1. *Dandum est, &c.*] Transit ad externa. Primum autem exemplum est majestatis Harmodii et Aristogitonis fratrum Atheniensium, qui cum indigne ferrent Tyrannidem in libera civitate regnare, die festo convenerunt, ut tyrannum occiderent; nam tyrannis Athenis a Pisistrato incepit, quo mortuo Hipparchus et Hippias in regnum successerunt: tunc ergo Hippias regnabat, in quem die solenni cum populus convenisset, impetum facere statuerunt, sed cum id parum processisset, Hipparchum fratrem occiderunt. Aulus Gellius lib. XVII. cap. 21. ‘Tarquinii filio,’ inquit, ‘regnum obtinente Romæ, cui cognomen Superbus fuit, iisdemque temporibus occisus est Athenis ab Harmodio et Aristogitone Hipparchus Pisistrati filius, Hippiæ tyranni frater.’ Itaque hi adolescentes, quantum in se fuit, urbem tyrannide liberare conati sunt, licet non liberarint, tamen Athenienses effigies æneas in honorem eorum erexerunt: quas cum Xerxes cepisset, Athenis in regnum suum transtulit, deinde Seleucus rex Asiæ, qui post Alexandrum regnavit, cum Athenis potitus esset, ab Atheniensibus visus est honorificentissime tractari; quod cum prospexisset, ut rem gratam populo faceret, statuas illas in suam pristinam sedem reportandas curavit. Et cum transveherentur Athenas, ad Rhodios forte appulerunt, quibus veluti Deorum simulachris lectisternia exhibuerunt. *Oliver.*

Rhodii] Vide supra.

Pulvinaribus] Pulvinaria loca erant in templis, quæ alio nomine ‘lectisternia’ dicebantur, in quibus Deorum simulachra locabantur. *Oliver.*

§ 2 *Xenocrati*] Vide Diogenem Laërtium in ejus vita.

More civitatis] Testimonium apud Athenienses vel coram dicebant testes, vel testimonium tabulis inscriptum dabant: idque lege sancitum, ne quis testimonium corrumpat, radat, mutet. Testatur id Demosthenes ἐν τῷ κατὰ στεφάνου. Atque hæ tabulæ, ut idem Demosthenes testatur, erant exasciatæ et expolitæ. Inter testandum aurem imam vellebant. Unde in Etymologico: Λοβοὶ λέγονται, ἐπειδὴ μαρτυρόμενοί τινι, λαμβανόμεθα αὐτῶν. *Testimonio dicto in liberorum capita jurabant se vera dicere.* Quod tum Valerius hic noster, tum Diogenes Laërtius in vita Xenocratis testantur. Vide et Ciceronem lib. I. Epist. 16. Testes autem qui de re capitali, puta homicidio, testimonium dicerent, oportebat ad cæsa porrecta Suovetaurilii jusjurandum concipere, et si falsa dicerent, sibi suæque familiæ dira imprecabantur, ut testatur Antiphon de Herodis cæde. Vide Petitum ad Leges Atticas. *Thys.*

LIBER III.

Cap. i. § 1 *Æmilius Lepidus*] Hoc contigit sub Tiber. Graccho bello Celtiberico. *Oliver.*

Æmilius Lepidus] Consimile prorsus facinus L. Tarquinii filii apud Macrobium lib. i. Servius ad Æn. ix. 'Hoc loco puerum ideo postea fecit armari, quia legit in Historia, pueros de bellis gloriam reportasse; filium M. Drusi annorum sexdecim: Crispini filium Crispinum in Corsica cum fugeret exercitus Sp. Carvilii Consulis, bellum restituisse. Apud Soram bello Italico ab Herenio puerum in aciem eductum, a quo hostem occisum spoliatumque. Lucii Tarquinii filium, quem ob hoc pater aurea bulla prætextaque donavit.' Hæc Servius ille P. Danielis. *Colerus.*

Statua bullata] Bulla erat insigne puerorum, et præsertim nobilium, quod a collo in pectus descendebat. Macrobius dicit ingenuis pueris concessum, ut cordis figuram in bulla ante pectus annecterent, quam inspicientes ita demum se homines cogitarent, si corde præstarent, hoc est, sapientia et magnanimitate. Togam quoque prætextam his additam, ut ex purpuræ rubore ingenuitatis rubore tegerentur. Priscus Tarquinius filium suum annos tredecim natum, quod hostem manu percusserat, et pro concione laudavit, et bulla aurea prætextaque donavit, insigniens puerum ultra annos fortem præmiis virilitatis et honoribus. Nam sicut prætexta insigne magistratuum ab Hetruscis acceptum regnante Tullo, ita bulla gestamen erat triumphantium, quam in triumpho præ se gerebant Imperatores. Hinc deductus mos ut prætexta et bulla in usum puerorum nobilium usurparentur, ad omen et vota conciliandæ virtutis, ei similis, cui primis in annis munera ista cesserunt. *Oliver.*

Bullata] Sciat rudior lector *bullam* fuisse rem factam ex auro, argento, aut alio metallo in formam cordis et concavam, in qua contra fascinum contenta erant remedia, eaque dependebant de collo puerorum, præsertim nobilium, ut in cordatos viros evadant, fascinum vincant, et a turpibus locis, sociis, et factis se arceant. *Bad.*

De Bulla ita Asconius: 'Bulla suspendi in collo infantibus ingenuis solet aurea, libertinis scortea, quasi communiens pectus puerile.'

Prætexta] Veste purpurea, qua utebantur nobiles pueri usque ad quartum decimum annum, qua postmodum deposita in Capitolio virilem togam sumebant. Ex quo deprehenditur puerum fuisse Æmilium, quo tempore hostem in acie interemit. *Oliver.*

Vix spectatorem] Nam decimo sexto demum anno militabant, ut notat Servius ad illud Æneid. vii. 'Ante urbem pueri et primævo flore juventus Exercentur equis, domitantque in pulvere currus.' *Coler.* Qui de militari disciplina libros posteris reliquere, haud fere quenquam minorem septem et decem annis, aut sex et quadraginta majorem militiæ, et tyrocinio ascribi solere docuerunt. Idque a Servio Tullio vetere censione primum cautum fuit. Gellius testis lib. x. cap. 28. et ævo subsequente a Caio Graccho lege sacrata sancitum. Livius lib. xxv. Plutarchus in Gracchis. Seneca de Brevitate Vitæ, cap. ult. Antonius Augustinus libro singulari ad Modestinum in l. paupertas. § jam vero militi. ff. de excusationibus. Imo legem fuisse probat Justus

Lipsius ad Taciti Annales, quæ militem liberaret anno demum ætatis quinquagesimo.

Coronam] Quernam ex servato cive.

§ 2 *Hic spiritus*] Quantum futuræ Virtutis specimen et documentum a pueritia de se Cato dederit, et in hoc, et in sequenti exemplo videre licet. Cum judicia ab equestri ordine in senatoriam dignitatem essent translata, eaque sibi vellet equestris ordo vindicare, Senatus M. Drusum tribunum plebis creavit, ut Senatus partes tueretur. Hic, ut facilius consequeretur quod Senatus cupiebat, Latinis civitatem permisit, ut eorum auxilio adversus equestrem ordinem uteretur. Eo tempore Drusus Catonem, cujus avunculus erat, alebat. Cum igitur legati Latinorum ad eum venissent, ut promissam civitatem populo impetrarent, etiam ipso potissimum Druso interprete, Catonem puerum conspicientes, rogarunt, ut sibi apud avunculum auxilio esse vellet ad civitatem obtinendam, quod se nequaquam facturum constanti vultu respondit. *Oliv.*

Socios] Notandum Latinos et Italicos sæpe absolute socios appellari. Quin et aliquando Latini et Italici confundebantur. Ita Valerius Pelignos, qui Latini non erant, ita tamen appellavit. Latium autem discrevit Latinos ab Italicis, qui non erant in Latio: fœdus ab iis civibus Romanis, qui agrum Romanum possidebant aut colebant in Latio; jus Latii ab iis Latinis, qui cum agrum Latinum tenerent, non tamen Latii jure fruebantur. Ex fœdere autem, quod cum Latinis est percussum, jus illud emanavit. Quod est jus Latii, vel Latinitas appellatur, quod constat quidem jure civium Romanorum fuisse deterius, Italico vero commodius. *Sigonius.*

Expressa est iraque illa vox hominum, Gratulemur nobis Latini, &c.] Scribo, *illa vox homini.* De Poppedio enim ipso capiendum, qui, ut ex narratione Valeriana et clarius e Plutarcho apparet, auctor unus honorificæ hujus in Catonem vocis. *Lipsius.*

Tenero, &c.] Cum adhuc esset puer.

Capita proscriptorum] Qui proscribebantur, eorum nomina scripta in tabella in foro exponebantur, et jus omnibus erat eos interficiendi. Illi vero ubi intellexissent se esse proscriptos, continuo se e civitate proripiebant. Eorum vero bona pro arbitrio proscribentis tractabantur; sed multi antequam proscriberentur deprensi, occidebantur, et eorum capita deferebantur ad Syllam. *Oliver.*

Lecto] Antiqui stibadia non habebant, sed stratis tribus lectis epulabantur; unde et triclinium sterni dicitur. Sic Cicero sterni triclinia et in foro jubebat. Unde apparet errare eos, qui dicunt Triclinium esse Basilicam ipsam, vel cœnationem. Hæc Servius. Eadem vetus Scholiastes Juvenalis Sat. III. vs. 17. De modo in lectis discumbendi, et quisnam honoratior fuerit locus, vide Comm. in Sallust. pag. 457. Quæ hic non repetimus.

Equestris ordinis, &c.] Sc. duo milia delecta sunt ad supplicium.

Ipsum Marium] Verosimile, sed minus mirabile. Marii enim, non Catonis vitæ insidiabatur Sylla. *Badius.*

§ 3 *Cujus filium*] Exemplum indolis C. Cassii. Fuit autem hic Cassius, qui Cæsarem interfecit in Senatu. Contigit A. U. DCLXXVIII.

Faustum] Sylla post victoriam creatus Dictator perpetuus, voluit se Felicem, liberos vero Faustos, hoc est, marem Faustum, et fœminam Faustam appellari. *Badius.*

Publico parricidio] Cassius cum Bruto Cæsarem interfecerunt, quasi parentem patriæ: hoc ideo dicit, ne læderet Augustum, ex eo quod laudasset Cassium.

Ext. § 1 *Alcibiades*] Justinus de Alcibiade: 'Erat ætatis flore, et fortunæ veneratione, nec minus eloquentia inter Athenienses insignis: sed in reconciliandis amicitiarum studiis, quam in retinendis vir melior, quia morum vitia sub umbra eloquentiæ primo latebant.'

Vitia] Libido, ambitio, imperii cupiditas, superbia, arrogantia.

Propylæa] Significat vestibulum; sed Græco vocabulo usus est, quia Græca tractatur historia. Civitas mandaverat Pericli, ut januas arcis Minervæ ædificari curaret, et in eam rem de publico data est pecunia; hic vero ingentem pecuniam in hoc opere consumpsit: unde etiam Demetrius Phalereus, teste Cicer. de Offic. lib. II. vituperat Periclem quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa projecerit. *Oliver.*

Januæ arcis] Scilicet Atheniensium, in qua Minervæ erant sacra, ut Romæ in Capitolio Jovis. Unde in Æneid. Maro: 'Pallas quas condidit arces Ipsa colat.' *Badius.*

Finitimo implicati bello] Scilicet Peloponnesiaco.

Cap. II. *Efficacissimi lacerti*] Validissima robora.

Conditor Urbis nostræ] Condi cœpta est a Romulo. Ex A.D. XII. Kal. Maii die, ipsis Palilibus, sive Pastorum Deæ Pali sacro, hora inter tertiam et quartam. Fuit is annus post captam Trojam CDXXXII. ante Christum natum DCCL. et diebus CXXCV. Sed variant vehementer Chronologi. *Stadius.*

Conditor Urbis, &c.] Romæ igitur urbis initium fuit, quo tempore Salmanasser Rex Assyriis imperabat, nimirum, anno primo septimæ Olympiadis, auctore Plutarcho, conditi autem orbis anno ter millesimo ducentesimo duodecimo, cum fere annis quadringentis ante in Latio regnare cœpisset Æneas. De initio urbis Romæ et dissentientibus scriptorum sententiis videatur Plutarchus in Romulo, Solinus cap. I. Camers in Annotation. in Solin. Onuphr. Fastorum lib. I. *Sleidanus.*

§ 1 *Etruscis, &c.*] Contigit A. U. CCXLV.

Ponte sublicio] Pons Romæ in Tiberi fuit, ad eam partem qua Janiculum ab Urbe dirimitur, ea arte constructus, ut trabes sine fulturis eximi possent. Dictus est sublicius, quod ligneus esset et sublicis fulciretur. Ita enim vocant palos ad pontis sustentationem in aqua defixos. Festus ait quorundam opinione vocabulum Volscorum esse, Scalig. putat a simplici liquis deduci, unde et obliquis. Vetus auctor loquens de figuris et lineamentis: 'Omnem autem summitatem metiundi observationes sunt duæ: enormis et liquis. Enormis quæ in omnem actum rectis angulis continetur. Liquis quæ minuendi laboris causa, et salva rectorum ratione angulorum secundum ipsam extremitatem subtenditur.'

Horatius Cocles] Fuit autem hujus viri pugna et virtus mirabilis, ac propemodum incredibilis; defensus enim pons sublicius per ipsum contra omnem exercitum Hetruscorum, donec a tergo fractus pons, præclususque hostibus aditus, indignante rege, ac stupente exercitu, quod vir unus monoculus, ut qui jam alio prœlio alterum amisisset, contra tot armata hominum milia se opponere ausus fuisset. Fracto ponte, ipse, ut erat armatus, ex alto in Tiberim se projecit, et ad suos sospes enatavit, nisi quod in casu ipse, ut quidam tradidere, sagitta femur trajectus claudus evasit: quod cum illi post temporis spatium, ut perhibetur, in petitione honoris objectum esset ut vitium, magnifica prorsus, et facto pari responsione, Per singulos, inquit, gradus admoneor triumphi mei. Huic tantæ virtuti non ingrata civitas fuit; statua illi in comitio posita, et de publico

donatus ager, ter quantum uno die circumducto aratro posset amplecti. Sic honore simul et commodo auctus in præsens, et in posterum rei fama plures admiratores repertura, quam credulos. *Oliver.*

Dejectus quassatusve] Lipsius corrigit *dejectu quassatus.* 'Dejectus,' inquit, 'est ipsa dejectio altitudinis.' Si vulgatam lectionem retineas, exponi potest *dejectus* pro 'elisus.' Ita Ciceronem locutum esse docet Nonius. Sane Græcum quoque *καταβάλλειν* exponit Græcus magister, *elidere.* Colerus.

Dejectus] Aliter, *disjectus: dejectus* autem est, deorsum in profundum usque jactus.

Vorticis] Vortex, teste Quintil. lib. VII. de Institut. Orat. proprie est contorta in se aqua, vel quicquid aliud similiter vertitur.

Inter lætitiam] Quia videbant eum fortiter agere, et posse evadere.

Et metum] Quia timebant ne deficeret, aut mergeretur, aut telis opprimeretur.

Tiberis alveo] Recentissimum nomen hoc deducunt a Tiberino Sylvio Albanorum rege, qui anno ante Romam ducentesimo sexagesimo tertio in trajectu ejus submersus fuit, sicut refert Eusebius, Ovidium secutus, qui Met. XIV. canit: 'Regnum Tiberinus ab illis Cepit, et in Thusci demersus fluminis undis Nomina fecit aquæ.' Servius tradit in Virgilium in sacris eum nuncupatum Serram. Annius Viterbiensis auctor est, eum quoque Volthurrenum et per syncopen Volthurnum dictum. Idem Albulam appellatum affirmat a Livio, Silio, Virgilio. Nomen autem illud esse antiquius nomine Tybris, indicat Virgilius Æneid. VIII. his versibus: 'Tum Reges asperque immani corpore Tybris, A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim Diximus, amisit verum vetus Albula nomen.' Tandem hic bis auctus dirimit Latium ab Hetruria, et decimo quinto ab urbe lapide duobus ostiis devolvitur in mare. *Fungerus.*

§ 2 *Immemorem*] Aliud exemplum Clæliæ virginis. Immemorem se ideo dixit quia se modo unum exemplum propositurum Romulo dixerat. Porro in hujus rei memoriam, et tantæ virtutis præmium statua Clæliæ fortissimæ fœminæ equestris in foro, secundum Titum Livium, secundum vero Servium in via sacra posita fuit. Autor de Viris illustribus: 'Porsenna Clæliam virginem inter obsides accepit, quæ noctu castris ejus egressa, equum, quem fors dederat, arripuit, et Tyberim trajecit, a Porsenna per Legatos repetita, redditaque: cujus ille virtutem admiratus, cum quibus optasset, in patriam redire permisit: illa virgines et pueros quidem elegit, quorum ætatem injuriæ obnoxiam sciebat. Huic statua equestris posita est.' *Oliverius.*

Contigit hoc A. U. CCXLV.

§ 3 *Redeo nunc ad Romulum*] Post raptas sine more Sabinas, aliorumque finitimorum fœminas, inter quas Ceninenses, mota sunt bella. Ceninenses, ira magis quam consilio rem gerentes, primo impetu fusi sunt atque fugati; rex eorum Acron a rege Romulo interfectus: qui ad singulare certamen, ut Valerius tradit, fuerat provocatus: cujus occisi Romulus opima spolia Jovi Feretrio obtulit. Duo deinde secuti sunt Romulum: qui opima spolia retulerunt occisis imperatoribus, Marcus Marcellus et Cornelius Cossus. *Oliverius.*

Ceninensium] Cenina Latii oppidum fuit a Romulo deletum, cujus meminit Plinius lib. VIII. cap. 5.

Ad dimicandum provocatus] In hoc Valerius dissentit a Livio; non enim provocatum Livius, sed in acie dimicantem, et imperatorio munere fungentem, occidisse refert. Quod idem sentit Dionysius, sed intra Urbem hoc factum fuisse dicit, cum capta

urbe illi cum armata multitudine occurrisset. *Oliverius.*

Jovi Feretrio] Jupiter *Feretrius* dicebatur a 'feretro,' instrumento, de quo suspendebantur spolia. Erat 'feretrum' ligneum instrumentum, ad id apte fabricatum, ut spolia ferret, id est, sustineret. Livius lib. I. 'Romulus,' inquit, 'duce hostium occiso, urbem primo impetu capit, inde exercitu victore ducto, ipse, cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte feretro gerens, in Capitolium ascendit; ibique cum ea ad quercum pastoribus sacram deposuisset simul cum dono, designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: Jupiter Feretri, inquit, hic victor tibi Romulus rex regia arma fero, templumque his regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quo regibus ducibusque hostium cæsis me autorem sequentes posteri ferent.' *Oliverius.*

Publica religione] Quia Romulus, in Deorum numerum translatus, nulla indiget privata laudatione, sed per seipsum laudationem amplam habet, utpote consecratus. *Oliverius.*

§ 4 *A Romulo proximus*] Secundus post Romulum Corn. Cossus opima spolia retulisse fertur, cæso Larte Tolumnio Fidenatium duce: in qua re dicit Livius se a cæteris dissentire scriptoribus, qui eandem rem tradunt, quod illum tribunum militum fuisse dicant, quando rem tantam gessit; se vero duabus rationibus commoveri, ut credat illum fuisse Consulem; altera, quod ea tantum spolia *opima* dicuntur, quæ dux duci detraheret, neminem autem ducem esse, nisi cujus auspicio res geratur; altera, quod titulus spoliorum ostendit illum consulem fuisse, et ea spolia cepisse. *Oliverius.*

Eidem Deo] Testis Servius quoque ad illud: 'Quis te magne Cato tacitum aut te Cosse relinquat?' Non igitur verum est, quod Ausonius scripsit in Eidyllio: 'Tertia opima dedit spoliatus Aremoricus Lars.' Sed nomen illius equitum magistri verum nos docet, contra quam Grammatici faciunt. Priscianus lib. v. 'Lar si familiaris est facit Laris: Si Tolumnii Porsennæ, Lartis.' Cum Ausonio scribit et Livius lib. IV. 'Daturos quod Lars Tolumnius dedisset.' Hinc Græci more suo Λαρὸς fecerunt, ut Dionysius, Diodorus, Plutarchus. *Colerus.*

Fidenatium] Fidenæ urbs Latinorum mediterranea, cujus meminit Plinius lib. III. cap. 5.

§ 5 *Ne M. quidem Marcelli, &c.*] Cum adversus Boios et Insubres, qui nunc Mediolanenses dicuntur, (quibuscum erat Viridomarus, vel, ut alii dicunt, Britomarus, Gallorum dux, cum ingenti exercitu ferme decem millium,) Marcus Marcellus missus esset cum quingentis aut paulo amplius militibus, et paucis equitibus, apud Padum universum exercitum fudit atque fugavit, regem ipsum tanto exercitu stipatum obtruncavit. Erat autem hic Viridomarus inter Gallos eximia corporis magnitudine, armatura auro et argento ac variis distincta coloribus, fulgoris instar perlucida. Quæ ubi Marcellus pulcherrima ex toto conspicatur agmine, ea futura meditatus, quæ concepta Deo vota persolveret; nam in ea pugna Marcellus opima spolia Jovi Feretrio voverat. Virum igitur adortus, hasta perfodit, et moribundum ex equo prostravit, et ita opima spolia cum ingenti gloria in patriam reportavit. Livius lib. XX. 'M. Claudius Marcellus Consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit.' Florus: Galli Insubres 'Britomaro duce non prius soluturos se baltea, quam Capitolium cum Viridomaro ascendissent, juraverant. Factum est. Victos enim Æmilius in

Capitolio discinxit. Mox Ariovisto duce vovere de nostrorum militum præda Marti suo torquem. Intercepit Jupiter votum; nam de torquibus eorum aureum trophæum Jovi Flaminius erexit. Viridomaro rege Romana arma Vulcano promiserant: aliorsum vota ceciderunt; occiso enim rege Marcellus tertia post Romulum patrem Feretrio Jovi arma suspendit.' *Oliverius.*

Padum] Padus fluvius aurifer Italiæ, (etiamsi Strabonis tempore aurum ferre desierit,) sicut Tagus Hispaniæ, Hebrus Thraciæ, Pactolus Asiæ, Ganges Indiæ, ut lib. XXXIII. docet Plinius, alio nomine Eridanus, Ἠρίδανος, olim Liguribus Bodincus, auctore Scepsio, Polybio Βόδεγκος, Botigum Catoni, ex imis radicibus montis Vesuvii ortus, et triginta in se fluminibus aliis brevi spatio receptis, teste Solino, in Adriaticum mare excurrens, omnium etiam (si credimus Straboni) fluminum Europæ circa ostia longe maximus, excepto Istro, nomen accepit juxta Catonem et Plinium, qui id habet ex Metrodoro, ab arbore juxta fontem picea, quæ Gallice vocatur Pades. Isidorus vult eum Alpium jugis effusum ex tribus fontibus oriri, ex quibus unus dictus fuerit Padus, qui fluvio quoque nomen indiderit. *Fungerus.*

Gallorum] Viridomarum, ut alii referunt, Britomarum.

Jovi Feretrio] Vide supra § 3.

§ 6 *Eodem virtutis, &c.*] Cum Titus Manlius Torquatus Gallum quendam insultantem, et Romanum fortissimum quemque ad pugnam provocantem audisset, ad Dictatorem accedens, ait: Injussu tuo, Dictator, nunquam extra ordinem pugnaverim, non si certam victoriam videam; sed si permiseris, ostendam profecto illi belluæ me ex illa familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit. Itaque permissu Dictatoris in certamen progressus, cum utrinque dimotæ acies ad pugnæ spectaculum constitissent, Gallum, primo et linguam ab irrisu exerentem, et magnitudine et proceritate eximium interfecit, et de collo ipsi torquem aureum detraxit cum cæteris spoliis, a quo etiam Torquatus appellatus est. Est autem torques ornamentum colli ex auro contorto confectum. *Oliver.*

Valerius Corvinus] Consule Camillo Furii Camilli filio contra Gallos bellum gerebat, ubi cum utrinque stationibus quietis tempus tereretur, Gallus magnitudine atque armis insignis in medium processit, et per interpretem silentio facto, hasta scuto concusso, unum ex Romanis, qui secum ferro decernat, ad pugnam provocat. M. Valerius tribunus militum adolescens permissu Consulis in medium armatus processit, et inito prælio corvus in galea Valerii contra hostem consedit, qui cum lætus omen accipiens, Deos vel Deas, quicunque misissent præpetem illam, precatus, ut sibi adessent, avis non solum sedem semel captam tenuit, sed quotiescunque prælium iniretur, levans sese, oculos hostis rostro et unguibus petivit. Valerius hostem tali prodigio perterritum obtruncavit, deinde Corvino cognomen additum. *Oliv.*

Et Æmilianus Scipio] Hic est qui deleta Carthagine, sublata Numantia, dictus est Africanus inferior. Igitur cum sub Lucullo Imperatore militiam gereret, provocatus ad pugnam, hostem interemit, oppidi, quod expugnabatur, primus ipse mœnia conscendit, aliaque egregia belli facinora edidit, quibus futuræ magnitudinis suæ ominibus certissima daret indicia. Autor de Viris Illustribus: 'P. Scipio Æmilianus Pauli Macedonici filius, a Scipione Africano adoptatus, in Macedonia cum patre agens, victum Persem tam pertinaciter prosecutus est, ut media nocte redierit in castra. Lucullo in Hispaniam

legatus apud Intercatiam oppidum provocatorem singulari certamine vicit: muros hostiles civitatis primus ascendit, tribunus in Africa sub Tito Manlio Imperatore VII. cohortes obsidione vallatas consilio et virtute servavit, in quibus corona obsidionali aurea donatus est.' *Oliver.*

Alienis auspiciis] Videlicet Consulum suorum.

Sub Lucullo duce] Adversus Celtiberos bellum gerebat, cui successit M. Marcellus, qui Vaccæos, Cantabros, aliosque ignotos, populi Romani subegit imperio. *Oliver.*

Intercatia] Ἰντερκατία, Hispaniæ urbs, Straboni, Polybio, Appiano, Plinio de Viris Illustribus, et Antonino. Moralis eam constituit inter Leonem, Vallisoletum, et Astorgim civitates, hodie sic nominatas. Intercatienses sunt Plinio in Hispania Citeriore. Ptolemæus habet duas hujus nominis urbes in Hispania; unam Orniacis, alteram in Vaccæis. *Ortelius.*

Aut futuris actis] Erat enim Carthaginem eversurus.

§ 7 *Magnum, &c.*] Contigit A. U. CCCLXIII.

Romani a Gallorum exercitu pulsi] Apud Alliam fluvium, unde 'Alliensis dies' appellatus ab hac clade inter religiosos habitus est; nihil enim populo die eo agere licebat. *Oliv.*

His collibus] Scilicet Capitolinis.

Tamque luctuoso] Utpote capta urbe.

In curulibus sellis] Sellæ curules dicebantur, ut quidam volunt, a curru; eo quod subjectas rotas in modum currus haberent: nam cum magna civitas esset, et jus in multis urbis partibus reddendum foret, quo facilius id fieri posset, sellæ subjectas rotas habebant, ut in quamcunque partem impelli possent. Alii dicunt a Curibus Sabinorum urbe, a quibus et alia magistratus insignia acceperant Romani. Sic primam corripit Virgil. 'Curibusve Sabinis.' His autem sellis tantummodo patricii magistratus utebantur. A. Gellius tamen lib. III. cap. 81. 'Vocabuli istius,' inquit, 'ratio dicitur, quam C. Bassus in commentariis suis scriptam reliquit. Senatores enim dicit in veterum ætate, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos in curiam vehi, in quo curru sella esset, supra quam consederunt; quæ ob eam causam curulis appellatur.' Ergo Gellius a 'curru' vult esse dictam. Liv. 'Haud pœnitet,' inquit, 'eorum sententiæ esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Hetruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est.' Magistratuum Romanorum ornamenta ab Hetruscis sumpta fuere. *Oliver.*

Splendorem et ornamenta] Sic auctor interpretatur pro majorum suorum facto comprobando. Cæterum verosimilius eos id eo consilio fecisse, ut majestate religionis, cujus Galli semper fuerunt observantissimi, ab injuria tuti essent. *Badius.*

Audaciæ] Quia inermes, dum hostes urbem suam diriperent, in sellis cum sceptris eburneis consederant.

C. Atilius] In aliis, *M. Atilius.* Livio et Plutarcho *M. Papyrius* is est, non *Atilius.* Coler.

§ 8 *Reddendus est nunc*] Livius dissentit ab hoc. Scribit enim cum Sempronio Atratino Q. Fabium Vibulanum Consulem tunc fuisse creatum, Sempronio Volscorum provinciam sorte evenisse. Cum igitur contra hostem, qui sæpe victi fuerant a Romanis, exercitum duxisset fortuna constantissima populus Romanus fretus, omnia temere ac negligenter agere cœpit. Itaque cum primo concursu non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, Romani impetum ferre non possent, deinde pedem referentes, cum se ferocius hostes inferrent, undique cæderentur, nequicquam Sempronio Consulem objurgante adhortanteque, Sex-

tus Tempanius decurio equitum exclamat, ut equites qui se in pedes exceperant in confertissimos hostes incurrant, quacunque incidunt ferro viam faciant. Tunc Volscus Imperator signum dat, ut permutatis militibus locus detur, qui scutis objectis Romanos a suis excludant: quod ubi factum est, interclusi equites ad suos prorumpere non poterant. Igitur cum his vehementius hostes instarent, tumulum proximum occupant, ubi se in orbem tutabantur, nec ante noctem pugnandi finis fuit. Ibi Tempanius usque ad lucem suos metu insidiarum tenet, deinde cum speculatores nuntiassent a Volscis castra esse deserta, lætus ab tumulo suos in castra Romanorum deduxit. *Oliver.*

Debitus honos] Nimis placet Scriptura Danielis et reliquorum veterum: *debitus gloriæ titulus.* Nec video quid impulerit Pighium, ut illud male feriati librarii annotamen inferciret. *Colerus.*

Verruginem] Nomen oppidi Volscorum, cujus ne vestigia quidem extant.

Centuriavit] In centurias peditum se conjecit.

Salutare laxamentum] Id est, remissionem pugnæ.

Tropæis] Belli usus invenit, ut in quo loco hostes superati essent, ibi tropæa erigerentur. De quibus Nonius Marcellus: 'Fuga hostium Græce vocatur τροπὴ, hinc spolia capta, fixa in stipitibus, appellantur tropæa.' Notati mihi primi hujus rei usurpatores ex Ducibus Romanis apud L. Florum: 'Domitius,' inquit, 'Ahenobarbus et Fabius Maximus ipsis quibus dimicaverant locis saxeas erexere turres, et desuper exornata armis hostilibus tropæa fixere, quum hic mos inusitatus fuerit nostris. Nunquam enim populus Romanus hostibus domitis suam victoriam exprobravit.' Lib. III. cap. 2. et videndus, qui idem tradidit, Strabo l. IV. Pompeium devictis Hispanis tropæa in Pyrenæis jugis constituisse, Sallustius scriptum reliquit. Græcos autem tropæa quoque figere solitos, cum aliunde tum ex Plutarchi Pelopida, et Æmilii Probi Datame certissimum est. Tropæorum constituendorum perelegans exemplum vide apud Virgilium Æneid. II. 'Ingentem quercum,' &c. *Stewechius.*

§ 9 *Strenuus ille, &c.*] Livius Decad. VIII. ab Urbe condita, a Valerio, ut multis in locis, sic in hac quoque dissentit historia. Non enim male commissum prœlium refert, sed oblata occasione rei bene gerendæ ita suscepisse pugnam cum hoste, ita rem gessisse, ut nihil in ea pugna defuerit, si non abfuisset Dictator. *Oliver.* Contigit A. U. CCCLXIII.

Rullianus] Lib. Danielis, ut supra, *Rutilianus.*

Magister equitum] Dictator sibi magistrum equitum sæpe dicebat, unde etiam Dictator appellatus est, vel quod diceretur a populo, hoc est, crearetur, vel quod sibi magistrum equitum diceret. Præerat autem equitibus magister equitum, Dictator vero legionibus, et universo exercitui, et erat summus magistratus in urbe Romana, sine provocatione, et semestris tantum. *Oliv.*

Samnites] Medios esse inter Picenum, Campaniam, et Apuliam, testis est Eutropius lib. II. *Abruzzo* hodie dici Leander docet.

Papirio Cursore] Qui tunc Dictator ac Imperator erat.

Propter auspicia repetenda] Quia male capta fuerant. Nam erat tabernaculum vitio captum.

§ 10 *Quales, &c.*] Hoc contigit primo Punico bello, cujus auctor non extat quisquam ex antiquis scriptoribus, quia per negligentiam indies magis cadentibus literis perierint T. Livii Decades. At Leonardus Aretinus, vir Græcæ et Latinæ literaturæ peritissimus, ac solertissimus ho-

mo, ex commentariis Græcis quod potuit in Latinum traduxit. Cum igitur Romani duces Punicam classem in fugam convertissent circa Siciliam, nec illam fugientem aliter se adipisci posse viderent, nonnulli ex Romanis se in undas immiserunt, et eam consecuti, in littus retraxerunt. Hoc tangit Cicero lib. de Senectute. *Oliver.*

Contigit A. U. DXXXV.

Camporum firmitate] Tanquam essent in continenti terra.

In littus retraxerunt] Quod certe vix credibile est. Nam ut demus assecutos classem, decem in navi possunt centum in aquis aut arcere a classe, aut occidere, modo fugientibus aliquid reliquum esset animi. *Badius.*

§ 11 *Cannensi*] Cannæ, in Italia locus, clade Romanorum nobilis, de quo Livius et alii. In Argyrippæ territorio fuisse, scribit Tzetza in variis suis. In Apulia Dauniorum campo Diomedeo, ad Aufidi ostia, Zonaras 2. *Ortelius.*

Corrosis] Id est, mordicus abreptis.

Militis hujus, &c.] Contigit A. U. DCXXIII.

§ 12 *P. enim Crassus*] Causa hujus belli hæc fuit. Attalus, qui Philometór cognominatus est, (teste Strabone lib. XIV. ubi de rebus Attali loquitur,) Rex Asiæ, regni sui populum Rom. hæredem reliquerat. Aristonicus Eumenis filius post mortem Attali hoc regnum invasit: missus est ergo contra illum P. Crassus cum exercitu Pontifex, et Imperator, quod nunquam antea factum erat, ut dux simul exercitus et pontifex mitteretur; ex quo etiam creditum est rem male processisse. Captus itaque Crassus a Thracibus, qui venerant in auxilium Aristonici, cum duceretur ab his, qui eum interceperant, virgam, qua equum ducere solitus erat, in oculum unius eorum, a quibus ducebatur, direxit, adeo ut illi oculum excuteret; quo facto ira incensus ille hunc gladio transfixit, et ita fortiter egit, ut potius mori voluerit, quam in captivitatem venire, et in servitute turpiter vivere. Sed postea contra Aristonicum missus, C. Perpenna illum vicit, cepit, et in vinculis habuit, imperiumque Asiæ recuperavit. Aquilius Asiatici belli reliquias confecit, mixto (nefas!) veneno fontibus ad deditionem quarundam urbium. Quæ res ut maturam, ita infamem reddidit victoriam: quippe cum contra fas Deum, moresque majorum, medicaminibus impuris in id tempus sacrosancta Romana arma violasset. *Oliver.*

Inter Eleam et Smyrnam] Oppida sunt majoris Asiæ. Smyrnam, teste Herodoto in vita Homeri, construxit Theseus Thessalus, et eam ab uxoris suæ, quæ Smyrna dicebatur, monumento denominavit. Quam a Lydis eversam, ab Antigono suscitatam fuisse dicit Strabo lib. XIV. qui et a Valerio in hac historia dissentit: non enim P. Crassum captum, sed in prælio fortiter pugnando occubuisse dicit. Nam post descriptionem Smyrnæ (quam satis ambitiose describit, et eam omnium pulcerrimam esse dicit, et in ea Homeri templum ac statuam ponit, quoniam poëtam illum sibi vendicent) statim subjungit: ‘ Hoc in loco Dolabella Trebonium obsidione cepit, unum ex his, qui Divum Cæsarem dolo occiderunt, et multas partes urbis diruit. Post Smyrnam sunt Leucæ oppidulum, quod Aristonicus post Attali Philometoris obitum ad defectionem perduxit, qui, putans se esse regia stirpe, imperium sibi vendicare cogitavit: quare eo excidit circa Cumanum agrum ab Ephesiis navali prælio superatus. Ascendens vero in mediterraneam, hominum inopum ac servorum ad libertatem vocatorum, quos Heliopolitanos appellabat, tumultu-

ariam manum congregavit, et primum quidem Thyatira aggressus est, deinde capta Apollonide alia castella capiebat. Sed non diu restitit; nam continuo civitates exercitum miserunt. Nicomedes quoque Bithynius et Cappadocum reges auxilium tulere. Postea quinque legati a Romanis missi, deinde exercitus, et P. Crassus Consul, deinde M. Perpenna, qui capto Aristonico, et Romam misso, bellum absolvit. Aristonicus ipse in carcere mortuus est. Perpenna morbo absumptus. Crassus, cum quidam eum apud Leucas adorirentur, in prælio occubuit. Postea M. Aquilius Consul cum decem legatis missus, provinciam in eam gubernationis formam composuit, qua adhuc perdurat.' Dissentit etiam a Plutarcho de M. Perpenna, quem dicit a Pompeio fuisse superatum et occisum. *Oliver.*

Crassi] Scil. Imperatoris capti, et dum ille barbarus ulciscitur se, liberavit Imperatorem Romanum turpitudine majestatis amissæ, quia si vivus in hostis potestatem venisset, ex Imperatore servus devenisset. *Badius.*

Sica] Sica erat ferreus culter, vel potius gladiolus recurvatus. Hinc Suidas dixit esse sicas *ξίφη ἐπικάμπη.* Josephus quoque antiquitatum Judaicarum 20. tradit eos esse latrones utentes cultellis, qui magnitudine similes erant recurvis Persarum acinacibus. Cedrenus dicit esse *μαχαίρια μικρὰ, ἃ ἐπιφέροντο κρυφῆ εἰς τὸ λατραίως τοὺς παρατυγχάνοντας πλήττειν.* Id est, *Exiguas machæras, quæ occulte gestantur, ut clanculum obvios transfodiant.* Aprorum dentibus comparavit Athenæus. Unde Lipsius non male 'harpen' seu 'ensem falcatum' interpretari videtur.

§ 13 *Eodem mentis proposito*] Laudat Scipionis soceri Cnei Pomponii fortitudinem in consciscenda sibi morte, quam, ut Divus Augustinus lib. de Civitate Dei, de morte Catonis Uticensis loquens, et vere et docte declarat, nemo merito laudaverit. Non enim penes nos est, animam, quam Deus custodiendam nobis, donec eam evocaverit, dedit, pro libitu ejicere; neque qui seipsum necat, immunis est homicidii; neque fortitudinis, sed pusillanimitatis est argumentum, ne duriora patiantur, leviora subire. *Badius.*

Eodem mentis proposito] Post deletas Cnei Pompeii Magni partes in campis Philippicis, Scipio cum Sexto Pompeio, Magni Pompeii filio, et Catone, aliisque compluribus se in Africam ad regem Jubam contulerunt, et ibi ingenti exercitu comparato, bellum adversus Cæsarem rursus gessere; in quo bello cum Pompeiani fusis fugatisque Cæsarianis castra arripuissent teste Plutarcho, eo die actum fuisset de re Cæsaris, nisi Cæsar et Asinius Pollio auxilium conferentes, fugam inhibuissent: quare beneficio quodam fortunæ adjutus, tandem victor evasit: tum ex Africa Scipio classe in Hispaniam se transferre parabat, cum milites Cæsariani classem prosequentes adepti sunt, et interrogantibus, ubinam classis imperator esset, respondit ipse Scipio: Bene se habet imperator; cum pectori gladium inflixisset, ne in potestatem hostium veniret. Seneca de Scipione in epistola ad Lucillium vigesima quinta: 'Sollicitum te esse scribis, si ostendero non tantum fortes viros hoc momentum efflandæ animæ contempsisse, sed quosdam ad alia ignavos in hac re æquasse animum fortissimum, sicut illum, Cn. Pompeii socerum Scipionem, qui contrario in Africam vento relatus, cum teneri navem suam vidisset ab hostibus, ferro se transverberavit, et quærentibus ubi imperator esset, Imperator, inquit, bene se habet. Vox hæc illum

parem majoribus fecit, et fatalem Scipionis in Africa gloriam non est interrumpi passa. Multum est Carthaginem vincere, sed amplius mortem.' *Oliver.*

Infeliciter] Dicitur Cæsar, cum audisset adversarios suos vetusto quodam confidere vaticinio, quo semper in Africa vincere fatale Scipionum generi foret, haud facile dictu est, sive ut hostium imperatorem Scipionem per jocum flocci penderet, sive, ut serio sibi id vendicaret augurium, quendam ex Corneliorum familia, hominem sane abjectum et despectissimum Scipionem, cognomento Salutionem, inter præliandum perinde ac exercitus ducem proposuit, ita ut cum hoste interdum congredi cogeretur, et quasi eadem fortuna ex nomine Scipionis uteretur. *Oliver.*

§ 14 *Tui quoque, &c.*] De Catone Uticensi loquitur, qui jam profligatis reipubl. partibus, et in Pharsalia duce Pompeio, et in Africa Sexto Pompeii filio, ubi nullam sibi libertatis potiundæ spem superesse vidit, maluit dignitati suæ, quam vitæ consulere. Platonis enim, quem in manibus habebat, de Immortalitate Animæ librum perlegens, cubiculum ingressus, gladio incubuit. Excitati servi accurrunt, ad transfixum veniunt, dominum accusant, qui sibi mortem conscisceret. Hortati deinde, vulnus religant, et salubria statim adhibent medicamenta. Ille vero pœnitentiam simulans, cum se requiescere velle dixisset, remotis arbitris, vulnus resolvit, et digitis, quia teli potestas esset erepta, dilaceravit, donec spiritum emisit. De hoc Cæsar dictare solitus erat, invidisse gloriæ suæ, quod sub ejus esse noluisset imperio; nam is erat Cato, qui nisi liber et cum dignitate vivere potuisset, quem Uticenses honore sepulturæ decorarunt. Seneca de Catone Epist. ad Lucillium vigesima quarta: 'Tu mihi, cum ad contemnendam mortem ventum fuerit, Catonem narrabis: quid ni ego narrarem? Ultima illa nocte Platonis librum legens, posito ad caput gladio, duo hæc in rebus extremis instrumenta perspexerat, alterum, ut vellet mori, alterum, ut posset. Compositis ergo rebus, utcunque componi fractæ atque ultimæ poterant, id agendum existimavit, ne cui Catonem aut occidere liceret, aut servare contingeret, et stricto gladio, quem usque ad illum diem ab omni cæde purum servaverat: Nihil, inquit, egisti, Fortuna, omnibus meis conatibus obstando: non pro mea adhuc, sed pro patriæ libertate pugnavi: nec agebam tanta pertinacia ut liber, sed ut inter liberos viverem. Nunc, quoniam deploratæ sunt res humanæ, Cato deducatur in tutum. Impressit deinde mortiferum corpori vulnus: quo deinde obligato a Medicis, cum minus sanguinis haberet, minus virium, animi idem, jam non tantum Cæsari, sed sibi iratus, nudas in vulnus manus egit, et generosum illum contemptorem omnis potentiæ spiritum non emisit, sed ejecit.' Augustinus de Civitate Dei lib. I. damnat hunc Catonem. *Oliver.*

Utica] Punicarum in Africa urbium, si Carthaginem demas, nulli cessit Utica. Sexaginta autem stadiis a Carthagine distabat, ut testatur Appianus; nempe versus occasum. Stephanus eam scribit Tyriorum coloniam fuisse. Quod et Justinus affirmat lib. XVIII. 'Cum et opibus et multitudine Tyrii abundarent, missa in Africam juventute, Uticam condidere.' Itaque de antiquitate gloriabatur non parum; quin et eo nomine Carthagini præferebatur. Silius Italicus lib. III. 'Proxima Sidoniis Utica est effusa maniplis, Prisca situ, veterisque ante arces condita Byrsæ.' Aristoteles in libro mirabilium: *τῆς δὲ Λιβύης ἐν Ἰτύκῃ καλουμένῃ, ἣ κεῖται μὲν, ὥς λέγουσιν, ἐν τῷ κόλπῳ τῷ μεταξὺ*

Ἑρμείας καὶ τῆς Ἵππου ἄκρας, ἐπέκεινα δὲ Καρχηδόνος ὡς σταδίους διακοσίους· ἣ καὶ πρότερον κτισθῆναι λέγεται αὐτῆς τῆς Καρχηδόνος ἔτεσι διακοσίοις ὀγδοήκοντα ἑπτὰ, ὡς ἀναγέγραπται ἐν ταῖς Φοινικικαῖς Ἱστορίαις. Id est: *In Libyæ Utica, quam vocant, quam in sinu sitam esse aiunt inter Mercurii et Hippi promontoria, ultra Carthaginem stadiis fere ducentis, atque annis* CCLXXXVII. *ante Carthaginem esse conditam, ut in Phœniciis historiis scriptum legitur.* Velleius Paterculus circa Codri tempora, qui Sauli fuit æqualis, Tyrios paucis annis post Gades Uticam condidisse refert. Urbi igitur tam vetustæ nomen fecit ipsa antiquitas. Utica enim vel Ityca Punice עתיק, *Itica*, id est, prisca dicebatur. *Bouchart.* Qui nunc locus a Barbaris *Ma-Zachares* appellatur. *D. Marius Niger.*

§ 15 *Objurgare*] Id proprie dixit. Nam jurgium est inter amicos et conjunctos.

Porcia] Hujus, quem supra diximus, Catonis filia, et Bruto, qui Cæsarem interfecit, matrimonio copulata. Hæc postea audita viri morte, cum illi superesse nullo modo constituisset, carbones ardentes conjecit in os, ac devoravit, nulla alia mortis via reperta, quoniam genus omne telorum inde esset amotum: et ita novo genere mortis consumpta est. Hæc Porcia, ut habetur in Vita Catonis, primo Bibuli uxor fuit, ex quo duos suscepit filios. *Oliver.*

§ 16 *Felicior, &c.*] Hic, ut Justinus tradit lib. XXXIII. fuit M. Cato Catonis Oratoris filius, qui, cum forte sub Paulo Æmilio bello Macedonico stipendia faceret, die, quo certamen atrox commissum fuerat, inter confertissimos hostes dum fortiter pugnaret, equo delapsus, pedestre prælium aggreditur, nam cadentem manipulus hostium cum horrido clamore, velut jacentem obtruncaturus, circumsteterat. At ille citus corpore collecto, magnas strages edidit, cum ad unum opprimendum undique hostes convolarent, dum procerum quendam petit, gladius e manu elapsus, in mediam cohortem hostium decidit, ad quem recuperandum, umbone se protegens, inspectante utroque exercitu, inter mucrones se hostium immersit, recollectoque gladio, multis vulneribus exceptis, ad socios cum clamore omnium revertitur. Hujus audaciam cæteri imitati, victoriam peperere; nam hostes postero die supplices ad pacem petendam venerunt. Cicero lib. de Senectute. Ubi Catonem de se loquentem inducit; 'Redeo,' inquit, 'ad me: quartum gero annum et octogesimum. Vellem equidem idem posse gloriari quod Cyrus; sed tantum queo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus miles bello Punico aut quæstor eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim: aut quadriennio post cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Attilio Glabrione Consule.' *Oliver.*

Porciæ familiæ] Porcia gens Plebeia: M. Catonem, qui Censorinus appellatus est, Tusculo municipio oriundum, auctorem exstitisse, inter Scriptores satis convenit: de quo Cicero de Legibus lib. II. itemque de genere ac nominibus Porciæ familiæ Agellius Noct. Attic. lib. XIII. cap. 18. meminitque eodem in lib. c. 12. Porcii Tribuni pleb. Familias duas habet Liciorum et Catonum. Ex hac duo Reipubl. lumina M. Porcius Cato major et minor, et multi Consulares, ut in Fastis Capitolinis cernes; item Lecca cognomento.

Principia] Quia primus fuit Porciæ familiæ.

In acie] Persei Regis, et Pauli Æmilii.

Globo] Multitudini conglobatæ.

Quo spectaculo attoniti hostes, postero die ad eum supplices pacem petentes venerunt] Hæc clausula tota rei falsæ est, et absurdæ. A Catone tum ad-

modum juvene, nullum imperium, nullum munus publicum fungente, pacem publicitus petitam? Nunquam factum, nusquam scriptum. Audacior medicina huic loco facienda, ne tam latæ culpæ exemplum sit Exemplaris scriptor. Legitur, *Ad Paullum supplices*. Quod ad historiam est, quia universi Macedones illo biduo, Plutarchus autor, in fidem Paulli Æmilii se permiserunt. *Lipsius.*

§ 17 *Togæ, &c.*] Contigit A. U. DCXX.

Cum Tiberius Gracchus] Hæc superius historia notata est in cap. de Somniis. Refertur autem plenissime ab Appiano, Bellorum Civilium scriptore diligentissimo. Non igitur hoc loco repetenda; quod vero ad rem pertinet, illud satis erit dixisse, Scipionem Nasicam, virum fortissimum, cum videret rempubl. perditum iri, tergiversante Consule Mutio Scævola, atque etiam negante rem armis aut vi gesturum, cæteris quoque torpescentibus, involuta sinistra manu, sublataque dextra, magna voce proclamasse: 'Quicunque Rempubl. vult esse salvam, me sequatur:' et seditiosissimum virum T. Gracchum cum scelerata factione pœnas dare coëgisse: nam ferme a triginta Senatoribus occisus est. *Oliver.*

Tiberius Gracchus, profusis largitionibus, favore populi occupato] Malim, *aucupati*, patiendi significatu, ut alias notavi. *Lipsius.*

Fidei publice] Ædem Fides habuit in Capitolio, auctore Plinio Natur. Histor. lib. XXXV. Vicinam eam esse Jovi in Capitolio ait Cicero Offic. lib. III. et de Natur. Deor. lib. II. Ab Attilio Calatino consecratam ait Festus. Plutarchus vero et Dionysius primum a Numa Pompilio ipsi templum erectum volunt, quibus ego me lubenter adjunxerim. Huic aliquando ollam auro plenam commissam et creditam ab Euclione legitur in Aulularia Plauti. Velamen, quo fidei simulacrum obtegi solebat, album fuisse constat. Unde 'canam fidem' appellasse videtur nonnullis Maro. Album, inquam, id fuit sinceritatis indicio. Abesse enim ab ea debet fucus atque fallacia. Neque ulla ratione candor ejus obliterandus. Symbolum ejus semper fere et ubique fuit manus dextra, quam ad rem confirmandam multæ faciunt auctoritates. Inde namque illud Maronis: 'En dextra, fidesque.' Item: 'Dat dextram, atque animum præsenti pignore firmat.' Tacitus: 'Juravere amici, dextram morientis contingentes.' Gemistius Plethon de Rebus Græciæ lib. II. 'Persarum Rex Mentorem, quod dexteram dedisset (maxima enim hæc apud Persas fides) conservavit.'

Qui Rempublicam salvam] Hanc formulam in evocatione militum subitariorum usurpatam fuisse scribit Isidorus lib. IX. cap. 3. Lege Appianum libro I. de Bello Civili. Locus præterea Valerii non sincerus mihi videtur. Nam quid illa sibi volunt? *Ac deinde lævam manum apertæ togæ circumdedit.* Appianus diserte scribit, laciniam togæ in humerum et caput rejecisse. Laboro, ut emendem: *Ac deinde læva humerum parte togæ circumdedit.* Nam et in libro Danielis expresse scriptum erat, *parte togæ*. Sed et Servius mirifice ad meam emendationem facit, dum ita ad Æneid. V. scribit: 'Cincti,' inquit, 'ritu Gabino, id est, togæ parte capitis velati, parte succincta.' *Coler.*

§ 18 *Equitius*] Qui se Tiberii Gracchi filium faciebat.

Æmilius Scaurus] Fuit autem Æmilius Scaurus, teste Sallustio, vir nobilis, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum, cæterum vitia sua callide occultans.

Spiculoque] Id est, telo acuti ferri.

Spiculoque] Est lancea brevis teli: erat autem, ut Veget. ait, telum missile, cujus ferrum triangulum, uncia-

rum novem, hastile pedum quinque et semis.

Curiæ] Varro his verbis de iis loquitur: 'Curiæ duorum generum sunt: nam et ubi curarent sacerdotes res divinas, curiæ dictæ, et ubi Senatus humanas, ut Curia Hostilia, quam primus Rex Hostilius ædificavit.' Hæc ille. Notandum autem quod Senatus semper in locis sacratis cogeretur.

§ 19 *Sed ut armorum*] Hæc historia in ipsis Cæsaris commentariis habetur.

Siderum] Quod in sidus translatum Romani esse credebant, propterea quod cum Augustus funebres illi ludos faceret, medio die stella visa est, quam Cæsaris esse credidere. Unde Virgilius: 'Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum, Astrum quo segetes gauderent.' *Oliver.*

Divum] Id est, inter Deos relatum.

Nerviorum impetum] Nervii sunt Galliæ Transalpinæ, et Germaniæ populi, qui nunc Moguntinenses dicuntur, et, teste Plutarcho, densissimas incolunt sylvas, qui in profundissimo nemore filiis et supellectili collocatis, ex sexaginta milibus ad quingentorum numerum pervenerunt, et ex patritiis, qui quadringenti numero erant, tres superfuere incolumes. Animis adeo obstinatis et perseverantibus pugnam sustinuerunt, ut exercitum pene in fugam coëgerint: nam verso in fugam equitatu, septimam et duodecimam legiones circumvenere, et universos centuriones trucidarunt. Cæsar ubi vidit territos suos cedere, et aciem inclinari, scutum militi cuidam segnius timidiusque pugnanti detraxit, eoque tectus in confertissimos hostes se contulit, ibique fortiter pugnans, exercitum pene labantem restituit, ingentique victoria potitus est. Ex hac tanta Nerviorum pertinacia, qui sibi murum ex cadaveribus fecerant, natum est proverbium, Romanorum perseverantia Nerviorum tandem vicit pervicaciam. *Oliver.* *Nerviorum*] Quos Tornacenses, seu Tornatenses quidam dici putant. Ita et Beatus Rhenanus existimat. Alii aliter.

Idem, &c.] Hoc contigit alio prœlio, quod in Africa gessit contra Scipionem Magni Pompeii socerum, de quo supra dictum est. *Oliver.*

Legionis Martiæ] Sic illi legioni nomen imposuerat.

Aquiliferum] Aquilifer, id est, signifer. Signum enim legionis Aquila, nec nisi unius una, nec Socii quidem, cum in aliis pares, eam habuerunt. Et quia hæc præcipui imperii signum, subjungi sub eam Socios voluerunt, et Auxilia, non seorsum habere. Itaque per ipsas Aquilas numerabant Legiones. Aquilæ origo varie petitur. A Jove alii, qui hanc insigne militiæ habuerit. Quidam a Trojanis. Forte Romani repererunt a se, aut vicinorum exemplo. Sane rapacium aliquot animalium effigies assumi et præferri bello convenit, et varie olim fecerunt Romani. Nec enim solam Aquilam prisci illi, sed plura ejusmodi animalia prætulerunt, nata in pugnas aut raptus, ut Lupos, Minotauros, Equos, Apros, Porcos. Etiam prisci Germani ferarum imagines inter signa habuerunt. Aquilæ vero hæc dignitas etiam apud alias gentes fuit. Persis regale hoc signum. Forma Romanæ Aquilæ: Pinnas extendens summæ hastæ insistebat, ex auro vel argento, et fulmen sæpe unguibus tenebat, quasi jaculatura. Sed nec corpus ipsum Aquilæ magnum. Cum in hibernis esset Aquila, in sacello seu ædicula reposita, atque inde mota, cum educenda. Enimvero et olim Romæ signa in templo. Et sane reposita ea in ærario, templo Saturni, religionis causa, et custodiæ; quia pecunia ibi publica et argentum. Defigi etiam in terram solebat, etiam in ipsa pugna, cum ea in loco staret, nec impelleretur hostis. Sed et in cas-

tris defixæ stabant Aquilæ: ac inter prodigia erat, cum in hostem eundum esset non potuisse evelli. Olim quidem ipsa hasta ita solo infixa: at postea (ad custodiam, an ad delicias?) non ipsa hasta, ne macularetur aut absumeretur, sed loculi aut thecæ ferreæ in terram defixæ, et in eas immissa ima hastæ cuspis. Isti loculi ferrei quadrati, in acutum desinentes, introrsum vacui efformabantur. *Lipsius.*

§ 20 *Cæterum ut humanæ virtutis actum*] More suo Valerius dissentit a Livio in hac Historia. Nam Livius Decade Secundi Punici Belli dicit: 'Post Cannensem cladem cum multæ civitates a Romanis defecissent, in primis Capua non parvum Romani imperii vinculum et columen descivit, ad quam recuperandam cum suas omnes Romani vires intendissent, nec minori animo defenderetur a Pœnis, longo bello et obsidione oppressi famem sentiebant propter depopulatos agros, prohibitamque sementem. Hanno dux Carthaginiensis ab Hannibale missus, qui operam daret, ut frumenti copia fieret Campanis, haud procul a Benevento castra posuerat; quem cum Furius Consul Romanus, cui illa provincia evenerat, per exploratores accepisset, frumentatum cum parte exercitus esse profectum, castra hostium cum expeditis militibus paulo ante lucem adoritur, tantumque pavoris injecit, ut si in plano castra posita fuissent, primo impetu capi potuissent; sed eos altitudo loci, et munimenta defenderunt. Prima luce atrox prælium fuit, nec vallo modo tutabantur se Pœni, sed detrudebant quoque per ardua nitentes hostes. Vicit tamen pertinax virtus: nam Romanus Imperator ab incœpto desistere constituerat, quod sine militum suorum pernicie magna id obtineri non posse videret, jamque receptui canere jusserat, quum clamor militum aspernantium tam segne imperium, disjecit ejus consilia. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna, cujus præfectus Vibius Acceus vexillum trans vallum hostium trajecit, execratus inde seque cohortemque, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per vallum fossamque in castra hostium irrupit cum tota cohorte. Hunc deinde secutus est Valerius Flaccus, tertiæ legionis tribunus, cujus imitatione accensus T. Pedanus Centurio, vexillum e signiferi manibus ereptum, intra vallum conjecit, dicens: Et signum, et hic Centurio jam intra castra hostium erit. Quicunque me salvum, et vexillum esse voluerit, subsequetur. Nec retrectarunt ejus manipulares tam gloriosum certamen. Castra virtute horum capta, et direpta sunt, magnaque cædes facta: nam supra sex milia hostium cæsa, supra septem milia capta, cum alia ingenti præda.' *Oliv.*

Humanæ virtutis] Nam superiora duo Julii exempla divinæ vult esse virtutis. *Badius.*

Annibal Capuam] Imo Romani Capuam obsessuri erant absente Annibale. Livius lib. XXV. *Corradus.*

Capuam] Capua urbs Campaniæ, de qua alibi.

Pelignæ cohortes] Pelignum oppidum Latinum est, a quo Peligna cohors dicta, qui socii Romanorum, in eorum venerant auxilium. *Oliver.*

Execratus] *Execrari*, est dira quædam et imprecatoria verba sibi indicere, atque caput suum devovere, si fallat.

Tertiæ legionis] Communis agnominatio Legionum a numero fuit, idque discretionis causa, ut diceretur Prima, Secunda, Tertia, &c. Id autem ab ordine temporis et delectus, quo conscriptæ. Sed fuerunt et alia passim Legionum cognomina. Ab Imperatoribus Augusta, Claudia, Flavia. A locis hibernorum, ut Gallica, Cyrenaica, Scythica, Macedonica, Æ-

gyptiaca, Germanica, Italica, &c. A Diis cultis, Apollinaris, Minervia. Ab armorum præstantia, Ferrata, quæ tota e ferro. A loco, Fretensis, freto assita. Ab insigni forte scutorum, Fulminatrix. Item, Victrix, Gemina, Valens, Adjutrix, Pia, Fidelis, Felix, &c. *Lipsius.*

Convulsum signum] Scilicet e terra, in qua fixum fuerat.

Castrorum suorum] Quod illis exutus, et in fugam versus est.

§ 21 *Achilles cognominatus*] Hoc tamen cognomen Agellius L. Sicinnio Dentato tributum scribit lib. II. cap. 11. Et Festus in voce Obsidionalis. *Coler.*

Celtiberos] Celtæ cum ad Iberum consedissent, Celtiberi dicti sunt. Unde Lucanus: 'Profugique a gente vetusta Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberi.'

Sagulum] Vestis militaris variis coloribus contexta. Virgilius: 'Virgatis lucent sagulis.'

Ille vero] Videlicet Cotius, aut forte idem Piresius, petiit etiam, ut essent juncti inter se jure hospitii, quando pax esset constituta inter Celtiberos et Romanos. *Badius.*

§ 22 *Ne C. Atilium, &c.*] Ita lego ex V. C. non *C. Acilium.* Ita etiam nominatur a Plutarcho et Suetonio. *Pighius. Nec Atilium quidem*] Conflato jam Civili Bello, Cæsar cum Massiliam venisset, objectæ sunt ei portæ: nam Massilienses erga Rempubl. in fide et officio fuerunt, Cæsarem vero contra Rempubl. arma sumpsisse credebant: quare iratus Cæsar, classem eo direxit, ubi commissa navali pugna, Atilius decimæ legionis miles, cum Massiliensium navem apprehendisset dextra, ea truncatus a nautis, læva puppim apprehendit; nec prius destitit, quam navem illam profundo submersit. Suetonius in Vita Cæsaris: 'Atilius navali ad Massiliam prælio, injecta in puppem hostium dextra, abscissa, memorabile illud apud Græcos Cynægiri exemplum imitatus, transilivit in navem umbone obvios agens.' *Oliv.*

Cæsaris partibus] Scilicet contra Pompeium.

Parum justa notitia] Quia non adhibita fuit eloquentia, quæ illi præclaro facinori conveniret. At vero Græci in laudando Cynægirum omnem dicendi copiam et ornatum adhibuere. *Oliver. Parum justa*] Id est, non satis ampla, vel quia Scriptores silentio præterierunt, (Lucanus tamen meminit,) vel quia non est verisimile unum hominem, et eum altera manu captum, navim tantam submersisse, nisi forte prius convulsam dicamus, et per unius infestationem non potuisse succurri rimas obstruendo. *Badius. Parum justa notitia*] Suetonius quoque, cum alios auctores non haberet, sumsit ex Valerio nostro; quod inde colligo, quia idem exemplum cum Cynægiri Atheniensis confert, de quo, præter Herodotum et Justinum, lege Ammianum lib. XXVI. qui et Callimachum nominatum fuisse scribit. *Colerus.*

At Cynægirum] Hoc gestum est bello Persico, quod Athenienses adversus Darium Persarum Regem gesserunt, de quo Justinus lib. II. 'Cynægiri quoque militis,' inquit, 'Atheniensis gloria magnis Scriptorum laudibus celebrata est, qui post prælii innumeras cædes, cum fugientes hostes ad naves egisset, onustam navem dextra manu tenuit, nec prius demisit, quam manum amitteret; tum quoque amputata dextra manu, navem sinistra comprehendit; quam et ipsam cum amisisset, ad postremum morsu navem detinuit. Tantam in eo virtutem fuisse dicunt, ut non tot cædibus fatigatus, non ambabus manibus amissis victus, ad postremum truncus, et veluti rabida fera dentibus dimicaverit.' *Oliver.*

§ 23 *Classicam Atilii*] Hoc Bello Civili gestum est, quod inter Cæsa-

rem fuit atque Pompeium, juxta Dyrrhachium: nam cum Cæsar ad expugnandam arcem Dyrrhachii, ubi commeatum omnem et belli apparatum Pompeius reposuerat, exercitum duxisset, Pompeius breviori itinere per mare navigavit, quo Cæsarem, si fieri posset, celeritate præveniret. Quod ubi vidit ex voto sibi non cessisse, (nam Cæsar paulo ante illius adventum sedes occupaverat,) locum, qui dicitur Petra, haud procul a mœnibus Dyrrhachii positum cepit: ibique castra locavit. Erat autem locus ille sic navigationi opportunus, ut ex tota Asia, et regionibus, quas Pompeius teneret, commeatus eo facile comportari possent. Hunc igitur locum Cæsar munitionibus undique claudere cœpit, ut obsidione Pompeius et fame premeretur, quod parum sibi profuit. Nam cum locus ille, ut dixi, ad commeatum ex multis partibus recipiendum esset accommodatus, majori ferme inopia obsidentes, quam obsessi laborabant. Pompeius tamen tantam indignitatem ferre non potuit, ut qui numero militum superior esset obsideri se pateretur: inde ergo erumpere statuit cum exercitu: quod cum fecisset ea parte, qua erat castellum, quod a Scæva fortissimo viro cum præsidio tenebatur, statuit id expugnare castellum, quod tanta pertinacia, fortitudine, cum aliorum militum, tum in primis Scævæ centurionis defensum fuisse constat; ut in castello nemo fuerit omnino militum, qui non vulneraretur; quatuorque ex una cohorte Centuriones oculos amiserint, et cum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter triginta in castellum conjecta Cæsari renuntiaverunt, scutoque ad eum relato Scævæ Centurionis, inventa sunt in eo ducenta triginta: quem Cæsar, ut erat de se meritus et de Republica, donavit millibus ducentis æris, atque ab octavis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit: ejus enim opera castellum conservatum esse ex magna parte constabat. Cohortem postea duplici stipendio frumentoque, et aliis militaribus donis amplissime donavit. De hoc Scæva Suetonius in Vita Cæsaris: 'Scæva,' inquit, 'excusso oculo, transfixus femore et humero, centum et viginti ictibus scuto perforato custodiam portæ commissi castelli retinuit.' Lucanus de hoc multa libro sexto. *Oliver.*

M. Scæva] In Campensi, aliisque Mss. libris, centurionis hujus nomen plene exprimitur, *M. Cæsius Scæva.* Atque ita in Suetonio restituendum, ubi *Cassus Scæva* legitur. In Appiano item Alexandrino *Minucius Scæva*, non minus mendose. Quo nominum errore insuper accidisse suspicor, ut istic de duobus, uno Scæva, et altero Minucio hæc historia scribi videatur, quam uno consensu Cæsar, Lucanus, Suetonius, ac Valerius uni adscribunt. *Pigh.*

Mitteretur] Idem liber, *niteretur.* Quod omnibus modis amplector. *Coler.*

Stragem] Scil. cadaverum.

Cujus capite, humero, femore saucii, oculo eruto cæci, scutum 120. ictibus perfossum apparuit] Non simplici menda contaminatus est locus. At nullus auctorum, qui hujus rei mentionem faciunt, in eo prælio periisse Scævam scribunt, quod tamen ex Valerii verbis colligere est. Lucanus quidem labore ac vulneribus defectum, ac exanguem a commilitonibus pugna elatum canit, cum a Cæsare subsidium castello periclitanti mitteret: 'Nam sanguine fuso Vires pugna dabat, labentem turba suorum Excipit, ac humeris defectum imponere gaudet.' Plutarchus item suorum amplexibus tuto relatum dicit. Suetonius custodiam portæ commissi castelli retinuisse: Cæsar ejus opera castellum magna ex parte conserva-

tum, ideoque virtutis ergo Scævam primipilatu milibusque æris ducentis donatum refert. Atqui Valerius ipsum corruisse, corpusque ejus vulneribus multis saucium apparuisse ait, ut vulgata sonant exemplaria; sed in Mss. omnibus dictio *corpus* omittitur, quæ profecto videtur e Glossis insuta. Nam in Susiano, Pulmanniano, ac Wincheliano legimus ita: *Cujus capite, humero, femore saucio, oculo eruto, scutum, &c.* Item in aliis similiter; nisi quod *saucium* in his habetur, atque in Cauchiano *cæsum*, pro *scutum*; in Atrebatensi, *sectum*; in Campensi vero, *secutum*. Ex qua quidem varietate colligo, duo vocabula istic perperam in unum contracta librariis reliqua etiam mutandi occasionem dedisse, omnemque textum corrumpendi. Nam qui *cæsum*, vel *sectum*, in Codicibus repererunt, *saucium* antea quoque legendum esse, atque *corpus* subintelligi, vel desiderari existimarunt. Nobis autem pro *cæsum*, *sectum*, vel *secutum*, legi debere videtur, *cæci scutum*, totamque sententiam ita restituendam esse, salvo tamen aliorum meliore judicio, opinamur: *Cujus capite, humero, femore saucii, et oculo eruto cæci, scutum centum et viginti ictibus perfossum apparuit.* Etenim hæc iisdem pene verbis, aut certe eadem omnino sententia Suetonius refert, qui duo hæc fortitudinis rara exempla de Scæva et Atilio videtur ex nostro desumsisse Valerio: 'Nec mirum,' inquit, 'si quis singulorum facta respiciat, vel Cæsii Scævæ centurionis, vel C. Atilii militis, ne de pluribus referam. Scæva excusso oculo, transfixo femore et humero, centum et viginti ictibus scuto perforato, custodiam commissi castelli retinuit. Atilius navali ad Massiliam prælio injecta in puppem hostium dextra et abscissa, memorabile illud apud Græcos Cynægiri exemplum imitatus, transiluit in navem, umbone obvios agens.' Hæc Suetonius. *Pighius. Femore saucii*] Pighius sanavit locum, sed non persanavit. Mihi omnino proba lectio, quæ liber Danielis: *Cujus capite, humero, femore saucio, oculo eruto scutum.* Non debuit Pighius τὸ *cæci* Valerio oggerere. *Coler.*

Jactura] Id est, amissione oculi victus.

Tuum vero, &c.] Cum Cæsar non satis haberet, præscripsisse omnem occidentalem partem, in Britanniam, quæ alter orbis traditur a Poëtis, trajicere voluit: et cum forte expectaret, ut æstus decurreret, et vadum relinqueretur, ut sui transire possent, Scæva cum quatuor militibus in scopulum nave trajecit. Britanni eos aggrediuntur, solus hic Scæva telis, quæ satis essent quinque militibus, tota die pugnam sustinuit. Laudat ergo Scævam, quod fortiter in navi fecerit, et veniam petierit a Cæsare, quod non fortiter pugnasset, sicut forte voluisset Imperator, cum tamen supra humanas vires pugnaverit. *Oliver. Tuum vero, &c.*] Adducit hic autor aut tertium, quod potius dicam, militem Cæsarianum, aut eundem Scævam, qui priusquam ad Dyrrachium caderet, egregium edidit in Britannia facinus. *Badius. Tuum vero Scæva inexuperabilem spiritum*] Vulgo, *Scævola.* Mendose rursus, nam in Mss. omnibus *Scæva* vocatur, videturque de eodem adhuc loqui Valerius, quem Lucanus scribit in Galliis sub Cæsare ex gregaria militia ad centurionatum multo sanguine promotum fuisse: 'Scæva viro nomen, castrorum in plebe merebat Ante feras Rhodani gentes; ibi sanguine multo Promotus Latiam longo gerit ordine vitem.' Et Plutarchus ipsum militem Cæsaris in Britannia centuriones ab hostibus in palude oppressos servasse refert; Ἐν δὲ Βρεττανίᾳ τῶν πολεμίων εἰς τόπον ἑλώδη καὶ μεστὸν ὕδατος ἐμπεσοῦσι τοῖς πρώτοις ταξιάρχαις ἐπιθεμένων, στρατιώτης Καίσαρος, αὐτοῦ τὴν μάχην ἐφορῶντος, ὠσάμενος εἰς μέσους,

κ. τ. λ. Quæ eadem Valerius hoc loco. Non igitur hæc exempla diversorum sunt, ut vulgati volunt Codices. *Pighius.*

Parte rerum] Scilicet in mari, et in terra, quæ duo sunt præcipua elementa, quibus rerum natura consistit: nam vocem, qua usus est ad Cæsarem in terra, virtuti comparat, qua usus est in mari. *Oliver.*

Britannicæ insulæ] Quæ Angliam et Scotiam continet, atque est insula totius Europæ maxima, quam Julius Cæsar summa virtute primus ingressus. Vide Cæsarem de Bello Gallico lib. v.

Ceteris] Id est, commilitonibus, qui quatuor erant, regressis rate ad littus. *Badius.*

Quinque militum, &c.] Tela quæ quinque militibus sufficere potuissent, si a mane usque ad vesperum dimicassent. *Oliver.* *Quinque militum*] Tot enim ascenderant in scopulum ab hoste tuendum, sed quatuor abierant, relictis manenti telis. Unde unus quinque militum munus obiens, quinque militum adegit in corpora hostium pila. *Badius.*

Umbonis] Umbo proprie umbilicus, hoc est, media pars scuti.

Ira ac pudor] Ira quod vinceretur ab uno. Pudor, quod unus tantæ multitudinis impetum sustineret. *Oliver.*

Tragula] *Tragula* dicta quod scuto infixa trahatur. Hispani ea usi apud Livium: sed et Galli apud Cæsarem. Usi et Romani. Validum fuit telum, hamatum, forte ob etymon illud a trahendo. Hoc telo Cotta tam validam plagam inferebat, ut percussum per loricam, per latera transfigeret, et velut clavo terræ affigeret. Vegetius 'tragularios' vocat, qui ad manuballistas vel arcuballistas sagittas dirigebant. *Lipsius.*

Galea] Galearum forma hæc: Antrorsum apertæ, et ferri aliqua eminentia, sed repandi, unde et Silæ dictæ Festo. Ad latus et malas utrasque Bucculæ, sic dictæ, quod buccas tegant. Unde Buccularii, qui has parant, conficiuntque. Sidonius 'flexiles laminas' vocat, sic aptas, ut penderent a casside, et flecterentur. Ab imis bucculis lora, quibus stringerentur ad guttur et firmarentur: Suidas ὀχεῖς vocat, 'Vincula' Sidonius. Veteres clausas, et vultui appressas undique galeas, more nostrorum Equitum, vix habuerunt. Hinc illa vox Cæsaris in acie Pharsalica: 'Miles, faciem feri,' quæ scilicet, nisi a scuti objectu, nuda. In galeis habebant Cristas, in quibus mira et propria quædam superbia, an lascivia Romanorum, et valde sibi in iis placebant. *Lipsius.*

Loricis] Id est, integumentis, quæ ex loris olim fieri solebant. Plerique militum non habebant loricas hamatas, sed partem æris aut ferri procusam, quæ summum pectus tegeret: nam ima ventris satis scutum muniebat. Fuit adsimile quiddam hodierno pectorali, sed minus longum, et æquabiliter quadrum. Et vocabant Pectorale, a re et usu, quod pectori tegendo. De corio etiam crudo Pectoralia faciebant, et e ferro. Hoc genus appellat Polyænus ἡμιθωράκια, *Semiloricas.* Pausanias veterum et Homericas loricas describens: 'Duæ,' inquit, 'erant æreæ partes, illa quidem pectori, et iis quæ circa ventrem, apta, hæc ut dorso tegmen esset.' Vocabant Gyala, sive Cava et incurva, a forma. Illam antrorsus, hanc retrorsum inducebant, deinde fibulâ utramque jungebant. Ecce adsimiles, aut ipsas nostras loricas hodiernas. Fibulæ item in latere utroque loricas istas jungebant. *Lipsius.*

§ 24 *Sed, &c.*] Contig. A. U. CCCXCIX.

Certi autores] Scribitur hoc a M. Varrone Linguæ Latinæ teste certissimo: similiter ab Aulo Gellio viro

gravissimo. Pari ratione a Solino, qui de hoc sic breviter tradit: 'Prævaluisse fortitudine apud Roman. L. Sicinium Dentatum, titulorum numerus ostendit.' Tribunus hic plebis fuit non multo post exactos Reges, Sp. Tarpeio, A. Haterio Coss. Idem ex provocatione victor octies, ac quadragesies quinquies adversas habuit cicatrices, in tergo nullam notam: spolia ex hoste tricies quater cepit; in phaleris, hastis, pilis, armillis, coronis trecenta duodecim dona meruit: novem Imperatores, qui opera ejus vicerant, triumphantes prosecutus est. Hunc ob fortitudinem Achillem tradunt fuisse nominatum. Dionysius quoque Halicarnassæus multa de hoc viro tradit, quæ longum esset recensere. Idem etiam facit Plinius de Natur. Hist. lib. XXII. cap. 5.

Centies et vigesies] Ita Appianus quoque. Majorem numerum apud Cæsarem et Plutarchum legisse me recordor. Florus quoque libro quarto numerum Valerianum adserit. *Colerus.*

Vigesies] Lib. Danielis, *vicies*. Et ita Plinius lib. IV. cap. 1. et lib. VIII. c. 28. Iterum lib. XXII. c. 5. Agell. lib. II. cap. 2. Dionysius lib. X. apud quem male scriptum *Σίκκιος* pro *Σικίνιος. Coler.* Est tamen et Siccia gens apud Roman.

Traxisse, &c.] Quasi major pars victoriæ ejus esset.

Tergo] Unde nunquam terga vertisse hosti probabatur.

Totius civitatis] Ut magis in L. Dentatum, quam in imperatorem oculos conjicerent.

Pompa] Ordine sequentium, in quo etiam victoriarum insignia præferebantur.

Coronæ] Solebant Imperatores parta victoria suggestum, aut tribunal conscendere, et convocato exercitu, pro concione milites laudare ac gratias agere. Sallustius Jugurth. Tacitus secundo Annalium, Livius lib. VII. Etiam nominatim, si quorum singularem in prælio virtutem animadverterant, prædicare, testem habeo Plutarchum in Coriolano, Livium lib. X. extremo, Ammianum lib. XXIV. Laudibus enim non minus, quam præmiis animi militum gaudent, ut scribit Livius lib. II. Sæpe tamen satis non fuit laudasse, prædicationi enim adjungebant varia dona. Distribuebant autem imprimis coronas, quas varias fuisse scimus ex Ciceronis Verrinis, Tertulliano de corona militis, Livii libro septimo, Polybii libro sexto, Zonaræ lib. II. Suetonii cap. 45. Plutarchi Mario, Plinii lib. VII. cap. 28. et lib. XXIII. cap. 3. cum aliquot sequentibus. De iis Agellius, (ita enim A. Gellium nunc vocant,) Noct. Att. lib. V. cap. 6. 'Militares,' inquit, 'coronæ multifariæ sunt, quarum quæ nobilissimæ sunt, has ferme esse accepimus, triumphalem, obsidionalem, civicam, muralem, castrensem, navalem.' Ubi etiam causæ eorum nominum accurate explicantur, ut et apud alios in symbolis. Novum genus coronarum a Caligula inventum observavi, quas ipse Solis, Lunæ, siderumque specie distin it, et exploratorias appellavit, Sueton. in ejus Vita cap. 24. Etiam torques distribuerunt. Probat Vegetius, et Tacitus secundo Annalium. Adde auxiliares milites a Romanis aureis torquibus donatos, ac cives non nisi argenteis: coronas tamen aureas, quod magis miramur, cives acceperunt: eam quis primum acceperit, non constat; at A. Posthumium Dictatorem primum eam contulisse certum est. Videndus Plinius lib. XXXIII. cap. 2. Item armillas. Testis Livius libro decimo extremo, Juvenalis Satyra ultima, Festus in Armillas. Item phaleras. Testis Suetonius in Augusto, Juvenalis eadem Satyra, Solinus cap. 6. Etiam in monumentis suis Romani milites hanc gloriam non spreverunt, ubi dona mi-

litiæ accepta enumerata sæpe videmus. Fragmentum unius inscriptionis proponendum putavi: DONIS. DONATO. AB. DIVO. TRAJANO. AVG. TORQVIBUS. ARMILLIS. PHALERIS BELLO. PARTHICO. De distributione horum donorum memoria quoque in nummis: unus Imp. Cæs. Ner. Trajani optimi repertus est. Item hastas. Testis Pompeius Festus in voce Hasta, et in Optionatus. Item vexilla. Divus Octavianus M. Agrippam in Cilicia post navalem victoriam cœruleo vexillo donavit, Suetonio teste. Eadem de re etiam lapides veteres meminerunt: DONATO. HASTIS. PVRIS. V. VEXILLIS. VIII. CORONIS. MVRALIBVS. II. VALLARIBVS. II. Item corniculos. Livius lib. X. 'Equites,' inquit, 'omnes ob insignem multis locis operam corniculis, armillisque argenteis donat.' Item vestes. Livius: 'Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque et tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haud quaquam spernenda.' *Stewechius.*

Torques CLXXXIII.] Delendus numerus centenarius. Sic enim Agellius et reliqui. *Colerus.*

Armillæ] Ornamenta brachiorum, a tegendis armis, id est, superioribus brachiorum partibus. *Oliver. Armillæ* CLX.] Agellius: *Armillis plus centum sexaginta.* Porro ex Varrone hæc sumpserat Valerius, quem et Fulgentius compilavit in libello de prisco sermone. Verba ejus subscribam: 'At apud Romanos Varro scribit Sicinium Dentatum centies et vicies pugnasse singulari certamine, cicatrices habuisse adversas quadraginta quinque, post tergum nullam, coronas accepisse XXVI. armillas CXL. et istum primum sacrum fecisse Marti.' Mendosus locus. Lege: 'armillas CLX.' De hoc Sicinio exstat breviarium in Antiquitatibus Fabritii. *Colerus.*

EXT. § 1 *Ille quoque*] Campani, ut supra diximus, cum ad Hannibalem defecissent, et Romani deinde civitatem illorum, torpescente jam Hannibalis fortuna, in suam potestatem redegissent, Fulvius Flaccus Consul, asperioris ingenii homo, principes civitatis, qui defectionis autores extiterant, Cales et Theanum ducendos curavit, ut de illis supplicium sumeret contra collegæ sui voluntatem, qui rem tantam ad Senatum rejiciendam esse censebat. Ille veritus futurum quod evenit, ut a collega super hac re literæ ad Senatum mitterentur, idque fore a sibi impedimentum, quo minus suam in Campanos voluntatem expleret, prævenit ipsum celeritate sua. Nam cum equitatu profectus nocte est Theanum, et de Campanis, qui illic habebantur, sumpto supplicio, properat Cales proficisci, et cum jam producti essent Campani, ut capite mulctarentur, literæ supervenerunt a Senatu, quibus finem exigendæ pœnæ de Campanis statuere cogebatur: quas acceptas, nec resolutas, cum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet: quod cum fecisset, ea quæ de Jubellio in litera continentur, acta sunt. *Oliver.*

In unum] In unum permixtus est, quia uxore et liberis interemptis, super hoc pectori gladium infigens, expirans corruit. Et ita multorum cadaverum cruor in unum confusus est. *Oliver.*

Calibus] In eo oppido Campaniæ.

Propter Campanam perfidiam] Quia Campani ad Hannibalem defecerant.

Capitali supplicio adficiendos judicaret] Imo, cum id evenit, jam maxime supplicio eos adficiebat. Bene igitur, *adficiendo vindicaret.* Lipsius.

Sugillare] Notare, ut per cædem suam ac liberorum, et conjugis, Fulvii crudelitas ad invidiam esset insignis. *Oliver.*

§ 2 *Age, &c.*] Cambyses Cyri Regis Persarum filius per quietem monitus est Mergidem regnaturum, seque reg-

no expulsum iri. Veritus ergo, ne a fratre regno pelleretur, Cometem, ut vult Justinus, vel Prexaspem quendam, ut Herodotus, misit, qui fratrem interficeret. Ipse vero telo casu quodam femore ictus, diem suum obiit. Interea Magus quidam, nomine Mergis, regnum occupavit, antequam Rex periret. Ubi Cambyses Mergim regnare intellexit, Prexaspem interrogat, cur mandatum suum non sit executus. Credebat enim Mergidem hunc fratrem suum esse. Ille affirmabat se fratrem illius occidisse, ut re vera fecerat: Rex Prexaspem in carcerem conjici jubet: quo facto, haud ita multo post Rex moritur, Prexaspes carcere liberatur. Qui postea in locum editum ascendit, quasi, simulata stultitia ridiculum quid dicturus esset, et congregato populo, (convenerant enim omnes, mirantes quidnam facturus esset,) confessus est se Mergim Regis fratrem illius jussu interfecisse. Quo facto, se præcipitem dedit. Principes civitatis, etsi antea dubitaverant, hunc, qui regnaret, Cambysæ fratrem, quanquam et ipse Mergis appellaretur, atque illi persimilis; tamen quia nunquam prodibat in lucem, et maxime confessione Prexaspis jam pro certo habere cœperunt, hunc fratrem Regis non esse. Huc accedebat, quod cum Rex multas concubinas, filiam quoque Gobriæ cujusdam Principis, haberet, pater, ut rem exploratam haberet, filiæ præcepit, ut diligenter animadverteret, cum Rex profundiori somno captus esset, numquid aures haberet. Nam huic Cambyses, dum esset in regno, aures jusserat avelli, ut dignosceretur a fratre, cui et vultu et nomine similis erat. Filia mox detulit ad patrem, sine auribus Regem esse. Hæc cum rem certam fecissent, hunc, qui regnaret, Cambysæ Regis fratrem non esse, multi ex principibus civitatis conjurant patriam tyrannide liberare. Itaque cum Gobrias et reliqui secum primores civitatis ad regiam armati convenissent, a cæteris, quos ad sui corporis custodiam Rex habere consueverat, prohibebantur ultimam portam intrare, ibique cum Gobrias Mergim Regem amplexus humi se prostravisset, unusque ex sociis telum in corpus Regis demittere dubitaret, ne, dum Mergim vulnerare petit, Gobriam quoque transfigeret, Telum, inquit Gobrias, per utrumque corpus agas, dum hic pereat quam celerrime. In hac historia Valerii opinionem secuti sumus, qui multum dissentit a Justino de Mago illo, qui se per dolum Regem fecerat. *Oliver.*

Magorum tyrannide] Præsertim Mergidis, qui se fratrem Cambysæ mentiebatur. *Badius.*

§ 3 *Leonidas*] Cum Xerxes, Persarum et totius Asiæ Rex, exercitum infinitæ multitudinis, utpote decies centena milia militum, in Græciam traduceret, ut eam suo imperio subigeret, Lacedæmonii Leonidam principem civitatis cum trecentis civibus miserunt, qui in angustiis Thermopylarum se Persis offerret, transitum eorum in Græciam prohibiturus. Est autem mons longissimus, qui ita Græciam dividit, sicut Apenninus Italiam, teste Livio de Bello Macedonico lib. v. Strabo vero vult esse angustias montis Œtæ, ut supra diximus. Ibi Leonidas cum trecentis civibus, quos secum duxerat, tanta virtute dimicavit, ut non solum multos ac prope innumerabiles ex hostibus de monte repulerit, sed etiam Rex ipse ter de sede sua consternatus fuisse dicatur. Multos ex satellitibus, quos ad custodiam sui corporis servabat, quosque ἀθανάτους, hoc est, *immortales* appellabat, Leonidas superavit, et docuit esse mortales. Itaque apparebat Xerxem sibi transitum in Græciam viribus quidem aperire non posse, nisi agrestis incola Regi locum aperuisset, per quem in cacumen montis

evadere posset. Rex illum multis muneribus donatum multitudini suæ ad montem scandendum ducem dedit, quos cum jam superiora loca tenentes Leonidas conspexisset, demum cognovit se diutius resistere non posse, nec eo tamen remissior ad pugnam est factus: quin etiam suos ita allocutus est, ut diceret, eos ita prandere oportere, tanquam cœnaturos apud Inferos. Hi duci suo, tanquam victoriam ac triumphos promisisset, intrepide paruerunt, et ita pugnantes omnes pro patria fortiter occubuerunt, multis tamen prius ex hostibus interfectis. Unde de hoc Strabo lib. IX. in Descriptione Thermopylarum: 'Leonidas,' inquit, 'sane paucis adjunctis finitimis, contra tot Persarum milia hominum valentissimorum tunc ope locorum obstitit, donec alio per montana circumeuntes tramite barbari, ipsius Leonidæ commilitones conciderunt, et nunc in communem cunctorum tumulum eorum Polyandrion extat, et insculpta in columna Spartanorum gloria.' *Oliver.*

Neptuno quoque, &c.] Quia dicitur Xerxes Byzantium ponte junxisse, vel quod mare navibus stravit, ut dicit Justinus. Propterea compedes videtur injecisse Neptuno. *Oliver.* *Neptuno*] Vide Herodotum. Juvenalis: 'Ipsum compedibus qui vinxerat Ennosigæum.' Eadem libro II. Pausanias in Lacon. Orosius libro secundo, capite nono. Diodorus Siculus. Xerxes omnino Hellesponto, Neptuno, Soli malum minatus fuerat. Montes etiam in planum deduxerat, convexa vallium æquaverat, maria pontibus straverat, ut Justini verbis dicam. Meminit ejus et Arnobius lib. I. adversus gentes. Et memorabile est Epitaphium Alphei: Οὐρεὰ μὲν καὶ πόντον ὑπὲρ τύμβοιο χάρασσε, Καὶ μέσον ἀμφοτέρων Μάρτυρα Λητοΐδην Ἀενάων τε βαθὺν ποταμῶν ῥόον. *Coler.*

Cœlo tenebras] Nihil hic moverem, nisi me moveret liber Danielis: *et chao tenebras.* An legendum, *coho tenebras?* id est, *cœlo.* Festus: 'Cohum Poëtæ cœlum dixerunt a chaos, ex quo putabant cœlum esse formatum.' Sed cui persuadebo Valerium ex ultima illa antiquitate repetito verbo usum? Alio pro hoc vulnere emplastro opus. In libro altero Parisiensi, quod Lavernii cujusdam nomen præferebat, scriptum inveni: *et cœlo chaos minitantem.* Aut ego vehementer fallor, aut aliquis sciolus, ex Festi loco ad chaos, illud *caho* adscripserat oræ libri Danielis. Hinc adeo facile colligas *chaos* germanam esse apud Valerium lectionem, cui aliquis tenebrio illas etiam tenebras obduxerat. Nam *chaos* tenebræ dicuntur. Glossarium: *χάος, tenebræ.* Nec adtinet hic dicere Xerxen per *chaos* sive *tenebras* intelligere *nimbos sagittarum.* Nam id quilibet adsequitur. Huc traho, quod idem Valerius infra scripsit cap. 7. 'Referente quodam sagittis Persarum solem obscurari solere.' *Colerus.*

Ultimam desperationem] Præter laudatos alios Auctores, addo Polyænum Stratag. lib. VIII. In numero occisorum non conveniunt. CCC. fuisse ex Herodoto Valerius et Seneca. Idem Cic. II. de Fin. Ælianus, et Front. Ex quorum unanimi consensu pene labor, ut Diodorum, Justinum, Orosium corrigendos censeam. Sed isti omnes Herodotum secuti sunt. Et ego quoque memor sum tituli illius Plutarchi περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας. *Idem.*

Occidere] Id est, occumbere.

§ 4 *Othryadæ*] Athenienses et Lacedæmonii de agro Thyreatium invicem dissidebant, et cum de hoc utrinque exercitus pugnaturi constitissent, ne magnam cladem acciperent, totius belli fortunam trecentis militibus commiserunt, qui utrinque pro suo dimicarent exercitu, et dum hi pugnarent, reliqui omnes in castra discederent. In hac pugna tanta ani-

morum pertinacia certatum est, ut cæteri omnes occubuerint, unus tantum Othryades pugnæ superstes extiterit; qui, ne solus in castra rediret, seipsum inter hostilia cadavera gladio transfixit, et sanguine proprio scuto suo literas inscripsit, 'Vici.' Deinde cum e castris utrinque omnes exîssent ad colligenda cadavera, ut sepulturæ mandarentur, nec aliqua ratione secerni posset, utri victi victoresve fuissent, Othryadæ corpus inter cadavera Atheniensium repertum est, cum scuto in quo victoriæ titulus erat inscriptus: ex quo cognitum est, ipsum victorem superstitem fuisse, et ita consensu Atheniensium Lacedæmonii Thyreatium agrum spatio quidem angustum, sed laudibus amplum, principes possederunt. *Oliver.* *Othryadæ*] Herodotus, Plutarchus in Parallelis, Strabo, Suidas auctores. Pausanias quidem hujus πλὴν ἑνὸς Σπαρτιάδου meminit. Addo et Senecæ locum, qui extat in Suasoriis: 'Othryades pene a sepulchro victor digitis vulnera gessit, ut trophæa Laconum inscriberet, et dignum Deo in Spartano sacramento virum, cujus ne literæ quidem fuere sine sanguine.' Locus male distinctus et correctus. Sic lege, 'en dignum Deo,' &c. Non omitto illud Crinagoræ adscribere: 'Οθρυάδην Σπάρτης τὸ μέγα κλέος. *Coler.*

Morte] Alii non *morte*, sed *mors*, legunt, quibus libentius accedo propter particulam, *quoque;* ut sit ordo: *Pugna quoque pariter ac mors Othryadæ speciosa est.* Badius.

Spatio] Quia parvo spatio circumscriptus erat locus ille. Ordo autem literæ est, solum Thyreatium latius laude quam spatio cernitur, speciosa pugna pariter, ac morte Othryadæ. *Oliv.*

Tantum non, &c.] Id est, ferme, et quasi post mortem suam: nam parum aberat a morte, cum sanguine suo victoriæ titulum scuto superinscripsit, ac si diceret, in ipso mortis articulo. Et est modus dicendi *tantum non,* pro 'ferme,' Valerio propemodum peculiaris. *Oliver.*

Post fata sua in sinum patriæ, &c.] Id est, post mortem voluntariam: noluit enim supervivere cæteris cæsis, ut qui ejus scripta legerunt interpretati sunt. Potuit tamen fieri, ut, accepto letali vulnere, sed spiritu nondum sopito, ea scripserit, et eo solum vicerit, quod cæteri similia scribere aut non potuerint, utpote jam defuncti, aut non curaverint, minus pro patriæ gloria attenti. *Badius.*

§ 5 *Excellentissimos, &c.*] Epaminondas bellicæ artis gloria præstans primus docuit Lacedæmones, qui Græciæ regnum occupaverant, vinci posse, et eorum opus frangi. Nam apud Leuctra primo fudit atque fugavit illorum exercitum cum Cleombroto duce, qui tanta cum spe fuerat a Lacedæmoniis adversus Thebanos missus, ut nihil prorsus de victoria dubitarent: qui cum ad Leuctra venisset, ac diligenter hostium vires et consilia cognovisset, tandem intellexit illos omnibus rebus esse superiores, sed quoniam tanta cum opinione civium venerat Cleombrotus, ut redire non posset, nisi cum magna civium offensione, rem pugnæ commisit, et a Thebanis, Epaminonda duce, superatus, magnam patriæ suæ cladem intulit, adeo ut nisi esset accitus ex Ægypto Agesilaus, actum fuisset de rep. Lacedæmoniorum. Erat enim ad eam necessitatem perventum, ut mulieres arma sumere coactæ fuerint, ad urbis mœnia defendenda. Rursus apud Mantineam, cum utrinque exercitus constitissent, veritus Thebanos in acie segnius pugnaturos, his verbis et oratione hortatus est, ut diceret, captivitatem uxorum, liberorum, patriæ sibi ante oculos proponerent, ipsius quoque urbis mœnia solo paulo post adæ-

quanda, nisi fortiter agerent. Quibus animati Thebani cives, Lacedæmonios acri pugna superarunt. Frontinus lib. I. cap. 11. 'Epaminondas,' inquit, 'dux Thebanorum adversus Lacedæmonios dimicaturus, ut non solum milites viribus suis, verum etiam affectibus juvarentur, pronuntiavit in concione, destinatum Lacedæmoniis, si victoria potirentur, omnes virilis sexus interficere, uxoribus autem et liberis in servitutem adductis, Thebas diruere. Qua concione concitati primo impetu Thebani, Lacedæmonios expugnaverunt.' De hoc viro et Cicero in Epistolis ad L. Lucceium. Dicit enim: 'Quem nostrum ille moriens apud Mantineam Epaminondas non cum quadam miseratione delectat? qui tum denique sibi spiculum avelli jubet, postquam ei percontanti dictum est clypeum salvum esse, ut etiam in vulneris dolore æquo animo cum laude moreretur.' *Oliver.*

Invictamque ad id tempus, &c.] Quia etsi multi ex Lacedæmoniis oppressi sunt publice, tamen omnium bellorum ad id tempus superiores extiterant. *Oliver.*

Leuctra et Mantineam] Leuctra oppidum est Bœotiæ, haud procul ab Helicone, teste Strabone lib. IX. in descriptione Bœotiæ. Dicit enim: 'Lebadia sita est inter Heliconem et Cheroneam medio, juxta Coroneam. Leuctra in eo tractu sunt, ubi Epaminondas, Lacedæmonios ingenti superans prælio, eorum calamitatis et cladis initium reperit. Ex eo enim tempore Græciæ principatum ultra recuperare nequierunt, quem prius adepti tenebant, præsertim posteaquam secundo apud Mantineam congressi rem infeliciter gesserunt. Unum tamen illis, quanquam hunc in modum afflictis, permansit, ut nullorum aliorum ditioni subacti sint, usque ad Romanorum imperium, a quibus eis habitus perdurat honos, propter regendæ civitatis probitatem. Monstratur sane locus ipse in via quæ ex Plateis ducit ad Thespias.' Mantinea vero fuit in Arcadia, eodem teste, sed, ut vult, nunc non extat. Nam Epaminondas, inquit, Mantineam, superatis secunda pugna Lacedæmoniis, illustrem reddidit, in qua et ipse obiit, hæc autem evanuit. *Oliverius.*

Clypeus suus salvus esset] Quia turpissimum erat clypeum abjicere.

Melius et auctius] Quia fama virtutis meæ apud posteros æterna manebit. *Sed melius et auctius initium*] Vulgo, *altius.* In Cauch. cod. *auctius initium.* Sane eleganter. Addit enim: *Nunc vester Epaminondas nascitur, quia sic moritur.* Constat autem nascentia augeri. *Pighius.*

§ 6 *Ac nec Theramenis, &c.*] Subactis Atheniensibus, ut diximus in capite de Somniis, Lysander Lacedæmoniorum dux triginta prætores imposuit, qui paulo post facti sunt triginta tyranni. Nam illorum opera sublato de medio Alcibiade, cujus metu reprimebantur, sævire cœperunt in plebem Atheniensem, et in populum universum crudelem tyrannidem exercere. Nam tanti ultoris, videlicet Alcibiadis, metu liberati, miseras urbis reliquias cædibus et rapinis crudeliter exhauserunt: quod cum Therameni vehementer displiceret, eorumque libidinibus sæpissime obstaret, injecto falso crimine in carcerem conjecerunt, eique venenatum poculum paulo post hauriendum miserunt, quod cum forti animo et indubitanter hausisset, quod intra poculum venenatum missum in fundo remanserat, tunc terræ incussit, dicens, Hoc Critiæ propino. Erat autem unus ex triginta. Hi vero fuerunt a Thrasibulo ejecti, et Critias interemptus. *Oliv.*

Clarum edere sonum] Græci κοτταβίζειν dicunt, quorum et hic mos proprius, de quo doctissimus Lipsius in

Antiquis. *Coler.*

Renidensque servo publico, qui eam tradiderat] Vera lectio remansit in Atrebatensi, Gemblacensi, Susiano, et Pulmanniano: *Renidensque servo publico, qui eam tradiderat*, subintellige, *dixit*. In Wincheliano *Ridensque* legitur. Atque hæc conveniunt Ciceronis omnino verbis, qui de eadem re ita: 'Quo sonitu reddito, arridens, Propino hæc, inquit, pulchro Critiæ, qui in eum fuerat teterrimus.' Renidere autem est leve ac salsum ridere. *Pigh.* *Servo publico*] Lictori, vel Magistratus ministro.

Critiæ, inquit, propino] Quasi divinans quod futurum erat, ut exigerentur omnes, Critias occideretur. Cicero Tuscul. lib. I. 'Quam me delectat,' inquit, 'Theramenes, quam elato animo est? etsi enim flemus cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur; cum etiam conjectus in carcerem triginta tyrannorum jussu, venenumque, ut sciens ebibisset, reliquum sic e poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, Propino, inquit, hoc pulchro Critiæ, qui in eum fuerat deterrimus. Græci enim in conviviis solent nominare, cui poculum trādituri sint. Jussit vir egregius in extremo spiritu, cum jam præcordiis susceptam mortem contemneret, vereque ei qui venenum præbuerat, mortem eam est auguratus, quæ brevi consecuta est.' *Oliver.*

Existimatione] Judicio inimicorum.

§ 7 *Numantino vero*] Perpetuo contextu, tanquam principium sequentis narrationis ex fine præcedentis dependeat, connectit autor narrationem suam. Quasi dicat: Theramenes quidem ex literis fortitudinem didicerat, sed Theogeni Numantino, id est, uni ex principibus Numantiæ urbis Hispaniæ, quam Scipio ad excidium compulit, ferocitas gentis suæ, id est, qua fere omnes Numantini præditi esse solent, extitit quasi magistra ad capessendam, id est, obeundam similem virtutem. *Badius.* *Numantino, &c.*] Cum Numantiam obsideret Scipio posterior, complures oppidanos ex urbe progressos ad colligenda frumenta palantes per agros occidere vetuit, quod diceret eo facilius quicquid frumenti esset in Urbe, consumpturos esse, quo plures essent. Nam quod portabatur in urbem per eos qui exierant, ad paucorum dierum usum erat. Igitur consumptis omnibus, quæ ad victum præstarent, desperatisque sociorum et aliorum auxiliis, cum jam famis extremitatem diutius tolerare non possent, ne in servitutem venirent, consilio Theogenis se invicem tradentes neci, omnes occubuere. Sed de hac fame et necessitate videbimus lib. VII. cap. de Necessitate. *Oliv.*

Cum omnes cives] Vulgatum *ejus*, inepte insutum ex Annotationibus, libri Mss. non habent. *Pigh.*

§ 8 *Verum ut æque, &c.*] Idem Scipio posterior Carthaginem, quam superior tributariam fecerat, expugnavit; in cujus eversione cum Asdrubal in Scipionis deditionem venisset, ejus uxor indignata quod, se liberisque contemptis, sibi soli consuluisset, ne in captivitatem veniret, secum duos filios, mortem non recusantes, in arcis fastigia trahens, se cum illis in urbis incendium præcipitem dedit. Fuit autem hujus Asdrubalis uxor, qui filiam suam, nomine Sophonisbam, Syphaci Numidarum Regi dederat uxorem, ne in Romanorum societatem veniret, secundo Punico Bello: quæ quidem et ipsa nihil a matre degenerans, misso a Masanisa, qui per nuptiarum occasionem volebat illam a captivitate vindicare, cum non posset, venenum fortiter hausit. *Oliv.*

Impietate] Quod sui et liberorum oblitus esset.

§ 9 *Cum pestifera*] Hiero Syracu-

sarum Rex, pop. Rom. amicissimus fuit, Secundo Punico Bello. Hic autem filium habuit Gelonem, a quo Hiero natus est, qui causa fuit extinguendæ regiæ stirpis. Nam mortuo Hierone atque patre, cum esset admodum puer, et regno immaturus, tutoribus tunc commendatus est et amicis, qui ejus ingenium ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita cernens futura Hiero, ultima senecta dicitur voluisse liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum; sed ejus consilio restitere filiæ, quæ precibus et blanditiis pellexerunt senem, ut regnum relinqueret nepoti. Itaque tutores quindecim puero tunc reliquit, quos precatus est moriens, ut fidem erga pop. Rom. quinquaginta annos a se cultam inviolatamque servarent. Quod longe secus factum est. Nam eo mortuo, mala puero suadentes, impulerunt, ut a Romana societate deficeret, regioque habitu, et cultu augustiori cum purpura et diademate, satellitibus undique stipatus, ad terrorem omnium incederet, quod nunquam antea pater nec avus fecerat. Ex quo in puerum tyrannidem exercentem facta est conjuratio; ubi non solum rex occiditur, sed universa stirps regis Hieronis funditus tollitur. In ea igitur persecutione factum est, quod Valerius memorat. *Oliverius.*

Harmoniam] Est hoc Punicum origine nomen. Et significat *concinnam.* Unde et Harmonia Martis et Veneris filia credita, et Cadmi, qui Agenoris filius fuit, uxor. ערם Hebræis adhuc denotat, concinne composuit.

Cap. 3. *Vel ex ea*] Nam fortitudinis partes sunt, Patientia et Perseverantia.

§ 1 *A Porsena*] Hetruscorum rege, ad cujus opes ea tempestate florentissimas Tarquinius cum scelerata stirpe pulsus ex urbe confugerat.

Immolantemque ante altaria] In hoc Valer. a Livio dissentit; non enim sacrificantem, sed milites recensentem una cum scriba in castris, et stipendium dantem dicit Livius; et Mucium, qui ad regis cædem venerat, errore ductum, pro rege scribam obtruncasse, quod ille corporis cultu nihil ferme a rege distaret. Comprehensum deinde cum regii satellites retraxissent ante tribunal regis destitutum, et tum quoque inter tantas fortunæ minas metuendum magis, quam metuentem dixisse, 'Romanus sum civis.' C. Mutium vocant, hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem, 'Et facere, et pati fortia, Romanum est.' Non unus ego in te hos animos gessi, longus est post me ordo idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen si juvat accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo, ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ, hoc tibi juventus Romana bellum indicimus, nullam aciem, nullum prœlium timueris, uni tibi cum singulis res erit. Tum regem simul ira incensum, periculoque conterritum ad terrendum adolescentem, ut metu pœnarum expromeret, quid illud esset, quod per ambages minaretur, tormenta afferri, et ignem parari jussisse, quo tanquam victima immolaretur; illum vero, ut regi ostenderet, quam facile tormenta contemneret, dextram, foculo jam incenso, spectantibus omnibus injecisse, et exuri passum esse. Inde Scævolam fuisse nominatum. Dionysius, qui multo prolixius hanc Historiam narrat, nullam prorsus de hac Patientia mentionem facit. *Oliv.*

Causam adventus] Quia ingenue confessus est se ad occidendum regem venisse.

Foculo] In quo ignis Sacerdotis conservabatur.

Scævolam] Id est, *sinistra utentem manu,* quam Græci *σκαίαν* dicunt.

Unde *Scævæ* et *Scævolæ*, qui sinistra tantum manu utuntur. *Badius.*

§ 2 *Pompeii etiam probabilis virtus*] Quisnam hic Pompeius fuerit legatus, a Gentio rege interceptus, obscurum sane nobis est. In Livio quidem nulla ejus mentio, nisi in ejus belli Historia lib. XLIV. interrupta mutilataque perierit, ubi M. Perpernam, et L. Petillium Rom. legatos a Gentio rege missos in custodiam scribit: et, postea rege capto a L. Anicio prætore liberatos, et forte hoc loco *Perpernæ*, pro, *Pompeii*, legendum. Pompeia quidem gens eo tempore admodum obscura adhuc fuit, quemadmodum ex Cicerone colligere est. Nobile tamen illud factum Pompeii merito viam ad omnes honores aperire posset. *Pighius. Probabilis, &c.*] Pompeius in Asiam legatus, quum per Illyricum navigaret, interceptus est ab Illyricis, et quum a Gentio Illyricorum rege, et hoste populi Romani consilia publica prodere juberetur, digitum lucerna ardenti admodum exuri passus est, ut ostenderet, ne supplicio quidem mortis induci unquam posse, ut consilia publica indicaret. Quo facto, et regi desperationem induxit, tormentis ex se quicquam cognoscendi, et cupiditatem amicitiæ cum pop. Roman. jungendæ. Hunc regem Lucinius Consul bello postea superavit, quum violata fide rebellasset, qui cum uxore et liberis Romam missus est. *Oliverius. Pompeii*] De hoc et sequenti Macedonico exemplo nihil equidem dicere habeo. Illud tantum dico, Gentium illum Illyricorum regem longe longeque ante Cn. Pompeium vixisse. Cogitandum igitur de alio Pompeio. *Colerus.*

Gentio] Seu Genitio rege Illyricorum.

EXT. § 1 *E quibus unus thuribulo arrepto ante ipsum astitit*] Vett. libb. omnes, *arrepto*, legunt, non, *accepto.* Non inepte. Videtur enim puer thuribulum festinanter improvideque arripuisse, atque ideo carbonem excidisse in ejus brachium. *Pighius. Thuribulum*] Est vas, quo thus adoletur.

Sacrorum antistes] Veluti quædam sacerdos, quæ præcepta tradit, quibus homines ad bene beateque vivendum instituuntur. *Oliv.*

Potentiores metu] Facit, ut homo metum vincat, atque dolorem; quia nec metu, nec dolore præsentis mali ab officio discedit. *Idem.*

§ 2 *Zenone Eleate*] Zenon Eleates dicebat mundum esse, vacuum non esse, universi naturam conflatam esse e calido, frigido, humido, et sicco, mutuas operas inter se mutando tradentibus: homines e terra ortum ducere: animam esse miscellam e prædictis concinnatam, nullo omnium prævalente aut exsuperante. Aiunt convitio verberatum, ira exarsisse: quod cum alius illi vitio vertisset, respondisse, si contumelia vexatus id dissimulavero, ne tum quidem quum laudabor, voluptatem capiam. *Hesych. in Vit. Phil. Zenone Eleate*] De hoc Varro Eumenidibus: 'Ubi dicatur primus Zenon novam hæresin novo paxillo suspendisse.' De hujus διαμαστιγώσει Tertullianus Apologetico capite ultimo, et de Spectaculis. *Coler. Eleate*] Est Elea Peloponnesi regiuncula, quæ Cauconia aliquibus dicta est, ut inquit Strabo. Est et Livio lib. XXXIII. Elea in Laconica, imminens Leucis et Acriis. Est et Arcadiæ apud Pausaniam.

Agrigentum] Plinio Siciliæ urbs. Ἀκράγας Ptolemæo, Laërtio, Xenophonti, et Thucydidi, qui cum Æliano dicit a flumine Agragante sic appellatam. *Naro* hodie a Nigro nominatur. Cuidam Anonymo duo sunt, cui Agragas *Monte secco*, et Agrigentum *Gergenti* est. Hoc erit forte Agrigentinorum emporium, ad mare; illud Agragas, in mediterraneis: utrumque Ptolemæi. Agrigenti hujus situm lege apud Polybium. *Ortel.*

Tyranno et Phalaridi] In nomine ipso emphasim facit, quia Phalaris olim crudelissimus fuisse traditur. Delectabatur semper crudelioribus tormentis. Unde ingeniosus ille Atheniensis faber, nomine Perillus, putans se regi maxime gratificaturum, quod crudelissimus esset, novum et infandum tormenti genus excogitavit, et illi pariter ostendit, ut tauro æneo includerentur, et subjecto igne fistulis quibusdam spiritum emittentes, mugientis bovis vocem imitarentur: quod tamen ipse inventor primus expertus est, teste Ovidio. *Oliver.*

Proximum quemque] Hoc ideo fecit, ut regi desperationem excuteret.

Equuleo] Equuleus, quem Sozomenus Histor. Ecclesiast. lib. v. 'lignum tortorium' vocat, Prudentius 'stipitem noxialem,' tormenti genus, nempe lignea catasta et cochleata ad intendendum ac remittendum apta, idque ad exprimendum e noxiis veritatem, nomen habere quibusdam videtur ab equi forma, etiamsi alii ardentem laminam malunt interpretari. Sed res ita se habet, quantum ex bonis auctoribus colligere licet. Brachia pedesque ejus, qui in equuleo torquendus erat, nervis quibusdam, quos fidiculas nominabant, alligabantur: tum catasta intenta in altum erigebatur, ut ex ea, quasi ex cruce quadam, miser ille penderet. Atque hic primum divellebatur ossium compages: inde candentibus ejusdem corpori laminis admotis, atque bisulcis ungulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitatem augebant. Utebantur ergo in hoc tormento et fidiculis et laminis. Fidiculas etiam ungulas dictas testatur Isidorus Etymol. lib. v. cap. 27. Meminit harum Cyprianus Epist. lib. II. una equulei mentionem faciens his verbis: 'Hasta illic et gladius, carnifex præsto est, ungula effodiens, equuleus extendens, ignis exurens.' Meminit ejus Cic. in Ver. pro Deiotaro, Philip. VIII. Quintilianus Declam. ult. Suetonius in Tiberio. Valerius hoc capite, Seneca XXII. Epist. lib. III. de Ira. Rursus Cicero pro Milone, Tusculan. v. de finibus IV. et alii auctores diversis locis. *Fungerus.*

§ 3 *Ejusdem nominis, &c.*] Diogenes Laërtius de Vita Philosophorum dissentit a Valerio: non enim duos fuisse Zenones qui cruciati fuerint, sed unum seniorem, nec duos tyrannos, sed unum Nearchum, cujus tormenta superavit. Ego autem hunc errorem inde manasse crediderim, quod et Heraclides dicit, quod alii mordicus abscidisse aurem, ut Valerius, alii nasum, ut Demetrius, alii neutrum factum esse dicunt, inter quos Antisthenes; sed linguam abscissam et dentibus contritam, in ejus faciem exspuisse. Alii unum hæc omnia fecisse, et aurem sive nasum mordicus abscidisse, et cum omnino conscios conjurationis proferre cogeretur, linguam dentibus conscissam in os tyranni conspuisse: quo facto, cives tyrannum lapidaverunt. Et inde ortum, ut hæc duo fuisse viderentur, atque alterum pro altero positum. Nam constat Zenonem Stoicum ad nonagesimum ætatis annum pervenisse, semper integrum et incolumem et sine morbo; et, ut refert Apollonius, cum abiret ex schola, lapide pedem offendisse, digitum perfregisse, ac manu terram ferientem dixisse: Ex Niobe venio, quid me vocas? et continuo se strangulantem interiisse. Alii vero dicunt, quod cum gingivarum dolore laboraret, consilio Medicorum se a cibo duos dies continenter abstinuit. Quo facto ita convaluit, ut Medici eum quovis genere cibi uti permitterent; at hic, quod se satis in vita fuisse diceret, in jejuniis persistens, inedia consumptus est. *Oliver.*

Nearcho] Tyranno Lacedæmonio.

§ 4 *Talis patientiæ, &c.*] Anaxarchus Diomenis Smyrnei, ut quidam

dicunt, ut alii vero, Methrodori Chii auditor, Olympiade centesima et decima viguit. Hic etiam cum Alexandro congressus est, et de Rerum Natura apud eum acutissime disputans, in ejus familiaritatem se facile insinuavit. Habuit Nicocreontem Cypri tyrannum acerrimum inimicum; cujus odii principium inde ortum est, quod cum Anaxarchum Alexander in convivio aliquando interrogasset, quidnam de ea cœna sentiret: Cuncta magnifice, inquit, o rex; verum oportere Satrapæ cujusdam caput apponi, Nicocreontem semper intuens. Quo ille indignatus, post Alexandri mortem, cum Anaxarchus navi forte veheretur, divinitusque Cypro appulisset, ab illo captus crudelibus pœnis affectus est. Nam eum tyrannus malleis ferreis cædi jussit. Hinc illud celebre dictum geminasse dicitur, Tunde, tunde Anaxarchi sacculum, nam Anaxarchum nihil teris. Pro sacculo corpus intelligebat, pro Anaxarcho animam ejus interiorem. Cicero Tusculan. lib. II. 'De Anaxarcho Demetrio cogitetur, qui cum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, nec recusavit. Sunt qui dicunt hunc præcisam linguam in os tyranni conspuisse.' *Oliver.* *Anaxarchus*] Aliud et horribilius exemplum de eodem celebravit Diogenes Laërtius, et Cicero Tusculanis. Tertullian. Apologetico: 'Anaxarchus cum in exitium Ptisanæ pilo contunderetur, Tunde, tunde aiebat Anaxarchi follem.' *Colerus.*

Ditionis] Id est, potestatis tuæ.

Habitum] Vulgo, *ambitum*. Id est, circuitum maris, videlicet Oceani. *Dum terræ conditionem, habitum maris*] Mss. codd. omnes, *habitum maris* dicunt. Sic Virgilius Georg. I. 'Cultusque habitusque locorum.' *Pighius.*

§ 5 *In Theodoro*] Conjuratio in tyranni caput facta indicatur per Calonem quendam æqualem Hieronymi, etiam inde a puero in omnia familiaria jura assuetum: inde unum ex conjuratis Theodorum nominavit, qui comprehensus extemplo traditusque Andronodoro torquendus, de seipso haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremo cum omnibus intolerandis humanæ sapientiæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit a consciis in insontes indicium, Thrasonem etiam auctorem consilii mentitus, nec nisi tam potenti duce confisos rem tantam ausuros fuisse, nominabat autem eos, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrerunt; maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditus ad supplicium, adjectique pœnæ cæteri sontes juxta et insontes: tum sociorum nemo dum conscius consilii diu torqueretur, aut latuit, aut fugit; tantum illis in virtute ac fide Theodori fuit fiduciæ, tantumque ipsi Theodoro virium ad arcana occultanda. *Oliver.* Contigit A. U. DXXXVIII.

Fidiculas] Nervos et chordas tortiles, quibus tormenta fiunt.

Equuleum] Vide supra.

Laminas] Candentes, quibus ad veritatem excutiendam urebantur rei.

Satellitem] Scilicet Thrasonem, quem licet Valerius non nominet, Livius tamen ita nominatum fuisse dicit. Theodoros viginti fuisse lectum, inter quos fuit hic Syracusanus, quem etiam de re militari scripsisse legimus. *Oliver.*

Quasi quodam cardine] Id est, ut janua in cardine versatur.

§ 6 *Apud Indos vero, &c.*] Solinus de his ait: 'Indi Gymnosophistas habent, qui ab ortu usque ad Solis occasum contentis oculis orbem candentissimi syderis contuentur, in globo ignis rimantes secreta quædam, arenisque ferventibus perpetuum diem alternis pedibus insistunt.' Strabo lib. XV. de his multa, quæ

quia longa nimis, prætermittenda duxi, verum illud ad hanc rem satis erit, quod Onesicritus scribit se missum ab Alexandro, ut cum Gymnosophistis loqueretur, quod Alexander audivisset eos nudos sedere, et tolerantiam exercentes, in honore maximo haberi; ad hos venisse, et quindecim homines invenisse, viginti stadiis ab urbe, alium in alio gestu vel stantem, vel sedentem, vel jacentem nudum, et usque ad vesperam immotum, postea in urbem discedere; sed omnium difficillimum esse Solem perpeti adeo calidum, ut nemo alius nudis pedibus, scilicet in meridie, per terram ire facile ferret: locutumque cum uno eorum, nomine Calano, qui postea usque in Persiam Alexandrum secutus est. Nec illud prætermittendum censeo, quod Aristobulus dicit se vidisse Sophistas duos ex Taxilis utrosque Bragmanas, alterum seniorem tonsum, alterum juniorem comatum, quos discipuli sequebantur: hos deinde ad Alexandri mensam assistentes, cœnasse, et patientiam docuisse; postea in locum quendam proximum secedentes, seniorem supinum et Solem et imbres toleravisse, (jam enim pluebat vere incipiente:) juniorem vero in altero pede stantem, lignum tricubitale ambabus manibus sublatum, sustentasse; pede autem jam defesso rursum alteri innixum, atque ita quotidie perseverasse. Ex his continentiorem visum fuisse juniorem, qui cum aliquamdiu regem secutus fuisset, domum reversus est, et eo relicto, jussit, si quid vellet, ad se veniret. Alterum usque ad extremum secutum, et vestem et vitam apud regem immutasse; et cum a quibusdam increparetur, respondisse, quod sexaginta exercitationis annos complesset, quos promiserat. Alexandrum filiis ejus dona plurima dedisse. De his quoque Plinius Natur. Histor. lib. VI. et Lucanus lib. III. mentionem facit. Cicero Tusculan. Quæst. lib. V. inquit: 'Quæ et Barbaria India vastior et agrestior? in ea tamen gente primum hi, qui Sapientes habentur, nudi ætatem agunt, et Caucasi nives hyemalemque vim perferunt, sine dolore, cumque ad flammam se implicaverint, sine gemitu aduruntur: Gymnosophistæ adeo sibi patientiam quasi propriam vendicant, ut vitam suam nudi semper ducant.' Hæc ille. Unde etiam Gymnosophistæ dicuntur, quod nudi philosophentur, ut supra diximus. *Oliver.*

Caucasi] Caucasii montes, qui proprie sic dicuntur, sunt Ptolemæo circa Oxi et Indi fluminis fontes.

Glaciali rigore] Ita plures libri habent. Vulgo, *gelido rigore*. Non minus eleganter prius, ut Juvenalis, 'glacialem Oceanum,' dixit. *Pighius.*

Modo flammis] Aut quia, ut diximus, arenis ferventibus perpetuum diem alternis pedibus insistunt, aut quia Gymnosophistæ, cum diu se satis vixisse arbitrarentur, instructo rogo vivi comburi patiebantur. *Oliver.*

Titulus namque sapientiæ] Nam Γυμνοσοφισταὶ appellabantur. Tertullianus Apolog. 'Neque enim Brachmanæ aut Indorum Gymnosophistæ sumus, silvicolæ et exules vitæ.' *Coler.*

§ 7 *Omni modo*] Omni genere supplicii.

Malignum] Id est, exiguum.

Inque captu] Tibi, inquit, curam reliquit, quantum ex ea capere velis, tantumque tecum semper habeas quantum tui animi magnitudo complexa fuerit; nec ejusmodi est virtus, ut his se quidem tota præbeat, illis perexiguam partem concedat, sed æqualiter se omnibus exponit: nam si magni animi fueris, ut ex ea te multum capere posse confidas, multum tibi ex se auferre permittit; quod si pusillanimis fueris, parum ex ea consequeris. *Oliv.*

CAP. IV. *Quod sæpe evenit ut et humili, &c.*] In Winchel. *Quo sæpe eve-*

nit. Atque huc transferendus quarti capitis titulus; nam more suo præfatiuncula quadam transgrediens in aliud argumentum, hic exorditur. *Pigh.*

Imaginum fœtus] Id est, filii generosissimarum imaginum, id est, clarissimorum patrum, quorum imagines sunt. *Badius.*

§ 1 *Incunabula, &c.*] Constat Tullum Hostilium, tertium Romanorum regem, humili loco natum, in casa pastoris fuisse educatum. Hunc Livius dicit nepotem fuisse illius Hostilii, qui fortiter pugnans adversus Sabinos, in lacum Curtium lapsus est, qui deinde lacus Hostilius dictus est. Dionysius, qui plurimum dissentit a Valerio, principio lib. III. hunc ex genere honesto et opibus potentem fuisse ostendit. Dicit enim: 'Numa Pompilio mortuo, factus iterum Senatus Reipubl. dominus in eodem genere regiminis, nec invito populo, permanendum censuit, constituitque iterum ex senioribus in præfinitum quendam dierum numerum præfuturos urbi Interreges, a quibus deinde is quem populus omnis prætulit, Tullus Hostilius rex dictus est. Ejus autem genus hoc fuit. Ex urbe Medullia, quam ab Albanis conditam Romulus fœdere suscipiens, Romanam coloniam fecerat, vir quidam generosus et opibus pollens, Hostilius nomine, Romam commigrans, uxorem duxit ex genere Sabinorum, Hersilii filiam, eam ipsam, quæ fœminis bello Sabino consuluerat legationem suscipiendam pro viris ad patres; quæque etiam visa erat conciliandorum ducum causa fuisse præcipua. Hic igitur vir multis in bellis sub Romulo militans, claris editis facinoribus, bello Sabino interiit, filium relinquens unicum, sepelitusque a regibus, in optimo fori loco; virtutem ejus testante columna cum inscriptione. Ex hoc autem filio, viro facto, et illustrem ducente fœminam, Tullus Hostilius est genitus, vir promptus et alacer, qui rex deinde creatus est cum suffragiis civitatis legitimis: tum vero Numine secundis auguriis firmante, quæ populo visa erant.' *Oliverius.*

Duplicavit] Quia omnem populum Albanum Romam traduxit, eversis mœnibus et solo prostratis. Causa fuit quod bello Fidenati infidi fuerunt populo Rom. *Oliver.*

§ 2 *Alienum*] Vulgo additur: *exactum,* id est, civitate ejectum: nam 'exigere' inter alia significata et 'expellere' significat. Unde Terentius: 'Spectandæ an exigendæ sint fabulæ.' Hujus autem expulsionis causa fuit, quod pater tyrannidem Eupili fugiebat. Dionysius tamen libro III. non exactum, sed sponte discessisse dicit, cum multarum ex mercatura pecuniarum dominus factus esset; nam occupante, inquit, Corinthum seditione, et instante Brachiadis Cypselli tyrannide, cum haud tutum videretur sub tyrannide vivere, hominem præsertim multa possidentem, eumque ex familia factionis optimatum, compositis rebus suis, quascunque erat fieri possibile, Corintho solvens, profectus est, habensque amicos multos ex Hetruscis, et bonos, propter continua commercia, maximeque Tarquiniis, urbe magna aliquando et felici, domum sibi ibi construxit, et uxorem genere illustrem ducit, &c. *Oliver.* *Alienum, quod exactum, alieniorem, quod ortum Corintho: fastidiendum, quod mercatore genitum: erubescendum, quod etiam exule Demarato natum patre*] De Tarquinio Prisco Rege loquitur, verum prodigiose ineptis annotationibus intermixtis est depravatus hic locus, qui idcirco variatur in Mss. e quibus Susii et Pulmanni exemplaria uno ore rejiciunt hæc verba: *quod exactum alieniorem.* Nec immerito. Videntur enim alienissima, ac veluti per somnium interjecta. Ita Campense non agnoscit hæc: *Demarato natum patre.* Ex

omnibus autem recte comparatis unam hanc veram, ni fallor, lectionem elicimus : *Alienum quod ortum Corintho, fastidiendum, quod mercatore Demarato genitum, erubescendum, quod etiam exule.* Mox quæ sequuntur, non minus conspurcata sunt. *Pighius.*

Erubescendum] Quod filius ejus regnaverit Romæ. Nam hujus pater Demaratus exul patria se ad Tarquinios contulit, et ibi duxit uxorem, ex qua Aruntem et Lucumonem genuit. Aruns gravida uxore relicta mortem obiit ante patrem suum, qui haud ita multo post cum diem suum obiturus esset, ignorans nurum ferre ventrem, immemor in testando nepotis, solum Lucumonem reliquit hæredem, et puero in nulla sorte nato, Egerio cognomen inditum est. Lucumo cum omnium bonorum hæres relictus in summis divitiis esset, uxorem nobilem duxit Tanaquilem; quæ cum virum suum Tarquiniis non satis pro dignitate honoratum esse videret, migrandi Romam consilium dedit viro, ubi omnis repentina ex virtute nobilitas fieret, et cum ad Janiculum ventum esset, carpento sedenti cum uxore aquila suspensis demissa alis leniter pileum aufert, superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus veluti ministerio missa capiti reposuit. Id omen læta dicitur accepisse Tanaquil, et continuo virum complexa alta sperare jussisse. Hic igitur cum beneficiis multorum sibi civium benevolentiam conciliasset, eousque processit, ut in summam Anci regis familiaritatem veniret, a quo liberorum etiam tutor institutus est. Post mortem Anci regnum intercepit. *Oliver.*

Cæterum tam prospero conditionis suæ eventu, industriosum pro ignominioso, gloriosum pro inviso reddidit] Sic in Winchelian. aliquanto plenius, atque etiam rectius, quam vulgo : *Ceterum tam prosperum conditionis suæ eventum, industrium pro invidioso, gloriosum pro inviso reddidit.* Priorem lectionem ambabus manibus acceptandam puto, licet dubitem, *industriosus*, an apud classicos nunc auctores reperiatur ; atqui *industriosissime*, M. Cato Originum secundo dixit, quod adverbium ab *industriosus* deducitur. Citat Catonem Sosipater : 'Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militarem, et argute loqui.' Unde colligo nomen hoc ipsum quoque apud veteres in usu fuisse, quamvis apud nunc extantes vix reperiatur. Nec adeo quidem rejicienda videtur libri Cauchiani lectio, quæ sic habet : *Ceterum tam prosperum conditionis suæ eventum industria sua pro invidioso gloriosum reddidit.* Pigh.

Dilatavit] Prorogavit ; nam Sabinos bello superavit, et eis Collatiam ademit, et quicquid agri circa Collatiam erat, omneque Latinum nomen domuit, et multas Latinorum civitates populi Romani imperio subegit ; videlicet, Apiolas, Corniculum, Ficulneam, Cameriam, Crustomerium. *Oliver.*

Cultum Deorum novis sacerdotiis] Quia augurum collegium summo in honore habere voluit, adeo ut nihil privatim vel publice ageret, nisi prius captis auspiciis ; quod inde factum est, quia cum vellet curiis a Romulo institutis novas addere curias, Nautius augur id nisi Diis prius per auguria consultis fieri posse negabat. Rex vero ejus artis fidem elevans, Consule, inquit, aves, fieri ne possit quod animo concipio : quod cum ille captis auguriis fieri posse respondisset : Cape, inquit, hanc cotem, eamque novacula discinde. At ille incunctanter accepit ac secuit. Tunc rex cœpit et arti fidem, et auguribus honorem maximum adhibere. *Oliver.*

Numerum senatus] Quia centum patres adjecit ordini senatorio ; qui minorum gentium appellati.

Equestrem ordinem] Quia centurias

institutas a Romulo auxit, ut in tribus centuriis mille et trecenti equites essent.

§ 3 *In, &c.*] Contigit A. U. CLXXV.

Vernam huic urbi natum, regem dando] Verba trajecta recolligo et repono; *vernam natum, huic urbi regem dando.* Viliores videlicet nati servi, quam facti. Plautus ad correctionem nostram apposite, de Mercurio et Sosia: 'Satius est me queri illo modo servitutem, hodie Qui fuerim liber: hic qui verna natus est, queritur.' *Lips.* *Vernam*] Servum ex ancilla natum. Autor de Viris Illustribus, 'Servius Tullius,' inquit, 'Publii Corniculani, et Ocrisiæ captivæ filius, cum in domo Tarquinii Prisci educaretur, flammæ species caput ejus complexa est.' *Oliv.* *Vernam*] Id est, servum ex ancilla. Livius tamen vult duntaxat ex captiva natum. *Badius.*

Quater lustrum condere] Id est, lustrationem civium, id est, inquisitionem quot essent, et quantum possiderent, quod quinto quoque anno fiebat: unde *lustrum* pro quinquennio deinde usurpatum. *Badius.*

Servili cognomine] Quia dictus *Servius*, atque a 'servo' nomen habuit, quamvis Liv. dicat patrem hujus Servium appellatum esse, principem in Corniculo civitate, et probat hunc non servum fuisse de serva natum. *Oliv.* *Servili cognomine, et regia appellatione perplexus*] Demonstrat hoc idem in antiquissimis Capitolinis marmoribus triumphorum ejus titulus: SER. TVLLIVS. REX. Quo titulo et statuam inscriptam fuisse autumo. Cum igitur nil præter prænomen, *Servius*, Tullio adjungatur, id ipsum recte cognomen dixit, eo quod nomini jungitur. Nam si tertium aliud accederet, *Servius* prænomen diceretur, ad differentiam alterius tertii, quod tunc cognomen. Atqui tria nomina nobiliorum cum fuerint, Ausonio teste; Servius rex ob ignobilitatem duo duntaxat habuit, atque ex his alterum servilis conditionis indicem. *Pighius.*

§ 4 *Varro*] Quod humili loco hic sit natus diximus in cap. de Neglecta Religione. Cum igitur favore plebis, patribus nequicquam resistentibus, consul creatus esset cum L. Paullo, gravissima clades illa, tantopere celebrata a scriptoribus, apud Cannas Apuliæ vicum fuit Romanis illata: cujus autor fuit hic Terentius Varro. *Oliver.*

Macellaria] Id est, ubi pater obsonia in macello venditabat. *Badius.*

Sordidissimæ mercis, &c.] In nullo veterum codicum vulgatum *inquinari* reperitur. At pro *solito* in Atrebatensi, *salito*. Verum correctius in Cauchiano legitur, *alito*. Melius, inquit Diomedes, dicitur *alitus*, quam *altus*, vitandæ ambiguitatis gratia. *Pigh.*

Paullum] Virum videlicet nobilissimum. Contigit A. U. DXXXVII.

Occidere] Id est, occumbere.

Extuditque] Legitur et, *excudit*, id est, expressit. Translatio a fabris, qui ferrum cudentes, in cujuspiam instrumenti formam efficiunt. *Oliver.*

§ 5 *M. Perperna*] Hic Græcus fuit, et in urbem peregrinus venerat; deinde cum se gratiosiorem patribus fecisset, et magnas opes comparasset, eo processit res, ut, cum comitia haberentur, ausus fuerit petere consulatum, quem etiam obtinuit. Multa hic rei militaris documenta dedit, adeo ut prius pene consul quam civis missus contra Aristonicum fuerit, ut supra diximus. Nam Aristonicus rex, Eumenis filius, Asiam Attali regis testamento pop. Rom. legatam occupaverat, adversus quem P. Licinius Crassus, et idem Pontifex Maximus, quod nunquam antea factum fuerat, cum exercitu missus, qui rem infeliciter gessit, et per insidias interceptus, occubuit. Postea vero M. Perperna exercitum adversus hunc Aris-

tonicum duxit, et eum superatum in deditionem accepit, ac de illo triumphavit; deinde cum Sertorius hostis patriæ judicatus fuit, hic socius ejus fuit. Pompeius et Metellus consules adversus Sertorium in Hispaniam cum exercitibus missi sunt, ubi cum Sertorius omnibus fere præliis victor evasisset, ad ultimum proditione suorum occiditur; cujus proditionis princeps fuit M. Perperna, qui deinde successit ei. Et cum Pompeius intelligeret se rem habere cum uno duce, et longe inferiore Sertorio, sex cohortes objecit ei, quæ tanquam pabulatum irent, per agros evagarentur, et spem bene gerendæ rei Perpernæ facerent. Quod etiam ita evenit. Nam ubi cohortes Romanas palantes per agros animadvertit, eas toto cum exercitu invasit, quæ fugam simulantes Perpernam cum exercitu suo ad insidias pertraxerunt: ubi cum milites vivum Perpernam ad Pompeium deduxissent, eum lege Papia interfici jussit, utpote qui hostis patriæ judicatus esset. *Oliverius.*

Antequam civis] Quod contra leges. Peregrini enim Magistratibus arcebantur.

Crassianæque] Id est, Crassi, qui a Thracibus interceptus, a milite virga in oculum percusso, a quo ad Aristonicum trahebatur, occisus. *Badius.*

Mors Papia lege damnata est] Papia lex de peregrinis urbe pellendis, cujus Cicero meminit Officiorum tertio; primum lata fuit anno urbis DCLXXXVIII. ut autor est Dion lib. XXXVIII. additque eadem exceptos fuisse peregrinos Italiam incolentes. Quomodo igitur Perpernæ pater lege Papia damnari potuit, qui sæculo fere hanc præcesserat? Et quomodo a Sabellis, qui montes inter Sabinos ac Marsos incolebant, quibusque cum aliis sociis civitas data fuit bello Marsico confecto, viginti amplius annis ante legem Papiam latam? Vel igitur aliam fuisse Papiam legem dicamus necesse est, multo ante Marsicum bellum promulgatam, cujus alii auctores non meminerunt, vel, quod potius autumo, nomen hoc in Valerio corruptum esse a librariis, qui libenter obscura nomina in celebriora solent mutare. Fuere quidem et aliæ prius leges de peregrinis latæ, ut ex Ciceronis eodem loco constat. Penni legem de peregrinis nominat Festus, latam, ut autumat Carolus Langius, vir ingenio singulari atque eruditione summa præditus, a M. Junio Penno tribuno plebis A. U. C. DCXXVII. quo Quæstor C. Gracchus fuit, atque spes civitatis accipiendæ sociis ab ipso injiciebatur, ut idcirco contra Juniam legem Gracchus tum dixisse videatur, quemadmodum Festus indicat, atque etiam Tullius in Bruto. Qua Junia lege potius, quam Papia, quæ tum non erat, Perpernæ patrem, mortuo filio consulari quadriennio antea, a Sabellis repetitum fuisse verisimile est. Attamen exemplaria Valerii omnia Papiam legem vocant. Lector sequatur, quod sibi visum erit. *Pighius.*

Namque patrem illius] Id est, bene dico, M. Perpernam lege Papia per Pompeium interfici jussum, cum patrem illius judicio Sabelli tribuni plebis damnatum, se civem Romanum, et civis Romani jura usurpantem, in pristinas sedes redire coëgerunt. *Oliver.*

Nomen adumbratum] Translatio a pictoribus, qui primo quidem formam imaginis adumbrant, deinde coloribus illam distinguunt, et sic imaginem redigunt. Adumbrare proprie est alicujus rei formam inducere. Ergo nomen adumbratum, quia principia quidem M. Perpernæ summæ claritatis et gloriæ formam induxerant; sed exitus formam illam adumbratam in veram splendoris imaginem exprimere non potuerat. *Idem.*

Falsus consulatus] Quia, cum civis non esset, consul esse non debuit.

Caducus] Id est, cujus gloria non diu duravit.

§ 6 *Marci vero Porcii Catonis*] Autor de Viris Illustr. M. Porcius Cato genere Tusculanus, a Valerio Flacco Romam sollicitatus Tribunus militum in Sicilia, Quæstor sub Scipione fortissimus, et Prætor justissimus fuit: in prætura Sardiniam subegit, ubi ab Ennio Græcis literis instructus, consul Celtiberos domuit, et ne rebellare possent, literas ad singulas civitates misit, ut muros diruerent: cum unaquæque sibi soli imperari putaret, fecerunt. Syriaco bello Tribunus militum sub M. Atilio Glabrione occupatis Thermopylarum jugis, præsidium hostium depulit. Censor L. Flaminium consularem Senatu movit, quod ille in Gallia ad cujusdam scorti spectaculum eductum quendam carcere in convivio jugulari jussisset. Basilicam suo nomine primus fecit, matronis ornamenta Oppia lege repetentibus restituit, accusator assiduus malorum Galbam octuagenarius accusavit, ipse quadragies quater accusatus gloriose absolutus. Carthaginem delendam censuit, post octoginta annos filium genuit. Plutarch. dicit hunc genere Tusculanum fuisse, et priusquam ad militiam atque rempublicam se conferret, in agro paterno circa Sabinos vixisse, cujus cum majores prorsus ignobiles esse viderentur, ipse Cato M. patrem, ut virum bonum, fortem, ac in re militari versatum, efferebat laudibus, Catonem etiam proavum sæpenumero præmiorum honore ab Imperatoribus laudatum, et quinque bellantium equorum, quos inter dimicandum amiserat, pretium, fortitudinis suæ testimonium a populo sibi restitutum referebat. Cum ex more Romani eos, qui generis gloria carentes, a seipsis initium caperent nominis sui, novos homines, quemadmodum et ipsum Catonem, appellarent; ipse ad gloriam sibi magistratus se novum esse, rebus vero gestis ac virtute majorum vetustissimum prædicabat. Principio autem tertio nomine non Cato, sed Priscus vocabatur; consequenti tempore *Cato* ei virtutis cognomentum exstitit. Nam Romani eum, in quo multarum rerum usus ac experientia sit, *Catonem* nominant. Hæc Plutarchus in vita Catonis. *Oliver.*

Tusculi] Municipii Romani.

Monimenta] Historiæ. Nam librum de Originibus edidit, quibus Italicarum Urbium originem et res gestas populi Romani accuratissime collegit. Idem summus Orator fuit. Horatius in Art. Poët. 'Cum lingua Catonis et Ennî Sermonem patrium dicavit.' Et Cicero lib. de Oratore III. 'Quid,' inquit, 'M. Catoni præter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventitiam defuit? Num quia jus civile non didicerat, causas non dicebat, aut quia poterat dicere, jus negligebat? sed utroque genere et laboravit et præstitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam, tardior in rep. capessenda fuit? nemo apud populum fuit fortior, nemo melior Senator, et idem optimus Imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discique potuit, quod ille non tum etiam investigaverit et sciverit, tum etiam conscripserit,' &c. *Oliver.*

Disciplina militaris] Quia bello omnem ferme Hispaniam imperio pop. Rom. subegit ductu et auspiciis suis. *Oliv.* *Disciplina militaris*] Spectant hæc libros Catonis de Re Militari, quos sæpius citat Festus. *Colerus.*

Aucta majestas] Quando in ordinem Senatorum electus.

Prorogata] Propagata et extensa est.

Maximum decus] Scilicet Romæ: quod miror adjecisse, cum contra Cæsarem senserit. *Badius.*

Posterior est ortus] Qui Uticensis dictus.

EXT. § 1 *Socrates*] Hic fuit Athe-

niensis Philosophus clarissimus ex pago Alopecensi, filius Sophronisci marmorarii et Phanaretæ obstetricis, fuitque, ut quidam ferunt, Anaxagoræ primum auditor, deinde Archelai, cui successit in schola. Hic animadvertens speculationis naturalis nullum fructum esse, quantum ad commodum vitæ spectaret, primus Ethicen, hoc est, moralem Philosophiam, invenit, relicta naturali. Nam, teste Cicerone in Prologo quinti libri Tusculan. Quæst. primus de cœlo Philosophiam devocavit, et in Urbibus collocavit, in domosque introduxit, et coëgit de moribus, et vita, rebusque bonis et malis quærere. Fuit Orator promptus, acer. Primus, teste Favorino, cum Æschine discipulo oratoriæ artis campos aperuit, fuitque illi cura etiam corporeæ exercitationis, atque erat præclari habitus, ut dixit Laërtius. Unde suadebat discipulis suis, ut se crebro intuerentur in speculo; ut quibus esset corporis dignitas a natura donata, eam integram, nullis vitiis corruptam conservarent, quibus vero negata fuisset, virtute compararent, ut animo, si non corpore, hominibus placerent. Militavit quandoque, et Xenophontem ab equo dejectum, in prœlio facto viriliter, suspiciens, salvum reddidit. Fugientibus Atheniensibus universis in bello navali vicit, victoriamque Alcibiadi concessit, quem ipse, teste Aristippo, suis manibus armaverat; de quo alia dicemus in capitulo de Sapienter dictis. *Oliver.*

Marmorario] Id est, qui marmora poliebat aut sculpebat. *Badius. Marmorario*] Laërtio υἱὸς λιθουργοῦ. Glossarium: *Marmorarius*, Μαρμαροποιὸς, Ἀγαλματογλύφος. Alibi: Μαρμάριος, *Marmarius.* Coler.

Indoctis] Ignarus etiam correctionis Lipsianæ, malui, *doctis.* Doctos errores eleganter vocat vana quædam scientiarum Mathematicarum. Ambitum autem illum disciplinæ Mathematicæ non minus proprie quam facete 'errores' indigitat. Diogenes Cynicus Mathematicos πλανήτας per jocum appellitasse legitur apud Stobæum. *Colerus.*

§ 2 *Demosthenes*] Demosthenis patrem Plutarchus Demosthenem nominatum fuisse dicit, illumque, teste Theopompo Historico, virum probum, honestum, Machæropium cognominatum, ab officina gladiorum, quam Athenis egregiam, multisque artificibus servis instructam habebat, quod et Juvenalis affirmat in Satyra, cum dicat: 'Quem pater ardentis massæ fuligine lippus A carbone et forcipibus, gladiosque parante Incude, et luteo Vulcano ad rhetora misit.' Matrem ejus Æschines tradit ex barbara muliere et Atheniensium quodam exule natam: id verum sit, nec ne, incertum est, nam ad falsam calumniam id objectum Demostheni ab æmulo putatur. Fuit autem Demosthenes Orator omnium maximus, ut sub Oratoris nomine apud Græcos 'Demosthenes' intelligatur, sicut apud nos 'Cicero.' Et constat quidem parvum admodum orphanum fuisse, qui cum se a tutoribus suis deceptum fuisse cognosceret, statuit omnino artem oratoriam assequi plenissime, ut ab his jus suum aliquando reposceret, sed omnia a natura suo proposito habebat adversa, quæ tamen studio et industria superavit, ut in cap. de Industria dicemus. *Oliver.*

Alterius autem matrem olera] De Euripidis matre contrarium ostendit Suidas. *Corradus.*

Cap. v. *Nobilia*] Quia a nobilissimis parentibus nati sunt. *Nobilia*] Sceleribus etiam quis nobilis dicitur.

§ 1 *Monstro similius*] Imo nisi tenui fuisset valetudine, alterum extitisset lumen civitatis, inquit Cicero in Cat. *Corrad.*

A parvulo admodum regis, &c.] Scimus quomodo Lucius Scipio frater

superioris Africani consul sortitus provinciam Asiam, ut bellum adversus Antiochum gereret, quam Senatus eo libentius concessit, quod frater Africanus ultro pollicitus est, se in Asiam iturum illi legatum. L. ergo Scipione et Africano fratribus exercitum trajicientibus in Asiam, nuncii venerunt, debellatum utrinque esse, a terra quippe ab Atilio Regulo, mari autem ab Æmilio. Primo igitur adventu eorum legatos pacem petentes Antiochus ad eos mittit peculiare donum Africano ferentes filium ejus, quem rex parvo navigio trajicientem ceperat; hunc autem regiis muneribus donatum remisit. Pax regi data, parte provinciæ adempta usque ad montem Taurum. *Oliver.*

Altero] Patre, qui Africanus cognominatus ab oppressa Africa.

Altero] Patruo, qui Asiaticus dictus est recuperata Asia.

Deorum hominumque] Quia curru triumphans vectus est in Capitolium, ubi Dii et homines illum intuebantur. *Oliver.*

Idem præturæ petitor] Hic et Cicereus, qui scriba patris ejus fuerat, competitores erant præturæ: qui cum in campum Martium venisset, in honore scriba Cicereus Scipioni prælatus est: sed hic motus reverentia patris ejus, cujus scriba fuerat, concessit illi præturam, quam tamen cognati ejus administrare non sunt passi. *Oliver.* *Præturæ petitor*] Id est, cum tempore comitiorum candidatus in campum Martium ad petendam præturam descenderet. *Badius.*

Candidam togam] Qua induebantur in signum candoris animi, nulla ambitione aut avaritia polluti. *Idem.*

In campum] Martium, ubi comitia habebantur.

Annulum] Hoc autem faciebat, ne eo quicquam temere signaret: nam in annulo signa sua fere, ut nunc multi, habebant. *Badius.* *Annulum*] Tanquam indignus esset annulum gestare, cui insculpta esset Africani imago.

Fulmine] Id est, vehementissimo lumine.

§ 2 *Age Q. Fabii Maximi*] Hic fuit, qui adversus Allobroges et Betultum Arvernorum regem, secundum quosdam, felici pugna dimicavit. Nam viginti milia hostium e pugna cæsa dicuntur, et cum Betultus Romam venisset, ut Senatui satisfaceret, hoc est, ut se excusaret quod a se bellum illud non esset ortum, et propterea sibi ignosci et pacem dari peteret, Albam missus, traditus est in custodiam, et cum secundum pacem non videretur filium ejus Congoneciarum in imperio esse, ne motum aliquem in provincia concitaret, ipse quoque Romam accitus est. Valerius tamen lib. IX. cap. 6. de Perfidia, dicit hunc regem Betultum non a Fabio victum, neque sponte Romam venisse, sed a Cn. Domitio perfidia captum, et Romam missum fuisse. Quod factum Senatus nec probare, nec rescindere voluit, sed regem Albam custodiæ causa relegavit, quod si sic est, Fabius rem tantum cum Allobrogibus habuit. *Oliver.*

Paternis bonis] Prodigus bonis interdicebatur. Formula extat apud Paulum lib. III. Sent. Tit. 4. QVANDO TVA BONA PATERNA AVITAQVE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSVE TVOS AD EGESTATEM PERDVCIS, OB EAM REM TIBI EA RE COMMERCIOQVE INTERDICO.

Disjici] Id est, dilapidari.

Nimia patris indulgentia] Qui tametsi filium prodigum videret, tamen eum reliquit hæredem. *Oliver.*

§ 3 *Possedit favorem plebis Clodius*] Tametsi Clodius Pulcher seditiosissimus fuerit, tamen plurimum valuit in republ. nam trib. pleb. fuit, et in tribunatu suo Ciceronem dejecit, cum se totum plebi insinuasset. Constat autem omnes Clodios semper poten-

tiæ patritiorum assertores fuisse, præter hunc unum, de quo loquimur; qui, ut Ciceronem ejiceret civitate, non dubitavit renuntiare generi patritio, et se Plebeium facere. Nam lex erat, quæ patritium quemque tribunum fieri vetabat. Hic igitur cuidam plebeio et minori natu se in adoptionem dedit, suadente hoc C. Cæsare consule. Nam quodam loco deplorante Cicerone statum reipublicæ, iratum dicunt Cæsarem in causam plebis Clodium adduxisse, qui continuo tribunus plebis factus, favorem plebis possidere cœpit. *Possedit favorem*] Hoc dicit, etiamsi Clodius civis seditiosus erat, et uxorius, tamen virtutes magnas cum vitiis habuit conjunctas, sed filius ejus flagitiis omnibus adeo obrutus fuit, ut nullum omnino virtutum imaginem habuerit. *Oliver.*

Fulvianæ stolæ pugio] Metonymia, *stolam* pro ipsa muliere Fulvia ponit, *pugionem* pro homine militari: nam pugione milites utuntur. Hic Fulviam uxorem habuit, quam deinde mortuo Clodio M. Antonius duxerat uxorem. *Oliver.*

Frigidam] Segnem, cum proprie ardor juvenum sit.

Abdomine] Id est, pingui suillo, aut sumine delicato avide devorato. *Badius.*

§ 4 *Hortensii*] Hic eloquentia tantum valuit, ut sæpius dubitatum sit, utrum ipse an Cicero principatum obtineret.

Qui in maximo et ingenuorum civium, et amplissimorum proventu] Emendo: *et ingeniorum, et civium amplissimorum.* Ipsa ex re. *Lips.*

Corbio] Quia tanquam corbis devorabat omnia paterna bona. Nam sunt, qui dicant hoc nomen accepisse a cupiditate vorandi: nam *corbitare*, est avide deglutire. Unde Plautus, *corbitant*, dixit. *Oliver.*

Lingua] Fellatorem fore innuit.

Cap. vi. *Deformesque umbras*] Id est, turpissimas et ignobilissimas aliorum vitas, ut Ciceronis Junioris, ut Neronis, et aliorum multorum. *Badius.*

Gurgite] Id est, voragine turpitudinis suæ.

§ 1 *Publius Scipio, &c.*] Hanc Livius tradit Historiam Decade secundi Punici belli.

Gymnasio] Proprie nunc dixit, id est, palæstra, ubi se juvenes exercebant. *Oliver.* *Gymnasio*] Id est, palæstræ, ut Oliverius interpretatur, aut, ut mihi placet, exercitationi in re literaria; nam quid pallium aut crepidæ ad palæstram? *Badius.*

Pallioque] Quod genus vestis Græci Philosophi habebant, et utebantur: erat ad talos usque dimissa.

Crepidis] Gellius lib. xiii. 'Omnia,' inquit, 'ferme id genus quibus plantarum calces in fine teguntur, cætera fere nuda, et teretibus habenis juncta sunt, soleas dixerunt: nonnunquam Græca voce crepidulas.' Servius tamen dicit fuisse Thusca calceamenta, quæ corrigiis ad pedes ligabantur. Virgilius: 'Et Tyrrhena pedum circumdant vincula plantis.' Servius exponit 'crepidas,' quas primo habuere Senatores, post equites, deinde milites. *Oliver.*

Lucii vero Scipionis] De hoc satis supra dictum est, cui Asia provincia a Senatu eo libentius demandata fuit, quod frater ejus Africanus pollicitus fuerat, legatum se cum illo iturum, ex qua provincia cum victor rediisset, Asiaticus dictus. *Oliver.*

§ 2 *Chlamydatam*] Id est, indutam aut ornatam chlamyde.

In Capitolio] Ubi statuæ triumphantium ponebantur.

§ 3 *Lucius quoque Sylla*] Qui adversus Mithridatem missus fuit, quam provinciam Marius sibi dari invito Senatu per populum, aut suæ factionis principes, cum vellet, exorta est seditio; deinde bellum inter ipsum et Syllam, ut supra dictum est. *Oliv.*

§ 4 *C. autem Duilius*] Is quidem primus navali prœlio victor ex Pœnis triumphum duxit, sed ante ipsum bellum navale gessit cum Carthaginiensibus Scipio, qui æquo Marte discessit: ei deinde successit Appius Claudius, qui post victoriam cum in patriam rediret, vi subitæ tempestatis exercitum ferme omnem amisit: quod ideo ipsi contigisse putant nonnulli, quod pullarem disciplinam contempsisset. Post hunc igitur missus est C. Duilius, qui intra LX. dies classem centum et LX. navium tanta celeritate paravit, ut creditum sit, munere Deorum arbores in naves fuisse conversas; quo facto machinas etiam adjunxit ferreas, quibus catenatæ naves ita starent, ut in continenti pugnare viderentur, et ita commissa pugna victoriam egregiam consecutus est, et classis hostium partim submersa, partim in hostium potestatem redacta est, ex quo de Pœnis speciosissimum egit triumphum. Autor de Vir. Ill.: 'Caius,' inquit, 'Duilius primo Punico bello contra Carthaginienses missus, cum videret eos multum mari posse, classem magis validam quam decoram fabrefecit, et manus ferreas in visu hostium primum instituit, queis inter pugnandum hostium naves apprehendit, qui victi et capti sunt. Himilco dux classis Carthaginem fugit, et a Senatu quæsivit, quid faciendum censeret: omnibus ut pugnaret clamantibus, Feci, inquit, et victus sum: sic pœnam crucis effugit, nam apud Pœnos dux re male gesta morte puniebatur. Duilio concessum est, ut præcedente funali et præcinente tibicine a cœna publice rediret.' Cicero in Catone Majore: 'Caium,' inquit, 'Duilium Marci filium, quod Pœnos primus classe devicerat, redeuntem a cœna senem sæpe videbat puer: delectabatur crebro funali et tibicine, quod sibi nullo exemplo privatus sumpserat, tantum ei licentiæ dabat gloria.' L. quoque Florus post narratam pugnam navalem: 'Duilius,' inquit, 'Imperator non contentus unius diei triumpho, per vitam omnem ubi a cœna rediret, prælucere funalia, præcinere sibi tibias jussit; quasi quotidie triumpharet.' *Oliver.*

Fidicine] Id est, canente fidibus, hoc est, chordis præeunte. *Badius.*

§ 5 *Bene, &c.*] Quia devicerat Samnites.

Monte Albano] Ubi Latinæ feriæ celebrari solebant, et incunabula erant gentis Romanæ.

Laurea] Id est, loco laureæ coronæ, qua triumphantes utebantur.

Myrtea] Qua ovantes coronari solebant.

§ 6 *Item C. Marii*] Insolentia carpitur Marii, qui cum debellasset Jugurtham, Cimbros, atque Theutones, se Libero patri, qui, ut ait Solinus, primus Indiam ingressus, de Indis triumphavit, similem esse volebat; nam cantharo potabat, quia hoc vasis genere Liberum patrem usum fuisse dicunt, cui se Marius comparare non dubitabat. In hunc quodammodo invehitur Plinius lib. XXXIII. ubi loquitur de Luxuria. Dicit enim: 'Hinc aliquis veterum C. Marius post victoriam Cimbricam cantharo potasse, Liberi prioris exemplo, traditur, ille arator Arpinas et Manipularis Imperator.' *Oliver.* Contigit A. U. DCLII.

Cantharo] Cantharus vas vinarium, quo majores in sacris Bacchi usos fuisse dicunt, et ansam habebat. Unde Virgilius in Sileno: 'Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.' *Id.*

Inclytum ex Asia ducens triumphum] *Indicum*, in Mss. legimus, pro *inclytum*. De Indis triumphasse Bacchum, fabulis Poëtarum est notissimum. *Pighius.*

§ 7 *M. autem Cato Prætor*] M. Scauri judicium egit. Accusatus autem fuerat repetundarum Scaurus a Triario adolescente, quod avare provinciam Sardiniam administrasset. Cato

Prætor judicium, quia æstate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus, in forumque sic descenderat, jusque dicebat, idque repetierat ex veteri consuetudine, secundum quam et Romuli statuæ in Capitolio, et rostris Camilli fuerunt togatæ sine tunicis, quibus verbis significabat illos aliquando sic in forum descendisse. *Oliverius.*

Nulla indutus tunica, sed tantummodo prætexta] Ac si diceres veste sola super interula sine dyploide. Nam tunica vestis interior, toga vero et prætexta exterior. *Idem.*

Cap. vii. § 1 *P. et Cn. Scipionibus*] Post cæsos in Hispania Scipiones fratres cum duobus exercitibus, non Italiæ jam major, quam Hispaniæ cura Rom. erat: exercitum augeri, et Imperatorem mitti placebat, nec tamen quem mitterent, satis constabat: ubi duo summi Imperatores intra dies triginta cecidissent, qui cum in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus pro Consule creando in Hispania comitia haberet, diemque comitiis edixerunt. Consules primo expectaverant, ut qui se tanto imperio dignos censerent, nomina profiterentur, quæ ut destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit; circumspectant ora principum aliorum alios intuentium, fremuntque adeo perditas res, desperatumque de Republica esse, ut nemo audeat in Hispania imperium accipere, cum subito P. Cornelius Scipio, filius ejus Scipionis, qui in Hispania ceciderat, quatuor et viginti ferme annos natus, professus est se petere. in superiore, unde conspici posset, loco constitit, in quem postquam omnium ora conversa clamore atque favore, ominati sunt felix faustumque imperium; jussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines, P. Scipioni imperium in Hispania jusserunt: et hic fuit ille fatalis dux, qui Annibalem ex Italia, quam sedecim ferme annos possederat, invitum extraxit, et Carthaginem populo Romano tributariam fecit. *Oliver.* Contigit A. U. DXLI.

Eademque, &c.] Contigit A. U. DXLII. et DXLIV.

Oppidum Badiam] Assidebat oppugnabatque oppidum in Hispania situm, mœnibus defensoribusque validum, et munitum, re etiam cibaria copiosum, nullaque ejus potiundi spes erat; et quodam die jus, in castris sedens, dicebat; atque ex eo loco id oppidum procul videbat: tum e militibus, qui in jure apud eum stabant, unus interrogavit ex more, in quem diem locumque vadimonium permitti juberet, et Scipio manum ad ipsam oppidi, quod obsidebatur, arcem portendens, Perendie, inquit, sese sistant eo in loco; atque ita die factum illo, in quem vadari jusserat, oppidum captum est. In eodem quoque die in arce ejus oppidi, sicut prædixerat, jus dixit. Hæc Aulus Gellius. *Oliver.*

Vadimonium] Sponsionem: nam sicut a teste testimonium, ita a vade vadimonium. Sed inter vades et sponsores hoc interest, quod vades publici, sponsores privati dicuntur. *Idem.*

Nec minus animosus] Scipio debellata Hispania, totaque in Romanam ditionem redacta, cum parte exercitus Romam rediit, cui Senatus extra urbem datus est, ubi expositis, quæ in provincia gessisset, petiit ut Africa sibi in provinciam decerneretur, in quam omnem belli molem converteret. Cui rogationi Q. Fabius Maximus invidia, ut quidam dicunt, commotus, summa ope intercessit. Quare non Africa, sed Sicilia, ei provincia

data est; in quam ubi primum venit, exercitum paravit, qualem ad eam militiam, quam jam animo conceperat, longinquam et gravem oportere existimavit, robustissimum quemque et maxime voluntarium ex civibus deligendo, quem paulo post inscio ac invito Senatu trajecit in Africam, eoque tempore, quo maxime ab ea opinione deterreri poterat, quod Syphacem Numidarum regem, quocum superiori æstate publicum fœdus inierat, et in ejus opus magnam victoriæ spem posuerat, a Romanis ad Carthaginienses per nuptiarum occasionem defecisse audierat, nihil tamen ejus fiduciam frangere aut debilitare potuit. Frontinus lib. de Constituendo statu belli: 'Scipio,' inquit, 'manente in Italia Annibale, transmisso in Africam exercitu, necessitatem Carthaginiensibus imposuit revocandi Annibalem. Sic a domesticis finibus hostile transtulit bellum.' *Oliver.*

Senatu vetante] Non vetabat Senatus, sed permittebat, si id e Rep. videretur. Livius lib. XXIX. *Corradus.*

Cui facto, &c.] Non minoris fiduciæ factum illud fuisse videtur, quod Annibal revocatus in patriam, cum ad opem laborantibus suis civibus nulla mora ferendam ex Italia, quam sedecim ferme annos bello possederat, retractus Adrumetum oppidum venisset, et inde Zamam profectus esset, (abest autem Zama quindecim dierum itinere a Carthagine,) præmisit speculatores, qui res pop. Rom. Imperatorem, et castra diligenter explorarent, qui excepti a custodibus Romanis et deducti ad Scipionem sunt: Scipio jussit eos traditos tribunis militum, omisso metu, visere omnia, perque castra qua vellent, duci, percontatusque, satin' per commodum omnia explorassent, datis qui persequerentur, retro ad Annibalem remisit. Hoc idem fecisse Publium Valerium Levinum, tradidit Eutropius lib. II. cum enim cepisset exploratores, jussit eos per castra duci, et ostendi ipsis omnem exercitum, deinde dimitti, ut nuntiarent Pyrrho quæcunque vidissent, quæque a Romanis agerentur. *Oliver.*

Manipulos] Ordo est dimidiata pars manipuli: nam duo Centuriones erant in manipulo, et unicuique sua pars adsignata, quam duceret; quæ vocata Centuria, sive Ordo. Is in veteri Legione fuit LX. militum. Hinc Ordines petere, impetrare: ita Ordinis ductor, pro Centurione. Prima divisio fuit in Manipulos, Græcis σπεῖρα, quæ diutissime in militia mansit. Sed labente imperio mutavit, et Centurias pro manipulis habere cœperunt; manipulos pro contuberniis aut decuriis ipsis. Manipulorum vetustas statim ab Urbe condita, imo ante ipsam fuit. *Lips.*

Cum a L. Scipione] Hoc exemplum Aulus Gellius commemorat: 'Cum,' inquit, 'a M. Catone ac trib. pleb. qui a M. Catone comparati et inducti fuerant, accusaretur, quod pecuniam et prædam usurpasset, bello Antiochensi captam, librum detulit, in quo summa pecuniæ continebatur, et statim in conspectu omnium discessit: Possem, inquiens, reddere rationem, sed non faciam: nec me ipsum contumelia afficiam, quandoquidem ærarium vestrum bis millies sestertio uberius fecerim.' *Oliver.*

Ex Antiochensi pecunia] Expensa in bello contra Antiochum.

Sestertii quadragies] Sestertius denarii quarta pars, atque idem alio nomine κατ' ἐξοχὴν nummus, quia frequentissimus ejus in rationibus usus. De hoc Vitruvius lib. III. cap. 1. 'In denario,' inquit, 'denos asses æreos constituerunt, et quartam ejus partem de duobus assibus et tertio semisse sestertium veteres vocarunt.' Æstimatio denarii eadem fere hodie, quæ Regalis Hispaniensis, id est, stu-

feri III. cum dimidio: quinarii et sestertii pro proportione. *Lips.* Sestertius itaque quarta pars denarii, aut Sestertium mille nummos Sestertios valet, vel duas argenti libras et dimidiam, ut Budæo placet. Hinc Horatius lib. II. Epist. ad Florum: 'Clarus ob id factum donis ornatur honestis, Accipit et bis dena super Sestertia nummum.' Ridicula hic fuisset Luculli munificentia, si viginti sestertios ei donatos intelligamus: quo pacto ergo explicandus is locus? dico bis dena sestertia nummum significare bis dena, seu viginti millia sestertium nummum. Ita et loquitur Cicero Epist. quinta ad Rufum: 'Reliquum est de sestertium centum millibus, de quibus memini mihi a te Myrina literas allatas esse.' Eadem Epistola hanc summam sestertia centum appellat. Itaque cum dicimus decem sestertii, nullum numerum extra hunc intelligimus: cum vero decem sestertium, his verbis decem millia sestertium designamus; at cum decies sestertium, majorem etiam numerum, nimirum decies centena millia sestertium. Vide Budæum de Asse, et Agricolam de Pond. monetar. Manut. de Quæsit. per Epist. lib. I. cap. 8. et nuperrime Gronovium de Sestert.

Sicut et illud factum] Hoc deprehenditur contigisse Celtiberico bello, quod C. Sempronius Tuditanus Prætor contra Celtiberos gessit, in quo ipse fere cum toto exercitu occisus est. *Oliver.*

Non fatigabor] Hoc exemplum Aulus Gell. ponit lib. IV. cap. 18. Nam refert Scipionem a M. Nævio accusatum, quod pecuniam accepisset ab Antiocho rege, ut conditionibus gratiosis et mollibus pax cum eo fieret pop. Rom. nomine. *Idem.*

Rostra] Id est, locum, unde edicta fiebant, rostris navium Antiatium munitum. *Badius.*

Corona triumphali] De talibus coronis alibi egimus.

Magna sperantem] Recte Modius emendavit, *magna spirantem.* Emendo et ego Ciceronem Tusc. lib. I. 'Nondum gustaverat,' inquiunt, 'vitæ suavitatem, hic autem jam spirabat magna.' Hactenus editur, 'sperabat.' *Colerus.*

Pulvinaria] Lectisternia, quæ in templo Jovis Optimi Maximi fuerunt.

§ 2 *Scipio Æmilianus*] Hic, ut sæpe dictum est, de gente Æmilia fuit, Pauli filius, in gentem Scipionum adoptatus. Hic ille fuit Africanus, qui Carthaginem evertit, et Numantiam sustulit, urbes duas potentissimas, et pop. Rom. infestissimas. Cum igitur Intercallatiam, Hispaniæ urbem prævalidam, obsideret, vel, ut alii putant, Numantiam, multi hostium eruptionem metuentes, suadebant tribulos ferratasque tabulas circa mœnia spargendas esse, quæ hostes ab eruptione deterrerent. Quibus respondit non esse viri fortis, velle hostes capere, eosdemque timere. *Oliver.* Contigit A. U. DCXXIX.

Prævalidam urbem] Intercallatiam, ut quidam putant, quæ est in Hispania, vel, ut alii volunt, Numantiam. *Oliverius.*

Murices] Murex proprie dicitur acumen saxi. Virgilius: 'Et acuto murice remi Obnixi crepuere.' Sed pro unaquaque re acuta ponitur, ut hoc loco pro trigono posuit ferreos murices, qui sunt cujusmodi tribuli, qui nascuntur in lacubus et stagnis, qui in quamcunque partem reciderint, ita cadunt, ut unum acumen extet erectum. *Idem.*

Plumbatis] Ut mergerentur in profundum, et ita laterent. *Bad.*

§ 3 *Minime utilis*] Quia hoc idem cognoverat alias periculosum fuisse libertati Romanæ. *Oliver.*

§ 4 *Livii quoque Salinatoris*] Hoc contigit secundo bello Punico: cum Asdrubal cum multis millibus homi-

num in Italiam descendisset, ut se Annibali fratri conjungeret; quod si factum fuisset, omnium ferme judicio actum fuisset de imperio Romano. Eo forte anno Consules erant Claudius Nero, et Livius Salinator. Claudio provincia evenerat Annibal, Livio vero Asdrubal. Forte nuntii, qui ad Annibalem cum literis mittebantur a fratre, a vagis per agros populatoribus Romanis intercepti, ad Claudium Consulem deducuntur, qui, lectis literis per interpretes, et ex captivis percontatione facta, non esse tempus ratus, quo consiliis ordinariis provinciæ quisque suæ finibus per exercitus suos cum hoste destinato a Senatu bellum gereret, literis Asdrubalis Romam missis ad Senatum, edoctisque patribus, quid ipse pararet, quid item illis parandum esset, de toto exercitu, quod roboris erat, delegit sex millia equitum, decem millia peditum, et ad collegam, quantis maxime itineribus potuit, contendit. Nocte clam hostibus Romana castra ingressus, suadet collegæ prima luce pugnam cum hoste suscipere, multis in contrarium censentibus, tantisper scilicet differendum esse, donec fessum via et vigiliis reficeret militem. Ille ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, morando temerarium faceret, instat pugnæ signum dari, quo facto, sequenti die in aciem utrinque descensum est: sed id moram attulit pugnæ, quod Asdrubal provectus ante signa, cum paucis scuta vetera hostium notavit, quæ antea viderat, strigosiores equos vidit, et auctum exercitum Romanum cognovit. Territus quamprimum receptui cani jubet, sequenti nocte tacitus aufugit, quem Romanus exercitus prima luce insecutus apud Metaurum fluvium, quem ille transnatare nequiverat, assecutus est. Ibi conserto prælio, quinquaginta sex millia hostium cum ipso Imperatore cæsa, quinque millia quadringenta capta sunt, denique reddita est æqua Cannensi clades. In eo igitur prœlio tanta sanguinis et cædis satietas ceperat Romanos victores, ut postero die, cum esset nuntiatum Livio, Gallos Cisalpinos, Liguresque, qui aut prælio non affuissent, aut inter cædem aufugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine ordine ullo, aut imperio, posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri, Sint, ait Livius, qui supersint aliqui nuntii, et hostium cladis, et virtutis nostræ. *Oliver.* Contigit A. U. DCXVII.

Umbria] Umbria inter Sabiniam et Thusciam posita est, teste Strabone, qui dicit libro V. ‘ Cæterum in Sabiniæ et Thusciæ medio Umbria jacet, montesque transgressi, usque Ariminum Ravennamque procedunt; et ideo a multis pars Thusciæ dicitur in jugis Apennini montis positæ, in parte Italiæ. Sunt autem loca juxta Spoletum,’ &c. *Idem.*

§ 5 *Legatos*] Ut ex hoc loco patet, Imperator sibi legatos, quos volebat, pronuntiabat, sicut Dictator magistrum equitum. *Oliv.*

§ 6 *Hujus, &c.*] Contigit A. U. DCLIX.

Lucii Crassi] Is Cn. Carbonis, de quo nunc agitur, patrem damnaverat. Prætores aliquot damnati fuerant, eo quod avare et crudeliter provincias administraverant; sed hic C. Carbo damnatus fuerat, quod cum C. Graccho et Fulvio Graccho, triumviris dividendo agro creatis, seditionem concitaverat, bello etiam adversus Cimbros infeliciter pugnaverat: hic quoque tribunus plebis rogationem tulerat, ut eundem tribunum plebis, quoties vellet, creari liceret. Quam rogationem P. Scipio dissuasit. Gracchus contra suasit. His igitur de causis L. Crassus eum damnatum exulare coëgit. *Oliver.*

Ab integerrimo viro] Ut qui in oculis inimici omnia gerere audebat.

§ 7 *Cato vero superior*] Hic Cato,

teste Plinio, quadragies quater accusatus, et gloriosissime absolutus est. Plutarchus vero quinquagies dicit fuisse accusatum. Nam calumniarum, inquit, in republ. Cato non fuit expers; nam ubicunque inimicis accusationis argumentum accusationemque præstabat, in causa dicenda magno cum discrimine vexabatur. Ferme enim quinquagies ei diem dictam esse ferunt; postremo sex et octoginta natus annos, accusatus, vulgatum illud dixisse aiunt, Difficillimum esse, cum inter alios homines vixerim, apud alios de his criminibus respondere, quæ ab adversariis objecta sunt, ut in cap. de Studio et Industria dicturi sumus. *Oliver.* Contigit A. U. DLXXV.

A quo in administratione Reipub. &c. dissidebat] Obtrectationem enim egit cum Tiberio; nam uterque in Hispania præclara facinora ediderat. *Idem.*

§ 8 *Eadem M. Scauri fortuna*] Comparat et magnitudinem animi, et longitudinem vitæ M. Scauri, ætati et magnitudini animi Catonis Valerius; sed dissentit ab aliis scriptoribus: nam Autor de Viris Illustribus dicit accusatum fuisse, quod consilio illius bellum sociale concitatum esset. Asconius Pedianus refert apud Q. Varium accusatum fuisse, cum ob negatam sociis Latini nominis civitatem nobilitas infestà esset. Q. Varius trib. pl. legem tulit, ut quæstiones haberentur eorum, quorum opera socii contra pop. Roman. arma sumpsissent. Inimici primo M. Scauri, existimantes se invenisse rationem opprimendi Scaurum, egerunt, ut in judicium traheretur, accusatus, quod pecunia corruptus excitasset arma contra populum Rom. Hic eo tempore ægrotabat. Amici, et cognati hortabantur, ne vellet contra valetudinem ad quæstionem accedere. Ille sua maxima innocentia fretus, maximaque pectoris fiducia munitus, in forum descendit, et paucis verbis causam dixit. Q. Varius inquit M. Scaurum, regia pecunia corruptum, remp. perdere voluisse. M. Scaurus huic se culpæ affinem esse negat. Utri magis credendum est? Inter alios, quam inter vos; nam apud majores vestros vixi; vos autem vitam meam per ætatem noscere non potestis. *Oliver.*

Pro Rostris accusaretur] Quintilianus lib. v. et Auctor de Viris Illustribus, et Asconius accusatum volunt, quod socios ad arma concitasset, ut forte Valerius velit id factum auctore Mithridate. vid. lib. VIII. cap. 6. *Corradus.*

Varius Sucronensis] Id est, oriundus ex Sucrone oppido Hispaniæ juxta Sucronem fluvium, ut autor est Strabo libro III. Sic autem verior est lectio, quam si *Veronensis* legatur. *Oliverius.*

Utri creditis] Utrum homini peregrino, et nihil de vobis merito, an civi tot annos apud vos tam innocenter et fortiter versato? *Oliv.*

§ 9 *Contra M. Antonius*] Hic est ille M. Antonius Orator, quem Cicero lib. de Oratore loquentem inducit. Hic quæstor in Asiam proficiscebatur, et cum Brundusium usque pervenisset, amicorum literis certior factus se crimine incesti accusatum, omisso, quod jam cœperat, itinere, Romam reversus est; quamvis lege Memmia accusationem istam vitare potuisset. Ibique causam suam tanta cum eloquentia et laude peregit, ut statim absolutus fuerit, deinde securior, et honestior in provinciam proficisceretur; quanquam etiam fide servi, quem indices in quæstionibus habere voluerunt, adjutus defensusque fuerit, ut videbimus in cap. de Fide Servorum. *Oliver.*

Brundusium] Calabriæ urbs, quæ hodie *Brundisi.*

Scopulus reorum] Nam quemadmodum navigantes scopulo illisi naufragium faciunt, ita apud tribunal hujus,

qui accusabantur, pro majori parte periclitabantur. *Oliver.*

Legis Memmiæ] Quæ scil. lex vetabat nomina eorum, qui abessent reipublicæ, recipi, scilicet ad accusationem, aut ad litem subeundam, tantisper dum abessent. *Badius.*

§ 10 *Sunt et illa*] Mago Carthaginiensium dux, in auxilium Romanorum cum ducentis et triginta navibus missus, ut tradit Justinus, Senatum adiit, dicens, ægre pati Carthaginienses, ut Itali ac Romani a peregrino hoste infestarentur, et quoniam externo hoste premerentur, auxilium misisse, ut externis quoque opibus adjuvarentur. gratiæ a Senatu actæ, et naves remissæ sunt, quia dicerent Romanos ea bella suscipere, quæ suis viribus gerere possent. *Oliver.*

Pyrrhum] Regem Epiri.

Hostiam] Ad illud usque oppidum super Tiberim situm.

Idem post aliquot] Cum a Romanis obsideretur Capua, Annibal, ut ab ea obsidione Romanos abstraheret, quia non aliter sociis subveniri posse videbat, ad oppugnandam urbem Romam exercitum duxit, et ad Anienem fluvium tria millia passuum ab urbe castra locavit; ubi cum stativa haberet Senatus, milites in supplementum Hispaniæ misit, et agrum, in quo essent hostes, publice vendidit. Quod ubi per captivos cognitum est Annibali, id adeo superbum, adeoque indignum ipsi visum est, quod cum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum aliarum provinciarum mitterentur, et ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, Romæ inventum emptorem esse, qui nihil diminuto precio mercaretur, ut extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa Romanum forum essent, jusserit venire, sed emptor non est inventus. *Oliver.*

Capenam portam] Qua itur Capuam, quæ Capua tunc ab Annibale tenebatur. *Bad.* *Capenam portam*] Ad portam Collinam progressum Annibalem scribit Livius. *Corradus.*

§ 11 *Accium*] Hic Poëta inter principes Tragœdiarum scriptores relatus est a veteribus: paulo junior fuit M. Pacuvio: natus traditur parentibus libertinis, Marcino et Serano Coss. Quidam scribunt, fuisse illum relatum inter eos colonos, qui ex urbe ad oppidum Pisaurum concesserunt: ubi fundum suum possedit, qui de ipsius nomine Accianus est appellatus. Ingenio acri fuit, et in scribendis fabulis miro studio incubuit. Notum est, quantum ei concesserit Decius Brutus, vir clarissimus, cum voluerit Accianis versibus templorum ac monumentorum aditus exornari. Quod a M. Tullio refertur. Idem Accius, cum iter faceret in Asiam, divertit ad Poëtam Pacuvium, qui Tarenti agebat, cumque eo dies aliquot versatus est, et cum Atreum suam illi recitaret, laudavit eam Pacuvius, et simul grandia inquit, et sonora esse, quæ ab Accio scripta forent: videri tamen sibi duriuscula, et subacida. Quod Accius quidem minime negavit: nec se inquit pœnitere, quoniam idem ferme ingeniis solet accidere quod pomis: quæ enim dura admodum, et acerba nascuntur, paulatim mitia fiunt, atque perfectiora redduntur. Quæ vieta gignuntur, et mollia, nunquam ad veram frugem et maturitatem perveniunt. Sic, inquit Accius, sentiendum est de hominum ingeniis. Statura fuit admodum brevi, ut a C. Plinio refertur: etsi imaginem suam collocavit in æde Camœnarum prægrandi forma. Citantur ejusdem Accii fabulæ complures a nostris Grammaticis: ut Phœnice, Menalippus, Epigoni, Medea, Alcmeon, Prometheus, Philoctetes, Atreus, Neoptolemus. M. Cicero præcipue nominat Brutum, et Argonautas. *P. Crinitus.* Forsan alius fuit, qui Dictatoris tem-

pore vixit.

Julio Cæsari] Glareanus legit: *Sex. Julio Cæsari.* Qui enim Dictator ille potuit esse? Pighius C. Cæsarem Dictatorem accipit. *Coler.*

Imaginum] Stemmatum majorum.

Ext. *Nec Euripides quidem*] Tragicus iste Poëta fuit clarissimus, ut supra diximus. Euripides dictus, teste Prisciano lib. II. de octo partibus orationis, ab Euripo, ea maris parte, quæ est inter Eubœam, et Bœotiam, quoniam eo die natus sit, quo Athenienses cum Persis in Euripo bellum gerentes, victoriam sunt consecuti, de cujus progenie atque fortuna, hæc Gellius: 'Euripidis Poëtæ matrem Theopompus agrestia olera vendentem victum quæsisse dicit. Patri autem ejus nato illo responsum est a Chaldæis, eum puerum, cum adolevisset, victorem in certaminibus fore: id ei puero fatum esse. pater interpretatus, athletam debere esse, roborato exercitatoque filii corpore, Olympiam certaturum eum inter athletas pueros deduxit, ac primo quidem in certamine per ambiguam ætatem receptus non est; post Eleusinio Theseio certamine pugnavit, et coronatus est. Mox a corporis cura ad excolendum animi studium transgressus, auditor Physici Anaxagoræ, et rhetoris Prodici, in morali autem Philosophia Socratis, Tragœdiam scribere, natus annos duodeviginti, adortus est. Philocorus refert in insula Salamina speluncam esse tetram, et horridam, in qua Euripides Tragœdiam scriptitavit.' Ita Gellius. Hic nonaginta duas dicitur scripsisse Tragœdias, in quibus decies quinquies victor evasit, cum in theatro diversorum Poëtarum Tragœdiæ recitarentur. Cujus patrem Menesarchum, matrem Clitonem fuisse legimus. *Oliver.*

§ 1 *Deducere*] Id est, perficere, ita ut in locum tragœdiæ apte deduci possent.

Intra primas metas] Id est, primos terminos.

Cunctante stilo] Id est, immorante, et non cunctante.

§ 2 *Adjiciam scenæ*] Nam in scena recitantibus Tragœdias mimis, tibiæ semper adhibebantur.

Antigenidas] Suidæ est: *Θηβαῖος μουσικὸς αὐλῳδὸς Φιλοξένου.* Meminit ejusdem dicti Cicero de Claris Oratoribus lib. II. Plinius, et Agellius. Idem nomen 'Antigenidæ' reddendum Apuleio in Floridis, apud quem hactenus scribitur, 'Antigenes.' *Colerus.*

Lenocinio defecta] Id est, blanditiis, videlicet externa laude destituta; nam quemadmodum lenones adolescentibus blandiuntur, sic etiam fortuna modo huic, modo illi blanditur et favet. *Idem.*

§ 3 *Zeuxis, &c.*] Inter primos suæ ætatis pictores hic præcipuum locum obtinuisse fertur; quem Plinius tantam ex ea re gloriam, et opes comparasse dixit, ut gratuito pingere, et elargiri opera sua non dubitaret, existimans illa non satis digno pretio posse compensari. Dicitur in certamen descendisse cum Parrhasio, et ab illo superatus: nam cum detulisset uvas tanto successu depictas, ut aves in scenam advolarent, Parrhasius detulisse fertur linteum avibus pictum, ita veritatem repræsentantibus, ut Zeuxis alitum judicium timens, ingenuo pudore palmam ei concesserit. Hic vero in fœmineo corpore pingendo cæteris omnibus antecessit: nam, ut Cicero meminit, in arte veteri a Crotoniatis ingenti pretio conductus, ut Junonis templum illud, quod illi magnificum satis condiderant, egregiis figuris locupletaret, post absolutum opus, ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in se imago contineret, Helenæ dixit se velle pingere simulachrum: petiit itaque a Crotoniatis virgines, quas omnium formosissimas

haberent: illi publico de consilio virgines in locum unum conduxerunt, et pictori, quas vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem ex omnibus quinque delegit, in quibus verissimum pulchritudinis judicium haberet; neque enim putavit omnia, quæ ad venustatem quæreret, in uno se corpore reperire. Plinius vero ait lib. XXXV. non id fecisse Crotoniatis, sed Agrigentinis. 'Zeuxis,' inquit, 'tantus diligentia fuit, ut Agrigentinis facturus tabulam, quam in templo Junonis Laciniæ publice dicarent, inspexerit virgines eorum nudas, et quinque elegerit, ut quod in unaquaque laudatissimum esset, pictura redderet.' *Oliver.* *Zeuxis autem*] De hoc Cicero, Plinius, Plautus Pœnulo. De ejus morte Festus, in voce 'Pictor.' Fecisse Helenam istam Agrigentinis Plinius scribit; Cicero, Crotoniatis. *Coler.*

Leda] Leda uxor Tyndari potuit edere partu cœlesti, id est, ex conceptu Jovis, qui cum ea in specie cygni concubuit, ut fabulæ habent, et ex ovo concepto Helenam genuit, aut quam tum Homerus potuit exprimere divino ingenio. *Badius.*

§ 4 *Phidias, &c.*] Statuarius hic nobilissimus fuit, tanta fiducia præditus, ut, teste Macrobio, cum Jovem Olympium pingeret, interrogatus de quo exemplo divinam mutuaretur effigiem, respondit Archetypum Jovis in his se tribus Homeri versibus invenisse: Ἦ καὶ, κ. τ. λ. ut in textu. Qui versus sic sunt in Latinum traducti: 'Atque superciliis Saturnius annuit atris: Ambrosiæ fluxere comæ de vertice regis Æterni: ast nutu totum concussit Olympum.' De superciliis et crinibus se totum Jovis vultum collegisse ait. De quo Plinius Nat. Hist. lib. II. 'Phidiæ Jupiter,' inquit, 'Olympius quotidie artificii excellentiæ testimonium perhibet.' Rursus libro XXXVI. cap. 5. 'Phidiam clarissimum esse per omnes gentes, quæ Jovis Olympii famam intelligunt, nemo dubitat; sed ut merito laudari sciant etiam qui opera ejus non viderunt, proferemus argumenta parva, et ingenii tantum. Neque ad hoc Jovis Olympii pulchritudine utemur, non Minervæ Athenis factæ amplitudine, cum sit ea cubitorum XXVI. ebore hæc et auro constet; sed scuto ejus, in quo Amazonum prœlium cælavit intumescente ambitu parmæ, ejusdem concava parte Deorum et gigantum dimicationem, in soleis vero Lapitharum et Centaurorum; adeo momenta omnia compacta artis illius fuere: in basi autem, quod cælatum est, Pandoras genesin appellavit: ibi Dii sunt triginta numero nascentes, Victoria præcipue mirabili. Periti mirantur etiam serpentem, et sub ipsa cuspide æream sphingem.' Hæc Plinius. Quintilianus de Institutione Orat. lib. VII. hunc dicit in Diis quam hominibus fingendis longe meliorem fuisse artificem, in ebore vero longe citra æmulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis, aut Olympium in Elide Jovem fecisset, cujus pulchritudo adjecisse aliquid etiam receptæ religioni videtur, adeo majestas operis Deum æquavit. Cicero quoque Tusculan. Quæst. lib. I. 'Quid enim Phidias sui oris similem speciem adeo artificiose inclusit, in clypeo Minervæ, cum inscribere non liceret?' quod ea convulsa tota operis colligatio solveretur. *Oliver.*

Jovis Olympii perfecto] Nota ejusdem Minerva et Nemesis ex Plinio. Sed et Jovem commemorat Tzetzes: Χάριτας, inquit, ποιῶν τῷ ἐρωμένῳ ἀνθρώπῳ, κἂν οὐκ εὔχειρ περὶ τὴν πλαστουργίαν, ἀγαλματώσας Φειδιακῇ τῇ τέχνῃ τὸ ἐν Ῥαμνοῦντι ἄγαλμα Νεμέσεως, Διός τε, κ. τ. λ. De ejus Jove Olympio legere est apud Quintilianum lib. XXII. c. 10. Plinium XXXIV. cap. 8. Tertullianum libro de Resurrectione Carnis. *Coler.*

Ex ipso cœlo petitum] Si Jovem ip-

sum in cœlo, quo stare consuevit, aliquando vidisset, melius certe non effinxisset. *Oliverius.*

Lineamentis] Subtilibus sculpturis et cælaturis.

§ 5 *Epaminondas*] Constat Epaminondam omnium Thebanorum ducem fuisse clarissimum, adeo ut, teste Justino, cum illo nata et extincta omnis patriæ gloria fuisse videatur: nam post illum Thebani memorabile nullum unquam bellum gessere, nec virtutibus aut rebus gestis, sed cladibus insignes semper fuere. Fuit etiam Philosophus summus, ex quo dubium hominibus reliquit, vir ne melior an dux fuerit: nam et imperium non sibi, sed patriæ quæsivit; pecuniæ adeo parcus fuit, ut funebris sumptus defuerit. Gloriæ quoque non cupidior, quam pecuniæ, quippe recusanti omnia imperia ingesta sunt, honoresque ita gessit, ut ornamentum non accipere, sed dare ipsi dignitati videretur; jam literarum studium, jam Philosophiæ doctrina tanta, ut mirabile videretur, unde tam insignis militiæ scientia homini inter literas nato. Æmilius Probus hunc omnibus ferme virtutibus ornatum fuisse commemorat, prudentia, æquitate, modestia, sapientia, rei militaris peritia, animi et corporis fortitudine, continentia, clementia, patientia vero tanta, ut non solum populi, sed etiam amicorum facile ferret injurias; adeo veritatis amatorem fuisse tradit, ut ne joco quidem mentiretur, adeo taciturnitatis servatorem, ut commissa cuncta celaret, studiosum quoque audiendi, ex quo facile disci posse arbitrabatur, multaque alia de hoc viro memoriæ prodidit, quæ longum esset enarrare. *Oliver.*

Apud eos sordidissimum] Quod proprium huic Reipublicæ. Romæ munus id erat Censorum vel Ædilium. Apud Indos *τῶν Ἀρχόντων*, ut scribit Strabo lib. XV. Dicebantur apud Thebanos *τελέαρχοι*. Eorum munus fuisse *περὶ τοὺς στενωποὺς ἐκβολῆς κοπρίων καὶ ῥευμάτων ἀποτροπῆς* scribit Plutarchus in Præcep. Polit. Apud nonnullos Græciæ populos dicti sunt *ἀστυνόμοι*. *Colerus.*

Mirifica deinde, &c.] Quod maxima cura et diligentia illud munus exercuerit.

§ 6 *Annibal*] Prusias rex Bithyniæ fuit, apud quem Annibal exulabat, postquam victus a Romanis, tanquam rupti fœderis auctor, deposcebatur ad pœnas. *Oliver.*

Prusiam] Cum Eumene Ponti rege tunc bellum habebat rex Prusias, et prælio navali dimicabat: nam illum terrestri prœlio superaverat. Consulebat Annibalem Prusias, nunquid pugnam cum hoste committendam esse consuleret; respondit rex id sibi extis non portendi. Tum indignatus Annibal, mavis, inquit, vitulinæ carunculæ, quam veteri Imperatori fidem habere? Quibus verbis rex commotus, prœlium suscepit, et hostes superavit. Hac autem astutia usus est Annibal, qui strategemate omnique calliditate plurimum valebat. Jussit lagenas fictiles omnium generum serpentibus repleri, et media pugna in naves hostium conjici. Pontici primum illudebant, dicentes, quomodo cum fictilibus lagenis pugnare poterunt, qui armis non possunt? deinde cum injecti serpentes per naves fervescere cœperunt, tum denique hostes ancipiti malo perterriti, in fugam naves verterunt. *Oliver.*

Apud Prusiam regem exularet] Cicero de Divin. lib. II. et Plutarchus de Exsilio hoc Antiocho dictum refert. *Corradus.*

Abscise] Id est, per abruptum sermonem.

Hispanias ereptas] Breviter perstrinxit cuncta Annibalis gesta, quæ decade secundi Punici belli plenissime referuntur. *Hispanias*] Ulteriorem et citeriorem, quas abstulerat

populo Romano. *Oliver.*

Novo transitu] Quia nemo ante Annibalem cum exercitu transierat Alpes, fuitque transitus ille difficilis et perniciosus Annibali, quippe ubi multa hominum millia, et inedia et difficultatibus consumpta, perierunt. *Oliver. Novo transitu*] Quia primus transtulit exercitum, et montem rupit aceto.

Transimenum lacum] Ubi C. Flaminium consulem Romanum cum quindecim millibus hominum occidit.

Cannas] Ubi cæsa dicuntur quinquaginta Romanorum et sociorum millia, cum altero Consule Paulo Æmilio, sicut supra monstratum est. *Oliver.*

Ad exploranda] Quasi dicat, Annibalem melius judicare posse de extis, quam sacrificulos; atque ita non reprimit fidem extispicii, sed exaltat experientiam Annibalis. *Badius.*

Foculos] In quibus ignem sacerdotes gestabant.

Prægravasset] Præponderasset, superasset.

§ 9 *Capax, &c.*] Cotys rex Thracum fuit, quum inter Dorienses et Athenienses veterum simultatum essent offensæ, et ideo bellum inter se gesturi essent, Cotym regem accitum in auxilium suum Athenienses exercitui præfecerunt, et ut illum sibi amantiorem fidelioremque redderent, eum civitate donarunt: quod cum ipsi nuntiaretur, ut ostenderet Thraces Atheniensibus nihilo dignitate inferiores esse, respondit, Et ego Athenienses cives facio Thracenses. Legitur et *Codrus*, sed ille fuit dux, et rex Atheniensis, qui se pro conservanda patria devoverat, de quo in capite de Pietate erga patriam dicetur. *Oliver.*

§ 8 *Et qui referente*] Hic, teste Frontino, lib. IV. fuit Leonidas rex Spartanus.

Sagittis Persarum] Scilicet in aëra tam dense immissis, ut terram umbra cooperirent.

Turpiter] Scilicet 'fecistis,' quia virorum est, armis, non muris tueri, unde eis Sparta caruit.

CAP. VIII. *Bonæ fiduciæ*] Quia etiam est confidentia, quæ mala est.

Natura enim, &c.] Hoc, inquit, observare solemus, ut cum confidimus nos justum aliquid et honestum esse complexos, vel jam gestum acriter tueamur, si quispiam illud rescindere voluerit, vel nondum perfectum sine mora ad exitum perducamus, si quisquam illud interpellare tentaverit, quo minus perficiatur. *Oliver.*

§ 1 *Capuam, &c.*] Hanc historiam superius diligenter satis annotavimus in capite de Fortitudine, ubi de Jubellio Peligno diximus.

Italiæ regnum] Nam in ipsa defectione inter cæteras fœderis conditiones de imperio totius Italiæ jactatum est, atque sancitum, ut devictis Romanis regna Italiæ penes Campanos essent. *Oliver.*

Campanum Senatum] Ex V. C. Ita etiam Cicero et Livius frequenter Capuanos 'Campanos' vocant, et ipse Valerius Capuam, 'Campanam urbem,' lib. VII. cap. 6.

Theanum contendit] De quo Horat. 'Cui si vitiosa libido Fecerit auspicium, cras ferramenta Theanum Tolletis fabri.'

E vestigio Cales] Livius hoc oppidum pluraliter tantum declinavit, 'Cales, Calium.'

Lege agere] Suo fungi ministerio sumendi de nocentibus supplicii.

§ 2 *Atque ista, &c.*] Nota est historia. Quintus Fabius Maximus bello Punico secundo adversus Annibalem dictator missus, illum juveniliter exultantem sua sapientia repressit; sed cum ille multos captivos Romanos haberet, quos apud Trebiam et lacum Trasimenum, alibique ab imperatoribus Romanis re infeliciter gesta ceperat, Dictator de his publice redimendis cum Annibale convenerat,

imposito in capite pro conditione cujusque pretio; sed ea spe fraudatus a Senatu, qui non publice redimi censuit, quod sine ejus auctoritate id factum esse diceret, tacuit, et agrum, quem pretiosum habebat, publice vendidit, et pecuniam pro captivis hosti promissam fideliter exsolvit. Eadem animi constantia usus est, cum Minucium magistrum equitum imperio sibi parem Senatus populusque Romanus esse jussit; quod nunquam antea factum fuerat, ut Dictatori magister equitum æquaretur imperio. Id autem factum, quia cum Fabius videret superiorum ducum temeritate rempublicam esse concussam, adeoque debilitatam, ut suis viribus niti vix posset; rem sibi longe aliter gerendam esse duxit, quam superiores fecerant, hostem scilicet consilio, non viribus esse domandum, et rempublicam prudentiæ magis, quam fortunæ beneficio recreandam. Itaque noluit unquam, nisi quantum necessitas cogeret, cum hoste certare; sed illorum impetus indies frustrari, et multis modis illudere, donec ipsi suis viribus conficerentur. Nam loca, unde illis commeatus esse possent, quam maxima diligentia occupabat, arctioraque indies alimenta in castris hostium reddebat; quod unum vincendi consilium saluberrimum excogitaverat; sed Minucius magister equitum, vir ferox et rapidus in consiliis, ac lingua immodicus, primo inter paucos, deinde palam in vulgus criminari, pro cauto timidum, pro prudente tardum, pro perito imbellem appellare, qui, ut diutius esset in Magistratu, et Romæ et in castris haberet imperium, nollet cum hostibus acie dimicare. Hæc et alia his indigniora de Dictatore ferens in vulgus, sic animos militum incenderat, ut si militaris suffragii res fuisset, haud dubie viderentur Minucium Fabio duci prælaturi. Forte ita evenit, ut Dictator comitiorum causa Romam revocatus, Minucium castris præficeret, qui levi quodam certamine cum Annibale congressus, et victoria parva potitus, literas de rebus gestis, et egregia victoria ad Senatum misit: quibus motus Senatus et populus, decreverunt Minucium æquam imperii potestatem habere cum Dictatore; sed paulo post intellexere Romani, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse, et solam mentem rationemque dominari; nam Minucius temere cum hostibus suscepta pugna, non mediocrem reipubl. cladem illaturus fuerat, nisi Dictatoris consilio in tempore subventum fuisset. *Oliver.*

Dictatori ei Magistrum equitum Minucium jure imperii Senatus æquaverat] Hoc de Senatu plane et perspicue falsum. Non sciverunt, non approbarunt id temerarium et novum patres: plebis unius et Tribunorum hæc sanctio, hic error. Itaque Livius diserte Plebiscitum appellat. Nec aliter Plutarchus. Quin iste ipse Valerius lib. v. cap. 2. 'Dictatori ei,' inquit, 'Magister equitum Minucius, scito plebis æquatus.' Nescivit Valerius? corruptores isti librorum potius, a quibus infarcta vox *Senatus.* Ego censeo illum scripsisse, *jure imperii æquaverant.* Satis enim pronum intellectu, quos intellegat. *Lips.*

Sæpe etiam specie bene gerendæ rei oblata] Malo; *sæpe etiam spe bene gerendæ rei.* Atque ita priscus liber. *Idem.*

Ira] Quia iram superavit id, quod nunquam in perniciem reipublicæ irasci voluit.

Spe] Quia Annibalem sedendo magis, quam dimicando superavit contra spem omnium. Hinc Ennius: 'Unus homo nobis cunctando restituit rem.'

§ 3 *Caium etiam Pisonem*] Populus de Hispania, Sertorio victo, nuper

redierat, et statim concionem habuerat de retribuenda plebi tribunitia potestate, Palicano tribuno plebis legem ferente. Hunc Palicanum seditiosum fuisse constat, qui contra Senatus auctoritatem effecit, ut tribunitiam potestatem populo redderet. Fuit autem Palicanus ad viam Appiam cæsus cum aliis qui prælium ibi commiserant pro recuperando filio, quem repetebat Tigranes. *Oliver.*

M. Palicani] De hoc Sallust. in Hist. 'M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.' Meminit ejusdem aliquoties Cicero. *Coler.*

Pestiferis blanditiis] Quia ferente legem Palicano, tribunitia potestas restituta populo fuerat.

Consternatæ] Perturbatæ, et quasi mente captæ.

Tantum non manibus tribunorum pro Rostris Piso collocatus] In Campensi aliisque, *tantum non.* Optime: ponitur enim pro, *ferme* vel *quasi*, et Valerio familiare est adverbium, Græcis μονονουχί. *Pighius.* De *Rostris* vide supra.

Absciso] Conciso et brevi.

§ 4 *Metellus autem, &c.*] Florus: 'Apuleius,' inquit, 'Saturninus Gracchanas asserere leges non destitit, tantum animorum viro Marius dabat, qui nobilitati semper inimicus, consulatu insuper suo confisus, occiso palam in comitiis Annio competitore tribunatus, subrogare conatus est in ejus locum C. Gracchum, hominem sine tribu, sine nomine, sed subdititio titulo in familiam ipse se adoptabat. Cum tot tantisque ludibriis exultaret impune, rogandis Gracchorum legibus ita vehementer incubuit, ut senatum quoque cogeret in verba jurare, cum abnuentibus aqua et igni interdicturum se minaretur, unus tamen extitit qui mallet exilium.' Hic autem fuit Metellus Numidicus. De hoc viro Autor de Viris illustribus: 'Q.' inquit, 'Cæcilius Metellus Numidicus, qui de Jugurtha rege triumphavit, Censor eum, qui se Tiberii Gracchi filium mentiebatur, in censum non recepit. Idem in legem Apuleiam per vim latam jurare noluit: quare in exilium actus, Smyrnæ exulavit. Claudia deinde rogatione revocatus, cum ludis forte literas in theatro accepisset de revocatione, non prius eas legere dignatus est, quam spectaculum finiretur. Metellum sororis suæ virum laudare noluit, quod is solum judicium contra leges detrectaret.' Abbreviator T. Livii, 'Cum legem,' inquit, 'agrariam per vim tulisset Saturninus, Metello Numidico, eo quod in eam minime jurasset, diem dixit; qui cum a bonis civibus defenderetur, ne causa malorum certaminum esset, in voluntarium exilium Rhodum profectus est, ibique legendo et audiendo magnos viros advocabat.' *Oliver.*

§ 5 *Q. Scævolam Augurem*] Augur ante bellum civile mortuus videtur ex Lælio Ciceronis. *Corradus.*

Urbs et Italia] Quia Teutones, Cimbros, et Gallos devicerat.

§ 6 *Quid fœminæ*] Mulierem more Romanorum peculiari, comitiis foroque carere solitam, satis est notum. Nec adeo arrogari poterat, ut docet Agellius lib. v. cap. 19. *Coler.*

Fluctibus] Motibus et perturbationibus.

Itaque te Sempronia] L. Apuleius tribunus plebis subornaverat Equitium quendam ignobilem, utpote libertinæ sortis hominem, ut se filium T. Gracchi diceret. Sempronia in forum adducta, ut rem hanc falsam testaretur, nulla vi impelli potuit, ut dedecus familiæ suæ agnosceretur. *Oliver.*

Maligna] Detractoria relatione.

Amplissima potestas] Videlicet tribunitia.

Osculum] Donatus in Eunuchum *oscula* ita distinguit a *basiis* et *suaviis*, ut hæc quidem esse dicat officiorum,

altera pudicorum affectuum, postrema libidinum et amorum. Per *osculum* hic agnitio Semproniæ, quod Equitius esset Tiberii fratris verus filius, intelligitur. Illud autem osculum recusavit Sempronia.

Quibus tenebris] Obscuris parentibus.

Protractum] Procreatum.

§ 7 *An abigi, &c.*] Hoc sine dubio contigit Civili Bello, quod in Africa gestum est post Pompeii casum : nam capta forte triremi una Cæsariana, quæ commeatum ex Sicilia advehebat: veterani quidam milites cum centurione uno ad Scipionem deducti sunt, quos ita Scipio dicitur allocutus : Non sponte vestra, certe scio, sed illius scelerati vestri Imperatoris impulsu et imperio coactos cives, et optimum quemque nefarie consectari ; quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam et pecuniam donare; quapropter quid sentiatis proloquimini. Tum centurio, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, gratias ago, non enim te Imperatorem appello, quod mihi vitam incolumitatemque, belli jure capto, polliceris ; et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur : egone contra Cæsarem Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius XXXVI. annis depugnavi, adversus armatusque consistam? neque ego id facturus sum ; et te magnopere, ut negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas : elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me ; ego ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius decimum quemque sumam : tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas : tunc Scipio irritatus, omnes interfici jussit. *Oliverius.* *An abigi debet Pontius*] In aliis editionibus, *Titius*, non *Pontius*, legitur. Ego vero legerim, *Titus Pontius.* Is ipse est, de quo Cicero de Senectute : ‘ Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis, num idcirco ille est præstantior vobis ?’ *Coler.*

Si se futurum, &c.] Discrepat hoc loco Valerius a Cæsaris commentariis : nam post Pompeii mortem hoc factum fuisse, ex ipsius commentariis colligitur, nisi alter forte Centurio alio tempore Scipionis præsidio interceptus ad eum fuisset deductus, quod nusquam me legisse memini : nam quod nonnulli dicunt hoc contigisse apud Alchmeonem fluvium, qui Macedoniam dividit a Thessalia, cum Scipio ad Pompeium properaret, ut expeditius iter faceret, M. Favonium cum octo cohortibus ad Alchmeonem fluvium in præsidio collocavit, et quod Pontius certior factus de adventu Scipionis fuerit interceptus, totum falsum, teste ipso Cæsare, qui ostendit nullum illi fuisse Pontium sed Cassium non interceptum, sed adventu Domitii liberatum : quare Centurionem, quem supra diximus, *Pontium* nominatum fuisse crediderim. *Oliver.*

§ 8 *Antoniano bello*] Hoc contigit bello civili, quod cum Antonio gestum est.

Alexandriam] Ubi cum Cleopatra vivebat.

Neque mortis supplicio] Licet mortem miniteris.

EXT. § 1 *Salapiam*] Urbs est Apuliæ Dauniorum, meretricio Annibalis amore nobilitata. Testis Plinius lib. III. c. 11.

Salapiam et quingentos Numidas] Nec sine cæde multa tradi potuit, quia longe fortissimi equitum ex toto Punico exercitu erant : itaque quanquam improvisa res fuit, nec usus

equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et cum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt, nec plus quam quinquaginta ex his in potestatem Romanorum vivi venerunt. Plus aliquanto damni hæc ala equitum amissa Annibali, quam Salapia fuit; nec deinde unquam Pœnus, quo longe plurimum valuerat, superior equitatu fuit. *Oliverius.*

§ 2 *Phocion vero*] Cum Derculus quidam admonebat Athenienses, ut caverent ab insidiis Nicanoris, qui præfectus erat Cassandri, quod occulte bellum pararet, Pyreumque portum ne interciperet, periculum esset. Phocion vero, populo audiente, magna voce dixit nullum instare periculum, et nihil prorsus timendum esse, consulebatque magis amicitiam cum Cassandro, quam bellum suscipiendum. Capto deinde Pyreo, nec ad recuperandum armari, nec armatis præesse voluit. Nam factio optimatum, in qua et Phocion erat, cum Cassandro sentiebat, populares Polyperconti favebant. Sed postquam suscepto bello pulsus est Cassander, Polyperconte duce, Phocionis consilium minus probabile visum fuit. Tum Phocion in concione Atheniensium fortunæ gratulatus est, et de prospero eventu lætatus; at vero consilium suum aliquanto sanius fuisse affirmavit. Magna quidem constantia viri, ut in ipsa victoria probaret consilium suum, quod fuerat de bello non suscipiendo. Fuit hic Phocion, ut in capitulo de Ingratitudine latius prolixiusque dicturi sumus, capite damnatus: nam inter cætera, in eo quoque offenderat civitatem, quod male consuluerat patriæ suæ, ne ultro Spartanis bellum inferrent, cujus duces fuere Pericles et Sophocles, quo bello multas Achaiæ civitates Atheniensium imperio adjecerunt. Phocion etsi sæpe exercitibus præfuit, summosque magistratus cepit, tamen multo ejus notior integritas vitæ, quam rei militaris labor. Itaque hujus memoria nulla, illius autem magna fama, ex quo cognomine 'bonus' est appellatus. Legitur in vita Demosthenis, vim maximam in dicendo habuisse Phocionem, qui multas gravesque sententias paucis verbis complecteretur, item quod Demosthenes omnes Oratores, uno Phocione excepto, non solum eloquentia, sed vita quoque superavit. *Oliver.*

§ 3 *Socratis, &c.*] Cum bellum gererent Athenienses adversus Lacedæmonios, et forte apud Arginusam insulam utriusque populi classis comparata esset, ac staret instructa, placuit decem Prætoribus, ut pugnam cum hoste committerent, et fortunam experirentur. Quo prœlio ipsi victores fuerunt; sed post pugnam subito exorta tempestas, quæ classem Atheniensium disjecit ac dissipavit, ut militum corpora sepulturæ mandari non potuerint. Cum nunciatum esset Athenas, militum corpora insepulta jacere, adeo excitatus est populus Atheniensis adversus Prætores, ut legem ferrent de sumendo supplicio ex his cum primum rediissent. Et cum forte Demarchus esset Socrates, id est, tribunus plebis, nulla ratione adduci potuit, ut huic legi tam vesanæ consentiret, et quia plebiscitum fieri non poterat injussu Socratis, illi per vim executi sunt, quod jure non poterant. Itaque cum Prætores rediissent, ex his continuo summum supplicium sumpserunt. *Oliver.*

Arginusas] Arginusa insula exigua Lesbo adjacens inter Methymnam et Mitylenem, cujus meminit Plinius libro v. cap. 31. Strabo lib. XIII. tres facit Arginusas modico intervallo distantes. Sicuti et hic plures facit Arginusas Valerius noster.

Ejus potestatis] Δημαρχίας. Nam fuit apud illos Demarchus, quod apud nos Tribunus.

Ex indigna causa] Quod videlicet

militum corpora, sævitia maris interpellante, sepulturæ mandare nequierant.

Legitima grassari via] Quia lex erat, tunc demum sententiam populi ratam haberi, si Demarchus autor fieret.

Consternatæ patriæ] Aliqua subita perturbatione concitatæ.

Undecimus] Scilicet post mortem decem Prætorum ipse undecimus esset, qui opprimeretur.

Proximum, &c.] Mos erat apud Athenienses, ut sorte traherentur, qui mores hominum et vitæ rationem indagarent, et quos non probarent, publice accusarent, cum vitæ rationem reddere non possent. *Oliver.*

Operæ forensis, tum fidei] Quia Ephialtes in foro fecit, quod debuit.

Communis officii sorte] Id est, quia officium delatoris et accusatoris, quod in unumquemque cadere poterat, sorte in eum ceciderat. *Badius.*

Miserabilis reus] Respiciens ad ipsius affectum; non enim accusare, sed accusari videbatur.

§ 5 *Quem Syracusanus Dion diversitate exempli prægravat*] Bene omnino liber vetus, *severitate exempli.* Nam prius exemplum amatorium est et tenerum; hoc serium, severum. *Lips.*

Dion] Hic fuit Dion Hipparini filius.

Insidias ei nectentes] Post Heraclidæ mortem hoc dictum refert in vita Plutarchus. Qui etiam de insidiatore a Probo dissentit. *Corrad. Nectentes*] Id est, struentes.

Malle excedere] Id est, malle mori, quam semper in timore, tam ab amicis, quam inimicis vivere.

§ 6 *Alexander Macedonum Rex*] Alexander Macedonum Rex Darium Persarum Regem jam primum acie proflixerat; ille vero, cujus imperio tota ferme Asia subjecta erat, brevi firmiorem reparavit exercitum. Quod cum audisset Alexander, metuens, ne in monte Tauro interciperetur, inde citatissimo cursu adversus Darium profectus est; et cum uno die quingenta stadia confecisset, longo itineris labore, et Solis ardore fatigatus, ut æstu levaret corpus, apud Tharsum in Cydnum fluvium frigidissimæ aquæ se demersit, et subitam valetudinem inde contraxit. Acciti undique Medici, potionem saluberrimam, et ad eam vim morbi pellendam maxime accommodatam, constituerunt; quam cum Philippus medicus suis manibus compositam et temperatam Alexandro porrexisset, ille intrepidus atque impiger hausit, et sine cunctatione medicinam assumpsit; deinde literas, quas paulo ante receperat a Parmenione, Philippo legendas tradidit. Continebant autem, ut sibi a Philippi medici caveret insidiis, quoniam pecunia corruptus, et spe nuptiarum sororis Darii, mortem illi machinaretur. Fuit profecto Alexandri pectus constantia plenissimum, qui a medico jam propemodum suspecto, suæ incolumitatis præsidium sumere non dubitaverit. *Oliver.*

Cydno] Hunc fluvium latitudine CCI. pedum Tharsum secare, Xenophon lib. I. testatur. Aquam rapidissimam et frigidam esse, testatur Strabo lib. XIV. Vide et Arrianum II. Solinum cap. 38. qui adeo limpidum hunc fluvium esse testatur, ut quicquid candidum est, gentili lingua *Cydnum* Syri appellent. Etsi aliam hic lectionem afferat Salmasius.

Subito d. ex nimio haustu rigoris o. nervis] Legendum ex V. C. *Ex nimio haustu rigoris;* non, ut vulgo, *rigore.* Non enim bibit aquam Alexander, sed immersus rigorem hausit corpore. *Pigh.*

Obstupefactis] Contractis. Est enim stupor, cum præ admiratione, aut rei cujuspiam horrore, sensum aliquem amittimus animi vel corporis, ut stupor pedum, stupor dentium,

ant animi, cum admiratione excellenti sensum aliquem amittimus. *Oliver.*

Nervis] Frigidissimum Cydnum esse ex Galen. libro de Procat. Caus. liquet. Quomodo itaque Vitruv. dixit Podagræ mederi, cruribus eo mersis? Nunquid enim non frigus inimicum nervis? Strabo tamen quoque dicit hominibus auxiliari, qui crassiores nervos habent. *Thysius.*

Fluctuabat] Id est, incerta agitabatur in adversa valetudine ejus; quia si eum mori contigisset, actum fuisset de victoria, quam, si statim sanari potuisset, jam fere in manibus habebat. *Badius.*

Parmenione] Hunc, quia suspectas literas Alexandro regi dederat, Cleander et Polidamas mandato Alexandri interemerunt. Hic sine rege Alexandro multa strenue, rex sine eo nihil magnæ rei gessit, ut vult Q. Curtius lib. VII. *Oliver.*

LIBER IV.

CAP. I. *Transgrediar ad saluberrimam partem, &c.*] Ad capitulum transit de Moderatione. Est autem 'moderatio,' cupiditatum nostrarum quædam quasi refrænatrix, quæ nostros solutius evagari non sinit affectus; sed tanquam cæterarum virtutum auriga, hominis animum ita componit, ut quicquid fecerit aut dixerit, omnino reprehensione careat. Recte igitur Constantiæ subjungitur, cum ejus quasi mater sit atque magistra. *Oliver.*

§ 1 *Atque ut ab incunabulis summi honoris incipiam, &c.*] Primi Consules in Urbe Roma creati sunt Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus. Quo deinde pulso, quia ex gente Tarquinia foret, in ejus locum centuriatis comitiis, substitutus est P. Valerius Publicola, qui fuerant illius exactionis auctores, et Romanæ libertatis vindices. Brutus obviam regibus, qui populo Romano bellum inferebant, cum legione processit, et super Aruntem regis filium, quem hasta transfixerat, mutuo vulnere expiravit. In demortui locum substitutus est Lucretius, Lucretiæ pater; quo paulo post mortuo, Valerius per multos dies nullam subrogandi sibi collegæ mentionem facere, et in summa Velia sibi domum ædificare, populus eum regnum affectare suspicatus est. Quod ubi sensit Valerius, vocato ad concionem populo, depositisque fascibus, graviter de illorum levitate conquestus, quod se, quem libertatis vindicem paulo ante magna ambitione prædicarant, nunc ejusdem libertatis oppressorem suspicarentur. Castigatis demum omnibus collegam sibi substituit Spurium Lucretium, eique priores fasces præferri, et ædes quas in summo Veliæ ædificabat, dirui, et omnem materiam in planum atque in infimum locum deferri jussit: aliquas deinde populares leges tulit, inter quas et illam, ut nullus civis Romanus adversus provocationem violari posset. *Incunabulis*] Principiis. *Oliver.*

Poplicolæ] A colenda plebe dictus, quia plebem mirifice coluit. *Qui populi majestatem venerando, Poplicolæ cognomen assecutus est*] Mss. omnes, *Publicolæ nomen*, legunt. Equidem animadverto, Valerium, aliosque veteres fere quodcunque proprium, seorsim positum, simpliciter nomen

appellare; si alterum jungatur eidem conveniens, quod gentis vel familiæ non est, cognomen; si tertium, quod ex his gentilitio præponitur, prænomen dicere. Cæterum *Publicola* scribitur in vulgatis, ac Mss. ubique. Antiquissima tamen marmora docent, *Poblicola* scribendum esse, quibus astipulatur ipse Valerius, affirmans Valerium, populi majestatem colendo, hoc nomen consecutum esse. Sed vide Annales nostros. *Pigh.*

Fasces] *Fasces* appellamus bacillos aliquot teretes colligatos in modum fascis. Eos bacillos antiquitus ex ulmo fuisse, testis Plautus. Plinius tamen Betullam arborem terribilem ait magistratuum virgis lib. XVI. c. 18. Hetruscorum antiquitus ornamentum fuisse, antequam Romam deduceretur, præter alios Florus autor est. Consulibus autem duobus creatis, cum initio fasces 24. præferrentur, id est, singulis 12. in voce et invidia populi res fuit, tanquam regno non depulso, sed duplicato, ea causa Valerius instituit, ut duodecim tantum fasces conspicerentur, iique alternis mensibus apud alterum consulem essent; ita, inquam, ut priore mense prior consul eos haberet, secundo alter, atque ita in orbem, ut testantur Dionysius lib. V. et Dio Cassius lib. V. Sumere autem eos prior solebat, qui major natu esset: idque obtinuisse videtur usque ad L. Juliam, quæ honorem hunc detulit numero liberorum. De utroque vide Valerium lib. IX. cap. 1. et Agellium lib. II. cap. 15. Interea tamen consul is, qui sine fascibus, ne nullo insigni nosceretur, accensum habebat, qui eum præcederet: auctore Dionysio lib. V. initio, qui sequerentur cum virgis et bacillis. Suetonius in Julio cap. 20. et Livius, ubi de Decemviris, lib. III. *Lipsius.*

Spurio Lucretio] Qui intra paucos dies obiit, suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus.

Quia major natu] Hinc mos ille in multos annos derivatus, ut major natu consul fasces haberet. Quod tamen ita intelligo, majorem ætate consulem tantum priori mense hanc prærogativam habuisse; nam mense sequenti summæ potestatis ille in collegam insignia transferebat, atque ita singulis mensibus alternabant, et quasi reciprocabant hæc insignia. Suet. de Cæs. antiquum retulit morem, ut quo mense fasces non haberet, accensus ante illum iret. Ubi hoc amplius antiqui moris de accenso præmisso advertas. Verum postea lege Julia non natu major, sed multitudine liberorum superior consul priores fasces merebatur. De qua re Agellius lib. II. c. 15. *Colerus.*

Comitiis centuriatis] Habitis per centurias. Nam populus Romanus in quinque classes divisus, et unaquæque classis in centurias; ut apud Titum Livium videre licet. Cum igitur suffragia dabantur, primæ classis centuriæ rogabantur: quæ si variassent, ad secundæ classis centurias veniebatur, deinde per ordinem ad omnes descendebant. *Centuriatis*] A. Gellius inquit lib. XV. cap. 27. ‘Quum ex generibus omnium suffragium feratur, curiata comitia esse, quum ex censu et ætate centuriata, quum ex regionibus et locis tributa.’ Ita Gellius. Curiata itaque et tributa erant popularia. Magis adhuc tributa, quia sine auspiciis fiebant, neque obnunciato vitio impediebantur, deinde comperendinationem non admittebant. Necessum enim erat, ubi ea semel instituta essent, eodem die perfici. Neque SCto opus erat, antequam ad populum promulgarentur. Quod secus in curiatis. Vide Dionys. Halicarn. Ant. Rom. lib. IX. Centuriata porro erant oligarchica, vel potius Aristocratica, nimirum ubi singulæ centuriæ singula suffragia conficiebant. In qua classe ergo plures centuriæ, plura ibi quoque suffragia

reperiebantur. Ac proinde major vis in prima classe, quæ cæteris classibus omnibus una centuria antecellit. Vide Nannium Miscellan. libro x. capite ultimo.

Provocationem] Lex hæc Valeria multum libertatem populi auxit. Foris enim Magistratui, qui cum imperio erat, verberandi necandique erat potestas: domi autem, nisi populi judicio, in eum qui provocasset, animadverti non potuit. Sed hæc lex postmodum per legem Porciam et Semproniam renovata est.

§ 2 *Ad Furium Camillum*] Hic, fervente Romanorum ac Veiorum bello, cum tribunus militum consulari potestate propter discordiam, quæ tunc domi militiæque fuit, prohibitus, qui vir esset, ostendere, ad extremum, crescentibus indies et domesticis et externis malis, terrore publico Dictator dictus, ad unicæ urbis obsidionem tanta profectus omnium fiducia, ut cum imperatore mutata fortuna reipubl. videretur. Capenates in primis et Phaliscos, qui cum hostibus conjuraverant, Nepesinis in finibus obvios vicit. Hinc longam obsidionem Veiorum ac difficilem perpetiens mira constantia ac virtute, anno tandem decimo Veios cepit, qui dies multa hostium cæde transactus est, donec a Dictatore esset edictum, ut inermibus parceretur. Quibus captis, in prædam versi omnes, cui nullius ad eam diem hostis præda par fuerat. Huic victoriæ Romæ ingens gaudium, et quatridui supplicationes, quantæ nunquam antea; Dictator insolito honore triumphavit, et super humanum habitum Capitolium ascendit, currum aureum equis quatuor niveo candore trahentibus. Ipse quidem persolutis votis deposuit dictaturam: vir, et armis, et animi moderatione clarissimus; sed nulla claritas vacat invidia. Alienati a Camillo plebis animi, querentibus passim civibus hostilem prædam in voto dispersam, et tribunis plebem de more turbantibus, pendente tamen invidia, quarto Tribunus militum factus est, commissumque illi bellum Phaliscum, hinc exortum, quod cum Veientibus Phalisci conjurassent. Quos cum prælio vicisset, et direptis castris hostilibus prædam omnem ad quæstores publicos rejecisset, magis magisque alienavit sibi animos militum, qui virtutem viri rigidam simul oderant et stupebant. Inde cum obsidio prævalidæ ac munitæ urbis nihilo brevior futura videretur, quam Veientium fuisset, ducis virtus ac fortuna ingruente honestissimæ victoriæ viam fecit, magistro quodam nobilium, quorum patres primi erant in populo, qui per speciem solatii illos in castra Romana, et ad tentorium ducis adduxerat, vincto, nudoque illis tradito, et virgis adhibitis, quibus agerent proditorem. Cujus admiratione virtutis fracti animi, urbs dedita, ipse summa cum gloria, sine triumpho tamen, quia res sine armis acta fuerat, Romam rediit. Nec diu quidem viri gloria et res gestæ invidiam oppressere: accusatus a tribuno plebis Apuleio, intercurrente per eos dies adolescentis morte filii, hinc publico, hinc privato incommodo affectus, in exilium abiit. Sed parabatur egregio viro laus, non ex prosperis modo, sed ex adversis patriæ rebus. Cum itaque per id tempus Gallorum primo, deinde Germanorum populi, novissimique omnium Senones Galli, frugum undique dulcedine, quæ adhuc eos hic detinet, in Italiam irruentes, infinito cum exercitu fudissent bello Hetruscos, ea tempestate magnam Italiæ partem possidentes, deinde Apenninum transgressi, Clusiumque aggressi, dehinc Romam, exercitumque Romanum apud Alliam fluvium prœlio fudissent, unoque impetu indefensam urbem cepissent atque incendissent, Senatu impie trucidato, flammis hostilibus intactum solum

Capitolii saxum remansisset; necessitate ultima Camillus absens Dictator iterum dictus, recollegit laceras Romani exercitus reliquias, et turpi redemptione turbata in ipsa primum urbe, mox extra urbem cum hostibus fortiter feliciterque pugnavit. Quo in prœlio nec fuga, nec captivitas, sed sola hostium strages fuit, ne nuntio quidem tantæ cædis superstite. Victor Camillus, et secundus Romanæ urbis conditor pictus est, servatamque in patriam insigni rediit triumpho. Multa præterea bella gessit, multas victorias, multos honores, multosque habuit triumphos, quos brevitas ipsa non capit, nec ipsi proposito nostro conveniunt; nam quod ad moderationem ejus pertinet, noluit a civibus delatum imperium accipere, nisi prius ab exiguo Senatu, qui in Capitolio obsidebatur, solenni jure Dictator creatus est. *Oliver.*

Præsidium] Protectionem.

Ardeæ] In eo oppido, Rutulorum quondam regia.

Veios] Id est, ad illud oppidum, quod Romani sub Camillo paulo ante ceperant, et ubi exercitum adhuc incolumem habebant. *Badius.*

Solenni jure] Id est, justa electione, et debitis suffragiis more majorum.

§ 3 *Par Furio, &c.*] Quia, sicut Camillus dictaturam nisi solenni jure demandatam accipere non sustinuit, ita hic continuare censuram omnino recusavit.

Censorinus] Ita a rigore censuræ dictus est.

Coarctandum] Nam primo triennis fuit, deinde anni et sex mensium facta est, postremo ad semestre spatium deducta. Livius ab U. C. de coarctando censuræ tempore: 'M. Æmilius Dictator censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem Censorinus vocatus est.' *Oliver.*

§ 4 *Age, Lucius Quinctius Cincinnatus*] Hic origine nobilis, de gente patricia, filiorum turba ornatus, integerrimus ac fortissimus fuit. Sed quum unus ex filiis accusatus, grandi pecunia damnatus esset; Quinctius, ut solvendo filium liberaret, rebus suis pene distractis, ad inopiam redactus, relicta urbe, trans Tyberim habitavit, ruralem ac modicam vitam agens, quo tempore equorum incursu subito pervastatis agris, et legatis Romanorum ad querendum de injuriis solenniter missis, et a duce hostium contemptis, cum ad ultionem alter Consulum missus ad Algidum obsideretur cum exercitu, nec alteri satis virium esset ad collegam liberandum, attonita ac turbata urbe, ad extrema remedia accursum est summi omnium magistratus, consensuque omnium civium Quinctius Cincinnatus Dictator factus est, atque in agro solus, ut diximus, rustico inhians operi inventus. Audito patriæ statu, et honorem, et laborem pium prono, atque offensarum immemori animo suscepit, profectusque confestim, transmisso amne exceptus a filiis, et Senatu, et ingenti populi concursu, quanquam populo morum austeritate suspectior, dicto magistro equitum T. Tarquinio nobilissimo itidem ac fortissimo viro, pariterque inopi, et collecto exercitu, omnibus ultro nomina dantibus, spe certa sub tali duce vincendi, dispositoque rerum statu, die proximo sub noctem Romam egressus alacritate mirabili, mediaque ad hostem nocte perveniens, et consulem, et exercitum obsidione liberavit, et duces ac legiones hostium magno prælio victos, ut agri ritus in castra transveherentur, primus omnium sub jugum, quasi totidem boves, misit. Direptis castris, quæ ab hostibus tenebantur, oppida recepta sunt, divisaque inter milites præda; hisque omnibus inæstimabili celeritate confectis, Romam rediens militaribus ornamentis insignis, et duci-

bus hostium ante currum actis, prosequente exercitu victore præda onusto, solenniter triumphavit, et mox dictaturam, quam semestrem accepit, quia non jam amplius reip. necessariam videbat, die sextodecimo deposuit, et ad agrum suum rediit, dux præclarus et insignis agricola. Magna profecto viri modestia, qui dictaturam ante legitimum tempus deposuerit; major vero, qui magistratum continuare noluerit. Urbe namque intestina discordia laborante, quod tribunos plebis magistratum continuare populus juberet, et Senatus eosdem consules creari vellet, atque ipsum imprimis Quinctium Cincinnatum, ut neutrum fieret, sua sapientia providit; nam deposito consulatu, tribuni verecundia moti, se quam primum a tribunitia potestate abdicarunt, et ita moderatione sua nihil contra leges, ac reprehensione dignum fieri passus est. *Oliver.*

Verecundiæ suæ] Nam cum sprevisset consulatum, pudore quodam deterriti sunt tribuni plebis a continuatione magistratus.

§ 5 *Fabius vero Maximus*] Hic, ut diximus, fuit reip. Rom. in rebus duris et afflictis unicum levamen, qui plus opis consilio et prudentia hostem subigendo, quam alii fortiter dimicando, patriæ attulisse videtur. Primus enim docuit Sapientiam nunquam cum temeritate conjungi, neque ad consilium casus admitti, sed rationem semper fortunæ dominari. Non est igitur hujus viri historia repetenda, sed quod ad hunc locum pertinet, ejus pectus tanta fuit moderatione instructum, ut etiam affectus paternos, qui interdum nimii esse solent, superare potuerit. Cum enim filio viro nobilissimo et singulari virtute prædito consulatus summo omnium consensu certissimisque suffragiis a populo demandaretur, quo minus fieret, summo studio curavit, quod diceret, æquum esse, familiam suam, quæ per multos ducta viros antiqua ab origine gentis ejusmodi honores propemodum continuasset, vacationem aliquando mereri. *Oliver.*

Patre, avo, proavo] Nam Fabius Gurges genuit Fabium Rutilianum, qui genuit alterum Fabium Gurgitem, ex quo natus est Fabius Maximus. *Idem.*

§ 6 *Ad præmia*] Præter alios honores Scipioni a pop. Romano habitos, ille etiam singularis accessit, de quo Plinius lib. XXI. cap. 3. Florum quidem pop. Romanus honorem Scipioni tantum habuit. *Coler.*

Illi statuas] Quas honoris causa viris de Republica egregie meritis erigere soliti.

In comitio] Loco, quo conveniebant ad magistratus eligendos.

In rostris] In loco, unde publica fiebant edicta.

In curia] In Senatu.

In Jovis cella] Sacello in Capitolio.

Jovis Optimi Maximi] Cujus filius esse credebatur, teste Gellio, quia, sicut in cap. de Fiducia diximus, quod de Olympiade Philippi regis uxore, Alexandri matre, quidam Græci tradidere scriptores, idem de P. Scipionis matre memoriæ proditum est: visum immensæ magnitudinis anguem cum Scipionis matre concumbere, et ex eo creditum est, Scipionem concepisse, quam famam ab ineunte ætate clarissimis virtutibus, maximisque rebus gestis indies magis magisque auxit et confirmavit.

Capitolinis pulvinaribus] Lectisterniis; volebant enim eum divino honore afficere. *Capitolinis pulvinaribus*] Lectisterniis Capitolinis, in quibus locabantur simulacra Deorum, ad quæ vocabantur ipsi Dii.

Victoria tenus] Usque ad victoriam, quia ultra victoriam neutrius hostis fuit, videlicet nec Annibalis, cujus salutem post victoriam protexit, nec senatus, quia docuit, quid eum deceret. *Oliver.*

§ 7 *At M. Marcellus*] M. Marcellus, cum Valerio Lævino, tum forte absente, iterum Consul, idibus Martiis cum magistratum inisset, senatum eo die, more majorum, habuit, professus, se nihil absente collega, neque de republica, neque de provinciis acturum; scire se frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatores factorum suorum esse; quibus tantum abesset, ut pro se non liceat palam Romæ crimina, et dicta, et ficta ab inimicis vulgari, ut nisi insimularent aliquem sibi timorem absente collega dicendi de consule esse, ipsi eis extemplo daturus Senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius agi, quam ut Siculi in Senatum introducantur. Postquam igitur collega rediit, primum inter se provincias sortiti sunt. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Annibalem Lævino evenit, quæ sors velut iterum captis Syracusis ita exanimavit Siculos, ut comploratio eorum flebilesque voces extemplo oculos hominum convertissent. Quod cum Marcello cognitum esset, ne quis frænari timore Siculos dicere posset, quo minus de se libere querantur, in cujus potestate mox futuri essent, provinciam cum collega permutavit; deinde Siculos in Senatum introduxit, et de se graviter conquerentes æquissimis auribus sustinuit, jussosque a Lævino, post conquestionem, excedere extemplo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Marcellus tenuit ut coram ipsis responderet objectis, quo facto cum illis pariter excessit de Senatu, ut liberius Patres consuli possent, qui acta Marcelli summo consensu comprobarunt; revocatis deinde in Senatum Siculis, et consule, citatoque Senatusconsulto, Siculi benigne appellati ac demissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt; et obsecrantes, ut quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis suæ causa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque acciperet. Perorantes hæc consul clementer allocutus, eos dimisit. *Oliver.*

Annibalem vinci, et Syracusas capi posse, &c.] Nam omnes ante Marcellum Romani Imperatores, vel ex acie victi discesserant, vel in acie cum magna reipubl. clade ceciderant. Aut certe nunquam cum Annibale fortunam belli tentare ausi fuerant. Primus igitur Marcellus apud Nolam vinci posse docuit. Nam quum urbem illam obsideret Annibal, quæ propemodum ad defectionem videbatur erecta, Marcellus nocte oppidum ingressus, et ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit, impedimenta subsequi jussit: calones, lixas, et invalidos milites vallum ferre, ut paucitatem spernentibus Pœnis, ingentis exercitus speciem repente facerent. His ita instructis, patefactisque repente portis, in hostes tanto cum clamore et impetu feruntur, ut perturbata media acie, terga verterint; non tamen sine jactura. Nam duo millia et trecenti hostium cæsi, non plus Romanorum centum amissis. Ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. Non enim vinci ab Annibale, Romanis tunc vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere. Hac victoria Marcellus potitus, militum suorum animos multis antea cladibus territos erexit et excitavit, urbem Nolam a defectione prohibuit, validoque præsidio firmavit, et sic propemodum amissam populo Romano restituit. *Oliver.*

Syracusas capi] Cujus difficillima ac prope incredibilis fuit expugnatio: quippe cum urbs ipsa situ et natura soli validissima, munitionibus quoque firmissimis undique foret, accedebat quod in ea vir erat Archimedes unicus cœli syderumque spectator, mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque,

quibus ea, quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Hic adversus omnem Marcelli terrestrem maritimumque apparatum variæ magnitudinis tormenta in muris disposuerat, in quibus illud præcipuæ admirationis fuit: ferrea manus firmissimæ catenæ illigata cum injecta proræ navis esset, gravique libramento plumbi recelleret ad solum, suspensa prora, navem in puppi statuebat, deinde remissa subito veluti ex muro cadentem navem cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut etiam si recta recideret, aliquantulum aquæ reciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa omnis. Inter tantas tamen difficultates urbem omnino illo tempore et in ea regione terra marique validissimam atque pulcherrimam virtus Imperatoris tandem expugnavit. *Oliver.*

Quia collega Valerius Lævinus forte aberat] Erat enim in Macedonia adversus Philippum.

Ut suæ defensioni interessent] Quam ipse Marcellus de se faceret.

Subsecutus est] Quia, dum auditis partibus patres conscripti de sententia ferenda consulunt, interea exire jubentur; ipse autem, eo quod consul, manere potuit. *Badius.*

In clientelam reciperentur] Apud majores, urbium expugnatores earum postmodum patroni esse dicebantur, et erant: æquum enim erat, ut qui vulnera intulisset, eadem sanaret. Cicero in Officiis lib. I. 'Apud majores nostros,' inquit, 'tantopere justicia culta est, ut hi, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum.' *Oliver.*

Super hæc Siciliam sortitus] Livius dicit, antequam introducerentur legati in Senatum, cum collega suo sortitum fuisse provinciam; sed utcunque fuerit, magna tamen illius modestia fuit. *Idem.*

§ 8 *Quam Ti. etiam Gracchus admirabilem*] Gellius: 'Pulchrum, liberale, atque magnanimum factum Tiberii Sempronii Gracchi in exemplis repositum est. Id exemplum hujusmodi: L. Scipioni Asiatico, P. Scipionis Africani superioris fratri, M. Minutius Augurinus tribunus plebis mulctam irrogavit, eumque ob eam causam prædes poscebat. Scipio Africanus fratris nomine ad collegium tribunorum provocat, petebatque, ut virum consularem triumphalemque a collega vi defenderet, &c. Octo tribuni, cognita causa, collegæ intercedere noluerunt: tum Augurinus trib. pleb. L. Scipionem prædes non dantem prehendi et in carcerem duci cum jussisset, Tiberius Sempronius Gracchus trib. pleb. pater Tiberii atque Caii Gracchorum, cum P. Scipioni Africano inimicus gravis ob plerasque in republica dissensiones esset, juravit palam in amicitiam et gratiam se cum P. Africano non rediisse, atque decretum ex tabula recitavit. Ejus decreti hæc verba sunt: CVM. L. CORNELIVS. SCIPIO. ASIATICVS. TRIVMPHANS. HOSTIVM. DVCES. IN. CARCEREM. CONIECTAVERIT. ALIENVM. ESSE. VIDETVR. A. DIGNITATE. REIPVBL. IN. EVM. LOCVM. IMPERATOREM. POP. ROM. DVCI. IN. QVEM. LOCVM. AB. EO. CONIECTI. SVNT. DVCES. HOSTIVM. ITAQVE. L. CORNELIVM. SCIPIONEM. ASIATICVM. A. COLLEGAE. VI. PROHIBEO. Valerius autem Antias dicit post Africani mortem intercessionem istam pro Scipione esse factam a Tiberio Graccho, neque mulctam irrogatam Scipioni, sed damnatum eum peculatus ob Antiochenam pecuniam, de qua supra dictum est, quod eum prædes non daret, in carcerem duci cœptum, atque ita intercedente Graccho exemptum.' Autor de Viris Illustribus: 'Scipio Asiaticus reus pecuniæ interceptæ, ne in carcerem duceretur, Gracchus pater

trib. pleb. intercessit. Marcus Cato Censor equum ei ignominiæ causa ademit.' *Oliver.*

Atque ideo a consule in vincula publica duci jussus esset] Non a consule, sed a prætore Terentio dicit Livius. Quare prætorem hic Valerius consulem appellare videtur. *Pighius.*

Decretumque] Damnationis, vel absolutionis.

§ 9 *Caius quoque Claudius Nero*] Quomodo Hasdrubal frater Annibalis in Gallia Cisalpina haud procul a Placentia victus, et cum ingenti exercitu cæsus fuerit, consilio et prudentia Claudii Neronis, in cap. de Fiducia dictum est. Quod ad hunc locum pertinet, Claudius Nero, ut fuit rerum gestarum gloria quidem illlustris, sic animi quoque moderatione conspicuus; tanta enim, ut dixi, victoria consilio suo parta, cum Romam uterque consul rediisset, postulassetque, ut pro rep. fortiter feliciterque administrata, et Diis immortalibus haberetur honos, et ipsis triumphantibus urbem inire liceret, idque sibi esset a patribus benigne concessum, Claudius ea modestia usus est, ut cum amborum nomine supplicatio et triumphus utrique decretus esset, tamen, quia in provincia Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam fuisset, suus vero deduci non potuisset, voluit ut Livius quadrigis tantummodo veheretur, ipsumque triumphantem milites sequerentur; ipse vero sine militibus equo invectus est. Ita consociatum triumphum unius tantummodo esse voluit, quanquam ipse majore gloria triumphaverit. Nam milites ejus laudes magna cum ambitione decantabant; illum sex dierum spatio decurrisse longitudinem Italiæ, et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Appulia posita habere Annibal credidisset; ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse; nomen Neronis satis fuisse ad continendum in castris Annibalem, Hasdrubalem vero nulla alia re quam ejus adventu obrutum atque extinctum esse. Quare iret alter consul sublimi curru multijugis, si vellet, equis, unius equo per urbem verum triumphum vehi: Neronisque etiam, si pedes incedit, vel parto eo bello, vel spreto triumpho, gloriam memorabilem fore: hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium persecuti sunt. *Oliver.*

Æque] Æqualiter, ut Salinatori.

Provincia] Gallia Cisalpina.

§ 10 *Cum lustrum conderet*] Censorum erat, inter cætera quæ gerebant, censum facere, et lustrum condere. 'Censum' autem 'facere,' erat Romanorum civium capita describere, et in classes, pro cujusque opibus, conjicere. Sed quomodo in classes conjicerentur, satis supra notatum est. *Condere* vero *lustrum*, erat, quinto quoque anno civitatem quibusdam lustralibus, id est, piacularibus sacrificiis purgare. *Lustrum* etiam dicebatur totius exercitus purgatio, cum censentur, id est, numerantur omnes, et qui ad arma ferenda non sunt idonei, sicut senes, juniores, purgantur, id est, educuntur. Et tunc *condere lustrum*, finire lustrum significat. *Oliver.*

Censor cum lustrum conderet, inque solito fieri sacrificio, scriba ex publicis tabulis, &c.] Damno verba, *solito fieri.* Et jure. Sordent enim, imo et fallunt. An solet olim fieri id sacrum, non Valerii ævo? Imo etiam tunc in usu, quotiens conditum lustrum. Vetus præivit mihi ad notabilem emendationem, in quo lego, *solita viri.* Non ambiges tu, optime Censor, quin *solitaurili*, scribendum sit: quod sacrificium proprium omnium

lustrationum: et inprimis Censoriæ hujus. lapis Romæ pulcher, in quo apparatus omnis istius sacrificii, cum triplici hostia, sue, ove, tauro, Censore faciente. Vide, si lubet, quæ notavimus ad Historias Taciti. *Lips.*

Solito sacrificio] De hoc sacrificio scripserunt Alexander ab Alexandro, et Lipsius ad Historiam Taciti, quorum scripta non compilo. Hoc tantum addo, non uno nomine fuisse appellatum. Festus, Varro, Livius, et Glossarium vetus, *solitaurilia*, scribunt; Cato, *suovetaurilia*, appellat. Alii *sollitaurilia* malunt. Servius ad Æneid. IX. 'suovetaurium' appellat. Cujus verba lubens ex egregia et novitia Danielis editione subscribo: 'Jovi de tauro non immolatur, nisi cum triumphi nomine Suovetaurium faciebant.' Ritum sacrificii sive lustrationis illius graphice admodum Lucanus descripsit: 'Mox jubet et totam pavidis a civibus urbem Ambiri, et festo purgantes mœnia lustro Longa per extremos pomœria cingere fines. Pontifices sacros, quibus est permissa potestas, Turba minor sequitur ritu succincta Gabino: Vestalemque chorum ducit vittata sacerdos, Trojanam cui fas soli est vidisse Minervam.' *Colerus.*

Carmen] Id est, formulam. De quo carmine nihil licebat immutare, sicut nec de reliquis verbis sacratis: quo carmine Dii immortales rogabantur, ut facerent res populi Romani meliores et ampliores. *Badius.*

Solemne ei precationis carmen præiret] Ita in Manuscriptis. Vulgo: *solemni ejus precationis carmen præiret.* Sic Livius, 'Præeuntibus execrabile carmen sacerdotibus.' Cicero pro Milone, 'Ut vobis voce præirent.' *Pigh.*

Ut populi Romani] Puto et illa adjecta fuisse in carmine solemni: 'Uti Senatui populoque Romano animum Dii augerent, Uti hostibus oblivionem ac terrorem injicerent,' et alia nonnulla, quæ ex Macrobio et Servio observare liceat. *Colerus.*

Intra septimum lapidem] Cum fines Romani imperii non extenderentur ultra septem millia passuum; nam lapidibus tanquam limitibus designabantur miliaria apud majores. *Oliver.*

Centurias recognoscens] Dum recenseret equites qui erant, in centurias distribuit. *Centuriæ* autem populi Romani fuerunt primo a Romulo institutæ tres equitum solummodo, videlicet Ramnensium, Titiensium, et Lucerum. Ramnenses a Romulo; Titienses a T. Tatio rege Sabinorum post concitatum cum Romulo imperium; Luceres a Lucero quodam, qui Romulo venerat in auxilium: etsi alii dicunt, Lucerum nominis et originis causam incertam esse. Jubebat autem equites transire, ut si deprehendisset vitium, equo privaret, vel alia nota censoria damnaret. *Oliver.*

Processisse] Scilicet in medium.

Censoriam notam] Quod a censore propter moderationem non es notatus ignominia; nam cum certo sciret ipsum pejerasse, potuisset eum notasse ex suo unius testimonio, sed noluit. *Badius.*

§ 11 *Quoniam unius testimonio*] L. XX. D. de Quæst. L. jurisjur. C. de testibus. Seneca lib. VII. Controvers. 'Uni, etiam de minori scelere, non creditur.' Quæ omnia faciunt, ne credam iis, qui apud Valerium legere postulant, *cædere*, pro *credere.* Uno tamen teste damnatus Scantinius, teste Valerio lib. VI. cap. 1. *Colerus.*

Religioni igitur suæ debitam fidem] Quia affirmavit verum esse, quod dixerat.

Communi utilitati] Ne quis unius testimonio periclitaretur.

§ 12 *Macedonicus et Numidicus*] Macedonicus, a devicta Macedonia; et Numidicus, a Numidia feliciter vinci cœpta. *Badius.*

Scipione Africano] Scil. minore.

Ad graves testatasque inimicitias]

Cicero de Offic. a Valerio dissentit; dicit enim: 'Inter Scipionem et Metellum fuit sine acerbitate dissensio:' non enim aliorum contentione, licet opinionum et sententiarum dissensione discrepabant, ne in sententiis dicendis frequenter altercarentur in Senatu. *Oliver.*

Sed cum interemptum Scipionem] Constat Scipionem celeriter mortuum, quo autem genere mortis, dubitatur ab omnibus. Cicero in libro de Amicitia: 'Scipionis,' inquit, 'vita quidem tali fuit vel fortuna vel gloria, ut nihil posset accedere. Morienti autem sensum celeritas abstulit: quo de genere mortis difficile est dictu, quid homines suspicentur, vos videtis; hoc tamen licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderat, illum diem clarissimum fuisse, cum Senatu demisso domum reductus ad vesperum est a Patribus Conscriptis, et populo, sociisque Latinis, pridie quam excessisset e vita, ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quam ad inferos pervenisse Deos.' Ergo de morte Scipionis multi multa suspicantur, plures tamen huic sententiæ inclinant; Graccham Semproniam uxorem suam mortis mariti consciam fuisse, quod verisimile videtur: nam cum Scipio a Numantia victor rediisset, ut quidam tradunt, ab amicis Gracchorum, qui paulo ante cæsi fuerant, in forum perductus est, et quia Gracchis affinitate conjunctus erat, quippe quorum sororem in matrimonium duxerat, credebant authoritate Scipionis confirmatum iri odium adversus interfectores Gracchorum. Sed cum interrogatus esset, quid de C. Gracchi morte sentiret, respondit jure cæsum videri. Quod responsum credunt adeo graviter et acerbe tulisse Graccham Semproniam ejus uxorem, quæ sperabat cædem fratrum Scipionis authoritate posse vindicari, ut de mariti nece cogitaverit, et eum sequenti nocte oppresserit. Quod verisimile videtur. Qui enim fieri potuisset, ut in ejus cubiculo opprimeretur Scipio, nisi conscia mortis ejus fuisset uxor? Sunt tamen qui credunt a C. Carbone fuisse interceptum. Aliter sentit T. Livius de morte Africani. Dicit enim: 'Seditiones a triumviris Fulvio Flacco, C. Graccho, et Carbone de agro dividundo creatis excitatæ sunt, quibus cum P. Scipio Africanus adversaretur, fortisque ac validus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tanquam venenum ei dedisset, Sempronia uxor, ideo maxime quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat. De morte tamen ejus nulla quæstio acta.' *Oliver.*

Idem filios suos] Quos quatuor præcipuæ virtutis et ingenii dicitur habuisse.

Funebri lecto] Qui ditiores erant, ii lectis efferebantur, (unde de L.Cornelio proditum est, quod sex millia lectorum habuerit,) et tenuis fortunæ homines capulis, sive feretris, ut Servius notat.

Non fore] Aliter Plinius lib. VII. cap. 44. Siquidem liberis dixit: Ite filii, celebrate exequias, nunquam civis majoris funus videbitis. *Coler.*

§ 13 *Trallibus*] Tralles civitas Asiæ tantum pluraliter declinata. Liv. dicit hoc contigisse Rhodi, ubi exulabat, ut in cap. de Constantia diximus. Livius vero Smyrnæ fuisse dicit. Est autem Smyrna civitas minoris Asiæ. *Oliverius. In qua, cum ei forte ludos Trallibus spectanti literæ redditæ essent*] Sic etiam in Mss. exceptis Coloniensi et Cauchiano exemplaribus, in quibus, *Ludos theatrales spectanti*, habetur. Et sane nomen loci illius diversimode proditur. Livius enim Rhodi exulasse Numidicum scribit, Auctor de Viris Illustribus, Smyrnæ, *Pighius.*

Literæ redditæ essent] Livius libro LXIX. sed de loco dissentit et Autor de Vir. illustr. qui ne factas quidem literas scribit. *Corradus.*

§ 14 *Portium nomen*] Unde fuere Catones.

Negat fieri debere] Lib. Dan. *Negat se posterior.* Vulgaris lectio manum spurcam redolet. Negat, inquit, Valerius, posterior Cato se prætereundum esse. *Coler.*

Posterior Cato] Sc. Uticensis. *Posterior Cato*] Præfectus Cypriacæ pecuniæ fuit, lege lata per P. Clodium trib. pl. de redigenda in provinciæ formam Cypro, et compilanda pecunia. Administratio cujus rei primo M. Catoni mandata est, annuente Clodio, qui Catonem longius abesse cupiebat, ut liberius ageret in Ciceronem, quem exilio destinaverat, quia verebatur, ne Catonis authoritate impedirentur consilia sua. Demandata est igitur provincia invito Catoni; cum enim Clodius rem istam Catoni vocato ad se quasi honorificam obtulisset, eam Cato repudiavit, quod diceret, non ob honorem, sed ob contumeliam et insidias hoc sibi negotium deferri; tum Clodius iratus insolenter satis respondit: Etsi nolles, inquit, tamen coactus dolensque proficiscere, advocataque concione, plebiscito firmavit missionem Catonis, eique abeunti, nec navem, neque militem, nec etiam ministrum quempiam tradidit, præter duos, quorum scribarum alter fur erat, alter Clodii clientulus: et quasi parum negotii foret Cyprus et Ptolemæus, etiam ut exules Byzantium reduceret, injunxit, eo consilio, ut ipsum plurimo tempore extra urbem ablegaret. Ptolemæus vero ejus Ptolemæi frater, qui per Gabinium restitutus fuerat, tunc Cypri rex, ut hæc cognovit, nimio dolore percitus, veneno fata prævenit. Cæterum Porcius Cato Cypriacas opes liburnis per Tyberinum ostium advexit. Plutarchus dicit Catonem in hac vehenda pecunia hoc unum fuisse consilio, ut loculorum funibus et loris longioribus suberes alligaret, quibus, superveniente tempestate, si forte naufragium faceret, pecunia sustentaretur, ne mergi posset. Hæc omnis pecunia, circiter septem millia talentorum argenti fuisse traditur, quod latius ærarium quam ullus triumphus implevit; quare Senatus decrevit, ut extra ordinem Prætor crearetur, quod ille recusavit. *Oliv.*

Cypriacam pecuniam] Quam ibi copiosam Ptolemæus congregaverat, et propterea Senatus timens, ne tantis opibus rex incitatus bellum suscitaret, ad eas Romam deportandas miserat Catonem. Alii dicunt Cyprum ideo factam esse provinciam, missumque Catonem, quia P. Clodius captus a Piratis, quum regem rogasset, ut se redimeret, Rex adeo exiguum pretium misit, ut piratæ illud accipere dedignarentur, et Clodium gratuito dimittere maluerint. Quare indignatus Clodius in patriam reversus, et trib. pl. creatus, legem tulit de ejiciendo rege, capiendaque provincia per Catonem, qui profectus, et accepta pecunia, libros, in quibus totius pecuniæ summa continebatur, amisit. Quum igitur populus rationem ejus pecuniæ reposceret, Senatus eam relationem interdici volebat, ut proximis comitiis Prætor creari posset, quod ille fieri non permisit, iniquum esse existimans sibi tribui, quod nulli unquam concessum fuisset, maluit populi temeritatem experiri, quam Senatus benignitate frui. Huic in patriam redeunti, quum ad urbem accessisset, tanta omnis generis et ordinis hominum, tam Magistratuum quam Sacerdotum et ipsius Senatus atque etiam plebis, frequentia obviam processum est, teste Plutarcho, ut vix ripæ fluminis capere possent: nam a triumpho nihil ferme distare videbatur. Nonnullis vero tunc agres-

tis superbusque visus est, quod Consulibus Prætoribusque obviam progredientibus, neque substitisset, neque currum retinuisset, nec in terram ad eos descendisset, sed progressus, non prius destitisset, quam classem in navalia conjecisset, quum tamen argentum per forum portaretur. Admiratus est populus Romanus tantam magnitudinem ; et Senatus post multas Catonis laudes decrevit ei præturam extra ordinem, et ludos inspicere purpurea veste, quæ Senatus decreta ipse deprecatus est. *Oliver.*

Prætoriis comitiis] Quibus Prætor crearetur extra ordinem, ut scilicet sic creatus Prætor ab onere reddendæ rationis levaretur.

Quod nulli alii tribueretur] Ut scilicet non suo anno aut loco, sed extra ordinem Prætor crearetur ; nam per certos gradus ad summos honores perveniebatur, quos qui non observabant, extra ordinem creari dicebantur. *Badius.*

Campestrem] Populi Romani, qui in campo Martio suffragia dabat.

§ 15 *Ad externa jam mihi exempla*] Marcus Bibulus de Gabinianis militibus a Cleopatra missis supplicium sumere noluit, quum duos illius filios per seditionem occidissent ; nam Marcus Bibulus in Syria provincia dum esset, Aulus Gabinius Proconsul Ptolemæum reduxit, cæso Archelao, cum Beronice Ptolemæi filia, quam Ægyptii, ejecto patre, sibi reginam asciverant, et illa Archelaum virum assumpserat. Paulo post, mortuo Ptolemæo, duo filii ex testamento in regnum illi successerunt, natu major ex pueris Cleopatra. Dum igitur eam provinciam Syriam Gabinius constitueret, hoc est, administraret, milites per ejus rixam duos Bibuli filios occiderunt. Quippe exercitus cum ipso duce corruptus erat ; nam pactiones pecuniarum cum tyrannis egerat. Ariobarsani etiam Regi se ad cædem faciendam cum exercitu locaverat, ut infra dicitur lib. VIII. Hic Bibulus, collega Cæsaris fuerat in consulatu, qui ab eodem loco aliquoties ejectus est, sed se domi semper continuit. Unde dici solebat, Bibulo et Cæsare Consulibus nihil gestum est, Catone et Cæsare Consulibus aliquid gestum est. *Oliver.* Contigit A. U. DCCIII.

A Gabinianis militibus] Quia Bibulus erat in provincia Syria, quum Gabinius Ptolemæum, ut dixi, in regnum restituit jussu Pompeii, propter populi Romani voluntatem, Senatusque authoritatem. Unde et Gabinius reus factus gratia et authoritate Pompeii, pecuniarumque potentia absolutus est. *Oliver.*

EXT. § 1 *Tarentinus Archytas*] Ad externa transit exempla, quorum primum est Archytæ Tarentini. Fuit autem Philosophus Pythagoricus nobilissimus, qui Platonem, quum a Dionysio necandus esset, per epistolam eripuit. Admirationi summæ apud plurimos habitus est in omni virtutis genere ; quippe qui septies civibus præfectus est, quum cæteri plus quam annum imperare lege prohiberentur. *Tarentinus*] Tarentum urbs inclyta Calabriæ, in ultimo Italiæ circa Salentinorum confinia, a Tare Neptuni filio condita. *Oliv. Archytas*] De hoc celeberrimo Geometra ita Horatius I. Od. 28. ‘ Te maris et terræ numeroque carentis arenæ Mensorem cohibent, Archyta, Pulveris exigui prope littus parva Matinum Munera : nec quicquam tibi prodest Aërias tentasse domos, animoque rotundum Percurrisse polum, morituro.’

Metaponti] Italiæ oppidum in fine Tarentino conditum a Locrensibus, teste Solino.

Nimis liberalis] Tarentinus Archytas in villicum nimis indulgens fuisse videtur, non ita moderationis proprium, ut Plato servasse dici possit, et nisi Philosophi obstaret authoritas, intemperantiam potius dicerem fuis-

se, quam moderationem, non puniisse delinquentem; nam ex impunitate major nascitur peccandi licentia, et propterea Plato dicere solitus erat, neminem prudentem punire, quia peccatum sit, sed ne peccetur in posterum. Non ergo propter iræ magnitudinem ab Archyta donanda erat villico pœna, sed differenda; et tunc recte moderatio dici potuisset, si cum fuisset iratus, dedisset iræ suæ spatium, ut residente per intervallum temporis animi tumore, haberet modum castigatio. Quare melius, ut inquit Valerius, fecisse videretur Plato, qui non remittendum servo supplicium, sed ab altero minime perturbato inferendum esse judicavit. *Oliver.*

Speusippo] Plato Aristone patre, matre Perictiona sive Potona, Athenis natus est. Mater a Solone genus duxit. Aristonem vero patrem a Codro Melanthi filio originem ducere tradunt, qui a Neptuno itidem sanguinem trahere, Thrasyllo teste, memoratur, cui Speusippus successit, Eurymedontis filius, Atheniensis, pago Myrrhinusius, et Platonis sorore natus, qui fratres habuit Adimantum et Glauconem, sororemque Potonam matris cognomine, de qua Speusippus hic, cujus nunc Valerius meminit. Tradit Heraclides Platonem adeo verecundum, adeo mente compositum fuisse, ut nunquam ridere, nisi modice, deprehensus sit. Ingresso aliquando Xenocrati, Cæde, inquit, hunc puerum, nam ipse, quod iratus sum, nescio. Cuidam item servorum delinquenti, Jam, inquit, te verberibus concidissem, nisi iratus essem. Hic dissentit a Valerio Diogenes Laërtius, eo etiam quod non Speusippo servum puniendum, sed Xenocrati traditum dixit, quod verisimilius est. Nam Speusippus, ut ait Diogenes, perstitit quidem intra Platonis dogmata, etsi moribus eisdem non fuit, namque et iracundus, et voluptatibus dederat manus. *Oliver.*

Xenocrate] Auditor hic Platonis, qui Speusippo successit, et viginti quinque annos docuit. Hic primo ingenio fuit obtusior, adeo ut illum calcaribus, Aristotelem fræno indigere dixerit Plato. Voluptatum severissimus fuit hostis. Etiam Alexandri munerum contemptor. Testes Diogenes Laërtius et Suidas.

Arce cœlesti] Alludit ad hæresim Platonis, afferentis animas in cœlo formatas, antequam in corpora demittantur. *Badius.*

Incursus] Impetus vitiorum humanorum.

Sinu clausos] Complexu suæ altitudinis.

§ 3 *Nequaquam Platoni*] Hic Dion Hipparini filius, nobili genere natus, utraque implicitus tyrannide Dionysiorum; namque ille superior Aristomachem sororem Dionis habuit uxorem, ex qua duos filios Hipparinum et Nisseum procreavit, totidemque filias, nomine Sophrosynem et Aretem, quarum unam Dionysio filio, eidem cui regnum reliquit, nuptum dedit, alteram Aretem Dioni, qui intimus Dionysio fuit. Hic multa et alia habuit a natura bona, in his et ingenium docile. Cum igitur Platonem Tarentum venisse, fama esset in Siciliam perlata, adolescenti negare non potuit Dionysius, quin eum accerseret; cui se Dion tradidit, nec vero minus Plato delectatus est Dione. Itaque cum a Dionysio tyranno crudeliter violatus esset, quippe quem venundari jussit, tamen eodem rediit, ejusdem Dionis precibus adductus. Interim in morbum incidit Dionysius, quo cum gravius conflictaretur, quæsivit a medicis Dion, quemadmodum se haberet; simulque petiit ab his, si forte majori esset in periculo, ut sibi faterentur; nam velle se cum eo colloqui de partiendo regno, quod sororis suæ filios ex illo natos partem regni putabat habere de-

bere. Id medici non tacuerunt, et hoc fuit initium Dionis et Dionysii simultatis. Simulata tamen aliquandiu amicitia fuit. Sed cum a Dione superari videret, ingenio, auctoritate, amore populi, navem ei triremem dedit, qua vectus est Corinthum, ostendens, se id utriusque causa facere, ne, cum inter se timerent, alteruter alterutrum præoccuparet. Sed cum audisset eum in Peloponneso manum comparare, Aretem Dionis uxorem alii nuptum dedit, filiumque ejus libidinose educari jussit. Heraclides interim ab eodem expulsus, qui præfectus fuerat equitum, cum Dione bellum omni ratione comparare cœperunt, et Dion quidem fretus non tam suis copiis quam odio tyranni, cum Dionysius classem in Italia opperiretur, post diem tertium, quod Siciliam attigerat, Syracusas introivit, eoque rem perduxit, ut tyrannus pacem facere vellet pactionibus ejusmodi: Siciliam Dion obtineret, Italiam Dionysius, Syracusas Apollicrates, cui maximam fidem uni habebat Dion. Haud ita multo post orta dissensio est inter eum, et Heraclidem; et factionem comparavit, quæ principatum non concedebat; neque is minus valebat apud optimates, quorum consensu præerat classi, cum Dion pedestrem exercitum teneret. Non tulit hoc æquo animo Dion, et versum illum Homeri retulit ex secunda rhapsodia: *Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω, Εἷς βασιλεύς.* Postea vero, cum multitudinem, interfecto Heraclide, offendisset; nam militibus eorum bona, quos sciebat adversum sensisse, licentibus dispertivit: Callippus quidam civis Atheniensis, qui cum eo simul ex Peloponneso in Siciliam venerat, homo et callidus, et ad fraudem acutus, sine ulla religione ac fide, adiit Dionem, ait magno eum in periculo esse propter offensionem populi et odia militum, quos, exhaustis civibus, per libidinem eorum, expellere non poterat. Consuluit ergo alicui suorum negotium mandet, qui se simulet illi inimicum; quem si idoneum invenerit, facile omnium animos cogniturum. Tali consilio probato, excepit has partes ipse Callippus, et se armat imprudentia Dionis ad eum interficiendum. Fit conjuratio multis consciis, defertur ad Aristomachem sororem Dionis, uxoremque Areten. Conveniunt Dionem. Negat a Callippo fieri insidias. Mulieres nihilo secius Callippum in æde Proserpinæ jurare cogunt, nihil ab illo periculi fore; sed hoc maturius peregit, et proximo festo Zacynthios e numero suorum adolescentes elegit, ut ad Dionem eant inermes, qui propter notitiam intromissi, foribus obseratis, in lecto cubantem colligant, et quia inermes erant, flagitantibus, Lycon quidam Syracusanus per fenestras gladium dedit. Callippi frater Philostratus fuit, cui armatam triremem dederat in portum agitandam, ut parata esset ad salutem, si forte consiliis fortuna obstitisset. Hic igitur, quod ad moderationem spectat, a Dionysio pulsus cum Megaram venisset, et Theodorum ejus loci principem convenire voluisset, ante illius fores aliquandiu præter ejus dignitatem detentus est. Quod nihil moleste ferens, ait comiti suo, id minime videri grave, quod et ipse fortasse, cum in imperio foret, tale quicquam fecisset. *Oliverius.*

Patria] Syracusis.

Megaram] Megara urbs est Achaiæ in confinio Atticæ et Peloponnesi.

Theodorum principem] Plutarchus 'Pleodorum Megarensem divitem' vocat, non *Theodorum.* Corrad.

§ 4 *Thrasybulus etiam hoc loci*] Ut in capitulo de Somniis, et in capitulo de Fortitudine, diximus, Lysander, dux Lacedæmoniorum, victis Atheniensibus, triginta Prætores præposuit, qui paulo post in totidem eva-

sere tyrannos. Cum igitur civitatem tyrannide crudeli nimis opprimerent, multi ex Atheniensibus voluntarium exilium sibi delegerunt. Lacedæmoniorum edicto civitates Athenienses exules recipere prohibebantur. Omnes igitur se Argos et Thebas contulerunt, ubi non solum tutum exilium egere, verum etiam spem recuperandæ patriæ receperunt. Erat inter exules Thrasybulus, vir strenuus, et domi nobilis, qui liberandæ patriæ princeps et auctor extitit. Nam cum animum induxisset, audendum aliquid esse pro patria, pro salute communi, etiam cum periculo, exulibus collectis, castellum Philem Atticorum finium occupat; nec deerat quarundam civitatum tam crudelis casus miserantium favor. Itaque et Ismenias Thebanorum princeps, etsi publicis non poterat, privatis tamen viribus adjuvat. Et Lysias Syracusanus, orator exul tunc quingentos milites stipendio suo instructos, in auxilium patriæ communis eloquentiæ misit. Itaque fuit asperum bellum. Sed cum hinc pro patria summis viribus, hinc pro aliena potentia securius pugnaretur, tyranni vincuntur, et victi in urbem refugerunt. Tyranni deinde frustra tentant corrumpere Thrasybulum. Tum accitis Lacedæmonii auxiliis, iterum vincuntur, in quo prœlio Critias et Hippolytus tyrannorum sævissimi cadunt: Thrasybulus fugientes cives ad libertatem revocat, tyranni Eleusim migrare jubentur; et substituit decem, qui reipubl. præessent, qui eadem via grassari cœperunt: postremo Pausanias rex ad comprimendum bellum missus, decemviros ad tyrannos Eleusim migrare jubet, qui communi consilio bellum Atheniensibus inferunt, sed ad colloquium, velut dominationem recepturi, progressi, ac per insidias comprehensi, veluti pacis victimæ, trucidantur. Hoc modo revocatur populus, et jurejurando adigitur discordiarum oblivionem fore, quam Græci ἀμνηστίαν, id est, *oblivionem mali*, dicunt. *Oliver.*

Apprehendendus] Scilicet a stilo, id est, scribendus etiam hoc loci.

'Αμνηστίαν] De hac multi. Eam laudabiliter repetivit, singulari decreto Aurelianus, teste Vopisco. *Coler.*

In habitum] Id est, dispositionem.

§ 5 *Tegeates*] Tegeum oppidum est Arcadiæ. Virgilius: 'Tua si tibi Mænala curæ, Adsis o Tegeæe favens.'

§ 6 *Pittaci quoque moderatione*] Pittacus Mitylenæus fuit, unus ex septem Græciæ Sapientibus Syrrhadio patre, quem Thraca fuisse tradunt. In hunc Alcæus Poëta versu iambico lusit, et his eum verbis ignominiosis appellavit, *σαράποδα, γαύρικα, χειροπόδην, ἀγάσυρτον*, id est, *latos pedes trahentem, tumescentem, pedum morbo laborantem*, (Χειρὰς, Latine *tumor pedum*, hoc est, morbus pedum,) *obtrectationibus patentem et sordidum.* Tyrannidem autem ita adeptus est. Nam cum inter Mitylenæos et Athenienses de Achillitides agri possessione certamen esset, Pittacus cum Phrynone Atheniensi singulari certamine dimicavit pro his finibus. Nam sic inter se convenerant Athenienses et Mitylenæi, quo res cum minori utriusque populi jactura transigeretur, ut hi duo imperatores exercitus inter se certarent singulari certamine, et uter eorum victor evaderet, illius populus agro potiretur. Pittacus igitur sub clypeo rete occultabat, quo jacto, sic Phrynonem implicuit, ut se deinde explicare non posset. Quo cæso, victoria penes Mitylenæos fuit, per Pittacum parta: sed cum paulo post Athenienses iterum Mitylenem infestarent, cives ei summo consensu tyrannidem demandarunt, quam cum ille conservata patria decem annos tenuisset, et optimis institutis et legibus constituisset, seipsum sponte a magistratu ab-

dicavit. Unde Strabo lib. XIII. haud procul a fine: 'Omni Pittacus,' inquit, 'ad damnatos eruendos principatu usus est, quibus sublatis, cives in pristinam libertatem restituit. Ejus ea lex fuit in ebrios, ut cum peccarent, duplici afficerentur pœna. Vixit temporibus Crœsi, Lydorum regis, ad quem ejus adhuc extat epistola.' *Oliver.*

Amaritudine odii] Alcæus Pittacum *Σαράποδα* vocitabat. Suidas: *Σαράπους, οὕτως ἐκάλει Ἀλκαῖος Πιττακὸν τὸν φιλόσοφον, διὰ τὸ πλατύπουν εἶναι καὶ σύρειν τὼ πόδε.* Latini *τὸν Σαράποδα* *Plancum* reor vocant. Festus: 'Planci appellantur, qui supra modum pedibus planis sunt.' Glossarium: Plancus, *πλατύπους.* 'Plancos' etiam 'Plautos' dictos fuisse, Festus adfirmat: 'Ploti,' inquit, 'appellantur, qui sunt planis pedibus, unde et Poëta Accius, quia Umber Sarsinas erat, a pedum planitie initio Plotus, postea Plautus est dictus.' Ex quibus verbis festine olfacias, verbum *Plotus* Umbriæ proprium fuisse initio. Ad Pittacum redeo, quem Laërtius scribit, illis etiam acerbissimis vocabulis verberatum esse ab Alcæo, nominatumque *Χειροπόδην, Γαύρικα, Φύσκωνα, Γάστρωνα, Ζοφοδορπίδαν, Ἀγάσυρτον.* De quibus verbis erudite disserit Casaubonus. *Coler.*

Tyrannidem a civibus delatam] *Mitylenæ* vox vulgata in nullo veteri libro reperitur. Atque hæc ejusque generis plurima se ex interlinearibus exemplarium glossulis operi insinuarunt in contextum Valerianæ orationis a librariis admissa. *Pigh.*

Tyrannidem] Imperium ac regimen civitatis.

§ 7 *Hujus viri mentio subjicit*] Legitur, apud Diogenem Laërtium in vita Thaletis, Ionicos quosdam juvenes in piscatores Milesios incidisse, qui retia jacturi erant, et joco piscatores interrogasse, venderentne fortunæ jactum, hoc est, quicquid eo jactu caperent: rem joco actam, serio a piscatoribus habitam fuisse, responsumque esse venditūros; et cum de pretio convenissent, jacto reti, ex lacu tripodem aureum ad litora eduxisse. Inde ortam contentionem, adolescentibus mensam auream poscentibus, piscatoribus capturam piscium, non aliarum rerum se cum illis convenisse affirmantibus. Res igitur ad Apollinem delata est, qui consultus cujusnam esse deberet tripos ille, sic respondisse fertur: 'De tripode ex Phœbo rogitas, Milesia pubes, Huic tripodem addico, cujus sapientia prima est.' Cum ergo ad Thaletem Milesium primum mensa delata foret, ille Bianti adjudicavit, Bias Pittaco, et omnes aliis alii adjudicantes, moderatione maxima usi sunt, cum nemo tantum sibi nomen arrogare voluerit. Demum Apollini Solon, qui ultimus fuerat, dandam esse censuit, quod ille omnium sapientissimus haberetur, et ita Apollini quodammodo reddita est. Varie tamen hanc historiam Diogenes refert: ut dicat Callimachum ab Alexandro Milesio accepisse, Bathyclem quendam Arcadem phialam reliquisse, atque mandasse dari sapienti primo, datamque Thaleti, quam ille Apollini Didymæo misit, sic dicens secundum Callimachum: Plebem me regenti Thales Nileo dat, clarum bis hoc qui jam assecutus est donum. Rursus alius tradit non phialam, sed aureum poculum a rege quodam acceptum, ut sapientissimo Græcorum daretur, Thaleti fuisse traditum, et multa alia, quæ apud ipsum Diogenem videre licet. *Oliver.*

Milesia regione] Juxta Miletum oppidum.

Verriculum trahentibus] *Verriculum* rete dicitur, quod per alveum fluminis verritur, id est, trahitur, et a verrendo verriculum dictum. Est autem genus retis plumbati. *Oliver.*

Mensa Delphica] Id est, talis, qua-

lis est Delphica mensa. Nam in templo Apollinis tripodes erant, quibus admota Phœbas, statim afflata numinis instinctu, futura prædicebat. *Id.*

Tractus] Lib. Danielis, *ductus.* Ductum piscium dici, non ambigo. Plautus Truculento: 'reti impedit Pisces usque adeo, donicum eduxit foras.' Sic 'arundine pisces ducere,' memini me apud Ovidium legisse. Hic impegerat Pighius. *Coler.*

Magnitudinem] Quia mensa erat solidi auri. *Magnitudinem pecuniæ*] Qua mensa illa aurea æstimata erat.

His verbis] Vox vulgata *Græcis*, glossema est, quæ quidem in Mss. non reperitur, ἔκγονε Μιλήτου, κ. τ. λ. neque etiam oraculi versus ille prior. Unde colligo Valerium solummodo posteriorem, quo Apollinis responsum continetur, posuisse, prioremque addidisse postea librarios ex Diogene Laërtio, qui ambos versus recitat. *Pigh.*

Thaleti] Fuerunt septem Sapientes, videlicet Thales Milesius, Bias Prieneus, Pittacus Mityleneus, Solon Atheniensis, Chilo Lacedæmonius, Cleobulus Lydius, Periander Corinthius.

Alii] Uni scil. ex Sapientibus.

§ 8 *Atque ut Theopompo quoque Spartanorum regi*] Hic in omni vita communem se maxime gessit, qui interroganti amico, quo pacto aliquis severissime regnum tutari posset, si participes, inquit, justæ licentiæ et authoritatis amicos fecerit, et ne subditi afficerentur injuria, providerit.

Ephori] Ephororum creationem nonnulli ad ipsum Lycurgum referunt, inprimis pater Historiæ Herodotus, sed plurium consensus Theopompo tribuit. Frænum hoc objectum regibus. Revera autem Theopompi tempore non tantam fuisse potestatem verisimile. Sicut neque apud Romanos tribunitia potestas statim usque ad fastigium pervenit. Cum 'Εφορεία adolevisset, numero quinque singulis annis creati, quorum unus ἐπώνυμος, quod nomine suo annum signaret. Eligebantur in comitiis ex toto populo, sine discrimine generis aut opum, adeo ut etiam infimæ sæpe conditionis homines promoverentur ad eam dignitatem. Quod reprehendit Aristot. Tanta autem eorum autoritas, ut vocantibus iis Reges et omnes majores Magistratus cederent. Præterea administrabant domi pene omnia, quæ aliquod momentum in Rep. habebant; bellum gerendi, pacem stabiliendi, ipsos reges in carcerem compingendi, ad mortem damnandi potestas penes illos erat. Unde Plato et Aristot. scripsere eam potestatem speciem tyrannidis obtinere.

Antiochus] Scipio Asiaticus, de quo supra mentionem fecimus, bello regem Antiochum superavit, et illum magna parte regni mulctavit, utpote Asia tota, nam summotus fuerat ultra montem Taurum, ut lib. VIII. cap. 1. dicturus est. *Oliver.* Contigit A. U. DLXIV.

Taurum] Est hic mons Asiæ longe maximus.

CAP. II. *Transgrediamur ad egregium humani animi ab odio ad gratiam deflexum*] Duæ voces, *affectum quem*, a sciolis infarcitæ perperam, quæ in Manuscriptis non habentur, plurimumque obscuritatis exterminatæ secum abducunt, sententiamque Valerii nostri non solum elegantem, sed etiam ex nubila claram ac serenam linquunt, si legamus: *Transgrediamur ad egregium humani animi ab odio ad gratiam deflexum, et quidem eum læto stylo prosequamur. Nam si placidum ex aspero, &c. si bellum pace mutatum, &c.* Pigh.

Candida relatione] Livoris et tristitiæ experti.

§ 1 *Marcus Æmilius Lepidus bis consul*] Aulus Gellius: 'Æmilius,' inquit, 'Lepidus et Fulvius Flaccus, nobili genere, amplissimisque honoribus,

et summo loco in civitate præditi, odio inter se gravi et simultate diutina conflictati sunt. Postea populus eos simul censores fecit, atque illi, ubi voce præconis renuntiati sunt, ibidem in campo statim, nondum demissa concione, ultro uterque, et pari voluntate conjuncti complexique sunt. Exque eo die, et in ipsa censura, et postea, jugi concordia fidelissime amicissimeque vixerunt. Turpe enim sibi fore putabant privatim dissentire, cum publice in summo magistratu essent conjuncti.' *Oliver.*

Renuntiati] Nam in comitiis collectis per puncta suffragiis, qui numerandis punctis præerant, nuntiabant præconi eos, qui electi fuerunt. Et præco electis renuntiabat, id est, iterum nuntiabat. *Bad.*

Campo] Scilicet Martio.

Summa juncti essent potestate] Collegio summæ potestatis, seu censuræ, quod non erat pene minor consulatu.

§ 2 *Sicuti Livii quoque*] Quanta fuerit inter Livium Salinatorem et Claudium Neronem cum acerbitate dissensio, in cap. de Censura diligenter notavimus.

Salinatoris] Salinator dictus est a lege, quam arctissimam et populo maxime molestam de vendendo sale tulerat. Ob quam deinde damnatus est. Nam cum primum consulatu abiit, a Claudio Nerone illi dies dicta est ad populum. Et cum omnes tribus ei maxime forent infensæ præter Metiam, facile damnatus est. Quam ignominiam adeo moleste tulit, ut rus migraret, et per multos annos urbe et omni cœtu careret hominum. Octavo ferme post damnationem anno, M. Claudius Marcellus et M. Valerius Levinus consules eum reduxerunt in urbem. Sed erat veste obsoleta, capillo barbaque prolixa, præ se ferens insignem in vultu habituque memoriam ignominiæ acceptæ, quem censores tonderi, squaloremque deponere, et in Senatum venire, ac omnibus publicis muneribus fungi coëgerunt. Cum igitur respubl. gravi et diutino bello Punico secundo premeretur, multisque cladibus exhausta viris fortibus esset, non facile inveniebantur, qui digni forent, quibus committeretur imperium. Itaque comitiis consularibus Claudio Neroni declarato consuli, par ei collega quærebatur, nec quisquam in tanto populo inveniri potuit Sexto Livio præferendus, aut certe æquandus, vel quod cæteri, si qui erant, lege impedirentur, vel quod nullus par huic virtute appareret. Quare omnium suffragiis ei recusanti, ac prope invito, consulatus demandatus est. Quo facto, de reconciliatione etiam gratiæ in Senatu actum est. Erant autem inimicitiæ inter eos, ut supra diximus, quod damnationis et exilii sui dux et auctor fuisset Nero. Has ergo acerbiores indigniorcsque Livio sua calamitas faciebat, quod se spretum in ea fortuna credebat. Itaque his magis implacabilis erat, et nihil opus esse reconciliatione dicebat, acrius et intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. Vicit tamen auctoritas senatus, et patriæ charitas, ut depositis simultatibus, quæ inter ipsos diu fuerant, communi consilio Rempubl. invicem administrarent. *Oliver.*

Sibi imperavit] Id est, coëgit seipsum oblivisci.

Difficili temporum articulo] Quo Annibal Romam vexabat.

Pœnicas vires] Quia, ut supra diximus, Asdrubalem Annibalis fratrem, cum innumero exercitu victum, ceciderunt.

§ 3 *Clarum etiam in Africano superiore*] P. Africanus superior, et T. Gracchus Tiberii et Caii Gracchorum pater, rerum gestarum magnitudine et honorum atque vitæ dignitate illustres viri, dissenserunt sæpe-

numero de republica, et ejus causa, sicut et in aliis, amici non fuerunt. Ea simultas cum diu mansisset, et solenni die Jovi epulum libaretur, atque id ob sacrificium Senatus in Capitolio epularetur, fors fuit, ut apud eandem mensam duo illi juncti locarentur: tum quasi Diis immortalibus arbitris in convivio Jovis Optimi Maximi dextras eorum conducentibus, repente amicissimi facti, neque solum amicitia incepta, sed affinitas simul instituta. Nam P. Scipio filiam virginem habens jam viro maturam, ibi tum eodem loco despondit eam Tiberio Graccho, quam probaverat elegeratque exploratissimo judicii tempore, dum inimicus esset. Livius de Bello Macedonico lib. VIII. parum constare dicit inter auctores, utrum post mortem patris desponsata fuerit, et nupserit filia Africani Graccho, an veræ illæ opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, jurasse sibi inimicitias cum Scipionibus manere, nec se gratiæ quærendæ causa quicquam facere; sed in quem carcerem reges et Imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum fratrem ejus duci non passurum. Senatum eo die forte cœnantem in Capitolio consurrexisse, et petiisse, ut inter epulas Graccho filiam desponderet. Quibus ita in publicum solenne sponsalibus rite factis, cum se domum recepisset, Scipionem Æmiliæ uxori dixisse, filiam se minorem despondisse; cum muliebriter indignabunda, nihil de communi filia secum communicatum aut consultatum adjecisset, non si T. Graccho daret, expertem consilii debuisse matrem esse; lætum Scipionem tam concordi judicio, et ipsi desponsam respondisse. Scipio ex duabus filiabus, majorem natu P. Cornelio Nasicæ, minorem huic Graccho despondit. *Oliver.*

Mensæ sacrâ] Mos annuus et solennis erat Romæ, ut epulæ Jovis in Capitolio celebrarentur, quo principes convenientes discumbebant, et epulabantur. *Idem.*

Auctore Senatu] Id est, interveniente autoritate Senatus, qui eos, ut reconciliarentur, epulo simul interesse voluit. *Badius.*

§ 4 *Sed hujusce generis humanitas*] Cicero Gabinio conciliatur. Huic Gabinio Cicero restiterat, ne supplicatio decerneretur, ob res gestas in Syria, ut ex ipso Cicerone deprehenditur ad Att. qui hoc inquit: 'Nequeo differre ad Idus Maias. Senatus divinus fuit in supplicatione Gabinio deneganda.' Hunc autem Gabinium cum Clodio contra Ciceronem sensisse intelligimus, quem postea revocatus, depositis inimicitiis, Cicero defendit. Fuerat autem majestatis postulatus a Lentulo Flaminis filio, quem postea de ambitu in petitione consulatus reum fecit P. Sylla. Sed vetus erat Gabinii cum Cicerone inimicitia ob damnatorum supplicia: inter quos Gabinius quidam fuerat, hujus Gabinii propinquus. Gabinius ille conjurationis Catilinariæ conscius traditus fuerat Crasso custodiendus: de quo postea cum cæteris supplicium sumptum est. De hac autem inimicitia multis in locis apud Ciceronem nobis videre licet, sed inprimis in Oratione de gratiarum actione, quam ad populum habuit, sive ad Senatum, ubi ait Cicero: 'Tune ausus isto oculo, non dicam animo; illa fronte, non vita; tanto supercilio, non enim possum dicere tantis gestis, cum Gabinio consociare consilia pestis meæ?' De reconciliatione vero ac defensione multa videre possumus in epistola, quam ad Lentulum scribit lib. I. ubi Lentulus ex Cicerone quæsisse videtur, quare Gabinium defenderit et laudarit. *Oliver.*

Idemque P. Vatinium] Cicero cum

Vatinio rediit in gratiam. In hunc Vatinium antea dixerat Cicero, accusatum ambitus a Paulo vel M. Licinio Crasso, cujus rei adhuc extat oratio Ciceronis, de quo etiam in Epistolis ad Atticum deprehenditur, et in ea, quam supra dixi, ad Lentulum. Ad Atticum vero sic ait: 'Quinetiam Paulus noster productus testis in Sextium, confirmavit se nomen Vatinii delaturum, si M. Licinius cunctaretur.' Et hunc in Ciceronem cum Clodio conspirasse, opinio est, cui deinde reconciliatus patrocinium suum dedit. *Oliver.*

Duobus publicis judiciis] Ambitus et repetundarum. Publica judicia dicebantur, quæ ad remp. pertinerent: de quibus lata lex est, ut ambitus, repetundarum, majestatis læsæ. *Idem.*

§ 5 *Ciceronis, &c.*] Contigere hæc A. U. DCXCII. et DCC.

Incesti crimine] Quod introiisset ad matronas Bonæ Deæ sacra celebrantes, quibus viris interesse non licebat. Captus enim amore Pompeiæ uxoris Cæsaris, qui forte eo anno Pontifex Maximus erat, sub habitu muliebri domum Cæsaris, ubi ea sacra fiebant, ingredi ausus est, et cognitus a mulieribus, inde turpiter cæsus et ejectus. Deinde etiam sorores tres suas violaverat. Unde in Oratione pro domo ait: 'Qui non pluris faceret sorores quam bonam Deam.' Inveni tamen, qui dicerent, virginem Vestalem vitiasse. *Oliver.*

A tribus Lentulis] Scilicet a Publio, et a Caio Lentulo.

Ambitus] Non omnes qui ambiebant aliquod munus, ambitus postulari poterant. Itaque eleganter Varro dixit, 'qui populum candidatus circumit, ambit: qui aliter facit, ex ambitu causam dicit.' Leges autem de ambitu plures fuerunt latæ, quas diligenter enumeravit Sigonius: postrema Julia fuit, vel a Julio Cæsare, vel ab Augusto lata.

Vestæ ædem intuens] Cum esset in conspectu ædis, et ita memor esset contumeliæ sibi illic objectæ.

§ 6 *Caninius autem Gallus*] Antonius multos in Achaia spoliaverat, nactus de exercitu Syllano equitum turmas; deinde Græci, quos spoliaverat, traxerunt Antonium in jus ad M. Lucullum prætorem, qui jus inter peregrinos dicebat. Egit pro Græcis Gallus, et tum adolescentulus. Q. Gallus significari videtur, quem ambitus reum Cicero defendit. Hic enim cum esset Præturæ candidatus, dederat gladiatoriam sub titulo patris, qui in ædilitate quam antea gesserat, vernas non habuerat. Hæc Asconius. Verum Antonius repetundarum reus a Lucullo damnatus est, vel, ut alii dicunt, a Caninio Gallo, qui ei postmodum reconciliatus filiam ejus duxit uxorem. *Oliv.*

M. Colonium] Caninius accusatus est ambitus, apud M. Colonium, quod in præturæ petitione candidatus gladiatoriam pop. dedisset, ut favorem ejus amplecteretur, et cum sub excusatione funeris patris, diceret gladiatores illos in funere patris dedisse, tamen ab illo damnatus est, quem deinde acerrimum suarum rerum et dignitatis procuratorem habuit. *Oliver.*

§ 7 *Cælii vero*] Est ille, ni fallor, cujus epistolæ extant ad Ciceronem elegantissimæ et doctissimæ. Orator fuit in paucis: Plin. lib. VII. cap. 50. *M. Cæcilium Rufum* vocat, culpa non sua, sed librariorum. sæpe Cæcilius pro Cœlius et contra in bonis auctoribus male scriptum. In Servio etiam aliquoties Gellius pro Cœlius legisse me scio. *Colerus.* Contigit A. U. DCCII.

Vita inquinata] Id est, quem parum pudice adolescentiam habuisse fama fuit, immo vero libidinose. Nam cum accusaretur aurum a Clœlia sumpsisse, forsitan corrupti, venenum Luceio domino miserunt. Accusatores Cœlio ad suspicionem firmandam li-

bidines objecerunt, amores, adulteria inusitata, convivia, commessationes, cantus, symphonias, navigia. Idem familiam Hipsei, et hujus Q. Pompeii postulavit, sed tunc probata est ejus adolescentia, cum Q. Pompeium, quem publica quæstione prostraverat, defendit, cum opprimeretur a Cornelia Gracchorum matre. *Oliver.*

Q. Pompeio] Qui videlicet restiterat P. Sulpitio trib. pl. leges promulganti de exulibus revocandis, de novis civibus libertinisque distribuendis, de Mario adversus Mithridatem creando duce; et ideo vita ipsius Cœlii inquinata dignoscitur, si pertinaciter has perniciosas leges defendere voluerit. *Oliverius.*

Publica quæstione] Nam accusavit eum, quod seditiosum tribunatum gessisset, et populum excitando adversus Milonem, cujus amicissimus erat Cœlius. Vel publica quæstione, qua partes Marii defendit adversus Q. Pompeium et Syllam Consules. *Oliv.*

Prostrato] Quod in ea contentione Q. Pompeii filius occisus est, et ipsi consules vix evadere potuerunt. *Prostrato*] Superato a se publica quæstione.

Ultimæ necessitatis] Ut etiam ab inimico auxilium petere cogeretur.

Cap. iii. § 1 *Quartum et vicesimum annum*] Scipio, ut supra dictum, quartum et vicesimum natus annum, in Hispania dux declaratus, cum primum provinciam tenuit, Carthaginem novam munitissimam urbem, et Punicis opibus refertam vi cepit, et militibus diripiendam concessit. *Oliv.*

Scipio] Aulus Gellius super tanta hujus rei virtute nescio quid suspicionis Valerio Antiati videtur afferre, Scipionem istum, verone an falso incertum est, fama tamen, cum esset adolescens, haud syncera fuisse, et propemodum constitisse hosce versus a Cn. Nævio poëta in eum scriptos esse: 'Etiam qui res magnas manu gessit gloriose, Cujus facta viva nunc vigent, qui apud gentes solus Præstat, eum suus pater, cum pallio uno, ab amica abduxit.' *Oliver.*

Majoris Carthaginis] Quæ nimirum in Africa erat æmula imperii Romani.

Auspicia] More solenni, quia nihil inauspicato fieri solebat.

Victor] Non sine ratione dixit *victor:* nam victoria solet insolentiores minusque continentes reddere viros.

Celtiberos] Populi sunt Hispaniæ, a Celte et Ibero dicti. Celtæ autem, ut Livius testatur lib. v. tertia pars Galliæ, qui venientes ad Iberum fluvium Hispaniarum, ibique considentes, retenta primi nominis parte, et assumpta parte fluminis, juxta quod consederant, *Celtiberi* dicti sunt. Quod Lucanus libro iv. tetigit, cum ait: 'Profugique a gente vetusta Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberis.' *Oliv.*

Indibili desponsam] Lucceius dicebatur. Indibilis enim alter regulus fuit, de quo Livius libro xxvii. et xxviii. *Corradus.*

§ 2 *Verum ut hujus viri abstinentiæ*] De Continentia loquitur M. Catonis Uticensis, qui Cato minor dictus est, et Ciceronis sententia Stoicus perfectus. Nam major censor et orator fuit, unde Censorinus dictus est. Hoc exemplum in capitulo de Moderatione tractavimus, ubi Ptolemæi provinciam Catoni demandatam fuisse diximus, ut inde Cypriacam pecuniam, quam Ptolemæus grandem congesserat, Romam deportaret, ne tantis opibus rex incitatus, pop. Rom. bellum renovaret. *Oliverius.* Contigit A. U. dcxcv.

Epiros] Est hæc regio in Europa, et aliquando Molossia dicta fuit, ut Justinus affirmare videtur, quanquam Servius super Æneid. iii. non totam Epirum, sed partem, quam Helenus

tenuit, Molossiam dictam voluit; quæ deinde Chaonia dicta, a fratre Chaone, quem per ignorantiam occidisse venenata sagitta perhibetur, dicente Virgilio: 'Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit Pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos, Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit.' *Oliver.*

Achaia] Regio est Græciæ, quæ, teste Herodoto, primo Peloponnesus, deinde Danaa, postea Achaia dicta fuit. Unde Græci Achæi atque Achivi dicti sunt, cujus maxime clarum oppidum Corinthus fuit: nunc vulgo dicitur *Morea.* Oliver.

Cyclades] Insulæ sunt in mari Ægeo, sic dictæ, ut vult Solinus, quod licet spaciis longioribus a Delo projectæ, in orbem tamen circa Delum sitæ sint. Nam *orbem* Græci *κύκλον* dicunt. Servius autem super Æn. III. contra sensit non a rotunditate dictas, sed a circuitu, quod videlicet longo ordine circuiri eas necesse sit. Inter has sunt breviores quædam, ut Mycone et Gyarus, et aliæ nonnullæ ad quas relegabantur scelerati. Unde Juvenalis in prima Satyra: 'Aude aliquid brevibus Gyaris, et carcere dignum, Si vis esse aliquid.' Sic et Virgilius de his insulis mentionem facit in tertio: 'Celsa Mycone Gyaroque revinxit.' *Oliverius.*

Tot egregiæ urbes] Veteres libri, *tot Græciæ.* At in Campensi, *tot egregiæ urbes.* Quod non displicet, subjicit enim potestati Catonis non Græciam, sed et maritimam partem Asiæ civitatibus opulentissimis inclytam. *Pighius.* *Tot egregiæ urbes*] Ita Pighius. In libro Dan. reperi, *tot Græciæ urbes.* Quam scripturam opponere ausim emendationi Pighianæ. *Coler.*

§ 3 *Drusum etiam Germanicum*] Drusus Germanicus contentus uxore sua hic primo censum egerat, deinde Germaniæ cis et trans Rhenum positas civitates oppugnavit, et tumultus ob eum censum in Gallia exortos composuit. Postremo varias quoque gentes trans Rhenum armis suis subegit. Hic igitur Germanicus dictus est. Uxor ejus Antonia minor fuit M. Antonii triumviri, Octaviæ sororis Augusti filia, qua viva contentus fuit, sed ipsa quoque viro reddidit vicem, qui cum ex fractura, equo super crus ejus collapso, trigesimo die, postquam id acciderat, mortuus esset, Antonia, ætate integra et forma insigni, cum Livia socru sua reliquum suæ vitæ tempus vidua peregit, quod sequenti memoratur exemplo. *Oliver.*

Claudiæ familiæ] Claudius Nero ex Livia uxore Tiberium genuit; mortuo deinde Claudio, Octavianus Liviam alvum gestantem duxit uxorem, ubi natus est Drusus; et hos filios, scilicet Tiberium et Drusum, magna charitate nutrivit. Drusus vero jam adultus adversus Germanos populo Romano rebellantes auspiciis Octaviani missus, hostes celerius atque felicius, quam in adolescente credi possit, debellavit, omnemque provinciam jam deficientem Romano restituit imperio: inde Germanicus, ut supra diximus, appellatus est; qui de hostibus triumphaturus, prolapso super crus ejus quo vehebatur equo, trigesimo post casum die ex cruris fractura periit. *Oliv.*

Antonia quoque] Uxor nobilissima Drusi, et filia M. Antonii triumviri, et Octaviæ sororis Augusti, quam deinde Antonius, Cleopatræ reginæ captus illecebris, repudiavit: unde nata sunt inter Antonium et Augustum bella civilia. *Oliv.*

Familiæ suæ claritatem] Scilicet paternæ; quia pater ejus Marcus Antonius triumvir, alioqui clarus libidine et illecebris Cleopatræ, repudiata uxore optima, diffamatus est. *Badius.*

Socrus] Scilicet Liviæ.

Talibus experimentis] Continentiæ conjugalis, et vidualis.

Summam] Id est, finem.

§ 4 *Deinceps ex iis vocemus, quorum animus, &c.*] Præpono veterem lectionem, *Deinceps et iis vacemus.* Lipsius. Contigit A. U. CCLX.

Cn. Marcius] Hic fuit ille, qui postea Coriolanus dictus est, eo quod opera et virtute sua captum fuerit a Posthumio consule oppidum Coriolanum. Nam cum Aulus Posthumius obsideret oppidum Coriolanum, et in eo oppugnando sæpius militum vires frustra tentasset, quod munitissimum esset, Cn. Marcius, deceptis custodibus, oppidum irruit, ignem in tecta conjecit, multasque oppidi ædes incendit; quibus correptis commota civitas, cum ad incendium omnes concurrerent, Rom. faciliorem fecerunt expugnationem. Ejus igitur virtute captum est oppidum, a quo etiam agnominationem accepit, quia post id factum Coriolanus dictus. *Oliv.*

Anci regis] Hic originem ducebat ab Anco Marcio, quarto Romanorum rege. Fuit igitur tam genere quam virtute præclarus. *Anci Regis*] Hoc etiam de Marciis dixerat Cæsar, in laudatione Juliæ amitæ suæ, in hæc verba: 'Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Diis immortalibus conjunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii reges.' Ovid. Fast. VI. 'Marcia sacrifico deductum nomen ab Anco.' *Coler.*

Grege] *Gregem* pro armento posuit. Nam *gregem* de minoribus, *armentum* dicimus de majoribus animalibus, teste Servio, quamvis alii aliter sentiant. *Oliver.*

Sustinere] Sursum a terra levatum tenere.

Meruerit] Placet lib. Danielis, *Elegerit.* Elegerat enim Coriolanus hospitis salutem et equum. *Coler.*

§ 5 *MV. autem Curius exactissima norma*] Adeo celebris est hujus Curii frugalitas, ut nulli ferme obscura esse possit, quippe qui Romanæ temperantiæ exactissima norma dicatur: qui cum Fabritio Pyrrhum regem Epirotarum, qui pro Tarentinis bellum Romanis intulerat, exegit Italia, Samnites etiam, difficillimam provinciam, sæpius devicit: nam bellum Samniticum centum ferme annos durasse constat. Cum igitur ei consuli victoria de Samnitibus obtigisset, ad eum legati de impetranda pace venerunt, qui forte fortuna illum juxta focum sedentem, et tostis rapis, ut tradit Plutarchus, vescentem invenerunt. Admirati tetricam hominis vitam, ad suos reversi, cum id, quod viderant, retulissent, Samnites imperatorem Romanum vel avaritia vel inopia laborare existimantes decreverunt ingens auri pondus mittere, sperantes Curium tanto munere captum, gratiosiores pacis conditiones sibi esse daturum; quod præter spem, et eorum opinionem evenit. Nam cum in ejus conspectum aurum attulissent, multisque suasionibus illum invitassent, ut acciperet, subridens ait, Nonne intellexistis hesterna cœna me prorsus non indigere pecunia? Ite igitur, et renuntiate civibus vestris, malle me habentibus aurum imperare, quam aurum habere. *Oliver.*

Ligneo catillo] Vasculo escario. *Ac ligneo catillo*] Vulgo: *catino.* Campensis liber, aliique tres, *atque ligneo catillo cœnantem.* Eleganter: rem enim attenuat ipsa dictio diminuta. 'Aquam bibere catillo,' Plinius dixit lib. XXX. c. 6. *Pighius.*

Populo] Scilicet victori.

Popularis assignationis modum] Septem jugerum, ut modo dixit. Olim enim modus iste agri civibus assignatus fuerat a C. Licinio trib. pleb. Varro de Re Rust. lib. I. cap. 2. 'Ejusdem gentis C. Licinius trib. pleb. cum esset post Reges exactos annis 365. primus populum ad leges accipiendas in septem jugera forensia e comitio eduxit.' *Coler.*

§ 6 *Idem sensit, &c.*] Contigit A. U.

CCCCLXXX.

Decem æris, et quinque pondo argenti, totidemque servos sibi missos] Gellius lib. I. c. 14. hujus historiæ meminit ex Julio Hygino, sed non expressa summa, grandem pecuniam dono oblatam scribit: verum quam tenuis hæc summa Valeriana! quæ proculdubio, numerorum notis interversis, est depravata: attamen ex manuscriptis quod adferam melius non habeo. Gemblacensis liber XV. pondo argenti prodit. *Pighius.*

Totidemque servos] Quinque servos.

Samnium] Regio Italiæ in Calabria.

Legatus] Legatus ad Pyrrhum a Senatu populoque Rom. missus, ut ageret cum rege de permutatione seu redemptione captivorum. *Oliv.* Contigit A. U. CCCCLXXIV.

Quendam Atheniensem] Qui sine dubio fuit Epicurus.

Nam quæ urbs] Scilicet Tarentum. Possumus intelligere hoc dici de urbe Athenarum, quæ fuit olim totius Græciæ imperio potita, et quum deinde in servitutem redacta foret, eam populus Romanus in libertatem asseruit. *Oliv.*

Quæ labore] Id est, Roma.

§ 7 *Curii et Fabricii, Q. Ælium, &c.*] Hic consul bello Macedonico fuit, qui quum provinciam illam propemodum Romano subegisset imperio, Ætolorum legati de victoria gratulaturi, (nam tunc Ætoli Romanis societate conjuncti,) ad eum in castra venerunt. *Oliver.*

Tuberonem] Hic Tubero vir probus et reipublicæ amantissimus fuit, qui T. Gracchum, quocum summa amicitia erat conjunctus, ubi reipublicæ suæ perniciosum civem esse cognovit, in seditione deseruit, atque illius consilia vehementer improbavit.

Cognomine Catum] Scribit lib. Daniel. *cognomine Gentilium.* alius: *Catulum.* Edit. Venet. *Catullum.* Sed hæc omnia a nugivendulis librariis. Is igitur Sextus Ælius Catus est, de quo versus Ennii factus: ‘Egregie cordatus homo Catus Ælius Sextus.’ quem versum bis citat Cicero. Idem Epistola quadam ad Trebatium eundem *Sextum Ælium* vocat, non ut ibi corruperunt, *Æmilium.* Fuit hic Ælius Jureconsultus, cujus Tripertita laudat Pomponius JC. D. de orig. jur. Meminit hujus Plinius quoque lib. XXXIII. cap. 11. Vixit alius Catus Ælius Augusti ævo, quem non dubito illum esse, quem 700. homines in Thraciam duxisse suo tempore Strabo refert lib. VIII. Nec possum adhuc cogitatione ulla indipisci, quid causæ fuerit, quare eruditissimus Casaubonus hunc *Ælium* penitus ignorare se adfirmet, et pro eo substituat *Licinium Crassum,* nimis libera correctione. *Colerus.*

Ætolorum] Ætolia regio contigua Acarnaniæ, Phocidique, et Locris. Hanc autem ab Acarnania Achelous fluvius separat. *Oliv.*

§ 8 *Perse rege*] Plutarchus tamen dicit quosdam ex ea præda sibi retinuisse libellos. Contigit A. U. DLXXXVII.

Tributi] Pecuniæ per singulas tribus in stipendum militare erogatæ.

§ 9 *Atque huic animi, &c.*] Justinus libro XVIII. dicit, quod missa a Senatu in Ægyptum legatione, cum ingentia sibi a Ptolemæo rege munera sprevissent, interjectis diebus ad cœnam invitatis aureæ coronæ missæ sunt, quas illi honoris gratia receptas postero die statuis regis imposuerunt. *Oliv.*

Q. Fabius Gurges, Cn. Fabii Pictores, Q. Ogulnius subscripserunt] Mirifice corruperunt hæc legatorum nomina librarii, quæ item variantur in Manuscriptis. In Jacobi Susii libro posteriores duo vocantur, *Q. Numerius Pictor, Q. Ogolinus.* In Pulmanni item eodem modo. In Cauchiano, Coloniensi, et Wincheliano, *Cn. Fabius Pictor, Q. Ugolinus.* In Campensi,

Cn. Numerius Pictor, Q. Ugolinus. In Atrebatensi denique et Gemblacensi, *Numerius Pictor, Q. Ogolnius subscripserunt.* Ex his omnibus restitui possunt hoc modo nomina; *Q. Fabius Gurges, C. N. Fabii Pictores, Q. Ugolnius subscripserunt.* Atque ita etiam antiquis Romanorum fastorum tabulis respondebunt. C. enim Fabius Pictor cum Q. Ogolnio consul fuit, Numerius postea cum D. Junio. Meminit hujus abstinentiæ Annalium secundo Zonaras, sed legatos non nominat. Vide Annales nostros. *Pighius.*

Subscripserunt] More nomina sua subscribentium astipulati sunt, et assensum præbuerunt.

§ 10 *Calpurnium*] Hic, ut in cap. de Disciplina Militari diximus, cum bello fugitivorum provinciam Siciliam obtineret, quam sexaginta servorum millia occupaverant, re bene gesta ac liberata provincia, milites omnes, qui operam suam in eo bello reipubl. strenue navassent, militaribus donis imperatorio more donavit. *Oliv.*

§ 11 *Age si quis hoc sæculo*] Cato superior Celtiberos Hispaniæ populos robur provinciæ aliquot secundis prœliis fregit, et cum totam provinciam administraret, pellibus hædinis pro tapetis usus est, et trium servorum comitatum habuit, cumque Hispaniam ulteriorem peteret, viatico quingentorum assium contentus, vino ciboque, quo nautæ, uti non dubitavit, sed quam facile toleravit, quia in tali continentia vitam exercuerat, nam, ut inquit Plutarchus, cum adolescens stipendia faceret, in castris quasi semper utebatur aqua; sed cum fortasse, vel æstu, vel siti nimia laborasset, ad eam sedandam aceti frequenti haustu utebatur, vel si quando vires pristinas desiderasset, vegetandi corporis causa leviusculi nonnihil vini delibare consueverat. Cum iter faceret, sua ipse arma uno subsequente ministro ferebat, qui secum, quæ vitæ necessaria forent, comportaret: domi vero tanta frugalitate fuisse tradunt, ut hyeme sola tunica, demptis manicis, indutus esset; æstate vero pene nudus, labore cum servis certaret, quibuscum sedere solitus, eodem pane, eodemque vino vescebatur. Hanc frugalitatem et continentiam ex M. Curii vitæ commemoratione et fama quasi æmulatione quadam induisse ferunt, cum juxta illius villam ipse haberet agellum. Frontinus: 'Marcum,' inquit, 'Catonem vino eodem, quo remiges, contentum fuisse tradunt.' Seneca ad Lucilium Epistol. LXXXVIII. 'Cato Censorinus quanto reip. utilior Scipione fuerit, nosti: alter enim cum hostibus nostris bellum, alter cum moribus gessit: canterio vehebatur et hippoperis impositis, ut secum utilia portaret. Quantum erat sæculi decus, Imperatorem, triumphalem, censorium, et quod supra omnia, hoc est, Catonem, uno caballo esse contentum, et nec toto quidem: partem enim sarcinæ ab utroque latere dependentes occupabant.' *Oliver.* Contigit A. U. DLVII.

Stragulis] Stragula vestis versicolor.

Tribusque servis comitatus] Plutarchus in vita ejus 'quinque servos' scribit. *Corradus.*

Eodem vino] Innuit Catonem Majorem. Plinius libro XIV. 'Idem Cato cum in Hispaniam navigaret, unde cum triumpho rediit, Non aliud, inquit, vinum bibi, quam remiges.' Spartianus de Hadriano: 'Cibis etiam castrensibus in propatulo libenter utens, hoc est, larido, caseo, et posca, exemplo Æmiliani et Metelli, et auctoris Trajani.' *Colerus.*

Consuetudo] Cato ipse contra Thermum: 'Ego jam a principio in parcimonia atque in duritia omnem adulescentiam meam abstinui, agro colendo, saxis Sabinis, silicibus repastinandis atque conserendis.' *Colerus.*

§ 12 *Multum, &c.*] Contig. A. U. DCCIV.

Bellis civilibus] Scilicet inter Cæsarem et Pompeium.

Duodecim servos habuit] Plutarchus in Apoph. et Athenæus lib. VI. quinque scribunt. *Corradus.*

§ 13 *Exultat animus*] Scipio Æmilianus legatus ad Aristonicum, ut conjicitur, qui sub captam a Scipione Numantiam, eo quod esset Attali regis nepos, Eumenis filius Asiam occupavit, tanquam avitum regnum sibi jure hæreditario debitum, cum testamento regis Attali populi Romani provincia legata libera esse deberet. Hunc Frontinus ait, in itinere cum amicis ambulantem, accepto pane, vesci solitum. Idem de Alexandro rege Macedoniæ dicitur. *Oliver.* Contigit A. U. DCXXIII.

Manubias] Differt inter spolia et manubias, ut vult A. Gellius, quod 'spolia' sunt corpora rerum, quæ capiuntur ex hoste, 'manubiæ' vero pecunia ex venditione prædæ recuperata.

§ 14 *Continentia vero etiam in universæ*] De origine Tarentini belli nulla est inter auctores dissensio: nam omnes bellum susceptum esse dicunt ob direptam classem violatosque legatos; de eventu vero dissentiunt inter se Justinus et Florus; nam Romanos bis prælio victos Justinus affirmat, et ob eam rem missa a Carthaginiensibus auxilia fuisse Romanis, quæ senatus cum gratiarum actione recusavit, Carthaginiensibusque remisit. Deinde Fabricium Luscinum missum a Senatu legatum, qui cum Pyrrho rege pacem componeret; ad quam confirmandam, cum Pyrrhus Cyneam legatum Rom. cum ingentibus donis misisset, quibus Senatum corrumperet, ut quibus cupiebat conditionibus, pacem impetraret, neminem invenit, cujus domus muneribus pateret. Mira profecto tanta Senatus continentia. Lucius vero Florus non duobus prœliis, sed uno duntaxat, et non hostium virtute, sed novarum belluarum terrore dicit Romanos fuisse superatos. Quin etiam pugna, ut inquit, tam atrox fuit, ut Ferentanæ turmæ præfectus invectus in regem turbaverit, coëgeritque projectis insignibus prælio excedere. In Appulia deinde melius dimicatum, Curio Fabritioque consulibus: jam quippe terror belluarum exoleverat, et C. Minucius quartæ legionis hastatus, unius proboscide abscissa, mori posse belluas ostenderat. Rursus in Lucania eodem Marte præsente pugnatum est. Nec vero solum armis, et in campis, sed consiliis quoque et domi, et intra urbem cum rege Pyrrho dimicatum est, quippe post primam victoriam rex callidus, intellecta virtute Romana, statim desperavit armis, seque ad dolos convertit: nam interemptos cremavit, captivos indulgenter habuit, et sine pretio restituit; legatos deinde cum muneribus misit in urbem, ut, corrupto Senatu, in amicitiam reciperetur; sed bello et pace, foris et domi omnem in partem Romana virtus tum se probavit, nec alia magis quam Tarentina victoria ostendit populi Romani fortitudinem, Senatus sapientiam, ducum magnanimitatem, omnium denique continentiam. Eodem modo Plutarch. in vita Pyrrhi duas affert opiniones, et eorum qui Romanos bis victos, et eorum qui semel tantummodo superatos fuisse dicunt. *Oliver.*

Apta usui munera] Varro de Vita Populi Romani lib. II. 'Qua abstinentia viri mulieresque Rom. fuerint, quod a Rege munera eorum voluerit nemo accipere.' Intelligit Pyrrhum regem. *Coler.*

Tarentinæque petulantiæ] Cato in Oratione, quam habuit pro ornamentis mulierum: 'Bello Macedonico, Patrum nostrorum memoria, per legatum Cyneam Pyrrhus non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis

tentavit: nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat, tamen nulla accepit.' *Tarentinæque petulantiæ*] Tarentinorum, qui per petulantiam Romanorum in se arma excitarant.

In illa quoque procella] Hæc historia Marii et Cinnæ supra in cap. de Prodigiis annotata est, et in aliis locis separatim quoque descripta, ubi de alterutro ipsorum dicendum fuit. Quod vero ad hunc locum pertinet, illud satis erit dixisse, quod dum Sylla bello Macedonico esset occupatus, Marius et Cinna cum suis exercitibus ad urbem properarunt, et primo Hostiam, deinde Janiculum, postremo Urbem ipsam ceperunt, et in cives miserabili cæde grassati, insuper etiam potestatem plebi fecerunt diripiendi bona proscriptorum; (nam multos tyrannice proscripserant:) verum tanta fuit pop. Rom. modestia, ut nulla, quantumlibet magna, spe lucri adduci potuerit, ut quisquam se tam nefaria præda coinquinaret. Magna igitur fuit plebis Romanæ continentia. *Oliv.*

Proscriptorum] *Proscribere* idem est, atque publice fixo libello aliquid edicere et denunciare l. II. §. 1. ff. de Instit. act. l. 4. C. de distract. pign. Hinc proscribi bona dicuntur, cum fixis publice libellis, venditio eorum bonorum in diem certam edicitur et significatur: hinc *proscripti*, quorum nomina palam in foro scripta extabant, ut ad necem quærerentur, præmio percussori, et supplicio occultatori proposito. Hinc a Cornelio Sylla, Lex Cornelia, dicitur, quæ proscriptum juvari vetabat, Verrin. 3. seu potius Valeria, ut in libello legum Romanarum docet Hotomannus. Hinc et Rubr. C. de Bon. Proscript. seu damnat.

EXT. § 1 *Ac ne ejusdem laudis commemorationem*] De hoc viro infra dicetur lib. v. cap. ult. ubi de illius animi fortitudine dicendum erit. Lacedæmonii et Athenienses multis se invicem cladibus afflixere; demum cum post navale prælium æquo Marte utrimque discessum esset, Lacedæmonii ad Messeniorum bellum revocantur; sed ne interea otiosum tempus, quo vires repararent, Atheniensibus relinquerent, paciscuntur cum Thebanis, Bœotiorum imperium, quod tempore Persici belli Athenienses occupaverant, his restituerunt, ut illi Atheniensium bella susciperent. Tantus furor Spartanorum fuit, ut duobus bellis impliciti, suscipere tertium non recusarent, dummodo inimicis suis hostes acquirerent. Igitur Athenienses adversus tantam tempestatem belli duos duces deligunt, Periclem spectatæ virtutis virum, et Sophoclem Tragœdiarum scriptorem, qui diverso exercitu, et Spartanorum agros vastaverunt, et multas Achaiæ civitates Atheniensium imperio subjecerunt. Fuit autem Pericles princeps Atheniensis, Philosophus inclytus, et Orator insignis, atque Anaxagoræ discipulus, rexitque rempublicam Atheniensium quadraginta annis mira prudentia. *Oliverius.*

Prætori non solum] Ὦ Σοφόκλες, ait Græcus, τὸν σώφρονα στρατηγὸν οὐ μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὄψιν ἔχειν παρ' ἑαυτῷ δεῖ. Vertit Cicero Offic. lib. I. *At enim Prætorem, Sophocles, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.* Nam et oculis pudicitia delibatur: unde ab eodem Valerio alieni matrimonii subsessores appellantur. Florus lib. II. cap. 6. De Scipione: 'Ne in conspectum quidem suum passus adduci: ne quid de virginitatis integritate delibasse saltem oculis videretur.' *Colerus.*

§ 2 *Sophocles autem*] Hic Atheniensis fuit Poëta Tragicus, ætate sua clarissimus, de quo plures ex nostris magnifica scripserunt; quem Cicero divinum Poëtam lib. I. de Divinatione vocavit his verbis: 'Adjungam Phi-

losophis doctissimum hominem, Poëtamque divinum Sophoclem.' *Oliver.*

Dii meliora] Sunt qui dicunt Socratem fuisse, qui hoc dixit.

§ 3 *Xenocratem fuisse*] Xenocrates Chalcedonius fuit Agathenoris filius, et a primis fere annis Platonis auditor erat, teste Laërtio, tardus ingenio, ut cum illum Plato Aristoteli compararet, ut tradit Cicero in lib. de Oratore, alterum fræno, alterum calcaribus indigere diceret: alioqui severo semper ac serio habitu et ore perdurabat: in Academia vixit ut plurimum; si quando ad urbem proficiscebatur, turba omnis impudicorum ejus transitum observabat, ejus inquietandi gratia. *Oliver.*

Nobile Athenarum scortum] Famosa meretrix: nam nobile notum dicimus. *Nobile Athenarum scortum*] Ἡ Φρύνη ἐκ Θεσπιῶν, inquit Athenæus lib. II.

In pervigilio] Id est, totius noctis vigilia.

Aliquot talentis] Talentum duplex est, Atticum et Euboicum. Rursus Atticum duplex est, magnum scilicet et parvum. De magno dixit Liv. in XXXVI. ab urbe condita. Magnum talentum Atticum octuaginta libras habet, et paulo plus. Sed alibi manifeste monstravit, talentum magnum octuaginta tres libras, et quatuor habere uncias. Quod si volumus ad nummos referre Romanos, ut Priscianus ait, sex millia nummorum Romanor. habet. Talentum vero parvum libras habet sexaginta. Talentum Euboicum minus Attico fuit, sed non valde: nam, teste Festo, quatuor millium nummum Romanorum fuit. *Oliver.*

Academiam] Academia sine aspiratione scribitur. Fuit autem locus nemorosus, ab Academo quodam heroë sic cognominatus.

Ea me non indigere] Cicero tamen lib. V. Tusculanarum Quæstionum dicit: 'Xenocrates cum vidisset legatos tristiores, XXX. minas accepit,' &c.

§ 4 *Alexander*] Fama fuit, referente Laërtio, Alexandrum dixisse, se velle esse Diogenem, nisi esset Alexander.

In crepidine] Id est, prærupti saxi altitudine, juxta viam, in qua mendici sedere solent. Unde Juvenalis: 'Nulla crepido vacat,' &c. Sunt tamen qui in dolio versatili inventum dicant, jactitantem se eam habere mansionem, quæ totos dies Solem haberet incumbentem. *Badius.*

Aristippus] Erat Aristippus in Dionysii tyranni aula.

Si Dionysium adulare velles, &c.] In Manuscriptis simul omnibus: *Si Dionysium adulare velles.* Et postea *Non adulares Dionysium*, antique dictum. Sic Lucretius lib. V. de canibus: 'Longe alio pacto gannitu vocis adulant.' Item Accius Prometheo: 'Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.' Atque Columella lib. VII. cap. 12. de canibus: 'Quod illi quoque furem adulant, ut in V. C. patroni optimi Marcelli Corvini Pont. Max.' *Pigh.*

Non esses] Comederes, aut manducares.

CAP. IV. *Pomponium Rufum*] Quis hic Pomponius Rufus sit, quæro. Vix ille fuerit, de quo hæc inscriptio in Regione Romæ Trans-Tyberina: DEDICAVERVNT. IDIB. OCTOB. C. POMPEIO. FEROCI. LICINIANO. COS. C. POMPONIO. RVFO. *Coler.*

Collectorum libro] Liber Dan. *librorum.* Hinc censeam omittendum τὸ *libro*. Alii *collectanea* vocant. Dicta Collectanea scripserat Cæsar, teste Suetonio. *Idem.*

Cornelia Gracchorum] Cornelia hæc non minus ob virtutem filiorum, quam memoriam Africani patris a populo colebatur: cui cum statua decerneretur, inscriptum est: CORNELIAE GRACCHORVM MATRI. Multa de muliere hac scripta sunt in vita Gracchorum. *Cornelia*] Tiberii Gracchi uxor, et superioris Africani filia, mater

Tiberii et Caii Gracchorum. *Oliver.*

§ 1 *Regio imperio, &c.*] Contigit A. U. CCXLIV.

Imaginum suarum] Tituli enim aut in stemmate, aut in statuis, aut picturis addebantur.

Fastorum] Fasti, in quibus magistratus et omnia gesta fuerant descripta, ab eo initium habuerunt: tamen eousque pauper vixit, ut mortuo funeris sumtus defuerit; nam illum plebs extulit sextantibus collatis in capita. *Oliverius.*

Fastorum illud columen] Poplicolam Fastorum columen indigitat, quia primus Cos. fuit, aut supremo loco in Fastis potitus. Prudentius contra Symmachum lib. I. 'Quamlibet illustres meritis et sanguine clari Præmia virtutum, titulis et honoribus auctis Ardua retulerint, Fastorumque arce potiti Annales proprio signarint nomine chartas, Atque inter veteres cera numerentur et ære.' *Colerus.*

Ideoque, &c.] Contigit A. U. CCL.

Rogus] Id est, pyra exstructa ad comburendum cadaver.

§ 2 *Quantæ amplitudinis Agrippam Menenium*] Plebs propter nexos ob æs alienum in sacrum montem secesserat; nam magnis natalibus quidam nexus diu in ergastulis a Senatoribus habitus cum majorum suorum insignibus in forum proripuerat; cujus vestis erat squalore obsita, fœdior corporis habitus pallore ac macie perenni, ad hoc prolixa barba, et capilli efferaverant speciem oris, noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordinem se duxisse aiebat, aliaque militiæ decora vulgo jactabat. Sciscitantibus unde ille habitus, unde deformitas esset, cum propter longam militiam temporumque calamitatem et tributa imperata æs grande confecisset, ductum se a creditore non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam dicebat; deinde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum. Inde orta seditione gravissima, plebs a patribus in sacrum montem secessit, ad quam reconciliandam missus est hic M. Menenius Agrippa, vir facundus plebique gratus, quod inde oriundus esset: qui fabula Æsopi duras hominum mentes flexisse et plebem patribus reconciliasse dicitur. *Oliverius.* Contigit A. U. CCLX.

Sextantibus] Sextans est sexta pars assis, id est, libræ. *In capita sextantibus*] Plinius libro XXXIII. cap. 10. 'Quod Agrippæ Menenio sextantis æris in funus contulit, honoris id necessitatisque propter paupertatem Agrippæ non largitionis esse dixerim.' Meminit Apuleius in Apologia, et Seneca ad Albinam cap. 12. *Coler.*

Sanctus] Impollutas rapinis.

§ 3 *Patellam*] Diminutivum a patina. Est vas patens, in quo mola, id est, farina cum sale offerebatur. *Badius.*

Patellam Deorum] Liber Dan. eleganter transponit: *Patellam eorum. Uterque*, inquit, *eorum patellam et salinum habuit.* Plinius libro XXXIII. c. 12. 'Fabricius, inquam, qui bellicosos imperatores plus quam pateram et salinum ex argento habere vetabat.' *Colerus.*

Corneo pediculo] Liber Danielis, *peduculo.* Lavernii liber *pediclo.* Glossarium vetus: *Pedicli*, ἁρπεδόνες. Glossæ Græco-Latinæ: ἁρπεδὼν, *Pendiculum.* leg. *Pediculum.* Et fortasse: ἁρπεδόνα. Suidas: ἁρπεδόσι, τοῖς ἱστοῖς. *Colerus.*

Religionis causa abalienanda] Quia putavit contra religionem se facturum, si quæ ad usum Deorum majores applicuissent, ipse sine sua impensa ea assecutus ad privatum usum eorum pretia distraxisset. *Badius.*

§ 4 *Illi etiam, &c.*] Scil. qui sequuntur. Ut Attilius, qui ab agris accitus ad consulatum venit, ut Quinctius Cincinnatus. De quo Livius: 'Operæ pretium est audire,

qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius Cincinnatus trans Tyberim contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi a legatis, seu fossam fodiens palo innixus, seu cum araret, operi certe id quod constat rustico intentus, salute data invicemque reddita, rogatus, ut quod bene verteret ipsi reique publicæ, mandata Senatus audiret. Admiratus rogitansque, satisne salva essent omnia, togam repetere, e tugurio proferreque uxorem Raciliam jubet, qua simul absterso pulvere ac sudore velatus processit, Dictatorem eum legati gratulantes consalutant, in urbem vocant, qui terror sit in exercitu, exponunt,' &c. *Oliver.*

Qui ab aratro] Plin. lib. XVIII. cap. 3. 'Manii quidem Curii post triumphos immensumque terrarum adjectum imperio nota concio est, perniciosum intelligi civem, cui septem jugera non essent satis. Hæc autem mensura plebei post exactos reges assignata est. Quænam ergo tantæ ubertatis causa erat? ipsorum tunc manibus Imperatorum colebantur agri.'

Æstuosissimum] Æstui Solis maxime subjectum.

Pupiniæ] Locus haud procul ab urbe; unde tribus Pupinia dicta est. Erat autem locus maxime sterilis, sicut infra ostendit. *Oliver. Pupiniæ*] Festus in Schedis: 'Pupinia tribus ab agri nomine dicta, qui Pupillus appellatur, circa Tusculum urbem.' Dicit tamen Valerius ubique *Pupinia*, non *Pupinus*. Colerus.

Asserebant] Rectissime in libro Danielis, *arcessebant;* nec Pighius mutare debuit. Arcessebantur enim prisci illi ex agris ad imperia, ad magistratus. Plinius: 'Tales tum etiam viatores erant, quod ipsum nomen inditum est, subinde et ex agris Senatum Ducesque arcessentibus.' Videndum an legendum sit apud Plinium: *Quod ipsum nomen indicium est.* Sic idem Valerius sequenti exemplo: 'Qui ad eum arcessendum a senatu missi erant.' *Colerus.*

§ 5 *Atilium autem*] Atilius ille, qui Serranus dictus a serendo, quod cum agrum suum coleret, evocatus ad rempublicam, ob eximiam virtutem meruit dictaturam. Plinius lib. XVIII. cap. 3. 'Quænam,' inquit, 'tantæ ubertatis causa erat? ipsorum tunc manibus Imperatorum colebantur agri, ut fas est credere gaudente terra, vomere laureato et triumphali aratore, sive illi eadem cura semina tractabant qua bella, eademque diligentia arva disponebant qua castra, sive honestis manibus omnia lætius proveniunt, quoniam et curiosius fiunt, serentem invenerunt dati honores Serranum, unde cognomen.' *Oliver.*

Eburneo scipione] Sceptrum sive gestamen consulare scipio eburneus, quod diu ignoravi. Fallor, an illud ab Hetruscis habent Romani? Scribit enim Dionysius Halicarnassæus libro III. misisse Hetruscos Tarquinio insignia, quibus suos Reges ornare soliti essent, coronam, sellam eburneam, sceptrumque, in summo habens aquilam. Miror nihil de hac re apud Livium legi. Aquilæ sceptro impositæ meminit Prudentius in Hymno Romani Martyris: 'Cum consulatum initis, ut vernæ solent, (Pudet fateri) farre pullos pascitis, Aquila ex eburna sumit arrogantiam Gestator ejus, ac superbit bellua Inflatus esse, cui figura est alitis.' In vet. memb. legitur: 'ut vermes solent.' Imo et Juvenalis Sat. X. 'Da nunc et volucrem, sceptro quæ surgit eburno.' *Colerus.*

Stivam] Manubrium illud incurvum, quod manibus tenetur arando.

Ejusdem nominis et sanguinis] Hic Marcus, de quo diximus in capitulo de Religione, ubi annotata est ejus historia.

Pupinia] Vide supra.

Uxor et liberi] Scripsit etiam, ut Livius tradit, non habere unde filias in matrimonium collocaret, qua in re non minus deprehendi potest, quanta fuerit in paupertate deprehensus. *Oliverius.*

Redimi publice] Id est, publica impensa.

§ 7 *Æque magna, &c.*] Hujus viri vitam et historiam in cap. de Moderatione attigimus. Ad hujus lectionis expositionem illud non est prætermittendum, Cæsonem hujus Cincinnati filium adolescentem magni animi fuisse, et in quo præclarum virtutis specimen appareret, nisi invidia vulgi ei magnopere obstitisset, a quo damnatus, patrem, qui ut solvendo eum liberaret, res suas omnes ferme distraxerat, ad eam inopiam redegit, ut relicta urbe trans Tyberim ruralem vitam agere compulerit: nam magna erat inter nobilitatem plebemque dissensio ob legem Agrariam, quam lætus accipiebat populus. Hac lege sancitum erat, ut viritim dividerentur agri, qui bello parti fuerant, qua lege patres de possessione pellebantur. Nobiles huic rei summopere resistebant: ergo Cæso cum juventute Romana, quotiescunque tribunus legem ferre volebat, occurrebat, et illi pariter obstabat: hoc autem faciebat, ut cum omnes impedimento forent, nulli potissimum ascriberetur culpa; sed cum tribunus plebis diligentius animadverteret Cæsonis opus, concionem habuit ad populum de Cæsonis superbia, in quem graviter invectus non prius destitit quam obtinuit, ut die dicta damnaretur a populo, pro quo liberando pater Cincinnatus distractis rebus suis omnibus ad summam inopiam redactus est. *Oliver.* Contigit A. U. CCXCII.

Latifundia] Livius dicit hæc *latifundia* Quintia prata fuisse appellata, ubi deinde navalia facta sunt. Dicit enim: 'Quintus trans Tyberim, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocant.' Plinius lib. XVIII. 'Aranti quatuor sua jugera in Vaticano, quæ prata Quintia appellantur, Cincinnato viator attulit Dictaturam, et quidem, ut tradit Norbanus, nudo plenoque pulveris, cui viator, Vela corpus, inquit, ut proferam Senatus populique Romani mandata.' *Oliver.*

Ex hisque tria] Hinc Plinius libro XVIII. 'Aranti quatuor sua jugera in Vaticano, quæ prata Quintia appellantur.' Festus: 'Quintia prata trans Tiberim a Quintio Cincinnato, cujus fuerant, dicta sunt.' Augustinum quoque adi de Civitate Dei lib. V. cap. 18. *Colerus.*

Sed etiam, &c.] Contigit anno urbis CCXCV.

§ 8 *Ælia, &c.*] Contigit A. U. DXXXIV.

Mariana monimenta] Ubi erat sacellum Marianum, in quo monimenta ejus sepulchralia continebantur, sibi magnificentissimum illud Senatusconsultum de reditu Ciceronis in patriam factum fuit, referente optimo et clarissimo viro Lentulo Consule. *Oliver.*

Inque Maximo et Flaminio spectaculi locus] Ita lege ex veterum librorum consensu. Vulgo: *Inque maximo circo et Flaminio.* De utroque enim circo, qui duo tunc Romæ erant, loquitur. *Pighius. Flaminio*] Ubi Circenses edebantur.

§ 9 *Scrupulum*] Voluit ex ponderis paucitate nihil argenti habuisse. Est autem scrupulus, qui Latine siliqua, minimum pondus. Alii dicunt scrupulum contineri tantummodo quatuor siliquis: siliquam vero quatuor hordei grana continere, et calculum et tertiam partem ejus, calculum quoque geminis lentis granis appendere. Variæ igitur de his ponderibus sententiæ: qui scrupulum dicunt sex siliquis comprehendi, volunt siliquam

minimum pondus esse, et post scrupulum ponunt drachmam, quam ex decem et octo siliquis constare volunt, hoc est, ex tribus scrupulis, post drachmam argenteum nummum, qui denarius apud Romanos vocabatur; hic ex quatuor scrupulis erat confectus: post hunc sequebatur uncia, quæ ex octo drachmis, sive sex denariis constabat; post unciam libra Italica, quæ ex undecim constabat unciis, hoc est, denariis septuaginta duobus. *Oliver.*

Q. Ælio Tuberoni] Hic autem Tubero gener fuit Æmilii ejus Pauli, qui Persam regem vicit, et captum in triumphum duxit, ex eaque victoria hoc argentum habuit, nam cum socero suo militavit in eo bello, ob ejus facta phiala argentea donatus est, et hoc primum fuit argentum in eorum domum translatum. Plinius vero in fine XXXIV. lib. Natural. Histor. dicit hunc Ælium duo habuisse pocula argentea. 'Quintum,' inquit, 'Ælium Tuberonem cum legati Ætolorum in consulatu prandentem in fictilibus adiissent, missa ab his vasa argentea non accepisse, quin neque aliud habuisse argenti ad supremum vitæ diem, quam duo pocula, quæ L. Paulus socer ei ob virtutem, devicto Perseo rege, donasset.' *Oliverius.*

Genero suo] Paulus Æmilius duas filias habuit, quarum alteram huic, alteram Catoni Marci Catonis maximi filio locavit.

Quinque] Duo pondo fuisse ait Plinius, atque illa ad supremum vitæ diem retinuisse. *Colerus.*

Princeps civitatis] Videlicet Paulus Æmilius.

Dotem] Quam scilicet ad onera matrimonialia sustinenda ad maritum tulerat, et soluto matrimonio juxta leges Romanas repetiit. *Badius.*

In foro] Judiciali.

In curia] Senatorum.

Virtuti debentur] Ut sunt magistratus et honores.

§ 10 *Itaque, &c.*] Contigit A. U. DXXXIX.

Adultæ jam ætatis] Quæ jam nubilis esset.

Posset expediri] Expedite assignari.

Ad virum decem millia] Omittit recte *millia* liber Dan. Sic 'Decies centena' apud Horatium et Juvenalem, id est, 'decies centena millia.' Martialis: 'Centena decies quæ tibi dedit dotis.' Quæ summa, ut ad hoc addam, maximam dotem apud Romanos faciebat. lege doctissimum Turnebum lib. XVIII. cap. 30. *Colerus.*

Qui cum quinquaginta] Vulgo, *quingentis.* Magis placet numerus qui est in Winch. *quia cum quinquaginta millibus.* Alter enim nimis amplus esset pro ejus sæculi paupertate. Nam modum dotis maximæ millia decem tunc fuisse dicit. *Pighius.*

Optimam gloriam] Apuleius Apolog. Cn. Fabricius, Cn. Scipio, Manlius Curius, quorum filiæ ob paupertatem de publico dotibus donatæ ad maritos ierunt, portantes gloriam domesticam, pecuniam publicam. *Coler.*

Quod acceptum referrent] Quod ascriberent paternæ hæreditati.

§ 11 *Marcus autem Scaurus*] De hoc viro in capitulo de Fortitudine dictum est, exiguum a patre censum adeo recepit, ut per eum ad Senatoriam dignitatem non suffragante virtute pervenire non potuisset. Constat autem ter Senatus principem multis clarissimisque honoribus functum esse. *Oliver.*

Quos de vita sua] Hos libros ad Lucium Fufidium miserat, quos legendos censuit Cicero in Bruto. Tres fuisse idem scribit. Citant eosdem Plinius lib. XXXIII. cap. 1. et Asconius. Hoc etiam moneo, locum Ciceronis corrigendum esse et tollendam voculam 'acta.' *Colerus.*

Parvi ponderis argentum] Sicut in Æmiliorum familia.

Paucos servos] Sicut Fabricii, Papirii, Scauri.

Septem jugera] Ut Quinctii et Reguli.

Aridæ terræ] Utpote in Pupinia.

Indigentia domestica] Ut Valerii Publicolæ, M. Menenii Agrippæ.

Publice impensa] Hæc lectio a Pighio est. Mihi magis sincera est, quæ in libro Danielis et in duabus Pighianus: *indigentia domesticæ impensæ funera.* Colerus.

Inopes dotum filias] Ut Marci Attilii Fabricii, Luscini, Scipionis.

Hisque paria robora] Horatius I. Od. 12. 'Fabritiumque, Hunc et incomptis Curium capillis Utilem bello tulit, et Camillum Sæva paupertas, et avitus apto Cum lare fundus.' *Colerus.*

Pristini temporis memoria] De veterum Romanorum paupertate multa Plinius, ex Varrone, ni fallor, cujus et illa De Vita Populi Romani lib. I. 'Pecunia quæ erat parva ab ea paupertas dicta, cujus paupertatis testimonium est,' &c. Idem eodem libro, fortasse non longe post: 'Quid inter hos Joves intersit et eos qui ex marmore, ebore, auro nunc fiunt, potes animo advertere, et horum temporum divitias et illorum paupertates.' *Coler.*

Veteris] Cum nondum magnificentia et luxuria Romana se proderet. Alioqui, ut Justus Lipsius notat, fuit aliud vetus et novum. Illud in regione sexta Circi Flaminii a Numa constructum. Istud in regione octava fori Romani, a Tarquinio Prisco.

Vestæ focos] Quis ignis colebatur sempiternus.

CAP. V. § 1 *A condita urbe*] A principio urbis ad hos consules quingentos et octo fluxisse annos ferunt.

Promiscuus] Confusus sine dignitatis discrimine, plebeii patribus permixti spectabant. Primus autem, qui in spectandis ludis plebem a patribus separavit, fuit Scipio Africanus, qui post id factum popularem auram penitus amisit, ut supra diximus.

L. Flaminius] Hic frater fuit T. Q. Flaminii, qui devicto Philippo rege Macedoniæ, omnes civitates Græciæ libertate donavit. Sed quia hic Lucius in exercitu ad gratiam scorti jusserat quendam securi percuti, Porcius Cato censor eum Senatu amoverat, sicut supra lib. de Censoria nota diximus. *Oliver.*

Quia a, &c.] Contig. A.U. DCLXIX.

§ 2 *Confregit Rempublicam Terentius*] Dictum est in cap. de Neglecta religione, Terentium Varronem lanii cujusdam fuisse filium, qui ad consulatum populari aura perductus illo calamitoso Annibalis tempore, cum ipso Annibale apud Cannas infelicissime dimicavit, Paulo Æmilio ejus collega dissuadente, atque etiam invito, qui magis non probare, quam non adjuvare ejus consilium poterat. Hic vero qui tantæ cladis author extiterat, cum paucis admodum fugit, cui Senatus populusque Romanus obviam processit, et gratias egit, quod de republica non desperasset, eidem dictaturam obtulit, quam, verecundia motus, recipere non sustinuit. Frontinus lib. IV. de Constantia: 'Paulus,' inquit, 'amisso ad Cannas exercitu, offerente equum Lentulo quo fugeret, superesse cladi, quamquam non per ipsum contractæ, noluit: sed in eo saxo, cui vulneratus acclinaverat, persedit, donec ab hostibus oppressus confoderetur.' Varro collega ejus vel majore constantia post eandem cladem vixit, gratiæque ei a Senatu et populo actæ sunt, quia non desperasset de republica: non autem vitæ cupiditate, sed reipubl. amore se superfuisse reliquo ætatis suæ tempore approbavit, et barbam capillumque submisit, et postea nunquam recubans cibum cepit, honoribusque, cum ei deferrentur a pop. renuntiavit, dicens, felicioribus magistratibus reipublicæ opus esse. *Oliver.*

Titulo imaginis] Imaginibus enim res gestæ adnotabantur.

§ 3 *Magna cum invidia*] Hoc exem-

plum supra memoratum est lib. III. cap. 5. nam Cicereius cum prætoriis comitiis competitor esset Cn. Scipionis filii superioris Africani, omnibus suffragiis illi præponebatur. Hic ergo verecundia motus, se tanti viri filio præpositum, ex competitore suffragatorem se fecit. *Oliver.*

Prætoriis comitiis] Convocationibus populi ad creandum prætorem.

Scribam Cicereium] Scriba fuerat patris Africani, ut supra Valerius lib. III. cap. 6. *Coler.*

Campum] Martium, ubi comitia habebantur.

Impotens] Insolens.

Templo descendit] Ex loco Marti consecrato, id est, campo Martio, quod templum erat; nusquam enim cum populo agi licebat nisi in loco sacro, et omnis locus sacer templum dicitur. *Oliver.*

Candida toga] Quia scilicet competitores semper amiciebantur.

Cicereio tamen magis gratulati sunt] Alii legunt, *tamen Cicereio magistratus lati sunt.*

§ 4 *Ac ne protinus*] Hoc quoque exemplum Cicero in libro de Orat. narrat: 'Cum mos esset candidatorum, ambire populum, hoc est, unumquemque eorum, qui suffragia dabant, manibus prehensare, atque orare, ut suum sibi suffragium præstarent, quod profecto ineptum et indignum videbatur, et erat, ut viri patricii cogerentur se subjicere plebeiis.' *Oliver.*

Q. Scævola] Hic Scævola filius P. Scævolæ Jurisperiti, et ab hoc dicitur Cicero quam habebat juris civilis scientiam, quantacunque foret, accepisse. *Idem.*

§ 5 *Pharsalica acie*] In campis Philippicis, juxta Pharsaliam urbem Thessaliæ.

Larissam] Thessaliæ civitatem se contulit, quo Corneliam uxorem suam tantisper miserat, dum videretur exitus belli. Lucanus: 'Sed quid opus victo populis aut urbibus, inquit, Victorique præstare fidem.' *Oliver.*

Larissam intraret] Dion lib. XLII. non intrasset, et Plutarchus in vita hoc Mitylene dixisse refert. *Corrad.*

§ 9 *Quo divinus spiritus mortali discernebatur a corpore*] Vulgo, *secernebatur.* Lib. vett. omnes, *discernebatur,* habent. Et recte. Nam proprie *discernere* significat separare et dividere. Unde discerniculum, acus qua capilli mulierum ante frontem discernuntur, Varrone ac Nonio Marcello auctoribus. *Pigh.*

Ut inferiori parte] Suetonius: 'Cæsar,' inquit, 'ubi animadvertit se undique strictim pugionibus peti, toga caput obvolvit, simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet, etiam inferiore corporis parte velata.' *Oliver.*

EXT. § 1 *Civitas*] Antequam cives Romani fierent Hetrusci; nam constat Hetruriæ datam aliquando fuisse civitatem.

§ 2 *Athenis*] Vide Ciceronem in Catone Majore.

CAP. VI. *Quia excellentissima*] Vere, inquam, ardua, quia qui in aliis magna et solemnia recognoscit, erubescit, si ipse mediocria non præstet.

§ 1 *Tiberius Gracchus*] Plinius lib. VII. 'Gracchorum,' inquit, 'pater anguibus comprehensis in domo, cum responderetur ipsum victurum alterius sexu interempto, immo vero, inquit, meum necate: Cornelia enim juvenis est, et parere adhuc potest. Hoc erat uxori, patriæ, et reipublicæ consulere: idque mox consecutum est.' *Oliver.*

Occidi] Non quod cum illo statim exstinctus sit, sed quod paulo post se moriturum ex augure didicerat.

Corneliam] Hanc, ut supra diximus in cap. de Reconciliatis, Gracchus post factam ad sacras mensas reconciliationem accepit uxorem.

O te Thessaliæ rex Admete] Admetus rex Thessaliæ gravi morbo implicitus per legatos Apollinem de salute consuluit. Apollo respondit

ita eum vivere posse, si quempiam inveniret, qui vellet pro eo fata subire. Tentatis igitur omnibus propinquis, amicis, clientibus, et ipsis denique servis, sola uxor inventa est, quæ pro eo mori voluerit. Reprehendit autem, et quodammodo detestatur eum Valerius, quod fidelissimæ uxori superstes esse voluerit. Fuit hæc Alcestis nomine Peliæ Thessaliæ regis filia ex Anaxibia, fœmina quidem formosissima, ex qua natus est Eumelus Admeti filius, qui, ad Trojam cum aliis Græcorum ducibus veniens, undecim præfuit navibus. Hæc usque adeo virum amavit, ut voluntariam pro illo mortem suscipere non recusaverit. De quo Seneca in Medea: 'Conjugis fatum redimens Pheræi Uxor impendit animam marito.' Ovidius de Ponto lib. III. de uxore sua dixit: 'Si mea mors redimenda foret, quod abominor esse, Admeti conjunx, quam sequereris, erat.' Hanc Plato dicit in Symposio propter hoc factum meruisse a Diis immortalibus, ut ab inferis revocaretur ad superos. *Oliver.*

Fœmineo animo impar] Uxoris tuæ, quæ pro te mori voluit, cum tu pro parentum salute, quos pro te mori sollicitaveras, nec pro tua necessitate, quia semel moriendum erat, mori velles. *Bad.*

§ 2 *Colligatusque*] Habens vulnus, quod sibi in pectore fecerat, ab illis ligatum.

Fasciis] Panniculis, linteis, quibus vulnus ligatum erat.

§ 3 *Ejusdem ut nominis*] Hoc contigit confecto jam bello Macedonico, in quo Rom. Asiæ populorum armis et opera fuerant usi: debellata ergo provincia, et peractis rebus omnibus, cum ad socios remitterentur, classi ei et legationi præfecerunt C. Plautium Senatorium virum, et in republica non obscurum. *Oliver.*

Rogum] Rogum acceperimus non pro incensa pyra, sed parata incendi.

Ungendi] Apud majores et cadavera pretiosis quibusdam unguentis deliniebantur, et in rogis multa simul aromata cum cadaveribus cremabantur. Unde legitur de Sylla tantam multitudinem aromatum in ejus rogo consumptam, ut imago ejus his unguentis effigiem quandam contraxerit. Virgilius Æn. VI. de Miseno: 'Corpusque lavant frigentis et ungunt.' *Oliver.*

Quorum ibi factum sepulchrum, Tarenti etiamnum conspicitur] Vox *Tarenti*, a glossula est: dele. Nam de urbe ea ante statim sermo, et nunc addit, *ibi.* Lips.

§ 4 *Ædilitiis comitiis*] Quibus creabantur ædiles.

Pompeii Magni] Plutarchus in Vita Pompeii sic tradit: 'Comitiis ædilitiis cum manus quidam conseruissent, et circa Pompeium multi cecidissent, cruore cæsorum perfusus, vestes mutavit, et cum multus servorum tumultus ad ædes ejus fieret, inter ferendum vestes puella prægnans visa cruenta toga concidit, nec multo post abortivum enixa, periit.' *Oliver.*

E campo] Martio, ubi comitia habebantur.

Orbis detrimento] Quia post hujus mortem secuta bella civilia inter Cæsarem et Pompeium; quæ totum terrarum orbem gravi clade concusserunt.

Communis sanguinis vinculo] Scilicet *affinitate:* quia, si vixisset Julia, potuit Pompeium cum socero patre suo in perpetua concordia tenere.

§ 5 *Portia*] Hæc, ut in capitulo de Fortitudine diximus, cognito viri consilio, quod de interficiendo Cæsare cum Cassio ceperat, priusquam tantum facinus aggrederetur Brutus, experiri voluit, nunquid posset fortiter mori, si res marito infeliciter cessisset, et accepta novacula, si-

mulans ungues velle præcidere, manum sibi non leviter sauciavit. *Oliver.*

Apud Philippos] Sc. campos, videlicet in Thessalia victum ab Antonio et Augusto.

Virum tuum Brutum cognosceres] M. Brutus, ut quidam volunt Serviliæ Catonis sororis filius, Porciam Catonis, defuncto priore marito, duxit uxorem.

Ext. § 1 *Sunt et alienigeni*] Transit ad externa, quorum primum id Artemisiæ reginæ filiæ Ligdami Halicarnassei, et uxoris Mausoli regis Cariæ, quæ virum amasse fertur supra omnes amorum fabulas, ultraque affectionis humanæ fidem. Mausolus autem fuit, ut Cicero refert, rex terræ Cariæ, ut quidam Historiarum Græcarum Scriptores, provinciæ Græciæ præfectus, quem Græci *σατράπην* vocant. Is Mausolus ubi fato perfunctus est, inter lamenta et manus uxoris funere magnifico sepultus est. Artemisia, luctu et desiderio mariti flagrans, ossa cineremque ejus mixta odoribus contusa, in pulveris specie aquæ imbibit, editque. Multa alia violenti amoris indicia fecisse dicitur. Molita quoque est ingenti impetu opus conservandæ mariti memoriæ, sepulcrum illud memoratissimum, dignatumque numerari inter septem omnium terrarum miracula. Id monumentum Artemisia cum Diis manibus sacris Mausoli dicaret, Agona, id est, certamen, laudibus ejus dicundis fecit, posuitque præmia pecuniæ aliarumque rerum bonarum amplissima. Ad eas laudes decantandas venisse dicuntur Theopompus, Theodotes, et Naucrates, et, ut quidam volunt, Isocrates. Hujus autem certaminis victorem Theopompum fuisse tradunt. Fuit Isocratis discipulus. Cicero Tusc. lib. III. 'Et Artemisia,' inquit, 'illa Mausoli Cariæ regis uxor, quæ nobile illud Halicarnassi fecit sepulchrum, quoad vixit semper vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit.' Huic erat illius opinio quotidie recens, quæ tum denique appellabatur recens, cum vetustate exaruit. *Oliv.*

Artemisia] Hecatomnus Cariæ rex tres habuit filios, Mausolum, Hidrieum, et Pyxodarum, et filias duas, e quibus Artemisia grandior Mausolo ex fratribus grandiori nupsit; secundo vero Hidrieo altera soror data est nomine Ada. Mausolus itaque regnavit; quo mortuo uxor imperium habuit, quæ illi sepulchrum construxit. Artemisia tabe consumpta propter luctum, quem ex viro suo susceperat. Hæc Strabo, qui non convenit cum Herodoto de Artemisia, nam Herodotus libro Hist. VII. dicit Artemisiam Ligdami Halicarnassei, non Hecatomni Cariæ regis filiam fuisse. *Idem.*

Ad septem miracula provecti] Plinius Nat. Hist. lib. XXXVI. hoc inter septem mundi miracula connumerari dicit; sepulcrumque factum fuisse a quatuor præstantissimis artificibus, Scopa, Bryaxi, Timotheo, et Leochare: patere ab Austro et Septentrione sexagenos ternos pedes, brevius a frontibus, toto circuitu pedes quadringentos undecim, attolli in altitudinem XXXV. cubitis, cingi columnis XXXVI. ab oriente celasse Scopam, a Septentrione Bryaxin, a Meridie Timotheum, ab occasu Leocharem, et subjungit Artemisiam reginam tanti operis auctorem opere nondum absoluto periisse. Sculptores tamen inde non recessisse, nisi perfecto opere; quod suæ gloriæ, et ipsorum arti perpetuum monumentum fore viderent. Cujus rei multi meminere Scriptores atque Poëtæ. *Oliverius.*

Bibisse tradunt] Tradidit Theopompus, ex quo fortasse sumsit Agellius et alii. Suidas ex eodem scribit *φθίσει* demum mortuam. Idem affirmat Strabo lib. XIV. *Coler.*

Mithridatem] Mithridates Ponti et Bithyniæ rex inclytus fuit, de quo Plinius Nat. Hist. lib. xxv. sic tradit: 'Mithridates maximus sua ætate regum, quem debellavit Pompeius, omnium ante se genitorum diligentissimus vitæ fuisse argumentis præterquam fama intelligitur. Uni ei excogitatum quotidie venenum bibere præsumptis remediis, ut consuetudine ipsa innoxium fieret.' De cujus memoria paulo infra sic inquit; 'Istum solum mortalium [Mithridatem] viginti duabus linguis locutum certum est, nec de subjectis gentibus ullum hominem per interpretem appellatum ab eo annis 56. quibus regnavit.' Quod et Gell. et Solin. affirmavit, qui, quod majus est, unumquemque suo nomine ex tot millibus appellare solitum fuisse dicunt, perinde lingua et oratione uniuscujusque non minus scite quam si gentilis ejus fuisset locutum fuisse. De cujus morte varia tradunt auctores: nam alii dicunt victum a Pompeio, quum sibi mortem inferre decrevisset, violentissima venena sumpsisse, denique se gladio transfixisse. Autor de Viris illustribus dicit illum venenum assumpsisse, quo tarde agente, percussorem Gallum atroci vultu territum revocasse, et in cædem suam manum trepidantis adjuvisse. Alii vero acutissimo veneno extinctum fuisse asserunt, quorum opinionem Lucanus secutus est lib. I. quum dixit: 'Post Cilicasque vagos, et lapsi Pontica regis Prælia barbarico vix consummata veneno.' *Oliver.*

Conjugem suum] Sunt qui dicant, non Mithridatis uxorem fuisse, sed concubinam; cujus sententiæ Plutarchus in vita Pompeii.

Effusis charitatis habenis] Late extensis. Sicut equus effusis habenis late excurrit.

§ 2 *Totius*] Nam Lacedæmonii aliquando Græcorum principes fuerunt subactis Atheniensibus.

Uxoriæ fidei specimen] Cleombroti uxorem intelligere videtur, de qua Plutarchus in Agide. *Corradus.*

§ 3 *Minyæ*] Herodotus libro IV. Sed Plutarchus de Claris Mul. Tyrrhenas vocat. *Corradus.* *Minyæ, quorum origo*] Minyæ populi Thessaliæ una cum Jasone et cæteris Argonautis ad insulam Colchos navigarunt ad aureum vellus rapiendum. Unde Ovid. Met. XI. 'Jamque fretum Minyæ Pagasæa puppe secabant.' *Oliver.*

Insula concepta] Ibi enim Argonautæ benigne excepti fuere ab Hypsipyle regina Lemni.

CAP. VII. *Deserta futura*] Quæstio erat apud veteres, an amicitia natura an ab imbecillitate humana orta esset, et pro natura quidem Cicero præclare disputat in Lælio. *Coler.*

Infractæ fortunæ] Pro 'valde fractæ fortunæ.' Nam *in* auget hoc loco. Virgilius: 'Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.'

Humana] Scilicet suffragatione.

Sardanapali] Sardanapalus rex ultimus Assyriorum fuit, muliere corruptior, ad quem videndum, quod nemini concedebatur, cum præfectus ejus Arbactus nomine, quem Medis præposuerat, magna ambitione ut intromitteretur ægre obtinuisset, invenit eum inter scortorum gregem purpuram colo nentem, et muliebri habitu cum mollitie corporis et oculorum lascivia omnes fœminas antecedentem, et pensa inter virgines partientem. Quibus visis, indignatus tali fœminæ tantos viros esse subjectos, tractantique lanam ferrum et arma habentes parere, progressus ad socios, quid viderit refert: negat se ei parere posse, qui se fœminam malit esse quam virum. Fit igitur conjuratio, bellum Sardanapalo infertur; quo ille audito, non, ut vir, regnum defensurus, sed metu mortis, ut mulieres solent, primo latebras circum-

spicit, mox deinde cum paucis, et incompositis, in bellum progreditur. Victus in regiam se recepit, ubi extructa incensaque pyra, et se, et divitias suas præcipitavit in ignem, hoc solum imitatus virum. Sed antequam moreretur, jussit (teste Cicerone lib. v. Tusculanar.) verba hæc busto suo inscribi: 'Hæc habui, quæ edi, quæque exsaturata libido Hausit: at illa jacent multa et præclara relicta.' *Oliver.*

Orestes Pylade] Pylades et Orestes inter admodum pauca verorum amicorum paria connumerantur. Qui, ut a Pacuvio introducuntur, cum in Tauricam regionem venissent deponendi furoris gratia, quo post cæsam matrem vexabatur Orestes, et a rege comprehensi essent, quod simulachrum Palladis inde auferre voluissent, idque culpa Orestis foret, quod cum sorore Iphigenia convenerat de furto, capitisque damnatus esset, tanto se invicem amore tuebantur, ut cum rex vellet Orestem interficere, nec uter eorum esset, sciret, Pylades se Orestem esse asseveraret, ut pro Oreste interficeretur, nec minus Orestes se profitebatur Orestem. De his ergo nulla ætas conticescet. Tullius in Lælio: 'Cum ignorante uter esset Orestes, Pylades se Orestem esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret, stantes plaudebant in re ficta.' *Oliver.*

Patre notior est] Qui ipsum in adversis non deseruit, sed furentem in Tauricam usque regionem prosecutus est.

§ 1 *Inimicus patriæ*] Sæpius dictum est, duos Gracchos, Tiberium et Caium, fratres, ob gravissimas seditiones, quas in populo suis legibus excitabant, hostes a Senatu fuisse judicatos, et utrumque a nobilitate cæsum, alterum a Nasica, alterum ab Opimio. Quo tandem cæso, Blosius ad Aristonicum regem confugit. Profligatis deinde rebus Aristonici, mortem sibi conscivit. Unde Cicero: 'Itaque hac amentia quæstione nova perterritus in Asiam profugit, et ad hostes se contulit, ubi pœnas reipublicæ graves justasque persolvit.' *Oliv.*

C. Blosius] Cicero vocat *C. Blossium.* Emendo absque ulla hæsitatione: *C. Blossius Campanus,* non, *Cumanus.* Pro me est Cicero in Rulliana: 'Hunc Capuæ Campano supercilio ac regio spiritu cum videremus, Magios, Blossios mihi videbar illos videre ac Jubellios.' sane Blossii spiritus vel ex hoc exemplo non vulgaris. *Coler.*

Cumanum] A Cumis, civitate Campaniæ, juxta Baias. Dicimus *Cumanus,* et *Cumeus.* Virgilius: 'Ultima Cumei venit jam carminis ætas.'

§ 2 *Trigemina porta*] Dicta, per quam tergemini fratres Horatii exierunt contra Curiatios, de summa imperii certaturi, ut inter imperatores convenerat.

Ponte sublicio] Vide supra.

Horatius Cocles] Qui Porsenæ regis exercitum tam diu solus sustinuit in ponte, donec a tergo fractus pons, præclususque hostibus aditus fuit, ut in cap. de Fortitudine diximus. *Oliver.*

Adjecta voluntaria morte] Cum Cocles salvus enataverit.

Materni avi] Scipionis superioris, cujus Cornelia mater Gracchorum erat filia.

Sinistris quidem auspiciis] Infaustis inceptis, quia malum sortita sunt finem.

Lucius autem Rheginus] C. Manlius et Q. Servius Cæpio, proconsules adversus Gallos, Cimbros, Senones et Teutones missi, prœlio victi, et binis castris exuti sunt, militum 80. millia cæsa: juxta acta Cæpionis, cujus temeritate clades accepta fuerat, damnati, et eorum bona publicata sunt. Hic autem Fabio succes-

serat, qui rebus in Hispania prospere gestis labem imposuerat, pace cum Viriato fugitivorum duce æquis conditionibus facta, qui deinde Viriatus a proditoribus hujus Servilii Cæpionis consilio interfectus est, ab exercitu suo multum deploratus, ac nobiliter sepultus, vir duxque magnus, et per tres et viginti annos, quibus cum Romanis bella tractavit, frequenter superior. Hunc igitur Cæpionem in vincula conjectum L. Rheginus vi amoris impulsus custodia liberavit, et fugæ illi comitem dedit. *Oliver.* Contigit A. U. DCLVIII.

Cimbris et Teutonis] Adversus Gallos male pugnatum dixit Sallustius in fine belli Jugurthini: alii autem, ut Orosius et Eutropius volunt, Manlium et Cæpionem a Cimbris, Teutonis, Tigurinis, et Ambronibus victos fuisse scribunt. Cum itaque constet fuisse Cimbros et Teutonas Germanos, Tigurinos vero et Ambronas Gallos, utrumque verum contra Gallos et Germanos simul male pugnatum. Quin et Gallos cum Germanis non semel confudit Antiquitas.

Sacrosanctus] Inviolatus, cum tribunus plebis esset.

§ 4 *Licentia*] Facultate fugiendi.

Consilii crimine] Dati Lucullo.

Theseum] Filium Ægei regis Athenarum.

Pirithoi] Amici sui, qui Proserpinam Cereris filiam, et Orci seu Plutonis, id est, regis Inferorum, (ut fabulæ prædicant, at qui ad historiam referre volunt, contendunt regis Molossorum,) conjugem deperibat. Unde cum eo Theseus ad eam rapiendam descendit; sed ambo capti dicuntur, et Theseus tandem ab Hercule liberatus. *Badius.*

Vulneribus innexa vulnera] Quia applicata sunt vulnera posterius cæsi ad vulnera prius cæsi.

§ 5 *Lucius quoque, &c.*] Hoc contigit civili bello, quod a Cinna et Mario, post eorum exilium, factum est, cum Placentiam urbem expugnassent. *Oliver.*

Placentiæ] Civitas Galliæ togatæ ad Trebiam amnem, in Padum influentem.

Ita alterius fato magnanimitas, alterius pietas causam præbuit] Ita in Wincheliano. Vulgo: *Alterius fato verecundia.* Prius multo melius. Voluit enim mori Cælius, ne in hostium veniret potestatem: magnanimitas igitur, quæ victori victum substerni non passa est, mortis causam præbuit. *Pigh.*

Pietas] Ne amico interempto superviveret.

§ 6 *Mutina*] Galliæ Togatæ oppidum, vulgo nunc Modona et Modena vocitata. Memoratur Polybio, Ciceroni, Livio, Paterculo, Straboni, Melæ, Plinio, Ptolemæo, aliisque. Coloniam fuisse Romanorum complures testantur autores. Cicero Philipp. v. Mutinam firmissimam et splendidissimam Populi Romani Coloniam appellavit.

Justæ pœnæ] Ob interfectum Cæsarem.

Furari conabatur] A morte surripere. *Justæ pœnæ debitum spiritum tenebris furari conabatur*] Quis spiritum furatur? me arbitro, parum apte dictum aut scriptum. In veteri, *funerari.* Ex quo bella metaphora eruimus, *fœnerari,* lucrari videlicet et producere ad tempus latibulo illo spiritum Brutus volebat. *Lipsius.*

Brutum] Decium; nam Marcus postea in Pharsalia periit.

§ 7 *Ab hoc horrido*] In hoc ultimo domesticorum exemplo charitatem et amicitiam Lælii cum Scipione et Agrippæ cum Augusto sancte fideliterque cultam multis laudibus extollit. Dicit autem non esse de amicitia, quæ in tristibus rebus cognita fuerit, ulterius dicendum, sed ad jucundiorem stilum revocandum, ut eam quoque amicitiam commemore-

mus, quæ in felicitatis domicilio collocata jucundos sensit amicorum effectus, qualis fuit Scipionis et Lælii, Augusti et Agrippæ. Nam Lælius ita Scipionem coluisse et a Scipione cultus ipse fertur, ut inter verorum amicorum paria connumerari merito possint; quod idem Augusto et Agrippæ evenisse dicit Valer. quippe inter quos summa fuerit omnium rerum, et voluntatum consensio: nam et Agrippa sororem Augusti in matrimonium duxit, et in administratione regni par illi fuisse propemodum creditur. Unde Virgilius: 'Remo cum fratre Quirinus Jura dabunt.' Nam, teste Servio, de Augusto et Agrippa ibi intelligitur. Et in bello quod contra Cleopatram et M. Antonium gestum est, Augustus dextrum, Agrippa sinistrum cornu retinentes, paribus auspiciis victoriam pepererunt. Unde Virgilius: 'Parte alia ventis, et Dis Agrippa secundis.' *Oliver.*

Sanctorum umbris] Quales credebantur Augustus, et Scipio, Jovis satu, ut vulgo credebatur, ortus; dico potius cœlesti, eo quod dicit umbris, nam Capitolina sedes est vivis pervia, et non umbris, sed statuis defunctorum. *Badius.*

Decime Læli] C. Lælium vocant omnes.

Secundis ominibus] Id est, prosperis.

Ext. § 1 *Damon et Pythias*] De his quoque Lactantius lib. v. divinarum institutionum, cap. 18. 'Quid ergo,' inquit, 'illi familiares Pythagorei laudantur a vobis? quorum alter se tyranno vadem mortis pro altero dedit; alter ad præstitutum tempus quum jam sponsor ejus duceretur, præsentiam sui fecit, eumque interventu suo liberavit. Quorum virtus in tanta gloria non haberetur, quod alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluerat, si stulti putarentur. Denique ob hanc ipsam virtutem tyrannus his gratias retulit, utrumque servando, et hominis crudelissimi natura mutata est: quinetiam deprecatus esse dicitur, ut se tertium in amicitiam reciperent; non utique tanquam stultos, sed tanquam sapientes, et bonos viros. Itaque non video, quare, quum pro amicitia et fide mori summa gloria computetur, non etiam pro innocentia perire homini sit gloriosum.' *Oliver.*

Odium in amorem convertere] Ut idem Dionysius, qui quos morti destinaverat, paulo post orare cœpit, ut se tertium in eorum amicitiam admitterent.

Pœnam beneficio pensare] Ut Dionysius, qui mortem remisit fidei Damonis, et Pythiæ.

§ 2 *Recreata*] Refocillata. Nam humi prostrata jacebat, captivitatem suam miseramque fortunam deplorans: sed ubi cognovit tantum regem ad se visendam venisse, aliquantulum recreata est. *Oliver.*

Humi prostratum] Quod erat supplicum.

Quod privatim quoque merito veneror] Hæc quidem superiori exemplo sunt connectenda, veluti etiam demonstrant exemplaria pleraque manuscripta. Non enim se cum Pompeio suo velut exemplum amicitiæ adducit, quod quidem facere sine arrogantiæ nota non posset. Verum amicitiæ Alexandri Magni atque Ephestionis occasione similem clarissimi viri Sex. Pompeii erga se benevolentiam et humanitatem gratitudinis causa testatur. *Pigh.*

Pompeium] De Sexto Pompeio Mecænate suo loquitur, cujus meminit lib. ii. cap. 1. *Pompeium meum*] Ausimne adfirmare hunc illum Pompeium esse Macrum, bibliothecarium Augusti, de quo Suetonius? Ad eum et illa Ovidium scripsisse in Tristibus autumant eruditi: 'Ecquid ab impressæ cognoscis imagine ceræ, Hæc tibi Nasonem scribere verba,

Macer?' Sed hic vix etiam sub Tiberio viguerit. An igitur potius filius ejus Pompeius item Macer, de quo Tacitus lib. I. Hoc profecto lubentius crediderim; quod quasi casum adversum aut potius interitum Pompeii videatur hic dolenter ferre noster Valerius. Multos autem sub Tiberio illustres viros non sponte sua, tum coactos interiisse cognoscere licet ex Tacito, inter quos et frater Pompeiæ Prætorius. *Coler.*

Ultro oblata] Quia non rogatus, sed sponte beneficia conferebat, nec unquam petitioni locum relinquebat.

Infulis] Insignibus misericordiæ. Est translatio sumpta a sacerdotibus, qui ornantur infulis, quo venerabiliores fiant.

CAP. VIII. § 1 *Captivos ab Annibale interposita, &c.*] Ut pro unoquoque drachmas quinquaginta supra ducentos rependeret; hac spe fretus, ut Senatus populusque Romanus rem istam probarent, et de publico pecuniam erogarent. Sed cum ducentos et quadraginta plures recepisset, Fabiusque reddidisset, Senatus pactam pecuniam exolvere recusavit, atque insuper Fabium accusavit, quod inutiliter et inconsulto Senatu homines, qui hostium prædæ ex ignavia facti essent, redimere voluisset. *Oliver.*

Ad calculos] Ad supputationem, quæ per calculos, id est, lapillos olim fiebat, ut nunc per projectiles nummos.

Pupinia] Loco illo arido.

Alter enim, quod præstat, potest] Fallor an argutior prisca lectio, *quod potest, præstat?* Lips.

§ 2 *Itaque, &c.*] Contigit A. U. DXXXVII.

Busa] Livius dicit Paulam fuisse nominatam, sed genere Busam, id est, Carthaginiensem. *Oliver.*

§ 6 *Propter tumultum*] Omnes enim eo temporis Pacis artes frigebant, omnia miscebantur, de qua re diffuse Sallustius: 'Quibus rebus permota civitas atque immutata facies urbis erat: ex summa lætitia atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia invasit. Festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere, suo quisque metu pericula metiri,' &c. *Colerus.*

De sorte] De ea summa quam ipse præstiterat, in fœnus dederat, hoc est, de capitali, ut vulgo dicunt.

Non civilis sanguinis] Egregium facinus, et perpetua memoria dignissimum. Civilem autem sanguinem appellat totam substantiam civium obæratorum. Ita loquitur Cicero pro Quintio: 'Fateatur se non pecuniam, sed vitam et sanguinem petere.' Græci in eadem re *αἷμα καὶ ψυχὴν* usurpant. Timocles, vetus Poëta:

Τ' ἀργύριόν ἐστιν αἷμα καὶ ψυχὴ βροτοῖς.
Ὅστις δὲ μὴ ἔχει τοῦτο, μήδ' ἐκτήσατο,
Οὗτος μετὰ ζώντων τεθνηκὼς περιπατεῖ.

Id est: *Pecunia sanguis et vita est mortalibus. Eampse qui vel haud habet, aut non possidet, Is mortuus viventes inter ambulat.* Ex his facile quivis intelliget, cur et pecuniam cruentam dixerit Valerius fœneratorum. *Colerus.*

Pecuniam cruentam] Ex mediis prope visceribus hominum extractam.

§ 4 *Queri, &c.*] Contig. A. U. DLXIII.

Asiam bello captam] Mortuo Eumene, Asiam bello captam pop. Roman. occupavit: cum jure belli retinere posset, eam tamen totam Attalo Eumenis filio dedit. Putavit enim imperium clarius fore atque præstantius, si provinciam locupletissimam potius alteri dono daret, quam in suos usus converteret. Justinus aliter sentit, dicens libro XXXVI. regem Attalum ab Eumene non patre, sed patruo suo florentissimum regnum accepisse, et acceptum multis amicorum cædibus et cognatorum suppliciis fœdasse, nunc matrem anum, nunc Beronicen

sponsam maleficiis eorum necatas confingentem, aliaque facinora multa patrasse. Strabo lib. XIII. de Eumene, non Attalo ita scribit: 'Ex Eumene,' inquit, 'natus est Eumenes de patris nomine. Is Pergami successionem habuit, et jam loca circumcirca tenebat, unde apud Sardes Antiochum Seleuci filium superavit, cum eo congressus. Obiit autem cum XXII. annis imperasset. Attalus ex Attalo et Antiochide Achæi filia natus, successit imperio, et primo rex est nuncupatus. Hic Galatas prœlio maximo superavit, et Romanorum amicus fuit, et cum eis adversus Philippum pugnavit in classe Rhodiorum. Obiit jam senior cum annis XL. et tribus regnasset, filios quatuor reliquit, Eumenem, Attalum, Philetærum, et Athenæum; e quibus juniores privati vixerunt, Eumenes natu grandior regnavit. Hic cum Romanis adversus Antiochum Magnum et adversus Persen bellum gessit, a Romanis totam eam regionem accepit, quæ sub Antiocho citra Taurum erat.' *Oliver.*

§ 5 *Philippo*] Attalus rex Pergami, et Rhodii, a Philippo rege injuriis lacessiti, Romanos adversus regem concitarunt: quo facto, Græcia tota, fiducia Romanorum adversus Philippum, spe pristinæ libertatis erecta, bellum intulit regi; atque ita rex, cum undique urgeretur, pacem petere cogitur; deinde cum expositæ conditiones pacis a Romanis essent, repetere sua, et Attalus, et Rhodii, et Achæi, et Ætoli cœpere; sed repudiata pace Philippus bellum renovat, qui tandem a Flaminino consule bello superatus; et post hanc victoriam Quinctius Flamininus, consentiente atque etiam jubente Senatu, omnes Græciæ urbes, quas Philippus subegerat Imperio, libertate donavit. Itaque præsente Græcia ferme tota, quæ ad tantæ victoriæ spectaculum convenerat, jussit Flamininus præconem magna voce pronuntiare, Senatum populumque Romanum et Q. Flamininum Imperatorem velle ac jubere omnes Græciæ populos esse liberos et immunes. *Oliver.*

Ad Isthmicum spectaculum] Isthmos ea terræ strictura dicitur, quæ inter duo maria conclusa iter porrigit ad Chersonesum, ut alio loco dixi, teste Ovidio Heroidibus: 'Æquora bina suis oppugnant fluctibus Isthmon, Et tenuis tellus audit utrumque mare.' In hoc igitur loco sunt qui dicant ludos fieri consuevisse in honorem matris Matutæ atque Portuni, ad quod spectaculum universa Græcia convenire solebat. Cum igitur convenisset, vel ad hoc spectaculum, vel ad spectaculum victoriæ, Flamininus verba Senatus recitare jussit. *Oliver.* *Ad Isthmicum spectaculum*] Ita in Atrebatensi aliisque. Sic etiam Plutarchus in Flaminino. Livius tamen Nemea dicit fuisse. *Pigh.* *Isthmicum*] Cave credas Pighio, qui ait Livium scribere, Nemea hos fuisse ludos. Nam Livius potius sentit Nemeæ hos ludos factos. Nemeæ civitatis meminit Strabo libro VIII. et ex eo Stephanus. In ea ludi Isthmici aliquandiu celebrati sunt, donec postea Corinthum translati, ut scribit Strabo. Florus libro II. 'Cum hoc forte Nemeæ in theatro Quinquennalibus ludis a præcone caneretur, quo certavere plausu? quid florum in consulem profuderunt?' *Colerus.*

Immunes] Sine ulla pensione tributi et stipendii.

Aves] Plutarchus dicit fuisse corvos, qui ceciderunt in Theatrum.

Sed etiam quæ alius ipso tribuente sensit commemorari] Labem et nubem huic loco veteres adimunt; in quibus sic; *quæ alio tribuente sensit.* Transitum enim et velut viam sibi facit (solitum id Valerio) ad exempla Externa sequentia; in quibus non Romanorum in alios, sed aliorum in Romanos liberalitas expressa. Eam

autem, inquit, commemorari quoque interest Romanæ laudis, quia meruit. *Lipsius.*

Ut enim illic collatæ, ita hic repetitæ laudis commendatio est] Placet Wincheliani et Coloniensis Codicum lectio, *Ut enim illic collatæ ;* et reliquam Campensis libris adjungo, *ita hic repetitæ laudis commendatio.* Ex quibus primum verbis hauries veram Valerii sententiam, quæ quidem pertinet ad antedictam excusationem. Ait enim Græcos, in conferenda Romanis ob libertatem datam laude, se quidem in eadem scriptis repetenda commendari debere. Lapsus profecto supine librarius priorem sententiam corrupte scriptam non intelligens ; et sic error errorem traxit, qui ex inepta repetitione verbi *commemorari* potest colligi. *Pighius.*

Ext. § 1 *Hiero Syracusanorum rex*] Post cladem Roman. illatam ad Thrasymenum lacum, legati ab Hierone Siciliæ rege cum muneribus et commeatu ingenti Romam missi sunt, qui Senatui populoque Romano significarent Hieronem graviter et acerbe tulisse cladem illam, communemque eam calamitatem existimasse. Itaque quamquam probe sciat magnitudinem pop. Rom. admirabiliorem prope in adversis rebus quam in secundis esse, missa tamen a se omnia, quibus a bonis amicis fidelibus sociis bella juvari soleant, quæ ne accipere abnuant, magnopere se publice orare : jam omnium primum honoris gratia victoriam auream pondo cxx. afferre se ; acciperent eam, tenerentque, et haberent propriam et perpetuam : advexisse etiam ccc. millia modiorum tritici, cc. hordei, ne commeatus deessent, et quantum postea opus esset, et quo jussisset subvecturum : scire se, nisi Romani Latinique nominis milite non uti populum Romanum ; levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Roman. Itaque missi sunt mille sagittariorum et funditorum, apta manus adversus Baleares et Mauros, pugnacesque alias gentes ; ad ea dona consilium quoque addebat, ut prætor, cui Sicilia provincia esset, classem in Africam trajiceret, ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur his ad auxilia Annibali mittenda. A Senatu ita responsum est regi, virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore ex quo in amicitiam populi Romani venerat fidem tenuisse, ac rem Romanam omni tempore et loco munifice juvisse, id perinde ac deberet gratum populo Romano esse : aurum et a quibusdam civitatibus allatum non accepisse populum Romanum : gratia regis victoriam omenque accipere, sedem ei se dare Capitolium templumque Jovis Opt. Max. in arce urbis Romæ sacratam, volentem, propitiam, firmam et stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittariique, et frumentum traditum est consulibus. Hic, postquam se Romanis conjunxit, fidem semper constantissime servavit. *Oliv.*

Thrasimenum] Prope Perusiam. Qui lacus quinque fere miliaria patet.

Trecenta millia modium tritici, et ducenta millia hordei, aurique ducenta et quadraginta pondo] In Atrebatensi, Gemblacensi, Pulmanniano, et Coloniensi sic, plene ac correcte : Auri autem pondo fuisse Livius dicit cccxx. modo non fallant numerales notæ. *Pighius.*

Quod nollent accipere] Glossulam hoc totum sapit. dele, aut rescribe, *ut nollent*, sed dele magis. *Lipsius.*

Victoriæ] Statua hæc aureæ Victoriæ in Jovis Capitolini templo posita.

Religione] Metu mali ominis, si victoriam non admitterent.

§ 2 *Agrigentinum*] Agrigentum civitas est Siciliæ, quæ Græce dicitur Ἄγραγας. Virgilius Æneid. iii. ‘Arduus inde Agragas.’

Gilliam] Unus manuscriptus : *Calliam.* lego, *Galliam ;* quamvis Athenæus scribat Γελλίαν libro I. ubi et de quingentis illis equitibus. Hanc Historiam de Gellia ex lib. xv. Timæi sumptam esse, ait eruditissimus Casaubonus. *Colerus.*

Grata populi oculis] Lib. Dan. *pupillorum oculis.* Probarem, nisi vetarent illa quæ sequuntur : *Et cum hæc universis.* Apud Sarisberiens. lib. VIII. qui hunc locum ex Valerio exscripsit, legitur : *publicis oculis.* Colerus.

Labentique annonæ subsidia oriebantur] Veram lectionem præfero, quæ est in manuscriptis omnibus. Vulgo : *libentique animo annonæ subsidia tribuebantur.* Pighius.

Dotes virginibus paupertate pressis subsidia, detrimentorum incursu quassatis solatia erogabantur] Tolle vocem, *subsidia*, quæ haud dubie ociosa superest, atque ita lege ex V. C. *dotes virginibus paupertate pressis, detrimentorum incursu quassatis solatia erogabantur.* Solatium pro subsidio posuit etiam L. Florus, auctor non contemnendus ; cujus verba, quia in vulgatis libris non habentur, adjungam. Sunt autem lib. II. cap. 7. Ubi de Rhodiis : 'Aderant,' inquit, 'Rhodii nauticus populus. Nam Rhodos opinatissima insula, et totius Asiæ insularum metropolis, cum pene omnibus Cycladibus arma pertimescens Romano jamdudum se fœderatam populo illi conjunxerat, et navali bello solatia condonabat.' Pulchre 'opinatissimam' vocat Rhodon : quod victorias Romanorum opinari ac quasi providere potuerat ; quia Soli sacra insula est, providentiæ ac divinationum præsidi. *Pighius.*

Gelensium] Gelenses a Gela fluvio dicti : est autem Gela fluvius Siciliæ, a quo et oppidum, quod præterfluit, denominatum est. Virgilius Æn. III. 'Apparet Camerina procul, campique Geloni, Immanisque Gela fluvii de nomine dicta.' Ovidius Fast. III. 'Et te vorticibus non adeunde Gela.' *Oliver.*

Agrigentina civitas] In Atrebatensi codice, *Agragantina habetur ;* antique et Græco more. Reperimus enim argenteos nummos cum titulo hujus civitatis ΑΚΡΑΓΑΝΤΟΣ. Et Plinius Agragantinum bitumen dixit lib. III. cap. 8. Item Virgilius Æneid. III. 'Arduus inde Agragas ostendit maxima longe.' *Pighius.*

LIBER V.

Cap. I. *Occupatione*] Præventione.

Ancipiti fortuna] Quia clementia est accepta injuria animi impetum reprimere, imo ancipiti fortuna, quia ejus, qui te offenderit, vita in dubio est. *Oliver.*

Ex ipso numine] Forsan, *ex ipso homine*, ut humanitatem præferat.

§ 1 *Ante omnia*] De humanitate dicit pop. Romani, qua erga Carthaginienses, hostes acerrimos, usus est primo Punico bello, quod ductu et auspicio Marci Attilii gestum fuit. *Oliver.*

Illud quoque non parvum] Syphax Numidiæ rex opulentissimus fuit, quem secundo Punico bello Scipio devicit et in triumphum duxit. Fuit autem in Numidia tantæ potentiæ, ut ejus amicitiam et societatem Romani pariter et Carthaginienses summo studio conquisierint, ut in eo bello maximum ad victoriam momentum esse videretur, quibus ille se adjunx-

isset. Itaque tantum ejus majestati duo potentissimi in terris populi tribuerunt, Romanus et Carthaginiensis, ut uno tempore et Scipio Imperator ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania, exercituque, cum duabus quinqueremibus in Africam trajecerit, et Hasdrubal Pœnorum dux non ipse modo ad eum venerit, sed filiam quoque ei nuptum dederit; quibus nuptiis a Romana societate defecit, sicut planius et diffusius dicturi sumus in cap. de Mutatione casus et fortunæ. Hunc igitur Syphacem, a Scipione victum et captivum Romam missum, Tiburi in custodia habendum Senatus curavit, ibique mortuum publico et regio funere efferendum censuit. *Oliver.*

Tiburi mortuum] Mœrore mortuum esse scribit Appianus lib. I. verum Polybius et Zonaras Albæ decessisse adfirmant. Quibus non invitus adsentior. Eo enim custodiæ causa mittebantur illustriores. Eodem ablegatus Betultus Arvernorum rex, teste Valerio lib. IX. cap. 6. *Coler.*

Vitæ dono] Cum statim in ipso triumpho occidere illum licuisset.

Perse] Rege Macedoniæ a Paulo Æmilio in triumphum ducto.

Albæ] Duæ sunt hujus nominis celebres in Italia urbes, quas a Junioribus confundi sæpissime observavi. Una est in Latio, sub monte Albano, ab Ascanio condita in Via Appia, ut videtur ex Appiano Civil. lib. I. duodecimo ab Urbe miliario, ut habet Eutropius. Hanc 'Longam' cognominant auctores, incolasque Albanos vocant, uti apud Virgilium, Livium, Plinium, et Suidam videre est. Anos prius dictos, postea Albanos dicit non docet Hist. Miscell. Ἄλβα quoque Græcis scribitur, etsi λευκὰ dicerent; ut inquit Halicarnassæus, qui eam inter montem et lacum collocat. Æquorum metropolim et coloniam Romanam faciunt Livius, et Appianus in Annibalicis; qui eandem quoque Ἄλβην, et incolas Ἀλβησέας nominat. Hodie, si Leandro creditur, *Sanello* nomen habet. Alii putant circa Castellum Gandolfi fuisse, ut mihi Roma significavit Philip. Winghius, juvenis longiori, si per fata licuisset, vita dignus. Hanc hodie *Albano* tamen vocari, scribit ad me Roma Celsus Cittadinus. Alba alia est in Marsis, ad Fucinum lacum, via Valeria, circa Anienis fontes, ubi eam describit Strabo. Hanc Plinius Albensium cognominat. Incolæ Albanenses, testibus Plinio, Livio, et Festo. Albenses vocat Varro. Eadem Alba Fucentis a Sosipatro vocatur, a Fucino, ni fallor, lacu vicino. *Ortel.*

Decessisset] Certa fama est inedia mortuum. Plutarchus ait illud etiam vulgatum fuisse, a militibus custodibus insomnia necatum. Quod et Sallustius scripsit in Hist. Orat. Mithridatis: 'Persen deinde Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas Deos acceptum in fidem, callidi repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomnia occidere.' *Coler.*

Publico funere] Publica impensa instructo.

Musicanes] Liber Dan. *Musophanes.* In edit. Venet. *Musocanes.* Colerus. *Musicanes*] Misagenes dicitur a Livio lib. XLV. *Corradus.*

Massanissæ] Numidiæ regis, quem amicissimum populo Romano fuisse constat, et in amicitia usque ad ultimum sui fati diem permansisse. Musicanes vero ejus filius moritur antequam pater. *Oliver.*

Brundusium] Oppidum Calabriæ, ad mare Adriaticum situm.

Capuam] Urbs hæc Campaniæ nobilissima, a Capye Samnitium duce capta, cum ante Vulturnus diceretur, nomen accepit.

Ptolemæus] Sunt qui velint hunc fuisse Ptolemæum ultimum omnium, cognomento Dionysium, Auletæ filium, qui Pompeium jussit occidi, cu-

jus opibus et auctoritate fuerat ejus pater per Gabinium restitutus in regnum. Quod ex Cæsaris commentariis de Alexandrino bello colligi posse dicunt, ubi hæc inscripta sunt [B. C. III. 108.]: 'In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis, major, et ex duabus ea quæ antecedebat. Hæc uti fierent per omnes Deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. tabulæ testamenti una per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur. Quæ cum propter occupationes publicas poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ; alteræ eodem exemplo relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.' Ex quibus verbis conjici posse dicunt a minore fratre, per conspirationem regno pulsum, quod ego nec affirmare, nec omnino refellere ausim, quippe qui hujus historiæ certum adhuc autorem non invenerim; verum illud me movet, quomodo restitutus fuerit, et cur Pompeii patrocinio non fuerit usus, cum apud illum testamenti tabulæ essent depositæ; aut si usus, cur a Valerio, cæterisque auctoribus, ingratitudinis non damnatus, cum patronum suum jusserit occidi? Extat præterea apud ipsum, quem auctorem referunt, Cæsarem, iisdem commentariis, ad hunc ipsum Ptolemæum Pompeii legatio, qui post Pharsalicam profligationem in Ægyptum profectus, ab hoc puero adversus Cæsarem opem suppliciter implorat, et eum per erogata tantum patri beneficia rogat, ut Alexandria recipiatur, ubi ne verbum quidem facit, ex quo intelligi aut conjici possit, eum Romæ aliquando fuisse. Quod satis admirari non possum, cum res tanta foret, quæ a Senatu magnopere curaretur, et ad Pompeium pertinere maxime videretur, propter tabulas testamenti depositas. Omitto quod Cæsar tunc eum puerum ætate fuisse ostendit, cum Pompeius ad eum profugit. Valerius vero juvenem appellat. Quare cum hæc omnia obscura et incerta mihi esse videntur, aliis excutienda relinquam. *Oliver.*

Quæstorem] Eorum hæc fere fuere munera, e quibus præcipuum pecuniæ publicæ acceptio et expensio: Livius lib. IV. et VII. item signorum militarium (ex argento et auro, non enim velis utebantur) in ærario observatio, prædæ venditio, et subhastatio. Dionysius lib. IV. et P. Faber lib. II. Semestr. Legatorum exceptio, deductio, hospitii assignatio. Plutarchus Quæst. XLIII. et apud Livium variis locis, et apud Valerium hic nostrum. SCta ex decreto Augusti iis asservanda quoque concessa sunt. Dio in fine lib. LIV.

Sordibus] Squalore et situ depositis.

§ 2 *Olbiam oppidum*] Invenio tria hujus nominis oppida: Unum, teste Strabone, in Massiliensi agro. Alterum, eodem teste, in Scythia, quod etiam Berta civitas dicebatur. Tertium, teste Solino, in Sardinia. Dicit enim: 'Hic Iphycles Iolaum creat, qui Sardiniam ingressus, palantes incolarum animos ad concordiam eblanditus, Olbiam atque alia Græca oppida exstruxit. Sardiniæ autem hic oppidum intelligitur.' *Oliver.*

§ 3 *Quid de Quinctio Crispino*] Hoc contigit secundo Punico bello, cum Capua obsideretur a Romanis. T. Q. Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio conjunctus; creverat etiam consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanorum liberaliter comiterque curatus fuerat; tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, evocari Crispinum jussit; quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria, etiam in dissidio publicorum fœderum, privati juris, paulum a cæteris

processit. Postquam in conspectum venit, Provoco te, inquit Badius, ad pugnam, Crispine: conscendamus equos, et uter sit bello melior decernamus, summotis aliis. Ad ea Crispinus, Nec sibi, nec illi, ait, hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se etiam, si in acie occurrerit, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet: conversusque abibat. Enimvero ferocius tum instare Campanus, increpat mollitiem et ignaviam, et se digna probra in insontem jacere, hospitalem hostem appellans, simulantemque parcere, cum sciat se non parem esse. Si parum publicis fœderibus ruptis, direpta simul et privata jura esse putat: Badium Campanum, T. Quinctio Crispino Rom. palam omnibus duobus exercitibus audientibus renuntiare hospitium, nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cum hoste, cujus patriam et penates publicos oppugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus dum Imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, et Badium nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora Campano facta est, infestis armis equisque concurrunt, Crispinus super scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque delapsum cum vulnere equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parva parma atque equo relictis, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaque capta, et cruentum cuspidem insignis spoliis ostentans cum magna laude et gratulatione militum ad Consules est deductus, laudatusque ibi, magnifice etiam donis donatus. Ita Livius. *Oliver.*

Campanorum] Scilicet a Romanis ad Hannibalem.

Diique hospitales] Quorum princeps est Jupiter, Virgilius: 'Jupiter, hospitiis nam te dare jura loquuntur.'

Obtruncatus est] Non a Crispino: nam aufugit antequam opprimeretur, ut supra diximus, sed ab aliis.

§ 4 *Age, Marci Marcelli clementia*] Marcellus consul Romanus cum diu obsedisset Syracusas, tandem urbem illam cepit cum assiduitate laboris, tum etiam proditione. Cum igitur mœnia ingressus est, ac e superioribus locis urbem ferme omnium illa tempestate pulcherrimam subjectam oculis vidit, lachrymasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersæ, et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant, tot bella Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta, tot ac tam opulenti tyranni regesque, præter cæteros Hiero cum recentissimæ memoriæ regum, tum ante omnia quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea cum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio jam illa momento horæ arsura omnia, et ad cineres reditura, priusquam signa Acradinem admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra Romanum præsidium aufugerant, ut alloquio leni pellicerent hostes ad dedendam urbem, quod obtinere nequivit. Ita Livius. *Oliver.*

§ 5 *Centobricam*] Centobrica Celtiberorum urbs, in Hispania. Contrebiam eandem vocat Paterculus, et L. Florus. Contrebiæ etiam Livius meminit. An Contributa Ptolemæi sit, videant alii: ego nec aio, nec nego. Contrebiam Livii, Complegam Appiani esse scio. *Ortelius.* *Centobricam*] Florus Versobrigas vocat lib. II. cap. 27. Plinius Vertobrigam. Eadem civitas Concordia quoque Julia dicta fuit, teste Plinio lib. II. cap. 1. Seria

quæ dicitur Fama Julia, Vertobriga, Concordia Julia. *Coler.*

§ 7 *Huic facto par ejusdem viri humanitas*] Hoc quidem loco duorum Scipionum acta perperam uni Æmiliano adscribuntur; nam exemplum hoc posterius, Livio teste, non ad Æmilianum, sed avum ejus superiorem Africanum, qui eo humanitatis edito exemplo Massanissam, tum adhuc hostem, Romanis primum conciliavit. Atqui hunc tam pudendum errorem, non imperitiæ vel negligentiæ auctoris adscribo, qui immerito sæpe vapulat a doctis, sed eorum temeritati atque ignorantiæ, quibus hoc tam concinnum opus destruere, atque in epitomen contrahere visum fuit, sicut et antea conquestus sum. Constat autem consuta hæc exempla esse, vel hoc indicio, quod in Campensi legatur, *Huic facto par ejusdem avi humanitas.* Verissime. Nam de superiore Africano hic loquitur Valerius. Sed qui hoc exemplum priori connectere voluerunt, *Ejusdem viri*, scripserunt, atque finem exempli insuper accommodantes pro sua libidine mutarunt, cum legi debeat hoc modo: *Eos igitur victoriæ maximos fructus rati Romani, Diis templorum ornamenta, regibus sanguinem suum restituere;* quemadmodum in Campensi legitur. *Pighius.*

Hastæ subjectos] Qui publice vendebantur. Solebant enim in auctionibus hastæ præfigi.

Amicitiæ regis fidissimi populo Romano] De Massanissa loquitur. Atqui ille, cum id contigit, infensissimus Romano nomini hostis. Itaque parum attenta Valerii mens hæc scribentis. *Lips.*

Annulo] Sic enim mos erat ingenuos pueros annulo ornari.

Fibula] Qua in humeris militaris vestis nectebatur.

Tunica laticlavia] Conjungit hic fibulam auream et tunicam laticlaviam, quia ea ab utraque parte in humeris fibulis stringebatur. Unde Suetonius in Augusto: 'Tunica lati clavi resuta ex utraque parte ad pedes decidit.'

Hispanoque sagulo] Sagulum vestis militaris, qua utuntur Hispani virgata et versicolore: et est diminutivum a sago. Virgilius: 'Virgatis lucent sagulis.'

Ornato equo] Phaleris scil. et ornamentis aliis.

§ 8 *L. etiam, &c.*] Contig. A. U. DLXXX.

Occurrit] Amphipolim ductum et ibi a Paulo conventum scribit Zonaras Annal. II. *Coler.*

Imperii decoratus ornamentis] Tanquam honoris gratia illi regi non captivo prodiret obviam. Fuit autem captus Perses a Cn. Octavio cum duobus filiis Alexandro et Philippo, dum fugerent in Samothraciam cum decem milibus talentum, quod ad consulem Æmilium Paullum deduxit Octavius. *Oliverius.*

Et Græco sermone ad spem exhortatus est] Recte in Mss. *et Græco sermone ad spem exhortatus est.* Astipulatur Livius lib. XLV. idem referens: 'Hæc,' inquit, 'Græco sermone Perseo, Latine deinde suis.' Nec ociose hoc annotatum ab Historicis, velut in humanitatis ac benignitatis indicium, cum alioquin ex majestate Romani populi, atque auctoritate magistratuum soleat esse, Græcos, exterosque nisi Latine alloqui, ut ipse Valerius lib. II. cap. 2. auctor est. *Pigh.* *Græco sermone*] Humanitatis et clementiæ causa. Nam alias Latine solebant, puta majestatis causa, ut alibi Valerius. *Coler.*

§ 9 *Hæc L. Paulli, &c.*] Quum Mithridates a Pompeio e provincia pulsus ad Tigranem Armeniæ regem confugisset, eum persequens Pompeius, celeriter in Armeniam contendit, a Tigrane juniore, qui a patre defecerat, accersitus. Tigranes vero senior audito Pompeii adventu, cognitaque ejus clementia, moribusque suavissi-

mis, spe maxima fretus, ad Pompeium, ut sese dedat ipse pervenit. Pompeius, ubi castris jam adesse regem audivit, duos lictores obviam misit, qui regi nuntiarent, ut equo descenderet, pedibusque Romanum imperatorem adiret, quod nemo unquam ad eam diem peregrinus equo insidens Romana castra introiisset. Quibus non solum facile paruit, sed ensem quoque nudatum illis tradidit, et Pompeium inermis adivit; cujus cum ante ora stetisset, coronam e capite demptam ante illius pedes projecit, deinde, quod turpissimum fuit, se ad Pompeii genua prosternere voluit, ut ab eo supplex erroris veniam peteret, ni prævenisset Pompeius, qui eum dextra porrecta erexit, jussitque apud sese æquali eum sella insidere, et, ut singulari humanitate præditus erat, non illum sibi supplicem esse sustinuit, sed suis ornatum insignibus in regnum, de quo ejectus fuerat, restituit. Hujus autem belli causa, teste Cicerone in Pompeiana, fuit, quod Mithridatem regem Ponti a L. Lucullo regno pulsum non solum ad se fugientem benigne suscepit, sed suis etiam opibus in regnum restituere voluit: nam ingenti exercitu comparato post aliquot clades acceptas, tandem copias Romanas victrices trucidavit, et gravissimam Romanis cladem intulit. *Oliv.*

Armeniæ] Regio hæc Asiæ inter Taurum et Caucasum montem sita, et a Cappadocia usque ad Caspium mare protensa. Regio Minni, unde et Minyarum nomen, in sacra Scriptura dici videtur. Quasi dicas montosam Minyam. הר *Har* enim montem Hebræis denotat.

Jacere supplicem] Florus lib. III. cap. 5. plura ejus humanitatis exempla enumerat. Ignovit Iberiæ: pepercit Albanis: regem Colchorum, positis sub ipso Caucaso castris, jussit in plana descendere. Lege Plutarchum. *Coler.*

Diadema] Insigne regis apud Armenios, quod fasciam, cui corona imponebatur, quidam esse volunt. *Badius.* *Diadema*] Plutarcho et Zonaræ Κίδαρις est, Armeniæ et Ponti regum proprium gestamen. Alio nomine Tiara nuncupatur. Suidas: *Κίδαρις, ὃ καὶ τιάρα νοεῖται. Colerus.*

§ 10 *Quam præclarum*] Pompeius quidem hoc humanitatis specimen dedit, sed ipse postea fuit desideratæ exemplum humanitatis, quum a L. Septimio et Achilla Ptolemæi satellitibus occisus est, jubente rege. Historia nota est in superioribus, sed quamobrem inducat exemplum Pompeii hæc est ratio, quia subsequitur humanitas Julii Cæsaris, qui cum Alexandriam venisset, et ei Theodorus Ptolemæi præceptor Pompeii caput regis nomine obtulisset, lachrymas continere non potuit, viso generi sui capite. *Oliver.*

Tribus coronis] Quia toties triumphavit. Primo quidem de Africa, quam auspiciis L. Syllæ subegit, cum esset annorum viginti quatuor, ut quidam tradunt, missus contra Domitium. Deinde triumphavit de Sertorio, vel de Piratis, qui mare totum infestabant, quod bellum quadraginta octo diebus confecit; postremo de Mithridate. *Oliv.*

In suo modo terrarum orbe] Ita lege ex Manuscript. librorum consensu. Vulgo; *in summo terrarum orbe.* Prius approbo; non enim sine sale hoc dictum existimo: paulo ante imperii Romani summam Pompeius consensu Senatus rexerat, atque etiam tribus suis triumphis de toto terrarum orbe triumphasse vulgo ferebatur. De quo vide nostros Annales in ejus triumpho Asiatico. *Pighius.*

Filiæ] Juliæ, quæ illi nupserat, et illum tantum dilexerat, ut visa ejus tunica sanguinolenta, interfectum verita, abortum fecerit, sibique mortis causa fuerit. *Badius.*

Lachrymæ] Quas tamen aut gaudii,

aut simulati amoris interpretatur.

§ 11 *Marci etiam Antonii, &c.*] Hoc contigit bello civili, quod gessit Antonius contra Brutum et Cassium Cæsaris interfectores, ubi profligatis reip. partibus, Brutus, ne veniret in potestatem Antonii, sibi ipsi mortem conscivit. *Oliver.*

Paludamentum] Quo Brutus in bello usus fuerat.

Philippicum] Qua in campis Philippicis Brutum vicit Antonius.

Ext. § 1 *Macedoniam*] Res gesta est in campis Philippicis, qui sunt in Macedonia.

Corpus frigore complicatum] Ita corrige, ut habent veteres plerique libri. *Pighius. Frigore complicatum*] Utinam manum abstinuisset hic Pighius; elegantissima et acutissima locutio non periisset. Editi nonnulli typis, et eximius ille Danielis jure adserunt: *corpus frigore duplicatum.* Corpus frigore duplicatum militis vocat senio confecti. Nam senectus per se frigida est: duplicatur frigore, accedente externo illo et hiemali. *Coler.*

Apud Persas capitale extitisset] Apud Persas lex est: Si quis in solio regio consederit, capital esto. Frontinus libro IV.

Violentia morbi] Cum tandem victo Dario, domitisque Parthis, consuluisset Aruspices de suarum rerum eventu, responderunt, ut diligentissime Babylonem vitaret. Ille, cum aliquamdiu se ab ea regione abstinuisset, tandem rapientibus fatis ejus urbis miro desiderio captus est, et, ut est genus humanum in vetita pronum, Babylonem ire voluit, quo factum est, ut paucis post diebus Cassander venerit missus a patre Antipatro, ut Alexandrum veneno necaret, et cum Antipater in Macedonia plurimum auctoritate, et opibus valeret, eum benigne suscepit, pincernamque suum instituit, videlicet qui sibi pocula propinaret. Hic igitur, ut multi tradunt, venenatum poculum dedit Alexandro: venenum autem fuisse dicunt frigidissimam aquam de Nonacride regione sumptam, quæ guttatim de petra stillat, quæ quidem aqua non nisi in ungulis deferri potest. Hanc cum hausisset Alexander, subito dolore perfusus est. Itaque abiit in cubiculum, et universum exercitum ad se jussit acciri, et singulis dextram porrexit. Quod non mediocre humanitatis specimen fuit: postea vero mortuus est. *Oliver.*

Quis autem illam osculari non curaret] Veteres libri, *non curreret*, quod habet majorem emphasim. *Pigh.*

Spiritu] Quia spiritus perexiguus erat, humanitas vero magna.

§ 2 *Non tam robusti generis*] Adolescens quidam Pisistrati filiæ amore correptus, eam in publico osculatus est, dum iret aquatum. Plutarchus enim dicit, principum filias aquatum ire solitas. *Oliver.*

Osculatus] Certissimum hoc habitum impudicitiæ signum apud calidiores gentes. Etiam ex osculo apud Neapolitanos adulterii accusatum et damnatum aliquem tradit Vivius in Decis.

Ex ore tyranni] In simili injuria ejusdem mira humanitate conditum responsum lege apud Senecam lib. III. de ira cap. 2. Non enim videtur idem exemplum de Thrasippo. *Coler.*

Male audire] Objurgari.

§ 3 *Pyrrhi*] Pyrrhus, accitus a Tarentinis adversus Romanos, cum in castris esset, hoc contigit.

Ab eadem altitudine] De ejusdem Pyrrhi humanitate loquitur, qui, ut supra dixi, cum multis millibus hominum in auxilium Tarentinorum venisset, et bellum strenue fortiterque gessisset, ingentem captivorum numerum multis cladibus illatis ceperat, ad quos redimendos cum Romani legatos misissent, hac humanitate usus est in legatione, ut illis obviam honoratum virum honoris gratia mi-

serit, ipse quoque cum equitatu extra portas occurrerit, atque illos, non ut victor secundis rebus elatus, sed ut amicus benignissime susceperit, captivos sine pretio remiserit, dicens, ut est apud Ennium: 'Non aurum posco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes, Ferro, non auro, vitam cernamus utrique; Vosne velit an me regnare hera, quidve ferat fors Virtute experiamur, et hoc simul accipe dictum: Quorum virtuti belli fortuna pepercit, Horundem me libertati parcere certum est: Dono, ducite, doque volentibus cum magnis Dis.' Regalis, inquit Cicero, et Æacidarum gente digna sententia. *Oliver.* Contigit A. U. CCCCLXXIV.

Ipse cum ornato equitatu extra portam occurrit] Ita in Wincheliano, et aliis. Vulgo: *cum ornatu equitum.* Pigh.

§ 4 *Cujus tam mitis ingenii*] Pyrrhus Italia pulsus, in Siciliam trajecit exercitum, ubi navali pugna a Carthaginiensibus superatus, cum ab Antigono Macedoniæ rege auxilia non impetrasset, Macedoniam invasit, Antigonum vicit. Elatus deinde victoria, statim ad Græciæ et Asiæ totius imperium adjecit animum, et primum omnium Spartanos invadit, quorum cum urbem oppugnaret, tanta multitudo fœminarum ad patriæ tutelam accurrit, ut non fortius victus, quam verecundus recederet, et in ea oppugnatione Ptolemæum filium strenuum manuque fortem amisit, cujus cadavere ad se delato, dixisse fertur, aliquanto tardius cecidisse, quam timuerat. Pulsus igitur a Spartanis Argos petiit: ibi dum Antigonum in urbe clausum expugnare conatur, inter confertissimos violentissime dimicans, saxo de muris jacto occiditur, caput ejus Antigono defertur, qui victoria mitius usus, filium Helenum cum Epirotis sibi deditum in regnum dimisit, eique insepulti patris ossa in patriam referenda tradidit. Hæc summatim Justinus. Sunt qui aliter tradunt hanc historiam: Pyrrhum scilicet, dum Argos oppugnaret, per proditionem urbem ingressum, ad arcem usque pervenisse, ubi cum acerrime dimicaretur, mulierem quandam e tectis mortarium demisisse in caput Pyrrhi, quo ictu moribundus cecidit. Tunc dicunt Alcyoneum Antigoni filium Pyrrhi caput abscissum ad patrem cum summa lætitia detulisse: Antigonum, correpto filio, regis caput, velamine tectum, corpori quam honoratissime cremandum restituisse, filiumque Helenum captivum liberum esse, et regium animum gerere jussisse, ossaque Pyrrhi aurea urna inclusa in patriam ad fratrem reportanda curasse. Quæ magna profecto fuit regis clementia. Plutarchus in Vita Pyrrhi, dicit illum, dum Argos oppugnaret, per proditionem nocte urbem ingressum, una cum Galatis in forum usque pervenisse; quod sentientes Argivi, Clypeum et alia munita urbis loca ceperunt, Antigonum in urbem acciverunt. Tunc Pyrrhus, ubi vidit Clypeum hostilibus armis refertum, et alia esse munita urbis loca, prodigiis quibusdam territus, retrocedere, et urbem egredi statuit; sed cum angustias portarum formidaret, nuntium præmittit ad filium Helenum, qui cum magna manu extra mœnia sedebat, ut dejectis mœnibus aditum sibi aperiret, suosque tutaretur: filius non recte accepto nuntio ad opem ferendam urbem ingreditur, et ita fugientibus ingredientes occurrunt, impediuntque fugam. Pyrrhus ubi evadendi difficultatem vidit, in persequentes hostes conversus a gregario milite Argivo hasta leviter percussus, equum adegit in illum. Mater ejus, quæ forte desuper pugnam spectabat, cognito filii periculo, tegulam, vel ut alii dicunt, mortarium, de speculis in Pyrrhi caput conjecit; quo ictu moribundus cecidit. Tunc

Zophirus quidam Antigoni miles cognitum regem apprehendens, illi caput abscidit; Alcyoneus vero Antigoni filius accurrens, abscissum regis caput ad patrem cum summa alacritate deportat; pater filium baculo percussit, ac a se repulit, barbarum et pollutum appellans. Regis caput et corpus magnifice cremavit, Helenum quoque Pyrrhi filium benigne et humaniter exceptum, cum eum complexus esset, bene sperare jussit, et eum statim in priorem habitum ornatumque restituit, atque in Epirum remisit, et erga amicos quoque Pyrrhi benignus fuit. *Oliver.*

Causea] Velum capitis, quod circa caput gestabant.

More Macedonum] An igitur causea vox Macedonibus propria? Militare tegumentum capitis fuisse et ex hoc loco et ex Vegetio discas, imo ex Plauti Persa, et Milite. Scena: 'Sequimini. Causeam habeas ferrugineam, culcitram ob oculos laneam.' Utebantur ea pugnatores, ne oculi a solis radiis perstringerentur. Fuisse tamen et Romæ gestamen significat Martialis lib. XIV. hoc lemmate: 'CAUSEA. In Pompeiano tectus spectabo theatro: Nam ventus populo vela negare solet.' Græca origine esse vocem non dubito, ἀπὸ τοῦ καίειν. Suidas: Καυσία, εἶδος πίλου Βαρβαρικοῦ. *Colerus.*

Urna] Urna est, quæ pro condendis defunctorum cineribus solebat adhiberi.

§ 5 *Campani autem*] Livius lib. IX. circa principium: Cum Aulus Posthumius et T. Veturius consules opem Luceriæ ferre vellent, inter furculas Caudinas inclusi sunt. Locus erat sylvis undique obsitus: nam saltus duo alti angusti sylvosique sunt, montibus arctis perpetuis inter se juncti; in medio campus est herbidus et aquosus, per quem medium iter est: sed antequam venias ad eum, intrandæ angustiæ sunt, et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda est, aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque, evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem cum Romani venissent, et in alias angustias ire pergerent, eas septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacente mole invenerunt. tunc fraus hostilis apparuit, et in summo saltu præsidium conspicitur. In insidias præcipitati, cum evadere nullo modo possent, fœdam et ignominiosam deditionem accipere compulsi sunt, ut cum singulis vestimentis sub jugum missi abirent incolumes: qua conditione accepta, cum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, et quod pudor præpediebat, circa viam, haud procul a Capua, omnium egena corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nuntiatum, hac in eos humanitate usi sunt Campani, ut, sociorum justa miseratione commoti, deposita statim ingenita superbia, mitterent confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta commeatusque militibus omnibus, et venientibus Capuam, cunctus Senatus populusque obviam egressus, justis omnibus hospitalibus, et publicis et privatis fungerentur officiis. Quam mentem si secundo Punico bello adversus Romanos servassent, Fulvius Flaccus consul secures suas Campanorum sanguine non cruentasset, ut illorum perfidiam vindicaret. De quo in cap. de Constantia largius dictum est. *Oliverius.*

Caudinas Furcas] Furcæ vel fauces Caudinæ a Caudio Samnitium oppido nomen accepere.

Jugum] Jugum tribus hastis fit, duabus humi defixis, superque eas una transversa ligata.

Quo animo, &c.] Contigit A. U. DXLII.

§ 6 *Facta, &c.*] Contigit A. U. DXXVII.

Inhumatum jacere] Laudavit etiam pro funere, si non magis Poëtica quam Historica fide ista scripsit Silius lib. x. 'Jamque Annibal unus Sat decoris laudator erat; fulgentia pingui Murice suspirans inicit velamina, et auro Intextam chlamydem, ac supremo affatur honore.' Hunc locum Valerii non tacitus præteriit Plutarchus dum ait: *Ταῦτα μὲν οὖν περὶ Κορνήλιον Νέπωτα καὶ Οὐαλήριον Μάξιμον ἱστορήκασι.* Aliter narrare ait ibidem Livium et Cæsarem Augustum. *Coler.*

Annibal Tiberium Gracchum] Quo pacto Gracchus proditus hosti fuerit a Flavio Lucano ejus hospite, in capitulo de prodigiis ostendimus: nam cum majorem Lucaniæ partem, quæ ad Annibalem defecerat, virtute sua in potestatem pop. Romani redegisset, ad reliquam capiendam invitatus, ab hospite Flavio, cui jure veteris hospitii fidem non derogabat, in insidias deductus, et occisus est, de cujus funere duplex fama est. Alii enim tradunt in castris Romanis sepultum a suis, alii ab Annibale. Et ea vulgatior fama est. Tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum instructum fuisse, armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum motibusque armorum et corporum, suæ cuique genti assuetis, ipsoque Annibale omni rerum verborumque honore exequias celebrante. Alii aliter tradunt, et dicunt imperatoris capite hostes tantummodo potitos ad Annibalem detulisse, et ab eo statim Cartalo missum, qui ad Cn. Cornelium quæstorem Romanum deferret; quæstorem deinde summis impensis exequias imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecisse. *Oliverius.*

Annibal M. Marcellum] De M. Marcello quoque dictum est eodem capitulo. Cum inter bina castra, Punica atque Romana, tumulus sylvester esset, a neutris primo occupatus; quod Romani, qualis esset pars illa, quæ ad hostes vergeret, ignorarent: Annibal insidiis, quam castris aptiorem eum putabat: Romani in castris fremebant, occupandum eum locum esse, et castello firmandum, ne, si occupatus ab Annibale foret, velut in cervicibus hostem haberent. Movit ea res Marcellum et Crispinum ejus collegam. Itaque cum paucis equitibus exploratum profecti, in insidias præcipitarunt, quæ paulo ante fuerant ab Annibale eo loco collocatæ; ubi Marcellus cum aliquot fortissimis viris in medio cæsus, collega vulneratus, filius quoque consulis graviter saucius, aliquot etiam capti fuerunt, sed paulo post Annibal Marcelli corpus inventum sepulturæ mandavit. Cicero in Catone Majore: 'M. Marcelli interitum nec crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est.' *Oliver.* Contigit A. U. DXLV.

In agro Brutio] In Apulia, inquit Livius libro XXVII. *Corrad.*

Sagulo] Veste militari. Quæ omnia simul honoris causa in rogum conjiciebantur.

Corona] Quia sæpius victor evaserat: nam Marcellus ad Nolam primus Annibalem vinci posse docuit, et de illo sæpe victoriam in castra reportavit.

Lachrymis] Ut in Cæsare patuit erga Pompeium.

Arbitria statuentis] Dantis arbitrariam sententiam.

CAP. II. § 1 *Atque ut a publicis actis ordiar*] Cum annonæ caritas urbem incessisset, Senatus frumentatum in peregrinas regiones legatos dimisit: qui cum frumenti copiam advexissent, Cn. M. Coriolanus plebi semper infensus, censebat, non prius dividendum inter plebem esse frumentum, quam per secessionem usurpata jura restituissent patribus. Quamobrem ira plebis in exilium actus, ad Volscos profectus, paulo post bellum

intulit patriæ, quæ, cum gravi obsidione premeretur, nulla alia ratione, quam mulierum beneficio, liberari potuit, ut diximus in cap. de Miraculis, et latius dicturi sumus in cap. de Pietate. Quare Senatus, gratum animum gerens, multis honoribus matronas honestavit. *Oliver.* Contigit A. U. CCLXV.

Vetustisque aurium] Lipsius ad Taciti Annal. III. legit *crinium insignibus;* cui nondum subscribo. Inaures intelligit, quarum usus perantiquus, et haud dubie a Græcis. Dependebant margaritæ et uniones. Abusus postea mirus, et magna luxuria profluxit. De quo Plinius lib. IX. cap. 34. et lib. XI. cap. 37. Tertullianus de Cultu Fœminar. 'Scrupulosa Deus auribus vulnera intulit; et tanti habuit vexationem operis sui, et cruciatus infantiæ tunc primum dolentis, ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus grana nescio quæ penderent.' Similiter Cyprianus de habitu Virgin. 'Elenchos' etiam appellabant. Glossæ veteres, μαργαρῖται μεγάλοι, *Margaritæ elenchi.* Juvenalis, Censorius ille vates: 'et cum Auribus extensis magnos commisit elenchos.' Plinius ita describit: 'Elenchos appellant fastigiata longitudine, alabastrorum figura in pleniorem orbem desinentes. Hos digitis suspendere, et binos ac ternos auribus, fœminarum gloria est.' *Coler.*

Aurium insignibus] Margaritis vel annulis ex auribus pendentibus, quæ et *inaures* dicuntur: nam *inaures* sunt aurium ornamenta.

Segmentis] Ornamentis. Nam *segmenta* dicuntur redimicula mulierum versicoloria, quibus utuntur ad capitis ornamentum. Sunt etiam qui dicant, *segmenta* esse fasciolas, quibus involvuntur infantes. Unde Juvenalis: 'Et segmentatis dormisset parvula cunis.' *Segmenta* vero sunt fasciæ quibus circundatur caput, id est, redimicula mulierum nobilium. Inde segmentatus ornatus et instructus. *Segmentum* etiam dicitur monile, a collo in pectus descendens. Segmenta zonis quibusdam, quasi adornamentis, ornata: nam particulas cujusque materiæ abscissas præsegmina vocant. *Oliver.*

Cum enim a, &c.] Contigit A. U. DXLI.

Vestia Opidia] Liber Danielis, *Oppia.* Lavermannus, *Vestigia Opidia.* An scribendum, *Vestilia?* Vestiliæ cujusdam Romanæ mulieris meminit Plinius lib. VII. *Coler.*

Urbe illa oppressa] Contigit A. U. DXLIII.

§ 1 *Quid illa, &c.*] Contig. A. U. CCXCV.

2 *Quæ Nautio et Minutio Coss.*] Vulgo, *Quintio.* Perperam. Non enim collegium hoc consulum eo sæculo reperitur. At in Campensi recte: *Nautio et Minutio.* Et in aliis exemplaribus ejusdem nominis remanent reliquiæ. Nam in Atrebatensi et Coloniensi, *Nunco,* in Wincheliano, *Nattio,* in aliis *Genutio* legitur, pro *C. Naucio.* Sed discrepat in historia Valerius a Livio et Dionysio, alios forte sequutus annales; hi enim triennio postea Tusculanis datum auxilium tradunt, verum his Coss. juventutem ultro arma cepisse contra Sabinos scribit Livius. Quod etiam in Annalibus magistratuum suo loco annotavi. *Pigh.* *Nautio et Minutio Coss.*] Manuscriptus Dan. *Nautio et Minutio.* Nautius is fuit Sp. F. Sp. N. Rutilus. *Coler.*

3 *Æqui*] Italiæ populi Sabinis proximi, ad Orientem. De quibus Plinius lib. III.

4 *Magnum grati populi specimen in Q. &c.*] Minutium magistrum equitum Fabio Maximo Dictatori æquatum imperio fuisse, diximus in cap. de Constantia. Minutius igitur alternis cum Fabio diebus imperare volebat, vel, si etiam majora placerent intervalla, partitis temporibus alternis

summum jus et imperium esse, quod nequaquam e republica esse existimavit Fabius, ut milites sui in alterius potestate, et summa rerum in hominis temerarii manibus posita foret. Itaque partitis copiis castra diviserunt; quod Annibali duplex gaudium fuerat, qui Minucii temeritatem liberam factam esse videbat, et Fabii prudentiam viribus diminutam. Misit igitur milites quosdam ad tumulum capiendum, qui medius erat inter utraque castra, magis lacessendæ pugnæ, quam tumuli capiendi gratia; nam locaverat alios in insidiis, et conserto prælio, quum utrinque totis viribus certaretur, ex insidiis orti milites cum ingenti clamore tantum terrorem intulere Romanis, ut nec animus ad pugnam, nec ad fugam spes cuiquam superesset. Tum Fabius, audito paventium clamore, 'Non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem, sed objurgandi non est tempus, sed laborantibus succurrendi.' Ita instructa acie de vertice montis in hostes impetum fecit, suos ab effusa fuga revocavit, aciem restituit, hostes profligavit, et victoriam prope partam ex eorum manibus extorsit, cives suos et Imperatorem partim a cæde, partim a captivitate liberavit. Pro cujus beneficii referenda gratia Minutius Fabium parentem semper appellavit; exercitus commilitones, quorum opera servati fuerant, patronos vocaverunt. Annibalem quoque ex acie discedentem dixisse ferunt: tandem eam nubem, quæ sederet in jugis montium, sollicitatam procellæ imbrem dedisse. *Oliver.* Contigit A. U. CCCCLXIV.

§ 4 *Fabio alteri etiam incolumi*] Non solum, inquit, mortuo Fabio, sed etiam vivo, secundi Punici belli tempore, populus se gratum exhibuit. Cum enim Dictator ille in Samnio contra Annibalem missus, more suo, bellum protraheret, ne reip. statum in discrimen sisteret, Minutius magister equitum, adolescens, fervore quodam mentis provectus, dixit, Fabium producere bellum, quo in eo magistratu diutius permaneret; qui, si sibi daretur potestas dimicandi, se paulo post Annibalem debellaturum asseveravit; et quod virtuti Fabii attribui debuerat, ipse Minutius ambitioni assignabat. Verba illa exercitus primo excepit, deinde ad Senatum delata sunt. Populus jam tædio affectus, quod Annibal tam diu in Italia versaretur, magistrum equitum Dictatori adæquavit. *Oliver.*

Fabio autem etiam incolumi] Legendum, *Fabio alteri etiam incolumi.* Alioquin etiam Rulliano, cujus ante meminit, hæc adscribi videbuntur. *Pighius.*

In Samnio] In agro Larinati, inquit Livius. *Corrad.*

Jugo] Æquilibrio. *Jugo*] Onere gravi imperii.

Tam, &c.] Contigit A. U. DLII.

Quintius Terentius Culeo] Livius in fine secundi Punici belli: 'Carthaginienses,' inquit, 'longas naves, elephantos perfugas, fugitivos captivos, captivorum quatuor millia tradiderunt, inter quos Q. Terentius Culeo Senator fuit.' *Oliver.*

Pileum capite gerens] *Pileum gerere,* signum erat, fuisse libertate donatum; significabat enim se virtute Scipionis tempestatem servitutis evasisse. *Oliver.*

§ 6 *At Flaminini de Philippo*] Philippus rex Macedoniæ secundo Punico bello cum Carthaginiensibus consensit, et bellum Romanis intulit, ubi per varios casus multa Romanorum civium capita cepit, quæ deinde Q. Flaminini virtute et felicitate recuperata ejus triumphantis currum pileata sequi voluerunt, qui quidem triumphus non minus gloriosus ob superatos hostes, quam liberos cives Flaminino fuisse videtur. *Idem.*

De Philippo rege] Plutarchus de Nabide; sed male. Cum Valerio

sentit Livius, Eutropius lib. IV. cap. 1. Orosius lib. IV. cap. 18. *Coler.*

Duo millia civium Romanorum] Livius lib. XXXIV. non ponit numerum, sed Plutarchus in vita 1200. ait fuisse. *Corradus.*

§ 7 *Metellus vero Pius*] Hic ejus Metelli filius fuit, qui Jugurtham primus dare terga coëgit, ut diximus in cap. de Disciplina militari, et Numidicus dictus est; quippe, ut in cap. de Constantia diximus, maluit in exilium proficisci, quam in Saturnini leges jurare. Fuerunt autem Metelli viri clarissimi quatuor, Macedonicus, Numidicus, Creticus, et hic Pius, qui, adversus Sardonicum missus, illum bello superavit. *Oliver. Metellus vero Pius*] Plinius lib. VII. capite 43. et 44. Solinus cap. 7. Paterculus lib. II. *Coler.*

Quam alii victoriis cognomen assecutus] Non puto Q. Metellum victoriis aliquod cognomen assecutum fuisse, ut hic Valerius videtur dicere; sed Numidici patris per injuriam pulsi reditum continuis lachrymis et precibus efflagitando Pii cognomen meruit, velut etiam autor de Viris Illustr. cap. 63. scribit. Legendum igitur, ut in Campensi aliisque Manuscriptis habetur: *Tam clarum lachrymis, quam alii victoriis cognomen assecutus.* Pigh.

§ 8 *Nam C. &c.*] Contigit A. U. DCLI.

Adversus conditionem] Quia fœdus erat, ne Camertini possent Romana civitate donari. *Oliver. Adversus conditionem*] Fœdus illud Camertinum æquissimum et sanctissimum fuisse dicit Cicero. *Coler.*

§ 9 *C. Marii vestigia, &c.*] Pompeius Strabo, Magni Pompeii pater, bello civili, quod gestum est inter Marium et Syllam, partes Syllanas secutus est. A quo deinde Pompeius, vix decimum octavum natus annum, tribus legionibus acceptis, tantum ad victoriam momenti Syllæ tulisse dicitur, ut post id tempus semper illum Sylla fuerit veneratus. *Oliver.* Contigit anno urbis DCLXXVII.

Etiam privato] Sallust. Hist. III. 'Quibus de causis Sullam Dictatorem in victoria equo descendere, sibi uni assurgere de sella, caput aperire solitum.' *Coler.*

Syllam sui oblivisci] Suæ naturæ superbæ et ferocis.

§ 10 *Sit aliquis, &c.*] Contigit A. U. DCX.

Hirtii et Pansæ] Romani Consules, qui bello civili, quod adversus M. Antonium gerebatur, Cæsaris interfectores, Brutum et Cassium, persequebantur, dum forte Mutinæ obsiderentur, fortiter dimicantes ceciderant. *Oliver.*

Quorum laudem adjecta lege conditio auget magis quam extenuat] Quæ hæc conditio adjecta lege? frustra quæras. Scribe, *abjecta.* Hæc est mens Valeriana: Libitinarii, inquit, etsi lege et more abjectum ac vile id genus, tamen, &c. Sane in vilibus habiti semper: ideoque mox etiam appellat, *contemptum gregem.* Lipsius.

EXT. § 1 *Amiculo*] Genus vestimenti, ab amiciendo dictum.

Urbem et insulam] Πόλιν ἔρημον ei a Dario traditam, scribit Herodotus. Strabo vero ob Sylosontis sævitiam desertam fuisse auctor est. *Coler.*

Samiorum] Samus erat Τετράπολις, inter quas et urbs Samus, quæ postea a Romanis funditus deleta. Plinius lib. IV. cap. 12. et Strabo lib. X.

§ 2 *A Rhodiis*] Nam tempore quo Asiam occupavit, et M. Plocium, et C. Apuleium in vincula conjecit, omnesque Romanos in Asiæ partibus inventos trucidavit; Rhodios quoque invasit, a quibus aliquot navalibus præliis superatus est, et Leonicus iste amicus captus. *Oliv.*

§ 3 *Liberalis populus, &c.*] Contigit A. U. DCXX.

Testamenti] Ita Velleius libro II. Orosius lib. V. cap. 6. Epitome Livi-

ana, lib. LVIII. Justinus lib. XXXVI. Strabo libro XIII. Florus lib. II. cap. 20. qui hanc hæreditatis aditionem inusitatam et incognitam quandam felicitatem non dubitat appellare. *Coler.*

§ 4 *Cæterum nescio, &c.*] Satis constat Massanisam Numidarum regem varia fortuna regno pulsum, bello Punico secundo, Africani superioris beneficio in regnum fuisse restitutum, et victo Syphace, Cirtha oppido, et cæteris urbibus et agris, qui regni fuerant Syphacis, totius denique Numidiæ imperio fuisse donatum, consentiente ac etiam approbante Senatu. Deinde cum post fœdus cerneret illum avidiorem in imperio suo dilatando, legem ferri jussit, quæ Massanisæ ab imperio pop. Romani solutam libertatem tribueret: quo beneficio provocatus Massanisa, unum in terris populum Romanum præcipua fide, singularique benevolentia perpetuo coluit et observavit, adeo ut Hispano bello, quod imperatore Lucullo gerebatur, cum ipse quoque tam gravi et periculoso Carthaginiensium bello premeretur, auxilia tamen Romanis petentibus miserit, eoque propensius, quod Æmilianus Scipio ad ea petenda legatus venisset. Nam maluit in regni et salutis suæ discrimine versari, quam Romanis et Scipioni ingratus aliqua ex parte videri. Fuerat enim cum familia Scipionum et hospitalitatis et amicitiæ summo jure conjunctus, ut diximus. Unde Cicero in somnio Scipionis ita loquentem Scipionem inducit: ‘Cum in Africam venissem, A. Manlio consule, ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum, nihil mihi potius fuit, quam ut Massanisam convenirem regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum; ad quem cum veni, complexus me senex, collachrymavit, aliquantoque post suspexit in cœlum, et, Grates ago, inquit, summe Sol, vobisque reliqui cœlites, quod antequam ex hac vita migro, conspicio in regno meo et his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor. Itaque nunquam ex animo meo discedet illius optimi atque invictissimi viri memoria,’ &c. Idem ætate, quam ad centesimum extenderat annum, et valetudine pariter confectus, cum videret se non diutius superesse posse; Scipionem, qui tum sub Marco Manlio in Hispania militabat, per literas ab imperatore accivit, ut in ejus amplexu extremum spiritum suaque omnia reponeret. Sic enim se feliciter moriturum dicebat. Cujus fatis præcurrentibus adventum Scipionis, ut vult Valerius, (nam aliter sentit Cicero in libro de Somnio Scipionis, ut supra vidimus,) ei testamento reliquit rerum omnium suarum potestatem, et inter filios, quos ad quatuor et quinquaginta habuisse dicitur, dividendi regni arbitrium ita legavit, ut quicquid ille statuisset, immobile sanctumque foret. Mandavit insuper liberis et uxori, ut populum Romanum et Scipionum familiam perpetua fide et observantia prosequerentur. *Oliver.*

Beneficio enim Scipionis] Locus est mutilus, ut exemplar Cauchianum demonstrat, in quo sic: *Beneficio enim Scipionis, et Romanorum amicitia, et Persei Regis liberalitate auctus.* In aliis vero exemplaribus habetur, *Pernasi regni modo liberius.* Mendose utrobique; non enim Persei, sed Syphacis regno auctus Massanisa fuit. Quare legendum arbitror, *et perampli regni modo liberaliter auctus.* Pighius.

Romanorum amicitiæ] Liber Daniel. et Lavernii: *Romanorum amicitiæ et pervasi regni modo.* Varii etiam miris modis codices Pighii. Mihi arridet lectio, quam adscripsi, præ cæteris omnibus. Etenim quis Pighii correctionem toleret? aut illud admittat: *persuasu?* vel quis denique Per-

sei nomen hunc loci intrusum non rideat? Persuadere vero Massanisæ, ut regnum acciperet quid opus fuit? *Pervasum* itaque *regnum* rectius dicetur, quod assiduis bellorum incursionibus penetratum et vexatum. Hinc in Jure nostro 'Pervasiones.' De qua voce jam olim ad Cassiodorum disseruit eruditissimus Fornerius. *Coler.*

2 *Fatis suis præcurrentibus*] Id est, præveniente morte. Dissentit a Cicerone, ut diximus.

Cap. iii. § 1 *Urbis nostræ parentem Senatus*] De ingratitudine dicit populi Romani, quod Romulum Urbis suæ conditorem dilaceravit. Variæ sunt de Romuli morte sententiæ apud Scriptores. Alii enim dicunt illum post multas res gestas, præclaraque facinora, parta jam immortalitatis gloria, raptum fuisse, et, quod incredibile dictu, e mediis civium oculis evanuisse Nonis Quintilibus, nullum prorsus mortis suæ vestigium relinquentem. Alii, inter quos Livius, dicunt illum a nimbis e media concione raptum, cum ad recensendum exercitum in Capream paludem convenisset, ubi repente exorta tempestas cum tonitribus et ingenti ventorum fragore terram undique operuisset, Sol quoque, veluti nocte intempesta, penitus defecisset; atque eo spectaculo conversis inter se patribus, reliquam multitudinem aufugisse; sedata deinde procella, ubi ex tam turbido die serena lux rediit, regem nusquam apparuisse; famam deinde non obscure vulgatam de illo, a patribus infensis fuisse direptum. Alii non in Caprea palude, sed in Vulcani templo dilaceratum tradunt, cum forte Senatum coëgisset, de Republica consulturus, et ex patribus suam quemque regis partem in sinu clam abstulisse. Ad cujus rei tam atrocis suspicionem ex hominum mentibus omnino tollendam, curarunt patres, ut quidam Julius Proculus, Alba oriundus, genere, opibus, et dignitate primarius inter omnes, tum etiam cum rege, fide, benevolentia et affinitate conjunctus, in concionem descenderet, et jurejurando affirmaret Romulum descendenti sibi in forum occurrisse, forma longe augustiore humana, dixisseque in Deorum se numerum esse translatum, et jussisse nuntiare patribus populoque suo, ut rem militarem diligentissime colerent, quia nullæ opes tantæ futuræ essent, quæ illorum armis resistere possent; se vero progeniem suam propitio munere sospitaturum esse perpetuo. Cui vero dicunt miram fidem traditam esse ob conjunctam cum rege affinitatem, tum etiam ejusdem probitatem, et acceptum jusjurandum, et hoc modo depositam fuisse suspicionem, creditumque Romulum Deum esse, quem *Quirinum* appellantes, perpetuo coluerunt. *Oliver.* Contigit A. U. xxxvi.

§ 2 *Hunc, &c.*] Contig. A. U. ccclxii.

Consentanea nostræ civitatis] Quia conveniens fuit, ut pœniteret.

Pœnitentia] Pœnitentia quodam modo pro peccato hic accipitur, hoc est, effectus pro causa, pœna pro commisso; nam non est pœnitentia, nisi præcesserit peccatum. *Badius.*

Virium Romanarum incrementum] Quia Capenates et Phaliscos adjecit imperio pop. Rom. et, quod omnium maximum fuit virtutum suarum opus, Veios, urbem ea tempestate potentissimam et imperii Romani æmulam, decem annos a Romanis obsessam eo tempore cepit, quo difficilior obsidentibus quam obsessis erat obsidio. *Oliv.*

Depeculator] Plutarchus illum dicit accusatum fuisse de spoliorum tyrannorum expilatione, quod fama esset portas quasdam æneas ex Hetruscis spoliis apud illum esse inventas. *Oliv.*

Ferreis sententiis] Rigidis, immuta-

bilibus. Sic *Ferrea Fata* apud Prudentium contra Symmach. lib. II. 'Quos ferrea fata cogunt ad facinus.' *Coler.*

Optimo juvene] Hinc igitur publico, hinc privato incommodo affectus, Ardeam in exilium profectus est. Hic tanta in patriam pietate fuisse dicitur, ut captis Veiis, cum magnam vel apud Deos ex tanta felicitate invidiam contraxisse videretur, Jovem optimum maximum cæterosque Deos precatus sit, ut si qua tantæ felicitatis ultio Romanis deberetur, eam totam in se unum converterent. Qua imprecatione facta, dicitur gravi casu in terram esse prolapsus. Quod illi fuit certissimum futuræ damnationis et exilii prodigium. *Oliv.*

Quindecim millia æris] Absens damnatus est quindecim assium millia, qui numerus ad argenti rationem conficit mille et quingentas drachmas. *Oliver.*

Priore adhuc querela vibrante] De ingratitudine loquitur populi Romani erga Scipionem Africanum superiorem; quam eo graviorem ostendit, quo plura illius merita in rempublicam et majora fuisse demonstrat. Nam ideo Scipionis laudes commemorat, ut indignitatem ipsam exaggeret et ingratitudinem quodammodo detestetur. Fuit autem, ut diximus, accusatus, quod Antiochensem prædam usurpasset, et a rege Antiocho pecuniam accepisset, ut conditionibus gratiosis et mollibus pax cum eo populi Romani nomine fieret. *Oliver.*

Vibrante] Translatio sumpta a telo, sive sagitta, quod, cum missum fuerit, vibratur, et antequam vibrare desierit, aliud telum mittitur. *Oliv.*

Africanus superior, &c.] Contigit A. U. DLI.

Africæ, &c.] Contigit A. U. DLI.

Vici eum ignobilis] Dissentit a Strabone Valer. Non enim vicum, sed oppidum Linternum dicit esse Strabo lib. V. in descriptione Campaniæ: 'Prope mare,' inquit, 'post Sinuessam Linternum est oppidum. Ubi prioris cognomento Scipionis Africani sepulchrum jacet: ibi enim extremam consumpsit ætatem, omissis propter aliquorum simultatem reipublicæ negotiis.' *Oliv.* *Vici ignobilis*] Videtur non civitas Linternum, sed Linternum Campaniæ vicus obscurus intelligi.

Desertæ paludis] Silius lib. VI. de Linterno, Scipionis nido: 'Hic dum stagnosi spectas templumque domosque Linterni.' *Coler.*

Voluntarii exsilii] Verba exeuntis ita Seneca concepit Epistol. 87. 'Nihil volo derogare legibus, nihil institutis: æquum inter omnes cives jus sit: utere sine me beneficio meo patria. Causa tibi libertatis fui, ero et argumentum. Exeo, si plus quam tibi expediet crevi.' *Colerus.*

Sepulchro suo inscribi jubendo] Sic enim testamento legaverat, ut sepulturæ suæ titulus ille inscriberetur: INGRATA. PATRIA. NE. OSSA. QVIDEM. MEA. HABEBIS. De ingratitudine ista alii alia sentiunt; ego vero nec maligna relatione insectandam, nec prorsus excusandam esse duco; neque enim civitatem illam gratam unquam dicere ausim, quæ præstantissimi viri simul et innocentissimi, tamque de se optime meriti, negligenter adeo et abjecte tulerit ignominiam, ut servatorem sui cedere ex urbe maluerit, quam paucorum furorem audaciamque reprimere; nec tam vituperare, quam vituperandam censerem, si ad eam injuriam inferendam tulisset manus: verum Senatus, ut auctores asseverant, Tiberio Graccho, Scipionibus opem ferenti adversus accusatores, gratias egit, et plebs, relictis tribunis accusatoribus, per omnia templa urbis Africanum secuta, facile declaravit, quanta benevolentia, quantoque honore dignum

censeret Scipionum nomen. Quid illud, quod amplissimos illi et prope divinos honores aliquando detulisse fertur, quos ille recipere non sustinuit, eum perpetuum consulem, Dictatoremque creare voluerint, cum statuas illi in comitio, in rostris, in curia, in Capitolio fieri decreverit; nonne grati animi signa sunt non obscura? Quod si ex talibus indiciis civium animi metiendi sunt, non tam ingrata civitas in abjicienda beneficiorum memoria, quam in toleranda injuria lenis mollisque censenda erit. Pauci enim fuere, qui reliquis indignantibus tale facinus audendum putarunt. Sunt etiam qui putant nunquam Scipionem fuisse damnatum, sed gloriæ satietate captum constituisse procul a foro et ambitione quietam agere vitam: et hunc sibi locum quasi ad id aptum delegisse. Cæterum illud verosimilius est, Scipionem, ut erat magni et sapientis animi homo, inimicorum invidiam facile contemnentem cedere ex urbe maluisse, quam intestinis discordiis civitatem evertere. *Oliver.*

Ingrata patria] De sepulchro et exitu Scipionis varia tradidere scriptores. Alii Romæ mortuum relatum fuisse scribunt, et ad fidem hujus rei monumentum ad portam Capenam ei factum, et tres statuas superlocatas ferunt; quarum duæ, P. et L. Scipionum dicantur esse, tertia Ennii Poëtæ. Huic sententiæ illud Ciceronis suffragari videtur: 'Charus,' inquit, 'Africano superiori fuit noster Ennius.' Et Plinius Nat. Hist. lib. IV. 'Prior,' inquit, 'Africanus Q. Ennii statuam sepulchro suo imponi jussit; clarum illud nomen, imo vere spolium ex tertia orbis parte raptum, in cinere supremo cum Poëtæ titulo legi.' Alii auctores sunt, inter quos et Valerius, et ea vulgatior fama est, Linterni Africanum mortuum, ibique sepultum, ut supra diximus; monumentum ei factum ac statuam suppositam, quam tempestate disjectam Livius se vidisse testatur. Propterea apud Cajetam in marmoreo sepulchro æneaque urna hæc scripta reperiuntur: 'Devicto Annibale, et capta Carthagine, et aucto Imperio, hoc cineres marmore lector habes: Cui non Europe, non obstitit Africa quondam, Respiceres hominem, quem brevis urna premit.' Periit autem Scipio LX. et I. suæ ætatis anno. *Oliv.*

Quid ista autem necessitate] Quia invitus de patria conquestus est.

Ultione] Quia hoc modo denegando patriæ suæ ossa, illam quodammodo ultus esse videtur, cum magna quidem modestia, qui non armis, non bello, non denique ulla vi injuriam vindicandam esse censuit, ut Coriolanus, ut Alcibiades, ut multi alii, qui patria pulsi, patriæ bellum intulerunt. *Oliv.*

Talia passo, &c.] Contigit A. U. DCXVI.

In carcerem duci] Cui judicio, tam impio tamque iniquo, Tib. Gracchus Scipionis inimicus, rei indignitate commotus, non dissimulanter intercessit, et L. Scipionem e lictorum manibus eripuit. *Oliv.* *Et in carcerem duci*] Non tamen ductus est, vetante id Tiberio Graccho, ut superius dictum est. *Badius.*

Raptorem] Respondet objectioni: Posset aliquis dicere, nihil est quod ingratitudinis populum Romanum accuses. Neque enim Scipioni fecit injuriam, sed innocens fuit. Nam ita est, inquit; nam in eo qui de ejus morte nullam in foro quæstionem habuit, injuriam Scipioni maximam fecit: nam passus est indignam et nefandam ejus cædem inultam. Varia suspicati sunt homines de morte ejus. Alii Carbonem, alii Semproniam uxorem, ut supra diximus, auctorem mortis fuisse crediderunt. *Oliv.*

Quis ignorat, &c.] Hic junioris Africani patruelis fuit, qui totius populi judicio optimus omnium judicatus est, quo tempore Deorum mater Pessi-

nunte Romam advecta est. Cum nondum in urbe templum illi dicatum esset, et ex oraculo Apollinis ab omnium optimo suscipienda foret, diu quæsitum est, quisnam in urbe tanto titulo dignus haberetur, ad hunc Scipionem summo omnium judicio ventum est, qui tantisper numen privato susciperet hospitio, donec illic publice templum constitueretur. Hic quoque Tiberii Gracchi seditiosissimi hominis furores repressit; nam illum leges agrarias contra Senatus auctoritatem, ut diximus, ferre molientem, cum multitudine bonorum impetu facto, subselliorum fragmentis occidit, multaque alia in rempubl. merita contulit. Illum tamen falso accusatum sub titulo legationis voluntarium in Asiam exilium sibi deligere coëgerunt. *Oliver.*

Qui pestifera, &c.] Contigit A. U. DCXX.

Faucibus apprehensam rempublicam] Ita opinor legendum esse. In Campensi legitur *apprensam;* quam vocem scioli imperite mutarunt in *oppressam.* Pigh.

Strangulari] Suffocari et extingui ab ea.

Iniquissimam] Quia tribunis agitabatur.

Titulo legationis] Ut tutus iret. Nam cum gravis plebi foret Tiberii mors, jamque vindicta adversus interfectores, et inprimis Nasicam, pararetur, sollicitus de salute Nasicæ, Senatus liberam sibi in Asiam legationem decrevit. Nasica, quanquam maximo sacerdotio esset alligatus, tamen Italiam deseruit, et in Asiam profectus, haud multo post circa Pergamum interiit. *Oliverius.*

Pergamum] Civitatem Asiæ. Est enim Pergamum, teste Strabone lib. XIII. Asiæ civitas admodum illustris, quæ diu sub Attalicis regibus fortunata fuit. Hanc præterfluit Caicus per campum qui Caicus appellatur. *Oliver.*

In eodem nomine versor] Hic P. Lentulus de gente Cornelia fuit, de qua Lentulus ille natus est, qui cum Catilina in rempubl. conjuraverat, et a Cicerone consule cum aliis conjuratis necari jussus est: nam ea causa in conjurationem venerat, quia se principem omnium futurum speraret, eo quod oraculum, tribus e gente Cornelia deberi remp. Romanam, et unum ex his se tertium esse existimabat, sed est opinione deceptus. Hic ergo Lentulus, de quo loquimur, primus C. Gracchi et Fulvii, qui per seditionem Aventinum cum armata manu occupaverant, impetum furoresque repressit, consule L. Opimio, cui summa potestas a Senatu data fuerat, ut caveret, ne quid detrimenti respublica caperet. Hic igitur pro republica a tanta seditione liberata id præmii recepit, ut paulo post sub specie legationis in exilium missus fuerit. *Oliv.*

In Aventino] Quo Gracchus et Fulvius ejus collega cum cæteris conjuratis se receperant. *Idem.*

Pia pugna] Quia pro salute reip.

Ahala vero, &c.] Fames urbem invaserat, vel malignitate temporum, quod anni fuissent segetibus adversi, vel negligentia plebis, quæ, concionum dulcedine capta, deserto agrorum cultu, coluerat urbem: (nam utrumque traditur:) Spurius Mœlius eques Rom. illis temporibus prædives rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus: nam frumento privata pecunia coëmpto, largitiones frumenti in populum fame laborantem facere instituit; ut hoc munere plebes sibi obnoxia facta honores demandaret; nec hoc contentus, de regno cœpit agitare; jamque conjuratio parabatur. Nam tela in ejus domum conferri, concionesque haberi, et non dubia de regno consilia: quod cum senatui nuntiatum esset, primo consules increpare, quod eas largitiones cœtusque in privata domo fieri per-

mitterent: deinde dictatorem dicendum censuit. Creatus est L. Q. Cincinnatus, qui C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit; qui missus a dictatore ad Mœlium, ut illum ad se duceret, cum venire recusasset, eum stricto gladio insecutus obtruncat; reversus deinde a dictatore, laudatur, quod rempubl. liberasset: verum paulo post damnatum Ahalam populus Romanus in exilium ire coëgit. Cicero in Catone Majore: 'Lucii Quinctii Cincinnati jussu magister equitum Servilius Ahala Spurium regnum affectantem occupatum interemit.' Autor de Viris Illustr. 'Quinctius Cincinnatus, deposita dictatura, ad agriculturam reversus, iterum post viginti annos dictator dictus Spurium Mælium regnum affectantem a Servilio Ahala magistro equitum occidi jussit, domum ejus solo adæquavit. Unde locus Æquimelium dicitur.' *Oliver.* *Ahala vero, &c.*] Lege sic: *Ahala vero, cum magister equitum.* Ipse enim magister equitum, non Spurius Mœlius erat. In Coloniensi vocatur *Habala.* Pigh.

§ 3 *Quo enim nimbo*] Q. hic Sextilius postulatus fuerat majestatis contra Syllam: Lucius Cæsar tunc Orator eximius in ea accusatione eum defendit; orta deinde inter Cinnam et Carbonem consules seditione pestifera pulsus ex urbe Cinna, cum paulo post Mario conjunctus urbem cepisset, inimicos graviter ultus est: quorum alios in urbe trucidavit, alios in tabella proscriptos exposuit, inter quos C. Cæsar Orator, qui Tarquinios in Hetruriam fugiens, ad Sextilium veterem clientem suum divertit; apud quem tutam salutem suam fore sperabat, cujus ipse salutem aliquando protexisset. Ille vero contra ingratissimus et impius homo hospitem perdidit. *Oliver.* *Quo enim nimbo, qua procella verborum*] *Nimbum verborum* nescio an quis dixerit. Malo itaque legere ut est in Atrebatensi, *Quo enim Iambo, qua procella verborum.* Nam ἀπὸ τοῦ ἰαμβίζειν dicitur, id est, a proscindendo. Horatius, 'Archilochum proprio rabies armavit Iambo.' *Pighius.* *Nimbo*] Pighius *Iambo* correxit. At nihil ego mutarim. Ecquis enim vel in medio Latio erubescat dicere *nimbum ac procellam verborum?* Coler.

C. Cæsarem] Hic est Cæsar, cujus meminit Cicero in libro de Oratore, et illum introducit de arte disputantem. *Oliv.* *C. Cæsarem*] Sic eum Manuscripti codices appellant. Recte; fuit enim C. Cæsar orator a cliente suo proditus, et in villa occisus, cum ædilis curulis tantum fuisset: frater L. Cæsar consularis et censorius ad bustum Varii occisus est, ut idem noster lib. IX. cap. 2. asserit: utriusque capita C. Marius victor in rostris exponi jussit, ut Cicero de Oratore tertio, et Appianus civil. primo. *Pigh.*

Tarquiniensi] Et ita in Hetruria.

Truculento victori] Videlicet Cinnæ.

Metu mortis] Quia in tabella proscriptorum ascribuntur generali clausula omnes qui proscriptos celaverint, protexerint, aut quavis ope juverint. *Badius.*

§ 4 *Sed ut ad alium*] M. Tullius Cicero Popilium Lænatem defendit parricidii reum, ut vult Plutarchus in Vita Ciceronis. Octavianus Cæsar pacem et fœdus cum Antonio et Lepido fecit, ita ut hi triumviri rei constituendæ per quinquennium essent, et suos quisque inimicos proscriberet. In qua proscriptione CXX. Senatorum nomina fuerunt, reliqui fuerunt equestris ordinis viri. Ex plebe pauci admodum: nam ad CCC. cives proscripti sunt. Inter hos igitur Lucius Cæsar avunculus Antonii, et Paulus Lepidus, M. Lepidi frater, et Cicero noster proscripti sunt, et a Popilio Lænate occisi. Dicitur Octavianus diu ac multum restitisse, ne Cicero in pro-

scriptorum numero esset, adductus verecundia, quod eum patrem appellare consueverat, et quod ejus ope ad id potentiæ pervenisset; sed victus tandem obstinata nimis Antonii voluntate, qui Ciceronem præ cæteris unum deposcebat, propter Philippicas in eum scriptas. Unde Juvenalis: 'Antonî gladios potuit contemnere, si sic Omnia dixisset.' Ergo cedere coactus est Cicero; ubi intellexit quæ facta erant, una cum Quinto fratre ad Brutum in Macedoniam ire constituit; frater vero qui mœrore confectus non se satis viatici sumpsisse putabat, domum reversus, ut accepta pecunia Ciceronem consequeretur, proditus a servis, una cum filio interfectus est. Cicero vero dum ad navem in lectica deferretur, a satellitibus Antonianis, quos Popilius ille ducebat, quem, ut diximus, Cicero in judicio defenderat, in itinere interceptus est, haud procul a portu Cajetæ, qui Popilio, jugulum ejus poscenti, cum barbam dextra prius divulsisset, fortis et intrepidus porrexit. Juvenalis tamen dicit non caput solum, sed etiam manum abscissam fuisse Ciceroni. Dicit enim in Satyra x. 'Ingenio manus est et cervix cæsa, nec unquam Sanguine causidici maduerunt rostra pusilli.' Brutus vero, audita Ciceronis morte, C. Antonium, M. Antonii fratrem, quem captivum habebat, Ciceroni filio ad vindictam concessit. *Oliver.*

Picenæ] Regio Italiæ trans Apenninum, ab ipsis montibus usque ad mare Adriaticum extensa, inter Æsin et Leastrum fluvios, teste Strabone lib. v.

M. Cœlii] Qui amantissimus Ciceronis erat.

Hic Popilius] Sic et reliqui. Solus Plutarchus homicidium hoc Herennio centurioni adtribuit. *Coler.*

Cajetam] Est hæc urbs non longe a Bajano sinu.

Dextram] Ideo dextram amputatam ad Antonium attulit, quod ea Philippicas scripserat. Antonius caput et dextram pro rostris affigi jussit. *Bad.*

Tanquam opimis spoliis] Tanquam dux ducem cecidisset.

§ 5 *Quo te nunc modo, &c.*] Pompeius Strabo, Magni Pompeii pater, Latino bello dux exercitus, præter alia oppida cepit et Asculum, atque diripuit. Deinde post aliquot annos, eo mortuo, Pompeius accusatus est peculatus, eo quod expendendo sibi aliquid usurpasset pater. Afferebant aliquos libellos, qui missi fuerant domum Strabonis. In eo judicio a Cn. Carbone defensus est; et ipse pariter adeo perspicax, et præter ætatem promptus visus est, ut inde gloriam benevolentiamque multam reportaret. Postea vero, cum Sylla rempubl. occupasset, Pompeium adversus Carbonem, qui classe Siciliam occupaverat, cum exercitu misit; quem superatum, cum se Pompeio victori supplex subjiceret, dicitur Pompeius eum ingrate nimis et crudeliter tractasse; nam illum victum produxit in medium, et pro tribunali sedens, damnavit; damnatum deinde ad necem pertractum interfici jussit. Dicitur iste Carbo cum ad necem duceretur, ut ensem strictum imminere vidit, cupiditate vitæ commotum, locum et horam perbrevem orasse, tantisper dum exoneraret ventrem. De hoc Carbone Cicero in Epistolis Familiaribus lib. IX. Epistola quæ incipit: 'Tandem infamia.' 'Cognoscimus,' inquit, 'Cn. Carbonem, et fratrem ejus Scurram, quid his improbius?' Et paulo post: 'Hoc qui a Pompeio nostro interfectus est, nemo improbior meo judicio fuit.' *Oliver.*

Tam ingrato facto] Nam si occidendo Carbonem tuas vires auxisses, tolerandum esset.

EXT. § 1 *Carthaginienses*] Cum Annibal tot victoriis patriam illustrasset, tamen illum et Romanis accusarunt, tanquam violati fœderis

auctorem, et in exilium ire coëgerunt. Sunt etiam qui dicunt, cum Annibal se in vicum suum recepisset, Carthaginienses, sumptis armis, eum petere voluisse ad necem. Quod ubi intellexit Annibal, confugit in Asiam ad Antiochum, cui se tantopere insinuavit, ut hospitaliter honorificeque susceptus, in omnibus publicis et privatis consiliis adhiberetur; qui non prius destitit, quam regem impulit, ut Romanis bellum inferret. Cicero in Orat. XIII. circa finem: 'Quis Carthaginiensium pluris fuit Annibale, consilio, virtute, rebus gestis? qui unus cum populo Romano tot annos de imperio, de gloria decertavit. Hunc sui cives de civitate ejecerunt.' *Oliver.*

§ 2 *Lycurgo*] Rempubl. Lacedæmoniorum hic ita constituit, ut nulla melior, nulla sanctior, quoad Lycurgi legibus obtemperavit, in tota Græcia posset inveniri; tamen in hunc virum Lacedæmonii adeo ingrati fuerunt, ut illum sæpe injuriis lacessierint, atque in primis locupletes, qui ejus leges graviter ferentes, pulsatum a foro sæpe perturbaverint, et illi oculum eruerint; quas quidem injurias leni tulisse animo dicitur, adeo, ut etiam effossorem oculi perpetuo dilexerit, sibique ministrum fecerit, et ex improbo ac temerario viro exactissimum et continentissimum reddiderit. Cum igitur Lacedæmonii conquererentur, quod leges illæ duræ nimium essent et immites, Lycurgus simulavit eas se velle mutare; consulto tamen prius oraculo, neque enim absque Dei consilio se quicquam facturum esse dicebat. Cum igitur Delphos ire constituisset, advocata concione, cives omnes jurejurando adegit, servaturos inviolatas, quoad rediret in patriam. Profectus deinde, cum accepisset ab oraculo pias sanctasque leges et nullo modo permutandas; sed civitatem illam fore clarissimam, quoad Lycurgi legibus uteretur; Vaticinium scripsit, et Spartam misit. Deinde, ne sacramento solveretur civitas, in Cretam proficiscitur, ibique perpetuum egit exilium, ac moriens jussit in mare spargi cineres suos, ne, si forte in patriam reportarentur, rediisse crederetur, et sic jurejurando civitas libera foret. *Oliver.*

Utiliorem virum] De hoc multa Plutarchus, Herodotus, Dionysius, Justinus lib. III. et XVIII. Strabo lib. VIII. et X. Tertullianus, Clemens Alexandrinus, Augustinus lib. II. cap. 16. Velleio quidem Paterculo est Disciplinæ convenientissimæ vir, id est, utilissimæ. Unde et Valerius ait ejus leges salutariter excogitatas esse. Non immerito igitur hic Σωτὴρ civium suorum dictus: sicut Aristides δίκαιος, Epaminondas θεὸς, teste Epicteto. *Coler.*

Apollo Pythius] Pythonis serpentis interemptor, cujus pelle tripodes in templo Delphico tectæ erant. *Badius.*

Sinceritas] Nam pie semper vixit, et avunculo fidem summam servavit.

Constantissimus] Perseverantissimus; exilium enim elegit, ne leges, quæ patriæ salubres erant, tolli possent. *Oliver.*

Privatus oculo] Servius aliter; scribit enim ob injuriam vitibus sive Baccho inlatam a Jove eluscatum esse. Sed isthæc fabulæ sint. *Colerus.*

§ 3 *Ille vicatim dispersos cives suos in unam urbem contraxit*] In veteribus est, *ille locatim.* Neutra vox ad verum, et facile ex hac inconstantia odoror suppositas illas pro germana ista, *pagatim.* Athenienses enim ante Thesea in pagis habitarunt: ita Plutarchus. Et clarissime Livius lib. XXXI. 'Delubra sibi fuisse,' (Athenienses loquitur) 'quæ quondam pagatim habitantes, in parvis illis castellis vicisque consecrarint.' Idem de iisdem: 'Templa Deum, quæ pagatim sacrata habebant.' *Lipsius.*

Idem sæva] Cum Androgeum athle-

tam fortissimum, regis Minois filium, Athenienses per invidiam e turri præcipitassent, quod omnes in agonibus superasset; Minos Ægeo, Thesei patri, tunc regnanti, bellum intulit, et Athenienses longa obsidione pressos pacem petere coëgit, quam duris conditionibus a Minoë tandem acceperunt; ut septena quotannis corpora natorum Minotauro devoranda, secundum fabulas, re autem vera, in servitutem mitterent, quæ in Labyrintho servabantur. Erat autem Minotaurus Imperator; qui, cum in agonibus omnes superaret, ejusmodi pueri victoriæ præmium dabantur, in quos sævissimum fuisse constat, ut inde fictum sit a Minotauro fuisse devoratos, qui cum sorte deligerentur, tertio anno sors evenit Theseo, qui beneficio Ariadnes, quæ illius pulchritudine capta docuit iter filo regere, periculum evasit, et patriam ab eo tributo et servitute liberavit. Ovidius: 'Jam lamentabile Athenæ Pendere desierant Thesea laude tributum.' *Oliver.*

Idem effrænatam, &c.] Sicut apud Statium legimus, quum Creon rex Thebanorum prohiberet Græcorum cadavera, quæ in bello Etheoclis et Pollinicis pugnando ceciderant, sepulturæ demandari, uxores et liberi mortuorum ad Theseum confugerunt, qui quum, legatis missis, benigne impetrare non potuisset, Thebanis bellum intulit, quibus victis, corpora suis omnibus sepelienda tradidit. *Idem.*

Idem opem, &c.] Cum tyrannos, latrones, et monstra ex terris multa subegisset Hercules, ob fortia facta maximam invidiam liberis suis reliquit: nam qui fuerant ab illo injuria affecti filios ejus, post mortem, insequebantur; qui cum præsidium tutum non invenirent, Athenas, ad Aram Misericordiæ, quam Theseus constituerat, se contulerunt, et ibi salvi ab omni injuria fuere. Nam Athenis aram Misericordiæ Theseus consecravit, quem locum Asylum appellavit, eo quod nemo inde abstrahi posset: Romulus deinde, Theseum imitatus, Romæ idem aperuit. Sunt tamen qui dicant Asylum Athenis condidisse filios Herculis. Cujus sententiæ Statius est, qui ait: 'Fama est defessos acie post busta paterni Numinis Herculei sedem fundasse nepotes: Sic sacrasse loco commune animantibus ægris Confugium.' *Oliver.*

Et quicquid ubique monstri aut sceleris fuit, &c.] Sicut Marathonium et Cretensem Taurum, in Epidauro Periphetem, quem clavatum dicebant, in Isthmo Sinnin, qui se in varias figuras vertebat: haud longe a Megara Scironem latronem in monte Cæo, quem ille occupaverat, et illac transeuntes omnes cogebat sibi in præcipiti rupe sedenti pedes osculari, quos ad osculum inclinatos, elato pede, per anfractas rupes detrudebat in profundam vallem. Theseus cum ad hunc venisset, simulavit se velle pedes osculari, et illum pedibus captum dejecit. In Peloponneso Sinnin eo genere mortis affecit, quo ipse hospites et viatores afficere solitus fuerat; nam cum fortissimus esset, arbores immensæ magnitudinis flectebat in terram, et captos homines illarum verticibus alligabat, deinde, tanquam funda, illos immittebat; jacti in multas partes scindebantur. Hunc alii Pityocamptem appellatum fuisse dicunt a flectendis arboribus. Procrusten quoque interfecit, qui lecticas habebat humana statura breviores, in quibus susceptos hospites collocabat, et illos extendi jubebat, et quicquid extra lecticas eminebat, totum amputabat. *Idem.*

Scyros] In quam Insulam cum divertisset, post exilium a patria indictum, Lycomedes ejus Insulæ princeps illum de rupe præcipitavit. Insula est in mari Ægeo posita, de qua Strabo lib. IX. mentionem fecit,

et eam multis innominatis insulis et urbibus omnium clarissimam esse dicit, propter Lycomedis cum Achille affinitatem, et Achillis filium Neoptolemum ibi procreatum et enutritum. Ovidius Met. VII. de Theseo: 'Te, maxime Theseu, Mirata est Marathon Cretæi sanguine Tauri; Quodque suam securus arat Cremyona colonus, Munus opusque tuum est: tellus Epidauria per te Clavigeram vidit Vulcani occumbere prolem: Vidit et immitem Cephisias ora Procrustem: Cercyonis letum vidit Cerealis Eleusis: Occidit ille Scinis magnis male viribus usus, Qui poterat curvare trabes, et agebat ab alto Ad terram late sparsuras corpora pinus. Tutus ad Alcathoën, Lelegeia mœnia, limes Composito Scirone patet, sparsisque latronis Terra negat sedem, sedem negat ossibus unda; Quæ jactata diu fertur durasse vetustas In scopulos: scopulis nomen Scironis inhæret.' *Oliver.*

Jam Solon, &c.] Solon cur exulaverit, hæc est historia: Simulavit navigandi causam, ut diversos hominum mores videret; sed voluntarium fuit exilium, quod cives sentiebat legibus, quas tulerat, vehementer offensos. Pisistratum etiam, propinquum suum, cum sibi tyrannidem parare intelligeret, quantum in se fuit, prohibuit; nam convocata concione profectus in publicum, lorica armatus et clypeo, Pisistrati insidias, et impium conatum, aperuit; neque id solum, verum etiam se juvare paratum, ac pro libertate pugnaturum asseveravit. Viri, inquit, Athenienses, aliis quidem sapientior, aliis vero fortior sum. Sapientior illis qui Pisistratum istum non animadvertunt; fortior his, qui sciunt illum, sed metu reticent. Senatus vero, quod Pisistrato studeret, illum insanire proclamabat. At ille, Meam, inquit, insaniam civibus breve tempus ostendet, cum veritas in lucem venerit; jam vero Pisistrato rerum potito minime obtemperans, ante curiam arma deposuit, dicensque illud: O patria, tibi equidem verbo et opera auxiliatus sum. Deinde in Ægyptum navigavit, atque inde in Cyprum profectus, postremo ad Crœsum pervenit. Obiit autem in Cypro LXXX. ætatis suæ anno, hoc suis mandans, ut Salamina ejus ossa transferrent, atque in cinerem soluta per provinciam disseminarent. Celeberrimum est ejus hoc factum: cum de proprietate Salaminæ ipsius patriæ, inter Athenienses et Megarenses ferme usque ad interitum dimicatum esset, multisque cladibus acceptis, capitale esse cœpisset, si quis legem de vindicanda ferre auderet; sollicitus Solon, ne vel tacendo parum reipubl. consuleret, vel consulendo sibi noceret, subito dementiam simulat; cujus venia quæ prohibebatur non modo dicturus, sed etiam facturus erat. Deformis ore habituque vecordium evolat, factoque concursu hominum, quo magis consilium simulet, versibus sibi insolitis per præconem suadere cœpit, quod vetabatur, omniumque animos ira incendit, ut adversus Megarenses bellum extemplo decerneretur, insulaque, devictis hostibus, Atheniensium fieret. *Oliver.*

Salamina] Salamin, et Salamis, et Salamina declinatur. Hæc insula in Euboico mari posita, in qua Telamon Ajacis et Teucri pater regnavit. Quamvis et Salamina dicatur civitas in Cypro, condita a Teucro postquam a patre regno pulsus, quod in patriam sine fratre rediisset, profugit in Cyprum. Cujus meminit Horatius in primo Carminum: 'Nil desperandum Teucro duce, et auspice Teucro: Certus enim promisit Apollo, Ambiguam tellure nova Salamina futuram.' Hæc autem insula fuit inter Athenienses et Megarenses, quam utrique sibi vendicabant. *Oliver.*

Bene egissent Athenienses] Miltia-

des Atheniensis, rerum gestarum gloria insignis, pro republica Atheniensi multa et præclara facinora edidit; atque illud maximum, quod Artaphernem et Dathim, Darii regis Persarum præfectos, qui cum ducentis millibus peditum, decem millibus equitum in totius Græciæ, ac in primis Athenarum, venerant excidium, cum parvis admodum copiis, utpote decem millibus armatorum, apud Marathonem fluvium superavit: in cujus rei memoriam porticus Athenis constructa, et in ea tota historia depicta fuit, referta quoque aliarum rerum et scientiæ pictura, quæ Stoa porticus dicta. Unde Stoici postea nominati sunt. Frontinus de Miltiade libro IV. 'Miltiades,' inquit, 'cum ingentem Persarum multitudinem apud Marathona fudisset, Athenienses, circa gratulationem morantes, compulit, ut festinarent ad opem urbi ferendam, quam Persarum classis petebat, cumque præcurrissent implessentque mœnia armatis, Persæ rati ingentem esse numerum Atheniensium, et alio milite apud Marathona pugnatum, alium pro muris suis opponi, circumactis extemplo navibus Asiam repetierunt.' Fuit autem hæc victoria, teste A. Gellio, anno ab urbe condita CC. et LX. Hic igitur Miltiades, post tantam victoriam accusatus, quod Pharon Insulam capere noluisset, vel, ut Justinus tradit, ob crimen peculatus, quod rempublicam expilasset, primo capitali, deinde mutata sententia, pecuniaria pœna damnatus est; quam cum exsolvere non posset, erant enim quinquaginta talenta, quum primum in patriam rediit, in vincula conjecerunt, ubi cum haud ita multo post esset morte consumptus, ejus corpus insepultum esse voluerunt, donec filius, pietate motus, se pro patre carcerem subiturum ultro promisit. Qui paulo post interrogatus a populo, an id libenter fecisset, quod patris pœnas adiisset; cum libentissime se id fecisse respondisset, ut pater sepulturæ mandaretur, carcere liberatus est, ut quidam dicunt; alii vero, quibus magis credendum est, dicunt Calliam quendam, non tam generosum, quam pecuniosum virum, pro eo pecuniam exsolvisse, impetrato sororis ejus Elpinicis matrimonio. *Oliver.*

Post trecenta millia Persarum] Justinus ducenta millia barbarorum in ea pugna cecidisse scribit. Herodotus: Κατὰ ἑξακισχιλίους καὶ τετρακοσίους ἄνδρας. Videtur sane hic myriadum numerum omisisse. *Coler.*

Marathone] Apud Marathona civitatem Atticæ regionis.

Ut puto hactenus sævire adversus optime meritum abunde duxerunt] Ita vulgo. Falsa atque imperfecta est sententia, sed aliquanto melior in Susian. et Pulmann. *Sed, ut puto, hactenus sævire adversus optime meritum, satis abunde duxerunt.* Constabit omnino, si per negationem finiatur, altero adverbio, quod superfluum est, abjecto; sic, *Sed, ut puto, hactenus sævire adversus optime meritum, abunde non duxerunt.* Pigh.

Hanc hæreditatem paternam, &c. se sortitum] Optime vetus et ex veteri formula, *Solam se crevisse.* Hereditatem cernere pernota jam et notata aliis dictio. *Lipsius.*

Aristides etiam] Mos erat apud Athenienses, ut qui virtute sua maximas opes in urbe consecutus esset, in exilium per decem annos mitteretur, ne ille opibus elatus factiones in urbe moveret. Hac lege, quæ ostracismus dicebatur, duo præstantissimi duces relegati sunt: Aristides, qui nimium justus esse videbatur, adeo ut justi cognomen impositum ei fuerit; Themistocles, qui virtute sua patriam ex manibus hostium sæpe liberavit. Sed præcipue cum Xerxes in Europam cum tota ferme Asia transiit, quem Themistocles consilio suo cum centum navibus apud Salamina superavit. Quibus fusis, Aris-

tides servandæ prædæ Græcis præpositus, continentiæ et integritatis opinionem, quam de se maximam concitaverat, omnibus consummavit. Nam cum argenti et auri vis passim et vestimentorum omnis generis esset in tabernaculis, quibus barbaros nudaverant, nec ipse contrectare quippiam voluit, nec, ut ab aliis attingeretur, passus est. Paulo post urbis principatum consecutus, cum omnis virtutis, tum maxime æquitatis ac justitiæ apud populum periculum fecit, ita ut omnium consensu justi cognomen sit assecutus: ex quo sibi non minorem gratiam et authoritatem, quam odium et invidiam contraxit. Nam Themistocles ejus æmulus et gravis adversarius sermonem jactabat in vulgus, Aristidem hac sua judiciaria consuetudine et forensi potestate, clam sublatis judiciis sine stipatoribus, sibi regnum comparasse. Quibus verbis commota civitas, Aristidem, non affectati regni, ut præ se ferebant, sed gloriæ ejus invidia, ostracismo in exilium relegarunt. Erat autem ostracismus non improbitatis castigatio, sed ad honestandum facinus elatioris et gravioris potestatis moderatio, pœna in decem annos data. Fiebat autem ostracismus hoc modo: Ostraca, id est, calculi, et testæ viritim in concilio dabantur, et in eis quisque quem ex urbe cedere vellent, literis indicabant, quos postea in unum fori locum cancellis circumseptum deferebant. Magistratus vero, quibus dabatur negotium illud publicum, universos simul recensebant, qui nisi sex millium numerum excessissent, nihil confectum erat. Postea, uniuscujusque calculis sepositis, cum quem pluribus sententiis damnatum cognoscerent, decem annos extorrem fore declarabant, ea tamen conditione, ut fructus suos capere liberum sibi relinqueretur. In eo igitur judicio Aristides, cum multitudinis adversus se concitatæ studium admiraretur, quæsivit unum ab eo, quem in exilium mittere statuissent, an mali quicquam perpessi essent; cui nihil sibi mali factum, nec a se virum cognitum esse; sed moleste ferre dixerunt, quod omnibus in locis hunc ipsum justum audirent. Quod cum accepisset Aristides, nihil locutus est illis, sed urbe cedens, et manus ad cœlum tendens, non, sicut Achilles Græcis iratus, mala imprecatus est; sed ut Atheniensibus quæcunque vellent sibi bene, fauste, feliciterque evenirent, ut Aristides nunquam sibi veniret in mentem. *Oliver.*

Totius Græciæ justitia] Cum ad conferendas in bellum pecunias totius Græciæ census constituendus esset, populi universi Aristidem ab Atheniensibus petierunt, ut eo authore et censore singulis civitatibus justus census describeretur. Quid illud? quod cum in exilium ejectus fuit, Themistocles inimicus ejus acerrimus, utpote qui factione sua Aristidem ejecerat, cum referendi maleficii et sumendæ ultionis occasio maxima sibi foret oblata, sic in officio et decore permansit, ut nec accusationis conscius, nec damnationis particeps esse voluerit, nec re, nec verbo quicquam fecerit, unde ex afflictis inimici sui rebus voluptatem capere videretur. *Oliver.*

Continentiæ specimen] Constat hunc in magna paupertate vixisse, adeo ut Callias ejus propinquus, et omnium Atheniensium ferme ditissimus, accusatus fuerit, quod Aristidem pateretur fame plerumque laborare; quem judices damnassent, nisi dixisset Aristides se longe magis inopia, quam Calliam maximis opibus gloriari, quia complures videret, qui divitias, quibus abundant, in usus vel turpes, vel inhonestos collocent, qui vero paupertatem generosissime ferant, paucissimos esse. Hunc adeo pauperem fuisse dicit Frontinus, ut

ne tantum quidem pecuniæ illi post mortem superesset, quæ sufficeret in dotem filiarum; quas publice dotavit Senatus Atheniensis, post amplissimaram rerum administrationem illo in summa paupertate defuncto. *Oliver.*

Patria excedere] Plutarchus, Probus, Cicero pro Sexto, Tusc. lib. v. Offic. lib. III. Justinus lib. II. Musonius apud Stobæum περὶ ξένης. *Coler.*

Themistocles, &c.] Hic, ut diximus, cum Xerxes terra marique bellum universæ Græciæ cum tantis copiis inferret, quantas nec antea, nec postea quisquam habuit, non solum patriæ et totius Græciæ salutem protexit consilio et calliditate sua, verum etiam totius Europæ. Nam cum maxime Athenienses peti dicerentur, ob pugnam, scilicet Marathoniam, in qua Persæ turpiter debellati fuerant, et ipsi Delphos consultum Apollinem de rebus suis misissent; respondit Apollo, ut se mœnibus ligneis munirent: quod cum nemo intelligeret, solus Themistocles interpretatus est, et persuasit omnibus, consilium esse Apollinis, ut in naves se suaque conferrent; quod ita fuisse compertum est; nam sic quoque se componentibus, Xerxem sua virtute Themistocles navali prœlio debellavit, et ex Europa discedere tanta calliditate et artificio curavit, ut a Themistocle conservatum magis, quam superatum se fuisse existimaret, multaque alia præclara fecit, et inprimis eversa patriæ mœnia, invitis Lacedæmoniis, restituit et renovavit. Quibus rebus populum Atheniensem clarum et Græciæ principem reddidit, et tamen ab ingrata patria in exilium ad ipsum Xerxem, quem paulo ante vicerat, ire coactus est. Legitur in Oratione Demosthenis: 'Themistocles Xerxem decies centenis millibus militum elatum, quatuor millium et ducentarum navium numero terribilem, exigua rate fugere coëgit.' *Oliver.*

Phocion vero, &c.] Phocion cur patria sepultura caruit? Erant eo tempore Athenis duæ factiones: quarum una populi causam agebat, altera optimatum: in hac erat Phocion et Demetrius Phalereus. Harum utraque Macedonum patrocinio nitebatur. Nam populares Polyperchonti favebant, optimates cum Cassandro sentiebant: interim a Polyperchonte Cassander Macedonia pulsus est: quo facto, populus Atheniensis superior factus, statim duces adversæ factionis capitis damnatos patria pepulit: in his Phocionem et Demetrium Phalereum, de eaque re legatos ad Polyperchontem misit, qui ab eo peterent ut sua decreta confirmaret. Huc eodem profectus est Phocion; quo ut venit, causam apud Philippum regem verbo, re autem ipsa, apud Polyperchontem jussus est dicere; namque is tum regiis rebus præerat. Hic cum ab Agnonide accusatus esset quod Pyræum Nicanori prodidisset, et consimili sententia in custodiam conjectus, Athenas deductus est, ut ibi de eo legibus fieret judicium. Huc ubi perventum est, cum propter ætatem pedibus ire non valeret, vehiculoque portaretur, magni concursus facti sunt; cum alii veteris famæ reminiscentes, commiserarentur, plurimi vero exacuerentur propter proditionis suspicionem, maxime quia adversus populi commoda in senectute stetisset. Qua de re non perorandi quidem ei est data facultas et dicendi causam. inde judiciis legitimis damnatus traditus undecimviris, quibus ad supplicium more Atheniensium publice damnati tradi solent. Hic cum ad mortem duceretur, obvius ei fuit Emphyletus, quo familiariter fuerat usus: is cum lachrymans dixisset: O quam indigna perpeteris Phocion! At non inopinata inquit; hunc enim exitum plerique clari viri Atheniensium habuerunt. In hunc tantum fuit odium multitudinis, ut nemo sit

ausus liber eum sepelire; itaque a suis est sepultus. Ita Probus. *Oliver.*

Quæ ad pariendum honorem potentissimæ judicantur, clementia et liberalitate instructissimus] Ita vulgo. In Campensi et Atrebat. *ad pariendum hominem.* In Pulmanniano, et Susiano, *ad pariendum hominum genus*, mendose. Sed in Winchel. legitur, *ad patiendum hominem.* Hinc puto restitui posse, *ad pacandum hominem.* Deinde, pro *clementia et liberalitate*, Campensis liber habet *eloquentia et integritate:* quas virtutes in Phocione laudant mirifice Plutarchus et Probus, aliique auctores. Liberalis, me hercle, non potuit esse, cum pauperrimus semper fuerit. *Pigh.*

Eloquentia et integritate] Testes sunt Plutarchus et Probus. Hinc illa vox Demosthenis concionantis: Ἡ τῶν ἐμῶν λόγων σφύρα καὶ κοπὶς ἔρχεται. *Orationis meæ malleus et ascia adventat.* Autor Jamblichus apud Stobæum. *Coler.*

Eculeo] Instrumento tortorio.

Ingeniosum et garrulum] Sallustius Catilin. 'Atheniensium res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ magnificæque fuerunt: verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia per terrarum orbem, Atheniensium facta pro maximis celebrantur.' Ad hæc lege Augustinum de Civitate Dei. lib. XVIII. cap. 2. *Coler.*

Discordes foci tui, pacisque dividua tuguria Græciæ facta sunt columen. Lucet Marathon Persicis trophæis] Ita vulgo. Locus est valde incorrectus et obscurus, cujus veram lectionem ex scriptis exemplaribus quodammodo elicimus. Nam in Cauchiano, *paucisque* scribitur, pro *pacisque.* Deinde in eodem et Susiano aliisque, pro *Græciæ* habetur, *O Græcia.* Itaque legendus est locus hoc modo, distinguendusque quemadmodum tres scripti codices demonstrant: *Discordes foci tui paucis dividua tuguria o Græcia facta sunt. Columen lucet Marathon Persicis trophæis, &c.* Pigh.

Discordes feci tui, paucis dividua tuguria, o Græcia facta sunt. Columen lucet Marathon, &c.] Curvus locus, quem tentasti, Pighi, dirigere: sed tentasti. Nos, nisi fallor, propitio Phœbi filio sanamus. Vetus unus habet, *et paucis:* alii aliquot, *et pacis.* Lego, *et pagis.* Hoc primum. Sane quin referenda hæc sint ad Theseum, qui pagatim habitantes Athenienses (supra dictum satis: et hic locus priori illi firmando item valeat) in urbem conduxit, nemo ambiget ex catenata hac priorum repetitione. Jam sequentia ex prisco libro sic concinno: *et pagis dividua tuguria tua, Græciæ facta sunt columen. Lucet Marathon, &c.* Athenienses ipsos adfantur et increpant. Per nos, inquiunt, tua tuguria et pagi exculti in caput Græciæ verterunt. *Lipsius.*

Marathon] Civitas in Attica regione posita, haud procul Athenis, Persarum clade nobilitata.

Prævalidis mœnibus] Themistocles reædificavit urbem, qui interpretatus est oraculum, quod erat, ut ligneis mœnibus se defenderent, vel, ut alii dicunt, ligneis equis pugnarent. Quod cum omnibus videretur obscurius, solus Themistocles Dei sententiam intellexit, ut relicta urbe navibus pugnarent. Quod cum fecissent, barbari desertam urbem ceperunt, et eam solo adæquarunt. Deinde superatis barbaris virtute Themistoclis, ejusdem quoque consilio restituta et restaurata sunt urbis mœnia contra Lacedæmoniorum voluntatem, qui Græciæ principatum tenere cupientes, nolebant reædificari urbem. *Oliv.*

Œdipodis] Qui Laium patrem suum inscius occiderat. Intendit argumentum a majori ad minus: Si parricidas et impios summa veneratione

tenes, quanto magis de te bene meriti essent venerandi: cum autem illos ejeceris, cruciaveris, damnaveris, quanto graviore pœna dignus videris? *Oliv.*

3 *Areopagum*] Pausan. lib. I. Apul. lib. X. Metam. 'Martium judicium' appellat. Juvenalis 'Curiam Martis.' Quia a Marte dictum illi putabant. Sed Suidas scribit: Ἐκλήθη δὲ καὶ Ἄρειος πάγος, ὅτι ἐν τῷ πάγῳ ἐστὶ καὶ ἐν ὕψει δικαστήριον. De hujus judicii integritate tantum non Proverbia sunt sublata. In causis perorandis neque Exordia audiebantur, neque commiserationum affectus ulli admittebantur, cujus rei initium fecerat Hyperides Orator, ut scribit Quintilianus libro II. c. 17. et lib. IV. cap. 1. Cicero gravitatem et constantiam senatus Romani σχηματικῶς 'Areopagum' appellat lib. I. ad Atticum: 'Senatus Ἄρειος πάγος: nihil constantius, nihil severius, nihil fortius.' *Colerus.*

Divini, &c.] Quia certamen fuit inter Neptunum et Palladem de nomine Athenis imponendo, cum ille equum, hæc vero olivam a terra misit. *Humani*] Quia Areopagitæ illic disceptabant de rebus ad rempublic. pertinentibus. *Oliver.*

Excelsis præsidiis] Mitalerius legit, *et excelsam Præsidis Minervæ arcem.* Significat autem Minervæ πολιούχου templum vetustissimum Athenis. *Coler.*

Honore aræ decoratos cineres: sacrosanctiores colis] Ita vulgo: *cineres*, in nullo veterum librorum habetur. Atqui hæc emendatissime in Susiano et Pulmanniano: *honore aræ decorata, quasi sacrosancta colis.* Œdipi enim ossa intelligit. ἡρῷον intra septum Areopagi, et ossa eo Thebis translata fuisse, scribit et Pausanias in Attica. *Pigh.*

Tacent mutæ umbræ fati necessitate constrictæ. At immemores beneficiorum Athenæ reprehensione, lingua sermone licenti soluta non vacent] Ita vulgo. Locus hic etiam corruptus atque luxatus sciolorum inscitia, cujus duplex reperitur in libris veteribus lectio, quarum altera in Pulmanniano hæc: *Tacent mutæ illorum umbræ fati necessitate constrictæ; at immemores beneficiorum Athenæ reprehensore, lingua sermone licenti soluta non caret.* Altera Cauchiani libri est, quæ mihi quidem videtur elegantior: *Tacent mutæ illorum umbræ fati necessitate constrictæ, at immemores beneficiorum Athenas omnis lingua sermone licenti in reprehensionem soluta non tacet.* Atque hujus lectionis vestigia quædam in aliis etiam exemplaribus remansere. *Pighius.*

CAP. IV. § 1 *Coriolanus*] Causæ, quibus exulaverit, hæ sunt; quarum unam tantum Livius tangit. Sed Plutarch. in ejus vita commemorat. Primo affectati regni accusatus est: quod cum probare nequissent, tria objecerunt ejus inimici; primum quod frumentum inter plebem distribui vetuisset; secundum, quod tribunatum plebis dolo intercipere voluisset; tertium quod prædam ex Antiati agro in ærarium non contulisset: quibus omnibus convictus exulare coactus est. Tullius in Lælio: 'Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum Imperator bello Persico Græciam servitute liberasset, propterque invidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus; huic adjutor contra patriam inventus est nemo. Itaque sibi mortem uterque conscivit.' Quibus Ciceronis verbis colligitur, Coriolanum sibi mortem intulisse. At variæ sunt de hujus hominis exitu Scriptorum sententiæ. Sunt enim qui dicant, statim abductis ex agro Rom. legionibus, invidia rei oppressum perisse: alii alio letho. Apud Fabium, longe antiquissimum auto-

rem, usque senectutem eundem vixisse, lectum est. Traditur etiam hanc sæpe eum exacta ætate vocem usurpasse, *Multo miserius seni exilium esse.* Verum constat, autore Dionysio Halicarnassæo, quod eum matronæ annum, ut Brutum, Romæ luxerunt. *Oliver.*

Cum infulis] Id est, ornatu sacerdotali, præsertim in capite.

Quam ubi filius aspexit (propere ut amens matris complexum petiit. Illa ex precibus in iram versa ait, Sine, ut priusquam complexum accipiam, sciam an ad hostem, an ad filium venerim: captivane an mater in tuis castris sim. In hoc me longa vita, et infelix senecta traxit, ut exulem, deinde te hostem viderem? Potuisti populari hanc terram quæ te genuit, atque aluit? Nisi te peperissem Roma non oppugnaretur? Multaque insuper addidit, quibus et uxoris, ac parvulorum fletibus motus, matrem complexus) Expugnasti, inquit, &c.] Hæc omnia duobus semicirculis inclusa nugator aliquis e Livio quasi ad verbum desumpta Valerio intexuit, quæ in melioribus libris manuscriptis non habentur, in aliis postea in margine adjuncta sunt. Atque prius mihi videbatur tam verbosa hæc altercatio Veturiæ matris ab exempli brevitate discedere, atque ad demonstrandam Coriolani pietatem non admodum requiri, verum ut veteribus libris penitus excludi, atque non Valerii, sed fere Livii ipsissima esse verba animadverti, hinc prorsus eliminanda putavi, tanquam quæ sedes alienas occuparant. *Pigh.*

Expugnasti, inquit, et vicisti iram meam, patria, precibus, &c.] Ita vulgo. Confusa hæc, mala. Scribo: *vicisti iram meam patria, precibus hujus admotis, cujus utero te, &c.*] O patria, ait, jam animum meum vicisti telo hoc maternarum precum. *Lipsius.*

Precibus hujus admonitus, cujus utero conceptus sum, te, quamvis merito mihi invisam dono] Ita vulgo. Dicit se donare patriam, sed non cui, vel quanam re. Hæc item verba sane infarcito glossemate sunt depravata, quæ pure atque eleganter ita in Manuscript. omnibus: *precibus hujus admotis, cujus utero te, quamvis merito mihi invisam, dono.* Pighius.

Verecundia detrectandi ministerii] Scilicet cœpti, et Volscis promissi.

§ 2 *Africanum*] Qui postea Africanus dictus est.

Annos puerilitatis] Legitur et *pubertatis.*

Intercessu suo] Interpositione sua, quod se medium inter patrem et hostem immisit.

Coronam] Scilicet civicam, quæ dabatur his, qui cives servassent a morte: erat autem querna, ut supra.

§ 3 *Ista*] Sc. Coriolani et Scipionis.

Illa] Quæ sequuntur.

L. Manlio Torquato ad diem populum] Ita Vulgo. Temere hic ex glossulis ineptis contextui ingestum est Torquati cognomen, quod nunquam L. Manlii fuit, qui Capitolinus et Imperiossus vocabatur. Nec ipse filius Titus, cum hoc exemplum pietatis ederet, Torquati cognomen habuit, postea singulari victoria sibi suisque illud adeptus. Quapropter ipsa veritas efflagitat, ut hoc falsum ac supposititium nomen historiæ eximamus. Constat autem diligenter advertentibus, ex Ciceronis Offic. III. hujus exempli filium a Valerio tractum esse, qui patrem *L. Manlium A. P.* vocat. Livius et Capitolina marmora, *L. Manlium Imperiossum,* quod cognomen imprimis loco *Torquati* reponendum hic arbitror. Atque etiam postea, ubi legitur perperam: *Eoque effectum est, ne Torquatus causam diceret.* Pighius.

Occasione bene faciendi belli] Nam cum in fine magistratus sui videret hostes non multos post dies debellatum iri posse, si videlicet in dictatura permaneret, aliter hostes respiratu-

ros, non dubitavit sibi dictaturam sine populi et Senatus auctoritate prorogare. *Oliver.*

Manlius] T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini itidem fusi et fugati. Magnus vir in primis, et qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus et severus in filium. *Idem.*

Arbitris] Id est, testibus remotis.

§ 4 *Hanc pietatem, &c.*] Cn. Carbo M. Cottæ patrem accusavit peculatus et repetundarum; qua quidem accusatione damnatus est. Cotta vero, ubi per ætatem potuit, ultus est patris injuriam: nam quo die sumpsit virilem togam in Capitolio, more majorum in forum descendit, Carbonem accusavit, quod triumvir cum Fulvio et Cn. Gracclio de dividendis agris seditionem creasset, quod cum exercitu a Cimbris in Illyrico fusus fuisset, quod provinciam ipsam expilasset. A qua quidem accusatione non prius destitit, quam Carbonem damnari fecit. *Oliver.*

Quæ togam] Quæ decimo septimo anno sumebatur, deposita prætexta.

C. Carbonem a quo pater ejus damnatus fuerat] In Manuscriptis omnibus *Cn. Carbo* vocatur, et ex temporum ratione videtur filius Cn. Carbonis ter Consulis. In Dionis tamen XXXVI. *C. Carbo* legitur, sed fallere potest hoc unicum exemplar in prænominum notis, atque ideo multorum consensus præferri solet. *Pigh.*

Protractumque reum judicio afflixit] Ita vulgo. In Campensi, *peractumque*. Recte. Peragitur namque reus, cum damnatur. Et ut recenset Paulus JCtus, destitisse is videtur, qui intra definitum accusationis a præside tempus reum suum non peregerit. Sic Livius lib. IV. 'Vos autem si reum perago, quid acturi estis?' Vide Budæum. *Idem.*

§ 5 *Viritim*] Id est, per singulos viros, æquis portionibus.

Dividendo] Ut coloniæ in agrum Gallicum mitterentur: erat autem Gallia Cisalpina. Agrum vero sunt qui velint esse Placentinum. *Oliver.*

Minimo quidem murmure] Nec etiam concio, quæ hujus legis cupida venerat, ne murmur quidem emisit, sed hanc pietatem tacita comprobavit. *Idem.*

§ 6 *Magna sunt hæc, &c.*] Appius Claudius Salassos gentem Alpinam domuit, sed non is de quo loquitur Valerius: nam alter fuit cognomento Audax, Cæci frater, qui consul ad Mamertinos liberandos missus, quorum arcem Carthaginienses et Hiero Syracusanus obsidebant, primo ad explorandos hostes fretum piscatoria nave trajecit, et cum duce Carthaginiensium egit, ut præsidium arce deduceretur. Regnum ingressus, ut in cap. de Fortitudine diximus, quinqueremem hostium copiis pedestribus cepit, eam legionem in Siciliam traduxit, Carthaginienses expulit, Hieronem apud Syracusas prœlio victum in deditionem accepit. Eo prælio territus, Romanorum amicitiam petiit, eisdemque postea fidelissimus fuit. Cum igitur Appius iste, de quo Valerius loquitur, devictis hostibus, triumpharet contra tribunorum voluntatem, qui summis viribus intercesserant, quod dicerent victoriam illam non fuisse tantam ut triumphum mereretur, injectis manibus, e curru eum trahere nitebantur. Quod ubi Claudia ejus filia sensit, nullo fœmineo pudore deterrita, se inter patrem et tribunum mira celeritate conjecit, et a patre violentum tribunum repulit, fecitque ut pater cum dignitate triumpharet. *Oliv.*

Quæ quum patrem] Suetonius de XII. Cæsaribus dicit fratrem fuisse, non patrem. Dicit enim: 'Virgo Vestalis fratrem injussu populi triumphantem, ascenso simul curru, usque in Capitolium prosecuta est,

ne vetare aut intercedere fas cuiquam tribunorum esset.'

Amplissimam] Sc. Tribunitiam.

§ 7 *Ad necessariam, &c.*] Carcerem dicit, urbi magis necessarium, quam honestum, ubi serventur nocentes.

Sanguinis ingenui] Plinius Nat. Hist. lib. VII. 'Pietatis,' inquit, 'exempla infinita quidem toto orbe exstitere, sed Romæ unum, cui comparari cuncta non possint. Humilis in plebe, et ideo ignobilis puerpera, supplicii causa carceri inclusa matre, quum impetrasset aditum a janitore, semper excussa nequid inferret cibi, deprehensa est uberibus suis alens eam; quo miraculo matri salus donata filii pietate est: ambæ perpetuis alimentis decoratæ, et locus ille eidem consecratus est Deæ, C. Quintio, M. Atilio Coss. templo Pietatis exstructo in illius carceris sede, ubi nunc Marcelli theatrum est.' *Oliver.*

Exerto ubere] Nudata mamma. Virgilius: 'Exertæ cingula mammæ.'

Triumviro] Erant Triumviri judices capitales, qui de nocentibus supplicia sumebant, et in carcere more majorum.

EXT. § 1 *Idem prædicatum de pietate ejus existimetur*] Ita vulgo. Variant hic admodum exemplaria. Campense, *De pietate prius.* Male. Item in Atrebatensi, *rius.* At in Winch. alia est lectio: *Idem fecisse Pero prædicatur.* Atque eadem est annotata in Campensis libri margine paulo aliter: *Idem de pietate Perus existimetur.* Quod vulgatæ lectioni magis convenit. Nomen hoc apud Propertium legimus libro II. atque Homerum Odyssea II. *Pighius.*

Cimona] Virum Græcum, sed non eum, qui carcerem sponte subivit, ut Miltiades ejus pater sepulturæ mandaretur, de quo in sequenti exemplo dicturus est. *Oliv.* *Cimona*] Aliter, *Conona.* Cimonis nomen huc ascendisse perperam ex inferiori exemplo vero simile est. *Coler.*

Lineamentis] Quia ex lineamentis pictura consistit.

Admonito] Ita legendum. Vulgo, *abmonito.*

§ 2 *Nec te quidem Cimon*] Pro patre vincula subiit hic Miltiadis filius, ut in capitulo de Ingratitudine diximus. Duro admodum initio usus est adolescentiæ: nam quum pater ejus litem æstimatam populo solvere non potuisset, ob eamque causam vinculis publicis decessisset, Cimon eadem custodia tenebatur, ut pater sepulturæ mandaretur; neque legibus Atheniensium emitti poterat, nisi pecuniam, qua pater mulctatus erat, solvisset, quam Callias quidam, non tam generosus, quam pecuniosus, pro eo solvit, impetrato sororis ejus Elpenicis matrimonio. Miltiades autem damnatus est hac de causa: Post Artaphernem et Dathim, regis præfectos, Miltiadis auspicio terra marique victos, classem septuaginta navium eidem dederunt, ut insulas, quæ barbaros juverant, bello persequeretur; quo imperio plerasque ad officium redire coëgit, nonnullas vi expugnavit. Ex his Pharon insulam. Hanc tunc opibus elatam cum reconciliare non posset, copiam e navibus eduxit, urbem operibus clausit, omnique commeatu privavit; deinde vineis ac testudinibus constitutis, propius muris accessit; quum jam in eo esset, ut oppido potiretur, procul in continenti lucus, qui ex insula conspiciebatur, nescio quo casu nocturno tempore incensus est; cujus flamma ut ab oppidanis et oppugnatoribus est visa, utrique venit in opinionem signum a classiariis regis datum; quo factum est, ut Pharii a deditione deterrerentur, et Miltiades timens, ne classis regia adventaret, incensis operibus, quæ statuerat, cum totidem navibus, atque erat profectus Athenas, magna cum offensione civium suorum rediret.

Accusatus est ergo proditionis, quod, cum Parum expugnare posset, a rege corruptus, infectis rebus decessisset. Eo tempore æger erat vulneribus, quæ in oppugnando oppido acceperat. Itaque quoniam ipse per se dicere non posset, verba fecit frater ejus Stesagoras. Causa cognita, capite absolutus, pecunia mulctatus est; eaque lis quinquaginta talentis æstimata est, quantus in classem sumptus factus erat. Hanc pecuniam quod in præsentia solvere non posset, in vincula publica conjectus est, ibique diem obiit supremum. Justinus tamen dicit illum peculatus fuisse damnatum. Cimon, inquit, Miltiadem patrem, ob crimen peculatus in carcerem conjectum, ibique defunctum, translatis in se vinculis, ad sepulturam redemit. *Oliv.*

§ 3 *Post mortem vestram*] Quia non erat verosimile, peracta cæde tyranni, quin a stipatoribus et satellitibus ejus occiderentur. *Bad.*

A Paciæcis pacti] Vulgo, *a filiis Patietis.* Hic denuo glossula irrepsit; nam in vetust. libris sic: *A Paciacis pacti.* Juvat et interlinearis annotatio libri Campensis, *Paciacis, id est, ea parentela.* At Atrebatense exemplar, quod in propriis nominibus correctius esse reperio, habet, *a Paciæcis.* Aliquis sciolus, ut minus obscura hæc essent, non solum nomen verum corrupit, sed et intermiscuit suas glossulas, scribens, *A filiis Patietis pacti estis.* Est autem Paciæcorum familia etiamnum nobilissima apud Hispanos, quam et olim C. Cæsaris tempore fuisse illustrem, Epistola Ciceronis ad Leptam familiar. VI. docet, in qua Paciæci cujusdam meminit, qui bello civili Pompeianas partes secutus videtur. 'De Hispanis,' inquit, 'novi nihil; magnum tamen exercitum Pompeium habere constat. Nam Cæsar ipse ad nos misit exemplum Paciæci literatum, in quo erat, illi undecim esse legiones.' Quo etiam loco corrigendum hoc modo nomen illud esse existimo. *Pighius.*

§ 4 *Cleobis et Biton*] Matrem habuere Junonis sacerdotem. Mos autem erat, ut extra urbem ad ejus templum, quod triginta stadiis, ut quidam dicunt, inde distabat, sacerdos non pedibus iret, sed curru veheretur: sed cum absumptis gravi pestilentia jumentis vehi non posset, hi filii matris pietate commoti, collum subjecere jugo, et matrem cervice ad templum traxerunt; illa deinde, peractis sacrificiis, petiit a Junone, ut filiis daret quod optimum esset, quandoquidem tanta usi essent humanitate et pietate. Illi ergo postero die inventi sunt mortui, et creditum est mortem optimum bonum esse. *Oliver.*

Amphinomus et Anapus] Vide præter Strabonem, et Pausaniam, Ælianum in variis, qui tamen Φιλόνημον et Καλλίαν vocat, citante etiam Stobæo. Solinus cap. 5. scribit Catanenses adserere Anaphium et Amphinonum: Syracusanos Emanthiam et Critonem. Ego illam litem ambitiosam pendere sino. In edit. Venet. legitur *Anaphias.* Sed Anaphium Claudianus quoque celebrat: 'Cur non Anaphinomo, cur non tibi fortis Anaphi?' *Coler.*

Hi, quod patrem, &c.] Amphinomus et Anapus, cum in Sicilia vehementiorem flammam Ætna mons forte fortuna edidisset, ut vicina loca corriperentur igne; et cum aliter evadere non possent, nisi per incendia transirent, erant quidem de parente solliciti, quem comitem secum habebant: tandem illum humeris susceperunt, et per medios ignes trajecerunt. De quibus Solinus ita refert: 'Inter Catinam et Syracusas certamen est de illustrium fratrum memoria, quorum nomina sibi diversæ partes adoptant. si Catinenses audiamus, Anapus fuit et Amphinomus; si quod malunt Syracusæ, Emanthiam putabimus et Critonem. Catinensis tamen regio causam dedit facto, in quam

se cum incendia Ætnæ protulissent, juvenes duo sublatos parentes evexerunt inter flammas illæsi ignibus. Horum memoriam ita venerata est posteritas, ut sepulchri locus nominaretur Campus piorum.' *Oliver.*

§ 5 *Nec ergo Argiva*] Quamvis superius exemplum clarius esse dixerim tamen non diminuo laudem Græcorum; nam Cleobis et Biton Argivi fuere. *Idem.*

Sicut Scythis] Scythæ populi Septentrionales, de quibus multa Justinus eleganter scripsit. Nam gentem illam dicit omnium antiquissimam, nulla libidinum cupiditate vexatam; quippe qui aurum et argentum non minus aspernantur, quam alii concupiscunt; non domos illis, nec certas sedes esse: per incultas solitudines, cum armentis et gregibus, quibus se suosque alunt, semper vagari plaustrisque vehi: apud quos nullum scelus furto gravius. Lanæ usum ignorant, ferinis tantum pellibus utentes. Fortissimos viros eos esse constat, qui alienas gentes sæpius subegerunt; ipsi vero perpetuo ab alieno imperio vel intacti mansere, vel invicti. De quibus Herodotus multo plura; sed illud imprimis memoria dignum, quod cum Cambyses Persarum rex illis bellum inferre cuperet, id prius consilio facere voluit. Itaque legatos tanquam exploratores cum muneribus misit: munera vero fuerunt, arcus, sagittæ, vasculum vini, panes, et aureum monile. Introducti, cum legationem exposuissent, et munera obtulissent, et Rex Scytharum arcum primo intendi jussisset, in partes fregit, qui tendebat: panes deinde cum gustasset, quæsivit ex eis, quid cibi genus esset: qui cum respondissent, quo communiter omnes vescerentur, e terraque nasci: interrogavit quot annos vitam producerent: responderunt ad octogesimum paucos, ad centesimum nullos, vel certe rarissimos. Tum ille: Non mirum est, inquit, nam eo genere alimenti vescuntur homines vestri, ut mirum videatur eos posse tam longe vitam producere. Deinde cum vinum gustasset, mirifice probavit: idque temperamentum alterius cibi esse dixit: ubi vero monile vidit, Minatur, inquit, mihi catenas. Et quia ferrum non habent Scythæ, sed ex auro omnia fabricabant, duxit eos ad carcerem, ubi catenæ erant cum collariis, quæ ad similitudinem monilium sunt: quod ad cibum pertinet, duxit eos ad mensam Solis, ubi carnes semper coctæ, et lac appositum erat, ubi quicunque vellet, ibi vitam sustentaret. Solis appellant, quia Solem unicum Deum esse credunt, et die reparatum dicunt quod nocte consumptum fuerit. Erat autem mensa Soli sacra, quam cum legati vidissent, tum Rex, Melioribus, inquit, vescimur cibis, qui ad centum et viginti annos facile pervenimus. deinde arcum unum e suis eis tradi jussit, quem ad Cambysem regem deferrent, ac suis verbis nuntiarent, ut cum arcum tendere posset, et sagittam emittere, tum demum sibi bellum inferret. Cambyses ubi ea audivit, quæ legati renuntiarunt, et arcum intendere cœpit, cum nec ipse, nec quisquam suorum flectere aut intendere posset, cognitis hinc Scytharum viribus, omne inferendi belli consilium deposuit. Quod vero ad hunc locum pertinet. Scythæ præter cætera illud diligentissime servant, ut sepulchra parentum, quæ voluerunt habere communia, intacta inviolataque permaneant, quæ non minus venerantur quam sacra Deorum. *Oliver.*

Dario, &c.] Cum Darius armatis septingentis millibus hominum adversus Scythas duxisset exercitum, illi autem se in loca tuta recepissent, legatos misit Darius, qui nuntiarent, ut sibi pugnandi copiam facerent. Illi responderunt, non facturos, nisi necessitate compulsos. Necessita-

tem autem intelligebant, si ad violanda parentum sepulchra venissent; tunc intellecturum Darium, an scirent auderentque Scythæ cum hoste pugnare. Darius igitur eo duxit exercitum; quod ubi senserunt Scythæ, tanto impetu irruerunt in hostes, ut cæsis amplius octoginta millibus hostium, Darius trepidus domum refugerit. *Oliv.*

Agros cultos] Quia lacte et sanguine equino victitant.

Quoniam quidem] Nam Plato vult una cum hominibus nasci virtutem.

§ 6 *Laniatu pecudum viventes*] Dilacerando pecudes crudas dentibus suis in modum ferarum.

Illa nimirum, &c.] Duo fuerunt Crœsi Lydorum regis filii, quorum alter nulla arte custodiri potuit, quin ferro necaretur, ut ostendimus in cap. de Somniis. Alter natus elinguis, diuque mutus educatus, vi timoris paternæ necis vocalis evasit. Captis enim Sardibus a Cyro, cum ab eo edictum esset, ne quis Crœsum occideret, et forte quidam ignarus stricto ense in cædem ejus irrueret, filius nomine Atys, qui ad id tempus, ut dixi, mutus extiterat, ubi vidit periculum patris, in hunc modum clamavit: Ὦ ἄνθρωπε μὴ κτεῖνε τὸν Κροῖσον, *O homo ne interficias Crœsum.* Et ita liberatus est ab instanti morte pater: quanquam alii aliter tradant, ut Solinus in cap. de Homine: 'Cum,' inquit, 'Olympiade octava et quadragesima victor Cyrus intrasset Sardis Asiæ oppidum, ubi tunc Crœsus latebat, Atys filius regis, mutus ad id usque temporis, in vocem erupit vi timoris: exclamasse enim dicitur, Parce patri meo Cyre, et te hominem vel casibus nostris disce.' Dicitur Crœsus Apollinem consuluisse de filio, futurusne unquam vocalis esset: cui sic Apollo respondit: 'O Crœse demens, genere Lydius, multorum Rex, ne velis in regia domo vocem audire clamantis filii. Hoc enim multo melius est, ipsum sine voce esse. Nam loquetur in die qui tibi erit infelix.' *Oliver.*

Defectum] Privatum.

Captis enim a Cyro Sardibus] De expugnatione hujus urbis Frontinus libro III. cap. 8. sic breviter: 'Cyrus rex Persarum, incluso Sardibus Crœso, qua præruptus mons nullum aditum præbebat, ad mœnia malos adæquantes altitudinem jugi subrexit, quibus simulachra hominum armata Persici habitus imposuerat, noctuque eos monti admovit: tum prima luce ex altera parte muros aggressus est, ubi, orto jam Sole, simulachra illa, armatorum referentia habitum, refulserunt. Oppidani captam urbem a tergo credentes, et ob hoc in fugam dilapsi, victoriam hostibus concesserunt.' *Oliver.*

§ 7 *Eadem charitas*] Hoc contigit Italico bello, hoc est, sociali, cujus originem diximus. Itaque adversus Latinos missi sunt Strabo Pompeius, et Sylla duces, quorum legatus Mamercus erat, qui vicit Italos cum Silone Popedio eorum duce. Sed cum obsideretur Pinna oppidum, nec expugnari posset, Romanus imperator Pinnensem captivum Pultonis patrem, qui portis præsidebat, in filii conspectum adduci jussit, minitatusque est, ni hostes reseratis portis intromitteret, patrem occisurum. Filius incertus quid ageret, patrine an patriæ magis consuleret, denique desperatione quadam ductus, in hostes, qui patrem vinctum tenebant, impetum fecit, eos dissipavit, patrem liberavit, et patriæ charitatem servavit. *Oliv.*

Pinnensem juvenem, cui Pultoni erat cognomen] Ita vulgo. Atrebat. collegii codex aliique veteres legunt: *Pinnensem juvenem, cui Pultoni erat cognomen.* Recte. Pinnenses Plinius Vestinorum dicit esse, et in quarta Italiæ regione collocat lib. III. cap. 12. *Pigh.*

Claustris] Scilicet portarum.

Cap. v. *In eodem domicilio*] In quo scil. et frater, hoc est, in ventre matris.

§ 1 *Atque hæc teste Scipione*] Hannibal devictis Carthaginiensibus, cum ad rupti fœderis pœnas deposceretur a Romanis, ad Antiochum regem confugit, et illum ad inferendum Romanis bellum induxit, ut diximus, quo tempore consules erant L. Scipio, et C. Lælius; quorum uterque provinciam Asiam sibi decerni exoptabat, cujus gratia non parva inter eos videbatur futura contentio: sed res ad arbitrium senatus rejecta fuit, quæ studia Patrum erexit, Senatoresque dubios reddidit de tantis viris judicia facturos; verum tamen apud Patres major Lælii gratia, majorque erat existimatio, et propterea Senatus ad eum inclinare, negotiumque deferre plane videbatur. Quod ubi sensit Scipio, fratris pietate motus, ab eo deprecatus est illam ignominiam. Nam et in Senatu fratrem laudavit virum fortem et sapientem. Et cum illo se iturum legatum in provinciam ultro professus est; qua voce omnem Patrum dubitationem de fratre, et demandandæ provinciæ cunctationem excussit. Nam frequenti Senatu decretum est, ut L. Scipio in Græciam adversus Ætolos, deinde in Asiam adversus Antiochum cum Scipione fratre transiret, quem Annibali victo, et pro Antiocho Rege dimicanti, victorem opponeret. Quis igitur P. Scipionis pietatem non jure miretur? quam non solum a prima adolescentia Cornelio patri, ut supra diximus, sed deinde quoque L. fratri id ætatis, hisque rebus egregiam præstitit, et quanquam erat Africanus et major natu, et qui Annibalem vicerat, qui de Pœnis triumphaverat, qui omnes suæ ætatis imperatores belli gloria et virtute anteibat, imperio tamen minoris natu se sponte submisit, ut is in honore obtinendæ provinciæ gratioso collegæ præferretur. Ex quo bello frater ipsius consilio et opera usus maximam gloriam in patriam reportavit. *Oliver.*

Arctissima familiaritas] Adeo ut inter pauca illa amicorum paria, quæ tantopere admiratur antiquitas, Scipionem et Lælium Cicero dicat esse connumerandos. *Idem.*

Laudis inopi] Fratri scilicet, quia nihil adhuc gloriosum gesserat.

Nondum Asiatico] Quia nondum debellaverat Asiam.

Alterum dedit] Scilicet Asiatici, quia ejus consilio et intercessione Asia devicta est.

Prætextam] Triumphalem vestem.

§ 2 *Marcus vero Fabius Consul*] Livius lib. II. Cum M. Fabius consul adversus Hetruscos, qui tunc agros Romanos invaserant, duxisset exercitum, et præsertim contra Veientes et Æquiculos, eos ingenti prælio cum magna eorum strage superavit. Sed non fuit Romanorum incruenta victoria. Nam multi ex clarissimis viris in ea pugna ceciderunt; inter quos alter consul et Q. Fabius consulis frater, qui, cum inter confertissimos hostes fortiter dimicaret, vulneratus pugna excessit, et paulo post expiravit. Cum igitur triumphus a Senatu delatus esset consuli ob res magnifice gestas, ille, amissi fratris gravissimo dolore confectus, triumphum suscipere recusavit, quanquam tanta dignitas ab omnibus expeti consueverit. *Oliver.* Contigit A. U. CCLXXII.

Inclyta pugna Hetruscis et Veientibus superatis] Veteres libri obscura vestigia veræ lectionis retinent. Susianus enim et Atrebatensis ita: *et amicis et Veientibus.* Winchelianus aliique duo, *et Amiclis et Veientibus.* Mendose semper. In Campensi autem legitur, *et amiculis*, sed corrigendum esse opinor, *et Æquicolis;* bellum enim tunc temporis continuum fuisse cum Æquis, etiam ex Livii et

Dionysii historia constat: cum Etruscis tamen cruento illo prœlio fuisse pugnatum, jam dicti quoque scribunt. *Pigh.*

§ 3 *Hoc exemplo*] Germania debellata erat a Druso Tiberii Neronis fratre, qui Germanicus dictus est, qui paulo post, equo super crus ejus delapso, trigesimo die vitam cum morte commutavit. Nero qui Ticinum ad visendos parentes Liviam et Octavium venerat, et modo Ligurum victor e provincia redierat, a fratre graviter laborante per nuntios accitus, ad eum tanta celeritate pervenit, ut vix credi posset. Nam brevissimo temporis spatio, utpote die ac nocte, ducenta millia passuum, Alpes Rhenumque transgressus, uno tantum comite locorum perito confecisse dicitur; qui cum extinctum fratrem invenisset, corpus ejus Romam vehi curavit, et in tumulo C. Cæsaris sepultus est, in cujus funere laudes ab Augusto Cæsare ejus vitrico amplissimæ datæ sunt. Plinius Nat. Hist. lib. VII. cap. 20. 'Nuper,' inquit, 'Fonteio et Vipsano consulibus, annos novem genitum puerum a meridie ad vesperum septuaginta quinque millia passuum cucurrisse; cujus rei admiratio ita demum solida perveniret, si quis cogitet nocte ac die longissimum iter vehiculis tribus Tiberium emensum, festinantem ad Drusum fratrem, ægrotantem in Germania. In eo fuerunt ducenta millia passuum.' *Oliver.*

Fraternum jugum] Parem societatem.

Claudiæ prius] Nam utrumque genus a Claudia gente trahebant: paternum a Tiberio Nerone, maternum ab Appio Pulchro, qui ambo Cæci Appii filii fuerunt, teste Suetonio. Ergo cum Liviam Drusillam, Neronis et Drusi matrem, Augustus Cæsar duxisset uxorem, et ejus precibus sibi Drusum et Tiberium adoptasset, in gentem Juliam per adoptionem venerunt, sed prius de gente Claudia nati ex Tiberio Nerone, Appii Claudii Cæci filio, et ex Livia, Appii Pulchri filia. *Oliv.*

Ticini fluminis] Qui præterfluit Papiam. Nascitur ex lacu Lario, teste Strabone in fine quarti libri.

Mutato subinde equo] Plinius: 'Tribus equis.' De eodem illud memorabile: 'Drusum fratrem in Germania amisit, cujus corpus pedibus toto itinere prægrediens, Romam usque pervexit.' Suetonius in Tiberio. *Coler.*

Barbariem] Barbaram Germanorum, ut ipse interpretatur, terram.

Frequentia defectum] Lib. Danielis, *adfectum*. An rescribendum: *mortaliumque infrequentia adfectum?* Sed vulgata lectio per me stare potest: *Defectus frequenta* dictum, ut 'defectus annis' apud Phædrum, et 'defectus pilis.' De quibus copiose Nicolaus Rigaltius, cujus bene dictis addo illud ex vetere Juvenalis interprete Terentianum: 'Usque adeo defecti sumus.' Non, ut vulgo, 'defessi sumus.' *Coler.*

Castoris et Pollucis] Nota est fabula, qua alter immortalis, mortalem fratrem suæ immortalitatis voluit esse participem. Unde Virgilius: 'Sic fratrem Pollux alterna morte redemit, Itque reditque viam toties.' Quod ideo fingitur, ut inquit Servius, quia sunt duæ stellæ, quarum una cadente, altera oritur. *Oliv.*

§ 4 *Is namque in castris*] Abbreviator Livii lib. LXXIX. 'L. Corn. Cinna, cum perniciosas leges per vim atque arma proferret, pulsus a Cn. Octavio collega cum Sex. trib. pleb. imperioque ei abrogato, corruptum Appii Claudii exercitum in potestatem suam redegit, et bellum urbi intulit, accersito C. Mario cum aliis exulibus ex Africa, in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ, ignorantes concurrerunt, et cum victor spoliaret

occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, et eodem igne consumptus est.' Aut ergo Valerius dissentit a Livio, aut duo fuerunt exempla similia, alter in exercitu Cinnæ, alter Sertorii, aut, quod melius est, quia conjuncti fuerunt Cinna et Sertorius, ut nihil intersit utrum Cinnam dicat an Sertorium. *Oliver.*

In acie] Legitur quoque, *in aciem instantem*, ut loquatur de acie oculorum.

CAP. VI. *Intentatus*] Ita in Cauch. cod. vel lege *intemeratus.* Vulgo, *interdum*, quam vocem apposite nonnulli codd. omittunt.

§ 1 *Brutus consul*] Hæc historia superius per transitum annotata fuit. Nam cum propter Lucretiæ stuprum reges urbe Brutus ejecisset; illi primum fraude in patriam redire tentarunt. Qui ubi obstructum sibi fraudis iter intellexerunt, ad apertam vim et Hetruscorum auxilia confugerunt: quibus freti, magno cum exercitu in fines Romanorum irrupere. Profectus est igitur obviam Brutus, quem cum Aruns regis filius cum consularibus fulgentem insignibus conspexisset, acerrimo dolore et prærepti regni memoria excitus et impulsus, equo calcaribus adacto, ruit in consulem. Quod ille advertens, non minori animo in hostem fertur, tantoque impetu, et tam nulla sui protegendi, sed sola hostis feriendi cogitatione concursum est, ut alternis confixi hastis, ambo pariter consternerentur, superque occisum sua manu Aruntem ipse mutuo vulnere Brutus expiravit, et, ut Flori utar verbo, quasi consul adulterum, ut ille ait, seu verius adulteri fratrem, regno pulsum, vita quoque pelleret, et eum ad inferos sequeretur. Funus consuli rebus omnibus præclarum, sed nulla re magis, quam quod eum matronæ omnes ut parentem anno integro luxerunt. *Oliver.*

Uterque mortifico vulnere ictus] Aliter, *mortifero.* Quatuor veteres libri, *mortifico vulnere*, legunt. Sic a Virgilio dictum Æneid. 'Vulnificusque chalybs.' *Pighius.*

Merito] Jure, inquit, dixerim, magno libertatem constitisse, quia auctorem libertatis amisit.

§ 2 *Cum autem, &c.*] Q. Servilio Ahala et L. Genucio Coss. forum medium Romanum, sive motu terræ, seu qua vi alia, dicitur specu vasto in immensam altitudinem fuisse collapsum, neque eam voraginem conjectu terræ, cum pro se quisque congereret, expleri potuisse, prius quam Deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset, id vates canebant injiciendum, si remp. Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium juvenem bello egregium castigasse ferunt dubitantes, an ullum majus Romanum bonum esset, quam arma virique. Silentio deinde facto, templa Deorum immortalium, quæ foro imminebant, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos Manes porrigentem se devovisse: equo deinde quam poterat ornatissimo insidentem armatum se in specum immisisse, donaque et fruges super eum a multitudine congestas, lacumque Curtium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. *Oliverius.*

Pristinum habitum] Minutius: 'Testis et Curtius, qui equi sui vel mole vel honore hiatum profundæ voraginis adæquavit.' Falsum igitur quod Festus prodit de lacu Curtio. *Coler.*

§ 3 *Genucio Cipo prætori*] Ita legendum. Vulgo, *Cippo.* Nam ita scribitur cognomen in argenteis bigatis antiquissimis, M. CIPI. M. F. Vide Annales nostros. Atque idem confirmant vetusti codices, Atrebatensis, Gemblacensis, et Coloniensis. *Pigh.*

Paludato] Veste imperatoris in bellum proficiscentis ornato.

Inauditi] Non plane inauditi. Cornutus etiam Actæon fuerat, quem et Plinius adjungit Cippo. *Coler.*

Cornua] Exemplum cornuti hominis egregium adfert Casaubonus de Satyrica Poësi, quando de Satyris agit.

Capitis effigies æreæ portæ, qua excesserat, inclusa est, dictaque Raudusculana, quod olim rauda æra dicebantur] Ita vulgo. In Cauch. et Campens. *capitis effigies ærea.* Recte. Non enim ærea fuit porta, sedære vincta, ut ait Festus, vel ærata, sicut Varro. Huic astipulatur Ovidius Met. xv. 'Cornuaque æratis miram referentia formam Postibus insculpunt.' Æs infectum ait Cincius de verbis priscis *ruduscullum* dici. Jacuisse apud ædem Apollinis æs conflatum, id autem *rudus* appellasse veteres. M. Varro quidem et Festus æs omne *raudus* vel *rodus* appellari, et in æstimatione censoria æs infectum, rudus. Jam vero Valerius noster, ut vulgo legitur, *æra rauda* dici solere scribit, sed manuscripta exemplaria uno consensu *raudera* produnt: quam optime. Frusta enim æris, aut etiam asses, signative nummi ærei, *raudera* vel *rudera* vocarunt antiqui: quod Livii autoritate probabo. Nam libro xxvi. 'Æris acervi,' inquit, 'quum rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Annibalis magni inventi.' Non refragor, *rauda* etiam hic legi posse: sed consensus exemplarium nonnihil hic vincere videtur. *Pighius.*

Æreæ] Lego, *æratæ.* Vulgo, et quod miror, in edit. Antverpiana excuditur, *auratis.* Ea porta et *Rauduscula* dicta Varroni lib. iv. de L. L. Festo *Raudusculana,* quod raudo, id est, ære vincta. Vetus Glossarium: *Raudus,* Βῶλος, χῶμα, καὶ χαλκὸς ἀνέργαστος, καὶ γῆς σωρός. *Coler.*

§ 4 *Ælio*] Hunc quidem non Ælium, sed Lælium fuisse, et Lælios non Ælios periisse credunt.

Domus ipsius statum felicissimum] Veteri, *factum fidelissimum.* Probem, *fatum felicissimum.* Lips.

In contrarium] Aliter Plinius: 'Respondere vates, exitium imperio portendi, si dimitteretur: at si exanimaretur, Prætori. Et ille autem protinus concerpsit.' Ubi transiens emendo: *Et ille avem protinus.* Sic Valerius: 'e vestigio picum morsu,' &c. Colerus.

Decem et septem militum familiam eximiæ fortitudinis viros] Ita vulgo. Puto legendum esse: *Decem et septem milites suæ familiæ eximiæ fortitudinis viros.* Nam idem fere scribit Frontinus: 'Ipse cum septemdecim Æliis, ex eadem familia, in prœlio est occisus.' *Pighius.*

§ 5 *Decius*] Tres fuere Decii, qui pro republica se devovere, ut supra dixi in capite de Somniis. Pater bello Latino et Gallico; filius bello Hetrusco; nepos bello Pyrrhi, quod gessit pro Tarentinis. Sed de patre tantum et filio Valerius mentionem facit; Cicero autem Tuscul. Quæst. lib. i. aliter: 'Si mors,' ait, 'timeretur, non cum Latinis pater Decius decertans, cum Hetruscis filius, cum Pyrrho nepos hostium telis se objecisset.' Idem lib. ii. de Finibus. Pari ratione in lib. de Natura Deorum et Divinatione. *Oliver.*

§ 6 *Unicum talis imperatoris specimen*] De patre hujus Decii in capite de Somniis dictum est. Nunc de filio, qui consul cum Q. Fabio collega adversus Gallos Samnitesque profecti, cum ad Clusium duxissent exercitum, ibique diu incerto Marte pugnatum esset, eadem via, qua pater, victoriam Romanis peperit: nam Fabius dextrum cornu adversus Samnites, Decius sinistrum adversus Gallos, quorum prima prælia plus quam virorum, postrema minus quam fæminarum erant, forte tenebant. In id tempus igitur, quo vinci solebat

hostes, quam integerrimas vires potuit militi suo Fabius servavit. Decius vero, et ætate et vigore animi ferocior, quantumcunque virium habuit, primo certamine effudit; et quia lentior videbatur pedestris pugna, equitum pugnam concivit, et ipse, juvenum turmæ immixtus, proceres juventutis, in hostem ut secum impetum faciant, concivit, duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu, et ab equite victoria incipiat. Bis averterunt Gallicum equitatum, sed novum pugnæ genus conterruit Romanos; essedis carinisque superstans armatus hostis, ingenti sonitu equorum rotarumque venit. Insolitus ejus tumultus Romanorum terruit equos, ita victorem equitum veluti lymphaticus pavor dissipat. Decius ubi suos terga dantes vidit, primo revocare frustra conatus, deinde ubi nulla ratione perculsos sustinere posse vidit, patrem Decium nomine compellans, Quid ultra moror, inquit, familiare fatum datum nostro generi? ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego me et hostium legiones mactandas telluri ac Diis Manibus dabo. Hæc locutus, a sacerdote solenni devotionis imprecatione facta, in confertissimos hostes, subditis calcaribus equo, incurrit. Ubi magna prius hostium cæde facta, gloriose cæsus tandem occubuit. Cujus mors, non ut aliis, terrori, sed audaciæ Romanis fuit, qui restaurata pugna paulo ante victores Gallos insecuti, ad viginti quinque millia ceciderunt, et octo millia ceperunt. *Oliver.*

Facta devotione] In qua quanta fuerit dæmonum illusio, pulchre edocet Sabellicus in Rhapsodia sua, hunc locum recitans. *Devotione facta*] Cicero Tuscul. lib. I. tertium etiam addit, qui vitam pro patria fortiter pugnando fuderit. Alii tantum duorum meminere, ut et Servius ad Æneid. I. 'Horum alter Italico, alter Gallico bello se devovit pro Republica.' Nonius citat Attium Æneadis sive Decio: 'Vim Gallicam obduc contra in acie exercitus Paratum hostili fusum sanguen sanguine.' Est et illud Attii: 'Patrio exemplo me dicabo: animam devorabo hostibus.' Formulam sive carmen devotionis hujus, immenso exemplo, sua ætate durasse testatur Plinius lib. XXVIII. cap. 2. *Colerus.*

§ 7 *Non est extinctus*] Post Cannensem cladem, cum ad quatuor millia hominum Canusium confugissent, ne omnino errantes sine duce forent, imperii summam ad P. Scipionem admodum adolescentem summo consensu Rom. deferunt; cui, de summa rerum inter paucos consultanti, nuntiatur, nequicquam illum consultare, perditam spem esse, desperatam comploratamque rempublicam, nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut deserta Italia ad regum aliquem confugiant; quod malum, præterquam quod atrox super tot clades etiam novum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset, et qui aderant, concilium advocandum de eo censerent, negat concilii rem esse Scipio juvenis fatalis dux illius belli; audendum atque agendum, non consultandum, in tanto malo ait; irent secum extemplo armati, qui remp. salvam esse vellent. Pergit ire sequentibus paucis ubi res agebatur; et cum juvenum, de quibus allatum fuerat, concilium invenisset, stricto super eorum capita gladio, Ex mei animi sententia, inquit, juro, quod ego rempublicam non deseram, nec alium civem Romanum deserere patiar: si sciens fallo, tum me Jupiter Optimus Maximus, domum, familiam, remque meam, leto pessimo afficiat. In hæc verba jurent omnes, expostulo: qui non jurarit, in se hunc gladium strictum esse sciat. Haud secus pavidi, quam si victorem An-

nibalem cernerent, jurant omnes, custodiendosque semetipsos contra Annibalem Scipioni tradunt. *Oliver.*

§ 8 *Age, ut a singulis ad universos*] Diximus, inquit, de singulis, dicamus de universis civibus. Nam secundo bello Punico, cum Annibal multas et gravissimas clades alias super alias Romanis intulisset, sic brevi exhaustum est ærarium, ut non modo non scribi exercitus, sed ne fieri quidem Diis immortalibus sacrificia possent; tum publicani pecuniam affatim erogaturos polliciti censores adierunt, hortantes, non aliter omnia locarent, quam si reipublicæ pecunia superesset. Item cum tot cladibus consumpta juventute cogerentur, deficientibus civibus, servos conscribere; Sempronius Gracchus magnum conscripsit exercitum, qui 'Volones' dicti sunt, quod voluntaria et non coacta stipendia facerent, quorum opera victoriam ex hostibus non mediocrem consecutus est. Nam cum integrum annum operam suam reipublicæ strenue fortiterque navassent, libertatem tacite deposcebant, quasi suorum laborum præmium. Quod cum sensisset Gracchus super ea re literas ad Senatum dedit; qui ipsi permisit facere, quod e republica fore videretur. Hic advocata concione, et lectis literis, eos omnes se libertate donaturum pollicitus est, quicunque postero die signis collatis caput hostis ad se retulisset: quæ res magis victoriæ impedimento fuit, quam momento: nam ut quisque hostem impigre ceciderat, primum caput ægre inter turbam et tumultum abscindendo terebat tempus; deinde occupata dextra tenendo caput fortissimus quisque pugnator esse desierat. Quod ubi Tribuni militum Graccho nuntiarunt, signum dari propere jussit, capita abjicerent, et hostem invaderent; quo fuso, libertatem omnibus esse daturum. Quo audito, redintegrata pugna, tanto ardore et animis in hostes incursum est, ut vim eorum non sustinentes, Pœni omnes ferme vel cæsi, vel capti fuerint. Nam ex triginta millibus, vix duo millia, et minor pars equitum cum ipso duce evaserunt. Post tantam igitur victoriam servos omnes Sempronius liberos esse jussit. *Oliverius.*

Insignia] Prætextum et bullam auream, qua significabant omnes eos nobiles esse atque patricios.

Decimarum] Scilicet prædæ.

Ext. § 1 *Sed et externa ejusdem*] Ad externa transit, et Codri regis Atheniensium primum proponit exemplum. Cum Dorienses cum Atheniensibus de finibus agrorum bella gererent, premerenturque Athenienses, ut hostibus resistere non possent, suis viribus diffidentes, ad divinam opem confugerunt. Legatos ad consulendum Apollinem Delphicum miserunt; responsum tulere: Non aliter bellum finiri et patriam obsidione liberari posse, quam si Codrus occideretur ab hostibus. Quod oraculum ad hostes quoque pervenit. Itaque a Doriensibus edictum est, ne quis Codrum regem vulneraret. Ille vero, ut fato suo patriæ succurreret, sumpto militari sagulo, et lignorum fasce cum falce, tanquam lignatum profectus, castra hostium petiit, et quem primum obviam habuit, graviter increpuit. Orta deinde contentione, multis illum convitiis onerans, in sui cædem provocavit. Nam iratus miles, illum, ignarus quisnam esset, occidit. Quo facto, paulo post Dorienses victi ex Attica regione cesserunt. Atque ita Athenienses virtute ducis pro salute patriæ morti se offerentis bello liberantur. *Oliver.*

Hostium] Peloponensium juxta Pausaniam et Orosium lib. I. cap. 18. Paterculus adserit Lacedæmonios. Dorienses Herod. lib. I. et Justin. lib. II. *Coler.*

Contrariis] Doriensium.

Famularem cultum] Recte ita scribitur in libro Danielis, non *familiarem*, id est, servilem, obsoletum, et, ut Justinus in hac ipsa re, pannosum. Sic infra de Sulpitia Valer. 'Nihilominus famulari veste sumpta.' Et lib. IX. cap. 8. 'Servili veste.' Ovidius Met. XV. 'Famularia jura.' Et Sallustius 'Famulares copias' extulit, si dextre ibi censui. *Coler.*

Globo] Multitudine. Est enim globus multitudo in orbem collecta.

§ 2 *Thrasybuli quoque*] De hoc quoque Justinus lib. V. Diodorus Siculus lib. XIV. Xenophon Ἑλληνικῶν β'. Pausanias Atticis. Nominatus hic fuit Τυριεύς. Notior est, quam hic Thrasybulus Milesius. *Coler.*

§ 3 *Themistocles autem, &c.*] Themistocles ab ingrata patria pulsus, ut in cap. de Ingratitudine diximus, ad hostes, quos paucis ante annis ingenti ac prope incredibili victoria superaverat, sive ad Xerxem Persarum regem, confugere coactus est, nullo conservatæ Græciæ loco excipere illum audente, quod edictum esset, si quis eum suscepisset, pari et ipse mulctaretur exilio. Quum igitur ad Xerxem venisset, quem tanto artificio debellaverat, ut se magis a Themistocle conservatum, quam superatum fuisse crederet, petiit sibi annum dari, quo Persicam linguam addisceret, quo facto, sic Persice locutus est, ut non Athenis, sed in Perside natus videretur. Hic deinde regi pollicitus est totam Græciam ejus adjecturum imperio. Quare illi rex quinque, vel, ut alii dicunt, septem civitates dono dedit. Magna insuper illi stipendia de publico dari jussit; postea vero, quum solvendæ rei tempus appetiisset, et rex jam promissa repeteret, Themistocles nefas esse ducens prodere patriam, quum videret se non aliter, et pariter fidem, et patriam posse servare, mortem sibi ipsi conscivit; nam facto sacrificio, taurinum sanguinem veneno permixtum incunctanter exhausit, et ita periit. Ergo magna pietas fuit, ut mori maluerit, quam perdere patriam, aut illi bellum inferre. *Oliv.*

Victorem] Quia apud Salaminam Persarum regem superavit.

Imperatorem] Quum patria pulsus ad regem confugit, et ab eo constitutus est Imperator.

Tauri sanguinem] Plin. lib. XXVIII. cap. 9. 'Taurinus quidem (sanguis) recens inter venena est.' Idem hujus rei causam explicat alio loco. De obitu ejus Plutarchus, Probus, Thucydides, Anthol. lib. III. *Coler.*

Altero Themistocle opus] Quia, si ut regi promiserat, Persas duxisset in Græciam, Athenæ alterum rursus Themistoclem desiderassent, qui devinceret Persas. *Oliv.*

§ 4 *Sequitur ejusdem*] De his ita Sallustius: 'Quum de finibus agrorum inter se Carthaginienses et Cyrenenses diu bella gessissent, et utrique multis cladibus afflicti essent, novam dirimendi belli rationem inierunt. Nam per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur, et quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur Carthaginienses duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere, Cyrenenses tardius iere; id socordiane an casu acciderit, parum constat. Cæterum solet in illis locis tempestas, non secus atque in mari, retinere homines. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt, criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem, denique omnia malle, quam victi abire; sed cum Pœni aliam conditionem æquam quærerent, Cyrenenses optionem faciunt Carthaginiensibus, ut vel illi, quo fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur, vel eadem con-

ditione sese, quem in locum vellent, processuros dimitterent. Philæni, conditione probata, seque vitamque suam reipublicæ condonavere. Ita vivi obruti sunt. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere, aliosque illi honores domi constituerunt.' De quibus Strabo in fine ultimi libri mentionem facit. *Oliver.*

Terribilis classis] Præsertim quia Sicilia et Hispania tota deleta est.

Tot exercitus] Hasdrubalis, Magonis, Gisgonis, Amilcaris, et Annibalis.

§ 5 *Aristoteles vero*] Aristoteles patria jam eversa a Philippo, ut quidam dicunt, ut alii, ab Alexandro, ut restauraretur obtinuit, legesque et formam reipublicæ ipse descripsit, quare postmodum ea civitas usa est. Fuit ergo pius erga patriam, et cum esset Athenis, et jam ætate confectus, absens tamen diligentissimam patriæ curam suscepit, qui non prius destitit, quam a rege, ut instauraretur, prudentia sua obtinuit; quare illum cives ob hæc merita in tanto honore habuere, ut festos dies et ludos quotannis viventi faciendos publice dedicarint. Festa autem Aristoteleia nuncupata fuere. Quod vero nonnulli dicunt usum hac calliditate fuisse, ut juranti Alexandro se illi omnia negaturum, quæcunque pro patria petiisset, postulasse, ut patriam perderet, et Alexandrum coactum fuisse illam conservare, quia salvo juramento aliter non posset; id fecit Anaximenes Lampsacenus pro Lampsaco patria, et non Aristoteles, ut dicturus est Valerius in capite de vafre dictis et factis. *Oliver.*

Pro salute patriæ incubuit] Quæ Stagira dicebatur.

Ita urbs non tam strata atque eversa Alexandri, quam restituta Aristotelis est nobis] Ita vulgo. Quamvis hic parum adjuvent exemplaria, locum tamen hunc ex Diog. Laërtio, et Plutarch. restituendum puto: *Itaque non tam urbs Stagira eversa Alexandri, quam restituta Aristotelis notum est opus.* Quam lectionem spero studiosos non rejecturos. In Cauchiano quædam sic: *Itaque non jam urbs strata, &c.* In aliis exemplaribus nihil sani. *Pigh.*

Cap. vii. § 1 *Fabius Rullianus*] Cum Fabius Gurges consul adversus Samnites male pugnasset, et Senatus de removendo illo ab exercitu cogitaret, Fabius Rullianus ejus pater deprecatus est hanc filii ignominiam, et eo maxime Senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est: idque præstitit: ejus consilio et opera filius consul adjutus cæsis Samnitibus triumphavit. *Oliver.*

Quinque consulatibus] Rem magis auget: nam quo patrem honoratiorem fuisse ostendat, eo clementiorem demonstrat, quod se filii imperio submittere, et militiæ laboribus dedere non dubitaverit, quo tempore quietem ejus deposcebat. *Idem.*

Quem ipse parvulum] Diximus quod institutum fuit apud majores, ne quis inter consulem et proximum lictorem intercederet, præter parvulum filium.

§ 2 *Non tam Cæsetii speciosa*] Cæsetius eques Romanus tres filios habuit, quorum unus, cum esset trib. pleb. Cæsarem injuria lacessiverat. Nam cum ludi celebrarentur, M. Antonius personam accepit, ut quidam tradunt, et inter saltationem coronam capiti Cæsaris imposuit; cui rei pauci admodum, qui ad ipsum venerant, applauserunt, reliqui mœsti conticuere omnes. Quo ubi sensit Cæsar, id scilicet displicuisse populo, coronam abjecit, et populus lætus est. Tunc Cæsar dixisse fertur, Cupere se mori, quod tantam populi invidiam contraxisset: peractis deinde ludis Cæsetii filius et Marullus trib. pl. Cæsarem affectati regni postularunt. *Oliv.*

Abdicare] Familia ejicere, patrimonio privare, et a bonis repellere. Est enim *abdicare*, filium a bonis repellere, dum vivit pater; *exhæredare* vero post mortem. *Idem.*

§ 3 *Sed nescio an Octavius*] Patet historia per se. Contigit autem hoc confecto bello civili, quod contra Brutum et Cassium Cæsaris interfectores gestum est, cum debellatis reipublicæ partibus Octavius, Antonius, et Lepidus Romanorum inter se imperium sortiti, suos quisque inimicos proscripserunt. *Oliv.*

Proscriptus a triumviris] Scilicet Augusto, Antonio, et Lepido, qui inter se imperium partiti erant. De quibus Juvenalis: 'In tabulam Syllæ si dicant discipuli tres.' *Badius.*

Ext. § 1 *Protinusque*] Secundum Plutarchum, nec post spatium quidem trium dierum id aperuit patri, timens, ne regi faceret injuriam. Ex quo dicitur hac arte usus, ut non reginæ, sed suæ ipsius fingeret uxoris amore correptum adolescentem, ut inde sensim regis perciperet animum. Nam cum dixisset illum novo morbo implicitum vi nimia, scil. amoris, quo nisi expleretur, sanari non posse; et ejus quidem mulieris amore correptum esse, quam consequi haud potuisset; admiratus Seleucus dixisse fertur: Nonne universæ impero Asiæ, et pro superstite filio dare omnia possum? Solum, quæ mulier hæc esset, efflagitabat. Cui Erasistratus: Meam, inquit, uxorem deperit. Tum rex miris pollicitationibus rogabat, ut illam in conjugium filio daret, cui tantum regnum debebatur. Cui respondens Erasistratus: An tu, inquit, quamquam ejus parens, si uxorem tuam cuperet Antiochus, illam ultro daturus esses? Tum Seleucus testans Deos omnes sine cunctatione se daturum læte respondit. Quod cum non ficte regem effari Erasistratus cognovisset, passionem filii et rem omnem patri aperuit, et quemadmodum id deprehendisset, declaravit. Seleucus gaudio elatus, unicum opus superesse sibi arbitratus est, quo pacto id filio persuadendum esset, quo pacto et uxori; tandem exercitu convocato rem aperiens, clarissimam uxorem filio etiam invito conjugem dedit. Quod magnificum et regale ab omnibus existimatum fuit, ac magnificentius quidem et sapientius adolescentis amore, atque ad amorem ejus insignis moderatio. *Oliver.*

Senex] Qui natura zelotypus esse consuevit.

§ 2 *At Seleucus quidem uxore*] Plutarchus in vita Pompeii: 'Devicto Mithridate apud Euphratem, spoliatisque castris, provincias composuit, munera distribuit; cum multi ad eum principes et rerum domini regesque barbari duodecim venissent. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ regno a Mithridate Ponti rege pulsi fuerant, hos primum L. Cornelius Sylla in suum quemque regnum reduxerat: quibus iterum ab eodem rege pulsis, Pompeius cum Mithridatem mori tandem coëgisset, Ariobarzanem restitutum regem appellari jussit, qui regnum filio cessit præsente Pompeio.' *Oliver.* Contigit A. U. DCXCII.

In cornu] Loco ubi erat scriba.

Cap. viii. § 1 *Comicæ lenitatis, &c.*] Contigit A. U. CCXLIV.

Par Romulo gloria L. Brutus] Cujus exemplum primum est L. Bruti, qui filios duos virgis cædi, et securi percuti jussit; quia cum illis senserant, qui Tarquinios reges ab ipso paucis ante diebus exactos in regnum restituere parabant. Nam paulo post libertatem a populo partam, id quod minime timebatur per dolum et proditionem est propemodum amissa. Aliquot enim adolescentes nobili genere nati, quorum in regno libido solutior fuerat, assueti more regio vivere, graviter ferentes æquato jure omnium libertatem aliorum in suam

vertisse servitutem, de restituendis regibus consilia quærebant. Interea legati a regibus superveniunt sine mentione reditus, bona tantum repetentes; cum quibus de recipiendis clam nocte regibus in urbem colloquuntur hi adolescentes. Vitelliis Aquiliisque fratribus primo commissa res fuit. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi Titus Tiberiusque, eosque in societatem consilii avunculi assumunt. Literæ de re tanta legatis dantur ad reges fidei pignus, quæ manifestum facinus fecerunt. Nam indicata re per Vitelliorum servum, qui exceperat eorum consilia, comprehensis legatis, literarum cura in primis habita est, ne interciperentur, proditores capti, sumptumque supplicium conspectius, quod pœnæ capiundæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant ad palum deligati nobilissimi juvenes, sed a cæteris velut ab ignotis capitibus consulis liberi omnium in se oculos converterunt, miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent. Illos eo potissimum anno, quo patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, patres plebemque, quicquid hominum Deorumque Romanorum esset, induxisse animum, ut superbo cuidam regi tum infesto exuli proderent. Itaque missi lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt, cum inter omnes ipse pater vultusque et os ejus spectaculo esset, eminente patrio animo inter publicæ pœnæ ministerium, secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset. *Oliver.*

§ 2 *Hujus æmulatus, &c.*] Spurius Cassius in agraria largitione ambitiosus in socios fuerat. Unde ipso consule cum Proculo Virginio lex Agraria primum promulgata fuit; nunquam deinde sine maximis motibus exagitata. Ager Hernicus ademptus, hoc auctore inter Latinos plebemque divisus, adjectumque huic muneri aliquantum agri, qui a patribus possidebatur. Hac largitione suspectus jam senatui populoque cœpit esse, quod perniciosas libertati opes strueret, eoque civibus jam vilior factus, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero non secus quam præsentem mercedem regni aspernata plebs est. Hunc ergo, ubi magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant; eum cognita domi causa verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecrasse; signum inde factum esse et inscriptum, ex Cassia familia datum. Invenio apud quosdam auctores, idque propius fidei est, a quæstoribus Cæsone Fabio, et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatum populi judicio, direptas publice ædes. Quam sententiam sequitur Dionysius Halicarnassæus, quia dicit, quod si pater judex fuisset et punitor, neque domos dirutas, neque bona publicata, quia Romæ nihil esset possessorum proprium patribus viventibus, et ob id pecuniæ et corpora filiorum, cum de eis volunt disponere, traduntur patribus. Addidit præterea agitatum etiam fuisse de interficiendis filiis Cassii, sed crudelem nimis visam eam sententiam. *Oliver.*

Filium] Sp. Cassium Viscellinum, qui corrupte opinor apud Ciceronem 'Becelinus' hodieque scribitur. *Colerus.*

Qui tribunus plebis] Fortasse legendum, *Qui cum tribunus plebis.* Alioquin enim adversatur veritati historiæ; Cassius enim consul tunc fuit,

et patricius, non trib. plebis: sed cum tribunis commodum plebis quærentibus tunc coiisse ad suam legem perferendam, non adeo refragari possumus. *Pigh.*

Agrariam legem] De agro quem populus Romanus bello acquisiverat æquis portionibus dividendo.

Necari jussit] Plinius lib. XXXIV. cap. 4. 'Romæ simulacrum ex ære factum Cereri primum reperio ex peculio Sp. Cassii, quem regnum affectantem pater ipsius interemerat.' Huic interempto domum etiam superjectam fuisse tradit Valerius lib. VI. cap. 3. *Coler.*

§ 3 *Manlius Torquatus*] Pomponius de Orig. Juris: 'Post hos fuerunt P. Mutius et Brutus et Manilius (lego et Manlius) qui fundaverunt Jus civile.' Meminit hujus Manlii Cicero de Fin. lib. I. Quod nec ab Hotomanno, nec Cujacio animadversum. *Coler.* Contig. A.U. DCXII.

Religiosi] Anxie servantis jusjurandum, quo judices obligari solent.

Imago posita] In atriis solebant veteres majorum suorum, qui gloria et rebus gestis claruissent, imagines collocare. Juvenalis: 'Tota licet veteres exornent undique ceræ Atria; Nobilitas sola est atque unica virtus.' Majorum igitur suorum imaginibus sæpe ad virtutes et rerum gerendarum gloriam incendebantur, ut illorum imitatione clariores fierent. *Oliver.*

§ 4 *M. vero Scaurus*] Contigit A.U. DCLII.

Conspectum] Ergo formula illa fuit peculiaris, qua patres filios abjiciunt: E CONSPECTU MEO ABEAS. Sic Torquatus paulo ante: 'Et Republica eum et domo mea indignum judico, protinusque E CONSPECTU MEO ABIRE JUBEO.' Sic lib. VI. cap. 1. de Q. Fabio Maximo Serviliano: 'Exegit a filio unico pœnas dubiæ castitatis: is eas pependit, voluntario secessu conspectum patris vitando.' *Coler.*

Conspectum degenerati patris vitaturum] *Vitaret*, in Cauchiano. Rectius. At meo quidem judicio rectissime, si sit: *conspectum degener irati patris vitaret.* Et ipsa vero verba hæc Scauri patris fuisse videntur, quæ filium ad mortem adegere. *Pigh.*

CAP. IX. § 1 *L. Gellius, omnibus honoribus*] Gellius cum pro explorato haberet, filium rem habuisse cum noverca, et cum ea de nece patris consilia tractasse, non ad sumendum de filio supplicium statim ira percitus cucurrit, sed consulto Senatu, filio dicendæ causæ potestatem fecit, qui, purgatis quæ sibi objiciebantur, et cognita diligentissime causa, tanquam innocens absolutus est. Nam hunc Cicero defendit, cujus adhuc extat oratio. *Oliver.*

L. Gellius] Lib. Lavernii: *L. Agellius.* Gellium tamen rectius vocat Cicero de Legibus et in Bruto. Agellius lib. V. cap. 6. *Coler.*

§ 2 *Q. autem Hortensii*] Fuit hic nobilis orator, et cum Q. Cæcilio Metello consul. Scripsit, ut Asconius testatur, præter orationes, et lasciva poëmata, quorum Ovidius in Elegiis meminit, et Gellius lib. XIX. cap. 9. etiam Annales, ut Velleius Paterculus testatur lib. II. De hujus Hortensii facundia præter alios Tullium vide in Fin. lib. III. de Orator. item in Bruto, ubi memoriam ejus celebrat. Quod et M. Seneca facit in præfatione controversiarum. Ut Porcius Cato, consentiente socero Philippo, suam ei uxorem, liberum quærendorum gratia dederit. Qua de re legere poteris apud Plutarchum in Catone. Neque mirum filium perditis moribus fuisse, cum in patre summa eluxerit mollities. Quam fuerit mollis in vestitu ac sumptuosus, docebunt Varro de R. R. libro III. cap. 6. et inprimis cap. ult. Plin. lib. IX. c. 55. et lib. X. cap. 20. Gell. libro I. cap. 5. Macrob. lib. III. cap. 13. Itaque Consulibus

sumptuariam legem ferre volentibus fuit adversarius, ut scribit Dio libro XXXIX. Obiit L. Æmilio Paulo, et C. Claudio Marcello Coss.; cum e Cilicia Cicero Romam reverteretur, ut in Ovidii Bruto legimus.

Suis temporibus] Omnibus ferme Oratoribus ætatis suæ, nisi M. Tullio, clarior. Agellius libro I. cap. 5. *Colerus.*

Ambitus reum] Lege Licinia, de qua Cicero pro Planco. *Idem.*

Osculum nepotum, in quibus acquiesceret] Quibus verbis innuebat se non filium habere præter Messallam, quem hæredem suum fore jam animo constituerat.

§ 3 *Idem fecit, &c.*] Fulvius Flaccus primus omnium Transalpinos Ligures domuit: missus in auxilium Massiliensibus adversus vicinos Gallos, qui populabantur fines Massiliensium, cum diu multumque clauderent saltus Deciates, mox etiam Euburiates, incognitas tandem latebras eorum ignibus sepsit Fulvius, in plana Bæbius deduxit, Posthumius ita exarmavit, ut vix reliquerit ferrum quo terra coleretur. Hic igitur Fulvius, qui Ligures domuit, Ambraciam devicit, Cephaleniam, et Zacynthum subegit, filium habuit tantæ impietatis atque nequitiæ, ut cædem ipsi machinari non dubitaverit. *Oliver.*

Triumvirum] Cujus erat, criminis convictos in carcerem trahere, et supplicium de eis sumere. *Per Triumvirum*] Triumviris cura et custodia erat carceris, nec ea tantum, quin et in reos capitis animadvertebant in carcere. Unde Capitales dicti Plauto et aliis. Sanguinei item, ut Prudentio. Quod in carcere reos punivenrint, planum ex Valerio fit hoc libro cap. 4. et lib. VI. cap. 1. Sed et extra carcerem animadvertebant, hoc est, apud columnam Mæniam, teste Asconio. Ducebant porro, et aliquando etiam duci jubebant, ut P. Munatium apud Plinium lib. XXI. cap. 3. Maleficos conquisivisse ex hoc quidem Valerii loco didici; cui adjungo Varronem de Ling. Lat. lib. I. 'Quæstores a quærendo, qui conquirerent publicas pecunias et maleficia, quæ Triumviri capitales nunc conquirunt.' De his etiam libros Juris consule. Glossarium: *Triumvir, παραφύλαξ, τριανδρικόν. Colerus.*

Quem fuerat expertus] Non habendo respectum, quod eum expertus fuerat, in se parricidium parasse.

§ 4 *Subjecisset*] Si filius ejus subdititius esset.

Recta cogitatio] Justa existimatio de pietate patri debita.

Tam obsequens es] Sequens votum filii.

Exupera] In vita. Id est, vive diutius quam ego victurus sum.

CAP. X. § 1 *Horatius Pulvillus*] Horatio Pulvillo et Valerio Publicola Coss. dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Sortiti sunt inter se consules uter dedicaret. Horatio forte evenit. Valerius ad Veiens bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulerunt Valerii necessarii dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deum nuntium incutiunt, mortuum ejus filium esse, funestamque familiam, dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum roboris animo fuerit, nec traditur certum, nec facilis est interpretatio. Nihil aliud ad eum nuntium a proposito versus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. *Oliver.*

Horatius Pulvillus] Meminere præter Historicos Seneca de Consolatione ad Marciam c. 13. Cicero pro Domo. *Coler.* Contigit A. U. CCXLVI.

Ne patris magis, quam pontificis partes egisse videretur] Truncasse sciolos exemplum, codex Winchelianus

atque Coloniensis demonstrant. Novæ enim orationis initium adjicit, ita: *Ne patris magis quam pontificis partes egisse videretur, Tolle, inquit, cadaver.* Quæ verba Horatii consulis sunt, sed reliqua desunt ejus periodi, ideoque asteriscum adjunxi, ut intelligas quædam desiderari: Velut et ipse sensus indicat. Suppleri quidem sententia sic potest, 'Tolle, inquit, cadaver; nilque aliud adjiciens, inceptam rite precationem peregit.' Hoc idem ex Livio cognoscimus, ex quo Valerius hoc exemplum sumpsisse videtur: nam de eadem re ille sic; 'Nihil aliud ad eum nuncium, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem precationem peragit, et dedicat templum.' *Pigh.*

Tolle, inquit] Desunt hæc in antiquis meis. In Seneca item et Cicerone. Subscribo tamen lubens sententiæ eruditissimi Pighii, et sagacitatem istam lubens agnosco. Servius paulo aliter. In eo est pollutio, quæ ait: 'Casuque animum concussus amici.' Nam ipsa impiant quæ agnoscimus. Unde in Livio habemus Horatium Pulvillum, cum Capitolium dedicare vellet, audisse ab inimico, mortuum filium: et ne pollutus dedicare non posset, respondisse, CADAVER SIT. *Coler.*

§ 2 *Æmilius Paullus*] L. Æmilius Paullus, ejus Paulli filius, qui apud Cannas cecidit, primo consulatu, quem, ut inquit Autor de Viris Illustr. post tres repulsas adeptus erat, de Liguribus triumphavit. Iterum consul Persen Philippi filium, et Macedoniæ regem apud Samothracas victum cepit, et victum flevit, et sibi assidere jussit, ac demum in triumphum duxit. *Oliver.*

In Corneliam] Qui Scipio Æmilianus dictus est.

Maximo proventu] Maximo successu: nam provinciam totam Macedoniam consilio et armis subegerat, regem Persem ceperat, et in triumphum duxerat. *Oliv.*

§ 3 *Q. Martius Rex superioris Catonis in consulatu collega*] Ita vulgo. Duo Martii Reges ad consulatum pervenerunt, pater et filius. E quibus pater A. U. DCXXXV. consul fuit, non cum Catone superiore, censorio, quemadmodum ex his verbis perperam scriptis intelligitur, sed cum M. Catone censorii nepote, qui Africam sortitus consul in ea provincia est mortuus, ut pulchre declarat Gellius lib. XIII. cap. 18. Filius Q. Marcius solus postea consulatum gessit, anno urbis DCLXXXV. ut docebunt annales nostri. Patrem itaque, superiorem Marcium regem differentiæ causa vocat Valerius, quare ita corrigendus est locus: *Q. Marcius Rex superior, Catonis in consulatu collega.* Pigh.

Strenuum consulem] Vocando Senatum in curiam.

Partiri] Legi quoque potest, *partiri potuisset*, id est, dividere, aut distinguere lucem unius diei inter patrem calamitosum, id est, diem quo funus peregerat, et consulem strenuum, id est, diem, quo consulis partes exsequeretur, officio cessante in neutra parte, licet utrumque non fecisset uno die. *Bad.*

EXT. § 1 *Princeps Atheniensium Pericles*] Coronatus hic incedebat, et Jupiter Olympius appellabatur, tantum licentiæ habuit vir ille, tantum apud populum gratiæ: nec mirum. Nam Lacedæmonii agrorum populationibus fracti, quas Periclis et Sophoclis ductu passi fuerant, in annos triginta pacem pepigerunt; rupto deinde intra quindecim annos fœdere cum contemptu Deorum atque hominum, fines Atticos populantur, et ne prædam potius quam pugnam expetiisse viderentur, hostes ad prœlium provocant: sed Athenienses consilio Periclis ducis sapientissimi populationis injuriam differunt in tempus ultionis, supervacuam pugnam existimantes, cum ulcisci hostem sine pe-

riculo possent. Deinde interjectis diebus naves conscendunt, et nihil sentientibus Lacedæmoniis totam Sparten deprædantur, multoque plura auferunt, quam amiserant; prorsus ut in comparatione damnorum longe pluris fuerit ultio, quam injuria. Clara quidem hæc Periclis expeditio habita, sed multo clarior privatio patrimonii, qua contentus fuit. Hujus enim agros in populatione intactos reliquerant hostes, sperantes se illi acquirere posse, aut periculum ex invidia, aut proditionis suspicione infamiam. Quod ante prospiciens Pericles, et futurum populo prædixerat, et ad invidiæ impetum declinandum, agros ipsos dono reipubl. dederat, atque ita unde periculum quæsitum fuerat, ibi maximam gloriam invenit. Non minorem vero ex jactura filiorum duorum, quos diebus quatuor amisit, quorum desiderium tam fortiter tulit, ut coronatus more solito ad populum constanti voce concionatus fuerit. *Oliv.*

Olympii] Ita Periclem vocavit Aristophanes Acarnensibus : Ἐντεῦθεν ὀργῇ Περικλέης ὁ Ὀλύμπιος. Vide ejus interpretem. Plin. lib. XXXIV. c. 8. 'Olympium Periclem, dignum cognomine.' Uterque Olympium simpliciter dictum fuisse vult. Ergo exsculpenda vocula *Jovis*. Coler.

§ 2 *Xenophon autem*] Xenophon Philosophus et dux insignis fuit Grylli Atheniensis filius, homo verecundus et speciosus, supra quam dici possit, moratusque et probus, atque omnibus gratus, Socratis discipulus, et Platonis æmulus, teste Gellio, qui lib. XIV. cap. 3. dicit, quod Xenophon et Plato Socraticæ amœnitatis lumina certare æmularique inter se existimati sunt. Hic primus omnium Philosophorum scripsit historiam : fuit enim, ut diximus, dux strenuus. Ex ultimis Babyloniæ finibus exercitum reduxit incolumem asperis et difficillimis itineribus per infestissimas gentes et barbaras. *Oliver.*

Proximus a Platone] Secundus a Platone. Constat enim in Socratica disciplina primum locum obtinuisse Platonem, secundum vero Xenophontem. Plato eloquentia superior, Xenophon gravitate melior, qui et ipse multa sermonis suavitate polluit. Tanta inter se æmulatione certarunt, ut cum uterque multa scripserit, neuter tamen alterius mentionem faciat in operibus suis. Præceptorem tantum in dialogis disputantem introducunt. *Idem.*

Nomine Gryllum] Præter cæteros lege Senecam Consolat. ad Marciam cap. 12. *Colerus.*

Apud Mantineam] Nota est historia, quod auxiliantibus Atheniensibus Thebani duce Epaminonda bellum indixere Lacedæmoniis, et apud Leuctra et apud Mantineam, ut in cap. de Fortitudine diximus, feliciter pugnatum est : attamen victoria apud Mantineam parta non fuit incruenta ; multi ex victoribus cecidere, inter quos dux ipse Epaminondas et Xenophontis filius, de quo nunc diximus. *Oliv.*

Coronam] Qua coronatus sacra obibat.

Abjecisset altaria] Ornatum eorum.

§ 3 *Anaxagoras*] Hic Clazomenius fuit, Hegesibulo patre natus, Anaximenis auditor, Philosophus suo tempore inclytus.

LIBER VI.

Prisca religione] Quia ab Ascanio morem servandi ignis æterni accepere Romani; nam Vestales perpetuam virginitatem servabant.

Tu Capitolinæ] Matrimonium servas incolume. Nam Juno dicebatur præesse conjugiis. Virgilius: 'Junoni ante omnes cui vincla jugalia curæ.'

Tu palatii columen] Hic aperta nimis utitur adulatione, cum Juliam dicat fuisse pudicam, quam impudicissimam fuisse constat, adeo ut cum similes patruo filios procrearet, omnesque admirarentur, quærentibus ex ea multis, quid ita filios patruo similes produceret, cum se multis subjiceret, respondere solitam dicunt, Navis sum, nisi plena, vectorem non admitto. De hac Juvenalis: 'Cum tot abortivis fœcundam Julia vulvam Solveret, et patruo similes effunderet offas.' Fuit autem Julia Augusti Cæsaris filia, et uxor Tiberii. *Oliver.*

Sanctissimumque Juliæ genialem thorum] In Campensi, Susiano, ac Pulmanniano, *Juliæ gentis genialem thorum* legitur. Quod placet. Impudentissime enim adularetur alioqui Valerius, cum Julia Augusti filia, et Tiberii uxor libidine atque adulteriis toto orbe terrarum fuerit infamis. *Pighius. Sanctissimumque Juliæ genialem thorum assidua statione celebras*] Insignis plane restitutio, quam tamen libris debemus, quibus fere vox, *gentis*, abest. Et qui expedias alioqui hanc sententiam? Quæso te, an gentis Juliæ genialis aliquis thorus? imo singulorum is est, nec nisi matronarum. Itaque de Julia hoc capiendum, sive Livia Augusta, cui serviliter, ut et Tiberio alias, adulatur, tantamque pudicitiam ejus facit, ut numen ipsum inhabitare velit genialem ejus thorum. Porro Julium nomen post adoptionem vulgo datum Liviæ, docui in Commentario ad Tacitum. Cujus rei inobservantia hunc locum fœdavit. *Lips.*

Stola] Erat matronalis vestis, quæ usque id imos pedes demissa erat, et cujus extremam partem ambibat instita assuta, quæ erat fasciola quædam sive limbus. Ulpian. L. vestis ff. de Aur. et Arg. legat.

§ 1 *Dux Romanæ pudicitiæ*] Orta in castris inter potentes adolescentes contentione quadam de uxorum pudicitia, cum suam quisque laudaret, Collatinus, qui cum his erat, non verbis opus esse dixit, id brevi sciri posse, qualis unaquæque foret, si sumptis equis inviserent eas, id demum spectatissimum unicuique fore, quod inopinato viri adventu occurrit. Probato consilio, citatis equis omnes advolant Romam, inde Collatiam, ubi Lucretiam haud quaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. Invitatis comitibus a marito, Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ stuprandæ capit, tum forma, tum spectata castitas incitat. Paucis diebus interjectis, postquam redierunt in castra, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. Ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, cum post cœnam in hospitale cubiculum ductus esset, amore ardens, postquam satis tuta omnia circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio, ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, Tace Lucretia, inquit, Sextus Tarquinius sum, ferrum in manu habeo, morieris,

si emiseris vocem. Cum pavida e somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum: ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addidit ad metum dedecus, cum mortua jugulatum servum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset, Lucretia mœsta tanto malo, accitis quamprimum patre viroque, qui cum singulis amicis veniant, in cubiculo sedens lachrymabunda, quærenti viro satin' salvæ res essent? Minime, inquit. Quid enim salvi mulieri esse potest, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo, cæterum corpus est tantum violatum, animus insons, mors testis; sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priori nocte armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem, consolantur ægram animi, avertendo noxam a coacta in auctorem delicti, mentem peccare, non corpus, et unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos, inquit, videritis, quid illi debeatur, ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero, nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet: cultrum, quem sub veste abditum habebat, in cor defigit, prolapsaque in vulnus moribunda cecidit. Dionysius in hac historia multum dissentit a Livio. Non enim contentionem de uxoribus inter potentes in castris adolescentes ortam, nec Sextum Tarquinium ad id ipsum stuprandæ Lucretiæ gratia Collatiam venisse, veluti furiosa quadam libidine agitatum, ut tradit Livius, sed a patre Collatiam missum, ad quædam illic regia negotia peragenda; hospitio deinde a Lucretia benigne susceptum, quippe regis filium, et viri cognatum: erat autem ex gente Tarquinia Collatinus: ingressum nocte cubiculum extorsisse ab obstinata Lucretia stupri necessitatem, quæ, ne infamis moreretur, corpus ejus libidini subjecit; orta deinde luce, cum ille abiisset, Lucretiam dicit sumpto vehiculo Romam ad patrem properasse, et ad ejus genua provolutam suppliciter rogasse, ut quoscunque posset amicos, et cognatos, quam primum evocaret. Quibus accitis, rem omnem exposuisse, sibi deinde mortem intulisse. Quo facto, Valerium in castra missum nuntium ad Collatinum, qui re audita, cum Junio Bruto Romam venisse, et de ejiciendis regibus consilium iniisse dicitur. *Oliver.*

Lucretia] Factum hoc Lucretiæ diserte et erudite disputat Augustinus de Civitate Dei, lib. I. cap. 19. et lib. III. cap. 15. Meminit et Tertullianus in exhort. ad Castitat. et in libro de Monogam. ubi Lucretiam *κατ' ἐξοχὴν* matronam Romanam vocat. Vide et Servium ad Æneid. VIII. *Coler.*

In concilio necessariorum] Viri Collatini, patris Tricipitini, Publii Valerii, et Junii Bruti.

§ 2 *Atque hanc illatam injuriam non tulit, Virginius, plebeii vir generis, &c.*] Scribe et distingue: *Atque hæc illatam injuriam non tulit Virginius, &c.* Claudit exemplum præcedens, et transit ad alterum: atque hæc Lucretia, inquit, illatam injuriam ulta est ferro: Virginius etiam inferendam. *Lips.*

Virginius plebei generis] Fuit post aliquot annos par in urbe nefas a libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat. Cum enim a consulibus ad decemviros translatum esset im-

perium, ex decemviris unum Appium Claudium plebeiæ virginis stuprandæ libido velut rabies quædam incessit: hæc Lucii cujusdam Virginii filia, et L. Icilio tribunitio viro desponsata erat, quam Appius, amore insaniens, pretio ac prece speque pellicere adortus, postquam omnia pudore septa invenit, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem poscentibus vindicias. Is virgini in forum ad literarum ludum venienti manum injecit, suam servam e serva natam appellans; concursu amicorum ad clamorem nutricis Quiritum fidem implorantis facto liberatur, in jus tamen rapitur, ad Appiique tribunal producitur, qui ex composito puellam Marco Claudio poscenti, et servam asserenti suam, adjudicavit. Interea P. Numitorius puellæ avus, et sponsus Icilius interveniunt, puellam a vi magis, quam a judicio tuentur. Jamque gravi seditione orta, certamen instare videbatur. Tum Appius libertatis vindicias judiciumque puellæ in sequentem diem datis sponsoribus pronuntiat. Interea pater præpropere accitur e castris, qui, audito filiæ periculo, acceptoque commeatu, ad urbem properat, filiæ ad tempus adest. Nam cum Appius sequenti die in tribunal ascendisset, puellæque vindicias secundum servitutem decrevisset, tanta quidem vis amentiæ verius, quam amoris ejus mentem prævenerat; tum Virginius in Appium manus intentans, Icilio, inquit, Appi, non tibi filiam despondi, et ad nuptias, non ad explendam tui corporis libidinem educavi. Placetne pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? non passuros hoc cives Romanos spero. Cumque jam vi ageretur in puellam, jamque decemviri potentiæ resisti non posset, Virginius, ubi nihil usquam vidit auxilii, pœnitentiam simulans, Quæso, inquit, Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus, deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari quid hoc rei sit, ut si falso dictus pater sum, æquiori hinc animo discedam. Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinam ad tabernas, quibus tunc Novis erat nomen, atque ibi cultro ab lanio arrepto, hoc te, inquit, uno quo possum modo filia in libertatem vindico: pectus deinde filiæ transfixit, et spectans ad tribunal, Te, inquit, Appi, tuumque caput hoc sanguine consecro. Deinde se in castra proripuit. Hinc seditione orta, factaque plebis secessione, a patribus coacti decemviri sunt abdicare se magistratu, creataque est tribunitia potestas, et reddita plebi. Sumptum quoque est de decemviris supplicium per tribunos plebis. Hoc autem contigit anno LX. post libertatem inceptam, teste Cicerone libro de Fin. bon. et mal. *Oliver.*

Deductam in forum puellam occidit] Imo jam in foro erat puella ad Appii tribunal. Lego, *Seductam in foro.* Ita res e Livio aliisque, qui seductam paullum a patre puellam, et tunc interfectam clare scribunt. *Lips.*

§ 3 *Pædagogo*] Oliverius intelligit Fannium Saturninum fuisse pædagogum. *Badius*.

Fannio Saturnino] Ita corrigendum, ut in Atrebatensi, Campensi, et aliis. *Pigh.*

§ 4 *Animadvertit*] Punivit morte.

Errore lapsus] Quod in teneris annis eam osculari fortasse solitus fuisset, et ea nunc consuetudine deceptus simplex puellæ osculum dedisset. *Oliv.*

§ 5 *Servilianus*] Macrobius librum hujus de Feriis citat. *Coler.*

Dubiæ castitatis] Quia rumor erat, eum amisisse pudicitiam, et muliebria passum. *Bad.* *Exegit pœnas a filio*

dubiæ castitatis, et punito pependit, voluntario secessu conspectum patriæ vitando] Ita vulgo. Interjecere denuo irreligiosas manus Valerio nostro audaculi, totamque sententiam hanc prorsus mutarunt. Cur enim quæso præterit, quasnam a filio pœnas exegerit Fabius ? quod maxime exempli causa dicere oportebat. Cur item vindex ille pater sibimet exilium indixit ? an quod eum pœnituerit severitatis in filium fortassis cinædo vix honestiorem ? Profecto alienum a magnanimitate et constantia clarissimæ gentis Fabiæ, atque etiam Serviliano indignum, ejusque tot honoribus splendidissime gestis. Jam olim quidem valde frigidum et ineptum mihi visum fuit hoc exemplum ; verum nunc exemplaria vetera conferenti veritas ipsa semet insinuat, cum repererim in Susiano libro hanc lectionem : *exegit a filio punico*, (sed corrige, *unico*) *pœnas dubiæ castitatis, is eas pependit, voluntario secessu conspectum patris vitando.* Eadem est in Pulmanniano, præterquam quod mendosum vocabulum, *punico*, corrigere quis cupiens, in *punito* mutarit. Alius deinde transtulit vocabulum, ut suæ opinioni sententiam accommodaret male intellectam. *Pigh.*

§ 7 *Sequitur, &c.*] Hic ille Marcellus est, qui, cæso Virodomaro Gallorum duce, opima spolia reportavit, qui primum Annibalem apud Nolam vinci posse docuit, qui Syracusas in Sicilia munitissimam urbem expugnavit, qui multa atque præclara pro republica gessit. Cum igitur compperisset, C. Scantinium Capitolinum trib. pleb. de stupro compellasse filium suum adolescentulum egregia forma, sed pudicitia atque modestia magis ingenuum, diem illi dixit ad populum. Nam puer cum de resistendo scelerato tribuno nihil proficere posse videret, rem ad patrem detulit. *Oliv.*

Scantinio] Lex Scantinia vel Scatinia, quæ erat de pueris impudicis, lata a C. Scantinio Aricino trib. pl. ut qui præposteram vel adversi vel aversi Venerem exercuissent, vel, ut qui alienam pudicitiam sollicitassent, aut suam ipsi prostituissent, pœna decem millium nummum coërcerentur. Juvenalis Sat. II. Sueton. Domitian. Ausonius, Quintil. De pœna tamen dubitat Brissonius. Postmodum pœna ultimi supplicii ab Imperatoribus Christianis constituta est. Ut ex tit. C. ad L. Jul. de Adulter. apparet.

Sacrosanctam potestatem] Tribunitiam potestatem, quæ sacrosancta ideo dicebatur, quia lex erat, qui tribunum violasset, ejus caput sacrum foret. *Oliver.*

Uno teste] Puero ipso Marcelli filio.

In ultionem suam] In tribuni damnationem.

§ 8 *Metellus, &c.*] Contigit A. U. DCLXXXIV.

Stuprosæ mentis] Libidinosæ voluntatis.

§ 9 *Concionis hæc, &c.*] Cum propter longum et difficile bellum Samnitium sæpius tributum civitati esset imperatum, exhausta tandem civitas ære, a fœneratoribus sumere cogebatur ; qui vero graviori ære astricti fœnus solvere non poterant, nexi fœneratoribus dabantur, quibus tanto tempore servirent, donec debitum omne persolvissent. Inter hos igitur datus est ille Veturius nobilis adolescens, consularis viri filius, quem Caius Plotius fœnerator, cui nexus datus fuerat, cum vi stuprare voluisset, ac pertinacissime recusasset, eum verberibus mulctavit sceleratus homo, quod ejus libidini obtemperare noluisset. Hic igitur adolescens vere nobilis in forum proripuit, Plotium accusavit, quem Senatus damnatum in carcerem conjici jussit. In hac historia Valerius dissentit a Livio. Non enim Veturium, sed Publium quendam nexum

datum, nec C. Plotio, sed L. Papyrio fœneratori fuisse dicit. Idque factum esse ante deditionem Caudinam. Mutatum enim dicit esse jus ob unius fœneratoris libidinem, et crudelitatem insignem. L. Papyrius is fuit, cui cum Senatusconsulto Publius ob æs alienum paternum nexus datus esset, quæ forma ætasque misericordiam elicere poterant, ad libidinem et contumeliam animum accenderent, ut florem ætatis ejus fructum adventitium crederet datum. Primo pellicere adolescentem sermone incesto est conatus, deinde postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ suæ; postremo cum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis cum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris, ingens vis hominum cum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa suæ conditionis, liberumque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. Et cum consules tumultu repentino coacti Senatum vocarent, introëuntibus in curiam patribus laceratum virgis tergum procumbentis ad singulorum pedes ostendebant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei, jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxiam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur. Pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Itaque nexu soluti, cautumque imposterum ne necterentur. *Oliv.* Contigit A. U. CDXXXVI.

Ob turpiter ictum fœdus] Nota est historia, quomodo ad Furculas Caudinas clausi et obsessi fuere Romani a Samnitibus, T. Veturio Calvino, et Spurio Posthumio Coss. et sub jugum missi, icto fœdere cum hostibus, quod populus Romanus non probavit, nec accepit. Sed auctores fœderis turpis deditionis dedendos hostibus censuit, ut populus religione solveretur. *Idem.*

Nexum] In vincula, ut in compedibus opus faceret ipsi creditori.

§ 10 *Triumvir*] Triumviri primo libris tantum Sibyllinis præfuerunt, postea creati sunt in deducendis colonis, postremo in sumendis suppliciis de damnatis, et tantum dicebantur triumviri rerum capitalium. *Oliv.*

Capitalis] Vulgo, *Capitolinus.* Quod tamen multi textus non habent. Contigit A. U. CDXXXVI.

Primipili] Primus pilus, ipse centurionatus, et primus ordo est triariorum, ad quem gubernandum ascendebant centuriones. Videlicet ex ordine decimo hastatorum, seu decimo hastato, ad nonum hastatum; a nono ad octavum: vel (secundum Vegetii instructionem, qui principes hastatis præponit) a primo principe, ad secundum principem, et sic deinceps per reliquos omnes ordines ad primipili centurionatum, qui primus et supremus erat in tota legione. id innuere voluit Vegetius his verbis: 'Vetus autem consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis, promoveretur centurio primipili, qui non solum aquilæ præerat,' &c. Prædictam promovendi rationem ipse Vegetius indicat, quamvis subobscure, libro II. capite 21. 'Nam quasi,' inquit, 'in orbem quemdam per diversas cohortes, et diversas scholas milites promoventur, ita ut ex prima cohorte, ad gradum quempiam promotus, vadat ad decimam cohortem; et rursus ab ea crescentibus stipendiis, cum majore gradu, per alias recurrat ad primum. Ideo primi pili centurio postquam in orbem omnes cohortes per diversas administraverit scholas, in prima cohorte ad hanc pervenit palmam, in qua ex omni legione infinita commoda consequitur.' Hactenus Veget Pri-

mus ille ordo primus pilus dictus fuit, ut jam diximus, vel, primipili centurio dicebatur. De commodis aliis singularibus primipilatus potes videre Cujac. et alios interpretes, cap. de Primipilo, lib. II. Cæterum ut primipilus, ordo primus triariorum, ita hastatorum primus ordo, primus hastatus, secundus ordo, secundus hastatus dictus: et sic deinceps. Itidem primus princeps, secundus princeps, &c. pro ordinibus dictos fuisse, ostendit vir doctissimus, patris et avi quoque nomine nobilissimus, Aldus Manutius in suis quæsitis per epistolam. *Stewech.*

Commercium] Consuetudinem. Proprie *commercium* dicitur commutatio mercis. Ponitur tamen pro commutatione cujuscunque rei, ut commercium literarum, commercium linguæ. Livius de Numa loquens, ‘quo linguæ commercio’ dixit. Et pro consuetudine, ut hoc loco. *Oliv.*

Domesticas delicias] Ut pro rebus bene gestis concederet domi turpiter vivere, ut supra dixit, quid prodest foris esse strenuum, si domi male vixeris? *Idem.*

§ 11 *Cornicularium*] Hic notatur *Cornicularium* significare eum, qui in cornu militares excubias facit, ut quidam volunt; sed falluntur sine dubio. Nam accensus nomen erat ordinis et promotionis in militia, ut nunc dicitur princeps vel commentariensis, aut cornicularius. Asconius ita refert: Accensi dicebantur attributi decurionibus, hoc est, ministri eorum, quasi ad censum additi, quos nunc commentarienses et cornicularios appellant. Sed quia hujus rei rationem nullam affert, sunt qui censent commentarienses dictos, quod comminiscerentur, hoc est, fingerent aliquid, quia tanquam ministri erant; cornicularios autem eo, quod una cum suis decurionibus in cornibus acierum statuebantur. *Oliv.*

Sacratæ] Itaque ædicula Aquilæ imponebatur signorum sacratissimæ, ad testandam ejus divinitatem quandam, et ad religionem sanciendam. Quod Dio testatur.

§ 12 *Hoc movit C. Marium*] Cicero quoque in Orat. pro Milone hujus exempli mentionem facit. *Oliver.*

C. Luscium] Ita legendum, non ut, præter alios, Danielis: *C. Clusium.* C. Luscii hujus meminit Cicero quoque in Miloniana. Meminit et C. Luscii cujusdam Asconius, aitque centurionem Sullanum fuisse. *Coler.*

Manipulario] Qui sub eodem manipulo cum aliis militabat.

§ 13 *Deprehensum in adulterio*] Cum uxore Sempronii.

Nervis contudit] Liber Dan. *pernis.* Placet magis vulgaria lectio. In adulterio deprehensos flagellis fere sive loris cædi solitos legimus. Proinde hoc loco nervos pro loris accipio. Ita Sallustium loris bene cæsum Agellius scribit. *Colerus.*

Cn. etiam Furius Brochum quem deprehenderat] Ita vulgo. In Campensi e contra: *Cn. etiam Furium Brochus.* In aliis: *Cn. etiam Furium Brochum qui deprehenderat.* Tu vide lector quid sequi velis. Illam vero lectionem plura confirmant exemplaria. Brochus Anniorum cognomen est, et apud Furios reperiri, denarii antiqui testantur. Itaque legere malim: *Cn. etiam Furium Brochum quidam deprehendit, et familiæ stuprandum objecit.* Pighius.

Brocchum] Brocchorum familiæ nomen Furiorum fuisse, indicat Fulvius Ursinus. Ita etiam scribendum esse docet ejusdem numisma vetus: L. FVRIVS CN. F. BROCCHVS. Emendo versum Lucilii apud Nonium: ‘Brocchus Bouillanus dente adverso eminulo uno, Hoc est Rhinoceros.’ Salse vocat Brocchum Bouillanum ob eminentem unum dentem Rhinocerota. Ita ἀλληγορικῶς Martialis: ‘Et pueri nasum Rhinocerotis habent.’ *Colerus.*

Stuprandum familiæ] Unde Horatius in primo Sermonum: 'Hic se præcipitem tecto dedit, ille flagellis Ad mortem cæsus, fugiens hic decidit acrem Prædonum in turbam, dedit hic pro corpore nummos, Hunc perminxerunt calones, quinetiam illud Accidit, ut quidam testes caudamque salacem Demeteret ferro.' *Badius.*

Familiæ stuprandum] Possit hæc pœna parum justa et legitima videri. Sed ita est ut Papinianus ait: 'Qui occidere potest adulterum, multo magis contumelia poterit jure adficere.' Ita castrationis pœna quoque talis fuit. *Coler.*

Fraudi] Damno aut detrimento.

Ext. § 1 *Erechteo*] Ad littus Erechteum. Oliverius legit, *Erythreo*, i. e. maris rubri, quo an appelli potuit, viderit ipse. *Bad.*

Proxima undis humus sepulturæ mandatum, ad hoc tempus tumulo contigit] Ita vulgo. Mss. libri sic: *Proximus undis humo, &c. tumulus contegit.* Recte. Tumuli namque fiunt memoriæ causa, cujus et gloriam Græcia laudibus suis celebravit. *Pigh.*

§ 2 *Vehementius*] Hoc dictum exemplum, quia sequentis exempli mulier mori noluit.

Consideratius] Quia expectavit occasionem vindictæ.

Oriagontis] Frontinus: 'Oriagontis,' inquit, 'regis uxor a Centurione stuprum passa, memorabili facto custodiam evasit, revulsumque militis caput ad maritum suum detulit.' Autor de Viris Illustr. 'Inter captivas,' inquit, 'uxor regis Oriagontis centurioni cuidam in custodia data est, a quo vi stuprata, de injuria tacuit, et post, impetrata redemptione, marito adulterum interficiendum tradidit.' *Oliver.*

In quem consulis jussu centurio] Verba *consulis jussu* falsum aliquod glossema est, manuscriptis enim meis libris, demptis Wincheliano et Coloniensi, excluditur omnibus, atque etiam historiæ Livianæ aliorumque scriptis adversatur. *Pigh.*

Consulis jussu centurio] *Injussu* fortasse melius ex Livio. *Corrad.*

Necessarios] Proximos sanguine mulieris.

§ 3 *Teutonorum*] Cimbri Teutoni et Galli Senones, ab extremis Galliæ profugi, cum terras eorum inundasset Oceanus, novas sedes toto orbe quærebant. Exclusi et Gallia et Hispania, cum in Italiam remigrarent, terram ad habitandum a Senatu populoque Romano petierunt. Qua negata, quod nequiverunt precibus, armis petere constituunt; sed eorum primum impetum Syllanus sustinere non potuit, nec secundum Manlius, nec tertium Cæpio: omnes fugati exutique castris sunt, actumque fuisset de imperio Romano, nisi Marius illo sæculo contigisset, qui non ausus congredi, statim militem tenuit in castris, donec invicta rabies et impetus, quem pro virtute barbari habent, consenesceret, quo facto illos facile superavit. Nam cum tripertito agmine illi per Alpes ferrentur, Marius mira celeritate occupatis compendiis prævenit hostem, prioresque Teutonas aggressus est, cum quibus tanto ardore pugnatum est, ut ea cædes hostium magis fuerit, quam pugna, et victor Romanus ex cruento flumine non plus aquæ biberit quam sanguinis. Sublatis funditus Teutonicis, in Cimbros convertitur, sed non minor cum uxoribus illorum pugna, quam cum ipsis fuit, cum objectis undique plaustris atque carpentis alte desuper quasi de turribus lanceis contisque pugnarent. Proinde plus speciosa mors earum fuit, quam pugna. Nam cum missa ad Marium legatione libertatem ac sacerdotium non impetrassent, nam se ut Vestales virgines pudicitiam perpetuo servaturas profitebantur, suffocatis elisisque passim infantibus suis, aut mu-

tuis concidere vulneribus, aut vinculo e crinibus suis facto, ab arboribus jugisque plaustrorum pependerunt. Virilem dixerim, non muliebrem hunc animum fuisse, qualem si earum viri de se præstitissent, nunquam Marius de illis triumphare potuisset. *Teutonorum*] Florus dicit Cimbrorum fuisse uxores, et non Teutonorum. Plutarchus quoque in vita Marii itidem dicit Cimbrorum fuisse uxores, et non Teutonorum. Sed aliter tradit historia. Nam mulieres, inquit, quæ ad currus magno amictu astabant, fugientes neci tradebant, quædam viros, quædam fratres, quædam parentes et filios, infantes manibus suffocantes, sub curribus dejiciebant, se ipsas autem gladio jugulabant. Fama est, unam e summitate propugnaculi suspensam ligatis laqueo pedibus utrinque pependisse. *Oliver.*

Victoriæ trophæa] Liber Danielis: *tropæa.* Varro Bimarco: 'Ideo fugæ hostium vocatur Græce τροπή.' Hinc spolia capta, fixa in stipitibus, appellantur tropæa. Glossæ: *Tropeum*, τρόπεον, τρόπαιον. *Coler.*

CAP. II. *Propria æstimatione*] Ut, sicut est, ita æstimemus.

§ 1 *Priverno capto*] C. Plautius subegerat totum Latium, et præcipue Privernates, qui rebellaverant, sumptoque de auctoribus supplicio, de reliquis consultabatur in Senatu, et cum ipsa res per se anceps esset, prout cujusque ingenium esset atrocius mitiusve suadentibus, tum incertiora omnia fecit unus ex Privernatibus legatis, magis conditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis memor, qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, quam pœnam meritos Privernates censeret, eam, inquit, quam merentur, qui se libertate dignos esse censent; cujus cum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui Privernatium causam impugnabant, ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, Quid si pœnam, inquit, remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam, inquit, dederitis, fidelem, et perpetuam; si malam, haud diuturnam. Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam dicebant, et illis vocibus ad rebellandum incitari populos pacatos. Pars melior Senatus ad meliora responsa trahere, et dicere viri, et liberi, vocem auditam: an credi posse ullum populum aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quam necesse sit mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sunt: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse. In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant. Itaque et in Senatu causam obtinuere, et ex auctoritate patrum latum est ad populum, ut Privernatibus civitas daretur. *Oliverius.*

Ancipiti casu] Dubia fortuna, quia alii perdendos, alii servandos judicabant, et quia Romani victores illis erant infensi. *Idem.*

Italici sanguinis] Inter cives Romanos, Latinos, et Italicos erat differentia. Quippe Latinos Latii incolas, populi Romani fœderatos, jure Latii donatos ex antiquitate liquet: sic Italicos reliquæ ad Rubiconem Italiæ habitatores, populi Rom. Fœderatos, jure Italico præditos commode definiri posse censemus. Italiæ enim dominium eos secrevit a Gallis et provincialibus: fœderis communio ab iis, vel civibus Romanis, vel peregrinis et exteris, qui quacunque de causa in Italiæ oppidis versarentur; jus Italicum ab iis Italis, qui tum Italiam tenerent, non jure tamen Italico fruebantur. Ita-

licorum porro numerum expleverunt ad mare Tyrrhenum trans Tiberim Etrusci, post Latinos ultra Cirim Campani, Lucani, in Siculo Brutii, in Ionio Messapii, et Sallentini, ad Adriaticum Apuli, Frentani, Picentes, et Senones: Mediterranei; Umbri, Sabini, Marsi, Vestini, Marrucini, Peligni, et Samnites. *Sigonius.*

Qui cum se dignos libertate judicarent, arma sumpserant; exasperatos patrum conscript. animos verbis inflammaverat] Ita vulgo. Alia est lectio sex veterum codicum, quæ magis placet: *Quam merentur, qui se dignos libertate judicant. Verbis arma sumpserant, exasperatosque patrum conscriptorum animos exasperaverat. Sed Plautius consul, &c.* Nec plura legati verba refert Livius, ex quo desumptam historiam cognoscimus. Interrogatus, inquit, a quodam tristioris sententiæ auctore, quam pœnam meritos Privernates censeret: Eam, inquit, quam merentur, qui se libertate dignos censent. *Pigh.*

§ 2 *Lucius vero Philippus*] Drusiana seditio gravis et perniciosa prope ad interitum imperii processit; Drusus enim non tribunatus modo viribus, sed ipsius etiam Senatus auctoritate, totiusque Italiæ consensu Gracchanas leges asserere conatus, dum aliud captat ex alio, tantum conflavit incendium, ut ne prima quidem illius flamma posset sustineri. Servilius Cepio equestrem ordinem, Livius Drusus Senatorium tuendum susceperant; nam tum equites tantum opibus valebant, ut interceptis vectigalibus depecularentur suo more rempublicam. Senatus exilio Metelli, damnatione Rutilii debilitatus, omne decus majestatis amiserat. Nam judicia a Senatu ad equites translata fuerant. Signa igitur et aquilæ et vexilla in foro, tanquam in castris, posita, et in una urbe quasi in binis castris dissidebatur. Prior Cepio in Senatum impetu facto, reos ambitus Scaurum et Philippum principes nobilitatis elegit. His ut motibus resisteret Drusus, plebem ad se Gracchanis legibus, itidem socios ad plebem spe civitatis erexit. Extat vox ipsius, nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut cœnum dividere vellet, aut cœlum. Cum igitur Philippus graviter invectus esset in Senatum, quod Druso perniciosas leges promulganti non resisteret, eo usque progressus, ut diceret sibi opus alio Senatu, qui reipublic. melius consuleret. Quod dictum quum L. Crassus summæ dignitatis et eloquentiæ princeps graviter ferret, quasi insolens atque superbum oratione, invectus est in Philippum, quod tantum senatum vituperaret, tum Philippus lictorem misit in eum, quem Crassus a se fortiter rejiciens, dixit: Mihi consul non est Philippus, quum illi non sum Senator. Nam dixerat Philippus, mihi opus est alio Senatu: et cum ingens exorta esset altercatio inter Crassum et Philippum, jussit Philippus e domo Crassi pignora efferri. Crassus ait se pignoribus non deterreri, quo minus diceret quod e republica foret, nec prius taciturum, quam spiritus deficeret. Nam, ut inquit Cicero in Oratore: ‘Crassus eo die orationem prope divinam habuit in Senatu contra Philippum, tantaque mentis agitatione concussus est, ut cum se domum recepisset, febribus et dolore laterum laborare cœperit et die septimo perierit.’ *Oliver.* Contigit A. U. DCXXII.

Pro rostris] Ante rostra, hoc est, in publica concione.

§ 3 *Quid Philippum de incursu suo tutum, &c.*] Ita vulgo. Lege, ut in V. C. *Quid? Populum, &c.* Æmilianus enim liberrime castigavit populum, non Philippum. *Pigh.* Contigit A. U. DCXXII.

C. Carbo] Hic amicissimus fuerat C. Gracchi, qui, cum legem agrariam

ferre vellet, a L. Opimio occisus est. *Oliver.* *C. Carbo*] C. Filius. de quo Cicero de Oratore lib. III. Prætorius fuit. *Coler.*

P. Africanum] Qui propter hanc de Graccho sententiam proxima nocte fuit interemptus in cubiculo suo, ut diximus in cap. de Moderatione. *Oliver.*

Sororem] Semproniam.

Incrementi multum] Multum enim auxisset populi furorem sua auctoritate Scipio, si Gracchum impie cæsum dixisset. *Idem.*

Jure cæsum] Florus tamen lib. III. cap. 14. 'Atque ita duce Scipione Nasica, concitato in arma populo, quasi jure oppressus est.' *Coler.*

Italia noverca] Aut quod non veri cives Italiæ forent, quippe captivi paulo ante in triumphum adducti, aut certe qui non aliter Italiam diligerent, ac si sibi noverca foret, hoc est, qui nihilo plus amant Italiam, quam privigni novercam. *Oliver.*

Quos alligatos] Plinius dicit, 'quos sub corona vendidi.' *Quos alligatos*] Nam multos ex plebe Romana, qui in Carthaginiensium et Numantinorum captivitatem venerant, liberaverat, et libertate donaverat. *Oliver.*

Patris] Pauli Æmilii, qui eum in familiam Scipionum per adoptionem transtulit. *Idem.*

Devictæque Carthaginis spolia habita] Ita vulgo. Rectius in Cauch. Batavico, *avita spolia;* loquitur enim de victoriis Africani Majoris, qui avus Æmiliani fuit. Quædam vetera exemplaria adjectivum illud omittunt. *Pigh.*

Syphacis] Quem avus ejus adoptivus Africanus superior ceperat. *Idem.*

Libertatis] Quantum ad libertatem, seu respectu libertatis Scipionis.

§ 4 *Quapropter, &c.*] Contigit anno Urbis DCXVI.

Manilium Crispum] M. Varro in commentariis suis a T. Annio Milone in adulterio deprehensum fuisse scribit, nec prius dimissum, quam grandi pecunia multatum lorisque cæsum. Quod Ciceronis quoque testimonio confirmatur, qui dicit bis ad judicum subsellia tractum extrema fortuna stetisse, et ita decessisse, ut non ipse innocens, sed judices pejerasse existimarentur. *Oliver.*

Da (inquit) vades reip.] Ita vulgo. In Campensi aliisque, *prædes.* Recte. *Prædes* enim populo vel reip. se obligant, interrogati a magistratu in publicum ut præstent. Auctores Varro et Festus. *Pigh.*

Si postulatus] Si accusatus fueris: nam postulari est criminis in judicio quempiam accusari. *Oliver.*

Peregit] Secundum legem accusando.

Professione] Quia professus est se accusaturum.

§ 5 *Quid ergo, &c.*] Cato in Senatorem reum judex Pompeii tabellas summovit, quæ illius laudes continebant. M. Scaurum sine dubio fuisse intelligimus, sicut plenissime dicemus lib. IX. cap. 1. Nam in eo judicio in quo repetundarum accusabatur, laudaverunt Scaurum consulares novem, quos nominare non pigeret, si res illud desideraret, laudaverunt omnes per tabellam, inter eos Cn. Pompeius quoque; nam quia proconsul erat extra urbem morabatur. Hinc illud in Epistolis Ciceronis intelligi potest: 'Recordare quibus in ultimis terris laudationem miseris.' *Oliver.*

Senatorem nocentem] Intelligimus Scaurum, qui a tribuno plebis accusabatur, quod pecuniam accepisset a Jugurtha, cum princeps legationis esset, vel quod Sardos expilasset, et tunc Cato princeps judicii erat. *Oliver.*

Pompeii] Qui proconsul erat, et ideo venire non poterat in urbem.

Tali auxilio] Per tabellas ab absentibus missas.

§ 6 *Cn. etiam Lentulus*] Cum inter Pompeium, Cæsarem, et Crassum facta conspiratio esset, ut rempubl. pro sua libidine versarent, Cn. Lentulus, qui tum consul erat, periculum libertatis metuens, in concione contra Pompeium acriter invectus est, et populus universus Lentuli conquestionem mirifice laudavit, atque illi assensus est. Tum ille: Acclamate, inquit, dum licet, quia paulo post impune non licebit. *Idem.* Contigit A. U. DCCII.

Dum licet] Antequam regnum occupaverit, quia postea non audebitis hiscere quicquam. *Idem.*

§ 7 *Favonius*] Hic ille est, de quo Sallustius altera epistola ad C. Julium Cæsarem de Republ. Ord. Is molis potius quam Moloni operam dedisse visus Ciceroni ad Atticum. *Coler.*

Sit diadema] Adeo Romanis erat invisum istud imperii aut regni potius signaculum. Florus lib. III. de Tiberio Graccho: 'Manu caput tangens, præbuit speciem regnum sibi et diadema poscentis.' Quare et ab Antonio accipere Cæsar recusavit, ut scribit Sueton. Idem de Tito: 'In consecrando apud Memphim bove diadema gestavit: de more id quidem priscæ religionis: sed non deerant, qui secius interpretarentur.' Cetera dicam ad lib. VII. *Idem.*

§ 8 *Helvius Mancia*] Continuo affert libere in Pompeium dicta, quæ ideo tot accumulasse videtur, ut Tiberio Cæsari eam rem gratificaretur; dum enim libere in Pompeium dicta recitat, tacite ejus vitia commemorat, quæ Tiberius nimirum, qui Cæsari esset successor, non invitus audiebat, præsertim cum quæ objiciebantur, vera esse satis innuat. Sed hoc alii judicent. *Bad.*

Libonem] Eum amicum fuisse Pompeii Cicero ostendit prima ad Lentulum Epistola: 'Libonis,' ait, 'et Hipsei concursatio, omniumque Pompeii familiarium studium rem in eam opinionem adduxerunt, ut Pompeius cupere videatur.' Fuit ergo Pompeii ope et auctoritate liberatus. *Oliver.*

Cn. Domitium] Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum, Hiarbamque regem Numidiæ bellum contra Syllam molientes oppressit, et paulo post occidit. *Oliver.*

Brutum ferro laceratum] Brutus qui Galliam Cisalpinam obtinebat, cum a Cn. Pompeio obsideretur in oppido Mutinæ, salutem suam et militum ipsi Pompeio commiserat, et in ejus fidem se dediderat, qui deinde dimissus cum ad castellum quoddam juxta Padum se contulisset, jussu Pompeii a Geminio interficitur. Hic Brutus ejus Bruti pater fuit, qui Cæsarem interfecit in Senatu. *Idem.*

Cn. Carbonem] Plutarchus in Vita Pompeii sic tradit: 'Simul ac Pompeius Strabo mortuus est, continuo Pompeius pro patre repetundarum ex præda Asculana reus fit, et cum deprehendisset ex libertis unum plurima sibi excepisse, Alexandrum nomine, judicibus tradidit. Hic dicebat retia venatoria et libellos quosdam habere ex Asculi spoliis, et hæc quidem a patre acceperat Asculo capto, sed amiserat direpta domo a militibus Cinnanis, quo tempore urbem irruperant. Patronos habuit causæ tum alios, tum etiam Carbonem, ut hic apparet. Sed constantia ipsius plurimum juvit, qua prætor Antistius, qui huic judicio præerat, motus in primis, Antistiam filiam ei desponsavit.' Hoc exemplum etiam in cap. de Ingratitudine diximus. *Idem.* Contigit A. U. DCLXXI.

Equite Romano] Et ita illum revereri merito debuisses.

Quiritatu tuo] Hoc dicit, quia Græcus fuerat.

Perpernam] De hoc Perperna multis in locis supra dictum est, qui Sertorio conjunctus, et illius magna invidia commotus, conjuratione facta,

illum de medio sustulit; nam Antonius unus ex conjuratis Sertorium in convivio gladio transfixit, deinde Perperna facilius a Pompeio superatus, et necatus est. *Idem.* Contigit A. U. DCXXXI.

Obducta jam vetustis cicatricibus] Ita vulgo. In Atreb. perperam, *vetus cicatricibus.* Verum in Cauch. quam rectissime, *vietis cicatricibus,* eleganti epitheto. Est enim *vietus,* ut Festus interpretatur, languidus, sine vi, putris ac naturalibus privatus viribus. Terent. Eunucho: 'Hic est vietus, vetus, veternosus senex.' Item Plautus in Mercat. 'Acheronticus senex, vietus, decrepitus.' *Vietas* igitur *cicatrices* aptissime vocat veteres quidem, sed putres ac male curatas. *Pigh.*

Municipali] Quia de Formiano municipio.

§ 9 *Diphilus Tragœdus*] De hoc Cicero ad Atticum lib. II. epist. 19. 'Diphilus,' inquit, 'Tragœdus in nostrum Pompeium petulanter invectus est. Nostra miseria tu es magnus, millies coactus est dicere. Eandem virtutem istam veniet tempus cum graviter gemas, totius theatri clamore dixit.' Item cætera. Nam et ejusmodi sunt hi versus, uti ab inimicis Pompeii in tempus scripti esse videantur. *Oliver.* Contigit A. U. DCXCIV.

Apollinaribus] Ab Apolline dicti sunt ludi Apollinares, instituti occasione inventi carminis Martii vatis, quod Apollini ludos vovendos censebat, quibus Prætor is præesset, qui populo plebique jus daret summum, eumque Divum perduelles omnes extincturum: at Decemviros Græco ritu sacra hostiis facturos. Ad id carmen expiandum, id est, procurandum, diem unum sumpserunt. Altero die factum SCtum, ut Decemviri libros de ludis Apollinis inspicerent. Inspectis illis censuerunt patres ludos Apollini vovendos ac faciendos. Cum hi primo celebrarentur, excitatam legitur plebem repentino hostis adventu eidem occurrisse, et mox in fugam datum terga vertisse. Hos ludos populus spectare solebat laureatus, stipe data pro cujusque facultatibus. Quoniam vero iidem recitatione fabularum commendabantur, T. Sulpitio Potito et C. Licinio Stolone Coss. cum vis pestilentiæ intoleranda urbem vexaret, inter alia cœlestis iræ placamina, instituti sunt accitis ex Hetruria ludionibus. Estque notandum, eos ludos coronatum spectasse populum, cives epulatos fuisse in propatulo, apertis januis, matronas supplicasse. Brutus, cum esset Prætor, absens hos ludos fieri curavit, maxima administrationis parte ad Atticum pertinente. Quapropter per epistolam rogavit M. Tullium, ut eos spectare vellet. Reperitur etiam apud bonos auctores Accium Poëtam condidisse fabulam nomine Brutum, ex cujus titulo suspicari licet, celebratam eam his ludis scenicis fuisse, quos Brutus absens fecit. Sunt qui pestis gratia celebratos affirmant, alii vero Victoriæ causa, in quorum sententiam eundum esse facile judicabit, qui, quæ antea de Martio vate ex Macrob. attulimus, diligentius examinarit. Cumque antea incerto die fierent, tulit legem P. Licinius Varus, ut dies ante tertium Nonas Quintiles his ludis foret status, qui deinde perpetuo sacer haberi est cœptus, qua de re videndus Livius libro XXVII. *Fungerus.*

Directis in Pompeium manibus] Atque tunc Pompeius Capuæ videtur fuisse, ut apparet ex Cic. ad Att. lib. II. Epist. 19.

§ 10 *M. etiam, &c.*] Contigit anno urbis DCXXI.

A Placentinis] Nam partes Marii secuti fuerant.

Et ego annos] Itidem Solon respondisse fertur Pisistrato tyranno: cum ex eo quæreret Pisistratus, qua tan-

dem spe fretus sibi tam audacter resisteret, Senectute, respondit, teste Cicerone lib. de Senectute. *Et ego annos*] Ac si diceret, parvi facio vitam meam in tam decrepita ætate. *Oliver.*

§ 11 *Jam, &c.*] Contig. A. U. DCCVII. *Ex fisco suo*] Ærario suo.

§ 12 *A. Cæsellius, &c.*] Hic Jurisconsultus fuit, qui beneficia quædam acceperat a triumviris, a quibus nec gratia, nec authoritate induci potuit, ut de illis beneficiis formulam aliquam componeret. Sunt qui putant, quod volebant triumviri, ut divenditis proscriptorum bonis, eorum aliquam formulam ederet Cæsellius, quod ut faceret, nunquam impelli potuit, quo videlicet existimaret cuncta illorum beneficia longe remota esse a legum judicio. Rursus cum libere nimis de temporibus loqueretur, quod misera essent, et sub eo imperio calamitosa, sine dubio triumvirorum crudelitatem carpebat, idque ne faceret cum admoneretur a suis, respondere solebat, duo esse, quæ dicendi magnam præstarent audaciam, senectutem et orbitatem. De hoc Cæsellio Horatius in Arte Poëtica: 'Consultus juris et actor Causarum mediocris abest virtute diserti Messalæ, nec scit quantum Cæsellius Aulus.' *Oliver.*

Formulam] Instrumentalem, et ita scripto suo approbaret improbanda.

§ 2 *Devoveo*] Diis voveo.

§ 3 *Inter has*] Hoc idem refert Cicero Tusc. Quæst. lib. I.

Cantharidis] Cantharis vermis est perexiguus similis arachnæ, niger atque terrenus, qui ejus dicitur esse naturæ ut in quo affectu quempiam momorderit, in eo semper persistat usque ad mortem, ut si ridentem momorderit, ille ridens moriatur.

CAP. III. § 1 *Manlius, &c.*] Capta urbe a Gallis, cum Capitolium obsideretur, nocte quadam Galli per adversam partem Capitolii ad summum propemodum evaserant: proditi clangore anserum, M. Manlii opera e rupe dejecti sunt. Hic postea seditiosus factus in urbe, cum adversus patres plebis animos variis contentionibus irritaret, dictatoris ad id ipsum creati jussu conjectus in carcerem, paulo post a plebe liberatur, quæ magna ex parte veste mutata, barba capilloque prolixo, obversata in vestibulo carceris refracturam se carcerem minitabatur, ni quam primum educeretur Manlius; quo facto, non seditio finita, sed dux seditionis intolerabilior datus, qui, cum obstrictos ære alieno liberaret, nexos solveret, venit in suspicionem affectati regni. Quare dies illi dicta est a tribunis, et damnatus de saxo Tarpeio dejectus, locusque ille in uno homine et eximiæ gloriæ monumentum, et pœnæ ultimæ fuit. Addictæ mortuo notæ sunt, altera publica, quod cum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret, gentilitia altera, quod gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis M. Manlius vocaretur. Autor de Viris Illustr. 'Manlius,' inquit, 'ob defensum Capitolium Capitolinus dictus, XVI. annorum voluntarium militem se obtulit, triginta septem militaribus donis a suis ducibus ornatus, viginti tres cicatrices in corpore habuit; capta Urbe, in Capitolium fugiendi author fuit; quadam nocte clangore anseris excitatus, Gallos ascendentes dejecit. Patronus a civibus appellatus, et farre donatus, domum etiam in Capitolio e publico accepit, qua superbia elatus, cum a Senatu suppressisse Gallicos thesauros argueretur, et addictos propria pecunia liberaret, regni affectati accusatus in carcerem conjectus populi consensu liberatus est: rursus cum in eadem culpa et gravius perseveraret, reus factus, et ob conspectum Capitolii ampliatus, alio deinde loco damnatus, de saxo

Tarpeio præcipitatus est, domus diruta, bona publicata, gentilitas ejus Manlii cognomine juravit, ne quis postea Capitolinus vocaretur.' Plinius quoque Nat. Hist. lib. VII. per transitum hujus meminit historiæ. *Oliv.*

Imitari cœpisti] Senones. Hoc est, invadere libertatem Romanam.

Monetæ] Junonis Monetæ templum fuit in Capitolio structum in area, ubi Manlii domus fuerat, dicta Moneta, quod ibi vox numinis audita foret, monentis adventare Gallos. Ovidius Fast. lib. VI. 'Arce quoque in summa Junoni templa Monetæ Ex voto memorant facta, Camille, tuo: Ante domus Manlî fuerat, qui Gallica quondam A Capitolino reppulit arma Jove. Quam bene Di magni pugna cecidisset in illa, Defensor socii Jupiter alte tui! Vixit ut occideret damnatus crimine regni: Hunc illi titulum longa senecta dabat.' *Oliver.*

Par, &c.] Contigit A. U. DCLXVIII.

Triumphi] Bis de Samnitibus triumphavit.

Ædem telluris] Templum Telluris, quod T. Sempronius vovit, ut L. Florus commemorat, intra Carinas fuisse dicit Servius. Id arbitrabatur Marlianus fuisse prope clivum, qui ducit ad D. Petri, cognomento in vinculis, ædem. G. Fabricius putat fuisse eam ædem, quæ nunc est S. Pantaleonis in Subura.

Quod prius domicilium potentissimi viri fuerat] Ita vulgo. In Campensi, Winchel. atque Atreb. aliisque legitur, *impotentis viri.* Recte; significat enim *impotens*, nimis potens, auctore Donato, περισθενής. unde Livius 'impotentem decemvirorum dominatum' dixit, atque 'impotentissimum tyrannum' Quintilianus. *Pigh.*

Spurium Mælium] Quomodo Spurium Mælium pestifera largitione regnum affectantem occiderit Servilius Ahala, diximus in cap. de Ingratitudine. Tunc Cincinnatus dictator hac severitate usus est, ut bona Mælii quæstoris quamprimum vendere jusserit, et in publicum redigere, ædes solo adæquare: quod ut perpetuum rei monumentum esset, locum voluit Æquimelium appellari; et L. Minutius bove aurata donatus est. *Oliv.*

Ideoque et M. Flacci, et L. Saturnini] Horum seditio diversis temporibus fuit, et suo loco notata. Nam C. Gracchus Tiberii frater tribunus plebis eloquentior fratre, post aliquot perniciosas leges, quum Aventinum cum armata multitudine occupasset, a L. Opimio consule, e Senatusconsulto ad arma vocato populo, pulsus et occisus est, et cum eo Fulvius consul ejusdem furoris socius, et, ut ait Florus, insultatum quoque est mortui reliquiis, et illud sacrosanctum Tribuni caput percussoribus auro pensatum. Haud ita multo post L. Apuleius Saturninus adjuvante C. Mario, et per milites Annio competitore tribunatus occiso, tribunus per vim creatus, non minus violenter tribunatum gessit, quam petierat. Nam, ut inquit Autor de Viris Illustr. L. Apuleius Saturninus tribun. plebis seditiosus, ut gratiam Marianorum militum pararet, legem tulit, ut veteranis centena agri jugera in Africa dividerentur: intercedentem Bæbium collegam, facta per populum lapidatione, summovit. Glauciæ prætori, quod is eo die, quo ipse concionem habebat, jus dicendo partem populi advocasset, sellam concidit; ut magis popularis videretur, quendam libertini ordinis subordinavit, qui se Tiberii Gracchi filium fingeret. Ad hoc testimonium Sempronia inducta, nec precibus, nec minis adduci potuit, ut dedecus familiæ agnosceret. Saturninus Aulo Memmio competitore interfecto, tribunus plebis refectus, Siciliam, Achaiam, Macedoniam, novis colonis destinavit, et aurum dolo an scelere? Cæpionis

partum ad emptionem agrorum convertit, aqua et igni interdixit ei, qui in leges suas non jurasset. Huic legi multis nobilibus abrogantibus, quum tonuisset, clamavit: Jam, inquit, nisi quiescitis, grandinabit. Metellus Numidicus exulare quam jurare maluit. Saturninus tertio tribunus plebis refectus, ut satellitem suum Glauciam Prætorem faceret, Mummium competitorem ejus in campo Martio necandum curavit. Marius Senatusconsulto quo censebatur, ne quid detrimenti respublica caperet, armata manu Saturninum et Glauciam in Capitolium profectos obsedit, maximoque astu incisis fistulis, in deditionem accepit, nec deditis fides est servata, Glauciæ fracta cervix; Apuleius, quum in curiam fugisset, lapidibus et tegulis desuper interfectus: caput ejus Rubrius quidam Senator per convivia in ludibrium circumtulit. Cic. in Oratione pro Rubrio. *Oliv.*

Q. Catulo] Nam Quintus Catulus, qui una cum Mario Cimbros devicerat, post victoriam in area Flacciana trophæum statuit, et hostium spolia suspendit. *Idem. A Q. Catulo*] Cicero de domo Fulvii non Flacci hoc prædicat, Orat. pro Domo. *Coler.*

Nepotibus Africani] Quia, ut dixi, Corneliæ filii fuerunt, quæ superioris Africani filia fuerat. *Oliv.*

De robore] Robur locus erat in carcere, unde maleficorum genus præcipitabatur. Ideo de robore præcipitari dicebantur, qui ante robore includebantur, ibique per aliquot dies servati, atque inde postea deprompti præcipitabantur. *De robore*] Quod genus carceris id fuerit, alii ex Plauto et Lucretio docuere. Sed quomodo de Robore præcipitatus est? *Coler.*

§ 2 *Idem sibi tam licere*] Spurius Cassius, utpote vir callidus, egit cum tribunis plebis, ne subrogarentur magistratus, ut respublica magistratibus orbata facilius opprimeretur, sed huic tam nefariæ consultationi restitit unus ex tribunis, qui, sumpto supplicio de Cassio, collegas omnes suos tam impii facinoris authores vivos cremari jussit. Quanta esset tribunitia potestas in urbe Romana, licet multis in locis authorum cognosci possit, non minus tamen ex hoc exemplo, cum uno intercedente cæteri resistere non possent: quod et Plutarchus in vita Gracchorum testatur. Dicit enim: 'Est autem tribunorum plebis maxima in prohibendo potestas; uno enim prohibente, nihil alii, etiam si complures sint, efficere possunt.' Ergo Mucius tribunus plebis non sibi minus potestatis sumpsit in damnandis plectendisque collegis, quam Senatus populusque Romanus in puniendis commemoratis civibus. *Oliver.*

Magistratibus non subrogatis] Quia comitia impedire nitebantur, ne consules cæterique magistratus subverterentur. *Idem.*

§ 3 *M. etiam Clodium*] Hoc gestum fuit primo Punico bello.

Corsis] Populis Corsicæ regionis inter Italiam et Hispaniam.

Læsa majestate] Propter fœdus turpiter ictum cum hostibus.

Gemoniarum scalarum] Locus est præceps, ad quem per scalas descendebatur, sed qui læsisset majestatem, unco trahebatur ad eas scalas. Dictæ sunt autem Gemoniæ scalæ a Gemonio quodam authore. De his scalis Suetonius in morte Tiberii, ubi dixit adeo lætatum fuisse populum ejus morte, quod multi uncum et Gemonias cadaveri minitarentur. Vel certe, ut alii dicunt, duobus modis sumebatur supplicium de nocentibus; aut enim ad palum nudis corporibus alligati, virgis ad mortem usque cædebantur, plerumque securi feriebantur, aut ad scalas Gemonias unco trahebantur, hoc est, impacto gutturi unco producebantur in hare-

nam, ubi postea pendentium crura frangebantur, et postmodum subjecto igni ardebant; quod genus supplicii tetigit Juvenalis: 'Qui stantes ardent, et fixo gutture fumant.' *Oliver.*

Tantum non] Ferme damnatus. Græca est enim constructio. Cum non administrationem provinciæ suscepisset.

Damnatus est] Quia sine ullo ministerio provinciali, et ideo quia in provinciam ire non licuit, eam spoliare non potuit; quocirca repetundarum reus agi non potuit. Et hæc verior est expositio, quam ut dicamus repetundarum damnatum, aut quasi damnatum fuisse, cum quasi per jocum dicat author, hoc solum boni assecutum, quod repetundarum damnatus non sit. *Bad.*

Sinistræ manus] Fuisse quosdam in Italia, qui ne militarent, sibi digitos præcidere solerent, notavit Ammianus Marcellinus; eos Murcos fuisse dictos scilicet. Hinc factum ut hominem ignavum et vecordem Murcidum vocarent. Augustinus de Civit. Dei lib. IV. cap. 16. 'Deam Murciam, quæ præter modum non moveret, ac faceret hominem, ut ait Pomponius, Murcidum, id est, nimis desidiosum et inactuosum.' Fuit aliquando ut legendum putarem apud Augustinum 'Pompeius' pro 'Pomponius,' Festum intelligendo, qui vocem 'Murcidus' interpretatus ignavum et stultum. Murciæ meminit etiam Tertullianus et Arnobius. Servius Daniel. ad Æneid. VIII. 'Ideo Murcia dicta, quia quidam vicinum montem Murcum dictum volunt: alii, quod fanum Veneris Verticordiæ ibi fuerit, circa quod nemus Martis fuisset, inde mutata litera Murtium appellatum,' et quæ ibi addit. *Coler.*

Æternis vinculis] Alioqui jure civili nulli fuere perpetui carceres, ut ex legibus plurimis liquet.

§ 4 *M. Curius*] Alii *C. Curium* vocant. Sed Varro etiam *Manium Curium* Γεροντοδιδασκάλῳ 'Manius Curius Cos. in Capitolio cum delectum haberet, nec citatus a tribu civis respondisset, vendidit tenebrionem.' *Coler.*

Cum delectum subitum educere coactus esset] Ita vulgo. In manuscriptis: *Subito edicere.* Sic Livius: 'Edicere conventum, Edicere diem.' *Pigh.*

Sortem] In urnam ad sortiendum.

Omnibus tribubus] Quæ XXXV. fuerant. De tribu Pollia diximus supra libro II.

Urna] Vasculum, in quod sortes, id est, singularum tribuum nomina æqualibus tabellis aut chartis inscripta conjecta erant.

Hastæ] Sectioni, aut actioni, seu publicæ venditioni.

§ 5 *Edixerat*] Ait M. Tullius post decessum Aquilii omnia instituta atque edicta prætorum fuisse ejusmodi: Ut ne quis cum telo servus esset. *Coler.*

In fine] Confinio.

§ 6 *Horatius, &c.*] Tullius Hostilius cum C. Cluilio Albanorum rege bellum gessit, in cujus mortui locum Metius Suffetius substitutus est dictator. Cum igitur duce Cluilio acies utrinque constitissent instructæ, placuit utrinque deligerentur tergemini fratres, quorum utra pars vicisset, ei altera pareret. Quo facto Horatius Romanus, cæsis duobus fratribus suis, Curiatios ipse omnes interfecit. Cum redisset ovans trigemina spolia præ se gerens, soror virgo, quæ desponsata uni ex Curiatiis fuerat, illi obviam ad portam Capenam fuit, cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, crines solvit, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua, tantoque gaudio publico: stricto itaque gladio simul verbis increpans, transfigit puellam. Abi hinc cum immaturo amore, inquit, ad sponsum tuum ob-

lita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ: sic eat, quicunque Romanum lugebit hostem. Hic deinde ex lege perduellionis damnatus est; erat autem lex horrendi criminis: DVVMVIRI PERDVELLIONEM IVDICENT: SI A DVVMVIRIS PROVOCARIT, PROVOCATIONE CERTATO: SI VICERINT, CAPVT OBNVBITO, INFELICI ARBORI RESTE SVSPENDITO, VERBERATO, VEL INTRA POMOERIVM, VEL EXTRA POMOERIVM. Hac lege damnatus, cum ad populum provocasset, de provocatione certatum est. Moti homines in eo judicio, maxime patre Horatio proclamante, se filiam jure cæsam judicare; ni ita esset, primo jure in filium animadversum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Additis deinde juvenis laudibus, victoriaque parta, absoluta est magis admiratione virtutis, quam jure causæ. Sed ut cædes aliquo manifesto piaculo lueretur, imperatum patri ut filium expiaret publica pecunia; is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie publice quoque semper refectum manet: 'sororium tigillum' vocant. Livius. Contigit A. U. LXXXVII.

Conditione pugnæ] Quamvis tres tantummodo vicisset, vicerat tamen omnes Albanos, sancita inter se lege parique conditione, ut utra pars vicisset, altera illius pareret imperio. *Oliver.*

§ 7 *Intra domos*] Privatim matronæ sunt in suis ædibus punitæ: nam mulieres damnatæ, aut cognatis, aut in quorum manu essent, traditæ sunt, ut ipsi privatim animadverterent in eas. Si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. *Idem.*

§ 8 *Publicia, &c.*] Contigit A. U. DXCIX.

§ 9 *Egnatii autem*] Aulus Gellius de Noctibus Atticis dicit non minus punitas fuisse mulieres a judicibus, quæ vino usæ essent, quam si adulterium commisissent, unde superius in cap. de Institutis Valerius dixit, 'olim Romanis fœminis usus vini fuit ignotus.' Non est igitur accusatus, nedum damnatus, Metellus, qui uxorem necaverat, quod eam vinum bibisse deprehenderat. *Oliver.*

Fuste] Ita vulgo. Non male quidam codd. legunt *fustim.* Factum hoc Egnatio Mecennio ascribit Plin. lib. XXII. cap. 13.

§ 10 *Horridum C. quoque Sulpicii Galli maritale supplicium*] Ita vulgo. Corrige ex septem veterum libb. auctoritate, *Sulpitii Galli maritale supercilium.* Ponitur pro severitate, sicut a Martiale libro I. ad Cæsar. 'Terrarum dominum pone supercilium.' Item a Cicerone in Pisoniana: 'Ut illo supercilio tanquam Rhadamantus ille niti videretur.' Rursus in Priapeiis: 'Conveniens Latio pone supercilium.' Supplicium vero tormentum est, quo plicatum corpus afficitur, quo nullo affecit uxorem Gallus, sed duntaxat divortio punivit. *Pigh.*

Abscisa] Rigida et dura, et ita brevis; nam res duræ uno ictu abscinduntur. *Bad.*

§ 11 *Incunabulis*] Primis originibus et nutrimentis.

Citeriorem] Legitur et, *citiorem.*

§ 12 *Sempronius Sophus*] De hoc Pomponius JCtus tit. de orig. jur. Falluntur, qui pluribus hoc cognomen tribuunt.

Nota] Macula repudii.

Ludos] Ludorum spectacula.

Ludos ausam specture] Atqui ludos scenicos et gladiatores olim fœminis spectare licitum. Licitum per magistratum, non per maritos. Lege eruditissimum Casaubonum ad Sueton. *Coler.*

EXT. § 1 *Archilochi*] Refert Plu-

tarchus illum cum libris ejectum Republ. quod scripsisset melius esse arma abjicere, quam mori. Et cum Lacedæmonii bellicosi essent, indignati quod ea scripsisset, quæ contra rei militaris dignitatem esse videbantur, eum cum libris suis civitate ejecerunt. *Gliv.*

Summo proximum] Suidæ, *γενναῖος ποιητής*. Per *summum*, haud dubie Homerum intelligit, pro cujus sceptro armatur etiam egregius ille Musarum miles Justus Lipsius. Pertinet autem hoc de Archilocho elogium ad Hippodromum Rhetorem, qui Homerum *φωνὴν*, Archilochum *πνεῦμα* vocitaverat. Paterculus: ‘ Neque quemquam alium, cujus operis primus auctor fuerit, in eo perfectissimum, præter Homerum et Archilochum reperiemus.’ *Coler.*

Domum] Scilicet Lycambis, qui filiam Archilocho desponderat, at eam paulo post denegatam alteri dederat; qua injuria lacessitus Archilochus, Iambico carmine sic lusit in eum, ut præ dolore vitam laqueo finire coëgerit. *Idem.*

Sibi invisam] Nam sicut apud Horatium legimus in Art. Poët. scripsit in Lycambem convitia Iambico carmine, quo tantum valuit, ut eum ad laqueum compulerit. Unde ait: ‘ Archilochum proprio rabies armavit Iambo.’ Ovidius in Ibin: ‘ Post modo si perges in te mihi liber Iambus Tincta Lycambeo sanguine tela dabit.’ *Oliver.*

§ 2 *Cambyses*] Hic Cambyses Cyri Persarum regis filius, cum patri successisset in regnum, ut Justinus tradit, imperio patris Ægyptum adjecit, offensusque superstitionibus Ægyptiorum, Apis cæterorumque Deorum templa dirui jussit, ad Ammonis quoque nobilissimum templum exercitum misit, qui tempestatibus, et arenarum molibus oppressus interiit. Mergidem deinde fratrem, quem per somnum viderat regnaturum, occidi jussit, et sacrilegio parricidium adjunxit: quarum rerum paulo post pœnas et ipse dedit; nam gladio, quo Apim vulneraverat, sponte evaginato, femore ictus, interiit. Non mirum igitur, si sævitia potius quam severitate usus fuerit in hominem, cum in Deos quoque crudelissimus fuerit. De hoc Cambyse et Lucanus mentionem facit lib. x. ‘ Vesanus in ortus Cambyses longi populos pervenit ad ævi, Defectusque epulis, et pastus cæde suorum Ignoto te, Nile, cadit.’ *Oliver.*

Cap. iv. § 1 *Annius olim*] Livius se tamen in quibusdam Annalibus invenisse dicit, a Campanis, cum jam defectionis consilium iniissent, Romam fuisse missos legatos postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari velint: indignatione orta, submoveri a curia jussos esse, missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet, quia nimis simile Latinorum quondam postulationi erat. *Oliver. Annius autem Campanus etiam consulem alterum Capuæ creari debere asseverabat*] Ita vulgo. Insigniter erratum est a sciolis in hoc exemplo; non enim possum adeo supinam ignorantiæ culpam auctori imputare. Animadverto namque in libris veteribus studiosos Valerianis exemplis similes, vel easdem aliis verbis historias commentariorum forma adscripsisse: unde suspicor librariorum imperitia perperam variis locis multa esse huic operi commixta, multa item confuse disturbata, ut diligentius Valerium legenti luce clarius constabit. Sæpius enim videtur a veritate historiæ prorsus aberrare, quemadmodum hoc imprimis loco. Tradunt enim Livius aliique auctores L. Annium Setinum Latinorum principem anno urbis ccccxiii. postulare ausum fuisse, ut consulum alter, et dimidia pars senatus ex Latio crearetur, acerrimeque restitisse T. Manlium Torquatum consu-

lem III. qui rebellantes tunc Latinos insigni prœlio, collega P. Decio semet devovente, contudit. Sæculo amplius deinde postea post Cannensem cladem idem ausi sunt postulare Campani, cum ad Annibalem deficere vellent, ut idem Livius ex quibusdam annalibus refert, non per Annium sed per legatos suos; eodemque anno a Sp. Carvilio de Latinorum, non Campanorum, principibus in Senatum recipiendis relatum fuisse, illamque cum relationem ægerrime auditam a patribus, tum acerbissime a T. Manlio Torquato consulari, stirpis ejus viro, qui Latinos olim repulerat, fuisse rejectam. At noster hic Valerius Annium illum Campanum facit, ac T. Manlium ejus adversarium, Torquati illius qui Latinos ante rejecerat filium, cum ne nepos quidem ejus, spacio centum viginti amplius annorum interposito, esse potuerit. Sed hi similesque errores sciolorum proculdubio temeritati sunt adscribendi, qui vel exempla male exemplis connectendo, annotationesve operi inserendo perquam turpiter deformarunt hunc auctorem, ut vix sui similis videatur. Atqui huic loco nil fere indicii remansit veræ lectionis, præterquam in Campensi codice, quamvis hic admodum depravato, qui ita: *Atanius ille Campanis etiam, &c.* Quid si igitur legamus hoc modo? *Ut Annius olim, Campani etiam consulem alterum Capuæ creari debere asseverabant.* Facilis autem lapsus esse potuit inter hæc verba: *Ut Annius, Atanius; olim, ille.* Igitur veritati atque historiæ hanc lectionem recte congruentem admittere visum fuit, donec certius quid reperiatur. *Pigh.*

Tunc Manlius Torquatus filius ejus qui Latinos ad Veserim] Ita vulgo. Diximus temporis spacium prorsus adversari, ut ejus potuisset esse filius, cum ab illo Manlio ad hunc centum viginti amplius numerentur anni. Legendum igitur opinor, nisi plane hoc loco Valerium dormitasse dicere velimus: *Tunc Manlius Torquatus, stirpis ejus qui Latinos, &c.* Sic enim Livius: 'Et præcipue Manlius esse etiam nunc ejus stirpis virum diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in Curia vidisset, eum sua manu se interfecturum.' Adfuit deinde γλωσσογράφος aliquis ineptus, qui vocem *stirpis* vel *stirpes* in primo casu sumens, ut Servius et Sosipater fieri posse volunt, filium interpretatus est, quæ glossa deinde in ipsum opus irrepsit librariorum culpa, qui sæpe minus obscura rejectis ignotis solent substituere. *Pigh.*

Veserim] Scilicet fluvium.

Si quis sociorum] Sed amplius dicit Livius; ait enim, sive Romanus, sive peregrinus fuerit.

Namque ut patris armis, ita verbis filii fracta cessit] Ita vulgo. Superior ille lapsus ut excusaretur, alium hunc errorem induxit, cujus et aliam quoque causam arbitror fuisse compendiosam illam scribendi formulam P. R. in veteribus libris frequenter obviam, in qua interpretanda librarios fœdissime lapsos sæpe reperimus, non habita, quod oportebat, totius sententiæ ratione, ut perperam aliquando cum populi Romani est nota, prætoris vel patris esse existimarint, atque etiam scripserint. Quod idem hic accidisse suspicor, cum in antiquis libris scriptum fuisse putem jam dicta verba: *Namque ut P. R.* id est, pop. Rom. *armis, ita verbis illius fracta cessit.* Quæ glossographus duobus Manliis patri (ut putabat) et filio accommodare cupiens, ita interpretatus est: Namque ut P. R. id est, patris, armis, ita verbis illius, id est, filii, fracta cessit. Et in Campensi quidem exemplari, supra vocem *filii* annotatum extat *illius*. Pighius.

Par illius quoque Manlii gravitas, cui cum consulatus omnium consensu defer-

retur] Ita vulgo. Hic item error ex jam dicto fonte profluxit. Legendum autem ex Livio aliisque, nisi falsa delectemur historia: *Par ejusdem quoque Manlii gravitas, cum consulatus omnium consensu deferretur.* Non enim hic alius, sed is ipse, qui post Cannensem cladem, Latinos in curiam admittere noluerat, sicut ex Annalibus nostris manifestum est. *Pighius.* Contigit A. U. DXLII.

§ 2 *Enervis*] Mollis et effœminatus.

Idem cum Servius] Hic Viriatus, ut Livius et Eutropius referunt, de pastore venator, de venatore latro, de latrone justi exercitus dux factus, totam Lusitaniam, quæ magna Hispaniæ pars est, occupavit. M. Vetilium prætorem fuso ejus exercitu cepit, post quem C. Plaucius prætor nihilo felicius rem gessit, tantumque terrorem is hostis intulit, ut adversus eum consulari opus esset exercitu: missus est Q. Fabius Maximus Proconsul. Cæterum de hoc Viriato plura dicemus lib. ult. cap. de Perfidia, ubi agitur de ejus morte. *Oliver.*

Alter] Galba.

Alteri] Aurelio, quem avarum fuisse constat.

§ 3 *C. vero Popillius*] Plinius Nat. Hist. lib. XXXIV. aliter sentit. Non Cn. Pompilium, sed C. Octavium legatum fuisse dicit, et in ea legatione a rege occisum. 'Non præteribo,' inquit, 'C. Octavium ob unum verbum, qui regem Antiochum dilaturum se responsum dicentem, virga, quam tenebat, forte circumscripsit, et priusquam egrederetur circulo illo, responsum dare coëgit; in qua legatione interfecto Senatus statuam poni jussit, quam oculatissimo loco in rostris.' *Oliver.* *Popillius*] Plin. lib. XXXIV. cap. 6. *Octavium* appellat. In prænomine quoque mira diversitas. Paterculus *Marcum* vocat. Hieronymus in Danielem *Caium.* Livius, Valerius, Plutarchus, Editio Valerii Veneta, *Cneum:* sicut Cicero Philipp. 2. *Coler.* Contigit A. U. DLXXXV.

Dextram ei] Justinus ait, regem osculum Popillio obtulisse. Quod idem est. Regibus exteris mos erat osculo delibatam manum sive dexteram notis aut amicis offerre. Id osculum veteres 'labratum' appellabant. Glossarium: *Labratum, ἀσπάσιον βασιλέως.* Et iterum: *Labratum, φίλημα βασιλικόν. Idem.*

Senatusconsultum] Quod erat ejusmodi: Nisi abstineret a bello contra Ptolemæum, bellum a Romanis sibi indictum esse. *Oliver.*

Texit] Protexit.

§ 4 *Publii autem Rutilii verba*] De hoc Publio Rutilio dictum est in cap. de Majestate, et dicetur infra lib. VI. cap. 9. de Mutatione Fortunæ. Vide Asconium: 'Hic,' inquit, 'est P. Rutilius, qui Quintus ex publicano dictus consul, postea decem legatorum sententia dicitur leges Siculis conscripsisse.' Hæc Pædianus Asconius. Quæstor Rutilius Ruffus damnatus est, qui, cum prætore consenserat suo, ne quid agerent publicani in provincia sua. Quo cognito, equites Romani, nam tunc ante Syllana tempora judicabant, damnarunt eum. Cum ergo post victoriam Syllæ adversus Marium redire posset in patriam, noluit, ne quid adversus leges faceret. *Oliver.*

Qui mihi tua] Cicero: 'Hæc lex amicitiæ sanciatur, ut neque rogemus res turpes, neque rogati faciamus.' *Idem.*

Ordinum dissensione] Quia de judiciis senatorius et equestris inter se dissidebant. *Ordinum dissensione*] Factione partium civitatis.

Obsoletam] Squalidam, et immundam, mœroris indicem.

Supplices] Genua tum Deorum tum mortalium supplices attingere moris erat, ut testatur Plin. l. II. c. 45. Vide et Hadr. Junium Animadv. lib. II. c. 11. In genubus quoque misericordiam posuere veteres. Plin. lib. II.

c. 45. 'Hominis genibus et quædam religio inest, observatione gentium. Hæc supplices adtingunt, ad hæc manus tendunt: hæc ut aras adorant.'

Periculum] Experimentum.

Quapropter felicitatis cognomen] Ita vulgo. Lege ex Cauchiano libro, *felicis cognomen*. Quod habuit L. Cornelius Sulla. *Pighius*.

§ 5 *Marcus Brutus*] Et illud Bruti dictum gravitate et fiducia plenum fuit. Dissuadentibus enim suis multum, prœlium suscipiendum esse: 'Aut,' inquit, 'hodie recte, aut nihil curabo.' Ac si diceret, vel vincam, vel moriar. Recte erit, si vicero: nihil curabo si moriar. Cicero ad Dolabellam de Bruto multa tradit, maximeque commendat in ea epistola: 'Etsi contentus eram mi Dolabella.' *Oliver.*

Patriæ parentis] Julii Cæsaris.

Uno enim facto] Teterrima conspiratione in C. Cæsarem.

Ext. § 1 *D. Brutum*] Cum Decius Brutus, M. Bruti patruelis, reip. partes defenderet adversus Antonium, in Hispaniam profectus, totam Lusitaniam, quæ pars est Hipaniæ, subegit. *Oliv.* Contigit A. U. DCCXI.

Cinninia] Antonino Hispaniæ urbs, ad radices Pyrenæi montis, versus mediterraneum mare. Est et Lusitaniæ urbs, quam cum D. Brutus redemptione tentasset, respondent cives, Ferrum a majoribus, quo urbem tuerentur, non aurum, quo libertatem emerent, relictum esse. *Cinninia* legunt tria mea membranacea exemplaria. *Sitania* hodie appellari, scribit ad me Emanuel Barbosa JCtus Lusitanus, et sitam inter Bracaram et Araducam ad Ortum solis, ab utraque sex milliaribus, at locum carere habitatore. *Ortelius.* *Cinninia*] Lib. Dan. *Cinginnia.* Veneta editio: *Cirania.* Sed Cinninenses noti ex Plinio lib. III. cap. 3. *Colerus.*

§ 2 *Socrates, &c.*] Socrates cum accusatus esset, quod alienos Deos introduceret, et puerorum corruptor esset, ut ulterius dicemus in lib. VII. de Sapienter dictis, Lysias ejus discipulus, commiseratione motus, orationem pro eo scripsit accommodatissimam ad excusationem; quam cum Socrati recitasset, (continebat ἀπολογίαν, id est, *excusationem*,) Bona, inquit Socrates, est oratio, sed non mihi conveniens; nam humilioribus verbis scripta erat, quam Philosopho conveniat. Tum ille: Si est, inquit, bona, cur non ea uteris? Tum Socrates: Nonne vestis potest esse pulchra, et tamen non unicuique conveniens? Hanc historiam ita tradidit Diog. Laërtius, quanquam Valerius dicat illum aliter respondisse. Quintilianus lib. II. 'Et Socrates,' inquit, 'inhonestam sibi credidit orationem, quam ei Lysias reo composuerat.' *Oliver.*

Imminentique procellæ] Instanti periculo.

Perorarem] Tali defensione judices persuaderem.

Maluitque Socrates] Maluit mori tanquam Socrates, quam vivere tanquam Lysias.

§ 3 *Dario enim*] Justinus nullam prorsus mentionem facit in gestis Alexandri: tantum illud refert, quod victus Darius cum Babyloniam profugisset, per epistolas Alexandrum deprecatus sit, ut redimendarum captivarum sibi potestatem faciat, inque eam rem magnam pecuniam pollicitus; sed Alexander in pretium captivarum regnum omne, non pecuniam petiit. Interjecto tempore aliæ epistolæ Darii Alexandro redduntur, quibus filiæ matrimonium, et regni portio offerretur, sed Alexander sua sibi dari rescripsit, jussitque supplicem venire, et regni arbitraria victori permittere. Item paulo inferius ait: 'Darius se ratus vere victum, cum post prælia et beneficiis

ab hoste superaretur, scribit tertias epistolas, et gratias agit, quod nihil in suos hostile fecerit. Offert deinde majorem partem regni usque ad flumen Euphratem, et alteram filiam uxorem, pro reliquis captivis viginti millia talentorum. Ad hoc Alexander gratiarum actionem ab hoste supervacaneam esse respondit: nec a se quicquam factum in hostis adulationem, nec quod in dubios belli exitus, aut in leges pacis lenocinia quæreret, sed animi magnitudine, qua didicerit adversus vires hostium, non adversus calamitates contendere; pollicetur que se præstaturum ea Dario, si secundus sibi non par haberi voluerit; cæterum neque mundum posse duobus Solibus regi, neque orbem summa duo regna salvo statu terrarum habere; perinde aut deditionem eadem die, aut in posteram aciem paret.' *Oliver.*

Dignamque cui tertia] Tertio Darium vicit, et victi ac in fuga a suis interfecti regno potitus est. *Badius.*

§ 4 *Illa vero*] Philippus pater Alexandri Græciam diu bello invasit, et eam tandem oppressit, sed cum devictis Atheniensibus bellum Lacedæmoniis intulisset, Lacedæmonii, qui semper armis victores extitissent, aliisque imperare consuevissent, non poterant se subjicere Philippo: et cum quidam dixisset multa mala, et extrema perpessuros, nihil mali neque extremi vitam aspernantibus esse responderunt. Cum rursus gravia multa, et indigna Philippus imperaret, nihil aliud rescripserunt Lacedæmonii, nisi Philippo salutem. Non scilicet volumus imperanti tibi parere. Cum tamen gravius instaret, durioraque illis imperaret, dixerunt se mortem subire paratos, si quid morte durius imperaverit. *Oliver.*

3 *Oneribus*] Nam tributarios faciebat, tantam pecuniam imperabat, quanta exolvi non posset. Accusati enim fuerant, quod arcem Thebanam induciarum tempore occupassent. *Oliver.*

Cap. v. § 1 *Camillo*] Valerius dissentit a Livio: nam Livius dicit Camillum non consuluisse Senatum, sed id sententia sua fecisse, nulla interjecta mora. *Oliver.* *Camillo consule Faliscos circumsedente*] Lege *Faliscos*, non, *Phaliscos:* ita enim antiquo more scribitur hoc nomen. In Camp. et Cauch. *Falerios* legimus, etiam recte. Quemadmodum in Annal. nostris demonstravimus. *Pigh.* *Faliscos*] Liber Danielis, *Valerios.* Æque recte. Livio sunt iidem Falerii et Falisci. Falerios etiam Polyænus appellat libro VIII. Sed Strabo inter Φαλίσκους et Φαλερίους videtur distinguere. Servius ad Æneid. VII. 'Faliscos Halesus condidit. Hi autem immutato H in F, Falisci dicti sunt: sicut Febris dicitur, quæ ante Hebris dicebatur. Formiæ, quæ Hormiæ fuerunt, ἀπὸ τῆς ὁρμῆς. Nam posteritas in multis nominibus F pro H posuit.' *Coler.*

Consule] Livius non consulem, sed trib. militum consulari potestate fuisse tradit. Nam sæpius mutata est forma imperii Rom. A regibus enim ad consules, a consulibus ad decemviros, a decemviris ad tribunos militum consulari potestate, a tribunis rursus ad consules, postremo ad imperatores translatum fuit imperium. Hoc igitur tempore tribuni militum imperabant. *Idem.*

Dedere coacta] Abbreviator Livii: 'Phalisci cum rebellassent, sexto die domiti, in deditionem venerunt.' Eutropius de Phaliscis lib. III. 'Q. Lutatius et Aulus Manilius consules creati sunt, et bellum Phaliscis intulere, quæ civitas Italiæ opulenta est, quod ambo consules intra sex dies, quam venerant, transegerunt: quindecim millibus hominum occisis, cæteris pace concessa, agro tamen ex medietate sublato. *Oliver.*'

Papirio] Scriba consulis, qui jubente consule deditionis formulam scripserat Romanis. *Idem.*

Idem, &c.] Contigit A. U. CCCLXXXV.

Camerinos] Camerium Latii oppidum, Tacito et Plinio. Cameria Livii est, et Halicarnassæi. Coloniam Romanam factam a Romulo et Tatio regibus, scribit Onuphrius. Camerinum est Ciceroni ad Attic. lib. VIII. Epist. 12. Festo quoque, qui oppidum pulchrum esse ait. *Ortel.*

Sacraria] Ubi sacra continentur.

Sacrificia] Ut emerentur victimæ.

Timochares Ambraciensis] Historia hæc diverso modo narratur. Gellius libro III. cap. 8. 'Dum Pyrrhus,' inquit, 'Rex in Italia foret, et semel atque iterum cum Romanis feliciter pugnasset, satisque angerentur Romani, quod pleraque Italia ad Regem descivisset, tum Ambraciensis quispiam Timochares, Pyrrhi Regis amicus, ad C. Fabricium consulem furtim venit, ac præmium petiit, et si de præmio conveniret, promisit Regem venenis necare, idque sibi facile factu esse dixit, quoniam filii sui pocula in convivio Regi ministrarent. Eam rem Fabricius ad Senatum scripsit. Senatus ad Regem legatos misit, mandavitque, ut de Timochare nihil proderent, sed monerent uti Rex circumspectius ageret, atque a proximorum insidiis salutem tutaretur. Hoc ita, sicut diximus, in Valerii Antiatis historia scriptum est. Quadrigarius autem lib. III. non Timocharem, sed Niciam adiisse consulem scribit, neque legatos a Senatu missos, sed a consulibus; Pyrrhum vero pop. Rom. laudes et gratias scripsisse, captivosque omnes, quos tunc habuit, restituisse et reddidisse Romanis. Consules tunc fuere C. Fabricius atque Æmilius: litteras, quas ad Regem Pyrrhum super ea re miserunt, Claudius Quadrigarius scripsit, fuisse hoc exemplo: Consules Romani S. D. Pyrrho Regi. Nos pro tuis injuriis continuo animo strenue commoti inimiciter tecum bellare studemus; sed communis exempli et fidei ergo visum est, ut te salvum velimus, ut esset quem armis vincere possimus. Ad nos venit Nicias familiaris tuus: qui sibi pretium a nobis peteret, si te clam interfecisset: id nos negavimus velle, ne vel ob eam rem quicquam commodi expectaret; et simul visum est ut te certiorem faceremus, ne quid ejusmodi si accidisset, nostro consilio civitates putarent factum: et quod nobis non placet, pretio, aut præmio, aut dolis pugnare. Tu nisi curas, jacebis.' Valerius in hac historia imitatus est Valerium Antiatem. Plutarchus dicit hujusmodi literas fuisse: 'C. Fabricius et Q. Æmilius Pyrrho regi S. Neque amicorum, neque hostium fortunatus æstimator esse videris: cognosces enim, cum hanc epistolam ad nos transmissam perlegeris, te bonis quidem ac justis viris bellum inferre, malis vero atque injustis confidere. Hæc autem non tua gratia nota facimus tibi, sed ne mors tua nobis calumniam afferat, quasi virtute nequiremus te superare, dolo contendisse. Acceptis itaque Pyrrhus Fabricii literis, medico convicto, ac supplicio juste affecto, ad retributionem beneficii captivos omnes gratis Fabricio Romanisque restituit.' *Oliver.*

A filio Martis] Romulo.

Bene mereri] Præstare pop. Rom. beneficium. Dissentit Quadrigarius a Valerio. Similiter et Eutropius, qui et ipse hanc narrat historiam. Nam Quadrigarius et Eutropius dicunt proditorem fuisse nominatum. Valerius non fuisse, cujus sententiæ et Antias Valerius fuit. *Idem.*

§ 3 *Perduellionis*] Cujus convicti ut hostes condemnabantur. *Perduellionis*] Dicti perduelles, qui hostilia adversus principem vel rempublicam moliuntur, quoniam quos nos hostes, eos veteres perduelles appellabant.

Lex Julia perduellionis eum etiam esse reum voluit, cujus opera magistratus pop. Romani occisus fuerit.

Primæ classis] Ex quinque scilicet, in quas populus Romanus divisus erat secundum rationem census. *Bad.*

Claudium] Cujus nomen et gens plebi semper invisa fuit.

§ 4 *Sacrosanctæ*] Quam violare nefas esset.

Obtentui] Prætextui.

Sacrario] In aliquo templo, ubi tutus lateret, unde extrahi non posset.

§ 5 *Cujus ut ad alium*] Cn. Domitius M. Scaurum accusavit. Hic Domitius fuit, qui quarto consulatu Marii Pontifex Maximus populi suffragio creatus est. Scaurum autem accusavit hac de causa: Consul cum Cassio fuit, et quum esset trib. pleb. iratus Scauro, quod eum in augurum collegium non cooptaverat, diem ei dixit ad populum, et mulctam irrogavit, quod ejus opera sacra multa pop. Rom. imminuta esse diceret. Crimini dabat sacra publica pop. Rom. Deum penatum, quæ Lavinii fierent, opera imperfecte fieri. *Oliv.*

Obseratis] Clausis, ne audiret delationem servi contra dominum. *Bad.*

Indicis] Vulgo, *Judicis.*

§ 7 *Tribunitio furore*] Hic enim Sulpitius trib. pleb. inauditæ superbiæ et temeritatis fuit, qui trecentos secum milites habebat quasi satellites. *Oliv.*

Fides edicti sui extaret] Quia edixerat, quod quicunque servus proscriptum indicaret, libertatem assequeretur. *Bad.*

Saxo Turpeio] A. Gellius libro xx. cap. 1. perlati falsi testimonii convictos ex Lege duodecim tabularum de saxo dejectos scribit. Verum et in alios criminis ingentis reos hoc supplicium derivatum. Postea tamen abolitum. Unde dixit Jurisconsultus Modestinus in l. si diutino 25. ff. de Pœnis non posse aliquem sic damnari, ut de saxo præcipitetur.

Parto pileo] Parta libertate. Nam raso tantum capite pileum servi capere solebant, cum libertate donarentur. *Badius.*

Ext. § 1 *Moribus*] Quia inter sapientes habitus est.

Tyrannidem] Imperium suæ urbis.

Tamdiu] Decem annos juxta Laërt.

Sygæo] De possessione agri Achillitidis Athenienses cum Mitylenæis certasse Diogenes Laërtius autor est.

Agri] Agrum a Mitylenæis traditum postmodum consecrasse Pittacum tradit Diogenes Laërtius, atque suo tempore ab ejus nomine Pittacium dictum.

§ 2 *Themistocles*] Idem Plutarchus in ejus Vita, et Cic. Offic. III.

§ 3 *Zaleucus*] Qui leges tulit Locris Epizephyriis, et Thaletis putatur auditor juxta Aristotelem Politic. lib. II. cap. 10.

§ 4 *Sed aliquanto Charondæ Tyrii præfractior atque abscisior justitia*] Ita vulgo. Legendum, *Charondæ Thurii.* His enim leges scripsit, Pythagoræ discipulus cum Zaleuco, ut ex Laërtio constat. Aristoteles et Stobæus Catanæum fuisse tradunt. *Pighius.*

Abscisior] Severior, vel brevior. *Abscissum* dicitur quod repente fit sine ullo respectu.

Cap. vi. § 1 *Cum Ptolemæus, &c.*] Contigit A. U. dxcv.

Ad tutelam gerendam] Justinus, qui de hac tutela mentionem lib. xxx. facit, non a rege tutorem relictum populo fuisse dicit, sed post Regis mortem ab Alexandrinis Romam missos fuisse legatos, qui orarent pop. Rom. ut tutelam pupilli susciperet, regnumque tueretur Ægypti, quod jam Philippus et Antiochus facta inter se pactione divisisse dicebantur. Gratam legationem fuisse Romanis causam belli quærentibus adversus

Philippum, qui insidiatus temporibus Punici belli fuerat. Missos igitur fuisse legatos dicit, qui nuntiarent Antiocho atque Philippo, ut a regno Ægypti abstinerent: missum et Marcum Æmilium Lepidum in Ægyptum, qui tutorio nomine regnum pupilli administraret. Qui præfectus bello deinde, quod adversus Antiochum duce Scipione gestum est, magnum ad victoriam momentum dedisse fertur. *Oliver.*

Integerrimi viri sanctitatem reipubl. usibus et sacris comparatam] Ita vulgo. In Mss. *Reipubl. usibus et sacris operatam.* Elegantissime. Operari item dicuntur proprie, qui ipsimet reipubl. laborant, ut Livius lib. IV. 'Eo tempore quo corpus addictum atque operatum reipub. esset.' Operari item dicuntur, auctore Nonio, qui Deos religiose, et cum summa veneratione sacrificiis litant. Pomponius Præcone posteriore: 'Ad Veneris profectus est mane vetulus votum ut solveret, ubi nunc operatus est.' Afranius Excepto: 'Simul ocium hortabatur, ut operatum illum Dianæ degerem sanctum diem.' Lucilius libro XXX. 'Aut operatu' aliquo in celebri cum æqualibus fano.' Juvenalis Satyra XII. 'Longos erexit janua ramos Et matutinis operatur festa lucernis.' Conqueritur item Propertius lib. II. Cynthiam suam Isidis sacris operari, atque ideo a concubitu abstinere: 'Tristia jam redeunt iterum solennia nobis: Cynthia jam noctes est operata decem. Atque utinam Nilo pereat quæ sacra tepente Misit matronis Inachis Ausoniis.' *Pighius.*

§ 2 *Ne eodem modo*] Cum primo Punico bello Scipio Asina præfectus classis in Sicilia foret, ad colloquium a Carthaginiensibus vocatus est, qui data fide confidenter processit. Illi vero simulato colloquio milites paratos habuere, qui deprehensum Siciliam in catenis ducerent. *Oliver.*

Cornelio Asinæ] Quare dictus sit Cornelius Asina, Macrobius Saturnal. l. I. facile declarat. Dicit enim: 'Asinæ cognomentum Corneliis datum est, quia princeps Corneliæ gentis, empto fundo, seu filia data marito, cum sponsores ab eo solemniter poscerentur, asinam cum pecuniæ onere produxit in forum, quasi pro sponsoribus præsens pignus.' *Oliver.*

Hanno, &c.] Contig. A.U. CCCCXCIII.

§ 3 *M. enim Æmilio Lepido, &c.*] Legati Carthaginiensium Romam venerant pacem a Senatu populoque petentes: forte ita accidit, ut altercatio orta esset inter legatos et L. Minucium ac L. Manlium, et eousque processit eorum contentio, ut Minucius et Manlius legatos pulsarent. Nam illi pacem petebant, hi dandam esse negabant, quippe fœdifragis. Quod ubi cognovit Senatus, eos legatis dandos esse censuit, darique fecit. *Oliver.*

Manus his intulerant] Pulsaverant. *Quia manus his intulerant, per feciales reddendos curaverunt*] Ita vulgo. Mutilus est locus ac jejune contractus, quem hoc modo restitui debere docent Mss. libri, licet incorrecti nonnihil varient: *Quia manus his intulerant, per feciales Culeo prætor ex S. C. dedundos curavit.* Constat autem ex Livio Q. Terentium Culeonem tunc prætorem peregrinum fuisse, ex quo intelligimus perperam in scriptis exemplaribus *Claudio præt.* legi. Sed vide Annales magistratuum nostros. *Pigh.*

Per feciales] Sacerdotes, qui fœderibus feriendis et bellis legitime indicendis præerant. *Bad.*

Non eos] Quasi dicat: Senatus non respexit quid mererentur Carthaginienses, qui toties fœdera frangerent, sed jus gentium esse servandum fidemque publicam. *Oliver.*

§ 4 *Hæc exempla*] Hoc contigit secundo bello Punico, cum superior Africanus fatalis dux utramque sub-

egisset Hispaniam. *Oliv.* Contigit A. U. DL.

§ 5 *Repræsentemus*] Contigit anno Urbis CCCCXXVII.

Apollonia] Quæ est aut in Ponto, aut in Creta, aut in Syria, aut in Thracia; in omnibus enim illis regionibus reperitur eo nomine urbs; sed putem de Pontica urbe loqui. *Bad.*

Sociorum quoque animis] Utpote Saguntinorum et Petellinorum, de quibus sequentia sunt exempla, ad quæ parasceven facit. *Oliver.*

EXT. § 1 *Post duorum, &c.*] Ita vulgo. Videl. Cn. et P. Scipionum, quorum alter sc. P. Scipio, ejus Scipionis pater fuit, qui deinde Africanus dictus. Hi duo, ut supra diximus, Hispaniam in potestate pop. Rom. diu tenuerant, sed tandem per Magonem quendam Celtiberi, quorum pars major erat in exercitu Rom., illecebris et pecunia corrupti, defecerunt a Romanis. Romani vero exercitus, externis auxiliis destituti, in tutiora loca se receperunt, et clitellis atque impedimentis vallo facto, a Pœnis, quibus erant viribus inferiores, diu obsessi, tandem capti cæsique sunt. L. vero Martius tribunus militum, collectis reliquiis exercitus, et nocte sequenti vocatis ad concionem militibus, hortatus est, ut improviso invaderent hostes, nihil tale propter victoriam metuentes, et inter concionandum subita flamma ex ejus capitis apice emicuit, quo signo motos milites ea nocte duxit ad hostium castra, quibus ex improviso captis, cæsisque, majorem intulit cladem, quam acceperat. Sed in hac historia Valerius dissentit a Livio: non enim post cæsos in Hispania Scipiones Annibal Saguntum expugnavit, sed antequam bellum cum Romanis susciperet, ut Livius tradit, et Marcus Tullius Cicero. Et hoc belli principium et causam fuisse dicit, quia cum jam animo agitaret Annibal Romanos invadere, nullam aliam violandi fœderis honestiorem rationem invenit, quam si Saguntinos Romanis societate conjunctos adoriretur. *Oliver.* *Post duorum in Hispania Scipionum*] Mirifice mendacem fecerunt hunc librum scioli; non enim post Scipionum cladem ab Annibale oppressa Saguntus est, sed multo antea. In Campensi legimus: *Nam post duorum.* Immo ex Livio, Polybio, aliisque Historicis omnibus legendum esse puto: *Nam ante duorum in Hispania Scipionum;* si a veritate discedere nolimus. Corrupit locum historiæ Romanæ imperitus aliquis librarius aut ludimagister. *Pigh.*

Saguntini] Saguntum oppidum est opulentissimum in Hispaniæ finibus positum circa flumen Iberum, quod fuit quondam terminus imperii pop. Rom. et Carthaginiensium, causaque secundi Punici belli: nam cum Annibal oppidum illud circumsedisset, Saguntini Romam legatos auxilia petentes miserunt, qui cum tardius mitterentur, nec se diutius defendere possent, ad eam pertinaciam venerunt, ut in foro constructo ingenti rogo, impositisque rebus suis omnibus, flammas subjicerent, deinde seipsos in rogum conjicerent, ne a fide deficerent. *Oliver.*

§ 2 *Petellini*] Petilia urbs Calabriæ, de qua meminit Virgilius: 'Parva Philoctetæ subnixa Petilia muro.' In qua Philoctetes Melibæus regnavit, teste Servio: at Strabo lib. VI. dicit esse Lucanorum metropolim. *Oliver.*

Ejecta] Vulgo, *egesta*, id est, exportata.

Famem traherent] De Petelinis Athenæus Dipnosophista libro XII. Πετιλῖνοι δὲ, τηρήσαντες τὴν πρὸς 'Ρωμαίους πίστιν, εἰς τοσοῦτον καρτερίας ἦλθον πολιορκούμενοι ὑπ' 'Αννίβα, ὥστε μετὰ τὸ πάντα μὲν τὰ κατὰ τὴν πόλιν δέρματα καταφαγεῖν, ἁπάντων δὲ τῶν κατὰ τὴν πόλιν δενδρῶν τοὺς φλοιοὺς καὶ τοὺς ἁπαλοὺς πτόρθους ἀναλῶσαι, κ. τ. λ. *Coler.*

Itaque Annibali non Petiliam, sed fidum Petilia sepulchrum capere contigit] Ita vulgo. In Atreb. et Cauch. legitur: *sed fidei Petilianæ sepulchrum.* Scribendum tamen antiqua forma, *fidei Petellinæ:* Petellinos enim vocari, atque urbem Petelliam, antiqua marmora, quæ adhuc extant, demonstrant. *Pigh.*

Cap. vii. § 1 *Mater Cornelia*] Eam nobilem facit, ut rem magis exaggeret; quamvis uxor esset Africani, et avia tantorum virorum, tamen hoc fecit. Sunt qui dicant hanc Paulli Æmilii, qui Persen regem superavit, fuisse filiam, et Africani inferioris sororem, ex qua nata fuit Sempronia Gracchorum mater, quæ et Cornelia dicta est. Plutarchus tamen dicit Paullum Æmilium duas tantum habuisse filias, et alteram Tuberoni Ælio, alteram Catoni, Porcii Catonis filio, in matrimonium dedisse. *Oliver.*

Gratam esse] Hoc est, virum consuevisse cum ancillula.

Ne domitorem orbis Africani fœmina impudicitiæ reum ageret] Impudicitiæ vox non in virum convenit, eumque qui libidinose agit, sed qui, quæve patitur. Latini quidem ita. Exemplum hic contra, si locus rectus. In veteri uno est, *incontinentiæ;* in altero, *impatientiæ.* Ex quo ego rescribam, *impotentiæ.* Ne is, inquit, qui potens tot hostium, parum potuisse in se coërcendo videretur. Proba omnino lectio. *Lips.*

Domitorem] Qui duas Hispanias, Sardiniam, Siciliam, et Africam subegerat. *Oliver.*

Manumissam ancillam] Existimavere nonnulli hanc ancillam fuisse, captam illam in Hispania, quam Africanus patri non reddiderit, sed Romam adduxerit, et inibi in deliciis habuerit. Hoc sensit Valerius Antias, scriptor nobilis, apud Agellium. *Coler.*

§ 2 *Q. Lucretium*] Nomen fuit Q. Lucretio Vespilloni. Cæsar quoque ita scripserat olim, sed placuit morosis illis et indoctis scribis *Vespillonem* in *Hispillum* vertere. *Coler.*

Cameram] Cubile arcuatum.

Tectum] Scilicet summum, hoc est, inter tabulatum superius et tecti curvamen. *Badius.*

Non sine magno periculo] Lex enim erat; Quicunque proscriptum occultaret, eadem pœna damnaretur. *Oliverius.*

§ 3 *Ne Lentulum Crustellionem virum suum*] Cognomen alterum *Crustellio* in Cauchiano, Coloniensi, et Wincheliano non habetur, et mihi quidem mendosum videtur. *Pigh.*

Lentulum] Interjicit Dan. *Cruscellionem:* Dioni est Κρούσκελλος. Meminit hujus Lentuli Valerius noster lib. v. cap. 3. Cicero Catilin. iii. *Coler.*

Nihilominus familiari veste] Ita vulgo. Melius, *Famulari veste,* ut est in Campensi et Gemblacensi. Sic Cicero Tusc. i. de Codro: 'Qui se in medios immisit hostes, famulari veste, ne posset agnosci.' *Pigh.*

Cap. viii. § 1 *Servum*] Quia Reip. causa aberat Antonius, Quæstor in Asiam profectus, qui tamen de accusatione isthac certior factus Brundusii, Romam rediit. Suetonius in Cæsare: 'Mox et ipse a L. Antistio Tr. pleb. postulatus, appellato demum collegio obmutuit, cum Reipubl. causa abesset, reus ne fieret.' *Coler.*

In quæstione] In tormento, a præcedente id quod sequitur; nam quæstiones inquisitiones dicuntur, quæ a judicibus fiunt; et quia procedunt quæstiones, id est, interrogationes, deinde sequuntur tormenta, ideo ponuntur pro tormentis. *Oliv.*

Laternam] A latendo dictam, quod intus lateat ignis.

Eculeoque] Tormento. Dicitur enim *eculeus,* quasi equi diminutivum: est autem ligneus, et acutissimi dorsi. *Oliv.*

§ 2 *Consulem autem, &c.*] Hic C.

Marius fuit, ejus Marii f., qui bella civilia gessit adversus Syllam, qui septimo consulatu suo mortuus est: deinde in filium bella migrarunt, qui victus a Sylla se Præneste recepit, ubi cum obsideretur, tentavit per cuniculos egredi; quod quum non posset, quia custodiretur a Syllanis militibus, a servo suo se jussit occidi, ne in potestatem hostium veniret. Plutarchus vero in vita Marii illum dicit sibi mortem intulisse. *Idem.*

Sortitum] Quia obsessa diu fuisset a Syllanis. Tandem capta fuit, crudeliterque vexata; nam, ut in cap. de Crudelitate videbimus, quinque millia Prænestinorum crudeliter Sylla jussit occidi. *Idem.*

Cuniculi] Subterranei meatus, a similitudine animalis, quod cavernis subterraneis delectatur. *Idem.*

A Thelesino] Paterculus: 'Sunt qui sua manu, sunt qui concurrentem mutuis ictibus, cum minore fratre Thelesino, una obsesso et erumpente, occubuisse prodiderint.' Accidit hoc apud Sacriportum. Florus lib. III. cap. 21. *Colerus.*

§ 3 *Æque illustre, &c.*] Mortuum propter seditionem Tiberium Gracchum in cap. de Somniis diximus. C. Gracchus, visa per quietem fratris imagine dicentis, quantum vellet cunctaretur, omnino sibi pereundum esse eodem quo ipse exitio periisset, cœpit eadem via grassari in Senatum, qua frater, per leges scilicet tribunitias seditiones excitare. Qua re motus Senatus, quod id ad reipublicæ eversionem quodammodo spectare videbatur, decrevit ut Opimius consul videret, ne quid respubl. detrimenti caperet, quæ summa potestas in atroci negotio dabatur magistratui more Romano, ut posset exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque cives. Itaque Opimius consul cum armata manu C. Gracchum persequitur: ille se in Aventinum montem cum multitudine armata recepit. Contra exercitu ducto, cæsoque Fulvio ejus collega, fuga facta, et Gracchus se in templum Dianæ contulit, ibique sibi manus voluit inferre, sed a Licinio et Pomponio fidissimis familiaribus prohibitus est, hortatusque inde quamprimum aufugere, quem corporibus suis tam diu protexerunt fugientem, quoad cæsi sunt. Ille, ubi vidit se inimicorum manus evadere non posse, cum Philocrate servo, qui cum eo solus fugiebat, in sacrum Deorum nemus se proripuit, ibique Philocrates eum occidit, et super occisum se quoque interemptum projecit. Aliter legitur in vita Gracchorum; nam utrumque in manus inimicorum devenisse tradit Plutarchus, et alterum a Scipione Nasica, alterum a Lucio Opimio fuisse cæsos, ut in cap. de Somniis et alibi diximus. Macrobius vero de Saturnalibus hunc servum Euporum nominatum fuisse dicit, quanquam alii Philocratem dictum velint, qui, dum aliqua spes salutis affuit, fidissimus comes dominum quacunque potuit ratione tutatus est, ubi vidit jam desperatum esse, et dominum occidisse, se super cæsum, scissis proprio vulnere visceribus, animam effudisse dicebatur. *Oliver.*

Euporum] Sic vocatur Paterculo. Plutarcho et aliis, Philocrates est. *Coler.*

Famularis] Servi in familia ejus educati.

§ 4 *Pindarus C. Cassium*] Hoc idem Pindarus exhibuit Cassio, quod Euporus Graccho. Nam cum Cassius et Brutus contra Marcum Antonium triumvirum et Octavium Augustum arma sumpsissent pro reipubl. libertate tuenda, quanquam eis adversa fortuna contigerit, cumque varia victoria pugnassent, tandem in campis Philippicis, comparatis utrimque copiis, extremo prœlio dimicarunt, et in dextro cornu Octavianus, in sinis-

tro vero Antonius, item in dextro Brutus, in sinistro Cassius erant. Forte ita accidit, ut conserta pugna Cæsar in dextro, Cassius in sinistro cornu vincerentur. Sed nihil aliud Bruti et Cassii res deduxit in perniciem, quam quod Brutus Cassio veluti victori non tulit auxilium, nec Cassius Brutum veluti victum potuit expectare; nam Brutus jam Cæsaris castra per milites suos diripuerat, cædemque ingentem in illis fecerat: ad duo enim millia Lacedæmoniorum, qui nuper in auxilium Cæsaris venerant, præter castrorum præsidia cæsa sunt. Cassius vero, cum se in collem quendam recepisset, unum e centurionibus suis, exploratum cuncta dimittit, qui cum tardius rediret, existimans Cassius fuisse illum ab hostibus interceptum, hostesque ex omni parte victores esse, ignarus omnium, quæ a Bruto facta fuerant, desperatis rebus omnibus, in tabernaculum sese contulit, ex libertis unum, nomine Pindarum, secum trahens, quem ad eos casus sibi paraverat, obducta veste caput obtegens, jugulumque enudans, sese illi feriendum præbuit. Avulsum ab humeris caput repertum est. At Pindarum post cædem hic nemo hominum vidit, ex quo plerisque scrupulum dedit, quod injussu illum interfecisset. *Oliver.*

Pii victoris, &c.] Videlicet Augusti.

Sordidi auxilii] Quia imploravit auxilium servi.

§ 5 *Salernitana*] Est Salernum civitas Lucaniæ.

Odore unguenti] Quo se perfundebat.

§ 6 *Quid Urbani Panapionis*] Ita vulgo. Legendum, *Urbinii Panopionis*. Sic enim in Atrebatensi aliisque manuscriptis libris quibusdam, atque etiam in Macrobio, *Urbinium* appeltum legimus. *Pigh.*

Postico] Posticum, latens ostium in posteriori parte domus positum. Horatius: 'Postico falle clientem.' *Oliver.*

In cubiculum ac lectulum recepit] Prisca editio, *ac lectuculam*. Lego, *lecticulam*. Is ritus, ut lecticulas haberent non ad somnum, sed ad decubitum, in quis lucubrarentur, scriberent, quiescerent. Suetonium in Augusto vide. *Lips.* *Lectulum*] Lipsius ex vett. editt. ductu corrigit *lecticulam*. Sic Sueton. Augusto, 'lecticulam lucubratoriam' dixit. Posse tamen vulgatam lectionem defendi video ex Animadversionibus doctissimis Isaaci Casauboni, cujus dictis addo illum Valerii locum lib. VIII. cap. 7. de M. Varrone: 'In eodem enim lectulo et spiritus ejus et egregiorum operum cursus extinctus est.' *Coler.*

§ 7 *Antius Restio*] Elegans epigramma legitur Apollonidæ in Antholog. quod ad hoc Restionis factum spectare ariolatur Brodæus. *Coler.*

Emolumentum] Non male legitur in quibusdam editis: *ipse cum nihil aliud, quam umbra et imago suppliciorum suorum maximum sibi esset emolumentum: ejus, a quo tam graviter punitus erat, salutem vindicavit.* Quibus verbis significatur nullum omnino emolumentum habuisse, sed potius occasionem seipsum vindicandi.

Cap. IX. § 1 *Manlius Torquatus, &c.*] Contig. A. U. CCCXCI. et poster. CCCCXII.

Patrem] Nam quomodo patri utilis fuerit, diximus in cap. de Pietate. Idem mox cum Gallorum exercitus super ripas Anienis castra posuisset, Romanique obviam exissent, et Gallus magnitudine insolita ponte occupato provocaret ad prœlium, si quis esset vir fortis Romanorum, hæsitantibus aliis, dictatorem suum adiit, et obtenta pugnandi extra ordinem licentia, hostem exultantem more gentis, et armis gloriantem, fortis ipse magis quam ornatus miles, et utilibus magis quam fulgentibus armis munitus, interfecit. Cui exanimi

nihil amplius intulit ludibrii, quam ut torquem aureum unum duntaxat abstulerit. Hinc militari suorum gaudio ac favore ortum Torquati nomen: coronam præter hæc auream dictator illi dono dedit ob insigne virtutis: tantum denique momenti in hoc duello fuit, ut nocte proxima clam Gallorum exercitus abscederet. Vir hic magnus in primis, ut ait Cicero, et qui indulgens in patrem, idem acerbe severus in filium, quem, quod contra suum edictum provocatus cum hoste pugnasset, quamvis victorem, jussit interfici, bello Latino, quod tertio ejus consulatu gestum est, quo fusi cæsique Latini fuere, adeo ut vix pars quarta superfuerit; ubi ea consulis virtus fuit, ut constet quacunque in parte dux fuisset, eo inclinaturam fuisse victoriam. *Oliver.*

§ 2 *Scipio autem*] De Scipione Africano varia ferunt scriptores. Nam Valerius illum primis adolescentiæ annis solutioris vitæ fuisse dicit, quod Aulus Gellius similiter sentire videtur in ea quæstione, quam de Alexandri et Scipionis continentia facit. In qua Scipionem ostendit Alexandro præferendum. Vide supra pag. 1139. Alii ferme omnes hunc in omni ætate continentissimum fuisse tradunt. Nam et idem Aulus Gellius alio loco dicit, hunc, eodem quo Alexander ostento natum, divinæ virtutis fuisse, idque res ab eo clarissime gestas plane testari, atque inprimis illud unum, quod dum Badium Hispaniæ oppidum munitissimum obsideret, dixit militibus suis, sibi in jure audiendo assistentibus ac poscentibus, quem in diem et locum dari vadimonia juberet, oppidi arcem ostendens, illic se postero die jus esse dicturum. Addit præterea illum ab adolescentia noctis extremo, antequam diluculum esset, in Capitolium ventitare solitum fuisse, et aperiri cellam Jovis sibi jussisse, ibique solum diu demorari; id temporis in Capitolium ingredientem canes, semper in alios sævientes, neque latrasse in eum, neque incurrisse. Quid illud, quod Livius, Plutarchus, cæterique omnes ferme scriptores tradunt, quod ab ipsa adolescentia saucium patrem e manibus hostium liberavit; quod in ipso deinde juventutis flore, quo maxime libidinis fervet ætas, virginem eximia specie et pulchritudine captam, sponso, cui depacta fuerat, intactam inviolatamque restituit, ut in cap. de Continentia diximus? Non igitur ejus adolescentia videtur aliqua libidine vexata, in qua fuere virtutes prope divinæ, quod et Plutarchus affirmat. *Oliver.*

Sed tamen Punicis] Contigit A. U. DLI.

§ 3 *Caius quoque Valerius Flaccus*] Hic etiam dissolutior fuit quam Scipio, qui secundi Punici belli temporibus consul fuit, et Annibalem ab urbe rejecit, teste Autore de Viris Illustribus, qui ait: 'Annibal, cum ad tertium ab urbe lapidem castra posuisset, tempestatibus repulsus, primum a Fabio Maximo frustratus, deinde a Valerio Flacco repulsus, et a Graccho et Marcello fugatus, in Africam revocatus, a Scipione superatus est.' Livius tamen dicit non a Valerio, sed a Fulvio Flacco ab urbe fuisse repulsum. *Oliver.*

A P. Licinio Pont. Max. flamen factus] Ita vulgo. Legendum arbitror, *flamen captus.* Quemadmodum et Liv. loquitur. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pont. max. erat. Non solum virgo Vestalis capi a pontifice maximo dicitur, sed flamines etiam Diales, item pontifices et augures. M. Cato contra Galbam pro Lusitanis: 'Ego me nunc volo jus pontificum optime scire, jamne ea causa pontifex capiar? Si volo augurium optime tenere, ecquis ob eam rem augurem capiat?' Vide de his Gellium lib. I. cap. 12. *Pigh.*

§ 4 *Nihil Q. Fabio Maximo*] De hoc viro dictum est lib. III. cap. 5. Fuit autem ejus adolescentia tam perditæ luxuriæ, ut Quintus Pompeius prætor urbanus illi bonis paternis interdixerit, ne per luxum atque libidinem profunderet. Cum se ad rempubl. contulisset, magistratibus perfunctus res clarissimas gessit, præsertim adversus Allobroges, Bituitumque Arvernorum regem. Quos cum felici pugna superasset, inde sibi gloriosum et immortale nomen reportavit; nam post illam victoriam Allobrogici cognomen sortitus est. Præterea tam grata fuit illa victoria populo Romano, ut quo loco cæsi captique fuissent hostes, Senatus insigne trophæum statui jusserit, turremque ædificari hostium spoliis ornatam ad tantæ rei memoriam. *Oliver.*

§ 5 *Q. Catuli*] Hic bellum civile a Lepido motum pene prius extinxit, quam suscitatum arderet. Consul enim cum Lepido, cum novarum rerum cupidus per insolentiam Lepidus Syllæ acta rescindere vellet, ex urbe illum Catulus ejecit, tanquam seditiosissimum hominem, qui statum civitatis perturbare moliretur. Nam, ut inquit Florus, cum jure belli dictator Sylla proscripsisset inimicos, qui supererant, revocante Lepido, quid aliud quam ad bellum vocabantur? Cum damnatorum bona, addicente Sylla, quamvis male capta, jure tamen, repetitio eorum proculdubio labefactabat compositam civitatem. Expediebat ergo quasi ægræ sauciæque reipubl. requiescere quomodocunque, ne vulnera curatione ipsa rescinderentur. Ergo cum turbidis concionibus, velut classico, civitatem terruisset, urbe pulsus, profectus in Hetruriam, arma inde et exercitum urbi admoverat. Sed jam Milvium pontem, collemque Janiculum Luctatius Catulus, Cneiusque Pompeius, Syllanæ dominationis duces atque signiferi, alio exercitu insederant, a quibus primo statim impetu retro pulsus, hostisque a Senatu judicatus, incruenta fuga Hetruriam, inde Sardiniam recessit; ibi quoque morbo et pœnitentia interiit, victoresque non temere in civilibus bellis pace contenti fuerunt. *Oliver.* Contigit A. U. DCXXXV.

Civile bellum] Nam ejecit Lepidum sibi collegam in consulatu bella civilia suscitantem. Dum enim acta Syllæ rescindere tentaret, ut proscripti omnes, qui superessent, revocarentur in urbem, et sua sibi bona restituerentur, gravissimas seditiones excitabat, et quietum reip. statum perturbabat. Hunc igitur hostem patriæ a Senatu judicatum de medio sustulit, morique coëgit; de quo Lucanus: ‘Ut Catulo jacuit Lepidus.’ *Oliver.*

Lucius vero Sylla] Plutarchus in Vita Syllæ dicit illum adeo in exercendis salibus natura studiosum fuisse, ut ab ineunte ætate plurima cum ignominia sodalitia cum mimis atque ridiculis hominibus petulanter habuerit. Postea vero, cum in omnium rerum dominatu constitutus esset, e scena impudentissimos quosque cogens, inter potandum quotidianis cænationibus certabat. Quæ cum grandiori jam ætate patraret, et dominantis dignitati probrum et dedecus afferre viderentur, multa negligenter omittebat, quæ studio et industria indigebant. Cœnanti siquidem Syllæ nullus circa seria usus erat, cum alio tempore impiger et eximia severitate foret, ut cum primum sodalitia et compotationes abjiceret, uno impetu res serias capesseret. Verum ita mimis et saltatoribus addictus ad omnem familiaritatem pronum se obnoxiumque subjiciebat, ut tam soluti morbus animi præcipitium ad amores, levitatem, et illecebras sibi pepererit, a quibus nec provectioribus quidem annis sese revocavit. Metrobium scenicum a juvenilibus annis

magno amore complexus longius prosecutus est. Eo indies secum florescente morbo, cum ab initio publicam quidem, cæterum locupletem mulierem, quam Nicopolim appellabant, deperiret, inde consuetudine et formæ gratia mirifice amatus esset ab ea, cum vita excederet, hæres est relictus. Novercæ quoque hæreditatem est sortitus. Hæc Plutarchus. At Valerius eum vita inquinata libidine et vinolentia plena, Histrionicam quoque ob quæstum exercuisse dicit, sed ea postmodum vitia in quæstura deposuisse. Quod Plutarchus negat, qui ad provectiores annos ea usque servasse dicit. Utcunque sit, constat eum egregia multa facinora edidisse. *Oliver.*

Catenas Jugurthæ manibus injecit] Quia consilio suo per Bocchum regem proditus Jugurtha, vinctus, catenisque oneratus, in triumphum ductus fuit. *Idem.*

Mithridatem compescuit] Quem Cappadocia et Asia pepulit, et ad Tigranem regem Armeniæ fugere coëgit. *Idem.*

Socialis belli] Quia prudentia sua excitatam socialis belli flammam extinxit, cum socii Latini nominis propter negatam civitatem a Druso promissam adversus Romanos arma sumpsissent. *Idem.*

Cinnæ dominationem] Quia patria pulsus ab Octavio, cum se Mario conjunxisset, qui exul jam in Africa exercitum comparaverat non contemnendum, repetivit urbem, et eam per principum negligentiam cepit; quam oppressam Sylla, a Mithridatis victoria rediens celerius quam credi posset, liberavit, cæsis multis Cinnæ Mariique exercitibus. *Oliver.*

Felicem] Hoc tamen felicitati suæ deesse confessus est, quod Capitolium non dedicavisset. Et teste Plinio pediculari morbo interiit.

§ 7 *Atque ut nobilitatem beneficio pœnitentiæ*] Transit ad mutationem fortunæ ex tenui in amplam, subnectitque exempla, loquutus antea de morum mutatione ex malis in bonos. Ad idem igitur hæc capita pertinent, quemadmodum etiam Mss. codd. demonstrant: neque in duo vel tria capita secanda sunt, sicut in vulgatis libris factum videmus. Nam hæc exempla omnia simul cum Externis ad unum caput mutationis morum ac fortunæ pertinere usque ad libri sexti finem, ipsa per se docere possent, etiamsi veterum exemplarium suffragia non accederent. *Pigh.*

Cum Asiatici publicani exiguam admodum particulam habuisset] Ita vulgo. Depravarunt quidem locum scioli, qui tamen sincerus remansit in Campensi, Winchel. Coloniensi, et Atrebatensi exemplaribus, in quibus *Asiatici publici* legitur. Vectigal enim populi Romani *Publicum* appellat Valerius, non secus ac Cicero ad Q. fratrem scribens: ‘Hic te ita versari, ut et publicanis satisfacias, præsertim publicis male redemptis.’ Ut etiam Tacitus lib. XIII. ‘Ergo edicit princeps, ut leges cujusque publici, occultæ ad id tempus, proscriberentur.’ *Idem.*

Fascibus] Hoc est, imperio, per fasces et lictores designato.

Tribunalia adulantem] *Adulantem* cum accusativo alibi etiam conjunxit. Assentabatur autem illis, ut in exigendis vectigalibus sibi adessent. *Oliv.*

§ 8 *Sed operam publicanis dedit*] Veteres libri multitudinis casu, *operas*, dicunt. Ut etiam Cicero ad Atticum lib. XIII. ‘A te peto puerum, qui est in operis ejus societatis, omnibus tuis officiis atque omni liberalitate tutare: curesque ut ejus operæ quam gratissimæ sint sociis.’ Diurna servitia vocat *operas*, quæ conductitii in exigendis portoriis præstabant. *Pigh.*

Sed operas publicanis dedit: idem ultimam inopiam suam, &c.] Scribe, *id est,*

ultimam: vitio in libris crebro. Sententia hic postulat. Non enim aliud aliquod munus obisse narrat, sed hoc idem interpretando vile facit et abjicit. *Lips.*

Auctorato] Ab auctoritate aliena dependente.

Prædonum bello] Bellum quod Eunus quidam Syrus in Sicilia concitaverat, hic perfecit, et Siciliam liberavit. *Oliver.*

§ 9 *Cn. Pompeius Magni pater, P. Ventidium ætate puberem in triumpho suo*] Legendum puto, *ætate impuberem;* ut latius in magistratuum Annalibus demonstravi. *Pigh.*

Ventidius] In sermonibus nuper fuit seniorum hominum et eruditorum, multos in vetere memoria altissimum dignitatis gradum ascendisse ignobilissimos prius homines et despicatissimos. Nihil adeo de quoquam tantæ admirationi fuit, quantæ fuerunt quæ de Ventidio Basso scripta sunt: eum Picentem fuisse, genere et loco humili; et matrem ejus a Pompeio Strabone, Pompeii magni patre, bello sociali, quo Æsculanos subegit, captam cum ipso esse; mox triumphante Pompeio Strabone eum quoque puerum inter cæteros ante currum imperatoris sinu matris vectum esse; post, quum adolevisset, victum sibi ægre quæsisse; eumque sordide invenisse comparandis mulis et vehiculis, quæ magistratibus, qui sortiti provincias forent, præbenda publice conduxisset; in isto quæstu notum esse cœpisse C. Cæsari, et cum eo profectum esse in Gallias: tum quia in ea provincia satis naviter versatus esset, deinceps civili bello mandata sibi pleraque impigre et strenue fecisset, non modo in amicitiam Cæsaris, sed ex ea in amplissimum quoque ordinem pervenisse: mox tribunum quoque plebis ac deinde prætorem creatum, atque in eo tempore judicatum esse a senatu hostem cum M. Antonio: post vero conjunctis partibus non pristinam tantum dignitatem recuperasse, sed et pontificatum ac deinde consulatum quoque adeptum esse: eamque rem tam intoleranter tulisse populum Romanum, qui Ventidium Bassum meminerat curandis mulis victitasse, ut vulgo per vias urbis versiculi proscriberentur: 'Concurrite omnes augures, haruspices: Portentum inusitatum conflatum est recens: Nam mulos qui fricabat consul factus est.' A. Gellius.

Miserabiliter] Nam Arsacides rex Parthorum Crassi corpus feris et alitibus devorandum jussit exponi. *Oliv.*

Victor Capitolium felicitate celebravit] De triumphante loquitur. Anne *felice dape?* ut de solemni illo triumphantium convivio in Capitolio capias. *Lips. Felicitate*] Acute Lipsius: *felici dape.* Si vera est conjectura, intelligit Valerius dapem illam Capitolinam triumphantium. Philargyrius: 'Cœnarum tria genera sunt, Sollemne, Viaticum, Geniale. Sollemne interpretor epulas illas Joviales in Capitolio celebratum.' De quo Varro lib. III. de Vita Pop. Rom. 'Ut ejus convivium, qui triumpharet, in Capitolio videtur esse proprium, ut ipse potius domum reduceretur a convivio.' *Coler.*

Prætor et consul] Addit etiam tribunum Agellius. *Idem.*

§ 10 *Casuum, &c.*] Contigit A. U. DCVI.

L. Lentulus] Hic accusatus repetundarum fuit. Spartacus et Crixus, effracto Lentuli ludo, gladiatores, cum triginta haud amplius ejusdem fortunæ viris, erupere Capua, servisque ad vexillum vocatis, justum exercitum fecerant. Deinde consularis quoque aggressi Lentuli exercitum in Apennino cecidere. Hic itaque Lentulus lege a Cæcilio contra eum lata repetundarum damnatur; post damnationem censor creatur cum L. Censorino. Sed hic fortasse Lentulus est,

ad quem Cicero primi libri epistolas scribit de reducendo rege Ptolemæo, quem repetundarum ex Sicilia et Cypro accusatum intelligimus: nam Cato promulgationem tulit, ut ei provincia abrogaretur, ut est apud Ciceronem ad Atticum; qua promulgatione facta, vestem mutavit. *Oliver.*

Cæcilia] Legem hanc de repetundis tulit Q. Cæcilius Tribunus pl. Lata est, ut censet Manutius, L. Martio et L. Manilio Coss. anno DCI. quo anno lex Calpurnia lata est, vel certe Sp. Posthumio L. Calpurnio Coss.

§ 11 *Iisdem viribus*] Scipio Nasica captus a Pœnis. Hic collega erat Duilii consulis, qui apud Liparas victa, mersa, et fugata hostium classe, primum illum maritimum egit triumphum. Nam multo ante hanc victoriam Cn. Cornelius Scipio alter consulum, ut dixi, classe Punica circumventus, et per fraudem velut in colloquium vocatus et captus, primum fuit perfidiæ Punicæ documentum: post captivitatem vero a collega per victoriam redemptus, cum omnia jure belli perdidisset, tamen aspirante fortuna cuncta recuperavit, consulque iterum factus, cum imperio et dignitate vixit. *Oliv.* Contigit A. U. CDXCIII.

Liparas] Insulam unam ex Æoliis.

A duodecim securibus] Id est, fascibus.

§ 12 *Quid? &c.*] Contigit anno urbis DCXCIV.

Superlationem] Barbara vox, pro qua Lipsius substituit *appellationem.* Neutrum probare possum. In editione Veneta vetus commentator legerat *suggillationem:* quod ipsum est scilicet a Valerio scriptum. *Suggillatio* ὑπωπιασμὸς, in veteri Glossario. In eodem legi, *Suggella*, ὑπώπιον, sed vitiose pro *Suggilla. Suggillatio*, igitur a *suggilla*, contra quam Festus nugatur. Aliter etiam super hoc vocabulo Josephus Scaliger ἐτυμολογεῖ. *Colerus.*

§ 13 *Crassum, &c.*] Q. Cæpio capitali judicio affectus est, quia videlicet culpa ejus amissis duobus exercitibus, suo, et collegæ Manlii, castra etiam capta fuerant a Cimbris et Theutonis, adversus quos missi fuerant imperatores. Quæ gravissima fuit reip. clades; nam supra octoginta Romanorum millia cæsa dicuntur. Hic antea Fabii ignominiam in Hispania correxerat, cæso a proditoribus Viriato, ut ante dictum lib. III. cap. 7. de Amicitia. Cicero Cæpionem etiam quæstorem fuisse ostendit in Rhetoricis lib. I. cap. 7. de constitutione conjecturali, ubi dicit: 'Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, et Cæpio, qui per id temporis quæstor urbanus erat, docuit Senatum,' &c. *Oliv.*

Præturæ splendore] Nam prætor Fabii errorem correxit, qui a Viriato deceptus fuerat. *Idem.*

Triumphi claritate] Quem de Viriato egit. Servilius Cæpio, ut ait Asconius, bellum in Sicilia gessit, et de illa triumphavit, capta Olyntho et Phaselide, de tribus magnis ejus terræ civitatibus: sed P. Servilium Cæpionem dicit, non Q. Forsan in prænominibus error est; nam aliter videretur a seipso dissentire Valerius; in cap. enim de Amicitia Cæpionem dixit a L. Regino tribuno plebis carcere fuisse liberatum, et ejus fugæ comitem factum. Hic vero dicit in carcere fuisse consumptum: ergo aut hunc intelligimus Q. Cæpionem, illum vero superiorem P. Servilium Cæpionem, aut bis eundem in vincula fuisse conjectum, et postremo consumptum, aut certe error est. Livius tamen dicit: 'C. Manilius et Q. Servilius Cæpio Proconsules victi prælio, castrisque exuti binis sunt, octoginta millia militum occisa, calonum et lixarum quadraginta millia. Se-

cundum populi Romani jussionem, Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primoque post regem Tarquinium imperium ei abrogatum.' *Oliver.*

Consulatus decore] Qui cum C. Manlio consul fuerat, et adversus Cimbros missus. *Oliv.*

Scalis Gemoniis] Vide supra.

§ 14 *Jam C. Marius*] Hic Marii vita tota esset referenda, ut planius cognosci posset, quanta et discrimina rerum passus fuerit, quanta rursus fortunæ benignitate et indulgentia usus, ut modo felix, modo miser, in magna rerum varietate ludus fortunæ merito dici possit: sed quod ad rem istam pertinet, Marius ex municipio Arpinati, cum se Romam contulisset, sic omnibus primo propter ignobilitatem contemptui fuit, ut Arpinatibus honoribus, nedum Romanis indignus haberetur; sæpius in petitione magistratuum, et illorum quidem minorum, repulsam passus, in senatum irrupisse magis, quam venisse creditur; vix præturam obtinuit, pro qua etiam ambitus accusatus, extrema fortuna stetit. Legatus Metello in Africam missus, egregie se in illa militia gessit; cui sacrificanti cum magna et alta ipsi portendi dixisset aruspex, animum statim ad consulatum adjecit, ad quem capiendum præter vetustatem familiæ omnia abunde erant, industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis et divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus: a quo petendo dissuasus primum a Metello, deterreri non potuit: quo tandem impetrato, Jugurthinum bellum confecit; de Jugurtha capto triumphavit: Gallos, Cimbros, Senones, qui Romanorum nomen extinguere constituerant, ad internecionem usque delevit. Orta deinde de provincia Ponti seditione, urbe pulsus a Sylla, ut supra diximus, cum fugiens se Minturnas contulisset, in paludibus delituit, unde extractus, et in custodiam datus, cum servus Cimber ad eum occidendum missus, majestate deterritus, occidere non sustinuisset, inde eductus, et in navi positus, in Africam delatus est, ubi varia fortuna usus, tandem ex Maurusiis equites comparavit, et exercitum confecit non contemnendum, ex agris robustissimum quemque deligens; impletisque sexaginta navibus ex ea virorum multitudine, Romam versus navigavit, seque Cinnæ expulso conjunxit, qui primo Hostiam, deinde Janiculum, postremo urbem ipsam occuparunt, et de inimicis suis graviter ulti, proscriptionem ipsi proscripti graviorem exercuerunt, multos Romanorum principes de medio tollentes. Quæ ubi Syllæ nuntiata fuerunt, compositis rebus cum Mithridate, properavit ad urbem cum exercitu, et cæsis aliquot Marii Cinnæque exercitibus, urbem cepit. Marius ubi vidit se arma Syllæ effugere non posse, domi celebrato cum amicis convivio, indicatoque animi sui consilio, sibi mortem conscivit. De quo Cicero de Natura Deorum: 'Cur Marius,' inquit, 'tam feliciter septies consul domi suæ mortuus est?' Livius libro octuagesimo: 'Marius editis in urbe multis sceleribus Idibus Januariis decessit.' *Oliv.* Contigit A. U. DCXXIX.

Campi] Scilicet Martii, in quo fiebant comitia. *Bad.*

Præturæ candidatus supremo loco inhæsit] Id est, ultimo loco inter sex prætores creatus est. Nam hoc idem declarat Plutarchus his verbis: Ὕστερον δὲ οὐ πολλῷ στρατηγίαν μετελθὼν, ὀλίγον ἐδέησεν ἐκπεσεῖν· ἔσχατος δὲ πάντων ἀναγορευθεὶς, δίκην ἔσχε δικασμοῦ. Erat autem nonnihil ignominiosum ultimo, atque e contra honorificum primo loco inter tot collegas renuntiari: qui idcirco prætor primus appellabatur. Quo nomine glo-

riatur sæpe M. Tullius, quod anno suo prætor primus frequentibus populi suffragiis sit factus. *Coler.* Contigit A. U. DCXXXVII. circiter.

Ex illo, &c.] Contigit A. U. DCXLIX. et DCLXVII.

Bina trophæa] Qui duas columnas erexerat in urbe Cimbrorum et Theutonorum spoliis ornatas. *Oliv.*

Post exilium] Proscriptionem primam a Sylla.

§ 15 *Cujus autem Cæsar*] Sylla, devictis Marianis partibus, Cæsari, quod per Juliam ejus amitam erat Mario summa necessitudine conjunctus, mortem machinabatur. Erat enim Cæsar minoris Marii consobrinus; sed sæpius fuit Sylla prohibitus a multis, quod dicerent, iniquum esse, tantæ indolis puerum innocenter occidere, quos ille dementes appellabat, quod non providerent, quod puer male præcinctus mille Marios haberet in corpore. Hæc igitur cum ad Cæsarem perlata forent, urbe clam egressus, in Sabinis aliquamdiu pervagatus delituit; postea a Syllanis militibus, qui per ea loca latitantes disquirebant, forte fortuna deprehensus a Cornelio eorum duce, duobus se talentis redemit; mox inde Asiam petens, circa Pharmacusam insulam capitur a piratis, quibus ab eo quadraginta talenta pro redemptione poscentibus, subrisit, et quinquaginta se daturum pollicitus, postmodum suis ad hanc expediendam pecuniæ quantitatem dimissus, apud Cilices duo de quadraginta versatus dies, illis per jocum sæpe crucem minatus, paulo post, instructis navibus, e Milesiorum portu prædones aggreditur, quos captos crucibus omnes affixit. *Oliver.* Contigit A. U. DCLXVII.

EXT. § 1 *Xenocrates*] Stoicus fuit præstantissimus, ut diximus in capitulo de Continentia, de quo apud Plutarchum legimus. Cum eum forte vidit Agesilaus disputantem in Gymnasio admodum senem, dicitur interrogasse: Quisnam esset? Tunc quidam respondit: Est unus ex his, qui virtutem quærunt. Tum ille: Quomodo is virtute, inquit, utetur, eam si nondum invenerit? *Oliver.*

Omissisque] Lib. Dan. *omissaque re, quam disserebat.* Disconvenit hic inter Valerium et Laërtium. Hic enim de Xenocrate dixit, eum sermonem περὶ σωφροσύνης disseruisse. *Coler.*

Coronam] Quam multum potaturi, ut Bacchum imitentur, assumere solebant. *Bad.*

Brachium intra pallium] Hoc apud Athenienses fuit pudoris et modestiæ signum. Ritum declarat Casaubonus Notis ad Laërtium. *Colerus.*

§ 2 *Themistoclis*] Pater ejus Neocles generosus fuit: is uxorem Halicarnasseam duxit civem, ex qua natus Themistocles; qui cum minus esset probatus parentibus, quod et liberius vivebat, et jam rem familiarem negligebat, a patre exhæredatus est. Quare mater, percita nimio dolore, laqueo vitam finivit. Quæ contumelia non fregit eum, sed erexit. Nam cum judicasset sine summa industria non posse eam infamiam extingui, totum se dedit reipubl. diligentius amicis famæque serviens. Multum in judiciis privatis versabatur, sæpe in concionem populi prodibat, nulla res major sine illo gerebatur, celeriter quæ opus erant reperiebat, neque minus in rebus gerendis quam excogitandis promptus erat, quod et de instantibus, ut ait Thucydid. verissime judicabat, et de futuris callidissime conjiciebat; quo factum est, ut brevi tempore illustraretur. Nam pro patria res maximas et clarissimas gessit, et inprimis adversus Xerxem Persarum regem; qui cum terra marique universæ Græciæ bellum inferret cum tantis copiis, quantas neque antea neque postea habuit quisquam, non solum salus patriæ et totius Græciæ, sed etiam totius Europæ fuit. Mardonium quoque, Xerxis

imperatorem, qui expugnato Olyntho in Bœotiam se contulerat, consilio Themistoclis constat a Græcis fuisse superatum: pari ratione mœnia urbis Athenarum, a Xerxe diruta, invitis Lacedæmoniis hujus prudentia fuisse restituta. Plutarchus tamen longe aliter tradit tam de matre, quam de ejus adolescentia: nam matrem ejus alios Threiciam genere Abrotanum nuncupatam, alios Cariam Euterpen dictam, nonnullos etiam Halicarnasseam tradidisse scribit in ejus Vita: adolescentiam quoque non inter vitia, sed inter virtutes egisse. Quæ vero de repudiatione et exhæredatione patris, de voluntario matris interitu dicta sunt, cæteraque ignominiosa, falsa fuisse dicit. *Oliver.*

Desperationis pignus fuerit] Quando fugit ad hostem, pugnaturus contra patriam.

Patronum] Nam hic universam Græciam ex ipsis prope manibus hostium redemit, quo tempore ad Salaminam contra Xerxem cum exercitu missus est; nam Xerxes cum Græciam cum ingenti atque incredibili exercitu invasisset, ut qui diceretur totam ferme Asiam duxisse in Europam, qui jungeret maria, sterneret montes, flumina siccaret, Athenienses consilio Themistoclis, qui Apollinis oraculum interpretatus fuerat, navibus, hoc est, bello navali, pugnandum esse cum hoste, vim suam omnem in classem conjecerunt, eique Themistoclem præfecerunt, qui cum ad Salaminam occurrisset Xerxi, illum bello navali superavit, et in Asiam cum paucis admodum refugere coëgit, ut supra monstratum est. *Oliv.*

Vadem victoriæ] Cum regi spopondit, fore, ut tota Græcia subigeretur, si suum vellet consilium sequi. *Idem.*

§ 3 *Cimonis vero, &c.*] Cimonis incunabula opinione stultitiæ fuerunt referta; imperia vero salutaria; qui apud Strymonem Thracas fudit, oppidum Amphipolim constituit, eoque decem millia Atheniensium in coloniam misit. Apud Mycalem montem Cypriorum et Phœnicum ducentarum navium classem devictam cepit, eodemque die pari fortuna in terra usus est. Scyro contumaciores Dolopas expulit, Tharsos opulentia sua fretos primo adventu fregit, et cum Xerxes bellum ex integro adversus Athenienses instituisset, universa Græcia hunc Cimonem ducem constituit juvenem, cujus magnitudinem futuram pietatis opera prodiderunt. Quippe patrem ob crimen peculatus in carcerem conjectum, ibique defunctum, translatis in se vinculis, ad sepulturam redemit, ut diximus in cap. de Ingratitudine. Verum nec in bello judicium deligentium fefellit, siquidem non inferior virtutibus paternis Xerxem, terrestri navalique prælio superatum, trepidum se recipere in regnum coëgit. *Idem.*

§ 4 *Jam Alcibiadem, &c.*] Alcibiades Cliniæ filius Atheniensis. In hoc natura quid efficere posset videtur experta, ut ait Probus, sed fortuna non minus. Nihil illo excellentius, vel in vitiis, vel in virtutibus; nihil mirabilius in varia sorte rerum. Bello Peloponnesiaco hujus consilio Athenienses bellum Syracusanis indixerunt; ad quod gerendum ipse inter cæteros dux electus, et cum in spe esset bene administrandæ provinciæ, reus violatorum sacrorum absens efficitur, quod videlicet ejus opera Hermæ Athenis dejecti essent, et domi suæ mysteria fierent. Revocatus ad causam dicendam, primo Elidem, deinde Thebas venit: ubi intellexit se capitis damnatum, et bona ejus publicata esse, et Eumolpidas sacerdotes a populo coactos ut se devoverent, Lacedæmonem demigravit. Hujus consilio Lacedæmonii cum Persarum rege amicitiam fecerunt, ejusdemque opera Ioniam a societate Atheniensium

averterunt. Quibus rebus factum est, ut Lacedæmonii, vim tantum ingenii metuentes, de interficiendo viro consulerent. Ille ad Tissafernem regis præfectum se contulit, cujus in amicitiam intimam brevi tempore pervenit. Cum Pisandro prætore primum per colloquia de reditu suo mentionem fecit, deinde Thrasybulo faciente ab exercitu recipitur, prætorque fit apud Samum. Post suffragante Theramene plebiscito restituitur, parique absens imperio præficitur cum Thrasybulo et Theramene, qui Lacedæmonios paulo ante victores pacem petere coëgerunt: redeuntes magnis rebus gestis a pop. excipiuntur magna lætitia; sed in Alcibiadem convertuntur omnes, eum intuentur, laudant, admirantur; bonis restitutis resecari jubentur pilæ, in quibus devotio inscripta fuerat, et ea in mare præcipitatur; sed hæc Alcibiadis lætitia minus diuturna fuit: nam cum Thrasybulo et Adimanto, quos collegas sortitus erat, classe in Asiam profectus, quod apud Cymen minus ex sententia rem gesserat, in invidiam recidit. Absenti ergo magistratus abrogatur. Ille castellis tribus communitis Thraciam introivit, et jam præda, jam amicitiis regum magnus apud eos factus, Philocli prætori Atheniensium pollicetur, se, si vellet, coacturum Lysandrum dimicare, qui bellum consulto trahebat. Philocles, gloriæ suæ potius quam saluti patriæ consulens, postulata facere noluit. Discedens igitur Alcibiades, monuit, ne juxta hostem castra nautica haberet, ne immodestia militum Lysandro pugnandi occasio daretur. Quod ille negligens, paulo post exercitum amisit. Victis Atheniensibus Alcibiades se supra Propontidem penitus abdidit in Thraciam. Thraces, insidiis factis, illum quidem capere non potuerunt; ea vero quæ apportaverat, abstulerunt. Ille ad Pharnabazum in Asiam transiit, qui ei Grynium dedit in Phrygia castrum, ex quo quinquaginta talenta vectigalis capiebat; qui non patiens victas Athenas servire, cum amicitiam regis appeteret, gratiam cum illo se initurum videbat, si aperuisset Cyrum fratrem ei bellum parare, Lacedæmoniis juvantibus. Quod cum facere moliretur, Critias cæterique Atheniensium tyranni Lysandro miserunt, si suas res Athenis constitutas manere vellet, Alcibiadem tolleret. Quod etiam factum est, ut diximus in cap. de Somniis. Fuit autem Alcibiades, teste Probo, omnium ætatis suæ multo formosissimus, ad omnes res aptus, consiliis plenus, terra marique summus imperator. Cujus tanta erat oris atque orationis commendatio, ut nemo ei dicendo posset resistere. Dives; cum tempus posceret, laboriosus, patiens, liberalis, splendidus, non minus in vita, quam in victu; affabilis, blandus, temporibus callidissime serviens: idem, simul atque se remittebat, ita luxuriosus, dissolutus, libidinosus, intemperans reperiebatur, ut omnes admirarentur in uno homine tantam esse dissimilitudinem atque diversam naturam. Hic cum Athenis clarissima civitate natus esset, omnes splendore ac dignitate vitæ superasse certum est. Postquam inde pulsus Thebas venit, adeo studiis eorum inservisse dicunt, ut nemo eum animo corporisque viribus æquipararet: omnes enim Bœotii magis firmitati corporis, quam ingenii acumini deserviunt. Eundem apud Lacedæmonios, quorum moribus summa virtus in patientia ponebatur, ut Cicero in Tusculanis ostendit, sic duritiei ei dedisse ferunt, ut parcimonia victus atque cultus omnes Lacedæmonios vinceret. Fuisse constat Thracas homines vinolentos, rebusque Venereis deditos; hos quoque, cum apud illos esset, in his rebus antecessisse affirmant. Venisse deinde ad Persas, apud quos summa laus esset, fortiter

venari, luxuriose vivere; horum sic imitatum consuetudinem dicunt, ut illi ipsi in his maxime admirarentur. Quibus effecisse, ut apud quoscunque esset, princeps haberetur. Quæ cum ita sint, ut splendore et dignitate cives suos, labore et viribus corporis Thebanos, duritie parcimoniaque viros Lacedæmonios, vinolentia Thracas, venatu Persas, luxuriosa vita utrumque populum superavit, non discerni facile potest, majorine laude dignus sit, an reprehensione. Quantum enim admirandus est, qui nulli bono virtute posterior fuerit, tantum etiam detestandus, qui improbis omnibus malitia superior evaserit. *Oliver.*

§ 5 *Ad invidiam, &c.*] Hic Polycrates Samius tyrannus fuit, de quo Cicero in libro de Finibus, Plinius etiam, et diversi Græci scriptores meminerunt. Hic adeo fortunam habuit obsequiosam, ut omnia optata consequeretur, et quicquid aggrederetur, efficeret. Fœdus forte fecerat cum Xantippo, vel, ut Herodotus tradit, cum Amasi Ægyptiorum rege, qui, quum audisset nihil unquam sibi adversi contigisse, ad moderandam fortunæ invidiam, Xantippi regis sive Amasis hortatu, annulum, quem charissimum habebat, in maris profundum jecit; quem paulo post inopinate recuperavit: nam a piscatoribus piscis, qui annulum devoraverat, paucis post diebus captus est, et tyranno donatus; in cujus ventre compertus annulus, illi, veluti a Neptuno, restitutus traditur. Qui sane annulus, teste Plinio Nat. Hist. lib. XXXVII. Romam delatus, dono Augustæ in templo Concordiæ aureo cornu est inclusus. Sed hic Polycrates cum adversus Darium Persarum regem exercitum duceret, ab Oronte illius præfecto acie fusus, vel, ut alii dicunt, per fraudem interceptus est. Nam ad fœdus amicitiamque jungendam invitatus, nihil doli aut insidiarum inesse suspicans, nec filiæ somnio deterritus, quæ nocte viderat illum sublatum, roreque madentem, in die vero sudantem, cum ad Orontem venisset, captus in summo Micalensis montis vertice, suspendi et cruci affigi jussus est, ac relictus avibus dilacerandus; ut qui ubique felicissime in terra vixerat, in aëre miserrime exspiraret. De quo Strabo libro XIV. *Oliver.*

Admodum gratum] Ob gemmam inclusam, quam Sardonychem fuisse, et in Concordiæ templo asservatam scribit Plinius. Strabo ait fuisse δακτύλιον λίθου καὶ γλύμματος πολυτελοῦς.

Micalensis montis] Edit. Venet. *Mycalesii.* Mycalessi, sed oppidi, meminit Strabo lib. IX. et Plin. lib. IV. *Coler.*

Cruci affixit] Stesimbrotus Thasius de morte Polycratis apud Fulgentium: 'Posteaquam de cruce depositus, sandapila etiam deportatus est.' Sandapila etiam, inquit, ut exprimat rei indignitatem. Nam sandapila non nobilium, sed plebeiorum et damnatorum, cadavera efferebantur. *Idem.*

Lævam] Manum, in qua annuli gestantur.

§ 6 *Dionysius, &c.*] Hic filius fuit Dionysii tyranni, qui pro joco habuit Deos contemnere et sacrilegia committere, ut in cap. de Neglecta religione diximus. Cum ergo flagitiis coopertus esset, et crudelitate plus quam credi posset, Syracusani, conspiratione facta, eum e civitate ejicere tentarunt; qui primo dubitarunt an sponte cederet; tandem crescente tumultu inter cives convenit, ut legati mitterentur, qui secum agerent, ut sponte civitatem tyrannide liberaret, quos ille statim in carcerem conjici jussit. Quo facto irati Syracusani eum facto impetu urbe expulerunt, qui, ubi regio apparatu Locros confugit, Locrensium arcem occupat, solitamque sibi sævitiam exercet, conjuges principum ad stuprum rapit, aliaque fœda committit. Cum

Rheginorum tyranni Leophronis bello premerentur, Locrenses voluerunt, si victores forent, ut die festo Veneris virgines suas prostituerent, quo voto intermisso, cum adversa bella cum Lucanis gessissent, in concionem eos Dionysius vocat, hortatur uxores filiasque suas in templum Veneris quam possint ornatissimas mittant, ex quibus centum sorte ductæ voto publico fungantur, religionisque gratia uno stent in lupanari mense, omnibus autem juratis, ne quis ullam contaminet: quæ res ne virginibus voto civitatem solventibus fraudi esset, decretum facerent, ne qua virgo nuberet, priusquam illæ maritis traderentur. Probato consilio, et quo superstitioni et pudicitiæ virginum consulebatur, certatim omnes fœminæ impensius exornatæ in templum Veneris conveniunt, quas omnes, immissis militibus Dionysius spoliat, ornamentaque matronarum in prædam suam vertit, quarundam viros ditiores interficit, quasdam ad prodendas virorum pecunias torquet. Cum his artibus per annos sex regnasset, conspiratione Locrorum civitate pulsus, in Siciliam redit, ibi Syracusas securis omnibus post longam intercapedinem, pacis per conditionem, recepit: qui cum ab ingenio suo discedere non posset, cum gravior crudeliorque civitati esset indies, iterata conspiratione pellitur; qui demum Corinthum se recepit, ibique teste Cicerone Tusculan. Quæst. lib. III. aperto ludo pueros docuit, sicque imperio carere non potuit. *Oliv.* Vide supra.

§ 7 *Sequitur hunc Syphax*] Scipio, cum agitaret animo Carthaginem invadere cum exercitu, intelligebat ad victoriam in Syphace Numidarum rege plurimum momenti esse repositum. Itaque optimum ratus hunc regem amicum facere pop. Rom. cum aliter non posset, magno etiam periculo rem aggresus est. Relictis enim castris, ipse cum Lælio duabus quinqueremibus per hostilia loca ad regem profectus est. Forte ita accidit, ut eo ipso tempore Asdrubal, a Scipione paulo ante pulsus Hispania, septem triremibus ad eundem regem suum faceret cursum, et eadem hora uterque Imperator portum ingreditur, cum magno tamen Scipionis discrimine. Nam parum abfuit, quin interciperetur ab hostibus; sed quia prius quam Pœni anchoras molirentur, Romani secundo vento portum tenuerunt, non sunt ausi hostes in regio portu tumultus aut pugnæ quicquam ciere. Ad regem igitur omnes profecti sunt. Magnificum id Syphaci, nec erat aliter, visum, duorum potentissimorum in terris populorum duces uno die suam pacem amicitiamque petentes ad se venisse; et quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates voluisset, contrahere ad colloquium dirimendarum simultatum causa est conatus, Scipione abnuente, aut privatim sibi cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret, aut de republ. se quicquam cum hoste injussu Senatus agere posse. Illud magnopere tentante rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ad easdem epulas venire cum Asdrubale Scipio non recusavit, cœnatumque simul apud regem est, et eodem lecto Scipio atque Asdrubal, quia ita regi cordi erat, accubuerunt. Tunc Scipio regem eloquentia sua traxit in amicitiam populi Romani; sed paulo post, sollicitatus a Carthaginiensibus per nuptiarum occasionem formosissimæ fœminæ Asdrubalis filiæ, defecit a Romanis, et Carthaginiensium arma secutus, brevi tempore a Lælio et Masinissa captus ad Scipionem catenatus ductus est, quem Scipio, devictis Carthaginiensibus, postea duxit in triumphum. Unde Juvenalis in Satyra VI. dicit: 'Tolle tuum, precor, Annibalem, victumque Syphacem In castris, et cum tota Carthagine mi-

gra.' *Oliver.*

Crepundiis] Crepitaculis, in collo puerorum suspendi solitis.

Incertissimo statu] Ac si diceret, ventis similia. Duplici ratione bona nostra dici non debent, quia si bona nostra perpetua et stabilia essent, nec ulla ratione nobis eripi possent: nam quod nostrum est, auferre nemo potest. Præterea, si bona essent, nunquam nocerent; nocent autem, non igitur bona sunt. Quod autem noceant, manifestum est; nam multos legimus et vidimus propter divitias et imperia crudeliter fuisse cæsos. *Oliv.*

LIBER VII.

Cap. i. § 1 *Q. Metellum*] Plin. Nat. Hist. lib. vii. c. 44. contra Valerii sententiam non solidam, neque perfectam fuisse hujus hominis felicitatem dicit, sed omnino aliquo mœrore contaminatam. Nam hujus quoque Q. Metelli, inquit, qui illa de patre dixerat, filius inter rara felicitatis humanæ exempla numeratur. Nam præter honores amplissimos, cognomenque Macedoniæ, a quatuor filiis illatus est rogo, uno prætore, tribus consularibus, duobus triumphalibus, uno censorio, quæ singula quoque paucis contigere. in ipso tamen flore dignitatis suæ ab Catinio Labeone, cui cognomen fuit Macerioni, tribuno plebis, quem e Senatu censor ejecerat, revertens e campo meridiano tempore, vacuo foro, et Capitolio, ad Tarpeium raptus, ut præcipitaretur, convolante quidem tam numerosa illa cohorte, quæ patrem eum appellabat, sed, ut necesse erat in subito, tarde, et tanquam in exequias, dum resistendi sacroque sanctum repellendi jus non esset, virtutis suæ opera et censuræ periturus, ægre tribuno, qui intercederet, recepto, a limine ipso mortis revocatus, alieno beneficio postea vixit, bonis inde etiam consecratis a damnatu suo, tanquam parum esset faucium certe intortarum, expressique per aures sanguinis pœnam exactam esse. Quæ omnino profecto sunt magna infelicitatis argumenta. Addit præterea ad hæc mala Scipionis Æmiliani inimicitiam, et non parva illi fuit infelicitas, quod scelerata Catinii audacia semper fuerit inulta. Falsum igitur est, quod dicit Valer. a primo originis die ad ultimum usque fati tempus Fortunam, nunquam cessante indulgentia, eum ad summum beatæ vitæ cumulum perduxisse. Fuit autem hic Metellus, qui a devicta Macedonia dictus est Macedonicus, cujus patrem fortunam magis indulgentem et propitiam sensisse dicit Plinius eodem lib. nisi quod orbam luminibus exegerit senectam, amissis incendio, cum Palladium raperet ex æde Vestæ memorabili causa, sed eventu misero; quo fit, ut infelix quidem dici non debeat: nam illi dicit decem res maximas obtigisse, in quibus quærendis sapientes ætatem exigerent, fuisse primarium bellatorem, optimum oratorem, ejus auspicio maximas res gestas, maximo honore usum, summa sapientia, summum Senatorem habitum fuisse, pecuniam magnam bono modo invenisse, multos liberos reliquisse, et clarissimum in civitate fuisse, ea denique contigisse, quæ nulli alii post

conditam Romam. Nam et pop. Rom. ei tribuit quod nulli alii a condito ævo, ut quoties in Senatum iret, curru veheretur ad curiam. Felicior igitur filio, nisi cæcitas obstaret. Hæc ex illo. *Oliv.* Contigit A. U. DCX.

Consulatus decus] Constat cum summa modestia et gloria gessisse consulatum. *Oliv.*

Imperatoriam potestatem] Quo tempore factus imperator adversus Pseudo-Philippum. *Idem.*

Fecit ut eodem tempore tres filios consulares, unum etiam censorium, duos triumphales, et quartum prætorium videret] Ita vulgo. Mss. codices nostri sic: *Unum etiam censorium ac triumphalem.* Recte, atque Ciceronis sententia, qui de Q. Metello Macedonico hæc eadem fere de Finib. lib. v. 'Q. Metellus,' inquit, 'qui tres filios consules vidit, e quibus unum etiam et censorem et triumphantem, quartum autem prætorem, eosque salvos reliquit.' Qui auctores demonstrant L. Metellum Macedonici filium, qui ante patris mortem consul fuerat, minime triumphasse, neque Dalmaticum appellari debere, Capitolinis triumphis astipulati, quorum fragmentum nuper e tenebris erutum nos docet Dalmaticum L. Metelli Calvi fuisse filium. Ex quatuor igitur Q. Macedonici filiis, de quibus hic Valer. loquitur, fuere, Q. Metellus Balearicus, consularis, censorius, ac triumphalis, alter L. Metellus consularis, tertius M. Metellus, cum pater moreretur, anno DCXXXVIII. consul, et postea triumphalis; quartus C. Metellus prætorius, ac patre moriente candidatus consulatus, quemadmodum ex Annalibus nostris luce clarius constabit. *Pigh.*

Tres filios] Quinque filios habuisse dicere videtur Valer. at Plin. tantummodo quatuor, quorum tres consulares, alium triumphantem vidit, quem intelligimus fuisse Metellum Pium. Idem Cicero sentit, sc. quatuor fuisse, lib. de Finib. et ex tribus primis unum fuisse non solum consulem, sed et censorem. Item Tusc. Quæst. 'Metellus,' inquit, 'ille honoratus quatuor filiis,' &c. Et paulo infra: 'Metellum,' inquit, 'multi filii, et filiæ, et nepotes in rogum posuerunt.' B. Augustinus Valerii sequitur opinionem in lib. de Civit. Dei. *Oliver.*

Unum] Scilicet ex tribus illis.

A maximis vatibus] Ut ab Homero et Marone, quorum auctoritas maxima est apud omnes. *Oliv.*

Hunc, &c.] Cont. A. U. DCXXXVIII.

Q. Metellum] Tollenda hæc ut supervacua cum Lipsio censeo. *Coler.*

Et generi] De quatuor filiis portatoribus Plinius, Velleius, alii: de Generis nihildum legi. Velleii locum ecce: 'Mortui ejus lectum pro rostris sustulerunt quatuor filii.' 'Pro rostris,' recte. Nam ibi, priusquam efferretur cadaver, laudatio funebris ritu peculiari peragebatur. Hinc et illud conjicio lectum illum feralem pro Rostris ita collocari solitum, ut ab omnibus bene conspiceretur. Morem fuse explicat Polybius lib. VI. Plutarchus Publicola. Cæterum ut alia speciosa, ita hæc quoque Romanorum consuetudo a Græcis est profecta. Primum in funere apud eos perorasse Periclem, Thucydides adfirmat. Sed Plutarchus hujus rei exordium a Solone ducit. *Coler.*

§ 2 *Adumbratum*] Non apparentem, involutum, cæcum.

Pinguissima Lydiæ] Et locupletem et pecuniæ divitem fuisse, præter Herodotum, Strabonem, et Ciceronem, ostendit Alpheus Poëta: *Οὐ στέργω βαθυλήϊους ἀρούρας, Οὐκ ὄλβον πολύχρυσον οἷα Γύγης. Coler.*

CAP. II. § 1 *Appium Claudium*] Primum exemplum est illud Appii Claudii, qui cæcus in Senatum ductus, cum de pace cum Pyrrho facienda consultaretur in Senatu, dissuasit non his esse conditionibus faciendam,

quibus ille petebat. *Oliv.*

Plurimis vitiis] Nam eversa Carthagine, deleta Numantia, domita Asia, debellatis denique gentibus, quæ Romanos in armis et negotio continebant, urbs tota in luxum et lasciviam resoluta est. Quod testatur Juvenalis his versibus: 'Nunc patimur longæ pacis mala, sævior armis Luxuria incubuit, victumque ulciscitur orbem. Nullum crimen abest facinusque libidinis, ex quo Paupertas Romana perit.' Rursus in eadem sexta Satyra: 'Præbebat castas humilis fortuna Latinas.' *Idem.*

§ 2 *Non putaram*] Sicut et Vegetius de Re Militari dicit: 'Prœliorum delicta emendationem non recipiunt, cum pœna statim sequatur errorem.' *Idem.* *Dicere non putaram*] Seneca Fabio tribuit lib. II. cap. 31. de Ira. *Corrad.*

§ 3 *Ejus enim transitu*] Scilicet Annibalis ex Hispania per Alpes. *Badius.*

Roboris prisci] Id est, antiquæ virtutis.

§ 4 *Judex aditus*] Ita liber Dan. et Pighius. Sed jampridem *judex additus* correxit Jacobus Cujacius in Observat. Ita etiam legendum apud Valerium esse lib. VIII. cap. 2. idem præscribit: 'De qua re C. Aquilius judex additus.' Videndus ille juris interpres unicus ad Instit. tit. de off. jud. *Coler.*

Judicium] Scilicet arbitrarium.

§ 5 *Papirius Cursor*] Hic bellum contra Samnites gerebat, et quum acies instructæ stetissent, jussit auspicia capi: pulli respuerant escas: pullarius, ne Imperatorem perturbaret, auspicium solistimum, id est, optimum esse respondit. Cui Papirius credens, prœlium committi jussit. Interea quidam monuit Imperatorem, ut videret quid ageret, quia Solistimum nuntiatum a pullario falsum fuerit. Tum Papirius, Pro bono, inquit, habeo, et pullarium in prima acie constituit; ubi cæsus mendacii pœnas dedit. Nam quia prudens et sciens mentitus fuerat, cæsus est, vel casu, vel divina providentia; et sic Imperator potitus est victoria. *Oliv.*

Aquiloniam] Livio et Ptolemæo Hirpinorum civitas.

Non prosperantibus avibus] Nihil prosperi promittentibus.

Bonum omen] Ex eo enim, quod oportuit petentem auspicia credere pronuntianti ea, putavit ea, quæ pullarius dixerat, esse facienda. *Bad.*

Id ut cognovit consul, fidente animo, et invasit Aquiloniam, et cepit] Ita vulgo truncam esse sententiam ex Liv. historia colligimus. Non enim occisus pullarius in oppugnatione Aquiloniæ, sed antea in prœlio. Rectius itaque in Campensi, atque ordine luculentiore: *Id ubi Consul cognovit, fidente animo et hosteis invasit, et Aquiloniam cepit.* Pigh.

Virum severum] Quia mendaci non pepercit.

Consulem religiosum] Aut quia renuntiationem, licet falsam, sequi voluit, aut quia eam religiose, et ut Diis placitum erat, expiavit. *Bad.*

Imperatorem strenuum] Quia Aquiloniam cepit.

§ 6 *Cum adversus, &c.*] Hoc exemplum positum est supra in cap. de Censura, et in cap. de Reconciliatis. Ubi graves inter Salinatorem et Neronem inimicitias fuisse diximus; quod Livius accusante Nerone damnatus esset a populo: quos deinde Senatus octavo post damnationem anno, tempore secundi Punici belli, cum iisdem comitiis consul uterque creatus esset, in gratiam summo studio et diligentia reduxit, ne illorum dissensione respubl. detrimenti quicquam caperet. *Oliv.*

Edendi] Emittendi et producendi in lucem.

Eosdem, &c.] Et hoc quoque Senatus factum laude dignum, qui eosdem

a causæ dictione liberavit, cum a tribunis pleb. accusati essent, quod censuram inter se rigidam nimis exercuissent; nam se invicem censoria nota signarant; Nero Livium, quod a populo fuisset aliquando damnatus; Livius Neronem, quod non vere secum in gratiam rediisset, sicut in cap. de Censoria Nota diximus. Hanc igitur accusationem Senatus dissolvit auctoritate sua. *Oliver.*

Vacuum omnis judicii metu] Nam Senatus decretum factum est, ne judicio aliquo timerent se damnari posse censores, quo minus aliorum delicta punirent; nam si damnati fuissent, cæteri quidem segniores facti essent judicium metuentes, ex quo illud secutum esset, ut major in urbe peccandi licentia nasceretur. *Idem.*

Par illa sapientia] Quomodo Tiberius Gracchus a Scipione Nasica adhortante Senatu, ut si rempublicam salvam esse vellet, secum iret in Capitolium, subselliorum fragmentis cæsus fuerit, vidimus in cap. de Somniis. Post hujus vero mortem, ut plebis dolor leniretur, quæ graviter et periniquo animo Tiberii mortem ferebat, Agrariam legem, propter quam cæsus fuerat, non impugnavit, sed permisit, ut loco Tiberii alium eligerent ad agros dividendos. Electus autem Publius Crassus Gracchorum affinis: filiam enim Crassi C. Gracchus uxorem habebat: quanquam tradit Cornelius Nepos non Crassi, sed Bruti, qui de Lusitanis triumphavit, filiam C. Graccho nuptam fuisse plures tamen ita tradunt, ut modo diximus. Per hunc igitur plebi divisi sunt agri, quanquam Valerius per triumviros divisos fuisse dicat. Sed Plutarchus in vita Gracchorum ita refert. *Oliver.*

Causam] Quia, ut agri portionem haberet, populus seditionem movit, et eam habuit. *Bad.*

Quam deinde, &c.] Negari non potest hanc Senatus prudentiam fuisse singularem, nam, ut diximus supra in cap. de Gratitudine, tempore secundi Punici belli, Scipio Africanus opera Massanisæ fuerat in eo bello maxime usus. Cum igitur Senatus æquum esse judicaret, ut tam benemerito regi beneficium aliquod præstaret, sine incommodo non solum socium Massanisam retinuit, sed etiam majorem ab eo gratiam inivit. Cum enim Senatus intelligeret cupidum illum esse imperii dilatandi, decretum fecit, ut qui neque ulli bellum inferre, nec cum ullo fœdus inire poterat injussu Senatus, is ab hoc jure fœderis absolveretur, libereque posset, cum quibus vellet, bellum gerere. Quo facto, gratiam benemerito regi non parvam retulisse videtur. *Oliv.*

Legem ferri jussit] Atqui multo ante discesserat. Livius lib. I. *Corrad.*

Mauritaniæ] Quia enim non amplius habuerunt provocationem ad Senatum populumque Romanum, non amplius molestiam attulerunt. *Badius.*

Ext. §1 *Socrates*] Valerius Socratem quoddam quasi terrestre appellat oraculum, ad illud respiciens, quod cum templum Apollinis ingressus esset, sic exceptus est a sacerdote, ut diceret: 'Salve sapientissime omnium.' *Oliver.*

Cœlestium] Hæc stulta et incerta vota Juvenalis his versibus carpit: 'Si consilium vis, Permittas ipsis expendere numinibus quid Conveniat nobis, rebusve sit utile nostris: Nam pro jocundis aptissima quæque dabunt Di. Charior est illis homo, quam sibi: nos animorum Impulsu, et cæca magnaque cupidine ducti, Conjugium petimus partumque uxoris; at illis Notum qui pueri, qualisque futura sit uxor.' *Oliver.*

Idem ab adolescentulo] Sed aliter respondisse dicitur Diogenes, usus dilemmate, id est, complexione, quæ ex utraque parte concludit: 'Si,' in-

quit, 'pulchram, communem habebis, sin autem turpem duxeris, pœnam.' Theophrastus quoque idem sensisse videtur: 'Pulchra,' inquit, 'cito adamatur, fœda facile contemnitur; difficile custoditur quod plures amant, molestum est amare, quod nemo habere dignatur; minori tamen miseria deformis habetur, quam formosa servatur; quia nihil tutum, in quod totius populi vota suspirant.' *Oliver.*

Grave supercilium] Putantium te indignum tali uxore.

Garrula socrus] Rara erit inter virum uxoremque concordia, vivente socru, quæ filiam docet quomodo virum sibi reddat obnoxium. Juvenalis: 'Desperanda tibi salva concordia socru.' *Oliver.*

Subsessor] Insidiator. Ut Virg. 'Subsedit adulter.'

Veneni] Nam illum Athenienses honoris gratia eo mortis genere honestiori necari voluerunt. *Oliv.*

Xantippæ] Legitur in vita Socratis, non Xantippen ejus uxorem, sed Apollodorum ea dixisse, quæ Valerius ascribit uxori. De morte Socratis hæc habentur: 'Anytus quidam Athenis sæpe derisus a Socrate propter ejus ineptias, contra Socratem cum multos alios, tum Aristophanem Poëtam concitavit, qui grandi pecunia corruptus, comœdiam scripsit in Socratem, in qua illum notabat, quod nebulas coleret, et Atheniensium religionibus detrectaret, et quod præterea juvenum mentes sic imbueret, ut parentibus manus inferre pie et officiose possent. Quæ cum ad vulgi aures pervenerunt, (nam publice recitata est comœdia illa,) sic omnes in Socratem ira accensi sunt, ut postero die in judicium tractus fuerit, et eum accusaverunt tres, Anytus, Lycon, et Melitus, quod scilicet jura violaret, quæ civitas haberet Deos, esse non existimans, et quod alienos Deos induceret, et contra jus et fas juvenes corrumperet; pro quo Plato orationem habuisse dicitur ad præceptoris sui defensionem, qui non est auditus. Quare Socrates non judicio, sed furore quodam damnatus, et in carcerem conjectus, paulo post publico veneno necatus. Sed paucos post dies pœnitentia ductus populus, quamvis sero, interfectum lugent: prædicant omnes illum sanctitate pium, ac clarissimarum omnium virtutum venerabilem extitisse; indicitur publicus mœror, clauduntur officinæ et gymnasia, fit impetus in accusatores, qui omnes supplicio affecti et fugati fuerunt. Socrati vero ab Atheniensibus ærea statua Lysippi opus in celeberrimo loco sita fuit.' Fuit Socrates in carcere XXX. dies, teste Seneca Epistola ad Lucilium LXXI. 'Potuit,' inquit, 'Socrates abstinentia finire vitam, et inedia potius quam veneno mori: XXX. tamen dies in carcere et expectatione mortis exegit.' Ultima ejus verba expressit Cic. Tuscul. Quæst. lib. I. ex Platone. *Oliv.*

§ 2 *Age, quam prudenter Solon*] Hoc in vita Solonis apud Plutarchum legitur: 'Cum in Lydiam Sardos Crœsi regis rogatu Solon se recepisset, illi aurum et argentum, et pretiosissima quæque, quibus rex ille abundabat, cum ambitione quadam ostentavit, sperans eo modo se apud Solonem felicitatis nomen consecuturum. Cum igitur per multos dies apud Crœsum moratus esset, ejusque divitias et pretiosissima quæque lustrasset, ac felicitatem cognovisset, Crœsus interrogavit, Num quempiam se feliciorem unquam vidisset? Cui Solon respondit, Talem sive Telum quendam Atheniensem, qui cum filiis pro patria fortiter pugnans interierat. Tum Crœsus, ubi se opinione frustratum esse cognovit, quod primum felicitatis locum non obtineret, rursus quæsivit ex eo, Quis post Telum se beatior esset? Cleobim et Bitonem Solon esse dixit, qui, cum gravi pes-

tilentia omnia ferme jumenta periissent, et eorum mater ad sacra facienda curru vehenda foret, quia pedibus ire omnino religione prohibebatur, matris pietate pariter et religione moti, collum subjecere jugo, et matrem ad templum cervice traxerunt. Illa deinde, peractis sacrificiis, Junonem oravit, ut filiis daret, quod optimum judicasset, et ita sequenti die mortui in cubiculo inventi sunt. Ex quo judicatum est, mortem optimum esse omnium. Tum Crœsus indignabundus, Nonne beatus tibi, inquit, videor? Cui respondit Solon: Immo felicem te judico, beatum omnino negaverim; nam beatum dicimus, qui ad extremum usque diem in felicitate permanserit. Id ita esse, Crœsus ipse documento maximo fuit. Nam paulo post hæc bellum cum Cyro Persarum rege forte gerens, pugna victus, atque fugatus, in Sardorum civitatem confugit. Cyrus persecutus, expugnata urbe, eum vivum cepit, et ingenti rogo impositum cremari volebat, qui cum palo staret alligatus, lignaque circumponerentur, magna voce ter Solonem vocasse dicitur. Quod cum Cyro delatum esset, ab eo percontari jussit, quid ita Solonem invocaret? Qui cum rem omnem explicasset, Cyrus ad se rediens humanamque conditionem excogitans, intellexit tale quiddam sibi quoque accidere posse, quia sub ejusdem fortunæ potestate positus esset, et propterea illum liberare constituit: itaque jussit inde quamprimum amoveri, nec eum solum vita donavit, verum etiam summo honore, quoad vixit, habuit. Hoc modo Solon visus est hac sapienti oratione alterum servasse ex regibus, alterum cautiorem prudentioremque reddidisse.' *Oliver.*

Rogus] Mors; et respicit ad historiam supra dictam.

Idem aiebat] Hoc cum superiori conjungit Plutarchus, quod separatim narrat Valerius. *Oliv.*

§ 3 *Bias*] Sunt nonnulli, qui dicunt non Biantem, sed Pittacum fuisse. *Idem.*

§ 4 *Sapientes regnare*] Multi hoc ex Platone libro v. de Republica repetiverunt. Prudentius etiam Poëta lib. I. contra Symmachum: 'Nimirum pulchre quidam doctissimus, esset Publica res, inquit, tum fortunata satis, si Vel Reges saperent, vel regnarent sapientes.' In ore habuit perpetuo Antoninus Philosophus, egregius ille Princeps, teste Capitolino. *Coler.*

§ 5 *Rex etiam ille*] De hujus regis nomine nulla fit apud Plutarchum mentio, nec apud alios quos ipse legerim.

Felicem pannum] Idem Valerius de Pompeio, fascia crure alligato, quod diadematis nomine perstringebat Favonius: 'Exigui,' inquit, 'panni cavillatione regias ejus vires exprobrans.' Antigonus Rex diadematis majestatem extenuans 'Ῥάκος dictitabat, teste Stobæo. *Coler.*

§ 6 *Quid? Xenocratis, &c.*] Hujus Philosophi et alia præter hoc responsum dicta sapienter multa leguntur; nam hoc inprimis quasi simile superiori dictitare solebat, multa quidem audienda, pauca vero dicenda, quoniam hominibus os unum et aures duas natura dedisset; rursus injuriam illatam infamem esse inferenti, non patienti. Item cum incidisset in obtrectatorem et maledicentem, ab eo quam primum fugiens, ait: 'Tu linguæ tuæ servus es, ego vero mearum aurium dominus sum.' Pari ratione cum vidisset duci furem ad supplicium, dixit: 'Fures majores trahunt supplicio minores.' *Oliver.* *Quid? Xenocratis*] Stobæus tribuit Simonidi. Sed idem in Xenocratem cadere potuit. Qui adeo silentio vitam habuit devinctam, ut sicuti certis negotiis suas horas, ita et silentio adsignaret; quod de eo idonei auctores

scripserunt. *Coler.*

§ 7 *Remissum ab inferis Atheniensem Periclem*] Turpissime passim sunt depravata propria nomina in hoc auctore, ac plurima etiam falso supposita a sciolis, qui hoc opus vel corrigere, vel in compendium contrahere voluerunt, de quorum mehercle flagris dignissima temeritate atque impudentia nusquam non conqueri possumus. Superius apophthegma Xenocrati adscribunt, quod Plutarchus et Stobæus Simonidi Poëtæ. Hic autem ab inferis revocati Periclis nomen injectum, cum Aristophanes in Ranis hanc sententiam Æschylo attribuat. Ejus verba sunt hæc: Οὐ χρῆ λέοντος σκύμνον ἐν πόλει τρέφειν, Μάλιστα μὲν λέοντα μὴ 'ν πόλει τρέφειν. Ἢν δ' ἐκτραφῇ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν. Quos versus eleganter Eras. transtulit: *Catulum ne alas leonis in republica, Ac maxime ipsum leonem ne alas ibi. Quod si quis alitus; obsequendum moribus.* Pighius.

§ 9 *Themistoclem*] Hoc idem Cicero Offic. lib. II.

Malo, inquit, virum] Cicero de Offic. lib. II. quem Plutarchus hoc de sua filia dixisse refert. *Corrad.*

§ 10 *Quæ te, fili*] Epistolam aliis verbis refert Cicero Offic. lib. II. et ex Cicerone Johannes Sarisberiensis in Policratico lib. VIII. *Coler.*

§ 11 *Jucundissimi*] Aliquando hunc versum recitavit Aristoteles: Ὠκυμορὸς δή μοι, τέκος, ἔσσεαι, οἷ' ἀγορεύεις.

At ille dum Alexandrum Macedonem, Persica salutatione gaudentem objurgat, et ad Macedonicos mores invitum revocare benevole perseverat] Ita vulgo. Locus, ut ita dicam, non uno loco depravatus glossematum vitio, quæ passim semet ingesserunt impudentissime. Ejicienda inprimis vox ociosa, *benevole,* quæ in Wincheliano et Campensi non habetur: item legendum ex veterum librorum omnium consensu; *dum Alexandrum Persica Macedonum salutatione gaudentem.* Persæ quidem ex more vetusto semper prostrati adorabant reges suos; igitur et Alexandrum victorem non inepte; sed hoc idem fieri a Macedonibus, iisque insolentiis gaudere Alexandrum, indigne latum. Rursum cum ita se vetus habeat lectio, et deinde in Campensi scriptum sit, *et ad Macedonum mores,* ne eadem vox fastidiose repetatur, puto fuisse olim in Valerio, *et ad majorum mores.* Atque Glossographi deinde alicujus interpretationem, nempe vocem *Macedonum,* fuisse suppositam. *Pigh.*

Objurgat] Quo indignatus Alexander, objecto illi falso crimine, quod Hermolai conjurationis author extitisset, in carcerem conjici jussit, ubi pediculari morbo consumptus est. Alii cruci affixum fuisse tradunt. Cares vero refert septem menses in compedibus servatum ob nimiam arvinam concreto pædore ac sordibus supremum diem obiisse. Justinus vero dicit, quod eum truncatis crudeliter manibus, abscissisque auribus, ac naso labiisque, deforme ac miserandum spectaculum omnibus reddidit, insuperque jussit eum cum cane in cavea clausum, ad metum cæterorum, circumferri; et tunc Lysimachum miseratione commotum venenum et remedium calamitatum dedisse, ob quam rem indignatum Alexandrum jussisse Lysimachum objici ferocissimo leoni devorandum, eumque Lysimachum, manu manipulo involuta, et in os ejus immissa, ereptaque lingua, necasse. Cujus rei admiratione motum Alexandrum, eum liberasse ferunt. *Oliver.*

§ 13 *Demadis quoque dictum sapiens, &c.*] Hic orator fuit præstantissimus tempore Demosthenis, et cum Athenis esset, atque in Senatu promulgatum foret, ut Alexander in numero Deorum, et pro filio Jovis haberetur, idque Athenienses ægre ferrent, et omnino recusarent, in medium processit, et dixit: 'Videte, Athenien-

ses, ne dum cœlum custoditis, terram amittatis,' id est, Alexander iratus vos perdat. *Oliv.*

§ 14 *Subtiliter Anacharsis*] Plutarchus in Solone Zaleuco tribuit. Vide et Stob. Serm. 42. *Corrad.*

Anacharsis] Hic Anacharsis, ut refert Aristoteles, Philosophus fuit ex Scytharum genere, sapientiæ admirandæ, ut Cicero meminit Tusc. Quæst. lib. VI. immo affirmat Herodotus Histor. libro III. neminem e Scythis sapientem audisse præter hunc unum, quem sapientissimum fuisse testatur. Sed, teste Laërtio, cum e Græcia reverteretur ad suos, et conaretur suis inducere Græcorum leges, a fratre in venatione sagitta percussus interiit, dicens, se gratia eloquii et disciplinæ in Græcia servatum, ob illa in patria perire. *Oliv.*

§ 15 *Nihil etiam Agesilai, &c.*] Multum dissentit a Plutarcho Valerius; non enim conjuratores deprehendisse Agesilaum, sed fugitivos ex acie a capitis pœna liberasse dicit Plutarchus; sublatis tantisper Lycurgi legibus, dum absolverentur. Quod videtur verisimile esse. Lex enim erat, ut ex acie fugientes capite punirentur. Cum igitur apud Leuctras pugnatum esset acri certamine, hinc a Thebanis, inde a Lacedæmoniis, et Thebani duce Epaminonda Lacedæmoniorum exercitum fudissent atque fugassent, omnes qui ex acie fugerant, in judicium protracti, qui lege capitis pœnæ videbantur obnoxii. Tunc Ephori timentes, ne, si sumpto de his omnibus supplicio, non essent qui deinde patriam armis tutarentur, consumpta scilicet ex majori parte juventute, Agesilai super hac re sententiam judiciumque expectabant, qui sapienter et legibus et saluti patriæ consuluit. Non enim, inquit, lator ero aliarum legum, cum his nec abrogare quicquam, nec addere, nec diminuere possim; sed bene res se habebit, si, omissis hodie Lycurgi legibus, cras illas servaverimus.

§ 16 *Sed nescio, &c.*] Post Cannensem pugnam, cum Annibal nuntium Carthaginem misisset de rebus in Italia prospere gestis, atque is omnia diligenter et accurate exposuisset in Senatu, Annibalem scil. cum sex Imperatoribus, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse; occidisse supra ducenta millia, cepisse supra quinquaginta millia hostium; ex quatuor consulibus duos occidisse, ex duobus saucium alterum toto amisso exercitu cum quinquaginta hominibus vix effugisse; Magistrum equitum, qui consularis potestatis sit, fusum fugatumque; Dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi Imperatorem; Brutios, Apulosque, Samnitum et Lucanorum partem defecisse ad Pœnos; Capuam, quæ Campaniæ caput est, Annibalis esse; ad quarum rerum fidem majoremque lætitiam effundi jussisse in vestibulo curiæ annulos aureos, quos tantummodo civium Romanorum fuisse dicebat; tantus autem erat acervus, ut modios tres explesse dicatur: tum interrogatus est Hanno, Barchinæ factioni semper adversus, num demum pœniteret se belli suscepti adversus Romanos, dedique Annibalem juberet. Nunquam se desisse respondit, neque desiturum pœnitere, atque suum Imperatorem accusare, donec viderit bellum illud aliqua tolerabili conditione finitum. Deinde cum interrogasset ex nuntio, qui apud Cannas ad internecionem imperii Romani pugnatum esse dicebat, totamque Italiam a Romanis defecisse, nunquis ex Latini nominis populis defecisset, et si quis homo ex quinque et triginta tribubus ad Annibalem transfugisset, an Romani legatos ad Annibalem de pace misissent, an ullam pacis mentionem fecissent. Cum hæc om-

nia negasset nuntius esse facta: Bellum, inquit, tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal Italiam est ingressus. Quare censeo legatos de pace quamprimum mittendos, cum eam habituri simus conditionibus nobis honestioribus, quam illis. Quod si fecissent, nec eo bello tributaria pop. Rom. facta fuisset, nec tertio funditus eversa. *Oliver.* *Sed nescio an Hannonis excellentissimæ prudentiæ consilium*] Ita vulgo: *excellentioris*, in Campensi. Recte: comparatione facta inter duos, Agesilaum scilicet et Hannonem, ut more suo exempla inter se cohæreant. *Pighius.*

Trium modiorum] Liv. lib. XXIII. dec. secundi Punici belli: 'Ad fidem,' inquit, 'deinde lætarum rerum effundi jussit in vestibulo curiæ annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus dimidium supra tres modios explesse sint quidam auctores. Fama tenuit, quod propior est vero, haud plus fuisse modio.' *Oliver.*

§ 17 *Nec Samnites*] Bello Samnitico T. Veturius et A. Posthumius Coss. cum exercitum duxissent in Samnium, Pontius Herennius Samnitum Imperator milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diversos alios alibi pascere jubet, haud procul Romanis præsidiis, et cum inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitum in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere, nec procul abesse, quin vi capiant. Jam etiam rumor iste antea de industria vulgatus venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat: non erat dubium, quin Romanus opem ferret Lucerinis bonis et fidelibus sociis: simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret, ea modo, qua irent, consultatio fuit: nam duæ erant viæ, altera præter oram maris superi longior, sed tutior, altera per Caudinas Furculas brevior, sed angustior et periculosior. Consules, ut maturius opem ferre possent sociis, per Caudinas Furculas iter facientes, in locum periniquum lapsi sunt, unde nec progredi, nec egredi possent. Samnites igitur, cum exercitum Romanum inter montes inclusum haberent, nesciebant in tam lætis rebus inire consilium, quid de Romanis inclusis faciendum esset. Itaque universi Herennium Pontium Imperatoris patrem per literas consulendum censuerant. Jam is gravior annis, non militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus; in corpore tamen effœto vigebat vis animi et consilii. Is ubi accepit ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii censuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos; quæ ubi spreta sententia est, remisso nuntio; iterum consultus censuit ad unum omnes interficiendos; quæ ubi discordia inter se veluti ex ancipiti oraculo data responsa sunt, placuit senem in castra duci et in consilium admitti; qui adductus vocatusque in consilium, ita ferme locutus est, ut nihil de sententia sua mutaret, causas tantum adduceret, priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque; altero consilio in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile vires Roma repararet, bella differre. Tertium nullum consilium esse. Cum filius aliique principes percontando exquirerent, quid si media via consilium caperetur, ut et dimitterentur incolumes, et leges jure belli victis imponerentur: Ista quidem sententia, inquit, ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, ignominia irritaveritis. Ea est Romana gens, quæ victa quiescere ne-

sciat; vivet semper in pectoribus illorum quicquid istuc præsens necessitas injunxerit, neque eos ante multiplices pœnas expetitas a nobis quiescere sinet. Ita Liv. lib. IX. *Oliver.*

Furculas Caudinas] A Caudio oppido dictas. *Furcas Caudinas*] Angustias montium, unde exire non poterant.

Jugum] Hastas tres, duas erectas et unam transversam in formam patibuli.

Cap. III. *Ser. Tullio*] Contigit A. U. CC. circiter.

Magnitudinis] Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere, miraculo habita. *Oliv.*

Aventiniensi Dianæ] Cujus templum erat in Aventino monte.

Summa festinatione] Aut quia cupidus erat talis eventus, aut ne oraculum aliis innotesceret, et vacca sibi præriperetur. *Badius.*

Religionem hospiti intulit] Metum religionis, ne Deam offenderet, si eam illotis manibus immolaret. *Oliver.*

Quam proxima se aqua abluisset] Ita vulgo. In Atreb. *proximam aquam;* mendose. In aliis: *proxima manus aqua.* Verum rectissime in Cauchiano: *proximi amnis aqua.* Descendit itaque ex Aventino ad vicinum Tiberis alveum, ut se ablueret. Quod ipsum Livius quoque scribit. *Pigh.*

§ 2 *Quo in genere*] Livius lib. I. 'Portentum,' inquit, 'terribile visum in regia. Anguis ex columna lignea elapsus, cum terrorem ac fugam fecisset in regiam, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Hetrusci tantum vates adhiberentur, hoc veluti domestico exterritus visu Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. Neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti; comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is cum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum vidisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, cum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen, ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille pop. Romani animus latens aperiretur tempore suo. Is tum a Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, o juvenes, osculum matri tulerit. Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi, expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, cum Romam rediissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit, scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset.' *Oliver.*

Indolem] Florem.

In fastis] In libris, in quibus annua gesta describebantur, et omnes magistratus. *Oliv.*

§ 3 *Remittere se Scipio*] Tum Scipio renuntiari sibi dixit, quosdam

equites Siculorum tanquam gravem et duram horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos se jam tum fateri, quam postmodum querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse: expromerent quid sentirent, cum bona venia se auditurum. Ubi ex his unus ausus est dicere, se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare; tum Scipio: Ecquando, inquit, adolescens, quid sentires non dissimulasti, vicarium tibi expedio jam, cui tu arma, et equum, cæteraque instrumenta militiæ tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque. Læto conditionem accipienti unum ex trecentis quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia Imperatoris videret, se quisque excusare, et vicarium accipere: ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa. *Oliv.*

§ 4 *Quintus Fabius, &c.*] Hoc exemplum Cicero posuit de Officiis lib. I.

Nolanos] Nola Campaniæ urbs in Italia Ptolemæo: in Samnio ponit Epitome Liv. lib. LXXXIX.

§ 6 *Sertorius vero, &c.*] Hic tantis et animi et corporis viribus excelluit, ut eum cuivis illorum, qui clarissimi habentur bellorum duces, non solum conferre, sed etiam præferre merito possis. Nam Philippo continentiorem in mulieres, Antigono fideliorem in suos, Annibale placabiliorem in hostes fuisse certissimi sunt auctores. Ingenio autem nulli eorum inferior, sed fortuna omnibus ipsis, qua semper infesta magis, quam hostibus usus, se peritia Metello, audacia Pompeio, fortuna Syllæ, potentia pop. Romano, exul et barbaris imperitans adæquavit. Cum alterum oculum amisisset in bello, dictitare solebat, alios non semper virtutis suæ testimonia secum habere, sed torques, et hastas, et coronas domi relinquere, sibi vero bellicæ laudis insignia continuo adesse. Post multa et præclara pro republ. belli domique gesta facinora, Cinnæ tandem partes secutus, ab Opimio consule pulsus est cum Cinna, qui deinde Mario conjuncti, cum urbe capta Marius et Cinna omnia crudelitatis exempla proderent, Sertorius ipse nec trucidasse quemquam ob iram, nec contumeliam intulisse cuiquam dicitur, sed ea continuo improbasse, quæ illi fœde crudeliterque exercebant. Quinetiam ad quatuor servorum millia in civitate præter modum sævientium ipse trucidavit. Pulsus iterum a Sylla, profligatis Marianis partibus, in Hispaniam quum se recepisset, variis casibus agitatus, extrema plerunque fortuna stetit. Ad Marusios deinde delatus eo consilio, ut ad fortunatas insulas usque profectus quietam ageret vitam, præter opinionem incidit in bellum, Cilicibus tum forte Ascalim in Mauritaniæ regnum reducere conantibus. Quorum hostibus cum auxilio fuisset, ductu, et auspicio suo pulsis Cilicibus, obsessoque Ascali, et cæso Pacciano, qui ad liberandum Ascalim missus fuerat a Sylla, multis deinde oppidis partim captis, partim in deditionem acceptis, magnum apud omnes Sertorii nomen et gloria fuit, adeo ut a Lusitanis ultro acciretur ad regnum. Quo quidem accepto, paratoque pro tempore et illorum opibus exercitu satis exiguo, quippe duodecim millium militum, adversus quatuor Romanorum duces, et centum ac triginta hominum millia bene feliciterque pugnavit. Nam Cottam apud Mellariam navali prœlio superavit, Aufidium prætorem in Iberia profligavit et occidit, Domitium proconsulem cum magna exercitus parte delevit, Metellum denique ipsum, ætatis suæ virum amplissimum, ad eam necessitatem redegit, ut L. Lollium ex provincia Narbonensi auxilium sibi ferre coëgerit, et Pompeius

Magnus ex urbe cum summa festinatione et exercitu mitteretur. Quem ingenti arte sæpe delusum, et acie aliquoties devictum, Sertorius demum contrivisset, nisi a M. Perperna, qui secum arma conjunxerat, per invidiam conjuratione facta, in cœna fuisset interemptus. Hic igitur cum Lusitanos, quibus imperitabat, oratione inducere non posset, ne vellent cum Romanis universa acie decernere, (contumaces enim imperatoris jussum non expectabant, sed temere ferebantur in hostes,) id calliditate et vafro consilio perfecit; nam advocata concione, cum duos equos in medium jussisset adduci, alterum macie senioque confectum, alterum fortem et nitidum, macilento validum juvenem, forti senem imbecillem, et huic carptim, illi uno impetu equorum caudas evellere jussit: quod quum adolescens totis viribus annixus frustra tentasset, senex paulatim setas evellendo caudam nudavit. Tum Sertorius, Videtis, inquit, commilitones, ingenium plus posse, quam vires. Omnia namque vincit studiosa sedulitas: quo facto barbara gens, ferox et contumax, imperatori facilis et dicto parens facta est. Aulus Gellius hunc alio vafro consilio usum fuisse dicit lib. xv. c. 22. quod et Plutarchus affirmat in vita Sertorii: illum scilicet candidam cervam eximiæ pulchritudinis et vivacissimæ celeritatis a Lusitano quodam sibi dono datam ita mansuefecisse, ut et vocantem exaudiret, et vadentem sequeretur; assuetam quoque os auribus ejus interdum admovere, quasi cum eo loquentem, et arcani aliquid a numine nuntiantem: nam illam sibi a Diana dono datam simulabat: a qua tanquam ab ipso numine doceretur, quid faciendum aut non faciendum esset. Quotiescunque hostes fines ingressos, aut urbem aliquam cepisse occulte persenserat, dictum sibi a cerva simulabat, ut copias in armis haberet. Rursus, si victoria aliqua suorum ducum occulta nunciabatur, cervam coronabat, et ab ea sibi victoriam denuntiatam fuisse dicebat. Hac simulatione barbaros feros et indomitos facile dicto parentes esse fecit; literas quoque compositas pro veris legebat, somnum simulabat, et falsas religiones conferebat. *Oliv.*

§ 7 *Fabius autem Maximus, &c.*] Hic cum animadvertisset Nolanum quendam fortissimum militem et genere præstantem defectionis a quibusdam accusari, non animadversione, sed vafro consilio sibi fidissimum, et Romanæ partis propugnatorem reddidit. Accito enim illo, Nunc, inquit, res eo malignitatis pervenit, ut duces ad gratiam futurorum ineundam potius accusentur, quam pro eorum virtute honores impertiantur. Deinde illum accusavit, quod nulla in re officium ejus exposceret. Hæc quum dixisset, acerrimo equo aliisque muneribus illum ornavit, effecitque ut qui antea suspectus esset, tunc fidelissimus, et pop. Rom. studiosissimus efficeretur. Absurdum enim esse dicebat, equos et canes venaticos cura hominum, et familiaritate, et victu mansuescere, feritatemque deponere, hominibus vero imperiositate, non gratia et mansuetudine rebelles animos sibi conciliare; asperiora profecto violentioraque esse, quæ agricolæ faciunt de caprifico, ac apiastro, oleastroque; nam has arbores in oleas, ficusque, ac pyros domesticas fovendo blandiendoque convertunt. *Oliv.*

Lucanum equitem] Cohortum principes hunc accusaverant, quod ex castris se surripiens, ex ordine discesserat. Hos Fabius interrogat, qualem hunc esse hominem animadvertissent. Approbantibus cunctis, et ejus res gestas extollentibus, Fabius diligenter sciscitatus discessus et erroris causam, ubi comperit hominem scorti cujusdam amore correptum,

statim curavit clam meretriculam illam comprehendi, et ad se in castra produci; quo facto, juvenem ad se accitum benigne compellat. Non te fugit, inquit, quod præter leges et mores Romanos e castris noctu sæpe discesseris; sed antea bonum te fuisse virum haud oblitus sum: errores igitur tui cum rebus a te bene gestis recompensentur; posthac vero te in aliis rebus observabo. Educta deinde tentorio muliercula, Hæc, inquit, te in castris retinebit, nisi propter aliam improbitatem discesseris; nam hujus amore e castris discedere ferebatur. Eam deinde juveni tradidit, et illum fortissimum sibi retinuit, et reip. utilem. *Idem.*

§ 8 *Ædilis plebeius*] Erant enim ædiles curules, et plebeii. Qui veluti ministri tribunorum erant. Unde neque illis noceri potuit. Dionys. lib. VI. 'Curules dicebantur, quoniam ea sella honoris causa utebantur. Plebeii tantum in subselliis sedebant, ut et Tribuni et Quæstores.'

Assumpto Isiaci habitu] Sumpto habitu sacerdotis Isidis. Erat autem habitus mendicantis; nam sacerdotes Isiaci mendicantes per urbem et vicos vagabantur, pollicentes se futura prædicturos, si daretur assis, et inde quæstum faciebant. *Oliver.*

Omnes autem, &c.] Damnat ulterius et eos qui vitæ nimium cupidi omnem indignitatem et turpitudinem vitandæ mortis gratia subire non dubitabant, et eos qui alienæ mortis avidi homines ad eam necessitatem impellebant, ut ea sustinere cogantur. *Oliver.*

§ 9 *Vetulionis*] Ad differentiam Saturnini Apuleii, de suo supra dictum est. *Oliv. Aliquanto speciosius sententiis Saturnini Vetullionæ*] Ita vulgo. In Susiano, Winchel. et Pulmann. *Aliquanto speciosius Saturnini Vetúlonis.* Corradus legit: *Aliquanto speciosius Sentii Saturnini Vetulionis.* Sed idem hoc narrat Appianus Alexandrinus de Pomponio quodam. Locus hic haud dubie contaminatissimus est, ac merito notandus asterisco; sed nihil auxilii in exemplaribus est. *Pigh.*

Puteolos] Oppidum maritimum Campaniæ, non procul ab Averno lacu.

Perinde ut publicum ministerium] Tanquam publico officio fungens.

EXT. § 1 *Cum Alexander, &c.*] Cum Alexander ducturus esset exercitum in Persas, consuluit oraculum, quem suscepti belli eventum esset habiturus; felicem respondit Apollo, si eum, qui primus sibi porta egresso occurrisset, occidi jussisset. *Oliv.*

Sorte] Vaticinio sortilegorum.

§ 2 *Sordida magorum dominatione Perside oppressa*] Ita vulgo. Vett. libri recte omittunt vocem, *Perside.* Res enim accidit magis jam oppressis et occisis, ac Perside liberata. *Pighius. Sordida magorum dominatione oppressa, Darius rex adjutoribus ejusdem dignitatis assumptis*] Mire involutus locus: mihi quidem. Darium ecce regem vocat: atque candidatus regni saltem erat, et de eo agitur, quo modo et qua fraude regnum adeptus. Sed et adjutores ejusdem dignitatis appellat. Adjutoresne regni? imo contra, adversarii ejus, et quisque sibi spondebat eam dignitatem. Aut nihil video, aut grandis et audax depravatio, quæ nescio an sit levanda; nam ut tollam prorsus sine libris vix sperem: *Darius rei adjutoribus ejusdem assumptis.* Historia sane talis: et ii qui conjurarant in magos, convenere simul in hanc conditionem de regno. *Lipsius.*

Darius rex] Futurus.

Adjutoribus ejusdem dignitatis assumptis] Id est, aliis nobilibus, qui secum magos oppresserant. *Bad.*

Primus hinnisset] An nove hoc excogitatum? an Persis quoque aliqua in hinnitu religio, ut Germanis olim? Multa morum et rituum hæ duæ gen-

tes alias participant. *Coler.*

Equisonis] Per noctem, ut alii, equum pridie constitutam diem ad eundem locum duxit, ibique equæ admisit; vel, ut dicit Valerius, in equæ genitalem partem dimissam manum, cum ad eum locum ventum esset, equi naribus admovit, quo odore, vel voluptate veneris irritatus equus hinnitum statim dedit, et segnibus aliis felix auspicium domino primus emisit. *Oliv.*

Naribus equi] Aliter Justinus ex Herodoto. Sed idem ex Persarum commentariis alterum excerpsit, quibus et Valerius adhæret. *Coler.*

§ 3 *Bias autem, &c.*] Quod Bianti Valerius attribuit, Chiloni Plutarchus ascribit. Chilon enim, ut tradit Plutarchus, dicere solebat, Ames eatenus, quasi aliquando sis odio forte habiturus. Item: Hactenus oderis, tanquam fortasse sis amaturus. Ac si diceret: Non debemus eo usque amicum amare, ut si quid indignum, et turpe fecerit, vel jusserit, odisse nequeamus. Et contra, nec tantopere odisse, ut eum in amicitiam nostram, si necesse fuerit, recipere non possimus. Non mirum hoc a Biante dictum, nam et Scipio, teste Cic. lib. de Amicitia, dicere solebat, nihil difficilius esse, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Laërtius quoque hoc Biantis dictum, non Chilonis fuisse affirmat. *Oliver.*

§ 4 *Lampsacenæ*] Lampsacum urbs in littore Hellesponti sita, in ora Asiatica. *Lampsacenæ, &c.*] Hic quod Valerius Anaximeni attribuit, nonnulli Aristoteli tradunt. Utroque enim præceptore Alexander est usus. *Oliver. Lampsacenæ*] Si pro patria intercessurum putavit Alexander, non recte Aristoteli id attribuas, cui patria non Lampsacum, sed Stagira fuit. *Bad.*

Vetusta nobilitate] Lampsacum dictum ἀπὸ Λαμψάκης ἐπιχωρίας τινὸς κόρης, teste Stephano. Vini feracissima fuit hæc civitas. Unde haud dubie a Priapo condita scribitur, Bacchi et Veneris filio. De qua re multis Plutarchus in libello De Clar. Mulier. Sed et Demosthenes Πριάπου κτίσμα appellat. Servius ad Georg. IV. 'Priapus fuit de Lampsaco, civitate Hellesponti, de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, post in numerum Deorum receptus meruit numen esse hortorum.' *Coler.*

§ 6 *Totius concionis*] Id est, populi convocati.

§ 7 *Annibal superior*] Autor de Viris Illustr. dissentit a Valerio et nomine, et tempore. Non enim Annibalem, sed Himilconem, nec secundo, sed primo Punico bello contigisse dicit. Hæc sunt ejus verba: 'Cn. Duilius primo Punico bello dux contra Carthaginienses missus, ubi vidit eos multum mari posse, classem magis validam quam decoram fabrefecit, et manus ferreas injiciens, hostium naves apprehendit; et victi et capti sunt. Himilco dux Carthaginiensium fugit, et a Senatu quæsivit, quid faciendum censerent: omnibus ut pugnaret clamantibus, Feci, inquit, et victus sum: et sic pœnam crucis effugit; nam apud Pœnos dux re male gesta puniebatur. Duilio concessum est, ut prælucente funali et præcinente tibicine a cœna publice rediret.' *Superior*] Fuerunt secundum Valerium superior et inferior. Superior, qui primo Punico bello Duilio consule navali prœlio superatus est. Inferior, qui secundo gravissimam Romanis et Italiæ cladem ac pæne ruinam rerum omnium intulit; sed tandem a Scipione Africano superiore et Italia pulsus est, et Africa acie superatus. *Oliver.* *Annibal a Duilio consule*] In Susiano, Coloniensi, et Pulmanniano optime, *Superior Annibal*, ut discernatur scilicet ab illo, qui sequitur, et bellum secundum Punicum gessit, Amilcaris

filio. Hunc Orosius seniorem Annibalem vocat. Polybius et Zonaras Gisgonis filium appellant, qui primo Punico bello fuit dux quidem celebris, sed infelix. *Pigh.*

Quendam ex amicis] Vide quantum dissentiat a Plinio: nam Plinius non misisse quempiam, sed ipsum profugisse ducem, Carthaginemque petiisse, et a Senatu quæsisse dicit, quid sibi faciendum esset. *Oliver.* *Quendam ex amicis compositum et ornatum Carthaginem misit*] Locus etiam in scriptis exemplaribus contaminatissimus, qui nescio an recte sanari adhuc poterit. In Cauchiano et Winchel. legitur: *quendam ex amicis compositum et subornatum.* In aliis omnibus: *compositum et formatum.* Forte legendum: *confestim informatum.* Sed quia nihil certi, nihil etiam mutare volui. *Pigh.*

§ 8 *Alter item Annibal, &c.*] Livius lib. XXII. 'Accesserant,' inquit, 'duæ res ad augendam Dictatoris invidiam; una fraude ac dolo Annibalis, qui cum a profugis ei monstratus ager Dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab eo uno ferrum, ignemque, et vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset; altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non expectata in eo Senatus auctoritas est, ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis. Quod sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces, Romanum Pœnumque, ut quæ pars plus reciperet quam daret, argenti pondo bina et selibras in militem præstaret; CCXLVII. cum plures Romanus, quam Pœnus recepisset, argentumque pro eis debitum, (sæpe jactata in Senatu re,) quoniam non consuluisset Patres, tardius erogaretur, inviolatum ab hoste agrum, misso Romam filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato exolvit.' Frontinus vero: 'Annibal in Fabium, cui neque virtute, nec arte bellandi par erat, ut infamia distringeret, agris ejus abstinuit, cæteros populatus. Contra ille ne suspecta civibus fides esset magnitudine animi effecit, publicatis possessionibus suis.' Hoc idem fecisse Periclem tradit Justinus. *Oliver.*

§ 9 *Tusculanis*] Tusculum oppidum Latii Straboni, quindecim millia passuum ab urbe. Hodie ignobilis vicus, et Fuscatam appellant. *Tusculanis, &c.*] Tusculani sæpe defecerant a Romanis. Hanc injuriam cum Romani ferre non possent, Camillum cum exercitu miserunt, qui agros vastaret, urbem funditus everteret. Sed Tusculani calliditate consilii vim Romanam arcuerunt; intrantibus enim eorum fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermissus; patentibus urbis portis, togati obviam frequentes Imperatoribus Romanis processere, commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Tum Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens, ingressus urbem, ubi patentes januas, et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, et repletas semitas inter vulgus puerorum et mulierum huc et illuc euntium, qua quemque suorum usuum causa ferret, nihil usquam non pavidis modo, sed mirantibus quidem simile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. Adeo nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat; sed ita omnia constanti tranquillaque pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset. Victus patientia hostium Camillus, ubi omnia vidit esse pacata, et in agris et in urbe, Tusculanos ad Sena-

tum ire jubet; Senatui deinde scribit, quæ viderat: Senatus Tusculanos non solum amicitia et pace dignos judicavit, sed insuper etiam civitate donavit. *Oliver.*

§ 10 *At Volscorum ducis, &c.*] Martius Coriolanus urbe pulsus, ut dictum est, exulatum in Volscos abiit. Hospitio utebatur Attii Tulli Volscorum principis, et Romanis semper infesti. Hi duo consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent; multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute fractos spiritus esse; arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenter aliqua ira exacerbarentur animi. Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur; ideo auctore Attio illo vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur, Tullus, ut domi compositum cum Martio fuerat, ad consules venit, dicit esse quæ secreto agere de republica velit. Remotis arbitris, Invitus, inquit, quod sequius sit, de meis civibus loquor, non tamen admissum quicquam ab his criminatum venio, sed cautum ne admittant. Nimio plus quam velim nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia sumus incolumes. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. Ludi sunt. Spectaculo intenta civitas erit. Memini quid per eandem occasionem a Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. Horret animus ne quid inconsulte aut temere fiat. Hæc vestra, nostraque causa primum dicenda vobis consulibus ratus sum: quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictique contagione præsens violer. Hæc locutus abiit. Consules cum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res ad præcavendum vel ex supervacuo movit, factoque SCto ut urbe excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta, ut consceleratos contaminatosque ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque abactos. Cum prope continuato agmine irent, progressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens quærendo, indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, omnes ad bellum et arma concitavit, et quod ratione nunquam obtinuisset, arte et calliditate consecutus est. Vide Livium libro II. *Oliver.*

Cap. IV. § 1 *Omnibus militaribus copiis*] Livius lib. I. 'Fidenates,' inquit, 'colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma concitantur. Cum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metio exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tyberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu; in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos; Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat quam fidei; neque manere, neque transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subiisse sese ratus est, erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret tempus, explicat ordines. Consilium erat, quam fortuna rem daret, eo inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant,

ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt; inde eques citato equo nunciat regi abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori; equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prœlium jubet, nihil trepidatione opus esse, suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant: idem imperat ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. Qui viderant, id quod ab rege auditum erat rati, eo acrius pugnant; terror ad hostes transit; et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur, ab oppido terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem alieno pavore percussum ferociter redit; nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat: quo postquam fuga inclinavit, alii arma fœde jactantes in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alias ante Romana pugna atrocior fuit. Tum Albanus exercitus spectator certaminis deductus in campos est; de Metio vero Suffetio ejus duce crudele sumptum est supplicium, ut duabus quadrigis alligatus dilaceraretur.' *Oliver.*

Fidenas] Urbs hæc Latii mediterranea. *Fidenas aggresso*] Lege Polyænum lib. VIII.

Torpere] Pigrescere et languere: nam crebro Fidenates adversus Romanos rebellantes Romanam juventutem otio torpescere non permittebant. *Oliver.*

Detecto, &c.] Nam Albani, relictis Romanorum lateribus, se in collem receperunt. *Idem.*

Concitato enim equo] Livius dicit eum prius vovisse duodecim Salios, fanaque Pallori et Pavori. *Idem.*

Globos] Omnem multitudinem et ordinem pugnantium. *Omnes pugnantium globos præcurrit*] Vetus recte, *percurrit.* Miscuit se globis, non præcurrit. *Lips.*

Prædicans suo jussu] Narrat historiam fuse Servius ad Æneid. VIII. *Coler.*

§ 2 *At ne continuo, &c.*] Tarquinius Superbus cum Gabios, urbem propinquam et validam, sæpius aggressus, virtute expugnare non posset, ad fraudes et dolos conversus est. Nam cum velut deposito bello fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus Tarquinius, filius ejus, qui minor ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; jam ab alienis in suos vertisse superbiam, et liberorum quoque eum frequentiæ tædere; ut quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat, ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat; se quidem inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostem L. Tarquinii credidisse. Nam ne errarent, manere iis bellum quod positum simuletur, et per occasionem eum incautos invasurum; quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum omne Latium, Volscos quoque se, inde Æquos et Hernicos petiturum, donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelissimis atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem et ferocissimum populum inventurum. Cum si nihil moverentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne a Gabinis excipitur, quos paulo post ad rebellandum incitat. Ipse cum promptissimis juvenum prædatum, atque in expeditionem vadit; et cum dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret

fides, Dux ad ultimum belli legitur. Ibi cum inscia multitudine quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque res Gabina superior esset, tum certatim summi infimique Gabinorum Sextum Tarquinium dono Deum sibi missum credere; apud milites vero obeundo pericula et labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta charitate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Ita postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum ex suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuntio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. Rex velut deliberabundus in hortum ædium transiit, sequente nuntio filii: ibi inambulans tacitus summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. interrogando expectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto, ubi quid vellet pater, quidve præciperet, tacitis ambagibus patuit, primores civitatis criminando, alios apud populum, alios suæ ipsius invidiæ opportunos interemit; multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona, juxta atque interemptorum divisa fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur. *Oliv.*

Tarquinii filius] Polyænus vocat νεώτατον τῶν παίδων Σέξτον. *Coler.*

Gabios] Latii hæc urbs Livio, Plinio, aliis. Ubi hodie Gallicano, ut putant Marlianus, Leander, et Blondus. Zagarolo Onuphrio putatur.

Verbera] Quia se ipsum dedita opera jusserat verberari; cujus rei nullam prorsus mentionem facit Livius. Justinus vero hac eadem simulatione usum fuisse Zopyrum unum ex interfectoribus magorum, et de principibus Darii Persarum regis dicit, qui, ut Babyloniam Persarum imperio subjiceret, domi se verberibus lacerari toto corpore jussit, et titulo transfugæ Babylonem profectus, hac eadem arte urbem et imperium Dario prodidit. *Oliv.*

Non vinctis manibus] Hoc solo dempto, quod non erant illi manus vinctæ. *Badius.*

§ 3 *Unico perseverantiæ irritamento*] Unum erat, inquit, quod Gallos in obsidendis Romanis perseverare incitaret, quod eos fame vincere posse sperabant; nam armis aut vi aliqua capi posse Capitolium desperabant, quod locus natura munitissimus esset. *Oliv.*

Misertus est, &c.] Lactantius Firmianus Divin. Inst. lib. I. 'Eodem,' inquit, 'tempore Jovi Pistori ara posita est, quod eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod habebant, panem conficerent, et in hostium castra jactarent, eoque facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis inopia subigi posse Romanos.' Ovidius quoque Fast. VI. 393. 'Posse fame vinci spes excidit. Hoste repulso Candida Pistori ponitur ara Jovi.' *Idem.*

Præsidia inopiæ] Jupiter Pistor hinc natus. Lactantius lib. I. cap. 30. Hujus Festum VI. Id. Jun. celebrabatur, teste Ovid. Fast. VI. *Coler.*

§ 4 *Alterum Italiæ latus*] Lucaniam regionem.

Alterum] Brutios in Umbria.

Nero] Cum cuperet Asdrubalem, ejusque copias, antequam Annibali fratri jungeretur, excidi, idcircoque

festinaret se Livio Salinatori collegæ suo, cui bellum illud mandatum fuerat, parum fidens viribus, quæ sub ipso erant, adjungere, neque tamen discessum suum nosci ab Annibale, cui oppositus erat; mille equites, sex millia peditum delegit, præcepitque legatis, quos relinquebat, ut eædem stationes, vigiliæ æque agerentur, totidem ignes arderent, eadem facies castrorum servaretur, ne quid suspicatus Annibal auderet adversus paucitatem relictorum. Pronuntiat occupare se in Lucanis proximam urbem, Punicumque præsidium velle, ut ad iter parati essent: nocte profectus flexit in Picenum, deinde cum in Umbriam occultatis itineribus venisset, nuntios præmisit ad collegam, qui nuntiarent ejus adventum, percontarenturque clam an palam, interdiu an nocte venire se vellet, iisdem an aliis consideret castris. Nocte clam ingredi melius visum est. Tessera per castra a consule data erat, ut tribunus tribunum, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet, neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret, detractaturus pugnam, si consulum junctas vires intelligeret. Igitur inscium duplicatis aggressus copiis, Claudius Nero superavit, et velocius omni nuntio rediit ad Annibalem. Ita ex duobus callidissimis Pœnorum ducibus eodem consilio alterum celavit, alterum oppressit. *Oliv.*

Metaurum] Metaurus fluvius est Umbriæ defluens in Adriaticum sinum, carus et nobilitatus hac Livii et Neronis victoria. *Idem.*

Quo evenit] Non prius Annibal sensit Neronem e castris discessisse ad opem collegæ ferendam, quam Nero caput Asdrubalis in castra fratris conjici jussit. Quo viso, dixisse fertur, tum demum cognoscere se Deos iratos Carthaginiensibus. *Idem.*

§ 5 *Q. Metellus*] Qui Pius cognominatus est, quia patris exilium longis lachrymis prosecutus fuerit, nec ab iis temperare potuerit, prius quam fuit in patriam revocatus. *Idem.*

Contrebiam] Alii *Trebiam* vocant. Sed plures *Contrebiam.* Virgilius Æneid. VII. Mutuscam indigitat. Servius: 'Hæc Trebia postea dicta est, quam modo Tribulam dicunt, apud quam Annibal delevit populum Romanum.' Est et flumen Trebin apud Plinium, Strabonem, Silium lib. IV. *Coler.*

Tunicam] Frontinus lib. I. cap. 1. 'Metellus,' inquit, 'Pius in Hispania interrogatus quid postera die facturus esset: Tunicam meam, inquit, si hoc eloqui posset, comburerem.' *Oliv.*

EXT. § 1 *Agathocles, &c.*] Hic Siciliæ tyrannus, quem ex humili et sordido loco ad regiam majestatem fortuna mira indulgentia provexerat, cum a Pœnis duce Hamilcare duobus prœliis superatus intra Syracusas obsideretur, videretque se longe viribus imparem, et ad ferendam obsidionem minime paratum, statuit bellum in Africam transferre, mira prorsus audacia, ut quibus in solo urbis suæ par non erat, eorum urbi bellum inferret, et quod sua tueri non poterat, impugnaret aliena, victusque victoribus insultaret. Hujus consilii non minus admirabile silentium, quam commentum fuit, populo hoc solum professus, invenisse se victoriæ viam, animos illi tantum in brevem obsidionis patientiam firmarent. Conscripto deinde exercitu, cum duobus filiis adultis, nullo militum sciente quo veheretur, trajecit in Africam: exposito deinde in littore exercitu, consilium suum omnibus aperuit, eosque ad certam victoriam hortatur. Facta in agros subita excursione, passim omnia prosternit, villas castellaque incendit; cui cum Hanno

dux Pœnorum factus esset obvius, primo prœlio vincitur et occiditur: nam duo millia de Siculis, tria millia de Pœnis cum ipso duce cecidere. Hac victoria elatus Agathocles, urbes castellaque expugnat, prædas ingentes agit, hostium multa millia trucidat, castra deinde quinto lapide a Carthagine ponit, ut damna clarissimarum rerum, vastitatemque agrorum, et incendia villarum de muris ipsius urbis specularentur. Denique brevi effecit, ut tota pœne provincia à Pœnis deficeret. Iterato cum Carthaginiensibus bello duce Bomilcare, gravi prœlio superavit, cum magno utriusque exercitus sanguine. Post hanc victoriam profligatis in Africa rebus, nihil actum esse putans, si amplius Syracusæ obsiderentur, tradito exercitu filio suo, recurrit in Siciliam; cujus adventu omnes Siciliæ urbes, auditis rebus quas in Africa gesserat, certatim ei se tradunt, atque ita pulsis e Sicilia Pœnis, totius insulæ imperium occupavit. Reversus deinde in Africam, cum mutata fortuna cuncta adversa sibi evenissent, victus, et in Siciliam redire coactus, cum Pœnis pacem æquis conditionibus fecit. *Oliv.*

§ 2 *Quid Annibal, &c.*] Frontinus lib. II. cap. 2. 'Annibal,' inquit, 'apud Cannas cum comperisset Vulturnum amnem ultra reliquorum naturam fluminum ingentes auras mane proflare, quæ arenarum, pulverisque vortices agerent, sic duxit aciem, ut tota vis a tergo suis, Romanis in ora et oculos incideret. Quibus incommodis mire hosti adversantibus, illam memorabilem adeptus est victoriam.' Livius non hoc solum stratagemate, sed aliis quoque usum Annibalem fuisse dicit in Cannensi pugna, quibus Romanos oppressit magis, quam vicit. Nam et suis quibusdam imperavit, ut cum accensa pugna videretur, simulata fuga Romanam legionem in insidias deducerent, quæ ad internecionem usque deleta fuit. Et in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum prœlium segne primo, et a Punica cœptum fraude. Quingenti ferme equites Numidæ, præter consueta arma, telaque, gladios occultos sub loricis habentes, usi specie transfugarum, ad Romanos transiere; qui cum a suis parmas post terga habentes adequitassent, repente ex equis resiliunt, parmisque et jaculis ante pedes hostium projectis in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere a tergo jubentur; ac dum prœlium ab omni parte conseritur, quieti mansere. Postquam vero omnium oculos animosque occupaverat certamen, tum arreptis scutis, quæ passim inter acervos cæsorum corporum strata erant, versam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes ac poplites cædentes, stragem ingentem dederunt, ac majorem aliquando pavorem ac tumultum fecerunt. *Oliv.*

Adversum haberet] Quia Apulia ventis abundat, et præsertim Iapyge.

CAP. V. *Campi quoque*] In campo Martio populi Romani comitia habebantur, creabanturque magistratus, in quem candidati descendebant. *Oliverius.*

Instruxerit] Possit instruere.

§ 1 *Triclinium*] Vide F. Ursinum, et Ciacconum de Triclinio.

Lectulos Punicos] Ligneos intellige. Seneca ita interpretatur Epist. XCVI. Tuberonis ligneos lectulos, cum in publicum sternerentur. Pœnos opifices opere lignario olim claruisse Romæ, argumento sunt aliquot Catonis et Plauti loca. Cato certe libris de Re Rustica 'Fenestras Punicas,' 'Torcular Pœnicum,' 'Coagmenta Punica' commemorat. Plinius libro XXX. capite undecimo, 'lectos Punicos.' Plautus Aulularia, 'Laternam Punicam.' Oportet fuisse lectulos humiliores cæteris. Isidor. lib. XX.

'Punicani lecti parvi et humiles primum a Carthagine advecti, et inde nominati.' *Coler.*

Pellibus hædinis] Quibus nihil fœdius et abjectius.

§ 2 *P. autem Scipio*] De hac repulsa Cicero in Oratione pro Planco.

Is qui consul Jugurthæ bellum indixit, qui matrem Idæam, &c.] Hoc loco plagæ vetustæ turpissimam videmus cicatricem sciolorum imperitia inductam, quam vix ipse sanaret Æsculapius sine antiquorum exemplarium auxilio. Confunduntur enim hic tres Nasicæ, eorumque res insigniores falso ac perperam uni adscribuntur. Ignarus historiæ ludimagister aliquis hunc locum fortassis injuria temporis ante luxatum corrigere cupiens, verba quædam, quibus historiæ discernebantur, velut ociosa ac superflua sustulisse videtur, uni huic Scipioni candidato omnia attribuenda existimans, ut forte mendosus locus ex parte jam præ se ferebat. Verum non intellexit, Valerium non hic unius res gestas, sed totius ejus domus præclariora stemmata adducere, ut monstraret, quam bene meritæ familiæ levi de causa repulsæ labem populus intulerit. Plagam denuo, inquies, aperuisti, sed adhibe nunc remedium. Quod cum nihil juvent Manuscripti codices, profecto difficile ac minime præsens esse fateor; nisi illud ex ipsa sumamus historiæ veritate. Quam paucis verbis interjectis ita, si conjecturæ locus aliquis est, restituendam Valerio suspicor: *P. autem Scipio Nasica togatæ potentiæ clarissimum lumen, pater ejus, qui consul Jugurthæ bellum indixit, ejusque nepos qui matrem Idæam Phrygicis sedibus ad nostras aras focosque migrantem sanctissimis manibus excepit; is ipse qui multas et pestiferas seditiones auctoritatis suæ robore oppressit, cujus patre principe senatus per aliquot annos gloriatus est, &c.* Non video qua meliore via lectionis vulgatæ falsitas declinari posset. Sed judicent docti: ipse quidem nihil mutare sine veterum librorum auctoritate volui. Cur autem existimem de P. Nasica Serapione loqui auctorem non paucæ sunt rationes, quas in Annalibus nostris in ejus hac ædilitate latius exposui. Jam reliqua quædam orationis verba ex codicibus scriptis ut emendemus, legendum ex omnium suffragatione: *togatæ potentiæ clarissimum lumen:* non ut vulgo, *clarum.* Et postea: *Qui matrem Idæam Phrygicis sedibus ad nostras aras focosque migrantem.* Non *e Phrygiis.* Agnoscit κτητικὸν φρυγικὸς Stephanus de Urbibus. Denique Cicero sine præpositione, 'migrare domo,' Verrina quarta dixit. Denique in exempli ejusdem fine legendum: *non patiendo eos a securis peti:* idque ex omnium veterum librorum consensu. Impressi codices, *a scurris,* produnt perperam. Erat enim in illa Scipionis facetia quidem contumeliæ nonnihil, sed nulla scurrilitas, quæ turpitudinem atque obscœnitatem amat. *Pighius.*

Pestiferas seditiones] Nam Tiberium Gracchum seditiosissimum hominem, ut supra dictum est, propria manu interemit. *Oliv.*

Rusticæ tribus] Tribus ratione triplici fuerunt distinctæ; in Urbanas, suburbanas, quæ fuerunt libertinorum; et rusticanas, quæ ingenuorum.

§ 3 *Nullus, &c.*] Contigit A. U. DLXVII, et DLXVIII, et DLXIX.

Frustra] Ter scilicet secundum Autorem de Viris Illustribus, qui dicit: 'Primo consulatu, quem post tres repulsas adeptus erat, de Liguribus triumphavit.' *Oliver.*

§ 4 *Quintum autem, &c.*] De hoc Plinius: 'Quintus Cæcilius Metellus, a domita Macedonia Macedonicus, Prætor Pseudo-Philippum, qui idem Andriscus dictus est, vicit. Invisus plebi ob nimiam severitatem, et ideo post duas repulsas consul ægre factus,

Arbachos in Hispania domuit,' &c. *Oliv.* Contigit A. U. DCVII. et DCIX.

De Pseudo-Philippo] De falso Philippo, id est, qui se falso Philippi regis filium asseverans, ex concubina natum, totam ferme Macedoniam multo favore occupaverat. *Oliv.*

Eundem de Pseudo-Philippo triumphantem, &c.] Non dissimili, qua prius, audacia in hunc quoque locum grassati sunt scioli. Constat enim Q. Metellum Macedonicum triumphasse de Pseudo-Philippo, bellumque Achaicum gessisse ex prætura, priusquam consulatum peteret. Atqui hæc verba sonant, post repulsam consulatus triumphasse, Achaicumque bellum profligasse Metellum. Quod plane falsum esse, vel solus auctor, qui de Viris Illustribus scripsit, abunde docet cap. 61. Hoc pacto nobis bonos auctores deformaverunt glossographi. Veræ tamen lectionis vestigia quædam remansere in Campensi libro, cujus initium tale hoc modo prosequendum opinor: 'Quem de Pseudo-Philippo triumphantem universus senatus lætum et alacrem in Capitolium prosequutus erat. Achaici etiam belli, cui summam manum L. Mummius adjecit, maxima pars ab hoc viro profligata fuerat.' *Pigh.*

Achaici etiam, &c.] Quod et Autor de Vir. Illust. ita testatur: 'Lucius Mummius, deleta Achaia, Achaicus, adversus Corinthios missus victoriam alieno labore quæsitam intercepit: nam cum illos Metellus Macedonicus apud Heracleam fudisset, et duce Critolao privasset, cum lictoribus et paucis equitibus in Metelli castra properavit.' *Oliver.* Contigit A. U. DCLIX.

Cui mox duas clarissimas provincias aut daturus erat, aut debiturus, Achaiam et Macedoniam] Ita vulgo. Non dabat tum provincias pop., sed eas senatus decernebat magistratibus sortiendas. Alia est lectio in Campensi sic: *cui mox duas clarissimas provincias aut debiturus erat, aut debiturus.* Mendose. Legendum enim puto: *aut debebat, aut erat debiturus.* Debebat enim illi Macedoniam, cum negaret consulatum, et debiturus mox erat Hispaniam citeriorem, quam post consulatum, Celtiberis subactis, in potestatem redegit. Hinc pulchre L. Florus lib. II. cap. 17. 'Metellus ille, cui ex Macedonia cognomen, meruerat et Celtibericus fieri.' Nomina vero provinciarum quæ sequuntur in vulgatis exemplaribus, *Achaia* et *Macedonia* scilicet, in Campensi erasa sunt, et non male profecto, cum ex falsis annotatiunculis sint fortassis assuta. *Pigh.*

§ 5 *Divitias et imperia largitus*] Nam occupata republica, proscriptorum civium bona donavit, magistratus et provincias atque imperia pro sua libidine dedit. *Oliv.*

Leges vetustas abrogavit] Sustulit leges antiquas, quæ suis rationibus obsisterent, et præsertim cum cives a Mario proscriptos revocavit. *Idem.*

CAP. VI. § 1 *Nam, &c.*] Cont. A. U. DXXXVII.

Quatuor et viginti millia] Longe discrepat a Livio in numero servorum: nam tantum octo millia fuisse tradit Livius, cui assentitur Macrobius Saturnal. lib. I. cum ait: 'Ad Cannas victis Romanis octo millia servorum empta militaverunt.' *Oliv.*

Quatuor et viginti millia servorum comparaverunt] Legendum videri: *quatuor millia servorum*, et caussam erroris docui in II. Elector. *Lips.*

Adactosque jurejurando] Sacramento militiæ astrictos, more justæ legitimæque militiæ. *Oliv.*

Fidiculis] Cluver. legit, *Pediculis.*

Capite censos] *Capite censi* dicebantur, qui nullo censu habebantur, sed eorum capita solum censebantur, quia parum vel nihil possiderent. *Oliv.*

E cellis] In quibus servi a dominis

servabantur. *Cellis servilibus*] Ita Seneca 'pauperis cellam.' Servius de re ipsa: 'Servos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Annibalis tempore cum post Cannense prœlium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas.' *Coler.*

Prætextati] Nobiles scilicet, qui necdum decimum septimum ætatis annum, quo virilem togam acciperent, attigerant. *Bad.*

Adjudicatorum etiam] Ita vulgo. In Mss. libris *addictorum* legitur. *Addicti* proprie autem dicebantur, qui in temporariam servitutem, propter debita creditoribus, sententia prætoris addicebantur, qui alio nomine nexi vocabantur, ut Varro de Lingua Latina. Plautus Pœnulo: 'Ubi in jus venerit, Addicet prætor familiam totam tibi.' *Pigh.*

Propter eandem cladem senatus Otacilio, &c.] Livius ab U. C. lib. XXIII. 'Per idem fere tempus literæ e Sicilia Sardiniaque Romam allatæ: priores e Sicilia Otacilii proprætoris in Senatu recitatæ sunt: L. Furium Prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse, ipsum graviter saucium in discrimine esse vitæ ultimo, militi et navalibus sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari, neque unde detur esse: magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur, sibique, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendiis frumentoque ab Corn. Mammula proprætore ex Sardinia scripta: responsum utrisque non esse, unde mitteretur, jussique ipsi classibus et exercitibus suis consulerent. Otacilius ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in stipendium quantum argenti opus fuit, et sex mensium frumentum accepit; Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii rogatione Minutii tribuni plebis facti sunt.' *Oliver.*

Socii præberent] Dissentit a Livio Valerius. Nam a sociis benignissime erogatum stipendium et frumentum dicit Livius, ut supra ostendimus, nec amisisse tunc provincias, sed obtinuisse. *Oliver.*

Longinquis expensis] Cum ipsi domi indigerent.

Nutrices] Nutrices Romæ Sicilia et Sardinia. De Sicilia multa Cicero in Verrinis. Cato etiam cellam penariam Reipublicæ, nutricem plebis Romanæ appellaverat. Strabo lib. VI. ταμεῖον τῆς Ῥώμης ex Polybio. Idem frumenta præ cæteris, tum melle, croco abundasse scribit. Plinius etiam sal addit. Sardinia vero, licet aspera ex parte sit, tamen Straboni ejusdem major pars εὐδαίμων τοῖς πᾶσι. Horatius libro primo, Od. XXXI. 'Non opimas Sardiniæ segetes feracis.' Salvianus lib. VI. Sardiniam et Siciliam 'fiscalia horrea' vocat. *Coler.*

Stabilimenta] Sustentacula bellorum, a quibus Romani ad sustentanda onera belli juvabantur.

Dimisit] Neque tamen amissas vult Valerius tunc eas provincias; sed amitti potuisse, quia dimissæ auxilii et consilii expertes. *Idem.*

§ 2 *Eadem Casilinates*] Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant cum paucis Romanis Latinique nominis, quos a patria Cannas in castra proficiscentes nuntius acceptæ cladis Casilinum convertit, qui paulo post, cæsis oppidanis, urbem occuparunt. Additur, et Perusina cohors eodem nuntio Casilinum compulsa, penuria frumenti nimium etiam hominum videri faciebat. Ad hanc urbem, vel si fieri posset, in deditionem accipiendam, vel viribus expugnandam, Annibal partem exercitus misit, qui omnes, ab oppidanis eruptione facta, turpiter fusi fugati-

que fuerunt. Ita primis repulsis, dux alter Pœnorum Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium Rom. sustinuit. Postremo Annibal castris ante ipsa mœnia positis, parvam urbem parvumque præsidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat: quod cum sibi parum processisset, ad obsidionem conversus, castra munivit, firmissimaque præsidia imposuit. Ubi longa obsidio oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat, quam tamen consilio et calliditate Sempronii ducis Romani, qui haud procul inde aberat, aliquamdiu tolerarunt, missis per Vulturnum amnem, qui locum illum præterfluebat, doliis vino frumentoque plenis, qua re paulo post ab hostibus cognita, intercepta sunt dolia et omnis spes erepta; nuces deinde fusæ a Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, et omne herbarum radicumque genus muri aggeribus eruerant. Etiam cum hostes obarassent quicquid herbidi terreni extra murum erat, raparum semen injecerunt, ut Annibal: Eone usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum? exclamaret: et qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum secum agi passus est de redemptione liberorum capitum; septunces auri in singulos pretium convenit; fide accepta, sese tradiderunt. Strabo in fine quinti libri hujus meminit obsidionis; dicit enim: 'Romam versus Casilinum situm est ad flumen Vulturnum, in quo Prænestini milites quadraginta et quingenti adversus Annibalem, variis instructum copiis, tamdiu obsidionem pertulere, ut invalescente fame, mus drachmis ducentis venundaretur, et venditor quidem mortem oppetierit, emptor autem incolumis evaserit. Cum autem Annibal eos rapas prope murum seminasse conspiceret, tantam animorum tolerantiam admiratione prosecutus est, quod homines tamdiu obsistere posse sperarent, quod rapæ maturescerent. Itaque paucis exceptis, mortales illi victores extitere omnes, nisi quos aut fames confecit aut prœlia.' *Oliver.* Contigit A. U. DXXXVII.

Defectos] Destitutos et evacuatos.

Resolutas aqua] Mollitas atque decoctas.

Campanæ] Ipsius Capuæ.

Deliciis] Constat Campanorum deliciis Pœnorum exercitum, ad id tempus invictum, sic enervatum esse, ut vix militiæ labores sustineret. Ductus enim Capuam in hiberna, sic se omnibus voluptatibus immersit, ut quos nulla vis mali antea vicerat, postmodum nimia bona perdiderint, scil. voluptates immodicæ, ut somnus, vinum, epulæ, scorta, balnea, consuetudines, otium, quæ omnia sic enervarunt corpora et animos, ut magis deinde victoriæ quam præsentes tutarentur vires. *Oliver.*

§ 3 *In illa, &c.*] Contigit A. U. DXXXVII.

Trecenti Prænestini] Livius, 'quingentos septuaginta;' Strabo, 'quingentos quadraginta' numerant. *Coler.*

Ducentis denariis] Sic et Frontinus. Plinius 'ducentis nummis.' *Coler.*

Sordium suarum] Id est, avaritiæ: recte quidem 'sordes' avaritiam appellat, quia nihil hominem sordidiorem esse facit avaritia, quæ, malis venenis imbuta, corpus animumque virilem effœminat. *Oliv.*

§ 4 *C. autem, &c.*] Contigit A. U. DCLXXI.

Conflata] In numismata redacta. Nam æs conflatum dicitur in signatam pecuniam redactum, æs grave tantummodo pensatur. *Oliv.*

Non ergo] Videtur quibusdam in

ironia perstare, quia si neutris opitulandum erat in tam perversa voluntate, nulla erat revera necessitas talis Senatusconsulti, quia potius debebant, salvis ornamentis templorum, in manibus Marianæ factionis dimittere, quam in Syllanam tyrannidem eo modo retrahere. Sed latuit eum animus Syllæ, speravitque, oppressis Marianis, rempubl. liberam fore. Quocirca necesse videbatur, tunc quidem sic Syllæ suppetias ferre: et ita in hac parte nulla est ironia, quæ si admitteretur, non esset hujus loci exemplum. Non enim revera coactus esset Senatus necessitate. *Bad.*

§ 5 *Divi Julii, &c.*] Hoc contigit bello quod in Hispania gessit Julius Cæsar adversus Cn. et Sextum Pompeios, ubi primum in ipso Oceani ostio Varus Didiusque legati conflixere, cum subito exorta tempestas classem utramque submersit. Mox ad obsidiones utrinque discurritur, omnium postrema circumsedetur Munda, ubi anceps diu et triste prœlium. Novissime illud inusitatum Cæsaris oculis nefas, post quatuordecim annos probata veteranorum manus retulit pedem. Hic Cæsar nihil reliquit inexpertum. In qua perturbatione dicitur de extremis etiam cogitasse, nisi cohortes hostium quinque per transversam aciem actæ, quas periclitantibus castris præsidio Labienus miserat, spem fugæ præbuissent. Hoc aut et ipse credidit, aut dux callidus arripuit in occasionem: et quasi in fugientes invectus, simul et suorum erexit animos, et hostis perculit. Hoc prœlio profugi cum se Mundam recepisset, et Cæsar statim victos obsideri imperasset, ex congestis cadaveribus agger factus est, quæ pilis jaculisque confixa inter se tenebant. *Oliver.*

Mundam] Oppidum Hispaniæ.

Tragulis] Telis Gallicis.

Sudes] Pali acuti ex utraque parte, et in summitate exusti. Virgilius: 'Sudibusve præustis.' *Oliver.*

§ 6 *Atque ut divinam*] Cum Phraates Parthorum rex provincias Romanas bello petiturus esse videretur, tunc Bosphoranam regionem ingens rerum penuria et fames incessit, quæ Romam quoque pervasit. Quo tempore Cæsar Augustus in sterilitate magna ac difficili remedio cum venalitias et lanistarum familias, peregrinosque omnes, exceptis medicis et præceptoribus, partemque servitiorum urbe expulisset, tandem annona convaluit, impetum se cepisse scribit frumentationes publicas perpetuum abolendi, quod earum fiducia agrorum cultura cessaret: neque tamen perseverasse, quia certum haberet, posse per ambitionem quandoque restitui. Atque ita post hanc rem temperavit, ut non minorem aratorum et negotiantium quam populi rationem duceret. Hæc Suetonius. *Oliver.* Contigit A. U. DCCXXXCII. circiter.

Filii] Augusti Cæsaris a Julio adoptati.

In Bosphorano tractu] In regione Hellespontica. Sunt autem Bosphori duo; Thracius, juxta Byzantium, hoc est, Constantinopolim; alter in introitu paludis Mœotidos, qui Cimmerius dicitur. De quo Ovidius Trist. III. 'Bosphorus et Tanais superant, Scythiæque paludes, Vixque satis novi nomina pauca loci.' Bosphorus a ferenda bove dictus, vel a transitu bovis, sive ab angustis meatibus bovi perviis. *Oliver.*

Ut sex milibus denariis singula vasa olei, frumentique modiis totidem mancipia permutarentur] Ita vulgo. Longe alia est lectio in Pulmann. Susian. et Atrebatensi, meoque judicio verior atque correctior: *uti a militibus singulis olei frumentique modiis totidem mancipia permutarentur.* Librarii perperam scripsere, *milibus,* pro *militibus;* scioli addidere glossas, locumque pro judicio suo depravarunt. *Pigh.*

EXT. § 1 *Cretensibus*] Cretenses favisse Mithridati videbantur. Itaque placuit injuriam armis vindicare. Prius invasit insulam M. Antonius cum ingenti quidem victoriæ spe atque fiducia, adeo ut plures catenas in navibus quam arma portaret. Dedit itaque pœnas vecordiæ suæ: nam plerasque naves interceperunt hostes, captivaque corpora religata velis ac funibus pependere, ac sic velitantes triumphantium in modum Cretenses portubus suis remigraverunt: Metellus deinde totam insulam igni ferroque populatus intra castella et urbes redegit. *Oliver.* Contigit A. U. DCXXXV.

Obsidione Metelli] Qui Metelli Macedonici filius a devicta Creta Creticus dictus est. *Idem.*

§ 2 *Numantini autem*] Florus: 'Numantia,' inquit, 'quantum Carthaginis, Capuæ, Corinthi opibus inferior, ita virtutis nomine et honore par omnibus, summumque, si viros æstimes, Hispaniæ decus; quippe quæ sine muro, sine turribus, modice edito in tumulo apud flumen Durium sita, quatuor millibus Celtiberorum 40. millium exercitum per annos 14. sola sustinuit: nec sustinuit modo, sed sævius aliquanto perculit, pudendisque fœderibus affecit. Novissime cum invictam esse constaret, opus quoque eo fuit, qui Carthaginem everterat. Non temere, si fateri licet, ullius causa belli injustior. Segidenses socios et consanguineos Romanorum manibus elapsos exceperant: habita pro eis deprecatio nihil valuit. Cum se ab omni bellorum contagione removerent, in legitimi fœderis pretium jussi arma deponere. Hoc sic a Barbaris acceptum, quasi manus abscinderentur. Itaque statim, Megara fortissimo duce, ad arma conversi, Pompeium prœlio aggressi. fœdus tamen maluerunt, cum debellare potuissent. Hostilium deinde Mancinum: hunc quoque assiduis cædibus ita subegerunt, ut ne oculos quidem aut vocem Numantini viri quisquam sustineret; tamen cum hoc quoque fœdus maluerunt, contenti armorum manubiis, cum ad internecionem sævire potuissent. Sed non minus Numantini, quam Caudini illius fœderis flagrans ignominia ac pudore populus Romanus, dedecus quidem præsentis flagitii deditione Mancini expiavit. Cæterum duce Scipione, Carthaginis incendiis ad excidia urbium imbuto, tandem etiam in ultionem excanduit:' qui, 'redacto prius in disciplinam milite, cum hostibus commisit aciem; effecit quodque nemo visurum se unquam speraverat, ut fugientes Numantinos quisque videret. Dedere etiam sese volebant, si toleranda viris imperarentur. Sed cum Scipio veram vellet et sine exceptione victoriam, eo necessitatum compulsi, primum, ut destinata morte in prœlium ruerent, cum se prius epulis, quasi inferiis, implevissent, carnis semicrudæ et celiæ, (sic vocant indigenam ex frumento potionem.) Intellectum ab Imperatore consilium. Itaque non est permissa pugna morituris. Cum fossa atque lorica, quatuorque castris circumdatos fames premeret, ab duce orantes prœlium, ut tanquam viros occideret. Sed ubi non impetrarunt, placuit eruptio: sic conserta manu, plurimi occisi; et cum urgeret fames, aliquantisper inde, hoc est, ex cadaveribus, vixere: novissime consilium fugæ sedit; sed hoc quoque, ruptis equorum cingulis, uxores ademere summo scelere per amorem. Itaque exitu deplorato, in ultimam rabiem furoremque conversi, postremo mori hoc genere destinarunt: duces suos, se, patriamque, ferro et veneno, subjectoque undique igne, premerunt.' *Oliver.*

Scipione] Africano posteriore, etiam Numantino, a Numantia devicta. *Bud.*

Artus et membra] Aut ephexegesis

est, ut unum sit expositio alterius; aut *artus* intelligimus membrorum conjunctiones, unde articuli: *membra* vero corporis partes, ut sunt humeri, brachia. *Oliver.*

Horum trucem, &c.] Perperna Sertorium, cui se conjunxerat, conjuratione facta, inter epulas, per invidiam interemit, ut in ejus vita diximus. Pompeius deinde, facile superato Perperna, Hispaniam totam armis subegit. In eo bello Calagurritanos, Sertorii fidelissimos socios, obsidione premebat. *Oliver.*

§ 3 *Calagurritanorum*] Populorum in Hispania.

En, quem aliquis in acie hortaretur] Ita vulgo. Susianus et Pulmannianus per interrogationem proferunt hoc modo: *Eamne unquam aliquis in acie hortaretur?* Juventutem intelligit. Sequitur locus asterisco notandus, quem non intelligo: *quia plus vindicatus, &c.* Pighius.

Hoste] Calagurritano.

Duci] Cn. Pompeio, qui ex hoste non victoriam, sed magis pœnam quærere debuit: nam si hostem illum ultus fuisset, plus libertatis ex ultione quam gloriæ ex victoria consecutus esset. Neque enim tale quicquam in obsidione facere quisquam ausus fuisset, si de Calagurritanis supplicium sumptum fuisset. *Oliver.*

Cap. vii. § 1 *Peractis deinde stipendiis*] Expleto tempore militiæ.

Adverso corpore] Hostibus objecto, non in tergo.

Togatam militiam] Disceptationem et controversiam, ut in foro apud judices de paternis bonis et hæreditate disceptaretur. *Oliver.*

Apud centumviros] Erat centumvirale judicium: nam ex triginta quinque tribubus, quot scil. erant in urbe Romana, terni deligebantur ex unaquaque judices, et quamvis plures essent, *centum* tamen *virorum* nomen retinuerunt. Horum unus hastam tenebat, præcipuum judiciorum signum. Unde *centumviralis hasta* legitur in Suetonio. Dicit enim: 'Augustus actor et aliarum rerum fuit, in quis ne acta Senatus publicarentur; ne magistratus disposito honore statim in provincias mitterentur; ut proconsulibus ad mulos et tabernacula, quæ publice locari solebant, certa præmia constituerentur; ut cura ærarii a quæstoribus urbanis ad prætorios prætoresve transiret; ut, centumviralem hastam, quam quæstura functi solebant cogere, decemviri cogerent.' Hasta enim, ut ait Festus Pompeius, signum præcipuum est. Unde et hastæ subjiciebant, quæ publice venundabant. 'Centumviralia judicia' idem dicit appellata esse a centumviris, qui ex tribubus triginta quinque ut diximus, deligebantur ad judicandum, qui centumviri sunt appellati. *Idem.*

§ 2 *M. Anneius*] Malim: *M. Annius.* Forte is fuerit, de quo Cicero ad Atticum lib. v. Epist. 4.

Præteritus] Pater eum testamento præterierat, quia in aliam familiam transierat. *Idem.*

Signatore] Testamenta septem testibus præsentibus condebantur, et eorum quisque suum testamento signum imprimebat. *Idem.*

Sacramento, &c.] Quod injuria exheredatus esset; sic enim asserebat adolescens. Petebat ergo, ut vel illi jurarent verum, vel se juraturum falsum, idque probaturum, hoc est, testamentum non bene fuisse institutum. *Badius.*

Adjuvabat] Quod filius Marci Anneii transierat in familiam et sacra, scilicet familiaria Suffenatis, et ita per adoptionem videbatur a patre alienatus, et ab eo merito præteritus. *Bad.*

Sacra] Quia sacris ejus, in quam familiam transibat, initiabatur.

§ 3 *Abrogaverat*] Lipsius, *ejuraverat.*

§ 4 *Pollincto*] Ita leg. Pigh. Sed

vulgatum *polluto* tolerari potest, ut significet corporis maculam vel imbecillitatem.

Cœlesti fulmine] Severo Augusti judicio, quod *fulmen* appellavit. Quia in terris, ut sæpe diximus, pro Deo habitus et cultus est. *Oliver*. *Cœlesti fulmine*] Aut Augusti, aut potius, quia Augusti, verba sunt, 'Jovis usque ad inferos.' *Badius*.

§ 5 *C. Calpurnii Pisonis Prætoris urbis constitutio*] Libri plerique omnes, *Præfecti urbis*. Referre ad Pisonem præfectum sub Tiberio conabar, cui dare se Valerius voluerit arcessito hoc exemplo: sed illi Lucium prænomen fuit. *Lipsius*.

Terentius ex octo filiis] Mentis meæ oculus hic, nisi legas, *Terentius cum octo*, cæcutit. *Idem*.

Dato in adoptionem] Scilicet in alienam familiam: quæ forte illi erat ratio, quod patrem exhæredaverat. Nam notum est, si filii sine liberis decedant, bona eorum ad parentes pervenire; et si parentes non habeant, ad fratres, aut alios hæredes proximos, idque etiam ab intestato. *Oliv*.

§ 6 *Matris magnæ*] Cybeles quæ magna mater, hoc est, Deorum omnium mater dicebatur, cujus sacerdotes Galli sunt appellati, qui seipsos evirabant. Ovidius Fast. IV. 'Cur igitur Gallos, qui se excidere, vocamus.' Huic etiam ludi constituti, qui Megalesia vocabantur. Ovidius in eodem libro: 'Institeram quare primi Megalesia ludi Urbe forent nostra: tum Dea; sensit enim, &c.' *Oliv*.

Gallus] Sacerdos magnæ matris eviratus.

Neque virorum, neque mulierum] Galli, abscissis genitalibus, nec inter viros nec inter mulieres connumerari possunt: non igitur hominum hæredes esse possunt, vel certe debent, cum inter homines censeri non posse videantur. *Oliver*.

§ 7 *Tanquam integro civi*] Tanquam esset civis incorruptus, cui hæreditas haud dubie reddenda fuisset. *Badius*.

CAP. VIII. § 1 *Quam certæ*] Ex lege constat, furioso et insano testari non licere. Cicero ad Herennium lib. I. 'Lex est,' inquit, 'si quis furiosus et insanus extiterit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque ejus potestas.' *Oliver*.

Notæ insaniæ] Cic. Academ. III. 'Quid loquar de insanis? qualis tandem fuit affinis tuus, Catule, Tuditanus? quisquam sanissimus tam certa putabat, quæ videbantur?' De eodem Philipp. III. *Colerus*.

Tragicam vestem] Quæ tragœdo conveniret. Nam longum syrma trahebat ab humeris demissum. *Oliv*.

Testamento is filium instituit heredem] Si filium instituit, quomodo Ti. Longus id subvertit? et quomodo is sanguine ei proximus? clara perversio. Emendavimus nuper: *Testamento Ofilium*, et probat nunc vetus, cui vocula, *is*, nulla est. *Lips*.

Hastæ judicio] Centumvirali judicio. Cicer. in Oratione de lege Agraria contra Rullum dicit: 'Primum causa populi Romani hereditatem decemviri judicent, cum vos volueritis de privatis hæreditatibus centumviros judicare.' Ergo 'hastæ judicio,' centumvirali judicio. *Oliv*.

Subvertere] Quod exhæredationem meruisset.

§ 2 *Sacramento contendere*] Nam potuit Afrania apud centumviros jurare se injuste exhæredatum a matre. *Oliver*. *Aphronia tamen cum sorore sacramento contendere noluit*] Legendum, *Afrania tamen cum sorore sua, &c.* Quid sit *sacramento contendere*, et quo ritu hoc fiebat, pulchre M. Varro de Lingua Latina lib. IV. *Pigh*.

§ 3 *Claudiorum*] Nam genus maternum ducebat a gente Claudia; Metellus enim superior Claudiam duxit uxorem, ex qua natus est Quintus Metellus. *Oliv*.

Carrinatem] An ille est, de quo Appianus lib. IV. et V. Dio lib. XV. 'Prætor Iberiæ fuit sub Cæsare.' *Coler.*

§ 4 *Pompeius Rheginus*] Non dubito eum esse, de quo Varro de Re Rust. lib. III. 'In Gallia vero Transalpina T. Pompeius tantum septum venationis.' Arelatensis etiam Pompeii meminit Plinius libro XXXIII. cap. 11. *Coler.*

Utriusque ordinis] Patricii et Plebeii.

Ad hastæ judicium] Ad centumvirale judicium, sicut supra diximus.

Cineres fratris quietos esse] Noluit oppugnare voluntatem supremam jam defuncti. *Bad.*

§ 5 *Populus Roman.*] Illum populus Romanus qua potuit pœna ingratitudinis afflixit: nam ejus cadaver, unco gutturi infixo, ad Gemonias scalas per ora vulgi protrahi jussit, ut, quales meruerat, exequias haberet. *Oliver.*

§ 6 *T. Marius*] Quis iste Titus Marius? Conjectura lego et doctis æstimandum præbeo: *T. Tarius.* Nescio an etiam Plinius corrigendus l. XVIII. cap. 6. 'L. Tarius Rufus infima natalium humilitate consulatum militari industria meritus, antiquæ alias parsimoniæ circiter millies H. S. liberalitate divi Augusti,' &c. Nam reor Plinium de hoc ipso loqui. *Coler.*

§ 7 *Togatum*] Ac si diceret forensem.

Sordes suas] Infamiam, ignominiam, et crimina sua.

Damnationem] Visus est optasse damnationem, quam ope amicorum subterfugerat. *Oliver. Damnationem*] Hæc autem ad increpationem dicit author, non quod ita esse significare velit. Nam si ita fuisset, frustra advocatos et patronos sibi quæsivisset: sed quod verisimile sit ex effectu ejus eum expetivisse condemnationem. *Badius.*

§ 9 *Ne quid ex ea hæreditate*] Jocatus Valerius, cum dicit, ut omnia consequeretur ex ea hæreditate, quam non erat habiturus. *Oliver.*

Quid hoc loco inhonestius] Scribe, *joco;* non, *loco.* Lips.

Senator pop. Rom. Curia egressus, homo vitæ fructibus continuo cariturus sanctissima jura familiaritatis] Ita vulgo. Magis placet unius cod. lectio, quæ totam periodum reddit dilucidam. Nam sic habet in quarto casu: *Senatorem populi Romani Curia egressum homo vitæ f. c. cariturus, sanctissimaque jura familiaritatis, &c.* Ait enim Valerius, nil inhonestius fuisse, quam senatorem e curia venientem et sanctissima familiaritatis jura sugillanda sibi desumere; et nil intempestivius, quam hominem mox moriturum fallere et illudere, ut tum fecit Popillius ille. *Pighius.*

LIBER VIII.

CAP. I. § 1 *Marcus Horatius*] Hæc historia in cap. de Severitate dicta est. Constat autem Horatium a duumviris lege perduellionis damnatum, et auctore Tullo benigno legis interprete, facta provocatione ad populum, ab eo fuisse absolutum. Sed est historia tota repetenda ex Livio. *Oliver.* Contigit A. U. LXXXVII.

Provocato judicio] Quia lex erat horrendi criminis: DVVMVIRI PERDVELLIONEM IVDICENT: SI A DVVMVIRIS PROVOCARIT, PROVOCATIONE CERTATO: SI VINCENT, CAPVT OBNVBITO, INFELICI ARBORI RESTE SVSPENDITO, VERBERATO, VEL INTRA

POMOERIVM, VEL EXTRA POMOERIVM. Hac igitur lege damnatus Horatius, provocavit ad populum. Moti homines in eo judicio, maxime Publio Horatio patre proclamante se filiam jure cæsam judicare, atque ipso filio parem animum in omni periculo gerente, absolverunt, et immisericordia patris commoti, sed magis admiratione virtutis, quam jure causæ. *Oliv.*

Forti punitione liberata fratris dextera] Verum est, *librata.* Lips.

§ 2 *Cum a Libone, &c.*] Sergius Galba prætor in Hispania summa perfidia usus est in Lusitanos. Nam trium civitatum, quas oppugnabat, convocato populo, tanquam de commodis ejus acturus, octo millia, in quibus flos juventutis consistebat, electa, et armis exuta partim trucidavit, partim vendidit, quum illis publicam fidem dedisset, qua freti venerant in ejus potestatem. Nam Lusitani Sertorianas partes secuti fuerant, adversus quos missus fuit hic Sergius Galba, qui violata publica fide, maximam barbarorum cladem magnitudine criminis superavit. Reus igitur factus a Libone tribuno plebis, die dicta venit in judicium, ubi quum a tribuno perfidia damnaretur, ejusque damnationem Cato, quum nonagenarius esset, vehementi oratione juvaret, reum se manifeste confessus est: nihil enim pro se recusans, quippe supplicio se dignum judicans, omissa sui causa, parvulos ejus filios, et nepotem multis cum lachrymis populo commendabat. Quæ res adeo commovit omnes, ut præter opinionem absolveretur, qui omnium consensu periturus esse videbatur. De hoc Galba Quintilianus de Institutione Oratoria libro secundo: 'Sergium,' inquit, 'Galbam miseratione sola, qua non suos modo liberos parvulos in concionem perduxerat, sed Galli etiam Sulpitii filium suis ipse manibus circumtulerat, elapsum esse, cum aliorum monumentis, tum Catonis oratione testatum.' Cic. de Orat. I. 53. 'Idem Q. Sergium Galbam, quem hominem probe meminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quæstionem in eum ferente populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbæ gravissimus atque acerbus inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus, quam orationem in originibus suis exposuit. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpitii Galli propinqui sui pupillum filium ipse pene in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi et recordatione et memoria fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelæ populi commendasset, ac se, tanquam in promptu testamentum faceret, sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque cum invidia et odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragœdiis liberatum ferebat. Quod item apud Catonem scriptum esse video, 'nisi pueris et lachrymis usus esset, pœnas eum daturum fuisse.' Hæc Rutilius valde vituperabat, et huic humilitati dicebat, vel exilium fuisse, vel mortem anteponendam.' *Oliver.*

M. Cato] Præter alia scripsit septem Originum libros. In quibus complexus est tum res gestas populi Romani, tum etiam urbium origines, et quæ alicubi admiranda, ut testatur Corn. Nepos in fragmento, quod superest e posteriori libro de Vitis Excellentium Imperatorum.

In origine retulit] Ita vulgo. Aliter: *Quam in Originibus retulit.* Melius, *in Origines,* quemadmodum Cauchianus, Gemblacensis, ac Atrebatensis habent. Et Cicero eodem modo dixit in Bruto, velut Livius: in Annales non secus ac referre in tabulas dicimus. *Pigh.*

Et Galli sanguine conjunctum filium] Veteres libri, *Et Galli sanguine sibi conjunctum filium.* Tullius de Oratore

primo, C. Sulpicii Galli propinqui sui filium pupillum in humeros extulisse scribit. *Pigh.* *Galli*] Galli Sulpitii. De quo præter Ciceronem Quintilianus. *Coler.*

Absolutio] Inique tamen data videtur. Nam misericorditer agendo cum pueris, impie actum est cum Lusitanis tam impie trucidatis, præsertim cum liberos ejus alia via juvare poterant. *Badius.*

§ 3 *Aulus Gabinius*] In maximo ardore infamiæ hic fuit, corrupto videlicet exercitu, vel verius vendito Ariobarzani, qui Ptolemæum reduxerat in regnum, ut supra dictum est, sed potius fuit pecuniarum repetundarum reus hoc loco. De majestate, cujus eum Lentulus Flaminii filius postulaverat, absolutus est, ut Cicero ad Att. Et paulo post: *Est omnino gravi fama hoc judicium, ut videatur* reliquis judiciis *periturus.* *Reliquis judiciis* dixit, videl. de ambitu, cujus eum Publius Sylla reum fecit in petitione consulatus, et repetundarum, de quibus nondum postulatus erat. Hoc autem in prætura Syriæ factum intelligam. De Gabinio idem Cicero ita sensit in Senatu, quum de provinciis consularibus diceret: 'Syriam ipse consul, ut Piso Macedoniam, occuparat; in qua ita se gessit, ut Rex Ariobarzanes ipsum ad cædem faciendam conduceret; adveniens in Syriam equitatum amitteret: cohortibus postea concisis, Publicanos prope in servitutem Judæis et Syris traderet: nam jus Publicanis non dixit, pactiones sine injuria factas rescidit, custodias sustulit, vectigales multos ac stipendiarios liberavit, quo in oppido ipse esset, aut quo veniret, Publicanum, aut Publicani servum esse vetuit.' *Oliver.*

Excusso] Quia indigne ferebat illum tanquam reum annulum non deposuisse. *Excusso e manibus*] Rei et supplices annulos ponebant, more lugentium aut ærumnosorum. Sic P. R. ad Caudinæ pacis nuncium annulos posuit, teste Livio. De qua re plura, cum Deo, in peculiari libello de Jure annulorum, quem prope adfectum habeo. *Coler.*

§ 4 *Publius Claudius*] Livius: 'Claudius Pulcher consul,' inquit, 'qui contra auspicia profectus, jussit immergi pullos, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit, et revocatus a Senatu, jussusque dictatorem dicere, C. Glauciam dixit, sortis ultimæ hominem, qui coactus se abdicare magistratu, postea ludos prætextatus spectavit.' Suetonius in Vita Tib. Claudii: 'Claudius,' inquit, 'Pulcher, apud Siciliam non pascentibus in auspicando pullis, ac per contemptum religionis mari demersis, quasi ut biberent, quando esse nollent, prœlium navale iniit, superatusque, cum dictatorem dicere a Senatu juberetur, velut iterum illudens discrimini publico, Glauciam viatorem suum dixit.' *Oliver.*

Vetustissimum morem] Majores enim, ut supra dictum est, nihil gerebant, nisi prius captis auspiciis. *Idem.*

§ 5 *Tucciæ virginis*] Nam, ut inquit alibi Poëta: 'Tuccia casta fuit, sed non est credita, &c.. Hoc simul ac sensit, palmas ad sydera tollens, Dixit: Diva, audi, jam tibi casta negor. Si rea sum, populo me nunc spectante ministra Signa, quibus noscar, si tibi casta fui. Dixit; et arrepto Tyberino in littore cribro, Ipsa manu puram fluminis hausit aquam: Quam simul immotam, nullove foramine lapsam, Pertulit ad sanctos virginitate focos,' &c.

Si sacris tuis] Deprecationis incesti verba solemnia Tucciæ exstitisse etiam sua ætate scribit Plinius. *Coler.*

Item Lucius Piso] Lucius Piso accusatus injuriarum contra socios. Macedoniam Piso consul occupave-

rat, in qua ita se gessit, ut exercitum amitteret, barbari infesta omnia redderent, ac eos sibi ingentem pecuniam pendere cogeret, vectigal ac portorium Dyrrhachinorum in quæstum suum verteret, Byzantinorum urbem hostilem in modum vexaret: nobilissimas etiam virgines fama erat se in puteos abjecisse, et morte voluntaria necessariam turpitudinem depulisse. *Oliver.*

§ 7 *Quintus Flavius*] Quintus Flavius reus actus: hunc Fimbriam fuisse conjicimus, quem sævissimum legimus, quippe Cinnæ satellitem, qui postea, Valerio Flacco consule, legatus in Asiam profectus, per simulationem dimissus, corrupto exercitu, ducem interficiendum curavit. Ipse, correptis fascibus, provinciam ingressus, Mithridatem Pergamo expulit. Ilion, ubi tardius portæ aperiebantur, incendi jussit. Et populo visceratio a Marco Flavio data in funere matris. Erant qui per speciem honorandæ parentis meritam mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum die dicta ab ædilibus crimine stupratæ matrisfamilias absolvisset. *Oliv.*

Q. Flavius Augur] Livius vocat M. Flavium, nec addit cognomen Auguris. *Coler.*

Servilia lege] Lege Servilia repetundarum; (Ascon. Pædianus ad hæc verba Ciceronis: 'Reus est factus a Q. Servilio Cæpione lege Servilia, cum judicia penes equestrem ordinem essent, et P. Rutilio damnato nemo tam innocens videretur, ut non timeret illa:' Q. Servilius Cæpio Scaurum, ob legationis Asiaticæ invidiam, et adversus leges pecuniarum captarum, reum fecit repetundarum lege, quam tulit Servilius Glaucia.) ne quis scilicet legatus pecuniam acciperet, sicut Scaurus acceperat. Et hunc Cosconium accepisse intelligimus. *Oliver.*

Valerii Valentini] Ignotus prope hodie scriptor absque Festo Pompeio esset: Tappulam, legem convivalem, ficto nomine conscripsit jocoso carmine Valerius Valentinus. *Coler.*

Puerum prætextatum] Puerum nobilem: nam prætexta nobiles utebantur. Quam, teste Macrob. primus T. Hostilius rex Romanorum tertius, debellatis Hetruscis, ut Romæ haberetur, instituit; sed prætextam illo sæculo puerilis non usurpabat ætas. At postea Tarquinii Demarati exulis filius Priscus, rex quintus a Romulo, de Sabinis triumphans, filium suum annos quatuordecim natum, quod in bello hostem manu percusserat, pro concione laudavit, et prætexta donavit. Hinc deductus mos, ut prætexta in usum puerorum nobilium usurparetur. Est autem prætexta toga cui purpura prætexitur. *Oliver.*

§ 9 *Attingam, &c.*] Dicturus Valerius de his, qui cum nocentes essent, absoluti sunt gratia majorum suorum, ab Aulo Atilio Calatino sumpsit exordium, qui cum Soræ oppido præesset bello Punico, quo tempore Annibal Italiam vastavit, et illius oppidi cives ad Annibalem defecissent, suspicio fuit, id Calatini consilio factum. In judicium itaque Calatinus rapitur, nec dubium erat, quin a populo damnaretur, nisi pauca Q. Fabii Maximi verba judicialem illum impetum genero propulsassent. De hoc autem Atilio superius diximus in c. de Jure triumphandi. *Oliv.*

Soranorum] Sora oppidum Campaniæ, cujus meminit Plinius lib. III. cap. 5.

Credidisse] Hic enim Fabius est, de quo Ennius: 'Unus homo nobis cunctando restituit rem.' Qui trahendo bellum, et exercitum Rom. servavit, et vires Annibalis debilitavit. *Oliv.*

§ 10 *Marcus quoque, &c.*] Marcus Scaurus, Marci Scauri filius, qui princeps Senatus fuit, vitricum habuit

Syllam, quo victore et munifico in socios victoriæ, ita abstinens fuit, ut nihil donari sibi voluerit, neque sub hasta emerit. Ædilitatem summa magnificentia gessit, adeo ut ejus impensa opes suas absumpserit, magnumque æs alienum contraxerit. Ex prætura provinciam Sardiniam obtinuit, in qua nec satis continenter se gessisse existimatus est, et valde arroganter, quod genus morum in eo paternum videbatur; cum cætera industria nequaquam esset patri æqualis. Hic cum ad consulatum ad III. Kal. Quint. Romam venisset, querentibus de eo Sardis, a Publio Valerio Triario adolescente parato ad dicendum accusatus, et pene condemnatus, licet eum sex patroni defenderent. *Oliv.*

§ 11 *Publius Scipio, &c.*] Hunc Cottam Gracchanæ seditionis fautorem intelligimus. Cui Scipio acerrime restitit, ut apud Plutarchum in T. et C. Gracchorum vita manifestissime patet. Nam Aurelius Cotta aliquot post annos prætor judicia ad equites Romanos transtulit. Hunc igitur Cottam cum Scipio infamatum in judicium pertraxisset, et multis gravissimis criminibus afflictum eo perduxisset, ut damnaretur octavo judicio, illum populus liberavit. *Oliver.*

L. Scipio Æmilianus Cottam apud populum accusavit] Perperam hoc loco Scipioni Æmiliano prænomen *Cotta* est attributum. Vel tonsoribus enim notum est *P. Scipionem* appellari debere, quemadmodum etiam vocatur in Campensi libro, atque in Wincheliano, non male: *P. Scipio Africanus.* Sed quid? Cotta ad populum accusatus? Minime. Non enim nisi magistratus (quod et vir doctissimus Carolus Sigonius observavit) accusare ad populum solent. Itaque scribendum, velut in Atrebatensi codice legitur, *L. Cottam ad prætorem accusavit*, non, *apud populum*, ut vulgo. P. Scipio autem privatus accusavit Cottam, cum jam bis consul et censor fuisset, ut testatur Cicero de Divinatione, atque item in Muræniana: 'Bis consul fuerat,' inquit, 'P. Africanus, et duos terrores hujus imperii, Carthaginem Numantiamque, deleverat, cum accusavit L. Cottam.' Post secundum vero consulatum P. Africanus nullum magistratum gessit; debuit itaque privatus accusasse, atque non ad populum, sed ad prætorem de repetundis. Jam enim multo antea quæstiones perpetuæ erant constitutæ, sicut ex nostris annalibus manifestum est. Error autem provenit in Valerii exemplaribus ex literis singularibus quæ adhuc remanent in Pulmanni libro, in quo scriptum, *apud pr.* indoctus librarius legit, scripsitque, *apud populum Romanum;* quæ lectio adhuc restat in Campensi exemplari. Restituendus igitur hoc pacto locus: *P. Scipio Æmilianus L. Cottam ad prætorem accusavit.* Ostendit insuper ita legendum esse Valerius ipse in fine exempli, ubi et judicum mentionem facit, quemadmodum et Cicero in Muræniana: 'Nolebant,' inquit, 'sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quenquam cadere in judicio, ut nimis adversarii viribus abjectus videretur.' Quod imitatur Valerius cum dicit: *Quia homines verebantur.* Sed malim ut in Campensi: *Quia homines sapientissimi verebantur.* Pighius.

Consessa] Afflicta, convicta. Translatio a gladiatoribus sumpta, qui sibi invicem vulnera inferunt.

Ampliata] Inter comperendinationem et ampliatam causam hoc interest. Comperendinatio est, cum altera tantum partium petit, ut in alterum diem judicium differatur, eo quod dicat judices causam non probe tenere. Ampliata vero causa a judicibus protrahitur; intellecta enim, si justa est, reus confestim absolvitur; si mala est, statim damnatur; si non

liqueat, in aliud tempus differtur: et in tabulis, si scriptum erat *A*, absolutionem factam esse significabatur; si vero *D*, damnatum reum esse intelligebant; sed si differebatur, in tabulis imprimebantur *N* et *L*. Id autem significat non liquere. *Idem.*

§ 12 *Pueri*] Id est, pusionis, qui in cubiculo illius dormitabat. Sunt qui habeant *pueri sui*, quod si est, dicemus puerum adulteri in idem cubiculum callide immissum, ut si deprehensus forte esset, eo excusationis confugeret. *Bad.*

§ 13 *Cum parricidii causam*] Hic fuerit Cælius ille Rufus, ad quem M. Cicero ex Cilicia scripsit, non affirmaverim. *Oliver.*

Tarracinæ] Oppidum est in Volscis, quod olim Trachina dicebatur, postea Anxur dictum, quod ibi Jupiter imberbis coleretur.

DAMN. § 1 *Lucius Scipio*] Is frater Africani fuit, qui ad Sipilum montem, legato fratre, Antiochum regem Syriæ vicit, et regni parte privavit; unde Asiaticus dictus est: post reus pecuniæ interceptæ, ne in carcerem duceretur, Gracchus pater trib. pleb. intercessit. Auctor est Plinius orator. *Oliver.*

Inclytis cognominibus] Nam alter Africanus, alter Asiaticus dictus est.

§ 2 *C. vero Deciano*] Hic nulla invidia, sed errore linguæ factus est noxius.

Nam cum P. Furium] Hic sine dubio est, quem legimus furoris Catilinæ socium. Nam Cicero, convocato Senatu, de his primum, qui in custodiis traditi essent, item de L. Cassio, P. Umbreno, P. Furio, Q. Anneio, quos legati nominaverant, retulit quid de his, si deprehensi forent, fieri placeret. *Oliver.*

Morte Lucii Saturnini] Seditiosissimi viri, qui Gracchanas leges asserere non destitit, favente Mario, qui postmodum, mutata sententia, illum ex auctoritate Senatus, quia conspiraverat in eum, tandem oppressit. *Idem.*

§ 3 *Suffragiis eum tota concio oppressit*] Ita vulgo. In Pulmann. et Susian. *tota cognato;* sed rectius in Atrebatensi, *tota cognitio*, legitur. *Cognationem* vero pro judicum collegio ponit. Damnatus enim fuit, ut ex Cicer. Rabiriana intelligimus, non a concione populi, sed ab equitibus Romanis, penes quos tunc temporis erant judicia. *Pigh.*

§ 4 *Adjiciatur his Claudia*] Annibale Italiam vastante ex responso librorum Sibyllinorum mater Deum a Pessinunte accersita, cum adverso Tyberi veheretur, repente navis in alto stetit, et cum moveri nullis viribus posset, ex libris cognitum, castissimæ demum fœminæ manu moveri posse. Tum Claudia virgo Vestalis, falso crimine incesti suspecta, Deam oravit, ut si se pudicam sciret, sequeretur, zonaque imposita, navem movit, simulachrum matris Deum advexit. Suetonius in vita Tiberii: 'Extant et fœminarum exempla diversa æque, si quidem ejusdem gentis utraque Claudia fuit, et quæ navem cum sacris matris Deum Idææ obhærentem Tiberino vado extraxit, precata propalam, ut ita demum sequeretur, si sibi pudicitia constaret; et quæ novo more judicium majestatis apud populum mulier subiit, quod in conferta multitudine, ægre procedente carpento, palam optaverat, ut frater suus Pulcher revivisceret, atque iterum classem amitteret, quo minor turba Romæ foret.' Sunt et alii auctores hujus historiæ. Liv. 'Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ insigne nomen est, Deam accepere. Cui dubia, ut traditur, antea fama clariorem ad posteros, tam religioso ministerio, pudicitiam fecit.' Et Ovidius Fast. IV. 'Supplicis alma tuæ, genitrix fœcunda Deorum, Accipe sub certa conditione preces. Casta negor: si tu damnas,

meruisse fatebor, Morte luam pœnas, judice victa Dea. Sed si crimen abest, nostræ tu pignora vitæ Re dabis, et castas casta sequere manus. Dixit: et exiguo funem conamine traxit; (Mira, sed in scena testificata loquor;) Mota Dea est, sequiturque ducem, laudatque sequendo: Index lætitiæ fertur ad astra sonus.' Item paulo inferius dicit: 'Claudia præcedit læto celeberrima vultu, Credita vix tandem teste pudica Dea.' *Oliv.*

Quam insontem crimine, quo accusabatur, votum impium subvertit] Ita vulgo. Eradenda puto verba, *quo accusabatur*, quæ haud dubio ex glossemate sunt aliquo inserta. Ob nullum enim crimen accusata fuit Claudia, sed ob petulantem linguam atque improbum dictum multata, ut in nostris annalibus latius. *Pigh.*

Ut frater suus] Vir summæ dignitatis et eruditionis, Lævinus Torrentius, non fratrem hunc, sed nepotem facit, ex Plinio lib. xv. cap. 1. Vide Ciceronem lib. I. de Divinat. *Coler.*

§ 5 *M. Militius*] Ita vulgo. In Atreb. aliisque vett. libris, *M. Mulvius.* Recte. Inde nomen ponti Mulvio, ut apud Ciceronem ad Atticum XXIII. Unde et *Mulviana pira* dicta, ut apud Plinium. *Pigh.*

Sacra via] Inter Urbanas hæc celeberrima: incipit ab Amphitheatro, et per vicinos hortos juxta templum Pacis et forum Cæsaris recta tendit in Capitolium.

§ 6 *Triumvir*] Apud Romanos triumviri nocturni instituti sunt, qui coërcendis incendiis præessent. *Oliver.*

§ 7 *Alsiensi agro*] Alsium maritimum Tusciæ oppidum est apud Ptolemæum, Plinium, Strabonem, et Ciceronem.

§ 8 *Omasum*] Ferculum ex intestinis bubulis.

Omasum] Gallicam hanc vocem esse doceo ex veteri Glossario, in quo scriptum: *Omasum*, Βόειον κόπιον λιπαρὸν, τῇ τῶν Γάλλων γλώσσῃ. *Colerus.*

Domito bove] Ad agriculturam.

Innocens, &c.] Insons judicatus fuisset ob id factum, nisi priscis temporibus natus esset, quibus parcimoniæ et frugalitati honos habebatur. *Oliv.*

AMB. § 1 *Quorum alterum ultione, alterum absolutione non dignum judicatum est*] Ita vulgo. Multo rectius hæc in Pulmann. et Susiano; *Quorum alterum ultione dignum, alterum absolutione non dignum judicatum est.* Ait enim ex duobus parricidiis veneficium ultione dignum quidem fuisse; cædem vero non dignam absolutione. Quam sententiam ex vulgata lectione non colliges, cum dicat alterum parricidium, nempe veneficium, ultione non dignum fuisse. *Pigh.*

§ 2 *Eadem, &c.*] Contig. A. U. DCLXXXV.

Areopagi] Areopagus vicus erat Athenis, a templo Martis sic cognominatus, vel quod ibi habitum esset judicium Martis parricidio accusati. Nam ibi primum judicium capitis actum fuisse dixit Plinius. Et inde Areopagitæ dicebantur, qui Athenis in templo Martis judicabant. Quod judicium exquisitissimum habebatur. *Oliver.*

Inexplicabilem] Hoc est, cujus nullus viventium visurus esset finem. Nemo enim explicare potest quicquam, quod secum desierit esse. *Badius.*

Invitabant] In omnibus exemplaribus legi, *mutabant.* Idem.

CAP. II. § 1 *Claudius, &c.*] Contigit A. U. DLIX.

Cœlio monte] Unus erat e septem collibus Romanis.

Calpurnio Lanario] Hunc sæpius nominaverat Sallustius in Historia. Hinc 'Calpurnius Sallustianus' appellatur a S. Hieronymo, Apolog. adversus Rufin. ab eodem dicti 'Calpurniani discipuli.' *Coler.*

Augurum erat] Augur, cum capturus erat auspicia, in saxo Tarpeio sedebat, et, ut supra diximus, qua-

tuor in aëre spatia designabat: in oriente, quod anticam appellabat, in occidente posticam, in meridie dextram, in septentrione vero sinistram. Et cum hæc designasset, concipiebat animo, quæ signa mitti vellet, vel vultures, vel aquilas, vel columbas: inde expectabat nunquid appareret, quod si apparuisset, existimabat placere Diis, si minus, non placere. *Oliver.*

Quidquid sibi dare facere oporteret ex bona fide] Videlicet ex fide bona judicaret, quicquid oporteret ipsum Claudium facere atque præstare ipsi Calpurnio. His verbis utebantur Jurisconsulti. *Bona* autem *fides* dicitur, cum id, quod dictum ac promissum est, bene ac recte fit. Atque inter contractus bonæ fidei etiam Emptio et Venditio locum habet, sicuti ex Jurisconsultorum libris apparet.

§ 2 *Notum, &c.*] Contig. A. U. DCLXXV. circiter.

Expensa ferri] Afferri et computari tanquam expensa a se, hoc est, se mutuo accepisse ab Otacilia Laterensi. *Badius.*

Districtam fœneratricem] Apertam, non dissimulatam; vel, acrem et immitem.

Inani stipulatione] Vana promissione. Neque enim consecuta est, quod optabat. Nam *stipulari* est interrogare. *Stipulatio* autem, teste Pomponio, est verborum conceptio, quibus is, qui interrogatur, daturum facturumve id quod interrogatum est respondit: et Ulpianus Aquilianæ stipulationis meminit. Nam Aquilius JCtus peritissimus fuit, qui primus de dolo malo legem tulit, ut Cicero refert Officiorum libro. Hic igitur sententiam contra hanc Otaciliam tulit. *Oliv.*

§ 3 *Multo, &c.*] Contig. A. U. DCLIII.

Summa totius dotis] Ut totam dotem restitueret.

§ 4 *Furti damnatus*] Cæterum prisci quoque nostri JCti hoc idem de his sentiunt, qui ultra quam dictum est equis commodatis vehuntur. *Oliv.*

Ariciam] Urbs distabat ab urbe decem millibus passuum: dicta ab Aricia puella. *Idem.*

CAP. III. *Verecundiæ stola*] Neque in Senatum venire fœminas, fas erat. Itaque post Semiamiram Heliogabali matrem, severe cautum est, ne unquam mulier in Senatum ingrederetur, utque inferis ejus caput dicaretur devovereturque, per quem id esset factum: auctor Lampridius. *Colerus.*

In foro et judiciis] Sicut Laronia a Juvenale introducta Sat. II. 'Nunquid nos agimus causas? civilia jura Novimus? aut ullo strepitu fora vestra movemus?' *Oliver.*

§ 2 *Afrania, &c.*] Contig. A. U. DCCV. *Caia Afrania Licinii Bructionis uxor*] Ita vulgo. Colon. et Winchel. muliebre prænomen omittentes correctius hæc produnt; *Afrania Licinii Buccionis senatoris uxor.* Atque eodem modo Cauchianus aliique fere omnes manuscripti. *Bucciones* a bucca dicti, quemadmodum Labeones a labiis. *Pigh.*

Ad C. Cæsarem tertium itemque M. Servilium Consulem] Ita vulgo. Mendose citantur hi consules, sicut ex Annall. nostris constabit. Hoc autem loco sunt ita restituendi: *Ad C. Cæsarem iterum, atque P. Servilium consules.* Quod etiam ex manuscriptis fere colligere est. *Pigh.* *Ad C. Cæsarem*] Locus manifestus mendi, et omissus numerus consulatus alterius P. Servilii. Itaque lectionem libri Danielis absque mora amplector: *Ad C. Cæsarem* III. *iterum ad P. Servilium Coss.* Licet enim Cæsar continuos consulatus gesserit, ut scribit Tranquillus, tamen et ejus consulatus titulis distinguebantur. Suetonius: 'Tertium et quartum consulatum titulo tenus gessit.' *Coler.* *C. Cæsarem*] Julium Cæsarem iterum et Servilium Coss. Ita libri nonnulli habent, et

Quintilianus libro I. Appianus libro VI. *Corradus.*

§ 3 *A triumviris*] Lepido, M. Antonio, et Augusto.

Cap. IV. § 1 *Fannio deditus*] Lege enim cautum erat, ut servi noxæ dederentur. Erat autem hæc pœna servorum, quos domini malebant ad pœnam tradere, quam præstare maleficium, quod illi admisissent. *Oliv.*

§ 2 *Contra Fannii*] Longe aliud nomen est in lib. Dan. *Contra Piccinii.* Coler.

In crucem] Vide supra.

§ 3 *Item Fulvio Flacco*] Lælius accusavit Lucium Flaccum, Cicero defendit. Capita accusationis hæc fuerunt: Primo, quod classis nomine pecuniam civitatibus imperasset. Secundo, quod drachmas 206. Æmonenses dedissent, id quod Asclepiades legatus dixerat. Tertio, quod drachmarum sexdecim millia accepisset, quas Philippus et Hermobius se dedisse dicebant. Quarto, quod Heracliensibus, pecuniam, quæ apud se Flacci patris sui nomine erat, abstulisset. Quinto, quod aurum, Judæorum nomine quotannis ex Italia, et ex omnibus provinciis Hierosolymam exportari solitum, ipse edicto sanxisset, ne ex Asia exportari liceret. Sexto, quod Falcidius talenta quinquaginta se Flacco dedisse dicebat. *Oliv.*

Cap. V. § 1 *Item fratribus Metellis*] Plin. l. VII. cap. 43. Nat. Hist. pulcherrima scribit de Metellis, ubi de felicitate loquitur. *Oliver.*

§ 2 *M. etiam Æmilius*] Memmium et Flavium repetundarum reos, ex Asia, ut conjicitur, diversis temporibus postulavit Scaurus: fuit autem, ut Plinius orator tradit, nobilis pauper, patricius quidem, sed qui patrem habuerit carbonariam exercentem, postea tamen ad summum dignitatis fastigium evasit. *Oliver.* Contig. A.U. DCL. et DXLVII. et DCLX.

Districto] Id est, vehementi et armato. Translatio est, et sumpta a gladiatore, qui adversarium nudato gladio invadit. *Oliver.*

C. Flavium] Is est C. Flavius Pusio, adversarius M. Druso Tr. Pl. Meminit ejus Cicero pro A. Cluentio. Et Valerius capite sequenti. *Coler.*

Eadem lege] Repetundarum.

Nam C. Norbanum] Hic missos a Sylla legatos, qui de pace agerent, consul violaverat: idem postea proscriptus, in urbe Rhodo cum comprehenderetur, seipsum occidit. *Oliv.*

§ 3 *In M. Marcellum*] Repetundarum reum, ex Græcia videlicet et Achaia, ut conjicitur. *Oliv.*

§ 4 *C. Cornelii majestatis rei*] Hic homo non improbus vita habitus est. Fuerat quæstor Cn. Pompeii, deinde Tribunus plebis, C. Pisone Consule. In eo magistratu ita se gessit, ut justo pertinacior videretur. Alienatus autem a Senatu multis ex causis, quas nunc referre non attinet, sed inter cætera promulgaverat legem, qua auctoritatem Senatus minuebat, ne quis nisi per populum legibus solveretur, quod antiquo quoque jure erat cautum. Itaque in omnibus Senatusconsultis, quibus aliquem solvi placebat, adjici erat solitum, ut ea ad populum ferretur, sed paulatim ferri erat desitum. Indigne ergo eam Cornelii rogationem tulerant potentissimi quique ex Senatoribus. Itaque P. Servilius Globulus trib. pl. inventus erat, qui L. Cornelio obsisteret. Is, ubi legis ferendæ dies venit, et præco subjiciente scriba legis verba recitare populo cœpit, et scribam subjicere, et præconem pronuntiare passus non est. Tunc Cornelius ipse codicem recitavit, quod cum improbe fieri C. Piso vehementer quereretur contra tribunitiam intercessionem, gravi convitio a populo exceptus est. Et cum ille eos, qui sibi intentabant manus, prehendi a lictore jussisset, fracti ejus fasces cuncti, lapidesque etiam ex ultima concione in consulem jacti;

quo tumultu Cornelius perturbatus consilium dimisit. Hanc deinde legem tametsi temperaverit, tamen, invitis optimatibus, eam tulit. Tulit autem alias leges, quas commemorare necesse non est. Sequenti deinde anno, Marco Lepido, et Lucio Volcatio Coss. reum Cornelium duo fratres Cominii lege Cornelia de majestate fecerunt apud Publium Cassium prætorem, qui cum decimo die, ut mos est, non affuisset, accusatores ante tribunal pene confecti sunt. Renovata deinde actio est, dicentibus in eum testimonia infestis principibus civitatis, qui se vidisse dicerent, cum Cornelius codicem in tribunatu pro rostris recitaret, quod nemo ante Cornelium fecisse æstimaretur. Volebant videri se judicare eam rem magnopere ad crimen imminutæ majestatis tribunitiæ pertinere, quum prope tolleretur intercessio, si id tribunis permitteretur. Judicium id exercuit Q. Gallus Prætor. Cicero quatriduum defendit, ut ipse significat. Vide Ascon. in Cornel. *Oliv.* Contigit A. U. DCXXCVII. *Cn. Cornelii*] Asconius in Oratione pro Corn. Q. Catulum ponit, et L. Lucullum omittit. *Corrad.*

Umbone judiciali] Clypeo et protectione judicum. *Bad.*

§ 5 *Quid Marcus Cicero*] Hic cum in domo Cæsaris eo anno pontificis maximi, bonæ Deæ sacra celebrarentur, quibus nulli viro interesse licebat, P. Clodius Appii filius, Pompeiæ Cæsaris uxoris amore correptus, sub habitu muliebri ædes introivit, et sacra violavit, qui cognitus per manus servulæ servatus et eductus est. Cicer. ad Att. lib. I. Ep. 9. cujus principium est: 'Et mea sponte:' 'P.,' inquit, 'Clodium Appii filium te credo audisse cum veste mulierum deprehensum domi Cn. Cæsaris, quum sacrificium pro populo fieret, eumque per manus servulæ servatum et eductum: rem esse insigni infamia: quod te moleste ferre scio.' *Oliver.*

3 *Summos honores*] Præturam, consulatum, auguratum. *Idem.*

Sacrilegum] Quia sacra bónæ Deæ adire non dubitavit, quibus adesse nefas erat viro. *Oliver.*

Flagitium] Incestum. Nam, ut dixi, propter Pompeiam Cæsaris uxorem adierat sacra. Quamobrem et a Cæsare Pompeia repudiata fuit; cujus rei meminit Suetonius in vita Cæsaris. Dicit enim: 'In Corneliæ locum Pompeiam duxit, Quinti Pompeii filiam, Lucii Syllæ neptem, cum qua deinde divortium fecit, adulteram opinatus. P. Clodium inter publicas ceremonias penetravisse ad eam muliebri veste, tam constans fama erat, ut Senatus quæstionem de pollutis sacris decreverit.' *Idem.*

Incesti] Recte, quia loco sacro. Vel *incesti* etiam de sororibus possumus intelligere. Nam duas violasse suspicio erat. *Idem.*

§ 6 *P. Servilius*] Hic P. Servilius Isauricus missus adversus piratas, qui proximum mare, Cretam inter atque Cyrenas, Epirum et Achaiam, sinumque Maleum, latrocinabantur, non incruenta victoria superavit; nec mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, et diutina præda abundantes, Phaselin et Olympon, evertit, Isaurumque ipsam arcem Ciliciæ, unde conscius sibi magni laboris, Isaurici cognomen adamavit. Dictus igitur Isauricus, quod Isauros in Cilicia domuerit. *Idem.*

Angusto loco] Arcto loco, qui duos equos non admitteret. Ergo hic nec de via cessit, nec equo desilivit. Nam principibus civitatis, qui hoc honore digni censebantur, honoris gratia ab inferioribus equo descendebatur, caput aperiebatur, et de semita cedebatur, quod honoris genus senectuti imprimis dabatur. Seneca Epist. LXX. 'Si consulem video aut prætorem, omnia quibus honor haberi solet, faciam, equo desiliam, caput adape-

riam, semita cedam.' *Idem.*

Religionem] Justitiam. Est enim religio pars justitiæ.

Cap. vi. § 2 *Caius autem Marius*] Dictum est in cap. de Fortitudine, quo pacto Marius, qui primo nobilitati vehementer infensus, Apuleium Saturninum, Gracchanas leges suscitantem, suis opibus juvit, mutata sententia, autore Scauro, illum e foro ejecit, et in Capitolium fugere coëgit; quem persecutus, cum ille, proposito pileo, servos ad arma spe libertatis convocaret, Capitolium invasit, et abruptis fistulis, illum in deditionem venire coëgit, qui quum pœnitentiæ per legatos fidem fecisset, inde digressus cum ducibus factionis receptus est in curiam, ubi facta in eum eruptione, populus eum fustibus saxisque coopertum in ipsa quoque morte laceravit. Marius igitur Saturninum oppressit, quia servos ad arma vocabat; ipse vero paulo post, ad sui opem sublato pileo, spe libertatis servos invitavit, quum Syllam urbem irrumpentem cum exercitu sensit. Ergo quod in aliis correxit, ipse peccavit, et alium sui quoque peccati vindicatorem invenit. Advertendum est, quod Eutropius de Mario dicit: 'Sylla Marium de caprili casa extractum vinciri jussit, ductumque trans Tyberim, effossis oculis, membrisque minutim cæsis, trucidari.' Ibi de Marco Mario loquitur, non de Caio Mario. Nam Caius Marius, ut Plinius, Cicero, et Plutarchus, et multi alii testantur, voluntaria morte decessit. Nam Cicero de Natura Deorum: 'Cur,' inquit, 'Marius tam infeliciter septies consul domi suæ mortuus est?' *Oliverius.* Contigit A. U. dcliii.

Pileo] Signo libertatis.

§ 3 *Caius vero Licinius Stolo*] Autor de Viris Illustribus: 'Fabius Ambustus e duabus filiabus alteram Licinio Stoloni, alteram A. Sulpitio patricio conjugem dedit; quarum plebeia cum sororem salutaret, cujus vir Tribunus militum consulari potestate erat, fasces lictorios foribus appositos indecenter expavit; a sorore irrisa, marito questa est, qui adjuvante socero, ut primum tribunatum plebis aggressus est, legem tulit, ut alter consul ex plebe crearetur. Lex, resistente Appio Claudio, tamen lata est, et primus Licinius Stolo consul factus. Idem legem sanxit, ne cui viro plebeio plus quam centum jugera agri habere liceret; et ipse cum jugera centum quinquaginta haberet, et altera emancipati filii nomine possideret, in judicium vocatus, primus omnium sua lege punitus est.' *Oliver.* Contigit A. U. ccclxxxvi.

§ 4 *Quintus autem Varius, &c.*] Hic est, qui legem tulit, ut quæreretur de his, quorum ope et consilio socii contra populum Romanum arma sumpsissent. Qua lege Q. Cæpioni gratificans, M. Scaurum concitati belli crimine apud se adesse jussit. Hybrida quasi ex contumelia vocatus, sua ipsius lege damnatus. Dum enim severius agit in eos qui authores fuerant concitandi belli, bellum ipse non modo sociale, sed etiam civile suscitavit, et hoc modo, dum seditionem concitat, lege opprimitur. *Oliver.* Contigit A. U. dclxii.

Propter obscurum jus] Cur autem ab hac ratione Hybrida dictus, si derivant hanc vocem ἀπὸ τῆς ὕβρεως? Scio quid Grammatici, et non infimi census Jureconsulti de hac vocula. Sed ab eorum opinione longissime absum. Nam omnibus modis adfirmare non dubitem Varium illum Sucronensem Ibridam, non Hybridam, fuisse appellatum, id est, Semicivem. Iber in veteri glossario exponitur ἡμίονος. Hinc Ibridæ promiscui generis quæcunque animalia dicta. Hoc ante me et Josepho Scaligero summo viro probatum. Ab animalibus ea appellatio ad homines quoque translata est. Plinius lib. viii. cap. 53.

'In nullo genere æque facilis est mistura cum fero; qualiter natos antiqui Hybridas vocabant, seu semiferos: ad homines quoque, ut in C. Antonium, Ciceronis in consulatu collegam, appellatione translata.' Cedo hominem qui aiat Plinium scripsisse 'Hybridas.' Rescribo itaque audacter: *Ibridas.* Nam qua ratione dici possit animal brutum *Hybrida*, non video. Homines porro variis modis Ibridæ dici potuere; ut si quis ex ingenuo et servo, ex servo et libertino natus esset, *Ibrida* dicebatur. Item si quis patrem et matrem diversæ nationis haberet. Suetonius Augusto: 'Item Asinii Epicadi ex gente Parthina, Ibridæ.' Postremo *Ibrida* dicebatur, si quis mixto sermonis genere uteretur. Inde exponunt illud Horat. I. Sat. 7. 'Ibrida quo pacto sit Persius ultus.' *Colerus.*

Ibrida] Mixto sanguine contumeliose natus, propter obscurum jus civitatis; ideoque dubium erat, an deberet censeri civis Romanus. *Bad.*

Adversus intercessionem collegarum] Intercesserunt collegæ, hoc est, alii tribuni, ne reipubl. perniciosa lex ferretur; eam tamen tulit adversus collegarum intercessionem, et ita seditionem et bellum excitavit. *Oliv.*

Magna cum clade reip.] Quia socii rursus arma sumpserunt, et inter se cives pestifera seditione laborarunt. *Idem.*

Sociale] Bellum sociorum, quod periculosissimum fuit, tandem Pompeius Strabo sedavit. *Idem.*

Certum civem] Quia Veronensis iste fuit, ideo dicit prius eum tribunum pestiferum, quam certum civem egisse. *Idem.*

CAP. VII. § 1 *Cato, &c.*] M. Porcius Cato capitali crimine accusatus. Hic consul Celtiberos domuit, et ne rebellare possent, literas ad singulas civitates misit, ut muros diruerent: cum unaquæque sibi soli imperari putaret, fecerunt: ipse, cum laudem mereretur, ab invidis capite postulatus est. Constat quadragies quater fuisse accusatum, et semper gloriose absolutum. Hanc autem ultimam causam fuisse conjicimus, quam octogenarius dixit, cum summa laude et quasi admiratione, quod in ea ætate memoria tanta laterumque firmitate et pronunciatione valeret, ut in nulla parte deficeret. Cujus oratio tantam vim habuit, ut non solum se tutaretur, sed accusatorem quoque Galbam reum cum summo periculo redderet. Eam postmodum orationem in Annalibus suis inseruit. Plinius Nat. Hist. lib. VII. cap. 27. de Catone: 'Cæteris,' inquit, 'virtutum generibus varii et multi fuere præstantes: Cato primus Porciæ gentis tres summas in homine res præstitisse existimatus est, optimus Orator, optimus Imperator, optimus Senator. Quæ mihi omnia etiamsi non prius, attamen clarius fuisse in Scipione Æmiliano videntur, dempto præterea plurimorum odio, quo Cato laboravit. Itaque sit proprium Catonis, quater et quadragies caussam dixisse, nec quemquam sæpius postulatum, et semper absolutum.' *Oliver.*

Quinetiam, &c.] Cum L. Scribonius tribunus plebis rogationem tulisset, ut Lusitani, qui in fidem populi Romani dediti a Servilio Galba in Gallia venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit: extat oratio in Annalibus ejus inclusa. Q. Fulvius Nobilior, et sæpe ab eo in Senatu laceratus, respondit pro Galba. Ipse quoque Galba, cum se condemnari videret, complexus duos filios prætextatos, et Sulpicii filium, cujus tutor erat, ita miserabiliter locutus est pro se, ut rogatio antiquaretur. *Oliv.*

Ut juris civilis] Pomponius quoque Jurisconsultis accenset, cujus et libros exstare scribit. Cicero fatetur omnium Jurisperitissimum suæ ætatis fuisse. *Colerus.*

§ 2 *Proles*] Progenies et propago;

non tamen filius, sed pronepos.

Temporibus superesse] Sic Cicero apud Agellium lib. I. cap. 22. Nec vero scientia juris majoribus suis Q. Ælius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit. *Colerus.*

§ 3 *Humanæ vitæ exemplo, et spacio nominandus*] Ita vulgo. In Camp. *humanæ vitæ exemplum, ætatisque spatium.* Vox *nominandus* non habetur: quam tamen facile fero. Tradit autem Plinius libro XXIX. cap. 4. M. Varronem ætatis anno 88. adhuc scripsisse de aspidibus. Idem Varro ait, de hebdomadibus scribens, se quoque jam duodecimam annorum hebdomadem ingressum esse, et ad eum diem septuaginta hebdomadas librorum conscripsisse. Ex quibus aliquammultos, cum proscriptus esset, direptis bibliothecis suis non comparuisse, ut apud Gellium libro III. cap. 10. Proscriptus quidem fuit a triumviris, tanquam iniquus dominatui, verum servatus amicorum opera, ut Appianus auctor est Civilium quarto. Mortuus autem post bellum Actiacum fere nonagenarius, ut Eusebius in Chron. *Pigh.*

Quam stylo] De hoc Varrone Agellius lib. III. cap. 10. Tum ibi addit, se quoque jam duodecimam annorum hebdomadam ingressum esse: et ad eum diem septuaginta hebdomadas librorum conscripsisse. Cicero passim ejus doctrinam et industriam deprædicat. Augustinus cum alibi, tum libro VI. cap. 2. de Civitate Dei. Unici hujus etiam viventis imago posita est in bibliotheca, quæ prima in orbe ab Asinio Pollione ex manubiis publicata Romæ. Auctor Plin. lib. VII. cap. 30. *Colerus.*

§ 4 *Livius Drusus*] Hic pater ejus Drusi fuit, qui trib. plebis Latinis civitatem, plebi agros, equitibus curiam, Senatui judicia permisit, et tantum in urbe conflavit incendium, ut ne prima illius flamma potuisset sustineri, ni esset subita morte correptus. Pater igitur, vir eximiæ industriæ, quanquam luminibus captus, et senio ac viribus confectus, tamen pop. Rom. quoad vixit leges exposuit, de jure civili monumenta composuit, ut essent, illud discere volentibus, accommodata. *Oliver.*

Defectus] Id est, destitutus.

Jus civile] Mirum, hunc Livium inter Jureconsultos non fuisse relatum a Pomponio. *Coler.*

§ 5 *Publius vero Senator, et L. Pontius eques Romanus*] Ita vulgo. Propria nomina, ut passim, ita et hic sunt corruptissima. In Mss. quatuor exemplar. *P. vero senator, et Lupus Pontius.* Sed qui solo prænomine cognosci senator ille poterit, cujus ne semel quidem antea meminerit? Sed ita temere detruncarunt auctorem hunc Librarii, de re ipsa parum soliciti. In Pulmanniano *Paullus* appellatur, ex quo ad minus colligimus, ex Æmilia ipsum fuisse gente. *Pigh.*

Forensia stipendia] Appellat actiones causarum.

§ 6 *Jam Publius Crassus*] Hic P. Crassus, ut in cap. de Fortitudine diximus, adversus Aristonicum missus cum exercitu et Imperator et Pontifex, quod nunquam antea factum fuerat, ut dux simul exercitus et Pontifex mitteretur: ex quo etiam creditum est, rem male cessisse: attamen ea fuit industria, ut quinque Græcorum linguas brevi comprehenderit. Quæ res ipsi plurimum contulit ad conciliandos sociorum animos: nam gratissimum erat illis, cum jus dicendum esset, si non aliena per interpretem, sed sua quisque lingua suum jus audiret. *Oliver.* Contigit A. U. DCXXII.

Ad Aristonicum, &c.] Attalus rex Pergamenorum, regis Eumenis filius, socii quondam commilitonisque Romani, ejusmodi testamentum reliquit: POPVLVS ROMANVS BONORVM MEORVM HAERES ESTO. Adita igitur hæ-

reditate, provinciam populus Romanus non quidem bello, nec armis, sed, quod est æquius, testamenti jure retinebat. Sed hanc difficile dictu est utrum facilius amiserit populus Romanus, an recuperaverit: nam Aristonicus regii sanguinis ferox juvenis, armis provinciam invasit, adversus quem primo quidem missus fuit hic Publius Crassus, qui victus et captus, dum duceretur, virgam qua equum regebat, in oculum barbari unius direxit, qui vi doloris accensus, Crassi latus sica confodit. *Oliver.*

In quinque divisam genera] Satis constat quinque Græcorum linguas esse, Ionicam, Doricam, Atticam, Æolicam, et communem. *Oliver.*

§ 7 *Roscius*] Eam gloriam consecutus, ut quicunque in histrionica excelleret, is Roscius diceretur, teste Cicerone de Oratore, lib. I. ubi hunc Roscium mirifice laudat. *Oliver.*

EXT. § 1 *Demosthenes*] Juvenalis Sat. X. ita refert de Demosthene: 'Quem pater ardentis massæ fuligine lippus, A carbone et forcipibus, gladiosque parante Incude, et luteo Vulcano, ad rhetora misit.' De hoc Demosthene a Cicerone, a Quintiliano, a Gellio, multisque aliis multa referuntur de nativitate, de industria, de arte, de tota vita. Fuit enim Oratorum omnium Græcorum facile princeps, qui in pronunciatione summum artificium reponebat. Hic multa sibi a natura denegata studio et industria comparavit. Primam Rhetorices literam pronuntiare non valebat. Hanc lapillis ori inserendis facillimam expressione reddidit. Exilitate vocis laborabat; brevi effecit, ut auditorum auribus vehementer insonaret, fieretque grata omnibus,atque suavis; multaque alia naturæ vitia correxit tanto studio et industria, ut cum ipsa natura pugnasse quodammodo videri possit. Habuisse domi speculum ingens dicitur, ad quod seipsum videns, gestum formaret. Quid, quod sibi domi locum subterraneum construxisse ferunt, in quem per singulos dies ille descendens, gestum ac motum corporis fingebat, vocemque exercitabat? Sæpe etiam duos vel tres menses, ut refert Plutarchus, continuo domi inclusus non cessabat, abrasa parte capillitii, ut exeundi facultatem sibi ipsi præriperet; sermones insuper, et negotia foris agitata ad studium referebat, multaque alia faciebat. Ex quo facile cognoscebat, se non multum natura, et ingenio, sed studio et exercitatione valere. *Oliver.*

Patientia duratis auribus in actionibus uteretur] Ita vulgo. Verba *in actionibus* Winchel. cod. non habet. Itaque duplex est ejus loci lectio; hæc scilicet Wincheliana, *patientia duratis auribus uteretur*, non quidem contemnenda; verum altera non minus elegans, quæ in codicibus omnibus, dempto Wincheliano, reperitur: *patientia duratis actionibus uteretur.* Est autem *actio* oratorius gestus tam in pronunciatione, quam motu corporis consistens; atque, ut ipse Cicero de Oratore definit, quasi corporis totius quædam eloquentia, cum constet e voce atque motu; quam in dicendo unam dominari affirmat de Oratore lib. III. Tales igitur actiones Demosthenes patientia ac labore durare ac stabilire voluit, ut contra clamores ac fremitus obstrepentis populi constantes ac firmas haberet. *Pigh.*

§ 2 *Atque, &c.*] Ionica Philosophia a Thalete initium accepit, quæ vero cognominata est Italica: ejus princeps fuit Pythagoras Mnesarchi annulorum sculptoris filius, ut Hermippus ait, sive, ut Aristoxenus ait, Tyrrhenus, ex una insularum, quam, ejectis Tyrrhenis, Athenienses possederunt. Sunt qui Marmacum illius patrem vocatum, avum Hippasum, atavum Euthyphronem, abavum Cleonium, qui ex Phliunte profugerit, dicant; habitasseque Marmacum Sami, atque

ideo Pythagoram Samium dici; inde migrasse Lesbum, ibique a Zoilo patruo Pherecydi Syro commendatum; tres subinde argenteos calices fabricasse, eos singulis in Ægypto sacerdotibus dono dedisse. Justinus tamen lib. xx. Demaratum negotiatorem divitem illius patrem vocavit, Apuleius Vescarem nominavit; adeo incerta est tanti Philosophi origo. Habuisse dicitur fratres, maximum quidem natu Eurynomum, atque Tyrrhenum, servumque Zamolxim, cui Getæ sacrificant, Saturnum, ut Herodotus ait, existimantes. Hic, ut prædiximus, principio quidem Pherecydem audivit Syrum; post ejus vero obitum profectus Samum, Hermodamanti jam seni, Chreophili nepoti, se in disciplinam dedit. Cum autem juvenis esset, ac dicendi studiosissimus, patriam linquens, cunctis ferme barbaris Græcisque mysteriis initiatus est. Denique Ægyptum petiit, quo tempore Polycrates Amasidi per epistolam illum commendavit; illorumque linguam didicit, ut Antipho tradit in eo lib. quem de his, qui in virtute principes fuere, scripsit; atque apud Chaldæos congressus est cum Magis; deinde apud Cretam una cum Epimenide descendit in Idæum antrum. In Ægypto quoque adyta ingressus, ibique de Diis in arcano edoctus est. Deinde rediit Samum, offendensque patriam a tyranno incubari Polycrate, Crotonem in Italiam perrexit, ibique leges Italis dedit, atque cum discipulis clarus habitus est. Qui ferme trecenti rempubl. administrabant, adeo ut merito Aristocratia, optimorum scilicet dominatus, nominaretur. Refert Heraclides Ponticus hunc de se dicere solitum, quod fuisset aliquando Æthalides, Mercuriique filius putatus esset, Mercuriumque monuisse illum, peteret, præter immortalitatem, quid vellet. Petiisse igitur ut et vivens et vita functus, omnium, quæ contingerent, memoriam haberet. Itaque in vita meminisse omnium, eamque memoriam post mortem reservasse, longoque post tempore in Euphorbum migrasse, atque a Menelao fuisse vulneratum. Euphorbus autem dixit, se aliquando Æthalidem fuisse, atque a Mercurio hoc pro munere accepisse, ut anima illius perpetuo errore vagaretur, et in quas vellet arbores vel animantes commigraret, et quæ in inferno perpessa esset animo, et cæteræ animæ quænam patiantur, meminisse; postea vero, quum Euphorbus diem obiit, migrasse in Hermotimum ejus animam, quod et ipse, cum fidem vellet facere, Branchidas petiit, ingressusque Apollinis templum, ostendit clypeum, quem illic Menelaus affixerat. Ait enim illum, cum ex Troja remeasset, Apollini consecrasse scutum jam putrefactum, solamque perdurare eburneam faciem. Ubi autem et Hermotimus vita functus est, rursus in Pyrrhum Delium piscatorem migrasse, illumque omnia memorasse, ut scilicet primum Æthalides fuerit, postea Euphorbus, deinde Hermotimus, ac postmodum Pyrrhus effectus sit, ac deinceps post Pyrrhum Pythagoram factum esse, omniumque meminisse, quæ prædiximus. Plerique Pythagoram nihil scripsisse tradunt, sed stolide putant. Nam testatur de eo Heraclitus Physicus, Pythagoram se in historia rerum exercuisse, et cum de natura adorsus esset scribere, ita in principio dixisse: 'Non per aërem quem spiro, non per aquam quam bibo, non admittam hujus sermonis vituperationem.' Scripsit et alia complura. Moritur autem Pythagoras, ut fertur, octogesimo suæ ætatis anno, de cujus morte variæ sunt sententiæ, sicut apud Laërtium videre possumus. Quod vero ad ejus industriam pertinet, de qua hic agitur, magnam orbis partem circumivit, scientiæ et cognitionis cupiditate ductus. Vide et Jamblichum

de vita Pythagoræ, præter ea quæ supra ex Diogene Laërtio attulimus. *Oliver.*

Innumerabilum sæculorum] Recte dixit *innumerabilium*, quia, si sequimur Herodotum, a creatione sæculi ad suum tempus decem Myriadas annorum confectas fuisse constat. Cicero quoque de Divinat. lib. I. 'Condemnemus,' inquit, 'hos aut stultitiæ, aut vanitatis, aut impudentiæ, qui quadringenta septuaginta millia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis comprehensa contineant, et mentiri judicemus, nec sæculorum reliquorum judicium, quid de ipsis futurum sit, pertimescere.' *Oliver.*

Et uniuscujusque rei proprietatem et effectum] Ita vulgo. Legendum ex libris Mss. *et uniuscujusque vim, proprietatem, et effectum.* Non enim uniuscujusque rei, sed sideris vel stellæ vim, proprietatem, et effectum a Magis didicisse Pythagoram scribit. *Pigh.*

Septem sapientes] Fuerunt autem hi, Thales Milesius, Solon Atheniensis, Chilon Lacedæmonius, Pittacus Mitylenæus, Bias Prienensis, Cleobulus Lydius, Periander Corinthius, ut supra monstravi in capite de Modestia. *Oliver.*

In Italiæ etiam partem] Justin. lib. XX. cap. 4. dicit hunc ex Ægypto in Babyloniam profectum ad perdiscendos syderum motus, originemque mundi spectandam, summam scientiam consecutum; inde regressum Cretam et Lacedæmona ad cognoscendas Minois et Lycurgi inclytas ea tempestate leges contendisse; quibus omnibus instructum Crotonam venisse, populumque in luxuriam lapsum, auctoritate sua ad usum frugalitatis revocasse: nam Pythagoras laudabat quotidie virtutem, et vitia luxuriæ, casusque civitatum hac peste perditarum enumerabat, tantumque studium ad frugalitatem multitudinis provocavit, ut aliquos ex iis luxuriatos in optimam frugem conversos fuisse incredibile videretur. Matronarum quoque separatim a viris doctrinam, et puerorum a parentibus, frequenter habuit. Docebat nunc has pudicitiam, et obsequia in viros, nunc illos modestiam et literarum studium: inter hæc, velut genetricem virtutum, frugalitatem omnibus ingerebat, consecutusque assiduitate disputationum erat, ut matronæ auratas vestes cæteraque dignitatis suæ ornamenta velut instrumenta luxuriæ deponerent, eaque omnia delata in Junonis ædem ipsi Deæ consecrarent, præ se ferentes, vera ornamenta matronarum pudicitiam, non vestes esse. In juventute quoque quantum profligatum sit, victi fœminarum contumaces animi manifestant. Sed trecenti ex juvenibus, cum sodalitii jure sacramento quodam nexi separatam a civibus cæteris vitam exercerent, quasique cœtum clandestinæ conjurationis haberent, civitatem in se converterunt, quæ eos, cum in unam domum convenissent, cremare voluit; in quo tumultu septuaginta ferme homines periere, cæteri in exilium profecti. Pythagoras autem, quum annos viginti Crotonæ egisset, Metapontum migravit, ibique decessit; cujus tanta admiratio fuit, ut ex domo ejus templum facerent, eumque pro Deo colerent. *Oliverius.*

Major Græcia] Totus ille Calabriæ tractus Magna Græcia quondam dicta fuit. *Idem.*

Ardentem rogum] De morte, ut diximus, variæ sunt sententiæ. Alii enim dicunt, quum in domo Milonis fuisset, eam ex his unum, quos admittere noluerat, per invidiam incendisse: sunt qui Crotoniatas ipsos tyrannidis suspicione ac metu hoc perpetrasse dicant. Pythagoram igitur incendii incommoda vitantem, cum egrederetur, comprehensum esse, et agrum quendam fabis plenum intrantem ibi constitisse, ac dixisse, Capi

præstat, quam has dare pessum, cædique satius est, quam quicquam loqui. Atque ita jugulum persecutoribus nudasse, compluresque ex discipulis (nam cum eo ad quadraginta fuisse constat) interemptos, ex quibus Archytas Tarentinus et Lysis. Dicæarchus vero Pythagoram dicit in delubrum Musarum, quod Metaponti est, confugisse, ibique, cum quadraginta dies absque cibo perstitisset, defecisse; Heraclides vero in Epitome vitarum Satyri, illum, postquam in Delo Pherecydi justa persolverat, rediisse in Italiam et cum in domo Milonis Crotoniatæ celebritatem offendisset, subinde Metapontum perrexisse, ibique, cum vivere ulterius nollet, inedia vitam finiisse. Hermippus, bello inter Agrigentinos et Syracusanos orto, Pythagoram exisse cum sociis Agrigentinis opem laturum, versis autem in fugam, illum fabarum campum circuisse, ibique a Syracusanis fuisse interemptum, reliquos vero ad triginta Tarenti fuisse crematos. Valerius autem Heraclidis opinionem sequitur. *Oliverius.*

Metapontus] Oppidum Italiæ in sinu Tarentino.

§ 3 *Præceptorem*] Hic annum vigesimum ætatis agens, audivit Socratem. Illo mortuo, audivit Cratylum et Hermogenem. Annorum octo et viginti, teste Hermodoro, Megaram se ad Euclidem contulit. Hinc Cyrenem profectus, Theodorum Mathematicum, atque inde in Italiam ad Pythagoreos, Philolaum et Eurytum, postea in Ægyptum profectus, Prophetas Sacerdotesque audivit, ubi comitem habuit Euripidem tragicum. Regressus Athenas, in Academia morabatur. *Oliv.*

Sapientissimus] Sic Apollinis oraculo constat fuisse judicatum.

Geometriæ] Quæ, propterea quod Ægyptus singulis annis a Nilo mergeretur, ad dignoscendos agrorum fines hic potissimum floruit.

Nili fluminis inexplicabiles ripas] Bene inexplicabiles. Quia, si Herodoto credimus, Nili originem nemo invenire potuit, quanquam id multi reges frustra tentaverint. Lucanus lib. IX. 'Arcanum natura caput non prodidit ulli.' Plin. lib. V. cap. 9. 'Nilus,' inquit, 'incertis ortus fontibus it per deserta et arentia, et immenso longitudinis spatio ambulans, famaque tantum inermi quæsitu cognitus sine bellis, quæ cæteras omnes terras invenere, originem (ut Juba rex potuit exquirere) in monte inferioris Mauritaniæ, non procul Oceano habet, lacu protinus stagnante, quem vocant Nilidem.' Est præterea satis ignota Nili natura, quare scilicet singulis annis, Sole existente in Cancro, totam inundet Ægyptum. Quid, quod Plinius eodem loco dicat varias ejus incrementi causas esse, modo flatum Etesiarum, modo alias affert causas, quas longum esset referre, sed evenire ut plurimum ejus incrementum a canis ortu per introitum Solis in leonem, et ut ait Virg. in IV. Georg. 'Per diversa ruens septem discurrit in ora Usque coloratis amnis devexus ab Indis.' Id est, Æthiopibus. *Oliver.*

Nili fluminis] Hinc multa de Nilo inspersit suis operibus apis illa Attica, et apud Strabonem dicit Nilum τριγώνου κορυφὴν ἀποτελεῖν. De hujus fluminis miraculis et Cicero poëma fecerat, quod Nilum inscripserat, teste Capitolino in Gordianis. *Coler.*

Flexuosos fossarum ambitus] Constat Ægyptum fossarum plenam Nili superfluas aquarum inundationes recipientium. Justinus: 'Ægyptum,' inquit, 'quæ tot regum, tot sæculorum cura impensaque munita sit, et adversus vim incurrentium aquarum tantis instructa molibus, tot fossis concisa, ut, cum his arceantur, illis recipiantur aquæ, nihilominus coli, nisi excluso Nilo, non potuerit,' &c. *Oliver.*

In Italiam transgressum] Laërtius: Cicer. de Senec. Idem de Republ. Sed audisse te credo, tum vero Platonem, Socrate mortuo, primum in Ægyptum discendi causa, post in Italiam contendisse. *Coler.*

A Timæo, et Arione, et Cæto Locris Pythagoræ præcepta acciperet] Theodorus Canterus per epistolam me monuit, repperisse se in veteri libro, *Arione et Ethecrate.* Ex quo apposite facit, *Echecrate.* Nam *Cæti* Pythagoræi mentio nusquam, nec in Jamblichi quidem Catalogo. At *Echecratis* etiam Cicero meminit de Finibus lib. v. ubi pæne hæc ipsa Valeriana: 'Cur ad reliquos Pythagoræos, Echecratem, Timæum, Arionem, Locros,' &c. *Lipsius.*

Octogesimo anno] Ἔζησεν ἔτη πθʹ, inquit Suidas. *Corrad.*

Sub capite Sophronis numeros habuisse fertur] Ita vulgo. Lege, *Sophronis mimos*, quemadmodum est in Atrebat. Winchel. aliisque. Fuit enim mimographus Sophron, velut testantur Diogenes Laërtius in Vita Platonis, et Suidas. *Pigh.*

§ 4 *Democritus*] Vide Diogenem Laërtium in Vita Democriti.

Pater ejus] Videlicet Hegesistratus, aut Athenocritus, aut Damasippus.

Patriæ] Partitus est fratribus suis substantiam, juxta alios, vel, ut tradit Valerius, patriæ donavit, exigua pro se parte retenta, qua illi peregre proficiscenti opus erat. Adeo studiosum fuisse tradit Laërtius, ut ex vicino hortulo sibi cellulam seligeret, ibique seipsum includeret: et cum aliquando ipsius pater bovem ad immolandum adduxisset, ibique alligasset, tamdiu hoc ab illo non fuisse cognitum, quoad hunc ille sacrificii obtentu excitavit, et bovi admovit. Constat eum aliquando Athenas venisse, et ob contemptum gloriæ agnosci noluisse, et quum cognovisset ipse Socratem, ab eo ignoratum fuisse. Laboravit hic plurimum in sola rerum natura contemplanda (ut quidam ferunt); et quocunque fortunæ casu mutabiliumque rerum audito, in risum solvebatur. Unde Juvenalis Sat. 'Perpetuo risu pulmonem agitare solebat Democritus.' Hunc aliquando insanisse crediderunt ejus cives; unde ad ejus curationem adhibuere Hippocratem, qui, cognita viri sapientia, cives magis quam Democritum insanire judicavit, a quo multa se didicisse profitebatur. Nam, ut refert Laërtius in vita Democriti, quum ad eum venisset Hippocrates, maximum diligentiæ suæ et calliditatis testimonium dedit Hippocrati, qui puellam Hippocratis comitem, et integram, et vitiatam cognovit. Nam primo die sic illam salutavit: 'Salve virgo.' Postridie vero: 'Salve mulier.' Fuerat enim puella nocte ipsa vitiata. Sunt etiam qui dicant seipsum occæcasse, ad naturæ secreta cautius rimanda. Cujus rei auctores sunt Cicero Tusc. Quæst. lib. v. et Aulus Gellius Noct. Att. lib. x. De cujus morte variæ sunt sententiæ, ut Laërtius tradit. Periit autem centesimo et nono suæ ætatis anno. Hic omnia atomis constare dicebat, et plures esse mundos, et corruptibiles. Multa volumina reliquit, ut auctor est Laërtius in ejus vita. *Oliver.*

§ 5 *Carneades laboriosus*] Hic Philosophus Cyrenæus fuit, Epicomi, ut quidam ferunt, sive, ut alii dicunt, Philocomi filius, Stoicorum et Chrysippi discipulus. *Idem.*

Nonaginta] Mortuus est nonagesimo suæ ætatis anno, ut Valerius refert; Laërtius vero octogesimo quinto, Olympiade centesima sexagesima secunda. *Idem.*

Addixerat] Astrinxerat, destinaverat. Nam *addicere* apud JCtos significat per licitationem aliquid vendere, hoc est, in venditione publica. Unde *addicti* apud veteres dicebantur, qui

prætoris jussu cum solvendo non essent, creditoribus vendebantur. *Oliver.*

Helleboro se] Hoc factitasse eum cum Zenone disputaturum scribit Agellius. Idem sentit Plinius. Lapsus Valerii memorialis: vel vitæ tempora quam diversa. Lege utriusque vitam apud Diogenem. Varro Sesquiulysse: 'Alteram viam deformasse Carneadem virtutis se cupis acris aceti:' lege: 'e cupis acris aceti.' Varro, non elleborum, sed acetum facit purgamen Carneadis, quod alii Pythagoræ adscribunt, alii Chrysippo. Fulgentius in Continentia Virgiliana elleborum Chrysippo tribuit: 'Ego vero Chrysippi ellebori rancidulo acore postposito.' *Coler.* *Helleboro*] Hellebori duæ sunt species coloris insignis, candidi et nigri, qui non cognoscuntur, nisi ex radice, teste Plin. Nat. Hist. lib. xxv. cap. 13. ubi multa de ejus proprietate: sed imprimis candidum probat, quod causas morborum extraheret, et primo fuisse terribile, deinde adeo promiscuum, ut plerique studiorum gratia ad providenda acrius, quæ commentabantur, sæpius sumptitaverint. Quo et usum Carneadem responsurum Zenonis libris fuisse dicit. Aulus quoque Gellius Noct. Att. lib. xvii. duas species Hellebori dicit. *Oliver.* *Helleboro*] Candido, quod in Anticyra optimum nascitur. *Badius.*

Ad exprimendum ingenium] Ad explicandam vim ingenii.

§ 6 *Anaxagoram*] Hic, cuidam dicenti quod patria sibi curæ non esset, Immo cura patriæ mihi maxima est: et digitum extendebat in cœlum, ostendens illam sibi veram patriam esse. Impietatis semel a Cleomene accusatus, quod Solem, quem Athenienses colebant, candentem laminam diceret, et penitus ignitam, defensus a Pericle disciplulo, quinque talentis mulctatus et exilio fuit. De cujus morte varias dicit Laërtius sententias esse scriptorum. *Oliver.*

§ 7 *Archimedis, &c.*] Archimedes, vel, ut Quintilianus de Inst. Orat. lib. i. Archimenides Syracusanus in omni Geometria ante alios mira subtilitate laudatus. Erat enim, teste Livio lib. xxv. unicus spectator cœli syderumque; mirabilior tamen inventor bellicorum tormentorum, qui ea quæ hostes agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. *Oliv.*

Machinationibus ejus] Præter cæteros vide Plin. lib. vii. Silium lib. xiv. *Colerus.*

Protracto manibus pulvere] Secto, vel scisso pulvere, in quo diametros et formas suas designabat. *Oliv.*

Noli, inquit, obsecro istum circulum disturbare] Ita vulgo. Dictio *circulum* ex glossemate item irrepsit in contextum, ut scripti libri demonstrant. Formas metricas traxisse eum in pulvere scribunt Livius et Plutarchus; non determinate circulos. *Pigh.*

§ 8 *Socratem etiam, &c.*] Socrates fuit adeo studiosus, adeoque scientiæ cupidus, ut nec a mulieribus quidem turpe existimaret discere, quod utile fore videretur. Præterea cum jam omnium pene rerum scientiam complexus esset, Musicæ quoque operam dare non erubuit in provectiori jam ætate, ut ad reliquas virtutes suas, quæ mirabiles fuisse creduntur, hoc etiam, quantulumcunque foret, accederet, nequid illi unquam defuisse videretur. Ita effecit industria sua, ut dum semper aliquid sibi deesse existimaret, ad eum scientiæ cumulum pervenerit, ut alios locupletissime docere posset. Fuit, teste Gellio, tanta temperantia, ut omne suæ vitæ tempus valetudine inoffensa transegerit. De cujus morte dictum est in cap. de Sapienter dictis. *Oliv.*

Fidibus tractandis] Musicæ arti, ut sciret fidibus canere. Cur autem huic arti jam senex operam dare voluerit,

hanc causam fuisse ferunt, quod in convivio invitatus a quodam ut caneret, se fidibus nescire respondit: quod a nonnullis risu exceptum, ad Musicam perdiscendam illum incitavit, ut sero potius, quam nunquam, artis illius rationem teneret. *Fides* chorda in cithara vel lyra, aliove instrumento extensa. *Idem.*

§ 9 *Isocrates, &c.*] Ut omnem industriæ rationem in uno homine fuisse comprehendamus, Isocratis exemplum lectoribus subjiciamus. Fuit autem Isocrates Græcus Orator clarissimus, Gorgiæ auditor, multorum Philosophorum Præceptor eximius, ut Macrobius testatur. Et, teste Quintiliano, fuit diverso dicendi genere nitidus et comptus, palæstræ magis quam pugnæ accommodatus, omnes dicendo veneres sectatus, in inventione facilis, honesti studiosus, in compositione adeo diligens, ut cura ejus reprehendatur in ætate jam confecta, videlicet decrepita. Quartum et nonagesimum agens annum, teste Cicerone in Catone Majore, librum composuit qui Παναθηναϊκὸς inscribitur, totius Græciæ et inprimis Athenarum gesta laudesque continens, et studia urbis, quem tanta scientia constat fuisse refertum, ut admirarentur omnes, in ea ætate ingenii vires tantum valuisse. Ex quo facile comprehendi potest, in hominibus corpora quidem senescere, animos vero nunquam, si quis bene diligenterque coluerit eos. Cicero de Isocrate: 'Est etiam quiete, et pure, atque eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus, qualem accepimus Platonis, qui et octogesimo anno scribens est mortuus, qualemque Isocratis, qui eum librum, qui Παναθηναϊκὸς inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea.' *Idem.*

§ 10 *Citerioris ætatis metas*] Quia non ad Isocratis ætatem pervenit, hoc est, non tanto tempore vixit: nam Isocrates, ut diximus, novem et nonaginta confecit annos. Hic vero ad octogesimum tantummodo pervenit annum: ergo citerioris, id est, brevioris ætatis terminos. *Oliv.*

Chrysippi] Hic Chrysippus Apollonii Solensis filius, sive Tarsensis, Philosophus acutissimus, adeo ut testentur ferme omnes, Jovem ipsum ejus acutioribus argumentis vix resistere potuisse, si in terras descendisset. Fuit ergo ingeniosus et acutus in omni genere orationis. In plerisque a Zenone dissentit et Cleanthe. Quoties adversus Cleanthem disserendo egisset, tanta ducebatur pœnitentia, ut crebro diceret: 'Equidem alias fortunatus sum præterquam in Cleanthem: in hoc sum infelix.' Et, ut dixit Cicero de Nat. Deor. natus est homo Chrysippus ad mundum contemplandum atque mirandum. Nam, teste Laërtio, septingenta volumina edidit, et quicquid incidebat, mandabat literis, et sæpe emendabat, et magna testimoniorum nube utebatur. Quod adeo in consuetudine habuit, ut in quibusdam suis opusculis totam Euripidis Medeam insereret, petentique cuidam ab altero legente quidnam id esset, quod legeret illi, Chrysippi Medea est. Quare de illo ait Apollodorus Atheniensis: 'Si quis tollat de Chrysippi libris, quæ aliena sunt, charta illi vacua relinquitur: ejus tamen libri clarissimi, et in Dialectica præcipue, in qua fuit adeo insignis, ut dicerent si apud Deos in usu esset Dialectica, non futuram aliam quam Chrysippeam.' Erat præterea, teste Laërtio, imbecilli tenuique corpusculo, quod ex ejus imagine dicit apparere, potationibusque deditum fuisse refert. Unde, teste Hermippo, a discipulis ad sacrificium ductus, dulce merum adeo bibit, ut fatigatus angustiis spiritus eum quinta die post reliquerit, cum esset octoginta trium annorum: sunt qui dicant eum nimio

risu comprehensum interiisse, ita ut cum asinus manducasset ficus, aniculæ dixisset, ut vinum asino daret, nimioque dehinc risu expirasse. *Oliv.*

Octogesimo anno cœptum] Atqui septuaginta tres vixisse tantum scribunt Laërtius et Suidas. *Corradus.*

Cœptum ante quadragesimum λογικῶν] Ita vulgo. Melius in vett. libris: *Cœptum undequadragesimum.* De Chrysippi libris, vide quæ Diogenes Laërtius. *Pigh.*

§ 11 *Cleanthe*] Hunc Valerius dicit Chrysippi auditorem, cum e contrario Laërtius dicat Zenoni operam dedisse. *Oliver.*

Numen] Divina virtus ipsius industriæ.

§ 12 *Sophocles*] Hic tragœdiarum scriptor clarissimus Atheniensis, de quo diximus in cap. de Continentia lib. IV. cujus tanta fuit industria, ut cum ipsa rerum natura certasse videatur. Nam cum esset annorum ferme centum, Œdipodem tragœdiam composuit, de qua Cicero in Catone Majore: 'Sophocles,' inquit, 'ad summam senectutem tragœdias fecit, qui propter studium et industriam, cum rem negligere familiarem videretur, a filiis in judicium vocatus, ut, quemadmodum nostro more rem male gerentibus patribus bona interdici solent, sic illum quasi desipientem a re familiari removerent judices; tunc senex dicitur eam fabulam, quam habebat in manibus, et proxime scripserat, Œdipodem Coloneum, recitasse judicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato, sententiis judicum est liberatus.' *Oliver.*

Gloriosum, &c.] Hoc habuit cum natura certamen, ut diu vivendo laboriosus semper esset. Natura longum illi vitæ spatium concessit, quo posset scribendo gloriam comparare. Sophocles illud non minori studio et industria spatium confecit. Gloriosum igitur certamen, ut quanto majus spatium daretur, tanto majori ille studio conficeret sub ipsum transitum ad mortem, de qua morte dicemus lib. ultimo cap. 12. *Oliver.*

Præripere gloriam] Antigonam et Electram præ cæteris laudat Dioscorides Poëta Epigrammatarius. Laërtius: Συνεπλήρωσεν τὴν τραγῳδίαν. *Colerus.*

Idque ignotum esse posteris filius Sophoclis noluit Sophon] Ita vulgo. Legendum *Filius Sophoclis Iophon noluit.* Ita eum appellat Suidas: Ἰοφῶν Ἀθηναῖος τραγικὸς, υἱὸς Σοφοκλέους τοῦ τραγῳδοποιοῦ, γνήσιος, ὑπὸ Νικοστράτης. Astipulatur Suidæ Laërtius. *Pighius.*

§ 13 *Simonides*] Hic Lyricus Poëta fuit, ut diximus lib. I. cap. de Somniis, item cap. de Miracul. Unde et carmina quædam Simonidea dicta sunt. Primus etiam artem memoriæ invenisse dicitur, teste Cicerone. *Oliv.*

In eorum, &c.] In theatrum descendit, ut carmina sua quæ recitaret, cæterorum Poëtarum versibus potiora esse probaret, et ita propositum præmium caperet. *Oliv.*

§ 14 *Jam Solon*] De hoc Solone diximus lib. V. cap. de Ingratis. Fuit autem unus e septem Sapientibus, Atheniensis, ut quidam dicunt, ut alii, Salaminius, de qua insula diximus supra lib. et cap. præscriptis. Utcunque sit, Athenis vixit, et urbem illam, quasi novam civitatem, moribus et legibus condidit. Qua in re tanto temperamento se inter plebem et Senatum egit, ut ab utrisque parem gratiam contraxerit. Legitur apud Platonem Solonem judicio Critiæ cujusdam viri doctissimi videri non solum prudentia præ cæteris laude dignum, sed etiam carminibus præstitisse; et si sermonem, quem ab Ægypto reversus instituerat, implesset, non minorem Hesiodo vel Homero futurum. Continebantur autem in eo Atheniensium gesta. Hic, quanquam omnium hominum judicio

haberetur continens, tamen indulsisse scribitur vino: cujus industria quanta fuerit, ex ejus verbis comprehendi potest. Nam dictitare solebat: *Γηράσκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος, Senesco semper multa addiscens.* Præterea cum extremum fati diem sustineret, et qui assidebant amici ac familiares de re quadam disputarent, caput erexit, auditurus quid illi tunc inter se dissererent; interrogatus si quid esset quod vellet, ut percepto, inquit, quicquid est de quo disputatis, eruditior hinc abeam, moriarque sapientior. Vox profecto Philosopho tanto dignissima. *Idem.*

Fatis pressum] Instanti et propinqua morte gravatum.

Moriar] Aliter narrat hæc Ælian. apud Stob. *Coler.*

§ 15 *Per summum, &c.*] Invidia civium, vel tyrannidis suspicione, vel quia, ut diximus, mos erat Athenis, ut qui virtute maximas opes comparasset, ne libertati periculosus esset, per decem annos exularet. Ergo per summam iniquitatem expulsus, quia iniquissimum erat, patriæ liberatorem, imperii amplificatorem et conservatorem, exilio mulctare, quem ingentibus præmis afficere debuerant. *Oliver.*

Persico sermoni] Cuique genti sua lingua in precio. Hinc nota, animos exterorum haud facile devinciri, nisi vinculo illo humanæ societatis, lingua dico conciliatrice. *Coler.*

Sine monitore, &c.] Imperatores nominum suggestores habere consuerant, qui nomina militum eorum auribus insererent, quo blande nominatim milites appellando, eorum animos sibi maxime conciliarent. Hos monitores Romani nomenclatores appellabant. *Oliver.*

CAP. VIII. § 1 *Vagas littoribus conchulas et calculos lectitasse*] Ita vulgo. In Winch. *conchulas et umbilicos.* Nec male meo judicio, nam altera vox hujus est glossema perperam insertum contextui Valeriano. Librarii non intelligentes vocabulum ejus loco interpretationem scribere maluerunt. Desumptum enim ex Cicerone hoc exemplum, qui de Orat. lib. II. ait, 'Ita solet narrare Scævula conchas eos et umbilicos ad Cajetam et Lucrinum legere consuevisse.' Umbilicos a forma vocat parvos ac rotundos calculos in littore sparsos. Si credendum collegii Atrebatensis exemplari, Valerius non *umbilicos*, sed *obeliscos* dixit; atque ab obelorum similitudine sic appellasse videtur teretes et oblongos lapillos, non secus ac *rotundos* Cicero *umbilicos.* Quæ lectio non minus arridet, quam Wincheliana. Discrepant in nominandis locis hi auctores, nisi in alterutro sit error. Cajetam et Laurentum prodit Valerius; pro Laurento Lucinum Cicero. Qui locus Cajetæ vicinior est. *Pigh.*

Calculos] Lege, *umbilicos.* Liber Danielis, *obilicos.* Editio Veneta, *calculos.* Sed vera omnino lectio vulgata. *Umbilici* sunt calculi quidam nitidiores. Unde et libri olim iis decorabantur. Martialis lib. I. 'Nec umbilicis cultus atque membrana;' et alibi passim. Plinius ubi de margaritis: 'Et aliis convenit non oportere perforare, quorum sit absoluta bonitas, umbilicis statim ex auro capita capientibus.' *Colerus.*

Lucius Crassus] Orator, de quo Cicero lib. de Oratore mentionem facit, et de eloquentia disputantem inducit. Fuit autem Scævolæ gener, ut lib. IV. ostendimus cap. de Verecundia. Ergo L. Crassus Scævolæ, Scævola vero Lælii gener fuisse dicitur, de quo Lælio Cicero lib. qui inscribitur Lælius, hoc est, de Amicitia. Q. Mutius augur Scævola multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter et jucunde solebat. *Oliver.*

§ 2 *Scævola, &c.*] Ut testis fuerat Scævola Scipionem et Lælium animi relaxandi gratia conchulas et umbili-

cos in littore lectitasse: ipse vero non minus post animi labores a forensibus officiis ad pilæ ludum se interdum conferebat, nonnunquam ad aleas et tesseras, ut eo laxamenti genere fatigatum animum relaxaret. Hic, teste Cicerone lib. Off. I. fuit P. Scævolæ Jurisperiti filius, a quo Cicero juris civilis scientiam, quantacunque foret, accepisse dicitur. Nam libro I. Off. inquit: 'Quorum vero parentes aut majores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere; at Q. Mutius P. filius in jure civili.' Fuit autem hic Scævola, teste eodem Cic in Lælio, Jurisperitus et augur, quem in lib. de Oratore Cicero inducit cum Crasso de eloquentia disputantem. *Oliv.*

Aleæ quoque et calculis vacasse interdum dicitur] Ita vulgo. In Campensi, Gemblacensi, Wincheliano, et Atrebatensi melius: *Alveo quoque et calculis.* Nam alea inhonesta. *Pigh.*

Calculis] Tesseris vel taxillis, ut calculos posuerit pro taxillis.

Cæremonias Deorum] Ut qui augur; nam alter pontifex fuit.

Ut enim in rebus seriis Scævolam, ita et scurrilibus lusibus hominem agebat] Quomodo? scurrilibusne lusibus delectabatur Scævola vir gravissimus? Sane suspectus est locus. Scripti libri quinque *in scenicis lusibus* produnt. Pulmannianus, *insenis.* Conjice lector quid esse velit. Forte legendum, *inseriis lusibus,* id est, *non seriis.* Pigh.

Scurrilibus] Jocularii.

Ext. § 2 *Canoras fides*] Resonantes chordas.

Cap. IX. *Potentia, &c.*] Quanta sit eloquentiæ vis atque potentia, cum cæteri omnes, qui de illa scripserunt, tam Græci quam Latini, tum inprimis ipse pater eloquentiæ Cicero compluribus in locis et voluminibus ostendit; quorum unum nobis hoc loco referre satis esse duxi, ubi rerum omnium dominam illam appellat. At enim lib. II. de Natura Deorum: 'Jam vera domina rerum, ut vos soletis dicere, vis eloquendi, quam præclara, quamque divina! quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, et ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus a timore perterritos, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque constringimus, hæc nos juris, legum, urbium societate conjunxit.' *Oliver.*

Regibus exactis, &c.] Contigit A. U. CCLIX. Livius Agrippam Menenium appellat. Quem vide.

Fluminis Anienis] Tribus passuum millibus distat ab urbe, et teste Prisciano lib. VI. declinatur Anio, Anienis, quod antiqui secundum Analogiam protulerunt Anien. Ovid. Met. XIV. 'Quas Anienis aquæ.' *Oliver.*

Urbem urbi junxit] Nam plebe a Senatu separata, gemina quædam civitatis facies apparet. Hinc Varro sane quam eleganter ejusmodi civitatem 'bicipitem' appellat de Vita Pop. Rom. lib. IV. 'In spem adducebat non plus soluturos, quam vellent; iniquus equestri ordini judicia tradidit, ac bicipitem civitatem fecit, discordiarum civilium fontem.' *Coler.*

§ 2 *Quæ etiam Marianos, &c.*] Marius, ut sæpe dictum est, vi patria pulsus, collecto exercitu, Cinnæque conjunctus, vi patriam repoposcit, Diis et hominibus infestus, et statim primo impetu Hostiam urbis alumnam capit, et miseranda strage diripit; mox urbem ipsam, per socordiam civium a Janiculo pulso præsidio, quadrato agmine ingressus, ad principum cædem signo dato aliquanto sævius, quam aut in Punica, aut in Cimbrica urbe sævit. Octavii consulis caput pro rostris exponitur, Antonius orator, vir consularis, ad hospitem profugit, ubi tectus tantam urbis

tempestatem declinaret, quod illi fortuna non concessit. Hospes enim, quo lautius illum exciperet, vinum a caupone per servum deposcit. Caupo latere apud hospitem Marcum Antonium ex servo cognoscit, remque statim ad Marium Cinnamque defert; quo cognito, delectos milites cum P. Antronio, vel, ut Plutarchus dicit, Q. Annio, ad facundissimum oratorem cædendum mittunt. P. Antronius, ubi ad hospitem venit, cædis ministros introire et M. Antonium interficere jubet, ipse foras in vestibulo remoratur. Hi vero, postquam introgressi sunt, coram data copia cædis, maximus orator M. Antonius sic eos orationis suavitate demulsit, sic eloquentia sua a cædis cupiditate omnique impetu repressit, ut ad Antonium, re infecta, stupentes redierint, plane fatentes, se oratione victos, illum occidere non potuisse, quos P. Antronius increpitans, stricto gladio tectum irruit, et Antonium obtruncat, caput ad Marium defert, quod ille mensæ imposuit, ut non tam cibo quam ejus spectaculo satiaretur. Constat hunc M. Antonium, teste Cicerone Tusc. Quæst. lib. v. omnium suæ ætatis fuisse eloquentissimum. *Oliverius.*

Is enim solus in ambitu expers Antonianæ vocis steterat] In ambitu, sive circulo, non audiverat vocem viri eloquentissimi M. Antonii. Legunt quidam *P. Antonium*, pro *Antronium*.

§ 3 *Divus quoque Julius*] Dolabellam ex Sicilia, cui prætor præfuerat, repetundarum Cæsar postulaverat. L. Cotta Dolabellæ patrocinium suscepit, cujus authoritati, quia veluti parentem illum Cæsar coleret et observaret, resistere non sustinuit, tantum pro concione dixit, extorqueri sibi causam optimam, ostendens se illum vi eloquentiæ facile fuisse convicturum. Ubi maximam sibi eloquentiæ laudem comparavit. *Oliver.*

Columen] Sustentaculum. Constat quidem Cæsarem plurimum ingenio valuisse, ut, teste Cicerone, cum duo sint, quibus excelluere Romani, si in utrovis tantum se Cæsar exercuisset, omnes facile superasset, ut, si tantum eloquentiæ, quantum rei militari, studii et laboris imposuisset, facile dicendi palmam obtinuisset. *Oliv.*

Peregrinandum] Ad externa exempla transeundum.

Ext. § 1 *Pisistratus*] Calliditate hic plurimum valuit, teste Macrobio, qua tyrannidem magis quam eloquentia occupasse dicitur. Devictis se duce Megarensibus, cum gratiæ plurimum et auctoritatis apud omnes cepisset, animum ad regnum adjecit; verberibusque voluntariis domi affectus, laceratoque corpore, die quadam in publicum prodiit, et, advocata concione, vulnera populo ostendit, de crudelitate principum, a quibus hoc se passum simulabat, queritur, adduntur vocibus lachrymæ, et invidiosa oratione multitudo credula incenditur; amore plebis invisum se Senatui affirmat, obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxilium, per quos tandem tyrannidem occupavit. Fuit autem, ut diximus in capite de Humanitate, doctrina, ingenio, et eloquentia tanta, ut ab Atheniensibus imperium, summa vi resistente Solone, tandem obtinuerit: vi namque orationis effecit, ut Athenienses illi se libertatemque subjicerent: nec quicquam valuit, quod Solon justissimus et gravissimus orator, advocata concione, in publicum processerit, ut diximus in capite de Ingratitudine, et impium illius conatum aperuit. Tantum igitur Pisistrati valuit eloquentia, ut nulla Solonis sapientia, nulla vis, nulla eloquentia resistere potuerit. Cicero de Pisistrato de Oratore libro III. 'Quis doctior iisdem temporibus, aut cujus eloquentia literis instructior fuisse traditur, quam Pisistrati, qui primus Homeri libros confusos antea sic dis-

posuisse dicitur, ut nunc habemus? non fuit quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia floruit ut literis doctrinaque præstaret.' *Oliver.*

§ 2 *Pericles, &c.*] De Pericle satis dictum est in cap. de Obitu filiorum, et de Continentia. Quod vero ad ejus eloquentiam spectat, tantum valuit dicendi ratione et eloquentia, ut Atheniensem populum pro sua voluntate versaret, et eorum animos, quocunque vellet, facile impelleret; de quo Cicero libro de Oratore III. 'Quid Pericles,' inquit, 'de cujus potestate dicendi sic accepimus, ut cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriæ severius, tamen id ipsum, quod ille contra homines populares diceret, populare omnibus et jocundum videretur. Cujus in labris veteres comici cum illi maledicerent, quod tum Athenis fieri licebat, leporem habitasse dixerunt, tantamque in eo vim fuisse, ut in eorum mentibus, quæ audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non declamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens, XL. annis præfuit Athenis, et urbanis eodem tempore, et bellicis rebus.' *Oliver.*

Veteris comœdiæ] Vitia acerbe traducebantur in vetere comœdia, quia ea sub propriis peccantium nominibus notabantur. Unde Horat. I. Sermonum: 'Eupolis atque Cratinus Aristophanesque Poëtæ, Atque alii, quorum comœdia prisca virorum est, Si quis erat dignus describi, qui malus, aut fur, Aut mœchus foret, aut sicarius, aut alioqui Famosus, multa cum libertate notabant.' *Oliver. Veteris comœdiæ*] Augustinus De Civit. Dei, lib. II. cap. 9. 'Periclem, cum jam suæ civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli præfuisset, violari versibus, et eos in scena agi, non plus decuit, quam si Plautus noster voluisset, aut Nævius, P. et Cn. Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni maledicere.' *Coler.*

Aculeos quosdam] Stimulos relinqui in animis illorum qui illum audierant. Pulchra allusio ad apes, nam quia mellis meminit, recte in metaphora persistens, aculeos addit. *Oliv.*

Augurium fefellit] Omen et divinatio.

§ 3 *Cyrenaicum philosophum*] Cyrenaici ab Aristippo descenderunt, qui primus genere Cyrenaicus finem in voluptate ponebat. *Oliv.*

CAP. X. *Eloquentiæ autem, &c.*] In pronunciatione cuncta totius eloquentiæ ornamenta esse reposita, testantur omnes, qui de hac arte scripserunt, tam Græci quam Latini. Quid enim acutæ et commodæ inventiones, quid concinnæ verborum elocutiones, quid partium cautæ et artificiosæ dispositiones, quid denique diligens memoria sine pronunciatione valerent? Non plus, quam sine his pronunciatio sola. Nam hæc omnia, quæ supra dixi, perinde sunt, ut aguntur. Actio autem in dicendo una dominatur, sine qua summus orator in oratorum numero esse nullo modo potest; mediocris vero hac una instructus summos sæpe superare potest. Quod multis exemplis tam Græcorum quam Latinorum ita esse Valerius probat. *Oliv.*

Convenienti motu corporis] Pronunciatio est vocis, vultus, et gestus moderatio cum venustate. Cum ergo dicat in pronunciatione, intentionem et remissionem vocis ostendit, in motu corporis vultus gestusque moderationem innuit. *Idem.*

Tribus modis] Elocutione, sono vocis, et motu corporis.

Alteri aures] Quoad pronunciationem.

Alteri oculos] Quoad gestum corporis.

§ 1 *Caius Gracchus, &c.*] Ad

temperandos pronunciationis modos Gracchus peritum musicæ artis servum concionaturus adhibuit, ut vel intentionem remitteret, vel remissiorem vocem intenderet. Gellius Noct. Att. lib. I. c. 11. 'Ecce autem pro tibicina Laconica, tibiæ quoque illius concionatoriæ in mentem venit, quam, C. Graccho cum populo agente, præisse ac præmonstrasse modulos ferunt. Sed nequaquam sic est, ut a vulgo dicitur, canere tibia solitum, qui pone illum loquentem staret, variisque modis tum demulcere animum actionemque ejus, tum incendere. Quid enim foret ea re ineptius? si ut planipedi saltanti, ita Graccho concionanti numeros et modos, et frequentamenta quædam varia tibicen incineret? Sed qui hoc compertius memoriæ tradiderunt, stetisse in circumstantibus dicunt occultius, qui fistula brevi sensim graviusculum sonum inspiraret, ad deprimendum sedandumque impetum vocis ejus. Refervescente namque impulsu et instinctu extraneo naturalis illa Gracchi vehementia indiguisse non, ut opinor, existimanda.' M. tamen Cicero fistulatorem istum utrique rei adhibitum esse Graccho putat, ut sonis tum placidis, tum citatis, aut demissam jacentemque ejus orationem erigeret, aut ferocientem sævientemque cohiberet. Verba ipsius Ciceronis apposui ex libro tertio de Orat. 'Itaque idem Gracchus, quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo, literato homine, quem servum sibi habuit ille ad manum, cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret post ipsum occulte, cum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter illum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut a contentione revocaret.' Quintilianus vero de Inst. Orat. lib. I. 'Quid tam musices,' inquit, 'proprium? sed ne hæc quidem præsumenda pars, ut uno interim contenti simus exemplo Caii Gracchi, præcipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus fistula, quam tonarion vocat, modos, quibus deberet intendi, ministrabat. Hæc etiam ei cura inter turbidissimas actiones, vel terrenti optimates, vel jam timenti fuit.' *Oliver.*

Modos] Mensuras et notulas pronunciationis ejus. *Bad.*

Quia ipsum calor atque impetus] Reddit rationem cur monitore tibicine uteretur, quia interdum vel accusando, vel detestando, ira vel alio animi impetu commotus servare modum non reminiscebatur. *Oliv.*

§ 2 *Quintus autem Hortensius*] Tantum tamen eloquentia valuit, ut apud multos dubium fuerit ejus artis palma, Ciceroni ne magis an Hortensio deberetur. *Oliv.*

Æsopum Rosciumque] Hi tempore Ciceronis et Hortensii mimi præstantissimi fuerunt, quorum alter Comœdiarum, alter, scilicet Æsopus, Tragœdiarum actor fuit, qui Hortensio sic delectabantur orante, ut ad eum audiendum, cum oraret, semper accurrerent, eique frequenter assisterent, ut gestus aliquos, in foro petitos, in scenam referrent. De Roscio Cicero in Oratione pro Archia Poëta: 'Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus.' *Oliver.*

§ 3 *Jam M. Cicero*] Plutarchus in Vita Ciceronis dicit, non minus Ciceronem in actione elaborasse quam Demosthenem, donec per Roscium Comœdiarum, et Æsopum Tragœdiarum actores optimos, et suo tempore clarissimos, præbita illis diligenter opera, vocem et corporis gestum emendavit. His igitur, tanquam præceptoribus usus, ad moderandos corporis gestus, omnium in eo pronunci-

ationis genere eruditissimus evasit, et eloquentiæ princeps facile judicatus. Roscium Cicero suas delicias appellare consueverat. Quanta fuerit Ciceronis laus ex sola eloquentia parta, Plin. Nat. Hist. lib. VII. c. 30. plane ostendit, cum dicit: 'Quo te, M. Tulli, piaculo taceam, quove maxime excellentem insigni prædicem? quo potius, quam universi populi et illius gentis amplissimo testimonio, et tota vita tua consulatus tantum operibus electi? Te dicente, legem Agrariam, hoc est, alimenta sua abdicarunt tribus. Te suadente, Roscio theatralis seditionis authori leges ignoverunt, notatasque discrimine sedis æquo animo tulerunt. Te orante, proscriptorum liberos honores petere puduit. Tuum Catilina fugit ingenium. Tu Marcum Antonium proscripsisti. Salve primus omnium parens patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguaque lauream merite, et facundiæ literarum Latinarum parens: atque, ut Dictator Cæsar, hostis quondam tuus, de te scripsit, omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii.' *Oliver.*

In utraque re] In sono vocis et motu corporis.

Soluto genere] Non intensa oratione, quemadmodum rei atrocitas exigebat.

Oratoris vitium] Quo quilibet orator in falsis causis uti potest ad persuasionem, composito scilicet motu, et apta pronunciatione, et simul debilitavit ejus approbationem ostendendo, ipsum, nisi de causa diffideret, non sic acturum fuisse. Nam multi, ut optimam se habere causam demonstrent, neque patrono uti, neque artificiosa oratione volunt. *Bad.*

Ext. § 1 *Æschines*] De hoc Æschine Gellius Noct. Att. lib. VII. Quintilianus Inst. Orat. cap. de Pronunciatione, aliique authores multa dixerunt. Sunt qui dicant Æschinem, mirantibus Rhodiis orationem Demosthenis, respondisse, Quid si audissetis belluam ipsam sua lyra resonantem? *Oliver.*

Suspexit] Sicut *despicere* transsumitur ad significandum contemnere, ita *suspicere* ad venerari et laudare; quia *despicere* est deorsum inspicere: quæ vero infra nos sunt, contemnimus: *suspicere* autem sursum aspicere: at quæ supra nos, veneramur ferme. *Bad.*

Parum idoneum lectorem] Quia adversarius præterea vim illam Demosthenis referre nullo modo posset. Legitur in vita Demosthenis, quod Philippus Macedoniæ rex Demosthenem cæteris Atheniensium legatis in dicendo prætulerit, in cæteris vero rebus Æschinem. *Oliver.*

Cap. XI. § 1 *Sulpicii Galli*] Hoc contigit secundo Macedonico bello, quod adversus Persen gessit Paulus Æmilius, cujus legatus fuit hic Sulpicius Gallus, qui artium liberalium homo studiosissimus, Astrologiæ scientiam tenuit non mediocrem, qua Paulo victoriæ dedit initium; cum enim serena nocte, cujus proximo die manus erant cum hoste consertuiri, Luna subito defecisset, milites omnes, veluti prodigio, vehementer sunt a futura dimicatione deterriti. Quod ubi sensit Gallus, qua ratione id factum esset, habita concione, disseruit, et milites a terrore ad suscipiendæ pugnæ desiderium audaciamque revocavit. Frontinus tamen nonnihil a Valerio dissentire videtur. Dicit enim libro I. cap. ult. 'L. Sulpicius Gallus imminentem Lunæ defectum ne pro ostento exciperent milites prædixit futurum, additis rebus causisque defectionis, ut non post Lunæ defectum territos milites hortatus fuerit, sed, ne terrerentur, futuram eclipsin prædixerit.' Quintilianus quoque lib. I. ubi Astrologiam oratori necessariam esse pro-

bat: 'An vero cum Pericles,' inquit, 'Athenienses milites Solis obscuratione territos, redditis causis ejus rei, metu liberavit? Aut cum Sulpicius ille Gallus in exercitu L. Paulli de Lunæ defectione disseruit, ne, velut prodigio divinitus facto, militum animi terrerentur, non videtur usus oratoris officio?' *Oliver.* *Sulpicii Galli*] Qui primus rationem defectus lunaris docuit, postea edito volumine teste Plinio. Apud Græcos primus eclipsin prædixit Thales Milesius. *Coler.*

L. Paulli] Plutarchus in Paullo Æmilio multo aliter. *Corrad.*

Siderum natura] Quomodo per interpositionem terræ inter Solem et Lunam, Luna, quæ a Sole lumen mutuatur, deficeret. *Bad.*

§ 2 *Idus Martias*] Constat Idibus Martiis cæsum fuisse Cæsarem in Senatu, teste Ovidio Fast. III. circa finem. *Oliver.*

Et cum forte mane uterque] Ita vulgo. In veteribus libris: *Eo cum forte mane.* Melius: ut referatur ad diem Iduum Martiarum. *Pigh.*

EXT. § 1 *Obscurato Sole*] Frontinus tamen libro I. cap. ult. aliter sentire videtur. Dicit enim: 'Pericles, cum in castra ejus fulmen decidisset, terruissetque milites, advocata concione, lapidibus in conspectum omnium collisis, ignem excussit, sedavitque conturbationem, cum docuisset similiter nubium attritu excuti fulmen.' *Oliver.*

Sollicitudine agerentur] Concuterentur sollicitudine. *Bad.*

Ad Solis et Lunæ cursum] Quia, ut supra diximus, cum hemisphærium Lunæ solari sit inferius, Lunaque semper tendat in obliquum, forte cum ad perpendiculum Soli fuerit opposita, ejus excipit radios, ut ad nos pervenire non possint, et inde sæpe tenebræ superinducuntur. *Oliv.*

§ 2 *Quantum, &c.*] Plurimum attribuit arti Alexander, qui a nullo pingi nec fingi voluerit, nisi ab his, qui omnium præstantissimi suo tempore forent, Apelle scilicet atque Lysippo. De quibus Horatius Epist. lib. ult. 'Rex ille poëma Qui tam ridiculum tam care prodigus emit, Edicto vetuit, ne quis se præter Apellem Pingeret, aut alius Lysippo duceret æra Fortis Alexandri vultus simulantia.' Cicero quoque Epist. ad L. Lucceium: 'Neque enim Alexander,' inquit, 'ille gratiæ causa ab Apelle potissimum pingi, et a Lysippo fingi volebat; sed quod illorum artem cum ipsis, tum etiam sibi gloriæ fore putabat, atque illi artifices corporis simulacra ignotis nota faciebant.' Fuit enim Apelles pictor eximius, patria Coüs, ingenio et gratia, ut inquit Quintilianus, præstantissimus: qui, teste Plinio, omnes prius genitos, futurosque postea, superavit, et arti suæ, hoc est, picturæ, plura solus prope, quam cæteri omnes, contulit. Summe laudavit Plinius Venerem ab eo pictam exeuntem e mari, quam postea Romam adductam Divus Augustus dicavit in templo Cæsaris, cujus inferiorem partem corruptam qui reficeret non potuit reperiri. Inchoavit et aliam, teste Plinio, cui etiam illam suam priorem invidit mors peracta parte. Nec qui succederet operi ad præscripta lineamenta inventus est. Unde Cicero libro I. Epist. ad Lentulum: 'Nunc ut Apelles Veneris caput et summa pectoris politissima arte perfecit, reliquam partem corporis inchoatam reliquit.' Idem lib. Off. III. 'Nemo pictor repertus est, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret. Oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat.' Pinxit et Alexandrum Magnum fulmen tenentem in templo Ephesiæ Dianæ, et fulmen extra tabulam videri, scribentes meminerunt. Refert item Plinius, quod pinxit ea, quæ pingi non possunt,

tonitrua, fulgura, et similia. Quare nonnulli ferunt, quod Alexander Magnus a nullo alio se posse pingi edicto posito capitali edixit. Lysippus fuit in arte sculptoria artifex clarissimus, de quo Martialis: 'Nobile Lysippi munus opusque vides.' Nam spirantes vultus, atque ora simillima vivis, et denique animosa signa fingere videbatur. Et, teste Quintiliano, ad veritatem optime accessit, et ad sexcenta decem signorum opera effecisse dicitur. *Oliver.*

Tenet] Remoratur et delectat.

Alcamenis] Inter æmulos Phidiæ refertur a Plinio lib. XXXIV. Ejusdem aliquoties meminit idem libro XXXVI. cap. 5. *Coler.*

§ 4 *Cujus conjugem, &c.*] Praxiteles inter statuarios gloria primus, vel certe summus, de quo multa Plinius Nat. Hist. libro XXXVI. Sed inter cætera dicit, duas sculpsisse Veneres, alteram Cnidiam, hoc est, quæ Cnidi colebatur, quæ non solum ibi, sed in toto terrarum orbe præcipua fuit; quam ut viderent, multi Cnidum navigarunt: alteram velata specie, quam quidam prætulerunt, optime severum id atque pudicum arbitrantes: nam quæ Cnidi fuit, a Cnidiis coëmpta, effigies Deæ, favente ipsa Dea, ut creditur, facta artificio tanto, ut non esset a libidinoso complexu tuta. Ferunt enim quendam ejus amore correptum, cum noctu delituisset in templo, simulachro cohæsisse, ejusque cupiditatis etiam indicem maculam reliquisse. Multa hujus simulachra Romam deportata fuerunt, quæ omnia Plinius commemorat. De quo quoque mentionem facit Quintilianus de Instit. Orat. lib. II. ubi dicit: 'Si Praxiteles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exsculpere, Parium marmor mallem rude: at si id artifex expolisset, plus in manibus fuisset, quam in marmore.' *Oliver.*

Spirantem] Viventem. Virgilius: 'Excudent alii spirantia mollius æra, Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus.'

In templo Gnidiorum] Gnidos una ex quinque civitatibus Doricæ Græciæ, ubi templum fuit Veneris, et hoc simulachrum, quod Praxiteles sculpsit, tanta, ut diximus, arte, ut a libidinoso complexu non fuerit satis tutum, adeo veram ipsam Deam referebat. *Oliver.*

Libidinoso cujusdam] Macarei Perinthii, teste Luciano. Id vero non in Gnido, sed Samo accidisse vult Athenæus. *Coler.*

Parum tutam] Quia vitium illi inferre voluit adolescens, tanquam vivum esset corpus. *Oliver.*

Sacrilegam cupiditatem] Qua Deam ipsam, et non simulachrum, violare concupivit. *Idem.*

Euphranoris manus] Plin. lib. XXXV. cap. 11. Pausanias in Atticis Praxiteli tribuit. *Corradus.* *Euphranoris*] Euphranor, teste Quintiliano de Instit. Orat. lib. XII. pictor fictorque fuit ætate sua laudatissimus. Dicit enim: 'Euphranorem admirandum facit, quod et cæteris optimis studiis inter præcipuos, pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.' Vir docilis fuit et laboriosus et in omni genere excellens, qui, cum duodecim Deos consessum Jovis honestantes, sex scilicet a dextris et totidem a sinistris, pingeret Athenis, Neptuni imaginem tanta est arte complexus, ut Jovis deinde augustiorem ac venerabiliorem cum vellet repræsentare, non posset; quod artis vim omnem in superiori pictura consumpsisset, et hoc modo ars suo labore irrita est a natura destituta. *Oliver.*

Majestatis coloribus] In pingendo Neptuno colores adhibuit, qui ad exprimendam majestatem essent idonei. *Idem.*

§ 6 *Quid ille*] Timanthem intelligit. Is Ajacem armorumque judicium pinxerat. Iphigeniam ejus Oratorum

laudibus olim celebratam commemorat Plinius: quo alludit, nisi vehementer frustra sum, Ciceronis locus in oratore. Eum illustrandi Valerii causa haud pigrabor subjicere: 'Si denique pictor ille vidit, cum immolanda Iphigenia, tristis Calchas esset, mœstior Ulysses, mœreret Menelaus, obvolvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non posset imitari.' Sed quid illa Ciceronianæ elegantiæ habent: 'mœstior Ulysses, mœreret Menelaus?' Dicat oportet Cicero mœstiorem Ulysse fuisse Menelaum. Sine omni cunctatione incongruam purissimo scriptori maculam tollo: 'Mœstior Ulysse mœreret Menelaus.' Nonne et Valerius dicit Ulyssem mœstum, Menelaum lamentantem? Adde et calculum Plinianum: 'cum mœstos,' inquit, 'pinxisset omnes, præcipue patruum.' *Coler.*

Immolatæ Iphigeniæ] Nota est fabula. Cum Græci ad Aulidem venissent, Agamemnon Dianæ cervam ignarus occidit. Unde irata Dea, flatus ventorum sustulit. Quare, cum navigare non possent, et pestilentiam sustinerent, consulta oracula dixerunt, Agamemnonio sanguine placandam esse Dianam. Ergo cum ab Ulysse, per nuptiarum simulationem, adducta Iphigenia, et in eo esset, ut immolaretur, numinis miseratione sublata est, et cerva supposita, translata ad Tauricam regionem, regi Thoanti tradita est, sacerdosque facta Dianæ; cui cum humano sanguine sacrificaret, et ex veteri consuetudine numen placaret, agnovit fratrem Orestem, qui, post occisam matrem et Ægisthum in ultionem patris, factus exul, regno pulsus, raptaque sibi Hermione conjuge a Pyrrho, furiosus factus, accepto oraculo, deponendi furoris causa, cum amico Pylade Colchos petierat, et cum his, occiso Thoante, simulachrum sustulit absconditum in fasce lignorum, et cum fratre Oreste aufugit. *Oliver.*

Mœstum Ulyssem] Qui per falsas Achillis nuptias impetratam a matre Iphigeniam ad tam crudele sacrificium duxit. *Oliver.*

Clamantem Ajacem] Quod humano sanguine numina placarentur. *Idem.*

Lamentantem Menelaum] Quod suum videret genus immolari. *Idem.*

Caput Agamemnonis involvendo] Quia patris dolorem satis digne exprimere non posset, veste ejus caput obduxit, ut animis hominum patris dolorem existimandum relinqueret. *Idem.*

Itaque pictura ejus aruspicis, et amici, et fratris lachrymis madet] Ita vulgo. In Cauchiano melius, *et amicorum.* Ulyssem namque et Ajacem intelligit. *Pighius.*

Aruspicis] Calchantis.

Fratris] Menelai, qui frater erat Agamemnonis.

§ 7 *Atque, &c.*] Sunt qui putant hunc fuisse Apellem, de quo satis dictum est. Sed, teste Plin. lib. XXXV. c. 10. fuit Nealces, et in cane pingendo Protogenes, de quo sic ait: 'Protogenes tum floruit. Patria ei Caunus, gentis Rhodiis subjectæ.' Paulo infra, ubi loquitur de ejus pictura: 'Est in ea canis mire factus, ut quem pariter casus et ars finxerit. Non judicabat se exprimere in eo spumam anhelantis posse, cum in reliqua omni parte, quod difficillimum erat, sibi ipse satisfecisset. Displicebat autem ars ipsa, nec minui poterat, et videbatur nimia ac longius a veritate discedere, spumaque illa pingi, non nasci ex ore; anxio animi cruciatu, cum in pictura verum esse non verisimile vellet, absterserat sæpius, mutaveratque penicillum, nullo modo sibi approbans; postremo iratus arti, quod intelligeretur, spongiam impegit inviso loco tabulæ, ex illaque reposuit ablatos colores, qualiter cura optaverat, fecitque in pictura fortuna naturam. Hoc exemplo similis et Nealcem suc-

cessus in spuma equi, similiter spongia impacta, secutus dicitur, cum pingeret Popyzonta retinentem equum.' Ergo constat in pictura plus casum valuisse, quam artem, eo quod equi artificiose depicti, cum naribus spumas ars reddere non posset, casus attulerit. *Oliver.*

Cap. xii. § 1 *Q. Scævola clarissimus legum vates, et certissimus, quotiescunque de jure prætorio consulebatur*] Ita vulgo. Hæc meliore ordine et correctius in manuscriptis: *Q. Scævula legum certissimus, et clarissimus vates, quotiescunque de jure prædiatorio consulebatur.* Sic etiam Cicero in Balbiana: 'Cum de jure prædiatorio consulebatur.' *Pigh.*

Cæsellium] Vel Cassellium. De quo Flaccus: 'Nescit quantum Casselius Aulus.'

Ext. § 1 *Platonis, &c.*] Plato consultus de constituenda in arce Palladis ara, qui modus, quæve illi forma melior esse posset, quamvis Geometriæ peritissimus esset, tamen ne alterius professionem sibi usurpare velle videretur, ad Euclidem, Geometram suo tempore clarum, consultores rejecit. *Oliv.*

Conductores] Qui publice constituendam aram conduxerant, hoc est, certo pretio faciendam susceperant. *Idem.* *Qui conductores sacræ aræ modum ac formam ejus secum sermone conferre conatos*] Ita vulgo. In Atrebatensi, Wincheliano, et Pulmanniano: *de modo ac forma ejus secum sermonem conferre conatos.* Sed quænam hæc ara tanti moliminis ac operis, ut de ejus structura concipienda tot consiliis fuerit opus? Locus mihi valde suspectus est. In Wincheliano *conductores viæ sanctæ* legitur, atque etiam mendose, ni fallor; nam puto legendum esse, *conductores sacræ arcis*, ut intelligamus auctorem loqui de arce Minervæ, celeberrimo atque magnificentissimo Athenarum ædificio, cujus sæpe meminit Pausanias in Attica, in ea omnium sanctissimum Minervæ signum de cœlo delapsum dedicatum fuisse scribens. Meminit ejus item noster Valerius, lib. v. cap. 3. et lib. iii. cap. 1. *Pigh.* *Sacræ arcis*] Erasa vera lectio in lib. Dan. et adscriptum oræ, *viæ sacræ.* Vulgata lectio a Pighio est. Sed quis dubitet sacram arcem, nobilissimum ædificium, jam ante Platonem fuisse exstructum? Manuscripti mei cæteri, *sacræ aræ.* Doctissimus Mitallerius aram Apollinis in Delo intelligit: quem vide. *Coler.*

Ad Euclidem] Fuit Euclides, teste Laërtio, Geometra insignis Megarensis, vel, ut alii dicunt, Gelous. *Oliv.*

Immo professioni] Utitur correctione, quia dixerat, *scientiæ cedens;* nam ejus artis scientia Plato non inferior erat Euclide, sed non eam solam profitebatur. Ergo cessit professioni, quia Plato Philosophiam, Euclides vero Geometriam profitebatur. *Oliv.*

§ 2 *Visendum*] Dignum quod ab omnibus videretur. Et sine dubio tempore Valerii extabat opus illud ut videri posset; nunc ne minimum quidem ejus vestigium apparet. *Idem.*

§ 3 *Mirifice, &c.*] Hic fuit Apelles, qui de operibus suis vulgi quoque judicium dum quæreret, teste Plinio lib. xxxv. perfecta opera sua proponebat in pergula transeuntibus, atque post ipsam tabulam latens, vitia, quæ notarentur, auscultabat, vulgum diligentiorem judicem, quam se, præferens. Feruntque a sutore reprehensum, quod in crepidis una intus pauciores fecisset ansas, eodem postero die superbo emendatione pristinæ admonitionis cavillante circa crus, indignatum prospexisse, denuntiantem, ne supra crepidam sutor judicaret. Quod ipsum in proverbium venit. *Oliv.*

Ansulis] Diminutivum ab ansa. Sunt autem ansulæ, quibus calcea-

menta et vestimenta nectuntur. Sunt enim qui ansulis magis, quam fibulis delectentur. *Oliver.*

Plantam] Ad res, quarum cognitionem non haberet. *Bad.*

Cap. xiii. *Salutaris principis*] Tiberii.

Ad longissimos humanæ] Adulatur Tiberio, more illorum temporum, longævam ei vitam precando. Quin et particulam vitæ propriam, demptam sibi, Cæsaribus suis donabant. De qua re multa multi. Sed o vanas largitiones! Sapiens mihi Varro, Modio: Non eos optime vixisse, qui diutissime vixerint, sed qui modestissime. *Coler.*

§ 1 *M. Valerius Corvus*] Sive Corvinus. Cicero in Catone Majore, qui dicitur a nonnullis de Senect. 'M. quidem Valer. Corvinum,' inquit, 'accepimus ad centesimum annum vitam suam produxisse, cum esset exacta jam ætate in agris, eosque excoleret; cujus inter primum et sextum consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt.' Plin. lib. vii. cap. 48. 'M. Valerius Corvinus,' inquit, 'centum implevit annos, cujus inter primum et sextum consulatum xlvi. anni fuere. Idem sella curuli semel ac vicies sedit, quoties nemo alius. Adæquavit ejus vitæ spatium Metellus Pontifex. Ita quantum spatium ætatis majores nostri esse voluerunt ad senectutis initium, tantus illi cursus honorum fuit.' Hic *Corvinus* dictus est, teste Livio, quod Gallum, a quo provocatus fuerat, ad singulare certamen, insidente galea Corvo, et unguibus rostroque infestante hostem, interemit. *Oliv.*

Cujus inter primum et sextum consulatum quadraginta sex anni intercesserunt] Ita vulgo. In Campensi et Cauchiano, *quadraginta et septem.* Bene ac numerate, tot enim annos ponunt inter primum et ultimum M. Corvi consulatum Fasti Capitolini. *Pigh.*

§ 2 *Metellus*] Hic est Metellus ille, qui Pius cognominatus, ejus Metelli pater, qui a debellata insula Creta Cretici nomen est assecutus. De quo Cicero in Catone Majore: 'Ego,' inquit, 'L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum Pontifex Maximus esset factus, duos et viginti annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis viribus esse extremo tempore ætatis ut adolescentiam non requireret.' Hic ergo in ætate jam provectiori Pontifex factus, in eo magistratu per duos et viginti annos ita se gessit, ut non senex, sed juvenis esse videretur; neque enim lingua in pronuntiando, non manus in administrando illi defuerunt, ut lingua balbutiret, aut manus tremeret, quod senectutis vitium esse solet. *Oliver.*

In votis nuncupandis] Quia, ut supra diximus, duplex est votum secundum quosdam, conceptum et nuncupativum. *Idem.*

Tremula manu] Quod in senibus esse soleat tremor quidam membrorum, et præsertim manuum ac pedum, exhaustis jam viribus. Hic vero constanti manu, dum sacra tractaret, semper fuit, sive cultrum a capite victimæ ad caudam deduceret, sive mola victimam cultrumque aspergeret, seu victimæ jugulum aperiret. *Idem.*

§ 3 *Q. autem Fabius Maximus*] Ad centesimum annum pervenisse Fabium, hoc uno probat argumento Valerius, quod duobus et sexaginta annis Augur fuerit. Plinius vero dicit tribus et sexaginta, Nat. Hist. lib. vii. quem honorem non nisi ætate provectiori consequi potuit, cum ejusmodi dignitas adolescentibus nunquam nec juvenibus dari consueverit. Ergo si tempus, quo creatus est Augur, et quo Auguratum gessit, in unum collegerimus, sæculi spatium inveniemus. Quod idem sentire videtur Livius, lib. xxx. qui dicit: 'Q. Fabius Maximus moritur exactæ ætatis, siquidem verum est, Augurem

duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam autores sunt. Vir certe dignus fuit tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis et majoribus præliis avus insignis Rullus, sed omnia æquare unus hostis Annibal potest. Cautior tamen quam promtior hic habitus est.' *Oliver.*

Duobus et sexaginta] XLII. Livius lib. XXX. Plinius vero lib. VII. cap. 48. aliter scribit. *Corrad.*

Sæculi] Hoc est, centum annorum. Sic enim voluere majores *sæculum* esse spatium centum annorum, quod hinc facile comprehendi potest. *Oliver.*

§ 4 *Jam de M. Perperna*] Hic arguit diu vixisse M. Perpernam, qui omnibus Senatoribus, quos ipse consul, die initi consulatus, vocavit in curiam, superstes vixerit; omnibus insuper illis, quos censor legerat in Senatum, exceptis septem. Plinius Nat. Hist. lib. VII. 'M. Perperna, et nuper Lucius Volusius Saturninus, omnium, quos in consulatu sententiam rogaverant, superstites fuere. Perperna septem reliquit ex his quos censor legerat: vixit annos nonaginta octo.' Fuit ergo ordine Senatorio, qui suo tempore fuit, diuturnior. Et hinc colligere possumus, senem admodum fuisse, quo tempore fuit a Pompeio superatus et cæsus, quanquam Strabo dicat, in Asia morbo consumptum fuisse, ut diximus in cap. de Humili loco natis. *Oliver.*

Rogaverat] Alii tamen legunt, *vocaverat:* quod si ita legendum, legatur *in Senatum,* ut sit, quos vocaverat, quum esset consul, in Senatum; id est, ut convenirent in curiam. *Bad.*

Diuturnior] Vixisse annos 98. Plinius ait. *Coler.*

§ 5 *Appii vero*] Tullius in Catone: 'Ad Appii Claudii senectutem accedebat, quod cæcus esset: tamen is, quum Senatus sententia inclinaret ad pacem cum Pyrrho fœdusque faciendum, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius: 'Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant Ante hac, dementi sese flexere ruina?' cæteraque gravissime: notum vobis est carmen, et tamen ipsius Appii exstat oratio. Atque ille egit hæc decimo septimo anno post alterum consulatum, quum inter duos consulatus anni decem interfuissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset; ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem sane fuisse, et tamen sic a patribus accepimus.' Item paulo infra: 'Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat, et cæcus et senex. Intentum enim animum tanquam arcum habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat enim non modo autoritatem, sed etiam imperium in suos. Metuebant servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vigebat in illa domo et mos patrius, et disciplina.' Ex his igitur Ciceronis verbis Appium diu vixisse facile comprehendimus. Cujus cæcitatis causam diximus lib. I. cap. de Neglecta Religione, quod Herculis sacra ad humile servorum ministerium transtulisset. De Pyrrhi bello quoque sæpius dictum est, quare non est toties repetendum. *Oliv.*

Lectica] In qua ægrotantes, et ingredi nequeuntes, deferri solent. *Badius.*

Ut cum Pyrrho] Huc pertinent illa prisci Poëtæ: 'Orator sine pace redit, regique refert rem.' Citat Varro. Intelligit autem Cineam, quem Pyrrhus miserat de Pace. Vetus inscriptio: APPIVS. CLAVDIVS. C. F. CAECVS CENSOR. CONSVL. BIS. DICTATOR. INTERREX. III. PR. II. AED. CVR. II. Q. TR. MIL. III. COMPLVRA. OPIDA DE. SAMNITIBVS. CEPIT. SABINORVM ET. TVSCORVM. EXERCITVM. FVDIT PACEM. FIERI. CVM. PYRRHO. REGE PROHIBVIT. IN. CENSVRA. APPIAM STRAVIT. ET. AQVAM. IN. VRBEM. AD-

DVXIT. Ejusmodi breviaria solebant veteres de illustribus viris conficere, qualia in Italia, et alibi de Catone, Fabio Maximo, Sicinio Dentato, C. Mario, Cn. Pompeio, et aliis reperta. *Coler.*

§ 6 *Muliebris etiam*] De quibus Plinius, lib. VII. cap. 41. mentionem facit. Dicit enim: ‘Ex fœminis Livia Rutilii nonaginta septem annos excessit. Statilia, Claudio principe, ex nobili domo, nonaginta novem. Terentia Ciceronis CXVII. Clodia Ofilii CXV. Hæc quidem etiam enixa quindecies.’ Alias quoque commemorat longissimæ ætatis fœminas, quas heic referre non est opus, quoniam a Valerio non ponuntur. *Oliv.*

Tertium et centesimum] CXVII. scribit Plinius. *Corrad.*

Et Clodia Auli filia] Ita vulgo. In Atrebatensi, Susiano, et Pulmanniano: *Clodia Aulifi,* mendose. sed puto legendum, *Aufilii.* Nam Plinius *Clodiam Ofilii* vocat, quod idem est. Formula loquendi antiqua est, qua mulieres adjunctis maritorum nominibus notabantur. Sic *Livia Rutilii,* supple *uxor,* Terentia Ciceronis, Julia Pompeii, Cæcilia Crassi, Calpurnia Cæsaris. *Pigh.*

Quindecim filiis enixis] Passive positum est *enixis,* in lucem productis. Alii habent, *amissis,* ut significet illam quindecim filiis extinctis fuisse superstitem. *Oliver.* *Quindecim filiis ante enixis*] Ita vulgo. Plinius quoque enixam quindecies scribit, verum Campensis, Gemblacensis, aliique veteres libri, *quindecim filiis ante amissis* legunt. Quam lectionem probare malim, non enim hic fœcunditatis exempla quærimus. *Pigh.*

EXT. § 1 *Hiero*] Hic rex Syracusarum fuit, cujus infantia suæ futuræ majestatis dicitur fuisse prænuntia; quippe qui genitus a patre nobili, sed ex ancilla natus, ne dehonestaret paternum genus, expositus fuit; sed parvulum, et humanæ opis indigentem, apes, congesto circa jacentem melle, multis diebus aluere; ob quam rem responso aruspicum admonitus pater, qui regnum infanti portendi canebant, parvulum recollegit, omnique studio ad spem majestatis, quæ promittebatur, instituit. Eidem adolescenti, prima belli stipendia ineunti, aquila in clypeo, et noctua in hasta consedit; quod ostentum et in consilio cautum, et manu promptum, regemque futurum significabat. Denique adversus provocatores sæpe pugnavit, semperque victoriam reportavit: a Pyrrho rege multis militaribus donis donatus est: pulchritudo ei corporis insignis, vires quoque in homine admirabiles fuere, in alloquio blandus, in negotio justus, in imperio moderatus erat; prorsus ut nihil ei deesse videretur præter regnum. Itaque a Syracusanis primo Imperator, deinde rex creatus est: socius fuit populi Romani, qui primo Punico bello, inita societate et amicitia, per quinquaginta annos usque ad ultimum suæ vitæ diem in fide et officio permansit. De cujus liberalitate, qua in populum Romanum secundo Punico bello usus fuit, diximus in capite de Liberalitate. Vixit autem, teste Livio, nonaginta annos, cum inquit: ‘Non facile erat, nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad publicam privatamque curam.’ *Oliver.*

Massanisa] Hic, ut dictum est lib. V. cap. de Ingratitudine, ætatem suam ad centesimum extendit annum, robore tanto in ea ætate, ut adolescentiæ vires, licet diminutas, non desiderare videretur. De quo Cicero in Catone Majore: ‘Audire te arbitror, Scipio, hospes tuus avitus Massanisa quid faciat hodie, nonaginta natus annos: quum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere velle, cum autem sit in equo, ex equo non descendere; nullo imbre,

nullo frigore adduci, ut capite operto sit, summamque in eo esse siccitatem corporis. Itaque omnia probatur exequi regis officia et munera.' *Oliver*.

Hunc modum excessit] Superavit hunc vitæ terminum, quippe qui centum implevit annos. *Oliver*.

In solio] In regia sede. Est autem *solium*, ut vult Servius, proprie armarium uno ligno factum, in quo reges sedebant propter tutelam corporis sui, dictum quasi *solidum*. Oliver.

Methymnato] Quidam tamen scripserunt, *Mechino*. Bad. *Cui Methymnato nomen*] Ὄνομα Σθεμβὰν, inquit Suidas. *Corrad*.

§ 2 *Gorgias Leontinus*] Longissimæ et felicissimæ ætatis Gorgias Leontinus: in senectute sua nulla imbecillitatis incommoda sensit, sed ad extremum usque sui fati diem robustus permansit: de quo Cicero lib. de Senectute: 'Qualem,' inquit, 'Isocrates, qui eum librum, qui Παναθηναϊκὸς inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea; cujus magister Leontinus Gorgias centum et septem complevit annos, neque unquam in suo studio atque opere cessavit, qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, et docto homine dignum.' Quintilianus vero de Institut. Orat. lib. III. 'Artium,' inquit, 'Scriptores antiquissimi Corax et Tisias, Siculi, quos insecutus vir ejusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis, ut traditur, discipulus. Is beneficio longissimæ vitæ, nam centum et novem vixit annos, cum multis simul floruit, ideo et illorum, de quibus supra dixi, fuit æmulus, et ultra Socratem usque duravit.' Et paulo infra ostendit illum Isocratis, et aliorum plurimorum Philosophorum et Oratorum fuisse præceptorem. Hic primus fuit, qui profiteri ausus fuerit, se de quacunque re proposita disputaturum. *Oliv*.

Centesimum et septimum] Quintilianus dicit: *centum et novem vixit annos*. Plinius centum et octo vult eum vixisse annos, lib. VII. *Idem*.

Aristoxenus musicus] Fuit is Aristotelis discipulus, vir literarum veterum diligentissimus, ut testatur Gellius lib. IV. cap. 11. Præter Musica etiam Historica et Philosophica conscripsit, teste Suida; quin et in omni disciplinarum genere. Nihil celebratius opere de vitis Illustrium Virorum. B. Hieronymus Aristoxenum longe omnium doctissimum vocat. Ejus libros tres περὶ Ἁρμονίας στοιχείων primus edidit Meursius. *Vossius de Hist. Græc.*

§ 4 *Arganthonius*] Hic, teste Herodoto, Hist. lib. I. fuit Tartessiorum tyrannus, cujus Cicero lib. de Senectute hanc breviter mentionem facit: 'Expectemus,' inquit, 'Tartessiorum regis ætatem; fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum viginti vixit.' Quod idem affirmat Plinius lib. VII. Hic ergo cunctos supra memoratos ætatis longitudine superavit, quippe qui tanto tempore regnavit, quanto quidem alii complures vivere posse lætarentur. *Oliver*.

Cum ad imperium sexaginta annos natus accessisset] Ita vulgo. Mss. codices: *quadraginta annos*, produnt; quemadmodum et Plinius, et Cicero in Catone. Lucianus ex Anacreonte, ni fallor, Poëta, centum quinquaginta annos vixisse Arganthonium tradit, sed puto Valerium sequi in his Ciceronem, et Plinium utrosque. *Pigh*.

Asinius Pollio] Princeps orator et civis vocatur a Plinio lib. VII. cap. 30. De Dalmatis triumphavit, ut constat ex Hieronymo in Chronico Eusebiano. Plurimi ejus meminere veteres autores. Præter Orationes

et Tragœdiam, reliquit quoque Historiar. libros XVII. teste Suida: qui et dicit primum Latinorum fuisse, qui gesta Græcorum Latine scriberet. Bellum quoque civile consignavit, a quo eum deterret Horatius II. Od. 1. In bello civili a partibus stetit Cæsaris, ut testatur Plutarchus in Pompeio. *Vossius.*

Non minima pars Romani styli] Significat hunc diligentissimum fuisse rerum gestarum Scriptorem, non inter inferiores connumerandum. *Oliv.*

Centum illum et triginta annos explevisse commemorat] Ita vulgo. Lege, ut in Susiano et Pulmanniano: *centum illum et viginti annos explesse.* Astipulantur enim huic numero Herodotus, et alii jam dicti auctores, Cicero et Plinius. *Pigh. Centum illum et viginti*] Codex Danielis, CXXX. contra mutationem Pighii; quod magis placet. Supra Valerius expresserat numerum 120. annorum; jam ex Asinio aliquanto ampliorem adjungit. Quin et Plinius autor est Anacreontem huic Arganthonio 150. annos vitales tribuisse. Idem Lucianus scribit. Versus Anacreontis exstant apud Strabonem l. III. Silius Italicus: 'Arganthoniacos armat Carteia nepotes; Rex proavus fuit humani ditissimus ævi, Ter denos decies emensus belliger annos.' *Coler.*

Et ipse numerosæ vivacitatis haud parvum exemplum] Ita vulgo. Inepte dictum, *numerosa vivacitas*, cum proprie significet naturalem vivendi vigorem numeri non capacem, cum in singulis rebus una morte finiatur: rectius itaque in Campensi, Cauchiano, Gemblacensi, et Atrebatensi, *et ipse nervosæ vivacitatis haud parvum exemplum.* Pigh.

§ 5 *Æthiopes*] Solinus de Æthiopibus: 'Ultra Meroëm,' inquit, 'super exortum Solis, Macrobii Æthiopes vocantur. Dimidio enim eorum potentior, quam nostra est vita: hi Macrobii justitiam colunt, amant æquitatem, plurimum valent robore præcipuo,' &c. *Oliver.*

Quos Herodotus] Scribit Herodotus Scytharum regem legatis Cyri regis Persarum senes complures ostendisse, qui centum et viginti annos peregerant. *Oliver.*

Centesimum et trigesimum annum transgredi] Ita vulgo. Lege, *centesimum et vigesimum*, ut in quinque vel sex manuscriptis exemplaribus, atque etiam Herodoto, qui ἔτεα μὲν εἴκοσι καὶ ἑκατὸν prodit. *Pigh.*

Et Indi] De Indis multo aliter Arrianus lib. VIII. Plin. lib. VII. c. 8. *Corrad.*

Ctesias] Antiquissimus Historiarum scriptor. *Ctesias quidem*] Ita vulgo. Editio Veneta, *Ctesias idem.* Scil. Ctesiam idem de Indis tradidisse, quod Herodot. de Æthiopibus. Scio alias multa de Æthiopibus scribi, quæ eadem quoque de Indis. Et Ctesias ille Syriaca etiam et Persica scripserat, teste Strabone libro XIV. *Coler. Ctesias*] Præter Persica, quæ libris viginti tribus continebantur, scripsit et Indica. Floruit, ut testatur Photius, temporibus Cyri, Dario et Parysatide geniti, qui frater fuit Artaxerxis, ad quem regnum Persicum devenit.

Epimenidis] Hic Philosophus Cretensis fuit, Pythagoræ coætaneus, teste Apuleio, de quo Laërtius libro de Vita Philosophorum fabulosa quædam narrare videtur. Nam dicit, quod a patre jussus ad pascua ducere oves, circa meridiem divertit in proximam speluncam, ubi quinquaginta et septem annis perpetuo sopore requievit: excitus quæsivit oves; putabat enim se parum obdormivisse: quas cum non inveniret, in agrum reversus; cum vero agrum in alterius potestatem venisse videret, et cuncta mutata esse perpenderet, rediit in oppidum, ubi a juniore fratre jam vetulo cognitus, omnem ex illo didicit rei veritatem: deinde philo-

sophatus est scripsitque multa, quæ hoc loco referre non est opus. Mortuus est autem anno ætatis suæ centesimo quinquagesimo septimo, teste Phasgone lib. de Longævis. Plinius dicit centesimo quinquagesimo tertio; ut autem Cretenses tradunt, teste Laërtio, vixit ducentis nonaginta annis. *Oliver.*

Cnosius] Cretensis, et Cnosio vico oriundus.

§ 6 *Hellanicus*] Diversa citat Athenæus. Quæ an sint Hellanici Mitylenæi, an Milesii, dubium est. Hic autem Milesius intelligitur.

Quosdam ex gente Epiorum] Winchelianus, *ex gente Eliorum.* Item recte. Nam Stephanus de Urb. ait Elios vel Eleos olim a rege Epeo appellatos Epios fuisse, eosdem patronymica voce dictos Endymioniadas, quod Epeus Endymionis filius a quibusdam diceretur. *Pigh.* *Epiorum*] Lib. Dan. et quædam editiones, *Epipiorum.* Epii sane sive Epei Achaiæ pars sunt, non Ætoliæ, teste Plinio, Strabone, aliis. An forte legendum *Epiriorum?* Epirii iidem dici potuere, qui et Acarnanes. Adi Strabonem lib. x. *Coler.*

Ducentos] Plinius hæc omnia fabulosa esse, et ex errore annorum provenisse, quos alii sex mensium, alii trium constituissent, dixit. *Oliver.*

Damasthes] Hellanico Milesio æqualis. Cujus meminit Dionysius libro I. Antiq. Rom. Strabo lib. IX. alii. *Eique subscribit Damasthes*] Ita in veteribus libris vocatur, item a Plinio. Fuit Hellesponticus historiarum scriptor, patria Sisiensis. *Pigh.* *Damasthes*] Scriptor is minus probatus et pene nullius classis Straboni lib. I. Meminit ejusdem Steph. in ὑπερβόρεοι. *Coler.*

§ 7 *Alexander vero*] Alexandrum Cornelium vocat Plinius. Existimo eum esse, de quo hæc scribit Strabo lib. XIII. Τῶν δὲ νεωτέρων, Ἀλέξανδρος Ῥήτωρ ὁ Λύχνος προσαγορευθεὶς, ὃς καὶ ἐπολιτεύσατο καὶ συνέγραψεν ἱστορίαν, καὶ ἔπη κατέλιπεν, ἐν οἷς τά τε οὐράνια διατίθεται, καὶ τὰς ἠπείρους γεωγραφεῖ, καθ' ἑκάστην ἐκδοὺς ποιήματα. *Coler.*

Nulla ex parte, &c.] Neque animi, neque corporis viribus deficientem, non sapientia, non memoria carentem, quæ senectutis vitia esse sciunt. *Oliver.*

Xenophon cujus περὶ γήρως legitur] Ita vulgo. Corrige, ut in Campensi et Wincheliano περὶ πλοῦς. Citatur item a Plinio Xenophon in Periplo. *Pigh.*

Latinorum regem] Ita vulgo. *Lamorum* alii libri. Sed in Plinio, *maritimorum.* Corrad. Lege, *Lachmiorum,* ut veteres libri.

Cap. XIV. *An melius, &c.*] Sicut nonnulli Philosophi præcepta de contemnenda gloria tradiderunt, cum ipsi tamen appetisse gloriam maxime visi sint, quia, teste Cicerone, trahimur omnes studio laudis, et optimus quisque maxime gloria ducitur. Et illi ipsi Philosophi libellis illis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatemque despiciunt, prædicari se et nominari volunt. Sed est fortis et magnanimi viri gloriam non appetere, et sola suorum recte factorum conscientia contentum esse: 'Sæpe viris major gloria spreta redit.' *Oliver.*

Quorum in contemplandis] Pighius Ciceronis libros de Gloria innui hariolatur, quos cum alii, tum Agellius citat l. XV. c. 6. Varronis etiam titulus est apud Nonium, Herculis Columna περὶ δόξης. *Coler.*

§ 1 *Superior Africanus*] Quam insita sit hominibus gloriæ naturalis quædam appetitio, ex his exemplis facile cognosci potest. Cum Scipio Africanus superior, qui Annibalem ex Italia retraxit, qui Carthaginem pop. Rom. tributariam reddidit, sciret tantam esse magnitudinem rerum suarum, ut dum Romanum staret im-

perium, earum memoria nulla vetustate posset aboleri, voluit tamen inter Corneliæ gentis monumenta locari poëtam Ennium, quod sua gesta fuissent illius carminibus comprehensa, et quasi literarum immortalitati commendata. De quo Cicero in Oratione pro Archia Poëta: 'Charus,' inquit, 'fuit Africano superiori noster Ennius; itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore.' Plinius libro septimo: 'Prior,' inquit, 'Africanus Q. Ennii statuam sepulchro imponi suo jussit, clarumque illud nomen, immo vero spolium ex tertia orbis parte raptum, in cinere supremo cum Poëtæ titulo legi.' *Oliver.*

Rudi atque impolito] Quale erat Ennii, qui sententias bonas incultis verbis involvisse dicitur. Unde et Maro dixisse fertur, se aurum, aut lapillos ex stercore Enniano colligere, dum sententias inde erueret. *Badius.*

§ 2 *Similiter, &c.*] Paris gloriæ Decius Brutus fuisse videtur, qui Accium Poëtam magno honore voluit decorare. Nam illius versus, quibus sua facta continebantur, in vestibulis templorum, quæ ex hostili præda facienda curaverat, jussit impingi, ut illud opus Decii cura conditum fuisse cognosceretur. Cicero in eadem oratione: 'Decius,' inquit, 'Brutus, summus vir, et imperator, Accii amicissimi sui carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum.' Illud etiam ad hujus hominis gloriæ cupiditatem spectare videtur, quod gladiatorum munus in honorem patris sui defuncti primus edidit Romæ, ut diximus in cap. de Institutis. *Oliver.*

Manubiis] *Manubiæ* dicuntur hostium spolia, sed proprie sunt pecuniæ ex venditione prædæ recuperatæ. *Idem.*

§ 3 *Theophanem*] Male legitur apud Ciceronem *Theophaneus.* Hujus aliquoties Plutarchus meminit. Tacitus etiam et Paterculus, aliique, qui res a Pompeio gestas adtingunt. *Coler.*

§ 4 *L. autem Sylla*] Nota est historia apud Sallustium de bello Jugurthino. Diffisus enim viribus suis Jugurtha, ad Bocchi, Getulorum regis, generi sui, fidem opesque confugit, a quo, violata fide, per proditionem Romanis, auctore Sylla, traditus fuit. *Oliver.*

Insculptam illam traditionem] De qua Plutarchus et Plinius. Similis gloriæ studiosus, qui in sigillo sculptum habuit equum illum δι' ὃν χρεμετίσαντα ἐβασίλευσεν, ut notat Thucydidis Scholiastes. *Coler.*

§ 5 *Dona militaria*] Quibus imperatores, parta victoria, milites suos pro cujusque meritis et virtute donabant. Ad excitandam enim in animis hominum virtutem, sapientissimi Imperatores Romani, apud quos armorum et imperii gloria fuit, variis donis suos milites, qui pro republica fortiter pugnassent, donare consueverant, armillis, hastis, equis, coronis militaribus, aliisque muneribus, quibus cæteri ad laudis studium et gloriæ cupiditatem incendebantur. *Oliv.*

Aureas armillas] Ornamenta sinistrarum, quibus Sabini Gallique præcipue utebantur. *Idem.*

Vultum demisit] In signum indignationis.

In æde Salutis] In Quirinali. Ovidius Fast. I. 'Janus adorandus, cumque hoc Concordia mitis, Et Romana Salus, araque Pacis erit.'

§ 6 *Nomen his suum*] Quin et Pictor inde appellatus est. Unde postea Fabii Pictores. Pinxit ædem Salutis anno urbis CCCCL. *Coler.*

Sordido studio] Ideo suum nomen inscripsit picturæ, ne illius artis, quantulacunque foret, gloria ex hominum memoria laberetur. *Sordido* autem dixit, quia studium omne, quod quæstus gratia suscipitur, ut pictura, sordidum dicitur et illiberale. *Oliver.*

Sordido studio] Contra veterum plero-

rumque sententiam, vocat sordidum studium artem pingendi. Sic etiam Clearchus Parrhasium reprehendit, quasi manu sordidum opus facientem, et penicillum, cestrum, et viriculum tractantem, ut ex eo refert Athenæus lib. XV. *Coler.*

Phidiæ] Cicero Tuscul. Quæst. lib. I. Quid enim Phidias? sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, cum inscribere non liceret. De hoc Phidia diximus in cap. de Fiducia lib. III. quanquam multo plura adjici possent, quæ apud Plinium aliosque auctores leguntur, ea tantum nobis referuntur, quæ proposito nostro conveniunt. *Oliver.*

Ext. § 1 *Themistoclis*] Cicero Tusculanarum Quæstionum libro IV. 'Noctu,' inquit, 'ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset, quærentibusque respondebat, Miltiadis trophæis se a somno suscitari: cogitabat enim quomodo Miltiadis gloriam posset adæquare, vel etiam superare.' Qui, ut diximus supra in cap. de Ingratis, et de Pietate, Artafernem et Dathim, Darii, Persarum regis, præfectos, qui cum centum millibus peditum, et decem millibus equitum in Græciam venerant adversus Athenienses, ipse cum decem millibus armatis, consilio et virtute sua superavit in campis Marathoniis. Qua victoria excitatus Themistocles, paulo post Artemisium et Salamina gloriosissima victoria nobilitavit, ut supra diximus in cap. de Ingratis. Nam cum cæteri existimarent, a barbaris in Marathone re male gesta, bellum se in posterum sustulisse, Themistocles eam rem majorum certaminum initium ducebat esse, ad eaque obeunda pro Græcia universa se tanquam in palæstram unxit, assidueque civitatem exercuit, quam longissime futura prospiciens. *Oliver.*

Artemisium et Salamis] Duo Græciæ loca a Themistocle nobilitata illa gloriosa et prope incredibili pugna navali, qua Xerxem, qui totam ferme Asiam in Græciam deportaverat, eo consilio superavit, et in patriam turpiter refugere coëgit, ut non se victum, sed a Themistocle conservatum fuisse existimaret. De Salamine diximus alio loco: Artemisium autem, ut Demosthenes pro Ctesiphonte refert, est promontorium Eubœæ. *Oliver.*

Dulcedinem gloriæ pæne adjecit gloriosam] Ita tu, Pighi, ex omnibus manuscriptis. Nam antea legebatur, *Dulcedini gloriæ pæne adjecit gloriam.* At ego lectionem tuam ipsam jacentem erigo, *Dulcedinem gloriæ, pæne adjeci, gloriosam!* Velut exclamat, et, o dulcedinem, inquit, gloriæ, tantum non dixerim, gloriosam! Acumina et sententiolas Valerii nostri. *Lips.*

§ 3 *Tolerabilior est*] Qui pessimo facinore illam sibi usurpare voluerunt; qualis Pausanias adolescens, qui Philippum Macedoniæ regem occidit; qualis ille, qui Ephesiæ Dianæ templum incendit, cujus nomen non ponitur. His enim etiam sceleribus innotescere voluerunt. *Oliver.*

§ 4 *Pausanias*] Valerius a Justino et Plutarcho dissentit. Non enim gloriæ, sed ultionis cupiditate ad Philippi cædem Pausaniam impulsum esse dicunt, adhortante, ut vult Plutarchus, Alexandro, et Olympiade multo magis incitante, quoniam periniquo animo ferret, se spretam a Philippo, et aliam sibi superinduci, Attali regis filiam Cleopatram. Cum igitur dies nuptiarum esset, ut tradit Justinus, pro magnitudine duorum regum, et collocantis filiam, et uxorem ducentis, apparatibus insignis, nec ludorum magnificentia deesset, et ad eorum spectaculum Philippus sine custodibus medius inter duos Alexandros, filium generumque, consisteret, Pausanias, nobilis adolescens, nemini suspectus, occupatum angustiis Philippum in transitu ob-

truncat, diemque lætitiæ destinatum fœdum luctu funeris facit. Hic Pausanias primis pubertatis annis stuprum per injuriam passus ab Attalo fuerat, cujus indignitati hæc etiam fœditas accesserat, quod productum in convivio, solutumque mero, Attalus non suæ, verum etiam convivarum libidini, velut scortum vile, subjecerat, ludibriumque omnium inter æquales reddiderat. Hanc rem ægre ferens Pausanias, querelam Philippo sæpe detulerat. Cum variis frustrationibus, non sine risu, differretur, et honoratum insuper ducatu adversarium cerneret, iram in ipsum Philippum vertit, ultionemque, quam ab adversario non poterat, ab iniquo judice exegit. Creditum est etiam immissum ab Olympiade matre Alexandri fuisse, nec ipsum Alexandrum ignarum paternæ cædis extitisse; quippe non minus Olympiadem repudium, et prælatam sibi Cleopatram, quam stuprum Pausaniam doluisse. Alexandrum quoque regni æmulum fratrem ex noverca susceptum timuisse, eoque actum, ut in convivio antea primum cum Attalo, mox cum ipso patre jurgaret, adeo ut etiam stricto gladio eum Philippus consectatus sit, ægreque a filii cæde amicorum precibus exoratus. Quamobrem Alexander ad avunculum se in Epirum cum matre, inde ad regem Illyriorum contulerat, vixque revocanti mitigatus patri, precibusque cognatorum ægre redire compulsus. Olympias quoque fratrem suum Alexandrum, Epiri regem, in bellum subornabat, pervicissetque, ni filiæ nuptiis pater generum occupasset. His stimulis irarum utrique Pausaniam de impunitate stupri sui querentem ad tantum facinus impulisse creduntur. Nam legitur apud Herodotum: Querenti Pausaniæ apud Alexandrum, nihil aliud respondisse, nisi Medeæ iambicum metrum pronuntiasse: 'Eum qui dedit, eum qui accepit;' scilicet, interfice et socerum et generum. Olympias etiam dicitur fugienti percussori equos præparatos habuisse. Ipsa deinde, audita regis nece, cum titulo officii ad exequias eadem nocte cucurrisset, in cruce pendentis Pausaniæ capiti coronam imposuit, quod nemo alius audere, nisi hæc, superstite Philippi filio, potuisset; paucos deinde post dies refixum corpus interfectoris super reliquias cremavit, et tumulum ei eodem fecit in loco, parentarique eidem quotannis, incussa populo superstitione, curavit. Hæc Justinus. Apparet igitur Pausaniam ad regis cædem impulsum, non consequendæ gloriæ, ut Valerius tradit, sed ultionis sumendæ gratia. *Pausanias*] Macedonicus nobilis adolescens, Cerestis filius, et ab Oreste inclytum genus trahens. Fuit et alter Pausanias Lacedæmonius, vir magnus, qui cum patriam ab impetu Persarum liberasset, eo postmodum insaniæ pervenit, ut ipsam patriam cum tota Græcia hostibus prodere voluerit.

Cum Hermoclem] Ita vulgo. Restituit dudum ex Diodoro eruditissimus Gallorum Brodæus, *cum Hermocratem.* Brodæus, inquam, cujus scripta quæ vidi, dixerim nata esse ad objurgandam temeritatem plerorumque hodie scriptitantium. Ita accurate et signata eruditione sunt facta. *Coler.*

§ 5 *Dianæ Ephesiæ*] Constat ea nocte natum Alexandrum. Unde Cicero Timæum quendam refert, qui, cum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Ephesiæ Dianæ templum deflagravisse, adjunxit id minime esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo. Strabo lib. XIV. dicit Herostratum fuisse dictum. 'Nam Dianæ,' inquit, 'templum, primus Chersiphron mire fabricatus est, postea alius fecit majus illo; sed cum Herostratus quidam

id incendio consumpsisset, aliud præstantius construxerunt mulierum ornamentis et multis opibus ad id collatis, refectisque prioribus columnis,' &c. Nam de restituto templo multa commemorat, quod longum nimis esset hic referre. *Oliver.*

Nomen ejus per totum terrarum orbem diffunderetur] Ita vulgo. In Cauchiano legimus, *disseretur*. In aliis autem exemplaribus, *disiceretur* ; antiqua voce, pro, dispergeretur. *Pigh.*

Theopompi] Hic fuit Isocratis discipulus, Tragicus Poëta et Orator eximius, teste Gellio. Fuit et alter Theopompus Lacedæmoniorum rex, de quo diximus in cap. de Moderatione. *Oliv. Theopompi*] Citatur a Strabone, Plinio, Suida, Stephano. Ejus orationis vis a Cicerone laudatur in Oratore. Fidem aliquoties pulsat Strabo. *Coler.*

Cap. xv. *Honoratissimum templum*] Nihil magnificentius contingere potuisset, quam ut præsenti ipsi templum et ara constitueretur, illique redderentur honores divini, quod factum esse, omnes testantur auctores. Horatius : 'Præsenti tibi divinos largimur honores, Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.' *Oliver.*

Superiori Africano consulatus citerior legitimo tempore datus est. Quod fieri oportere, exercitus senatum literis admonuit. Ita nescias utrum illi plus decoris patrum conscriptorum autoritas, an militum consilium adjecerit. Toga enim Scipionem ducem adversus Pœnos creavit, arma poposcerunt] Ita vulgo. In Campensi, *Arma poposcerunt eundem.* Ex qua unica dictione hic adjecta colligo totam hanc historiam de literis ab exercitu ad Senatum missis perperam a librariis hic insertam esse ab exemplo inferioris Æmiliani translatam, cum et ibi illa dictio reperiatur apte posita, hic superflua sit. Cui meæ sententiæ suffragatur historiæ veritas, atque Appiani Alexandrini auctoritas, qui tale quid de Æmiliano refert, crebris quippe militum literis ex Africa scriptis ipsum Romæ commendatum fuisse, quibus petebatur, ut in Africam consul mitteretur. De superiore Africano Livius quidem scribit, (cujus istic historiam integram habemus,) eum ante tempus ingenti omnium favore consulem factum, sed de literis militum prorsus nihil. Quapropter omnia verba jam annotata ab exemplo hoc excludenda puto, atque postea suo loco, ubi de Æmiliani consulatu verba facit, inserenda esse, ut tunc dicemus. De superiore autem Africano hic ita legendum arbitror: *Superiori Africano consulatus citerior legitimo tempore datus est ; cui quæ in vita præcipua assignata sunt, &c.* Pigh. *Superiori Africano*] Scipioni Africano superiori magnifica multa contigerunt, quorum alia contempsit, alia suscepit. Natus annos quatuor et viginti, patri patruoque cæsis in Hispania, cum imperio successit, ut in cap. de Fiducia diximus. Consul deinde citra legitimum tempus declaratus est, suadente exercitu, et senatum admonente per literas. (Pighius hoc negat.) Ita reip. tempus exigere, sic fieri oportere, quia nemo esset, cui tantum exercitus fideret, et in quo spes tanta victoriæ foret. Magnificum quidem hoc fuit, ut non facile discerni possit, plusne illi gloriæ Senatus auctoritas, an militum consilium attulerit. Gloriosum sine dubio fuit illi ante legitimum tempus contra leges Consulem Senatus auctoritate creari, bello difficili et periculoso, et quod juvenili curæ demandata sit respublica Romana. Non minus vero illi magnificum fuisse videtur, quod ab exercitu fuerit summo omnium consensu imperator exoptatus. Post vero rempublicam bene feliciterque gestam, multo plura ei magnifica et gloriosa contigerunt, quia Senatus illi præmia ingentia non solum humana, sed prope divina pro-

posuit, quæ in cap. de Moderatione diximus, ubi etiam cuncta illum respuisse monstravimus. *Oliver.* Contigit A. U. DXLVIII. et DLII.

§ 1 *Citerior legitimo tempore*] Ante tempus, quod per legem erat constitutum.

Relata sunt] Dicta in cap. de Moderatione, ubi ea videmus et videre possumus. Sunt autem hæc: 'Voluerunt illi statuas in comitio, in rostris, in curia, in ipsa denique Jovis Optimi Maximi cella ponere; voluerunt imaginem triumphali indutam ornatu Capitolinis pulvinaribus applicare; voluerunt illi continuum per omnes vitæ annos consulatum, perpetuamque dictaturam tribuere, quorum ille nihil suscipere voluit.' *Oliver.*

Imaginem] Hoc illi præcipuum obtigit, quod ejus imago in templo Jovis Optimi Maximi, tanquam divini cujusdam hominis simulachrum, reposita fuerat, quæ, quoties a Cornelia gente funus aliquod duceretur, inde semper petebatur, quasi vellent suis exequiis honoris causa ipsum interesse Scipionem. Ideo autem in cella Jovis collocatam ejus imaginem arbitror, quia Jovis filius fuisse credebatur, quamvis falso, teste Livio, qui dicit: 'Adhæc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret, et plerumque tempus solus in secretum ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse, retulitque famam in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate, et fabula parem: anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso illusa fides est, quin potius aucta arte quadam nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi.' Gellius addit illud, admiratos vehementer esse æditos templi, quod ante diluculum in Capitolium ingredientem Scipionem, canes, semper in alios sævientes, neque allatrarent eum, neque incurrerent. Unde Livius multa alia ejusdem generis subjungit, quæ admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum, quibus freta civitas ætati haud quaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium promisit. Non illud prætermittendum censeo, quod Scipioni magnificum obtigisse videtur, cum legatus esset missus ad Antiochum. Ephesi cum Annibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est, ut si fieri posset, metum vitæ, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia cum quæreret ab Annibale, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet, respondit Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra fidem humanam esset, peragrasset. Quærenti deinde, quem secundum poneret, inquit Pyrrhum, eo quia castra metari docuisset; adhæc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. Exequenti quem tertium diceret, semet dixit. Ridens Scipio, Quidnam tu diceres, si me, inquit, vicisses? Tum vero, inquit, me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuissem. Ex quo relinquitur, Scipionem omnium maximum Imperatorem ab Annibale fuisse judicatum. *Oliver.*

Quæ quotiescunque munus aliquod Corneliæ genti celebrandum est] Ita vulgo. Lege, *funus aliquod.* Paulo post enim dicit Catonis quoque effigiem e Curia ad ejusdem generis officia expromi solere. Atque auctor de Viris Illustribus cap. 47. scribit M. Catonis

imaginem funeris causa produci solere. Sed unde non dicit: quare locus ille imperfectus videtur, omnium enim illustrium producebantur funebri pompa imagines; sed hoc rarum, quod Catonis imago e Curia, non ex atrio domus privatæ. Legendum itaque: *Imago ejus funeris causa produci e Curia solet.* Magnificum profecto atque eximium utrique genti funus aliquod celebraturæ, cum ex more pompam imaginum familiæ totius producere deberent, Cornelios P. Africani majoris imaginem e Capitolio, Porcios M. Catonis majoris e Curia, non ex atriis suis, petere posse. *Pigh.*

Instar atrii] Cum principum imagines in atriis collocari consueverint, Scipionis in Capitolio pro atrio posita fuit. Capitolium igitur instar atrii fuit Scipionis imagini. Quod locarentur in atriis, Juvenalis testis est: 'Tota licet veteres exornent undique ceræ Atria, nobilitas sola est atque unica virtus.' *Oliver.*

§ 2 *Tam, &c.*] Contigit A. U. DCIV.

Ejus generis officia] Quoties opus sit tota familia, ut in pompa funebri. *Bad.*

Cujus prius consilio] Quia, ut supra diximus, duo præstantissimi Senatores inter se magnopere dissentiebant de evertenda Carthagine, Cato et Scipio Nasica. Cato suadebat evertendam esse Carthaginem, quæ fœdera sæpius frangeret, sæpiusque rebellaret; at Scipio contra relinquendam esse censebat, ut esset exercitatio quædam juventuti Romanæ, quæ bellis assueta, otiosa esse non posset. Verebatur Scipio id futurum, quod evenit, ne, subacta Carthagine, debellatisque exteris gentibus, cum hostes deessent, in seipsos arma converterent: tamen secundum Marci Catonis sententiam factum est Senatusconsultum, ut bellum Carthaginiensibus inferretur, et subacta Carthago everteretur. *Oliver.*

§ 3 *Verum specimen honoris a Scipione Nasica oboritur*] Ita vulgo. Transit denuo a Porciis ad Scipiones. Cæterum Atrebatensis ac Pulmanni codicum lectio non minus placet: *Rarum specimen honoris.* Rarissimum enim atque unicum hoc decus, publico judicio vir optimus censeri. *Pigh.* Contigit anno urbis CCCCIV. et CCCCV.

Ejus namque manibus] Nam cum omnibus matronis Hostiam ire jussus obviam Deæ, Deamque ipsam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam cum matronis. Ovidius in Fastis: 'Nasica excepit, templi non perstitit autor; Augustus nunc est, ante Metellus erat.' *Oliver.*

Nondum quæstoris] Adolescentem fuisse ostendit, qui nondum quæstor factus fuit. Sic et Livius dixit adolescentem nondum quæstorium. *Oliver.*

A sanctissimo viro] Ab aliis optimus vir dicitur. Vide et Augustinum de Civitate Dei, lib. II. cap. 5. *Coler.*

Nihil tamen in eorum principatu speciosius reperies] Ita vulgo. Nec apte dicitur hic fastorum curruumve triumphalium principatus. Sed optime in Manuscriptis libris: *nihil tamen morum principatu speciosius reperies.* Præfert enim vitæ sanctitatem rebus gestis quibuscunque Valerius. *Pigh.*

§ 4 *Æmilianum enim populus ex candidato ædilitatis consulem fecit. Eundemque cum quæstoriis comitiis, &c.*] Ita vulgo. Hoc loco sunt reponenda verba, quæ diximus librarios perperam transtulisse ad exemplum Africani superioris. Quam culpam ignavis ludimagistris attribuo, qui aliquando exempla duo similia in compendium contrahere conati sunt, quæ quidem alii postea dispararunt. Locum autem hunc ita rursus iisdem verbis interpositis supplendum, atque restaurandum esse existimo: *Æmilianum enim populus ex candidato ædi-*

litatis consulem fecit. Quod fieri oportere exercitus senatum literis admonuit. Ita nescias, utrum illi plus decoris patrum conscriptorum auctoritas, an militum consilium adjecerit. Toga enim Scipionem ducem adversus Pœnos creavit, arma poposcerunt. Eundemque cum quæstoriis comitiis, &c. Hæc omnia vere de Æmiliano dici, vel leviter in historia versato manifestum est. *Pighius.*

Suffragator] Non candidatus descenderat, ut magistratum peteret, sed ut nepoti suffragaretur, vel, ut alii dicunt, fratri, ut favore et auctoritate sua Q. Fabius quæsturam assequeretur. *Oliv.*

Q. Fabii] Sæpius dictum est Paullum Æmilium ex quatuor liberis duos duabus familiis in adoptionem dedisse, alterum genti Fabiæ, qui Fabius Maximus dictus est, alterum Scipionum, qui Africanus inferior est appellatus. *Oliver. Q. Fabii, Marci fratris*] Ita vulgo: *Q. Fab. Maximi fratris*, recte. Nam frater Q. dicitur in Lælio. Livius libro LI. Hic libro v. cap. 3. *Corrad.*

Eidem senatus bis sine sorte prius Africam, deinde Hispaniam dedit] Ita vulgo. Abrupta locutio, atque male secura. Posset enim intelligi bis Africam, et bis Hispaniam sine sorte datam fuisse. Multo igitur apertius, atque etiam elegantius in vett. libris: *Eidem senatus bis sine sorte provinciam, prius Africam, deinde Hispaniam dedit.* Pighius. Contigit A. U. DCXIX. et DCXXIV.

Sine sorte] Extra ordinem, nulla collegæ, cum quo sortiretur, habita ratione. *Oliv. Sine sorte*] Nam consules legitime provincias sortiebantur, privati autem extra sortem ex speciali privilegio aut dono easdem obtinebant. *Badius.*

Africam] Cum delevit Carthaginem.

Hispaniam] Cum sustulit Numantiam.

Clandestinis] Occultis. *Clandestinis*] Quia in cubiculo suo noctu interemptus est.

§ 5 *Marcum, &c.*] Contig. A. U. CCCCIV. et CCCCV.

Vetustæ originis] Valeriorum familia vetusta fuit in urbe Roma, quæ ab hoc Valerio Corvini nomen accepit. *Oliv.*

Gens Corvina amplexa cognomen usurpat] Ita vulgo. Inepte ac improprie dictum, *gens Corvina*, cum *gens Valeria* dici debeat. Valde mihi suspectus est locus, quem sane more suo scioli contaminarunt. In Atrebat. atque Campensi legitur: *gens Corvinia amplexa cognomen.* Corrigendum puto, *gens Corvini amplexa cognomen.* Et subintelligitur *Valeria;* quæ profecto consulatus principio gloriatur propter Poplicolam, atque etiam celeritate propter hunc M. Valerium. In Campensi codice iisdem verbis supernotatum, *nostra.* Quæ dictio si inseratur, minus hiulca atque obscura erit oratio; atque insuper demonstrabit auctorem Valerium a Messalla Corvino Oratore originem ducere. *Pighius.*

Quam principio] Quia primus e familia sua consul factus fuerit.

§ 6 *Scævolæ*] Hic est ille Scævola, quem Carbo in ea provincia diligentissime observaverat, accusaturus, si quid peccasset, ulciscendi parentis gratia, qui ab hoc Scævola fuerat aliquando damnatus: sed tanta fuit Scævolæ integritas, ut nullum illi criminandi locum reliquerit. *Oliv.* Contigit A. U. CCCCIV. et CCCCV.

§ 7 *Duo amplissimi triumphi*] Alter de Jugurtha rege Numidiæ, alter de Cimbris, Senonibus, et Teuthonis. *Oliver.*

Ad rogum] Id est, ad mortem usque gaudio exultavit, præterquam cum in paludibus delituit, et ad eum occidendum Minturnas missus est Cimber, o Valeri; sed illud comparatione felicitatis tum adeo breve fuit, ut

merito dici possit, ad mortem usque exultasse, nam septimo consulatu periit. *Idem.*

Equestria] Tunc Decurio fuit Marius.

Si quid, &c.] Scilicet adversi. Intellexit autem necem, sed ad evitandum malum omen, non audebat dicere, si mortem obiveris. *Bad.*

An efficacius acciderit] Ita vulgo. In Canchiano, *accenderit.* Recte, inflammavit enim virtutem Marii hac sua voce Scipio, ut etiam testatur Plutarchus: Τὸν δ' οὖν Μάριον ὑπὸ ταύτης λέγεται μάλιστα τῆς φωνῆς, ὥσπερ ὑπὸ θείας κληδόνος, ἐπαρθέντα ταῖς ἐλπίσιν ὁρμῆσαι πρὸς τὴν πολιτείαν. *Pigh.*

Cœnæ militaris] Certe, inquit, in cœna militari prævidit Scipio sumptuosas illas cœnas, quas populus Romanus ea nocte, qua nuntiatum fuit Cimbros ab eo fuisse deletos, in honorem Marii celebravit. *Oliv.*

Libaverit] In omnibus sacris epulis primitias Diis offerebant; sed ea nocte non Diis, sed Mario libarunt. *Idem.*

§ 8 *Jam quæ in Cn. Pompeium*] Quæ ampla et magnifica Pompeio contigerint, licet ex multis auctoribus colligi possit, ut e Plin. Nat. Hist. lib. VII. c. 26. qui ejus titulos omnes triumphosque summatim percurrens, illum non solum Alexandri Magni, sed Herculis et Liberi Patris fulgorem adæquasse dicit; et a Plutarcho, qui ejus vitam describens, eum quasi de toto orbe triumphasse ostendit. Hæc tamen omnia ex Ciceronis Pompeiana facilius ac brevius. Eum igitur auctorem hoc loco sequar, quoniam ejus verius erit testimonium. Dicit enim: 'Non commemorabo, nuper ita nobis patribusque nostris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teuthonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summaque Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quam adolescentulum privatum exercitum difficili reip. tempore conficere? confecit. huic præesse? præfuit. rem optime ductu suo gerere? gessit. quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus a senatorio gradu ætas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute. Bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Romanum triumphare? At eam quoque rem pop. Rom. non modo vidit, sed etiam omni studio visendam et concelebrandam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, quum duo consules clarissimi fortissimique essent, Eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est: quo quidem tempore cum esset nonnemo in Senatu, qui diceret, Non oportere mitti hominem privatum pro consule; L. Philippus dixisse dicitur, Non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. Tanta in eo reip. bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex Senatusconsulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quam ut iterum eques Romanus ex Senatusconsulto triumpharet? Quæ in hominibus omnibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam hæc, quæ in hoc uno homine vidimus.' Hæc Cicero. *Oliv.* *In Cn. Pompeium*] Breviarium rerum ab ipso gestarum, quod Romæ in templo Minervæ custodiri aiunt, adscribam: CN. POMPEIVS. MAGNVS. IMP. BELLO

XXX. ANNORVM. CONFECTO. FVSIS FVGATIS. OCCISIS. IN. DEDITIONEM ACCEPTIS. HOMINVM. VICIES. SEMEL CENTENIS. LXXXIII. M. DEPRESSIS AVT. CAPTIS. NAVIBVS. D. CCCXLVI. OPIDIS. CASTELLIS. M. D. XXXVIII. IN FIDEM. RECEPTIS. TERRIS. A. MAEOTI LACV. AD. RVBRVM. MARE. SVBACTIS VOTVM. MERITO. MINERVAE. CVM ORAM. MARITIMAM. A. PRAEDONIBVS LIBERASSET. ET. IMPERIVM. MARIS POPVLO. ROMANO. RESTITVISSET. EX ASIA. PONTO. ARMENIA. PAPHLAGONIA. CAPPADOCIA. CILICIA. SCYTHIS IVDAEIS. AIBANIS. IBERIA. INSVLA CRETA. BASTERNIS. ET. SVPER. HAEC DE. REGIBVS. MITHRIDATE. ATQVE TIGRANE. TRIVMPHAVIT. *Coler.* Contigere hæc A. U. DCLXXXVI. et DCLXXII. et DCLXXXII. et DCLXXXIII. et DCCI. et DCXCII.

Eques Romanus] Hoc idem affirmat Cicero in Philipp. Livius tamen Epit. libri XCI. dicit eum fuisse quæstorem, quando adversus Sertorium cum imperio consulari missus est. Equitem vero fuisse dicit, cum in Africam missus est adversus Cn. Domitium proscriptum, et Hiarbam, regem Numidarum, bellum molientes. Quos victos interemit, natus annos quatuor et viginti, et de Africa triumphavit, quod ad eam diem nemini unquam contigerat, ut eques Romanus triumpharet. Sed Ciceroni magis credendum est, qui hæc omnia vidit et sensit. *Oliv.* In hodiernis editionibus Livii non invenio Quæstorem fuisse.

Bis triumphavit] Semel de Africa, devictis, ut supra, Domitio et Hiarba rege; rursus de Sicilia, victo Carbone, qui flens muliebriter mortem tulit; nam victum occidit. *Idem.*

Tertium consulatum] Hoc ex auctoritate M. Bibuli Catonis necessarii factum est, cujus sententiam Cato laudavit, ut in ejus vita legitur. *Idem.*

De multis regibus] De Ariobarzane, Pharnace, et Aristobulo. *Idem.*

Plurimisque civitatibus] Civitates prope noningentas cepit, inter quas et Hierosolymam, ubi templum Judæorum, ad id tempus inviolatum, spoliavit; ex quo creditur, non illi post illam spoliationem prospere quicquam cessisse. *Oliv.*

Unum duxit triumphum] De his omnibus semel triumphavit, et triumphantis currum prosecuti sunt reges supra memorati. *Idem.*

§ 9 *Q. etiam, &c.*] Contigit anno urbis DCLXXXVII.

Pro rostris] In concione ante rostra.

§ 10 *Potest et M. Catonis*] De profectione M. Catonis in Cyprum, de regia pecunia Romam transvecta, de Cypro in provinciæ formam redacta, dictum est. *Oliv.*

Appulsus ad ripam Tyberis memorabilis videri] Ita vulgo. In manuscriptis: *ad ripam urbis videri memorabilis.* Rara quidem locutione, sed tamen vera. Non enim consules magistratusque ripam Tyberis Ostiæ appellenti occurrerunt, sed cum navigio, ut ait Plutarchus, urbem intraret. Ut tamen ingenue fatear, neutra satisfacit lectio, illa enim mihi glossema videtur, hæc autem licet non syncera, veræ tamen lectionis notam præ se ferre puto, eamque fuisse, *appulsus ad urbem videri memorabilis.* Qui cum navigio fiat, glossographi exposuere: Ad ripam urbis, vel, ad ripam Tiberis. *Pigh.*

Officii gratia] Præstandi honoris gratia.

§ 11 *Sed nescio, &c.*] Notata est historia in lib. I. cap. 6. Fuit hoc illi magnificum et illustre, quod, duobus in Hispania occisis Scipionibus, reliquiæ totius exercitus in unum collectæ summo consensu imperium ei detulerunt; qui, cum in propinquo bina Pœnorum castra paucis milibus passuum distarent, cohortatus milites, proxima castra intempesta nocte adortus est, et tum hostem victoriæ fidu-

cia incompositum aggressus, ne nuntium quidem cladis reliquit; brevissimo tempore militi ad requiem dato, eadem nocte raptim famam rei gestæ prægressus, altera eorum castra invasit, ita bis simili usus eventu, deletis utrobique Pœnis, pœne amissas populo Rom. Hispanias restituit. *Oliv.*

Ducem legerunt] Elegerunt ducem. Senatus tamen non approbavit, eo quod non satis modeste victoriam suam ad eum scripserat. *Bad.*

§ 12 *Merito, &c.*] Contigit anno urbis DCXXXIX.

Libris Sibyllinis] Quid de Sibyllis atque earundem libris sentiendum sit, vide Notas ad Sallustium p. 25. et 26.

Per decemviros] Qui Decemviri Sibyllini vocabantur.

Verticordiæ] Quæ impudicarum mulierum corda ab libidine ad pudicitiam vertere credebatur; nam a vertendo corde Verticordia dicta est Venus. *Oliv.* *Veneris Verticordiæ*] De hac Ovid. Fast. IV. Lutatius ad illud Statii lib. V. 'Et Idalias procul ablegasse volucres.' Similis appellationis Venus apud Græcos fuit, sed non similis potestatis: nam Ἀποστροφίαν dixerunt, de qua Pausanias. *Coler.*

EXT. § 1 *Pythagoræ, &c.*] De hac Pythagoræ veneratione Cicero lib. I. de Natura Deor. 'Non sunt,' inquit, 'tam auctores in disputando, quam rationis momenta quærenda; quinetiam obest plerumque his, qui discere volunt, auctoritas eorum qui se docere profitentur. Desinunt enim suum adhibere judicium, cum id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero probare soleo id quod de Pythagoricis accepimus, qui ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex his quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, Ipse dixit. Ipse autem erat Pythagoras. Tantum præjudicata opinio poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas.' *Oliv.*

Hoc solum respondebant, αὐτὸς ἔφη] Ita vulgo. Manuscripti libri Græca verba non habent, sed Latine produnt ita, *Hoc solum respondebant, Ipsum dixisse.* Ea verba Græcissans sciolus immutare voluit. *Pigh.*

Enixo, &c.] Discipulorum judicium scholam non excedebat, sed quod sequitur, in urbe celebratum est. Cum enim se in Calabriam Pythagoras contulisset, quæ tunc magna Græcia dicebatur, Crotonæ ludum aperuit. Crotoniatæ, cognita Pythagoræ sapientia et integritate, censuerunt semper ejus consiliis utendum esse in Senatu, quod ab illo summo studio contenderunt, ut sibi fieri liceret. Quamvis enim Senatus eorum numerosus esset, quippe mille hominum, tamen uni tantum Pythagoræ tribuerunt, ut ejus consiliis eorum Senatum plurimum sustentari posse viderent, quia inter tot Senatores nemo inveniretur, qui cum illo in Sapientia et Virtute conferri posse videretur. Quare post ejus mortem domum Cereri consecrarunt, ut esset in quo Dea sub hominis illius memoria, et homo sub Deæ religione coleretur. Hoc autem fecerunt Crotoniatæ, quia Pythagoras prædicare consueverat, domum Philosophantis esse sacrarium sapientiæ et verissimum Dei templum. *Oliver.*

§ 2 *Delphici Apollinis*] Qua de re alibi actum est.

§ 3 *Eadem gens*] Non minus studiosa fuisse videtur Græcia in decorando Amphiarao, quam fuerat in Gorgia Leontino. Nam ex universæ Græciæ decreto templum ibi constitutum est, ubi Amphiaraus bello Thebano subito terræ hiatu fuerat absorptus cum armis et equo; et ibidem non aliter, quam ex Delphici Apollinis et Jovis Hammonis templis, oracula petebantur. Magnificum profecto quod obtigit Amphiarao, ut in

dandis responsis Apollini par foret et Hammoni. Amphiarai nota est historia apud Statium. Fuit autem vates clarissimus, et in adolescentia ab Argonautis accitus, qui deinde bello Thebano cum montem ascendisset, visurus quid ex eo bello eventurum esset Argivis, inter cætera prævidit se ex eo bello non reversurum: quare, ut fata vitaret, latebras quæsivit, ubi delitescens, cum ab Adrasto cogi non posset, sed ab Eriphyle ejus uxore, quæ capta monili Argiæ Adrasti filiæ, et Polynicis uxoris, quod olim Vulcanus Hermionæ privignæ fabricaverat, cupiditatem auri conjugis saluti præposuit, indicatus, et ad bellum ductus: quo primum die descendit in campum, facto repente maximo terræ motu, telluris voragine absorptus, obiit. *Oliv.*

Pythicæ cortinæ] Id est, secreto antri Delphici.

Aheno] Æreo simulacro in formam columbæ, aut lebetis Dodonæ sylvæ, e cujus tinnitu futura judicabant. Male autem legunt quidam, *Athenæ:* sed, ut dixi, exemplari delusi. *Badius.*

Dodonæ] Dodona fuit Epiri oppidum, habens propinquum nemus, Jovi consecratum, quernum totum, in quo dabant responsa columbæ. Sunt qui dicant hoc nemus fuisse etiam Palladi consecratum, quorum sententiam sequitur nunc Valerius, dicens, *Athenas Dodoneas,* propter Palladem. *Oliver.* Male. Vide supra Bad.

Hammonis fonti] Jovis, qui Baccho per Libyen exercitum ducenti, cum siti pæne deficerent, apparuit in arena sub specie arietis, et ad fontem perduxit, ubi, extructo templo, responsa dedit, ad quem etiam Alexander Magnus, qui se Hammonis filium mentiebatur, pervenit, ab illius sacerdotibus adulanter exceptus. *Bad.*

Hammonis] Qui a Chamo nomen accepit, cui Libya contigerat.

§ 4 *Pherenices quoque*] Apud Græcos mulieri non licebat Olympicis ludis et certaminibus interesse, et recte quidem, ubi homines nudi plerunque certarent, a mulieribus ob pudicitiam non spectandi. Quem morem Statius I. Thebaid. per transitum tangit, cum dicit: 'Exclusæque expectant præmia matres.' Quod igitur nulli mulieri concessum fuerat, datum est Pherenici mulieri, ut Olympico certamini cum filio et fratribus possit interesse, nec immerito, quippe quæ patrem, quæ filium, quæ fratres in eo certamine sæpe victores, et gloriosam inde palmam referentes haberet. *Oliv.*

Gymnico spectaculo] Olympico certamini, in quo nudi homines se palæstra exercebant, ubi mulieribus interesse non licebat. *Oliv.*

Olympionice] Id est, quæ nata erat ex patre sæpe victore Olympici certaminis. *Idem.*

LIBER IX.

Cap. I. *Luxuria*] *Luxuria* dicitur omnium rerum superfluitas; ex superfluitate rerum nascitur libido et intemperantia. Quicquid enim placet, dicitur libido, sed luxuria in rebus Venereis magis posita, libido in cupiditate et voluptate aliarum rerum. *Oliv.*

Gemino mentis errore] Duplici vitio, libidinis ut cupiat, et luxuriæ ut expleat. Mens primo capitur desiderio alicujus rei, deinde expletur. *Idem.*

§ 1 *Pensilia balnea*] Senec. Epist. XCI. 'Quædam nostra demum prodisse memoria scimus: ut speculariorum usum perlucente testa, clarum transmittentia lumen, ut suspensuras balneorum et impressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul et summa foveret æqualiter.' *Coler.*

Peculiaria sibi maria] Sua propria, tanquam privata, non communia; nam vivaria sibi struxerat in mari, ubi servarentur omnis generis pisces, vel certe variæ piscium species. *Oliv.*

Æstuariis] *Æstuaria* dicuntur, per quæ mare vicissim commeat, ut sunt lacunæ, quæ maris æstu et undatione replentur. *Idem.*

Separatis molibus] A reliquo mari murorum mole, et aliorum ædificiorum magnitudine separaverat æstuaria et piscium vivaria. *Idem.*

Publicæ aquæ cupidius] Lucrinus lacus publicus erat, et ex piscatione lucri plurimum mercatores facere consueverant ob piscium multitudinem. Est autem lacus Campaniæ inter Baias et Cumas, quem Diodorus Sicul. dicit prius Avernum fuisse nominatum. Silius vero Cocyton. Versus exstat: 'Ast hic Lucrino mansisse vocabula quondam Cocyti memorant.' Sed cum proximum sit mare, et sæpe in lacum æstuaret, grandia plerumque damna mercatoribus ipsis et piscatoribus inferebat; ob quod grande vectigal, quod Romanis persolvebatur, sæpius frustrabatur, unde a Senatu Julio Cæsari negocium datum est, ut Lucrinum a maris impetu tutum redderet et immunem, qui oppositis murorum molibus, et parvulo relicto mari, quod ad lacum transcenderet, rem ipsam confecit, et voluit aquas Julias vocari, quod Virgilius ostendit lib. Georg. II. 'An memorem portus Lucrinoque addita claustra, Atque indignatum magnis stridoribus æquor, Julia qua ponto longe sonat unda refuso?' Strabo tamen dicit ab Agrippa hoc factum esse, his ferme verbis: 'Eandem melius struxit Agrippa in exteriore parte ad arcendum pelagus, ita ut postea sinus efficeretur Lucrinus, ostreis capiendis uberrimus.' Verum ea loca saxosa esse, et ostreis referta, ostendere videtur Juvenalis, cum ait: 'Nulli major fuit usus edendi Tempestate mea: Circeis nata forent ne Lucrinum ad saxum Rutupinove edita fundo Ostrea, callebat primo deprendere morsu.' Publicam igitur aquam occupaverat iste Sergius, et Lucrinum sibi fecerat esse peculiarem, quare piscatores inde non nisi ex voluntate illius ostrea expiscari poterant, ex quo publicani vectigalium suorum jacturam patiebantur. *Oliv.*

Considii] Trahebatur in judicium, quod sua sibi vectigalia, quæ ex Lucrino lacu conduxerat, ejus ædificiis et operibus diminuerentur. *Idem. Considii publicani judicium nactus est*] Ita vulgo. Veteres libri omnes: *cum Considio publicano judicium nactus est.* Recte. *Judicium* enim cum *aliquo nancisci*, est in controversiam vel contentionem venire. *Pigh.*

In tegulis] Cicero Hortensio: 'Sollertiaque ea, qua posset vel in tegulis proseminare ostreas.' Seneca Controvers. V. 'Alunt in summis culminibus mentita nemora, et navigabilium piscinarum freta.' *Colerus.*

§ 2 *Æsopus tragœdus*] Ita vulgo. Exemplar Atrebatense et Gemblacense, *Æsopus tragicus.* Plinio tragicus dicitur histrio. Sic Livius Aristonem tragicum actorem vocat libro XXIV. *Pighius.*

Filium] De quo Flaccus in Sermonibus: 'Filius Æsopi direptam ex aure Metellæ, Scilicet ut decies solidum sorberet aceto, Diluit insignem baccam.' Plinius lib. IX. cap. 33. singulis convivis ad sorbendum uniones dedisse refert.

Cantu commendabiles] De patre Æ-

sopo ita quoque scribit Plinius lib. x. cap. 51. 'Maxime,' inquit, 'insignis est in hac memoria Clodii Æsopi Tragœdi histrionis patina, sexcentis sestertiis taxata, in qua posuit aves cantu aliquo aut humano sermone vocales, nummis sex singulas coëmptas, nulla alia inductus suavitate, nisi ut in his imitationem hominis manderet, ne quæstus quidem suos reveritus illos opimos et voce meritos, dignus prorsus filio, a quo diximus devoratas margaritas,' &c. *Oliver.*

Acetoque liquefactos] Quod idem legitur Cleopatra in vita Marci Antonii, et in Plin. Nat. Hist. lib. IX. cap. 35. et in Macrob. Saturnal. lib. II. cap. 13. fecisse. Quam historiam qui desiderat, apud hos autores inveniet. *Idem.*

Liquatos] Resolutos in liquorem aceto.

Sarcinam amaram] Gravem et inique prementem.

Infusæ culinis arcæ] Aliter, *ostreæ*. Consumptæ sunt et exhaustæ arcæ in parandis luxuriosis cænis. *Oliver. Inde infusæ culinis ostreæ. Arte censibusque edendi atque bibendi voluptas reperta est*] Abest τὸ *ostreæ* a plerisque omnibus libris; et tollo sane ego, ac rescribo : *inde infusæ culinis artes, censibusque, &c.* Sententiam egregiam elicio : Et hinc, inquit, repertæ culinariæ illæ artes, et patrimoniorum pretiis empti coqui. *Lipsius.*

§ 3 *Urbi autem nostræ, &c.*] Livius lib. XXXIV. inquit : 'Inter bellorum magnorum, ac vixdum finitorum aut imminentium, curas intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius tribb. pl. ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, T. Sempronio Consulibus, in medio ardore Punici belli, Ne qua mulier plus semuncia auri haberet, neu vestimento versicolori uteretur, neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa veheretur. M. et P. Junii Bruti tribb. pl. legem Oppiam tuebantur, neque eam se abrogari passuros aiebant : ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant : Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur : matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum, contineri limine poterant, omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republica, crescente indies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum indies; nam etiam ex oppidis conciliabulisque convenerant : jam et consules, et prætores, aliosque magistratus, adire et rogare audebant ; cæterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant,' qui pro lege, ne abrogaretur, copiosissime facundissimeque disseruit : cujus sententiam tribuni plebis, qui se intercessuros professi erant, multis verbis comprobarunt. Contra vero L. Valerius trib. pleb. Cum multa et contra legem, et pro lege dicta essent, 'aliquanto major frequentia mulierum, postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant, nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio a tribunis est. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Annis viginti post abrogata est, quam lata.' *Oliver.*

Brutorum domum] Qui tunc tribuni plebis erant, scil. Marcus et P. Junius Brutus. *Idem.*

Propius urbem] In loco, qui non distaret ab urbe mille passibus. *Bad.*

Nec enim providerunt, &c.] Non satis considerarunt, inquit, Romani illi,

qui legem abrogarunt, quem finem esset habitura mulierum cupiditas, quæ licentiam semel nacta, sic effuse in omnem luxum effertur, ut nulla modestia terminari, nulla copia expleri posse videatur, donec in perniciem lapsa fuerit. Infinita et insatiabilis est mulieris libido, quæ semper novos cultus excogitat, novos apparatus molitur, nullum modum, nullam modestiam habet. *Oliver.*

§ 4 *Diverticulum*] In hunc errorem, et de recta via declinationem. Est enim a via sumpta translatio, nam *diverticula* dicuntur loca ad quæ divertimus de via, quasi viarum divortia. *Idem.*

Jurgio] Contentione aut convitio ipsorum, ut sequentium, Domitii et Crassi. *Bad.*

Domum suam] Has ædes Plinius in principio lib. XVII. Nat. Hist. non emisse Crassum dicit, sed ipsi ex hæreditate obvenisse; tanti vero a Domitio fuisse æstimatas pretium promittente. Dicit enim: 'Nobilissimarum gentium ambo, Crassus atque Domitius, censuram post consulatum simul gessere anno conditæ urbis sexcentesimo sexagesimo secundo, frequentem jurgiis, propter dissimilitudinem morum. Tunc Cn. Domitius, ut erat vehemens natura, præterea accensus odio, quod ex æmulatione avidissimum est, graviter increpuit tanti censorem habitare, pro domo ejus centum millia nummorum identidem promittens: et Crassus, ut præsens ingenio semper et faceto lepore solers, concedere se respondit, exceptis sex arboribus: ac ne uno quidem denario, si adimerentur, emptam volente Domitio, Crassus, utrumne igitur ego sum, inquit, quæso, Domiti, exemplo gravis, et ab ipsa censura notandus, qui in domo, quæ mihi hæreditate obvenit, comiter habitem; an tu, qui tanti sex arbores æstimes? Eæ fuere Loti, patula ramorum opacitate lascivæ.' Item alibi lib. XXXVI. dicit hunc Crassum a M. Bruto in jurgio notatum: 'Jam enim,' inquit, 'L. Crassum oratorem illum, qui primus peregrini marmoris columnas habuit in eodem atrio, Hymettias tamen, nec plures sex, aut longiores duodenum pedum, M. Brutus in jurgiis ob id Venerem Palatinam appellaverat.' *Oliver.*

Decem arbusculas] Plinius, ut vidimus, sex tantummodo fuisse dicit.

Sermonem oblitum] Sermones, inquit, Crassi atque Domitii penitus obliti esse videbantur illius veteris parcimoniæ, quæ bello Punico Tarentinoque viguit in urbe Romana, jamque animum adjecerant ad illam pernitiosam luxuriam Asiaticam Romani. *Oliver.*

Pyrrhi] Dixit enim Pyrrhus, cum muneribus suis locum Romæ non esse cognovit, ejus capiundæ spem nullam reliquam esse, et Annibal, priusquam luxu caperentur, Romanos capi non posse. *Badius.*

§ 5 *Quid enim, &c.*] De luxuria Metelli Pii Macrob. Saturnal. lib. I. cum Sallustii testimonio meminit. *Oliv.*

Attalicis aulæis] Quæ primum in aula regis Attali inventa fuerunt. *Aulæis*] Quæ potissimum suspenduntur.

Immanibus] Sumptuosissimis.

Palmata veste] In conviviis triumphali veste utebatur. Palmata, triumphali, qua imperatores victoria potiti triumphare consueverant. *Oliv.*

Demissasque lacunaribus] Ita vulgo. Sallustius lib. II. Hist. 'Præterea cum sedenti transenna demissum victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat.' *Coler.*

Horrida] Scilicet Hispania.

Patris sui] Metelli Numidici, qui Jugurtham Numidiæ regem bello sæpius superaverat. *Oliv.*

Numidica castra] Quæ pater suus severissime rexerat, et instituerat in Numidia contra Jugurtham, quia primus, correcta disciplina militari, Jugurtham sibi diffidere coëgit, et ad veram deditionem animum applicare, quamvis Marii factione victoria summa, quam pene in manibus habebat, ad Marium translata est. *Bad.*

§ 6 *Consimilis mutatio*] Curio, ad quem Cicero priores secundi libri epistolas scribit, trib. plebis, principio dissensionis Cæsaris atque Pompeii, patrem avumque habuit oratores egregios et continentissimos viros, cujus patrem clarissimum suis laudibus omnium fortunam superaturum fuisse dixit Cicero, si ei contigisset, ut hunc Curionem filium ante videret, quam a vita discederet: ipse vero tribunus plebis factus, Cæsaris actionibus, cujus esset inimicissimus, primo resistere cœpit, deinde cum luxuriose vivendo æris alieni plurimum contraxisset, illi facile conciliatus est, et, teste Appiano, pudicitiam non satis honestam habuisse creditur; nam adolescentes ejus domum frequentabant, muneribus illecti: cum Cæsare quoque parum pudice vixisse existimatur. *Oliver.*

Forum nostrum] Cives Romani, continens pro contento.

Gravissimum supercilium] Rigidissimam societatem.

Et filii] Curionis tribuni plebis inter initia belli civilis quod inter Cæsarem et Pompeium gestum est. *Oliv.*

Contractum famosa injuria] Ut suæ libidini satisfaceret, adolescentesque muneribus et pretio corrumperet, quibus abuteretur; nam honestis verbis rem turpissimam innuit. *Oliv.*

§ 7 *Publii autem Clodii*] P. Clodium Deæ Floræ sacra violasse, incestique reum factum esse a corruptis judicibus absolutum, diximus in cap. de Testibus, et alio loco. Quomodo vero corruptio illa facta sit, nunc ostendit. Non tantum pecunia, quod tolerabilius fuisset, sed perdita luxuria, quod turpius fuit; nam matronas ingenuas, nobilesque pueros ingenti pretio conduxit, quos judicum libidini subjiceret. Ut enim cujusque studium flagrabat, sic ejus libidini obtemperabat, ut aliis scorta, aliis pecuniam præberet; dummodo sibi obnoxios redderet, a quibus absolveretur, neque sumptui, neque modestiæ suæ parceret. *Oliv.* Contigit A. U. DCXCII.

Sequestrem] Mediatricem perjurii, quia concubitus illi causa fuere, ut pejerarent judices in absolvendo Clodio nocentissimo et turpissimo homine. *Oliver.*

Religionem] Justitiam, quæ violari non potest sine Deorum contemptu. *Religionem*] Observationem jurisjurandi.

§ 8 *Tribunicius viator*] Minister tribunorum, qui ex agris senatores in curiam accire consueverat, nam a via 'viatores' sunt appellati. *Oliv.*

Ingenui sanguinis] Nam in libera domo natus erat, et ipse ingenuus, sed ad servilem se fortunam redegerat viatoris officium exercendo, quod deforme semper fuit, atque servile. *Idem.*

Metello et Scipioni consulibus] Ita vulgo. Collegium hoc consulum in fastis non reperitur. In Winch. et Atreb. habemus, *Metello et Scipioni Coss.* Auferenda est copula, scribendumque; *Metello Scipioni consuli ac tribunis plebis.* Fuit autem Q. Metellus Scipio consul cum Cn. Pompeio Magno genero suo non diu ante bellum civile; quo maxime tempore Roma luxu atque opibus diffluebat. Scioli bina cognomina hæc unius esse ignorantes, interposita copula, duos fecerunt consules, moti præterea verbis subsequentibus, ubi dicit auctor: *epulas consulibus et tribunis non celebrandas, sed vindicandas.* Et sane fuit convivium hoc a viatore datum

non uni consuli, sed omnibus etiam magistratibus puniendum. *Pigh.*

Magno cum rubore civitatis] Quod summi magistratus, in quibus imperii majestas conspicitur, tam luxuriosis epulis, tantæque obscœnitati se tradidissent, ut nobilissimas matronas ingenuumque puerum ad explendam corporis sui libidinem inter epulas prostituendos habuerint, in quibus propter dignitatem imperiique majestatem summa continentia esse debuerat. *Oliv.*

Muciam] Mucii Scævolæ filiam, et Pompeii Magni uxorem, cui post Mithridaticam victoriam Pompeius in patriam rediens misit libellum divortii, quod eam haberet adulterii nomine suspectam. *Oliv.* *Muciam*] Aliter, *Mummiam et Flaviam.*

Fulviam] Fulvii Flacci filiam, quæ primum Clodio, deinde M. Antonio nupsit. *Idem.*

Probrosæ prosapiæ] Ita vulgo. Legendum, ut nonnulli Codices habent, *patientiæ.* Patientiam ἐν ἐρωτικοῖς esse quis nescit? *Coler.*

§ 9 *Præcipue vero, &c.*] Sallustius bello Catilinario de scelerata Catilinæ luxuria, perditaque libidine: 'Jam primum,' inquit, 'Catilina adolescens multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Deæ Vestæ, et alia hujuscemodi contra jus fasque: postremo captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus præter formam nihil unquam laudavit bonus: quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate, creditur pro certo, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse.'

Maritalem facem] Tam propere illam post filii mortem duxit uxorem, ut ex medio rogo filii facem ejus conjugii accendisse videatur. *Oliv.* *Maritalem facem*] Id est, tædam, quæ nubentibus præferri solebat. *Bad.*

Eodem deinde animo] Quia non aliter in patriam impius fuerat, quam in filium, quippe quam scelerata conjuratione perdere moliebatur, ni Ciceronis, tum consulis, sapientia restitisset. Nota est historia. *Oliv.*

Ext. § 1 *At Campana luxuria*] Post Cannensem cladem satis constat Capuam tum luxuriante longa felicitate ac indulgentia fortunæ, et maxime inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis, ad Annibalem cum Romanorum insultatione defecisse: ad quam, cum appetente hyeme Annibal exercitum in hiberna deduxisset, partemque hyemis majorem illum in tectis habuisset, adversus omnia mala diu sæpeque durantem, bonis inexpertum atque insuetum militem hac una hibernatione perdidit; nam quem nulla vis mali vicerat, nimia bona et immodicæ voluptates perdidere, et eo impensius, quo avidius, ex adolescentia in eas immerserant. Somnus enim et vinum, et epulæ et scorta, balneaque et otium, consuetudine indies blandius, ita enervarunt corpora animosque, ut magis deinde victoriæ præteritæ eos, quam præsentes tutarentur vires, majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium habetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. Illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit, hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit; nam et redierunt plerique scortis impliciti, et ubi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque, et alius labor militaris excepit, tyronum modo corporibus armisque deficiebant, et deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur, neque aliæ latebræ quam Capua desertoribus erant. Seneca ad Lucilium epist. II. 'Una hiberna,' inquit, 'Annibalem solverunt, et indomitum illum nivibus at-

que Alpibus virum enervavere Campaniæ fomenta: armis invictus vitiis victus est.' Nam paulo supra de locis illis voluptuosis ita tradit: 'Quemadmodum inter tortores habitare nolim, sic nec inter popinas quidem videre ebrios per littora errantes, et commessationes navigantium, et symphoniarum cantibus strepentes lacus, et alia, quæ velut soluta legibus luxuria non tantum peccat, sed publicat.' *Oliver.*

Illecebris suis complexa] Quæ suis voluptatibus, quibus abundat, Annibalem comprehendit. Nam Capua prona semper civitas in luxuriam fuit, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatum, et illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque, et tunc licentia tantopere lasciviebat, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. *Oliver.*

Seplasia] Alii habent, *Selapsia.* Est autem platea Capuæ, sic appellata, in qua myropolæ, hoc est, unguentarii soliti sunt negotiari. Cujus Cicero meminit in oratione contra C. Pisonem, ubi de lege agraria disputat; et testimonio Ciceronis *Seplasia* dicta est, quamvis *Selapsia* dicatur a Valerio. Sed id fortasse factum est errore vel imperitia librariorum. *Oliv.*

Albana castra] Mollia et effœminata. Constat enim Albanos fuisse molliores, et Albæ magnus fuit usus unguentorum; ergo castra Pœnorum facta sunt Albana. *Idem.*

§ 2 *Quæ etiam, &c.*] L. Florus lib. I. cap. 21. 'Postremi Italicorum in fide mansere Volsini, opulentissimi Hetruscorum, implorantes opem adversus servos quosdam suos, qui libertatem a dominis datam in ipsos erexerant, translataque in se republica, dominabantur; sed hi quoque, duce Fabio Gurgite, pœnas dederunt: nam Volsini quoad civitatis leges juraque servarunt, parcimoniæque et frugalitati operam dederunt, Hetruriæ principatum facile obtinuerunt, postquam vero luxuriæ atque libidini obnoxii facti sunt, sensim labente disciplina veteris modestiæ, non solum imperium, sed etiam libertatem amiserunt; et, quod fœdius est, in servorum suorum potestatem superbissimamque dominationem inciderunt; a quibus ea passi sunt, quæ vix in ipsis servis toleranda forent: sed a Senatu, duce Fabio, liberati sunt.' *Oliver.*

Hetruriæ caput] Tria capita Hetruriæ antiqui esse voluerunt, Aretium, Perusium, et Volsinum. *Oliv.*

§ 3 *Age, Xerxes*] Cicero Tusculanarum Quæstionum lib. v.

Quanta ruina] Quasi dicat, ingenti; quippe qui classem prope incredibilem, et exercitum numerosum, quibus Neptuno Jovique catenas imponere minabatur, brevi tempore cum ipso prope imperio amisit. *Oliver.*

§ 4 *Antiochus quoque*] Annibal in Africa victus ad Antiochum in Asiam confugit, et pacis impatiens, hostem pop. Rom. toto orbe quærebat, qua non prius destitit, quam Antiochum ad bellum adversus Romanos concitavit. Antiochus suis opibus, et nomine regio fretus, non dubitavit bellum movere. Itaque, parato exercitu, cujus pars major aureos clavos crepidis subjectos habebat, argentea vasa pro fictilibus ad usum culinæ, multaque alia superflua et luxuriosa gestabat; illum ejusmodi insignibus aureis et argenteis florentem, currus quoque falcatos, et elephantos cum turribus, equitatumque frænis, monilibus, ac phaleris præfulgentem, cum Annibali ostentasset, quæsivit ex eo, nunquid ea satis essent Romanis: de viribus et numero militum dicens. Tum Annibal, utpote callidus imperator: Satis, inquit, erunt Romanis, quamvis avarissimi sint: illius aurum et ornamenta militum significans. Hic ergo statim occupatis insulis Græcisque littoribus, bellum intulit pop. Rom. et tanquam victor otia luxusque agitabat: in Eubœa juxta Euripum positis castris,

aureis sericisque tentoriis, sub ipso freti murmure, cum inter fluenta tibiis fidibusque concineret, collatis undique, quamvis per hyemem, rosis, ne non aliquo ducem genere agere videretur, virorum puerorumque delectus habebat. Talem ergo regem jam luxuria debellatum pop. Rom. primo Attilio Glabrione consule, deinde Scipione Asiatico cum fratre Africano legato ducibus, facile superavit. Hic rex, incredibile dictu, quibus auxiliis, quibus copiis consederat: trecenta millia peditum, equitum falcatorumque curruum non minor numerus, elephantis ad hoc immensæ magnitudinis auro, purpura, argento, et suo ebore fulgentibus aciem utrimque vallaverat. *Oliv.*

Textilibus] Intertextis ex auro et argento, more aulæorum sumptuosorum.

§ 5 *Jam Ptolemæus, &c.*] Hic fuit Ptolemæus Euergetes secundus, qui, teste Strabone libro XVII. Physcon dictus fuit; nam a primo Euergete, qui tertius post Alexandrum imperavit Ægypto, turpissime omnes vixerunt, usque ad eum Ptolemæum, qui Pompeium interemit, in quo genus et imperium Ptolemæorum, qui Lagidæ dicti sunt, eversum penitus et extinctum fuit. Hic ergo Euergetes secundus, teste Justino libro XXXVIII. Lætus igitur hoc solo Ptolemæus, quod sine certamine fraternum regnum recepisset, in quod subornari et a matre Cleopatra, et favore principum, fratris filium cognoverat: cæterum infestus omnibus, statim ubi Alexandriam ingressus est, fautores pueri trucidari jussit. Ipsum quoque die nuptiarum, quibus matrem ejus in matrimonium recipiebat, inter apparatus epularum, et sollemnia religionum, in complexu matris interficit: atque ita thorum sororis, cæde filii ejus cruentus, ascendit. Post quod non mitior in populares, qui eum in regnum vocaverant, fuit. Siquidem peregrinis militibus licentia cædis data, omnia sanguine quotidie manabant: ipsam quoque sororem, filiæ ejus virgine per vim stuprata, et in matrimonium adscita, repudiat. Quibus rebus territus populus, in diversa labitur, patriamque metu mortis exul relinquit. Solus igitur in urbe cum suis relictus Ptolemæus, cum regem se non hominum, sed vacuarum ædium videret, edicto peregrinos solicitat. Quibus confluentibus, obvius legatis Romanorum, Scipioni Africano, et Spurio Mummio, et L. Metello, qui ad inspicienda sociorum regna veniebant, procedit. Sed quam cruentus civibus, tam ridiculus Romanis fuit. Erat enim et vultu deformis, et statura brevis, et sagina ventris non homini, sed belluæ similis. Quam fœditatem nimia subtilitas perlucidæ vestis augebat. Et quæ sequuntur. *Oliv.*

§ 6 *Consentaneus, &c.*] Ptolemæus Auletes, ultimæ Cleopatræ reginæ pater, propter intoleranda flagitia ab Alexandrinis ejectus, Romam confugit, et a Pompeio susceptus, senatuique commendatus, suppliciter petiit, ut in regnum restitueretur, de qua sæpius agitatum est in Senatu, multis eam restitutionem expetentibus, quia gloriosum esse videretur, regem habere clientem, nam qui eum restituisset, ejus patronus dicebatur. Quare multi eam principes summa ambitione deposcebant: inter cæteros Lentulus atque Pompeius, teste Cicerone Epist. Fam. lib. I. Sed hæc restitutionis provincia, a Pompeio magis demandata, quam a Senatu, decreta est Aulo Gabinio; qui cum regem reduceret, Archelaus, quem sibi Beronice regina, hujus Ptolemæi filia natu major, quam Alexandrini, ejecto patre, reginam constituerant, virum conjunxerat, cum exercitu adversus eum profectus est, et positis extra mœnia castris, cum ea fossa et vallo cingi juberet, effœminatus po-

pulus, et luxuria perditus, magna voce succlamavit, ut ea pretio facienda locaret. Qua voce potuit Archelaus facile intelligere, quid cum tali exercitu sibi de victoria sperandum esset, ex quo facile evenit, ut cum toto exercitu cæderetur. Regina quoque interempta fuit, et Ptolemæus pater in regnum restitutus. Archelai corpus M. Antonius, qui tunc sub Gabinio militabat, diligenter conquisitum regio funere cremandum honestandumque curavit, ut legitur in vita M. Antonii. *Oliv.*

§ 7 *Sed tamen effœminatior*] Cyprus insula inter alias orbis terrarum insulas famosissima, divitiis semper abundans, et luxui plurimum dedita, ut eam Veneri sacram dicat esse Florus. *Oliver.*

Velut gradibus] Subjectis sibi ancillis, sive aliarum mulierum corporibus, per éa, tanquam per scalarum gradus, currus ascendebant. *Id.*

Cap. ii. § 1 *L. Sulla*] Cicero lib. de Finibus dicit L. Syllam trium pestiferorum vitiorum fuisse magistrum, luxuriæ, avaritiæ, et crudelitatis : crudelitate vero cunctos superasse : nam quanta in cives, quanta in socios, quanta in omnes factionis adversæ crudelitate usus fuerit, et hic, et in ejus vita cognoscere possumus. *Oliv.*

Neque laudare] Paterculus lib. ii. ‘L. Cornelius Sulla, vir, qui neque ad finem victoriæ satis laudari, neque post victoriam abunde vituperari potest.’ *Colerus.*

Dum quærit victorias, Scipionem se pop. Rom. dum exercet, Annibalem repræsentavit] Ita vulgo. In Campensi et Wincheliano, *dum sævitiam exercet.* Recte : nam simul tacite suggillat Annibalem, quod victoria uti nescierit. Sulla autem victorias suas exercuit crudeliter, urbem cepit, imperium occupavit, proscriptionem fecit, faciem omnem reip. pro arbitrio immutavit. Non immerito igitur nobilium sævissimus appellatur a Tacito libro xvii. *Pighius.*

Victorias] Scilicet in Marium.

Egregie namque, &c.] Marius plebem, Sylla Senatum et nobilitatem defendebat, et hinc diversis studiis propter Mithridaticam provinciam in civile bellum exarserunt, in quo superiore Sylla non solum urbem Romanam, sed totam Italiam crudelitate replevit : nam præter hæc, quæ infra referuntur, apud Sacriportum, apud portam Collinam 70. et amplius millia Sylla concidit, teste L. Floro. *Oliv.*

Quatuor legiones] Florus dicit fuisse tantummodo quatuor hominum millia, Autor de Viris Illustr. novem millia. *Oliv.* *Quatuor legiones*] Octo millia Livius. Varro de re Rust. lib. iii. Plutarchus in Vita. Appianus numerum non ponit. *Corrad.*

In publica villa, quæ in campo Martio erat] Vide ne totum hoc glossematium sit, nisi forte docendus aliquis Valerii ævo, ubi publica villa esset. *Lipsius.*

In Martio campo] Hæc ex margine irrepsisse adsentior Cl. Lipsio. In numero interfectorum admodum dissentiunt Livius, Plutarchus, Valerius, Florus, Cornelius Nepos. *Coler.*

Quinque millia Prænestinorum] Alia par superiori crudelitas. Prænestini, qui juniorem Marium receperant, cum a Cethego Syllæ præfecto obsiderentur, sponte in deditionem, fide data, venerunt, quos omnes extra mœnia evocatos, humique prostratos jussit occidi, et eorum corpora spargi per agros, quatuor millia et septingentos. *Oliv.*

Quatuor millia et septingentos] De hoc numero vel dissentiunt, vel nihil scribunt alii. *Corrad.*

Nomenclatorem] Nomenclator dicitur, qui nomina civium tenens, ea principibus per urbem incedentibus subjiciebat, ut unumquemque nominatim salutarent. His enim artibus

principes civium gratiam inire studebant. Per hos igitur nomenclatores Sylla divitum nomina edoctus, proscribebat omnes. *Oliv.*

Conspectum] Scipionis, Norbani, aliorumque multorum ad se delata capita in ejus atrio jussit affigi, unde domus ejus officina crudelitatis est appellata. *Oliv.*

Quam porro, &c.] Tantopere crudelitate delectabatur, ut exquisito supplicii genere M. Marium prætorem affici voluerit, quem, ad Catuli nepotis sui sepulchrum pertractum, oculis, manibus, cruribusque defossis, servatum aliquamdiu, ut per singula membra moreretur, non occidi, sed excarnificari jussit. *Idem.*

Lutatiæ gentis] Catuli nepotis sui, qui a gente Lutatia originem ducebat. *Idem.*

Vix mihi verisimilia] Si breviter hujus immanissimi hominis sævitia repetatur, quis illos connumerare posset, quos in urbe passim, quisquis voluit, occidit? donec, admonente Furfidio, vivere aliquos debere, ut essent, quibus imperaret, proposita est ingens illa tabula, et ex ipso equestris ordinis flore duo millia, vel, ut alii volunt, plures electi, qui mori juberentur. Novi generis edictum. Piget post hæc referre ludibrio habita fata Carbonis, fata Sorani, prætori os atque dentes illisos, Bæbium sine ferro ritu ferarum inter manus laniatum, Marium, ut diximus, per succisa singula membra mori coactum. Positis denique singulorum hominum fere pœnis, municipia Italiæ splendidissima sub hasta venierunt, Spoletum, Interamnium, Præneste, Florentia. Nam Sulmonem, vetus oppidum socium atque amicum, (facinus indignum!) nondum expugnatum, ut obsides jure belli, et modo morte damnati, duci jubentur: sic damnatam civitatem jussit Sylla deleri; et alia nefanda crudelitatis exempla edidit, ut in mortuorum umbras etiam grassaretur; nam Marii cineres erutos spargi in profluentem jussit: quibus omnibus ita peractis, voluit felix appellari, qui fera bellua nominari debuerat, quod omnes tyrannos crudelitate superasse videatur. Quanquam Marius leviorem hanc feritatis invidiam sua crudelitate esse faciebat. *Oliv.*

Quæstor] Quia Jugurtham a Boccho per Marium ad hoc missus impetraverat. *Badius.*

En, quibus actis felicitatis nomen asserendum putavit] Ita vulgo. In libris scriptis: *En quibus actis Felicis cognomen assequendum putavit.* Recte. L. Sulla enim Felix appellatus, cum devictis jam partibus, dictaturam reipublicæ constituendæ accepisset, atque omnia ex arbitrio suo gereret; sibi quidem felix, inimicis oppressis, sed ob nimiam crudelitatem reipubl. infelix, ut habet versiculus: 'Aspice felicem sibi, non tibi, Romule, Sullam.' Quo huic etiam Tiberius Cæsar propter crudelitatem comparatur. *Pigh.*

§ 2 *Nam et ille, &c.*] Quanta fuerit Marii crudelitas, ut alios auctores omittam, ex Flori dictis breviter colligitur. Urbe enim potitus post exilium cum Cinna, Carbone, et Sertorio, statim ad principum cædem ut discurreretur, signum dedit, ubi aliquanto sævius, quam aut in Punica aut in Cimbrica urbe sævitum est. Octavii consulis caput pro rostris exponitur, Antonii consularis in Marii ipsius mensis. Cæsar et Fimbria in penatibus domorum suarum trucidantur. Crassi pater et filius, in mutuo alter alterius aspectu. Bæbium atque Numitorium per medium forum unci traxere carnificum. Catulus se ignis haustu ludibrio hostium exemit. Merula flamen Dialis in Capitolio Jovis ipsius oculos venarum cruore respersit. Ancharius ipso vidente Mario confossus est, quia fatalem illam, scil. manum, non porrexerat salutanti. Hæc tot

Senatus funera intra Kalendas et Idus Januarii mensis (nam Marius, teste Livio lib. LXXX. editis multis sceleribus, Idibus Januariis decessit,) septima illa Marii purpura dedit: quid futurum fuit, si annum consularis implesset? Rursus Marius juvenis et Carbo Coss. post adventum Syllæ, profligatosque exercitus suos, quasi desperata victoria, ne inulti perirent, sanguine Senatus sibi parentabant, obsessaque curia, de Senatu, tanquam de carcere, qui jugularentur, educti. Quid funerum in foro, in circo, in patentibus templis? Nam Q. Mutius Scævola pontifex, Vestales amplexus aras, tantum non eodem igne sepelitur. Lamponius atque Telesinus, Samnitum duces, atrocius Pyrrho et Annibale Campaniam Hetruriamque populantur, et sub specie partium se vindicant. *Oliver.* Hæc Florus.

C. Cæsaris] Ita vulgo. Hic est ille Cæsar orator, qui cum Catulo fratre a Cicerone de Orat. lib. II. inducitur in Tusculanum venisse, ut divinitus de eloquentia Crassum disputantem audirent, quem manu cujusdam, quem occiderat Sylla, pertractum, tanquam victimam ad illius umbræ expiationem, jussit occidi. *Oliv.* *C. Cæsaris consularis*] C. Cæsar Ædilitius tantum fuit. Asconius pro Scauro. Quare lego: *L. Cæsaris.* Vide lib. V. c. 3. lib. VIII. c. 6. *Corrad.*

Bustum] Sepulchrum continens ustos cineres.

Piaculo caderet] Ad purgationem, velut hostia, caderet.

Idem caput M. Antonii] Hic fuit ille orator eximius, qui cunctos eloquentia sua ætate superavit, teste Cicerone, potuitque orationis suavitate Marianos milites demulcere, ac cædis inferendæ cupiditatem reprimere, nisi P. Antronius, qui ejus orationi non interfuerat, post illos ingressus, illum occidisset: cujus caput Mario inter epulas oblatum, tanta cum alacritate suscepit, manibusque pertractavit, ut plane omnibus animi insolentiam ostenderet. Insuper ipsum Annium interfectorem arcte complexus est, tanquam ab illo maximum omnium beneficium recepisset. *M. Antonii*] Oratoris, quem cum Crasso de eloquentia disputantem in Oratore suo Cicero introducit. *Oliver.*

Sacra] Mensæ enim sacræ erant antiquis.

§ 3 *Damasippus*] Hic nulla virtute præditus, nulla laude clarus, merito accusari potest, quod in Mariana tempestate, et ipse supra modum sævierit. Quippe qui nobilissimos cives Syllani nominis defensores, inter victimas tanquam belluas crudeliter necari, et Arvinæ tribuni plebis truncum in sublime elatum per ora vulgi deferri jusserit. De quo Sallustius in Catilinario: 'Nostra memoria victor Sylla cum Damasippum, et alios hujusmodi, qui malo reip. creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Nam uti quisque domum, aut villam, postremo vas aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset; ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulo post ipsi trahebantur, nec prius finis jugulandi fuit, quam Sylla omnes suos divitiis explevit.'

Reipublicæ majestas] Autoritas omnium, qui præerant justitiæ, potuit nihil, quia permiserunt Damasippum contra fas in innocentes sævire. *Bad.*

§ 4 *Munatius etiam Flaccus*] Hic est Flaccus ille, qui in omni vita Catonem imitari volebat, et quamvis longe a severitate illius abesset, licentius tamen plerumque loquebatur. Nam cum Pompeium consules admo-

nerent, ut diligenter videret quorsum evaderent Cæsaris opes, quæ reipublicæ periculosæ videbantur, Pompeius otiosos eos esse jussit, quia cum primum pede terram percusserit, se totum orbem commoturum diceret, fretus scilicet potentia et auctoritate sua totum orbem complexa. Occupatis deinde Gallis, auctisque Cæsaris viribus, ut jam apertum reipublicæ periculum videretur; tunc Munatius iste Pompeio dixisse fertur: Nunc pede percute terram, o Pompei. Sed quod ad ejus crudelitatem pertinet, tanta fuit, ut nihil immanius, nihil truculentius audiri posset. *Oliv.*

Inclusis mœnibus Attinguensium] Ita vulgo. Veteres, *Abteguensium.* Scribam, *Atteguensium.* Attegua notum Hispaniæ oppidum est. *Lips.*

Fœminas, &c.] Alia teterrima feritas. Cum nonnulli ex oppidanis ad Cæsarem confugissent in castra, Flaccus iste crudelissimus uxores et liberos eorum in muros adduci jussit, deinde citatis earum viris, veluti ad colloquium, in illorum conspectu jussit crudeliter necari, trucidatis prius in matrum amplexibus liberis infantibus. *Oliv.*

Vecordi pertinacia] Quia sperabat se divinis operibus Cæsaris posse resistere, a quo tandem superatus, justas crudelitatis pœnas dedit. *Idem.*

Ext. § 1 *Transgrediamur*] De supplicio Attilii Reguli, et crudelitate qua usi fuerint in eum Carthaginienses, diximus in cap. de Servata Religione. Non igitur repetenda historia est. *Oliv.*

Palpebris] Cooperculis oculorum resectis.

Machinæ] Alii alio mortis genere periisse referunt: sequitur autem Valerium Augustinus de Civ. Dei c. 15. Ita enim loquitur: 'At illi eum excogitatis atque horrendis cruciatibus necaverunt. Inclusum quippe angusto ligno, ubi stare cogeretur, clavisque acutissimis confixo, ut se in nullam ejus partem sine pœnis atrocissimis inclinaret, etiam vigilando peremerunt.'

Eadem crudelitate usi in milites nostros, Martis certamine in suam potestatem redactos, navibus substraverunt] Ita vulgo. In Campensi, aliisque melius, *Eadem usi sunt crudelitate in milites nostros, quos maritimo certamine in potestatem redactos, &c.* Meminit Varro de Vita Pop. Rom. lib. iv. 'Cum Pœnus,' inquit, 'in fretum obviam venisset nostris, et quosdam cepisset, crudelissime propalangis carinis subjecerat, quo metu debilitaret nostros.' Citat verba hæc Nonius Marcellus in voce Palangæ. *Pigh.*

§ 2 *Eorum dux Annibal, &c.*] Livius tamen hunc multis virtutibus præditum dixit, quas ingentia vitia adæquabant, inhumana crudelitas, perfidia plusquam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Dei metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Fuit ergo crudelissimus imperator. *Oliv.*

In flumine Gelo] Virgilius Gelam appellavit, a quo oppidum appositum cognominatum est: 'Apparet Camerina procul, campique Geloni; Immanisque Gela, fluvii de nomine dicta.' Est autem Siciliæ fluvius, inter Camerinam et Agrigentum. *Oliver.* *In flumine Gelo corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxit*] Ita vulgo. Campensis, Cauchianus, et Atrebatensis, *In flumine Gello,* legunt. Alii libri, *Gallo.* Winchelianus, *Sigello.* Restitui verum nomen ex L. Floro, qui scribit lib. ii. c. 6. pontem e cadaveribus jussu Annibalis factum in torrente Vergello. *Pigh.* *Flumine Vergello*] Sic omnes veteres libri Eliæ Vineti. Mitallerius tamen utrobique legit, *in flumine Cerbalo,* ex Plinio, qui fluvius Apuliæ prope Cannas fuit. In Petaviano scribitur, *Gallo.* Colerus.

Ut æque terrestrium scelestum] Ut ita terram terrestres polluerent, sicut

primo Punico bello maritimas crudelitate corruperant. *Oliv.*

Idem captivos, &c.] Alia sævitia barbara, quod captivos Romanos, quibus pro servis uteretur, cum longo itinere fessi, imposita sibi gravissima impedimentorum onera ferre non possent, succisis primis pedum partibus, relinquebat inutiles; quos vero in castra perduxerat inter se sanguine conjunctos, tanquam gladiatores ferro decernere coëgit. Quo quidem spectaculo ipse non prius satiatus, quam omnibus consumptis eo genere mortis, superstes nullus esset. Quid illud, quod inter cadaverum strues in Cannensi clade mensas parasse dicitur, ut non minus cæsorum sanguine, quam epularum voluptate satiaretur? Discedens quoque ex Italia, cum ad ferendam opem patriæ revocaretur, omnes Italici generis, qui in Africam illum sequi abnuentes concesserant in Laciniæ Junonis delubrum, inviolatum ad eam diem, in templo ipso fœde crudeliterque interemit. *Idem.*

Infima pedum parte] De ea re Enn. 'His pernas succidit iniqua potentia Pœni.' Intelligit Annibalem. *Colerus.*

Ferro decernere] Captivos ita tractare Pœnorum modo non proprium fuit, docet eruditissimus Casaubonus ad Suetonium. *Idem.*

Justo ergo illum, &c.] Merito illum odere Romani, quem ad voluntariam denique mortem compulerunt; nam subactis tandem Carthaginiensibus, cum inter pacis conditiones, ad rupti fœderis ultionem deposceretur Annibal, in quem omnis rupti fœderis culpa transferebatur, ad Antiochum regem Syriæ confugit, qui, cum adversus Romanos bella pararet, et Annibalis consilia sperneret, victus a Romanis, et pacem facere coactus, Annibali significavit, illum peti a Romanis, quo cognito, ad Prusiam Bithyniæ regem se contulit; quem cum adversus Eumenem Ponti regem excitasset, Eumenemque Annibalis consilio Prusias superasset, metuens Senatus Romanus, ne sibi novum bellum suscitaretur ab Annibale, T. Quintium Flaminium ad regem Prusiam miserunt, qui utrumque regem componeret, Annibalem deposceret. Non illi similiter Romanorum postulationem rex perfidus indicavit, sed eum in Romanorum manus, hoc est, T. Quintii, qui ob eam causam venerat, ut Annibalem Romam captivum duceret, ita tradidit, ut vix sumendi veneni, quod in annulo regio more gerebat, tempus ei superesset: qui quidem annulus, ut dixit Juvenalis, fuit 'Cannarum vindex ac tanti sanguinis ultor.' Justinus tamen dicit Annibalem, audito legatorum adventu, sumpto veneno, legationem morte prævenisse. Plutarchus vero plures opiniones de morte Annibalis refert. Nam alios dicit esse, qui velint eum a servo fuisse interfectum, alios, qui tauri sanguinem illum hausisse dicant, alios qui venenum ad similes casus præparatum bibisse cum magna execratione Prusiæ regis Bithyniæ. *Oliv.*

§ 3 *Tam hercle, &c.*] Mithridates sævitia pro virtute abutebatur: nam bellum suscepturus adversus Romanos, edictum per omnes Asiæ urbes misit, ut omnes qui in Asia forent Romanæ civitatis homines interficerentur. Fuerunt autem supra octoginta millia Romanorum, qui negotiandi vel alterius rei gratia dispersi erant in Asia. Præterea domus, templa, et aræ, humana omnia atque divina jura violata sunt; cujus licet seras, meritas tamen pœnas dedit: nam tribus demum ingentibus bellis, felicitate Syllæ, et virtute Luculli, et Pompeii magnanimitate victus, et defectione civium, Pharnacisque filii scelere præventus, malignum spiritum expulit. Nam Pharnaces ejus filius in Pompeii gratiam ipsum jam amisso regno obsessum ad mortem

coëgit; qui, veneno accepto, cum parum profecisset, a milite Gallo, nomine Bithoco, a quo, ut se juvaret, petierat, interfectus est. Plinius Nat. Hist. lib. XXXV. hunc dicit quotidie antidotum contra venena sumere solitum. Gellius vero Noct. Att. lib. XVII. cap. 16. 'Anates,' inquit, 'Ponticas dicunt edendis vulgo venenis victitare. Scriptum est a Leneo, Cn. Pompeii liberto, Mithridatem illum Ponti regem, medicæ rei, et remediorum in id genus solertem fuisse, solitumque earum sanguinem miscere medicamentis, quæ digerendis venenis valent, eumque sanguinem vel potentissimum esse in ea coctione, sive confectione: ipsum autem assiduo regem talium medelarum usu a clandestinis epularum insidiis cavisse; quin et scientem quoque ultro, ut ostentandi gratia, venenum rapidum et velox sæpenumero hausisse, atque id eum sine noxa fecisse; quamobrem cum postea prœlio pop. Rom. victus metu sui in ultima regni refugisset, et mori decrevisset, venena violentissima, festinandæ necis causa, frustra expertus, suo se ipse gladio transegit.' Autor vero de Viris Illustribus: 'Mithridates,' inquit, 'a Pompeio nocturno prœlio victus in regnum confugit, ubi per seditionem popularium a Pharnace filio in turre obsessus, venenum sumpsit, quo tardius agente, quia adversus venena multis ante medicaminibus corpus firmarat, immissum percussorem Gallum, auctoritate vultus territum, revocavit, et in cædem suam manum trepidantis adjuvit.' Alii vero acutissimo veneno extinctum illum fuisse ferunt, quos Lucanus secutus, ait: 'Post Cilicasne vagos et lassi Pontica regis Prœlia, barbarico vix consummata veneno.' Justinus hunc dicit ideo se venenis bibendis assuefecisse, quod puer a tutoribus fuisset veneno petitus, adversus quorum insidias se hac una ratione munivit. *Mithridatem*] Hic Mithridates annos quadraginta Romano restitit imperio. *Oliv.*

Hospitales Deos] Apud majores sancta habebantur hospitii jura, quæ violare nefas. Virgilius: 'Jupiter, hospitibus nam te dare jura loquuntur.' Violavit ergo hospitalia jura, cum mandavit Asiaticis omnibus, ut hospites Romanos cuncti necarent. *Oliv.*

Crucibus illis] Suppliciis et tormentis.

Auctore Gauro spadone] Hunc in delitiis Mithridates habebat, ad cujus nutum nihil non facere paratus erat. Hic ergo multos regis amicos, qui tam fœdum regiæ libidinis ministerium periniquo animo ferebant, de medio tolli curavit. *Oliv.*

§ 4 *Crudelitatem gentis*] De qua Virg. 'Heu fuge crudeles terras, fuge littus avarum.' Quare non mirum est inventam esse fœminam rabiosam crudelitate furentem. *Idem.*

§ 5 *Iterum Ptolemæus*] De vitiis et crudelitate hujus sævissimi regis dictum est in cap. de Luxuria, ubi quærenda est historia. *Idem.*

Gymnasium] Die ludorum juvenes in gymnasium frequentes convenerant, ut de more celebrarent. Est locus exercitii gymnasium, ut sæpe diximus. *Oliv.*

§ 6 *Hos junctos*] Ita vulgo. Alii habent *onerosos*, id est, sibi graves ac difficiles, quorum opes atque potentiam metuebat. Vel junctos, quasi simul administrantes, quorum auctoritas magna foret apud regem, ita jubente populo. *Idem.*

§ 7 *Eundem socrum*] Erat et socrus, quia ejus filiam duxerat uxorem. *Idem.*

§ 8 *Consimili genere*] Cicero Offic. lib. III. 'Durius etiam,' inquit, 'Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices præciderentur. Hoc visum est utile; nimis enim imminebat propter propinqui-

tatem Ægina Piræo; sed nihil quod crudele utile. Est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas.' *Idem.*

Æginensium] Ægina est insula et urbs, in qua regnavit Æacus, ab Ægina Æsopi filia denominata; sed antea dicebatur Œnopia, teste Ovidio Met. VII. 'Œnopiam veteres appellavere, sed ipse Æacus Æginam genetricis nomine dixit.' *Idem.*

Non agnosco Athenas] Cum Athenienses humanitatis semper fuerint præceptores, quippe apud quos Philosophorum præcepta viguerunt, a seipsis alienati fuisse videntur, ut non cognoscantur Athenienses, qui timori remedium a crudelitate, tanquam barbari, mutuari voluerunt. *Idem.*

§ 9 *Sævus etiam*] Quum Phalaris Agrigentinorum tyrannus crudelitate delectaretur, Perillus Atheniensis, vir ingeniosus, ut tyranno gratificaretur, venit Agrigentum, et ex ære taurum artificiosum fabricavit, quo nocentes inclusi, subjectis ignibus torquerentur, qui mugitum, et non humanam vocem emittere viderentur, ut tyrannus nulla hominum voce ad misericordiam flecti posset. Pro quo invento cum munus a crudelissimo tyranno, qui novis et exquisitis hominum tormentis delectaretur, ingeniosus ille magister postulasset, in illo ipse includi jussus a tyranno, ac suppositis ignibus exustus, primus artificii sui verum experimentum præbuit, dicente hoc Ovidio de Arte amandi lib. I. 'Et Phalaris tauro violenti membra Perilli Torruit, infelix imbuit auctor opus.' Idem in eodem: 'Nec enim lex æquior ulla, Quam necis artifices arte perire sua.' Extat etiam epistola Phalaridis ad Athenienses, qui de Perilli morte apud tyrannum fuerant conquesti. De hoc tauro Cicero in Verrinis lib. V. mentionem facit cum pulcherrimo Scipionis edicto ad Agrigentinos. Verum Phalaris in hac una re justissimus fuisse judicatur, qui tam fœdæ crudelitatis inventorem ipsam crudelitatem primum experiri voluerit. *Oliver.*

Inventor] Perillus, qui et Perilaus dictus est.

Mugitus] Vox enim patientium, per fistulas quasdam erumpens, mugitum imitabatur. *Oliver.*

Phalaridis tyranni] Plinius libro trigesimo quarto, capite octavo. Dorotheus in rebus Siculis. Lucianus scribit taurum hunc postea a Phalaride Apollini Delphico fuisse consecratum; Timæus vero ab Agragentinis in mare demersum refert. *Coler.*

§ 10 *At ne Hetrusci*] Perillus novum excogitavit supplicii genus. Hetrusci vero non minus crudeles pœnas invenerunt, ut viva corpora mortuis alligata tabescerent. Quod mortis genus crudelissimum fuit. Hoc autem quod Valerius Hetruscis, Virgilius Mezentio eorum regi attribuit, dicit enim Æn. VIII. 'Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni Effera? Di capiti ipsius generique reservent. Mortua quinetiam jungebat corpora vivis, Componens manibusque manus, atque oribus ora, (Tormenti genus,) et sanie taboque fluentes Complexu in misero longa sic morte necabat.' *Oliver.*

Qui virorum corpora cadaveribus adversa adversis alligata] Ita vulgo. In Campensi, Gemblacensi, et Wincheliano, *qui vivorum corpora.* Recte. *Pigh.*

Tabescere] Marcescere, corrumpi.

Amari pariter, &c.] Qui dum vivos necarent, nec mortuis parcebant: sic enim in sepulchris et sedibus suis conquiescere non patiebantur, sed sepulchra quodammodo violabant. *Oliv.*

§ 11 *Barbari*] Scythæ.

Laniatui sint animalibus] Ita vulgo. Monuit me amicus, Isaacum Pontanum emendasse, *saniatui sint animalibus;* cujus sententiæ subscribere non

possum. Illud enim Valerium dicere reor: corporibus taurinis propterea miseros illos includi solitos, ut laniarentur a vermibus, qui tabidis corporibus innasci solent. Reddidit hoc supplicium aut certe assimulavit Opilius ille Macrinus, de quo Julius Capitolinus: 'Duos boves miræ magnitudinis vivos subito aperiri jussit, atque his singulos milites inseri, capitibus, ut secum colloqui possent, exsertis.' Simili cruciatus genere fere Christiani olim sunt vexati. Sulpitius Historiæ Sacræ libro secundo: 'Quin et novæ mortes excogitatæ, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent.' *Coler.*

Cap. III. *Ira quoque et odium*] Has duas animi perturbationes crudelitati recte subjungit: quoniam earum effectus sævitiæ sunt longe persimiles: quid enim iratus crudele non admittit, si datur facultas? In hoc autem differunt a crudelitate, quod hæc aliis tantum, non sibi noceat; hæ vero sine sui tormento esse non possunt: quum enim iratus ultionem sumere non potest, dolore conficitur, ac seipsum cruciat. Est autem ira subitus animi motus, ex injuria proveniens, et ultionem desiderans. Odium, inveterata inimicitia, de ultione semper cogitans. *Oliv.*

§ 1 *Cum adversus, &c.*] Quam facile sit aliquo dicto vel facto hos in hominibus affectus excitari, Salinatoris et aliorum exemplo comprobatur. Salinatorem ob arctissimam legem de sale vendendo latam, populoque molestam, fuisse damnatum, diximus in cap. de Censura et Reconciliatis. Is octavo post damnationem anno a Marcello et Valerio Coss. ex agris, quo se per summum dolorem receperat, in urbem revocatus, et cum C. Claudio Nerone consul creatus, cum imperium diu recusasset, tandem a Senatu et populo recipere coactus est. Provincias sortiti, cum in suam uterque proficisceretur, eos populus ad portas usque prosecutus est. Memoriæ proditum est, plenum adhuc ira in cives M. Livium ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, ne priusquam genus hostium nosceret, temere manus consereret, respondisse, ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum. Cum quæreretur, quæ causa esset festinandi, Aut ex hoste egregiam gloriam, inquit, aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam. Non potuit, quam gestabat in pectore, iram dissimulare Salinator. *Oliv.* *Adversus Asdrubalem*] Qui venerat in Italiam, ut se Annibali fratri conjungeret: quod si factum esset, actum fortasse de imperio Romano fuisset. *Idem.*

Sic vincere] Eximiæ virtutis fuit, tanta strage hostes superare; nam in ea victoria par hostibus reddita fuit Cannensis clades, quippe ubi Asdrubal cum sexaginta millibus hostium cæsus fuit. *Oliv.*

Consulatus enim] Hic Figulus cum Scipione Nasica consul creatus, magistratu se abdicare coactus est, quod in eorum comitiis tabernaculum vitio captum fuisset, ut in cap. de Servata Religione diximus. Hic ergo tam ægre tulit in aliis comitiis repulsam, ut iram dissimulare nequiverit. *Idem.*

Sed aliquanto, &c.] Qui quod merito dixisset, quia repulsam non merebatur, illi tamen honestius fuisset non dixisse, nimirum viro gravi et sapienti. *Oliv.*

§ 3 *Cn. Flavius*] Hic primus fuit, qui de libertina gente ædilis curulis factus, cum magna indignatione nobilitatis. Qui, ut supra diximus libro secundo, cap. 1. cum ad ægrum Collegam visendum venisset, neque a nobilibus, quorum frequentia cubiculum erat completum, sedendi loco reciperetur, sibi sellam curulem afferri jussit, in qua honoratius sederet. *Oliv.*

Humillimæ quondam sortis] Quippe libertinæ conditionis, cujus pater fuisset aliquando servus. *Idem.*

Præturam adeptus erat] Ædilitatem et Tribunatum scribit Plinius libro XXXIII. cap. 1. *Corradus.*

Annulos] Plinius Nat. Hist. lib. XXXIII. dicit falli plerosque, qui putant equestrem ordinem tum etiam abjecisse annulos, quoniam in fastis adjectum sit hoc : sed et phalera posita, propter quæ nomen equitum adjectum sit, annulos quoque depositos a nobilitate, non ab universo Senatu. *Oliver.*

Impotentia] Per impotentiam et intolerantiam doloris.

§ 4 *Manlio Torquato*] Traditum est supra lib. II. cap. de Disciplina Militari, T. Manlium Torquati filium a severissimo patre per lictorem fuisse virgis cæsum, securique percussum, quod contra ejus edictum extra ordinem cum hoste singulari certamine dimicasset. Nam T. Manlius Torquatus, et P. Decius Coss. adversum Latinos, cum grave et periculosum bellum esse viderent, tum Deorum admonitione, quam in somnis acceperant, cum aut ipsorum alteri, aut universo exercitui cadendum esset; tum maxime, quod adversus Latinos bellandum esset, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus sibi congruentes; milites militibus, centuriones centurionibus, tribuni tribunis compares, collegæque iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant: per hæc ne quo errore milites caperentur, et ut militaris disciplina ad priscos redigeretur mores, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret. Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes demissi fuerant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. Ibi a Geminio Metio ad singulare certamen provocatus Manlius, sive quod ferocis animi juvenis esset, sive ira, seu detractandi certaminis pudore, seu inexuperabili vi fati oblitus imperii patris, et consulum edicti, præceps ad id certamen agitur; victoria spoliisque potitus, ovans rediit ad patrem, dicens, ut me omnes tuo sanguine natum esse intelligant, provocatus, equestria hæc spolia capta ex hoste cæso reporto. Quem pater, advocata concione, ut exemplum cæteris statueret servandæ militaris disciplinæ, terroremque omnibus incuteret, ne quid auderent contra imperatorum edicta moliri, statim spoliari et virgis cædi, ac securi percuti jussit: quo facto exanimati omnes præ stupore nimio et metu quieverunt. Postquam cervice fusus est cruor, tum demum undique exortæ sunt voces, ut neque lamentis, neque execrationibus in imperatorem parceretur. Et hæc ita in castris. Post victoriam vero illi in urbem redeunti, cum seniores officii gratia obviam gratulabundi processissent, ex juventute nemo illi occurrere voluit, quod indigne ferrent, tantæ indolis filium tam crudeliter a patre fuisse necatum. Vide Liv. lib. VIII. *Oliv.*

§ 5 *Eadem, &c.*] Hoc contigit periculosissimo tempore Veientum et Æquorum, cum respublica maxima seditione intestina laboraret ob Agrariam legem, quam P. Licinius trib. pl. invito Senatu ferre volebat, cum diceret venisse tempus per ultimam necessitatem hujus Agrariæ legis patribus injungendæ : et ideo susceperat rem militarem impediendam; sed annitente consule, cæterisque tribunis, hoc invito scriptus est militum delectus; sed Fabio consuli in hoc bello aliquanto plus negocii cum civibus, quam cum hostibus fuit. Unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus, odio consulis,

quantum in se fuit, prodebat: nam cum consul præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedites noluit: nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, et publicum in præsentia dedecus, postmodum periculum, si animus hosti rediisset, cogere potuit gradum accelerare, aut, si aliud nihil, instare instructos: injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos,) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra, nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt. Adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Vide Liv. lib. II. *Oliv.*

Ut universum pop. Rom. equitatum] Ita vulgo. Lege, *peditatum*, ut in Campensi, et quemadmodum Livius astipulatur. *Pigh.*

Fabio] Qui intercesserat, ne promulgaretur.

Et tuto et facile] Hoc ideo dicit, ne videantur periculo aut labore deterriti detrectasse militiam. *Oliver.*

Illa vero etiam, &c.] Appius Claudius plebi vehementer invisus, consul adversus Volscos profectus, eadem sævitia in milites, qua in plebem uti consueverat. Magna enim ira et indignatio ferocem militum animum exagitabat, qui nulla vi domari poterat, tantum odium animis imbiberant. Itaque segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere; nec pudor, nec metus coërcebant; si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere; si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam industriam remittere, præsenti vultus demittere; tacite prætereuntem execrari, ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur, omni nequicquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere, a centurionibus corruptum exercitum dicere. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Cæterum multo Appio quam Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus, sed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fuga petit castra: nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam vallo submoveretur hostium. Multi gaudere sua clade atque ignominia, denique exacerbati animi palam postulare, ut castra ex Volsco agro moveantur: quod cum factum esset ab Appio, Volsci per exploratores re cognita, novissimos aggrediuntur, a quibus ut perlatus ad primos tumultus, eo pavore signa atque ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent: nemo ullius, nisi fugæ memor esset. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret insequi, quam Romanus fugere. Hoc modo exercitus Romanus ob iram imperatoris non vincere, sed vinci turpiter voluit, quanquam de nonnullis sumptum fuerit supplicium. Vide Liv. lib. II. *Oliv.*

In Fabio pulcherrimam partem omittendam] Ita vulgo. Lege, *pulcherrime partam*, et ad victoriam refero. *Lips.*

§ 6 *Age, quam violenter*] Cum bellum Volscum instaret, et civitas ipsa secum discors intestino malo laboraret, quod execrabili inter se plebs patresque odio flagrarent, maxime propter nexos ob æs alienum, freme-

bat plebs, se foris pro libertate et imperio dimicantes domi a civibus captos et oppressos esse, tutioremque in bello quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse. Tumultum non modo in foro, sed in tota civitate excitaverat unus ex nexis a creditore suo crudeliter tractatus; jamque nexi vincti solutique se undique in publicum proripiunt, Quiritum fidem implorant; sic accenditur furor, ut in prætores, qui tum essent in foro, sævitum foret, nisi consules ad comprimendam seditionem intervenissent. Illis plebs catenas et vincula ostentabat, et indignitatem suam exponebat, nec prius destitit, quam Senatus cogeretur, qui de suis incommodis consultaret. Appius acer ingenio rem imperio consulari agendam esse censebat, arrepto uno vel altero cæteros quieturos. Collegæ Servilio mitioris ingenii viro aliter videbatur. Interea nuntiatur, Volscos ad oppugnandam urbem venire. Exultabant gaudio plebs: ultores superbiæ patrum adesse Deos: alius alium hortari et confirmare, ne nomina darent. Servilius in publicum processit, promisitque Senatum nexorum habiturum esse rationem, si arma contra hostes sumerent, statimque edixit, ut victi nexique omnes dimitterentur, neque impedirentur quo minus nomina darent: magnus fuit nexorum numerus, neque aliorum magis Volsco bello virtus atque opera nituit. Consul brevi Volscos superat, Auruncosque devincit, cum victoria rediit in urbem. Plebs promissa consulis Senatusque fidem expectabat. Tum Appius, insita superbia animo, ut collegæ vanam redderet fidem, jus de creditis pecuniis dixit, et qui ante nexi fuerant, creditoribus redditi, et alii nexi sunt. Concursus ad Servilium factus, postulant ut aut referat ad Senatum, aut civibus consul aut militibus suis imperator auxilio esset adversus collegam. Movebant hæc consulem, sed tergiversari res cogebat, adeo in contrarium non collega solum, sed omnis nobilium factio perstiterat. Ita medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud patres gratiam inivit, brevique apparuit apud plebem æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem: Senatus ab se rem ad populum rejecit, utri eorum dedicatio jussu populi data foret, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solennia pro pontifice jussit suscipere: populus dedicationem ædis dat M. Plætorio primipili centurioni, quo facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, quam ad consulum ignominiam factum esse. Vide Livium libro II. *Oliver.*

§ 7 *Impotenter*] Cum summa insolentia, ut sequentia docent.

Nam Q. Metellus, cum utramque Hispaniam consul prius, deinde proconsul pene jam subegisset] Ita vulgo. In Cauchiano et Campensi: *Nam Q. Metellus, cum provinciam Hispaniam consul prius, deinde pro consule pene totam subegisset.* Recte. Non enim utramque Hispaniam, sed citeriorem provinciam duntaxat obtinebat Metellus Macedonicus. *Pighius.*

Deinde pro consule] Quia in sequentem annum post consulatum illi provincia fuerat prorogata, ut proconsul in ea bellum gereret. *Oliv.*

Pene totam] Intelligit Hispaniam interiorem, Celtiberiam. Unde et Metellus Celtibericus dictus. *Coler.*

Commeatus] Liberam abeundi ad tempus potestatem, quam vulgo appellamus licentiam. *Oliv.*

Cretensium] Qui auxiliares erant populi Romani. *Idem.*

Elephantis] Aut inedia consumpsit elephantes, aut eos macilentia reddidit inutiles, ne illorum opera Pompeius uti posset. *Idem.*

§ 8 *Quid Sylla*] A cæteris ferme

omnibus auctoribus dissentit Valerius, quod Syllam dicit nimia iracundiæ violentia periisse, cum eum constet apud alios, ut diximus, incidisse in morbum ex ulcere oborto, qui φθειρίασις Græce dicitur, quo tempore vis tanta pediculorum toto ejus corpore emanavit, ut nullo argumento cohiberi possent; atque hoc pacto mortem obiisse. Sed Valerius aliter sentit, quod scilicet indignatione nimia pectus convulserit, et spiritum cum sanguine effuderit, quia Granius Puteolorum princeps pecuniam ad refectionem Capitolii promissam tardius reddidisset. Magnum fuit sine dubio iram in pectore ad mortem usque concipere. Fuit autem genus prioris morbi tantæ virtutis, ut ab arcana quadam naturæ ratione proveniens, nullius medicinæ remedio, aliave ratione cohiberi potuerit. Abstersis enim dilotisve primis, statim subnascebantur et scaturiebant alii, donec totum corpus in eam labem conversum, sibi vitam tam tetro genere mortis eripuit, ne civium Romanorum funera, ab eo crudeliter lacerata, inulta jacerent. Verum, teste Plinio, ut diximus, constat illum in hoc suam felicitatem damnasse, quod Capitolium dedicare non potuisset. *Idem.*

Puteolis] Distat hoc oppidum decem millibus passuum a Neapoli. *Idem.*

Impotentia] Imbecillitate resistendi vitiis, nata ex mala consuetudine. *Badius.*

Ext. *Neque ab ignotis exempla petere juvat, et maximis viris exprobrare vitia sua verecundiæ est*] Ita vulgo. Tres libri veteres habent: *Nunc ab ignotis exempla petere juvat, sed maximis viris, &c.* Quo loco *ignotus* pro peregrino vel externo sumitur. *Pigh.*

Voluntas] Scilicet mea, quod nonnisi honesta complecti vellet. *Oliv.*

§ 1 *Alexandrum iracundia*] Cum propter rerum gestarum magnitudinem, et originis opinionem, quod ex divino semine natus esse crederetur Alexander, jam propemodum in numero Deorum haberetur, sola iracundia illi cœlum eripuit, ut inter Deos non sit connumeratus. Quid obstitit? Quasi dicat, nihil nisi iracundia obstitit, quo minus in cœlum ascenderet. Cum enim diceretur ex stirpe divina natus, quod scilicet anguis immanis concubitu fuisset conceptus, quam in cubiculo matris sæpe visam prodigii speciem, interventuque Philippi evolutam repente atque ex oculis elapsam ferunt, cumque hanc hominum insitam animis opinionem ipse virtutum et rerum gestarum magnitudine confirmasset, nihil obstare debuit, quo minus Deus esse crederetur: sed obstitit iracundia. *Idem.*

Lysimachus leoni objectus] Fuit Lysimachus, teste Justino, illustri quidem Macedoniæ loco natus, sed virtutis experimentis omni nobilitate clarior, quæ tanta in illo fuit, ut animi magnitudine, Philosophia ipsa, viriumque gloria omnes, per quos oriens domitus est, vicerit. Quippe cum Alexander Magnus Callisthenem Philosophum propter salutationis Persicæ interpellatum morem, insidiarum, quæ sibi paratæ fuerant, conscium fuisse ratus esset, eumque, truncatis crudeliter omnibus membris, abscissisque auribus ac naso labiisque, deforme ac miserandum spectaculum reddidisset, insuper cum cane in cavea clausum ad metum cæterorum circumferret; tunc Lysimachus audire Callisthenem, et præcepta ab eo recipere virtutis solitus, misertus tanti viri, non culpæ, sed libertatis pœnas pendentis, venenum ei remedium calamitatum dedit. Quod adeo ægre Alexander tulit, ut eum objici ferocissimo leoni juberet. Sed cum ad conspectum ejus concitus leo impetum fecisset, manum manipulo involutam Lysimachus in os leonis immersit, arreptaque lingua feram exanimavit. Quod cum nuntiatum

regi esset, admiratio in satisfactionem cessit, chariorемque eum, propter constantiam tantæ virtutis, habuit. *Idem.*

Et Clytus hasta trajectus] Solenni quodam die Alexander amicos suos in convivium vocavit, ubi orta inter ebrios rerum a Philippo gestarum mentione, præferre se patri ipse, rerumque suarum magnitudinem extollere cœlo tenus cœpit, assentante majore convivarum parte. Itaque cum unus ex senibus Clytus, ductus fiducia amicitiæ regiæ, cujus palmam tenebat, memoriam Philippi tueretur, laudaretque ejus res gestas, adeo regem offendit, ut telo a satellite rapto, eundem in convivio trucidaverit: qua cæde exultans, mortuo patrocinium Philippi, laudemque paternæ militiæ objectabat. Postquam satiatus cæde animus quievit, et in locum iræ successit existimatio, modo personam occisi, modo causam occidendi considerans, pigere eum facti cœpit, qui paternas laudes tam iracunde accepisset, qui nec convitia debuisset, amicumque senem, et innoxium, a se occisum inter epulas et pocula, dolebat. Eodem igitur furore in pœnitentiam, quo pridem in iram, versus, mori voluit. Primum in fletus progressus, amplecti mortuum, vulnera tractare, et quasi audienti confiteri dementiam, arreptum telum in se vertit, peregissetque facinus, ni amici intervenissent. Mansit hæc voluntas moriendi, etiam in sequentibus diebus. *Oliver.*

Callisthenes mori jussus] De hoc Callisthene diximus supra cap. de Sapienter dictis, exemplo Aristotelis. Nam ille adversus Darium proficiscenti Alexandro comitem dederat, monueratque ut regiis auribus aut jucunda diceret, aut silentium servaret; quorum neutrum fecit Callisthenes. *Oliver.*

Tres victorias] Ter vicit Darium Persarum regem: primo in campis Adrasteis, ubi in acie Persarum fuerunt sexcenta millia militum; deinde apud Taurum montem, in qua pugna fuere CCC. millia peditum, et centum millia equitum; postremo haud procul a Babylone, quo confugerat Darius. *Oliver.*

§ 2 *Hamilcaris odium*] Cum multi fuerint Hamilcares Carthaginiensium duces, dubitari posset de quo Valerius dicat. Loquitur ergo de Hamilcare Annibalis patre, qui Punico bello superatus a Romanis, Siciliam Sardiniamque amisit. *Oliver.* *Amilcaris odium*] De dicto tacent, sed de odio scribunt Polyb. libro III. Livius XXI. *Corrad.*

Quatuor enim] Tres duntaxat fuisse Justinus tradit, Annibalem, Hasdrubalem, et Sapphonem. *Oliver.*

Patriæ suæ, ut evenit] Nam si Annibal et Hasdrubal populum Romanum non sic vexassent, Carthaginem Scipio non delevisset. *Bad.*

§ 3 *Commilitium*] Comitatum militiæ. Ut patri duci comes iret in militiam. *Oliver.*

Alterutra pars] Aut Carthaginiensium, aut Romana.

§ 4 *Namque Semiramis*] Hoc magis ad mulieris virtutem et magnanimitatem, quam ad odium et iracundiam spectare videtur. Cum in cubiculo caput exornanti, ut mulieres solent, ipsi nuntiatum esset, Babylonem a se defecisse, tanta, ut Valerius dicit, ira percita est, ut alii volunt, animi magnitudine fuit, ut non prius reliquum capitis, jam enim partem exornaverat, ornare voluerit, quam urbem in suam deditionem redegerit. Multa de hac fœmina præclara leguntur apud Diodorum Siculum lib. III. tam de nativitate, quæ mirabilis fuit, quam de virtute et rebus gestis: inter quæ illud pulcherrimum: quod cum Ninus Assyriorum rex in Bactrianis Bactram urbem, natura loci, et magnitudine, et arce, ac cæteris rebus quæ ad defensionem spectant, muni-

tissimam, obsideret, quia expugnare non posset, una mulier ingenio et virtute sua expugnandæ urbis rationem invenit. Cum enim adducta esset in castra a Menone ejus marito, nondum enim uxor Nini facta fuerat, illa, ut acumine præstabat ingenii, perspecta obsidione, tum loci urbisque situ, quaque adiri posset, animadversis, arcem, quia loco natura munito difficilique erat, et quem nullus antea tentarat accessu, custodiis vacuam conspexit, et intentis omnibus, velut arce ab hoste tuta, ut inferiori parti campestri subsidium ferrent, sumptis, qui per loca petrosa abruptaque ascendere soliti erant, per aditum vallis præcipitem, superata loci asperitate, partem arcis cepit, magnoque ad terrorem excitato tumultu, signum captæ arcis obsidentibus dedit. Oppidani arce amissa obstupefacti, derelictis mœnibus, fuga saluti consuluerunt. Capta civitate, admiratus Semiramidis virtutem Ninus, eam sibi uxorem ascivit. *Oliver.*

Decorem] Ornatum et pulchritudinem.

Tantam urbem] Quam constat omnium orientalium maximam esse.

Cap. iv. *Protrahatur, &c.*] Dicturus de Avaritia, eam quodammodo definit. Sallustius vero multo melius: dicit enim: 'Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens unquam concupivit: ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effœminat, semperque insatiabilis est, neque copia, neque inopia minuitur.' Cicero illam igni comparat, cui quanto plus materiæ superimponitur, tanto magis incenditur; sic et avaritia, quanto plus habuerit, tanto magis concupiscit; nam, ut ait Juvenal. 'Semper Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.' Unde est illud tritum apud omnes proverbium, cum cætera vitia senescant, sola avaritia juvenescit. *Oliv.*

Habendi fructu felix] Felix est, qui ex rebus partis fructum capit. Hoc autem non accidit avaro: non igitur felix. *Idem.*

§ 1 *Subjecissent*] Nam mortuo Minutio, testamentum illi non Minutii testatoris, sed aliud a se scriptum subjecit. *Idem.*

§ 2 *Qui in Hispania Silium et A. Calpurnium*] Ita vulgo. Veteres libri habent prænomina in vulgatis omissa, *M. Silium, A. Calpurnium.* Hirtius de bello Alexandrino *Q. Sextium* suggerit pro M. Silio. *Pigh.*

In Hispania Silium] *Q. Sextium* vocat Hirtius, et de numero Hs. dissentit. *Corrad.*

Pugionibus] Pugio, breve telum lateri adhærens, a pungendo, vel, ut alii volunt, a pugno dictus. *Oliver.*

§ 3 *Auro id se repensurum*] Edictum fecerat Opimius consul, se tantum auri daturum, quanti ponderis Gracchi caput esset, ei scilicet, qui caput illud ad se detulisset. *Oliver.*

Liquato] Soluto et liquefacto plumbo.

Ille seditiosus] Concedatur, inquit, seditiosum fuisse Gracchum. Hoc autem dicit, quia dubitatur, an privatarum opum cupiditate, an reip. utilitate agrarias leges ferre voluerit. *Oliver.*

Bono perierit exemplo] Occisus fuerit pro utilitate reip. ut a seditionibus sibi caveant reliqui cives, cum exemplo Gracchi moniti sint, quæ seditiosis viris præmia decernantur. *Idem.*

Ext. § 5 *Odium, &c.*] Diximus in cap. de Moderatione, Senatum, cum audisset Ptolemæum regem Cypri grandem conflare pecuniam, veritum, ne tantis opibus rex incitatus, bellum renovaret, Cyprum in provinciæ formam redigere constituisse. Quod ubi regi nuntiatum est, opes suas peti, id quod erat, existimavit. Utque Romanos pecunia frustraretur, eam totam navibus imposuit, eo animo, ut his perforatis obrueretur. Quod, quum jam altum petisset, ava-

ritia ductus, facere non sustinuit. Nam consilium salubritate refertum avaritia prævertit. Aurum enim et argentum, quo nihil carius illi esse poterat, perdere non sustinuit. Itaque reversus, opes, quibus periturus erat, reponere maluit, quam, illis perditis, salutem servare. Nam Senatus Catonem cum classe misit, qui regiam pecuniam Romam deportaret. Quod ubi sensit Ptolemæus, nimio dolore percitus, veneno fata prævenit. *Idem.*

Anxiis sordibus] Sollicitis avaritiæ cupiditatibus.

Cap. v. § 1 *De civitate danda*] Declarat ipsas leges, ut quicunque civis Romanus fieri voluerit, id ei semper liceret. *Oliver.*

§ 2 *Quæ a M. &c.*] Notata est historia in cap. de Libere dictis, ubi vidimus, quomodo Marcus Drusus trib. pleb. se veluti Senatus patronum fecerat, et plebem ad se Gracchanis legibus, ejusdemque socios ad plebem, spe civitatis, erexit, quibus pollicitus esset, si Senatus partes defenderent, paulo post cives Romanos futuros. Cum igitur dies promulgandi leges adesset, subito tanta vis hominum undique apparuit, ut hostium adventu obsessa civitas videretur. Ausus tamen se opponere consul Philippus: sed apprehensum faucibus viator non ante dimisit, quam sanguis in ora et oculos redundaret. *Idem.*

Per viatorem] Dissentit a Floro, qui hoc per viatorem factum dicit. Autor de Viris Illustribus per ipsum Drusum. Dicit enim: 'Consuli legibus Agrariis resistenti ita collum in convivio obtorsit, ut multus sanguis efflueret de naribus.' *Oliver.*

Hostiliam curiam] Eam sub Veteribus Hostilium regem ædificasse asserit Varro. Veteres Romulus ædificaverat, ubi is populum et sacra in partes triginta distribuerat, ut in iis ea sacra curarent. Curiam ipsam incensam fuisse P. Clodii funere Cicero et Livius testantur. Asconius refert corpus Clodii, ut vulnera videri possent, delatum in forum, et pro rostris positum, populumque deinde in curiam tulisse, atque cremavisse: eoque igne curiam Portamque Basilicam ei conjunctam conflagrasse. Ante eandem curiam rostra instituta fuisse commemorat Varro. Intelligit autem Rostra vetera. Vide Marlian. lib. III. cap. 6.

Rostris] Rostrorum denominatio hæc a Livio traditur: Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incisæ, rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum. In rostris sedentes magistratus jus dicebant. Id Livius multis in locis ostendit. Ferebanturque ibidem leges. Auctor Cicero pro Rabirio. Habebantur item conciones, ut idem in Pisonem testatur. Vide Marlianum dicto loco.

§ 3 *Cn. autem Pompeius*] Hipsæum Pompeii amicissimum fuisse Cicero, cum aliis in locis, tum in epistolis familiaribus, testatur, quem pro Pompeio in restitutione Alexandrina plurimum elaborasse dicit, ut illa provincia Pompeio decerneretur. Hic igitur, ambitus damnatus, quod in petitione consulatus largitione populum corrupisset, venit ad Pompeium, adversus damnationem auxilium ab eo suppliciter petiturus. Erat tum in balneis Pompeius, more majorum, paulo post cœnaturus. Expectavit Hipsæus, donec egrederetur e balneis; provolutus deinde ante ejus pedes, rogat ut sibi adesse velit. Cui Pompeius superbe satis, Moraturus, inquit, venisti convivium meum. Non erubuit Pompeius nobilem virum sibi amicitia conjunctum videre humi prostratum, et pedes ejus complexum tam contumelioso responso præterire. *Oliver.*

Illi vero] Tulerat Pompeius legem

de largitione et corruptela, qua multi illustres viri damnati sunt. Ubi socerum suum Scipionem hac lege damnari percepit, cum trecentis et sexaginta judicibus egit, ut opitularentur socero: accusator, cum judices videret e foro prosequi Scipionem, continuo judicium dimisit. Plutarchus in Vita Pompeii: 'Hinc,' inquit, 'ambitus judiciis incubuit, leges scribens, per quas judicia constituebantur; in cæteris se honestum et integrum servavit; præsidium ordinemque simul et quietem in curia cum cohorte præsidens judiciis præbuit: in Scipione tamen socero, qui condemnari videbatur, crimen non effugit; apud se enim trecentis et sexaginta judicibus domi convocatis, auxilium illi attulit. Quare accusator ab rei impetitione destitit, cum Scipionem vidisset medio foro judicibus comitatum.' Item paulo infra: 'Post paucos etiam dies Hipsæus vir consularis judicium vitans, cognito Pompeium ad cœnam e balneo ire, ejus genibus accubuit, eumque obsecrare cœpit: sed Pompeius cum fastu eum præteriit, illum, inquiens, cœnam sibi disperdere.' *Oliver.*

Socerum suum] Nam Corneliam filiam Pompeio dederat uxorem Scipio. *Idem.*

Ipse] Scilicet Pompeius.

§ 4 *Facto*] Quod inter epulas caput Rufi tractaret.

Dicto] Quod se illum ignorare diceret.

Superba de senatore] In senatorem superbus, quod illum, quem omnes noverant, se ignorare diceret. *Oliver.*

Impotens de occiso] Quod ejus caput diu pertractatum, tanquam ignotum, abjecerit. *Idem.*

Ext. § 1 *Instituta Persica*] Nam more Persarum se adorari passus est, qui apud eos salutandi modus est. *Oliver.*

Divinum caput æmulatus est] Imitatus est divinam majestatem, sumpto fastigio, divinaque corona, qua Deorum capita coronantur. *Idem.* *Divinum caput æmulatus est*] Ita vulgo. Dictio *caput* in Wincheliano non habetur: et quidem contaminatus est locus. In Campensi, Pulmanniano, et Atrebatensi, *divinum caput latus*, scribitur. In Susiano autem, *divinum aucupatus est.* Quæ sane lectio non adeo contemnenda videtur. *Pigh.*

§ 2 *Xerxes*] Xerxis ipsa superbia cognoscitur, quæ tanta in eo fuit, ut etiam ipsis Diis minitari ausus fuerit, ut compedes Neptuno: de quo quidam dixit: 'Qui mare, qui terras, qui cœlum territat armis.' *Oliver.*

Tam deformiter victi] Qui navali prœlio a Themistocle superatus, in patriam piscatoria navi turpiter effugere coactus est. *Idem.*

§ 3 *Annibal autem, &c.*] De superbia, qua usus fuerit Annibal, ut suorum neminem admiserit, ut responsum per interpretem dederit, Livius, qui Cannensem pugnam ambitiose describit, nullam prorsus mentionem facit; quinimo post victoriam suos illi congratulatos fuisse dicit: Cum cæteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus; Maharbal præfectus equitum minime cessandum ratus: Imo ut quid hac pugna sit actum scias Annibal, die quinto, inquit, victor in Capitolio epulaberis; sequere cum equite, ut prius te venisse, quam venturum, sciant inimici: Annibal inquit, læta res est, sed via major, quam ut eam statim capere animo possim. Itaque voluntatem se Maharbalis laudare ait, ad consilium pensandum temporis opus esse. Tum Maharbal, Non omnia nimirum eidem Dii dedere; vincere scis Annibal, victoria uti nescis. Quod idem tradit et Plutarchus in vita Annibalis, nec superbiæ ullam prorsus mentionem facit. *Idem.*

Nec responsum ullum] Polyb. lib. v. et Livius lib. XII. Plutarch. in Vit. de hac Annibalis superbia tacent. *Corrad.*

Paucis dieb.] Livius dicit, quinto die.

§ 4 *Diverso foro*] Quia non eodem plebi et principibus jura reddebantur, sed alteris altero foro. *Oliver.*

CAP. VI. *Tum certus*] Et præcipue fructus certus est, cum ille, in quem perfidia intenditur, involutus fallaciis, crudeliter tractatur; nam cum perfidiæ additur crudelitas, detestabilius nihil esse potest. *Oliv.*

§ 1 *Sp. Tarpeius*] Legendus Livius, Dionysius, Plutarchus. Servius Danielis ad Æneid. VIII. 'Tarpeia sedes dicta est a Tarpeia virgine. Cum enim Romulus contra Sabinos bella tractaret, et Tarpeio cuidam dedisset arcem tuendam, filia ejus Tarpeia, aquatum profecta, in hostes incidit: quam cum hortarentur ad proditionem arcis, illa pro præmio poposcit ornatum manuum sinistrarum, id est, armillas. Facta itaque arcis proditione, hostes ingeniosa morte promissa solverunt. Nam scuta, id est, sinistrarum manuum ornamenta super illam jacientes, eam vita privarunt: quæ illic sepulta, Tarpeiæ sedi nomen imposuit.' *Coler.*

Virginem] Illam auro corruptam alii referunt.

§ 2 *Octo millia*] Alii, *novem millia.*

Quo facinore, &c.] Quamvis Lusitanorum clades maxima fuerit, majus tamen Galbæ crimen, detestabiliorque perfidia fuit. *Oliv.*

§ 3 *Cn. autem Domitium*] Atqui Fabium adversus hunc regem pugnasse scribunt Liv. lib. LXI. et Orosius lib. V. c. 14. *Corrad.* Contig. A. U. DCXXXII.

Iratus namque Bituito regi] Ita vulgo. Corrigendum, *Betulio*, ex fide antiqui marmoris, quod triumphum de eodem hoc rege nobis repræsentat fastis Capitolinis inserendum. Hoc ipsum inveniet studiosus in nostris Annalibus. *Pigh.*

Arvernorum] Populi sunt Galliæ Transalpinæ.

Viriati etiam cædes] Perfidia quantopere populo Rom. displicuerit, ex hoc exemplo cognosci potest, ut non solum oderit illam in amicos, verum etiam in hostes, ut hoc loco in Viriatum. Fuit autem Viriatus, teste Autore de Viris Illustribus, genere Lusitanus, ob paupertatem primo mercenarius, deinde alacritate venator, audacia latro, ad postremum dux, bellum adversus Romanos sumpsit, eorumque imperatorem Claudium Unimanum, deinde C. Nigidium oppressit; pacem maluit a Popilio integer petere, quam victus, et cum alia dedisset, et arma adimerentur, bellum renovavit. Cæpio cum vincere aliter non posset, duos satellites pecunia corrupit, qui Viriatum vino sopitum peremerunt. Quæ victoria, quia empta erat, a Senatu non probata. Abbreviator T. Livii: 'Q. Fabius,' inquit, 'proconsul, rebus in Hispania prospere gestis, labem imposuit, pace cum Viriato æquis conditionibus facta. Viriatus a proditoribus consilio Servilii Cæpionis interemptus est, et ab exercitu ejus multum deploratus, ac nobilissime tumulatus: vir duxque maximus, per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.' *Oliver.*

Duplicem perfidiæ] Orosius lib. IV. cap. 2. de Fabio: 'Fecit facinus etiam ultimis barbaris Scythiæ, non dicam Romanæ fidei et moderationi exsecrabile. Quingentis enim principibus eorum, quos societate invitatos deditionis jure susceperat, manus præcidit.' Sed quam hoc leniter Valerius! Vix perstringit. *Coler.*

Sed emit] Præmia tamen percussoribus negata. Orosius inibi: 'Viriatus autem, cum per quatuordecim annos Romanos duces atque exercitus

protrivisset, insidiis suorum interfectus est: in hoc solo Romanis circa eum fortiter agentibus, quod percussores ejus indignos præmio judicarunt.' *Idem.*

EXT. § 1 *Verum, &c.*] Satis constat Carthaginienses primo Punico bello, ductu et auspicio M. Attilii Reguli sæpius superatos, ad eam necessitatem demum fuisse redactos, ut a Lacedæmoniis auxilia peterent, quia aliter vires Romanas ulterius ferre non possent. Lacedæmonii igitur Xantippum belli peritissimum ducem cum trecentis equitibus in eorum auxilium miserunt, qui Asdrubali Carthaginiensium duci conjunctus, Romanum ducem, cum virtute non posset, arte et insidiis pervertere cogitavit. Itaque cum ad prælium utrimque acies instructæ constitissent, jamque pugna esset accensa, Pœni, simulato metu, in fugam consternuntur. Locaverat Xantippus milites in insidiis; Romanus igitur effuse fugientem hostem non prius insequi destitit, quam ex improviso præcipitatur in insidias, ubi cæsi multi, et Attilius captus est, Carthaginemque ductus. Post tantam igitur victoriam arte Xantippi comparatam, Carthaginienses hæc illi præmia retulerunt, quia summa perfidia usi, redeuntem in patriam, simulati honoris gratia cum multis militibus comitati, in alto submerserunt. *Oliv.*

Xantippum] Fuit hic Xantippus, teste Macrobio Saturnal. lib. I. Periclis filius. *Idem.*

Simulantes sese domum] Domum tamen rediisse scribunt Polybius lib. I. Orosius libro I. et VII. cap. 9. *Corrad.*

In alto] In mari. *In alto merserunt*] Atrebatensis et Winchelianus habent, *in alto mari merserunt*. Pigh.

§ 2 *Annibal, &c.*] Cum Nucerinos obsideret Annibal, eos, data fide, vocavit ad colloquium, convenitque, ut cum binis vestimentis abire possent: sed cum extra mœnia venissent oppidani, eos omnes sicco balneo perfidus Pœnus inclusit, fumoque et vapore crudeliter necavit. Eadem perfidia usum in Acerranos dicit, quos extra mœnia accitos, violata fide, in profundum puteorum præcipitari jussit. De Acerranis non sentit cum Livio, qui eos e manibus hostium evasisse dicit: 'Pœnus,' inquit, 'Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus pellere, postquam vidit inde obstinatos, obsidere ac oppugnare parat. Cæterum Acerranis plus animi quam virium erat: itaque desperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta, neglectasque custodias silentio noctis delapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal, Acerris direptis atque incensis, exercitum ad Cassilinum ducit.' *Oliver.*

Cum binis vestimentis urbem egressos] Ita vulgo. At in Livio hæc ipsa narrante, singulis vestimentis egressos eos leges. An igitur hic: *cum privis vestimentis?* Quæ corruptio eadem et correctio alibi in Livio notata. Nisi si Livius singula vestimenta capit, unam togam, unam tunicam. Quo respectu recte et bina et singula dixeris. *Lips.*

Vapore et fumo] Sic Catulus se ignis haustu ludibrio hostium exemit. Orosius de obitu Joviniani: 'Cum in cubiculum quoddam novum se recepisset, calore prunarum et nidore parietum nuper calce illitorum aggravatus et suffocatus.' De eodem Eutropius lib. X. Inscriptio vetus Romæ inventa:

D. M. L.

ÆMILII. VICTORIS. QVI. PRIDIE NATALEM. SVVM. XXII. PRVNA IN. PENSILI. POSITA. VRGENTE. FATO. IPSE. NECAVIT. SE.

Causam hujus rei vide apud Hieronymum Mercurialem libro III. c. 11. *Coler.*

CAP. VII. *Togatæ*] Urbanæ, quæ scilicet in urbe concitata fuerit. *Oliv.*

§ 1 *Adversus leges*] Quia lex erat, ne quis inquilinus, qui non esset in censu et aliqua tribu, posset tribunus pl. creari. *Idem.*

A C. Mario quietum consulatum gerente] Ita vulgo. Lege: *A C. Mario sextum consulatum gerente.* Error ex notarum lapsu provenit. Marius enim in sexto consulatu Apuleianam seditionem est passus. *Pigh.*

§ 2 *Censum recipere*] Detulerat Equitius Tiberii Gracchi censum, tanquam illius filius et hæres, quem Metellus, quia falsum esse sciebat, admittere recusavit. Nec turpem hominem in nobilissimæ familiæ censu esse voluit, quippe qui antea, nec in tribu, nec in censu fuisset ullo. *Oliv.*

§ 3 *Vesana hæc*] Mummium a Saturnino tribunatus competitore per summum populi furorem crudeliter cæsum fuisse, et L. Florus lib. III. et Cicero in Catilinam Invect. IV. et alii auctores testantur. Fuit autem tam vesana seditio, ut illius etiam, ad quas confugerat, ædes expugnaverit, et extractum crudeli cæde necaverit. *Idem.*

Populus enim Mumium] Ita vulgo. A. Numium vocat Livius lib. LXIX. et Oros. lib. V. cap. 17. *Corrad.*

§ 4 *Creditorum quoque, &c.*] Civitas propter imperata tributa æs grande contraxerat, cui solvendo cum non satis esset, et creditores instarent, Sempronius prætor, miseratione commotus, debitorum causam susceperat, eamque fovendo tuebatur. Fœneratores, quorum vis magna erat, indignati, et a L. Cassio tribuno pl. incitati, prætorem ante ædem Concordiæ sacrificantem adorti, ab altaribus profugere coëgerunt, et intra tabernacula latitantem occiderunt. *Oliv.*

Tabernaculo] Tegete ex tabulis contexta. *Bad.*

MILIT. ROM. § 1 *Cum C. Mario*] Marius, post Gallos, Cimbros, Theutonas, Senonesque devictos, cum requiescere nullo modo posset, quod virtutem suam otio et languore consumi videret, simulavit se velle matri Deum in Cappadocia vota persolvere; vera autem peregrinationis causa fuit, ut Mithridatem pop. Rom. suspectum ad bellum incitaret, quo cum venisset, ita Mithridatem allocutum fuisse dicunt: O Mithridates, quæcunque tibi populus Romanus imperat, vel tacite exequere, vel da operam, ut illo superior sis. Hanc vocem a viro privato tam libere editam admiratus rex bellum adversus pop. Rom. sibi omnino suscipiendum esse constituit. Reversus in patriam Marius, Ponti provinciam summo studio et ambitione deposcebat; quæ Syllæ, quia consul esset, cum decreta foret, Sulpitius trib. pleb. ægerrime tulit; et cum alias perniciosas leges tulisset, ut scilicet exules revocarentur, ut novi cives libertinique distribuerentur in tribus, hanc quoque tulit, ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur; illudque senatus decretum, quo Syllæ provincia designata fuisset, rescinderetur. Qua in re cum seditio maxima excitaretur, Sulpitius Saturninum omnibus præstantem prædicabat; hoc uno tantum illum damnabat, quod timidus videretur: sed ille tunc se magnanimum ostendit; nam trecentos milites habebat, quos ἀντισυγκλήτους, id est, *contrasenatores*, appellabat, quibus vim consulibus Q. Pompeio et Syllæ, huic actioni resistentibus, cum intulisset, et cæso Pompeii consulis filio, genero Syllæ, in domum Marii Sylla confugisset, et inde a Mario dimissus in castra contendisset, provincia tandem Mario per populum decreta fuit; qui cum legatos in castra ad Syllam misisset,

qui sibi imperatori designato caperent exercitum, indignati milites, quod a consule ad hominem privatum transituri essent, Gratidium legatum trucidaverunt. *Oliver.*

§ 2 *Cn. Pompeii*] Sunt qui dicant hunc fuisse Cn. Pompeium Strabonem, Magni Pompeii patrem. *Idem.*

Sacrificare incipientem] Nil nisi prius peractis sacris, captisque auspiciis, Romani publice gerebant. De more igitur exercitum accepturus sacrificabat. *Idem.*

In modum hostiæ mactaverunt] Quia ad aras.

§ 3 *Ille quoque exercitus*] Hoc in Africa fuisse conjicitur.

Cap. viii. *Temeritatis etiam ita subiti, ut vehementes sunt impulsus*] Ita vulgo. Manuscripti codices habent: *Temeritatis etiam et subiti, et vehementes sunt impulsus.* Pigh.

§ 1 *Ex Hispania*] Tunc erat in Hispania Scipio, cum jam animo ad invadendam Carthaginem adjecto, vidit plurimum momenti ad victoriam in Syphace esse repositum, quem sibi et pop. Rom. ut amicum faceret, non dubitavit rem magno periculo aggredi, seque ad regem barbarum, dubiæ fidei hominem, cum duabus quinqueremibus conferre; ubi parum abfuit, quin ab hostibus interciperetur, quoniam eodem tempore et Hasdrubal Pœnorum dux ad eundem regem suum cursum faciens, cum quinque triremibus Romanas naves prope circumvenit, sed quia iis vento priores Romani portum intrarent, hostes in regio portu hostile quicquam moliri non sunt ausi. *Oliv.*

Itaque exiguo momento maximæ reip. casus fluctuatus est, utrum interfector, an captivus Scipio Syphacis fieret] Ita vulgo. Locus est valde corruptus, quem e Pulmanniano atque Susiano utcumque corrigemus: e quibus primum ita legendum existimo: *Itaque exiguo momento maximæ rei casus fluctuavit.* Deinde reliquum ita produnt jam dicti libri: *utrum captivus, an victor Syphacis Scipio fieret.* Quæ quidem verba multum discrepant a vulgata lectione, vero tamen sensu prævalent. Non enim Scipio interfector Syphacis, quem captivum, postea in carcere mortuum scribunt omnes. *Pigh.*

Utrum interfector] In discrimine fuit, utrum Syphacis interfector, an captivus futurus esset Scipio. Cum enim apud regem esset, eundemque barbarum et infidum, facile rex illum detinere potuisset captivum. Quod si fecisset, a Scipione nunquam victus, et in triumphum ductus fuisset. *Oliv.*

§ 2 *Jam C. Cæsaris*] Plutarchus in vita Cæsaris: 'Cæsar,' inquit, 'Apolloniæ residens, ubi parum copiarum ad capessendam pugnam sibi esse vidit, cæterasque copias ex Italia lente proficisci, in ancipiti rerum consultatione grave et periculosum consilium inivit. Nam cum multis hostium classibus mare teneretur, conscio nemine, parvam remorum duodecim scapham ingressus, Brundusium transire decrevit. Nocte igitur clanculum servili habitu ascendens, ut se vilissimum quempiam tacitus abjecit: Anio flumine navigium ad mare usque delatum est. Solet is, cum matutina spirante aura fluctum longe repellat, circa ostium tranquillus illabi. Ea vero nocte ingens ex ponto ventus perflarat, a quo extincta resederat aura; cæterum cum adversus procellas et tempestatem acrius flumen irrumperet, ingens attollebatur sonitus, et rapidi confligebant vertices. Quamobrem gubernator, postquam nulla vi superare sperat, retrocedere statuit. Itaque nautis, ut remigationem permutarent, jusserat. Quod ubi persensit Cæsar, seipsum detexit; apprehensa deinde gubernatoris dextra, qui ad ejus obstupuerat aspectum, Perge, inquit, audacter perge, nec extimescas quic-

quam, Cæsarem vehis, ac Cæsaris fortunam navigationis comitem. Tum obliti tempestatis remiges, innixi remis, promptissime fluminis impetum superare contendunt; quod ut frustra conati sunt, Cæsar multis obrutus fluctibus, et in ipso fluminis ostio magnis susceptis periculis, gubernatori, ut rediret, invitus admodum cessit.' Hæc Plutarchus. Alii vero dicunt, quod cum Cæsar videret Antonium, quem Brundusii relictum per litteras acciverat, se tardius Apolloniam cum reliqua copiarum parte conferre, timens ne interciperetur a Pompeiana classe, cum tantam Antonii moram ferre non posset, nocte simulato morbo, se subtraxisse e convivio, et sumpto servili habitu, clam omnibus ad pauperis cujusdam Amiclæ gubernatoris casulam venisse, eoque excitato, se periculosissimæ navigationi, cum etiam tempestas instaret, temere satis exposuisse, nec dissuaderi potuisse ab Amicla nauta, quo minus periculum subire vellet: ubi propemodum periit. *Oliver.*

Adversæ valetudinis] Simulavit, secundum quosdam, quod stomacho non valeret, ut honeste et sine suspicione e convivio se subtraheret. Hujus autem simulatæ ægritudinis nullam prorsus mentionem facit Plutarchus. *Id.*

Naviculam] Scapham, quam Plutarchus duodecim remorum fuisse dicit. Erat autem pauperis Amiclæ, de quo Lucanus lib. v. 'Molli consurgit Amiclas Quem dabat alga thoro: Quisnam mea naufragus, inquit, Tecta petit, aut quem nostræ fortuna coëgit Auxilium sperare casæ?' *Oliver.* *Naviculam conscendit e flumine, ac maris Adriatici sæva tempestate fauces petit*] Ita vulgo. In Pulmanni et Susii exemplaribus: *naviculam conscendit, et e flumine maris Adriatici, &c.* Recte, nam Apolloniæ navem conscendit, et secundo flumine in mare Adriaticum, adversisque ventis Brundusium tendebat, ut Plutarchus atque alii auctores. *Pigh.*

Fauces] Angustias et ostia quibus fluvius in Adriaticum mare descendit.

§ 5 *A. Albinus*] Orosius Posthumium Albinum et legatum L. Sullæ appellat. Idem non falsa et inani suspicione, ut Valerius, sed intolerabili superbia a militibus vult occisum. *Coler.*

EXT. § 1 *Itaque, &c.*] Cum ex Italia revocatus Annibal ad opem laboranti patriæ ferendam venisset in Siciliam, quæsivit a gubernatore, quid illud esset promontorium sibi ante oculos positum. Erat enim Pelorus mons ab ipso gubernatore denominatus. Quod cum ille dixisset Siciliæ promontorium esse, non credens Annibal, quia sibi persuadere non poterat, tam brevi cursu in Siciliam venisse, ratus insidias a gubernatore factas, illum interfecit. Postea vero certior factus, Italiam brevi spatio dirimi a Sicilia, pœnitentia ductus, gubernatorem, cum vita donare non posset, honore sepulturæ donavit, quia eo loco sepultus monti nomen imposuit, teste Sallustio. Quod etiam Servius in III. Virgilii affirmare videtur eo carmine: 'Et angusti rarescunt claustra Pelori;' qui ait: 'Promontorium est Siciliæ, secundum Sallustium, a gubernatore Annibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum: quanquam legatur, et ante Pelorum dictum fuisse.' *Oliver.*

Freto appulsus] Mari Siculo, et proprie fretum, quia ibi semper ob angustias fervet mare. Est enim, teste Sallustio, breve illud spatium, quo Sicilia abscissa est ab Italia, quæ olim conjuncta fuerat. Unde Virgilius: 'Hæc loca vi quondam vasta convulsa ruina, (Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas,) Dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus Una foret: venit medio vi pontus, et undis Hesperium Siculo latus absci-

dit, arvaque et urbes Littore diductas angusto interluit æstu.' Ibi etiam condita est civitas, quæ, teste Livio, ab hac scissura Rhegium dicta fuit. *Oliv.*

Tam parvo spatio] Strabo sane quod ad longitudinem adtinet appendicem Italiæ facit: et continentem fuisse aliquando auctores sunt Sallustius, Plinius, Strabo, alii. Claudianus Poëta: 'Trinacria quondam Italiæ pars una fuit; sed pontus et æstus Mutavere situm: rupit confinia Nereus.' Sallustii quidem locus citatur ab Isidoro, sed, ut apparet, mutatis nonnihil verbis Sallust. Sincerum puto superesse apud Lutatium Statii Scholiasten. Ita loquitur: 'Olim Italiæ Siciliam junctam fuisse constat, sed medium spatium aut propter humilitatem abruptum est, aut propter angustiam scissum, aut dum curvum fit, facit natura mollioris Italiæ, in quam altitudo et asperitas Siciliæ æstum relidat.' *Coler.*

Statua] Quis hoc omnium scripsit statuam ibi collocatam fuisse? Dure quidem, si statuam pro turricula sive *πυργίσκῳ* accipias. *Idem.*

Memoriæ Pelori] Illic sepultum esse Pelorum, Serv. et Isidor. ex Sallustio annotarunt. Postea ibidem columella sive turricula collocata vetusto et peculiari ritu. Strabo lib. III. ubi de columnis Herculis: *Ἔθος γὰρ παλαιὸν ὑπῆρξε τὸ τίθεσθαι τοιούτους ὅρους, καθάπερ οἱ Ῥηγῖνοι τὴν στηλίδα ἔθεσαν τὴν ἐπὶ τῷ πορθμῷ κειμένην πυργίον τι· καὶ ὁ τοῦ Πελώρου λεγόμενος πύργος ἀντίκειται ταύτῃ τῇ στηλίδι.* *Idem.*

Ultra et citra] Per ulteriorem et citeriorem partem maris.

§ 2 *Jam Atheniensium, &c.*] Diximus in capite de Constantia, Spartano bello, quod decem prætores Athenienses apud Arginusas adversus Lacedæmonios gesserunt, cum post victoriam ea pugna navali a prætoribus partam, subito exorta tempestas Atheniensium classem disjecisset, prætores suorum militum corpora, qui in ea pugna ceciderant, sepulturæ mandare nequiisse. Quod cum Athenis nunciatum esset, insepulta scil. jacere militum corpora, tam furiosa temeritate in prætores exagitatus est populus, ut indicta causa illos damnaret, legemque ferret de sumendo ex his supplicio, cum primum rediissent. Et cum forte Demarchus eo anno Socrates esset, id est, trib. plebis, nulla ratione adduci potuit, ut tam temerariæ et vesanæ legi consentiret, et quia plebiscitum fieri non poterat injussu Socratis, illi per vim sunt executi, quod jure non poterant, et de bene meritis prætoribus, quibus præmium et triumphus debebatur, cum primum redierunt, sumpsere supplicium. *Oliver.*

Necessitatem puniens] Quia necessitate compulsi corpora sepelire nequiverunt, hanc illi necessitatem punire maluerunt, quam honorare virtutem, quia triumphum decernere potius debuerant prætoribus suis, qui speciosam ex hoste victoriam reportassent. *Oliver.*

CAP. IX. § 1 *C. Helvius Cinna*] Cæso in Senatu Julio Cæsare, populus vehementer concitatus, primo per interfectores habita concione, aliquantisper lenitus est; postea vero, aperto Cæsaris testamento, postquam ampla Romanis legata esse compertum est, ac delatum per forum corpus vulneribus deforme apparuit, sic acerbati sunt animi, sic adversus interfectores irritati, ut nulla ratione contineri possent, instigante insuper Antonio, et eos ad ultionem exhortante. Itaque congestis succensisque circa cadaver ex foro gradibus, subselliis, cancellis, concremarunt: exceptis ex medio rogo incensis stipitibus, ad percussorum domos, ut eas incendio vastarent, percurrebant; alii per omnes urbis vicos, ut captos discerperent, magna cum indignatione commeabant: ex quibus tamen in nullum

inciderunt, quia in tuto clausi se continebant. Cinna vero Cæsaris æqualis, cum a decorando Cæsaris funere domum se reciperet, in furiosam multitudinem incidit, qui existimantes Cornelium Cinnam esse, qui Cæsaris affinis adversus eum fuerat concionatus, errore decepti, trucidarunt, ejusque caput hastæ infixum circa Cæsaris rogum, tanquam inferias, detulerunt. Plutarch. in Vita Cæsaris dicit huic Cinnæ Cæsarem visum in somniis priori nocte; quod illum ad cœnam invitaret, et cum recusaret, invitum et reluctantem ab eo manu fuisse protractum. Tum etiam dicit illum eo tempore febri laborasse. *Oliver*.

Impiam orationem] Quia dixerat in concione jure cæsum fuisse Cæsarem; hoc autem fecerat, ut iratum populum sua oratione leniret, seditionemque sedaret. *Oliver*.

Officii sui] Quod Cæsari in celebrando ejus funere præstiterat: nam inde a pompa funebri redibat. *Idem*.

§ 2 *Quatuor exercituum*] Duorum, scilicet Bruti et Cassii, et totidem Octavii et Antonii. *Idem*.

Varium eventum] Bene, *varium*, quia ex altero cornu Brutus victor, ex altero Antonius, et contra Cassius et Octavius victi. *Idem*.

Finire vitam properavit] Sunt qui dicant hallucinatum putasse suos esse hostes, et ita sibi necem properasse. *Badius*.

Hostium] Octavianorum.

Capta invicem] E contrario, sicut castra ejus ab Antonio capta fuerant. *Badius*.

Titinii vero, &c.] Laudat Titinii, ut Plutarchus quoque dicit, fidem et amicitiam, qui, quum in castra rediisset ad Cassium, victoriæ corona redimitus, ubi comperit ex ploratu, et amicorum sese affligentium questubus et ululatibus, Cassium ignorantiæ errore deceptum mortem oppetiisse, dolore nimio percitus, educto ense, multa prius in suam tarditatem invectus, seipsum transfixit. *Oliver*.

§ 3 *Falsa opinatio*] Quod falso opinati fuerunt satellites imperari sibi, ut legatos occiderent. *Oliver*.

Penatibus] Nam violatum jus gentium, violata et hospitii jura videntur, cum legatis in regia vis fuerit illata. *Idem*.

Tesserarum] Instrumenti lusorii sexangularis. *Tesserarum*] De tabula lusoria vide Notas ad Sallust. pag. 32. Tesseris autem antiquissimi tribus utebantur, media ætas duabus, donec iterum tribus usi.

Legati Romanorum] Quos quatuor fuisse dicit Cicero Philipp. IX. Addit insuper, quod illorum statuæ ad suum usque tempus steterant in rostris. Fuerant autem missi legati, ut agerent de pace cum rege. *Oliver*.

CAP. X. § 1 *M. Fulvius tribunus plebis*] Ita vulgo. In Winch. *M. Flavius*, quemadmodum appellatur etiam a Livio. *Pighius*.

Sub corona venire] Ut coronati publice venderentur; sic enim apud majores mancipia vendebantur, et præsertim homines et equi. Cato in oratione quadam, 'Satius est,' inquit, 'ut pop. Rom. in Capitolium potius supplicatum eat, quam coronatus veniat.' *Oliver*.

Quam ob causam Popilia tribus] Ita vulgo. Winchelianus codex *Papiriam tribum* vocat. Recte, nam ita etiam Livius. Nec quenquam ex Polia tribu candidatum ferme datum Papiriam ferre solitum. *Pigh*.

In qua plurimum postea Tusculani in civitatem recepti potuerunt, neminem unquam candidatum Poliæ tribus fecit magistratum] Tusculani civitatem accepere, cum M. Furium Camillum, agros urbemque eorum hostiliter invadentem, pace ac fide constanti, nullis oppositis armis, amice acceperunt, omnia potestati Romanorum sponte subjicientes. Qua obedientia non solum amicitiam, sed et jus civi-

tatis meruere, ut auctor est Livius l. VI. quodque etiam testatur ipse Valer. l. VII. c. 3. Quæ quidem accidere A. U. CCCLXIII. Hæc autem, de quibus nunc loquitur Valerius, sexaginta amplius annis postea. Multo igitur prius quam hæc damnatio contigit, in civitatem recepti fuerant Tusculani, velut etiam astipulatur in Plautina M. Tullius, scribens e Tusculana familia Juventia primum ædilem curulem plebeium Rom. creatum fuisse, quod anno CCCLXXXVIII. fere contigit, quinquaginta plus minus annis ante dictam damnationem. Si magistratus in urbe gerebant Tusculani, procul dubio jam cives erant. Adeo non postea cum reos damnasset Polia tribus, in civitatem recepti dicentur, ut hæc præ se ferunt Valerii verba. Transferendam itaque puto vocem *postea*, atque ita legendum esse: *In qua plurimum Tusculani in civitatem recepti potuerunt, neminem postea candidatum Poliæ tribus fecit magistratum.* Indicat quodammodo hanc lectionem Campense exemplar, in quo sic, licet incorrecte: *In quo plurimum postea Tusculani in civitatem recepti potuerunt, neminem postea candidatum, &c.* Pigh.

§ 2 *Cum Hadrianus*] Ita vulgo. Editio Veneta: *Cum enim Adrianus.* Rectius Orosius *Fulvium Adrianum* appellat. *Coler. Cum Hadrianus, &c.*] Hic urbis præfectus, cum cives Romanos, qui Uticæ negociabantur, aut alia de causa locum illum habitabant, tyrannice et crudeliter nimis haberet, quippe quos servilibus operibus adigeret, ab illis vivus concrematus est, quia tantam servitutem ferre non possent. Romæ nulla de re tanta quæstio, nulla querela facta est. Ex quo concludi potuit, Senatum ultionem illam comprobasse. *Oliver.*

Uticæ] In ea urbe provinciæ Africanæ.

Sordido imperio] Ita vocat, quia, collecta manu servorum, imperium affectabat; a quorum dominis postea, congestis sarmentis, cum omni familia combustus est. Idem Orosius. *Coler.*

EXT. § 1 *Claræ ultionis*] Duarum reginarum exempla proponit, quarum utraque gravissimam de inimicis sumpsit ultionem. Primum exemplum est Thamyris Scytharum reginæ; de qua sic breviter Justinus lib. I. 'Cyrus,' inquit, 'subacta Asia, et universo oriente in potestatem redacto, Scythis bellum intulit. Erat autem eo tempore Scytharum regina Thamyris, quæ, non muliebriter adventu hostium territa, cum prohibere eos transitu Araxis fluminis posset, transire permisit, et sibi faciliorem pugnam intra regni sui terminos rata, et hostibus objectu fluminis fugam difficiliorem. Itaque Cyrus, trajectis copiis, cum aliquantisper in Scythiam processisset, castra metatus est. deinde postera die, cum simulato metu, et quasi refugiens castra deseruisset, vinum affatim, et ea quæ erant epulis necessaria reliquit. Quod cum nuntiatum esset reginæ, adolescentulum filium ad insequendum eum cum tertia parte copiarum mittit. Cumque ventum ad Cyri castra esset, ignarus rei militaris adolescens, veluti ad epulas, non ad prælium venisset, omissis hostibus, insuetos Barbaros vino onerare se patitur; priusque Scythæ ebrietate, quam bello vincuntur. Nam, cognitis his, Cyrus reversus per noctem vino saucios opprimit, omnesque Scythas cum reginæ filio interficit. Amisso tanto exercitu, et, quod gravius dolendum, unico filio, Thamyris orbitatis dolorem non in lachrymas effudit, sed in ultionis solatium intendit; hostesque recenti victoria exultantes pari insidiarum fraude circumdedit. Quippe simulata diffidentia, propter vulnus exceptum refugiens, Cyrum ad usque angustias perduxit. Ibi compositis in montibus

insidiis, ducenta millia Persarum cum ipso rege trucidavit. In qua victoria etiam illud memorabile fuit, quod neque nuntius tantæ cladis quidem superfuit. Caput Cyri amputatum in utrem humano sanguine repletum conjici regina jubet, cum hac exprobratione crudelitatis: Satia te sanguine, inquit, quem sitisti, cujusque insatiabilis semper fuisti.' *Oliver.*

Thamyris] Hæc regina fuit Scytharum et Massagetharum; de qua multa tradit Herodotus. *Idem.*

Et Beronice] Beronice, cui et Laodice nomen fuit, Mithridatis superioris regis Ponti, ejus qui cum Romanis adversus Aristonicum paulo ante bellum gesserat, repentinaque morte subtractus fuerat, filia; Mithridatis vero regis secundi, et hostis populi Romani, soror; Ariarathi Cappadociæ regi nupsit, quem per Gordium insidiis Mithridates ipsius Beronices frater interfici jussit. Mortuo Ariarathe, filii duo superstites fuerunt. Cum igitur Nicomedes Bithyniæ rex Cappadociam cæde regis quasi vacuam occupasset, Mithridates regni avidus, ficta pietate, ut nepotes in paternum regnum restitueret, arma adversus Nicomedem sumsit. Sed ubi comperit Laodicen, sive Beronicem, sororem Nicomedi nupsisse, simulata pietas in veram convertitur. Quare pulso ex Cappadocia Nicomede, Ariarathi, qui major natu erat, paternum regnum reddidit, quem deinde haud ita multo post, facti pœnitens, occidit. Cum vero minor alter, qui et ipse Ariarathes dictus est, ab amicis ex Asia revocatus, regnare videretur, ipse quoque ejusdem, ut vulgo creditur, Mithridatis opera per insidias trucidatur. Cujus cædis dolore percita mater, junctis jugalibus equis, oblita sexus, arma corripuit; nec prius præcipitem Cæneum regis satellitem persequi destitit, quam eum, cum hasta nequisset, saxo prostravit, superque jacentis cadaver indignabunda currum egit, et inter hostilia tela, nullo fratris, qui tunc hostis erat, timore perculsa, domum, in qua cæsi pueri corpus servari putabat, irrupit, eique maternas lachrymas et funeris officium præstitit. *Oliver.*

§ 2 *Jasonem Thessalum*] Hic Jason Thessalorum rex apud omnes maximi nominis et æstimationis fuit, adeo ut nemo dubitaret, quin Persarum regem fuisset subacturus, nisi antea fuisset interceptus, quam Persis, quod institutum erat, bellum inferret. *Oliver.*

Cap. xi. *Nunc quatenus vitæ humanæ, tum bona, tum etiam mala substitutis exemplorum imaginibus prosequamur*] Ita vulgo. In Mss. *quatinus persequimur.* Recte, ac præsentis temporis verbo, nam adverbium causale est, atque per tertiam vocalem scribitur in veteribus libris omnibus. Ut enim auctor est Festus, *quatenus* significat, qua fine, non secus ac 'hactenus,' hac fine: verum *quatinus* significat quoniam, sicut hoc loco, atque apud Juvenalem: 'Quatinus hic non sunt nec vænales elephanti.' *Pigh.*

§ 1 *Unde autem, &c.*] Nota est historia. Livius auctor lib. I. Cæso per insidias Tarquinio Prisco, et in ejus locum Servio Tullio Tanaquilis arte substituto, duo supererant Tarquinii filii; quorum Tullius, veritus ne idem sibi, quod et socero evenerat, forte contingeret, utrumque sibi generum ascivit. Erant autem illi filiæ duæ, natura longe dispares. Sed forte ita accidit, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur; nam ex fratribus alter mitioris, ferocioris alter erat ingenii. Fortuna, credo, fuit pop. Rom. quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil acrimoniæ in viro esse, neque ad cupiditatem, neque ad audaciam; tota in alterum Tarquinium versa, eum mirari, eum virum dicere regio sanguine ortum; spernere

sororem, quæ virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut malum malo fiat aptissimum, sed initium turbandi omnia a fœmina ortum est; ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere de viro ad fratrem, de sorore ad virum, et se rectius viduam, et illum cælibem fuisse futurum, quam cum impari jungi, aut elanguescere aliena ignavia dicebat. Et si sibi eum, quo digna esset, virum dedissent Dii, domi se propediem visuram fuisse regnum, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus, hæc maritum, ille uxorem sustulit, cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Tullo quam approbante. Tum vero indies infestior Tullii senectus, infestius cœpit esse regnum. Jam enim a scelere aliud spectare mulier scelus, nec nocte, nec interdiu virum conquiescere patiebatur, monebat ut potius habere quam sperare regnum vellet, meminisset se Tarquinii filium esse, cui Romanum debebatur imperium, nec prius destitit, quam illum stimulis, veluti furiis, ad eripiendum patri regnum incendit; quibus ille instinctus, circuire et prensare minorum gentium patres cœpit, admonebat eos paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetebat, alliciebat donis juvenes, ingentia pollicebatur. Idemque socero struit insidias, et cum agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrumpit, regiam sedem occupat, multa in socerum graviter invectus, quo populo regem invisum reddere possent. Cui concionanti cum supervenisset Servius, et ab eo quæsisset, quid ita ausus esset; ille ferociter respondit, Se patris sui tenere sedem. Orta deinde ab utrisque fautoribus contentione, factoque populi concursu in curiam, apparebat regnaturum qui vicisset. Tunc Tarquinius, necessitate jam ipsa cogente, ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium arripit Servium, elatum e curia in inferiorem partem per gradus dejicit, deinde ad cogendum Senatum in curiam rediit. Fit fuga regis apparitorum atque comitum; ipse prope exsanguis cum semianimi regio comitatu se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi a Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cætero scelere, admonitu Tulliæ id esse factum: carpento certe, id quod satis constat, in forum invecta, nec reverita cœtum virorum præsentium, evocavit virum e curia regemque prima appellavit, a quo facessere jussa ex tanto tumultu, cum domum se reciperet, pervenissetque ad Cyprium vicum, flectere carpentum in dextram jussit aurigam, ut in collem Esquiliarum veheretur: restitit pavidus, et frenos inhibuit is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque deinde traditur scelus, monumentoque locus est, quem Sceleratum Vicum appellant, quo amens, agitantibus sororis virique cæsorum furiis, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos, virique sui, quibus iratis malum regni principium similes deinde exitus sequerentur. Vide Liv. libro I. *Oliv.*

Succussis frenis] Pressis et inhibitis.

Quo celerius in complexum] Livius hoc in reditu contigisse dicit.

Cognomine sceleris] Dictus enim sceleratus, cum ante Ὄλβιος fuisset, teste Dionysio. Ovidius in Ibin: ‘Infamemque locum sceleris quæ nomine fecit, Pressit et inductis membra paterna rotis.’ Idem memi-

nit Fast. vi. lege Livium, Florum, Festum. *Coler.*

§ 2 *Non tam atrox, &c.*] Hic est Fimbria, qui, occiso Valerio, cujus legatus fuerat, exercitum sibi vindicavit. Hic post mortem C. Marii, cum in Syllanos atque Senatum supra modum sæviret, jusserat Scævolam integerrimum et sanctissimum virum in C. Marii tumulo tanquam victimam jugulari. Quo ad locum ducto, cum ministri altius vulnus non intulissent, ille a vulnere recreari quodammodo videbatur. Fimbria hoc audito, quod scilicet letale vulnus non admisisset, illi diem dixit ad populum. Res profecto non solum improba, sed etiam ridicula. Quærentibus ergo ex eo quidnam objiceret viro integerrimo, lentius illum respondit recepisse telum. De hoc Fimbria Plinius breviter sic tradit: 'Fimbria a Sylla Pergami oppressus, corrupto exercitu desertus, semet occidit.' *Oliver.*

Ut Scævola] De hoc Scævola Lucanus lib. ii. 'Te quoque neglectum violatæ Scævola dextræ Ante ipsum penetrale Deæ semperque calentes Mactavere focos: paucum sed fessa senectus Sanguinis effudit jugulo, flammisque pepercit.' *Oliver.*

Jugularetur] Videndum an ita etiam apud Ciceronem sit legendum Orat. pro Sex. Roscio; inde enim sumpsit Valerius. *Coler.*

Quid de eo secus dicturus esset, cui pro sanctitate morum satis digna laudatio reddi non posset] *Secus* istic per se positum, significat idem quod 'non recte,' ex vulgata quippe antiquis formula: 'Recte ac secus.' Cicero Pisoniana. Itaque semper malæ significationis est, si boni quid opponatur, et e contra. *Pigh.*

Parcius] Non satis profunde.

§ 3 *L. vero Catilina*] Sallustius: L. Catilina, inquit, 'lege Plautia interrogatus erat a L. Paullo. postremo, dissimulandi causa, et quasi sui expurgandi, sicut jurgio lacessitus foret, in senatum venit. tum M. Tullius consul, sive timens præsentiam, sive commotus ira, orationem habuit luculentam atque utilem reip. quam postea edidit scriptam. Sed, ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici postulare a Patribus cœpit, ne quid de se temere crederent: ea se familia ortum, ita se ab adolescentia dicebat vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: nec existimarent sibi patricio viro, cujus ipsius atque majorum plurima beneficia in plebem essent, perdita rep. opus esse, cum eam servaret M. Tullius inquilinus civis urbis Romæ. Ad hæc maledicta alia cum adderet, obstrepere omnes, hostem et parricidam vocare. Tum ille furibundus inquit, Quandoquidem ego circumventus, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina vestra extinguam; deinde se ex curia domum proripuit.' *Oliver.*

Quem quid aliud existimemus, quam conscientiæ stimulis actum, simulachrum a se inchoati parricidii peregisse] Ita vulgo. Locus glossemate turpiter conspurcatus. *Actum inchoati parricidii*, dixit eleganter Valerius, e fabulis theatralibus sumpta translatione, ut Cicero Verrina iii. 'Itaque primum illum actum istius vitæ turpissimum prætermittam.' Et alibi: 'Quartum actum improbitatis vocat præturam Verris Siciliensem, in qua graviter personam quoque suam egerit, non secus ac primum in quæstura, secundum in legatione, et tertium in prætura.' Eodem modo quam pulcherrime Valerius Catilinam conscientiæ stimulis, actum inchoati a se parricidii peregisse dicit. Quamvis enim non reipsa, voluntate tamen conceptam a se tragœdiam peragere non destitit. Glossographus aliquis locum interpretari volens, scripsit *actum*, id est, *simulachrum.* Quam

vocem deinde contextui librariorum imperitia adjunxit. Unde omnino expungenda est, quandoquidem in veteribus libris non reperiatur; in quibus ita legimus: *Quem quid aliud existimemus, quam conscientiæ stimulis actum a se inchoati parricidii peregisse.* Pigh.

§ 4 *Consternatum etiam, &c.*] De morte M. Marcelli Servius Sulpitius ad Ciceronem Epistola, libro IV. Epist. ad Familiar. 'Ad decimum,' inquit, 'Kalend. Junii cum ab Epidauro Pyræum navi advectus essem, ibi Marcellum collegam nostrum conveni, eumque ibi diem consumpsi, ut cum eo essem: postero die, cum ab eo digressus essem eo consilio, ut ab Athenis in Bœotiam irem, reliquamque jurisdictionem absolverem, ille, uti aiebat, supra Maias Italiam versus navigaturus erat. Postridie cum ab Athenis proficisci in animo haberem, circiter horam decimam noctis Posthumius familiaris meus ad me venit, et mihi nuntiavit M. Marcellum collegam nostrum post cœnæ tempus a Publio Magio Chilone familiari ejus pugione percussum esse, et duo vulnera accepisse, unum in stomacho, alterum in capite secundum aurem; sperare tamen eum vivere posse. Magium seipsum interfecisse. Postea se a Marcello ad me missum esse, qui hæc nuntiaret et rogaret, ut medicos cogerem. Coëgi, et e vestigio eo sum profectus. Prima luce cum non longe a Pyræo abessem, puer Acidini obviam mihi venit cum codicillis, in quibus scriptum, paulo ante lucem diem suum obiisse. Ita vir clarissimus ab homine teterrimo acerbissima morte est affectus, et cui inimici propter dignitatem pepercerant, inventus est amicus, qui ei mortem afferret.' *Oliver.*

Magii Chilonis] Ita vulgo. Cicero *P. Magium Chilonem* appellat. Edit. Venet. *Cilonis* habet. Sed diversa sunt *Chilo* et *Cilo.* Festus: 'Chilo dicitur cognomento a magnitudine labrorum: Cilo sine aspiratione, cui frons est eminentior.' Ergo iidem Chilones a Labeonibus, dicti ἀπὸ τοῦ χείλεος. Glossæ veteres: *Cilo, προκέφαλος. Coler.*

Datum a Cæsare spiritum] Confecto bello civili, quod inter Cæsarem atque Pompeium suscitatum erat, Cæsar, rerum potitus, multos sibi adversos, qui Pompeium secuti fuerant, in patriam restituit, in gratiamque recepit, inter quos et M. Marcellum, pro quo Senatus universus intercesserat, supplexque a Cæsare petierat, ut sibi vir tantus condonaretur; cujus precibus fatigatus Cæsar Senatui concessit, quod fratri Marcelli denegaverat. Nam Marcelli frater sæpius ad Cæsaris pedes provolutus, suppliciter petierat a Cæsare, ut ignosceret fratri, illumque in gratiam reciperet. Quod nunquam a Cæsare impetrare potuerat. Restituto itaque Marcello, Cæsari multi gratias egerunt, inter quos Cicero, qui orationem habuit luculentissimam. Marcellus vero et ipse in patriam redire recusabat, malebatque exul ubique, quam in patria sine libertate vivere. Tandem consiliis et precibus amicorum victus, Cæsaris munus, quod illi amplum et honorificum offerebat, ut restitutis sibi omnibus bonis suis in patriam cum summa dignitate rediret, accepit. *Oliver.*

Indignatus, &c.] Graviter et iniquo animo ferebat, Marcellum et alios multos a Cæsare fuisse restitutos, se vero neglectum et prætermissum: ne tanti muneris compos fieret Marcellus, in Atheniensi portu illum pugione transfixit; deinde pœnitentia sive desperatione ductus, aut furore concitatus, sibi ipsi quoque mortem intulit. *Idem.*

Mitylenis] Urbs est in Lesbo, juxta Methymnam.

Publicæ religionis] Nam hæc Chilonis impietas, qua usus est in Marcel-

um, ad rempubl. pertinere videbatur, quia universa civitas pro Marcelli salute magnopere laborasset. *Oliv.*

§ 5 *Triumvirum*] Antonii, Lepidi, et Augusti.

Imperatoribus] Triumviris.

§ 6 *Campum*] Martium.

Ad quæstoria comitia] Ut filius quæstor crearetur, suaque præsentia, quoad posset, filio suffragaretur. *Oliv.*

§ 7 *Ne Vettius quidem, &c.*] Crudelitatem uxoris expertus est Vettius iste, qui a triumviris proscriptus, cum ad posticas uxoris ædes profugisset, ab ea non est admissus. Quare vehementi indignatione commotus, ne in persequentium manus perveniret, sibi gladio pectus transfixit, postesque crudelissimæ conjugis sanguine aspersit. Uxor igitur virum non prodidit, sed suis manibus quodammodo jugulavit. Nam idem est auctorem et actorem cædis esse. *Idem.*

EXT. § 1 *Patris et patrui*] P. et Cn. Scipionum in Hispania interemptorum. *Bad.*

Gladiatorio munere] In ludis funebribus adhibebantur gladiatorum paria inter se ad sanguinem, vel ad mortem usque certantium, ut supra diximus. Itaque ejusmodi ludi celebriores habebantur, quo plures gladiatores occubuissent. *Oliver. Gladiatorio munere*] Quod propter effusionem sanguinis Diis inferis et manibus occisorum gratissimum esse credidit misera gentilitas. Illud autem genus dimicandi in arena, ubi par pari opponebatur, dictum est munus, propterea quod ex eo quasi muneris loco voluptatem captabat populus. *Badius.*

Duo regii filii] Dissentit a Livio Valer. hoc loco. Non enim fratres, sed patrueles fratres fuisse dicit Livius. *Oliver.*

Ut verbis contendere quam ferro dimicare mallent, uter regnare deberet] Ita vulgo. Veteres libri habent: *uti verbis quam ferro dijudicare mallent.* Eleganter: *Dijudicare* enim istic, quod barbari Gallica voce dicunt *appunctare.* Sic Cicero ad Attic. lib. XIV. 'Nostras contentiones respublica dijudicabit.' Idem de Finib. III. 'Eamque controversiam dijudicabis.' *Pighius.*

§ 2 *Mithridates, &c.*] Mithridatis factum multo sceleratius, qui non cum fratre, sed cum patre de regno certavit. Cum enim regnandi libidine nimia esset incensus, præmaturam et celerem patris mortem cupiebat, quam cum illi clam inferre non posset, nec palam auderet, occupata regni parte bellum indixit. Sed pater morte præventus, sceleratam filii cupiditatem adimplevit. *Oliver.*

§ 3 *Sariaster*] Hic Sariaster, ut tradit Plutarchus in vita Pompeii, post pulsum e provincia Mithridatem, qui ad Tigranem in Armeniam profugerat, a patre defecit, et Pompeium in Armeniam vocavit, illique venienti occurrit ad fluvium Araxem; junctis copiis, urbes et oppida patris cum Pompeio pariter expugnat. Sed Tigranes audito adventu Pompeii, cognitaque defectione filii, communicato cum amicis consilio, hisque in regiam arcem collocatis, ad Pompeium supplex confugit; fretus illius humanitate ac suavissimis moribus, erroribus veniam petiit: qua impetrata, ut diximus in cap. de Humanitate, cum illum Pompeius in dextra parte, filium in sinistra juxta se collocasset, atque inter illos regnum partitus esset, impius filius Sariaster id ægre tulit; a Pompeio invitatus ad cœnam respondit, Non sibi opus esse Pompeio, se Romanorum alium inventurum, cui charior esse possit. Quibus verbis iratus Pompeius, illum in vincula conjici, et ad triumphum reservari jussit. Valerius vero dicit hunc in patrem conspirasse cum amicis, detestabili conjuratione, humano scilicet sanguine, facta. Constat tamen illum

a Pompeio in triumphum fuisse ductum. *Oliv.*

Dextris manibus sanguinem emitterent] Haurirent e dextris suis sanguinem. Nam, ut testis Herodotus, apud Barbaras nationes execrationis et jurisjurandi mos fuit, ut e dextris manibus sanguinem haustum vino permixtum biberent, cum hac execratione, ut quicunque a fœderis lege et conjuratione defecisset, execrabilis esset. Conspirationis igitur adversus Tigranem factæ filius se socium et principem præbuit. *Oliver.*

Invicem sorberent] Confusum admixtumque sanguinem ex eorum dextris haustum combiberent, quod et Catilina in conjuratione sua fecisse dicitur. *Idem.*

§ 4 *Sed quid ego ista consector*] Est hujus exempli aperta nimis atque impudens assentatio, quæ non sine lectoris fastidio legi possit. Conjurationem enim, quam adversus Tiberium ausus est moliri Sejanus, cunctis reip. calamitatibus dicit non solum conferendam, sed etiam esse præferendam. Suetonius in vita Tiberii, 'Sejanum,' inquit, 'res novas molientem, quamvis jam et natalem ejus publice celebrari, et imagines aureas coli passim videret; vix tandem, et astu magis ac dolo quam principali auctoritate, subvertit: nam primo, ut a se per speciem honoris dimitteret, collegam sibi assumpsit in quinto consulatu; quem longo intervallo absens ob idipsum susceperat. Deinde spe affinitatis ac tribunitiæ potestatis deceptum, inopinantem criminatus est pudenda miserandaque oratione. cum inter alia patres conscriptos precaretur, mitterent alterum e consulibus, qui senem se et solum in conspectum eorum cum aliquo præsidio perduceret. Sic quoque diffidens, tumultumque metuens, Drusum nepotem suum, quem in vinculis adhuc Romæ continebat, solvi, si res posceret, ducemque constitui præceperat. Aptatis etiam navibus ad quascunque regiones meditaretur fugam, speculabundus ex altissima rupe identidem signa, quæ, ne nuntii morarentur, tolli procul, ut quidque factum foret, mandaverat. Verum et oppressa conjuratione Sejani, nihilo securior aut constantior, per novem proximos menses egressus non est villa quæ vocatur Jovis.' Hæc Suetonius. Hanc igitur conjurationem detestatur Valerius, quam dicit per assentationem ad humani generis eversionem excidiumque pertinuisse; extincto enim imperatore Tiberio, a quo genus humanum regeretur, id a tanto imperatore desertum periturum esse videbatur. *Idem.*

Unius parricidii cogitatione] Tiberium intellige, quem Sejanus interficere voluit. Sueton. in Tib. Dion lib. LVII. Tacitus lib. V. Josephus libro XVIII. cap. 13. etsi in Augustum etiam conjurarunt; Dion, Tacitus, Seneca, Paterculus. *Corrad.*

Urbem a Gallis captam] Nota est historia, quomodo Brenno duce Galli, fuso fugatoque apud Alliam exercitu Romano, urbem ceperunt, et totam præter Capitolium flamma ferroque vastarunt. *Oliver.* *Urbem a Gallis captam, et trecentorum inclytæ gentis virorum strage fœdatam, Alliensem diem*] Ita vulgo. In veteribus libris habetur, *strage fœdatum, Alliensem diem, recte dispunctatis locis;* licet mendose scriptum sit, *strage fœdatum*, cum debeat scribi, *stragem fœdam.* Constat enim ipsum loqui velle non de Alliensi prœlio, sed de Cremerensi, in quo trecenti ejusdem gentis nobiles Fabii cecidere. Legendum itaque existimo: *Urbem a Gallis captam, et trecentorum inclytæ gentis stragem fœdam, Alliensem diem et oppressos in Hispania Scipiones, Thrasimenum lacum, et Cannas, &c.* Omnes enim istic insigniores populi Romani clades bello acceptas enumerat, quas una furiosa cogitatione Sejanum re-

præsentasse atque vicisse dicit. Verum ut lectori studioso scopum hujus exempli clarius aperiam, quem minus attigisse commentatores video, cognoscimus ex historia, Valerium hoc loco invectivæ suæ mucronem stringere adversus L. Ælium Sejanum Tiberio Cæsari prius familiaritate conjunctissimum, sed postea ob suspiciones inimicum factum. Quem principis amicitia illustrem fecerat, atque ad summos honores evexerat, adeo ut ejus natalis publice velut Cæsaris celebraretur, statuæ omnis generis atque etiam aureæ passim ab omnibus ponerentur, colerenturque, utque tandem apud Senatum omnemque populum majore in auctoritate, quam ipse Tiberius esset. Itaque nimis exaltatum, jamque metuendum, astu ac dolo subvertit; spe etenim affinitatis atque tribunitiæ potestatis objecta deceptum, nihilque sinistri suspicantem subito aggressus, velut res novas adversum rempublicam atque se molientem, longa et criminosa epistola e Capreis, ubi tum manebat Tiberius, ad senatum scripta infensissime accusavit. Sejanus mox ab omnibus desertus, jussu senatus in carcerem raptus, cum omni stirpe ac familia occiditur. Cadavera triduo publice ludibrio habita, demum in Tiberim projecta sunt, et acerba inquisitio contra ejus familiares et amicos est instituta. Ipsius nomen non diu antea consulis, tanquam populi Romani hostis, e fastis ac monumentis publicis erasum, statuæ passim dejectæ atque conflatæ, atque memoria decreto senatus abolita est. Illudque in causa, quod Valerius eum non nominet, licet acerbe in ipsum, Tiberio placere cupiens, invehatur. Ideoque etiam non velut civem inter domestica sceleratorum exempla, sed velut hostem inter peregrinos et externos extremo loco collocat. Igitur ex his etiam animadvertere est, eodem anno, quo Sejanus occisus, Valerium hunc librum nonum conscripsisse. *Pigh.*

Et trecentorum inclytæ gentis] Trecenti et sex Fabii adversus Veientes suis opibus suisque sumptibus gerendum bellum susceperunt, qui apud Cremeram per insidias cæsi omnes ad unum fuerunt. Quæ familia penitus extincta fuisset, ni unus, qui per ætatem arma ferre non poterat, Romæ relictus eam propagasset. De quibus Ovidius libro Fastorum secundo: 'Hæc fuit illa dies, in qua Veientibus armis Tercentum Fabii ter cecidere duo. Una domus vires et onus susceperat urbis; Sumunt gentiles arma professa manus.' Ubi ad eandem sententiam facientia continuo et cætera sequuntur. Ex hac igitur familia, ut diximus, unus tantum superfuit, a quo duxit originem Q. ille Fabius Maximus, de quo Ennius et alii: 'Unus homo nobis cunctando restituit rem.' Unde Ovidius: 'Nam puer impubes, et adhuc non utilis armis, Unus de Fabia gente relictus erat. Scilicet ut posses olim, tu maxime, nasci, Cui res cunctando restituenda foret.' *Oliver.*

Virorum stragem fœdam] Stragem illam trecentorum et sex Fabiorum intelligit. Sed in libro Danielis longe aliter hic locus habetur: *trecentorum inclytæ gentis virorum stragem, fœdatum Alliensem diem.* Coler.

Alliensem diem] Qui inter nefastos dies connumeratus est, eo quod bis eo die Romani clade fuissent affecti, et ab Allia fluvio dictus, ubi Romanus exercitus a Gallis fusus turpiter fuerat atque fugatus. *Oliv.*

Oppressos in Hispania Scipiones] Cn. et P. fratres, qui, Celtiberorum perfidia decepti, cum duobus consularibus exercitibus in Hispania cæsi fuerunt, de quibus satis supra dictum est. *Idem.*

Thrasymenum lacum] Apud quem Annibal C. Flaminium cum exercitu delevit. *Idem.*

Bellorumque civilium domestico sanguine manantes furores] Ita vulgo. Wincheliani codicis unam lectionem hic præferendam autumo, quæ hæc est: *bellorumque civilium domestico sanguine madentem Æmathiam.* Notat enim utramque bellorum civilium procellam, quæ in Macedonia, olim Æmathia appellata, detonuit; primum in Pharsalicis campis, auctore Cæsare; deinde in Philippicis, duce Augusto. *Pigh.*

Furores] Bellorum civilium, ut Marii et Syllæ, Cæsaris et Pompeii, Augusti et percussorum Cæsaris, manantes sanguine domestico. *Bad.*

Sidera] Inter quæ Cæsaris astrum fingebatur repositum. *Idem.*

Sidera suum vigorem obtinuerunt] Ita vulgo. In Wincheliano, *Sidera simul vigorem suum obtinuerunt.* Atque hæc dicere videtur; quod futurorum præsagus, et peritus matheseos fuerit Tiberius. *Pigh.*

Aræ, pulvinaria, templa] Ac si diceret, cuncta numina, omnisque divinitas, tunc pro imperatoria salute vigilavit, et inprimis auctor Jupiter. *Oliv.*

Et in primis auctor ac tutela nostræ incolumitatis Jupiter] Ita vulgo. Vox *Jupiter* in melioribus exemplaribus non habetur, et profecto scioli alicujus commentum est. Non Jovem enim istic, sed Tiberium, cui semper adulatur, auctorem ac tutelam publicæ incolumitatis appellat. *Pigh.*

Ne excellentissima merita] Quia regnante Augusto pax fuit in toto terrarum orbe, in quo statu et Tiberius acceperat imperium. *Oliv.*

Qui autem, &c.] Dicit Sejanum cum universa stirpe esse deletum.

Omni cum stirpe sua pop. Romani viribus obrutus] Ita vulgo. In Campensi, *Lapidibus obtritus.* Puto legendum esse, *pedibus obtritus.* Diximus enim triduo jacuisse in publico Sejani filiorumque occisorum cadavera ludibrio vulgi exposita. Et pulcherrime his Valerii verbis consonant Juvenalis Poëtæ versus Satyra x. ubi multa de hac Sejani damnatione atque infortunio canit: 'Curramus præcipites, et, Dum jacet in ripa, calcemus Cæsaris hostem. Sed videant servi, ne quis neget, et pavidum in jus Cervice astricta dominum trahat. Hi sermones Tunc de Sejano, secreta hæc murmura vulgi.' Sed vide quæ nos in Annalibus in ejus consulatu diximus, locum enim hunc non parum illustrabunt. *Pigh.*

Illuc receptus est] Ad sedes Inferorum. *Si tamen illuc receptus*] Formula hæc de flagitiosissimis et maxime impiis olim usurpata: 'SI TAMEN AB ORCO RECEPTVS EST.' Plautus: 'Quem propterea Orcus ad se recipere noluit.' *Coler.*

CAP. XII. *Prout fortuna, &c.*] Non sine ratione *gubernaculum* dixit: nam, ut inquit Lactantius Firmianus de falsa religione, fortunæ simulacrum cum copia et gubernaculo fingebatur, tanquam ea esset, quæ opus tribueret, et humanarum rerum regimen obtineret. *Oliver.*

Spe semper minor] Quia homines se diutius esse victuros sperant, sed vitæ cursus spe semper brevior esse solet; duplici enim ratione fit brevis, et quod sibi longiorem vitam unusquisque præsumit, et quod sine ratione transigitur a multis. *Oliver.*

§ 1 *Tullus Hostilius rex fulmine ictus*] Post multa bella confecta, cum homines vulgo eum statum rerum, qui sub rege Numa fuerat, requirerent, unam scilicet opem ægris corporibus relictam esse credentes, si pax veniaque a Diis mortalibus esset impetrata, Tullus regis Numæ commentarios adivit. Hunc igitur, ea commentaria volventem, tradunt, cum ibi quædam occulta solennia et sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse; sed non rite initum et curatum id sacrum esse, nec solum ei nullam oblatam

cœlestium speciem, sed ira Jovis, sollicitata prava jam religione, fulmine ictum cum tota domo flagrasse. Regnavit autem annis 32. cujus temporibus ferunt Bizantium civitatem, quæ Constantinopolis dicitur, fuisse conditam. Dionysius Halicarnassæus de hoc incendio duas affert opiniones, et dicit succensam domum alios putare per fulmen ob quorundam sacrorum intermissionem; plures tamen humanis insidiis esse factum, id opus ascribentes Martio, qui post regnum obtinuit. Sed hanc opinionem paulo post multis confutat. *Oliver.* Contigit A. U. CXIII.

§ 2 *Ad lacum Thrasimenum*] Ad Cannas, ut vult Agellius lib. III. cap. 15. sed neque Plinius omnino cum Valerio consentit lib. VII. cap. 53. *Coler.*

Inusitatum] Præter consuetudinem; nam id rarissimum est, nec videtur esse naturale, quod quis gaudio pereat. Philosophi dicunt cor a sanguine deseri in nimia lætitia, et quia relaxatis venis toto corpore diffunditur: contra vero in metu fieri, ut desertis partibus exterioribus corporis, ad cor sanguis accurrat, et ei laboranti opem ferat. Si cor igitur in lætitia deseritur, a morte facile opprimitur. *Idem.*

§ 3 *M. Juventius Talva consul collega Tiberii Gracchi consulis, cum in Corsica*] Ita vulgo. Legendum ex Mss. atque fastorum Capitolinorum orthographia: *M. Juventius Thalna collega Tib. Gracchi Cos. iterum, cum in Corsica, &c.* Pigh.

Corsica] Quam Ligustici sinus æquor alluit, teste Solino. *Oliver.*

Sacrificaret] Propter rem feliciter gestam Diis vota persolveret. *Idem.*

Decretas ei a Senatu supplicationes] Nam mos erat, ut sæpe diximus, quod parta victoria in omnibus templis supplicationes decernerentur Diis illis, quos victoriæ auctores fuisse existimabant. Deinde triumphi spes erat imperatori, qui victoriam fuisset consecutus; nam præcedebant semper supplicationes, sequebatur deinde triumphus. *Idem.*

En cui] Ironia est. Quasi dicat, quid si Carthaginem evertisset, si Numantiam sustulisset, quod Scipio fecit? *Idem.*

§ 4 *Q. Catulus*] Beatus Augustinus de Civit. Dei lib. III. 'Catulus,' inquit, 'hausto veneno sese e manibus inimicorum subtraxit.' Lucius Florus: 'Catulus,' inquit, 'se ignis haustu ludibrio hostium exemit.' Fuit autem hic Catulus C. Marii collega in quarto consulatu adversus Cimbros et Senones; in quo bello victoriæ dux et auctor fuisse creditur. Nam post cæsos hostes, cum Marii milites pecunias diripuissent, spolia, et tubæ, et signa in castra Catuli delata fuerunt, quæ apud se Catulus diligentissime servari voluit, ut appareret eum victoriæ auctorem extitisse. Et cum inter milites Marii atque Catuli de victoria contentio esset oborta, in hæc pacta convenerunt, ut legati Parmensium, qui tum aderant, de re ista judicarent. Hi, ducti per cadavera hostium a militibus, conspexerunt jaculis militum Catuli barbarorum corpora esse perforata. Dignoscebantur ex inscriptis literis, quæ nomen Catuli in telis designabant. Verum famam et gloriam totam Mario propter primam victoriam et nomen imperii tribuebant. *Oliver.*

Calce illito] Florus: 'Catulus se ignis haustu ludibrio hostium exemit.' Diversus abit Augustinus lib. III. de Civit. Dei, 'haustu veneni' scribens. *Coler.* *Calce illito*] Quia fumus carbonum et vaporum recentum parietum subito necat, vix dolorem aliquem sentientes. *Badius.*

§ 5 *Corn. Merula*] Augustinus de Civit. Dei lib. II. cap. 17. 'Merula,' inquit, 'flamen Dialis, præcisis venis, Jovi etiam suo sanguine litavit.' Florus vero; 'Merula,' inquit, 'fla-

men Dialis in Capitolio Jovis ipsius oculos venarum cruore respersit.' *Oliver.*

Flamen] Sacerdos.

Dialis] Jovis.

§ 6 *Herennii*] Cum L. Opimius consul C. Gracchum Agrarias leges contra Senatus auctoritatem ferre molientem sustulisset, Herennius Siculus, qui et Aruspex et familiarissimus Gracchi fuerat, damnatus, quod cum Graccho sensisse diceretur. Cum duceretur in carcerem, sic carceris posti caput illisit, ut vitam in aditu ipso reliquerit suam; et sic morte non vulgari, quod imminebat, supplicium effugit. *Oliver.*

Manuque carnificis citerior] Ac si diceret, parum abfuit, quin in carcerem trusus necaretur a lictore. *Oliv.*

§ 7 *Consimili impetu, &c.*] Fuit hic Licinius, qui Ciceroni conferebatur in eloquentia, declamator eximius, ut in Senecæ declamationibus videre licet. *Idem.*

Dum sententiæ dicerentur] Ita vulgo. Susii et Pulmanni codices habent: *dum sententiæ darentur.* Male. In Cauchiano: *ordinarentur.* Glossema est. Sed in Gemblacensi legimus: *derivarentur.* In Atrebatensi autem: *diruirentur.* Quæ lectionis antiquæ sunt vestigia. Scribendum enim autumo: *dum sententiæ diriberentur.* Est autem 'diribere,' distribuere, vel secernere. Unde 'diribitores' appellati in judiciis, qui ternas singulis judicibus tabulas distribuebant, absolutionis unam, damnationis alteram, ampliationis tertiam. E quibus cum unam quisque judex pro sententia in fiscellam conjecisset, eas denuo colligebant, secernebantque in tres partes, quarum major vel absolvebat reum, vel damnabat, vel ampliabat. Utitur verbo frequenter Tullius, ut in Pisoniana: 'An ergo expectem, dum de te quinque et septuaginta tabellæ diribeantur.' Et libro III. Epistol. ad Q. Fratrem, ubi de Gabiniano judicio: 'Cato diribitis tabellis de circulo se subduxit.' Sed perperam in Aldinis, 'diruptis tabellis.' Item in Planciana: 'Nihil jam est quod populo supplicetur, nihil quod diribitio, nihil quod supplicatio magistratuum, renunciatio suffragiorum expectetur.' Erant enim et in comitiis diribitores, qui populo centuriatim tabellas diribebant. Vide quæ de his Nicolaus Gruchius in lib. de Comitiis disserit. *Pighius.*

Mœnianum] Locum judicii ab ædibus Mœnii denominatum. Nam cum ædes suas Catoni et Flacco Censs. Mœnius vendidisset, ut locus esset, ubi judicia exercerentur, columnam sibi reservavit, quam etiam tabulatis circumdedit, ut inde posset gladiatorium munus spectare cum suis: et ab ædibus Mœnii Mœnianus locus dictus est, ubi judicia ferebantur. Erat autem tanquam basilica eminentior. *Oliver.*

Judicium cogebat] Judices congregabat.

Prætextam ponentem] Se parantem ad agendum.

Illustris ingenii] Cicero in Bruto miram ei ἀκρίβειαν tribuit. Sed hoc exemplum C. Licinii probat, istis temporibus longe mitius de fama et bonis eorum qui se metu criminis interfecissent actum fuisse, quam sub principibus. Sane tales pro confessis habentur, eorum bona in fiscum coguntur, ut docet Paulus lib. v. Sentent. tit. 12. *Coler.*

Ab inopia rei familiaris] Quia si damnatus fuisset, et ejus bona subhastata, ad inopiam redacta esset ejus familia. *Oliv.*

Crimine domesticæ damnationis] Sic quoque genus familiamque suam a turpitudine futuræ damnationis vindicavit, ut tanta infamia domus notari non posset. *Oliv.*

§ 8 *Inter usum puerilis Veneris absumpti sunt*] Ita vulgo. Vox *puerilis* in Cauchiano omittitur, nec habet

eam Plinius, qui hoc exemplum e Valerio haud dubie desumsit. Et sane impertinens atque indecora videtur, cum auctor ipse mox eorum hunc exitum excuset. *Pighius.*

Ext. § 1 *Maximi latronum ducis Diogenis*] Ita vulgo. In Campensi, *Eleonis;* sed in Wincheliano magis correcte, *Cleonis.* Sic enim hunc ducem appellat etiam Livius lib. LVI. 'Cleon quoque alter servus ad septuaginta millia servorum contraxit.' *Pigh.*

Ad Rupilium consulem] Qui, ut diximus in cap. de Mutatione Fortunæ, consul in Siciliam missus, ut provinciam illam servili bello occupatam reciperet, et a fugitivorum impetu tutam pacatamque redderet, post confectum bellum ex decem legatorum sententia Siculis leges imposuit. *Oliver.*

Ennam] Est hæc urbs Siciliæ.

Ad se colligendum] Ad deliberandum, vel ad colligendum vires in unum. *Oliver.*

§ 2 *Æschyli, &c.*] Hic primus tragœdiarum scriptor fuit, teste Quintiliano, qui ait: 'Æschylus tragœdias primus in lucem protulit.' Horatius quoque in Poëtica: 'Personæ pallæque repertor honestæ Æschylus, et modicis instruxit pulpita tignis, Et docuit magnumque loqui, nitique cothurno.' Floruit Athenis, teste Gellio, tempore Miltiadis, anno ducentesimo sexagesimo post urbem conditam. *Idem.*

Aprico in loco] Soli exposito.

Origo et principium] Quia fuit, ut diximus, tragœdiæ primus inventor, testibus Quintiliano et Horatio. *Idem.*

Origo et principium] Testibus supra citatis. Fortioris autem tragœdiæ auctorem cur facit? Quia verbis et sententiis virilior et gravior est. Aristophanes Ranis: Ἀλλ', ὦ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων πυργώσας ῥήματα σεμνὰ, καὶ κοσμήσας τραγικὸν λῆρον. Ubi Scholiastes, πυργώσας, inquit, αὐξήσας καὶ μεγάλα εἰπών. Huic etiam Menedemus primas detulit. Laërtius: Αἰσχύλῳ δὲ τὸ πρωτεῖον ἀπεδίδου. Celebratur etiam Epigrammate Antipatri: Ὁ τραγικὸν φώνημα καὶ ὀφρυόεσσαν ἀοιδὴν Πυργώσας στιβαρῇ πρῶτος ἐν εὐεπίῃ, Αἰσχύλος Εὐφορίωνος, Ἐλευσινίης ἑκὰς αἴης Κεῖται κυδαίνων σήματι Τρινακίην. Quod ita verti: *Clamores tragicos ampullatosque sonores, Magniloqui panxit qui prior oris opus, Æschylus Euphorionis, Eleusina alma propago Mortuus, est aptus corpore Trinacriam.* Fuit Cyrenæus, familiaris Callimachi. Athenæus lib. VIII. Unum etiam addo. Macrobius Æschylum satis audacter ausus est Siculum facere lib. v. cap. 19. contra quem manifesti testes Pausanias et Plutarchus in Cimone. Sed Saturnalium scriptorem errare fecit exsilium Tragici, quod plerumque omne in Sicilia apud Hieronem egit. *Colerus.*

§ 3 *Non vulgaris etiam Homeri, &c.*] Cum inter omnes ferme Scriptores magna sit de Homeri patria parentibusque dissensio, de morte tamen convenit inter omnes, quod dum in Ioniam insulam navigasset, et in piscatores, qui littoribus appulsi sese pediculis expurgabant, forte fortuna incidisset, quæsivit ab eis numquid haberent, vel, ut alii dicunt, quid illic agerent. Erat enim, teste Cicerone Tuscul. v. circa finem cæcus. Qui obscure satis responderunt, perdidisse quod ceperant; quod vero non cepissent, habere. Vel, ut alii dicunt, quod capimus perdimus; quod quærimus, habemus. Significabant autem sese purgare pediculis, et ita quos caperent, perdere, quos non cepissent, in vestimentis habere. Quod ænigma cum interpretari non posset, nimio dolore confectus migravit de vita. Honorificentissime autem a civibus sepultus fuit, et in illius sepulchro epigramma incisum: 'Conditus hoc tumulo vates divinus Home-

rus, Heroum cecinit qui bene facta ducum.' *Oliver.*

Quæstionem, &c.] Sequitur opinionem eorum, qui dicunt, non interrogatos piscatores quid haberent, ultro quæstionem proposuisse; scil. venamur bis quinis canibus; quod capimus, perdimus, quod quærimus, habemus. Constat autem, ut diximus, teste Cicerone, Homerum fuisse cæcum. *Oliv.*

§ 4 *Sed atrocius, &c.*] De Euripide satis supra dictum est in capite de Fiducia, quod vero ad ejus mortem pertinet, sic breviter Gellius tradit lib. XV. cap. 20. Cum in Macedonia apud Archelaum regem esset, utereturque eo rex familiariter, rediens nocte ab ejus cœna, canibus a quodam æmulo immissis, dilaceratus est, et ex vulneribus mors secuta est. Sepulchrum autem ejus et memoriam eo Macedones dignati sunt honore, ut in gloriæ quoque loco prædicarent: Οὔποτε σὸν μνῆμα, Εὐριπίδης; ὤλετο ποῦ, quod egregius Poëta, morte obita, sepultus in eorum terra foret. Quamobrem cum legati ad eos ab Atheniensibus missi petiissent, ut ossa Athenas in terram illius patriam permitterent transferri, maximo consensu Macedones in ea re deneganda perstiterunt; Archelaus vero rex, audita tam indigna morte Poëtæ, quam primam jussit capillos sibi et barbam resecari in signum doloris. *Oliver.*

Euripides finitus] Lege præter A. gellium Solinum cap. 15. Plutarchum in Lycurgo. Ejus sepulchrum celebrant Plinius, Vitruvius, Ammianus lib. XXVII. *Coler.*

Archelai] Qui Alexandro successerat in partem regni. *Oliv.*

§ 5 *Sophocles*] Plinius Nat. Hist. lib. VII. 'Gaudio,' inquit, 'periere præter Chilonem, de quo diximus, Sophocles et Dionysius Siciliæ tyrannus, uterque accepto tragicæ victoriæ nuntio.' De hoc alio loco: 'Sophoclem tragici cothurni principem defunctum sepelire Liber pater jussit, obsidentibus mœnia Lacedæmoniis: Lysandro eorum rege, in quiete sæpius admonito, ut pateretur humari delicias suas. Requisivit rex, quis supremum diem Athenis obiisset, nec difficulter ex his, quæ Deus significasset, intellexit, pacemque funeri dedit.' *Idem.*

Sophocles ultimæ] De ejus morte non convenit inter Lucianum et Simonidem lib. III. Ἀνθολογίας. Lege et Ciceronem de Senectute, Plutarchum in Commentario ἐν πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον. Sed et Aristophanis Scholiasten et Pausaniam. *Coler.*

§ 6 *Paratas ei ficos*] Ita vulgo. Manuscripti libri *ficus* habent in quarta declinatione. Sic Juvenalis Sat. XIV. 'Si vis aliam decerpere ficum.' *Idem.*

Merum] Purum vinum ut bibat, ne illi ficus noceant, quæ bibentibus aquam nocere solent. *Bad.*

Salebris] Asperitatibus spiritus anhelitum ipsum suffocantis. *Idem.*

§ 7 *At Pindarus*] Hic Lyricus Poëta fuit, olim suo tempore præstantissimus, vel certe Quintiliano teste, novem Lyricorum longe princeps magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum ac verborum copia, veluti quoddam eloquentiæ flumen, quem Horatius dixit nulli quidem imitabilem esse. Legitur, quod cum Alexander Magnus Thebas cepisset, urbemque illam diriperet, ac cives sub corona venderet, soli Pindaro, ejusque familiæ, propter ingenii nobilitatem egregiamque doctrinam parci jussit; cujus mors minime vulgaris fuit; cum enim ludos spectaret, et præ lassitudine spectaculi somno gravatus, in gremio cujusdam pueri, cujus studiosissimus erat, caput deposuisset, non prius decessisse cognitus est, quam peractis ludis, Gymnasii princeps juberet omnes exire, et frustra Pindarum excitasset, quippe

qui 'in æternam clausisset lumina noctem.' *Oliver.* *At Pindarus*] Mendacium est, quod de Pindaro scribit Solinus lib. VII. Nam quod ille de Pindaro narrat, id Simonidi accidit. Cicero de Orat. II. Quintilianus. Valerius lib. I. cap. 8. *Coler.*

§ 8 *Sicut Anacreonti*] Hic Teius patria Lyrici carminis poëta, cujus meminit Horatius Odarum lib. v. 'Non aliter Samio dicunt arsisse Bathyllo Anacreonta Teium, Qui persæpe cava testudine flevit amorem.' Pari ratione Ovidius libro Tristium secundo: 'Quid nisi cum multo Venerem contemnere vino, Præcepit docti Teia Musa senis?' *Oliver.*

Humanæ vitæ, &c.] Quia secundam jam agebat ætatem.

§ 9 *Jungam illos, &c.*] Duos subjungit, qui ejusdem propositi et exitus fuerunt, Milonem Crotoniensem, et Polydamantem athletam. De Milone Gellius Noct. Att. lib. XV. cap. 16. 'Milo Crotoniensis,' inquit, 'Athleta illustris, quem in chronicis scriptum est Olympiade prima coronatum esse, exitum habuit vitæ miserandum. cum jam natu grandis artem athleticam deseruisset, iterque faceret forte solus in locis Italiæ sylvestribus, quercum vidit proxime viam, patulis in parte media ramis hiantem. Tum experiri volens credo etiam tunc an ullæ sibi reliquæ vires adessent, immissis in cavernas arboris digitis, deducere et rescindere quercum conatus est; ac mediam quidem partem discidit, divellitque. Quercus autem in duas deducta partes, cum ille, quasi perfecto, quod erat connixus, manus laxasset, cessante vi, rediit in naturam, manibusque ejus retentis inclusisque, stricta denuo et cohærens, dilacerandum hominem feris præbuit.' Solinus: 'Milonem quoque,' inquit, 'Crotoniensem egisse omnia, supra quæ homo valet. Etiam hoc proditur, quod ictu nudæ manus taurum fecit victimam, eumque solidum, quo mactaverat die, absumpsit solus non gravatim. Super hoc nihil dubium, nam factum elogium extat. Victor ille omnium certaminum quæ obiit.' Cicero in Catone Majore: 'Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui cum senex esset, et jam athletas se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansque dixisse: At hi quidem jam mortui sunt.' Hunc Milonem tantæ fortitudinis fuisse dicit Plin. Nat. Hist. lib. VII. ut cum constitisset, nemo eum vestigio educere posset; malum tenenti nemo digitum corrigere. Strabo vero lib. VI. dicit hunc Pythagoræ discipulum fuisse, et cum forte columna quisquam in Philosophorum contubernio laboraret, Milonem subeuntem salvos reddidisse universos, deindeque seipsum extraxisse, quo membrorum robore fretum, vitæ subversionem offendisse eo genere mortis, quo supra monstratum est. *Oliv.*

Cuneis adactis] Infixis cuneis. Nam cum agrestes quercum scindere voluissent, cuneos adegerant, ut eos in quercu relinquerent. Est autem cuneus instrumentum ligneum, quod desinit in latitudinem acutam, in superiore parte crassum et obtusum, quo scinduntur arbores. Virgilius: 'Et cuneis scindebant fissile lignum.' Gellius vero dicit arborem fuisse patulis ramis hiantem, non cuneis scissam. *Idem.*

In suam naturam revocata] Cum rediisset in seipsam, sicque se clausisset, ac si solida extitisset. *Idem.*

Tot gymnicis palmis] Tot victoriis, quas in gymnasio certando reportaverat; nam, ut diximus, athleta fortissimus fuerat, qui in omnibus agonibus victor evaserat. *Idem.*

§ 10 *Imbris causa*] In Veneta editione non male legitur, *imbribus*. *Imbris causa*] Ita vulgo. Lipsius omittit, *causa*, quod quomodo possit fa-

cere, non video. Pausanias et Suidas æstus, non imbris causa petitam latebram scribunt. *Coler.*

Dementis fati] Mortis per dementiam initæ, quia nunquam aliud sortitus est sepulchrum. *Badius.*

Cap. xiii. *Fortuitos*] Qui casu quodam contigerunt, ut Tulli, et fœminarum, atque Æschyli. *Oliv.*

Viriles] Ut Catuli et Comæ. *Idem.*

Temerarios] Ut Milonis Crotoniatæ et Polydamantis. *Idem.*

§ 1 *M. Aquilius*] Ariobarzanes a Tigrane jussu Mithridatis Cappadocia pulsus, Romam venit, et eodem tempore mortuo Nicomede, filius ejus Nicomedes a Mithridate pellitur regno, qui cum et ipse supplex Romam venisset, decernitur in Senatu, ut rex uterque restituatur in regnum. Quam ad rem missi sunt M. Aquilius et Manlius legati, qui comparato exercitu, cum adversus Mithridatem infeliciter pugnassent, captus Aquilius, maluit in servitutem regis venire, quam fortiter pugnando, aut sibi mortem inferendo, gloriose interire. *Oliv.* *M. Aquilius*] Appianus Attilium vocat. *Corradus.* Contigit A. U. DCLXV.

§ 2 *Cn. quoque Carbo*] Historia Carbonis notata est in cap. de Ingratitudine: ubi ostendimus illum a Q. Pompeio victum et morti destinatum, cum duceretur ad supplicium, vitæ cupiditate motum, breve tempus orasse, tantisper dum exoneraret ventrem. De quo Cicero in Epist. Fam. lib. ix. mentionem facit, et eum cum fratre Scurram appellat. Sciendum est autem duos fuisse Carbones, alterum Marianæ partis, qui cum Mario, Cinna, et Sertorio Romam occuparunt, et mortuo Mario consul factus est cum juniore Mario, qui multa fœda in urbe facinora commiserunt. De hoc Carbone nunc loquitur Valerius. Alterum virum Senatorium, Syllanæ partis, quem Carbo superior, cum aliis quibusdam Senatoribus in curiam vocatum, crudelissime trucidavit. De quo Orosius lib. v. 'Damasippus,' inquit, 'prætor, incitante C. Mario consule Q. Scævolam, C. Carbonem, L. Domitium in curiam, quasi ad consultandum per Antistium vocatos, crudelissime occidit, corpora interfectorum per carnifices unco tracta, atque in Tiberim missa sunt.' *Oliver.*

Pompeii] Quinti.

Flagitium] Turpem pusillanimitatem.

Nec silentio amica] Quia nullo modo tacendum sit, cum reprehensionem mereatur. *Oliv.*

§ 3 *Ita ut vivam*] Ita mihi contingat vivere, ut verum dico, et cervicem constantius præbebo. Hoc autem confirmavit juramento, aut nesciens quid diceret, quia cum jam mori deberet, stultum erat per vitam jurare; sed quia nihil charius habuit, per eam juravit: aut ideo juravit, ut tantisper dum juraret vitam suam prorogaret. *Ita ut vivam*] Non debuit certe vulgatam lectionem mutare Pighius, contra editionum veterum et librorum scriptorum consensum. Formula vetus est: 'Ita vivam dabo.' Seneca epist. LXXXIII. Hic enim Brutus, qui cum periturus mortis moras peteret, ad exonerandum ventrem secessit, et evocatus ad mortem, jussusque præbere cervicem, Præbebo, inquit, ita vivam. Potest tamen etiam scripsisse Valerius: *Ita vivam ut dabo.* Cic. ad Attic. lib. v. Epist. 15. 'Ita vivam, ut maximos sumptus facio.' *Coler.*

Stolidam fidem] Bene stolidam, qui juraverit se victurum, cum paulo post esset moriturus. *Oliv.*

Ext. § 1 *Eadem Xerxem, &c.*] Cum Xerxes Græciæ bellum illaturus ingentem exercitum comparasset, illum in patenti campo, ut forte recenseret, de superiori loco conspiciens, in eam cogitationem venit, ut diceret intra centum annos eorum neminem fore

superstitem, et brevissimæ hominis vitæ conditionem secum ipse cogitans, dicitur illachrymasse, et quamvis Asiaticæ juventutis vicem dolere videretur, suam tamen potius deploravit. *Oliv.*

§ 2 *Referam nunc eos*] Novum caput hic incipiunt vulgati codices, ob illam inductionem Valerii: *Referam nunc eos, quibus, &c.* At aliquot Mss. codices superiori capiti, de Cupiditate Vitæ, annectunt, nec male, ut mihi videtur, cum omnia exempla sint externa ejusdem argumenti. *Pigh.*

Inter paucos felicissimus] Constat Massanisam, post conjunctam cum populo Rom. societatem et amicitiam, omnia habuisse secunda, ut inter felicissimos connumerari merito possit. *Oliverius.*

Custodia canum] Constat canes hominibus esse fidelissimos, et testibus Solino et Plin. lib. VIII. cap. XL. dominos suos æqualiter omnes diligere, sicut multis exemplis patet. Nam in Epiro domini percussorem in cætu agnitum latratu canis prodidit. Jasone Lycio interfecto, canis ipsius, aspernatus cibum, inedia obiit. Lysimachi regis canis flammæ se injecit, accenso rogo domini, et pariter igni absumptus est. Garamantum regem ducenti canes ab exilio reduxerunt, prœliantes adversus resistentes. Colophonii et Castabalenses, canibus in bella ductis, primas acies instruebant. Appio Junio, Ap. Sisio Coss. damnatum dominum canis, cum abigi non posset, comitatus in carcerem, mox percussum ululatu prosecutus est; cumque ex miseratione pop. Rom. potestas ei cibi fieret, ad os defuncti escam tulit: ultimo inde dejectum in Tiberim cadaver, innatans sustentare conatus est. Multaque alia caninæ fidelitatis exempla commemorat Plinius, quæ consulto prætermitto, ne forte fastidio sint. Sed constat, quod canes soli nomina sua recognoscunt, et iterum meminerunt. *Oliv.*

Liberorum numerus] Quos quinquaginta fuisse, diximus in cap. de Gratitudine.

§ 3 *Alexander*] Non Macedo, sed Pheræus, a Pheræa civitate denominatus, cui imperavit. Est autem civitas Asiæ. Hujus vero Alexandri Cicero Rhetor. lib. II. mentionem facit. *Oliv.*

Compunctum notis] Damnatum et stigmatibus notatum: nam quia fugitivus fuerat, notas illi candenti ferro inusserat herus. *Idem.*

Threiciis] Hoc ideo dixit, quia Thraces servis suis fugitivis has notas imprimere solent. *Idem. Notis Threiciis*] Quibusdam stigmatis, quibus Thraces, tanquam ad insigne fortitudinis, se pungunt. Unde non accedo ad mentem Oliverii, qui crimine convictum sic notatum autumat. *Bad.*

Pellicatus] Adulterii. Est enim pellex, quæ cum alieno viro concubuit, et dicitur pellex uxoris ejus, quo cum rem habet, a pelliciendo dicta. *Oliv.*

§ 4 *Age, Dionysius Syracusanus*] Cicero Tuscul. lib. V. inquit, 'Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, cum quinque et viginti natus annos dominatum occupasset: qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus præditam servitute oppressam tenuit civitatem? Atque de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse ejus in victu temperantiam, in rebus gerendis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et injustum. Ex quo omnibus bene veritatem intuentibus, videri necesse est, esse miserrimum: ea enim ipsa quæ concupierat, ne tum quidem, cum omnia se posse censebat, consequebatur; qui cum esset bonis parentibus atque honesto loco natus, (etsi id quidem alius alio modo tradit,) abundaretque

æqualium familiaritatibus et consuetudine propinquorum, haberet etiam more Græciæ quosdam adolescentes amore conjunctos, credebat eorum nemini; sed iis, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis detraxerat, et quibusdam convenis, et feris barbaris corporis custodiam committebat; ita propter injustam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat: quinetiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit; ita sordido ancillarique artificio regiæ virgines ut tonstriculæ tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab iis ipsis, cum jam essent adultæ, ferrum removit, instituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. Cum duas uxores haberet, Aristomachen civem suam, Cloridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur, et perscrutaretur ante, et cum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset, ejusque fossæ transitum ponticulo ligneo conjunxisset, eum ipsum, cum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque cum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex alta turri solebat; atque is, cum pila ludere vellet (studio enim illo delectabatur) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic cum quidam familiaris jocans dixisset, huic certe vitam tuam committis, arrisissetque adolescens, utrumque jussit interfici; alterum qui viam demonstrasset interimendi; alterum qui id risu approbasset.' Hæc Cicero. Hinc facile intelligi potest, quam miser fuerit tyrannus iste tanta suspicione plenus. *Oliv.*

Candentium juglandium] Juglandes, teste Nonio, sunt agrestes. Macrob. Saturnal. lib. II. c. 14. 'Nux ista juglans,' inquit, 'secundum nonnullorum opinionem, a juvando et glande dicta existimatur.' Gravius vero Bassus lib. de Significatione verborum hoc refert: 'Juglans arbor perinde dicta est, ac Jovis glans; nam quia id arboris genus nuces habet, quæ sunt suaviore sapore, quam glans est, hunc fructum antiqui illi, qui egregium, glandique similem, ipsamque arborem Deo dignam existimabant, Jovis glandem appellaverunt, qui nunc literis interlisis juglans nominatur.' De quarum specie Plinius multa dicit. *Idem.* *Candentium juglandium*] Incensarum. Putamina enim nucum, eo quod pinguia, faciliter incenduntur, tenuemque calorem, sed latam flammam emittunt tali ministerio non ineptam, statimque in carbones vertuntur. Unde carbone candente Cicero usas dicit. *Badius.* *Ut candentium juglandium aut nucum putaminibus*] Ita vulgo. Verba, *aut nucum*, e glossemate adjuncta videntur: est enim nucum genus juglans. Cicero Tuscul. v. iisdem pene verbis hæc dicit: 'Et tamen ab illis ipsis cum jam essent adultæ ferrum removit; instituitque ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent.' *Pigh.*

Excussæ] Scrutatæ et investigatæ an ferrum haberet.

CAP. XIV. *Altiore doctrina*] Alludit ad Anaxagoræ Homœomer. de qua Lucr. 'Nunc ad Anaxagoræ veniamus Homœomeriam.' Servius: 'Secundum Anaxagoram, qui Homœomeriam dicit, id est, omnium membrorum similitudinem, esse in rebus creandis, id est, ex ossibus, sanguine, ac medullis.' Lege Plutarchum Placitis lib. v. cap. 11. et 12. Plinium lib. VII. Solinum cap. de Homine. *Coler.*

Contextui] Compositioni sanguinis.

Nec parvum argumentum] Horum Philosophorum opinionem sequitur Solinus capite quinto. Dicit enim: 'Jam vero qui defixum animum referat ad similitudinum causas, quantum

artificis naturæ ingenium deprehendet? Interdum enim ad genus spectant, et per sobolem in familias transitum faciunt: sicut plerunque parvuli modo nævos, modo cicatrices, modo qualescunque originis suæ notas ferunt: ut in Lepidis, quorum tres, intervulsa tamen serie, ex eadem domo, obducto membrana oculo, similes geniti reperiuntur; vel in Byzantino nobili pugile, qui cum matrem haberet adulterio ex Æthiope conceptam, quæ nihil patri comparandum reddidisset, ipse in Æthiopem avum degeneravit.' Hæc Solin. Physici vero dicunt id plerumque accidere, ut in conceptione mulier ad alicujus imaginem adjecerit animum, et cum in eam tota fuerit intenta, similitudinem ejus partum sive conceptum inde contrahere. Quod probant ex muliere quadam, quæ cum pudica semper habita fuisset, Æthiopem tamen peperit; cujus rei causam cum maritus diligentius investigasset, qui stupri jam suspectam uxorem habere cœperat, cognovit a Physicis, quod tempore conceptionis uxor eum Æthiopem, quem in cubiculo depictum habuerat, conspexisset, et in eum tota fuisset intenta; conceptus inde similitudinem duxerat. Quod idem sentire videtur Plinius Nat. Hist. lib. VII. cum dicit: 'Similitudinum quidem in mente reputatio, et in qua credantur multa fortuita pollere, visus, auditus, memoriaque, haustæque imagines sub ipso conceptu: cogitatio etiam utriuslibet animum subito transvolans, effingere similitudinem, aut miscere existimatur. Ideoque plures in homine, quam in cæteris omnibus animalibus differentiæ, quoniam velocitas cogitationum, animique celeritas, et ingenii varietas multiformes notas imprimit, cum cæteris animantibus immobiles sint animi, et similes omnibus singulisque in suo cuique genere.' *Oliver.*

§ 1 *Ingenuæ stirpis*] Solinus dicit humili loco natum, Plinius e plebe natum.

Pompeius in illis] Unum tantum refert Solinus. *Corrad.*

Speciem civis amplissimi] Ut qui Magni agnomen meruerit. *Bad.*

§ 2 *Menogenis*] A quo etiam Strabonis cognomen accepisse dicitur; nam Menogenes Strabo coquus ille vocabatur. *Oliv.*

Eximiæ vero nobilitatis] Ejus consulatus A. U. DCXV. laudatissimus fuit.

Cognominibus] Ut Scipionum, quorum duo Africanus, unus Asiaticus dicti sunt. *Oliv.*

Victimario] Victimarius est sacerdotum minister, qui sacrificantibus ministrabat, ut supra diximus. *Idem.*

§ 4 *Sed alter ex quodam asseclarum cognomen Spintheris traxit; alter, nisi Nepotis a moribus accepisset, Pamphili retiarii, cui simillimus esse ferebatur, habuisset*] Ita vulgo. Legendum ut in Mss. habetur, *ex quodam secundarum cognomen Spintheris; alter, nisi Nepotis amoribus accepisset, Pamphili tertiarum, cui simillimus esse ferebatur, habuisset.* Sic etiam Plinius rem explicat, qui hoc exemplum a Valerio desumpsit: 'Sicut Spinther secundarum tertiarumque Pamphilus collegio Lentuli et Metelli consulum.' Loquitur enim Valerius de histrionibus, non de gladiatoribus, inter quos retiarii nomen est; sed in scena quidam dicebantur primarum, vel secundarum, vel tertiarum actores, quemadmodum Græcis δευτεραγωνίσται, et τριταγωνίσται. Itaque Cicero Verrina I. 'Ut in actoribus Græcis fieri videmus sæpe illum, qui est secundarum aut tertiarum partium, cum possit aliquando clarius dicere, quam ipse primarum, multum summittere, ut ille princeps quam maxime excellat.' Vide quæ istic Pædianus. *Pigh.*

Nepotis] Qui Pius dictus erat. *Nepotis*] Dictus enim fuit Nepos. Ne-

potem dictum, quasi Q. Metelli Macedonici nepotem, significat Asconius. Quod videtur esse contra sententiam Valerii. Aliquando etiam suspicatus sum legendum apud Valerium, *Nisi Nepotis a majoribus accepisset*. Sed suspicor tantum. *Coler.*

Ext. § 1 *Unus ex æqualibus*] In hoc dissentit a Solino et Plinio Valerius, qui regiæ stirpis Artemonem fuisse dicit, illi vero ex Syriaca plebe virum. *Oliv.*

Artemon] Ita et Plinius lib. VII. c. 12. Sed Artemon et ex plebe dicitur a Solino cap. 4. *Corrad.*

§ 2 *Milesium*] Ita vulgo, ab oppido Mileto, quod fuit in Ionia. Sed legendum ex Manuscriptis, *Mylasenum*. Est autem Mylasa Cariæ urbs Plinio, Stephano, aliisque.

Concitatæ facundiæ] Strabo l. XIII. μέγιστον ῥήτορα facit, et discipulum Diotrephæ Antiocheni. Idem eodem loco ait suo tempore vixisse. Ergo et Valerii, aut paulo ante. *Coler.*

Gymnicorum servo stramenta gymnasii colligenti] Ita vulgo. In veteribus libris correcte: *Cymæorum servo strigmenta gymnasii colligenti*. De Cymæis ita Stephanus: Κύμη πόλις Αἰολίδος πρὸ τῆς Λέσβου, ἀπὸ Κύμης Ἀμαζόνος· ἐκαλεῖτο δὲ Ἀμαζόνιον· τὸ ἐθνικὸν, Κυμαῖος· ἐντεῦθεν ἦν Ἔφορος ὁ ἱστορικὸς καὶ Ἡσίοδος. Eadem Strabo scribit lib. XII. ‘Hybreas orator itaque perquam similis erat Cymæorum servo publico, qui strigmenta gymnasii colligebat.’ Sunt autem *strigmenta* sordes, quæ deterguntur e corporibus athletarum, vel exercentium se in gymnasiis. Utitur vocabulo frequenter Plinius, ut lib. XV. cap. 4. ‘Olei usum ad luxuriam vertere Græci, vitiorum omnium genitores, in Gymnasiis publicando. Notum est, magistratus honoris ejus octogenis sestertiis strigmenta olei vendidisse.’ *Pighius.*

Strigmenta] Potest et scribi, *stramenta*, quæ Græci tapetas appellant, quæ spectatoribus substernebantur in scena. Hic ergo servus, peractis ludis, hos tapetas et reliqua scenæ ornamenta colligebat. *Oliv.*

§ 3 *Ille vero, &c.*] Solinus horum similitudinis meminit, sed jocosi, vel, ut Valerius dicit, petulantis dicti mentionem nullam facit. Dicit enim: ‘Piscator e Sicilia proconsuli Suræ præter alia etiam rictu oris comparabatur, ita ut in eodem vocis impedimenta, et tardatæ sonus linguæ naturalibus offendiculis congruerent.’ Quod vero de jocoso responso tradit Valerius, illud vel certe simile Macrobius in Augustum refert fuisse dictum. Dicit enim: ‘Soleo in Augusto magis mirari quos pertulit jocos, quam quos protulit, quia major est patientiæ quam facundiæ laus, maxime cum æquanimiter aliqua etiam jocis mordaciora pertulerit. Cujusdam provincialis jocus asper innotuit: intraverat Romam simillimus Cæsari, et in se omnium ora converterat. Augustus perduci hominem ad se jussit, visumque hoc modo interrogavit: Dic mihi, adolescens, fuit aliquando mater tua Romæ? Negavit ille, nec contentus, adjecit, sed pater meus sæpe.’ *Oliver.*

Virgis et securibus subjecto] Quasi homini, qui proconsuli subjectus esset. in quem virgas expediri et secures parari jubere potuisset proconsul. *Oliv.*

Cap. XV. *Uni tantummodo anceps*] Periculosa tantum piscatori Siculo, qui proconsuli Suræ temere satis respondisse visus est. *Oliv.*

§ 1 *Nam ne Equitium*] Ne omittam, inquit, Equitium, qui cum C. Graccho simillimus esset, se in Gracchorum familiam, tanquam Tiberii filium inserere voluit, annitente Lucio Apuleio Saturnino tribuno plebis, qui gravissimas ex hac re in populo seditiones excitavit, ut in capite de Seditione dictum est. *Idem.*

Firmo] Oppidulo Piceno.

Turbulento vulgi errore] Quia, ut

diximus, cum a Mario quintum consulatum gerente in carcerem conjectus esset, eo quod contra leges tribunatum peteret, tantam seditionem in urbe concitavit, ut populus carcerem confregerit, illum eduxerit, atque etiam humeris susceptum per urbem, tanquam de Senatu triumphans, cum summa alacritate portaverit. *Oliv.*

§ 2 *Coloniæ veteranorum*] Coloniæ dicebantur, ad quas e majori civitate coloni mittebantur. Solebant autem frequenter Romani veteranos et emeritos milites ad ejusmodi oppida mittere, eorumque bona, qui sibi rebelles, contumacesque fuissent, condonare. *Oliver.*

Municipia] Civitates, quæ propter beneficia fuissent Romana civitate donatæ. *Idem.*

§ 3 *Nec divi quidem Augusti*] Inventus est, inquit, impudentissimus homo, qui se Octaviæ, Augusti sororis, et Marci Antonii filium mentiri ausus fuerit. *Idem.*

Clarissimæ ac sanctissimæ] Hoc non usquequaque assentatorium est. Nam constat, teste Plutarcho in vita Antonii, hanc fuisse magnæ virtutis fœminam, quæ mirum in modum diligeretur a fratre, cui, cum neglecta ab Antonio palam esset, persuaderi non potuit, ut relicta Antonii domo seorsum habitaret, turpe existimans esse, ut duo Romanorum imperatores ad arma civilia concitarentur, alter amoris gratia, alter quod pellex sorori anteponeretur; atque hæc non verbis, sed re ipsa comprobavit: nam neque Antonii domum deseruit, neque filiorum ejus curam remisit, sed diligenter excoluit, non solum communes, sed etiam ex Fulvia ante susceptos; amicos etiam Antonii, qui vel petendi magistratus, vel cæterarum rerum gratia Romam venissent, suscipiebat, fovebat, et si quid opus erat, pro illis a Cæsare impetrabat. Quinetiam ferunt, cum Antonius divortii libellum misisset, atque etiam qui Octaviam domo expellerent, egressam illam cum omnibus Antonii filiis, præter majorem natu, qui tum erat cum patre, plorantem et inique ferentem, quod et ipsa una ex causis discordiæ civilis putaretur. *Idem.*

Remo] Unde veteris est moris, perniciosos et perditos ad remigium damnare. *Bad.*

§ 4 *Q. Sertorii*] Qui Nursia Sabinorum urbe oriundus, non obscuro genere natus, orator prius, deinde clarissimus imperator tempore bellorum civilium fuit, ut supra satis dictum est. *Idem.*

§ 5 *Centumvirale judicium*] De quo supra dictum est in cap. de Judiciis, ubi de hasta centumvirali.

Justis et æquis] Ut vix permiserit contra eum, ut justum erat, sententiam ferri. *Bad.*

Consternatio] Concitatio populi, qui veluti mente carens in Trebellii favorem concitatus esse videbatur. *Oliv.*

Religio] Justa observatio jurisjurandi ex religione. *Bad.*

§ 6 *Verum postquam a Syllana violentia Cæsariana æquitas reduxit gubernacula Romani imperii justiore principe obtinente rempublicam*] Ita vulgo. Extrema verba, *rempublicam,* in vetustis codicibus quinque non extant. Et abesse, salva sententia, possunt, legendo *reluxit,* pro *reduxit,* hoc modo: *Verum postquam a Sullana violentia Cæsariana æquitas reluxit, gubernacula Romani imperii justiore principe obtinente.* Quæ forma loquendi a Valerio non aliena est, nec adeo ab ipsa veritate; constat enim post Sullæ dominationem non statim imperii gubernacula ad Cæsarem esse revoluta. *Pigh.*

Imperio] Quod Ariarathes obtinuerat.

§ 2 *Coëgit*] Ordo est: Idem Augustus coëgit barbarum quendam, &c. impendere justo supplicio, quanquam

caput dementer imminens imperio esset fultum credula suffragatione civitatum et gentium totius orientis. *Oliv.*

FRAGMENTUM LIBRI DE NOMINIBUS.

PRÆF. *In epitomen suam C. Titi Probi præfatio*] Hic titulus in multis veteribus libris non habetur, et in aliquibus, ut dixi, sunt aliæ præfatiunculæ librariorum arbitratu compositæ. At in Campensi codice nulla est præfatio. Quemadmodum enim in aliis novem libris, ita et hic solummodo præfiguntur tituli, quos abbreviatorem Julium Paridem omisisse dicunt librariorum præfatiunculæ, et sunt quidem tales: *De nominibus, De pronominibus, De cognominibus, De agnominibus, De appellationibus potestatum, De verbis Romanæ historiæ.* Ex quibus facile colligi potest, librarios fragmentum istud Epitomes de nominum ratione non solum, sed et alia quædam collectanea, veluti appendices ad declarandum Valerium ejus libris adjecisse, ex antiquis quidem auctoribus deprompta, sed quæ posteriores pro suo judicio male consarcinarunt, mutarunt, et detruncarunt. Nam huic fragmento de nominibus, quod continue post titulos istos sequitur, in Campensi codice annexa est alia quædam epitome de appellationibus potestatum, et de Rom. historiæ vocabulis; velut arguunt etiam ex dictis titulis duo postremi. Attamen hæc ab alio recentiore videtur esse composita, et vix digna luce, nedum Valer. Maximo: qualiscunque tamen est, non minus prodesse forsan posset imperitioribus, quam illa, quæ ex Pomponio JCto de Orig. Jur. ac magistratuum non admodum fideliter est compilata.

DE PRÆNOM. *Decimi hujus operis libri per C. Titum Probum Epitome De prænomine*] Ita vulgo. Atque hæc item inscriptio non habetur in MSto Camp., nec in aliis.

Quod Romulus, et Remus, Faustulus] Deest altera copula. Nam in Campensi V. C. et aliis Mss. sic legitur, *et Remus et Faustulus.* Cæterum Varronis opinionem istam sequitur item Appianus Alexandrinus, scribens Romanos ab initio usos uno nomine, dein duobus, postea tribus.

Rheam Sylviam] V. C. *Ream Silviam.* Quæ orthographia antiqua est Romana, non Græcissans; quippe sine aspiratione vel *y* in Sylviorum nomine.

Amulium Silvium] V. C. *Amulum Silvium.* Nec adeo male. Nam prisca fuere prænomina apud Albanos, Amulus, Romulus, Numitor, Tutor, necnon Romus, Remus, et alia quæ postmodum non usurpata obsoleverunt.

Agrippam Sylvium] In V. C. *Agripam Silvium.* Item antiq. simplici *p.* Nam ab ægro partu prænomen inventum est. In Sambuci codice hic omittitur.

Tutorem Clodium] V. C. *Tutorem Clœlium.* Recte. Nam Clœlia gens a Clœlio Æneæ comite appellata est, Dionysio et Festo testibus. Quæ apud Albanos in Latio inter antiquissimas et nobilissimas fuit. Post Sylviam enim, in Numitore deficientem, ejus regni principatum et gubernacula tenuit sub Numa et Tullo Hostilio regibus; et demum Alba sub Suffetio dictatore diruta, Clœlii Romam a Tullo rege cum omni alia nobilitate traducti etiam sunt, atque

inter patres etiam lecti, sicut Livius, Dionysius, et alii scripsere.

Pompeium Pompilium] V. C. *Pompum Pompilium.* In Livio, Dionysio, Valerio Maximo, patrem Numæ regis *Pomponem Pompilium* appellatum legimus; in Plutarcho autem *Pomponium Pompilium.* Atque hæc varietas librariorum negligentiæ imputanda est. Cæterum prænominis antiqui formam magis retinent illa, *Pompus*, vel *Pompo:* tertium, *Pomponius*, gentilitium nomen potius est quam prænomen.

Putilianum Lavianum] In quibusdam Mss. *Pirtilianum Lavinianum:* in Sambuci libro, *Postulanum Lavianum*, habemus. Sed æque obscura hæc; immo, ut Verrii Flacci verbis dicam, intermortua et sepulta jam sunt vocabula.

Volsium Valentium] V. C. *Volesum Valesium.* Prænomen hoc extat ita quoque, *Volesus.* In antiquissimi termini marmorei fragmento Romæ apud Maffeios: P. VALESIVS. VOLESI. F. POPLICOLA. Verum in marmoribus Capitolinis *Volusus*, non *Volesus*, scribitur. Priscum valde in Sabinis fuit, et genti Valesiæ, quæ deinde Valeria dicta est, vel ante Romam conditam familiare; quo item usus est primi Poplicolæ pater. Hinc apparet primum *Volesos*, postea *Volusios*, dictos esse *Valesios:* et hoc loco *Volesum Valesium* legendum esse. Hic enim ille videtur esse princeps gentis Valeriæ, quem cum T. Tatio rege Romam transtulisse domicilium, tradunt Dionysius Halicarnassæus et Plutarchus.

Allium Sumusileaticum] Nihil habet sani. In V. C. *Allum Funnisiluticum.* Suspicor duos hic nominari et adduci pro exemplo, scilicet prænomine et nomine. *Allus* enim prænomen priscum est, unde *gens Allia* nuncupata. Reperiuntur vetustissimi nummi argentei cum Apollinis capite, et biga Dianæ, quam cervi juncti trahunt, inscripto titulo C. ALLI. Sic etiam ab Aulo prænomine gens Aulia nomen accepit, atque aliæ multæ ab aliis. Nisi fortasse quispiam hic Tallum Turanium adferri velit opinari, quem etiam cum T. Tatio rege Romam e Sabinis habitatum scribit Dionys. lib. II. Sed in tam obscuro et lubrico loco pedem figere difficile est.

Hetruscis, recitant Lartem Porsenam ab Equicolis; Septimium Medium] Correctius et dilucidius hæc ita habentur in V. C. Campensi et Sambuciano: *Ex Tuscis recitant Lartem Porsennam; ab Æquicolis, Septimum Modium primum regem eorum.* Septimus, est rarum quidem prænomen; sed ejusdem tamen rationis ac Quinctus, Sextus, Octavus, Decimus; quæ ab ordine nascendi imposita fuisse affirmat M. Varro. Ejus mentionem reperio apud Livium lib. XXV. in fine, ubi juvenem illum equitem Rom. qui Scipionibus occisis in Hispania reliquias exercitus servavit, appellavit L. Marcium Septimi filium. Ita namque legendum, quando constet moris esse Romani, prænominibus solis patres ac avos notare. Et ab eodem gentilitium quoque nomen provenit Septimiorum, sicut ab aliis etiam Quinctii, Sextii, Octavii, Decimii sunt appellati. Modiæ quoque gentis meminit etiam Cicero, M. Modium equitem Romanum nominans actione in Verrem IV.

Quod ad ultimum dicitur, agnomen: quorum, &c.] V. C. *Adicitur agnomen est.* Unde colligimus legi debere: *quod ad ultimum adjicitur, agnomen est.* Quæ brevis et apta definitio agnominis.

Posthumum Cominium Aruntium, et Posthumum Ebutium Helvam, et Vopiscum Julium, et Opitrem Virgineum Tricoscum, et Paulum Fabium Maximum] Hæc nomina varie admodum exprimuntur in exemplaribus: at in V. C. non male omittuntur aspira-

tiones, quæ antiquitus omitti solent. Sic et nos ea correximus ex fide veteris orthographiæ, quæ adhuc residua est in Capitolinis marmoribus et nummis antiquis.

Gentilium nomina Varro putat fuisse numero, et prænomina circa triginta] V. C. *Gentilicum nomina Varro putat fuisse in numero.* Sed esse legendum suspicor: *Gentilitia nomina Varro putat fuisse innumera, et prænomina circa triginta.*

Ut Posthumius Agrippa] V. C. *Posthumus, Agripa.* Atque hæc quidem fuisse in patriciis gentibus quibusdam antiquis prænomina, fasti consulares demonstrant. Nempe Posthumus reperitur in Cominia et Æbutia: Agripa autem, in Menenia et Furia; sic Proculus, in Julia, Gegania, et Virginia. Quæ prænomina, ut et alia, posteriores plebeiæ præsertim gentes quædam pro cognominibus acceptarunt. Posthumus enim in gente Vibia et Rabiria cognomen est; Agrippa autem in Fonteia, Vibullia, Vipsania, et Asinia; item Proculus in Licinia atque Plautia.

Cæsar et Opiter] Admodum confuse. Sed in Mss. plerisque copula omittitur. Nec male. Nam in Opiter significationes prænominum incipit exponere; quod ipsum quidem fuisse cognomen, non liquet. Porro Cæsar Juliorum cognomen esse constat; sed an prænomen antea fuerit, obscurum quoque nobis est. Adjungit tamen iis, quæ ex prænominibus cognomina facta sunt. Atqui Cæso vetus prænomen esse ejusdem originis et significationis ac Cæsar cognomen Juliæ gentis plures opinantur. Ait enim Plinius lib. VII. cap. 9. primum Cæsarem a cæso matris utero dictum, eademque de causa et Cæsones appellatos fuisse.

Hospes prænomen fuit] In V. C. *Hostes* legitur, item mendose. Verum ex Livio, Macrobio, Cassiodoro, marmoribusque Capitolinis colligere est, *Hostus* legi debere, quemadmodum libro tertio Annalium in istius Lucretii, qui hic adducitur, consulatu demonstravi. Insuper XII. tabulæ ostendunt peregrinos omnes olim appellatos *Hostes* fuisse; quod etiam Cicero et Sex. Pompeius annotarunt. Ex qua voce deducitur istud prænomen, quo usi sunt primi Hostilii et ante urbem conditam; Lucretia item gens, sicut ex fastis consularibus constat.

Lucretius Tricipitius] *Tricipitinus* legendum est ex autoritate marmorum Capitolinorum, quibus nihil est correctius.

Volero enim in prænomen abiit] V. C. *Volero in prænomen abiit*, sine causali conjunctione, quæ superflua est.

Quia nolentibus nasci liberis parentibus videbatur] V. C. *et nolentibus, nasci, &c.* Locus sine sensu multum obscurus est, et e manuscriptis codicibus nihil lucis hactenus depromitur. Poterit tamen duarum literarum mutatione, et unius transpositione, sic fieri multo correctior et dilucidior; si *indebatur* legamus, pro *videbatur*, et *volentibus* pro *nolentibus*, ita: *Volero in prænomen abiit, et volentibus nasci liberis parentibus indebatur.* Nam ominis quiddam in se habet prænomen istud, sicut Tullus, Aulus, Manius, et alia.

Publius Philo] Muta in *Publilius Philo*, ad imitationem Capitolinorum marmorum, in quibus adhuc extat inter tribunos consulari potestate, qui fuerunt A. U. CCCLIV.

Laërtis prænomen est sumptum a Laribus] Locus hic prodigiose corruptus est, et variis erroribus, quem obiter etiam libro Annalium tertio correximus in consulatu hujus Herminii. Nunc vero eundem ad manuscriptorum librorum examen revocare non incongruum videtur. In Campensi legitur, *Lalertis prænomen*, in alio V.C. *Lacertis.* Sed malim, *Lar, lartis*, ad differentiam *Lar, laris.* Has enim

duas voces ita distinguunt veteres Grammatici Priscianus, Sosipater, et alii; ut *Lar*, si familiarem Deum significet, genitivum *Laris* faciat: si prænomen, ut Tolumnii, vel Porsennæ, qui Etruscorum reges fuerunt, faciat *Lartis*. Jam quæ sequuntur, sunt prorsus ab imperitis historiæ librariis confusa et male distincta, qui ex gentilitio nomine, *Herminius*, inauditum prænomen, *Heriminus*, fingere voluerunt. Quid enim succi trahes ex ista lectione vulgata? *Tuscum ante creditum esse fuitque consularis, Heriminus est prænomen Tito Virgineo Casto.* Et manuscripti libri nihil fere dant lucis, nisi quod in quibusdam legatur, *autem*, pro *ante*, quodque distinctiones illæ vulgatæ sint omissæ. Ceterum studiosius animadvertenti palam fiet, duas voces istas, *est prænomen*, transpositas esse perperam apud Herminium, uti hoc prænomen fieret; et eodem errore simul alia quædam esse vitiata. Nam si duas voces illas transferamus altius, et consulum nomina corrigamus ex fastorum fide, meliusque sententiam distinguamus; offeret severior et multo correctior periodus illa in hunc modum: *Tuscum autem creditum est prænomen esse, fuitque consul Lar Herminius cum T. Virginio Tricosto.*

Statius a stabilitate] Lege, *Status*; et paullo postea, *Tullus*, pro *Tullius*. Ita enim in V. C. Nec male. Nam prænomina hæc sunt ex omine sumpta, non secus ac Faustus et Aulus; item Vibus ab omine vitæ, quod ad differentiam alterius appellativi per *b* scribitur. Cæterum Statius, Tullius, Aulius, Vibius, gentilitia sunt nomina, non prænomina.

Prænomen ceperunt] V. C. noster habet, *prænomina sumpserant.* At legendum esse suspicor, *prænomina sumpta erant.*

Natus est, appellatus est] V. C. melius, *natus erat.* Igitur hoc prænomen ex eorum genere est, quæ a tempore nascendi sumpta sunt; velut Lucius, Manius, Marcus, ita et Sertor, qui sationis tempore natus est.

Valerius autem scribit] Joannis Sambuci codex, item alius manuscriptus habet, *Valerius Antias* scribit. Et facile credo librarios cognomen hoc ipsis insuetum mutasse, existimantes Valerii Maximi mentionem hic fieri.

Cnæus, ob insignem rem appellatus] In nostro V. C. hæc multo emendatius habentur, *Gnæus ob insigne nævi appellatus est. Nævum* enim maculam antiquitus *Gnæum* vocari solere, mox etiam ipse dicit; sicut item Sex. Pompeius affirmans, *Gnæus*, corporis insigne et prænomen esse.

Igitur etiam qui in corporibus gigni solet, Gnæus appellatur] Plenius et correctius hæc in veteri codice nostro: *qui in corporibus nævus gigni solet, gnævus appellabatur.*

Qui Næus, levitatem Gaii judicant a gaudio parentum dicti] Confuse, perperam hæc, et mutile: sed melius et distinctius in Campensi manuscripto: *qui Næus, lenitatem velle judicantur. Gaii dicti a gaudio parentum.*

Qui ad flumen Tiberim nascebantur] V. C. *qui ad Tiberim nascebantur.*

Titus a Sabino nomine Tito fluxit] V. C. noster ita: *Titus e Sabino nomine Tito refluxit.* Itidem mendose, sed aperit tamen aliquantulum. Non enim verisimile est, Titum a Tito fluxisse, quando idem prænomen sit; sed potius alio nomine, velut Titorio, sive Titulio. Sex. Pompeius autem, Titus prænomen ortum scribit, a Titulis militibus, ita dictus, quasi tutuli, quod patriam tuerentur. Unde et Tituria gens nomen traxisse videtur unius literæ mutatione, quam valde priscam in Sabinis fuisse, demonstrant antiquissimi nummi argentei cum effigie Sabi Dei. Eos autem inscriptio indicat cusos esse a L. Titurio Sabino. et repræsentant insuper ex his aliqui raptum Sabinarum mulierum,

et aliqui Tarpeiam virginem in Capitolio scutis oppressam; idque in primi cum Romanis belli memoriam, et consortii per affinitatem contracti. Quos nummos in principio fastorum suorum Hubertus Goltzius ex Laurinianis bellissime delineavit. Fortasse igitur legendum est; *Titus e Sabino nomine Titurio fluxit*, vel, *Titulio fluxit*. Ejusdem autem originis et significationis est gentilitium nomen Titius.

Appius ab Actæo] Sambuci codex habet, *Ab Atto*. Quæ vox majorem formam prænominis præfert. Unde Atteia gens dicta esse videtur, et Attia; quæ deinde simplici consonante scribi cœperunt.

Quasi Epopæ] In Campensi, *Epopa alii:* in Sambuci libro, *Ethiopani;* atque ita in omnibus aliis codicibus hic locus admodum monstrose corruptus est, ut hactenus nemo eum corrigere potuerit. Mihi autem in mentem venit opinari, librarios imperitos ibi in Græcam vocem ΣΠΟΡΟΙ, id est, semina, impegisse: ideoque Latinis characteribus imitando Σ. in E. et P. in *p*. item OI, in *œ*, vel *æ*, perperam mutasse. Constat enim antiquitus Spurios vocari solere, vel vulgo vel adulterio conceptos; et veluti temere sparsa semina, patre incerto natos. Atque id ipsum veteres Jurisconsultos etiam affirmasse, Plutarchus scribit in Problematibus; nam volunt ita natis a vero et genuino patre præter semen nihil esse reliquum. Adjecta autem vox *aliter*, vel *ani*, sane videtur ex variorum lectionum notis e margine fluxisse in contextum, et prorsus nihili esse.

Numeri, sola patricia familia usa est Fabia] Ita vulgo, ut et in quibusdam Mss. in aliis autem vox *familia* deest. In Sambuci libro sic: *Numeri sola patricia tantummodo usa est Fabia*. Ubi redundat vox *tantummódo*, ex annotationibus, ut apparet, inserta, et aliæ desunt. In Campensi autem clarius elucent tales annotatiunculæ; nam sic habetur: *Numeris sola patricia gens familia est usa Fabiæ prænomen est*. Ibi nempe monstratur alia supposititia vox *familia*, quæ omnino rejicienda est. Loquitur enim hic auctor de tota gente Fabia ad Cremeram cæsa, non de una Fabiorum familia, quorum postea plures familiæ prænomen Numerii acceptarunt: sicut primum Vibulani, deinde Ambusti, Pictores, et Buteones. Posset igitur ab his erroribus ita vindicari locus iste, et recte suppleri: *Numerii sola patricia gens usa Fabia est prænomine*. Videlicet auferendo voces duas superfluas; et mutando *Numeris*, in *Numerii;* et *Fabiæ prænomen est*, in *Fabia prænomine*. Fabiam vero gentem inter patricias primam fuisse, quæ Numerii prænomen adscivit, etiam Sex. Pompeius scribit, et eandem adfert rationem.

Numeri Iotalicii Malemitani] V. C. correcte, *Numerii Otacilii Maleventani*. Sic quoque nominat eundem Sex. Pomp.

Ei Numeri prænomen imponeret] V. C. *Materni avi prænomen*. Recte; sicut et Sex. Pompeius. Inusitatum enim erat apud Romanos prænomen a parte materna accipere.

Rutilia, Cæsellia, Rodocilla, Mutrulla] In V. C. nostro, *Rutilla, Cæsella, Rodocella*, legitur. Et veterum prænominum formam hæc magis repræsentant. Sex. Pompeius Cæsullam vocari dicit, a cæsiis oculis; et Ravillam a ravis, quod postea cognomen in Cassia gente. Pro, *Mutrulla*, Sambuci codex habet, *Murcula*, atque id diminutive fortassis a *Murcus*, cognomine virili.

Burra a calore dicta] V. C. a *colore*. Nec male. Burros enim Romani appellarunt fulvos ac rubicundos, quos Græci *πυῤῥούς*. Hæc quidem jam dicta prænomina a proprietatibus desumpta transiisse deinde in cognomina reperimus, sicut et Rutilia, teste Sex. Pompeio, qui dicit rutili coloris

studiosas etiam antiquas mulieres fuisse, atque inde traxisse etiam cognomina Rutillas, idque etiam Afranium frequenter indicare.

Publia Mœrea] In Sambuci libro, *Publia, Numeria.* Et hæc quidem prænomina a viris sumpta sunt. Varro tamen putat Marcam et Numeriam muliebri forma non dici: Luciam, Mæniam, Postumam, ut mulierum prænomina agnoscit lib. VII. de L. L. Ergo fortasse, *Mania*, hic legendum erit, pro *Mœrea.*

Caiam esse se diceret] In Campensi ita, *Caiam esse se dicerent C. Titii.*

Finit epitoma de nominibus historiarum et exemplorum Romanorum] Quid autem ex his colligi possit, videant docti. Mihi quidem suspicio oboritur librarios quosdam temere hæc aliter distinxisse hoc modo: *C. Titii finit epitoma, &c.* Atque inde opinionem natam C. Titium auctorem esse hujus epitomes, sicut nunc in impressis exemplaribus proditur. Præfatiuncula tamen, licet a diversis diversimode fabricata, nullibi hoc indicat; sed in quibusdam codicibus, ut dixi, Julius Paris abbreviator decem librorum Valerii nominatur, quorum decimi epitome est de nominum ratione. Sed cujus, quæso, Valerii? nam ad Maximi argumentum ne puncto quidem uno accedit. Itaque videtur potius esse alterius alicujus veteris, qui decem libros non exemplorum, sed de Lingua Latina scripsit, quos Julius Paris in Epitomen redegit: et eorum decimi epitome propterea a librariis Valerii Maximi libris novem adjecta est appendicis vice, quia breviter et succincte Romanorum nominum rationes explicet, quo melius Romana Valerii exempla possent intelligi ab imperatoribus. Quo fine et alia illa epitome in Campensi libro post hanc adjuncta est, de Appellationibus magistratuum, et vocabulis historiæ Romanæ. Quis autem hic Julius Paris, fateri necesse est, non liquere: quamvis ex nominis forma colligi fere possit, libertum fuisse doctum aliquem domus Juliæ, qualibus uti solent grammaticis, vel pædagogis, vel anagnostis. At multo magis obscurum est, quis fuerit C. Titius Probus hic velut auctor epitomes in impressis libris præfixus; quem ego quidem in manuscriptis veteribus nondum repperi, præterquam in unius, ut dixi, Campensis calce adjectum; atque ita, ut ad ipsam extremam fragmenti illius sententiam potius pertinere, quam auctorem ejus notare videatur. Nam si respiciamus ad solemnem illum ritum nuptiarum, cujus ibi fit mentio, et quem etiam pulchre Plutarchus in Problematibus exponit; profecto non inepte nova nupta ex more interrogata semet sponsumque suum bene ominate nominando, Caiam se esse dicebat C. Titii, vel C. Titii Probi, ut videntur habuisse quidam codices, ex quibus nomen auctoris istius translatum est ad præfationem illam primam. Inter priscas enim nuptiarum cæremonias et illud erat, quod auspicatum habebatur, sponsum vel sponsam ab initio nuptiarum non tam propriis, quam bene faustis, ac ominatis appellare nominibus. Quemadmodum et virgines Vestæ sacrandas, pontifex maximus cum caperet, non suo nomine, sed Amatas vocare solebat. Quin et sponsa, ut idem Plutarchus testatur, ad sponsum deducta, et profari jussa; his verbis eum alloqui solet: *Ubi tu Caius, ego Caia.* Ita scilicet depaciscendo fortunarum facultatumque omnium communionem; quasi diceret, ubi tu dominus ac herus, ego domina et hera: ubi tu gaudebis, et ego gaudebo. Quam paritatem conjugii duobus semicirculis signarunt antiquitus, ut dexter maritum, sinister uxorem repræsentet. Qui conjugii copula connexi circulum solvunt, id est, rem omnibus numeris integram et absolu-

tissimam constituunt. Hinc, ni fallor, ortum est, ut antiqui prænomen, Caius, C., et Caia, litera eadem inversa, sic Ↄ. notarint; quæ circulum junctæ constituunt, eodemque mundus, conjugium, generatio, et æternitas hieroglyphice significabatur. Caios autem a gaudio; Titos, ac Titios, a tutando nuncupatos volunt, ut ante dictum est: quæ idcirco nomina habebantur auspicata, ut et cognomen Probus. Atque ista occasione fortassis ita usu vulgata sunt, ut Jurisconsulti in suis scriptis quoscunque fere viros, vel Caios, vel Titios, appellarint; et quascunque mulieres, Caias vel Titias: cum de controversiis inter personas ortis disserunt, et casus exempli causa proponunt.

FINIS NOTARUM VARIORUM.

NOTITIA LITERARIA

DE

VALERIO MAXIMO.

Ex Jo. Alb. Fabricii Bibliotheca Latina, a Jo. Aug. Ernesti auctius edita. T. II. c. 5.

Valerii Maximi Ætas et Libri IX. *Memorabilium.*

VALERIUS MAXIMUS, Romanus, cum per aliquod tempus, petita cum Sexto Pompeio Asia, (II. 6. 8.) militasset, reversus in patriam extremis Tiberii Imp. temporibus (IX. 4. 4.) post cædem Sejani, scripsit ad eundem Imperatorem libros IX. dictorum factorumque memorabilium, digestorum in certas classes; opus jucundum, varium, utile, lectumque Gellio I. 7. Plinio lib. VII. et Plutarcho in Marcello, ut Jo. Sarisberiensem, Petr. Blesensem, et alios juniores prætereamus, Saxonem præcipue Grammaticum, qui eum plurimis Historiæ suæ Danicæ locis est imitatus, ut notatum est ab aliis, tum a Stephanio in notis. *Publii* prænomen Valerio vindicandum non dubitat Marquardus Gudius, auctoritate Codicis Medicei. Igitur ad alium spectat inscriptio vetus, si vetus, quam affert Gaudentius Merula de Gallorum Cisalpinorum antiquitate I. 4.

M. VALERIVS MAXIMVS
SACERDOS
D. S. I. M. STVD
ASTROLOGIAE
SIBI ET SEVERIAE APS
VXORI
H. M. H. N. S.

In Codice Leidensi tamen Valerium Maximum *Marci* prænomine insigniri video. *Maximi* cognomen commune apud Romanos Valeriæ genti, et Fabiæ, et Calvisiæ, aliisque. Vide Ezech. Spanhemium de Usu numismat. T. II. edit. novæ p. 46. 65. 72. &c. Ineptum verborum et sententiarum affectatorem dixit Valerium Jos. Scaliger, quod ejus judicium probat Jan. Rutgersius, quem, si placet, vide VI. 16. Var. Lect. p. 597. sq. In historia quandoque lapsum observavit Car. Sigonius lib. I. emendationum contra Robortellum p. 65. Quoniam omnium manibus terebatur hic scriptor, ideo prodigiosissime corruptum et glossematis interpolatum ad nos pervenisse notat Franc. Modius Epist. 54. et 96. novantiq. Lect. 'Passim,' inquit vir doctus, 'in Valerio observavimus pronominum ellipsin, Græcis quoque usitatam. At imperiti homines de suo illa intruserunt fulciendis sententiis, quod semel dictum volumus de hoc scriptore.' Fulbertus Carnotensis Epist. XCVI. ad Robertum Francorum Regem, affert ex Valerio Rufo in libro Memorabilium capitulo quarto de Prodigiis, quæ apud Valerium Maximum lib. I. Memorabilium cap. 6. de prodigiis n. 5. leguntur.

Utrum Epitome illius operis hodie tantum supersit.

Quos vero hodie sub eo nomine legimus, cum dictionem aliquando prodant illa[1] fere ætate indignam, viri docti habent pro epitoma ex majore Valerii opere concinnata, vel a Julio Paride, ut Vossius conjicit de Hist. Lat. I. 24. (confer Lambecium 2. de Bibl. Vindob. p. 934. quod tamen librarii potius nomen videtur Viro docto in Memor. Trivoltinis a. 1714. p. 51.) vel a Januario[2] Nepotiano, quæ justior forte Cantelii suspicio est. Fundus hujus posterioris opinionis est Epistola, quam ex vetere codice edidit Philippus Labbeus T. I. Bibl. MSS. p. 669. et quia brevior est, hic integram apponere non gravabor:

'Januarius Nepotianus Victori suo salutem.

'Impensius quam ceteri adolescentes literis studes: quo tantum

[1] Erasmus in Ciceroniano : 'Valerius Maximus tam similis est Ciceroni, quam mulus homini, adeo ut vix credas vel Italum fuisse qui scripsit, vel hoc ætatis quod præ se fert vixisse, tam diversum est totum dictionis genus. Afrum quempiam esse dicas, nec ullum carmen elaboratius.' Castrense genus dicendi in Valerio ac Velleio notat Christianus Daumius in libro de causis amissarum Latinæ linguæ radicum pag. 39.

[2] Hunc addes aliis Januariis collectis a Gisb. Cupero in Ἀποθεώσει Homeri p. 271.

proficis, ut exigas scripta Veterum coërceri, mi Victor, quod judicium etiam in senibus rarum est. Igitur de Valerio Maximo mecum sentis, opera ejus utilia esse, si sint brevia. Digna enim cogitatione componit, sed colligenda producit, dum se ostentat sententiis, locis jactat, fundit excessibus, et eo fortasse fit paucioribus notus, quod legentium aviditati mora ipsa fastidio est. Recidam itaque, ut vis, ejus redundantia, et pleraque transgrediar, nonnulla prætermissa connectam. Sed hoc meum nec vim antiquorum habebit, nec fucum novorum. Et cum integra fere in occulto sint, præter nos duos[1] profecto nemo Epitomata cognoscat. Hoc tutius abutor otio. Cave hic aliud quam brevitatem requiras, quam solam poposcisti. Cura, mi Victor, ut valeas.'

Sed tamen Epitomen tantum Valerii superesse nobis, non adeo certum esse, vel ex Plinio Majore, qui plus simplici vice verbis ejus utitur, colligi possit. Immo contrarium dilucide e Plinio apparere ait Jo. Harduinus, cujus tamen judicio non ipsius Valerii, sed epitomatoris sunt, quæ a Cuspiniano primum (quo nomine ipsi Aldus gratulatur) e Ms. Vindobonensi restituta et 2. Mss. Regiis tertioque Remensi S. Dionysii Canonicorum Regularium, et in Pet. Danielis Codice aliisque quibusdam haud obvia, leguntur a num. 5. extern. c. 1. lib. I. ad c. 5. ejusdem libri I. quod de ominibus est, præfationibusque et egressibus Valerio usitatis sunt destituta. Glossematis laborare hos libros notavit Jac. Schegkius Epist. 4. Præmess. Non esse porro auctorem Valerium Maximum inscriptionum cujusque capitis, vel illud argumento notat esse Franc. Vavassor libro de Vi et Usu verborum quorundam Latinorum, quod v. 2. de Gratitudine inscribitur, et c. 3. de Ingratitudine, quas voces neque usquam illo sensu apud probum scriptorem reperias, (apud Apicium enim 'gratitudo ciborum' notat gratum et jucundum illorum saporem,) nec ipse Valerius illis capitibus usurpavit, cum occasio usurpandi, immo prope necessitas non deesset. Idem tamen Vavassor testatur se habuisse scriptum manu Valerium, in quo non jam de Gratitudine et Ingratitudine, sed de Gratis et Ingratis capita inscripta essent. Epitomen librorum novem Valerii composuit etiam Jo. Honorius, Bohemus, qui Lipsiæ sæc. XV. fine claruit, quæ Lips. 1503. 4. prodiit. Vide Jo. Hallervodii spicilegium de Hist. Lat. p. 110.

[1] Ita leg. pro *nos duo.*

De nominum Romanorum ratione fragmentum.

In paucis quibusdam Mss. Pighius testatur pro *decimo libro* occurrere fragmentum epitomes *de nominum Romanorum ratione,* quam ex Valerio (forte non *Maximo,* sed *Antiate*) Julius Paris confecisse dicitur. Hoc insigniter illustrat et erudite castigat Claudius Salmasius in commentario inchoato ad Arnobium: add. Spanhem. de Usu et Pr. num. T. II. p. 40. 41. 77. &c. qui id fragm. T. Probo tribuit. C. Titi Probi [1] nomen, quod eidem fragmento præfigitur in editione Antverp. 1535. 8. in qua prima hoc fragmentum vidimus, forte, nisi plane alienum sit, est librarii. Quanquam extitit Probus quidam, de quo Lupus Ferrariensis, Epistola XX. et XXIV. ubi de variis argumentis eum esse commentatum testatur. 'Probum autem,' inquit, 'non tam aliquid edidisse admiror, quam non omnibus jam scribendi materiam abstulisse.' Illud vero fragmentum prorsus remotum est a novem librorum Valerii Maximi argumento, et propterea in pluribus editionibus prætermissum. In quibusdam quoque Mstis codicibus separatim sine reliquis Valerii libris occurrit. Vide Lambecium lib. II. de Bibl. Vindob. pag. 934. Alciatum IV. 1. Dispunction. In codice Heinsiano an. 1421. scripto Gudius reperit, *Libri* X. *capitulum* 1. *de prænomine: de Prænomine* ut est et in ed. Antverp. Illud de nominum ratione fragmentum Pighius recensuit ex editione Philippi Nucii Antv. 1566. quam cum veteribus codicibus commiserat.

Exneri 'Valerius Maximus Christianus,' et alia hujuscemodi scripta.

Balthasaris Exneri [2] 'Valerius Maximus Christianus' Hanov. 1641. 8. exhibet libros IX. dictorum factorumque memorabilium, Valerii exemplo collectos digestosque ex Christianis historiis: cui labori prælusere, qui in editione Valerii Maximi Basil. 1577. 8. cum Glareani notis vulgata, subjecerunt farraginem exemplorum Christianorum. Scripsit et Valerii nostri imitatione Baptista Fulgosus libros IX. factorum dictorumque memorabilium ex omni

[1] In Autographis Rudolphinis T. I. p. 401. male excusum est 'C. Titi Probi in X. libros Epitome,' pro 'in X. librum.'

[2] De Exnero, qui a. 1624. diem obiit, videnda Jo. Henelii Silesiographia T. I. c. 7. p. 208.

historia vetere ac recente collectos, editosque Antverp. 1565. 8. et M. Ant. Coccius Sabellicus x. libros Exemplorum: quod opus posthumum sæpius prodiit, ut Basil. 1541. 8. et Germanice per Leonardum Brunnerum, Argent. 1535. fol. Jo. Baptista Egnatius libros IX. de exemplis illustrium virorum Venetæ civitatis atque aliarum gentium, qui post auctoris a. 1553. defuncti obitum prodiere anno proximo. Jo. Schefferus in libro memorabilium exemplorum Suecicæ gentis Hamburg. 1671. 8. Similiter exempla gentis Danicæ, sive Valerium Maximum Danicum libris XIX. congessit Otto Sperlingius, ut refertur in novis literariis Maris Baltici a. 1698. pag. 22. Exempla Gallicæ gentis Valerii imitatione scripsit Guil. de Bellay, teste Francisco a Cruce pag. 139. Bibl. Gallicæ. Jo. vero Franc. Lauredanus in gloria Academiæ incognitorum p. 247. promisit, se ad Valerii exemplum editurum dicta et facta Venetorum illustria, 'i detti e fatti de' Venetiani.'

Valerii Epistola ad Rufinum, ne ducat uxorem.

Philippus Labbeus in Bibliotheca nova Mss. pag. 45. memorat 'Valerii Maximi dissuasiones ad Rufinum, ne ducat uxorem.' Sed intelligitur Epistola, quæ, Christiano utique scriptore, sub Valerii, nescio cujus, nomine legitur inter scripta S. Hieronymo supposita, atque incipit: 'Loqui prohibeor, et tacere non possum.' In eam Epistolam commentarios Jo. Guallensis et Nic. Triveti memorat Jo. Lelandus de scriptoribus Britannicis p. 307. 327.

RECENSUS EDITIONUM

VALERII MAXIMI,

AUCTIOR FABRICIANO,

ET IN IV. ÆTATES DIGESTUS.

[EX ED. BIPONT. 1806.]

ÆTAS I. NATALIS. 1470—1500.

EDITIO princeps, sine loco, anno, et typographo (Argentorati, ut videtur, an. 1470. typis Jo. Mentelini excusa) literis Gothicis rudioribus. Fol. min. In prima statim pagina legitur: ‘Valerii Maximi Factorum et dictorum memorabilium. Ad Tiberium Cesarem. Liber primus incipit feliciter.’ Litera initialis per omnem codicem typis expressa conspicitur nulla, sed omnes minio, et cœruleo colore, cui nonnunquam aurum internitet, appictæ sunt. Præter punctum et colon, non aliud distinctionis signum habet. Scribendi compendia parca admodum manu distributa conspiciuntur. Quod vero ad ipsum textum attinet, ille permultis locis ab editionibus hodiernis discedit. Conf. Freytag. in Analect. liter. pag. 1017. seq. Lengnich in Meuselii Histor. Literar. Biograph. Magazin Part. III. pag. 89. seq. et Harlesium in Supplem. ad Brev. Notitiam Literaturæ Romanæ Part. II. pag. 2. seq. Videtur autem eadem esse hæc editio, cujus exemplar contulit et descripsit in præfatione Kappius. [Vid. supra p. 5.]

1471 Valerii Maximi Romanæ urbis Juris peritissimi factorum et dictorum memorabilium Libri. Fol. In fine legitur: ‘Presens Valerii Maximi opus præclarissimum! in nobili urbe Moguntina Rheni, terminatum! anno M. CCCC. LXXI. XVIII. Kalendis juliis! per egregium Petrum Schoyffer de Gernsshem artis impres-

sorie mgrm ! feliciter est consummatum.' Post hæc apparent insignia Fausti et Schœfferi. Char. Goth.—Maitt. p. 303. Crevenna T. v. pag. 174. Panzer T. II. pag. 121. Inter cimelia biblioth. Ducis de la Valiere hæc ed. constitit 1500. francis.

— Venetiis per Vindelinum de Spira. Fol. In ejus fine legitur: 'Finis est. M. CCCC. LXXI.

Impressum formis, justoque nictore coruscans,
Hoc Vindelinus condidit artis opus.'

Splendida editio. Conf. Catal. de la bibliotheque du Comte de Rewiczky. Berol. 1794. pag. 148.

1474 Valerius Maximus. Venetiis, per Johannem de Colonia ac Johannem Manthen de Gherretshem. Fol. In fine: 'Extat hic Finis Valerii maximi peroptime emendati: q. cura diligentiq. preuisione Impressoribus Venetis expositus fuit per Johannem de Colonia agripinensi ac Johannem Manthen de Gherretshem: q. una fideliter uiuentes eosdem impressores ad hoc duxerunt. M. CCCC. LXXIIII.'—Crevenna l. c.

1475 Valerii maximi dictorum factorumque memorabilium libri IX. accedit decimi libri Caii Titi Probi de prenomine Epithoma. et tabula super Valerium de propriis nominibus. In fine tabulæ: 'Presens Valerii maximi opus præclarissimum ! in nobilissima Parisius Anno domini M. CCCC. LXX. V. Feliciter est impressum.' Fol. s. n. typogr. (per Petrum Cæsaris et Johannem Stol.)—Maitt. pag. 349. Panzer T. II. pag. 276.

— Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri novem. In prima pagina legitur Boni Accursii Pisani ad Cicchum Simonettam epistola dedicatoria. In fine libri noni: 'M. CCCC. LXXV. VII. Kl. Novembres. Mediolani AN. (Antonius) Impressit ZA.' (Zarotus.) Accedit Index alphabet. Fol.—Maitt. pag. 354. Panzer T. II. pag. 21.

1476 P. Valerii Maximi factorum ac dictorum memorabilium libri IX. In fine: 'Explicit liber Valerii Maximi. Impressum Bononiæ ad petitionem Sigismundi de Libris anno domini M. CCCC. LXXVI. die XX. IIII. mensis Decembris. Laus Deo Amen.' Fol.—Editio et typorum nitore, et raritate insignis. Conf. Braun Part. I. pag. 182. n. v. Maitt. pag. 361. Panzer T. I. pag. 208. cui quidem hæc editio ex Jo. Paul. Zaffonii typographia prodiisse videtur.

1478 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri. In fine: 'Hoc opus impressum est Mediolani arte et impensis Philippi Lavagniæ anno Domini M. CCCC. LXXVIII. secundo nonas Februarii.' Sequitur

Carmen Auctoris ad librum suum:

Ne palliatos afferas, liber, scombros:
Ne sis marinis penula altera et conchis
Alacresve cordillas tuo tegas damno, etc.

Fol.—Maitt. pag. 390. Panzer T. II. pag. 31.

— Val. Maximus, ex emendatione Boni Accursii Pisani. Venetiis. Fol. Nomen typographi quidem non additum est; sed in fine literæ sequentes hoc modo extant:

.P.F. M. CCCC. LXXVIII. KL. IULII. .S.F.
.B.R. VENETIIS IMPRESSIT. .Z.F.

Crevenna T. V. pag. 175.

1480 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri. In fine: 'Impressum Mediolani MCCCCLXXX. per Leonardum Pachel et Uldericum Scinczenzeler sextodecimo Kalendas Augustas.' Fol.—Maitt. pag. 407. Panzer T. II. pag. 38.

1482 Venetiis, cum Omniboni Leoniceni Vicentini expositione, per Joannem de Forlivio et socios ejus. Fol.—Conf. infr. ad an. 1508.

1485 Eadem recusa Venetiis per Dionys. et Belerinum Bononienses. Fol.

1487 Mediolani. Fol. cum interpretatione Omniboni Leoniceni. In fine legitur: 'Opus Valerii Maximi cum Omniboni Leoniceni Viri præstantissimi examinata interpretatione explicit. Impressum Mediolani per Leonardum Pachel et Uldericum Scinzenzeler Theutonicos Anno Domini MCCCCLXXXVII. die vero VII. Maii.'—Panzer T. II. pag. 55.

— Venetiis. Fol. ex rec. M. Ant. Sabellici, cum Oliverii Arzignanensis Vicentini commentario, arte et impensis Joannis Forliviensis, Gregoriique fratrum.

1488 Venetiis. Fol. cum Oliverii commentario, arte et impensa Bernardini de Benaliis.

1491 Venetiis. Fol. cum Oliverii commentario.

1493 Eadem repetita Venetiis. Fol. in cujus calce: 'Impressum

Venetiis arte Bonetti Locatelli. Sumptibus nobilis viri Octaviani Scoti, civis Modotiensis, anno MCCCC. LXXXXIII.'—Conf. Strauss. Opp. rariora bibl. Rebdorf. pag. 181. seq.

1494 Venetiis. Fol. cum Oliverii commentario.

1497 Venetiis. Fol. cum Oliverii commentario.

1500 Valerius Maximus, cum commento Oliverii Arzignanensis Vicentini. In fine: 'Opus Valerii Maximi cum nova ac præclara Oliverii Arzignanensis viri præstantissimi examinata interpretatione: impressum Venetiis accuratissime per Albertinum Vercellensem anno nostri salvatoris MCCCCC. die V. mensis julii.' Fol.—Præmittitur editioni: Petri Bruti, episcopi Catharensis, epistola ad Oliverium, et hujus ad Petrum de Brutis epistola dedicatoria. Illas excipit Index auctorum, quibus in commentario usus fuit Oliverius, compendiosa Vita Valerii Maximi, et Rubricæ libri Valerii Maximi. —Conf. Freytag. Apparat. Liter. T. I. pag. 501.

ÆTAS II. 1501—1567.

1501 Valerius Maximus de factis et dictis memorabilibus. In fine: 'Valerii Maximi! Factorum et Dictorum memorabilium opus præclarissimum! Liptzk terminatum! Anno Christiane salutis Millesimo quingentesimo primo! decimo Kalendas mensis Novembris! per Baccalarium Martinum Herbipolensem feliciter est consummatum.' Fol.—Ubivis fere sequitur editionem principem s. a. et l. nonnullis tamen in locis ab ea discrepat. Exempla quatuor et viginti, quæ primum se in lucem protulisse præter rem sibi persuaserat Aldus, in hac editione suo jam inserta loco conspiciuntur. Conf. Freytag. Analect. Liter. pag. 1020.

1502. Aldina I. Valerii Maximi dictorum et factorum memorabilium libri novem. Venetiis, in ædibus Aldi Romani, Octobri mense 1502. 8.—Conf. annotata ad ed. antecedentem.

1503 Aldina II. Venetiis, Kal. April. 1503. 8.

— Epitomata super novem libros Valerii Maximi de dictis factisque memorabilibus diligenter et accurate a Mgro. Johanne Honorio Cubitensi recollecta.

Epigramma Magistri Andree Fabani Landaviensis ad candidum Lectorem:

Ut datur hybleis apibus laus multa laboris
Cum stipant densis aurea mella favis

Cum repetunt vernis redolentia floribus arva
Condere celestis cum juvat artis opus
Sic age: ne dubites, &c.

In fine: 'Epitomata in Valerii Maximi libros novem dictorum factorumque memorabilium diligenter et accurate a Magistro Johanne Honorio Cubitensi recollecta impressit Liptzik vir diligentissimus Jacobus Abiegnus (Thanner) Herbipolensis Anno salutis 1503.' 4. cum rerum et verborum Indice.—Freytag. App. Liter. T. I. pag. 504.

— cum commentario Oliverii Arzignanensis, et pulcherrima ac utilissima quadam Tabula, noviter excogitata, pluribus in locis per Barth. Matthæatium Marosticum ex antiquissimo et castigatissimo codice emendatus; additis XXIV. Exemplis, nuper ab Aldo Romano inventis. Venetiis, per Albertinum de Lisona Vercellensem, die XIV. Decembris. Fol.

1505 Eadem, apud eundem. Venetiis. Fol.

1506 Lipsiæ. Fol. per Baccalarium Martinum Herbipol.

1508 Valerii Maximi opus cum interprete Oliverio: et paucis annotationibus: quas Arcadicus ille sub Theophili nomine marginibus inscripsit. Id Ant. Lenas præclaræ indolis adolescens recognovit; eo videlicet consilio: ut per eam occasionem bicipitis illius monstri latratus: et plusquam cerbeream rabiem coërceret: sed Præceptoris modestiæ obtemperans ab incepto destitit: gravitate vindictæ præsentem lenitatem compensaturus. In quo quidem opere si quæ memoratu digna facile invenire cupis: index quem Franciscus Puteolanus excogitaverat: sine ullo errore commonstrabit. Accedit: et alter index vocabulorum: qui in proxima editione promissus: non prostat. Mediolani. Fol. — Oliverio, ut commentarium in Val. Max. conscriberet, auctor fuit Jacobus Leonicenus. Cum enim editio Valerii Max. in lucem exisset, quæ in titulo Omniboni Leoniceni commentario illustrata dicebatur, Jacobus Leonicenus filius id admodum ægre tulit, et Oliverio persuasit, ut patrem quo posset studio vindicaret, et a turpissima, qua commaculatus fuerat, nota liberaret. Fuerunt autem Pallacini cujusdam imperiti hominis nugæ, a Calphurnio non solum damnatæ, sed, cum ejus correctioni traderentur, ita rejectæ, ut diceret, 'se malle nova componere, quam tam mendosa corrigere.' Nihilominus tamen impressores ex avaritia inducti, Omnibono illas nugas ascribere ausi fuerant, ut ejus auctoritate venalior fieret ac pretiosior editio. Hæc omnia nos

docet Oliverius in epistola dedicatoria ad Petrum de Brutis, episcopum Catharensem. Freytag. l. c. pag. 503.

— Aldina III. Venetiis. 8.

1510 Mediolani. Fol. Convenit cum ed. 1508. Titulo subjectum est typographi insigne, in quo legitur: Nicolaus Gorgonzola. In fine libri est: 'Explicit opus Valerii Maximi cum tribus commentariis. Impressum Mediolani MDX. Pridie Kal. Augusti.'—Extat hæc editio in bibl. Gymn. Bip.

— Parisiis. Fol. in ædibus Ascensianis.

1512 Lipsiæ. Fol. per Baccalarium Martinum Herbipolensem.

1513 Valerii Maximi opus cum Oliverii commentariis ex prima ejus editione integra et syncera descriptis: cum paucis annotationibus: quas sub Theophili nomine Arcadicus ille libri marginibus inspersit. Additæ sunt in fine operis Ascensii familiaria: ut ipse dicit: interpretamenta, &c. In fine: 'Impressum Mediolani apud Leonardum Vegium. A. Dom. M. CCCCC. XIII. Die XVI. Februarii.' Fol.—In aversa primi folii pagina Oliverius in epistola ad Antonium Moretum, data Vicentiæ an. 1492. ait, se suos in Valerium commentarios seorsum ab ipso auctore edidisse, sobrie concinnatos; quos postea audax quidam homo verbosissimos fecisset: mittit igitur primam suam editionem rogatque, ut illa librariis describenda tradatur. Antonius vero Moretus in epistola ad Alex. Minutianum subjecta, et scripta Venetiis 1512. Prid. Kal. Oct. significat, Oliverium et olim de nonnullorum temeritate, qui suos contemerassent commentarios, coram esse conquestum, et dein per epistolam cum ipso egisse, ut commentarios eos, quales ipse primum edidisset, iterum evulgaret: hinc a se mitti, scribit, ut editio nostra juvetur, et amici manibus satisfiat. Harles. Suppl. ad Brev. Not. Lit. Rom. Part. II. pag. 4. seq.

— Valerius Maximus cum duplici commentario: historico videlicet ac literato Oliverii Arzignanensis: et familiari admodum ac succincto Iodoci Badii Ascensii. Qui quatuor et viginti exempla Aldino auspicio nuper inventa simili commentatione declaravit. Et totum opus gemina Tabella: altera Titulorum altera literarum ordine illustravit. Venundantur ab Ascensio et Joanne Parvo. In fine: 'Consummatum est rursus hoc opus optimum Tertio Nonas Martias anni M. D. XIII. cum duplici commentario: altero historica fide opulentissimo: altero compendiosa familiaritate conspicuo, ma-

jore accuratione in ædibus Ascensianis. Fol.—Editio nitida et rara. Conf. Freytag. Apparat. Liter. T. III. pag. 645.

— cum commentario historico ac literario Oliverii Arz. et familiari Iodoci Badii Ascensii, qui quatuor et viginti exempla Aldino auspicio nuper inventa simili commentatione declaravit, et totum opus gemina Tabella, altera Titulorum, altera literarum, ordine illustravit; additis Theophili lucubrationibus, nec non pene vivis imaginibus. Venetiis, per D. Luc. Ant. de Giunta. 1513. Fol.—Cat. B. Bunav. T. I. p. 332. In Cat. B. Emtinck. refertur hæc ed. ad an. 1531.

1514 Argentorati. 4. ex ædibus Schurerianis, mense Julio 1514. —Ex editione I. Aldina ducta.

— Aldina IV. Valerius Maximus. Exempla quatuor et viginti nuper inventa ante caput de Ominibus. Venetiis in ædibus Aldi et Andreæ Soceri, mense Octobri 1514. 8.

— Valerii Maximi civis Romani de factis ac dictis memorabilibus Exemplorum libri novem: tum propter stili maturitatem, tum vero propter vite instructionem utilissimi. Venduntur Lipsi per Melchiorem Lotterum in regione fœni. In fine: 'Valerii Maximi dictorum ac factorum memorabilium libri novem. nitide et emaculate impressi in urbe Lipsica. Calcographo Melchiore Lottero finiunt fœliciter. Anno salutis Millesimo quingentesimo decimo quarto.' Fol.—Editio luculentis literis Romanis excusa. Præter compendiosam Valerii Maximi vitam, habet et Indicem capitum, quæ in novem Valerii libris extant. Freytag. Apparat. Lit. T. III. pag. 644. seq.

1516 Valerii Maximi dictorum et factorum memorabilium libri novem. In fine: 'Argentorati. Ex ædibus Schurerianis M. D. XVI.' 4.

1517 Valerii Maximi dictorum et factorum memorabilium Collectanea, cum Oliverii Arzignanensis et Iod. Badii Ascensii familiarissima expositione, adjectis XXIV. exemplis ab Aldo prius impressis. Lutet. in ædibus Jo. Parvi. Fol.—Cat. Bibl. Bunav. T. I. vol. III. pag. 2133.

— Valerius Maximus, cura Ant. Francini Varchiensis. Florentiæ, apud Phil. Juntam, 1517. mense Julio. 8.—Bibl. Rœveriana Part. II. pag. 245. n. 1738.

1518 Venetiis. Fol. cum comment. Oliverii, Badii, &c.

— Argentorati. 4. ex ædibus Schurerianis.

1520 Selestadii. 4. apud Lazarum Schurerium.

1521 Valerius Maximus. Ant. Urcei Codri de virtute in eundem Sermo. Argentinæ, ap. Knoblochum. 8.

1522 Parisiis. Fol. cum comment. Oliverii, Badii, &c.

1526 Valerius Maximus. Exempla quatuor et viginti nuper inventa ante caput de Ominibus. Plutarchi Cheronæi Parallela addita propter materiæ similitudinem. Florentiæ, per hæredes Philippi Juntæ, 1526. die XXVII. Novembris. 8.—Crevenna T. v. pag. 175.

1527 Parisiis. 8. apud Colinæum.

1528 —— cum Valerii Probi Grammatici de Scripturis antiquis opusculo. Parisiis, apud Petrum Vidovæum. 24.—Cat. B. Bunav. T. I. pag. 332.

1530 Valerii Maximi factorum dictorumque memorabilium libri novem. In fine: 'Moguntiæ apud Joannem Schœffer mense Januario Anno Christi 1530.' 12 maj.—Steph. Alex. Würdtwein Bibl. Moguntina pag. 161.

1531 Valerii Maximi moralium exemplorum libri novem, cum commentariis Oliverii Arzignanensis et Iodoci Ascensii Badii: additæ sunt Theophili lucubrationes. Venetiis, sumptibus Lucæ Ant. Juntæ. Fol.—Bibl. Emtinck. Part. III. pag. 102. n. 873.

— Parisiis. 8. apud Sim. Colinæum.—Ibid. p. 430. n. 1924.

1534 Valerius Maximus nuper editus. Venetiis, in ædibus hæredum Aldi et Andreæ Soceri, mense Martio 1534. 8.—Crevenna T. v. pag. 176.

— Valerii Maximi factorum dictorumque memorabilium libri novem. Ad finem: 'Moguntiæ apud Ivonem Schœffer mense Septembri anno Christi M. D. XXXIIII.' 12.—Würdtwein l. c. pag. 167.

— cum præfatione Paulli Manutii ad Bernardum Georgium, qui Venetæ gentis exempla cum veteribus conferre instituit. Venetiis, apud Juntam. 8.

— Lugduni. 8.

1535 Valerii Maximi dictorum ac factorum memorabilium, tam Romanorum, quam externorum, Collectanea, cum Oliverii Arzign. commentario et Iod. Badii Ascensii familiarissima expositione, adjectis XXIV. exemplis ab Aldo prius impressis. Lutetiæ, apud Poncetum le Preux. Fol.—Bibl. Bunav. T. I. pag. 332.

— Parisiis. 8. apud Colinæum.—Bibl. Emtinck. l. c. num. 1925.

— Antverpiæ. 8.

1536 Basileæ. 8. In fine: 'Excudebat Henricus Petrus, mense Augusto, anno M. D. XXXVI.'

— Lugduni. 8. apud Gryph.

1538 Antverpiæ. 8. apud Kelsium.

— Moguntiæ. 8. apud I. Schœffer.

1540 Basileæ. 8.

1541 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium Exempla. Lugdini, apud Seb. Gryphium. 8.—Crevenna T. v. pag. 176.

1542 Antverpiæ. 8.

1543 Valerius Maximus. Addito indice perbrevi, ceu ad omneis historias asylo tutissimo. Parisiis. Apud Sim. Colinæum. 1543. 8.—Est penes nos.

— Lugduni. 12. apud Seb. Gryphium.

1544 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri novem. Lutetiæ, ex officina Roberti Stephani. 1544. Ad calc. 'Anno 1545. VII. Id. Jan.' 8.

1545 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri novem, a Sebastiano Corrado emendati et illustrati. Venetiis, ex officina Erasmiana apud Vincentium Valgrisium. 8.—Crevenna l. c.

— Antverpiæ. 8.

— Parisiis. 12.—Ejus exemplum legavit Perizonius bibl. Leidensi, collatum cum Ms. Chart. Corn. Tollii.

1546 Lugduni. 8. apud Seb. Gryph.

— Valerii Maximi factorum dictorumque memorabilium libri novem. Præterea Caii Titii Probi in decimum librum hujus operis Epitome, &c. Index rerum et verborum insignium in eundem copiosus. Moguntiæ, apud Ivonem Schœffer. An. MDXLVI. 8.

1547 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium Exempla. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 12.

1548 Valerii Maximi moralium exemplorum libri novem, cum commentariis Oliverii, Badii, &c. Venetiis, fol.

1550 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium Exempla. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 12.—Crevenna T. v. pag. 176.

— Genevæ. 12.

1553 Basileæ. 8. apud Henr. Petri, cum Henr. Glareani annotationibus.

— Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri novem, a Seb. Corrado emendati et illustrati. Venetiis, apud Hier. Scotum. 8.—Bibl. Rœveriana Part. II. pag. 246. n. 1743.

1556 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium Exempla. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8.—Bibl. Emtinck. Part. III. pag. 102. n. 1927.

— Basileæ. Fol. cum Scriptoribus aliis, qui exempla virtutum et vitiorum edidere. Sunt autem hi: 1. Nicolai Hanapi Patriarchæ Hierosol. exempla virtutum et vitiorum ex utroque Testamento. 2. Valerius Maximus. 3. Æliani variæ Historiæ Græce, cum Herm. Vulteii versione. 4. M. Ant. Coccii Sabellici exemplorum libri decem. 5. Bapt. Campofulgosi dictorum factorumque memorabilium libri novem. 6. Parthenii Erotica Græce, cum Jani Cornarii versione. 7. Guidonis de Fonte Nayo Bituricensis liber variorum exemplorum, scriptus an. 1516. 8. M. Marulli Spalatensis de vita religiose per exempla instituenda libri sex. 9. Heraclides de politiis, Gr. et Lat. ex Jo. Stobæi Florilegio. 10. Julii Frontini Strategematicon libri IV.

1558 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium exempla. Lugduni, apud Theobaldum Paganum. 12.—Crevenna T. V. pag. 176.

— Valerii Maximi moralium Exemplorum libri novem, summa diligentia castigati, ac fidelissimis eruditissimorum virorum Oliverii Arzign. Iodocique Badii Ascensii commentariis enarrati. Quibus addita sunt quatuor et viginti exempla, nuper Aldi Manutii industria inventa, ejusdem Ascensii commentariis exornata. Cum duplici Indice, altero quidem capitum, altero vero eorum quæ toto opere notatu digna visa sunt. Insunt præterea Theophili viri eruditissimi perutiles Lucubrationes, quæ tibi non mediocri erunt (si hujus auctoris virtutes optime nosse volueris) adjumento, adjunctis etiam autoritatibus Livii, Justini, Plutarchi, Dionysii, et multorum aliorum illustrium historiographorum, quæ in aliis deerant. Venetiis M. D. LVIII. apud Jo. Mariam Bonellum. Fol.—Freytag. App. Liter. Tom. I. pag. 502.

1560 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium Exempla. Parisiis. 12.—Bibl. Emtinck. Part. III. pag. 501. n. 915.

— Lugduni. 8.

1564 Venetiis. 8. ex rec. et cum notis Seb. Corradi.

— Coloniæ. 12. excudebat Petr. Horst, adjecto Indice propriorum nominum rerumque memoria dignarum locupletissimo.

1565 Venetiis. Fol. cum comm. Oliverii, Badii, &c.

1566 Lugduni. 12. apud Ant. Gryphium.

1567 Epitomata super novem libros Valerii Maximi de dictis factisque memorabilibus diligenter et accurate a M. Johanne Honorio Cubitensi recollecta. In fine: 'Epitomata — recollecta impressit Liptzik vir diligentissimus Jac. Abiegnus Herbipolensis Anno 1567.' 4.—Harles. Suppl. ad Not. Brev. Lit. Rom. P. II. p. 7.

— s. a. et l. Dionysii de Burgo in Valerium Max. Commentarii. —Crassum hoc volumen Fabricius quidem tanquam ineditum commemorat, indicatque Codices, in quibus lateat; vid. ejus Bibl. Lat. T. II. pag. 53. et 59. Sub prelo tamen sudavit, et editio extat in bibl. publ. Erlang. et convenit cum cod. a Gudio apud Fabricium pag. 60. descripto, teste Harlesio l. c. pag. 5. In his Commentariis libri Valerii docte quidem et copiose, at sæpe etiam nugaciter explicantur.] Textus ipse omittitur.

ÆTAS III. PIGHIANA.
1567—1671.

1567 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri IX. repurgati per Stephanum Pighium Campensem. Accedunt ejusdem annotationes. Antverpiæ, ex officina Christophori Plantini. 8.—Pighius plurimis quidem subsidiis instructus accessit ad emendandum Valerium; licentius tamen versatus est in tollendis et addendis mutandisque pro libitu verbis, ita ut, judice Kappio, totidem fere loca sana corruperit, quam fortasse corrupta sanavit. Ipse profitetur, se plus quam octingentis locis emendasse Valerium.

1574 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri IX. infinitis mendis ex veterum exemplarium fide repurgati, atque in meliorem ordinem restituti per Stephan. Pighium Campensem. Accedunt in fine ejusdem annotationes in loca plus quam DCCC. Item 'hac altera recognitione fragmentum de Prænominibus antiquum incerti auctoris,' quod decimi libri locum in multis exemplaribus occupat. Antverpiæ, ex officina Christoph. Plantini. 8.

1575 Venetiis. Fol. cum comment. Oliverii, Badii, &c.

1576 Lugduni 12. cum Claud. Mitalerii notis.

1577 Basileæ. 8. apud Henr. Petri, cum Henr. Glareani annotationibus. Adjecta sunt exempla Christiana multifaria.

1581 a Steph. Pighio et Claud. Mitalerio emendatus. Lugduni, apud Ant. Gryphium. 12.

1585 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri IX. ex rec. Steph. Pighii, cum ejusdem et Justi Lipsii (qui duobus Mss. et antiquis edd. usus est) notis. Antverpiæ. 8. apud Plantin.

1587 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium ad Tiberium Aug. libri IX. a Steph. Pighio et Claud. Mitalerio restituti. Accessit et de Prænomine incerti auctoris fragmentum. Lugduni, apud Ant. Gryphium. 12.

1592 Valerii Maximi—libri IX. infinitis mendis ex veterum exemplarium fide repurgati, atque in meliorem ordinem restituti per Steph. Pighium Campensem. Accedunt in fine ejusdem annotationes in loca plus quam DCCC. Item breves notæ Justi Lipsii ad eundem scriptorem, non ante editæ. Antverpiæ, apud Jo. Helvidum. 12.

— Valerii Maximi—libri IX. a Steph. Pighio et Claud. Mitalerio Viennensi restituti et emendati; et a multis præcedentium editionum mendis repurgati. Accessit et de Prænomine incerti auctoris fragmentum. Lugduni, sumt. Sybillæ a Porta. 12.—Margini rarius ascriptæ sunt variæ lectiones.

1594 cum notis Steph. Pighii et Justi Lipsii. Antverpiæ. 8.

— cum notis Pighii et Lipsii. Lugduni Bat. 8.

1602 cum notis Steph. Pighii et Justi Lipsii, apud Sam. Crispinum. 12.

1605. Venetiis. 8. ex rec. et cum notis Seb. Corradi.

1608 Antverpiæ. 8. ex recensione Steph. Pighii, et cum notis Justi Lipsii.

1612 ex rec. Steph. Pighii, cum ejusdem notis in fine, et brevibus notis Justi Lipsii. Lugduni, apud viduam Ant. de Harsy. 12.

1614 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri novem. Olim a Steph. Pighio emendati: nunc vero post Lipsii et Mitalerii aliorumque spicilegia, ad vetustissimum Petri Danielis exemplar collati, adjectis etiam animadversionibus a Christophoro Colero. Hanoviæ, typis Wechel. apud hæredes Jo. Aubrii. 8.

1617 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri IX. infinitis mendis ex veterum exemplarium fide repurgati, atque in meliorem ordinem restituti per Steph. Pighium Campensem. Accessere in fine Justi Lipsii notæ. Coloniæ Agrippinæ, apud Petr. Henningium. 16.

1619 Duaci. 4.—Editio collata cum duobus Mss. et cum variis lectt. e Codice Ms. Lipsiensi, et Jani Dousæ conjecturis.

— infinitis mendis ex vett. exemplarium fide repurgati, et in meliorem ordinem restituti per Steph. Pighium. Coloniæ, ap. Bern. Gualterum. 12.

1620 Hanoviæ. 8.

1625 Amsterodami, apud Cæsium. 24.

1626 Amsterodami, apud Joan. Janssonium. 16.

1627 Francofurti. 8. typis Wechel. Repetitio editionis an. 1614. cui editioni Colerus et annotationum suarum novam appendicem, atque Seb. Corradi animadversiones adjunxit. Hanc Gudius cum codicibus viginti amplius contulerat, quorum notitiam ipsius Gudii verbis vid. apud Fabric. Bibl. Lat. T. II. pag. 56. seqq.

1632 ex recensione Jo. Is. Pontani. Amstelodami, apud Dan. Elzevir. 12.

1637 cum notis Justi Lipsii. Amst. 12.

1640 cum notis Lipsii. Lugduni Bat. 12. apud Franc. Hegerium.

1642 Genevæ. 12.

1647 Amstelodami. 12. apud Jansson, cum notis Lipsii.

1650 Amstelodami. 12. apud Elzevir.

1651 Amstelodami. 16. apud Jo. Janssonium.

— cum notis variorum, ex ed. Ant. Thysii. Lugduni Bat. 8.—Ex eruditis observationibus Christoph. Adam. Ruperti ad Valer. Max. et Velleium, Norimbergæ 1663. separatim editis, selectas notas excerpsit, suisque addidit Thysius.

1652 Francofurti. 8. cum notis varr. cura Christoph. Coleri.

— Amstelodami. 12. ex museo Is. Pontani.

1655 Lugduni Bat. 8. cum notis varr. ex ed. Ant. Thysii.

1660 Amstelodami, ap. Jansson. 16. cum notis Lipsii.

— Lugduni Bat. 8. cum notis varr. ex edit. Thysii.

1662 Christoph. Adami Ruperti dissertationes observationesque mixtæ in Valerium Max. et C. Velleium Paterculum. Noriberg. sumt. Jo. Tauberi. 8.

1665 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri IX. cum J. Lipsii notis, et indice uberrimo. Amstelodami, apud Joan. Janssonium. 24.

1670 Val. Max. cum selectis varr. observationibus, et ex nova recensione Ant. Thysii. Lugduni Bat. ex officina Hackiana. 8.

1671 ex museo Is. Pontani. 16. Amstelodami, ap. Elzevir.

— cum notis Jo. Mineliii. Roterodami. 8.

ÆTAS IV. VORSTIO-TORRENIANA.
1672.—1726.—1799.

1672 Valerius Maximus cum notis perpetuis Jo. Vorstii. Berolini, ex officina Rungiana, impensis Ern. Gohlii. 8.—Hæc editio ad Aldinam et binos Codices bibl. Elector. Brandenb. castigata, notisque eruditis illustrata est.

1678 Antverpiæ. 24.

1679 Amstelodami. 12.

— in usum Delphini illustratus a Petr. Jos. Cantelio. Parisiis. 4.—Editor præter alia singulis narrationibus temporis quoque notationem, quo singula gesta sunt, Pighio præeunte adjecit.

1681 Roterodami. 12. cum notis Jo. Minellii.

1690 Amstelodami. 24.

1700 Lugduni. 8. cum versione Gallica. 2 voll.

1703 Hafniæ. 8. cum notis Jo. Minellii.

1722 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium olim obiter, et strictim versibus expositorum libri IX. Opus posthumum, ex umbris in lucem solerter vindicatum; juvandæque tantisper claritatis gratia, amplius dimidio versuum numero sparsim adauctum: nec non ad calcem cujusque libri indiculo instructum. Opera et studio Martini a S. Brunone Austriaco-Viennensis scholarum piarum presbyteri. Rastadii, typis Georg. Franc. Tuschii. 8.—Olim P. Car. a S. Wenceslao, Boëmo-Lithomissliensis, in modum Epigrammatum versa oratione strictim transposuerat Valerium. Quo e vivis excedente, opus posthumum dimidio amplius auxit Martinus a Brunone, et jussu Superiorum edidit. Brevior titulus est: 'Valerius Maximus Carolo-Martinianus carminice datus.'

1726 Valerii Maximi libri novem factorum dictorumque memorabilium: cum notis integris Henr. Lorit. Glareani, Steph. Pighii, Justi Lipsii, Christoph. Coleri, et Joh. Vorstii, nec non selectis

aliorum observationibus: quibus accedunt emendationes ineditæ Casp. Barthii, Franc. Guyeti et Marquardi Gudii: item notæ et observationes perpetuæ Jac. Perizonii: ut et Ant. Schultingii exercitatio ad Val. Max. Lib. VII. cap. 7. de testamentis rescissis. Ad plurimorum Mss. fidem opus recensuit, et notas adjecit Abrahamus Torrenius. Leidæ, apud Sam. Luchtmans. 4.—Basin textus fecit Vorstianum, quod Vorstius eum ab interpolationibus Pighianis liberavisse, et ex Mss. et edd. vett. bene correxisse videbatur: sed eum passim correxit, usus Mss. plurimorum excerptis, in his Gudianis Perizonianisque; item edd. pr. et omnibus schedis Perizonii e Bibl. Leidensi, unde et illæ ineditæ Perizonii notæ sumtæ sunt. Nam Perizonius promiserat novam Valerii editionem, cujus specimine in Animadvers. historicis cap. 3. edito, omnium doctorum cupiditatem ejus videndæ commoverat; nec quisquam eo fuit magis idoneus ad hoc negotium. Additus est etiam Index verborum locupletissimus, a Collega ejus in Gymnasio Leidensi, Mich. Benedicto, confectus.

1744 Hafniæ. 8. apud Pelt, cum notis Jo. Minellii.

1747 Amstelodami. 12.

1753 Berolini. 8. apud Haude, curante Jo. Petr. Millero.

1782 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri novem, cum varietate lectionis et indicibus copiosis, editi a Jo. Kappio. Lipsiæ, sumtibus Paulli Gotthelf Kummer. 8.—Editionem vet. sine loco et anno denuo post Lipsium contulit, et ex Pighii, Coleri, Vorstii, Perizonii, Torrenii, aliorumque commentariis excerpta dedit doctissimus editor, omissis iis, quæ ad ostentandam tantummodo eruditionem dicta essent. In textu formando Torrenium secutus est, nisi ubi Codices Mss. aut critices regulæ aliam lectionem suaderent, quod raro factum est. Potiorem varietatem lectionis edd. Pighii, Coleri, et Vorstii adjecit.

1783 Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium libri novem, ad optimas editiones collati. Præmittitur notitia literaria, accedit Index. Studiis Societatis Bipontinæ. Editio accurata. Biponti, ex typographia Societatis. 8. maj.

1784 Norimbergæ. 8. apud Riegel.

1799 Valerii Maximi — — libri novem e recensione Torrenii, cum præcipuis eruditorum explicationibus, quibus suas adjecit Jo. Theod. Benjam. Helfrecht. Curiæ Regnit. 8. maj.

VERSIONES.

HISPANICA.

1495 Valerio Maximo. Comienzan las rubricas. Interpres Mossen Ugo de Urries. In fine: 'Es acabado el Valerio Maximo —Fue a instacia e costa de Paulo hurus aleman de Constancia imprimido: en la muy noble Ciudad de Caragoza: el anno de la salud mil. CCCC. XCV.' Fol.

ANGLICA.

1678 The History of the Acts and Sayings of the Ancient Romans, written by Valerius Maximus, translated into English by Mr. Speed. London. 8.

BELGICÆ.

1614 Valerii Maximi IX. boeken van gedenk-weerdighe woorden, daden ende geschiedenissen der Romeynen ende uytlandsche volken, overgeset door Conr. Mirkinium. Tot Rott. 8.

1721 Valerius Maximus gedenkwaerdige voorbeelden, zoo der Romeinen, als der Uitheenesche volken, uyt het Latyn vertaelt door A. Bogaart. Te Amst. 8.

GALLICÆ.

1485 Valerius Magnus en François: les sept premiers livres par Simon de Hesdin, le reste par Nicolas de Gonesse. Imprimé à Lyon sur le Rosne par Mathieu Husz. Fol.

1489 Le livre de Valerius Maximus translaté de Latin en François par maistre Simon de Hesdin religieux des hospitaliers de St. Jean de Jerusalem, qui poursuivit jusqu'au VIIme livre, dela en avant jusque à la fin du livre par Nicolas de Gonesse par ordre de Msgr. le Duc de Berry 1401. Imprimé à Lyon sur le Rosne par maistre Mathieu Husz imprimeur de livres, demourant en la dicte

ville de Lyon, l'an mil quatre cent quatre vingt et neuf, la vigile de St. Jean-Baptiste. Fol. char. Goth. cum figg.

1544 Les neuf Livres de Valere, où sont compris les Faits et Dits dignes de mémoire, tant des vertueux personnages que des vicieux, afin que les hommes par la splendeur des vertus soient enflammés à les ensuivre, pareillement par la turpitude et reproche des vices soient incités d'avoir horreur d'iceux; traduits de Latin en François par Jean le Blond. A Paris, par Charles l'Angelier. Fol.—Repetita Parisiis 1572. 12.

1555 Epitome de cinq livres d'Artemidore traitant des Songes, trad. du Grec par Charles Fontaine; avec un Recueil de Valere Maxime sur le même sujet, traduit du Latin. A Lyon, de Tournes. 8.

1647 Valere Maxime, traduit par le Sieur Claveret. A Paris. 8.

1659 Eadem, ibid. 12.

1665 Eadem, ibid. 2 voll. 12.

1700 Valere Maxime, Latin-François. Traduction nouvelle par le Sieur Claveret. A Lyon, chez Horace Molin. 2 voll. 8.

1713 — — par Tarboicher, avec des Notes. A Paris. 12.

1796 Valere Maxime, traduit du Latin par R. Binet. A Paris. 2 voll. 8.

GERMANICÆ.

— s. a. et l. Chronica Valerii Maximi: von den sprüchen und thaten, die wirdiger Gedechtnuss seint, der Rœmer und æussers volks, Perser, Medier, Griechen, Aphern, &c. an Tiberium den Rœmischen Keyser geschrieben. 4.

1489 Valerius Maximus. die. Geschicht. d. rœmer. Fol. min.—Rarissimæ hujus versionis auctor est Henricus Mugelensis, quod e libri initio colligitur, ubi fol. 2. hæc leguntur: Als Valerius Maximus, mit kurczen beschnitnen worten Unnd schwæren zu latein beschriben hate die sprich unnd Cronica dise wirdiger gedechnus seind der Rœmer Persen Meden Kriechen Affren und ander Land zu ern unnd zu lobe Tyberius dem Keyser also hab ich Heinrich von Müglein gesessen bey der Elbe in dem land Meyssen dieselben sprüche und Cronicken betücht in teuttscher Zungen bey Keiser Karels Zeiten, des wirdigen nach Cristi gepurt tausent jar dreu hundertt jar und in dem neunundsechczigsten jar. &c.—In fine libri legitur: Hie endet sich das register vnnd buch Valery Maximi, das do sagt von der Rœmer geschicht und thaten auch von irem wesen

und ordnung der rœmischen regierung vast hüpsch zelesen darbey gut vnderweisung. Getruckt in der lœblichen Stat Augspurg von Anthonio Sorg. am montag nach Valentini. do man zalt nach Cristi gepurt. M. CCCC. und im LXXXVIIII. Jar.

1533 Valerius Maximus von geschichten der Rœmer vnd aussers volcks, Perser, Medier, Griechen, Aphern, Flemming vnd Teutschen, durch Petrum Selbet der Rechten Licenciaten new verteutscht. Getruckt zu Strassburg bey Jacob Kammerlandern. Anno M. D. XXXIII. Fol.

1535 Valerius Maximus von geschichten der Rœmer, &c. ut in edit. antecedente. und Teutschen. Alles lüstig, nottwendig, vnd nütz zu lesen, darin erlernt mann alte thaten, ordenung der Reich, Land, Stætt vnd Lewt, den nachkümlingen zu eynem ebenbildt, das güt anzünemen, vnd dass Bœss züfliehen. Durch Petr. Selbet der Rechten Licentiaten new verteuscht. Getrückt Strassburg bey Jacob Kammerlandern. Anno M. D. XXXV. Fol.

1541 Eadem repetita ibid. Fol.

1565 Valerii Maximi neun Bücher von namhafften vnd wunderbaren Geschichten und Exempeln beide der Rœmer und anderer auslendischen Vœlcker, durch Herrn Peter Selbeth der Rechten Licenciat erstlich verteutscht ietzt aber wieder übersehen, &c. durch Niclas Heiden Eifflender von Dhaun. Mit Valerii Leben. Frankfurt am Mayn durch Peter Schmidt in Verlegung Sigmund Feyerabends und Simon Hüters. Fol.

1676 — — von Eberhard Happel. Hamburg. 8.—Mox repetita hoc titulo:

1678 Valerius Maximus vox denckwürdigen Reden und Thaten der Rœmer und Frembden ins Teutsche übersetzt von Everhardo Guernero Happelio. Hamburg. Anno MDCLXXVIII. 8.

1780 Des Valerius Maximus denkwürdige Beyspiele ins Teutsche übersetzt von M. G. Chr. E. Westphal. Lemgo. 8.

1805 Valerius Maximus denkwürdige Reden und Thaten, aus dem Lat. übersetzt, und mit Anmerkungen begleitet. Frankfurt. 8.

ITALICÆ.

1504 Valerio Maximo vulgare. Venetia, per Albertino de Lissona Vercellense, 1504. A di VI. del Mese di Novembre. Fol.—Interpres latet.

1539 Valerio Massimo de i Detti e Fatti memorabili. Tradotti di Latino in Toscano da Giorgio Dati Fiorentino. Roma. 8.—Sæpius dehinc repetita prodiit hæc versio. Optima habetur editio Veneta an. 1547. 8. per Mich. Tramezzino impressa.

RECENSUI Bipontino Valerii Maximi præcedenti paucula subjicienda sunt.

Valerius Maximus, sine anno, loco, et typographi nomine. Fol. Hæc editio adeo rara est ut pæne omnes bibliographos effugerit: ne igitur miremur si Bipontini eam omiserint. Comes vero de Reviczkius curtam ejusdem descriptionem in memorandis suis Mss. dedit, et existimavit non minus esse antiquam quam editionem principem. Exemplar hujus editionis extat in bibliotheca Comitis de Spencer, et describitur in Bibliotheca Spenceriana vol. II. p. 449. Quare vero istius operis editor dixerit Bipontinos prætermisisse editionem principem non cernimus. 'Editio princeps,' aiunt, 'sine loco, anno, et typographo, Argentorati, ut videtur, a. 1470. typis Jo. Mentelini excusa,' &c. vid. supra p. 1388. et hæc editio eadem videtur ac ea quæ ab editore dicto describitur.

Notant Bipontini versionem Gallicam Valerii Maximi a. 1485. ignorasse vero videntur recusam esse ex editione priori. Primo vulgata fuerat Lugduni, charact. Goth. 2 voll. fol. circiter a. 1476.

Valerius Maximus. Edidit J. Petr. Miller. Berolini, 1553. 8vo. cum notatione annorum Urbis conditæ, locis parallelis, et indice locupletissimo. Editio hæc bona, et tam criticorum quam juvenum studiosorum usui accommodata.

Valerius Maximus, apud Colinæum, Paris. 1555. In Mus. Brit.

Valerius Maximus edit. ab Heraldo, Basileæ 1555. In Biblioth. Bodl.

Valerius Maximus cum scholiis doctissimorum virorum, Venet. 1579. Catal. Univers. vol. II. 1699.

Valerius Maximus, Paris. 1588. 16mo. In Mus. Brit.

Valerius Maximus, 1596. In Mus. Brit.

Valerius Maximus, a Chr. Colero, Fran. 1601. 8vo. In Mus. Brit. Eo magis notandà hæc ed. quod exemplar in Mus. Brit. paucas notulas Mss. Ricardi Bentleii habet, collatas, ut videtur, ad cod. in Biblioth. Reg. Londini.

Valerius Maximus cum notis Pighii et Christoph. Coleri, Francof. 1601. In Biblioth. Bodl.

Valerius Maximus cura Raphelengii, 1612. 16mo.

Valerius Maximus cum Justi Lipsii brevibus notis, Antv. 1621. 8vo.

Valerius Maximus ex officina Johannis Redmayne, Lond. 12mo. Textus nudus.

Valerius Maximus ex recensione Pighii, apud Plant. Antv. 1674. 8vo. In Biblioth. Harl.

Valerius Maximus, Norimberg. 1806. Textus nudus.

Editio Bipontina Valerii Maximi, cui accedit Julius Obsequens de Prodigiis, iterum prodiit Argentorati, 1806. 8vo. 2 voll.

Valerius Maximus ex editione Joannis Kappii, sedula recensione accuratus, Lond. 1819. 18mo.

RECENSUS CODICUM MSS.

VALERII MAXIMI

QUI IN BIBLIOTHECIS BRITANNICIS ASSERVANTUR.

Codices in Museo Britannico.

In *Biblioth. Reg.* est codex membran. sæc. XV. continens Valerii Maximi Dictorum et Factorum memorabilium libros IX. et decimum abbreviatum per Julium Paridem.

In *Biblioth. Harl.* N. 2488. cod. chartac. continens Valerii Maximi libros quinque. Scriptus fortasse sæc. XIV. cum sub finem legatur: 'Emptus per me Joannem Keck, &c. in medio anni 1441.' Paucæ insunt notulæ marginales.

N. 2504. est cod. chartac. Valerii Maximi, sæc. XV. cum perpetuo commentario, sine nott. et gloss.

N. 2759. codex est Valerii Maximi membran. illumin. sæc. XV. cum amplis marginalibus notis et glossa interlineari.

N. 2774. cod. Valerii Maximi membran. sæc. XV. eleganter scriptus et illuminatus. Sub init. '28. Die Mensis Augusti. A. D. 1474.'

N. 2779. cod. Valerii Maximi membran. sæc. XIV. vel XV. nitide scriptus, cum paucis notis.

Hæc Regia Collectio sex alios codices Valerii Maximi retinet.

Codices Oxonienses.

In *Biblioth. Bodl.* cod. Valerii Maximi membran. grande volumen in fol. Incipit Liber quartus de Dictis et Factis

memorabilibus, &c. In raso folio hæc scribuntur: 'Secunda pars Valerii Maximi per Dionysium de Burgo elucidata:' et sequuntur hæc: 'Fratribus Oxonie datur in munus liber iste per Johñem Whetherstede, Patrem Pecorum.

Quem si quis rapiat raptim titulumve retractet,
Vel Judæ laqueum, vel furcas sentiat. Amen.'

Hic liber est prima tantum pars: singularis et solus manet ex iis quos Dux Humphredius donavit Academiæ Oxoniensi.

Canonici Lat. 259. cod. Valerii Maximi membran. pulchre script. circa XIV. sæc. Sub fin. 'Explicit Liber Nonus. Incipit Decimus.' Sed non procedit ulterius quam 'Auruncum et Posthumum Œbutium:' et dein sequitur: 'Explicit Valerius Maximus. Incipit Epistola Valerii ad Ruffinum, in qua persuadet ne uxorem ducat.'

Canon. Lat. 260. cod. Valerii Maximi membran. pulchre script. et illumin. cum glossa interlin. et nott. marginal.

Canon. Lat. 261. cod. Valerii Maximi chartac. sæc. XV. capital. illumin.

Canon. Lat. 262. Valerii Maximi, &c. cum Expositione. Cod. chartac. sæc. XIV. cum gloss. interlin. et marginal.

Canon. Lat. 263. cod. Valerii Maximi chartac. sæc. XV. capital. illumin. sine not. Integer videtur cod. sed desinit abrupte in lib. IX. cap. 14. De Similitudine Formæ.

Codices Cantabrigienses.

In *Biblioth. Publ.* Gg 6. 2. cod. Valerii Maximi membran. sæc. XV. 8vo. eleganter scriptus, et illumin. sine gloss. et nott.

Kk 3. 23. cod. membran. sæc. XIII. continens Valerii Maximi libros IV. cum nott. marginal. et alia.

Mm 2. 8. cod. membran. sæc. XIII. continens, inter alia, Valerium Maximum, cum nott. marginal.

In *Coll. S. Petri* est cod. membran. Valerii Maximi de Factis et Dictis memorabilibus: et de Jugurtha. Non in-

teger est: incipit: ‘ conspici decus voluit,’ &c. I. 1. 9. Sæc. XIV. vel XV.

In *Aula Pembrokiensi* cod. est Valerii Maximi peranti-quus, membran. sine nott. Integer est. In fin. ‘ Liber Nonus explicit.’

INDEX

IN

VALERIUM MAXIMUM.

INDEX

IN

VALERIUM MAXIMUM.

[Ex Editione Torrenii.]

Primus numerus Librum, Secundus Caput, Tertius Exemplum indicat.

B.

C.

E.

F.

H.

I.

L.

M.

N.

O.

Q.

R.

T.

V.

X.

Z.

FINIS.